

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİR

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Halk Bilimi Programı**

Fidan UĞUR ÇERİKAN

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

Aralık 2014

DENİZLİ

DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halkbilimi Bilim Dalı doktora programı öğrencisi Fidan UĞUR ÇERİKAN tarafından Prof. Dr. Mustafa ARSLAN yönetiminde hazırlanan "Türk Kültüründe Demir" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 26. 12. 2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

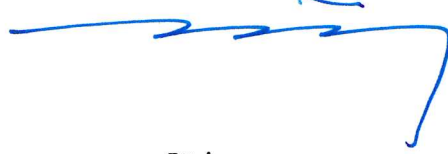

Jüri Başkanı
Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ

Jüri-Danışman
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

Jüri
Prof. Dr. Metin EKİCİ

Jüri
Doç. Dr. Selami FEDAKÂR

Jüri
Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 11/05/2015.tarih ve ...11/15.... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Fidan UĞUR ÇERİKAN

ÖN SÖZ

Maddî niteliğiyle insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan “demir”, sağlamlığıyla gücü ve kuvveti temsil eder. İnsan hayatının her noktasında var olabilmesi için eritilebilmesi ve sonrasında işlenmesi gerekli olan bu maden; bazı toplumlarda korkulan, bazılarında ise yüceltilerek kutsal bir kimlik kazanan nesne olmuştur. Demirin insan hayatındaki bu rolü, “demiri işleyen bir demirci” ve demircinin bu işlemi gerçekleştirdiği bir “demirci ocağı” etrafında çeşitli algıları ortaya çıkarmıştır. Nitekim şamanların sağaltma işlemlerinde, Türklerin ant içme törenlerinde, büyücülükte, halk hekimliğinde vb. ritüellerde gördüğümüz demiri ve dolayısıyla demirciyi, dünyanın başı ve sonu ile ilgili tasarımlarda, gök, yıldız, yer, dağ, ağaç vb. evren öğeleriyle birlikte de görmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında maddî unsur olarak “demir” ve evrenin içinde bir merkez oluşturduğu kavramlar bütününde “demirci”, kendine çok geniş bir kullanım alanı yaratmıştır.

“Demir” Türk kültüründe, diğer birçok yabancı kültürde olduğu gibi kutsal bir nitelik kazanmıştır. Özellikle “Demir Dağ, Demir Ağaç ve Demir Kazık” etrafında kutsal inanış ve davranış kalıpları geliştirilmiştir. Erken dönem Türklerinin zihinsel belleklerinde oluşan demirle ilgili bu kodlar, yüzyıllar boyu değişik anlam yüklemeleriyle de aktarıla gelmiştir. Öyle ki bugün dahi günlük yaşamın içindeki demiri, sadece boyut değiştirmiş şekilde aynı kutsiyetle görmek mümkündür.

Şimdiye kadar Türk kültüründe “demir” ve “demirci” ile ilgili yapılan çalışmalar birkaç makaleden ibarettir. Türklerde “demir”in maddî kullanımıyla, sözlü ve yazılı anlatılarda veya toplumsal tören, inanış ve uygulamalardaki yeri ve önemiyle ilgili bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Bu açıdan tezde, yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen verilerden yola çıkarak, demir ve demir kültürünün Türk kültürü içindeki yeri bütüncül bir açıdan tespit edilmeye çalışılmıştır. Mitolojide, Şaman/ Kamlık geleneğinde; mit, efsane, masal, destan, menkıbe vb. anlatılarda; hayatın geçiş dönemlerinde, halk hekimliğinde, mevsimlik törenlerde ve diğer başka inanış ve uygulamalar içerisinde “demir” in yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Türk kültüründe “demir” ve “demir” kültürünü ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma; Giriş’in dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş’te “kült, mit, kut, kutsal ve kültür” ile ilgili bilgi verilmiş, “demir”in kavramsal yönü üzerinde durulmuştur. Ayrıca yurt dışında ve içinde demir ve demir kültürüyle ilgili yapılan çalışmalar; kitap, sözlük, makale ve tez adları olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölüm, “Element Olarak Demir”, Türkler dışındaki toplumlarda demirin maddî unsur olarak değeri, inanç- kült olarak yeri ve önemi şeklinde oluşturulmuştur. Burada Türk kültürü dışındaki diğer kültürlerde demir ve demircinin yeri, mitolojide, sözlü ve yazılı anlatılarda ve dinî, mevsimlik vb. törenlerdeki uygulamalarda, hayatın geçiş safhalarındaki uygulamalarda, halk hekimliğinde vb. nasıl bir rol aldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölüm, Türk kültüründe yer alan demir ve demirci üzerine inanış ve uygulamaların, diğer kültürlerdeki demir ve demir üzerine oluşmuş inanış ve uygulamalarla mukayese edilerek benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi açısından önemlidir.

İkinci bölümde ise “Demir/ Temir” kavramı, Türklerde tarihsel süreçte maddî unsur olarak demirin yeri ve önemi ve maddî unsur olarak demirin günlük hayatta kullanım yerleri şeklinde oluşturulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Türklerde inanç ve kült olarak, Halk Edebiyatında, toplumsal uygulamalarda ve törenlerde, mesleki inanç ve uygulamalarda demirin yeri ve önemiyle birlikte Türk toplumundaki anlamlandırılışı ve ona kutsiyet kazandırılışı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümün ilk kısmında, Türklerde demirin inanç ve kült olarak ele alınıp değerlendirilmesi yapılmıştır. Demirin kökeniyle ilgili anlatılan mitler ile “Demir Kazık”, “Demir Dağ”, “Demir Ağaç”, “Yada Taşı” vb. mitolojik öğeler üzerinde durulmuştur. Şaman/ Kamlık geleneğinde demirin yeri ve önemi belirtilmiştir. Şamanların ayinlerinde demir ve Türklerin “kılıç üzerine yemin etme” vb. uygulamaları da bu kısımda incelenmiştir.

Üçüncü bölümün ikinci kısmı “Halk Edebiyatında Demir” adını taşımaktadır. Demirin insan hayatındaki yeri, halk edebiyatında da yansımaları bulmuştur. Bu açıdan bu kısımda, “demir” kavramının ve “demirci” ile ilgili her şeyin halk edebiyatı ürünlerine nasıl yansıdığı, çeşitli örneklerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ürünler, masal, destan, efsane, halk hikâyeleri, halk şiiri; tekerleme, bilmece, atasözü, deyim gibi dilin araç olduğu ürünlerdir. Sözlü ürünlere ek olarak dinî hüviyet kazanmış menakıpnameler ve fütüvvetnamelerde de demir, demirci ve bu mesleğin geleneksel kuralları ile ilgili hususların tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu kısımda Türk kültüründeki “demir” le ilgili sembolik ya da nesnel olarak verilen adlandırmalar tespit edilerek açıklanmış ve çocuk oyunlarında demirin nasıl kullanıldığı ve oyunların nasıl oynandığı üzerinde de durulmuştur.

Üçüncü bölümün üçüncü kısmında geleneksel kültürde demir; insan hayatına ve tabiata ilişkin inanç ve uygulamalar kapsamında ele alınmıştır. Hayatın geçiş safhalarında doğum, evlilik ve ölüme bağlı tören ve uygulamalarda demir ve demircinin yeri değişik açılardan ortaya konmaya çalışılmıştır. Doğum ve doğum sonrasında anne ve çocukta meydana gelen farklı değişikliklerde demirin işlevi ve bu törenlerde ya da pratiklerdeki uygulamaların Türk mitik algısındaki kozmik döngü ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Korkulan ve aynı zamanda saygı duyulan demirin etrafında oluşan sakinme ve yasaklar, aslında onun kutsallığı, kötü ruhları uzaklaştırıcılığı ve onlara karşı olan koruyuculuğu, uğur ve bereket getiriciliği, temizleyiciliği ve aynı zamanda tehlikeli yönüne işaret etmektedir. “Tabiata İlişkin İnanç ve Uygulamalar” başlığı altında ise halk hekimliğinde, kanlı kansız kurban bağışlamada, Nevruz gibi törenlerde de demirin yeri farklı açılardan tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümün dördüncü kısmında da demircilerin meslekî uygulamaları, kendi içlerindeki usta çırak ilişkileri, inançları ve halk hekimliğindeki fonksiyonları da belirlenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca çalışmamıza Türkiye'nin değişik bölgelerinden demirle ilgili derlenen metinler alınmıştır. Metinlerin ne zaman ve kimden nasıl derlendiği “Halk Bilgisi Derleme ve İnceleme Yöntemleri” ne göre dipnotlarda ve “Kaynak Kişiler” tablosunda gösterilmiştir.

Çalışmamızın sonucunda demir kültürünün, Türk kültüründe ve dünya kültürlerinde maddî değerinin yanı sıra kutsal bir sembol olduğu görülmüştür. İnsanoğlu, kendini korumak için emniyetini sağlamak ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. İşte bu ihtiyaçları karşılama noktasında demir, vazgeçilemeyen bir nesne olmuştur. Nitekim Türkler, göçebe yaşamlarında emniyetleri için demirden savunma araçları yapmışlar; yerleşik hayatlarında da fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için tarımla uğraşmışlar ve demirden tarım aletleri yapmışlardır. Ayrıca Türklerin ulaşım araçları da atlarıdır ve bu atların binit koşumlarıyla nalları demirdendir. Günlük hayatlarının birçok alanında demiri kullanan Türklerin başlıca mesleklerinden biri demirciliktir. Türkler, hayatlarının maddî manevî vazgeçilmez unsuru olan demircilik zanaatlarında da çok başarılıdır.

Çalışmamızın kapsamı; Türk halk kültürünün, gerek tarihî, coğrafi, toplumsal ve ekonomik koşullar etrafında; gerek mimarî, savaş malzemeleri, giyim-kuşam, mutfak; gerekse halk edebiyatı, gelenek- görenekler, inançlar, halk oyunları, seyirlik oyunlar, spor, halk hekimliği ve veterinerliği vb. kültür unsurlarının etrafında şekillenmesinden

oluşmuştur. Bu kültür kümeleri çerçevesinde demir; eski Türk inancının izlerini taşıyan varlığını ve anlamlandırılışını devam ettirmiştir. Sonuç olarak, tüm kültürlerde bu kültür unsurlarının ortak değerlerde birbirine yakın olması demirin anlamlandırılışı, kullanımı, simge ve ifade biçimi açısından aynı duygu etrafında kodlanmasını sağlamıştır.

Demir ve demir etrafında gerçekleşen inanç ve uygulamaların diğer kültürlerdeki benzerlerinden de yola çıkarak yalnızca Türkiye'yi değil, Türk dünyasını kapsayacak bir coğrafyayı esas alan bir kült olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, kaynakların el verdiği ölçüde hazırlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın, bazı eksiklerine rağmen inanç ve uygulama temelli kültür araştırmalarına önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Bu tezde emeği olan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ARSLAN'a, Tez İzleme Komitesindeki yönlendirmeleriyle yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Metin EKİCİ, Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ'a ve diğer emeği geçen bütün hocalarıma teşekkür ederim. Özellikle Tez Savunma Jürisinde olduğu halde düzeltmelerden sonra kendisine tezi takdim edemediğim merhum hocam Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ'yi de burada minnetle yâd etmek isterim. Bu çalışmaya kurumsal anlamda destek veren Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimine teşekkür ederim. Ayrıca bana desteklerinden dolayı kardeşlerime, oğluma ve eşime minnettarım.

Fidan UĞUR ÇERİKAN.

Denizli 2014.

ÖZET

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİR

ÇERİKAN UĞUR, Fidan

Doktora Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

Aralık 2014, 684 sayfa

Bu çalışmanın konusunu, “Türk kültüründe demir” oluşturmaktadır. Demir, insan hayatı için vazgeçilmezdir. Demir, insanın koruma, savunma, barınma gibi doğal ihtiyaçlarını karşılamak için varlığına ihtiyaç duyulan bir unsurdur. Ondan birçok toplum faydalanmıştır. Onun ihtiyaç giderme özelliği yanı sıra silah olma yönüyle yok ediciliği, günlük hayattaki kullanımıyla yaşama bağlayıcılığı, hastalara şifa verme yönüyle iyileştiriciliği, doğa olaylarını müdahale ediciliği, kötü ruhlara ve nazara karşı koruyuculuğu gibi sembolik özellikleri de vardır. Demirin bütün bu özellikleri ve ateşle olan birlikteliği, ona korkuyla karışık saygı duymayı da gerektirmiştir. Demir, dünyadaki bu gerekliliklerinden dolayı hem Türklerde hem de birçok toplumda kutsal sayılmıştır.

Türklerin zihinsel algıdaki tasarımı da “Gök Tanrı” anlayışının merkezi konumunda olan demir, Tanrı’nın özüdür. Demirci de evrendeki ideal düzeni sağlamak için gökten yeryüzüne ve yeraltına Tanrı’nın temsilcisi olarak gönderilmiştir. Demirle ilgili her şey toplumların hafızalarda canlıdır ve demirciler de toplumların ortak kültürel belleğe ilişkin algı ve tasarımlarını taşıyıcı şahsiyetlerdir. Günümüz toplumlarında da demir ve demircinin kutsala ilişkin algısı devam etmektedir.

Tez, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, “Element” olarak demir, Türkler dışındaki toplumlarda demirin maddî unsur, inanç ve kült olarak yeri ve öneminden oluşmaktadır. İkinci bölüm “Demir/ temir” kavramı, Türklerde maddî unsur olarak demirin yeri ve kullanıldığı yerlerden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türklerde inanç ve kült olarak, dile dayalı halk bilgisi ürünlerinde, toplumsal uygulamalarda ve törenlerde, tabiata ilişkin inanç ve uygulamalarda, mesleki inanç ve uygulamalarda demirin yeri ve önemi anlatılmıştır. Sonuç bölümünde de demirin diğer toplumlarla birlikte Türk toplumundaki anlamlandırılışı ve ona kutsiyet kazandırılışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demir, Demirci, Gök Tanrı, Mitoloji, Kültürel bellek.

ABSTRACT

IRON IN TURKISH CULTURE

ÇERİKAN UĞUR, Fidan

PhD THESIS

Department of Turkish Language and Literature
Doctorate Programme of Turkish Language and Literature
Thesis Promoter: Prof. Dr. Mustafa ARSLAN

December 2014, 684 pages

“Iron in Turkish Culture” constitutes the subject of this study. Iron is an indispensable asset in human life required to meet the natural needs of human beings such as protection, defence and sheltering. Besides, it has such symbolic properties as destructiveness in terms of being a weapon, clinging to life with its daily-life usage, healing by curing patients, intervening natural phenomena and protecting against evil spirits and evil eye. All these properties of iron and its association with fire have brought about respect tangled with fear. Thus, iron is regarded as holy by all societies.

Iron, in the center of “God of Thunder” in the mental perceptions of Turks, is the Core of God. And Blacksmith was sent from the celestial as the representative of God to secure the justice. Everything related to iron is bouncy in the memories of societies and blacksmith are those carrying perceptions and designs of societies related to common cultural memory. The perceptions on blacksmith and iron as holy has not changed in Today’s world.

This thesis consists of three sections. First section includes iron as an “Element” and the significance of iron as material element, belief and culture in societies except Turks. The second part focuses on “Demir/ Temir” concept and the usage of iron in Turks. The third section mentions the significance of iron as a belief and culture in Turks, in Folk Literature, in societal, vocational and naturalistic practices and beliefs. The last part emphasizes, how iron is given the meaning and sanctified in all societies.

Key Words: Iron, Blacksmith, God of Thunder, Mythology, Cultural Memory.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Kavramları.....	1
B. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri.....	9
C. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	12
D. Araştırma Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	14
a. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar.....	15
Kitaplar.....	15
Makaleler.....	21
Tezler.....	23
b. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	24
Kitaplar.....	24
Sözlükler.....	27
Makaleler.....	28

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANLIK TARİHİNDE DEMİRİN YERİ VE ÖNEMİ

1.1. Element Olarak Demir.....	31
1.2. Demirin Keşfi ve İşlenişi.....	36
1.3. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirin Maddî Unsur Olarak Yeri ve Önemi.....	43
1.3.1. İlkel Toplumlarda Demir.....	43
1.3.2. Kutsal Kitaplarda Demir.....	54
1.3.2.1. Kitab-ı Mukaddes: Tevrat/ Zebur/ İncil’de Demir.....	54
1.3.2.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Demir.....	67
1.3.3. Eski Anadolu’da Demir.....	77
1.3.3.1. Orta Anadolu ve Hititlerde Demir.....	79
1.3.3.2. Doğu Anadolu ve Urartularda Demir.....	86
1.3.3.3. Ege Bölgesi ve Toplumlarında Demir.....	90
1.3.4. Kıtalar ve Bazı Bölge Ülkelerinde Demir.....	92
1.3.4.1. Afrika’da Demir.....	92
1.3.4.2. Akdeniz’de Demir.....	92
1.3.4.3. Amerika’da Demir.....	96
1.3.4.4. Avrupa’da Demir.....	98
1.3.4.5. Asya’da Demir.....	103
1.3.4.6. Orta Doğu’da Demir.....	109
1.4. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirin İnanç ve Kültür Konusu Olarak Yeri ve Önemi.....	117
1.4.1 Dile Dayalı Halk Bilgisi Ürünlerinde Demir.....	118

1.4.1.1. Mitlerde Demir.....	118
1.4.1.1.1. Demirin Cinsiyetiyle İlgili Mitler.....	120
1.4.1.1.2. Demir Tanrı ve Yarı Tanrıları.....	121
1.4.1.1.3. Köken Mitleri Olarak Demir.....	128
1.4.1.1.4. Demir Nesnelere ve Alet- Edavatlarla İlgili Mitler.....	132
1.4.1.1.5. Zamanın Simgesi Olan Mitler.....	140
1.4.1.1.6. Astrolojik Mitler.....	142
1.4.1.1.7. Demirin Erimesine Yönelik Eylemleri Anlatan Mitler.....	143
1.4.1.1.8. Demirle İlgili Ritüel ve Uygulamalarla İlgili Mitler...	145
1.4.1.2. Destanlarda Demir.....	148
1.4.1.2.1. Afrika Destanlarında Demir.....	148
1.4.1.2.2. Avrupa Destanlarında Demir.....	150
1.4.1.2.3. İran Destanında Demir.....	155
1.4.1.3. Efsanelerde Demir.....	159
1.4.1.3.1. Avrupa Efsanelerinde Demir.....	159
1.4.1.3.2. İran Efsanesinde Demir.....	166
1.4.1.3.3. Atasözlerinde Demir.....	169
1.4.2. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirci.....	170
1.4.3. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlardaki Bazı Mesleklerle Demircinin İlişkisi.....	175
1.4.3.1. Nalbant ve Demirci.....	175
1.4.3.2. Şaman ve Demirci.....	178
1.4.3.3. Simyacı ve Demirci.....	180
1.4.4. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirle İlgili İnanışlar ve Uygulamalar.....	181
1.4.4.1. Demirin Tılsım Olarak Kullanılması.....	181
1.4.4.2. Demirin Doğa Olaylarını Yönlendirmesi.....	193
1.4.4.3. Çeşitli Hastalıkların Tedavi Yollarında Demir.....	194

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE DEMİRİN YERİ ve ÖNEMİ

2.1. Demir/ Temir Kavramı.....	198
2.2. Türklerde Maddî Unsur Olarak Demirin Yeri ve Önemi.....	208
2.2.1. Erken Devirde Demir.....	211
2.2.2. Hunlarda Demir.....	217
2.2.3. Göktürklerde Demir.....	220
2.2.4. Uygurlarda Demir.....	226
2.2.5. Çeşitli Türk Boylarında Demir.....	228
2.2.5.1. Avarlarda Demir.....	228
2.2.5.2. Hazarlarda Demir.....	229
2.2.5.3. Kırgızlarda Demir.....	230
2.2.5.4. Peçenek ve Kumanlarda Demir.....	230
2.3. Türklerde Maddî Unsur Olarak Demirin Kullanıldığı Yerler.....	232
2.3.1. El Sanatları Aletlerinde Demir.....	233
2.3.2. Ev ve Mutfak Araçlarında Demir.....	241
2.3.3. Hayvan Koşumu ve Donanımıyla İlgili Araçlarda Demir.....	245
2.3.4. Isınma Araçlarında Demir.....	252
2.3.5. Mimari Elemanlarda Demir.....	253

2.3.6. Müzik Araçları ve Aksesuarlarında Demir.....	258
2.3.7. Savaş Silahlarında Demir.....	260
2.3.7.1. Ateşsiz Silahlarda Demir.....	262
2.3.7.2. Ateşli Silahlarda Demir.....	278
2.3.8. Süs Eşyaları ve Takılarda Demir.....	280
2.3.9. Tarım Araçlarında Demir.....	282
2.3.10. Diğer Kullanım Eşyalarında Demir.....	285

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİR

3.1. Türklerde İnanç ve Kült Olarak Demirin Yeri ve Önemi.....	288
3.1.1. Türk Mitolojisinde Demirin Yeri ve Önemi.....	288
3.1.1.1. Demir Tanrıları ya da Kurtarıcıları.....	303
3.1.1.2. Tufan Mitlerinde Demir.....	308
3.1.1.3. Dünyanın Sonuyla İlgili Mitlerde Demir.....	309
3.1.1.4. Demir Nesnelere ve Alet-Edavatlarla İlgili Mitlerde Demir.....	311
3.1.1.5. Demir Kazık/ Temir Kazık ile İlgili Mitlerde Demir.....	312
3.1.1.6. “Demir Ağaç” la İlgili Mitlerde Demir.....	316
3.1.1.7. “Demir Dağ” la İlgili Mitlerde Demir.....	316
3.1.2. Kam/ Şaman Geleneğinde Demirin Yeri ve Önemi.....	319
3.1.2.1. Kam/ Şaman Ayinlerinde Demir.....	319
3.1.2.2. Kam/ Şaman Sembollerinde Demir.....	327
3.2. Dile Dayalı Türk Halk Bilgisi Ürünlerinde Demir.....	335
3.2.1. Türk Masallarında Demir.....	336
3.2.2. Türk Destanlarında Demir.....	347
3.2.2.1. Altay Destanlarında (Erke-Koo Destanı, Ölöştöy Destanı, Katan-Kökşin ile Katan- Mergen Destanı, Şulmus-Şunu Destanı, Ak-Biy Destanı, Üç Kulaktı Ay Kara At Destanı ve Maaday Kara Destanı) Demir.....	349
3.2.2.2. Başkurt-Edigey Destanı’nda Demir.....	357
3.2.2.3. Battal Gazi Destanı’nda Demir.....	357
3.2.2.4. Danişmend Gazi Destanı’nda Demir.....	359
3.2.2.5. Ergenekon Destanı’nda Demir.....	360
3.2.2.6. Gagavuz-Tepegöz Destanı’nda Demir.....	363
3.2.2.7. Karaçay Malkar Nart Destanlarında Demir.....	364
3.2.2.8. Kazak-Alpamiş Destanı’nda Demir.....	368
3.2.2.9. Kazak-Mırkı Batır Destanı’nda Demir.....	371
3.2.2.10. Kırgız-Kocacaş Destanı’nda Demir.....	374
3.2.2.11. Köroğlu Destanı’nda Demir.....	375
3.2.2.12. Manas Destanı’nda Demir.....	384
3.2.2.13. Oğuz Kağan Destanı’nda Demir.....	385
3.2.2.14. Özbek-Melike Ayyar Destanı’nda Demir.....	389
3.2.2.15. Tuva Kangıvay-Mergen/ Möge Şagaann-Toolay Destanlarında Demir.....	392
3.2.3. Türk Efsanelerinde Demir.....	395
3.2.4. Türk Halk Hikâyelerinde Demir.....	405
3.2.5. Türk Halk Şiirinde Demir.....	408

3.2.5.1. Halk Âşıklarının ve Tekke Şairlerinin Şiirlerinde Demir.....	409
3.2.5.2. Türkülerde Demir.....	419
3.2.5.3. Manilerde Demir.....	430
3.2.5.4. Ninnilerde Demir.....	438
3.2.5.5. Ağıtlarda Demir.....	440
3.2.6. Türk Tekerlemelerinde Demir.....	443
3.2.7. Türk Bilmecelerinde Demir.....	447
3.2.8. Türk Atasözleri, Deyimleri ve Özlü Sözlerinde Demir.....	458
3.2.8.1. Atasözlerinde Demir.....	458
3.2.8.2. Deyimlerde Demir.....	466
3.2.8.3. Özlü Sözlerde Demir.....	470
3.2.9. Türk Dua ve Beddualarında Demir.....	471
3.2.9.1. Dualarda Demir.....	471
3.2.9.2. Beddualarda Demir.....	476
3.2.10. Çeşitli Kitap Türlerinde Demir.....	477
3.2.10.1. Ahitnamelerde Demir.....	477
3.2.10.2. Fütüvvetnamelerde Demir.....	478
3.2.10.3. Melhamelerde Demir.....	483
3.2.10.4. Menakıpnamelerde Demir.....	483
3.3. Toplumsal Uygulamalarda ve Törenlerde Demir.....	488
3.3.1. İnsan Hayatına İlişkin İnanç ve Uygulamalarda Demir.....	489
3.3.1.1. Doğuma Bağlı Tören ve Uygulamalarda Demir.....	490
3.3.1.1.1. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalmada Demir.....	490
3.3.1.1.2. Hamilelik Döneminde Demir.....	492
3.3.1.1.3. Doğum Sırasında Anne ve Çocuğa Yönelik Uygulamalarda Demir.....	494
3.3.1.1.4. Doğum Sonrası Anne ve Çocuğa Yönelik Uygulamalarda Demir/ Alkarısı, Albastı, Karabasan'a Karşı Demir.....	495
3.3.1.1.5. Çocukların Ölmemesi ve Sağlıklı Yaşamalarını Sağlamak İçin Yapılan Uygulamalarda Demir.....	507
3.3.1.1.6. Dişi Çıkan Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir.....	508
3.3.1.1.7. Yürümeyen, Geç Yürüyen Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir.....	509
3.3.1.1.8. Konuşmayan, Geç Konuşan Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir.....	509
3.3.1.1.9. Çocuk Saçının Kesimiyle İlgili Uygulamada Demir.....	510
3.3.1.1.10. Çocukla İlgili Gelecek Planlarında Demir.....	510
3.3.1.1.11. Sünnet Törenlerinde Demir.....	510
3.3.1.2. Evlenmeye Bağlı Tören ve Uygulamalarda Demir.....	511
3.3.1.2.1. Evlilik Öncesinde Demir.....	511
3.3.1.2.2. Evlenme/ Düğünle İlgili Halk İnanışlarında Demir.....	512
3.3.1.2.3. Gelinle Damada Yapılan “Bağlama” Büyüsünün Çözülmesine Yönelik Uygulamalarda Demir.....	517
3.3.1.3. Ölümüne Bağlı Tören ve Uygulamalarında Demir.....	519
3.3.1.3.1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtilerde Demir.....	520
3.3.1.3.2. Defin Öncesi Yapılan Uygulamalarda Demir.....	520

3.3.1.3.3. Definde ve Ölüm Törenlerinde Demir.....	521
3.3.1.4. Fetiş Öğelerinde ve Nazarda Demir.....	524
3.3.1.4. 1. Nazarla İlgili İnanışlarda Demir.....	525
3.3.1.4. 2. Nazara Uygulanan Özel Tedavilerde Demir.....	530
3.3.1.4. 3. Meteorolojik Olaylarda Demir.....	532
3.3.1.4. 4. Gerçekleşmesi İstenilen Farklı Olay ve Durumlarda Demir.....	537
3.3.1.4.5. Gerçekleşmesi İstenilmeyen Farklı Olay ve Durumlarda Demir.....	538
3.3.2. Tabiata İlişkin İnanç ve Uygulamalarda Demir.....	541
3.3.2.1. Hastalıklarda Demir.....	541
3.3.2.1.1. İlaç Gibi Düşünülen “Demir”le Tedavi Yolları.....	545
3.3.2.1.1.1. İnsanlarda Görülen Bazı Hastalıkların Demirle Tedavi Yolları.....	545
3.3.2.1.1.2. Hayvanlarda Görülen Bazı Hastalıkların Demirle Tedavi Yolları.....	560
3.3.2.1.2. Psikolojik ya da İnanca Dayalı Tedavi Yollarında Demir.....	563
3.3.2.2. Törenlerde Demir.....	565
3.3.2.2.1. Ant İçme Törenlerinde Demir.....	565
3.3.2.2.2. Doğaya İlişkin Değişik Törenlerde Demir.....	567
3.3.2.2.3. Hakanın “Temsilî Örs Töreni”nde “İkram Demiri”.....	568
3.3.2.2.4. Türklerin Memleket Hudutlarında Uyguladığı “Demir Âyini”.....	568
3.3.2.2.5. Kansız ve Kanlı Kurban Bağışlamada Demir.....	569
3.3.2.2.6. “Koç Katımı” Töreninde Demir.....	570
3.3.2.2.7. “Mayıs Yedisi” Törenlerinde Demir.....	571
3.3.2.2.8. Miras Bölüşümünde ya da Töreninde Demir.....	571
3.3.2.2.9. Nevruz’da Demir.....	572
3.3.3. Çeşitli Uygulamalarda ve Geleneklerde Demir.....	574
3.3.3.1. Oyunlarda Demir.....	574
3.3.3.1.1. Adı Demirle İlgili Olan Oyunlar.....	575
3.3.3.1.2. Demirden Araç Gereçlerle Oynanan Oyunlar.....	576
3.3.3.2. Adlandırmalarda Demir.....	581
3.3.2.1. Türklerin Kişi Adlarında Demir.....	581
3.3.2.2. Türklerin Coğrafi ve Özel Mekân Adlarında Demir.....	589
3.3.2.3. Türklerin Bitki, Yiyecek vb. ile İlgili Adlarında Demir.....	594
3.3.2.4. Türkiye’deki Kitaplardan ve Halk Ağızlarından Taramayla Oluşturulmuş Sözlüklerde Demir.....	595
3.3.2.4.1. Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüklerinde Demir.....	595
3.3.2.4.2. Türkiye Halk Ağızlarından Söz Derleme Sözlüklerinde Demir.....	600
3.3.4. Mesleki İnanç ve Uygulamalarda Demir.....	604
SONUÇ	628
KAYNAKLAR	641
KAYNAK ŞAHISLAR LİSTESİ	680
ÖZGEÇMİŞ	684

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
bk.	Bakınız
bs.	Basım, baskı
C	Cilt
çev.	Çeviren
der./drl.	Derleyen
dzl.	Düzenleyen
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör
GEKA	Güney Ege Kalkınma Projesi
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İMMİB	İstanbul Maden ve Metaller İhracatçılar Birliği
KTB	Konya Ticaret Borsası
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
NAFTA	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
S	Sayı
s.a.s.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	Sayfadan sayfaya
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
THBMER	Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi
vb.	Ve benzeri, ve başkası ve bunun gibi.
vd.	Ve devamı, ve diğerleri
vs.	Vesaire
Vol.	Volume/ Cilt
Yay.	Yayını, Yayınları
yy.	Yüzyıl
TFA	Türk Folklor Araştırmaları

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Kavramları

En ilkelinden en gelişmişine kadar küçük ya da büyük bütün insan topluluklarının kimliğini oluşturan, onların karakteristik özelliklerinin tamamını kapsayan kavram, kültürdür. Günümüzde bilim ve teknikteki gelişmeler ulaşım ve iletişime akıl almaz bir hız kazandırmış, şekli değişmese de dünyamızı küçültmüş, bir ucundan diğerine birkaç saatte ulaşılabilinen, binlerce kilometre uzaklıkta yaşananların anında görülüp duyulabildiği, uzaklık kavramının neredeyse sıfırlandığı küçük bir köye, hatta bir eve, bir odaya dönüştürmüştür. Mesafelerin ortadan kalktığı günümüz dünyasında, aslında komşu toplumlar arasında bugüne kadar devam eden ve de normal ve kaçınılmaz olan kültürel etkileşim de hızlanmıştır. İşin içine toplumların ekonomik beklentileri ve amaçları da girince daha önce normal olan kültürel etkileşmelerin yerini kültürel etkileme gayretleri almış, ilişkilerin temelinde ekonomik çıkarlar yattığı için de bu kültürel etkilemeler, bir nevi kültürler arası bir savaşa dönüşmüştür.

Bu savaşların en önemli özelliği yok edici olmalarıdır. Sıcak savaşlar çok sayıda insanın ölmesine sebep olur; ama milletleri yok edemez. İnsanlık tarihi, vatanlarını kaybetmiş; ama kültürlerini muhafaza ederek binlerce yıl başka toplumların içinde yaşamış ve sonra da bir vatan edinerek tarih sahnesine yeniden çıkmış milletlere şahit olduğu gibi; vatanlarını kaybetmedikleri hâlde kültürlerini kaybettikleri için başka topluluklar tarafından asimile edilerek tarih sahnesinden silinmiş olan milletlerle de doludur.

Her unutulmuş veya değiştirilen kültürel değer, bu savaşta son derece önemli bir mevziyi kaybetmek demektir. Bugüne kadar bu mücadelenin galipleri, kendi kültürel değerlerini koruyabilen ve bunları evrensel zemine taşıyabilen milletler olmuş ve ancak onlar yaşayabilmiş, diğerleri ise tarihin tozlu sayfalarında kaybolup gitmişlerdir.

Kültürel etkilemelerin ve kültürlerin var olma mücadelesinin doruğa ulaştığı günümüzde kendi kültürel değerlerimizin tespit edilmesi, gelecek kuşaklara aktarılması ve tanıtılması, her Türk ferdinin asla ihmal etmemesi gereken bir görevi olduğu gibi, özellikle her Türk entelektüeli için de son derece önemli ve millî bir görevdir. Biz de bu bilinçle çalışmamızın konusunu kültürümüzden seçerek “Türk Kültüründe Demir” olarak belirledik.

Kültürel bir unsur olarak ele alındığında demir, sıradan bir metal olma özelliğini kaybeder. O, Türk kültüründe, mitolojik çağlardan günümüze kadar üzerine binlerce değer yüklediği bir taşıyıcıdır. O, mittir, inançtır. Hikâyedir, masaldır, destandır. O, zanaattır. O, silahtır, savaştır....

Biz bu çalışmada, çalışmamızın evreni olarak belirlediğimiz geçmişteki ve günümüzdeki Türk dünyalarındaki Türk kültüründe bir kut, bir kutsal olan demiri, zamanın en gerisine kadar giderek ele almaya; tüm insanlık için çok önemli olan bu unsurun bizim kültürümüzdeki yerini, önemini, anlamını ve bugünkü durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

“Demir” konusuyla sınırladığımız çalışmamızın veri toplama aşamasında ise, Türk kültürü ve çeşitli toplumlarda demir ve demirci boyutunda ulaşabildiğimiz ölçüde sınırlı sayıda çalışmanın olduğunu gördük. Mevcut çalışmalarda da konuyla ilgili anlam ve yapı bakımından bazı eksiklerin olduğu tespit ettik.

“Türk Kültüründe Demir” ifadesi, tüm Türk coğrafyasını kapsamakla birlikte, saha çalışmalarında Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Araştırmalar sonucu temin edilen konuyla ilgili mitoloji, tarih, arkeoloji, sanat, halk bilimi vb. yazılı kaynaklardan elde edilen Türk dünyasına ait değişik örnekler çalışmada kullanılmıştır. Dünyanın değişik toplumlarında da demirle ilgili bilgilere, yazılı kaynaklardaki sınırlı veriler dâhilinde temas edilmiştir. Ayrıca, insanlık tarihindeki ilkel kavimler ve sonrasındaki modern toplumlarında, yazılı kaynaklar aracılığıyla elde edilen demirle ilgili bu veriler, Türk dünyasıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Zaman zaman yabancı kaynaklardan yapılan çevirilerden elde edilen bilgiler de çalışmaya aktarılmıştır. Bu kaynaklar, sadece halk kültürü için değil; diğer disiplinler için de kullanılacak niteliktedir.

Çalışmamızın “Dile Dayalı Türk Halk Bilgisi Ürünlerinde Demir” kısmında mit, masal, efsane, destan, halk hikâyesi, halk şiiri, bilmece, tekerleme, atasözleri-deyimler, dua-beddualar ve benzeri manzum-mensur anlatı türleriyle çeşitli halk bilgisi kitap türlerinde demir ele alınmış; Eski Türk ve Yeni Türk Edebiyatı alanındaki şiir, roman, hikâye vb. türler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Saha çalışmasında ise, Türkiye sınırlarında demirciliğin yoğun olduğu bölgeler tespit edilmiş, bu alanlardaki demircilerden bilgiler toplanmış ve çalışmaya aktarılmıştır. Saha çalışmasından elde ettiğimiz veriler, bizi çalışmamızın neleri kapsaması noktasında da yönlendirici olmuştur. Bu saha çalışmalarından elde ettiğimiz veriler ve yazılı kaynaklardaki bilgilere göre de çalışmamızın planı ortaya çıkmıştır.

Türk dünyasındaki saha çalışmalarımızı Türkiye ile sınırlandırdığımız için Türklerin yaşadığı diğer kıtalarda ve özellikle Asya'da saha çalışması yapılamamıştır; bu da çalışmamızda bir eksikliklerdir.

Türk kültüründe demir bir "kült"tür, bir "kutsal"dır. Türkçe Sözlük'te "kült/culte" kavramının "tapma-tapınma, din, dinî tören, ibadet, âyin" anlamlarına geldiği yazılıdır.¹ Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü'nde "kült" için "Latince 'cultus', Almanca 'kult', Fransızca 'culte' olan kült; 'yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara ya da ilahlara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış' tarifine yer vermiştir. Bu saygı ve tapınış; duayı, kurbanı ve belli ritüelleri gerektirmektedir. Başka bir söylemle "kült", kendi içinde kuralları olan ibadet şeklidir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler vb. yerler kült yeri olarak kullanılır. Kült için bayram ve tören vakitleri gibi belli zamanlar seçilmektedir. Kültü uygulayan toplum için bir başkan vardır. Kültün uygulandığı bayram ve tören için de belli zamanlar seçilmekte ve bu tören alanlarında kült araçları bulundurulmaktadır."² "Kült" konusunda Eröz 'Kült, her dinin en gerçek unsurlarından biridir ve insanın tabiatüstü kuvvetler veya ilahlarla olan iletişimi sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur ki bu hareketler, farklı şekillerde tezahür eder. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü olabileceği gibi, sessiz dua ve ilah huzurunda alelade bir tazim şeklinde de olabilir.' demektedir.³

Yukarıdaki ifadelerden hareketle diyebiliriz ki; aslında "kült" kavramı, evrensel bir kavramdır. Toplumların değerleri "kült" kavramının algılanışında küçük bazı farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Örneğin Türk kültüründe "kült" kabul edilen nesnelere tapınılan nesnelere olmadığı, bu nesnelere tanrısallık çerçevesinde değerlendirildiği ve Tanrı'ya ulaşmada bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Türkler "kült"ü, tapınılan değil, "Saygı duyulan kutsal şey" olarak kabul etmişlerdir. Demir dışında da kültlerimiz vardır. Bunlar, "Atalar kültü" ve "Tabiat kültü" ana başlıklarıyla ifade edilir. Tabiat kültleri dağ kültü, ağaç kültü, su kültü, hayvan kültü, ateş kültü ve demir kültüdür. Bu kültlerden çalışma konumuz olan demir ise Türk mitolojisinde çok özel bir yere sahiptir. Türkler, demiri göksel ve tanrısallık kabul ettikleri için ona kutsiyet

¹ Şükrü Halûk Akalın vd., "Kült" maddesi, *a.g.e.* a, Ankara, 2009, s. 1282.

² Sedat Veyis Örnek, "Kült" maddesi, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971, ss. 148-149.; bk. Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, Ankara, 1996, s. 120.; Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara, 2003, s. 16.

³ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık*, İstanbul, 1992, s. 97.

yüklemişlerdir. Bu kutsiyet de Türklerde “demir”in, “saygı duyulan kutsal bir nesne” ya da “kut” olmasını sağlamıştır.

TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “kut”, “mutluluk” olarak açıklanmıştır.⁴ Esat Korkmaz'ın Simgeler Sözlüğü'nde “kut”, “Ruhu, canı oluşturan öğeler açısından belirleyici durumda bulunan ve ruhun-canın gıdası olarak algılanan yaşam gücü.” olarak tanımlanmıştır.⁵ Bu ifadedeki “ruhların yaşam gücü”, kaynağını Tanrı'dan almaktadır. Ziya Gökalp, “kut”u “kutsal ruh” olarak tanımlamaktadır. O'na göre; insanda “kut”un bulunması, İslamiyet'te insanın cömert-ulu olmasıyla aynıdır. Arapçada “keramet” kelimesi de “bereket” ve “kutsallık” kelimeleri gibi “kut” manasındadır. O'na göre bu sıfatlar, insanın saygıdeğer bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir.⁶ Öyle ki Türkler, doğadaki tüm nesnelere bir ruhu olduğuna ve bu ruhların Tanrı'da vücut bulduğuna inanmışlardır. Hatta Türklerin devlet idaresinde sahip olduğu güç, uğur ve talih de kuttur. Diğer bir ifadeyle, her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, Türklerin hükümdarlarına ve bazı varlıklara diğer varlıklardan farklı olarak “kut” vermiştir.

TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “kutsal” kavramı için dört tanım yapılmıştır. Bu tanımlar; “I. Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes. II. Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes. III. Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen. IV. Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan.”dır.⁷ Felsefe Sözlüğü'nde ise “kutsal”, “Genel olarak insanların taptıkları her şeydir.”⁸ Jan Assmann kutsal olan için “Kutsal olan şeyler, bir milletin belleğinde hatırlanmaya değer olduğu için, değişerek ve dönüşerek günümüze kadar taşınabilmiştir.” der.⁹ Assmann'ın bu ifadesinden dün ve bugünkü kutsalların kökenlerini ilkel dönemdeki geçmiş yaşantılarda aramamız gerektiği anlaşılmaktadır. Türklerin kutsallarına Assmann'ın bakış açısıyla baktığımızda ise, Türkler; hava, su, ateş, topraktan oluşan “Anasır-ı Erbaa (dört unsur)”yı geçmişten bugüne hep kutsal saymışlardır. Türklerin kutsalları arasında olan demir de aslında Anasır-ı Erbaa'ya beşinci unsur olarak eklenebilecek bir unsurdur. Nitekim Ziya Gökalp'in eski Türklerin dini “Tisin” için yaptığı sınıflandırmada ağaç, su, ateş ve demirden oluşan dört unsur vardır. Bu dört unsurdan birinin demir olması ve Anasır-ı

⁴ Ş. H. Akalın vd., “Kut” maddesi, *TDK Türkçe Sözlük*, Ankara, 2009, s. 1271.

⁵ Esat Korkmaz, “Kut” maddesi, *Simgeler Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 798.

⁶ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, 2005, ss. 50-51.

⁷ Ş. H. Akalın vd., “Kutsal” maddesi, *a.g.e. a*, 2009, s. 1271.

⁸ Ahmet Cevzici, “Kutsal” maddesi, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 988.

⁹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek- Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), İstanbul, 2001, s. 26.

Erbaa'daki toprak unsurunun yerine kullanılmış olması bu görüşümüzü destekler nitelikte bir durumdur.

Mitik düşüncede demiri doğru kavrayabilmek için; “kült, kut ve kutsal” kavramlarının yanı sıra “mit ve mitoloji” kavramlarının ne olduğu üzerinde de durmak gerekmektedir.

TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “mit/ mythe”, “Geleneksel olarak yazılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayalî, alegorik bir anlatımı olan hikâye ya da mitostur.” Aynı sözlükte “mitoloji/mythologie” kavramları ise; “Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan ve inceleyen bir bilim” şeklinde açıklanmıştır.¹⁰ Malinowski, mit için; “Mit, vahşi bir topluluk içinde var olduğu biçimiyle yani ilkel biçimiyle, yalnızca anlatılacak bir öykü değil; aynı zamanda bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, yaşanan bir gerçekliktir; çünkü mitin altında yatan olaylar uzak bir geçmişte ortaya çıkmış, dünyanın ve insanın yazgısı üzerinde etkisini sürdürmüştür. Bu açıdan bakıldığında ilkel toplumdaki mit; inançları yükselten, toplumu bir düzene koyan ve toplumun sözcüsü niteliğinde olandır. Sonuç olarak mit, kültürün birden çok alanını yöneten ve denetleyen, kutsal sayılan; âyinde, ahlâkta ve toplumsal örgütlenmede yaşayan, ilkel kültürün bütünleyici ve etkin bir bölümünü oluşturan öykülerdir.” demiştir.¹¹

Mircea Eliade “mit” için; “Mit, ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeylerden bahseder. Mitler, kutsal olan şeyin, dünyaya çeşitli akınlarını betimlerler. İşte dünyayı gerçek anlamda kuran ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akınıdır. Dahası insan bugünkü durumunu, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini doğaüstü varlıkların müdahalelerinden sonra edinmiştir.”¹²

Ernst Cassirer'e göre mitos, ilk dünya bilgisinin başlangıcını ve bu bilgiyi elde etme girişimini içerir, estetik hayal gücünün belki ilk ve en genel üretimidir, zihnin doğrudan birliğini ve özel formlarını yansıtır. O'na göre mitik dünya, sadece duyusal-nesnel içeriklerle ilgilidir ve mitos, zihinsel olarak reel dünyanın üzerinde yükselmektedir. Bunu yaparken de mitos, reel dünyanın yerine geçirdiği semboller ve biçimlerin içine sadece başka bir varoluş ve bağlanmışlık formu sokmaktadır.¹³

¹⁰ Ş. H. Akalın vd., “Mit” maddesi, *a.g.e.* a, 2009, s.1403.

¹¹ Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, (çev. Hüseyin Portakal), Ankara, 1999, ss. 102-112.

¹² Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Rıfat), İstanbul, 1993, s. 13.

¹³ Ernst Cassirer, *Mitik Düşünme*, (çev. Milay Köktürk), Ankara, 2005, ss. 47-50.

Bu açıklamalardan hareketle “mit” için kısa yaratılış hikâyesidir, en eski dindir ve dolayısıyla toplumların maddî-manevî hem eski, hem şekil değiştirerek bugüne taşınan yeni temel taşlarıdır ya da sembolleridir, diyebiliriz. Mitler, her ne kadar köken olarak eskiye dayansa da bugün ölmüş ve yok olmuş değildir. XX. yy toplumlarında da şekil değiştirerek yaşamaya devam etmektedir. Bu sürekliliğini de sembolleştirerek sağlamakta ve toplumlar bu sembollerini bugün modern mit olarak tanımlamaktadır. Öyle ki mitler, kutsal olanın dünyasına giden bir yol ve günlük hayatta dünyada nasıl yaşanacağını gösteren bir rehberdir. Bu açıdan bakıldığında mitlerin içinde yaşayan insanoğlu, iç dünyasında da mitlerle yaşamaktadır. Bu nedenle ilkel toplumlardan en gelişmiş çağdaş toplumlar sürecine kadar yeniden yaratılarak varlığını sürdüren mitler, insanlar arasındaki iletişimi ve bağları güçlendirmektedir.

Mit, gerçeğin yaratılış hikâyesidir. Dolayısıyla demirin miti de onun yaratılışını anlatır. Daha sonra demirle ilgili oluşan demir kültü de demirin özelliklerinden doğar. Demir, dünyanın yaratışındaki esas unsur olan bir su kadar kutsal olamaz; ancak demirin taşıdığı özellikler ona kutsiyet atfedilmesine neden olmuştur. Öyle ki yaratılış, dünyanın sonu, ölümden sonraki hayat gibi evrensel nitelikteki mitlerde görülen demir, toplumların normları çizgisinde kendine özgü olan mitler şeklinde de ortaya çıkmıştır.

“Kültür” ise hem maddî, hem manevî alanda üretilen insanla ilgili her şeyi kapsamaktadır. Mitin ortaya koyduğu maddî ve manevî öğeler de kültüre dâhil olmaktadır. Aslında kültürün birçok tanımı vardır. TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “kültür”, “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.”¹⁴ olarak geçmektedir.

Halkbilim Terimleri Sözlüğü’nde “kültür”, “Bireyin üyesi olduğu toplumdan öğrendiği bilgi, gelenek, görenek, davranış, yasa, sanat, uygulayım, zanaat gibi özdeksel (gerçek) ve tinsel (nesne/ varlık) ürünlerden oluşan bütün kültür kalıtı, kültür alanı, altkültür, çevresel kültür, uygarlık, halk kültürü, halkbilim.”¹⁵ olarak ifade edilmiştir. Budunbilim Terimleri Sözlüğü’nde de “Bir halkın ya da bir toplumun özdeksel (gerçek) ve tinsel (nesne/ varlık alanları) alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü; yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel gereksinmelerin elde edilmesi için kullanılan her türlü araç gereç; uygulanan teknikler, düşünceler, beceriler, inançlar, geleneksel, dinsel,

¹⁴ Ş. H. Akalın vd., “Kültür” maddesi, *a.g.e.* a, 2009, ss. 1282-1283.

¹⁵ Orhan Acıpayamlı, “Kültür” maddesi”, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1978.

toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum, davranış ve yaşama biçimlerinin topu.” olarak tanımlanmıştır.¹⁶

Türkiye’de kültürle ilgili ilk tarifi Ziya Gökalp yapmıştır. O’na göre; “Kültür; bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, ekonomi, dil ve fen ile ilgili hayatlarıdır. Bu sekiz türlü hayat millî kültürdür.”¹⁷ Özkul Çobanoğlu’na göre kültür; “İnsanların biyolojik kalıtımlarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar ve doyumsuzlukların şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddî ve manevî birikimi, değerleri, yönelimleri, duyu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden ve doğaya eklenmiş yaratmalar, donatmalar bütünüdür.”¹⁸

Malinowski’ye göre ise kültürün bir tanımı yoktur. O, çok genel bir ifade kullanarak kültürü “İhtiyaçların giderilmesi ve somut problemlerin çözümünde yardımcı araç.” olarak kabul etmiştir.¹⁹ Marx’a göre doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı her şey olan kültür, Bozkurt Güvenç’in ifadesiyle şöyledir: “Sosyal/ Kültürel antropolojinin konusu olan ‘kültür’ uygarlık anlamına gelir. Uygarlık da genel veya özel, eğitim, güzel sanatlar ve teknoloji gibi kültürel değişkenleri içerir. Kültürün sürekli, doyum verici, uyum yapıcı, bütünleştirici olma ve değişebilme gibi özellikleri vardır.”²⁰

Çeşitli tanımları olan kültür, kısa bir ifadeyle maddî ve manevî unsurların gelecek kuşaklara aktarılmasını ve ulusların sürekliliğini sağlayan en temel unsurdur. Öyle ki bu unsur, ulusların mitlerini, kültlerini, kutsallarını ve toplumların sembolik ve öğrenilmiş bütün her şeyini içinde barındırıp başka kültürlerden de bünyesine aldıklarını gelecek kuşaklara aktarandır. Ayrıca kültür, bu aktarımını da gelenek sayesinde gerçekleştirir.

TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “gelenek”, “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane.” olarak geçmektedir.²¹ Budunbilim Terimleri Sözlüğü’nde de “gelenek”, “Sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılan ve bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür değerleri, alışkanlıklar,

¹⁶ Sedat Veyis Örnek, “Kültür” maddesi, *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1973, ss. 43-44.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (haz. Cengiz Han), İstanbul, 1996, s. 34.

¹⁸ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, 1999, s. 18.

¹⁹ Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (çev. Hüseyin Portakal), İstanbul, 1992, s. 22.

²⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Ankara, 2003, ss. 112-113.

²¹ Ş. H. Akalın vd., “Gelenek” maddesi, *a.g.e.*, 2009, s. 741.

bilgiler, töreler, davranışlar.”²² olarak ifade edilmiştir. TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Geleneksel” de “Geleneğe dayanan, gelenekle ilgili olan, ananevi.” olandır.²³ Bu tanımlardan yola çıkarak geleneğin ve geleneksel olanın toplumların birtakım inanç ve uygulamalarının aktarımından çok şeyi ifade ettiğini söyleyebiliriz. Aslında gelenek, ulusların kültürel unsurlarının değişen dünya değerleri ve yargılarıyla gözden geçirilmesini ve o ulusun özüne uygun hale getirilmesini sağlamaktadır. Öyle ki insan hayatında maddî ve manevî değerler bütünü, gelenek aracılığı ile öğrenilir, yaşanır ve öğretilir. Nitekim bir gelenek, gelenekselleşerek yaşıyorsa bunun evveli vardır. Örneğin göçer evli bir ulus olan Türklerde öne çıkan değerler, göçebe yaşamını sürdürmek için gerekli olanlardır. Türklerde “demir”le ilgili oluşan din, inanç ve inanışlar da onların bu yaşamlarındaki ortak unsurlardır. Bu ortak kabuller, gelişen ve değişen toplum yapılarında modernleşmenin şeklini de etkilemektedir.

İnsanın hafızasının algılamaya ve anlamlandırmaya çalıştığı evren içinde demirin, gökle ilişkisinin olması ve sahip olduğu güçler, onun tanrısal olabileceğini düşündürmüştür. Ayrıca onu maddesel olarak eritmedeki ve ona şekil vermedeki zorlukta onunla ilgili oluşan bu algıyı beslemiştir. Böylece demir, göksel de olsa, yeraltından da çıkarılsa iyi ve kötü zıtlıkları bünyesinde barındıran tanrısal bir unsur olmuştur. Sonrasında da Türklerin ve çeşitli toplumların inanç, inanış ve uygulamalarında; dinî ritüellerinde, dualarında, eğlencelerinde vb. kültür ürünlerinde görülmeye başlamıştır.

Toplumların çeşitli sebeplerle terk ettikleri; ancak mitik ve tarihsel süreçlerinde ortak kabulleri olarak yaşamış değerlerini hafızalarından tamamıyla silmek, yok etmek mümkün değildir. Çeşitli sebeplerle bu değerler bazen farklı kodlarla bazen de kimlik değiştirerek yaşamaya devam ederler. Bu ortak değerlerden demir, Türklerin toplumsal uygulamalarında çok farklı şekillerle kendini gösterir. Demir, hastalara şifa verici, kötü ruhları uzaklaştırıcı ve nazara karşı koruyucudur. Doğada gizemli olan diğer varlıklar gibi demirin sahip olduğu gizil güçler vardır. Bu gizil güçler, demirin yaygın kullanımından ötürü bir merak konusudur. Ayrıca demirle ilgili bu ortak değerlerin izleri daha somut örneklerle ortaya çıkmaktadır. Bazen yeni doğan bir bebeğin ve lohusa bir kadının yastığının altına konulan demirden bir alet kötü ruhlara karşı koruyucu unsur olarak seçilir. Bazen bir düğünde gelin duvara çivi çakar ki bu uygulama, onun sağlığını ve kalıcılığını simgeler. Bazen bir ölünün üstüne demir

²² S. V. Örnek, “Gelenek” maddesi, *a.g.e.*, 1973, s. 29.

²³ Ş. H. Akalın vd., “Geleneksel” maddesi, *a.g.e.* a., 2009, s. 741.

konulur ya da ölü yıkama işleminde özellikle demir maşrapa kullanılır ki burada ölüye gelecek kötü ruhlara karşı demir, zırh görevindedir. Demir, bütün yemin merasimlerinde silah olur. Türklerin uygulamalarındaki demirle ilgili ortak değerler ya da sosyo-kültürel kodlar; Türklerin mit, efsane, masal vb. halk anlatılarında da görülmektedir.

Sedat Veyis Örnek'in Budun Bilimleri Sözlüğü'nde "Demir"e, "Sağlamlılık, dayanıklılık gibi özelliklerinden dolayı çoğu halk inanmalarında ve büyüsel işlemlerde kullanılan maden" olarak yer verilmiştir.²⁴ Demirin Türk kültüründe kavram oluşu, insanoğlunun demirle ilgili kültürel evrimini tamamlamasıyla paralellik göstermiştir. Söz konusu kültürel evrim, ilk insandan bugüne demirin neye hizmet ettiği ve nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Bozkurt Güvenç, insanoğlunun kültürel evrim ve devrimlerinden "Kültür ve İnsan" adlı eserinde bahsederken demirle ilgili şunları söylemiştir: "İnsanlığın ilkel dönemlerinden, avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçmeleriyle birlikte kentsel iş bölümleri ortaya çıkmıştır. İşbölümü, uzmanlaşmayı; uzmanlaşma da yeni icatları getirmiştir. Bu yenilikler; sepetçilik, çömlekçilik, inşaatçılık, tekerlekli arabalar, madeni para, ölçü ve ağırlık birimleri vb. dir. Bunlarla birlikte en önemli uzmanlaşma madencilikle olmuştur. Toprağın ekilip biçilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, tekerleğin yaygın kullanımı ve madenciliğin, özellikle demirin sanayileşmesi çağdaş uygarlıkla ikelliği ayıran önemli ölçütlerden biridir."²⁵

Görülen o ki, insanlık tarihinde demir, göktaş şekliyle gökseldir, yeraltından çıkarılan cevher şekliyle işlenebilen bir madendir. Dünyada yaygın bir kullanıma sahip olan demirin sanayileşmesi de zaman almış ve hatta bu sanayileşme süreci bir çağa adını vermiştir. İnsan hayatının demire olan muhtaçlığı ve demiri eritebilmek için ateşe hükmetme çabası; insanı düşünmeye, çalışmaya ve üretmeye yöneltmiştir. Yaşamın hemen her alanında farklı şekillerde yer alan demir, kavram olarak da hem Türklerde hem de dünyadaki birçok toplumda kutsal bir unsur olarak kabul görmüştür.

B. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Türklerde ve Türkler dışındaki çeşitli toplumlarda çalışmamıza yakın nitelikte herhangi bir çalışmaya ulaşamadık. Bu nedenle demirle ilgili malzeme toplama ve bu malzemelerle ilgili yöntem belirleme noktasında işimiz kolay olmamıştır. Yazılı-

²⁴ S. V. Örnek, "Demir" maddesi, *a.g.e.*, 1973, s. 22.

²⁵ B. Güvenç, *a.g.e.*, ss. 176-178.

sözlü değişik kaynaklardan toplanan verilerin tasnif edilmesi ve kendi içinde bütünlük kazanması da oldukça zaman almıştır.

Kaynak taramasını Türkiye'deki kütüphane ve arşivlerden, kitapçılar, yerli ve yabancı interaktif ortamdaki millî, kültürel vb. alanlardaki web adreslerinden elde ettik. Bu yazılı kaynaklar; mitoloji, sosyoloji, tarih, metalurji, dinler tarihi, destan/ masal/ efsane vb. anlatıları içine alan çeşitli halk edebiyatı kitapları, halk inanış ve uygulamaları ile ilgili dergiler, tarama/ arkeoloji/ semboller/ atasözleri/ deyimler vb. sözlükler ve çeşitli meslekleri kapsayan kitaplar, il yıllıklarıyla yörelere özgü hazırlanmış çeşitli yayınlardan oluşmaktadır.

Çalışmamızda yazılı kaynakların yanı sıra; sahada derleme yoluyla elde ettiğimiz sözlü kaynaklara ilişkin veriler de kullanılmıştır.

Tez konumuzun çok kapsamlı olması, derleme yapmak için gidilecek alan ve bu alanda görüşülecek kaynak şahısların seçimi konusunda bir ön hazırlık gerektirmiştir. Bu ön hazırlıkta izlediğimiz yol şöyledir: İlk önce bazı yazılı kaynaklardaki demir ve demirci ile ilgili bilgileri tespit ettik. Daha sonra haritalardan çeşitli kasaba ve köy gibi yer adlarından demir ve demirci ile ilgili olanların birkaçını çalışma alanı olarak belirledik. Bu yerlerden bazılarına gittik, bazılarına ise gitme imkânımız olmadı. Gidebildiğimiz yerlerde derleme yaptık. Özellikle demircilikle ilgili geleneklerin hâlâ yaşatıldığı bölgelerde, kaynak kişilerden konuyla ilgili verileri kaydettik ve sonrasında yazıya aktardık.

Saha çalışması olarak belirlediğimiz, bıçak ve kılıç yapımında dünyaca ünlü, özellikle sıcak demirciliğin bugün yaşatıldığı yerlerden biri olan Denizli/ Yatağan kasabasıdır. Manisa/ Kula'da hâlâ sıcak demircilik vardır ve ilçenin tarihî dokusu içindeki "Demirciler Arastası"nda birçok zanaatkâr zor şartlar altında demirciliği yaşatmaya çalışmaktadır. Manisa/ Kula'daki "Demirciler Sokağı"na benzer Gaziantep, Kilis, Denizli ve Ankara Beypazarı'ndaki demirci sokaklarını ziyaret edip buralardaki demircilerle doğal görüşme ortamları oluşturduk ve kaynak kişilerden konumuzla ilgili bilgiler topladık.

Kasaba ve köy gibi yer adlarından hareketle belirlediğimiz mekânlardan biri Denizli'nin Çivril ilçesinin Özdemirci Kasabası'dır. Kasabanın adının "Özdemirci" olması ve anlatılara göre, bu bölgeye ilk demircilerin yerleşmesi, doğru bir yöntem seçtiğimizin göstergesidir. Yine Denizli'nin Çal ilçesi, eski adı "Demirci" olan ve günümüzde de bazı demircilerin mesleklerini icra ettiği bir bölgedir; bu nedenle de

derleme yaptığımız yerlerden biridir. Bir diğer bölge Gaziantep'in Oğuzeli ilçesidir. Bu ilçede Oğuz boyları yaşamaktadır ve bu insanlar demircilik mesleğini hâlâ yaşatmaktadır. Denizli'nin Çivril, Acıpayam, Kale ilçeleri de Gaziantep Oğuzeli'ndeki halk gibi Türk kültürünün özelliklerini korumaya çalışan ve ata mirası demirciliği yaşatmaya çalışan yerlerdir. Anadolu'nun Kars, Sivas vb. bazı yerleşim yerleri dini inanç ve kimlik dokusu olarak farklılık gösterse de, Türklerin bu yerlerde kültürel yapılarını korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu nedenle Kars'taki demircilerle görüşülmüş, Sivas'ta yaşayan birkaç kaynak kişiyle mülakat yaptık ve bu görüşmelerdeki verileri de çalışmamızda kullandık.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz yerler dışında, değişik şehirlerde yaşayan kaynak şahısların hafızalarındaki demir ve demircilikle ilgili inanç, inanış ve halk anlatılarını da mülakat yoluyla kayda almaya çalıştık. Alan araştırmalarında, “Karşılıklı görüşme yöntemi” ve “Gözlem yöntemi” kullanarak kaynak şahıslardan malzeme elde ettik. Görüşme yaparken kaynak şahıslara konu ile ilgili daha önce belirlediğimiz ya da konuşma esnasında doğaçlama gelişen soruları sorduk. Kaynak şahıslarla yaptığımız görüşmeleri, ses kayıt cihazlarıyla kaydettik. Gözlem yöntemini, hem doğal ortamda hem de yapay ortamda kullandık. Örneğin, demircilerin dükkânlarıyla demirci ocaklarının işleyişi, demircilerin demiri ısıtıp ona nasıl şekil verdikleri ve bugün unutulmaya yüz tutmuş olan çeşitli uygulamaları ile ilgili bilgileri doğal ortamlarında kayıt altına aldık. Karşılıklı görüşme yöntemi ya da gözlem yöntemi ile elde edilen bilgileri yazıya aktardık ve içerik açısından da tasnif ederek bir derleme dosyası oluşturduk. Ancak özellikle karşılıklı görüşme yönteminden elde edilen malzemeleri, kaynak şahısların ağzından çıktığı şekliyle aktarmayıp, çalışmada yeri geldiğinde daha düzgün ifadelerle kullandık. Kaynak şahıslardan elde edilen bu bilgilerin hangi kaynak şahıstan elde edildiği, metin dipnotlarında ad soyad, yer ve kayıt tarihi şeklinde verilmiştir. “Kaynak Şahıslar Listesi”nde ise bu kaynak şahıslar kronolojik sırayla numara verilerek (örneğin K2) gösterilmiştir.

Çalışmamızda, metin içindeki verilerin, icra ve işlevsel özelliklerini ortaya koymak bakımından “Bağlam merkezli” metodu uygularken farklı yöntemlerden de faydalandık.

Çalışmamızda, Türkler dışında kalan toplumlardaki demirle ilgili algıları ortaya koymanın bize, Türk dünyasındaki demirle ilgili algıları daha iyi algılayıp analiz edebilmemiz açısından katkısı oldu. Bu sayede dünya toplumlarıyla Türk kültüründeki

demirin etrafında oluşan inanç, inanış ve uygulamaların benzer ve farklı yönlerini de karşılaştırma fırsatı bulmuş olduk.

Yazılı kaynaklar ve saha çalışmalarından elde ettiğimiz veriler sayesinde tezimizdeki planlama; giriş ve iki ana bölümden oluştu. Türk kültüründe demir üzerine inanç, inanış ve uygulamaların nasıl bir kült oluşturduğunun ortaya konulması amaçlandığından, “Giriş”te “kült” kavramına değindik. Ayrıca, “demir”in nasıl kutsallaştığını anlamak için de “kut” ve “kutsal” kavramları üzerinde durduk. “Kültür” ve kültürün taşıyıcısı “geleneğe” kavramlarını da demirle ilgili inanç ve uygulamaların aktarımındaki rollerinden dolayı açıkladık. Tezin temelini oluşturmasında şimdiye kadar bu konu üzerinde yapılan yabancı ve Türklerdeki çalışmalar etkili olduğu için “Giriş” te bu çalışmalar hakkında bilgi verdik. Diğer dünya kültürlerinde demir ve demircinin nasıl bir yer teşkil ettiğini belirlemek açısından, I. Bölüm “İnsanlık Tarihinde Demir ” başlığını taşıdı. Bu bölümün ilk kısmında da “Element Olarak Demir”, ikinci kısmında ise Türkler dışındaki toplumlarda maddî ve kült şekliyle demiri ele aldık. Tezimizin II. Bölüm’den itibaren ise, “Türk Kültüründe Demir”in alt başlıkları oluşturduk. Demirin Türk kültüründe değişik alanlara yansımaları dâbâ kısımlarda işledik. “Demir-Temir” kavramı açıklandıktan sonra, demirin Türk maddî kültüründeki yeri ve önemi üzerinde durduk. Hayatın her aşamasında demir üzerine oluşan inanç, inanış ve uygulamaların temelini, mitlere, şamanizm ve şaman-kamlık geleneğine dayandırılması; Türklerde demirin ilk önce mitolojide ve kamlık geleneğinde ele alınıp değerlendirilmesine neden oldu. Daha sonra ise, demir üzerine inanış ve uygulamaların halk edebiyatı metinlerine nasıl yansıdığını tespit ettik. Ayrıca demir kültürünün kütleleşme sürecinin ortaya konmasını ise; törenlerde, Ahilik geleneğinde, halk hekimliğinde demir vb. başlıklarla ele aldık. Son bölümde ise demirciler ve geleneksel uygulamalara yer verdik.

C. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma; Türk kültüründeki demir kültürünü ayrıntılı bir şekilde yeni bakış açıları ve bilimsel yöntemlerle ele alıp araştırmayı, incelemeyi, değerlendirmeyi ve Türk düşünce sisteminde demirin nasıl kütleleştiğini; sosyo-kültürel hayat içinde hangi anlamlarda kullanıldığını, simge ve ifade biçimi olarak nasıl kalıplaştığını ve ne gibi işlevler üstlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada planımızda demir; hem maddî yönüyle ele alınmış, hem de kavram olarak kültürlerin hafızalarında anlamlandırılış şekliyle kendi içinde alt başlıklarına ayrılarak değerlendirilmiştir. Demirin dünyada maddesel varoluşu ve tarihsel süreç içerisinde zihinlerde farklı kodlamalarla kendine yer buluşu birlikte olmuştur. Bu nedenle uzayda ve dünyada bulunan madde şeklindeki demir, demirin kaynağı, insanların demiri keşfedip kullanılabilir hale getirişi; beraberinde dinlerde ve kutsal kitaplarda demirin yeri, demirin ulusların anlatılarında ve inanışlarında mitik boyut kazanması, demircilik mesleği ve kutsiyeti vb. konular birbirinden bağımsız düşünülmeden bir bütün olarak ele alınacaktır. Amacımız, demirin Türklerin eski inanç sisteminden başlayarak temel ve kutsala ilişkin olan özelliklerini ortaya koymak ve açıklığa kavuşturabilmektir. Ayrıca Türk kültüründe demirin, demirci ocağının ve demircinin etrafında oluşan birtakım inanç ve pratiklerin kült hâline gelişinin ve kutsiyet kazanışının nedenlerini bulmak da amaçlarımız arasındadır. “Giriş” bölümünde kült, mitoloji, mit, kutsal, kut, kültür, gelenek” gibi kavramların hakkında bilgi verişimiz de bu nedenledir.

Türklerde demir kültürünü konu alan makaleler dışında kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnsanlık tarihinde, mitolojide, kültürlerin inanış ve uygulamalarında vb. alanlarda demirle ilgili bazı dağınık yazılardan bir kısmının da malzemeye yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda, Türk kültüründe demirin bir kült olduğuyla, onun inanışve uygulamaların içindeki yeri ve önemiyle vb. durumlarıyla ilgili kapsamlı bütüncül birçalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. İşte bu eksiklik; tezimizin amacını belirlemiştir. Nitekim çalışmamızın amacı, yazılı kaynaklar ile sözlü kaynaklardan (Bu kaynaklara arşivlerde, tezlerde ve değişik kaynaklarda derleme şeklinde kalan sözlü kültür ürünleri de dâhildir.) yola çıkarak, Türk kültüründe “demir/temir” kavramını, meslekî olarak demirciliğin önemini, Ahilik’te demirciliği, mitolojide/ kamlık geleneğinde/ tabiat olaylarında ve törenlerde demiri, halk hekimliğinde demiri ve demir etrafındaki inanış ve uygulamaları çeşitli açılardan ele almak ve değerlendirmektir. Bu sayede demir kültürünün Türk kültürü içindeki yeri bütüncül bir bakış açısıyla tespit edilmiş olacaktır. Bunlarla birlikte demirin etrafında gerçekleşen inanç ve uygulamaların diğer kültürlerdeki benzerleri de tespit edilecektir. Çalışmamızın halk bilimi, antropoloji, tarih vb. inanç ve uygulama ağırlıklı kültür çalışmalarına hem kaynak olması, hem de benzer çalışmalar için yol gösterici nitelikte olması da genel amaçlarımız içindedir.

Ayrıca bu çalışmada, Türk kültürü içerisinde yer alan ve büyük bir önem taşıyan demir, demire yüklenen anlam ve değerler gibi bütünü meydana getiren parçalar ve bunların işlevleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece Türk kültüründe demirin özel ve genel anlamlarının nasıl sembolleştiği ve millî kültürün oluşumuna nasıl katkı sağladığı da gösterilmiş olacaktır. Aynı zamanda Türk tarihi içinde demirin kültürel kodlarının geçmişten günümüze nasıl taşındığı ve kültürlerin içinde hangi şekillerde yaşadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda Türk kültüründe demirin hem maddî yönü ve hem manevî boyutu ele alınacak, demirin halk kültürü ürünlerinde taşıdığı sembolik değerler tespit edilerek incelenecektir. Böylece yerelden ulusala ve ulusaldan evrensele ulaşan bu zihinsel gönderilerde demirle ilgili sembollerin ve simgelerin önemi de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Çalışmamız, Türkler ve Türkler dışındaki toplumlarda demir kültürünün nasıl sembolleştiğini görmek bakımından önemlidir. Öyle ki tüm dünyada demir, maddî boyutuyla çeşitli işlevlerde kullanılmıştır. Ayrıca demirin toplumların kültürel aktarımında da çeşitli anlam ve değerlerde bulunduğu bir gerçektir. Demirin dünyanın ilk döneminden günümüze gelişi, değişimi ve gelişimi, toplumsal değişimlerle bağlantılı olmuştur. Ancak toplumlar ne kadar değişen ve gelişen dünya yapısına ayak uydurursa uydursun, tam anlamıyla köklerinden ve değerlerinden kopamamışlardır. Nitekim geçmiş dönemlerde olduğu gibi, günümüz dünyasında da demir, silah olmasıyla bir güç simgesidir, kültürlerin aktarımında da değişik anlamlarda kullanılmış bir semboldür.

Türklerde ve çeşitli toplumların sosyo-kültürel alanlarında kendine has özellikleriyle bulunan ve toplumlarda farklı işlevsellikleri olan demirin, Türk kültüründe tarih boyunca nasıl algılandığını ortaya koymak tezimiz için bir gereklilik arz etmektedir. Tezimiz, bu ihtiyacı gidermeye yöneliktir.

D. Araştırma Konusunda Yapılan Çalışmalar

Türklerde demir ve demir kültürü üzerine, konu önemli bir konu olmasına rağmen bugüne kadar yapılmış derli toplu bir çalışma yoktur. Ancak sayıca az da olsa, Türk kültüründe demiri, demirle ilgili inanmaları ve demircileri konu alan Abdülkadir İnan'ın "Türklerde Demircilik Sanatı", Bahaeddin Ögel'in "Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü", Mehmet Çeribaş'ın "Türklerde Demirciler ve Şamanlar" gibi bazı

makalalar yazılmıştır. Bu makalelerin yanı sıra demirle ilgili bilgi veren Tamer Ayan'ın "Masonik Demirci", Murat Kavaklı'nın "Bursa Bıçakçılığı Tarihi" gibi kitaplar da vardır. Yabancı kültürlerde de demirle ilgili Mircea Eliade'nin "Demirciler ve Simyacılar", Norman J. G. Pounds'un "Demir ve Çelik Coğrafyası", M. R. Lawrence'nin "Farklı Halkbilim Notlarında At Nalının Sihri", H. John Lienhard'ın "Amerika'da Demir" gibi birkaç kitap, makale ve tez dışında, demirin ve demircinin her yönünü ele alıp incelemiş derli toplu bir çalışma tespit edilememiştir. Bu nedenle demirin hem maddî, hem kültürel yönüne değindiğini tespit ettiğimiz kitapları ve makaleleri, yurt içi ve yurt dışı çalışmalar şeklinde ayırarak kronolojik olarak sınıflandırdık. Kitapların, tezlerin ve makaleleri "Yazarı/ yazarları, çevirmeni/ çevirmenleri, çalışmanın konusu, içindekiler, sayfa sayısı" olarak inceledik. İncelediğimiz bu eserler de dâhil olmak üzere demirle ilgili veri elde ettiğimiz diğer çalışmaları "Kaynakça" bölümünde bir bütün olarak verdik.

a. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

1. Kitaplar

Amerikan Çeliğinin Gerilemesinde Yönetim, İşçi ve Hükümetin Yaptığı Yanlışlar (The Decline of American Steel: How Management, Labour and Government Went Wrong): Eser, Paul A. Tiffany tarafından İngilizce yazılmıştır. 1988 yılında *Oxford University Press* (New York: Oxford Üniversitesi Yayınevi) tarafından New York'ta basılmıştır. Kitap, 282 sayfadır.

(http://www.engr.psu.edu/mtah/articles/iron_beginnings.htm web sayfasından ulaşılmıştır.)

Kitapta, II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1960'larda Amerika'da çelik endüstrisinin gerileyişi, önemli rakipleri olan Almanya ve Japonya'nın dünya pazarını ele geçirmesi ve Amerika'da çelik endüstrisinin önemini kaybetmesinde işçi, patron ve hükümetin yaptığı yanlış uygulamalardan bahsedilmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinde Demir ve Çelik Endüstrisinin Ekonomik Tarihi (Economic History of the Iron and Steel Industry in the United States): William T. Hogan tarafından yazılan kitap, 1971 yılında Mass.: DC. Heath yayınevi tarafından Lexington'da basılmıştır. Eser, 2178 sayfadır.

(<http://www.nps.gov/sair/index.htm> web adresinden ulaşılmıştır.)

Kitaptaki bölümler şöyledir: “Amerika’da Demir ve Çelik Endüstrisinde 1860-1880 Yılları Arasındaki Gelişmeler, Demir-Çelik Sektöründe 1880-1900’lı Yıllardaki Büyüme, Demir-Çelik Sektörünün 1900-1920 Arasında Yeniden Düzenlenmesi, 1920-1930’lu Yıllardaki Pazar, Büyüme ve Yeni Teknoloji, Depresyon ve Savaş, 1930-1945 Yılında Çelik Endüstrisi, Dünya Çapında Meydan ve Temel Değişim, 1946-1971 Döneminde Çelik Endüstrisi.”

Anadolu’da Demir Çağı-3 (Anatolian Iron Ages 3): Eser, A. Çilingiroğlu ve D. H. French editörlüğünde hazırlanmıştır. Kitapta, 1990 yılında Van’da III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri toplanmıştır. 1994’te The British Institute Of Arkeology tarafından Ankara’da basılmıştır. Kitap, İngilizce’dir. Konusu, Demir Çağı Anadolusu’ndaki madenî kalıntılarıyla birlikte o dönemin tarihî özellikleri ve sosyal yapısıyla verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Anadolu’daki Demir Çağı kronolojik olarak verilmiştir. Kitap, 314 sayfadır.

Ateşli Silahlar Tarihi: Eser, Kenneth Chase tarafından yazılmıştır. 2003’te Cambridge University Press tarafından “Firearms” adıyla İngilizce basılmıştır. Türkçeye Fusun Tayanç ve Tunç Tayanç tarafından çevrilmiştir. Kitap, 341 sayfadır.

Kitap, “1500’e Kadar Çin, Avrupa, Batı’daki İslam Dünyası, Doğu’daki İslam Dünyası, 1500’den Sonra Çin, Kore ve Japonya” bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar, Çinliler tarafından icat edilen ateşli silahların doğudan batıya serüvenini anlatmaktadır. Ayrıca ateşli silahların Türkler, Moğollar, Japonlar ve diğer uluslar üzerindeki etkileri üzerinde durmuş ve çözümlenmeler yapmıştır.

Avrupa’daki Çelik Endüstrisi ve Wide-Strip Mill (The European Steel Industry and the Wide-Strip Mill: a study of production and consumption trends in flat products.): Eser, Theophilus tarafından İngilizce yazılmıştır. 1953’te Geneva’da basılmıştır. Kitabın 2008 basımını hazırlayanlar, Birleşik Devletler, Avrupa Ekonomik

Topluluğu'dur. Orijinal kaynağı; Michigan Üniversitesindedir ve 100 sayfadır. Kitap on yedi bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserde Avrupa'daki çelik endüstrisi ve haddehanelerdeki yassı mamüllerin üretim ve tüketim trendlerini anlatmıştır.

Babil Simyası ve Kozmolojisi: Mircea Eliade tarafından yazılmıştır. Eseri, Fransızcadan Mehmet Emin Özcan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 2002 yılında Kabalcı Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; "Kosmos ve Büyü, Büyü ve Metalurji, Yaşayan Kosmos, Babil Simyası" dır. Eliade, bilim adamları tarafından gün ışığına çıkarılan Babil belgelerinden ve büyüsel/ dinsel kavramlardan hareketle Babil simyası ve kozmolojisi hakkında bilgi verir. Simyanın ekseninde madenler ve özellikle demirden örnekler verir. Kitap, 114 sayfadır.

Çin'de Demir ve Çelik Teknolojisinin Gelişimi (The Development of Iron and Steel Technology in China): Eser, J. Needham tarafından yazılmıştır. 1964'te New Comen Society tarafından İngiltere'de Cambridge'de İngilizce olarak basılmıştır. Eser, 72 sayfadan oluşmaktadır.

Kitap on iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; "Bronz Çağının Başlangıcı, Demir ve Çelik Metalürjisinin Gelişimi, Pik Demir/ İşlenmiş Demir ve Çelik, Çin'de Maden Eritme Süreci, Çin'de Maden Eritme Ocakları, Çin'de Demir Kültürü ve Batı'ya Ticareti, Çelik Yapımı ve Sertleşmesi, Çeliğin Direk Dekarbürasyonu, Sert Çeliğin Kaynaklanması, Çin'de Wootz Çeliği ve Özet" tir. Needham, Çin'de Bronz Çağ'dan 21. yy'a kadar demir ve çelik teknolojisinin gelişimini ayrıntılarla anlatmaktadır.

Demir ve Çelik Coğrafyası (The Geography Of Iron And Steel): Eser, Norman J. G. Pounds tarafından yazılmıştır. 1966 yılında Hutchinson ve Co Publishers LTD University Library (Hutchinson ve Co Publishers LTD Üniversite Kütüphanesi) tarafından Londra'da basılmıştır. Kitabın orijinal şekli İngilizce'dir. Kitap, 192 sayfadan oluşmaktadır.

Kitaptaki bölümler şöyledir: "Demir İşleme İlimi ve Sanatı, Demir Cevherleri, Modern Demir ve Çelik İşçiliği, İngiltere, Batı Avrupa'da Demir ve Çelik Endüstrisi, Kanada ve Amerika'da Demir ve Çelik Endüstrisi, Sovyet Küresi'nde Demir ve Çelik Endüstrisi, Gelişmemiş Ülkeler" dir. Kitapta İngiltere, Amerika, Kanada, Rusya ve Batı

Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyadaki demir çelik rezervleri, işçiliği ve endüstrisi anlatılmaktadır.

Demir Çağı Akdeniz’inde Kolonileşmeye Yerel Tepkiler (NewLocal Responses to Colonization in the Iron Age Mediterranean): Eser, Tamar Hodos tarafından yazılmıştır. 2006 yılında Typeset Refine Catch Limited tarafından New York’ta basılmıştır. Kitabın orijinal şekli İngilizcedir. Kitap, 264 sayfadır.

Yazar, eserde Akdeniz’in Demir Çağı’ndaki kültürel etkileşimini konu almıştır. Bu etkileşimi, Yunan kolonilerinin gözüyle değerlendirmiştir.

Demirciler ve Simyacılar: Eserin orijinal şekli Mircea Eliade tarafından yazılmıştır. Fransızcadan Mehmet Emin Özcan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 2003 yılında Kabalcı Yayınevi tarafından İstanbul’da basılmıştır. Kitap, 264 sayfadır.

Kitap on beş bölümden ve eklerden oluşmaktadır. Bu bölümler; “Meteoriter ve Metalurji, Demir Çağı Mitolojisi, Cinsiyet Kazanan Dünya, Terra Mater/ Petra Genitrix, Metalurji Âyinleri ve Mysteria’ları, Fırınlara İnsan Kurban Etme, Babil Metalurji Simgeliği ve Ritüelleri, Ateşin Efendileri, Tanrısal Demirciler ve Uygarlaştırıcı Kahramanlar, Demirciler/ Savaşçılar/ Erginlenme Ustaları, Çin Simyası, Hint Simyası, Simya ve Erginlenme, Arcana Artis, Simya-Doğa Bilimleri ve Zamansallık”tan oluşmaktadır.

Yazar, eserinde madencilik, demircilik ve metal işçiliği gibi mesleklere özgü simge, âyin ve mitleri dinler tarihi açısından ele almış ve değerlendirmiştir.

Demir ve Çelik Üretimine Kısa Tarihi (A Brief History of Iron and Steel Production): Eser, S. Spoerl tarafından yazılmıştır. Kitabı, New York’ta 2000 yılında Simon and Schuster basmıştır. Kitap, 382 sayfadır.

(<http://www.pbs.org/wgbh/amex/carnegie/index.html>.web adresinden ulaşılmıştır.)

Kitapta MÖ 2000 yılında demirin üretiminden, MS 1870’lerde Avrupa, Asya ve Afrika’da demirin yerini nasıl çeliğe bıraktığından ve demirin insan medeniyetinin gelişimindeki etkisinden bahsedilmektedir. Ayrıca söz konusu dönemlerde demirin oluşumu, üretimi ve kullanım amaçları üzerinde de durulmuştur.

Eski Dünya’da Tarih Öncesi ve Erken Dönem Demir Üzerine Notlar: (Notes on Prehistoric and Early Iron in the Old World). Eser, H. H Coghlan tarafından yazılmıştır. Kitabın orijinal şekli İngilizce’dir. Kitap, 1956 yılında Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından İngiltere’de basılmıştır. Kitap, 220 sayfadır.

Kitap on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; “Demir Cevherleri ve Eski Dönemlerde Madencilik, Meteoritlerin Doğası ve Meteorik Demir Eşyalar, Demir İzabesi Süreci ve Demirin Mekanik Özellikleri, Eski Çağ’da Erken Demir İzabesi ve Pik Demir, Ocaklar ve Yakıtlar, Demirin Aletleri, Demircilerin Kullandıkları Teknikler, Eski Dönem Demirin Metalürjisi ve Metalografisi Kullanılan Terim Açıklamaları, Sır John Kross Tarafından Toplanan Bir Eskimo Bıçağı, Pitt Rivers Müzesi Tarafından Seçilen Parçaların Metalürjik ve Metalografik İncelemesi”dir.

Eski Dünya’da Sosyal Kimlik ve Materyal Kültürü (Material Culture and Social Identities in the Ancient World): Eser, Tamar Hodos ve Shelley Hales (ed.) tarafından oluşturulmuştur. 2010 yılında Cambridge University Press tarafından New York’ta basılmıştır. Kitabın bu basımı İngilizcedir. Kitap, 339 sayfadır.

Arkeolojist ve sanat tarihçilerinden oluşan bir grup uluslararası araştırmacı tarafından yapılan bir seri araştırma ile antik dönemde materyal kültür öğelerinin küresel ve yerel kimlik yapılarını nasıl etkilediği anlatılmaktadır.

Farklı Halk Bilim Notlarında At Nalının Sihri (The Magic of The Horse-Shoe with Other Folklore Notes): Eser, M. R. Lawrence tarafından yazılmıştır. 1898 yılında Gay and Bird Company tarafından Londra’da basılmıştır. Kitap, İngilizcedir.

Kitap yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; “At Nalının Sihri, Şans ve Talih, Halk Biliminde Yemek Tuzu, Hapşurmanın Belirtileri (Üzerine Kehanetler), İyi ve Kötü Kehanet Günleri, Hayvanlar ile İlgili Batıl İnançlar, Tek Sayıların Şansı”dır. Popüler töre ve inanışların kökeni ve tarihi üzerine olan bu kitabın yazarı 344 sayfalık çalışmasında, eski çağlarda insan zihninin nasıl çalıştığını göz önüne sermektedir. Popüler inanışları bir araya getiren bu kitap popüler okuma amaçlı yazılmıştır; ancak birçok bilimsel çalışmaya da ışık tutmaktadır. Kitabın birçok bölümü, özellikle de 1. Bölüm (The Magic of Horse Shoe), Amerikan Folkloru Cemiyetinin, Filedefiya’da 28 Aralık 1895 tarihli 7. Geleneksel yıllık toplantısında okunmuş, büyük ilgi görmüş ve 1896’ da Cemiyet Dergisi’nde yayınlanmıştır. Ana dili İngilizce olan eser, 2009 yılında

Biblio Bazaar Yayınevi tarafından 280 sayfa olarak tekrar basılmıştır. Eserin 2013 yılı itibariyle başka bir dile yapılmış çevirisi bulunmamaktadır.

Keir Koleksiyonu'nda 8. yy. ve 15. yy. Arasında İslam Metal İşçiliği (İslamic Metalwork of the Eighth to the Fifteenth Century in the Keir Collection): Eser, Geza Fehervari tarafından İngilizce yazılmıştır. 1976 yılında Faber and faber; 1979 yılında Abas Trading Corporation Establishments tarafından Londra'da basılmıştır. 143 sayfadır.

Eserin bölümleri şöyledir: “De Unger, Edmund Sanat Koleksiyonları, Keir Koleksiyonu, İslam Sanatı Metal/ İş/ Kataloglar, Sanat, Metal İşleri, Orta Çağ/ İslam ülkeleri/ Kataloglar, Londra De Unger, Edmund Özel Koleksiyonlar, İslam Sanatı Metal,ca 700-ca 1500 Koleksiyonları, Keir Koleksiyonu Kataloglar”dır. Eserde, İngiltere’de bir müzede özel bir koleksiyon olarak sergilenen “Keir Koleksiyonu”ndaki metal parçaların yapımındaki metal işçiliği, kullanım alanları ve kullanım amaçları anlatılmaktadır.

Materyal Bilimi Anlama (Understanding Materials Science): Eser, Rolf E. Hummel tarafından İngilizce yazılmıştır. Kitap, 2004 yılında Springer Science Business Media tarafından New York'ta basılmıştır. Kitap, 440 sayfadır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, “Mekanik Metaller, Metallerin Elektronik Özellikleri, Dünyadaki Metaller” dir. Kitapta, dünya üzerindeki materyallerin neler olduğundan, bu materyallerin mekanik ve elektronik özelliklerinden bahsedilmektedir.

Simya ve Simyacılar: Eser, Sean Martin tarafından İngilizce yazılmıştır. İngilizce'den Türkçe'ye Eylem Çağdaş Babaoğlu çevirmiştir. 2009 yılında Kalkedon Yayıncılık tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; “Temel Simya Kavramları ve Temaları Simyanın Amacı, Batı'da Simya, Doğu'da Simya, Modern Simya ve Altının Soyağacı”dır. Martin, simyanın yazılı tarihinin ilk dönemlerinden beri var olduğuna, ham madenlerin altına dönüştürülebileceğine ve bunun “Bir insanın hayatta vakıf olabileceği en etkili sır” olarak görüldüğünü söylemektedir. Bu bakış açısından da değişik coğrafyalardaki simyacıları ve onların çalışmalarını anlatmaktadır.

Tanavoli Koleksiyonu'nda İnan Çeliği (Persian Steel The Tanavoli Collection): Eseri, James Allan ve Brian Gilmour yazmıştır. Eser, İngilizcedir. Kitap, 2000 yılında Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından Oxford'ta basılmıştır. Kitap, 596 sayfadır.

Kitaptaki bölümler şöyledir: "İslam Dönemi İnan'da Demir Kaynakları ve Üretim Merkezleri, Güney Asya'da Demir ve Çelik Endüstrisi, Demir-Çelik ve Çalışan Endüstri, Hindistan Yarımadası ve İnan Arasında Demir-Çelik Ticareti, Savaşta Çelik, İslam'da Çelik, Piyasada Çelik, Evde Çelik Kullanımı, Nesnelerin Teknolojik Araştırması." İnan'daki Tanavoli Koleksiyonu özel bir koleksiyondur. Yazarlar, bu koleksiyondan hareketle İnan çeliğini anlatmışlardır.

2. Makaleler

Amerika'da Demir (Iron in Amerika): Makale, John Steele Gordon tarafından İngilizce yazılmıştır. Bu makalede Amerika'daki demir ve çelik endüstrisinin başlangıcı ve gelişimi anlatılmıştır.

(<http://followtherabbi.com/world/article/metalworking-in-the-middle-east#>

Resmi Hükümet Sitesinden ulaşılmıştır.

Amerikan Demiri (American Iron): Robert B. Gordon tarafından İngilizce yazılmıştır. 1996 yılında Baltimore'de Johns Hopkins University Press (Johns Hopkins Üniversitesi Yayınevi) tarafından basılmıştır. Makale, Amerika'daki demir rezervleri ve endüstrisini konu almaktadır. (<http://www.answers.com/topic/iron-and-steel-industry#> web adresinden ulaşılmıştır.)

Bir Çelik Toplumu: Modern Amerika'nın Oluşumu, 1865-1925 (A Nation of Steel: The Making of Modern America, 1865–1925): Thomas J. Misa tarafından 1995 yılında Baltimore'de *Johns Hopkins University Press (Johns Hopkins Üniversitesi Yayınevi)* tarafından basılmıştır. Makalede 1865- 1925 yılları modern Amerika'sında çelik kullanımı anlatılmaktadır. (<http://www.history.com/topics/iron-and-steel-industry>. web adresinden ulaşılmıştır.)

Demir Kültürü (Iron of Culture): İsrail Resmi Hükümet Sitesine ait bir yazıdır. Yazıda, İsrail için önemli bir kaynak olan demirin nerelerde çıkarıldığı, hangi alanlarda kullanıldığı ve İsrail toplumundaki kültürel değerinden bahsedilmektedir. (<http://followtherabbi.com/journey/israel/iron-of-culture>. Resmi Hükümet Sitesi web sitesinden alınmıştır.)

Hindistan’da Demir İşçiliğinin Kökeni: Orta Ganga Platosu ve Doğu Vindhya’da Antik Dönem Yeni Bulgular (The origins of iron-working in India: new evidence from the Central Ganga Plain and the Eastern Vindhyas, Antiquity): Makale, Rakesh Tewari tarafından İngilizce olarak yazılmıştır. 2003 yılında Hindistan’da basılmıştır. Antiquity Dergisi’nin 297 no’lu 77. sayısının 536-554. sayfaları arasındadır.

Kitapta, Orta Ganga Platosu ve Doğu Vindhya’da antik döneme ait bulgulardan yola çıkarak Hindistan’da demir işlemeciliğinin başlangıcına ve gelişimine dair öngörüler bulunmaktadır.

Sahra Altı Afrika’sında Erken Metal İşçiliği (Early Metal Working in Sub Saharan Africa): E. Duncan Miller ve N. J. Van Der. Merwe’nin yazdığı makale, 1994 yılında Journal of African History (Afrika Tarihi Dergisi)’de basılmıştır. Makale, 35. cildin 1. sayının 1 ile 36 sayfaları arasındadır. Sahra Afrika’sında erken dönem metal işçiliğini konu alan bu makalede erken metalurji ve metal işleminin yayılması, demir-eritme teknolojisinin nasıl olduğu, madencilik, izabe ve demirci açısından Afrika metal işlemeden bahsedilmektedir.

Sahra Altı Afrika’sında Erken Metal İşleme (Early Metal Working in Sub Saharan Africa): Steven A. Walton tarafından yazılan makale, 2013 yılında Penn State University Science, Technology & Society Program (Penn State Üniversitesi Bilim, Teknoloji ve Toplum Programı) tarafından basılmıştır. Afrika’da demir tarihi ve demirciliğin başlangıcından bahsedilmektedir.

Saugus Demir İşletmesinin Amerika ve Dünya Açısından Önemi (The Significance of Saugus Iron Works to the United States and the World): “Tarih ve Kültür” başlığıyla söz konusu resmi web sitesinde Saugus Demir İşletmesi hakkında

bilgi verilmiştir. Saugus Demir İşletmesi, Amerika kolonizminin başladığı dönemde koloniler tarafından kurulan ilk demir işletmesi özelliği taşımaktadır.

(<http://www.nps.gov/sair/historyculture/index.htm> Resmi Hükümet Sitesi web adresinden alınmıştır.)

Saugus Demir İşletmesi Ulusal Sit Alanı (Saugus Iron Works National Historic Site): Wikipedia The Free Encyclopedia’de yer verilen bu yazıda, Saugus Iron Works Ulusal Tarihi Sitesinin ilk entegre site olduğundan bahsedilmektedir. Kuzey Amerika tarafından kurulan bu demirhanede; yüksek fırın, sahte, haddehane, kesme, dilimleme ve çeyrek tonluk şahmerdanları vb. işlerin nasıl olduğu, bu alanın yapılış tarihinden sonraki süreci, hangi amaçlar için kullanıldığı hakkında bilgi verilmiştir.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Saugus_Iron_Works_National_Historic_Site web adresinden alınmıştır.)

3. Tezler

Amerika’da Demir (Iron in America): H. John Lienhard tarafından yazılmıştır. Tezde, Houston Üniversitesi Mühendislik Fakültesi tarafından “Medeniyeti oluşturan makineler ve onları yaratan insanların dehası” temasıyla yapılan birçok araştırma özetlenmiş ve 1317. bölüm olarak 1600’ler koloni Amerikası’yla başlayan demirin kullanımı ve modern toplumlardaki yeri incelenmiştir. Bu makalede de Saugus Demir İşletmelerinin Koloni Amerikası’ndaki önemi vurgulanmıştır.

(<http://www.uh.edu/engines/epi1317.htm> web adresinden alınmıştır.)

Büyük Çelik: Birleşmiş Devletler Çelik İşletmesinin İlk Yüzyılı (Big Steel: The First Century of the United States Steel Corporation): Kenneth Warren tarafından 2001 yılında Pitburg Üniversitesi Yayınevi tarafından basılmıştır. Tezde Amerika’da çelik şirketlerinin ilk yüzyıldaki gelişmeleri anlatılmıştır.

(<http://www.uh.edu/engines/epi1317.htm> web adresinden alınmıştır.)

b. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

1. Kitaplar

Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Metal Kaplar ya da Gemiler (Museum of Anatolian Civilizations: Metal Vessels): Kitabı hazırlayanlar Ayşe Toker, Jean Öztürk’tür. Kitap, 1992 yılında Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul’da basılmıştır. İngilizce yazılmıştır ve 225 sayfadır.

“Metal Vessels” metal kaplar, aletler ya da gemiler anlamındadır. Bu nedenle eserdeki metal nesnelere; silah, takı, aksesuar, minyatür gemi ve çeşitli aletler şeklinde karşımıza çıkar.

Bursa Bıçakçılığı Tarihi: Murat Kavaklı tarafından yazılmıştır. 2007 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından Akmat Yayınevi tarafından Bursa’da basılmıştır. Kitap, 157 sayfadır.

Kitabın bölümleri, “Bıçağın Tanımı ve Tarihteki Yeri, Demirin Tarihi, Bıçak ve Kılıç Oyunları, Bursa Bıçakçılığı, Bıçak Çeşitleri, Bıçak Namluları” gibi yirmi altı başlıktan oluşmaktadır. Çalışmada, Bursa bıçakçılık zanaatı anlatılmıştır. Bursa bıçakçılığı, Türkiye’deki bıçakçılık mesleğinin Marmara’daki temsilidir. Bu meslek kolunun işleyişi, demircilikle bağlantısı, bıçak çeşitleri, bıçakçılığın bugünkü durumu vb. konular işlenmiştir.

Çelik Endüstrisi (The Steel Industry): Makale, İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri mühendislerine aittir. Yazı, İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğinin Yatırım Finansman ve Dış Ticaret Dergisi’nin 377. sayısının ekinde basılmıştır. Dergi 2011 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır. Yazıda Türkiye’deki demir-çelik endüstrisi ve maddî getirisiyle yurt dışındaki demir-çelik endüstrisi ve maddî getirisi sayılarıyla karşılaştırılmıştır.

Çifte Balta Labrys: Baki Satış tarafından yazılmıştır. 2008 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından İstanbul’da basılmıştır. Kitap, 200 sayfadır.

Kitaptaki bölümler şöyledir: “Uygarlığın Doğuşu ve İlk İnançlar, Girit Uygarlığı ve Çifte Balta, Batı Uygarlığı ve Labrys, Anadolu’da Labrys ve Diğer Bölgelerde

Labrys.” Yazar, İlk Çağ’daki etnik ve kültürel topluluklardaki farklı madenlerden ve demirden yapılmış iki yüzlü keskin çifte baltanın kullanıldığı yerleri ve evrensel serüveni anlatılmıştır. Tanrı ve tanrıçaların elinde yer alan kutsal çifte baltanın kutsiyetine değinmiştir.

(İÖ 2. Bin Yılında) Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı: Eser, Savaş Özkan Savaş tarafından yazılmıştır. 2006 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Ankara’da basılmıştır. Kitap, 307 sayfadır.

Kitaptaki bölümler şöyledir: “Maden Elementleri, Mezopotamya ve Eski Anadolu’da Maden Konusu, Hatti’de Maden/ Maden Üretimi/ Metalurji; Çiviyazılı Boğazköy Metinlerinde Altın, Gümüş, Bakır, Bronz, Kalay, Kurşun ve Bunlardan Yapılan Alet ve Nesnelere” dir. Çalışmada, Hitit toplumunun madencilğe verdiği önemi, bakır, tunç, altın, gümüş, kalay ve kurşun olmak üzere altı maden açısından araştıran yazar, maden işleme konusuna da yer vermiştir. Ele aldığı Hitit tabletlerinde demirle ilgili bölümler de vardır. Ayrıca Anadolu dillerinin kelime hazinesinde bulunan tüm madenî eşyaların adlarını, geçtikleri meın yerlerini ve anlamlarını inceleyen yazar, arkeolojik kazılardaki madenî eşyalara da yer vermiştir.

Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropelleri: Eser, Oktay Belli, Ekan Konyar tarafından kaleme alınmıştır. 2003 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından İstanbul’da basılmıştır. Kitap, 144 sayfadır.

Kitabın içeriği; sayısı yirmi dört olan “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropelleri” nden oluşmaktadır. Çalışmada, Doğu Anadolu’da Erken Demir Çağı’nın kale, sivil yerleşim alanı, mezar mimarisi ve çanak çömlek kültürünün somut bir şekilde ortaya konulması ve Urartu Krallığı’nın hangi ölçülerde etkilendiği üzerinde durulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken Demir Çağı’na ait gömütlüklerden çıkarılan çeşitli metallere yapılmış eşya, takı ve silahlar arasında demirden yapılmış olanların sayısının çok olduğu da tespit edilmiştir.

Masonik Demirci: Eser, Tamer Ayan tarafından yazılmıştır. 2000 yılında Ak Yayınları tarafından, İstanbul’da basılmıştır. Kitap, 440 sayfadır.

Kitap, on iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; “Neden Demirci, Simyacılık, Demirci’nin Kimliği ve Niçin Masonik Demirci, Masonlukta İnanç ve Erdem, İbranî

Tarihine Masonik Bakış, Tubal Kain ve Hiram Abi Soyağacı İlişkisi, Tubal Kain'in Etimolojisi ve Masonik Kimliği, Tubal Kain'in Kimliğine Bilimsel Yaklaşım, Hiram Kimdir?, Süleyman Mabedi, Diğer Demirciler, Tubal Kain Sembolizması"dır. Musevilerde demircilik mesleğine önem verilmesinin nedenleri, Tevrat'ta geçen demirciler ve diğer toplumlardaki demirciler ele alınmış; demirci özele indirgenerek "Masonik Demirci" etrafında işlenmiştir.

Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar: Eser, T. Nejat Eralp tarafından yazılmıştır. 1993 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından Ankara'da basılmıştır. Kitap, 196 sayfadır.

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Silah ve İnsan, Silahın Doğuşu ve Gelişimine Genel Bakış, Sanat ve Silah Arasındaki İlişkiler ve Türk Toplumunda Silahın Yeri ve Önemi" başlıklarından oluşmaktadır. İkinci bölüm "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar", üçüncü bölüm "Osmanlıların Silahlarda Kullandıkları Madenler ile Silahlara Uygulanan Yapım ve Süsleme Teknikleri"nden oluşmaktadır.

Bu eserin konusu, "Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı"ndan yola çıkarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar"ın bir bütün olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerine kuruludur.

Türkiye'de Sanatlar ve Zanaatlar (XIX. Yüzyılın Sonu): Eser, Pretextat Lecomte tarafından Fransızca yazılmıştır. Kitabın orijinali, 1975'te basılmıştır. Ayda Düz Fransızcadan Türkçeye aktarmıştır. Kervan Kitapçılık tarafından İstanbul'da basılmıştır. Kitap, 213 sayfadır.

Pretextat Le-Comte, XIX. yüzyılda Osmanlı'ya gelen bir Fransız mozaikçisidir. Osmanlı döneminde çeşitli zanaat kollarının toplandığı Ahi teşkilatından yola çıkarak çinicilik, hâkk, maden işleri, dökmeçilik ve bakırcılık, camcılık, taş yontuculuğu, nakış, kalemkârlık, halıcılık, kumaş ve kadifecilik, saraçlık, kunduracılık, silâh işçiliği, ahşap işleri, telkari, cevahirçilik, mühür yapımıcılığı, minekârlık, tesbihçilik, kayık imâli, lokum, helva ve şekerleme yapımı hakkında bilgi vermiştir.

Türkiye Demir Envanteri: Kutlay Oral tarafından yazılmıştır. 1971 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarının 145. sayısı olarak Ankara’da basılmıştır. Kitap, 364 sayfadır. Kitabın bölümleri; “Türkiye’de Madencilik Tarihi, Demir Cevherleri- Teşekkülü-Metalurjisi, Türkiye Demir Cevheri Dağılışı” şeklindedir. Türkiye Türkleri’nin demir madencilik ve çelik endüstrisi sayılarla anlatılmıştır.

Türkiye’de Demir Cevheri Yatakları: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları’nın 118. sayısı olarak çıkardığı bir çalışmadır. Kitap, 1964’te Ankara’da basılmıştır ve 51 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın bölümleri, “Türkiye Yataklarının Kısa Tarifleri” ve “Demir-Çelik Sanayi ve Demir Cevheri Madencilik” şeklindedir. Çalışmada, Türkiye’de demir yataklarının jenetik sınıflaması ve ekonomik değerleri içine alan dağılışı gösterilmiştir.

Yatağan: Tuncer Baykara tarafından 1984 yılında Tokyo Üniversitesi’nde Asya ve Afrika Dil ve Kültürleri Enstitüsü tarafından Tokyo’da basılmıştır. Kitap, 288 sayfadır. Kitabın bölümleri, “Giriş, Tabii Çevre, İnsan ve İskân, Tarihî Miras, Geçim Kaynakları, Gündelik Hayat, Ekler” şeklinde oluşturulmuştur. Kitap Denizli’nin Acıpayam ilçesine bağlı Yatağan kasabasını tanıtıcı nitelikte hazırlanmıştır.

2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Meslekler: Eser, Öcal Oğuz ve Ezgi Metin tarafından hazırlanmıştır. Hitit Üniversitesi tarafından 2006 yılında Ankara’da basılmıştır. Kitap, 87 sayfadır. Kitapta 2005 yılında yaşayan bakırcılık, kalaycılık, demircilik vb. geleneksel meslekler anlatılmıştır.

2. Sözlükler

Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü: Erdoğan Tekin tarafından hazırlanmıştır. 1972 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından Ankara’da basılmıştır. Kitap, 312 sayfadır. Sözlükte, “Demir, Demir Alaşımı, Çelik, Çelik Boru, Çelik Döküm, Çelik Saç” vb. metalle ilgili terimler açıklamaktadır. Sözlükte, genellikle eritmeyi ve dökmeyi izleyen işlemler vardır.

Zanaat Terimleri Sözlüğü: Orhan Acıpayamlı tarafından hazırlanmıştır. 1976 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından Ankara’da basılmıştır. Kitap, 215 sayfadır. Halk zanaatını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren doğal ve yapay nesnelere bunlara ilişkin olay ve özelliklerin adları, Türkiye sınırları dâhilinde Orhan Acıpayamlı, Atillâ Erden, Necip Altın Işık, Tahir Yıldırım, Tülay Uğuzman ve İsmail Öztürk tarafından derlenmiştir. Sözlükte “Açıkfora kenarbıçağı, Ağaç çivi, Aynabıçağı, Baskıdemiri, Bolatlı örs, Çarkdemiri, Çekmekörüşü, Demirbeldenat, Demirboku, Demirdirgen, Demirtas, Demirtestere, Dimekdemiri, Eğrikiskac, Eyme, Fırdöndü, Gama, Gargaburnu, Gaygana, Gılağı, Halıbıçağı, Isıran, Kalafat, Külünk, Özek vb.” zanaat terimleri açıklanmıştır.

3. Makaleler

“Bıçakçılık Sanatı Üzerine Notlar”: Makale, Yusuf Ziya Bıçakçı tarafından yazılmıştır. Türk Etnoğrafya Dergisi’nin 6. sayısında 1963 yılında Ankara’da basılmıştır. Türklerde bıçakçılık sanatıyla ilgili bilgi verilmiştir. Makale, derginin 102 ile 114. sayfaları arasındadır. Bıçakçı dükkânları ve imalathaneleri, bıçakçının kullandığı aletler, bıçakçılıkta usta çırak ilişkisi, yörelere göre bıçakçılık makalenin konusunu oluşturmaktadır.

“Dede Korkut Kitabı’nda Silah Çeşitleri ve Silahla İlgili Sözler Lugatçesi ”: Makale, Arslan Ergüç tarafından yazılmıştır. Türk Kültürü Dergisi’nin Ağustos 1966 yılının 4 (46) sayısında 52 ile 65. sayfaları arasında basılmıştır. Dede Korkut Hikâyelerindeki silah çeşitleri ve silahla ilgili sözlerin lugatçesi konu edinilmiştir.

“Divriği Demirci Esnafının Geleneksel Kapı Süsleme Sanatı”: Makale, Kutlu Özen tarafından yazılmıştır. 21-24 Kasım 1984 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından İzmir’de basılan 4. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirilerinde yayınlanmıştır. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No. 25’in 192 ile 214. sayfaları arasındadır. Divriği demirci esnafının geleneksel kapı süsleme sanatını içinde kapı, kapara, kapı tokmakları, şakşakları, çengelleri hem maddi hem de sosyo kültürel yönleriyle ele alınmıştır.

“Eski Çağda Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi”: Makale, Ali Fathalizadeh tarafından yazılmıştır. Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Metalurji Dergisi'nin 164. sayısında basılmıştır. Yazı, derginin 53 ile 60. sayfaları arasındadır. (www. metalurj.org.tr/ 06.07.2013web adresinden ulaşılmıştır.)

“Geleneklerde ve İnançlarda Demir”: Makale, Fikret Türkmen ve Ferah Türker tarafından yazılmıştır. Bu makale, VII. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi (27 Haziran-1 Temmuz 2006, Gaziantep)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. 2014 yılında da Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin XIV/ 1 sayısında 1 ile 8. sayfalar arasında yayınlanmıştır. Makale, Türklerde demirin yeri, demircinin önemi ve demirin etrafında şekillenen halk inançlarından bahsetmektedir.

“Sürmene Bıçakçılığı ve Bugünü”: Makale, Haşim Karpuz tarafından yazılmıştır. “IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirilerinin V. cildinde 1992 yılında Ankara'da basılmıştır. 117 ile 132. sayfalar arasındadır. Makale, Trabzon'daki Sürmene bıçakçılığı ve bıçak çeşitleriyle ilgili bilgi vermektedir.

“Türklerde Demircilik Sanatı”: Makale, Abdülkadir İnan tarafından yazılmıştır. Türk Kültürü Dergisi'nin 39 sayısında 1966 yılında basılmıştır ve derginin 542-545 sayfaları arasındadır. Yazar, makalede Türklerin demircilik sanatını Türk destanlarından yola çıkarak ve İran destanlarıyla da ilişkilendirerek anlatmıştır.

“Türklerde Demirciler ve Şamanlar”: Makale, Mehmet Çeribaş tarafından yazılmıştır. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi'nin 42. sayısında 2007'de basılmıştır. 113-121 sayfaları arasındadır. Makalenin konusu, şamancıl kompleksin var olduğu birçok toplulukta, özellikle de bunu en iyi yansıtan Türklerde demirci ve şamandır. Bu iki tipin yaşanılan kültürel evrelere uygun olarak ve coğrafik şartların da etkisiyle toplumsal katmanların en üstünde yer edindiği ve bu tiplerin elde ettikleri kamusal değerlerin zamanla bu tipleri birbirlerine yaklaştırdığı üzerinde durulmuştur.

“Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında”: Makale, Bahaeddin Ögel tarafından Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin IV/ 5 sayısında 1948 yılında

Ankara’da basılmıştır. Makale, derginin 431 ile 460. sayfaları arasındadır. Türk kültür unsurlarından biri olan kılıcın Orta Asya’da yayılışı, kılıcın menşei, arkeolojik kazılarda bulunan kılıçlar, Türklerdeki kılıç çeşitleri ve Türk kılıcının diğer dünya kılıçlarında olmayan mekanik özellikleri üzerinde durulmuştur.

“Türkiye Demir Cevheri Potansiyeli ve Yeni Rezervlerin Aranması Konusunda Bazı Düşünceler”: Makale, 1. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi’nde Maden Mühendisleri Odası/ Vatan Matbaası tarafından 1969 yılında Ankara’da basılmıştır. 137 ile 149. sayfalar arasındadır.

Bu yazıda ülkenin jeolojik, magmatik ve tektonik yapısı ile demir yataklarının oluşumu arasındaki ilişkilerin sentezi yapılmıştır.

“Topkapı Sarayı Müzesindeki Türk Kılıçları Üzerinde Bir İnceleme”: Makale, Ahat Ural Bikkul tarafından yazılmıştır. Türk Etnoğrafya Dergisi’nin 4. sayısında 1962 yılında Ankara’da basılmıştır. 20 ile 28. sayfaları arasındadır.

Kılıçlardan yola çıkarak ant içmede ve evlenme törenlerinde kılıç, kılıç kuşanma, senet yerine kılıç gibi uygulamalar üzerinde durulmuştur. Topkapı Müzesindeki XV. ve XIX. yy. arasındaki koleksiyondaki kılıç çeşitleri ve kılıcın parçaları tanıtılmıştır. Ayrıca kılıç ustaları sıralanmış ve kılıç yapım teknikleri de verilmiştir.

Görüldüğü üzere yurt dışında ve Türkiye’de yapılan çalışmalar içinde doğrudan “demir” ve “demirci” ile ilgili olan kitap ve makale sayısı çok azdır. Dolayısıyla demirle ilgili verilerin değişik alanlardaki çalışmalardan elde edilmesi kaçınılmazdır. Tezle ilgili burada yer verdiğimiz çalışmaların dışında kalanlar oldukça çoktur. Bu nedenle diğer eserler kaynakçada verilmiştir. Ayrıca bu konuda az sayıda çalışma yapılmış olması, bu çalışmanın gerekliliğini göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANLIK TARİHİNDE DEMİRİN YERİ ve ÖNEMİ

Bu bölümde demir; hem maddî unsur olarak, hem de toplumların kültürel hafızalarında anlamlandırılış şekliyle insanlık tarihinde ele alınıp değerlendirilecektir. Ancak çalışmamız, “Türk Kültüründe Demir” olduğu için bu bölümde “Türkler dışındaki toplumlar” ele alınmıştır. Bu bağlamda, söz konusu toplumlarda demirin dünyada maddesel var oluşu ve çeşitli kültürlerin zihinlerde farklı kodlamalarla biçimlenişi özel yönleriyle ele alınıp değerlendirilecektir. Ayrıca demirin element olarak taşıdığı özelliklerin ne olduğu, cevher olarak nasıl bulunduğu, tabiatta cevherin işlenişi, işlemenin de hangi tekniklerle yapıldığı, demirin diğer madenlerle alaşımı, bu alaşımlardan hangi maddî varlıkların üretildiği, cevherlerin dünyada ve Türkiye’de nerelerde çıkarıldığı, demir çeşitleri konusunda da kısaca bilgi verilecektir.

1.1. Element Olarak Demir (Fe)

Kimya biliminde demir; ufak tefek farklılıklarla çeşitli kaynaklarda ifade edildiği üzere Latince Ferrum, atom numarası 26, atom kütlesi 55.847, kaynama sıcaklığı 2750 °C, simgesi Feolan bir elementtir ve geçiş metalleri grubunda yer almaktadır. Metalbilimde ise 768 derece altında mıknatıslık özelliği gösteren ak renkli dökme demir ve çeliklerin ana metali olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Demir, güneş ve yıldızlarda en çok bulunan elementlerden birisi olup yerkabuğunda da % 5, 06 oranında bulunmakta, doğada bulunma bolluğu bakımından elementler arasında oksijen, silisyum ve aliminyumdan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Yerçekirdeğinin büyük bölümünü oluşturan demir, yeri oluşturan elementler arasında yaklaşık % 35 oranıyla birinci sırada yer almakta²⁷ ve yerkürenin merkezindeki sıvı çekirdeğinde de tek bir demir kristali olduğu tahmin edilmektedir. Dünyanın merkezindeki bu yoğun demir kristali şeklinde bulunan kütle, dünyada manyetik bir alan oluşturmaktadır.²⁸ Muhtemelen oluşan bu manyetik alan, güneş sistemi içerisindeki gezegenleri ve diğer sistemleri de etkilemekte olup demirin sistem içinde çok özel bir konuma sahip olduğunu da göstermektedir.

²⁶ Erdoğan Tekin, “Demir” maddesi, *Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1972, s. 57.

²⁷ “Demir” maddesi, *Ana Britannica*, İstanbul, 1987, C. 7, s. 96.

²⁸ H. H. Coghlan, *Notes on Prehistoric and Early Iron in The Old World*, England, 1956, s. 13.

Evrenin yapılışı içinde demir; bitkilerde, hayvanlarda ve insan metabolizmasında da bulunmakta ve yüzdelik içeriği olarak değişkenlik göstermektedir. Tıp kaynakları, insan vücudundaki demir miktarının yaklaşık 4,5 gr. (0, 004) olduğunu söylemektedir. Bunun yaklaşık % 65'i akciğerlerden vücut dokularına oksijen moleküllerini taşıyan hemoglobin biçimindedir. Ayrıca % 1'i, hücre içi yükseltgemeyi denetleyen çeşitli enzimlerde bulunmaktadır. Geri kalan yüzdelik ise; gerektiğinde hemoglobine dönüştürülmek üzere karaciğer, dalak ve ilikte depolanmaktadır. Vücutta demir tam olarak depolanamazsa kansızlığa neden olmakta ve bu hastalığın tedavisinde birçok organik ve inorganik demir bileşikleri kullanılmaktadır.²⁹

Teknik ve kültürel açıdan demirin keşfi; metalürjinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. Mineral ve maden cevherlerinin kullanımının Taş Devri'nin ilk dönemlerinde başladığı bilinmektedir. İlk insanın doğaya yakınlığı ve bağımlılığı, sadece demirle olmamış, diğer doğal kaynaklar hakkında da bilinçlenmeleriyle gerçekleşmiştir. Araştırmalar, erken dönem demirden bahsederken demirin elde edildiği iki kaynaktan söz etmektedir: Bunlar, "*Meteorit-natürel demir ve cevherlerden elde edilen demir*" dir.³⁰

H. H. Coghlan, tarihöncesindeki demiri genel olarak ele alıp değerlendirdiği çalışmasında, meteorit-natürel demirden şöyle bahsetmektedir: "Cevherden demir çıkararak elde edilen normal demir üretiminin yanında diğer bir kaynak; doğal demirdir. Doğal demir tellurik (taenit) ve meteorik olmak üzere iki şekilde bulunur. Göktaşı kökenli demirde % 62-75 demir, % 37-24 nikel vardır. Göktaşları içerdikleri demir ve silikat minerallerinin görelî oranına bağılı olarak demirli, taşı demirli ya da taşı olarak adlandırılır. Tarih öncesi demir çalışmasında tellurik demir çok az öneme sahiptir. O dönemde tellurik demirin en fazla Grönland'da bulunduğu belirtilmektedir. Ancak 1870' lerde Adolf Nordenskiöld, Disko adasında bir tellurik demir yığını bulmuş ve bu demirin içerisinde bulunan nikel miktarından aslında bunun bir meteorik kökenli olabileceğini belirtmiş; ancak bir kütlesi Stockholm Kraliyet Akademisinde, bir kütlesi ise Kopenhag Müzesinde sergilenmekte olan demirin incelenmesi sonucunda müze yetkilileri bunların meteorik değil tellurik demir olduğunu belirtmişlerdir. O dönemde, Grönland'da Eskimolar bu demiri bıçak yapımında (Bu bıçakların keskin uçları modern bıçaklardaki gibi tek parça değil; kemikten veya fildişinden yapılmış sapa ana

²⁹ M. Cem Ar ve Hülya Bilgen ve Tuğhan Utku, *Kanın Klinik Kullanımı, Dünya Sağlık Örgütü Kan Tranfüzyon El Kitabı*, İstanbul, 2005, ss. 25-30.

³⁰ Norman J. G. Pounds, "*The Geography of Iron and Steel*", Londra, 1966, s.11.

meteoritten koparılan birkaç küçük parçanın oluk açılarak yerleştirilmesiyle yapılmıştır.) kullanmışlardır. Tellurik demire göre daha yaygın şekilde bulunan meteorik demirin içerisinde sülfür, nikel, manganez, fosfor, kobalt ve silikon gibi elementler bulunmaktadır. Bu demirin işlenmesi kolay olmamasına rağmen ilk insanın bu demiri işlediği ispatlanmış ve işlenen demir örnekleri günümüz insanı için oldukça değerli olmuştur. Kuzey Amerika yerlileri de Ohio'da Turner kitesinde bulunan meteorik demiri alet ve süs eşyası yapımında kullanmışlardır. Meteorik demirin kesimi zordur ve akma çelik kadar yumuşak olmasa da içerisinde bulunan nikelin yumuşak olmasından dolayı işlenilebilir durumdadır.”³¹

Metalürji teknolojisindeki gelişim sonucunda; demir metali, demir cevherlerinden elde edilmekte ve doğada nadiren element halde bulunmakta; demir cevherleri görünüş itibarıyla asla kendisinden çıkarılan metalik demire benzememektedir. Demir, tüm metaller içinde en çok kullanılanıdır ve yine metalürji bilimine göre tüm dünyada üretilen metallerin ağırlıkça % 95'ini oluşturmaktadır. Demir cevheri; yatağından çıkarıldığında asla saf bir halde bulunmamaktadır. Metalürjide demir metalini ana cevherden çıkarmak için “ergime” olarak adlandırılan ısı ve kimyasal süreç gerekmektedir. Cevherin bazı bileşenleri basit bir ısıtma yöntemi ile ayrıştırılırken, bazılarının ayrışımı sadece oksijen veya karbonla kimyasal birleşimlerinden mümkündür. Bazıları ise halen demircilerin ustalığına ve becerisine direnerek günümüz metal bilimcilerini uğraştırmaktadır.³²

Dünyadaki tüm demir (kantaşı; Fe 2O₃) cevherleri, ekonomik değeri olan ve bir ya da birkaç mineralden oluşan kayaçlar şeklindedir. Cevher; farklı oranlarda oksijen, karbon ve sülfür ile oluşan kimyasal birleşiminde katışık metal içermektedir. Cevherde fosfor ve manganez gibi bazı maddeler de bulunabilmekte ve bunlar cevherden elde edilecek metalin kalitesini olumlu ya da olumsuz derecede etkileyebilmektedir.³³

Hem saf olarak hem de başka elementlerle birleşmiş halde yüzlerce mineralde görülen demir genel olarak oksit ya da sülfür mineralleri halinde bulunmaktadır. Oksitleştiğinde ise tabiatta nabit (serbest) olarak bulunmaktadır. Nabit demirin bileşiminde de az miktarda nikel, krom, kobalt, silisyum, fosfor gibi elementler mevcuttur. Nabit demire dünyada Grönland adasında Ovifak, Amerika'da Arizona ve Yeni Zelanda'da olmak üzere üç yerde rastlanmaktadır. Ve zaman zaman düşen

³¹ H. H. Coghlan, *a.g.e.*, s. 22.

³² Kutlay Oral, *Türkiye Demir Envanteri*, Ankara, 1971, ss. 14-15.

³³ “Demir” maddesi, *Ana Britannica*, İstanbul, 1987, C. 7, s. 95.

meteoritlerde de nabit demire rastlanmıştır. Demir cevheleri, oksitler (manyetit, hematit, götit ve limonit), sülfürler (pirotin, pirit ve markazit), sülfatlar (melenterit) ve karbonatlar (siderit) olmak üzere dört grupta toplanırlar. Demir-çelik sanayinde en çok kullanılanlar ise “Hematit, magnetit, limonit (kahverengi hematit) ve siderit” cevherleridir. *Hematit* demirinin en çok çıkarıldığı yer; İsveç, Belçika, Avusturalya'nın batı bölümleri ile ABD'deki Alabama ve Superior Gölü bölgesidir. *Limonit*'in en yaygın çıkarıldığı yer, Almanya, Fransa, İspanya, Sovyetler Birliği, ABD ve Avusturalya'nın batı bölgeleridir. *Magnetit*'in en sık rastlandığı yer İsveç, Norveç, Sovyetler Birliği ve ABD'dir. *Siderit*'in en çok çıkarıldığı yer ise İngiltere'dir. ABD'deki Mesabi cevherlerini işleyen demir II silikatten elde edilen demirli çakmaktaşılarından oluşan *Takonit* de önemli bir cevherdir.³⁴

Araştırmacıların ortaya koyduğu verilerden hareketle Eski Dünya'da demir cevherlerinin çok geniş bir alana yayılmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu geniş alanların içinde en önemli iki cevher yatağından bahsedilmektedir. Bunlar Hallstatt demiriyle Avrupa yatakları ve Batı Asya'daki yataklardır. Çalışmamızla ilgili olarak Türklerin yoğunlukta yaşadığı yerlerden olan Batı Asya'da ise demir cevherlerinin bol bulunduğu bölgeler ikiye ayrılmaktadır. Birinci bölge, Euxine'in³⁵ ve Orta Karadeniz'in güney batısından Modern Yeşil Irmak ve Batum'a kadar olan kısımdır. İkincisi ise, Küçük Asya'nın güney batısındaki Toros ve Aladağlardan, batıda Anamur Burnu'na uzanarak oradan da Suriye sınırına ve Suriye'den Halep'e, Lübnan'a ve Fırat Nehri'ne kadar uzanan bölgedir. Ayrıca demir cevherleri Nineveh'in kuzey batısındaki Tiyyar Dağları'nda da bol miktarda bulunmaktadır.³⁶

Yeni Dünya'da ise demir maden yatakları rezervlerinin net oranını bilmek imkânsızdır. Bugün demir yataklarının büyük kısmı Rusya Federasyonu ve Ukrayna'da, bir kısmı ise Kazakistan ve Azerbaycan'da bulunmaktadır ve yakın zamanda Kurk steplerinde de çıkarılmaya başlanmıştır. Brezilya; dünya demir cevheri üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Demir, Kuzey Amerika Minnesota ile Michigan'da Superior Gölü çevresinde; Güney Amerika Venezuela ve Şili'de; Avrupa'da İsveç, Fransa,

³⁴ K. Oral, *a.g.e.*, s. 14.

³⁵ “Eski ‘Paphlagonia’ günümüzde Türkiye'nin Bartın, Amasra, Kurucaşile, Cide yöresine denk düşer ve ‘Demir atlar ülkesi’ anlamına gelir. Bölgede ‘Enet’ denilen bir halk yaşardı. Enet, ‘Demir atlılar’ anlamına gelir. Enetler, savaşçı, özgürlüklerine düşkün, atlı birlikleriyle ünlenmiş bir toplumdur. Pers ordularının en iyi öncü birliği kabul edilirdi.”

bk. Adem Işık, *Antik Kayalarda Karadeniz Bölgesi*, TTK, 2001.; Ali Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, 2001.; <http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/paphlagonia.html> (12.03.2013)

³⁶ H. H. Coghlan, *a.g.e.*, s. 24.

İspanya'da, Afrika kıyısında Moritanya ve Liberya'da ve Hindistan'ın Dekan yataklarında çıkarılmakta ve işletilmektedir. Türkiye'de ise demir yatakları Güney Marmara, Kuzey Ege, Orta Toroslar, Sivas, Malatya, Edremit ve Düzce yörelerinde bulunmaktadır.³⁷

Demirin başka metallerle alaşımının olduğunu ve bu alaşımların nelerden oluştuğunu “demir” maddesinin açıklandığı ansiklopedik bilgilerden hareketle söylemek mümkündür. Dünyada kendine çok yaygın bir kullanım alanı bulan bu demir alaşımları şöyledir:

“Demir alaşımı; en çok yüzde elli oranında demir ile bir ya da daha çok metalden oluşan alaşım türüdür. Demir alaşımları; demirdışı cevherlerinin, demirin ve demir cevherinin kömür ve eriticilerle birlikte yüksek sıcaklıklarda işlenmesi yoluyla hazırlanmaktadır. Demir alaşımları ticari uygulama alanlarına bağlı olarak magnetik alaşımlar, elektriğe dirençli alaşımlar, ısıya dirençli alaşımlar, yenime dirençli alaşımlar, ısı genleşme alaşımları olarak sınıflandırılmaktadır. Magnetik yumuşak alaşımlar; haberleşme ve elektrikli aygıtlarda, telefonlarda ve yüksek frekanslı devrelerde Foucault akımı kayıplarını azaltmakta yararlanılmaktadır. Elektriğe dirençli alaşımlar ışınlama ısıtma araçlarında ısıtıcı olarak kullanılmaktadır. Isıya dayanıklı alaşımlar; genellikle uçak motorlarının türbin kanatlarında ve egzoz kompresörlerinde kullanılmaktadır. Işıl genleşme özelliği gösteren alaşımlar, saatlerin ayar sarkaçlarının ve zembereklerinin yapımında ve duyarlı aygıtlarda kullanılmaktadır. *Oksijen* ile demir üç bileşik oluşturmaktadır: “demir II oksit, demir III oksit ve her iki demir iyonunu içeren demir IV oksit.” Yeşilimsiden siyaha doğru değişen çeşitli renklerde bulunan demir II oksit tozu; cam yapımında pigment (renkveren) olarak kullanılmaktadır. Demir III oksit ince öğütülmüş kırmızı toz halinde değerli metallerin ve elmasların parlatılmasında ve kozmetik yapımında kullanılmaktadır. Doğada magnetit minerali olarak bulunan demir IV oksit bazı bilgisayar belleklerinde ve teyp bantlarında magnetik geçirgenlik için kullanılmaktadır. Pigment ve parlaticı olarak da kullanımı vardır. *Sülfürik asit*in demire etkimesiyle iki kükürt bileşiği oluşur. Bunlar yedi su molekülü içeren demir II sülfat ile demir III sülfattır. Demir II sülfat, sülfirik asitle işlenmiş demir cevherleri kullanan sanayi işlemlerinde yan ürün olarak elde edilmektedir. Öteki demir II bileşiklerinin üretiminde, hammadde ve indirgeyici olarak mürekkep, gübre, haşerat ilacı yapımında ve elektrikli kaplamacılıkta kullanılmaktadır. Demir III sülfat, su arıtımında ve kirli

³⁷ K. Oral, *a.g.e.*, s. 7.

suların temizlenmesinde pıhtılaştırıcı olarak, dokumaların boyanmasında ve basım işlerinde mordan (boyasaptar) olarak kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra boyalarda, minelerde ve lakelerde kullanılmaktadır. Demir, *klor* ile birlikte birçok sanayi işleminde önem taşıyan demir II klorür ve demir III klorür bileşiklerini oluşturur. Demir II klorür; boyarmadde sanayisinde, mordan ve indirgeyici olarak kullanılmaktadır. Gümüş, bakır ve bazı organik bileşiklerin klorlanması ve birçok başka demir III bileşiğinin yapımında hammadde olarak kullanılmaktadır. Bazı demir bileşiklerinden tedavi amacıyla da yararlanılmaktadır. Demir II glikonat ve demir III pirifosfat kansızlık tedavisinde sık kullanılan bileşiklerdir. Pıhtılaştırıcı olarak etki yapan demir III tuzları da yaralara uygulanmaktadır.”³⁸

Demirin buraya kadar element olarak sıraladığımız temel özellikleri; onun insanlar için çok eski dönemlerden beri ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bu özelliklerin yanında erken dönemde yapılan çalışmalara dayanarak demirin ilk defa nasıl keşfedildiğiyle ilgili bazı verileri ortaya koymak ve işleme teknikleri ile nasıl günlük hayatın parçası haline getirildiğini göstermek gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıda tarihsel süreçteki demirle ve işlenişiyile ilgili bilgiler verilecektir.

1.2. Demirin Keşfi ve İşlenişi

İnsanlık tarihinde demirin ilk defa nasıl, ne zaman ve nerede elde edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Yapılan bazı araştırmalar ise, Tunç Çağı'nda kırmızı demir cevheri (demir oksit) üzerinde ateşin yakılmasıyla bu ateşin küllerinde demirin bulunduğunu göstermiştir. Hatta metalürji bilimi, demiri indirgeme olayında odun kömürüne çok ihtiyaç duyulduğu için odunun bol bulunduğu yerlerde demir metalürjisinin geliştiğine işaret etmektedir. İlkel insan ise, pek çok kez demirli kaya parçaları için demir ocağı kurmuş, er ya da geç cevheri katışık metale indirgemeyi başarmıştır. Bu işlemi de küçük cevher parçalarını geleneksel taştan yapılan demirci ocağında ısıtarak, güçlü bir hava akımı ile ısıyı artırarak yapmıştır. Önceleri ocağın üzerine rüzgârı baca ile yönlendiriyorken sonraları insan veya hayvan gücüyle çalışan veya akan suyun ağırlığıyla dönen bir tekerlek yardımıyla çalışan körüklerle bu akım elde edilmeye çalışılmıştır.³⁹ Aslında 1537 °C'de eriyen demir için ilkel insanın bu ısıyı nasıl elde ettiği ve demiri nasıl işlemeye başladığı bilinmezlik içindedir.

³⁸“Demir” maddesi, *Büyük Larousse*, İstanbul, 1986, C. 6, s. 2988.

³⁹“Demir” maddesi, *Ana Britannica*, İstanbul, 1987, C. 7, s. 96.

Bilimsel uygulamalara göre; 1537 °C’de gerçekleşen saf demirin erimesi şöyle gerçekleşmektedir: Demir bu ısıya ulaşılmanın öncesinde bir metal çubuk yardımı ile bezelenip, şekillenebilecek macun kıvamına gelmektedir. Eriyik demir karbonu çözerek demirin erime noktasını düşürebilmektedir. Aslında, yeterli karbonu ayrıştırarak dereceye getirildiğinde demirin erime noktası 1130 °C’ ye de düşebilmektedir. Eriyik demir, odun kömürü ile doğrudan temas ettirilerek ve ısıtılarak tekrar tekrar çekiçlenmektedir. Karbon atomları metalin dış yüzeyinden iç kısımlara doğru yayılmakta, kömürün etkisiyle demirin dış yüzeyi ince ve sert bir karbon tabakasıyla kaplanmaktadır. Demirle karbonun bu bileşiği ise saf demirden daha sert olan çeliktir. Tunç Çağı’ndan Demir Çağı’na geçişi, bu karbürizasyon tekniği sağlamıştır. Çelik, içinde en çok ağırlıkça % 2,11 oranında karbon bulunan demir karbon alaşımı olarak tanımlanmaktadır. Karbon oranı arttıkça sertlik artmaktadır. Karbon oranı dövme demirde en az, pik demirde en çoktur ve çelik, bu iki türün arasında yer almaktadır. Demir; *dolaylı* ve *doğrudan* olmak üzere iki yöntemle indirgenmektedir. Dolaylı indirgeme işlemi, iç bölümü yüksek sıcaklıklara dayanıklı tuğlamsılarla örülü çelik yüksek fırınlarda yürütülür. Hava, fırının alt bölümünden verilir. Üst bölümünden beslenen yük ise; odun kömürü ya da kok kömürü, ham cevher, sinter ya da topak ve eritici katmanları halinde oluşturulur. Sürekli bir işlemdir ve fırın söndürülmez. Eriyik demir, belirli aralıklarla fırından boşaltılır ve cürufar çekilir. Çelik yapım fırınlarına gönderilir ve ingotlara dökülerek pik demir halinde depolanır. Yüksek fırın yapımı büyük maliyetler gerektiğinden günümüzde döner ocak ve hareketli ızgara işlemleri kullanılmaktadır. Dökümhanelerde demir kulpollarda ya da elektrik fırınlarında tekrar eritilerek dökme demir üretilir. Büyük ya da küçük dökümhanelerde tahta maçalar (kalıp modeli) kullanılarak yapılan dökümler, bilgisayarla ya da otomatik olarak denetlenir.⁴⁰

Bilimsel tekniklerin yanı sıra ilkel dönemdeki demircilerin, ateşte erittiği demiri soğutamadıkları bilinmektedir. Deneyerek buldukları soğutma işlemi ise; idrar ya da kanla; her şeyden önce de erkek hayvanın idrarı ve kanıyla gerçekleştirmişlerdir. Öyle ki idrardaki azot ve kandaki karbon içeriği, demirin sertleşmesinin nedenidir. Hatta Orta Çağ’da ve XVI. yüzyıldaki bir metalürji kitabında çeliğe tav vermede kullanılacak karışımın reçetesi şöyle anlatılmıştır: “Saydam görünümlü bal, bir tekenin taze idrarı, şap, boraks, zeytinyağı ve tuz al; birlikte iyice karıştırarak birbirine yedir.” Bu

⁴⁰ N. J. G. Pounds, *a.g.e.*, s. 13.

karışımındaki idrar, içeriğindeki ürenin azot bileşeni aracılığıyla sertlik sağlayıcı olarak etki etmektedir.⁴¹

Araştırmacılar demir izabesi (işlenmesi) işleminin MÖ 2000 yılın başlarında Orta Doğu'da keşfedildiğini söylemektedirler; ancak hangi önsezi veya tesadüflerin birleşimi ile keşfedildiği bilinmemektedir. Farklı coğrafyalarda demirin işlenişi de muhtemelen farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Kaynaklara göre; bu ilim önce Mısır'a, sonra da demirin az bulunur bir metal olduğuna inanılan ve silahların parlak bakırdan yapıldığı Akdeniz ülkelerine yavaş yavaş yayılmıştır. MÖ 900'lerde demir işleme teknikleri Yukarı Fırat havzasına ulaşmış, buradan da göç eden Keltler aracılığıyla batıda, Fransa ve İber Yarımadası'na, kuzey batıda Almanya ve İngiliz adalarına taşınmıştır.⁴²

Orta Doğu insanların ise; MÖ 1200 ile MÖ 1000 yıllarında; dökme demiri, odun kömürü üzerinde uzun süre ısıtıp su veya yağla sertleştirdikleri bilinmektedir. Orta Doğu'da, araç-gereç ve silah yapımında bronzun değil demirin yaygın kullanılması; "Demir Çağı"nın başlamasına neden olmuştur. Çekiçlenerek şekil verilemeyen sert dökme demir, Çin'de 1300 K sıcaklıkları aşan yüksek fırın yapabilmeleriyle, MÖ 500'lerde ortaya çıkmıştır ve demirin yüzeyindeki karbon aşırısının bir miktarının uzaklaştırılmasından ibarettir. Akdeniz halkı da olasılıkla aynı dönemlerde bu demiri yaparken, Çin seri üretime geçmiş bulunmaktadır.⁴³

Modern maden eritme ocakları Orta Çağ'ın sonunda bulunmuştur ve XV. yy'dan önceki dönemde Avrupa'da demir, kalıba dökülecek tarzda sıvı olarak değil, çekiçle şekillendirilebilen macun kıvamında elde edilmeye başlamıştır. Bu nedenle ilk dönemlerde akışkan demirin olma olasılığı çok azdır ve ilkel dönemde ancak olağandışı durumlar demirin ergimesini sağlamış olabilir. Erken dönem demir izabesi esnasında cevher eritildiğinde cüruf şekline dönüşen yabancı maddeler mevcuttur ve metalin kendisi sıvı şekle dönüştürülemediği için cüruf ve indirgenmemiş demir cevheri parçaları demirden ayrılmamaktadır.⁴⁴ Sonuçta; içine yayılan cisim parçacıkları yüzünden nitelik ve yapı açısından farklı bir metal elde edilmektedir. Bu yerel metotlar, cevherin kalitesini etkileyecek bilinçsiz uygulamalar olmalıdır.

Modern maden eritme ocaklarının bulunuşu muhtemelen demirci ocaklarının zaman içerisindeki gelişimiyle olmuştur. Norman J. G. Pounds demirin ve çeliğin

⁴¹ Robert Means Lawrence M. R., *The Magic of The Horse-Shoe With Other Folk-lore Notes*, 1898, Londra, ss. 7-8.

⁴² N. J. G. Pounds, *a.g.e.*, s. 11.

⁴³ A. Çilingirioğlu, *Anatolian Iron Ages 3*, (ed. D. H. French), Ankara, 1994, s. 139.

⁴⁴ "Demir" maddesi, *Ana Britannica*, İstanbul, 1987, C. 7, s. 96.

coğrafyasını anlattığı çalışmasında, bu modern maden ocaklarının inşasının XV. yy'da gerçekleştiğini ve inşasının tam yeri ve zamanının bilinmediğini söylemektedir. Ve ocakların işleyişi hakkında şöyle bilgi vermektedir.

“Birçok türü olan bu ocaklar, “Blau (Mavi), Wofsvve Stück” ocakları olarak bilinmektedir. XV. yy'dan XIX. yy'a dek bu ocaklar kullanılmıştır. Bu maden eritme ocaklarında duvarlar yüksek yapılı olduğu için dökümün havayla teması tamamen imkânsızdır; ocağın altına giren su oldukça etkilidir ve ocakta eskisinden daha fazla ısı elde edilmektedir. Bu yolla eritilen metal, içinde bulunduğu yakıttan karbon emmeye başlar, ergime noktası düşer ve erimesi tamamlanan demir ocağın merkezine akarve soğuduğunda demir külçesi oluşturur. Bu demir külçesi erken dönemde elde edilenlerden oldukça farklıdır. Metal tamamıyla eridiği için cüruf parçacıkları demirden tamamıyla ayırır. Sert ve kırılğan şekilde olan bu metal, tekrar eritilerek kalıpta yeniden şekillendirilebilme özelliği kazanır ve maden ocağından ocağın duvarları kırılarak külçe halinde çıkarılır. Bir sonraki işlemde duvarlar tekrar örülür. Bu durumlar da geleneksel olarak kullanılan bu ocaklarda zaman ve yakıt kaybını artırır.”⁴⁵

Bu maden ocakları, demir işçiliğinin doğasını değiştirmiş olmalıdır. Bir demirci ocağının kolaylıkla inşa edilmesi ve kolaylıkla terk edilmesi mümkünken bir maden eritme ocağının büyük yatırım istediği ortadadır. Beraberinde de güçlü bir kaynağa ihtiyacı vardır. Bu durumda yine tarihî kaynaklardan hareketle maden ocaklarının büyük su değirmenlerinin yanına ve cevherle odun kömürünün bol olduğu yerlere kurulabildiğini söylemek mümkündür.

Avrupa'da kurulan maden ocakları, yeni demir işleme merkezlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu merkezler; İngiltere'de Dean ormanı ve Weald; Fransa'da Champagne, Burgundy, Ariege, Dauphine; Almanya'da Eiffel, Siegerland ve Harz dağları; İsviçre ve Avusturya'da Styria ve Carinthia gibi bölgelerdedir. Ocaklarda kullanılan odun kömürü ağaçların ve ağaçlık alanların yok olmasına neden olduğundan, 1709'da Abraham Darby, odun kömürü yerine kok kömürünü denemiş; ancak kömür ile eritme işlemi çok yavaş yayıldığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1784'te İngiltere'de kaynak çeliği elde edilene dek odun kömürü kullanımı devam etmiş; daha sonra ise kok kömürü ile bu işlem sürmüştür. 1796'da İngiltere'de, Abraham Darby'nin buluşu ile endüstri devrimi için gerekli enerji kaynağı olan kok kömürü kullanılmış; 1849'da da Ruhr'da ilk kok ocağının yapılmasıyla Fransa ve Belçika'da kok ile eritme başlamıştır.

⁴⁵ N. J. G. Pounds, *a.g.e.*, s. 11.

Yeni ocakların yapımı hem fazla para hem de mühendislik becerisi istemektedir. Batıda durum böyleyken Doğu'da özellikle Çin'de odun kömüründen kok kömürü kullanımına geçişin XI. yüzyılda gerçekleştiği görülmüştür. MÖ 1000 yıllarında Hindistan, Ön Asya, Mezopotamya, Mısır gibi çeşitli ülkelerde demir, odun kömürü ateşinde yinelemeli kızdırmayla sertleştirilmekte ve çekiçle dövülerek çelik haline getirilmektedir. XIX yy. ortalarında ise hem batıda hem doğuda kok kömürü ana yakıt haline gelmiştir. Böylece döküm endüstrisi ormanlık alanların yerine kömür yataklarına yerleşmeye başlamıştır. Kok kömürü kullanımıyla birlikte eritme ve arıtma arasındaki denge alt üst olmuştur; çünkü arıtma işlemi yavaş, zahmetli ve maliyetli olduğu için uzun süre bu teknikte gelişme olmamıştır. 1781'de Henry Cort tarafından patenti alınan "Puddling" (tavlama) olarak bilinen ve dövme demirin cürufunun temizlenmesi ile ilgili olan süreç yalama yalazlı fırın kullanımına geçişi sağlamıştır. Bu fırında yüksek ısı kullanılmakta; ancak metal ve yakıtın birbiriyle direk teması engellenmektedir. Dökme demire oksitleyici görevi gören demir cevheri eklenerek kimyasal değişme gerçekleştirilmektedir. Pik demir eridikçe, fırıncı onu maden eriyiğini karıştırmaya yarayan bir çubukla tavlayarak kenardaki bir delikten içeri sokmaktadır. Isıya ve demir oksidin kimyasal etkisine maruz kalarak metale bu işlem yapılmaktadır. Puddling (tavlama) işlemi; İngiltere'de demir üretiminin büyümesini sağlamış ve demir ve çelik yapmada Endüstriyel bir devrim olmuştur. Öyle ki bu endüstriyel devrimin XIX. yy'daki yansımaları Eyfel Kulesi ve Özgürlük Anıtı gibi yapılarda görülmektedir. Nitekim bu yapıların iskeletlerinde işlenik demirin kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁶

Bu bilgilerden hareketle erken dönemlerde demir ile çeliğin iki farklı madde olarak algılandığını ve özellikle Orta Çağ'da demirden çelik üretilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Yukarıda demirin element olarak bulunuşu, cevher özellikleri, alaşımları, nerelerde kullanıldıkları, demirin izabe işlemleri gibi bilgiler verilirken çelikle ilgili bilgilere yer verilmedi. XIX. yy'da demirden çelik üretiminin gelişmiş olduğuna bakılarak burada çelik hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Çelik, "Doğal" çelik olarak bilinmekle birlikte cüruf ve katışıklık açısından zengin; ama genelde yumuşak kaynaklanabilir demirin sonucunda oluşmaktadır. Şayet çelik, ocakta direk cevherden yapılmıyorsa, metal tam erimeden karbon ekleme işlemi ile elde edilebilmektedir. Çelik, demir elementi ile % 0,2- % 2,1 oranlarında değişen karbon miktarının bileşiminden meydana gelen bir alaşımdır. Bu birleşim işlemi

⁴⁶ N. J. G. Pounds, *a.g.e.*, ss.11-14.

“tavlama” olarak adlandırılmıştır. Çelik alaşımındaki karbon miktarları çeliğin sınıflandırılmasında etkin rol oynamaktadır. Karbon, Magnezyum, Krom, Vanadyum vb. elementler demir atomundaki kristal kafeslerin kayarak birbirine geçmesini engelleyerek sertleştirme rolü üstlenirler. Alaşımlayıcı elementlerin, çelik içerisindeki değişen miktarları ve mevcut buldukları formlar (çözünen elementler, çökelti evresi) oluşan çelikte sertlik, süreklilik ve gerilme noktası gibi özellikleri kontrol eder. Karbon miktarı yüksek olan çelikler, demirden daha sert ve güçlü olmasına rağmen daha az sünektirler. Yüksek karbon içeren alaşımlar, düşük erime noktaları ve dökme kabiliyetleri nedeniyle “dökme demir” olarak bilinirler. Çelik ayrıca az miktarda karbon içeren fakat demir cüruflarını da kapsayan “dövme demir” olarak da ayırt edilir. İki ayırt edici faktör de çeliklerin pas önleyiciliklerini arttırmakta ve daha iyi kaynaklanabilirlik özelliğini sağlamaktadır. Avrupa’nın bazı bölümlerinde, özellikle Siegerland (Almanya), Styria (Avusturya) ve İsveç, çelikleriyle ün kazanmıştır. Bu çeliklerin kalitesi, demir ustalarının üstün bilgi ve yeteneklerine ve kullanılan maden cevherinin kalitesine bağlanmaktadır.⁴⁷

Farklı kaynaklarda Orta Çağ demircilerinin; kendilerince uyguladıkları sihirli metotlarla demiri çeliğe dönüştürdüklerinden bahsedilmektedir. “Törpü çelik imalatı”nı anlatan bir Orta Çağ tezinden alınmış olan aşağıdaki paragraf çok basit metal bilimsel bir işlemi sihir gibi ortaya koymaktadır: “Öküz boynuzunu ateşte yak ve kazı. Sonra üçüncü derece tuz ile karıştır ve öğüt. Sonra kuyruğu ateşe koy, korlaşınca karışımı üzerine serp ve sıcak kömür uygulanırken üstüne üfle ki ısı azalması. Sonra suda söndür.”⁴⁸ Theophilus’un anlattığı bu işlem; teknik terimler ile açıklandığında “demire karbon ekle ve yeterince karbon emene ya da çözülene kadar da demiri ısıt. Böylece demir, çelik özelliği kazanarak çelikleşsin.” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu anlatı, Demir Çağı’nın başlarından Orta Çağ’ın sonlarına kadar demirci ocaklarının olduğunu ve demirin bu ocaklarda eritildiğini destekler niteliktedir.

Norman J. G. Pounds, çeliğin XVII. yüzyılda icat edilen etkili üretimlerden sonra kullanımının yaygın bir hâl aldığını söylemektedir. XIX. yüzyılın ortalarında ise 1856’da sanayi ve medeniyette bir dönüm noktası ve hakiki çelik devrinin başlamasını sağlayan “Bessemer Değiştirgecinin” icadıyla çelik, pahalı olmayan seri üretim materyali olmaya başlamıştır. Bu yöntemle İngiliz Henry Bessemer ve Amerikalı

⁴⁷ Joseph S. Spoerl, “A Brief History of Iron and Steel Production”, *Saint Anselm College*, 2007, <http://www.nps.gov/sair.>; <http://www.pbs.org/wgbh/amex/carnegie/index.html>.

⁴⁸ Theophilus, *The European Steel Industry and the Wide-Strip Mill*, Geneva, 1953, s. 3.

William Kelly sıvı pik demir üzerine soğuk hava üfleyerek çelik elde etmeye çalışmış ve 1855'te armut şeklinde bir dönüştürücü kurarak alttan hava üfleme sūretiyle çelik üretim patentini almıştır. Bu yöntem yüksek karbonlu pik demirden düşük maliyetle düşük karbonlu demir alaşımlar üretimini sağlayan ilk yöntemdir.⁴⁹

Demir çelik üretiminin XX. yüzyıldan itibaren yeni teknolojik gelişmelerin genişlediği ve çeşitlendiği söylenebilir. Bugün demir çelik sektörü çok gelişmiş ve çeşitlenmiş alt sektörlerle sahiptir. Uzun hadde ürünleri, yassı hadde ürünleri ve borular, vasıflı çelik ürünleri, dövme ve döküm sanayi ve ferro alaşımlar alt sektörler arasında sayılmaktadır. Demir çelik üretiminde Çin ilk sırada yer alırken onu ABD, Japonya, Rusya ve Almanya izlemektedir. Döküm sektörünü de demir, çelik ve hafif metal dökümhaneleri (esas olarak alüminyum) kapsamaktadır. Döküm sektöründe; üretimde dünyada birinci ABD gelirken onu Çin, Japonya ve Almanya izlemekte; demir çelik sektörü açısından da Asya ve Avrupa dünya üretiminin üçte ikisini sağlamaktadır. Onları da ABD izlemektedir. Üretimin geri kalan kısmını çok az sayıda üçüncü dünya ülkesi olan Singapur, Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Doğu Avrupa ülkeleri ile Çin ve Brezilya karşılamaktadır. Hiçbir ülke tek başına demir çelik sektöründe diğer ülkelerin üstünde ezici çoğunluğa sahip olmamakla birlikte tek başına Çin dünya üretiminin % 17'sini karşılamaktadır.⁵⁰ Türkiye'de de XX. yüzyıl başlarından itibaren demir çeliğe yönelik yeni yapılanmalar başlamıştır. Bu yapılanmalardaki Karabük, Ereğli ve İskenderun demir çelik tesislerinin gerek hammaddede gerek sanayide ilk sırada olduğu görülmektedir. İstanbul, İzmir, Çanakkale, Kocaeli, Osmaniye, Tekirdağ, Sivas, Kırıkkale ve Samsun'daki tesisler de çağın şartlarına uygun olarak üretime destek sağlamaktadır.⁵¹

⁴⁹ N. J.G. Pounds, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁰ "The Steel Industry", *İMMİB Finansman ve Dış Ticaret Dergisi*, İstanbul, 2011, 377. sayının ekidir., ss. 25-26.

"Turkish Steel", *Ministry of Economy*, İstanbul, 2012, ss. 6-7.

⁵¹ "Demir", <http://www.bilimvadisi.com/icatlar/demirin-icadi.html>. (16.09.2013)

1.3. TÜRKLER DIŞINDAKİ TOPLUMLARDA DEMİRİN MADDİ UNSUR OLARAK YERİ VE ÖNEMİ

İnsanlık tarihi, bilinen en erken dönemden itibaren çeşitli madenleri işlemiştir. İlkel insan, demirden önce bakır ve tuncu; sonrademiri kullanmıştır. Demirin insan hayatına maddî unsur olarak girmesi ise; gök kaynaklı demirin bulunması, cevher olan demirin çıkarılması ve her ikisinin de işlenmesiyle başlamış ve devam etmiştir. Maddî varlığıyla insan hayatına giren demir, zaman içerisinde toplumların kültürlerinde inanç ve inanışlarda da yeni anlamlar kazanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde; Türkler dışındaki toplumlarda maddî unsur olarak demir, elde edilen verilerden hareketle bir sınıflandırma yapılarak ele alınmıştır. Bu sınıflandırma ilkel toplumlar, kutsal kitaplar ve farklı coğrafyalardaki toplumlardan oluşmaktadır.

1.3.1. İlkel Topumlarda Demir

İnsan, erken dönemden itibaren doğada kalabilmek, kendini korumak ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı araç gereçlere ihtiyaç duymuş ve bu gereksinmelerini de doğadan karşılamaya çalışmıştır. İnsanın bu şekilde başlayan çabasının bir parçası da madenlerdir. Bulduğu madenleri önce tanımaya çalışan ilkel insan; sonraki süreçte madeni bulunduğu yerden çıkarmış, işlemiş ve araç haline dönüştürmüştür.

Madenlerin içinde demir, keşfedildiği tarihten itibaren; hem Türklerde hem de Türkler dışındaki toplumlarda kullanılabilir hale dönüştürülebilmek için üzerinde çalışılan, eritme işlemi tamamlandıktan sonra da üretime geçirilen değerli bir metal olarak kabul görmüştür. Sözlüklerde Fransızca bir kelime olan “metal”; Eski Yunanca “*metallaa*” sözcüğünden türemiştir ve anlamı “aramak” ya da “çok yüksek elektrik ve ısı iletkenliği, kendine özgü parlaklığı olan, oksijenli birleşimiyle çoğunlukla bazik oksijenler veren madde, maden”dir. Metalürji sözcüğü de; Yunanca kökenlidir ve Fransızca “*metallurge/ metallon*”: *maden*+ “*ourgos: uğraş*” ve “*maden çalışma sanatı*” ya da “*Metal bilimi*” anlamındadır. Terim olarak da “*Cevherden metalleri elde eden ve bunların işleme tekniğini belirleyen endüstri koludur.*” şeklinde açıklanır.⁵²

⁵² Ş. H. Akalın vd., “Metal”, “Metalürji” maddesi, *a.g.e.* a, 2009, ss. 1380-1381.; Ş. H. Akalın vd., “Metal” maddesi, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, 2007, Ankara, (<http://www.tdk.gov.tr/25.09.2014>); Muammer Öcal vd., “Metalürji” maddesi, *Maden Terimleri Sözlüğü*,

İlkel insanın, madenleri ne zaman nasıl bulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte; metalürji bilimi ışığında, yapılan arkeolojik kazılardan ve yazılı kaynaklardan hareketle ihtimaller yürütölmektedir. Öyle ki madenler tarihi kaynaklarda “Bakır Çağı, Bronz Çağı, Demir Çağı” şeklinde çağların isimleri olmuştur. İncil ve Budist öğretilerde ise bu madenler günün şartlarına göre; en değerli olandan başlayarak “altın, gümüş, bronz ve demir” olarak sıralanmıştır.

Demirin insanlık tarihi içindeki önemi, değişik araştırmacıların tasniflerinde de karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji tarihçisi Robert James Forbes, metalürji evrimini dörde ayırmaktadır “*Doğal Maden Evresi*” birinci evredir: Metaller de taş türüdür. “*Doğal Metal Evresi*” ikinci evredir: Bakır, altın, gümüş ve meteorik demirin dövme, tavlama, kesme gibi işlemlere tabi olmasıdır. “*Maden Evresi*” üçüncü evredir: Metalin madenlerden indirgenme işleminin yapıldığı dönemdir. “*Demir Evresi*” dördüncü evredir: Dökme demir, dövme demir ve çeliğin işlendiği son dönemdir. Doğrudan demirle ilgili olan bu dönem ise demirin işlenişi ve endüstrileşmiş şeklini kapsamaktadır. Danimarka Ulusal Müzesinin kurucu müdürü Christian Jürgensen Thomsen ise 1819 tarihinde, insanın tarih öncesi ve antik gelişme süreçlerini üç kültür evresi şekline sınıflandırmıştır. Bunları “Taş Çağı”, “Tunç Çağı (MÖ 3000-1200)” ve “Demir Çağı (Erken Demir Çağı: MÖ 1200-800; Geç Demir Çağı: MÖ 800-500)” olarak adlandırmış, bu sunuşu genel bir kabul görmüş ve kısa sürede Avrupa müzelerinde bir standart haline gelerek kimi ayrıntılarla günümüze dek geçerliliğini korumuştur.⁵³

Demir Çağı’nın “Erken Demir” ve “Geç Demir” olarak ikiye ayrılmasında demirin bulunuşu, kullanılışı ve yayılma süreci etkili olmuştur. Demirin keşfi; bakır ve tunç gibi madenlerden yapılan alet ve silahların çok daha ucuza mal edilmesine olanak sağlamıştır; zamanla da günlük hayatta ve evsel kullanımda da tercih edilen metal olmuştur. “Demir Çağı” toplumunun en önemli özelliği esas itibariyle üretim araçlarının üretiminde kullanılan teknoloji olmuştur. Bu teknoloji; o toplumun tarımve sanayisinde kullandığı tüm malzemenin üretildiği teknolojidir. Demir Çağı toplumları bu teknolojiyle, önceki Taş Çağı ve Bronz Çağı toplumlarından farklı olarak demir teknolojisini kullanan toplumlar olarak varlık göstermişlerdir. “Geç Demir Çağı” olarak adlandırılan ikinci dönemin başlangıcı *Celt* (kelt) medeniyetinin geliştiiği ve yayıldığı

Ankara, (<http://www.etimaden.gov.tr/25.09.2014>).; Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara, 2006, s. 96.

⁵³ Zeki Tez, *Madencilik, Metalürji ve Minerolojinin Çileli Tarihi*, İstanbul, 2012, ss. 9-28.

zamanlarda başlamış; Romalıların istilasına kadar devam etmiştir ki bu dönemde demir sanayi oldukça gelişmiştir.⁵⁴ Ancak demirin bulunuşu ile ilgili kesin tarih vermek nasıl zorsa, bu çağları kronolojik olarak sınıflandırmak da bir o kadar zordur. Çünkü yeni arkeolojik buluntular ortaya çıkarsa, bu konudaki genel kabul görmüş olan bu tarihlendirme tümüyle değişebilecektir. Nitekim Tamar Hodos'un Akdeniz toplumlarında Demir Çağı ile ilgili çalışmasında; Güney Pasifik Adaları, Afrika kıtasının iç bölgeleri ile Kuzey ve Güney Amerika kıtalarındaki toplumların, Taş Çağı'ndan doğrudan doğruya Demir Çağı'na geçiş yaptıklarından bahsedilmektedir. Diğer yandan bir toplumda demir malzemesinin kullanılıyor olması o toplumu bir Demir Çağı toplumu yapmayacaktır. Örneğin Sicilya'da demir kullanımı MÖ 2000 sonlarında başlamıştır; ancak Sicilya'da Demir Çağı, MÖ 9. yüzyılda başlamıştır.⁵⁵

Demir, birçok metalürji kaynağına göre Asya ve Afrika'da ilk bulunan madenlerden olurken, Avrupa'da geç tanınan bir maden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında maden çağları her kıtada muhtemelen farklı dönemlerde yaşanmıştır ve her toplum da demir çağını aynı zaman diliminde yaşamamıştır. Ancak insanlığın ilk döneminden günümüze dek tarihi seyri dikkate alındığında, bu dönemlerin birbirini takip ettiği, dönemlerin bir önceki dönemlere bağlı yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte toplumların sadece Demir Çağı'nda değil, Taş Çağı ve Tunç Çağı'nda da demirle ilişki içinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle demiri, çağların içinde ele alarak incelemenin doğru olacağı düşünülerek bu dönemlerdeki demire ait bulgular, çağlara göreaşağıda verilmiştir.

Taş Çağı'na ait yaklaşık 300.000 yıl öncesine dayalı bulgular, Güney Fransa'daki yerleşim yerlerinde, demir cevheri olan aş boyasının kamp alanlarının biraz çevresindeki kaynaklardan toplandığını göstermektedir. Bu tarihteki kullanım amacı kesin olarak bilinmemektedir; ancak 70.000 yıl öncesinde, aş boyası ve diğer maddelerin hem boya hem de defin işlemleri ile bağlantılı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bazı mezarlara iskeletlerin yanında, mezar eşyası olarak aş boyası parçaları yerleştirilmiştir; bazen iskeletlerin kendileri de aş boyası ile boyanmıştır. Bu uygulama bir tür ritüel olabilir. Taş Çağı'nın sonlarına doğru, insanoğlu birçok mineral ve cevheri, özellikle dönemin özelliğini taşıyan mağara resimlerinde de sanatsal amaçlı hazırlamış ve kullanmıştır. Fransa'nın güneyindeki Gargas, İspanya'daki Maltravteso ve

⁵⁴ "Demir" maddesi, *Ana Britannica*, İstanbul, 1987, C. 7, s. 96.

⁵⁵ Tamar Hodos, *Local Responses to Colonization in the Iron Age Mediterranean*, New York, 2006, s. 3.

Antalya Beldibi Karain Mağaraları'nda, MÖ 200.000 yılına tarihlenen resimlerde, mağara insanların kırmızı demir oksit tozunu duvara koydukları ve ellerinin üstüne püskürtme tekniğiyle elin negatifini çıkarmışlardır. Bu el şekillerinin mağara duvarlarında dinsel veya büyüsel bir yaklaşımla tekrarladığı tespit edilmiştir.⁵⁶ Boyalar genelde suyla, tükürükle ya da hayvan yağı ile karıştırılarak yapılmaktadır. Bu çağda belirli cevherlerinin, özellikle demiri ısıtmanın sonucunda daha derin, zengin ve bazen farklı renkler elde edilebileceği de keşfetmiştir.⁵⁷ MÖ 30.000 ile 10.000 yılları arasında Macaristan ve Tuna bölgesinden gelen insan ırkının, Dordogne'ye kadar uzanan iskelet kalıntılarından o dönem insanının güzel mızrak uçları yaptığı, arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Avcı olan söz konusu ırkın, bu mızrak uçlarını da demirden yapmış olması muhtemeldir.⁵⁸

İlkel insan; topraktaki demirden önce göktaş demirini bilmiş ve kullanmıştır.⁵⁹ Bu bağlamda bu dönemdeki insan, gökten düştüğüne inanılan demiri kutsal kabul etmiş ve daha sonra topraktan çıkaracağı demirin de kaynağını gökle ilişkilendirerek aynı kutsiyeti ona yüklemiştir. Bu kutsiyet; sadece nesneye yüklenmemiş; aynı zamanda dildeki sözcüklerde de kendine yer bulmuştur.

Metalurji, tarih vb. kaynaklarının birçoğunda⁶⁰ bazı ilkel toplumların dillerinde demirin “*gökten gelen metal*” şeklinde yakın anlamlarda kullanılan sözcüklerin olduğunu göstermektedir. Bu sözcüklerden birkaçını burada vermek yerinde olacaktır. Sümerler demir için “*an. bar*” sözcüğünü “gök metali” ya da “yıldız metali” anlamında kullanmıştır. Campbell Thompson, sözcüğü “meteoritin göksel şimşegi” olarak çevirmiştir.⁶¹ Ayrıca Sümerler S. N. Kramer'in⁶² söylemiyle evrenin yaratılışı ve işleyişini sağlayan kurallara ve düzenlemelere “*me*” demek; Sümer filozofları bu “*me*”lerin içinde demircilik sanatının önemine vurgu yapmaktadırlar. Hatta demirciliğin geçerli bir meslek olduğu, Sümerlere ait çifçilikle ilgili bir el kitabında geçen tırmık, boyunduruk çubuğu ve demir çivilerden anlaşılmaktadır.⁶³

Akadca'da “*parzillu*”, Hititlerde ve Hurice'de de benzer şekilde “*hapalki*” sözcükleri; “göğün kara demiri” anlamındadır. Sanskrit ve eski Persce'de gök anlamı

⁵⁶ Mine Erbek, *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara, 2002, s. 112.

⁵⁷ Ayşe Toker, *Metal Vessels/ Anadolu Medeniyetleri Müzesi*, (ed. Jean Öztürk), İstanbul, 1992, s. 16.

⁵⁸ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, (çev. Kudret Emiroğlu), Ankara, 1992, s. 399.

⁵⁹ Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, (çev. Mehmet Emin Özcan), İstanbul, 2002, ss. 48-49.

⁶⁰ bk. S. Ö. Savaş, *Eski Çağ'da, Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da, MÖ 2000 yılında, Madencilik ve Maden Kullanımı*, Ankara, 2006; Zeki Tez, *a.g.e.*, 2012.

⁶¹ Mircea Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, (çev. Mehmet Emin Özcan), İstanbul, 2003, ss. 22-23.

⁶² Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev. Hamide Koyukan), İstanbul, 2002, s. 129.

⁶³ S. N. Kramer, *a.g.e.*, 2002, s. 95.

olan “*asuman*” kelimesiyle aynı kökenden gelen “*asen*” kullanılmaktadır. Luvice’de “*Kiklubassar*” sözcüğü de “gök demiri” anlamındadır. Ugaritçe’de meteor demire “*an. bar ge ki-i-na-an*” denilmektedir. Yunanca’da demir için “*sideros*”; parlamakla ilişkili “yıldız” anlamında kullanılmaktadır. “*Sideros*” terimini destekleyen ilkel dönemdeki düşünce şöyledir: “İlk insan bir yıldız parçasının gökten yere düştüğünü görmüş ve yere düşenin yanına gittiğinde ise gökten düşenin demir olduğunu anlamıştır. Asur dilindeki “*parzillu*”, Suriye dilindeki “*parzla*” ve İbranice “*barze*” sözcükleri de “büyük maden” anlamında göksel maden demirini karşılamaktadır. Babil’de “*an. bar. sug*” ve Mısır’da “*bi-n-pet*” kelimesi “göksel maden” anlamına gelmektedir ve Eski Mısırlılar, duvar resimlerinde demiri gök rengi olan mavi renkte göstermişlerdir. Firavun döneminde “*toprak demiri*” tabiri de cevher olarak yerden çıkarılan demir için kullanılan bir olgudur. Bu ifadelerden hareketle denilebilir ki demir metalürjisinin bilinmediği dönemlerde göktaşları ya da meteoritler, demirin tek kaynağı olmuştur. MÖ 4000’lerde kullanılmış olması muhtemel meteorit kaynaklı işlenmiş demire, ilk Grönland’da da rastlanmıştır ki bu demir bıçaktır. O dönem halkları meteorik demiri kızdırıp çekiçle döverek biçimlendirmek sûretiyle çeşitli silahlar ve gereçler yapmışlardır. MÖ 4000’lerde Sümer, Babil ve ilk kent devletlerinin kurulduğu Mezopotamya’da doğal kaynaklar azdır ve metal hiç yoktur. Bu topraklarda ilk meteorit demir kullanılmış olmalıdır ki demir kullanımının yaygınlaşması MÖ 3000 ile 1000 yıllarında Bronz Çağı’nda gerçekleşmiştir.⁶⁴

Bu görüşü destekler nitelikte Rolf E. Hummel da, meteryal (malzeme) bilimiyle ilgili yaptığı çalışmasında demirin ilk defa maddî olarak; yaklaşık MÖ 4000 yıllarında Sümerlerde ve eski Mısırlılarda mızrak uçları, bıçak ve süs eşyası şeklinde kullanıldığını; aynı yıllarda Orta Doğu’da, Güneydoğu Asya’da ve Güney Asya’da da bazı alet ve silahların yapımında kullanıldığını ve bulunan bu nesnelerin büyük bir olasılıkla meteor taşından yapıldığını söylemektedir. MÖ 3500 yıllarına ait olduğu tahmin edilen ve Mısır’da bulunan bazı demir boncuklarının da % 7,5 oranında nikel içermesinden hareketle meteor taşlarından oluşturulmuş olabileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Yine MÖ 2900’de Mısır’da yapılmış Keops pramidinin yapımında göktaşı kaynaklı demir gereçler kullanılmış, Giza pramitlerinde de demirden yapılmış eşyalar arasında kral hançerlerinin sivri bölümlerinin demirden yapıldığı görülmüştür.⁶⁵

⁶⁴ Charles Freeman, “*Mısır, Yunan, Roma*”, (çev. Suat Kemal Angı), Ankara, 2005, s. 76.; M. Eliade, *a.g.e. a.* 2002, ss. 48-50.

⁶⁵ Rolf. E. Hummel, *Understanding Materials Science*, Newyork, 2004, s. 126.

MÖ 2000'e doğru göktaşı demirinin Girit'te Minos Çağı'ndan itibaren bilindiğine dair Homeros'un İlyadası'nın kimi bölümlerinde demirin bu göksel kökenine işaretler vardır.⁶⁶ Amerika uygarlıklardan olan Yucatan Mayaları ve Peru İnkaları; maden eritmeyi bilmedikleri için yalnızca meteor demirini kullanmışlardır. Meksika'daki Cortez ve Aztek reislerine bıçaklarını nereden aldıkları sorulduğunda onlar gökyüzünü göstermişlerdir.⁶⁷

Bütün bu veriler; yaklaşık MÖ 1200'lü yıllarda başladığı kabul edilen Demir Çağı'ndan önceki binlerce yıl boyunca meteorik demir ya da demir-nikel alaşımlarının biliniyor ve kullanılıyor olduğunu göstermektedir. Beraberinde bu dönemde demir çok az bulunmakta ve bu nedenle de çok değerli olmaktadır.

Mircea Eliade'ya göre; göktaşları ya da meteoritler ilkel insanın tanıdığı büyük demir parçalarıdır; çünkü yeryüzündeki demir erken dönemde çok nadir bulunan demirdir. Bu büyük demir parçalarına da muhtemelen göçebe demirciler sileks çekiçlerle şekil vermiş, her açıdan taş aletlere benzeyen nesnelere yapmışlar ve bu zanaatı da çevrelerine yayan kişiler olmuşlardır.⁶⁸ İlkel toplumlarda meteor demirinden yapılmış nesnelere derli toplu olarak; tespih tanesi (MÖ 3500-Gerzeh), plaka (MÖ 2400-Alacahöyük), gürz taşı (MÖ 2400-Troya), hançer (MÖ-3000), ur (MÖ 1340-Tutankhamun), süs eşyaları, muskalar, heykelcikler, silahlar ve bıçaklar (MÖ4000-Eskimo, MÖ 2000-Deir El Bahari, MÖ-1450 Ras Shamra) olarak görülmüştür.⁶⁹ Araştırmacılar, dünyanın (tarih öncesi) erken döneminde maden yataklarının izine rastlamadıkları için daha sonra topraktan çıkarılacak olan demirle ilgili bilgi verememektedirler.⁷⁰

Demirin kaynağı ister gök olsun, isterse toprak olsun erken dönemde demiri eritmeyi bilmeyen ilkel insan, demirle ilgili hiçbir gelişmeye de tanık olamamıştır. Demir, ancak fırınlar keşfedildikten, eritilebildikten ve özellikle sertleştirilebildikten sonra "Demir Çağı"nı beraberinde getirecek ve dünyada önemli bir yere sahip metal olacaktır.

Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-1200) ise demir, çok az eserde görülmektedir. Arkeolojik kazılarda bu dönemle ilgili çok az demir nesne bulunmuştur; çünkü altın ve

⁶⁶ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2002, ss. 49-50.

⁶⁷ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 22.

⁶⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 22-23.

⁶⁹ Ali Fathalizadeh, "Eski Çağ'da Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi", *Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Dergisi*, 2013, S. 164, s. 53; M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 24.

⁷⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 22.

gümüştan yapılan nesnelere kıyasla demir kolay korozyona uğramaktadır. Demir, MÖ 3000’lerde Yakın Doğu’da az bulunan değerli bir madendir. MÖ 3000 yıllarından kalan Antik Mısır mezarlarında (Firavun Tutankamun’un mezarında ve III. Amenophis ile IV. Amenophis’e muhtemelen Hitit ve Mitanni yapımı olarak hediye edilen değerli eşyalar arasında demir silahlar bulunmuştur.), MÖ 2500-2200 döneminden Alacahöyük kral mezarlarında, yine MÖ 2700’lerden kalma Mezopotamya’daki Urartu kral mezarlarında demir eşyalar vardır. Hititlerden kalma demir eşyaya ise, MÖ 1900-1200 dönemine ait Hitit sanat yapıtlarında rastlanmıştır ve MÖ 2000 yıllarından kalan yazılı Hitit belgelerinde; çok değerli bir maden olarak demirin kullanımından ve değerinden bahsedilmektedir. Demirin MÖ 2000 yılın sonlarına doğru halen nadir bir metal olarak algılandığının yazılı kanıtı, bir Asur kralının Hitit kralı III. Hattuşili’den hediye olarak bir demir alma arzusunu kayıt altına alan MÖ 1300’de yazılmış ünlü Hitit metnidir ki bu metin “Demir mektubu” olarak da adlandırılmaktadır.⁷¹ MÖ 2000 yılında Asur Ticaret kolonileri yazılı belgelerinde geçen “*amutum*” kelimesi; altın ve gümüştan de değerli bir madendir, kimi bilim adamlarına göre ise demire karşılık kullanılmıştır.⁷² Nitekim bu döneme ait bulgular, demirin günlük kullanım eşyası olmadığına ve az bulunur olması nedeniyle değerli bir metal olarak algılandığına ışık tutmaktadır. Aristoteles de bu dönemde demirin altın kadar değerli olduğunu belirtmekte ve demirden yapılan silahlar vb. aletlerin; ritüel veya tören maksatlı olarak kullanıldığını söylemektedir.⁷³ Nitekim Yunanistan’da 15. yy’da demirin altın kadar değerli olduğu da bilinmektedir.⁷⁴ MÖ 2000 yıllarında özellikle Mezopotamya ve Anadolu civarında eritilmiş demirden yapılmış nesnelere (takı, silah ve heykel) cevher olan demirden yapıldığı görülmüştür; bunun nedeni içlerinde nikelin yok denecek kadar az olmasıdır. Bazı kaynaklara göre bu çağda demir; bakırla aynı katmanda bulunduğu için bakırın içinde de vardır ve bakırın saflaştırılması sırasında bir yan ürün olan sünger demir olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁵ Sünger demir; eski çağda demir metal parçacıkları ve curuf içeren demirdir.⁷⁶

MÖ 1800 ile MÖ 1200 yıllarına gelindiğinde ise demirin Orta Doğu’da giderek artan bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Son araştırmalar, demirin MÖ 1800

⁷¹ Ayşe Toker, *a.g.e.*, s. 16.

⁷² “Demir Çağı” maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1966, C. 8, s. 1.

⁷³ Hakkı Fahri Özdemir, “Demir Çağı Başlangıcı ve Başlantıları Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, 2007, C. 16, S. 1, ss. 501-518.

⁷⁴ “Demir Çağı” maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1966, C. 8, s. 2.

⁷⁵ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, C. 1, ss. 446-451.

⁷⁶ Ali Fathalizadeh, *a.g.m.*, s. 57.

dolaylarında Hindistan'da kullanıldığını göstermektedir. İsrail'de MÖ 1300'lerde yapıldığı belirlenen pek çok demir eritme fırını ortaya çıkmıştır. Çekostovakya, Fransa ve İngiltere'de de Romalılara ait MÖ'ye ait olduğu düşünülen demir döküm eşyalar bulunmuştur.⁷⁷ Afrika yerleşimlerinde ise MÖ 1200 yıllarında demirin kullanımı yaygınlaşmıştır.⁷⁸ Hindistan'da MÖ 250 yıllarında yapılmış Delhi'deki Kutup kompleksindeki ünlü demir direk, saf demirden (% 98) yapılmış olup bugüne kadar bozulmadan gelebilmiş ve paslanmamıştır. Ancak Hindistan'ın Ganj Vadisi'nde yapılan son arkeolojik araştırmalar da Hindistan'da en eski demir işçiliğinin MÖ 1800 yıllarına ait olduğunu göstermektedir.⁷⁹ Öyle ki kalıntı şehirlere göre Hindistan'ın eski yerleşim yerlerinde yapıların içinde metal işçilerinin ocakları, özellikle de demir ocakları vardır.⁸⁰

Demir Çağı (MÖ 1200-500), arkeolojik bulgulardan hareketle insanlık tarihinin ilk çağlarında, hayvanları öldürmek için kullanılan keskin bıçakların, ağaç kesmeye yarayan baltaların ve savaş aracı olan kılıçların taştan veya tunçtan değil demirden yapılmaya başlandığı dönemdir. Çağın ilk dönemlerinde akınların sonucu olarak büyük imparatorlukların yok olduğu ve yerlerine tüccarların, zanaatçıların ağırlıkta olduğu küçük kent devletlerinin kurulduğu görülmüştür.

Bu dönemdeki nüfus hareketleri ve göçlerinin MÖ 9. ve 12. yüzyıllar arasındaki durumu hakkında çok az bilgimiz vardır. Yine de önemli nüfus hareketleri olduğu bilinmektedir. Demir silahlı Dorlar (Kuzey Yunanlı)'ın Antik Yunanistan'ı istila etmesiyle Grek Karanlık Çağı'nın başladığı düşünülmektedir. Demir Çağı, Yakın Doğu'daki ileri uygarlıklara son veren güneydoğu Avrupalı kavimlerin akınlarının ardından ilk Doğu Akdeniz ülkelerinde başlamıştır. Çeşitli topluluklar Anadolu'da ve Antik İran'da Elam topraklarını ele geçirmiştir. Urartular, Armenyalı topluluklar tarafından topraklarından sürülmüş ve Kimmerler, Meshetler, Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Orta Avrupa ile Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyindeki halklar bu göçlerden etkilenmişler ve demir kullanımını Keltler İspanya'nın kuzeyi, Orta Avrupa ve Britanya'e ulaştırmışlardır. Keltler ise Batı Avrupa ve Britanya Adaları'na yayılarak

⁷⁷ "Demir" maddesi, *Ana Biritannica*, İstanbul, 1987, C. 7, ss. 96-98.

⁷⁸ Duncan E. Miller ve N. J. Van Der Merwe, "Early Metal Working in Sub Saharan Africa", *Journal of African History*, 1994, S. 35, ss. 1-36.

⁷⁹ Rakesh Tewari, "The Origins of Iron-Working in India: New Evidence from the Central Ganga Plain and the Eastern Vindhyas", *Antiquity*, India, 2003, 77, ss. 536-544.

⁸⁰ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, 2003, s. 171.

buradaki halklara demir işçiliğini tanıtmışlardır.⁸¹ Akdeniz topraklarında demirin yaygınlaşması muhtemelen deniz faaliyetlerinin de katkısıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu çağda Mısır'da hala Tunç Çağı hüküm sürmektedir.

Tarihi kaynaklar Yakın Doğu'nun MÖ 1000 yılında Demir Çağı'na girdiğini kabul etmektedir. Yakın Doğu'da MÖ 12. yy'da bütün silahların % 3'ü demirken, gerisi tunçtur. MÖ 11. yy'da bu oran % 20'ye yükselmiş, MÖ 10. yy'da % 50'yi aşmıştır. Demir, tunçtan daha pahalıyken giderek ucuzlamıştır. Bu yeni teknolojinin ilk nerede geliştiği, nasıl yayıldığı soruları ise cevapsız kalmaktadır. Bilim adamlarının görüşüne göre bu soruların cevabı Dor akınlarıyla alakalıdır. Bu açıdan bakıldığında demir kullanımı batıdan Akdeniz ticaret yolu aracılığıyla doğuya yayılmış olmalıdır.⁸² Belki de daha önceki bir tarihte doğudan batıya geçmiş; gelişimini batıda gerçekleştirmiştir.

Doğu Akdeniz'de, Balkanlarda ve Anadolu'da ise MÖ 1200-1050 tarihleri arasında güneydoğu Avrupalı kavimler tarafından gerçekleştirilen bu büyük akınlar, bölgede tahribata ve bölge güçleri arasında yönetsel değişikliklere neden olmuştur. Batıda Myken, Anadolu'da ise Hitit medeniyetleri yok olmuştur. Bu medeniyetlerin son bulmasıyla yazı unutulmuştur. Anadolu, Mezopotamya ve Mısır bölgeleri yoksullaşıp içine kapanmış ve "Demir Çağı"nın adı bu nedenle "Karanlık Çağ" olmuştur. Anadolu'da çeşitli kent devletleri ya da beylikler kurulmuş, artık Güney Doğu Anadolu ve Suriye'de Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Frigler, Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Likyalılar ve Ege'de İyonlar vardır.⁸³ Bu yeni kent devletleri Geç Hititler, Urartular, Frigler ve Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Suriye ve Anadolu'nun büyük bir parçasını ele geçiren Asurlular, bu çağda büyük demir atölyeleri kurmuş ve demir eşya ticareti yapmışlardır.⁸⁴ Bunun sonucunda demir üretimi ve kullanımı bölgede belirgin ölçüde artmıştır.

Demirin tanınması ve işlenmesi Batı Avrupa'da ise MÖ 10., Orta Avrupa'da MÖ 8., Kuzey Avrupa'da MÖ 6. yüzyıllarda başlamıştır. İtalya ve Alplerde Demir Çağı MÖ 8. yüzyılda, Yunanistan'da MÖ 1000'in başlarında görülmüştür. Demir Çağı, İngiltere'ye MÖ 500'de, bir başka söylemle Çin'e ulaşmasından bir yüzyıl sonra gelmiştir. Demir, İngiltere'ye mallarını satmak için dolaşan tacirler ve yeni topraklar arayan kavimlerce getirilmiştir. Bu kavimler Avrupa'dan batıya doğru göç etmişler ve

⁸¹ Ufuk Aydın, *Uygurluk Tarihi 2*, Eskişehir, 2012, s. 17.

⁸² Colin McEvedy, *İlkçağ Tarih Atlası*, (çev. Aysen Anadol), İstanbul, 2010, s. 44.

⁸³ Y. Er, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁴ "Demir Çağı" maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1966, C. 8, ss. 1-2.

MÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasında İngiltere'ye yerleşmişlerdir. Bu bağlamda Demir Çağı'nın Avrupa'da kendini göstermesi, Antik Yakın Doğu'da, Antik Hindistan'da, Antik İran'da ve Antik Yunanistan'da Bronz Çağı'nın çöküşünün bir evresi olarak görülmektedir.⁸⁵

Demir Çağı'ndaki demir işlemeciliği MÖ 980'de, Colin McEvedy'in "İlkçağ Tarih Atlası"na göre; bugünkü Sicilya'da Dorlar, Yunanistan'da İyonlular, Ege Bölgesi, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'da GeçHititler, Trakya'da Traklar, Kuzey Anadolu'da Frigler, Mezopotamya topraklarında Aramiler, Asurlular, Babiller, Elam ve Mısır'a doğru Fenikeliler, İsrail ve Filistinliler şeklindeki coğrafi dairede gerçekleşmektedir. MÖ 820'de bu daire genişlemekte, coğrafyadaki devlet adları değişmektedir. Yeni daire; Sicilya, Balkanlar'da Traklar, Yunanistan'da Yunanlılar, Kuzey Anadolu'da Frigler, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de Asur İmparatorluğu, Arabistan Yarımadası'nda Babil, Elam, bugünkü Hindistan sınırları, İran ve Irak'ta Medler; güneyde Mısır'a doğru Damaskos (Şam), İsrail, Yahuda, Moab, Tyros, Edom ve Güneybatı Asya'yı içine alan çizgiden oluşmaktadır. MÖ 670'de bu sınırlar, İspanya'da Fenike kolonileri, İberler, İtalya'nın kuzeyinde Etrüskler, Yunanlılar, Traklar, Trakya'nın kuzeyinde İskitler, Kırım'da Taurular, Ege Bölgesi'nde Lidyalılar, Marmara ve Karadeniz'de Kimmerler, Doğu Anadolu'da Urartular, Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar olan Mezopotamya'nın yarısı Asur İmparatorluğu, İran ve Irak kısmında Medler ve Elam ve tüm Arabistan Yarımadası, Hindistan, Güney Asya ve Çin'i içine almaktadır. MÖ 415'te ise artık tüm Asya, Lap'lar dışında tüm Avrupa ve Afrika'nın birçok yerinde demir işlemeciliğinin olduğu bilinmektedir.⁸⁶

Afrikalı demirciler, Avrupalılar'ın ve Amerikalılar'ın 19. yüzyıldaki Bessemer fırınlarından 2000 yıl önce, köy fırınlarında yüksek derecelerde demiri çelikleştirmeyi başarmışlardır. Öyle ki Afrika'daki Bantular, yağışlı iklim bitkilerine demir aletlerin eklenmesiyle birlikte bir askeri sanayi paketine sahip olmuşlardır.⁸⁷

Sonuç olarak demirin ve işlemeciliğinin tüm bu yayılma sürecinden hareketle; MÖ 1200-1000 yıllarında Yakın Doğu'daki bir bölgede demir işleme tekniğinin yeni ve ileri bir teknoloji olarak yapıldığı ve çağın sonuna kadar diğer bölgelere toplumlararası temaslar yoluyla geçtiği söylenebilir. Nitekim demir işleme teknikleri zordur; çünkü demirsadece uygun biçimde tasarlanmış fırınlarda eritilip işlenebilir ve ergime ısısı

⁸⁵ Burhan Erdem, *İktisat Tarihi*, Eskişehir, 2004, s. 71.

⁸⁶ C. McEvedy, *a.g.e.*, ss. 45-61.

⁸⁷ Jared Diamond, *Tüfek-Mikrop-Çelik*, Ankara, 2010, ss. 523-524.

1537 °C'dir, diğer metallere göre de yüksek ısıdadır. Dolayısıyla demirin eritilerek kullanılması teknolojisi, bronzdan birkaç bin yıl sonra geliştirilebilmiştir. Demirin ilk eritilmesi de olasılıkla MÖ 4000-3000 yıllarında Anadolu'da (Kapodokya'nın kuzeyinde Doğu Karadeniz'e yakın bölgelerde bulunan, yüksek demir içerikli bir magnezyum-demir silikat bileşimli manyetit kumu, nispeten düşük erime noktası nedeniyle kolay işlenebilmektedir.) olmuştur.⁸⁸

Tarih ve arkeoloji kaynaklarındaki Demir Çağı'yla ilgili veriler; demirin işleme tekniklerinin geliştirilmesiyle tarım ve sanayide kullanılan araç gereçlerin üretiminin artmasının paralel gerçekleştiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu artışla birlikte kendi tarlasını işlemek isteyen herkes, demirden bir balta ve bu tarlayı sürmek için saban demiri satın alabilmiştir. Demir araç gereçlerle ormanlar kesilmiş; yeni alanlar tarıma açılmış; ucuz demirden yapılan tarım aletlerinin bollaşması tarımın hızla gelişmesine yol açmıştır. Tarım, besin üretiminin artışını beraberinde getirmişve sonuçta hızlı nüfus artışları olmuştur. Ayrıca kıskaç, pergel, kerpeten gibi bazı yeni aletler geliştirilmiştir. Demir Çağı süresince en iyi aletler ve silahlar de çelikten yapılmış ve demirden yapılan bu ucuz savaş aletleri zengin olmayan halkların da savaşlarda söz sahibi olmasını sağlamıştır. Örneğin MÖ 1650'de Anadolu'da Hititler yaşamın birçok alanında olduğu gibi arabalarda ve tekerleklerde demiri kullanarak hem savaşta hem de medeniyette çok ilerlemişlerdir. (İlk araba tekerleklerinin MÖ 3200'den beri Sümer'de kullanıldığı bilinmektedir.) Bilim adamları, o zamanın araçlarındaki tekerleklerin tek parça olarak demir kuşakla sarılmış ve bakır çivilerle deri geçirilmiş ahşaptan oluştuğunu söylemektedir. MÖ 2000'de büyük olasılıkla Kafkaslarda iki hızlı atla çekilen iki tekerlekli hafif arabalar yapılmıştır. Tekerlekleri de parmaklıklıdır. Bu konuya başka bir örnek de Güneydoğu Avrupa'da MÖ 1500'de yeni silahların ve eğer üstünde kullanılabilen kılıcın kullanılmasıdır. Demirin bu şekilde yaygın kullanımı, zamanla bu toplumların daha da güçlenmelerini sağlamıştır.⁸⁹ Demir, deniz ülkelerinde gemi teknolojisinde de kullanılmıştır. Tunç ise; demire göre daha pahalı olduğu için zenginlerce tercih edilen metal olurken kova, kazan, kap-kacak gibi ev eşyaları ile yüzük, bilezik, broş ve iğne gibi süs eşyalarının yapımında kullanılan bir metal olarak kalmıştır.⁹⁰

⁸⁸ A. Çilingirioğlu, *a.g.e.*, ss. 108-139.

⁸⁹ J. Campbell, *a.g.e.* b, 2003, s. 173.

⁹⁰ Daha geniş bilgi için bk. Emma Blake ve A. Bernard Knapp, "The Archaeology of Mediterranean Prehistory", Oxford-İngiltere, 2005; Shelley Hales ve Tamar Hodos "Material Culture and Social Identities in the Ancient World", Cambridge- İngiltere, 2010.

1.3.2. Kutsal Kitaplarda Demir

İnsanlık için kıymetli olan demir, kutsal kitaplarda da kendine yer bulmuştur. Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'de demirin maddî boyutuyla ilgili örnekler mevcuttur. Bu kitaplarda, sadece demirin maddî boyutunun değil, mana yönünün de anlatıldığı demir elementiyle ilgili ifadeleri ve günlük hayatta demirin kullanıldığı bölümleri görmek mümkündür. Ayrıca kitaplarda yer yer ulusların tarihinde demirin ve demircilik mesleğinin önemine de işaret edilmiştir.

1.3.2.1. Kitab-ı Mukaddes: Tevrat/ Zebur/ İncil'de Demir

Tevrat, Zebur ve İncil'de demir ve demircilikten bahseden bölümlerin sayısı oldukça çoktur. Bu kutsal kitaplarda demir, genellikle maddî yönüyle geçmektedir. Bu maddî unsurlar “demir kazma, demir balta, saban demiri gibi demirden yapılmış çeşitli kesici aletler, demir sürgü, demir sac, demir çomak, demir halka, demir kapı, demir kapı kolu, demir direk, demir boyunduruk, demir boynuz, demir kalem, demir yatak, demir giysi, demir zırh, demir düven, demirden savaş arabaları ve herhangi bir demir eşya”dır. Bu kitaplarda, demirin maddî yönünden fazlaca bahsedilmesinin nedeni, muhtemelen kitapların peygamberlere gönderildiği dönemlerin tarih öncesine ait olmasıdır. Nitekim ilkel insan da demirle tarih öncesinde tanışmış; onu ilk önce eritmiş, sonrasında işlemiş ve onu günlük hayatında kullanmaya çalışmıştır.

Tevrat, Zebur ve İncil, günümüzde “Kitab-ı Mukaddes” olarak tek bir ad altında bir kitapta toplanmıştır. Çalışmada, Kitab-ı Mukaddes⁹¹'in 2009 yılındaki çevirisi tercih edilmiştir. İncelenen Kitab-ı Mukaddes'in içeriği şöyledir: “Kitapta ‘Eski ve Yeni Antlaşma’ olmak üzere iki kısım bulunmaktadır. ‘Eski Antlaşma’da 39 kitaptan oluşan bu kitaplar, Tevrat ve Zebur'dur. Kitab-ı Mukaddes'in ikinci kısmı 27 kitaptan oluşan ‘Yeni Antlaşma’dır ve halk arasında ‘İncil’ olarak bilinmektedir. Eski Antlaşma'nın; ilk beş kitabı *Musa'nın beş kitabıdır* ve kitaplar Kitab-ı Mukaddes'teki sırasıyla; Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım ve Yasa'nın Tekrarı'dır. İkinci bölümde; ‘*Tarihsel kitaplar*’ vardır; sırayla Yeşu, Hakimler, Rut, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar, I. ve II. Tarihler, Ezra, Nehemya, Ester bölümlerinden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ‘*Özdeyiş ve şiir kitapları*’ vardır; bu bölümler Eyüp, Zebur (Mezmurlar), Süleyman'ın Özdeyişleri, Vaiz, Ezgiler Ezgisi'dir. Son bölümde ise ‘*Peygamberlik kitapları*’ sırayla

⁹¹ Kitab-ı Mukaddes; *Yeni Çeviri: Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, (İbrani, Kildani ve Yunani Dillerinden Son Tahsis Edilmiş Tercümedir.) 2010, İstanbul.; *Eski Antlaşma* 2001, 2009; *Yeni Antlaşma* 1987, 1994, 2001, 2009, Birleşmiş Kitapı Mukaddes Cemiyetleri, İstanbul.

Yeşaya, Yeremya, Ağıtlar, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanya, Hagay, Zekeriya ve Malaki'dir. 'Yeni Antlaşma'daki ilk bölüm; *İncil'in ilk dört kitabı* Matta, Markos, Luka ve Yuhanna bölümleridir. İkinci bölüm '*Elçilerin İşleri*'nden oluşmaktadır. '*Pavlus'un Mektupları*' sırasıyla, Romalılar, I. ve II. Korintliler, Galatyalılar, Efesliler, Filipililer, Kolo-seililer, I. ve II. Selanikliler, I. ve II. Timoteos, Titus ve Filimon'dur. '*Diğer Mektuplar*'; İbraniler, Yakup, Petrus'un Mektupları, Yuhanna'nın Mektupları ve Yahuda'nın Mektubu'dur. '*Peygamberlik kitabı-Vahiy*' ise İncil'in son kitabıdır."

Kitab-ı Mukaddes'in 2009 çevirisinde tespit edilen demirle ilgili bab ya da mezmûrların adları ve bu mezmurların içindeki âyetlerin numaraları birlikte verilmiştir. Demirle ilgili geçen bu yerler, kitaptaki sırasıyla şöyledir:

Kitab-ı Mukaddes'in "Levililer 26" bölümünün 19. âyetinde "Gök *demir*, yer bakır olacak" ve "Yasa'nın Tekrarı 28" bölümünün 23. âyetinde geçen "Başınızın üstündeki gök tunç, ayağınızın altındaki yer *demir* olacak." gibi ifadeler demirin gök kaynaklı meteor oluşu ve yerde cevher olarak bulunuşuna işaret etmektedir.

"Daniel 7" bölümünün 7. âyetindeki "Korkunç, ürkütücü, çok güçlü dördüncü bir yaratık gördüm. Büyük *demir* dişleri vardı." ifadelerinde efsanevî bir varlığın dişlerinin demir olmasından bahsedilmiştir.

Kitapta demircilik mesleğinin nasıl usta çırak ilişkisine dayandığı, demir eritme işleminin demir eritme ocağında nasıl gerçekleştiği hakkında bilgilere de rastlanmaktadır. Bazı bölümlerde ise kral ve peygamber olan Hz. Dâvûd'un demirciliği ve yetiştirdiği demirci işçileri, İsrail ülkesinde demirciliğin gelişmemiş olması ve ihtiyaçlarını komşu ülke olan Filistin'den karşılamaları, demircilikte Filistin'in iyi oluşu, hatta Babil'de de demircilerin bulunmasından bahsedilmektedir. Hz. Dâvûd'un hem demirci ustası yetiştiren bir demirci hem de kral peygamber olması, Musevilerin demircilik mesleğinde gelişmesini sağlamış; aynı zamanda bu mesleği kurumsallaştırmalarında da büyük bir etken olmuştur.

"Daniel 2" bölümünün 40. âyetinde geçen "Dördüncü krallık *demir* gibi güçlü olacak. Çünkü *demir* her şeyi kırıp ezer. *Demir* gibi tümünü kırıp parçalayacak." ve 42. âyetinde geçen "Ayak parmaklarının bir kesimi *demirden*, bir kesimi kilden olduğu gibi, krallığın da bir bölümü güçlü, bir bölümü zayıf olacak." ifadeleri demirin maddî kültürde ne kadar güçlü bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda krallığın

gücünde demirle özdeşleştirilmesi, demirin hem maddî, hem manevî yönden gücü temsil eden bir unsur olduğunun göstergesidir.

“Çölde Sayım 35” bölümünün 16. âyetinde geçen “Eğer biri *demir* bir aletle başka birine vurur, o kişi de ölürse, adam katildir ve kesinlikle öldürülecektir.” şeklinde bir ifade vardır. Âyette geçen demir bir nesnenin silah olarak kullanılması, vurma eylemini yapan kişiye verilecek cezanın ölümü beraberinde getirecek kadar ağır olduğuna işaret eder. Nitekim Musevilik ile ilgili bilgi bazı bilimsel yazılarda⁹² demirin ölümcül özelliğinden dolayı kullanımının belli dönemlerde yasaklandığı anlatılmıştır. Öyle ki bu kaynaklarda demir, yalnızca insanın kendini korumak için kullanabileceği bir silah değil, en kötü varlıkları dize getiren sihirli bir nesne olarak tanımlanmıştır.

“*Yaratılış*” bölümünün 22. âyetinde geçen “Silla Tuval-Kayin’i doğurdu. Tuval-Kayin tunç ve *demir*den çeşitli kesici aletler yapardı. Tuval-Kayin’in kız kardeşi Naama’ydı.” ifadesinde de demir, maddî boyutuyla vardır.

“*Levililer 26*” bölümünün 19. âyetinde geçen “İnatçı gururunuzu kıracağım. Gök *demir*, yer bakır olacak.” ifadesi ise demirin gök kaynaklı olduğuna işaret eden bir söylemdir. Deyim olarak bu söz, özür dilemeyi ifade etmekte, aynı zamanda imkânsızlıklar ve umutsuzluklar içinde bulunuş anlamına da gelmektedir.

“Çölde Sayım 31” bölümünün 22. ve 23. âyetlerindeki “Altını, gümüşü, tuncu, *demiri*, kalayı, kurşunu-ateşe dayanıklı her nesneyi- ateşten geçireceksiniz; ancak bundan sonra temiz sayılacak. Ayrıca temizlenme suyuyla da arındıracaksınız. Ateşe dayanıklı olmayan nesnelere sudan geçireceksiniz.” ifadeleri madenle ateşin birlikteliğini göstermektedir. Bu âyetlerde ateşin, madenleri arındırıcı özelliğine vurgu yapılmıştır.

“*Yasa'nın Tekrarı 3*” bölümünün 11. âyetinde geçen “Refalılardan yalnız Başan Kralı Og sağ kalmıştı. Og’un Ammonluların Rabba Kenti’ndeki yatağı *demirdendi*. O gün kullanılan arşın ölçüsüne göre uzunluğu dokuz, eni dört arşındı.” şeklindeki ifadeden Rabba kentinde demir maden yatağının olduğu anlaşılmaktadır.

⁹² Konu ile ilgili bk. Dan Levene ve Beno Rothenberg, “Erken Yahudi Folklorunda Dövme folkloru” *Arkeo-Metalurji Araştırmaları Enstitüsü*, 2001, S. 21, ss. 9-10.; Dan Levene ve Beno Rothenberg, “Yahudi Kaynaklarında Çelik Üretimi Erken Kanıt”, *Yahudi Aylık İnceleme*, 2001, S. 92, (1-2), ss. 105-127.; Dan Levene ve Beno Rothenberg, “Kelime-demircilik: İbranice ve Aramice Bazı Metalurjik Terimler”, *Aramice Çalışmaları*, 2004, S. 2(2), ss. 193-206. <http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents>, 2013.

“*Yasa'nın Tekrarı 4*” bölümünün 20. âyetinde geçen “Size gelince, RAB, bugün olduğu gibi kendi halkı olmanız için, sizi alıp *demir* eritme ocağından, Mısır'dan çıkardı.” ifadesi Mısır'da demir eritme ocağının olduğunu ve dolayısıyla da demircilik mesleğinin yapıldığını göstermektedir. “*Yasa'nın Tekrarı 8*” bölümünün 9. âyetindeki “Sıkıntısız ekmek yiyebileceğiniz, hiçbir şeye gereksinim duymayacağınız bir ülkedir. Öyle bir ülke ki, kayaları *demirdir*, dağlarından bakır çıkarabilirsiniz.” ifadelerinden de Mısır'ın kayalarının demirden olduğu ve dolayısıyla Mısır'da demir madeninin bulunduğu anlaşılmaktadır.

“*Yasa'nın Tekrarı 19*” bölümünün 5. âyetindeki “Örneğin odun kesmek üzere komşusuyla ormana gidip ağacı kesmek için baltayı vurduğunda balta *demiri* saptan çıkar, komşusuna çarpar, komşusu ölürse, ölüme neden olan kişi bu kentlerden birine kaçıp canını kurtarsın.” ifadede demirin ölümcül özelliğine işaret edilmiştir.

“*Yasa'nın Tekrarı 27*” bölümün 5. âyetinde geçen “Orada Tanrı'nız RAB'be taşlardan bir sunak yapacaksınız. Bu taşlara *demir* alet uygulamayacaksınız.” ifadelerde taşta, demir aletlerin vurulmaması gerektiğine dair vurgu yapılmıştır. Aynı bölümün 48. âyetinde geçen “RAB'bin üzerinize göndereceği düşmanlara kölelik edeceksiniz. Aç, susuz, çıplak kalacaksınız; her şeye gereksinim duyacaksınız. RAB, sizi yok edinceye dek boynunuza *demir* boyunduruk vuracak.” şeklindeki ifadelerde de demirin esaret aracı olabileceğine dikkat çekilmiştir.

“*Yasa'nın Tekrarı 33*” bölümünün 25. âyetindeki “Kapı sürgülerin *demir* ve tunç olacak/ Ve gücün yaşamın boyunca sürecektir.” ifadesinde demirin gücüne ve sağlam olma özelliğine vurgu yapılmıştır.

“*Tarihi kitaplar- Yeşu 6*” bölümünün 19. âyetindeki “Bütün altınla gümüş, tunç ve *demir* eşya RAB'be ayrılmıştır. Bunlar RAB'bin hazinesine girecek.” ve 24. âyetindeki “Sonra kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler. Ancak altını ve gümüşü, tunç ve *demir* eşyayı RAB'bin Tapınağı'nın hazinesine koydular.” ifadeleri demirin hazine eşyası olabilecek kadar kıymetli olduğuna işaret etmektedir.

“*Yeşu 8*” bölümünün 31. Âyetindeki “Sunak, RAB'bin kulu Musa'nın İsrail halkına verdiği buyruk uyarınca, Musa'nın Yasa Kitabı'nda yazıldığı gibi yontulmamış, *demir* alet değmemiş taşlardan yapıldı. RAB'be orada yakmalık sunular sundular, esenlik kurbanları kestiler.” ifadelerinde demir aletlerin taş yontuculuğunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu âyette bahsedilen sunak ise “demir alet değmemiş taşlar”dan yapılacaktır.

“*Yeşu 17*” bölümünün 16. âyetindeki “Yusufoğulları, ‘Dağlık bölge bize yetmiyor.’ dediler; ancak hem Beytşean ve köylerinde, hem de Yizreel Vadisi’nde oturanların, ovada yaşayan bütün Kenanlıların *demirden* savaş arabaları var.” ve 18. âyetindeki “Dağlık bölge de sizin olacak. Orası ormanlıktır; ama ağaçları kesip açacağınız bütün topraklar sizin olur. Kenanlılar güçlüdür, *demirden* savaş arabalarına sahiptirler; ama yine de onları sürersiniz.” ifadelerinde Kenanlıların demirden savaş arabaları anlatılır. Bu savaş arabaları, onların demircilik mesleğinde geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

“*Yeşu 22*” bölümünün 8. âyetindeki “Evlerinize büyük servetle, çok sayıda hayvanla, altın, gümüş, tunç, *demir* ve çok miktarda giysiyle dönün, düşmanlarınızdan elde ettiğiniz ganimeti kardeşlerinizle paylaşın.” ifadesinde de yine demirin ganimet eşyası olduğuna değinilmiştir.

“*Hakimler 1*” bölümünün 19. âyetindeki “RAB Yahudaoğullarıyla birlikteydi. Yahudaoğulları dağlık bölgeyi ele geçirdilerse de ovada yaşayan halkı kovamadılar. Çünkü bunların *demirden* savaş arabaları vardı.” ve “*Hakimler 4*” bölümünün 3. âyetindeki “Dokuz yüz *demir* savaş arabasına sahip olan Yavin, yirmi yıldır İsrailileri acımasızca eziyordu. Bu yüzden İsraililer RAB’be yakardılar.” ifadelerinde ovada yaşayan halkın demirden savaş arabalarıyla nasıl güçlü olduğu ve İsraililerin bu halkı bu nedenle yenemediği üzerinde durulmuştur.

“*1. Samuel 13*” bölümünün 19. âyetindeki “Bütün İsrail ülkesinde bir tek *demirci* yoktu. Filistinliler, ‘İbraniler kılıç, mızrak yapmasın’ demişlerdi.”, 20. âyetindeki “Bu nedenle bütün İsraililer saban *demir*lerini, kazma, balta ve oraklarını biletmek için Filistinlilere gitmek zorundaydılar.” ve 21. âyetindeki “Saban *demiri*yle kazmanın bileme fiyatı, şeklin üçte ikisi kadardı. Beller, baltalar, üvendireler için istenilen fiyat ise şeklin üçte biriydi.” ifadelerinde İsrail’de demircilerin olmadığından ve bu durumdan dolayı İsraililerin Filistinli demircilere demir işlerini yaptırdığından bahsedilmiştir.

“*1. Samuel 17*” bölümünün 7. âyetindeki “Mızrağının sapı dokumacı tezgâhının sırtığı gibiydi. Mızrağın *demir* başının ağırlığı altı yüz şekeldi. Golyat’ın önü sıra kalkanını taşıyan bir adam yürüyordu.”, “*2. Samuel 12*” bölümünün 31. âyetindeki “Orada yaşayan halkı dışarı çıkarıp testereyle, *demir* kazma ve baltayla yapılan işlerde, tuğla yapımında çalıştırdı. Davut bunu bütün Ammon kentlerinde uyguladı. Sonra bütün ordusuyla birlikte Yeruşalim’e döndü.” ve “*2. Samuel 23*” bölümünün 7. âyetindeki

“Dikenlere dokunan kişi, *demir* bir araçla ya da mızrağın sapıyla dokunur. Dikenler oldukları yerde bütünüyle yakılacak.” ifadelerinde “mızrağın demiri, demir kazma-balta ve herhangi demir bir araç” gibi kullanılmış tamlamalar, demirin maddî kullanım alanına yöneliktir.

“1. *Krallar 6*” bölümünün 7. âyetindeki “Tapınağın yapımında kullanılan taşlar taş ocaklarında yontulmuştu. Onun için yapım halindeki tapınakta çekiç ve balta dâhil hiçbir *demir* aletin sesi duyulmadı.” ifadelerinden o dönemdeki taş ocaklarında demir aletlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“1. *Krallar 8*” bölümünün 51. âyetindeki “Çünkü onlar *demir* eritme ocağından, Mısır’dan çıkardığın kendi halkın, kendi mirasıdır.” ve “1. *Krallar 22*” bölümünün 11. âyetteki “Kenaana oğlu Sidkiya, yaptığı *demir* boynuzları göstererek şöyle dedi: RAB diyor ki, Aramlılar’ı yok edinceye dek onları bu boynuzlarla vuracaksın.” ifadelerinde Mısır’daki demir ocakları ve öldürücü özelliği olan demir boynuzlarından bahsedilmiştir.

“2. *Krallar 6*” bölümünün “Balta Demirinin Su Yüzüne Çıkması” olayının anlatıldığı 1. âyetteki “Bir gün peygamber topluluğu Elişa’ya, ‘Bak, yaşadığımız yer bize küçük geliyor.’ dedi.”, 5. âyetteki “Biri ağaç keserken balta *demirini* suya düşürdü. ‘Eyvah, efendim! Onu ödünç almıştım’ diye bağırdı.”, 6. âyetteki “Tanrı adamı, ‘Nereye düştü?’ diye sordu. Adam ona *demirin* düştüğü yeri gösterdi. Elişa bir dal kesip oraya atınca, balta *demiri* su yüzüne çıktı.” ve 7. âyetteki “Elişa, ‘Al onu!’ dedi. Adam elini uzatıp balta *demirini* aldı.” ifadelerinde balta demiriyle alakalı olaylar anlatılmıştır.

“2. *Krallar 24*” bölümünün 14. âyetindeki “Bütün Yeruşalim halkını, komutanları, yiğit savaşçıları, zanaatçıları, *demircileri*, toplam on bin kişiyi sürgün etti. Yahuda halkının en yoksul kesimi dışında kimse kalmadı.” ve 15 ve 16. âyetlerindeki “Babil Kralı Nebukadnessar Yehoyakin’i tutsak olarak Babil’e götürdü. Onunla birlikte annesini, karılarını, hadımlarını ve ülkenin ileri gelenlerini de Yeruşalim’den Babil’e sürdü. Ayrıca yedi bin deneyimli yiğit savaşçıyı ve bin zanaatçıyla *demirciyi* Babil’e sürgün etti.” ifadelerinde Yahuda krallığının tarihi, İsrail krallığının yıkılışından Babil Kralı Nebukadnessar’ın Yeruşalim’i ele geçirip yıkması, ardından Yahuda halkını, özellikle de zanaatçılarla demircileri Babil’e sürmesi olaylarının anlatıldığı görülmektedir. Bu âyetlerde zanaatçıların içinde demircilerden ayrıcalıklı olarak bahsedilmesi, demircilerin bu toplum için değerini göstermektedir.

“1. Tarihler 20” bölümünün 3. âyetindeki “Orada yaşayan halkı dışarı çıkarıp testereyle, *demir* kazma ve baltayla yapılan işlerde çalıştırdı. Davut, bunu bütün Ammon kentlerinde uyguladı. Sonra ordusuyla birlikte Yerus̄alim’e döndü.”, “1. Tarihler 22” bölümünün 3. âyetindeki “Giriş kapılarının çivileri ve kenetleri için çok miktarda *demir*, tartılamayacak kadar çok tunç sağladı.”, 14. âyetindeki “İşte sıkıntılar içinde RAB’bin Tapınağı için yüz bin talant altın, bir milyon talant gümüş, tartılamayacak kadar çok miktarda tunç, *demir*, tomruk ve taş sağladım. Sen de bunlara ekleyebilirsin.”, 16. âyetindeki “Ölçülemeyecek kadar altının, gümüşün, tuncun, *demirin* de var. Haydi, işi başlat. RAB seninle olsun!”, “1. Tarihler 29” bölümünün 2. âyetindeki “Tanrım’ın Tapınağı’na gereç sağlamak için var gücümle çalıştım. Altın eşyalar için altın, gümüş için gümüş, tunç için tunç, *demir* için *demir*, ahşap için ağaç sağladım. Ayrıca oniks, kakma taşlar, süs taşları, çeşitli renklerde değerli taşlar ve çok miktarda mermer sağladım.” ve 7. âyetindeki “Tanrı’nın Tapınağı’nın yapımı için beş bin talant, on bin darik altın, on bin talant gümüş, on sekiz bin talant tunç, yüz bin talant *demir* bağışladılar.” ifadelerinde Davut’un halkına nasıl demircilik yaptırdığı, Davut’un günlük hayatta kullandığı demir aletlerin neler olduğu ve demirin Yahudi toplumunda nasıl alışveriş unsuru olduğundan bahsedilmiştir.

“2. Tarihler 2” bölümünün 7. âyetindeki “Bana bir adam gönder; Yahuda ve Yerus̄alim’de babam Davut’un yetiştirdiği ustalarımla çalışsın. Altın, gümüş, tunç ve *demiri* işlemede; mor, kırmızı, lacivert kumaş dokumada, oymacılıkta usta olsun.”, 14. âyetindeki “Annesi Danlı, babası Surlu’dur. Altın, gümüş, tunç, *demir*, taş ve tahta işlemekte; ince keten, mor, lacivert ve kırmızı kumaş dokumakta ustadır. Her türlü oymacılıkta usta olduğu gibi her tasarımı uygulayabilecek yetenektedir. Ustalarımla ve babanın, efendim Davut’un yetiştirdiği ustalarla çalışacak.”, “2. Tarihler 18” bölümünün 10. âyetindeki “Kenaana oğlu Sidkiya, yaptığı *demir* boynuzları göstererek şöyle dedi: “RAB diyor ki, ‘Aramlıları yok edinceye dek onları bu boynuzlarla vuracaksın.’” ve “2. Tarihler 24” bölümünün 12. âyetindeki “Kral Yoaş’la Yehoyada parayı RAB’bin Tapınağı’nda yapılan işlerden sorumlu olanlara veriyorlardı. RAB’bin Tapınağı’nı onarmak için ücretle taşçılar, marangozlar, *demir* ve tunç işçileri tuttular.” ifadelerinde çeşitli demir araç-gereçlerden ve demirci ustalarından bahsedilmektedir. Ayrıca âyetlerde geçen “demir boynuzlar” ifadesi muhtemelen gücü ve silahı temsil için kullanılmış bir tamlamadır.

“*Eyüp 19*” bölümünün 24. âyetindeki “*Demir* kalemle, kurşunla/ Sonsuza dek kalsın diye kayaya kazılıydı!”, “*Eyüp 20*” bölümünün 24. âyetindeki “*Demir* silahtan kaçacak olsa/ Tunç ok onu delip geçecek.”, “*Eyüp 28*” bölümünün 2. âyetindeki “*Demir* topraktan çıkarılır/ Bakırsa taştan.”, “*Eyüp 40*” bölümünün 18. âyetindeki “Kemikleri tunç borular/ Kaburgaları *demir* çubuklar gibidir.” ve “*Eyüp 41*” bölümünün 27. âyetindeki “*Demir* saman gibi gelir ona/ Tunç çürük odun gibi.” ifadelerinde demirin sağlamlığı ve zamana dayanıklılığı farklı nesnelere anlatılmıştır. Ayrıca bu âyetlerde demirin topraktan çıkarılan bir maden olduğunda bahsedilmiştir.

“(Hikmetler) *Mezmurlar 2*” bölümünün 9. âyetindeki “*Demir* çomakla kıracaksın onları/ Çömlek gibi parçalayacaksın.”, “*Mezmurlar 105*” bölümünün 18. âyetindeki “Zincir vurup incittiler ayaklarını/ *Demir* halka geçirdiler boynuna.”, “*Mezmurlar 107*” bölümünün 16. âyetindeki “Çünkü tunç kapıları kırdı/ *Demir* kapı kollarını parçaladı O.” ve “*Mezmurlar 147*” bölümünün 13. âyetindeki “Çünkü senin kapılarının kol *demir*lerine güç katar/ İçindeki halkı kutsar.” ifadelerinde demirden yapılmış nesnelere vardır. “*Demir* çomak”, “*demir* halka” tamlamaları aslında mecazî anlamda da kullanılan tamlamalardır.

“*Süleyman’ın Özdeyişleri 27*” bölümünün 17. âyetindeki “*Demir demiri* bilen/ İnsan da insanı...” ifadesinde özlü bir söyleyiş dile getirilirken demire ancak demirin şekil verebileceğinden bahsedilmiştir.

“*Büyük Peygamberler-Yeşaya 2*” bölümünün 4. âyetindeki “RAB uluslararası yargıçlık edecek/ Birçok halkın arasındaki anlaşmazlıkları çözecek/ İnsanlar kılıçlarını çekikle dövüp saban *demiri*/ Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak/ Savaş eğitimi yapmayacaklar artık.” ifadelerinde de demirin silah olarak kullanılmasının son bulması istenmektedir.

“*Yeşaya 44*” bölümünün 12. âyetindeki “*Demirci* aletini alır/ Kömür ateşinde çalışır/ Çekiçle *demire* biçim verir. Güçlü koluyla onu işler/ Acıkır, güçsüz kalır, su içmeyince tükenir.” ifadelerinde demircinin demiri işlemede izlediği yollar anlatılmaktadır.

“*Yeşaya 45*” bölümünün 2. âyetindeki “Senin önümsıra gidip/ Dağları düzleyecek/ Tunç kapıları kırıp/ *Demir* sürgülerini parçalayacağım.”, “*Yeşaya 48*” bölümünün 4. âyetindeki “Mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar. İnatçı olduğunuzu/ Tunç alınlı, *demir* boyunlu olduğunuzu bildiğim için.”, “*Yeşaya 54*” bölümünün 16. âyetindeki “İşte, kor halindeki ateşi üfleyen/ Amaca uygun silah yapan *demirciyi* ben

yarattım/ Yok etsin diye yıkıcıyı da ben yarattım.” ve “*Yeşaya 60*” bölümünün 17. âyetindeki “Sana tunç yerine altın/ *Demir* yerine gümüş, ağaç yerine tunç/ Taş yerine *demir* getireceğim. Barışı yöneticin, doğruluğu önderin yapacağım. ”ifadelerinde de demirin maddî yönü üzerinde durulmaktadır.

“*Yeremya 1*” bölümünün 18. âyetindeki “İşte, bütün ülkeye-Yahuda krallarına, önderlerine, kâhinlerine, ülke halkına- karşı bugün seni surlu bir kent, *demir* bir direk, tunç bir duvar kıldım.”, “*Yeremya 6*” bölümünün 28. âyetindeki “Hepsi de çok dikbaşı/ Onu bunu çekiştirerek dolaşan insanlardır/ Tunç kadar, *demir* kadar katıdırlar./ Hepsi baştan çıkmıştır.”, “*Yeremya 11*” bölümünün 4. âyetindeki “Atalarınızı Mısır’dan, *demir* eritme ocağından çıkardığımda bu antlaşmaya bağlı kalmalarını buyurdum. Onlara dedim ki: Sözümü dinleyin, buyurduğum her şeyi yerine getirin. Böylece siz benim halkım olursunuz, ben de sizin Tanrınız olurum.” ve “*Yeremya 15*” bölümünün 12. âyetindeki “*Demiri*, kuzeyden gelen *demiri*/ Ya da tuncu kimse kırabilir mi?” ifadelerinde de demirin ham madde olarak nereden nasıl temin edildiği, demir eritme ocağında nasıl şekil aldığı anlatılmış ve demirin sertlik özelliğine değinilmiştir.

“*Yeremya 17- İncil- Yahuda’nın Günahı*” bölümünün 1. âyetindeki “Yahuda’nın günahı *demir* kalemle yazıldı/ Yüreklerinin levhaları/ Sunaklarının boynuzları üzerine/ Elmas uçlu aletle oyuldu.” ifadesinde “demir kalem”den ve bu kalemin günah yazmada kullanıldığından bahsedilmektedir. Demir kalem, demirin sağlamlık özelliğini sembolize ederken, görevi yazılan günahın silinmemesini sağlamaktır.

“*Yeremya 24-İki Sepet İncir*” bölümünün 1. âyetindeki “Babil Kralı Nebukadnessar Yahuda Kralı Yehoyakim oğlu Yehoyakin’le Yahuda önderlerini, zanaatçıları, *demircileri* Yeruşalim’den Babil’e sürdükten sonra, RAB bana tapınağının önüne konmuş iki sepet incir gösterdi.” ifadesinde Yahuda’nın zanaatçıları arasından demircilere vurgu yapılmıştır. Bu durum da Yahudi demircilerinin yerini ve önemini göstermektedir.

“*Yeremya 28*” bölümünün 13. âyetindeki “Git, Hananya’ya de ki, ‘RAB şöyle diyor: Sen tahtadan yapılmış boyunduruğu kırdın, ama yerine *demir* boyunduruk yapacaksın! ”, 14. âyetindeki “Çünkü İsrail’in Tanrısı, her şeye egemen RAB diyor ki, Babil Kralı Nebukadnessar’a kulluk etmeleri için bütün bu ulusların boynuna *demir* boyunduruk geçirdim, ona kulluk edecekler. Yabanıl hayvanları da onun denetimine vereceğim.” ve “*Yeremya 29*” bölümünün 2. âyetindeki “Bu mektup Kral Yehoyakin’in, ana kraliçenin, saray görevlilerinin, Yahuda ve Yeruşalim önderlerinin, zanaatçılarla

demircilerin Yeruşalim'den sürgüne gitmelerinden sonra” ifade ve 26. âyetindeki “RAB tapınağın sorumlusu olarak Yehoya'da yerine seni kâhin atadı. Peygamber gibi davranan her deliyi tomruğa, *demir* boyunduruğa vurmak görevindir.” ifadelerinde geçen “demir boyunduruk” tamlaması hem gerçek, hem de mecaz anlamıyla kullanılmıştır.

“*Hezekiel 4*” bölümünün 3. âyetindeki “Sonra *demir* bir sac al; *demirden* bir duvar gibi kendinle kentin arasına koy. Yüzünü ona doğru çevir. Kent kuşatma altında tutulacak, onu sen kuşatacaksın. Bu İsrail halkı için bir belirti olacak.”, “*Hezekiel 22*” bölümünün 18. âyetindeki “İnsanoğlu, İsrail halkı benim için cüruf gibi oldu. Hepsi potada tunç, kalay, *demir*, kurşundur; gümüşün cürufudur.” ve 20. âyetindeki “Eritmek için ateşi üfleyerek gümüşü, tuncu, *demiri*, kurşunu, kalayı nasıl potaya atıyorlarsa, ben de öfkemle, kızgınlığımla sizi toplayacak, kentin ortasına koyup eriteceğim.” ifadeleri demirin savaşta bir set gibi duvar olduğunu ve Rab öfkelenildiğinde İsrail halkını cüruf/atık haline soktuğunu anlatmaktadır.

“*Hezekiel 27*” bölümünün 12. âyetindeki “Tarşış seninle ticaret yaptı/ Sende her çeşit mal vardı./ Mallarına karşılık sana gümüş, *demir*, kalay, kurşun verdiler.”, 18 ve 19. âyetlerindeki “Ürünlerinin çeşitliliği, malının bolluğundan ötürü/ Şam seninle ticaret yaptı./ Mallarına karşılık/ Sana Helbon şarabıyla Sahar yünü, Uzal'dan getirilmiş şarap tekneleri verdi./ Sana getirilen mallar arasında/ İşlenmiş *demir*, tarçın, güzel kokulu kamış vardı.” ifadelerde de demir ve demirden nesnelere maddî boyutuyla geçmektedir.

“*Daniel 2*” bölümünün 33. âyetindeki “Bacakları *demirden*, ayaklarının bir kesimi *demirden*, bir kesimi kildendi.”, 34. âyetindeki “Sen bakıyordun ki, bir taş insan eli değmeden kesilip heykelin *demirden*, kilden ayaklarına çarparak onları paramparça etti.”, 35. âyetteki “*Demir*, kil, tunç, gümüş, altın aynı anda parçalandı; yazın harman yerindeki saman çöpleri gibi oldular. Derken bir rüzgâr çıktı, hiç iz bırakmadan hepsini alıp götürdü. Heykele çarpan taşsa büyük bir dağ oldu, bütün dünyayı doldurdu.”, 40. âyetteki “Dördüncü krallık *demir* gibi güçlü olacak. Çünkü *demir* her şeyi kırıp ezer. *Demir* gibi tümünü kırıp parçalayacak.”, 41. âyetteki “Ayaklarla parmakların bir kesiminin çömlekçi kilinden, bir kesiminin *demirden* olduğunu gördün; yani bölünmüş bir krallık olacak bu. Öyleyken onda demirin gücü de bulunacak, çünkü *demiri* kille karışık gördün.”, 42. âyetteki “Ayak parmaklarının bir kesimi *demirden*, bir kesimi kilden olduğu gibi, krallığın da bir bölümü güçlü, bir bölümü zayıf olacak.”, 43. Âyetteki “*Demirin* kille karışık olduğunu gördüğüne göre halklar evlilik bağıyla

birbirleriyle karışacaklar, ama *demirin* kille karışmadığı gibi onlar da birbirine bağlı kalmayacaklar.” ve 45. âyetteki “İnsan eli değmeden dağdan kesilip gelen taşın *demiri*, tuncu, kili, gümüşü, altını parçaladığını gördün. Ulu Tanrı bundan sonra neler olacağını krala açıklamıştır. Düş gerçek, yorumu da güvenilirdir.” ifadelerinde demirden bir insan heykelinden bahsedilmekte ve insanlık tarihinde bazı krallıkların da gücü demirle sembolize edilmekte ya da özdeşleştirilmektedir.

“*Daniel 4*” bölümünün 15. âyetindeki “Ama köklerin bulunduğu kütüğü *demirle*, tunçla çevreleyip yerde, otların içinde bırakın. Göğün çiviyle ıslansın, hayvanlarla birlikte yerdeki otlardan pay alsın.” ve 23. âyetindeki “Sen, ey kral, bir gözcünün, kutsal bir varlığın gökten indiğini gördün. ‘Ağacı kesip yok edin, ama köklerin bulunduğu kütüğü *demirle*, tunçla çevreleyip yerde, otların içinde bırakın. Göğün çiviyle ıslansın; üzerinden yedi vakit geçinceye dek yabancı hayvanlarla birlikte pay alsın’ diyordu.” ifadelerinde ağacın köklerinin demirle çevrenmesinden bahsedilmiştir. Burada demir, besleyicidir, can vericidir. “Göğün çiviyle ıslansın.” ifadesinde de çivin demirden oluşu ve gökle ilişkilendirilmesi muhtemelen demirin gökselliğine işaret etmektedir.

“*Daniel 5*” bölümünün 4. âyetindeki “Şaraplarını içerken altından, gümüşten, tunçtan, *demirden*, ağaçtan, taştan ilahları övdüler.” ve 23. âyetindeki “Bunun yerine göğün Rabbi’ne karşı kendini yükselttin. O’nun tapınağından aldıkları kapları sana getirdiler. Sen, karıların, cariyelerin, soylu adamların onlarla şarap içtiniz. Görmeyen, duymayan, anlamayan altından, gümüşten, tunçtan, *demirden*, ağaçtan, taştan ilahları övdün. Soluğunu elinde tutan, bütün yollarını gözetan Tanrı’yı ise yüceltmedin.” ifadelerinde demir putlardan bahsedilmiştir.

“*Daniel 7*” bölümünün 7. âyetindeki “Bundan sonraki gece görümlerimde korkunç, ürkütücü, çok güçlü dördüncü bir yaratık gördüm. Büyük *demir* dişleri vardı; yiyip parçalıyor, arta kalan ayakları altında çiğniyordu. Kendisinden önceki yaratıklara benzemiyordu. On boynuzu vardı.” ve 19. âyetindeki “Bundan sonra öbürlerinden farklı, çok korkunç, *demirden* dişleri, tunçtan tırnakları olan, yiyip parçalayan, artakalanı ayakları altında çiğneyen dördüncü yaratığın ne anlama geldiğini öğrenmek istedim.” ifadelerinde korkunç bir yaratığın demirden dişlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

“*Yoel 3*” bölümünün 10. âyetindeki “Saban *demir*lerinizi/ Çekiçle dövüp kılıç yapın/ Bağcı bıçaklarınızı mızrak yapın./ Güçsüz olan ‘Güçlüyüm’ desin.” ifadelerinde demirden yapılan kılıç, bıçak ve mızrağın insanı güçlü kıldığına dikkat çekilmiştir.

“*Amos 1*” bölümünün 3. âyetindeki “RAB şöyle diyor: Şamlıların cezasını kaldırmayacağım. Çünkü günah üstüne günah işlediler/ *Demir* düvenlerle Gilat halkını dövdüler.” ifadelerinde demir düvenlerin dövücü özelliğinden bahsedilmiştir.

“*Mika 4*” bölümünün 3. âyetindeki “RAB halklar arasında yargıçlık edecek/ Uzaklardaki güçlü ulusların anlaşmazlıklarını çözecek. İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban *demiri*/ Mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar./ Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak/ Savaş eğitimi yapmayacaklar artık.” ve 13. âyetindeki “RAB şöyle diyor: Ey Siyon halkı, kalk ve harmanı döv./ Çünkü seni *demir* boynuzlu/ Tunç tırnaklı boğalar kadar güçlü kılacağım./ Birçok halkı ezip geçecek, zorbalıkla elde ettikleri serveti, zenginlikleri bana/ Yeryüzünün sahibi olan Rabb’e adayacaksın.” ifadelerinde Rabb’in ulusların arasında barışı istediği, dolayısıyla da demirin savaşta kullanılmasını istemediği ve Siyon halkının da demir boynuzlu boğaların gücü gibi güçlü olmasını istediğini söylemek mümkündür.

“*Nahum 2*” bölümünün 3. âyetindeki “Askerlerinin kalkanları kıpkızıl/ Yiğitler allar kuşanmış./ Savaş arabalarının *demirleri* hazırlık günü nasıl da parıldıyor!/ Çam mızraklar sallanıyor havada.” ifadelerinde savaş arabalarının tasviri yapılırken demirin parıltısı ya da gösterişi önemli olmuştur. Ayrıca kalkanlar da demirden yapılan bir silahtır ve rengi kıpkızıl demir rengidir.

“*Elçilerin İşleri 12*” bölümünün 10. âyetindeki “Birinci ve ikinci nöbetçiyi geçerek kente açılan *demir* kapıya geldiler. Kapı, önlerinde kendiliğinden açıldı. Dışarı çıkıp bir sokak boyunca yürüdüler, sonra melek ansızın Petrus’un yanından ayrıldı.” ifadelerinde bir kentin ana kapısının demir kapı olduğu ve bu kapının kendiliğinden açılıp kapandığı anlatılmaktadır.

“*Elçilerin İşleri 27- Fırtına*” bölümünün 13. âyetindeki “Güneyden hafif bir rüzgâr esmeye başlayınca, bekledikleri anın geldiğini sanarak *demir* aldılar; Girit kıyısını yakından izleyerek ilerlemeye başladılar.”, 29. âyetindeki “Kayalıklara bindirmekten korkarak kıçtan dört *demir* attılar ve günün tez doğması için dua ettiler.” ifadesi, “Bu sırada gemiciler gemiden kaçma girişiminde bulundular. Baş taraftan *demir* atacaklarmış gibi yapıp filikayı denize indirdiler.” ve 40. âyetteki “*Demirleri* kesip denizde bıraktılar. Aynı anda dümenlerin iplerini çözüp ön yelkeni rüzgâra vererek kumsala yöneldiler.” ifadelerinde “denize demir atma, demirleri kesip denize atma” gibi denizle ilgili özel eylemlere yer verilmiştir.

“1. *Timoteos 4 - İmandan Dönüş*” bölümünün 1. ve 3. âyetlerindeki “Ruh açıkça diyor ki, son zamanlarda bazıları yalancılara ikiyüzlülüğü nedeniyle aldatıcı ruhlara ve cinlerin öğretilerine kulak vererek imandan dönecek. Vicdanları adeta kızgın bir *demirle* dağlanmış bu yalancılar evlenmeyi yasaklayacak, iman edip gerçeği bilenlerin şükranla yemesi için Tanrı’nın yarattığı yiyeceklerden çekinmek gerektiğini buyuracaklar.” ifadelerinde demirin dağlama özelliğinden bahsedilmiştir; ancak anlam mecazî kullanılmıştır.

“*İbraniler 6*” bölümünün 19. âyetindeki “Canlarımız için gemi *demiri* gibi sağlam ve güvenilir olan bu umut, perdenin arkasındaki iç bölmeye geçer.” ifadesinde “umut” duygusu, gemi demirinin sağlamlığı ve güvenilirliğiyle özdeşleştirilmiştir.

“*Vahiy 2*” bölümünün 26. ve 28. âyetlerindeki “Ben Babam’dan nasıl yetki aldım, galip gelene, yaptığım işleri sonuna dek sürdürene ulusların üzerinde yetki vereceğim./ *Demir* çomakla güdecek onları, çömlek gibi kırıp parçalayacaktır. Galip gelene sabah yıldızını da vereceğim.”, “*Vahiy 12*” bölümünün 5. âyetindeki “Kadın bir oğul, bütün ulusları *demir* çomakla güdecek bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk hemen alınıp Tanrı’ya, Tanrı’nın tahtına götürüldü.” ve “*Vahiy 19*” bölümünün 15. âyetindeki “Ağzından ulusları vuracak keskin bir kılıç uzanıyor. Onları *demir* çomakla güdecek. Her şeye gücü yeten Tanrı’nın ateşli gazabının şarabını üreten masarayı kendisi çiğneyecek.” ifadelerinde “demir çomak”, ulusların idaresini sağlayan bir simgedir. Bu çomağı, Tanrı’yla iletişimi olan ve Tanrı’nın kutuna sahip olan bir çocuğun kullanması da demirin tanrısallığını göstermektedir. Aynı zamanda bu çocuğun ulusları demir çomakla yönetecek olması, demirin idare etmedeki yetisini ya da iktidarda gücü temsil özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

“*Vahiy 9*” bölümünün 9. âyetindeki “*Demir* zırhlara benzer göğüs zırhları vardı. Kanatlarının sesi, savaşa koşan çok sayıda atlı arabanın sesine benziyordu.” ifadelerinde demir zırhlara benzeyen göğüs zırhlarından bahsedilmiştir. Öyle ki bu zırhların sesi yüksek ve ritimlidir.

“*Vahiy 18*” bölümünün 12. ve 13. âyetlerindeki “Altını, gümüşü, değerli taşları, incileri, ince keteni, ipeği, mor ve kırmızı kumaşları, her çeşit kokulu ağacı, fildişinden yapılmış her çeşit eşyayı, en pahalı ağaçlardan, tunç, *demir* ve mermerden yapılmış her çeşit malı, tarçın ve kakule, buhur, güzel kokulu yağ, günlük, şarap, zeytinyağı, ince un ve buğdayı, sığırları, koyunları, atları, arabaları ve köleleri, insanların canını satın alacak kimse yok artık.” ifadesinde demir; bir nesne, bir eşyadır.

1.3.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Demir

Kur'ân-ı Kerîm'de demir ve demirciliği geniş kapsamlı anlatan beş sûre vardır. Bu sûrelerin dışındaki dört sûrede de demirden nesnelere adlarına ve kullanıldığı yerlere değinilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bu sûrelerden biri Hadîd sûresidir ve “*Hadîd*”; Arapça'da “demir” demektir. Bu sûrenin demiri anlatan kısımları, 25. âyetindedir ve bu âyet “Elmalılı Hamdi Yazır Meali”ne göre şöyledir:

“And olsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanları adaleti yerine getirmeleri için beraberinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz *demiri* de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.”⁹³

Elmalılı Hamdi Yazır, “*Hadîd sûresinin 25. âyeti*”nin tefsîrini şöyle yapmıştır:

“Bu âyette hem güç sembolü olan, hem de insanlara çeşitli faydalar sağlayan demirin bir nimet olarak yaratıldığından söz edilmektedir. ‘İndirme’ anlamına gelen kelime, Zümer 39/ 6. âyetinde olduğu gibi ‘yarattı, lutfetti, insana onu kullanabilme yeteneğini ilham etti’ anlamındadır. Âyetin üslûbundan, Allah'ın dinine ve peygamberlerine yardım eden, hak ve adaleti ayakta tutmak isteyenlerin bu gayelerini gerçekleştirebilmek için demirle sembolize edilen maddî güce ve siyasî otoriteye sahip olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Kimyasal element olarak birçok bileşiği bulunan ve değişik endüstri kollarında önemli işlevleri olan demir, metaller arasında da kullanımı en yaygın ve en ucuz olanıdır. Bir bütün olarak yerküreyi meydana getiren elementler arasında yaklaşık üçte birlik oranla ilk sırayı tutan demirin güneşte ve başka yıldızlarda da bolca bulunduğu tesbit edilmiştir. Teknolojinin gelişmesinde demirin tuttuğu yeri özellikle modern çağın insanı, günlük hayatının hemen her adımında yaşar ve hisseder. Hayatı kolaylaştıran pek çok ürün demire dayalı olduğu gibi, gerek beşerî zaafının vahşete dönüşmesinden ibaret olan haksız saldırılarda, gerekse varlığını koruma amacıyla bunlara karşı koymada, gerek yıkmada gerekse yapmada demir, insanın asırlardan beri vazgeçemediği unsur olagelmiştir. Kısacası demirin kontrollü kullanımı insanlık için büyük yararlar, kontrolsüz kullanımı ise büyük tehlikeler taşıyan bir madde olduğu gibi bu özellikleri taşıyan başka nesnelere ve imkânları da güçlü bir biçimde temsil eden bir örnektir. Başka elementlerle birleşmiş durumda pek çok mineralde de bulunan demir, insan vücudu bakımından özel bir öneme haizdir. İnsan vücudunda demir eksikliğinin yol açtığı kansızlık, en sık rastlanan kansızlık tipidir. Demirin özellikleri ve insan hayatındaki önemiyle ilgili bu ve benzeri bilgiler ışığında âyetin

⁹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Elmalılı Hamdi Yazır Meali*, Ankara, 2013, Hadîd- 57. Sûre.

‘Onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır.’ diye tercüme edilen kısmı daha iyi anlaşılabilir. ”⁹⁴

Elmalılı’nın bu tefsîrinden yola çıkılarak, “indirme” anlamına gelen kelimenin “yarattı, lutfetti, insana onu kullanabilme yeteneğini ilham etti.” anlamında kullanılmış olabileceği gibi; yine yaratılmış olan demirin gök kaynaklı olarak yeryüzüne indirilmesi anlamında kullanılmış olabileceği de muhtemeldir. Nitekim Eski Dünya’daki erken dönem insanının tarihi kaynaklara ve metalürji kaynaklarına göre ilk meteorik kaynaklı demiri işlemeye çalıştığı bilinmektedir. Uzun bilimlerine göre; meteorik kaynaklı demir; uzaydan gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında âyette geçen ifadeler, bilimsel verilerle örtüşmektedir.

Demirde büyük bir gücün ya da kuvvetin olduğu ve birçok faydasının bulunduğu da yine metalürjide ve tıpta ispatı mümkün tartışmasız konulardır. Elmalı, bu konuda;

“Demirdeki kuvvetli darbenin ve çetin azabın olmasının çelik silahlarla ve harp aletleriyle alakalıdır. Nitekim demir, her türlü sanat ve zanaatta kullanılan bir madendir. Mezarlar demirle kazılır, şehirler onunla kurulur. Yiyecek de giyeceklerle onunladır. Dünyada demir olmasaydı dünya işleri bozulurdu. Öyle ki dünyada demir işleri günden güne artmış ve insanlık demir çemberle kuşatılmıştır. Dereler, tepeler demir makinelerden savrulan dinamit ateşleriyle parça parça olmuştur. Gökte uçan uçaklar dahi demirdendir. *Hac* sûresinin 21. âyetinde ‘Onlar için bir de demirden kamçılar (topuzlar) vardır.’ ifadesinden de demirin güç unsuru olduğu anlatılmaktadır.” demiştir.⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de Hadîd sûresinin 25. âyetine benzer ifadeler, Şurâ sûresinin 17. âyetinde “Allah kitabı ve mizanı hak olarak indirendir.” ve Rahman sûresinin 7. âyetinde “Göğü Allah yükseltti ve mizanı o koydu.” ifadeleriyle benzetmektedir. Fahreddin Razî de tefsirinde bu benzer âyetlerden hareketle, kitab ve mizan ile demir arasındaki bağı şöyle açıklamıştır:

“Sorumluluğun alanı ikidir. Biri layık olanı yapmak, diğeri ise layık olmayanı terketmektir. Layık olan fiil, nefisle ilgili olandır; bu da ilim ve bilgidir. Bedene ait olanlar ise aletler ve organlardır. Bedenî fiillerden layık olanı yapma hususunda kendine başvurulacak şey de mizandır. Mizan, adaletin zulümden, fazlanın noksandan kendisiyle seçildiği şeydir. *Demir*deki kuvvet ve şiddet de yaratıkları layık olmayan fiillerden zorla menetme vasıtasıdır. Kısacası kitap, nazarî kuvvetlere; mizan, âmelî kuvvetlere, *demir* de layık olmayan şeyin ortadan kaldırılmasına işarettir. Dostlarla muamelede eşitlik; düşmanlarla muamelede *kılıç* ve *demir* ile mizân mümkündür. Kendi haklarına insafı;

⁹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Elmalılı Hamdi Yazır Tefsîri*, Ankara, 2013, Hadîd- 57. Sûre.

⁹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd.), İstanbul, 1993, C. 7, ss. 436-438.

başkalarının haklarına insafsız olan zalimlere karşı da kuvvet ve *demir* lazımdır. İnsan şeriat makamındaysa ve bu makam nefsi emmâre (kötülüğe sürükleyen nefis) makamıdır. Bunda ise nefsi terbiye için ağır bir riyazet (nefse karşı koyma) ve kararlılıkta *mücahade demiri* lazımdır. İnad ve kibir sahibi olan insanların demirle yeryüzünden kovulması gerekir. Din; amel, bilgi ve ahlakıdır. Bunlar da usul ve mizan ile olur. Bu iki yolu terkedenler ise *demirle* terbiye edilir. Şurâ sûresinin 17. âyetinde yer alan kitab, Allah'ın Kur'ân'da zikrettiği adalet ve insafı gerektiren hükümlere işarettir. Mizân da insanları o adalet ve insafı yerleştiren hükümlere doğru götürmenin alametidir ki bu, hükümetlerin işidir. *Demir* de inad edenleri kuvvet ve kılıçla yola getirmenin lüzumuna delildir. Kitaba sahip olan âlimlerin dereceleri, *kılıca* sahip olan âmirlerin derecelerinden yüksektir.”⁹⁶

Fahreddin Razî'nin bu açıklamaları, demirin dünyada hem maddî, hem toplum düzenini sağlayıcı bir nesne olduğuna işaret etmektedir. O'nun bakış açısıyla demir; zalimlerin zulmünden, ahlaksızlıktan, amelsizlikten ve tüm kötülüklerden insanoglunu koruyucu unsur olarak yeryüzüne gönderilmiştir.

Kur'ân âlimlerinden Seyyid Kutub ise Hadîd sûresindeki “Demiri indirdik.” ifadesinden hareketle fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

“Âyette geçen ‘çetin demiri indirdik’ ile Kur'ân'ın bir başka yerindeki ‘ve size hayvanlardan sekiz çift indirdi.’ ifadesi aynıdır. Her ikisi de Allah'ın eşya ve hadiseyi yaratılışındaki irade ve takdirine işaret etmektedir. Kitap ve mizan nasıl indirilmiş ise Allah'ın yarattığı her şey de bu kitap ve mizan gibi takdir buyurulmuştur.” Seyyid Kutub'un bu görüşleri ve Hadîd sûresinin demirle ilgili âyeti bizde de, demirin dünyadaki düzeni sağlayıcı unsur olarak seçilmiş bir maden olduğunu düşündürmüştür. Nitekim başka bir söyleminde Kutub, Allah'ın çetin demiri indirmesinde, demirin harp ve sulh gücü olmasını ve insanlar için çeşitli faydalar sağlamasını istediğine dikkat çekmiştir.⁹⁷ Öyle ki bugün de insanlık tarihi, her yönüyle demir üzerine kurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir sûrenin demir adıyla anılması, içeriğinde demirden bahsedilmesi ve diğer madenlerin bu konuma sahip olmaması da önemli bir ayrıcalıktır. Beraberinde bu sûrenin dışındaki başka sûrelerde de demirden, demircilik mesleğinden ve bu mesleğin toplumlarda bıraktığı etkiden bahsedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in “*Enbiyâ*” ve “*Sebe*” sûrelerinden Hz. Dâvud'un zırh yaptığı, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı bölümlerinde ise; Hz. Âdem'in çiftçi, Hz. Nûh'un marangoz, Hz. İdris'in terzi ve Hz. Mûsa'nın çoban olduğu bilinmektedir. Kuran'daki bu

⁹⁶ E. M. H. Yazır, *a.g.e.* b, ss. 436-438.

⁹⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, (çev. M. Emin Saraç vd.), İstanbul, 1993, C. 14, ss. 316-318.

bilgilerden hareketle peygamberlerin; Allah'ın elçiliğini yaparken kendi ve ailelerinin geçimlerini sağlamak için emek harcadıkları, bu yönleriyle halklarına yük olmadıkları ve bu hayat felsefeleriyle onlara örnek teşkil ettikleri söylenebilir. Nitekim Hz. Davud mesleğini icra eden demircidir, kraldır ve bir peygamberdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve diğer kutsal kitaplarda demirle ilgili bölümlerin birçoğunda anlatılan peygamber, Museviliğin temsilcisi Dâvûd peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki “*En'âm, 84. âyet*”e göre Hz. Dâvûd, Hz. Nûh'un soyundan gelmektedir ve İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Aynı zamanda MÖ 907'de doğan, yetmiş yaşında iken vefat eden ve Yahuda beyliğinden olan Hz. Dâvûd (David) İsrailoğullarının en ünlü kralıdır. Kur'ân'da, Allah'ın Dâvûd'a peygamberliğin ve Zebur'un dışında, “*Bakara, 251. âyeti*”nde geçen sâlih amel dediği, güzel ve faydalı işleri yapmayı da lutfettiği söylenmektedir. Bu faydalı işlerden biri demirle ilgili olanıdır. Nitekim Kur'ân'da “*Enbiyâ sûresi*”nin 80. âyet”inde Hz. Dâvûd'u kastederek “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredek misiniz?” şeklinde geçen cümle İsrâiloğulları için söylenmiştir. Tarih kaynaklarında⁹⁸ Hz. Dâvûd (David)'un savaşçı kişiliğiyle birçok toprak kazanarak Yahudi Tarihi'nin en büyük krallığını kurduğu, bu krallığı kırk yıl yönettiği, putperest komşu ülkeleri olan Amelikler ve Kenanlılar ile savaşarak onları yenilgiye uğrattığı ve Kudüs'ü ülkesine kattığı söylenmektedir. Bu savaşlarda onu başarılı kılan, üstün yetenekleri ile kutsal kitaplarda bahsedildiği üzere kendi yaptığı ve nasıl yapıldığını öğrettiği demirden zırhlardır.

“*Sebe sûresi*” 10. ve 11. âyet”lerinde de Hz. Dâvûd'dan bahsedilmektedir. Elmalı Hamdi Yazır Meali”ne göre âyetler şöyledir:

“Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulduk. ‘Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tesbih edin’ dedik. ‘Bütün vücudu örtecek zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur diye demiri ona yumuşattık. Salih âmel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm.’ diye vahyettik.”⁹⁹

Âyette geçen “Demiri ona yumuşattık.” ifadesi açıklanırken birçok tefsîrde¹⁰⁰, Allah'ın lütfuyla demirin Hz. Dâvûd'un elinde ateşte eritmeksizin mum veya çamur gibi

⁹⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (çev. Filiz Orman), İstanbul, 2001; David B. Ruderman, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, (çev. Lizet Deadato), İstanbul, 2013.

⁹⁹ E. M. H. Yazır, *a.g.e. a*, 2013., Sebe'- 34. Sûre.

¹⁰⁰ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İmam İbn Cerir et Taberi, *Taberî Tefsiri*; İbn Atiyye, *El-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz.*; Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb.*; Bu tefsirleri içine alan ve başka birçok tefsirin de toplandığı kitap: İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa/ Bedreddin Çetiner), İstanbul, 2001,16 cilt.

oluverdiği ve çekiç gibi âletler kullanma ihtiyacı duymadan demire istediği biçimi verebildiği belirtilmektedir. Ayrıca Dâvûd peygambere verilen “demiri avucunda yumuşatma” mucizesi ve âyette bahsedilen zırhın, “küçük demir halkaların birbirine eklenecek şekilde yapılması” belki de insanlığa, demiri eritip ona istenilen şekli verebileceğini söylemenin bir diğer şeklidir. Nitekim insanoğlu Hz. Dâvûd’tan önce demiri eritmiş, Hz. Dâvûd’tan sonra erittiği demire şekil vermiş, onu çelikleştirmiş ve endüstrileştirmiştir.

Allah’ın kudretine göre Davud’un demiri kızdırmadan ve dövmeden bal mumu gibi dilediği şekle koyuvermesi mümkündür. Elmalı da bu konuda şunları söylemiştir: “Çünkü görülüyor ki ateşte öyle yumuşuyor, öyle çözülüyor ki, yazı yazılan mürekkep haline geliyor. O halde akli başında olanlardan kim onu ilahî kudrete göre uzak görür? Gerçi bazı insanlar bundan maksadın, ateş ile alet kullanmakla demir eritmeyi buldu ve ortaya çıkardı demek olduğu kanaatine varmışlardır. Fakat bu doğru değildir. Demirin bulunması ve eritilmesi daha eski olmalıdır. Fakat onu mum gibi dilediği şekle koyarak elbise dokuyacak derecede hassas sanayi uygulamak Davud’a nasip olmuş bir sanattır.”¹⁰¹

Seyyid Kutub, Hz. Davud’un demiri yumuşatmasıyla ilgili olayın Allah’ın kudretiyle bir mucize olduğunu söyler. Ona göre “Bol bol zırhlar yap, dokumasını sağlam yap.” âyetinde ise aslında Hz. Davud’dan saç levhaları, eliyle bukecek şekilde ince, yumuşak ve iç içe geçirerek, sonra bunların hepsini birleştirerek içine ok sirayet etmeyecek şekilde sağlam yapması istenmiştir. Sonuçta bütün bu meziyetler Allah’ın ilham ve öğretmesiyle mümkün olmuştur.¹⁰²

“*Enbiyâ sûresi 80. âyeti*”ndeki “Biz ona sizin için savaşınızın şiddetinden korumak için giyecek sanatını öğrettik.” ve “Zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun.” ifadelerinden bu sanatın daha sonrakilere (Hz. Muhammet ümmetine) miras kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁰³ Burada zırh yapmayı öğretmenin hikmeti muhtemelen, insanın yine insana karşı korunması olduğu düşünülmüştür. Ayrıca, Hz. Dâvûd’un yumuşattığı demirden bütün bedeni örtecek zırhlar yaparken amacı, savaşta kendini ve askerlerini koruma altına almak olmalıdır. Ve bu zırhları bir kral olarak kendi el emeği ile yapması ve kendi askerlerine giydirmesi de sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmesi gereken bir davranıştır.

¹⁰¹ E.M. H. Yazır, *a.g.e.* b, 2013, Hadid 57. Sûre.; E. M. H. Yazır, *a.g.e.* b, 1993, ss. 436-438.

¹⁰² S. Kutub, *a.g.e.* b, 1993, ss. 109-111.

¹⁰³ E. M. H. Yazır, *a.g.e.* a, 1993, ss. 354-355.

Elmalılı Hamdi Yazır “*Enbiyâ ve Sebe’ sûreleri*”nin tefsîrinde Dâvûd’un mahâretini kılıç imalinde de kullanabileceğini; ancak onun, hücum silâhı değil; müdâfaa silâhı yapmayı tercih ettiğini söylemiştir. Ona göre, Allah’ın bu sûrelerde bu sanatı övmesi demircilik için çok önemlidir. Ayrıca *Enbiyâ sûresinde* “Savaşınızın şiddetinden sizi korumak” şeklinde geçen ifade de silahların korumaya yönelik olduğu şeklindedir. Tam bunlar için bu silahları yapanlar, kılıç vs. gibi saldırı silahı yapanlardan daha hayırlıdır. Dünyada fazla bir silah buluşu yapan ve onu kullanmasını bilenler insanığa bir bakımdan yararlı iseler, ondan korunma vasıtasını bulanlar barışa ve iyiliğe hizmet ettikleri için daha çok yararlıdırlar.¹⁰⁴ Bu tercih; Hz. Dâvûd’un peygamber olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim peygamberler, toplumda düzeni sağlayan ve barışı temsil eden insanlardır.

Kur’ân-ı Kerîm’de demirden bahseden Hadîd, Enbiyâ ve Sebe’ sûrelerinin dışında *Kehf sûresinin 84. ve 98. âyetleri* arasında da Zülkarneyn’in iki dağ arasında demir külçelerini eritmesinden bahsedilmektedir. Bu sûrenin 95. ve 98. âyetleri arası Elmalılı Hamdi Yazır Meali’ne göre şöyledir:

“Zülkarneyn, ‘Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım.’ dedi. ‘Bana, (yeterince) demir madeni (kütleri) getirin. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince körükleyin. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım, dedi. Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. Zülkarneyn dedi ki: ‘Bu Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaad’i (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaad’i de gerçektir’ dedi.”¹⁰⁵

Kehf sûresinin 84. âyetinden 98. âyetine kadarki bölümlerinden hareketle Zülkarneyn’in mucizesi olarak; iki zamanın hâkimi olduğu ve üç yolculuk yaptığı söylenebilir. O, batıya, doğuya ve doğuda iki dağ arasına gitmiştir. Zülkarneyn bu yolculuklarının ilkinde cehalete batmış bir topluma, ikincisinde “vahye muhatap bir toplum”a, üçüncüsünde ise “lisani olmayan ve Yec’üc ile Mec’üc saldırısına uğrayan bir topluma” gitmiştir. Zülkarneyn’in, doğuya gittiği yolculukta karşılaştığı kavime yol göstericilik yaptığı anlaşılmaktadır. Bu kavimin önünde hemen hiç söz anlamayan bir başka kavim vardır ki Ye’cûc ve Me’cûc bu yere saldırmaktadır. Zülkarneyn’den Ye’cûc ve Me’cûc’un saldırılarına uğrayan bu toplum; kendisinden iki kavim arasına bir

¹⁰⁴ E. M. H. Yazır, *a.g.e.a*, 1993, ss. 354-355; E. M. H. Yazır, *a.g.e. b*, 2013, Enbiyâ- 21. ve Sebe’- 34. Sûreler.

¹⁰⁵ E. M. H. Yazır, *a.g.e. a*, 2013, Kehf -18. Sûre.

set yapılmasını istemiş, karşılığında vergi ödemeyi teklif etmişlerdir. Zülkarneyn vergiyi reddetmiş; insan gücüyle kendisine getirilen demir kütleleri ile dağın iki ucunu denkleştirmiş ve ateş yakıp körüklettirmiştir. Demiri bir ateş koru haline getirince de erimiş bakırı (Bazı tefsîrlerde¹⁰⁶ Kehf sûresinde geçen bu bakırın eriyen zift olduğu söylenmiştir.) üzerine dökmüştür. Ye'cûc ve Me'cûc bu seti geçememişlerdir.

Seyyid Kutub, bir derbend ya da bir geçit olarak tasvir edilen bu setin yapımının demiri kuvvetlendirmeye yönelik bir metot olduğunu söyler. Öyle ki bakırı demire karıştırmak da demirin katılığı ve mukavemetinin artmasına yönelik bir uygulamadır. Zülkarneyn'in yaptığı bu seti, Ye'cûc ve Me'cûc aşamaz ve böylece sûrede bahsedilen güçsüz kavim de saldırılardan korunmuş olur. Zülkarneyn peygamber de Allah'ın bir elçisi olarak, Allah'ın kendine lutfettiği kuvveti demir aracılığıyla yeryüzünün ıslahı için kullanmış olur. Böylece de adaleti sağlama, güçsüzleri koruma ve onlara yardım etme gibi görevlerini de yerine getirir.¹⁰⁷

Elmalı Hamdi Yazır, Tefsîri'nde Ye'cûc ve Me'cûc'un saldırgan bir toplumun temsilcileri olduğunu ve mazlum olan diğer toplumun onlara karşı kendini koruyabilme gücüne sahip olmadıkları için Zülkarneyn'den yardım istediklerini söylemektedir. Zülkarneyn ise, bu mazlumların kendilerini muhafaza edecekleri bilgi ve donanımla birlikte demirle bakırı kullanmayı öğretmiştir. Burada demirle ilgili olan husus; Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı demirden bir set yapmasıdır. Demirden yapılmış bu set sayesinde saldırılardan korunan kavmin önü kıyamete kadar aşamayacaktır.¹⁰⁸ Çok sağlam yapılan bu set; gücünü demirden almaktadır. Neden başka madenler değil de demir seçilmiştir, bu da üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Ayrıca Z. Tez, eski Türk söylencelerinde "Demir Kapı" diye geçen yerin bu set ya da yer olduğu hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁹

Yukarıda bahsettiğimiz Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf sûresine göre denilebilir ki, kıyamet alametlerinden biri, Ye'cûc ve Me'cûc kavimlerinin yeryüzüne dağılacak ve her tarafa küfür yayacak olmalarıdır. Bu varlıklar, çeşitli mitolojilerde ve kültürlerde cüceler veya dev, şeytan, kavimler veya ülkeler olarak anılır. Yecûc ve Mecûc'un muhtemelen Hz. Nuh'un Yâfes isimli oğlunun soyundan olup yüzleri yassı, gözleri küçük, kulakları çok büyük, boylarının kısa olduğundan ve kalabalık nüfuslarıyla diğer

¹⁰⁶ Süleyman Ateş, *Kur'ân'ı Kerîm Tefsîri*, İstanbul, 1995, s. 1597.

¹⁰⁷ S. Kutub, *a.g.e. b.*, 1993, ss. 467- 470.

¹⁰⁸ E. M. H. Yazır, *a.g.e. b.*, 2013, Kehf-18. Sûre.

¹⁰⁹ Z. Tez, *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, 2008, İstanbul, s. 23.

uluslar üzerinde korku oluşturan doğu Asyalı topluluklar ve Moğol istilalarından mütevellit türetilmiş mitler ve anlatılardan ibaret olduğu düşünülebilir. Öyle ki bu kavimlerin Kıyamet'e yakın bir zamanda Zülkarneyn'in yaptığı seddi delip dünyaya yayılacaklarına inanılır.¹¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in *Nahl sûresinin 81. âyetinde* de savaşlarda korunmak üzere kullanılan zırhlardan bahsedilmektedir. Âyet, Elmalı Hamdi Yazır Meâline göre şöyledir:

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlarda barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. İşte böyle Allah müslüman olmanız diye üzerinizde olan nimeti tamamlıyor.”¹¹¹

Elmalı Hamdi Yazır, tefsirinde *Nahl sûresinin 81. âyetini* ise şöyle açıklamıştır:

“İnsanın en büyük düşmanı insandır. İnsanın insanlara çektiği acılar; yırtıcı hayvanlardan, zehirli yılanlardan çektiği acılardan daha fazladır. Tüm bu söylenenlerden korunabilir; ancak insanlardan tam olarak korunmak mümkün değildir. Zırh vb. savunma araçları, insanın eski dönemlerde kendini hem cinslerinden koruyabilmek adına Allah'ın bir lütfu olarak verilmiştir.”¹¹²

Bu âyetten ve Elmalı'nın tefsirinden hareketle; savaşlardaki zırhın Allah tarafından verildiğine işaret edilmesi, *Hadîd sûresindeki* “demirin indirilme” olayı paralellik göstermektedir. Aslında her iki âyet de demirin ilahî kaynaklı olduğuna işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in *İsrâ sûresinin 50. âyetinde* “De ki: İster taş olsun; ister demir.”; *Mümin sûresinin 71. âyetinde* “O zaman onlar boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar suda sürünecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır.”; *İnsan Sûresinin 4. âyetinde* “Şüphesiz biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.” demirle ilgili ifadeler yer verilmiştir. Bu âyetlerde “demirden topuz, demir halka ve demir zincir” ifadeleri demirin gücüne yönelik kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de demirden bahseden âyetlerde demirle ilgili ortak bir algı varır. Bu algıda demir; yeryüzüne belli bir amaç için indirilir, Hz. Davud aracılığıyla demir işleme ilmi insanoğluna öğretilir, zulüm gibi çeşitli kötülüklerden insanoğlunu korur ve dünyada nizamı sağlamak için vardır.

Elmalı da Kur'ân'da demirden bahseden âyetlerle ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

¹¹⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Ye'cüc_ve_Me'cüc.

¹¹¹ E. M. H. Yazır, *a.g.e. a*, 2013, Nahl-16. Sûre.

¹¹² E. M. H. Yazır, *a.g.e. b*, 2013, Nahl-16. Sûre.

“Allah Teâlâ, böyle kitab, mizan ve bir de insanlara hem güç veren hem de birçok faydası olan *demiri* indirdi ki, insanoğlu okumayı ve adalet ölçülerini bellesin, adalet ve hakkaniyete (doğruluğa) tutunsun, belini doğrultsun, muamele ve hareketlerinde demirin gücünden sakınsın ve onun kullanılmasını da öğrenip gerek siyaset, gerek sanayi ve ticaret açısından demirden istifade etsin. Ayrıca, Allah onun yolunda insanlara faydalı olmak için uğraşan mücahidlerini ezeli bilgisinden ve fiilen de ortaya çıkarıp mükâfatlarını verir. Allah’a yardımın manası da onun dinine yardımdır. Allah’ın kuvveti çoktur. Allah’a yardım ve cihad tekliflerinin sağladığı faydalar, insanların kendilerine aittir. Aynı zamanda Allah’a muhalefet etmemek gerekir.”¹¹³

Elmalı bu açıklamasında aslında, Allah’ın bir lutfu olan demirin yine Allah’ın kendi yolundaki insanlar için faydalı bir nesne, cihad için savunma aracı, Allah’ın dinine muhalif insanlara zarar verici bir güç unsuru olduğuna işaret etmiştir. Tüm bu söylenenlerden hareketle denilebilir ki, demir dünyaya gelişinden bu yana Allah yolunda kullanıldığında dünyadaki düzeni ve adaleti sağlayıcı; kullanılmadığında ise yıkıcı ve yok edici bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür.

Kur’ân’ı Kerîm’in Nuh Tufanı’ndan bahsedilen bölümlerinde Yaradan, Nuh’u ve oğullarını kutsamış; insanoğlunun ve diğer varlıkların tekrar yeryüzünü doldurmasını emretmiştir. Kutsal kitaplarda bahsi geçmemekle birlikte bazı kaynaklar¹¹⁴; Nuh tufanıyla birlikte altın çağının bittiğini ve Demir Çağı’nın başladığını söylemektedir. “Taşkın” olarak anılan Nuh Tufanı; Hıristiyanlık, Musevilik ve İslam diniyle birlikte tüm dünyanın ortak bir inancı olmuştur. Türklerde “Nama” adıyla bilinen Nuh peygamber, bir gemi yapmış ve bütün canlılardan bir çift alarak taşkından korunmuştur. Tufan olacağını “*demir boynuzlu kök teke*” önceden haber vermiştir. Bu teke yedi gün dünya çevresinde dolaşmış, acı acı melemiş, yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlardan ateş fişkırmıştır. Burada tekenin demir boynuzlu olması ve kök renkli olması dikkat çekicidir. Aynı zamanda Demir Çağı’nın başlamasının bir habercisi olarak sembolize edilmiş de olabilir.

Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerîm’de demirin geçtiği yerlerle ilgili verilerden hareketle denilebilir ki, Kitab-ı Mukaddes’te demir, çok daha fazla âyette geçmektedir. Bunun nedeni, Kitab-ı Mukaddes’in diğer bir söylemle Zebur, Tevrat ve İncil’in dünyaya geliş tarihlerinin, kesin bilgi olmamakla birlikte, Demir Çağı’na yaklaşık tarihler olmasıdır.

¹¹³ E. M. H. Yazır, *a.g.e.* b, 1993, s. 440.

¹¹⁴ Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, İstanbul, 2011.

İlk dünya uygarlıklarının bulunuşu, doğudan batıyadır. Çin’de Sarı Nehir, Hindistan’da Ganj Nehri, Mezopotamya’da Fırat-Dicle Nehirleri, Mısır’da Nil Nehri çevrelerinde ve Antik Yunan-Roma’da ilk uygarlıkların bulunduğunu tarihi kaynaklardan bilmekteyiz. Burada Mezopotamya’nın çok eski bir uygarlık merkezi olması, suyla yakınlığı, bölgede demir yataklarının bulunması, yerleşik hayata erken geçilmesi vb. özellikler bu bölgede demirciliğin gelişmesine neden olan etkenlerdir.

Kitab-ı Mukaddes’in vahiy yoluyla geldikten sonraki süreçlerinde demirle ilgili eklemelerin olması muhtemeldir. Vahiyden sonraki zamanlarda sözlü anlatımların toplanmasıyla yazıya geçirilen, daha sonra farklı kayıtlar şeklinde ortaya çıkan bu kitaplar; yakın zamanlarda da elenmiş ve bir anlaşmalı metin kabul edilmiştir. Bu nedenle kitapların vahiy yoluyla geldiği milattan önceki yaşamla, milattan sonraki ve sonrasındaki yaşam farklıdır. Hatta bu zamansal akışta demirin günlük hayattaki yeri ve önemi de farklıdır. Kitab-ı Mukaddes’te demirin maddî-manevî yönüyle ilgili yerlerin fazla olmasının bir diğer sebebi de kitaplarla ilgili bu gerçeklik olabilir.

Kudüs, kent toplumdur. Bu nedenle konargöçer toplumlara göre kent toplumları daha yerleşiktir ve mesleklerin gelişmesini sağlar. Konargöçer ve kır kökenli Araplara nazaran kent yaşamı olan Yahudi halkının demircilikte daha iyi olmasının nedeni yaşam tarzları olabilir. Aynı zamanda yerleşik toplumların tarımla uğraşması ve üretim biriminin teknolojiyi getirmesi, demir aletlerin de tarımda kullanılması doğru orantılı olabilir. Nitekim teknoloji de üretim biçimini şekilendirir. Ayrıca İsraililer, dünyada ticaretle tanınmış bir toplumdur. Ayrıca meslekleri teşvik eden bir toplum olarak da bilinen Yahudiler, demiri ticarete değiş-tokuş unsuru olarak kullanmışlardır. Demiri bu kullanım şekli, demirin dünyada önemli bir statü elde etmesini ve dünya madeni olmasını sağlamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen demirle ilgili bilgiler ise, demirin yeryüzüne indirilişi, bir demir dağın eritilişi, demirci kral Hz. Davud’un demirle ilgili mucizeleri vb. şeklindedir. Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de övgü ile bahsettiği bir peygamber mi ya da veli mi olduğu tam anlaşılamayan Zülkarneyn’in, Ye’cûc ve Me’cûc’a karşı demir set yapması olayı ise tarihi gerçeklikte hangi olayla ilişkili olduğu bir araştırma konusudur. Öyle ki Türklerin Ergenekon Destanı’nda anlatılan demir dağla çevrili bir yerde yaşayıp çoğaldığı ve sonra bu dağı eriterek yeryüzüne dağılan insan topluluğu olduğu gerçekliğiyle, Kur’ân-ı Kerîm’in sözkonusu âyetinde anlatılan Zülkarneyn’in bu olayı birbirleriyle ilişkilendirilebilir mi? Bu soruya cevap vermek oldukça güçtür. Ancak,

Ergenekon Destanı'ndaki demir dağla ilgili olayın, ilahi kaynaklı anlatılan Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'a karşı demir dağı eritmesi olayıyla bağlantısının olup olmadığı hakkında ilgili bilimlerde daha ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.3. Eski Anadolu'da Demir

Anadolu, çok eski devirlerden beri farklı kültür topluluklarına ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu topluluk ve medeniyetlerin önemli olaylarına ve kültür hareketlerine de sahne olmuştur.

Anadolu, Asya ve Avrupa'nın birleşim noktasında özel bir stratejik konuma sahiptir. Bu nedenle bu topraklarda çok sayıda arkeolojik çalışma yapılmıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda da yeryüzünün en eski yerleşkelerinden bazılarının, Cilalı Taş Devri'nde Anadolu'da kurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu yerleşkeler; Çatalhöyük, Çayönü, Nevali Çori, Hacılar, Göbekli Tepe, Mersin (Yumuktepe) ve Truva yerleşkeleridir.

Bronz Çağı'nda Anadolu'da Troyalılar, Trakyalılar, İyonlular, Hattiler, Luviler, Palalar, Kaşkalar, Hurriler, Mitanniler; Tunç Çağı'nda ise Hititler, Arzavalılar, Urartular, Frigyalılar, Kimmerler, Kassitler, Kolhisliler, Karyalılar, Assuvalılar, Lidyalılar, Misyalılar, Likyalılar, Pamfilyalılar, Kapadokyalılar, Kilikyalılar, Keltler, Muşkiler, Fenikeliler, Ermeniler, Medler, Persler, Taballar, Antik Yunanlar, Asurlular, Yahudiler ve Ahameniş İmparatorluğu vardır.¹¹⁵ Demirin yaygın olarak kullanılmaya başladığı Demir Çağı'yla birlikte Anadolu'da ortaya çıkan siyasal tabloda Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz, kısmen İç Anadolu bölgelerinde olmak üzere Geç Hitit Kent Devletleri, Doğu Anadolu'da Hurrilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Likyalılar ve Ege'de İyonlular görülmektedir. MS 395'te Romalılar'ın ikiye ayrılmasıyla, Anadolu, Bizanslıların payına düşmüş ve Bizanslılar devrinde Anadolu; Partlar, Sasaniler, Haçlılar ve Moğolların istilasına uğramıştır. On birinci yüzyıldan itibaren de Anadolu topraklarında Türk kavimleri görülmeye başlanmıştır.¹¹⁶

Çok farklı kavim, devlet, kültür ve uygarlıkları bünyesinde barındırmış; daima göçlere ve istilalara uğramış olan Anadolu, maden çeşitliliği bakımından da oldukça

¹¹⁵ "Anadolu", [http:// www.arkeolojidunyasi.com/ bolgeler/ lykia.html](http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/lykia.html).; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu>.

¹¹⁶ "Anadolu'da Demir Çağı", [http:// www.turkcebilgi.com/ ansiklopedi/ anadolu](http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/anadolu).

zengindir. Kaynaklar; Anadolu'daki ilk madenî kalıntıların MÖ 9000 ile 7000 yılları arasında, ilk demir buluntularının ise MÖ 3000 yıllarına ait olduğunu göstermektedir. Demir üretimi ise; 2000 yıllarının sonlarında başlamış ve MÖ 1200 yıllarında Demir Çağı'yla birlikte yaygınlaşmıştır.¹¹⁷ Anadolu'da ilk zamanlarda demir, kolay elde edilememesi ve yöntemin tam olarak anlaşılabilmesi nedeniyle günlük hayattasınırlı alanda kullanılmıştır. Bunun nedeni topraklarda demir filizinin çok olmasına karşın, bunları eritebilecek yüksek derecede ısı ve arıtma tekniğinin yaygınlaşmamış olmasıdır. Anadolu'da yapılan arkeolojik kalıntılarla Hitit metinleri de bu bilgiyi doğrulamakta ve Hitit öncesi dönemde daha çok altın, gümüş, kalay, bakır ve bronzun kullanıldığını, demirin ise az kullanıldığını göstermektedir. Demir Çağı'nın başlamasıyla demir, gitgide ucuz bir hal almış; tarım, endüstri ve savaşta etkili şekilde kullanılan bir metal olmuştur. MÖ 9. yy'ın sonlarına gelindiğinde Anadolu'daki tüm silahların ve çoğu aletlerin yapımında demir tercih edilir olmuştur.¹¹⁸ Hatta bu dönemlerde demir, yazı malzemesi olmaya pek elverişli değilse de bazı isim listelerinin demirin üzerine yazılarak, halka duyuru amaçlı asıldığı da bilinmektedir.¹¹⁹ MÖ 1000'in başlarında ise Anadolu'daki toplumlar artık demir işleme tekniklerini öğrenmiş, bilgi ve beceri düzeylerini geliştirerek, göçebe topluluktan, zaman içinde ortaya çıkan ekonomik gelişmeyle birlikte sosyo-politik örgütlenme düzeylerini geliştiren karmaşık yapıdaki toplumlara dönüşmüşlerdir.

Anadolu'da demiri işleme teknikleri nasıl başlamış ve geliştirilmiş tam olarak bilinmemekle birlikte Anadolu'daki maden işleme tekniklerinin gelişim süreciyle ilgili bilim adamlarının iki görüşü vardır. Birinci görüş, bu tekniklerin dışarıdan öğrenildiği fikrine dayalı yayılmacı görüştür. Arkeolojik bulgulara göre; Eski Avrupa kültürleriyle Anadolu arasındaki ilk etkileşimin MÖ 5000'de başladığı bilinmektedir. Muhtemelen Anadolu kavimleri, Batı Anadolu ve Kafkasya üzerinden gelen kavimlere karışmıştır. Bilim adamları, bu yayılmacı durumu ticari hareketlerin yanı sıra göçler yoluyla zanaatkârların yer değiştirmiş olmasına bağlamaktadır. İkinci görüş ise bu tekniklerin uzun mesafe ticaret ilişkileriyle gerçekleştiğini savunmaktadır.¹²⁰

¹¹⁷ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 19-20.

¹¹⁸ Işık Şahin, "Trakya ve Doğu Marmara", *Türkiye Demir Çağı Üzerine Değerlendirmeler*, ss. 1-6.

¹¹⁹ Nuray Yıldız, *Eski Çağ'da Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara, 2000, s. 129.

¹²⁰ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 17-18.

1.3.3.1. Orta Anadolu ve Hititlerde Demir

Anadolu Yarımadası'nın günümüzde bilinen en eski adı Hattuşaş Ülkesi'dir ve bu topraklarda MÖ 2500-2000 yılları arasında Mezopotamya'ya kadar sınırı olan Hattiler bulunmaktadır. MÖ 2000 yıllarında ise Anadolu'yu Hattilerin elinden alan Hititler, MÖ 1850'de Orta Anadolu'da bir devlet kurarak zamanla Anadolu'nun tamamına yakın kısmına hâkim olmuşlardır. MÖ 1200'den kısa bir süre sonra ise Hitit İmparatorluğu, yerini beyliklere ve şehir devletlerine bırakmıştır. Bu dönemden sonra ise Anadolu'ya Asur Ticaret Kolonileri yerleşmiştir.¹²¹

Hitit yazmalarından, Hititlerin demiri Demir Çağı öncesinde de tanıdığı bilinmektedir. Öyle ki kaynaklar, Hatti ülkesinin bakır, gümüş gibi madenler açısından çok zengin olduğunu söyler. Daha Asur Karumları zamanında Hatti bakırını diğer ülkelere satılmaktadır. Ancak demir işleme tekniği, demirin ergimesi için yüksek sıcaklık gerektiğinden çok gelişmemiştir ve demir silahlar Hititlerin zamanında çok yaygın değildir. Demir ergitmede Hatti halkının usta olduğunu anlatan ve demirin MÖ 2. bin yılın sonlarına doğru halen nadir bir metal olarak algılandığının yazılı bir kanıtı “Demir mektup” tur. Bu mektup, MÖ 13. yy'da Hitit kralı III. Hattuşili'nin Asur kralı I. Salmanassar veya Adadnirari'ye Akadca yazmış olduğu, demir alma arzusunu belgeleyen yazılmış ünlü diplomatik bir Hitit metnidir. Mektupta; “Bana hakkında yazdığınız kaliteli demir Kizzuwatna'daki mühür imalathanesinde mevcut değildir. Bahsettiğiniz demiri üretmek için zaman uygun değildir. İyi demiri üretecekler; ama yine de yetişmesi mümkün değil. Bitirdikleri zaman size göndereceğim. Şimdi size demirden bir hançer gönderiyorum...” ifadeleri yazılmıştır. Bu mektup belki stokların az olduğu bir dönemde yazılmıştır, belki de Hitit kralı, demir için diğer ülkelere bir tür ambargo uygulamaktadır; bu nokta yeterince açık değildir.¹²² Mektupta açık olan, bu mektupta bahsedilen demir, muhtemelen Kizzuwatna'da üretilmemiş, çeşitli yerlerde üretilen ve işletilen demir Kizzuwatna'daki depolarda saklanmış olmasıdır.¹²³

¹²¹ “Hititler” maddesi, *Vikipedi Özgür Ansiklopedisi*, web: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hititler>.

¹²² Sevgi Dönmez, “Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı”, 2014, *History Studies*, C. 6, S. 1, ss. 61-79.; “Hitit Ekonomisi”, http://hattusa.tripod.com/page16_tr.htm (24. 01.2014).; Toker ve J. Öztürk, *Metal Vessels - Museum of Anatolian Civilizations*, Ankara, 1992, ss. 13-17.

¹²³ Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi şöyledir: “Bu mektuptan hareketle hiç bir zaman Kizzuwatna'da demir yoktu anlamı çıkarılamaz. Nitekim Yeni Asur belgeleri ve Tevrat'a göre ise; Kilikya yakınlarındaki Toros Dağları'nda Taballılar ile eşit olması gereken Tibarenoi denen çok becerikli bir kavim oturmakta ve bu kavim, demir işlemektedir. Nitekim son yıllarda yapılan mukayeseli araştırmalar da Kizzuwatna Bölgesi'nde de demirin bolca mevcut olduğunu göstermiştir. Demir madeni yataklarının pek çoğu Toros Dağları'nın içindedir. Bunlar arasında Bizans ve Osmanlılar zamanında işletilen Radandos (Kozan'ın kuzeyindeki Faraşa=Çamlıca), Ermenek (Karamanlar devrinde), Ceyhan (Saros) Irmağı'nın orta

Mısır'da Teb'de 18. Sülale krallarından Tutankhamon'un mezarında bulunan, kını ve sapı altından, başlığı kaya kristalinden yapılmış demir ağızlı hançer, Anadolu'ya ait özelliklerinden dolayı, III. Hattuşili tarafından olarak Mısır kralına gönderilmiş bir hediyelmalıdır.¹²⁴

Başka bir "KBo XIV. 72" no'lu metinde; Mısır'dan gelen mallar arasında demirin, gümüşün ve alabasterin kullanıldığı objelerin listelendiğini biliyoruz. Babil'den ve Mısır'dan gelen malların çoğu "hediye" yolu ile gelmiş mallardır. III. Hattuşili tarafından olasılıkla Asur kralına "KBo I 14" no'lu metinde gönderildiği belirtilen mektupta Kizzuwatna, Hitit'in demir üretim merkezi olduğunu ve demirin de vergi vermede kullanıldığı belirtilmektedir. Demir, Kizzuwatna'daki mühür evinde toplanan önemli metallere dendir. "KBo I 14: 46" no'lu tabletin "20 -22" bölümlerinde "Bana yazma nedenin olan iyi (nitelikte) demire gelince, Kizzuwatna'daki mühür evimde iyi demir bulunmuyor. İyi demir üretmek için zamanın uygun olmadığını sana yazmışım. Şimdiye kadar demiri üretecekler daha bitirmediler." ve "23-24" bölümlerinde "Bitirdiklerinde, (onu) sana yollayacağım. Bugün şimdi, sana demirden bir hançer gönderiyorum." ifadelerine rastlanmıştır. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla demir, Anadolu'dan muhtemelen Asur Sarayı'na bir güç ve prestij malzemesi olarak, hediye amaçlı gönderilmiştir. KBo I 14'de III. Hattuşili'nin " Kizzuwatna'daki mühür evimde iyi demir yok" ifadesi, mühür evlerinin, vergi olarak metalin ve diğer malların toplandığı ve depolandığı yerlere işaret etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca çeşitli şehirler ve vassal krallıklar Hitit'e maden üzerinden vergi ödemeleri yapmışlardır. Altın, gümüş, kalay, bakır da demirin yanı sıra vergi ödemelerinde kullanılan diğer madenlerdir.¹²⁵

Anadolu'da demir filizi çok olmasına karşın demirin değerinin yüksek olmasının nedeni, demiri eritebilecek bir teknolojinin olmamasıdır. Hititler, teknolojileri olmamasına rağmen demiri hammadde olarak çıkartabilmiş ve kendi sanatçıları tarafından işlenmiş mallar haline dönüştürmüştür. Böylece devletin gereksinimlerini kendi içinde karşılamayı başarmış bir ulustur. Hitit Çağı yazılı belgelerdeki tespitlerden hareketle çok değerli alanlarda süs eşyası olarak kullanılan demir, zamanla günlük

---

kesimindeki Koromozo (Gürümze) ve Haçin (Saimbeyli) sayılabilir. Ayrıca demir madeni, Bahçe, Feke ve Osmaniye'de de mevcuttur." bk. <http://toplumve tarih.blogcu.com>.

¹²⁴ S. Dönmez, a.g.m., s. 67.; Sedat Erkut, *Çiviyazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağı'nda Demir*, (Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1983, ss. 16-17.

¹²⁵ S. Dönmez, a.g.m., s. 68; Albrecht Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven, 1940, ss. 30-31.

hayattaki eşyalarda da kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁶ Örneğin “KBo XVIII, 158” no’lu metinde demirden yapılmış çeşitli objelerin (mutfak bıçağı, hançer, topuz), ismi okunamayan (tablet kırık) çeşitli şehirlerden tribüt olarak alındığı belirtilmektedir.¹²⁷

Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılarda Alacahöyük, Boğazköy ve Kültepe’de Hititlere ait kral ve soyluların mezarlarında bulunan değerli eşyalar arasında, altın ve gümüşün yanı sıra, demirden yapılmış eşyalara ulaşılmıştır. Anadolu’da noter belgesi niteliği taşıyan bir Hitit tableti üzerinde de Kral Pithana ve merdiven büyüğü Anitta’dan bahsedilmektedir. Tablette geçen “Merdiven Büyüğü” ünvanı, açık hava mahkemesinde hukuksal işlere bakan kişilere verilen addır. Ele geçirilen tabletlerden birinde Anitta’nın düşmanlara yönelip onları tutsak ettikten sonra savaş arabaları, altın, gümüş ve demirden eşyalar aldığından söz edilmektedir. Belgede “Ben sefere çıkınca Puruşhandalı adam (yani kral) bana armağanlar getirdi; bunlar demirden yapılmış bir taht ile yine demirden yapılmış bir asa idi. Neşa’ya geri dönerken Puruşhanda (Puruşhanda kenti, tüccarların oturduğu bir kenttir.) adamı da birlikte götürdüm.” şeklinde ifadeler vardır. Bu asa ile Puruşhandalı (büyük bir beylik olması muhtemel) kendisine tâbi olmuştur. Bu verilerden hareketle, demirin kralların birbirine gönderdiği hediyeler arasına girdiği ve zamanla demirden yapılmış eşyalara çeşitli anlamlar yüklendiği söylenebilir. Hatta bir Hitit metninde “*Kral ve kraliçenin sözleri demirdir, kırılmaz ve yok edilemez.*” şeklinde ifadeler de rastlanmaktadır. Bu ifadelerden Hititlerin yüksek nitelikli demir işçiliği yapan bir uygarlık olduğu söylenebilir.¹²⁸

Yapılan araştırmalar sonucu, Anadolu’daki demirle ilgili otuz üç eserden on dokuzunun Hitit kökenli olduğu görülmüştür. Kültepe metinlerinde geçen ve bir kilosunun kırk kilo gümüşe ya da beş kilo altına bedel olduğu söylenen “amutum” adlı maddenin “demir” anlamına geldiği bilinmektedir. Hitit devlet arşivinde bulunan bir mektuptan da, Mısır kralının, bu madeni Hitit kralından istediği, ancak bu talebin reddedildiği anlatılmaktadır. Yazılı kaynaklar, Hititlerin Demir Çağı’ndan çok önceleri demiri işlediğini ve kullandığını; hatta MÖ 1600 yıllarında demir cevherini çıkartmak için bir çeşit tekel kurduğunu söylemektedir. Aynı kaynaklarda demirden kılıçlar, yazım tabletleri, demirden yapılan Tanrı ve hayvan heykellerinden bahsedilmektedir; ancak yapılan kazılarda bu eserlerin hepsi çıkarılamamıştır. Tarihçiler, bu eşyaların Hitit

¹²⁶ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 42-45.; A. M. Dinçol, “Hititler”, *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası* (ed. N.Karal), İstanbul, 2011, ss. 27-109.

¹²⁷ S. Dönmez, *a.g.m.*, s. 73.

¹²⁸ A. M. Dinçol, *a.g.e.*, ss. 27-109; Emin Bilgiç, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağı’nın Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu”, *AÜDTCF*, 1948, Ankara, C. 6, S. 5, s. 502.

Devleti'nin yıkılışından sonra gelen istilacı güçler tarafından eritildiğini ve yeniden kullanıldığını düşünmektedir.¹²⁹ Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasıyla da MÖ 1200 yılından sonra Mezopotamya'da, Mısır'da ve Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da demirin kullanımı hızla yaygınlaşmıştır.¹³⁰

MÖ 2. bin yılın başlarında Kapadokya'daki Kaniş'te (Kayseri yakınlarındaki Kültepe) kurulan ve Hititlerden maden alan Asur ticaret kolonisine ait zamanımıza ulaşan birçok ticari belge ve mektup vardır. Bu belgelerden ve Keban'daki kurşun madeninde elde edilen verilerden hareketle, Hititler zamanında üretimin yapıldığı ve Hititlerin gösterişli demir silahlarını çok kullanan ilk topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Aynı belgelerde bir Hitit kralının da I. Ramses'e demir bir kılıç gönderdiği ve bu metalin ticaretini yapma sözü verdiği de bilinmektedir. Demirin, bu dönemde Hititlerin ticari ilişkilerinde de çok önemli olduğu görülmüştür.¹³¹ MÖ 2. bin yılında Amik Ovası'nın batısında bulunan Tell Açana'da bulunan mezar kalıntılarında on beş silindir mühürden birinin hematit olması da dikkat çekicidir.¹³²

Hititler, MÖ 1400-1200 döneminde demir tekniğinin bulucusu olarak kabul edilmişlerdir. MÖ 1400'lerde Doğu Karadeniz'de ve Tokat bölgesinde oturan ve Hititlerin bir kolu olan Halibler (Khalyb)'de dünya madencilik tarihinde demir ve çeliği keşfeden topluluk olarak, bu madenle ilgili özütleme ve alaşımlamayı gerçekleştirmiştir. Demiri herkesin kullandığı bir maden haline getiren Hititler, “demir sanayi”ni oluşturmuştur. Hitit topraklarında çokça bulunan demir filizleri, ilk olarak dövme tekniğiyle üretilmiştir. Döküm ocakları dağ yamaçlarına kurulmuş ve körük kullanmadan, rüzgâr etkisiyle ateşi alevlendirmek için gereken yüksek sıcaklığa ulaşılmıştır. Hititler, MÖ 1400'lerden MÖ 1200'lere dek “iyi demir” yapımıyla ilgili bilgilerini saklamışlardır. Ve bir parça dökme demiri, 1200 derecede odun kömürü ocağında ardışık işlemlerle kızdırıp, üzerindeki cürufu uzaklaştırmak amacıyla çekiçle dövüp yapısını sıkılaştırarak “iyi demir”i üretmişlerdir. Hititlerde demir metalurjisinin bir endüstri haline gelmesi de bu tarihlerde Ermenistan dağlarında gerçekleşmiştir.¹³³

Hitit metinlerinden hareketle, Hititlerin iyi gelişme göstermiş bir metalurjisinin olduğu söylenebilir. Hatta en eski yazıtlar bile altın, gümüş, bakır, kalay ve bronz

¹²⁹ Duygu Alkan, Oktay Çakır, Zeynep Molder, Deniz Çoban; “Eski Çağlarda Demirin Mitolojisi ve Gündelik Kullanımı”, *Hurdacı*, İstanbul, S. 2, ss. 1-4. (10.11. 2013)

¹³⁰ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Demir Çağları*, İstanbul, 2003, s. 46.

¹³¹ D. Alkan vd., a.g.m., s. 3.

¹³² İ. Metin Akyurt, *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1998, s. 87.

¹³³ D. Alkan vd., a.g.m., ss. 1-4.

madenlerinin yanında demirin de işlevli nesnelere için kullanıldığına işaret eder. Bu metinlerden birinde “amutum”, “meteor demiri” için de kullanılır. Metinlerden “Kt. C / K-18 40-42” de amutumdan taç yapılmış olduğu görülmektedir. “Kt. N. / K- 1686” no’lu mektupta demirci ile ufalanmış amutumiçin 12/2 şekel mamul altın karşılığı anlaşmaları belirtilir. Bu bilgiden hareketle amutum madenin eritilip kuyumcu tarafından işlenebilen bir maden olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. “Kt. N / K-695” no’lu metinde amutumdan yapılmış olan gerdanlık vardır. Genel görünüm olarak bu maden Kanis’ten diğer eyaletlere gönderilmiş, Anadolu içerisinde alınıp satılmıştır. “Kt. 92 / k-564b” no’lu metinde ise amutum madenin ticaretinin yapılabilmesi için bir tür ticari ruhsatname verilmesi konusunda Asur Şehir Meclisinin kararı görülmektedir.¹³⁴ Bu metinlerden anlaşıldığı üzere, Hititlerin yaşamında demir madenin altından daha kıymetli olduğu anlaşılmaktadır.

Hititler, törensel alanların inşasında, kendileriyle bir bağ kurmak amacıyla demiri, yapı için ve süsleme nesnelere olarak inşaat temeline koymuşlardır. Bu duruma bir örnek olarak Hitit Tabletlerinden “KBo IV1 Vs. I” no’lu tablette yapı inşaatı ritüelinde demirden malzemelerin kullanıldığı yerlerde diğer madenlerin yanı sıra demirden küçük bir çekiç, demirden bir temeltaşı, demir bir direk, demir bir çivi, sunakların altına demir sunak, tahta kapı kanatlarının altına bir demir kapı kanadı ve demirden elma ağacı kullanıldığı görülmüştür. Temellerin altına koyulan bu malzemeleri, Hititlerin inanç sistemine göre; Tanrılar ve tanrıçalar getirmiş ve siyah renkli gökdemirini gökten indirmişlerdir.¹³⁵ Gökten getirilen bu demir, muhtemelen meteor demiridir. Ancak yine de bu metinlerdeki bilgilerden hareketle demirin kaynağı, nereden çıkarıldığı ve nereye götürüldüğü hakkında kesin bir şeyler söyleyebilmek mümkün değildir.

Hitit metinlerinden yola çıkarak Hititlerde maden ihtiyacının bir bölümünün Anadolu köy ve kasabalarından alınan vergilerle ve savaş ganimeti olarak karşılandığını söylemek mümkündür. Bu vergilerde demirin, ağırlık olarak tahsil edildiği; önceden belirlenmiş bölgesel yönetim kuruluşları (yerel saraylar), yerel kült kuruluşları veya merkezi depo evlerinden alındığı bilinmektedir. Vergiler; demir araçlar, bıçak uçları ve baltalar şeklinde olup uygun sandıklarda, sepetlerde veya deri çuvalarda saklanmış;

¹³⁴ E. Bilgiç, *Maden Ekonomisi*, 1940/ 1941, ss. 945-948.

¹³⁵ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 46-53.

arşivlenmiş karnelere (tabletlere) göre sürekli denetlenmiş ve o zamana göre oldukça yüksek tahsilli kişilerce denetim altında tutulmuş ve korunmuştur.¹³⁶

Hititlerin “KUB XXVII 67 Rs. III 61-63 (krş. Rs. IV 34-35)” no’ lu tabletinin demirle ilgili bölümünde yer alan “Gümüş, altın, lapislazuli, akik, Babil taşı, lulluri-taşı, parasha-taşı, demir, kalay, bakır, bronz hepsinden biraz Tanrı’ya döker.” şeklindeki ifade bu dönemdeki tanrı tasvirlerinin demirden üretildiğini göstermektedir. Çoğunlukla adak tasvirlerinde, hilal ve yaşam sembollerinde kendini gösteren kült sembolleri; bronz ve bakırın yanında demir olarak da ortaya çıkmıştır. Bir de topuzların (dağların sembolü) da demirle süslendiği görülmüştür. Dövme tekniği ile büyük başarıyla yapılan topuz başlarında çekiç izleri belirgin olarak görülmektedir. “KUB LVIII 109+IBoT II 16 Vs. 18 dupl. KUB LII 107 Vs. 20” no’lu tablette de kurban sunucusunun bir hizmetçisi, bir demircinin evine ekşi hamur ekmeği getirerek onu demirciye verir. Demirciden de başka madenlerin yanında demir alır ve mühürleyerek evine götürür, ifadesi yer almaktadır. “KUB XII 24 Vs. I 3-12” no’lu tablette ise Tanrı’ya kesilen kurbanlar diğer madenlerden yapılan nesnelere yanında demirden nesnelere de sunulur, ifadesi vardır. Nitekim Hititler zamanında demirden yapılmış heykel kaideleri, saraylarda yoğun bir şekilde kullanılan demirden tören kapları, ritonlar ve kurban çanaklarının olduğu bilinmektedir.¹³⁷

“KUB XII 1 Rs. III 1-44, Rs. IV 1-45; KUB XLII 78 Vs. II -26, 69 Vs. 2-26, 69 Rs. 2-17” no’lu tabletlerde; demirden yapılan takılardan ve silahlardan bahsedilmektedir. İnsanların süsleme veya özel amaçlı olarak kullandıkları baş-alın bantlarının ön tarafına iki şerit siyah demir bulundurmaktadır. Kullandıkları yüzükler de Kamkammatum, bir ayak halkası Hargir, kumaş iğneleri Tudittum, demir gövdede altınla kaplanmıştır. Bu metinlerdeki silahlar, demirden üretilenler de merasim anlamı taşıyan ve sıkça görülen sarayın veya kralın mızrağı, kraliyet asası ve hançer gibi süs silahlarıdır. Ritüel yapılan alanda veya adak hediyeleri olarak adananlarda da demir baltalar, kral asaları, hançerler (kılıçlar) vardır. Bu bulgulardan yola çıkarak demirden yapılan bu seçilmiş eşyalara bazı sembolik özellikler yüklendiği söylenebilir. Ayrıca bu dönemde demir, Hititlerde arazi bağış belgelerinde de sağlamlık, sarsılmazlık, güç, devamlılık ve iktidar simgesi olarak görülmektedir.¹³⁸

¹³⁶ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, s. 58.

¹³⁷ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 65-67.

¹³⁸ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 68-73.

Hititlerde ham demir “An.bar Gunnı”, demirci “Sımug (A)”, demirci adam “Lu An.bar” olarak adlandırılmaktadır. Tabletlerde “KBO XVII 46 (:23-28)+ KBO XXXIV 2 (:47-53) 50” no’lu tablette “Demir işçileri yirmi top demiri etrafa dağıtırlar.”, “KUB XXX 32 Vs. I 6-8 (dupl. KBo XVIII 190)” no’lu tablette “Arınnalı demirciler hesta evine tanrıları yerleştirirler.”, “KUB XXIX 4 Vs. I 6” no’lu tablette “Demirciler ise altından tanrı heykeli yaparlar.”, “KBo VI 26 Vs. I 13-17” no’lu tablette “Eğer bir demirci 100 mina ağırlığında bakırdan bir boru/ çörten yaparsa onun fiyatı 100 PA arpadır. Kim 2 mina ağırlığında bakırdan balta yaparsa onun fiyatı 1 PA buğdaydır.” şeklinde geçen ifadeler vardır. Bu bilgilerden hareketle “demirciler” olarak adlandırılan maden işçilerinin her türlü maden çeşidini işleyen ve bu madenlerin herhangi birini üreten insanlar olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁹

Örneklerini verdiğimiz Hitit metinleri; bu dönemde demirin Anadolu’da yeterli miktarda bulunduğunu ve demir işleminin bilindiğini göstermektedir. Ancak bazı bilim adamlarına göre; bu dönemde demirden yapılan araç ve gereçlerin çokluğuna ve demirin diğer metallere oranla daha fazla bulunmasına rağmen Demir Çağı, MÖ 1200 yıllarına kadar gerçek anlamda başlamamıştır. Bu görüşte olanlar, Hititlerin parçalanmasından sonra, kırsal bölgelere dağılan demirci ustalarına ait yeni tekniğin bütün Orta Doğu’ya ve Avrupa’ya yayıldığını ileri sürmüştür. Nitekim tarihi kaynaklar, MÖ 1200-1000 yıllarında demir üretiminin, Orta Doğu’da hızla yayıldığını ve birçok kentte demirden alet ve silah yapan merkezlerin ortaya çıktığına işaret etmiştir. Öyle ki bu tarihi kaynaklar, Hititlerden Çin’e, İngiltere’ye ve Nijerya’ya doğru yayılan demirin el aletlerindeki en önemli gelişmesinin de çok daha sonra MÖ 8. yüzyılda Assurlular tarafından gerçekleştirildiğini de belirtmektedir.¹⁴⁰

Hititlerin son dönemlerinde MÖ 1200 yıllarında, demirin kullanımının yaygınlaşması sürecinde göçebe insan toplulukları, buldukları yerlerden kalkıp uzak bölgelere doğru hareketlenmeye başlamıştır. Bu gelişme de Demir Çağı başlarında ulaşım ve savaş teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerin mekânsal yaygınlaşmasına neden olmuştur. MÖ 1200 yıllarından sonra ise demir, savaş silahlarında ve özellikle de savaş arabalarının yapımında kullanılmış ve dengelerin tümünden değişmesine neden olmuştur. Üstelik bu dönemdeki demir çok kaliteli olmamasına rağmen köy

¹³⁹ S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, ss. 84-89.

¹⁴⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: N. Karul (ed.), *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul, 2011; J. G. Macqueen, *Hititler*, Ankara, 2001; E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul, 1995; S. Alp, *Hitit Çağı’nda Anadolu*, İstanbul, 2002; T. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Ankara, 2003.

topluluklarının demircileri tarafından işlenmiş, özellikle geniş tarım alanlarında kullanılmış ve demirden balta, çekiç, orak, saban demiri, bel ve tırmık gibi aletler ve diğer araç gereçler yapılmıştır. Bu durum, yerel ölçekte demirin ucuzlamasına ve tarımla endüstrinin geniş kitleler arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur.¹⁴¹

Hititlerin dağılmasından sonra ise; Anadolu'nun güneyine ve Kuzey Suriye'ye doğru çekilen bazı Hititli prensler, bu topraklarda "Geç Hitit Kent Devletleri", "Suriye-Hitit Beylikleri" ve "Kuzey Suriye Krallıkları" olarak adlandırılan kent devletlerini kurmuşlardır. Bu kent devletlerinde de çeşitli zanaat ve iş mesleklerinden "demirciler başı" vardır.¹⁴² Bu devletler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle ve Fırat Bölümü şeklinde ikiye ayrılan "Fırat Bölümü"nde ağırlıklı olarak kurulmuşlardır. Bu topraklarda kurulan Geç Hititler de demiri yaygın olarak üretilip kullanmışlardır.¹⁴³

Sonuç olarak Orta Anadolu'da demir maden yatakları çoktur. Özellikle de Hititler döneminde demirin değeri yüksektir; çünkü Hititler demiri eritebilecek bir teknolojiye sahip değildir. Buna rağmen Hititler, hammadde olarak çıkardıkları demiri ve Hitit yazılı metinlerinde bahsedilen gökten düşen meteor demirini demircileri aracılığıyla işlemişlerdir. Demir, kıymetli bir madenken Hititlerin son dönemlerinde kolayca bulunabilen bir maden; demircilik de zanaatların içinde çok değerli bir meslek haline gelmiştir.

1.3.3.2. Doğu Anadolu ve Urartularda Demir

Urartu Devleti, MÖ 9. yy'da Doğu Anadolu'da kuzey sınırları Erzurum ve Erzincan'a, güney sınırları Musul ve Halep'e, doğuda Hazar Denizi'nden batıda Malatya'ya kadar bir alan çizen ve başkenti Tuşpa Van olan bir devlettir. Urartular, MÖ 8. yy'a kadar Yakın Doğu'nun en büyük devletlerinden biri olarak yaşamışlardır. Bu yüzyılın ortalarında Kimmer ve İskit akınlarıyla sarsılarak dağlık bölgelere sıkışmışlar, İskit istilasından ve 7. yy'da Asur Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra Medlerin Anadolu'yu ele geçirmesi üzerine (Urartu Devleti) MÖ 600 yıllarında son bulmuştur.¹⁴⁴

Asur yazılı kaynaklarında, Van Gölü çevresindeki bölgeden, ilk kez MÖ 13. yüzyılın ilk yarısında Uruatri toprakları olarak; MÖ 11. yüzyılın başlarında ise Nairi ülkesi olarak bahsedilir. Bazı bilim adamları, Assur krallarının Van Gölü çevresinde

¹⁴¹ S. Aktüre, *a.g.e.*, ss. 47-55.

¹⁴² E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 507.

¹⁴³ Gülriz Kobze, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi", *Türkiye Demir Çağı Üzerine Değerlendirmeler*, İstanbul, 2008, ss. 31-42.

¹⁴⁴ "Urartu", <http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/urartular>. (10.11.2013)

yaşayan ve kendileriyle dostça ilişkiler içinde olmayan bu yarı göçer topluluklarla yapılan savaşlarda kazandığı zaferlere dikkat çeker. Zaferle birlikte; Assurluların ülkelerine getirdikleri mallar arasında demir savaş arabaları vardır.¹⁴⁵

Van Gölü çevresinde yapılan araştırmalar esnasında ortaya çıkarılan ve erken Demir Çağı'na ait olduğu belirlenen Van-Karagündüz, Van-Yoncatepe, Ernis-Evditepe, Hakkâri ve Şorik mezarlıkları; Assur kaynaklarında sözü edilen MÖ 13. yüzyıl ile MÖ. yüzyıl arasında Van Gölü çevresinde yaşayan Nairi ve Uruatrilere, MÖ 9. yy'dan sonra da Urartulara ait olan mezarlıklardır. Bu mezarlardan elde edilen mezar buluntuları arasında demirden yapılmış yüzlerce eşya, silah, bilezik, yüzük, saç halkası ve gözlü iğne vardır. Bu mezarlarda ortaya çıkarılan buluntuların en önemli niteliği, demirden yapılmış çeşitli gündelik eşya, takı ve hançer, kama, demir asa başları vb. silahların olmasıdır. Mezarlardan çıkarılan bu demir takı ve silahların özellikle MÖ 11. yy'ın sonları ile MÖ 10. yy'ın ikinci yarısı arasındaki döneme ait olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁶ Aslında bu mezarlardaki demirden takı ve törensel silahlar, demirin ne kadar değerli olduğunu gösteren nesnelere dir. Ayrıca uzmanlar göre; silahların yapımındaki zor işçilik, bu yarı göçer toplumların demir işleme teknolojisinde çok gelişmiş bir düzeye eriştiğini ve maden işleyen zanaatkârların usta olduklarını gösterir.¹⁴⁷

Erken Demir Çağı'na ait Ernis-Evditepe mezarlarından birinde bulunan demirden dövme tekniği ile yapılmış bir balta, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki çekiç başlı demir baltaların ilk örneğidir ve "Ernis Baltası" olarak bilinmektedir. Bu baltalar bir bakıma, bölgede tarımla uğraşıldığının göstergesidir. Dövme tekniğiyle yapılan topuz başlarında da çekiç izleri belirgin olarak görülmektedir. Çok büyük bir ustalık ve beceri isteyen bu tür topuz başı yapma tekniğinde demirci ustalarının olağanüstü başarılı oldukları kolayca anlaşılmaktadır. Ernis-Evditepe, Yoncatepe ve Karagündüz mezarlıklarında takı olarak demirden yapılmış bilezikler, az sayıda demir yüzük ve demirden dövülerek yapılan süs iğneleri dikkat çekicidir. Takılardaki işçilik de Urartuların sanata verdikleri değerini göstermektedir. Mezarlarda dövme tekniği ile yapılmış demirden kırık parçalar da bulunmuştur; ancak bu parçaların ne oldukları tam olarak belirlenememiştir.¹⁴⁸ Bu mezarlıklarda bulunan buluntulardan yola çıkarak

¹⁴⁵ Oktay Belli, Erkan Konyar; *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerini*, 2003, İstanbul, ss. 2-5.

¹⁴⁶ Veli Sevin, Ersin Kavaklı; *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van- Karagündüz*, İstanbul, 1996, ss. 27-37.

¹⁴⁷ V. Sevin, E. Kavaklı; *a.g.e.*, ss. 52- 92.

¹⁴⁸ S. Aktüre, *a.g.e.*, ss. 83-85.

sözkonusu topraklarda Urartu Krallığı'nın kurulmasından önce de demir işleme tekniğinin gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Urartuların Van Ovası'nda bulunan ikinci başkenti Toprakkale'de yapılan kazılarda da demirle ilgili değişik buluntulara rastlanmıştır. 1898 yılında bir Alman Arkeoloji heyeti, Toprakkale'de yaptığı çalışmalarda tapınağın temellerini ortaya çıkarmıştır. Bu tapınakta yapılan kazılarda gündelik eşyalar içinde demir ve tunçtan yapılmış silahlar, aletler, çok sayıda çanak çömlek, süs eşyaları vb. ele geçirilmiştir. Prof. Dr. Kemal Balkan, Patnos yöresinde yaptığı arkeoloji çalışmalarda, Urartu Sarayı Giriktepe ile Aznavurtepe arasında Urartu krallarından Menua ile oğlu 1. Arğişti'ye ait bir tapınak ortaya çıkarmıştır. Bu tapınaktaki kazı çalışmalarında değişik eşyaların yanı sıra demir silahlar bulmuştur. Pontus ilçesinin iki km güneyindeki on iki metre yüksekliğinde olan küçük bir höyük üzerinde ilginç bir Urartu Sarayı bulunmaktadır. Saray ve eklentilerinin su gereksinimini sağlayan kuyunun içinde de tunçtan eşyaların yanı sıra kazma, kama, varyoz, balta gibi demirden yapılmış aletler bulunmuştur. Urartu kralı 2. Arğişti, Erzincan ilinin yirmi km doğusunda yer alan Altıntepe'de çok dayanıklı bir sınır kalesi inşa ettirmiştir. Ve bu yapının hazine dairesinde de mızrak uçları, demir ve tunçtan topuz başları, altın düğmeler vb. buluntular ele geçirilmiştir. Aras Irmağı'nın kuzey bölgesinde Urartu kralı Rusa tarafından yaptırılan Teişebaini Kalesi'nde Urartu askeri donanmasına ait demirden yapılmış silahlar, pullu zırhlar, kalkan, okluk ve miğferler ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁹

Van Gölü çevresinde yapılan bu kazı çalışmaları; Urartuların kurulduğu bölgenin aslında demir üretim alanı olduğunu göstermektedir. Nitekim Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede yapılan araştırmalarda, Urartular tarafından işletilen yüzden fazla maden ergitme merkezi ve cüruf deposu, galeri, pota ve üflecin yanı sıra büyük miktarda bakır ve demir madenleri bulunmuştur. Urartuların hammadde ve savaş silahları sağladığı diğer bir bölgenin de Kuzeydoğu Anadolu olduğu bilinmektedir. Nitekim bu bölgede bulunan geniş ormanlık alanlarda yüksek ısıda eritilen demir madenini işlemek için kullanılmış ve demirciliğin gelişmesini sağlamıştır. Bölgede erken Demir Çağı'na ait olduğu belirlenen mezarlarda bulunan binlerce çeşit demirden yapıma eşyanın, törensel silahın, küpe, yüzük, bilezik gibi süs eşyalarının, gözlü ve gözsüz iğnelerin hammaddesinin bu bölgedeki demir yataklarından karşılandığı da bilinmektedir. Bu demir işleme merkezlerinden biri olan Şibut (Balaban), Urartu

¹⁴⁹ Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, C. 1, ss. 143-177.

başkenti Tuşpa'ya sadece altmış km uzaklıktadır. Urartular tarafından kurulan başkente ait merkezi yönetim ve yerleşme sisteminin bölgenin zengin maden kaynaklarına yakın olması da dikkat çekicidir. Ayrıca Urartular; inşaat alanında başarılıdır. Bu başarılarının da ulaşılmış oldukları teknolojik seviyeyle ilgili olduğu varsayılmaktadır. Öyle ki, usta demirciler tarafından yapılan demir balyoz, kaldıraç, murç, kazma, kürek ve diğer inşaat aletleri; baraj, gölet ve sulama kanallarının açılmasında, binlerce metre küp taşların kırılıp çıkartılmasında önemli rol oynamıştır.¹⁵⁰

Urartuların yükselme döneminde de demirden yapılan çeşitli tarımaletleri ve silahlar, yaygın olarak üretilmiş ve gündelik yaşamda kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu gelişme de Doğu Anadolu'da, özellikle Van Bölgesi'nde demir eşya, takı ve silah üretme teknolojisinin hızlı bir şekilde ilerlediğini gösterir niteliktedir. Aynı zamanda Urartular, demir teknolojisinde gösterdikleri başarılarını Asurlulara karşı güç olarak da kullanmışlardır. Öyle ki Doğu Anadolu'da bulunan demir eşyaların sayı ve içerik yönünden benzerlerine, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerindeki mezarlarda da rastlanmış olması, bu dönemdeki demir teknolojisinin Van'da gelişip yükseldiğine ve komşu ülkelere yayıldığına dair delil niteliğindedir.¹⁵²

Geç Hititler ve Urartuların yıkılmasıyla bu medeniyetlerin kurduğu demir atölyeleri ve demir işçiliğindeki ustalıkları bu topraklarda yeni bir medeniyet kuran Asurlular'a geçmiştir. Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Suriye ve Anadolu'nun büyük bir parçasında hüküm süren Asurlular da demir eşya ticareti yapmışlardır.¹⁵³ Asurlular Kafkasya'dan, özellikle Ermenistan'dan demir ithal etmişler ve bu sayede demirle ilgili büyük gelişmeler sağlamışlardır.¹⁵⁴

Görülen o ki Mezopotamya topraklarında demir maden yataklarının olması, demir işçiliğini ve teknolojisini beraberinde getirmiştir. Bu toprakların tarıma elverişli olması, demirden tarım aletlerinin yapılmasına; bölgenin verimli olmasından dolayı bölgeye sahip olmak amacıyla bazı ulusların birbiriyle yaptığı savaşlar da demir silahların üretilmesine neden olmuştur.

¹⁵⁰ O. Belli, E. Konyar; *a.g.e.*, ss. 90-93.

¹⁵¹ S. Aktüre, *a.g.e.*, ss. 87-94.

¹⁵² Daha geniş bilgi için bakınız: B. Ralf Wartke, *Iran-Urartu*, Berlin: Vorderasiatisches Museum, 1987; M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006; A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.

¹⁵³ "Demir Çağı" maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, 1966, C. 8, ss. 1-3.

¹⁵⁴ Hamza Aktan, *İslam'da Madenlerin Hukuki Statüsü*, Erzurum, 1986, s. 3.

1.3.3.3. Ege Bölgesi ve Toplumlarında Demir

Ege bölgesiyle ilgili son dönemde yapılan araştırmalar, Demir Çağı'nda bu topraklarda yaşayan yerli halkın üç sınıftan oluştuğuna işaret etmektedir. Birinci sınıf olan eupatrid'ler¹⁵⁵ Asty'de¹⁵⁶ yer alan mecliste görev yapma hakkına sahip, hayvanı ve toprağı olan soylulardır. İkinci sınıf olan geomor'lar¹⁵⁷ ise kırsal bölgede yaşayan küçük toprak sahipleridir. Üçüncü sınıf olan demiurgos¹⁵⁸ olan zanaatkârlar ise giderek kent merkezi olan Asty'de, yoğunlaşmışlardır. Asty'de yoğunlaşan hekimler, ozanlar, biliciler, ulaklar, sığırtmaçlar, öküz sürenler, kuyu kazıcılar, yontucular, silahçıların yanında demirciler, mesleklerini soydan soya aktaran gruplardır.¹⁵⁹

Frigyalılar (Fryg), önce Bitinya bölgesine yerleşmiş ve MÖ 12. ve 7. yüzyıllar arasında Orta Anadolu'nun batısına egemen olmuş bir toplumdur. Daha sonraları gelen bir göç dalgasıyla Frigler, daha iç bölgelere itilerek, önce Sakarya Irmağı çevresine, ardından batıda Gediz ve Büyük Menderes'in yukarı vadileri ile doğuda Kızılırmak ve Tuz Gölü yöresine yerleşmiştir. Friglerin bir bölümü Burdur Gölü, Erciyes Yaylası ve Yeşilirmak Vadisi'ne kadar ilerlerken, Ege Göçleri ile diğer bir kol Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan biri olmuştur. MÖ 725-695/ 675'te Midas döneminde ise bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık haline gelmiştir. Frig toplumunun kültürü ve yaşam tarzına değinen kaynaklarda, Friglerin ölümlerini toprağa açılmış çukurlara yapılan ahşap mezar odalarına gömdüklerinden bahsedilir. Yapılan kazılarda, bu mezarlarda çok sayıda demir eşya bulunmuştur. Örneğin Gordion'daki büyük Tümülüs'te bulunan mezar odası ölü armağanlarıyla doludur. Bu armağanlar arasında ahşap ve tunç bulguların yanı sıra demir altlıklar vardır.¹⁶⁰ Bu buluntulardan hareketle Friglerde demir maden işçiliğinin nasıl olduğu hakkında bilgi vermek zordur; ancak Friglerde demirin kullanıldığını ve işlendiğini söylemek mümkündür.

¹⁵⁵ Antik Çağ'ın bilinen bu ilk demokrasisinde Eupatrid'ler (iyi doğmuşlar): Yönetim mekanizmasını ellerinde tutup diğerlerini bundan yoksun bırakmış olan soylulardır. Atina demokrasisi veya Klasik demokrasi, Eski Yunan şehir devletlerinde uygulanmış olan demokrasi çeşididir.

bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Atina_demokrasisi. (28.09.2014)

¹⁵⁶ Eski yunan sitelerinde, genellikle surlarla çevrili kent merkezini belirten bir addır. Demokrasinin bir parçası olarak belirlenen merkezlerden biridir. bk.<http://www.antik-yunan-demokrasisi-tarihi>. (28.09.2014)

¹⁵⁷ Antik Çağ'ın bilinen bu ilk demokrasisinde Georgoi/ Geomor'ar küçük toprakları olan köylüler, toprak beyleridir. bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Atina_demokrasisi. (28.09.2014)

¹⁵⁸ Antik Çağ'ın bilinen bu ilk demokrasisinde Demiurgos/ Demiurgoiler; ticaret ve zanaatlarla zenginleşen kentli orta sınıftır. Soylulara karşı önemli bir muhalefeti başlatıp sürdürenler, kentte oturan çeşitli meslek sahipleridir. bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Atina_demokrasisi. (28.09.2014)

¹⁵⁹ S. Aktüre, *a.g.e.*, ss. 16-203.

¹⁶⁰ Veli Sevin, "Frygler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 2, ss. 230-268.

İlk Çağ'da bugünkü Gediz ve Küçük Menderes Vadileri'ni kapsayan Manisa ve Uşak illerine denk gelen bölgeye Lydia adı verilmiştir. MÖ 1200'de Lidyalılar, Friglerle aynı zamanda Anadolu'ya gelmişlerdir. Lidyalılar, Antalya'nın batısını, Muğla'nın güneydoğusunu ve Denizli ile Burdur'un güneyini kapsamaktadır. İyonyalılar, Akalar tarafından MÖ 1200'de Batı Anadolu'da oluşturulan bir medeniyet olmakla birlikte İzmir, Efes, Milas, Foça şehirlerinde yaşamışlardır. Bu üç medeniyetin ticaret yollarının bitiş noktasında bulunmaları ve dolayısıyla tarım ve deniz ticareti sayesinde zenginleşmeleri sonucunda kültürel ve bilimsel yönden de geliştikleri görülmüştür. Bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda tarih öncesine ait demirden yapılmış aletler bulunmuştur. Söz konusu bulgulardan hareketle denilebilir ki tarımla uğraşan bu medeniyetler, demircilik sanatında kendilerini geliştirmişler ve bu yolla ekonomilerine katkı sağlamışlardır.¹⁶¹

Demirin tarih öncesi Ege kavimlerinin belleklerinde nasıl yer edindiğini, Büyük Menderes Nehri'nin hemen ağzına yakın deniz kıyısında bir antik liman şehri olan Milet¹⁶²'in "*Kutsal Kapı: Demir Kapı*" olarak adlandırılmasıyla görmek mümkündür.¹⁶³ Öyle ki kutsal bir kapı, demirle özdeşleştirilmiştir. Burada demir, kapıyla birlikte gücü temsil etmektedir.

Sonuç olarak, demirin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı Demir Çağı tarihiyle birlikte ele aldığımız Eski Anadolu, kendi içinde çeşitli devletlerden oluşan bir yerdir. Eski Anadolu'nun bu dönemdeki siyasi tablosunda Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz, kısmen İç Anadolu bölgelerinde olmak üzere Geç Hitit Kent Devletleri, Doğu Anadolu'da Hurrilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Likyalılar ve Ege'de İyonlular vardır. Bu bölgelerdeki arkeolojik kazılar ve o dönemi anlatan yazılı eserlerden hareketle demirin Anadolu'nun zengin demir yataklarına sahip olduğunu, MÖ 9000'li yıllardan itibaren topraktan çıkarılmaya başlandığı ve Anadolu Demir Çağı devletlerinde demirin hem

¹⁶¹ Daha geniş bilgi için bk. M. Arif Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 2004; E. Bean George, *Eski Çağ'da Ege Bölgesi*, (çev. İnci Delemen), 1995; E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1998; T. Sivas Tüfekçi, "Phrygler ve Phryg Uygarlığı", *Phryglerin Gizemli Uygarlığı/ The Mysterious Civilization of the Phrygians.*, (ed. H. Sivas, - T.Sivas), İstanbul, 2007, ss. 9-15.

¹⁶² *Milet*: Ege bölgesinde klasik adı Meander olan, XX. yy Türkiye'sinde Aydın'ın Didim ilçesinde Akkoy'un 5 km kuzeyinde ve Balat köyü yakınında bir harebedir. Büyük Menderes tarafından doldurulduğu için yaklaşık 10 km denizden içeride bir mevkidedir.
bk.tr.wikipedia.org/wiki/Milet(30.10.2014)

¹⁶³ "Demir Kapı", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Milet> (30. 12. 2013).

ticari amaçlı hem de ihtiyacı gidermeye yönelik kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında da demir, Eski Anadolu coğrafyasında oldukça önemli bir maden olmuştur.

1.3.4. Kıtalar ve Bazı Bölge Ülkelerinde Demir

1.3.4.1. Afrika'da Demir

Afrika'da Bronz Çağı yaşanmadan Taş Çağı'nın hemen ardından Demir Çağı başlamıştır.¹⁶⁴ Kuzey Afrika'da Demir Çağı, Kartaca'dan yayılmıştır.¹⁶⁵ Nijerya'da ise çok erken tarihlerde demir keşfedilmiş ve demir işçiliği geliştirilmiştir. Nijerya'da termitle demir eritmenin en eski örnekleri ise MÖ 1200 yılları civarına rastlar. Sahraaltı Afrikası'nda ise demir işçiliği, Kamerun'dan başlayarak Büyük Göller bölgesine kadar uzanmıştır. Afrika'nın Sahra güneyinde, bugünkü Tanzania'nın güney batısında iki bin yıl önce karbon çeliği üretilmiştir. Bu üretim, oldukça karmaşık bir ön ısıtma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nubiya Demir Çağı'nın sonlarına doğru önemli bir demir üretim ve ihraç bölgesi haline gelmiştir. Nubiya'daki demir işçiliğinin gelişmesi, demir silahlı Asurluların Mısır'dan sürülmesinden sonraki tarihlere rast gelir.¹⁶⁶ Cezayir'in Tell bölgesinde ise önemli sayıda demir madeni vardır. Bugün Cezayir-Annaba'daki demir-çelik tesisleri ise ülke ihtiyacını karşılayacak seviyededir.¹⁶⁷

Görülen o ki Afrika'da Demir Çağı sürecinin erken dönemlerde başlaması, kıtada demirin keşfi, işlenmesi açısından önemlidir. Nitekim Afrika ilkel kabilelerindeki demirle ilgili algılar ve bu kabillerde yapılan ritüeller, kıtanın demirle erken tanışıklığının bir delilidir.

1.3.4.2. Akdeniz'de Demir

Bazı bilim adamları, demir üretme teknolojisinin Tunç Çağı sisteminin çöküşünden sonra, Yakın Doğu'da ortaya çıktığını ve daha sonra Akdeniz ülkelerine yayıldığını öne sürmektedir. Bu tezlerini de MÖ 3000 yıllarından kalan Mısır mezarlarında, MÖ 2. binin sonlarına doğru Filistin, Suriye, Irak, Miletoskolonisi Kolkhis, Kıbrıs, Girit, Hellas ve Makedonya'da ele geçirilen buluntularla

¹⁶⁴ H. Chisholm, "Iron" maddesi, *The Encyclopaedia Britannica Co.*, New York, 1910.

¹⁶⁵ T. Hodos, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁶⁶ Duncan E. Miller; N. J. Van Der Merwe, "Early Metal Working in Sub Saharan Africa", *Journal of African History*, S. 35, 1994, ss. 1-36. Minze Stuiver; N. J. Van Der Merwe, "Radiocarbon Chronology of the Iron Age in Sub-Saharan Africa", *Current Anthropology*, 1968.

¹⁶⁷ "Cezayir", <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/cezayir.htm>. (02.14.2013)

desteklemektedirler. Anadolu’da aynı dönemlere ait olan “Gaziantep Tilmen Höyük”te bir adet demir bilezik, “Tepecik”te bir adet yüzük, “Acemhöyük”te bir adet fildişi çivi, “Troia”da kategorize edilememiş bir grup demir nesne, “Hattuşa”da bir adet çelik nesne, “Tarsus Gözlükule”de ve “Alacahöyük Prens Mezarları”nda iki adet iğne, iki adet hançer ve bir adet pandantifeye bu bulgulara örnek gösterilebilecek nesnelere. Mezopotamya’da Er Hanedanlar Dönemi’nin geç evresinde MÖ 2600-2400 tarihleri arasında “Ur Kral Mezarları”nda demirden yapılmış eşyalar, değerli buluntular arasında ender de olsa yerini almaktadır. Eski Mısır’da, MÖ 1333-1323 tarihleri arasında hüküm sürmüş Yeni Krallığın 18. Sülalesi’nin genç Firavunu Tutankhamun’un Krallar Vadisi’nin orta yerinde bulunan mezarının hazine odasında demirden yapılmış iki adet hançer bulunmuştur. Ayrıca MÖ 13. yüzyılda Hitit krallarının Mısır krallarına armağan ettiği ve saygınlık göstergesi sayılan eşyalar arasında demir silahlar da vardır.¹⁶⁸ Mısır; bakır, altın ve bazı işlenebilir taşlar dışında maden kaynakları bakımından oldukça fakir sayılan bir ülkedir. Ancak İncil’de İsrailoğullarının çalıştırıldığı demir ocaklarından bahsediliyorsa da demir, bu kitapta muhtemelen bir sembol olarak kullanılmıştır. Nitekim Mısır, ihtiyaç duyduğu madenleri dışarıdan almıştır ve Mısır’ın MÖ 1200 yıllarında Anadolu’dan demir madeni ithal ettiğine dair belgeler mevcuttur.¹⁶⁹

Tüm bu veriler, erken dönemlerde Akdeniz ülkelerinde demir nesnelere genellikle değerli malzemelerle birlikte bulunduğunu ve lüks eşyalar arasında yer aldığını göstermektedir. Aynı zamanda MÖ 13-14. yüzyıllarda demir metalürjisi üzerindeki “Hitit tekeli” ve “sır” görüşünü dayanaksız kılmakta ve demirden eşyaların Doğu Akdeniz’in her yanında görülebildiğini kanıtlamaktadır.

Anadolu’da, Kafkasya’da ya da Balkanlarda Demir Çağı’nın MÖ 1300 dolaylarında başladığı kabul edilmektedir. Asur kaynakları bu bölgelerde MÖ 12. yüzyıl başlarında tüm silahların % 3’ünün, MÖ 11. yüzyılda % 20’sinin, MÖ 10. yüzyılda ise % 50’sinin demirden, geri kalanın ise tunçtan yapıldığına işaret etmektedir. MÖ 10. yüzyıl başlarında da Antik Yakın Doğu’da demir kullanımının hızlı bir şekilde yayıldığı görülmüştür. Doğu Akdeniz ülkelerinde ise Demir Çağı, Yakın Doğu’dan sonra başlamıştır. Bunun nedeni; demir ergitilmesi ve üretimi için gerekli olan ormanlık bölgelerin kontrol altına alınmasının gecikmiş olmasıdır. Bu kontrol gerçekleştikten

¹⁶⁸ Hakkı Fahri Özdemir, “Demir Çağı Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, ss. 501-518.

¹⁶⁹ H. Aktan, *a.g.e.*, s. 4.

sonra da Girit, Kıbrıs, Filistin, Suriye, Mezopotamya, İran ve Kafkasya’da demir üretimi ve kullanımı belirgin ölçüde artmıştır.¹⁷⁰

Yunanistan, küçük demir kaynaklarına sahiptir. Akdeniz’in doğu yarısında Bronz Çağı’nın sonları ve Demir Çağı’nın başlarını belirleyen Bronz Çağı’nın çöküşünün bir sonucu olarak demir kullanımının bölge genelinde yayılması yavaş olmuştur. Yunanistan’da ise Grek Karanlık Çağı’nda demir silahlar oldukça yaygındır. Antik Yunanistan’a demir teknolojisi Dorlar’la birlikte gelmiştir.¹⁷¹

Klasik dönemde ise asıl demir kaynakları, Elba ve Trapezus (Trabzon)’un ardındaki Chalybes (Kızılırmak ile Trabzon arası bölge) ülkesidir. Elba, önemli bir maden kaynağıdır. Etruria/ Populonia’daki cüruf yığınları ise sadece o şehirde 1600-2000 ton yıllık demir üretiminin olduğunu göstermektedir. Kullanılan diğer eski demir kaynakları ise Thrace (Trakya) ve Roma Cumhuriyeti idaresindeki İspanya’dır. MS 40’tan itibaren Roma, Noricum (Kelt Krallığı) demir yataklarını kullanmıştır. Dalmatia (Dalmaçya) içlerinde Karadağ, Saraybosna ve Hırvatistan’da da demir yatakları vardır ve bu madenler daha sonraki dönemlerde kullanılmıştır. Gaul (Galya-Fransa’nın eski adı)’un birçok yerinde dağ gibi cüruf yığınları vardır ve bu bölgede yer yer İngiliz demiri kullanılmıştır.¹⁷²

Sicilya’da ilk demir kullanımı MÖ 2. bin sonlarındadır; ancak demirin yaygın kullanımı “Sicilya Demir Çağı” olarak bilinen MÖ 9. yüzyılda başlamıştır.¹⁷³ İtalya’da ise demir kullanımı Demir Çağı kültürü olarak görülen Villanovan kültürü tarafından geliştirilmiştir. Fenikeliler, Akdeniz bölgesinin en önemli metal işleyicileri ve tüccarları olmuşlardır. MÖ 1100 dolayında İspanya’nın Cadiz yöresinde kolonileşen Fenikeliler, İspanya’da zengin altın, gümüş, bakır ve demir yataklarının bulunmasına da yardımcı olmuşlardır. Fenikeliler yeni metal olarak demirden yapılmış araç gereç ve silahları satıp dağıtımını sağlamışlar; böylece de Tunç Çağı’nın sonunun gelmesinde de etkili olmuşlardır.¹⁷⁴ Fenikelilerde demir ve erguvan sanayinin kurulmasında muhtemelen “Doğu Karadeniz- Kafkasya- Kolkhis” kültürleri etkili olmuştur. Tunç ve demircilik zanaatları yanında kaynakçılık ve iki metalin birbirine eklenmesi sanatı da Fenikeliler tarafından icat edilmiş bir sanattır.¹⁷⁵

¹⁷⁰ T. Hodos, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁷¹ U. Aydın, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁷² H. F. Özdemir, *a.g.m.*, ss. 504-518.

¹⁷³ T. Hodos, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁷⁴ Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, ss. 11-16.

¹⁷⁵ Tamer Ayan, *Masonik Demirci*, İstanbul, 2000, ss. 240-286.

Akdeniz ülkelerinde kurulmuş eski demirhane fırınları normalde pik demir (dökme demir) üretememiştir. Heykeller, salt dövme demirden; silahlar yumuşak çelikten yapılmıştır. Suda sertleştirme ise Homeros zamanında da uygulandığı bilinen bir yöntemdir. Hatta belirli türdeki suların özellikle bu işleme uygun olduğu düşünülmüştür. Romalılar, karbonlama yöntemi ve tavlamaı öğrenmişler ve karışık bir kakmacılıkla kırılmayacak demir bıçaklar yapmışlardır. Su gücünü kullanmayarak tüm demir işini el ile gerçekleştirmişlerdir. Akdeniz'deki yarı göçebe yerliler ise, demir madenini dağlarda eritmişler ve ham demiri şehirlerde veya silaha dönüştürülen askeri kalelerde satmışlardır. Homeros'ta dahi zikredilen Miken takılarının demirden yapıldığı bir gerçektir. Kreteros tepsisi de Alyattes tarafından Delphoi'ye sunulan adaklardan bir tanesi olmuştur.¹⁷⁶ Mersin Yumruktepe'de MÖ 3200-300 yıllarına ait olduğu düşünülen metal baltalar ve iğneler arasındada demirden olanlar vardır.¹⁷⁷

Anadolu'da tunç endüstrisinden demir teknolojisine kesin dönüşüm, Erken Demir Çağı sonları veya Orta Demir Çağı başlarında gerçekleşmiş olup, çoğunlukla Frigya ve Urartu uygarlıklarınca sağlanmıştır. Urartular ise sahip oldukları doğal kaynaklar nedeniyle bölgede, öncü konumunda olmuştur. Jeolojik yapısında, yoğun üretim için yeterli miktarda bakır, kurşun, demir yanında altın ve gümüş gibi değerli metalleri de barındıran Doğu Anadolu'daki uyum sürecinde, Asurluların tetikleyici etkisi kesindir. Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Suriye'yi ve Que, Hilakku, Pirindu, Kisuatni, Tabal, Patin/ Pattina (Unqi/ Unki) dâhil Anadolu'nun kısmen güney ve iç bölümünü ele geçiren ve demircilikte oldukça ustalaşan Asurlular, savaş malzemeleri üretmek için büyük demir işleme atölyeleri kurmuşlardır. Asur ve Güney Mezopotamya'da demirin kullanılması muhtemelen MÖ 4. binlere kadar uzanmaktadır.¹⁷⁸ Çünkü bu dönemlerde Ön Asya siyasetinde etkin ve baskın olabilmenin en kolay yolu demirden yapılmış silahlara sahip olmaktır. Asur'un demir endüstrisine ilgi göstermesinde, Urartu'nun çekici ve yönlendirici rolü büyüktür. Asurluların bu bölgeye yaptığı askeri seferlerin nedenlerinden en önemlisi, Van Gölü Havzası'nda bulunan ve yazılı belgelere göre altından daha değerli olan demir yataklarıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ S. Hornblowerve, A. Spawforth, "Iron", *The Oxford Classical Dictionary (3rd Edition Revised)*, New York, 2003, s. 766.

¹⁷⁷ Baki Satış, *Çifte Balta*, İstanbul, 2008, ss. 22-23.

¹⁷⁸ H. Chisholm, a.g.m.

¹⁷⁹ H. F. Özdemir, a.g.m., ss. 501-518.

Sonuç olarak; tarihi ve arkeolojik veriler doğrultusunda erken dönemlerdeki Akdeniz ülkelerinde demir yataklarının olduğu kesindir. Akdeniz ülkelerinin buluntularından çıkarılan demir nesnelere ve özellikle de demirden lüks eşyalarla takılar da, bu ülkelerdeki demir işlemeciliğindeki gelişmişliğin bir göstergesidir. Ayrıca arkeolojik buluntulardan hareketle Sicilya, İtalya, Yunanistan, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, demirciliğin MÖ 3000'li yıllardan sonra yaygınlaştığını söylemek de mümkündür. Ancak her ülkede Demir Çağı'nın farklı tarihi süreçlerde yaşandığı da önemli bir bilimsel gerçekliktir.

1.3.4.3. Amerika'da Demir

Amerika'da Endüstri Devrimi'ne kadar demirin çıkarılması, eritilmesi ve işlenmesi çoğunlukla bireyler ve küçük gruplar tarafından yapılmıştır. Her bir maden, demirhane ve demircide en fazla birkaç insan çalışmıştır. Amerikan yerlileri olan Kızılderililer değerli metal çıkarmada deneyim sahibi olmalarına rağmen, demirin çıkarılması ve işlenmesinde başarılı olamamışlardır. Bazı bilim adamlarına göre Amerika bu ilmi Avrupalılardan öğrenmiştir.¹⁸⁰ Eliade'ye göre ise Orta ve Güney Amerika'ya demircilik sanatı büyük olasılıkla Asya'dan gelmiştir.¹⁸¹

Demir çıkarımı ve işlenmesi, Britanya Kuzey Amerika'sında yerleşimin başlaması ile birlikte 1621'lerde Virginia'da; 1646'da Massachuset'de başlamıştır. Massachusetts, Yeni Dünya'da demir işletme teknolojisini başlatıp Koloni Amerika'sında demir endüstrisinin merkezi olmuştur. Burada 1646–1668 yılları arasında faaliyet gösteren Saugus Demir İşleri Tesisi, Yeni Dünya'da ilk karma dökme demir ve işlenmiş demir işinin yapıldığı yerdir.¹⁸² 1700'lerin sonunda kolonilerdeki madenler dünya demirinin ancak % 2'sini üretirken, 18. yy'da Amerikan pik demiri üretiminde büyük bir artış görülmüştür. İngiltere 1750'de, devrimin temel sebebi olan Ticaret ve Kobotaj Kanunları'nın ilklerinden olan Demir Yasası'nı hayata geçirmiştir. Böylece Amerikan kolonilerindeki maden eritme ocağı ve demirhanelerde artış olurken döküm işçileri ve onları takip eden nesiller Koloni Amerika'sının birçok yerine dağılmış ve demir üretim merkezleri kurmuşlardır.¹⁸³

¹⁸⁰ "Amerika'da Demir", <http://www.uh.edu/engines/epi1317.htm>. (27.02.2013).

¹⁸¹ Mehmet Çeribaş, "Türklerde Demirciler ve Şamanlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2007, S. 42, ss. 113-121.

¹⁸² http://en.wikipedia.org/wiki/Saugus_Iron_Works_National_Historic_Site (27.02.2013).

¹⁸³ <http://www.history.com/topics/iron-and-steel-industry> (27.02.2013).

Amerika'daki erken demir yapımı, üretim teknolojisi ve gelişimi; 17. yy. kolonilerinin ulus tarihinin şekillenmesindeki rolünü göstermesi açısından önemlidir. Saugus Demir İşleri Tesisi, büyük işgücü gereksinimiyle Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya insan ve teknoloji yönünden bir kanal görevi görmüştür. Ayrıca bu tesis, Amerikan kolonilerinde ekonomik özgüvenin temelini oluşturarak ABD'nin bağımsızlık tarihinin başlangıcı olmuştur. Son ürünlerin yerel kullanım ve yurtdışına alım satım amaçlı üretimi yoluyla ülke, sömürgeci statüden egemen toplum statüsüne geçişin ilk adımını atmıştır. Tesis, Massachusetts Körfez kolonisindeki yaşam, Kızılderililerin yerleşimi ve arkeoloji hikâyelerini araştırmak ve anlamak için halen bir öğrenme laboratuvarı hizmeti görmektedir. Bu tesiste doğal ortamdaki insan ilişkileri ve endüstri gelişiminin ekolojik etkileri oldukça belirgin ve anlaşılırdır. Tüm bu özellikleri ve Birleşmiş Devletlerin tarihi gelişimi ve statüsündeki öneminden dolayı Saugus Demir İşleri 5 Nisan 1968'te, "Saugus Demir İşleri Milli Parkı" (Saugus Iron Works National Historic Site)¹⁸⁴ olarak adlandırılmış ve Ulusal Park Sistemi'nin bir parçası haline getirilmiştir. Saugus Demir İşleri Milli Parkı uluslararası bir öneme sahiptir; çünkü Avrupa'daki tüm bilim adamları burayı Amerika'da ilk demir üretim teknolojileri ve bunların gelişimi üzerine bilgi alınabilecek ilk kaynak olarak kabul etmişlerdir.¹⁸⁵

Amerika, iç savaş sonrasına kadar tüm çeliği ithal etmiştir; çünkü çelik mevcut ilkel yöntemlerle üretilmeyecek kadar pahalıdır ve çoğunlukla da kılıç ve hassas aletler gibi ürünlerde kullanılmaktadır.¹⁸⁶ 1950'lere kadar dünyada demir-çelik üretimi ABD'nin hegemonyası altındadır ve 1950'lere kadar sanayiler arası ilişkiler dokusunu denetleyen demir-çeliğin önemini bir süre daha muhafaza etmesini sağlamıştır. Bu tarihten sonra ise hegemonya statüsünü yitirmiş demir-çelik sanayinin üretim birimleri, giderek kendine emek gücünün daha ucuza sömürülebildiği bölgeler aramak zorunda kalmıştır. Bu bölgelerde ise otomobil, elektrikli ev eşyası vb. tüketim sanayilerinin üretimi yapılmaya başlanmıştır.

1990'ların sonunda yaşanan ekonomik krizin en önemli nedenlerinden biri Asya ülkelerindeki şiddetli devalüasyonlar ve Asya, Rusya ve Bağımsız Devletler topluluğunda çeliğe olan talepteki büyük çaplı daralmadır. İş gücü azalmaları, çok daha

¹⁸⁴ The National Park Service (NPS), tüm milli parkları, milli anıtları ve diğer tarihi şeylerin bakımı ve korunması ile ilgilenen bir devlet kurumudur. 1916'da kurulmuştur ve dolayısıyla bunun koruma altına aldığı yerler de "National Historic Site" milli park olarak adlandırılmaktadır.

¹⁸⁵ <http://www.nps.gov/sair/index.htm>. (27.02.2013).

¹⁸⁶ <http://www.history.com/topics/iron-and-steel-industry>. (27.02.2013).

alt düzeylerde de olsa, eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde de etkili olmuştur. 1990'larda çelik sektöründeki istihdam daralması oranı Rusya Federasyonu'nda yaklaşık % 10'lara ulaşmıştır. 1992–1997 arasında çelik tüketimi 91 milyon ton iken % 15 artışla 698 milyon tona yükselmiş; Asya, Rusya ve Brezilya krizinin etkisiyle çelik talebi 1998'de 7 milyon ton (% 1) azalarak 691 milyon tona düşmüştür. Çelik talebi, 1999'da yeniden artmış ve Latin Amerika, Asya, Orta Doğu ve Rusya'da kişi başına çelik tüketimi 50- 100 kg arasında iken Afrika'da yalnızca 20 kg olmuştur. AB ve NAFTA ülkelerinde ise kişi başına çelik tüketimi 350 kg'dır. Bazı gelişmiş ülkelerde ise bu düzey 500-600 kg'a kadar yükselmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde çelik tüketimi giderek artarken gelişmiş ülkelerde yüksek tüketim devam etmektedir. Bununla birlikte dünya genelindeki dağılıma bakıldığında düşük bir tüketim düzeyi söz konusudur. Bu nedenle çelik tüketiminin artması için büyük bir potansiyel vardır. Dünya ticareti 1975–1999 arasında beş katı artarak bir milyar dolardan beş milyar dolara yükselmiştir. 1998 ve 1999'da ABD ve Çin net ithalat 40 milyon ton yapan ülkeler iken Japonya, Güney Kore, Rusya ve Ukrayna net ihracat 77 milyon ton yapan ülkeler olmuştur.¹⁸⁷

Amerika; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına göre çok genç bir kıtadır. Bu nedenle, ABD'de demirin keşfi, demir işlemeciliğinin öğrenilmesi ve demirin işlenmesi de diğer kıtalara göre oldukça geç dönemlerdedir. Hatta kaynaklara göre; demiri topraktan ilk çıkaran küçük gruplar halindeki Amerikan yerlileri, Kızılderililerdir. Demiri işlemeyi ise ya Avrupalılardan ya da Asyalılardan öğrenenen Amerikalılar, demir üretim teknolojisi ve gelişimini 17. yy'dan sonra gerçekleştirmişlerdir.

1.3.4.4. Avrupa'da Demir

Avrupa, demir yatakları bakımından zengin bir bölgedir. Tarih öncesi devrin sonlarına ait olduğu bilinen demirden yapılmış kaplar ise, bu yatakların milattan önce kullanıldığına işaret eder. Bazı bilim adamlarına göre ise demir işleme teknikleri Avrupa'ya MÖ 11. yüzyıl sonlarında Kafkasya üzerinden ulaşmış ve uzun bir zaman dilimi olan beş yüz yıl içinde kuzeye ve batıya yayılmıştır.¹⁸⁸ Bazı bilim adamları ise, eski dönemlerden günümüze değin, demirin yataklarından çıkarılma ve işlenme işlemlerinin aslında bütün ülkelerde aynı olduğunu, hatta onunla ilgili bu işlemler için

¹⁸⁷ "The Steel Industry", *İMMİB Yatırım Finansman ve Dış Ticaret Dergisi*, 2011, İstanbul, 377. Sayının ek'idir., ss. 25-26.

¹⁸⁸ Josef Riederer, Ralf-B Wartke; "Iron", (ed. Hubert Cancik; Helmuth Schneider), *Brill's New Pauly*, 2009, Brill.

geliştirilen metodların doğudan Avrupa'ya ve Akdeniz'e getirildiğini söylemişlerdir. Nitekim kültürlerarası “kültür akışları” ülkeler, hatta kıtalararası benzerlikleri ortaya çıkaracaktır. Örneğin eski Mısır ile Japon fırınları, Hindistan kabilelerinde hâlâ varlığını sürdüren fırın tipleri ile Avrupa'da bugün dahi kullanılan fırınlar birbirine benzemektedir.¹⁸⁹

Demirin yaygın kullanımı, Avrupa'yla Asya'da aynı dönemlerde gerçekleşirken Avrupa'nın kendi içinde farklı tarihlerde olmuştur. Kuzey Avrupa'da demirin kullanımı Sezar'ın istilasından çok önce başlarken, Danimarka'da MS 1. yüzyıla kadar gecikmiş, İrlanda'da MS 1. yüzyıl, Kuzey Rusya ve Sibiry'a'da ise MS 800'de gerçekleşmiştir. Diğer yandan Galya'da demir kullanımı, MÖ 500 iken, Etrüsk topraklarında birkaç yüzyıl daha eskiye dayanır. Doğu Avrupa'da Demir Çağı, MÖ 1. bin başlarında gelişmeye başlamıştır. Çeçenistan'ın başkenti Grozni'nin güneydoğusundaki Serzhen-Yurt civarında yapılan kazılarda demir aletler bulunmuştur. Nikopol yakınlarında bulunan ve MÖ 5. ve 3. yüzyıllara ait olan demir mamul ve haddehane aletleri, bu bölgenin İskit topraklarında oldukça gelişkin bir metalürji bölgesi olduğunu göstermektedir. Demir teknolojisi, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Hallstatt Kültürü'nden Kelt yayılmasıyla Batı Avrupa'ya taşınmıştır.¹⁹⁰

Usta demir madencisi ve demirci bir halk olan Keltler, Batı Avrupa'nın büyük bölümüne demiri, zincir zırhı, ünlü Kelt kılıcını ve araba tekerleklerinde kullanılan demir kenarlığını armağan etmişlerdir. Keltler, daha sonra Belçika ve Britanya adalarına, Fransa'dan Galya'ya, Orta Almanya'ya ve Kuzey İspanya'ya yayılarak Seine, Rhein ve Donau Irmak Vadileri'ne yerleşmiş, MÖ 390'da Roma'yı istila edip yağmalamış, MÖ 3. yüzyıl başında Avusturya ve Macaristan üzerinden Balkan yarımadasına (Makedonya ve Yunanistan'a) ilerlemiştir. Keltlerin bir kolu olan Galatlar, MÖ 279'da Orta Anadolu'ya yerleşerek Galatya ülkesini kurmuşlar ve buradan Anadolu kıyılarına seferler düzenlemişlerdir. Yukarı Avusturya'daki Hallstatt dönemi Erken Demir Çağı'nın demir üretim tekniği, Kuzey İtalya'da yaşayan Etrüskler tarafından Keltlere aktarılmıştır ve burada daha önceden bilinen tunç araç-gereç ve silah yapımını fazla etkilememiştir. Kelt seçkinleri başta demir olmak üzere metal işleme

¹⁸⁹ Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, İstanbul, 1996, s. 177.

¹⁹⁰ D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Oxford and Malden, 1998, s. 141.

sanatını geliştirmişlerdir. Roma İmparatorluğu döneminde ise demir madenciliği, Elbe Adası'nda yapılmaktadır.¹⁹¹

Orta Avrupa'da Demir Çağı, esas olarak Hallstatt Kültürü (MÖ 800-450) ve La Tene Kültürü (MÖ 450) olarak birbirini izleyen iki dönem olarak ele alınır. En eski Hallstatt kalıntılarında bulunan silahlar, at ve araba takımları, takılar, herhangi bir demir eşya, bu eşyaların süslemeleri vb. bu dönemin demir işlemeciliği hakkında genel bir bilgi verir. Orta Avrupa'da Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na geçişin belirgin örneği ise, 1846 yılında Gmunden yakınlarında bulunan Hallstatt Kültürü'ne ait büyük bir mezarlıktır. Bu mezarlarda, daha sonra benzerleri demirden yapılacak bronz alet ve silahlar bulunmuştur. Bu dönemde İsviçre'nin La Tene Kültürü'nce üretilen alet ve silahlar yenidir ve tam bir geçişi gösterir. La Tene'de on parmaklı, demir geçirilmiş bir araba tekeri, her biri bir at için iki boyunduruk, bir yük eğerinin parçaları ve sayısız biniciliğe ait daha küçük takımlar, oval kalkanlar, büyük bir yayın parçaları, iki yüz yetmiş temren, bazıları tunç kında yüz altmış altı kılıç bulunmuştur.¹⁹²

Demir teknolojisine sahip Kelt toplulukları, Britanya Adalarına ve İspanya'ya yayılmışlardır. Britanya Adalarında Demir Çağı, güney bölgelerde yaklaşık olarak MÖ 800 yılında, kuzey kısımda ise MÖ 5. yüzyılda başlamıştır. İskandinavya'da Demir Çağı işçiliğinde Roma etkisi görülmesi de ileriki dönemlerde belirgin bir etki görülecektir. Bölgede Demir Çağı'nın başlangıcı konusunda net bir kanıt yoktur. Ancak Demir Çağı'nın son dönemlerinin Viking dönemi olduğu neredeyse kesindir. Alplerin kuzeyinde, Demir Çağı, Roma öncesi ve Roma sonrası dönem olarak ikiye ayrılır. İskandinavya'da MS 1100'e kadarki dönemler, Kavimler Göçü dönemi ve Merovingian dönemidir. Kuzeybatı Almanya ve Yutland bölgelerinde Demir Çağı en eski Jastorf Kültürü'nün dönemidir. En eski İskandinav demir çalışmaları bataklık demirinden elde edilen malzemeye yapılmıştır. İskandinavya Yarımadası, Finlandiya ve Estonya MÖ 500'den itibaren özgün demir ürünleri ortaya koymuştur. Metal işleri ve asbestli seramik çanak çömlek, bir aşamaya kadar birlikte üretilmiştir. Diğer bir demir malzeme kaynağı da demir kumudur. Demirin eritilmesiyle ortaya çıkan cürufta yüksek

¹⁹¹ Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, ss. 42-58.; "Keltler", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Keltler> (25.09.2013); <http://www.bilgiustam.com/kelt-uygarligi-ve-bilinmeyen-ozellikleri> (25.09.2013).

¹⁹² Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, 2003, ss. 268-269.

fosfor içeriği tespit edilmektedir. Bu cürufklar, bazen asbestle birlikte, Ananjino Kültürü'ne ait savaş baltalarında bulunmuştur.¹⁹³

Avrupa'da demir eritme ve işlemeyle ilgili teknikler ise güneyden kuzeye doğru yayılmıştır. Bu nedenle de Demir Çağı'nın başlaması güney ülkelerinde çok daha erken olmuştur.¹⁹⁴

Avrupa'da Demir Çağı'nda yapılmış silah, alet ve kaplar özenle işlenmiş ayrıntılarıyla dikkati çeker. Bu dönemde Avrupa'da döküm işleri çok yaygın değildir. Bazı silah motiflerinin ögeleri ve biçimleri, Roma silahlarındakileri andırmaktadır, diğer motifler ise Kuzey Avrupa sanatının özgün ve belirgin unsurlarıdır. Demirden yapılmış silahların yanı sıra Avrupa'nın inanç sisteminde ve günlük yaşamında önemli bir yere sahip olan çanlar ise, ilk zamanlar demirden yapılmıştır. İlk dönemlerdeki çanlarla ilgili olarak Rudolf von Ems'in "Weltchronik (Dünya Olayları)" adlı eserinde Büyük İskender'in bir zincire bağlı camdan bir küre ile deniz dibine daldığı anlatılır. Dalma çanı düşüncesi, hava hortumu bulunmayan giysilerden geliştirilmiştir. Çok sonraları da aynı anda çok sayıda dalgıcın altına girebileceği şekilde dökme demirden büyük çanlar yapılmıştır.¹⁹⁵

Orta Çağ ve Rönesans Avrupası'nın demir ve çelik işçiliği geleneği birçok bakımdan İslam dünyasıninkinden farklıdır. Avrupa'da gelişen Orta Çağ dekor/ süsleme tekniği kabartma basmadır. Hazırlanmış kalıplara balmumu olarak dökülen demir, mühürlerle sıkıştırılmıştır. Bu teknik 13. yy. İngilteresi'nde; Lichfield, Chester, York, New Windsor, Oxford, Westminsterdakiler de dâhil birçok katedralin işlenmiş demir perde ve tırabzanlarının yapımında zirveye ulaşmıştır. 16. yy. itibariyle, Avrupalı çelik ustaları kabarık bir dekor vermek için diğer bazı metallerde yaygın olarak kullanılan kakma işine eşdeğer kabartma kullanımını geliştirmişlerdir. 14. yy. Fransası'nda, ustalar dövme demiri şekilendirmede oldukça yeteneklidir; demiri testere ile kesmiş, törpülemiş, yontmuş ve hatta katı haldeyken oymuşlardır.¹⁹⁶

Orta Çağ Avrupası'nda zorunlu temel eğitim, Geç Antik Çağ'ın eğitim sisteminden alındığı üzere "Yedi Serbest Sanat"tan ibarettir. Bu sanatlardan biri de mekanik sanatlardır. 5. yüzyılda Romalı bilgin Martianus Capella'nın eğitim için

¹⁹³ "Demir Çağı" maddesi, *The Junior Encyclopaedia Britannica: A reference library of general knowledge*, Chicago: E.G. Melvin, 1897; [http:// www.bilgiustam.com/kelt-uygarligi-ve-bilinmeyen-ozellikleri](http://www.bilgiustam.com/kelt-uygarligi-ve-bilinmeyen-ozellikleri). (25.09.2013).

¹⁹⁴ H. Chisholm, a.g.m.

¹⁹⁵ Z. Tez, a.g.e. a, 2011, ss. 111-129.

¹⁹⁶ James Allan, Brian Gilmour *Persian Steel The Tanavoli Collection*, Oxford, 2000, ss. 7-15.

biçimsel bir yapı oluşturduğu görülmüştür. 17. yy'a değin süren bu sistemde tüm el sanatlarını ve meslek becerilerini içeren “artes mechanicae” (mekanik sanatlar) de yer almıştır. “Aries serviles” sanatları ise hizmetkârlara özgü ve el kullanımına dayanan sanatlar olarak nitelendirilmiştir. Bu sanatlar, tuğla yapıcılığı, ev inşaatçılığı, kundura tamirciliği, hancılık, duvarcılık ve demircilikle ilgili tüm becerileri kapsamaktadır. Paris'teki Sankt Viktor Okulu'nun yöneticiliğini yapan Sankt Viktorlu Hugo (Hugo von Blankenburg) bilim kuramına ilişkin 1133'te yayınlanan “Didascalicon de Studio Legendi (Okuma Şevki Üzerine Yönerge)” adlı el kitabında, bilimsel bilginin sınıflamasını yaparken mekanik bilimlerden söz etmiş ve Hugo, mekaniği “yedi sanata” ayırmıştır. Yedi mekanik sanat, yedi serbest sanata benzeştirilerek ortaya konmuştur. Bu mekanik sanatlar; “demircilik-silah sanatı”, “inşaat tekniği-mimarlık”, “denizcilik-ticaret”, “dokumacılık-ev ekonomisi-yemek pişirme sanatı”, “tarım-hayvancılık-avcılık-balıkçılık”, “tedavi ve ilaç hazırlama sanatı” ve “gösteri sanatı-oyun-spor”dur. Mekanik sanatlar üzerine 15. yüzyılda, özellikle Güney Almanya'da, Kuzey ve Orta İtalya'da el yazması kitaplar yer almıştır. Bu kitaplarda ana malzemesi demir olan atış barutu ve topçuluktan; değirmen, pompa (tulumba), fiskiye ve vinç gibi makinelerden; özellikle dişli takımları ve makaralar olmak üzere makine elemanlarından; savaş arabaları, atlı yük arabaları, yolcu taşıyan arabalar, botlar ve sayısız başka düzeneklerden bahsedilir.¹⁹⁷ Tüm bu veriler, Avrupa'da kaynağı demir olan sanatlara Demir Çağı'ndan itibaren hemen her yüzyılda ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

17. yüzyıla kadar Avrupa'da kılıçlar kullanılırken 17. yy'dan sonra tüfekler kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da bu tarihte kullanılan tüfekler, onları Amerika yerlilerine ve başka yerlilere karşı güçlü kılmıştır. Bu yüzyıllarda İspanyolların çelik ya da geçme zincirli zırhları, özellikle de çelik miğferleri, çelik kılıçları, mızrakları ve hançerlerinin rolü, İnkalara karşı kazandıkları zaferde çok önemlidir.¹⁹⁸

Sonuç olarak, Avrupa ülkelerindeki demirle ilgili bu verilerden hareketle denilebilir ki, Avrupa'da zengin demir yatakları vardır. Bu yatakların varlığı da Avrupa'da demir işleme tekniğinin öğrenilmesini ve 11. yy'dan sonra yaygınlaşmasını sağlamıştır. Demir Çağı'yla birlikte doğudan batıya gelen demirci halklardan demiri ustaca kullanmayı öğrenen Avrupalılar, yüzyıllar sonrasında da demirin endüstrileşmesini sağlamıştır.

¹⁹⁷ Z. Tez, *a.g.e.* a, 2011, ss. 144- 148.

¹⁹⁸ J. Diamond, *a.g.e.*, s. 83.

1.3.4.5. Asya'da Demir

Kaynaklara göre Çin'de MÖ 3000'lerden MÖ 1000'lere dek demir elde edildiği ve işlendiği, beraberinde yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşıldığı bilinmektedir. Bu veriyi destekler nitelikte Çin'de MÖ 1. binin ortalarına tarihlenen çok sayıda demir araç gereçlerden ibaret arkeolojik buluntulara rastlanmıştır. Güney Çin'de de demirin ilk kullanılması, MÖ 350 dolaylarına rast gelmektedir. Çin'de gerçek anlamda Demir Çağı 1200'lü yıllarda başlamış olmakla birlikte, topraktaki demirin işlenmesi 2700'lü yılları bulmuştur.¹⁹⁹

Çinliler, demir döküm işlemini ise milattan 300 yıl kadar önce keşfetmiş ve dökme demirle uğraşmışlardır. Aynı zamanda demiri eritecek düzeyde yüksek sıcaklıklara erişmelerini sağlayacak körüklerine de sahiptirler. Çin'de MÖ 207-1520 tarihlerinde Han Hanedanlığı döneminde Çinli metalürjistler dövme demirle dökme demiri birbiriyle karıştırıp eriterek orta derecede karbon içeren bir alaşım olarak çelik elde etmişlerdir. İlk Çağ ve Orta Çağ'ın erken dönemlerinde metal, ya ham demir olarak ya da bitmiş obje şeklinde el değiştirmiştir. Çin hanedanlık tarihinde Serik ve Çin demiri batıya ihraç edilirken, vergi olarak Hint wootz'u ve Damaskus çeliği kullanılmaktadır. Birçok Arap kaynağı da Çin demirinin ayna yapımında kullanıldığını belirtmektedir. İran Rey kentinde doğan Zekeriya el- Râzî'nin (864-930), Latince'ye çevrilmiş olan "Kitab el Esrâr (Sırlar Kitabı)" adlı eseri, ayna görünümlü "katesim" adlı bir metalden bahsetmektedir. Bu metal, "el hadîd el sînî"ye yani "Çin demiri"ne karşılık gelmektedir. Kaynaklar, MS 3. yy'da Çin ve İran arasına dayanan bir deniz yolu bağlantısının olduğundan bahsetmektedir. Bu ticaret yoluyla "çeliğimsi demir" gibi ağır metaller taşınmıştır. Bir 16. yy. sonuna ait yazılı kaynakta, MÖ 918'lerde yazılması bitirilen; ancak günümüzde kayıp olan "Pao Tsang Lun" adlı Çin kaynağından bahsedilmektedir. Söz konusu bu kaynakta demirle ilgili 3. ve 4. yy'a ait bilgilerin olduğu tespit edilmiştir. Kaynaktan alınan bir yerde listelenen beş çeşit demir vardır ve bu demirlerden biri "çeliğimsi demir"dir. Bu demir, Po-Ssu'dan gelir, sert ve keskindir. Demir, altın ve yeşimtaşını dahi kesebilir. Bir diğer demir ise damarlı mor kuartz görünümündeki "sert demir"dir. Su ve ateş ona zarar veremez.²⁰⁰

Çinliler, MÖ 770-476 arası "İlkbahar ve Sonbahar Dönemi" diye adlandırılan dönemin sonlarına doğru maden eritme ocağı teknolojisini geliştirmiştir. Maden eritme

¹⁹⁹ Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, ss. 11-45.

²⁰⁰ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, s. 48.

ocağında erimiş metal üzerinden demir üretimi, üretim hacmini büyük ölçüde artırmıştır. Bu maden eritme ocağı, daha sonraları top dökümünde de kullanılmıştır. Çinde demirden yapılmış eşyalar, 2000 yıllık bronz madeni işçiliği döneminden sonra yaygınlaşmıştır. Çinlilerin Bronz sanatı geleneğinin kökleri MÖ 3. bin yıla dayanır, bunun sonucunda Çin’de MÖ 500 yılında dünyada dökme demir üretimi başlar.²⁰¹ Han Hanedanlığı (MÖ 207-MS 220) döneminde ise, MÖ 119 yılında Çin’de tüm dökme demir üretimi ulusallaştırılmıştır. Çinliler, çelik üretimi için de yöntemler geliştirmiştir. Çelikten yapılmış aletlerin tarım alanlarında kullanılması da T’ang Hanedanlığı (MS 618-907) döneminde gerçekleşmiş ve beraberinde tarımsal üretkenlik daha da artmıştır. MS 2. yüzyılda da Çinliler, Batı’da “Bessemer yöntemi” olarak bilinen yöntemi bulmuşlardır. Bu yöntemde, dökme demiri çeliğe dönüştürebilmek için erimiş metale hava üflenmiş ve karbon oranı düşürülmüştür. 1845 yılında William Kelly, Çinli dört çelik ustasını Kentucky’ye getirerek onlardan bu yöntemi öğrenmiş, ardından da bu konuda bir Amerikan patenti almıştır. Ancak iflas edince haklarını Alman Henry Bessemer’e devretmiş, o da benzer bir süreç geliştirmiştir.²⁰²

Türk dünyasıyla ilgili yaptığı araştırmalar için Asya’da bulunan Radloff, 1860 yılında Çin sınırına ve Batı Moğolistan’a yaptığı gezilerde demirle ilgili bazı eşyalara rastlamıştır. Bu eşyalar balta, bıçak, kazan, kepçe, kömür kabı, üçayak, hayvan kapanları, at köstekleri, kilit, (bilhassa asma kilit), anahtar, demir çubuk ve saçtır. 1870 yılında Kobdoya yaptığı gezilerde de bir mabedde atın nallanmasına, eyer tamir edilmesine tanıklık etmiş ve mabedin avlusunu kutsal bir yerden ziyade bir demir-ışleme evine benzetmiştir. Öyle ki demirciler bu bölgede fiçı ve çay ibriği yapmakta, kırılmış demir nesnelere tamir etmekte ve nal imal etmektedirler. Moğolistan’da demirden yapılan eşyalar aslında çok değildir. Ruslar ise; demirden yaptıkları bıçak, kopça, demir soba, kazan, üçayak, çay ibriği ve her nevi süs ve lüks eşyayı üreterek Moğollara ve Çinlilere daha ucuza satmıştır. Böylece Çinlileri her türlü rekabetten uzak tutmaya çalışmış ve madenî Rus mallarını daha doğuya götürmüşlerdir.²⁰³

318-290 yıllarında Chi-Hsia akademisyenleri tarafından yazılan bir metinde, her kadının iğne ve bıçağa, her çiftçinin bir çapa ve saban demirine ve her arabacının da balta, testere ve keskiye ihtiyacı olduğunu öngören demir vergisinden bahsedilmektedir. 250 yıllarında filozof Hsün Chhing, moral düşükse askeri tekniklerin işe yaramadığını

²⁰¹ J. Diamond, *a.g.e.*, ss. 333-438.

²⁰² Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, ss. 30-32.

²⁰³ Radloff, *Sibirya’dan*, (çev. Ahmet Temir), İstanbul, 1956, C. II, ss. 163-283.

tartışmış ve şöyle demiştir; “Chhu (eyalet) insanları, zırh için metal veya taş kadar sağlam köpekbalığı derisi ve gergedan postu; ok (ucu) olarak da arının iğnesi kadar keskin Wan çeliği kullanırlardı. Girdap kadar hızlı idiler.” Bütün anlatıcılar “büyük demirin” sert demir ya da diğer bir ifadeyle “çelik” anlamına geldiğini varsaymaktadırlar. Ancak yalnızca ok uçları değil, demir veya çelikten yapılmış kılıçlarda üçüncü yüzyılda yaygındır. Kalkan, mızrak, aybaltası ise kullandıkları diğer silahlardır. 1690’lardaki “Kuangtung Hakkında Söylenenler” isimli eserinde, Chhü Ta-Chün şöyle demiştir: “Demir cevherini eritmek için kullanılan fırınların sihirli bir tarafı vardır, bu nedenle demir ustaları baş ruha dua etmelidir; ancak o zaman işe başlamaya cesaret edebilirler. Kan Chhüan’ın söylediği gibi kişi, metalin büyük fırınlarda erimeye başladığını gördüğünde yer ve göğün başlangıcını ve bitişini anlardı. Fırın içindeki füzyon, şekilsiz bir embriyo gibidir ve katılma evresi ise forma girme halidir. İnsanlar, ergime işinin ölüm gibi boyun eğme olduğunu düşünürler; ancak bu sadece doğumun ve gücün başlangıcıdır. Bu düşüncenin sebebi ise hiçbir şeyin metalden daha sert olmadığıdır. İnsanlar demirin katılmasının güce kavuşma olduğunu düşünür; çünkü bu durum bir tamamlanma ve bir sondur. Hadricourt ve bazı bilim adamları, demir döküm teknolojisini anlamak için filolojik yöntemler kullanmış ve bu yöntemler sonucunda Batı dillerinde “döküm demir” için özel bir kelimenin olmadığını görmüşlerdir. Nitekim bu bilim adamları döküm demir ürünler ve tekniklerle ilgili terimlerin, özellikle de “chu” teriminin Çince’den Orta Asya dillerine geçtiğini, oradan da batıya geçtiğini söylemekle yetinmişlerdir.²⁰⁴

Bu görüşlerden hareketle denilebilir ki spesifik kelimelerin varlığı, kullanılan tekniklerin önceliğine işaret ediyorsa; demirle ilgili bulgular en eski demir dökümcülerin Asyalı Türkler olduğuna işaret eder. Aynı zamanda bu bulgular, Çinlilerin bu sanatı çok iyi bir şekilde geliştirip bütün Avrupa’ya yaydıkları gerçeğini de değiştirmemelidir. Öyle ki Çinli demircilerin, kılıç dökümünde tavşan ödü kullandıkları dahi bir gerçektir. Bu ödün çeliğe kuvvet ve ebediyet verdiğine inanılır.²⁰⁵

Chou âyinlerini MÖ 1100’de Çin’e getiren “Wu” dur. Âyinler, ilk üç bölümde kozmolojik kanunlara göre, her mabuda veya ruha atf edilen cihette ve timsaller ile icra edilir. Bu âyinlerde, oyuncular mertebelerine göre ellerinde kalkan ve balta veya yak (kotuz: yabanî sığır) kuyruğundan tuğ veya bayrak mahiyetinde tüyler ve renkli

²⁰⁴ Joseph Needham, *The Development of Iron and Steel Technology in China*, Cambridge/ England, 1964, ss. 17-48.

²⁰⁵ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, C. 2/ A, İstanbul, 2002, s. 861.

kurdeleler ile süslü direkler tutarak veya elleri kavuşturulmuş olarak raks ederler. Merasimdeki hareketler, çanlar ve davulların çalınmasıyla gerçekleşir. Âyin zamanında madenî aynalar kullanılır.²⁰⁶

Chou devrinde, askerlik öğretilen bir saray mektebinde yetiştirilen genç alpler zırh giyerler. Zırhlar için ince demir levhalardan kumaşlar dikilir.²⁰⁷ O dönemde giyilen zırhlar; cilalı tahta veya deriden kolçak, butluk, omuzluk gibi kısımlardan ya da ince demir levhaların kumaşa dikilmesinden meydana gelmiştir. Muhtemelen silahlar gibi, zırhlar ve atlı kıyafetleri de Türklerden öğrenilmiştir. Öyle ki Çin hükümdarı Huang-ti ile Çinli olmayan kuzeyli göçebelerin “gök oğlu” Ch’ih-yo’nun yaptığı savaşta, Ch’ihyo’ya kırk iki “demir başlı” (tulga giymiş) kardeşleri yardım etmişlerdir. Türkler için “demir başlı” ifadesi kullanılmaktadır.²⁰⁸ Sadakat andı içmek ve “kur” denen askerî kemerle, kılıç veya kama veya sadak kuşanmak gibi, Türk alp teşkilatına mahsus merasimlerin menşei, “Chou” devrine kadar geri gitmektedir. “Hsiung-nu” shan-yü’sü ile Çin sülalesinin elçileri arasındaki and içme merasimi şöyledir: “Elçiler ‘Shan-yü’ ve beyleri ile beraber ‘Hsiung-nu’ ilindeki ‘No’ ırmağının doğusunda bir dağa çıkarlar. Orada bir at kurban ederler. ‘Chinglu’ adı ‘kılıç’ veya ‘kıngırak’dan (Bu bıçak, iki yanı keskin bıçaktır.) muharref sanılan bıçak ile ‘Shan-yü’ içkiyi (at kanı ile) karıştırır ve birlikte kan andı içerler.”²⁰⁹ Yaz ve kış dönümündeki âyinlerden sonraki şölenlerde, rütbeler ve onların nişanesi olan elbiseler, davul, ok, yay ve balta dağıtılmaktadır.²¹⁰ Çin’deki Han Hanedanlığı yıllıklarındaki kayıtlara göre Japonlar, Kore’den demir satın almışlardır. Çinliler ve Koreliler, Sibirya’nın içlerinde en eski ve en iyi demir işleyen kişiler olan Yakut Türklerinden demirin nasıl işleneceği bilgilerini edinmişlerdir.²¹¹

MÖ 200’lere kadar Güney Hindistan çok ilkindir. Bu dönem kalıntılarında demire hiç rastlanmamıştır. MÖ 200’den sonra ise Güney Hindistan’a demirin girdiği ve kuzeydoğudan geldiği bilinmektedir. Bu bölgelerde demirle bağlantılı olarak saldırgan megalitik bir kültür geliştiği de görülmüştür.²¹²

Araştırmacıların bazılarına göre Hindistan’da demirin tanınıp işlenmesi ise MÖ 2000’de başlamıştır. Bazılarına göre ise Hint demiri, MÖ 4. yy’a kadar

²⁰⁶ Emel Esin, *Early Turkish Cosmology-Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul, 1979, ss. 17-43.

²⁰⁷ E. Esin, *a.g.e.*, 1979, ss. 51-60.

²⁰⁸ E. Esin, *Türk Kosmolojisine Giriş*, İstanbul, 2001, ss. 121-122.

²⁰⁹ E. Esin, *a.g.e.*, 2001, ss. 51-60.

²¹⁰ E. Esin, *a.g.e.*, 2001, s. 124.

²¹¹ D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, s. 272.

²¹² J. Campbell, *a.g.e.* b, 2003, s. 283.

bilinmemektedir. Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus, İndus bölgesinde gezerken 1. yy'da Büyük İskender'e hediye edilen beyaz bir demiri kayda almıştır. Herodot'a göre; MÖ 480'de Termopil Geçidi Savaşı'nda Pers kralı Xerxes'in ordusunun demir uçlu okları vardır. Her iki kaynakta da milattan önceki tarihlerde, İranlıların Hint demirini bildikleri ve kullandıkları belirtilmektedir. Diğer taraftan, olasılıkla Hindistan'da 320-540 yılları arasında hüküm süren Gupta Hanedanı'ndan II. Chan-dragupta Vikramaditya (375-414) tarafından Hindu tanrısı Vişnu adına 402 yılında diktirilen yedi metre uzunluğunda ve yedi ton ağırlığındaki Delhi dövme demir sütun, Hindistan'da bu alandaki teknolojinin ne kadar ileri olduğunu göstermektedir. Bu demir sütun, üzerinde çok küçük boyutlu korozyon izleri dışında bugüne dek paslanmadan ayakta kalmıştır. "Ashoka Sütunu" adı verilen bu demir sütun, eski Hint demirci ustalarının becerilerinin yüksek düzeyde olduğunu bir kanıtı ve kalıtıdır. Aynı zamanda Hintlilerin çok eski çağlarda demircilik sanatını çok yüksek düzeye çıkardıklarının göstergesidir. Sarnath'ta da MÖ 300-200 yılları arasında yapılan ve 14 m uzunlukta olan başka bir demir sütun bulunmuşsa da zaman içinde parçalanıp tümüyle yok olmuştur. Bu nedenle Hindistan'da demirin ilk eritildiği tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte demirin silah, gereç ve süs eşyası yapımında kullanıldığı kesindir.²¹³ Mahabharata adlı eserden de MÖ 500'lerde bölgede demir kullanımının yaygın olduğu anlaşılmakta ve demir eritmenin İran'dan gelmiş olabileceği düşünülmektedir.²¹⁴

Günümüzdeki Uttar Pradeş eyaletinde bulunan arkeolojik yerleşimlerdeki demir işçiliği ürünlerinin MÖ 1800-1200 yıllarına ait olduğu görülmüştür. Haydarabad'da yapılan arkeolojik kazılarda, bir Demir Çağı gömü alanı ortaya çıkarılmıştır. Hint arkeologlar tarafından Ganj Nehri Vadisi'nin orta kesiminde yapılan kazılarda, MÖ 1800 yıllarına ait demir işçiliği bulgularına ulaşılmıştır. Kuzey Hindistan'da demir işleme tekniğindeki yaygın gelişme ve "Painted Gray Ware Kültürü" olarak adlandırılan Demir Çağı kültürü, MÖ 1000 yılları başlarında ortaya çıkmıştır.²¹⁵ Güney Hindistan'da ise bugünkü Maisur kenti civarındaki buluntular demir işçiliğinin MÖ 12. ve 11. yüzyıl kadar eski tarihlere dayandığını göstermektedir. Bu tarihlerde Hindistan'ın kuzeyiyle

²¹³ Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, ss. 31-40.

²¹⁴ J. Campbell, *a.g.e.* b, ss. 242-243.

²¹⁵ Rakesh Tewari, *The Origins of Iron-Working in India: new evidence from the Central Ganga Plain and the Eastern Vindhya*, 2003, India.

belirgin bir temas yoktur. Doğu Hindistan'daki bir demir işleme merkezi de MÖ 10. yüzyıla tarihlenmektedir.²¹⁶

Arkeolojik araştırmalardan elde edilen kanıtlara göre Sri Lanka'da, 7. ve 11. yy. lar arasında demir ve çelik üretimi üzerine uzmanlaşmış bir merkezdir. Birçok yazara göre Hindistan, özellikle pota çeliği ve kılıç yapımı üzerine uzmanlaşmış bir merkez iken, Sri Lanka'nın adı daha az geçmektedir. Sri Lanka'daki bu endüstri de 19. yy. ortalarında tamamen yok olmuştur.²¹⁷

Kore Yarımadası'nda ise demir teknolojisi, MÖ 4. yüzyılda Sarı Deniz üzerinden ticaret yoluyla ulaşmıştır. Güney Kore'de ise demir üretimi çiftçilere araç gereç üretimi sağlamak amacıyla MÖ 2. yüzyılda hızla yaygınlaşmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Geum Nehri havzasında çok eski dönemlere ait olduğu düşünülen dökme demir baltalara ulaşılmıştır. Kaynaklara göre buluntulardaki demir külçeler, bu dönemde gözde gömüt eşyaları arasında sayılmakta ve bir zenginlik, saygınlık belirtisi olarak kabul edilmektedir.²¹⁸

Tarih öncesi Japonya'da Japon kültürünün oluşum dönemi, MÖ 300 ile MS 300 yılları arasındadır. Bu dönemde sulu teras sistemiyle pirinç tarımı, çarkta yapılan çömlükler, kaideli kaplar ve pirinç buharlama, bu kültürün özelliğidir. Yarım ay biçiminde bıçak, dört köşe keser, ahşap kürekler, çapalar, tokmaklar göze çarpan eşyalardır. Silahlar, az miktarda demirin yanı sıra genellikle bakır ve tunçtandır. MS 300'lerden sonraki döneme ait olduğu düşünülen arkeolojik kazılarda kılıçlar, miğferler, çubuk ve kumaşla dokunmuş zırhlar, Orta Asya yay ve okları, eğerler, üzengi ve dizginlerle en ilkel dönemden kaldığı düşünülen birkaç demir süs ve zırh parçası bulunmuştur.²¹⁹

Rusya; Çin, Japonya ve Amerika'dan sonra dünyadaki dördüncü en büyük çelik üreticisidir. 1998 ve 2005 yılları arasında Rus çelik üretimi ve çelik sektörüne olan yatırım daha önceki durumuna göre % 50 artmış ve bu da çelik girişimcilerinin ekonomik durumunun ve ürün kalitesinin yükselmesine olanak sağlamıştır. Rus analizlerine göre, ülkedeki çelik fabrikaları, uyguladıkları teknolojiler temel alınarak üç kategoriye ayrılmaktadır. İlk kategorideki fabrikalar, ülkenin en büyükleri ve en yüksek teknolojisine sahip olan Magnitogorsk, Severstal, and Novolipetsk'dir. Bu ilk grup

²¹⁶ M. Drakonoff, *Early Antiquity*, Chicago, 1991, s. 372.

²¹⁷ J. Allan, B. Gilmour., *a.g.e.*, ss. 48-50.

²¹⁸ Sarah Taylor, The Introduction and Development of Iron Production in Korea: A Survey, *World Archaeology*, London, 1989, 20(3), ss. 422-431.

²¹⁹ J. Campbell, *a.g.e.* b, ss. 437-441.

fabrikalar, en kaliteli çelik ürünlerinin üretildiği yerlerdir. İkinci sıra çelik fabrikaları Chelyabinsk, Nizhniy Tagil, Kuznetsk, Oskol, Uralsk, Batı Sibirya fabrikalarıdır. Rus çelik şirketleri yurt içi maden yataklarındaki demir cevherlerine güvenmektedir. Bu maden yatakları genelde birden fazla Rus çelik şirketine aittir. Rus demir cevheri madenleri ve demir çelik fabrikaları genelde birbirinden uzaktadır. Demir cevherlerinin yaklaşık % 60'ı Avrupa Rusyası'ndaki Kursk Manyetik Anomalisi'nde (KMA) yer alırken, yaklaşık % 15'i Ural Dağları bölgesinde yer almaktadır. Ancak, KMA'daki maden ocağı işletmelerindeki birinci sınıf rezervler tükenmektedir. Asya; Rusya, Çin ve Ukrayna ile dünya çapında demir cevherinin ana üreticisidir. Brüt ağırlığa açısından Çin dünya lideridir; ancak cevher % 30 demirle düşük kalitedir. 1960'lardan bu yana kullanılmakta olan mevcut madenler tükenmekte olduğu için yeni madenlere gerek duyulmaktadır. Çin, yıllık üç milyon ton üretimle on dört tane geniş çaplı açık demir cevheri madenine ve yıllık bir milyon ton üretimle yer altı madenine sahiptir. Ukrayna, Bağımsız Devletler Federasyonu'ndaki en büyük demir cevheri üreticisidir ve dünya üretiminde yedinci sıradadır. SSCB'nin dağılmasından bu yana, üretim en az % 50 oranında düşmüştür.²²⁰

Uygarlıkların doğudan batıya doğru geliştiği bilinen bir gerçektir. Anlaşılan o ki, demir ve demircilikte de doğudan batıya bir gelişme vardır. Öyle ki Asya ülkelerinde demircilikle ilgili elde ettiğimiz veriler de, Asya ve Çin'de demirciliğin tarih öncesinden bilinen bir meslek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Asya ülkelerinin ve Çin'in demirciliği dünyaya öğreten ülkeler olması da kuvvetle muhtemeldir.

1.3.4.6. Orta Doğu'da Demir

İslam dünyasında demir metalkullanımı, genellikle günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak üzeredir. Müslüman zanaatkârları günlük kullanım için kilit, anahtar, kapı, pencere vb. nesnelere üretmişlerdir. Üretilen bu malzemelerin hammaddesi, çoğunlukla demirdendir. İlk zamanlar demirden kilit, anahtar, kapı, pencere vb. nesnelere üreten İslam zanaatkârları, çok sonraları demir ve çelikten yapılmış silah ve zırhlar, kemer ve at donatıları, sancaklar, çanlar, kasap aletleri; örs, kalemlik, mürekkepli kalem, çizgi kalemleri, cetvel, pergel, makas ve kalem açıcı gibi çizim aletleri; mengene, bıçak, törpü, testere, deri işleme aletleri ve tıraş bıçağı gibi alet ve edevatlar; terazi ve kantarlar, terazi ölçüleri, kumaş ölçüleri; kilitler ve asma kilitler, bardak, kâse, mumluk

²²⁰ N. J. G. Pounds, *a.g.e.*, s. 143.

gibi ev aletleri; çakmaktaşı çatalı, ateş maşası, tütün ve tütün içme aletleri, ayna, rastık şişeleri ve cımbızlar yapmaya başlamışlardır.²²¹ Ana malzemesi demir olan bu nesnelere, aslında İslam dünyasında demirin ne kadar önemli bir maden olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda bu nesnelere varlığı, İslam ülkelerinde demir yataklarının bol miktarda bulunabileceği kanaatini de uyandırmaktadır. Ancak düşünülen aksine bölgeye yakın olup maden yataklarınca da zengin olduğunu bildiğimiz ülkeler; Türkiye, Yemen, Hindistan, İran ve Suriye'dir. Orta Doğu'nun diğer ülkeleri ise muhtemelen demir ihtiyaçlarını dışarıdan ithal ederek karşılamaktadır. Aynı zamanda bu Orta Doğu ülkeleri, geniş tarım alanlarına sahip bölgeler olduğu için üretim teknolojilerine yönelik çalışmaktadır. Neticede üretilen madde (birim), teknolojinin; teknoloji ise üretim biçiminin gelişmesini sağlamaktadır.

İslam ülkelerinde İslamiyet'in kabulünden sonraki süreçlerde güzel sanatlar ve mekanik sanatlar Avrupa'daki gibi ilgi görmemiş ve gelişmemiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde farklı toplumların özellikle de Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'da yaşayan Hıristiyan ve Yahudi zanaatkârların; İslam sanatının gelişmesine ve oluşmasına büyük ölçüde katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu durumun bir sonucu olarak İslam'ın ilk dönemlerinde eski Mısır, Roma ve Helenistik gelenekler yaşanmıştır. Arap egemenliğinin ilk dönemlerinde ise Mısır, İspanya ve Sicilya'daki metal çalışmaları, İslam öncesi dönemden güçlükle ayrılmıştır. Hatta zanaatkârlar aynı şekil, dekorasyon ve teknikleri kullanmaya devam etmişlerdir. Mısır'da Kıptilerin, kökenleri Firavunlar zamanına kadar giden bir metal işçiliği geleneği vardır. İspanya'nın ise batı Avrupa'daki metal ekolleri ile bağlantılı kendine ait bir metal ekolü vardır ve İslamiyet döneminde Toledo ve Sevilla metal işleme merkezleri olarak önem kazanmıştır. Mısır'daki metal işçileri ağırlıklı olarak Kıptilerdir. Temel teknikleri de dökümdür.²²²

Ege kökenli bir deniz kavmi olan Filistinliler; Anadolu, Kıbrıs ve Suriye'yi yerle yer ederek MÖ 1190'da da Antik Mısır'ı işgal etmişlerdir. Mısırlılar tarafından geri püskürtülünce de Filistin'in güney sahilinde, bugünkü Tel Aviv-Yafa arasındaki Joppa denilen bölgeye yerleşmişlerdir. Sonradan Yunanlılar tarafından Filistin olarak adlandırılan bölgede Gazze, Aşkelon, Aşdod, Gat ve Ekron şehirlerinden oluşan "Filistin Pentapolisi"ni kurmuşlardır. Uluslararası ticaret güzergâhındaki bu kıyı ovasına yerleşen Filistinliler, birçok şehir devletine merkez oluşturan sofistike bir kültür

²²¹ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, ss. 10-18.

²²² Geza Fehervari, *Islamic Metalwork of the Eighth to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London, 1976, ss. 22-43.

meydana getirmişlerdir. Filistinliler ticaret, teknoloji ve savaş malzemelerindeki gelişmişliğini demiri işleme becerilerine borçludur. Onların yetenekli demirci ustaları, demiri, odundan karbonu emmesine yetecek kadar uzun süre ateşte bırakmayı içeren bir işlemle geliştirmişlerdir. Bu işlem, demirden daha yumuşak ve işlenebilir olan çeliği oluşturmuştur ve geliştirdikleri teknolojilerini savaşta bir avantaj olarak kullanmışlardır. Filistinliler, bölgede yayılmaya başlayınca komşuları İsrailoğulları ile mücadele etmeye başlamışlardır. Demiri iyi kullanan Filistinliler, zamanla İsrailoğullarından daha üstün silahlara sahip olmuşlardır. Muhtemelen Anadolu'dan demircilik sanatını öğrenmiş olan Filistinliler, demircilik konusunda bölgede tekel hâline gelmişlerdir.²²³

Orta Doğu'ya demiri işlemeyi büyük bir olasılıkla Filistinliler tanıtmıştır. Nitekim Filistinlilerin sahip oldukları Pagan kültürü, Demir Çağı'nın ilk dönemlerinde Orta Doğu'da etkindir. Bu dönemde demir, dünyayı kökten bir değişikliğe uğratmış ve 600 yıl boyunca Demir Çağı yaşanmıştır.²²⁴ En eski demir haddehanesinin de MÖ 930'da Ürdün Vadisi'nde Tell Hammeh'te (Hammeh Höyük'ü) bulunmuş olması da bölgenin demircilikteki önemini vurgulamak adına önemli bir veridir.²²⁵

İncil'de demir, dünyadaki olaylara hangi kültürlerin hükmedeceğini belirleyeci bir unsur olarak geçmektedir. Bir gerçek ki demir, insanların süreceği toprağı, keseceği odunu, şekillendireceği taşın miktarını vb. yaşam biçimlerini belirlemiş ve değiştirmiştir.

Öte yandan aynı dönemde komşu ülke olan İsraililer, demirin nasıl işlendiğini bilmemektedir. Hatta İncil'de tüm İsrail ülkesinde bir tek demircinin bile bulunmadığından bahsedilmektedir. O kadar ki İsraililer kendi alet edavatlarını Filistinli demircilere getirerek bu aletlerin bilenmesini sağlamışlardır. İncil'de, Filistinliler ve İsraililerin Azekah Kalesi'nin bulunduğu Shephelah şehrinin kontrolünü ele geçirmek için sayısız kez çarpıştıklarından da bahsedilmektedir. Davut ve Golyat'ın savaştığı o gün, sadece iki İsrail askeri bir kılıç ya da mızrağa sahiptir. Filistinli dev savaşçı Golyat ise en yeni silahlarla donanmıştır. Üzerinde bir kılıç, bir cirit, demir uçlu bir mızrak ve savaş zırhı vardır. Diğer bir deyişle bu savaşta Golyat ve Filistinliler demirin kullanımı gibi olağanüstü teknolojik bir avantaja sahiptir. Golyat, İsraililerle

²²³ "Philistine", *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2012.

²²⁴ http://www.keepthepromise.org/docs/Lesson_5_Iron_of_Culture.pdf. (17.03.2013).

²²⁵ H. F. Özdemir, a.g.m., s. 503.

içinde buldukları bu durumdan dolayı alay etmiştir. İsraili askerler de, muhtemelen Golyat'ın alaylarına cevap veremedikleri için ortaya çıkmamışlardır.²²⁶

Bazı bilim adamları, İsraililerin demiri işlemeyi Filistinlilerle birlikte yaşarken öğrendiğini ileri sürmektedir. Bazıları ise, Davut'un Golyat'ı öldürdüğü ve İsrail kralı olduğu dönemde İsraililerin, demir teknolojisinin sırrını öğrendiklerini ve egemen kültür olduklarını söylemektedir. Varolan teknolojiyi bir şekilde ele geçiren Kral Davut, demiri, İsrail'in sınırlarını genişletmek ve Tanrı'nın varlığını kanıtlamak amacıyla kullanmıştır. Nitekim Tanrı'nın İsraililerden yerine getirmesini istediği görev de budur. Demir, aslında Tanrı'nın Davut'u kutsadığının bir göstergesi olmuştur ve aynı zamanda Hıristiyanlar için Tanrı'nın etkisini tüm dünyaya yayabilen teknolojik gelişmeleri sembolize etmektedir.²²⁷

Sasaniler dönemi ile ilgili bilgi ise yok denecek kadar azdır. Sasani döneminde demir ustası için kullanılan dört farklı kelime mevcuttur. Bu kelimeler "ahengar" kürek ve balta yapan kişi; "ahen-paykar" demiri döken, kalıplayan veya döven kişidir; "chalangar" küçük demir eşyalar yapan kişi; "palawud-paykar" çelik ustasıdır ve çelik ustası "Sasani çeliği" yapmaktadır. Merv ve Fergana'da yapılan son araştırmalar, bu bölgede erken dönem çelik yapımının olduğunu göstermektedir. Merv'de yapılan saha çalışmaları, MS 9. ve 10 yy'a ait çanak çömlekler ile alakalı bir çelik yapım atölyesini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu dönemde Merv, Arap ordusunun merkezi olduğundan, çelik çoğunlukla silah ve zırh yapımında kullanılmıştır. Ayrıca Maveraünnehir ve Fergana'nın bulunduğu Ceyhun Nehri bölgesinde de 9. ve 12. yy'larda dökme demir yapımının olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Merv bölgesinde belirlenen bir maden cevheri olmadığından, buradaki pota çeliği yapımında kullanılan ham metalin ithal edilmiş olması ihtimaldir. Merv'in İpek Yolu üzerindeki kilit pozisyonu ise bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Oysa arkeolojik kazılar, İranlıların demiri işleyen ilk insanlardan biri olduğunu açıkça göstermektedir. İranlılar, demiri hep değerli bir metal olarak görmüş, kişisel takı ve süs eşyalarında kullanmışlardır. Luristan'da MÖ 1. yy'a ait olduğu düşünülen birkaç demir bilezik bulunmuş ve bu bilezikler o dönemde muhteşem bir demir ustalığının olduğunun kanıtı olmuştur. Aynı dönemde bulunan kamaların saplarında da incelikli kabartma süsler bulunmaktadır. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda, Pers krallıkları olan Akamanış, Partiya ve Sasanilere ait olduğu düşünülen ve İslamiyet öncesi İran'da demircilik sanatının gelişimini ve devamlılığını

²²⁶ [http://followtherabbi.com/world/article/metalworking in the middle east](http://followtherabbi.com/world/article/metalworking%20in%20the%20middle%20east) (17.03.2013).

²²⁷ [http://followtherabbi.com/journey/israel/iron of culture1](http://followtherabbi.com/journey/israel/iron%20of%20culture1) (17.03.2013).

gösteren birçok kılıç, kama vb. insan yapımı demir eşya bulunmaktadır. İslam'ın kabulünden sonra da krallara ve generallere yapılan silah ve zırhlar, demirdendir.²²⁸

İslam ülkelerinin din ve inanç sisteminde çelik; cami, mescit ve diğer kutsal yerlerin kapıları, kapı tokmakları ve levhalarında kullanılmıştır. Sancak veya sembol anlamına gelen alamlar, muska ve kemer gibi erkek eşyaları, bıçak, kılıç ve hançer gibi objeler de çeliktendir. Türbeleri çevreleyen ızgara işleri de hacıların ve istekte bulunmaya gelenlerin elleriyle ovarak parlattığı çelikten yapılmıştır. Sofiler ve dervişlerin çelikten yapılmış törensel kâse ve nacakları vardır. İslam dünyası, çelikten yapılmış eşyalara dini bir anlam ve fonksiyon yükleyerek çelik endüstrisinin büyümesini ve gelişmesini sağlamıştır. Demirden nesnelere, İslam dünyasında inanç boyutu dışında günlük hayatta da kullanılmış ve çelik endüstrisine katkıda bulunmuştur. Sasanilerin esnaf aletleri veya atlar için çelik koşum takımları yapımı gibi birçok alanda çelik nesnelere üretmeleri de bu duruma bir örnektir. Zamanla demir ayna, vazolar, ibrikler, kapılar ve sandık süslemeleri gibi günlük ev aletleri de demir endüstrisinin bir parçası haline gelmiş ve bu gelenek Kaçar Hanedanlığı döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Kaçar kralları da saray hanesine ait kapıları, törenlerde kullanılan ibrikleri ve leğenleri çelikten yapmışlardır.²²⁹

Günlük hayattaki araç gereçlerin yanı sıra İslam ülkelerinde hanedanların saraylarında demir kapıların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Buhara yöneticisi olan Bidun Mukhar Khudah için yapılan bir saray kapısının demir levhadan olduğu görülmüştür. Metinlerde geçen bu ilk demir kapının, 11. yy'da yapıldığı sanılan Yazd'daki Khatir'in kapısı olduğu düşünülmektedir. 14. yy. başlarında resmedilen, dış yüzeyi demirden yapılmış diğer kapı türü ise Khalili koleksiyonunda ve Edinburg Üniversitesi'ndeki Rasid-al-Din'in *Fami Al-Tawarikh* adlı el yazmalarında geçer. Bu kapı tamamen savunma amaçlı yapılmıştır. Büyük demir şeritler, kapıya büyük çivilerle tutturulmuştur. Bu tür kapılar, erken İslami dönemde sıkça yapılmıştır; ancak modern dönemde de yapılmaya devam etmiştir. Tamamen demir ve çelikten yapılmış kapı ise 14. yy'da Fars-Nurabad yakınlarında Imamzade-i Darb-i Ahanin'de bir anıt mezarda görülmektedir. Daha lüks bir demir veya çelik kapı ise 1370 dolaylarında yazılan ve şu an İstanbul'da bulunan Şeyhname'de resmedilmiş olan İsfendiyar'ın at arabasının

²²⁸ G. Fehervari, *a.g.e.*, s. 55.

²²⁹ Abdülhalik Bakır, *Orta Çağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, ss. 321-374; B. Helwing, H. Fehmi, "İran'da Demir Çağı", (ed. N. Karul), *Arkeo Atlas 4*, 2005, ss. 134-143.

kapısında görülür. Şayet böyle bir kapı hiç var olmamışsa bile, çizimde gösterilen çelik işçiliği günümüzdekilere çok benzemektedir.²³⁰

19. yy. sonlarında ise İslam ülkelerinde çelik endüstrisi zayıflamış ve yabancı ülke mallarına büyük ölçekli erişim, çelik ustalarına zarar vermiştir. O dönemdeki çelik işletmelerinden bugüne tek tük, çelik yapımcıları çarşısı, kılıç ustaları çarşısı ve silah ustaları çarşısı vb. isimlerle anılan mekânlar kalmıştır.²³¹

Modern İran'a ait demir kaynakları üzerine yapılan araştırmalar, İran'da demir obje yapımında kullanılan metalin Ladame, Nikhbeh'in güney batısındaki Zanjan bölgesi; Saveh-Qazvin de Tahran bölgesi; Kashan-Yazd-Bafq'da Bafq-Narijan bölgesi; Horasan'ın güneydoğusunda İran Körfezi ve Beluçistan'ın içinde bulunduğu yedi önemli bölgeden çıkarıldığını belirtilir. Oysa tarihsel olarak demir madenciliğinin yapıldığı yerler Azerbaycan Karadağ bölgesi; Alburz Dağları; Kirman ve Şiraz arasındaki Nikriz bölgesi; Horasan ve Hürmüz Adası olarak daha belirgindir. Aslında Maverâünnehir, tüm İran bölgesinde demir ve diğer metaller açısından en zengin bölgedir. Hatta Fergana'dan çıkarılan demir o kadar yumuşaktır ki demirciler, demiri istediği şekle kolayca sokarak çeşitli aletler yapar. Tüm Horasan ve hatta Irak'ta bulunan demir aletlerin Minak, Marsman'da ve Usrusana'da yapıldığı belirtilir. Al-Qazvini'ye göre ise Fergana, kılıç ve silah üretim merkezidir; muhtemelen Maverâünnehir de kendi bünyesinde çelikten kılıç üretmiştir.²³²

İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletindeki Ahar, Karadağ'ın en önemli yeridir. Demir, bu şehrin etrafındaki dağlardan çıkarılır ve dağlarda cevher o kadar çoktur ki buraya kelimenin tam anlamı ile "Taşları demirden arazi" denmiştir. 1837'de maden bilimci Dr. Riach'in raporunda, bu bölgede en değerli minerallerin olduğu, tüm dağların cevherlerden oluştuğu ve belki de demir, kalay ve bakır açısından dünyanın en zengin bölgesi olduğundan bahsedilir. Azerbaycan'daki demir ocakları, özellikle Safavi Hanedanlığı döneminde çok önemli olmuştur. 14. yy'da Şah Safi, tüm politik ve parasal desteğini, bu bölgedeki demircilerden oluşan zanaatkârlar topluluğundan almıştır. Şah İsmail döneminde ise Tebriz, silah üretim merkezidir. O dönemde, buradaki silah ustaları üç bin aileden oluşmaktadır. 1514'te bu aileler, Osmanlılar tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Tebriz, demir ve çelik işçiliğinde İran'daki tek cephaneliktir ve burada Abbas Mirza tarafından kurulmuş bir top dökümhanesinin yanı sıra; giysi, silah ve asker

²³⁰ G. Fehervari, *a.g.e.*, s. 293.

²³¹ A. Bakır, *a.g.e.*, ss. 321-374; B. Helwing, H. Fehmi, *a.g.m.*, ss. 134-143.

²³² G. Fehervari, *a.g.e.*, ss. 19-21.

teçhizatı yapan atölyeler de bulunmaktadır. Erdebil de kılıç yapım merkezi olarak yer almaktadır. Albuz Dağları demir bakımından zengin dağlardır. 1618'de İngiliz ticaret adamı Thomas Barker, Guyland'daki demir madenlerini incelemiş ve en iyi demirin Masula'dan çıktığını, hatta ısıtılmadan çekiçe dövülebildiğini belirtmiştir. Bu bölgeden çıkan demir, en çok çatal bıçak takımı ve silah yapımında kullanılmıştır. 18. yy'da, Hanway, Amul madenlerinin demir cevherleriyle döşeli olduğunu ve bu madenlerde Nadir Şah'ın esasen top, bomba mermisi dökümhaneleri ve ayrıca nalbant dükkânlarına sahip olduğunu belirtmektedir. 1872-1879 yılları arasında Tahran'da bulunan İngiliz bakan Thomson'ın kayıtlarından, Tahran'da 19. yy. boyunca silah endüstrisinin geliştiği anlaşılmaktadır. Thomson, o dönemde bölgede elli iki tane demirci üstadın olduğunu belirtmektedir.²³³

Fars, Kirman, Isfahan, Kasman ve Na'in erken dönem coğrafyacılara ve gezginler tarafından demir kaynağı olarak belirtilmektedir ve demir üretimi açısından önemli bölgelerdir. İbn al-Faqih'e göre; Fars bölgesi, demir aletleri, büyük kazanları, asma kilitleri, aynaları ve bölümlü kutularının yanı sıra kılıç, savaş zırhı ve göğüslükten oluşan savaş endüstrisiyle ünlüdür. Al-Qazvini kılıç ve bıçak ağızlarının 13. yy'da Şiraz'da yapıldığını ve mükemmel asma kilitlerinin tüm dünyaya yayıldığını; ayrıca Timur'un çelik tabutunun 1405'te Halil Sultan'ın emriyle, sanatında oldukça yetenekli Şirazlı bir usta tarafından yapıldığını belirtmektedir. 16. yy., Safaviler döneminde, İtalyan bir tüccar, I. İsmail'in ordusundaki atlara ait koşum takımlarının en iyi Şiraz çeliğinden yapıldığını belirtirken; 1611'de Cartwright, Şiraz hakkında şunları kaydetmiştir: "Şiraz, hem ticaret trafiği, hem de en mükemmel silah ve mobilya üretimiyle Doğu'nun en büyük ve en ünlü şehirlerinden biridir. Silah yapımcıları sadece miğferde ve silahta değil; ayrıca ince demir ve çelikten yapılmış at eyerlerinin yapımında da demir ve çeliği işleme konusunda, Avrupadakilerden daha yeteneklidir."²³⁴

13. yy'da Marco Polo'ya göre; Kirman kılıç, silah, mahmuz ve at takımları ile ünlüken; Kuhbanan çelik aynaları ile meşhurdur. 16. yy'da Nocera piskoposu Paulus Jovius, Kirman'ın çelik palalarıyla ünlü olduğunu ve bunların çoğunun Türkler tarafından yüksek fiyatlarda satın alındığını belirtir. Kervani, 17. ve 18. yüzyıllarda İsfahan'da demir ve çeliğin; ok, iğne, silah, kahve fincanı altlığı, asma kilit, at nalı ve Şah'ın şahsi berberinin gözetimi altında jilet yapımında kullanıldığını belirtmiştir.

²³³ G. Fehervari, *a.g.e.*, ss. 25-28.

²³⁴ G. Fehervari, *a.g.e.*, ss. 28-34.

İsfahan, 1722'de Afganlar tarafından alındıktan sonra bile iki yüz yıl daha İran'ın en büyük demir ve çelik işleme merkezi olmaya devam etmiştir.²³⁵

Horasan 9. yy'da bir kısmı kendi rezervindeki demiriyle, bir kısmı ise Sri Lanka demirinden yapılmış kılıçlarıyla, 10. yy'da ise silah ve zırhlarıyla ünlü bir bölgedir. 1992'den bu yana devam eden Merv projesiyle, Horasan'da bulunan Merv ve Herat'ta 9. yy'dan bu yana çelik üretiminin olduğu kanıtlanmıştır. Bu bölgede üretilen kılıç ve palalar çok değerlidir ve çok yüksek fiyatlara satılmıştır. 1300'lü yıllarda İran Körfezi'nde bulunan Hürmüz Adası'ndaki demir kaynakları göz ardı edilmiş olsa da 20. yy'da, Körfez adalarından elde edilen demir oksit, İran'dan demir haricinde ithal edilen tek mineral olma özelliğini taşır. İskenderiyeli simyacı Zosimos, MS 3. yy'da bölgede pota çelik yapımının bulunduğunu ve bu tekniğin Batı'ya İran'dan geldiğini belirtmiştir. MS 4. veya 5. yy. Babil Talmud'undaki bir paragrafta; Hint demirinin İran'a satımına koruyucu olarak izin verildiğinden; ancak kütük demirin kötü niyetli insanlar tarafından silah yapımında kullanılması ihtimaline karşın Yahudi tüccarlar tarafından yabancılara satımının yasak olduğundan bahsedilmiştir.²³⁶

Görülen o ki İran, İslam ülkeleri içinde demir yatakları bakımından en zengin topraklara sahiptir. Buna paralel olarak bölgede demir işlemeciliği de doruk noktasındadır ve demir, gündelik hayatın vazgeçilmez parçasıdır.

Arapça'da mekân ismi "El- Ma'din" olarak telaffuz edilen kelime; Allah'ın altın, gümüş, bakır ve demir gibi cevherler halkettiği yerin adıdır. İslamiyet'ten önce ve Hz. Muhammed dönemi de dâhil Arap Yarımadası'nın iç bölgelerinde demir açısından zengin maden yataklarına rastlanmamıştır. Yemen'de ise işletilen zengin demir yatakları vardır ve bu bölgede demircilik sanatı da oldukça gelişmiştir. Buna rağmen Hicaz bölgesinde savaş araç gereçleri Bizans'tan veya Yemen'den ithal edilerek getirilmiştir. Bazı kaynaklara göre, Arap Yarımadası'nda maden yataklarının bazı kabilelerin veya ailelerin özel mülkiyeti altındadır. Örneğin Kusas demir madeni, Nemiroğullarına aittir. Fahrettin el-Razî, demirin değerini vurgulamak için "Altın, demirin gördüğü vazifeyi göremez. Yeryüzünde altın bulunmasa bundan dünyalık menfaatlerimiz zarar görmez, şayet demir olmazsa pek çok işimiz yapılamaz ve uygarlık ilerleyemez." demiştir. Hz. Muhammed döneminde ise Hayber'in fethinden sonra esirler arasında otuz kadar demirci bulunmuştur. Peygamber, bu sanatkârların serbest bırakılmalarını istemiş ve müslümanların onların sanatlarından faydalanmalarını sağlamıştır. Sahabeden Haris b.

²³⁵ G. Fehervari, *a.g.e.*, ss. 34-37.

²³⁶ B. Helwing; H. Fehmi, *a.g.m.*, ss.134-143; A. Bakır, *a.g.e.*, ss. 321-374; G. Fehervari, *a.g.e.*, ss. 27-43.

Kelde'nin azalısı b.Ukbe es-Sakafî demircidir. Habbab İbnü'l-Eret ve Ebû Seyf el-Kayn kılıç imal etmiştir. Sad b.Ebî Vakkas ise mızrak ucu üretmiştir. Nevbel b. Hâris b. Abdulmuttalib, Huneyn Savaşı'nda yardım olarak Hz. Muhammed'in emrine üç bin mızrak tahsis etmiştir. Harp aletleri Yemen'den ve Bizans'tan, ordunun silah ihtiyaçları ise Hicaz'dan gelmiştir.²³⁷

Bazı yazılı kaynaklara göre; Orta Çağ İslam ülkelerinde silah üretiminde kılıç imal sanayii gelişmiştir. Bu gelişmişliğin göstergesi de en iyi mızrakların Bahreyn; en iyi miğfer, zırh ve kalkanların Yemen ve Hindistan; en iyi hançerlerin İran'da imal edilmiş olmasıdır.²³⁸

Orta Doğu, özellikle İran, maden yatağı bakımından zengin bölgelerdendir. Yüzyıllar boyu petrol savaşlarına neden olan bölgede, savaşların olması da silah teknolojisini geliştirmiştir. Ayrıca Mezopotamya, toprakları verimli olan bir tarım bölgesidir. Bu nedenle de tarımda kullanılacak aletler de demirden yapılmıştır. Başka bir söylemle tarımdaki üretim biçimi ve bölgenin sürekli savunmada kalmak zorunda olması demir teknolojisinin gelişmesine neden olmuştur. Bölgede demirciliğin nereden ve nasıl öğrenildiği ile ilgili kesin bir şeyler söyleyebilmekse zordur.

1.4. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirin İnanç ve Kült Konusu Olarak Yeri ve Önemi

Bugüne değin dünyadaki tüm toplumların kültürel aktarımları, bellek sayesinde olmuştur. Bellek sayesinde hem ulusların kimliği, hem de ulusların sürekliliği sağlanmıştır. Asmann'a göre, "Kültürel bellek gelenek ve iletişimden beslenir. İletişim, dille sağlanır ve dil de ait olduğu kültürün unsurlarını taşır. Grup belleği mitler, şarkılar, kutsal metinler, yasalar vs. anlatı ve metinlerin bütünü kültürden oluşur."²³⁹ Bir gerçek ki insan hayatının doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerini, maddî kültür unsurlarını, halk hekimliğini ve eğitim gibi kültürel sürekliliği sağlayan unsurlarını, ulusların mitolojik dönemlerindeki mitler, sonrasında destanlar, masallar, türküler vb. anlatılarda bulmak mümkündür. Nitekim bu anlatılar doğdukları ve

²³⁷ H. Aktan, *a.g.e.*, ss. 9-26.

²³⁸ A. Bakır, *a.g.e.*, ss. 321-374.

²³⁹ Jan Asmann, *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), İstanbul,1997, ss. 25-28; s. 91.

yaşadıkları toplumun hayat tarzından ayrıntılar sunarlar. Bunu da kültürel semboller aracılığıyla gerçekleştirirler.

İşte bu noktada demir de insanoğlunun ilkel döneminden itibaren gündelik hayatın hemen her safhasında önemli bir maden; toplumların kültürlerinde de önemli bir inanç, inanış ve ritüel kaynağı olmuştur. İnsanlık tarihinin gelişme süreci içerisinde, demirin bilinmediği önceki dönemdeki hayat şartları ile keşfedilip kullanılmaya başlandığı sonraki dönem arasında büyük farklar vardır. Bu maden; insan için ihtiyaç olan mutfak araçları, inşaat malzemeleri, giyim kuşam-aksesuar parçaları, tarım aletleri ve savaş gereçleri gibi birçok alanda yaygın olarak kullanılmıştır. Maddî alandaki bu kullanım, zaman içerisinde insanlığın sahip olduğu kültürel değerlerin etkisiyle her milletin kendi kültüründeki demirle ilgili inanç, inanış ve uygulamaların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu süreçte de insan zihninde oluşan demirle ilgili bazı kodlar, doğrudan ya da dolaylı olarak demiri ve demirciyi anlatan mit, destan, efsane gibi çeşitli sözlü anlatıları meydana getirmiştir. Sözlü kültürde oluşan çeşitli anlatılar da dünyadaki çeşitli toplumlarda demirle ilgili ortak kültürel unsurların ve dolayısıyla sembollerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim farklı algı ve yapılarla çeşitli inanç ve uygulamalarda da görülen demir, kültürlerarası ortak bir unsur olarak sembolik değeriyle varlığını ortaya koymuştur.

Dünya kültürlerinin ortak unsuru olan demir, teori ve pratiklerde yapı, sunuş, icra ve işlev değişse de sözlü kültürde olduğu kadar yazının icadıyla yazılı kültürlerde de varlığını sürdürmüştür. Öyle ki dile dayalı halk kültürü ürünlerinde, toplumların ilk ürünleri mitlerdir. Mitlerden sonra demirin masal, efsane, destan vb. anlatılarda da yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde mitolojik dönemden itibaren çeşitli kültürlerin sözlü ve yazılı ürünlerine yansıyan demir ve demirciyle ilgili algıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.4.1. Dile Dayalı Halk Bilgisi Ürünlerinde Demir

1.4.1.1. Mitlerde Demir

Araştırmacı Eliade'nin görüşüne göre mit; “Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatan, kutsal olduğu kadar, gerçek olduğuna da inanılan bir anlatıdır. Bu gerçeklik, ister bir kozmos, isterse bu kozmosun bir parçası olsun, özünde

bir yaratılışı anlatır. Mitlerde anlatılan gerçeklikler, aynı zamanda doğaüstü varlıkların başarıları ve onların kutsal güçleriyle birlikte görülmektedir.”²⁴⁰

Mitler, her ulusta farklı şekillenmiştir. Bunun nedeni ise her ulusun kendi düşünce sistemine göre mitlerini oluşturmasıdır. Nitekim düşünür Ksenofon, “Atların ya da öküzlerin elleri olsaydı; bu ellerle, insanlar gibi resim çizebilseler, sanat eserleri yaratabilselerdi, Tanrı’nın suretini atlar at, öküzler öküz gibi çizer, onları kendileri gibi cisimleştirirlerdi.” bakış açısına MÖ VI. yy’da sahip olmuştur ve bu görüşüyle ulusların kendi kültürlerindeki göreliliğini göstermeye çalışmıştır.²⁴¹

İlk insan, önce göktaşı demirini taş gibi görmüş ve onu kullanmayı öğrenmiştir. Sonraları yeryüzündeki demiri keşfetmiş ve onu işlemeyi öğrenmiştir. İlkel insan da önce göktaşıyla ilgili başlayan ve sonra yerden çıkarılan demirle devam eden yaşamında; demirin nasıl yaratıldığını, göktaşykenki görünüşünü, maden olarak çıkarılmasındaki zorluğunu, eritilme işlemindeki sırlarını, insan hayatı için fayda sağlayıcı işlevlerini merak etmiş ve demiri zihninde gizemli kılmıştır. Bu gizem de beraberinde demirle ilgili kutsal ve gerçek olduğuna inanılan mit vb. anlatıları oluşturmuştur. Bu anlatılarda değişik işlevleriyle yer alan demir, özünde kutsal güçlere işaret etmiştir.

Demiri ifade eden en eski kelime olan “*an.bar*”, “*gökyüzü*” ve “*ateş*” işaretleriyle yazılmıştır. Eliade de bu kelimenin “göksel maden” veya “yıldızname” olarak çevrildiğini söylemiştir. O zaman denilebilir ki gökten gelen göktaşı demiri, göğün kutsallığından hareketle kutsal kabul edilmiştir. Yerde oluşan demir de yerin kutsallığı ile ilişkilendirilmiştir. Hatta mitik tasarımda da bu ikilik devam etmiştir. Kosmostaki madenler, toprağın bağrında oluşmuş ve çıkartılan maden filizleri cenin olmuş, çıkartılmayanlar ise yerin karanlıklarında olgunlaşmış ve olgunlaşmaktadır. Yeryüzünde işlenen bu madenin son şekli ise zanaatkâr tarafından da mükemmelleştirilerek doğaya sunulmaktadır.²⁴² Aslında doğrudan ya da dolaylı olarak demiri anlatan mitler de bu mitik algının gölgesindedir.

Toplumların tanrı veya ilahî varlık düşüncesi; toplum bireylerinin evrenle ilgili merakını açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmalarının ve kutsalla temasa geçmelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla evrenle ilgili kutsal varlık veya

²⁴⁰ M. Eliade; *a.g.e.*, 1993, ss. 13-14.

²⁴¹ Mehmet Dikici, *Türklerde İnançlar ve Din*, Ankara, 2005, s. 327.

²⁴² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2003, C. 1, ss. 68-70.

unsurlar da insan ve toplum hayatının hemen her safhasında belirgin bir şekilde var olmuştur. Bu kutsallar veya ilahlar, insan yaşamında hayatî önem taşıyan veya bazı özelliklerinden dolayı kutsal kabul edilen güneş, ay, şimşek, ağaç, su, toprak ve maden gibi unsurlardır. Madenlerin içinde “demir”in ve “demirci”nin de ayrı bir yere sahip olduğunu, dünya üzerindeki hemen hemen bütün kültürlerde, özellikle de Asya, Hint-Avrupa, Orta Doğu ve Afrika topluluklarında “demir”e yüklenen anlamın birbirinde çok farklı olduğunu söylemek mümkündür.

İşte bu noktada mitlerin dünyadaki her şeyi, Tanrı düşüncesinde birleştirdiği ve kutsallaştırdığı söylenebilir. Bu düşünceden hareketle de birçok ulusun mitinde demir tanrıları ya da tanrıçaları var olmuştur. Bu da dünyadaki çeşitli kültürlerin mitik tasarımlarında da demirin tanrı veya tanrıça olarak algılanmasını ve etrafında bir takım inanış ve uygulama kalıplarının oluşmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra bazı mitik anlatılarda da, demir aracılığıyla dünyaya gelmiş tanrılar, olağanüstü varlıklar ve insanlar da bulunmuştur.

Ayrıca elde edilen veriler bize göstermektedir ki demir mitlerde, cinsiyet bakımından antropomorfik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle “Demirin Cinsiyetiyle İlgili Mitler, Demir Tanrı ya da Yarı Tanrılara Değinen Mitler”i ayrı başlıklar olarak aldık. Bu mitler dışında kalan “Köken Mitlerinde Demir, Demir Alet ve Edavatlarla İlgili Mitler, Zamanın Simgesi Olan Mitlerde Demir, Astrolojik Mitlerde Demir, Demirin Erimesine Yönelik Mitler ve Demirle İlgili Ritüel ve Uygulamalarla İlgili Mitler”i de kendi içinde sınıflandırarak incelemeye çalıştık.

1.4.1.1.1. Demirin Cinsiyetiyle İlgili Mitler

İlk insana göre; maden canlıdır, av hayvanının avcıya karşı takındığı tavırlar gibi kendi isteğince hareket eder, saklanır, insanlara sevgi ya da düşmanlık besler. Madenleri gözetken ve maden filizlerini ellerinde tutan tanrılar vardır.²⁴³ Ayrıca Demir Çağı mit ve mitoslarında, demirden silahın da demirci ocağında doğum sanatıyla ortaya çıkarılan bir çocuk olduğuna inanılır.²⁴⁴ Bu inanışa göre; demir doğurgandır ve doğurulandır. Demirle ilgili böyle bir bakış açısına sahip olan Eliade, madenlerin cinsiyetleri olduğunu ve metallerin evlendiğini söylemiş ve bu konuya şöyle açıklık getirmiştir:

²⁴³ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 57-59.

²⁴³ Rosemary Ellen Guiley and Alan G. Hefner “İron”, *The Encyclopedia of Witches and Witchcraft*, Facts On File, New York, 1989, ss. 179-180.

²⁴⁴ Mircea Eliade, *Forgerons et Alchimists*, Flammarion, Paris, 1956, s. 24.

“Nitekim doğada da her canlının bir dişisi, bir erkeği vardır. Öyleyse madenler de cinsiyetlidir. Örneğin Eski Çin’de ilksel dökümcü olan Büyük Yu, eril metalleri dişilerden ayırarak kazanlarını iki kozmolojik ilke olan “yang” ve “yin”le eşleştirmektedir. Babil ritüel metinlerinde de tuzlar ve maden filizleri cinsiyet olarak ayrılmaktadır. Maden filizleri ile taşların “cinsiyet” ayrımı Orta Çağ simya yazılarında, tıp metinlerinde ve cevahirnamelerde de görülmektedir. Yahudi mistiği ve tefsircisi Bahya ben Aser (ö.1340) de; bütün madenlerin ve bitki türlerinin erkeği ve dişisi olduğunu söylemektedir. Araplar da sert demire “erkek” (zeker), yumuşak demire de “kadın (ünsa)” demiştir. Orta ve Batı Afrika’da XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşayan topluluklardan olan Kitaralar, maden filizlerini keyfi bir sınıflandırmayla “eril” ve “dişil” diye ikiye ayırmışlardır. Eriller, sert ve kara olup yerin üstünde bulunmakta; dişiller yumuşak ve kırmızı olup yerin altından, maden ocağından çıkarılmaktadır. Bazı bilim adamları da “metallerin evli” olduğunu ve bu evliliğin bir ürünü olarak da “doğum”un gerçekleştiğini söylemektedir. Öyle ki maden galerileri, Yeryüzü Ana’nın uterusuna benzetilmektedir ve dolayısıyla toprağın karnında yatan her şey canlıdır. Başka bir deyişle de ocaklardan çıkarılan maden filizleri bir tür embriyondur, yavaşça büyürler ve olgunlaşırlar. Tıpkı ana rahminin karanlıklarında büyüyüp gelişen bir bebek gibi, metaller de toprakta gelişip şekillenmektedir. Metal filizlerinin çıkarılıp işlendiği madenler de yine kutsal kabul edilmiştir. Doğadaki her şey, hatta mineraller dahi bir ruha sahiptir. Örneğin Tanganyika demircileri de ocağa çok sayıda delik açmaktadır. En geniş deliğe ana “nyina” demekte ve kızdırma sonunda erimiş metal köpüğü, cüruf, kızgın maden filizini buradan çıkarmaktadırlar. Karşısındaki baba “delik isi”dir, en iyi körüklerden biri buraya yerleştirilir; ortada bulunanlar çocuklardır ve bunlara “aana” denir.”²⁴⁵

Sean Martin’e göre ise; doğada demir ustasına düşen, Yeryüzü Ana’nın rahminden çıkarılan metal filizlerine şekil vermek ve onların değerini arttırmaktır. Hatta demir ustası, bu doğal süreci hızlandırıp kolaylaştırmıştır. Tüm metallerin topraktan çıkarılmadıkları takdirde altına dönüşeceği bilimsel gerçekliği düşünüldüğünde, demir ustası, doğadaki bu süreci hızlandıran üstün yetenekli kişi olmuştur. Tüm bu inanış ve ön kabulleri, sonraki dönemlerde simyacılar da aynen kabul etmiş ve sürdürmüştür.²⁴⁶

1.4.1.1.2. Demir Tanrı ve Yarı Tanrıları

Dünya mitolojisinde demiri insanlara getiren *Hephaistos*’tur. Roma mitolojisindeki adı ise *Vulcanus*’tur. Bu demir tanrısı, Homeros’ a göre Olympus’ta büyük saygı gören ve ateşe hükmeden ateş tanrısı olarak da bilinir. Öyle ki bu tanrının

²⁴⁵ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 35-44.

²⁴⁶ Sean Martin, *Simya ve Simyacılar*, (çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu), İstanbul, 2009, ss. 46-48.

hayatı çevresinde oluşan olaylar ve sahip olduğu becerileri dünya mitlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Hmeros'a göre Hephaistos, Zeus'la Hera'nın oğlu, Hesiodos'a göre ise Hera'nın hiç kimseyle çiftleşmeden hıncının ve öfkesinin bir ürünü olmuştur. Hephaistos, Aphrodite'nin kocası, tanrıların (ölümsüzlerin) demircisidir; yaratıcılığı ve yeteneğiyle ünlü bir tanrıdır.²⁴⁷ O, yanardağlara hükmeder. Aslında ateşe hükmeder; ancak ateş değildir. Madenlerin ve maden sanatının efendisidir. Çirkin, sinirli ve ayağından sakat olmasına rağmen güçlü kuvvetlidir. Kendine yardım edebilecek altından bir grup kadın işçi ve altın tekerlekli, üç ayaklı masalar yapacak kadar eşsiz yaratıcılığı vardır.²⁴⁸ Yerde ve gökte sevilen iyi yürekli bir tanrı olarak bilinir. Tarımın, el sanatlarının, uygarlığın gelişimine katkıda bulunur; demircileri de korur ve sever.²⁴⁹ Hephaistos'un yanında, yanardağ içindeki demirci işçiliğinde onunla birlikte çalışan Kykloplar vardır. Bunlar demirci Kykloplardır. Alınlarının ortasında tek bir gözü olan devlerdir. Kykloplar üç tanedir. Brontes, Steropes ve Arges. Zeus, onları kendine yıldırım dövmeleri için görevlendirir. Zamanla da tanrısal silahları Hephaistos iradesinde üretirler. Bir mite göre; tanrılarla bu devler arasında mücadele başlar. Herakles de devlere ok atarak duruma müdahale eder. Bir başka mite de yine tanrılar, mücadele halindeyken Hephaistos'a başvururlar. Ancak tanrılar bir canavarla karşılaşınca hayvan biçimine bürünürler. Hephaistos da sığır olur.²⁵⁰ Bu mitlerde görülen Hephaistos'un hayvana dönüşmesi, Kyklopların tek gözlü devler olması vb. durumlar Türk mitolojisindeki Tepegöz'ün tek gözlü devlerden biri olmasıyla benzerlik göstermektedir.²⁵¹

Mitlerde Hephaistos'un doğumuyla ilgili farklı ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerden biri Hera'nın Hephaistos'u kimseyle sevişmeden yalnız öfkeden ve kocasına hıncından kendi kendine doğurmuş olduğudur. İlyada'da da ise Hephaistos, babasının Zeus olduğunu söylemektedir. Bazı mitlere göre de Hera ve Zeus'un evliliğinden Ares, Hephaistos ve Hebe doğmuştur. Fakat bazılarına göre Hera, bir çiçeğe dokunduğunda Ares ve ikiz kız kardeşi Eris'e, bir tere otuna dokunduğunda Hebe'ye ve Hephaistos'a tek başına hamile kalmıştır. Hatta Hephaistos, bu mucizeye inanmayarak Hera'yı,

²⁴⁷ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, (çev. Koray Akten vd.), Ankara, 2006, s. 34.

²⁴⁸ Pierre Grimal, *Yunan Mitolojisi*, (çev. Nihan Özyıldırım), Ankara, 2005, ss. 52-53; Robert Graves, *Yunan Mitleri*, (çev. Uğur Akpur), İstanbul, 2010, ss. 105-106.

²⁴⁹ Edith Hamilton, *Mitologya*, (çev. Ülkü Tamer), İstanbul, 2013, ss. 20-21.

²⁵⁰ P. Grimal, *a.g.e.*, ss. 39-41.

²⁵¹ Derman Bayladı, *Sorularla Mitoloji*, İstanbul, 2010, s. 154.

üzerine oturana kollarıyla saran mekanik bir sandalyeye hapsederek, yalan söylemediğine dair Styx Nehri üzerine yemin etmeye zorlamıştır. Bazıları da Hephaistos'un, erkek yeğeni Talos ile Hera'nın birlikteliğinden dünyaya geldiğini ileri sürmektedir. Hebe, henüz küçük bir çocukken Olympos kültüründeki tanrılara sakilik yapmaktadır. Ganymedes, bu işi üstlendikten sonra Tanrıça, Herakles'le evlenmiştir. "Hephaistos" görüldüğü kadarıyla, güneşsel yarı tanrı olarak kutsal kralın; amblemi yaban domuzu olan "Ares" de onun komutanının ya da veliahtının sahip olduğu bir ünvanıdır. Her ikisi de Olympos kültürünün yerleşmesiyle tanrısal isimler haline gelmiş ve sırayla "Demir ve Savaş tanrısı" rollerine girmiştir. Bir demirci olan Talos da, mitoloğun Hera ile özdeşleştirdiği Daidalos'un kız kardeşi Perdiks'in oğlu olan Giritli bir kahramandır. Ulu Tanrıça için kutsal sayılan keklikler, keklik yürüyüşünün taklit edilerek raks edildiği Doğu Akdeniz'e ait bahar gündönümü orjinlerinde önemli bir role sahiptir. Topal Demirci Hephaistos ve Demirci Talos'un benzer karakterler olması muhtemeldir. Her ikisinin de öfkeli annesi ve rakipleri vardır. Aynı zamanda Tanrıça tarafından yüksekçe bir yerden atılmışlardır.²⁵² Tanrıların ve tanrıçaların kızgın tavırları aslında bir ritüeldir. Bu ritüeller sonunda itelenen ya da istenmeyen diğer kahramanlar da yaşamlarını sürdürebilmek adına kendilerine demircilik gibi meslekler edinmişlerdir.

Hephaistos'la ilgili Roma Mitolojisi'ndeki bir başka anlatı da şöyledir:

"Zeus'a diğer tanrılar tarafından, karısının bir oğlan dünyaya getireceği ve bu oğlanın kendisini tahttan indireceği söylenir. Zeus, bu uğursuz olayı önlemek için karısı Metis'i yutar. Ancak bu olaydan sonra başı şiddetli ağrılara maruz kalır. Ateşin ve demircilerin tanrısı olan oğlu Hephaistos'a, demir dövdüğü en büyük balyozunu alıp yanına gelmesini buyurur. Hephaistos, babasının yanına gelince Zeus, oğluna balyozu bütün gücüyle kafasına vurmasını söyler. Hephaistos, korka korka balyozu ya da baltayı babasının alınının ortasına sallar ve Tanrılar hakanının kafasından bir elinde kalkanı, öteki elinde kargısı, gök gözlü, ışıl ışıl bakışlı, zırlara bürünmüş, güzeller güzeli bir genç kız gülümseyerek çıkar. Bu kız Tanrıça Athena'dır."²⁵³

Bu mitte de Hephaistos'un tanrıya demir balyozla vurduğu ve demir bir nesne aracılığıyla açılan alından tanrıçanın çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda demircilerin bir tanrısı vardır. Tanrı Hephaistos, Yunan mitolojisinde benzersiz bir şekilde doğmuştur. Hephaistos, çirkindir ve her iki bacağı da kısa ve çarpık olduğu için topaldır. Desteksiz yürüyemez. Bu sakatlık, Zeus'un onu (annesinin tarafını tuttuğu

²⁵² P. Grimal, *a.g.e.*, ss. 54-55; R. Graves, *a.g.e.*, s. 60; D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 71- 75.

²⁵³ İlhan Akşit, *The Aegean Mythology*, İstanbul, 2010, ss. 93-95; D. Bayladı, *a.g.e.*, s. 62.

için) Olympos Tepesi'nden Lemnos Adası'na fırlatmasından dolayı olmuştur. Anlatının başka bir versiyonu ise şöyledir:

“Hephaistos, annesi Hera, çirkin ve bedeni biçimsiz doğan oğlunu denize atmıştır. İki Nereus kızı, Theis ile Eurynome onu okyanusun ortasındaki derin mağarada ağırlarlar. Dokuz yıl boyunca Hephaistos, orada (Cedalion'un yer altı mağarasında) demirciliği ve zanaatkârlığı öğrenir.” Bedensel farklılığı Hephaistos'a demirciliğin inceliklerini öğrenmesini sağlamıştır.²⁵⁴

O, yalnızlığını da demire ve diğer metallere şekil vererek gidermeye çalışmıştır. Akhilleus'un meşhur kalkanını, Helios'un güneş arabasını, Herakles'in altın zırhını, tanrıların göz kamaştırıcı tahtlarını ve konutlarını, Zeus'un tanrısal güç ve kudretini simgeleyen asasını o yapmıştır. Zeus'un öfkelendiği zaman fırlattığı yıldırımları, yanardağların derinliklerindeki demirci işçiliğinde yardımcıları Kykloplarla birlikte döven odur. İlk kadın Pandora'nın bedenini çamurdan yoğurup biçimlendiren de odur. Oldukça hünerli olan Hephaistos bu yaptıklarının yanı sıra kolçalar, bilezikler, küpeler ve gerdanlıklar da yapar. Yaptığı süs aletlerini de kendisini ölümden kurtaran tanrıçalara armağan eder. Hera, aradan geçen dokuz yıldan sonra Thetis'in taktığı mükemmel broşu görünce ısrarla nereden bulduğunu sorar. Thetis de Hephaistos'un yaptığını söyler. Hera oğlunu, yirmi körüğün çalıştığı daha iyi bir metal fırını yaptığı Olympos'a geri götürür. Bu sayede Aphrodite ile evlenmesini sağlar.²⁵⁵

Zanaatkârlığının yanı sıra Hephaistos, bir büyücüdür. Yaptığı taht, zincir ve ağlar sayesinde tanrıları ve tanrıçaları bağlar. Nitekim Prometheus'u, Kafkas Dağları'ndaki kayalıklara zincirlemiştir. Hem bağlayıcı, hem çözücüdür. Hem de Athena'nın doğumunda görüldüğü üzere doğurucudur. Bu Tanrı, büyülü gücünün kaynağını madencilerin, demircilerin ve zanaatkârların meslek sırlarıyla ve teknolojinin ve zanaatın mükemmelliğiyle birleştirir. Bütün bu sırların temelinde de “ateşe egemenlik” vardır.²⁵⁶

Hephaistos'un yaptığı her türlü araç-gereç ve nesne kutsaldır. Örneğin Homeros'un anlattığı Troia Savaşı'nda, Troialılar, Hephaistos'a zırh yaptırırlar ve savaşa öyle girerler. Bu zırhların kendilerini koruduğuna ve bu sayede savaşı kazanacaklarına inanırlar.²⁵⁷ Herakles'in Trakhis Serüveni'nde de Herakles üzerine, Hephaistos'un kendisi için yaptığı göz kamaştırıcı zırhı geçirir. Athena'nın kendisine

²⁵⁴ D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 71- 75.

²⁵⁵ R. Graves, *a.g.e.*, s. 105.

²⁵⁶ M. Eliade, *a.g.e. c.*, 2003, ss. 328-340; D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 71- 75.

²⁵⁷ E. Hamilton, *a.g.e.*, s. 145.

verdiği kusursuz altın yeleği giyer ve omuzlarına demir korumalıklar takar. Silah olarak da yanına Zeus'un kendisi için Hephaistos'a yaptırdığı yay ve okların yanı sıra mızrak, miğfer ve oldukça dayanıklı olan bir kalkan alarak arabasına biner. Yunanlıların birçok mitinde Hephaistos'un demirin yanında altın, gümüş ve tunç gibi madenlerden yaptığı zırhlar, mızraklar, miğferler ve birçok savaş aletinden bahsedilmektedir. Hephaistos "Demir tanrısı" ve ateşe egemen oluşuyla "Ateş tanrısı" olarak tanınmasına rağmen, demirin yanında her türlü madeni ustalıklarla işleyen bir tanrıdır.²⁵⁸

Hephaistos'un tüm bu özellikleri ve ateşe olan hâkimiyeti, ona saygınlık kazandırmıştır. Mitlerde babası Zeus ve diğer tanrıların ondan birçok konuda yardım istediği de görülmektedir.

Eski Yunan ve Roma anlatılarında çirkin ve sakat denilebilecek kadar kambur ve bedeni özürlü insanlar olarak betimlenen demirciler, Asya anlatılarında babayiğit ve yakışıklıdırlar. Avrupa mitolojisindeki çirkin demircilere eş veya sevgili olarak Afrodite gibi çok güzel ve çekici tanrıçalar yakıştırılması da dikkat çekicidir.²⁵⁹ Hephaistos'un sakatlığından dolayı sekerek yürüyüşü, Batı Afrika'dan İskandinavya'ya uzanan birçok bölgede bir gelenek halini almıştır. Öyle ki ilkel çağlardaki demir ustaları kaçarak düşman kabilelerine katılmasınlar diye sakat bırakılmışlardır.²⁶⁰ Yakın tarihte bile bazı ulusların demircilerinin sakat (topal) olduğu bilinmektedir.

Mitlerdeki ve başka anlatılardaki tasvirlerde demircilerin, genellikle dev gibi iri yarı, saç sakalı birbirine karışmış, yarı çıplak, post giyinmiş, ham deri önlük kuşanmış, kerpetenle tuttuğu akkor gibi demiri çekiçle örs üzerinde döven; is ve dumandan yüzü gözü kararmış, sert bakışlı, korkunç tavırlı yaratıklar ya da insanlar olarak tasvir edildiği söylenebilir.²⁶¹

Hephaistos'un kendisi çirkindir; ancak güzel tanrıçalarla evlenmiştir. Aphrodite onun eşidir; ancak Hephaistos, üç güzeller diye bilinen Kharitlerin en genci Aglaia (Homeros'a göre Kharis) ile evli olduğunu söylemektedir. Mite göre;

"Hephaistos, Aphrodite ile evlidir. Aphrodite ise eşini aldatmıştır. Üç oğlu Phobos, Deimos ve Harmonia'nın gerçek babası Savaş tanrısı olan Ares'tir. Hephaistos ise eşinin kendini aldattığını öğrenince öfkeyle demirhanesine çekilir ve gümüşten bir

²⁵⁸ İlhan Akşit, *The Aegean Mythology*, 2010, ss. 93-95; Robert Graves, *a.g.e.*, s. 739.

²⁵⁹ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 48-49.

²⁶⁰ R. Graves, *a.g.e.*, ss. 106-107.

²⁶¹ T. Ayan, *a.g.e.*, s. 47.

ağ yapar. Ares’le Aphrodite’i bir yatakta yakalayan Hephaistos, bütün tanrıları evine çağırır ve onları deşifre eder.”²⁶²

Yine *Odysseia*’da Aphrodite ile Ares’in yasak aşkı ve Hephaistos’un demirden ördüğü ağlar şu sözlerle dillendirilmiştir:

“Ares bol armağanlar vermişti nasıl,
Ve nasıl kirlletmişti yatağını kral Hephaistos’un
Güneş de o saat yetiştirmişti ona bunu
Birleştiklerini onların bir oydu gören
Bu acı haberi duyar duymaz Hephaistos
Yürüdü gitti demir ocağına doğru
Çok kötü şeyler kuruyordu kafasında
Koca bir *örs* yerleştirdi orda kütüğe
Bir ağ ördü kırılmaz ve çözülmez *zincirden*
Kıskıvrak kapatacağı içine iki sevgiliyi
Bitirince bu tuzağı Ares’e köpürdü, köpürdü
Gitti güzelim yatağının bulunduğu odasına
Demirleri yatağın ayaklarına çepçevre doladı
Bir sürü *zincir* yaydı üstüne, dam yaptı.
Bunlar örümcek ağ gibi inceciktiler.”²⁶³

Mitin sonunda, tüm bu olanlara rağmen Hephaistos’un, Aphrodite’i çok sevdiği için onu affettiğini ve ondan ayrılmadığını görüyoruz.²⁶⁴ Başka bir mitte Hephaistos’un bu güzel eşlerine rağmen Tanrıça Athena’ya tecavüze yeltendiği, muktedir olamadığı; ancak Athena tarafından tohumlarının Toprak Ana’ya atılmasıyla Toprak Ana’da döllemenin gerçekleştiği anlatılmaktadır. Atina’nın ilk krallarından Erikhtonius da bu şekilde dünyaya gelmiştir.²⁶⁵

Roma mitolojisinde Demir tanrısı, daha önce de bahsettiğimiz üzere “Vulcanus” olarak bilinmektedir. Aslında bu tanrı, Yunan Mitolojisi’deki Hephaistos ile aynı tanrıdır. Vulcanus ile ilgili anlatılan bir mit de şöyledir:

“Orion, Neptunus’un oğludur. Orion, yakışıklı bir dev, güçlü bir avcıdır. O suyun üstünde yürüyebilmektedir. Orion, Chios Kralı Oenopion’un kızı Merope’ye âşıktır ve onunla evlenmek istemektedir. Kral kızını vermek istemez. Orion da kızı zorla elde etmeye çalışır. Kral bu davranış karşısında Orion’u sarhoş ettikten sonra gözlerini oydurup deniz kıyısına atırır. Kör olan Orion, Cyclops çekicinin sesini takip ederek Lemnos’a ulaşır ve Vulcanus’un demirhanesine gelir. Vulcanus, ona acır ve yanına

²⁶² R. Graves, *a.g.e.*, s. 80.

²⁶³ Homeros, *Odysseia*, (çev. A. Erhat ve A.Kadir), İstanbul, 1978, ss. 153-154.

²⁶⁴ R. Graves, *a.g.e.*, s. 80.

²⁶⁵ D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 71-75; R. Graves, *a.g.e.*, ss. 117-118.

adamlarından birini verir. Bu olaylar Mr. Longfellow'un 'Orion'un Gizlenişi' üzerine yazdığı şiirde şöyle anlatılır:

Düştü aslanın kızıl derisi
Nehre, ayağının dibine
Artık vurmuyor sopası
Boğanın alnına, ama
Dolanmış eskiden olduğu gibi deniz kıyısında
Oenopion kör ettiğinde
Aradı *demirci* ocağında
Ve tırmandı dar geçitte
İyileştirdi görmeyen gözlerini güneşte.²⁶⁶

Bu anlatıdaki demirci Vulcanus'un, merhametli ve yardımsever olduğu görülmektedir.

Zırhını Zeus'un başına takan bir tanrıça olarak bilinen Athena da, metal işçiliğini ve tüm mekanik sanatları himayesi altına alan ve "geceleri parlayan" ay tanrıçasıdır. Kadınları aileyle ilgili sanatlarda, erkekleri ise savaşla ilgili sanatlar konusunda eğitmiştir. Tanrıça tahttan indirildiğinde demircilik tanrısallaştırılmıştır.²⁶⁷

Dantsien San ise, Afrika'daki ilkel kabilelerin tanrısıdır. Dantsien San, bir fırtına tanrısıdır. Aynı zamanda demirci kılığındadır. İlkellerden Kouang-si'li T'ou-jenler, tanrı Dantsien San'a keçi kurban etmektedirler; çünkü bu tanrı, keçi kafalarını örs olarak kullanmaktadır. Dantsien San, demiri, fırtına sırasında kurban edilen hayvanın boynuzları arasında dövmekte; şimşekler ve kıvılcımlar sağanağı başladığında demonları alt etmektedir. Tanrı, demirci kılığında insanları ve ekinleri korumaktadır. Dogonlarda da; uygarlaştırıcı kahraman rolünü yine göksel demirci üstlenmiştir. Bu demirci, gökten tohumları indirmekte ve insanlara tarımı öğretmektedir. Fırtına tanrıları, yeryüzünü "yıldırım taşlarıyla" dövmektedir. Amblemleri de çift taraflı balta ve çekiçtir. Bu aletler de gök ve yerin kutsal evliliğinin işaretidir.²⁶⁸ Aslında demirciler, örslerinde demir döverken kudretli tanrının yaptığı ilk işe öykünürler.

Görülen o ki, demirci ilkel toplumlarda çoğunlukla saygın bir konuma sahiptir. Birçok toplumda hükümdarların tanrı tarafından seçildiğine inanıldığı gibi demircilerin de tanrı tarafından gönderildiğine inanılmıştır. Öyle ki mitik dönemdeki demirci; simgesel anlamda, mesleği demircilik olan güçlü tanrıların ya da fırtına tanrıalarının "yardımcısı"dır. Başka bir söylemle demircilik, güçlü tanrıların ya da fırtına tanrıalarının

²⁶⁶ Thomas Bulfinch, *Bulfinch Mitolojisi*, (çev. Esin Özer-Berk Özcangiller), İstanbul, 2003, s. 219.

²⁶⁷ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev. Ali Erbaş), İstanbul, 1997, s. 79.

²⁶⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 31.

“mesleği”dir. Ugarit mitolojisinde bir Kenan metni olan Baal’ın Şiiri’nde Tanrı Koşar, “Va-Hasis Baal için iki sopa yapmıştır. Baal da bunları kullanarak yeraltı suları ile denizlerin efendisi Yam’ı alt etmiştir.” Koşar, bu mitte *tanrısal demirci* statüsündedir. Bu mitin Mısır versiyonu ise şöyledir: “Çömlekçi Tanrı olan Ptah, Horus’a Set’i yenmesini sağlayacak silahları yapmıştır. Aynı zamanda Ejder Vritra ile savaş Indra’nın silahlarını *tanrısal demirci Tvaştri* yapmıştır.” Mısır tanrısı Osiris de, hem bitkiler dünyasının hem de yeraltı dünyasının efendisidir. Aynı zamanda Mısırlılara metal işçiliğini öğreterek tarım aletlerini yaptırır. Hephaistos, Zeus’un Typhon’u yenmesini sağlayan yıldırımı yapmıştır. Thor, yılan Midhgardhsormr’ı, Kyklopların İskandinav muadili olan cücelerin yaptığı çekici, Mjölner’le ezmiştir.”²⁶⁹

Bu mitlerden yola çıkarak da diyebiliriz ki demirci ya tanrının kendisidir ya da tanrıların yardımcısı statüsünde zanaatkârdır. Ayrıca demirciler, yıkım araçlarının ve ölüm silahlarının yanında, dünyada fayda sağlayacak ve barış içinde kullanılacak varlıkların da yaratıcısı olmuşlardır. Bu yönleriyle de tarih boyunca hem kahraman, hem de karanlık güçlerin yeryüzündeki temsilcisidirler.

1.4.1.1.3. Köken Mitleri Olarak Demir

Demir, doğa temelli köken mitlerinde; önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan simgesel “kurucu ilke”; iyiliği üstün kılan, kötü ruhları kovan ve egemenliği kuran simgesel bir “tanrısal güç” tür. Çin tasarımlarında ise “kuvvet ve adaletin” simgesidir. Demir, yerleşik yaşama bağlanan tasarımlarda, tarıma geçilmesiyle birlikte “uygarlık yoluyla” zafer simgesidir. İlkel mitolojilerde, “savaş yoluyla” üstünlük simgesidir. Kimi tasarımlarda içinde yaşam ve barışın düşmanı olan ve yeri-zamanı geldiğinde “şeytani” biçimde somutlanan “güç” simgesidir. Astrolojik tasarımlarda ise “metal ve ateş”le simgelenen “Mars” gezegenidir. Bazı kaynaklarda da metali ve batıyı simgeleyen “Venüs” tür.²⁷⁰

Mitsel tasarımların birçoğunda, fırtına tanrıları, yeryüzünü “yıldırım taşları” ile dövmüştür. Fırtına tanrılarının simgeleri ise; “çift taraflı balta ve çekiç”tir. Aynı zamanda bu “çift taraflı balta ve çekiç”, yer ile göğün “kutsal evliliğinin” simgeleridir. Tasarım gereği “metaller” de, “kurban” edilmiş yarı-tanrısal bir ezeli varlığın “kanından” ya da “etinden” çıkarılmıştır. Giderek “cinsiyet kazanmış” ve cinsel “simgeler” edinmiştir. Yerin “karnı” ya da “dölyatağı” olarak algılanan “maden

²⁶⁹ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç*, Ankara, 2004, s. 72.

²⁷⁰ J. Campbell, *a.g.e.*, 1992, s. 476.; M. Eliade, *a.g.e.*, 1997, s. 79.

yatağı”nda madenler, embriyonlar biçiminde simgelenmiştir. Ayrıca tanrıların yardımcıları olan demirciler de bu embriyoları döverken ve işlerken tanrıların işini yaptıklarına inanmıştır. Bu durumda metalürji ve dolayısıyla demir için; söz konusu göksel varlığın yoktan var etme fikri yerine kutsal evlilik ve kanlı kurban yoluyla yaratılış fikri ve üreme kavramı ortaya çıkmıştır.²⁷¹

Demirin kökenini konu alan birçok ulusun mitleri vardır. Bunlardan sadece biri olan Kalevela Destanı’nda geçen mit şöyledir:

“Destadaki kahraman Vainamoinen, bir kayık yaparken kendi kendisini tehlikeli bir şekilde yaralar. Demirin menşei ile ilgili bir şarkıyı hatırlayıp söylerse bu yarası iyileşecektir. Fakat ilk önce bu şarkıyı hatırlayamaz. Başka sihirbazlardan yardım aranırken birdenbire demirin menşeiini hatırlar ve anlatır: ‘Hava, anaların ilkidir, su kardeşlerin büyüğüdür, ateş bu üç kardeşten ikincisi, demir en küçükleridir. Ukko, büyük yaratıcı yeryüzünü sudan ayırmış ve deniz ülkelerini yaratmıştır. Fakat o zaman hâlâ demir yoktur. Sonra Ukko, avuçlarını sol dizinin üzerinde birbirine sürer, böylece demirin anaları olan tabiatın üç ana maddesi meydana gelir.’ Bunları anlattıktan sonra yarası da iyileşir.”²⁷²

Anlatıya göre yoktan var edilen demir; hava, su ve ateşten sonraki en önemli unsurdur. Dikkati çeken başka bir husus da demirin yara iyileştirici fonksiyonunun şarkıda gizli olmasıdır. Ayrıca o şarkı, hikâyeyle birlikte söylenmezse derde de deva olamaz.

Başlangıç mitlerinde, göksel kökenli kabul edilen ya da “tanrının oğlu” olduğuna inanılan, insanlığın ilk atası simgesel örnek insana “Ata Demirci” denmiştir. Köken mitleri açısından ayrıcalıklı bir yere sahip olan Afrika mitlerinde, “Ata ya da İlk Demirci” hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Mitolojik bir anlatıda “İlk Demirci” nin yüce tanrı Amma’dan “ekilebilir tohumları” aldığı ve bunları balyozunun içine koyduğu, sonra da demir bir ipe tutunarak yüce tanrı tarafından yeryüzüne indirildiği anlatılır. Bu mitlerde “İlk Demirci”nin gökten yeryüzüne inerken kullandığı simgesel ip ya da merdivenin “demir ip” olarak adlandırılması önemlidir. Afrika kabilelerinden Dogonlarda, Savadogalarda, Gurunsilerde ve Bololarda da ilk demirci, yüce tanrının oğludur; yeryüzüne inmiş, yerle temas edince saflığını kaybetmiş ve bunun sonucunda yeniden göğe çıkamamıştır. Bu ilkel toplumlarda insana ateşi kullanmayı, hayvan yetiştirmeyi ve tarımı nasıl yapacağını, demirci öğretmiştir. Aynı zamanda demirci, erginlenme törenlerinin baş eğitmenidir; kâhin ve peygamber olarak da kabul edilmiştir.

²⁷¹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 31.

²⁷² Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2010, s. 21.

Bambaralarda, Mandelerde, Malinkelerde, Uassulonkelerde ise büyük rahip neredeyse her zaman bir demirci olmuştur.²⁷³ Bu yönleriyle toplumların dinsel ve kültürel yaşamında önemli bir işleve sahip olan İlk Demirci'ye Afrika tasarımlarında yüklenen sorumluluklar bunlarla sınırlı değildir. Bu ilkelerde de gizli topluluklar, genellikle demirciler tarafından yönetilmektedir. Örneğin Dagonların uygarlaştırıcı kahramanı, yol gösterici “Cin Nommo”, demirci donuna girip yeryüzüne iner ve insanlara uygarlığı belletir. Bu nedenle kimi anlatımlarda “İlk Demirci”, tanrının öz oğlu olarak betimlenmektedir.²⁷⁴ Aslında “Göksel Demirci”, “Ata Demirci” ya da “İlk Demirci”nin önemini algılayabilmek için kutsal mitlere bakmak yeterlidir. Anlatılanlardan hareketle diyebiliriz ki “Göksel Demirci” ya da “İlk Demirci” tanrının oğlu, habercisi ya da işbirlikçisidir.

İlk demirciyle ilgili başka bir mitik anlatıda da tanrı Amma'dan şöyle bahsedilmektedir:

“Demirciler, önceleri gökte yaşıyorlardı ve yüce tanrı Amma için çalışıyorlardı. Ne var ki demircilerden biri tanrının darısını çalıp balyozunu saklayınca Amma öfkelenmişti. O'nu yeryüzüne indirdi. Yere iner inmez demircinin saflığı kayboldu; yeniden saflığını kazanmak için göğe yükselmek istediysen de bunu başaramadı.”²⁷⁵

Üçüncü mitik anlatımda da ata demirci, insanların yeryüzündeki yerleşik hayata geçmelerini sağlayan tarımı ve işbirliğini öğretendir. Mit şöyledir:

“Ata Demirci, gökte, insanın temel organlarını temsil eden ‘sekiz adalı bir zahire ambarı’ yaptırır. Ve her odaya ekilebilir tohum koyar. ‘Göksel toprak’tan yapılan bu ambar, ilk demirci tarafından yeryüzüne indirilir ve burada ‘ilk saf tarlayı’ oluşturur. İnsanlar bu tarla çevresine yerleşir ve örgütlenirler.”²⁷⁶

“İlk Demirci”nin yanı sıra mitik anlatımlarda demir, bir tanrının ya da bir yarı-tanrının bedeninden bitmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma örnek de “İndra'nın Organlarının Kesilmesi” mitidir. Anlatıda, aşırı soma nedeniyle sarhoş olan tanrının bedeninin akmaya başladığı, böylece de bu bedenden her tür canlıyı, bitkiyi ve metali doğurduğu anlatılmaktadır.²⁷⁷ Bu anlatıda da demirin dolaylı ya da doğrudan tanrı ile var olduğu görülmektedir. Nitekim dünya mitlerinde demirle ilgili ortak değerlerden biri; insan bedeninin ya da bir parçasının demire dönüşmesidir. Bu dönüşümü konu alan başka bir mit de şöyledir:

²⁷³ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 92-103.; M. Eliade, *a.g.e.* c, 2003, s. 71.

²⁷⁴ Esat Korkmaz, *Simgeler Sözlüğü*, İstanbul, 2010, ss. 291- 294.

²⁷⁵ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 99.

²⁷⁶ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 99-100.

²⁷⁷ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 73.

“İlk yaratılmış insan Gayomart’a, Angra Mainyu ölüm cinini yollar. Ölüm zamanı gelmeyen ve otuz yıl daha yaşayacak olan Gayomart’a tamah, hastalık, şehvet, uyuşukluk bulaşır ve bunlar, ölünce soluna düşerek tohum verir. Gayomart’ın bedeni, güneşle temizlenir ve ölümünden sonra, organları metallere yapıldığı için, bedeninden sekiz cins metal çıkar. Bunlar altın, gümüş, pirinç, kalay, kurşun, cıva, elmas ve demirdir.”²⁷⁸

Mite göre demir, ilk insan olan Gayomart’ın bedeninden var olmuştur. Yunanlıların bir mitinde de “İki kardeş, üçüncü kardeşi öldürür; bir dağın altına gömer ve bedeni demire dönüşür.” Mısır geleneklerinde ise Plutarkhos ile Diodoros, Mısırlıların “Seth’in dişleri” diye adlandırdıkları demirden nefret ettiklerini aktarırlar. Ayrıca, “Seth’in dişleri” olarak betimlenen demir; piramit yazılarında, Mısır şeytani “Seth” in kemikleri olarak da geçmektedir.²⁷⁹ Plutarkhos “De İsedede” adlı eserinde “Seth’den çıkmış demir” den ve bu demirden Mısırlıların nefret ettiklerinden söz etmektedir. “Horus’un kemikleri” de hematit olan demir madeni olarak kabul görmüştür.²⁸⁰ Başka bir mite göre de; “Yeryüzünde oluşturulan her şey Osiris’in sırtında yatar. İlk olan onun adıdır. Osiris’in vücudu Set tarafından parçalara ayrılmıştır. P’an Ku ve Ymir’in kemiklerinin taşları oluşturması gibi Set’in kemikleri de yeryüzünde bulunan demiri oluşturmuştur.”²⁸¹

Batı Afrika’da demirle ilgili bazı simge ya da sembollerin anlatılarda yer aldığı görülmüştür. Bu duruma bir örnek, Aşanti ülkesinin iç bölgelerine ait bir mite şöyle geçmektedir:

“Oğul, bir kâhine giderek ölü babasının ruhunun neler söylediğini öğrenmek ister. Kahn, belki babası, belki annesi, dede (babasının babası)ya da anneannesine ait ruhun kendisi için su dökmesini istediğini söyler. Kâhin bunun üzerine bir çapa, bir balta, bir bilezik, bir çömlek, kısaca herhangi bir nesne göstererek şu demir parçası ya da bu çömlek senin baban, annen, babadeden ya da anneannendir. ‘Babam bir balta, annem bir bileziktir.’ Ata olduğu için de onu alıp bir yere koyduktan sonra üzerinde kurban keseceğiz.”²⁸²

Mitte, baba demirden bir balta, anne demirden bir bileziktir. Bu nesnelere vücut bulan anne ve babaya kurban kesilmesi de aslında, demirin ilahî kökenine işaret etmektedir

²⁷⁸ J. Campbell, *a.g.e.* a, 2003, s. 190.

²⁷⁹ D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, s. 41.

²⁸⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 74.

²⁸¹ J. Campbell, *a.g.e.* c, s. 221.

²⁸² Lucien Levy Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, (çev. Oğuz Adanır), Ankara, 2006, s. 179.

1.4.1.1.4. Demir Nesnelere ve Alet- Edavatlarla İlgili Mitler

Ernst Cassirer'e göre tek tek "sembolik formlar"; mitos, dil, sanat, bilgi bu süreç için kendilerinden vazgeçilemeyen temel teşkil ederler. Oysaki insanın araç gereç kullanımına yönelik yönelmez davranış tipinde bir dönüşüm başlar. Araç gerecin hizmet ettiği maksat, kendi içinde belirli bir öngörü taşır. Bu anlamda harekete geçme yalnızca şimdiki zamanın baskısından kaynaklanmaz. Harekete geçmek aynı zamanda geleceğe ait bir şeydir.²⁸³ Bu görüş; mitlerdeki nesnelere sembolik anlamlarının ötesinde zamansal anlamlarının da olduğuna bakmayı gerekli kılmıştır.

Nitekim ilkel kabilelerin birçoğunda savaş araç ve gereçleri demirdendir. Bunun nedeni ise demirin yaşam ve barışın düşmanı olan sihirli bir gücü barındırdığına inanılmasıdır. İlkel toplumlarda demirden yapılmış aletlere farklı anlamlar yüklenmiştir. Öyle ki sembolik anlam yüklenmiş şekliyle bu aletler; mitlerin gerçek olduğu varsayıldığında o dönem insanının hayata bakışından izler taşımaktadır.

Eliade'ye göre, Demir Çağı mitolojisinde taş, ana kaya ve demir silah, demirci ocağında doğum sanatıyla ortaya çıkarılan bir çocuktur. Bu nedenle maden filizleri, metaller ve dolayısıyla aletler de cinsiyetlidir.²⁸⁴ Mitik algıdan bakıldığında "Demir alet çocuksa, doğurulandır." Dolayısıyla cinsiyetlidir; çünkü dişi olan doğuracaksa doğan dişi ya da erkektir.

Çin mitlerinden birinde; tanrıların ağızları demir bir bıçakla açılmıştır ve sonrasında da bu işlemin törenleştirildiği görülmüştür.²⁸⁵ Yakın Doğu'daki bir başka mitte de gökten koparıldığına inanılan bıçak, tanrıların elinde bir dayanaktır. Mit şöyledir: "Tanrıların kralı Alalu, kendi sakisi Anu tarafından tahttan indirilir. Alalu'nun oğlu Kumarbi, dokuz sene boyunca Anu'ya hizmet eder. Sonra o da Anu'yu tahttan indirir. Tanrıların krallığını ele geçirmek için uğraşan Kumarbi, Ullikummi taşından korkunç bir dev doğurur. O dev, göğe kadar büyür ve tanrılarla insanların varlığını tehlikeye atan Teshub'a saldırarak onu bozguna uğratar. Yeri gökten koparan bıçağı elde eden eski tanrılardan Ea, bu bıçağı, korkmuş tanrıların emrine verir. Teshub, devi ancak ayakları taştan kesildikten sonra yenilgiye uğratabilir."²⁸⁶

Frigya'nın ulusal tanrıçası olan Kybele, yalnızca tanrıların değil bütün varlıkların da anasıdır. Her yıl mart ayının yirmi ikisinde Kybele onuruna şenlikler

²⁸³ E. Cassirer, *a.g.e.* a, 2005, s. 50.

²⁸⁴ Mircea Eliade, *Forgerons et Alchimists*, Flammarion, Paris, 1956, s. 24.; M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 38.

²⁸⁵ D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, s. 223.

²⁸⁶ M. Eliade, *a.g.e.*, 1997, s. 169.

düzenlenirmiş. Bu şenlikler aslında rahip adayları için bir tür tarikata girme törenleriymiş. Rahipler tören başlamadan önce iyice bilenip keskinleştirilmiş bıçaklar hazırlayarak onları yerlere bırakırlarmış. Çılgınca çalan müziğin ve raksın etkisiyle coşkuya kapılan izleyicilerin kimileri, bu bıçakları kaptıkları gibi cinsel organlarını kökünden kesiverirlermiş.²⁸⁷ Görülen o ki bu törenlerdeki demir bıçak, dini bir ritüelin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Yunan veya Roma mitlerinde Demir tanrısı Hephaistos'un demircilik mesleğinde çok başarılı olduğu ve demirden çok sayıda değişik nesne ve araç gereç yaptığı da mitlerde anlatılmaktadır

“Demirden yapılmış bir ev” ve “demir parçası” ndan bahseden bir mit şöyledir:

“Argos kralı Akrisos’un Danae adında bir kızı vardır. Bir gün bir tapınağa gider ve biliciye torunu olup olmayacağını sorar. O da Danae’nın bir oğlu olacağını, o çocuğun da büyüyerek kralı öldüreceğini söyler. Bu duruma çok üzülen kral ne yapacağını bilemez. Çok sevdiği kızını öldüremez. Bir çare arar ve çareyi yeraltına demirden bir ev yaptırarak ve oraya da küçük bir hava deliği açarak bulur. Sonra kızını oraya kapatır.

Yaşananlar dizelere şöyle yansımıştır:

‘Günlerini orada geçirmeye başladı
Güzel Danae. Günişğının yerini
Demir duvarlar aldı
Bir mezar kadar karanlık odada
Tutsaklar gibi yaşadı. Ama bir gün
Altın yağmurlarla indi Zeus yanına.
Zeus’tan Danae’nın bir oğlu oldu.’

Bunu öğrenen Akrisos, kızıyla torununu bir sandığa koyup denize atar. Diktys adlı bir balıkçı, ana-oğulu bulup kurtarır. Ana-oğul yıllarca bu balıkçı ve karısıyla birlikte yaşarlar. Parseus da bir balıkçı olur. Diktys’in kardeşi de bir kraldır. Danae’ye âşıktır ve onunla evlenebilmesi için Parseus’u yok etmesi gerekmektedir. Bunu başaramaz. Anlatının sonunda da Parseus, annesiyle birlikte Larissa kralının düzenlediği yarışlara katılır. Bu yarışlarda disk atarken bir demir parçasını öyle güçlü fırlatır ki, disk gidip seyircilerin kafasına düşer. Seyirci, oracıkta ölüverir. Ölen Akrisos’tur. Torunu tarafından öldürülmüştür.”²⁸⁸

Anlatıda Danae’nın hapsedildiği yeraltındaki evin duvarlarının demirden olması dikkat çekicidir. Ayrıca evde demirin seçilmesi, kanaatimizce sağlam ve koruyucu olma özelliğindedir. Parseus’un kendi torunu tarafından bir demir parçası ile öldürülmesi de

²⁸⁷ D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 95-97.

²⁸⁸ E. Hamilton, *a.g.e.*, ss. 101-106.

bir rastlantı olmamalıdır. Büyük olasılıkla burada da demirin gücü ve öldürücü özelliği vurgulanmıştır.

Hera ile Zeus'u anlatan bir mitte de “örs” cezalandırma aracı olarak kullanılmıştır. Mit şöyledir:

“Hera ile Zeus, sürekli kavga halindedir. Zeus'un kendini beğenmişliğinin ve hakaretlerinin dayanılmaz bir hal aldığı anda; Hera, Poseidon, Apollon başta olmak üzere tüm Olymposlular, onun etrafını sararlar. Ham deriden sirmalarla vücudunu bağlarlar. Yüz düğüm atarlar. Yıldırımını ondan uzaklaştırırlar. Thetis, Zeus'a yardım eder ve iplerini çözer. Hera, başı çektiği için Zeus, Hera'nın ayaklarına birer örs bağlar ve altın kelepçeyle her iki kolundan gökyüzüne asar.”²⁸⁹

Bu mitte Hera'nın ayaklarına bağlanan örsler, ona eziyet çektirmek için kullanılan bir alet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunanlıların mitolojisinde “Yazgı Tanrıları” olarak bilinen “Moiralar”la ilgili mit şöyledir:

“Zeus'un Themis ile evliliğinden doğan üç kız kardeşmiş Moiralar. Bu üç kardeş, tanrılar hakanının kızıdır; ancak onların verdiği kararı değiştirmeye babalarının dahi gücü yetmezmiş. İnsanların yazgıları, bu tanrıçaların yaşadıkları sarayda demir ve tunç üstüne kazınmıştır. O yazıları hiçbir şey silemez.”²⁹⁰

Bu mitte; demir ve tunç madenlerinin doğada zor kaybolmasından dolayı üzerlerine insanların kaderlerinin yazıldığından ve değiştirilmediğinden bahsedilmiştir. Mitten hareketle denilebilir ki ölümlü olan insanla onun kaderini ölümsüzleştiren demir ilişkilendirilmiştir.

Yukarıda verilen mitlerden hareketle, dünya kültürlerinde bazı tapım nesnelerinin dinsel anlamı ve simgeselliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mitolojilerde de tanrılar ve tanrıçaların sahip olduğu nesnelere, kutsaldır. Bu kutsiyet de bu nesnelere gelişigüzel seçilmediğini ve kendilerine has anlamlarının olduğunu göstermektedir. Aletleri, özellikle demirden yapılan aletleri yapma ustalığı da insanüstü bir yetenektir; dolayısıyla tanrıdan gelmektedir.

Afrika ilkelleri de demirci aletlerini kutsalla ilişkilendirmektedir. Bu nedenle Togolu demirciler, aletleri için “çekiç ve ailesi” demektedir. Angola'da çekice tapılmaktadır; çünkü tarım için gerekli aletler çekiçle yapılmaktadır ve çekiç bir prene gösterilen saygıyı, bebeğe gösterilen özeni görmektedir. Ogoweler, demiri tanımadıkları için komşu kavimlerdeki demircilerin körüklerine tapmaktadırlar. Mossengereler ve Ba-

²⁸⁹ R. Graves, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹⁰ D. Bayladı, *a.g.e.*, s. 138.

Sakateler, demirci ustasının asaletinin körüğünün içinde yoğunlaşmış olduğuna inanmaktadır. Kouang-si’li T’ou-jenler, Tanrı Dantsien San’a keçi kurban etmektedirler; çünkü bu tanrı, keçi kafalarını örs olarak kullanmaktadır.²⁹¹

Mitik anlatımlarda da orak, kalkan, kılıç vb. aletler kahramanların kullandığı vazgeçilmez nesnelere dir. Örneğin, Yunan mitolojisinde Zeus’la evliliği olan Demeter, elinde bir asa ya da orakla simgelenmektedir.²⁹² Bu aletlerin büyülü nesnelere birlikte kullanıldığı bir başka mit de şöyledir:

“Parseus, tanrılar hakanının oğlu olarak dünyaya gelir. Büyüyüp delikanlı olduğunda ise adanın kralı Polydektes ondan Gorgo Medousa’nın başını getirmesini ister. Bu olayda Parseus’a Hermes ile Athena da yardımcı olur. Medouse’nin öldürülebilmesi için büyülü başlığa, büyülü heybeye ve büyülü sandallara gereksinimi vardır. Bu nesnelere Nymphelerden alır ve Hermes; kahramana bir orak, Athena’ya bir kalkan verir. Athena, Parseus’a Medouse ile göz göze gelmemesini de öğütler. Bu öğüde uyan Parseus, Medouse’nin görüntüsünü ayna gibi kullandığı kalkanına yansıtarak canavara yaklaşır ve Hermes’in verdiği orakla da başını keser. Kesilen kafadan akan kanlardan da kanatlı at Pegasos ile eli kılıçlı Khryssosor birlikte çıkarlar.”²⁹³

Roma mitolojisindeki orman tanrısı Voltumna, zıt çiftlerin ötesinde iki cinslidir. Ormanda her yıl klasik atletizm ve sanat yarışmaları düzenlenir. Yıl çivisi, Tanrı Nortia Tapınağı’nın duvarına çakılır. MÖ 320’den kalma olan bu eserde Yıl çivisinde ortada kanatlı tanrıça sağ elinde çekici, solunda yıl çivisini tutar.²⁹⁴ Çivideki genç çift Atalanta ve Meleager’dir. Öyküye göre Meleager’in doğumunda kader tanrıçaları annesine görünmüşlerdir. Onun yüksek soylu bir erkek ya da bir kahraman, ya da ocaktaki kütük yanıp bitene kadar yaşayacak biri olacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine anne yatağından kalkarak odunu ateşten almış ve kasaya gizlemiştir. Meleager büyümüş ve ava merak salmıştır. Fakat vahşi şeylerin tanrıçası Artemis, Meleager’in babası Kalydon Kralı Oineus, büyük bir festival şöleninde tanrıçaya bir şey sunmayınca, hiç kimsenin durduramayacağı çok güçlü bir domuz yaratmıştır. Romalı şair Ovidius, bu domuz için yazdığı şiirinde boynunun demirden olduğunu söylemektedir. Sözlerin bir kısmı şöyledir:

“Kan ve ateş büyük gözlerinde dönüyordu

Boynu *demirdendi*, kılları mızrak gibi diken dikendi

²⁹¹ M. Eliade; *a.g.e.* a, 2003, s. 30.

²⁹² D. Bayladı, *a.g.e.*, s. 46.

²⁹³ D. Bayladı, *a.g.e.*, ss. 241-244.

²⁹⁴ J. Campbell; *a.g.e.* a, 2003, s. 283.

Homurdandığında salyası süt beyazı köpürürdü...”²⁹⁵ Tanrıça'nın sağ elinde çekiç, sol elinde yıl çivisinin bulunması, bu aletlerin kutsala ilişkin olduğunu söylemek için yeterlidir. Aynı zamanda Tanrıça'ya sunulan domuzun boynunun demirden yaratılması da önemlidir. Domuz güçlü yaratılmıştır; ancak demir de bu güce güç katan bir unsur olmuştur.

Dünya mitlerinin birçoğunda çift taraflı balta kullanılmıştır. Küçük Asya'da yıldırım simgesi olan çift ağızlı balta, fırtına tanrısının işaretidir. Çifte balta, daha çok Anadolu ve Girit'te insan ve boğa kurbanında kullanılan bir alettir. Ölüm aletidir; ancak; Zeus'un kafasını elindeki balta ile yaran Demirci Hephaistos'un bu balta sayesinde bir doğumu (Athena'nın doğumu) gerçekleştirdiği de görülmektedir. Hephaistos'un buradaki rolü, kutsal çifte baltanın doğuma yardımcısı olmasıdır. Baltanın bu iki işlevi gerçekleştirdiği için çift taraflı olduğu düşünülmüştür. Bazı baltalar ise tarihi kaynaklara göre; her iki yüzünde dört bıçak bulundurmaktadır. Taştan, tunçtan, altından, kurşundan, fildişi ve demirden yapılan baltalar özellikle Akdeniz ülkelerinde çok yaygın kullanılmıştır.²⁹⁶ Hellenizm dönemi Avrupası'nda çifte baltalı tanrıça Mima'ya ait balta, Girit rahibe ve tanrıça olan kadınların başlarının üstünde veya ellerindedir. Ayrıca Girit'te kurban törenlerinde de çift taraflı balta kullanıldığı bilinmektedir. Paleolitik Çağ dönemine ait Irak'taki Tel Arpaşiya'da da çifte balta, çıplak bir tanrıçanın elinde bulunmaktadır. Bu baltanın çift taraflı oluşu, bazı bilim adamlarına göre; eril ve dişili tamamlayıcı unsurdur.²⁹⁷

Hint mitolojisinde bereket tanrılarında Vişnu dünyayı korumakla görevli olan bir tanrıdır. Hindistan'da büyük bir tapınım gören bolluk ve bereket simgesi inek, çoğunlukla dört kollu bir tanrı olarak tasvir edilir. Bu tanrının ellerinde bir disk, bir sedef, bir lotus çiçeği ve bir balta bulunmaktadır.²⁹⁸ Hindistan'ın tanrısı olan Şiva, Tanrıça Kali'nin eşidir. Şiva, yogaların, ölü yakma alanlarının, onun tefekküre dalmış varlığıyla vahşetleri dinen yabanıl hayvanların ve lingamın (fallus) efendisidir. Simgesi üç ağızlı çatal mızraktır.²⁹⁹ Bu tanrıların simgeleri olan balta ve mızrak, gücü temsil etmektedir.

²⁹⁵ J. Campell, *a.g.e.* a, 2003, s. 284.

²⁹⁶ B. Satış, *a.g.e.*, s. 51.

²⁹⁷ M. Eliade; *a.g.e.* c, 2003, s. 164.

²⁹⁸ Hatice Ayhan Aydoğan, *Türk Kültüründe Bereketi Artırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2012, s. 55.

²⁹⁹ J. Campbell, *a.g.e.* b, 2003, s. 169.

Çin mitolojisinde “P’an Ku” adındaki ilk canlı, keser ya da bazı Çin yazılarında bulunduğu gibi bir balyoz ya da bir keski ile donanmıştır. Aletleriyle birlikte P’an Ku metal gökyüzünü dövmek üzere balyozunu kullanan Memphis’in tanrısı Mısırlı Ptah ile bağlantılıdır. O dünyada var olan her şeyin eriticisi, dökümcüsü ve şekillendiricisidir. Diğer balyoz tanrılar arasında, dünya evini inşa eden Ari-Hint Indra, Anadolu’nun Tarku’su, Mezopotamyalı Rammon ya da Adad, Kuzey Avrupalı Thor bulunmaktadır. Mısır’da balta, bir tanrının çok eski sembolüdür. İskoçya’da balyoz, kış kraliçesi karakterinde Cailleach (Yaşlı Zevce) tarafından taşınır, onunla dağlara şekil verir ve vurduğu zaman toprağın sertleşmesine neden olur. Görülen o ki; farklı ulusların mitlerinde geçen balyoz, keser ve balta; aslında aynı işlevde kullanılan aletlerdir.³⁰⁰

Kuzey Avrupa söylencelerinde de Thor, yeryüzü tanrıçası Frigg’in oğludur ve en güçlü tanrıdır. Değerli üç mülkü vardır. Bunlar, “Mjollnir” adlı çekici, gücünü ikiye katlayan tılsımlı kemeri ve “Mjollnir”i kullanırken giydiği demir eldivenleridir. Thor’un çekicinin çalınışı ile ilgili söylence şöyledir: “Thor, bir sabah uyandığında çekici Mjollnir’i bulamaz. Kalbi bir öfkeyle dolar. Loki’yi bulur. Loki’den çekicini bulmasına yardımcı olmasını ister. Loki, dev Thrym’ın sarayına gider ve ona çekici sorar. Thrym, çekici toprağın sekiz mil altına gömdüğünü ve Freya kendisiyle evlenmezse, çekici hiçbir tanrıya vermeyeceğini söyler. Loki, Thor’un yanına gelir ve Thrym’ın çekici çaldığını söyler. Loki, Freya’nın yanına gelir ve Thrym’la evlenmesi için ikna etmeye çalışır; ancak Freya, Odr’a sadık bir eş olduğunu ve bir buz deviyle asla evlenemeyeceğini söyler. Thor, Freya’ya hak verir. Bunun üzerine çok güçlü bir silah olan çekicinin çalınması ile ilgili sorunu paylaşmak üzere tanrıları ve tanrıçaları toplar. Onlar da Thor’un devden kendi çekicini alabilmesi için; Thor’un kendisinin Freya gibi süslenip gelin kılığına girmesini isterler. Thor da düğün günü Thrym’in “Gelini kutsamak için Thor’un çekicini gelinliğin eteğine serin.” demesiyle Thor Thrym’i ve tüm akrabalarını öldürür. Böylece çekicine de tekrar kavuşmuş olur.³⁰¹

İrlanda geleneklerinde de Tufan Efsanesi’nden sonraki süreçte büyüsel nesnelere önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nesnelere arasında demirden yapılmış Lung’un mızrağı, Kral Nuadhu’nun acımasız kılıcı ve Daghdha’nın bitmez tükenmez kazanı dikkat çekicidir. İrlanda’da bu büyüsel nesnelere sayesinde düşmanlara karşı zaferler elde edildiğine inanılmaktadır.³⁰²

³⁰⁰ D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, s. 219.

³⁰¹ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 336-357.

³⁰² M. Eliade, *a.g.e.*, 1997, s. 193.

Hellen vazolarında, MÖ 700'lerden itibaren "Hephaistos'un Dönüşü" konusu işlenmiştir. Vazo resimlerinde, Hephaistos çifte balta ve kısıkaç taşırken resmedilmiştir. Bu aletlerin anlamı, onun silah yapan, demircilik zanaatıyla uğraşan ve bu zanaatı koruyan bir tanrı olmasıdır. Athena da metal işçiliğini ve tüm mekanik sanatları himayesi altına alan bir tanrıça olarak miğferli, kalkanlı ve mızraklı olarak resmedilmiştir. Girit efsanelerindeki Atinalı kahraman Theseus da, vazo resimlerinde elinde çifte balta tutarken ve çekiç taşırken tasvir edilmiştir. Eski Anadolu'da Gök Tanrısı olan Tarkhun da boğa, şimşek ve çifte balta ile temsil edilmektedir. Anadolu'daki Etrüsklerin ve Hititlerin de savaşlarda eğri kılıç, yuvarlak kalkan, miğfer kullandıkları ve balta taşıdıkları bilinmektedir. Kharun ve Vanth, Hellen Mitolojisi'nde omzunda çifte balta ve çekiç taşımaktadır. Bu balta ve çekiç, kurbanın başına vurmak için kullanılmıştır. Etrüsk rahiplerinin yönettiği cenaze törenlerinde ölünün yanına küçük bir çekiçle hafifçe vurulduğu da bilinmektedir.³⁰³ Yunan mitolojisinde Aiskhylos, ölüm tanrıçası Hera'ya atfedilen festivalde mersin yapraklarının kesildiği bir sırada öldürülür. Minos'un boğası gibi kutsal baltayla hayatını kaybeder.³⁰⁴ Yine Helen dönemine ait "Çifte Baltalı Tanrıça" mühründe yer alan kişi Minatour'un annesi ve boğanın eşidir. Mühründe yer alan Nobodaaddy'nin, yılan sevgilisini hayat ağacına tırmandırıp kilit altına almadan önceki hali resmedilmiştir. Şeklin ortasında da çifte başlı Girit baltası iki yönü işaret etmektedir. Biri kurban, diğeri nimet ağacıdır.³⁰⁵ Mührün sağ tarafında bol verimli hayat ağacı meyvalarını toplamak için göğe yükselen küçük bir kadın figürü bulunmaktadır. Çifte baltanın tanrıçası ağacın altında ölmekte ve iki sofu ona yaklaşmaktadır. Bunlardan birinin sol elinde küçük bir çifte balta bulunmaktadır. Asur-Babilonya Mezopotamyası'nın ilk İskit sanat eserlerinden biri olan Kuban'da Kelermes'in demir ve altın baltası vardır.³⁰⁶

Sümer bilgelik edebiyatının kısa, özlü ve anlamlı atasözlerinden oluştuğu bilinmektedir. Sümerlerin bu edebiyatında "Kazma ve Saban" adlı değişik fablların anlatılması da demirin kullanımının bilindiği Sümer'de, bu tarım aletlerine yüklenen sembolik anlamı göstermektedir.³⁰⁷

"Thebai'ye Karşı Yediler" mitinde, Adrastos ve Amphiaraos Argiv yönetimi konusunda tartışmışlar ve tartışma bir müddet sonra kılıçların çekildiği kavgaya

³⁰³ B. Satış, *a.g.e.*, ss. 109-114.

³⁰⁴ R. Graves, *a.g.e.*, 2010, s. 571.

³⁰⁵ J. Campell, *a.g.e.* a, 2003, ss. 71-284.

³⁰⁶ Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul, 2002, C. 2/ A, s. 877.

³⁰⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), İstanbul, 2001, s. 41.

dönüşmüştür. Dövüşçülerin arasına Eriphyle girmiş ve ikisine de bir daha çıkacak anlaşmazlıklarda kendine başvuracaklarına dair yemin ettirmiştir. Bu yemin, kılıçların üzerine gerçekleşmiştir.³⁰⁸ Yunan mitlerinde gördüğümüz kılıç üzerine yemin etme, Türklerde ve diğer dünya toplumlarında da gördüğümüz bir uygulamadır.

Aryalıların kutsal kitabı Avesta'nın birçok bölümünde de “pulad”dan; tanrılara, krallara ve kahramanlara layık değerli bir metal olarak bahsedilmiştir. Ayrıca Farsçada çelik anlamına gelen “pulad” kelimesi de mitik dönemden bu yana kullanılan bir kelimedir. Mithra'nın savaş arabasında, her biri iki *çelik pala* ile donanmış bin tane *savaş baltası* olduğu söylenir. Hatta İran mitolojisindeki ilk insan ve ilk kral olarak bilinen Kiyumars, kendisi için yedi tane *kale* inşa ettirirken bu kalelerden bir tanesini Alburz Dağı eteklerine *çelikten* yaptırmıştır. Miran'da da demir ve çelik arasındaki fark, eski çağlardan bu yana bilinmektedir. Avesta'da yer alan Bundahishn'de anlatıldığı üzere Kiyumars'ın ölümü, İranlıların iki metale olan aşinalığını göstermektedir. Burada anlatıldığı üzere “Kiyumars bir hastalık yüzünden sol tarafına düşer ve kafasından kurşun, kanından kalay, bacağından *demir*, kemiğinden çinko, vücut yağından cam, kolundan *çelik*, ayrılan canından altın ve küçük parmağından ölüm akar.”³⁰⁹ Avesta'da kaynaklarda silahlardan bahsedilmesi dikkat çekicidir. Eşyaların demirden mi, yoksa çelikten mi yapıldığı ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. İran'da kılıçların ve sancakların çoğunlukla demirden yapılan askerî, dinî ve saltanat sembolü olması; demirin hem maddi, hem de manevî gücüne saygı duyulduğunun da göstergesidir.

Roma Mitolojisi'ndeki insan ruhu konusundaki öğretileri ile tanınan Pythagoras da, lirin icadında, *demirci dükkânından* nasıl etkilendiğini anlatmaktadır. Örsle çekiçle her vuruş; farklı bir tınının çıkmasına ilham olmuştur. Bu sesler de lirin çıkardığı farklı seslerle bağdaştırılmıştır. Mr. Longfellow, bu etkileşimi şöyle anlatır:

“ Eski zamanın büyük Pythagoras'ı
Duruyor *demircinin kapısının* yanında
Ve duyuyor çekiçleri onlar çarptıkça
Örsler farklı bir notayla
Sarkan farklı tınılardan çaldı
Her *demir dil* üzerinde titreyen
Ses çıkaran telin sırrı

³⁰⁸ R. Graves, *a.g.e.*, s. 515.

³⁰⁹ J. Allan; B. Gilmour, *a.g.e.*, ss. 7-15.

Ve oluşturdu yedi telli liri.”³¹⁰

Görülen o ki, demircinin yaptığı her aletin çalışırken çıkardığı ses bazı enstrümanlara ilham olmuştur.

1.4.1.1.5. Zamanın Simgesi Olan Mitler

Mitolojide dünya tarihi, tanrılara ve çeşitli metallere göre çağlara bölünmüş olarak bilinmektedir. Yunan mitolojisinde de metallere göre çağlar belirlenmiştir. Bu çağlardan biri de gelişimin son halkası olarak “Demir İrk’a” ait olan “Demir Çağı”dır. Bu ayrım mitte şöyledir:

“Zeus, Olympos Dağı’nın efendisi, ölümsüz tanrıların babasıdır. Ölümlüler kuşağının ise beş ırkı vardır. İlki Altın İrk, sonraki Gümüş İrk, üçüncüsü Bronz İrk, dördüncüsü Kahramanlar İrki, beşincisi *Demir İrk*’tır. Bu ırk; yoz, zalim, adaletsiz, şehvet düşkünü, isyankâr ve aynı zamanda haindir. Aslında bu ırk, silah kullanan Mykene medeniyetini yıkan Dorların soyudur.”³¹¹

Bu ırkın yaşamları hergün çalışmayla, kederle doludur. Her gece pek çoğu ölür. Dünyanın her tarafında insanlık tarihindeki en kötü suçlar işlenir. Buna rağmen hiçbir ölümlü suçluluk hissetmez. Adalet ve inanç dünyayı terk etmiş, yerlerini ihanetle hile ve şiddetle açgözlülük almıştır. Demir ırk, başkalarının gereksinimini düşünmez. Dünya nimetini paylaşmaz. Toprağın verdiği tahıllarla yeterli zenginliğin sağlanamadığını düşünür. Bu nedenle gemiler inşa eder ve daha fazla zenginlik elde etmeye çalışır. Tahıl veren toprakları parçalar. Gizli hazinesini bulur; bu hazine demir ve altın yataklarıdır. Bu sayede zengin olur. Bu metallerin değerleri savaşımlara neden olur. Zamanla insan ilişkileri ve toplum düzeni bozulur. Yunanlılar ölümsüz tanrıların babası olan Zeus’un bu son ırkı bir gün yok edeceğine inanmaktadır.³¹²

Şair Virgil’e ait sözlerde demir çağı ve diğer çağlar şöyle anlatılmaktadır:

“Cumae tanrı sözündeki son çağ geldi artık;
Yeni baştan kuruluyor yüzyılların büyük düzeni
Geri geliyor artık Virgo, Saturnus krallıkları
Yeni kuşaklar sallanıyor artık yüksek gökyüzünden
İlgi göster doğan çocuğa tek, onunla bitecek ilkin
Demir soy, temiz Lucina, tüm yeryüzünde doğrulacak.
Altın soy, egemendir işte senin Apollon artık.”³¹³

³¹⁰ T. Bulfinch, *a.g.e.*, s. 295.

³¹¹ R. Graves, *a.g.e.*, s. 40.

³¹² R. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 44-45.

³¹³ J. Campbell, *a.g.e.* a, 2003, s. 295.

Hindistan'da da Yunanistan'daki gibi efsanevi çağlar metallere ilgilidir. Hinduzim'de geleneksel olarak bir kozmik çevrim dört çağla ilişkilendirilir. Bu çağların adları şöyledir: “Krta-yuga, Treta-yuga, Duapara- Yuga ve Kaliyuga”dır. Mitlere göre; en son çağ demir çağdır ve şeytanın karanlık çağının metalidir.³¹⁴

İrlanda geleneğine göre, “Tanrı, ırkları ve insan toplulukları art arda İrlanda'ya yerleştirmiştir. Onlara göre dünya orasıdır. İlk ırkın Tufan'la yok olmasının ardından dünyanın ikinci çağındaki ikinci ırk, İrlanda'yı istila etmiştir. Bu çağ, genellikle refah çağıdır. Bu insanlar ilk evleri kurmuş, ilk kazanları oturtmuş, ilk birayı yapmışlardır. Ve veba salgınıyla da yok olmuşlardır. Dünyanın üçüncü çağında tanrısal Nemed ırkı da İrlanda'yı istila etmiştir. Bu ırk da tarımla ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Fomorianlarla savaşmışlar ve zafer elde etmişlerdir. Büyük bir hastalığa yakalanmışlar ve Fomorianlar, onların savunmasız bir zamanında saldırarak onları köleleştirmişlerdir. Son mücadelelerinde de başarılı olamayan Nemedlerden kalanlar İrlanda'yı terk etmiştir. Dünyanın dördüncü çağında Fir Bolg ırkı İrlanda'yı istila etmiştir. Tanrısal olmayan ve farklı kabilelerden oluşan bu ırk, bu topraklarda bir kralın buyruğunda uzun süre yaşayabilmiştir. İrlanda bu dönemde tam bir tarım ülkesidir. Fir Bolglar, demir mızrak ucunu geliştiren savaşçı aristokratlardır. Dünyanın beşinci çağında Tuatha De Danann'ın tanrısal ırkı İrlanda'yı istila etmiştir. Onların dinsel önderleri Druidler, bütün adayı sis ve yağmur bulutuyla örtmüştür. Bu bulutlar, Fir Bolgların üzerine kan ve ateş seli yağdırmıştır. Fir Bolgların dinsel önderleri de havayı kendi tılsımlarıyla temizlemişlerdir. Sonunda iki ırk bir ateşkes ilan etmiştir. Tuatha De Danann, tanrılar ve tanrı olmayanlar şeklinde iki ırka ayrılmıştır. Tanrılar; zanaatkâr, sanatçı ve aristokrattır. Tanrı olmayanlar ise çiftçi ve işçilerdir. En büyük üç Tuatha De; ‘Dünyanın beşinci çağında tanrısal ırk Tuatha De Danann'ın en büyük tanrılarında olup bereket tanrısı, aynı zamanda Tuatha De Danann'ın savaşçılarından biri olan *İyi Dağda*, Güneş tanrısı olup Tuatha De Danann'ın savaşçılarından biri olan *Uzun Kılıçlı Lug* ve Tuanta De'nin büyük kralı olan *Gümüş Kollu Nuada*'dır. Tuatha De'nin hazine olarak, Dagda'ya ait bronz kazanı, Kader taşı ve Nuada'nın ölüm getiren kılıcı vardır. Dördüncü hazine, Lug'un şimşek gibi çakan, alevli ateşlerle kükreyen ve kim kullanırsa ona kesinlikle zafer getiren kılıcıdır. Savaş sırasında Fir Bolglardan biri, Kral Nuada'nın kolunu kesmiştir. Tuatha De doktoru ve demircisi ile birlikte Nuada için gerçek kolun canlılığında ve diriliğinde bir gümüş kol yapmışlardır. Bu duruma rağmen Kral Nuada,

³¹⁴ M. Eliade, *a.g.e.*, 1997, s. 159.

sakat kabul edilmiş ve tahtından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nuada doktorlardan çare aramış ve kolu dikilerek eski haline gelmiştir. Uzun kılıçlı Lug, Nuhada'nın tahta dönmesinden sonra saraya gelmiştir. Muhafız, Lug'u saygıyla karşılamış ve ona "Tuath De Danann'ın soyluları arasına kabul edilmen için özel bir beceri ustası olduğunu kanıtlamak zorundasın." demiştir. Lug da şu cevabı vermiştir: "Önce kralına git ve ona söyle. Ben usta ve güçlü savaşçı, mükemmel bir marangoz, iyi bir demirci, yetenekli bir çalgıcı, şair ve masal anlatıcısı, bilgili bir doktor ve becerikli bir büyücüüm."³¹⁵

1.4.1.1.6. Astrolojik Mitler

"Yukarıdaki", "Aşağıdaki", "Daha Üstteki", "Daha Alttaki" kavramları, dünyanın katlarını simgeler. Evren bilgisi, evren matematiği veya sadece biri ne kadar hakikatı yansıtırsa yansıtın evren bir ve aynıdır; ancak evrenin hakikatini yansıtan katı ise göktür.³¹⁶ Mitlerde de evren ve dünyanın bir parçası olan gök, ulaşılamayan ve dokunulamayan olduğu için hep merak konusu olmuştur.

Dünyadaki pek çok ülkede güneş, ay ve yıldızlarla ilgili olan değerli metaller vardır. Örneğin Çin'de gökyüzü tanrıçası; yeşimtaşı ve metalle ilgilidir.³¹⁷ Ayrıca ilk Babilli astrologlardan bu yana metaller de gezegenlerle ilişkilendirilmiştir. Satürn kurşunla, Mars demirle, Jüpiter kalayla, Venüs bakırla, Merkür civayla, ay gümüşle ve güneş de altınla özdeşleştirilmiştir.³¹⁸ Bunlardan gümüşle civa soy; kurşun, kalay, bakır ve demir soy olmayan metaller sayılır. Hatta ilkel dönemde metallerin kökeninin civa ve kükürt olduğuna; bunlardan sırasıyla önce soy olmayan metallerin, sonra soy metallerinin türediğine inanılmıştır. Bu nedenle simyacıların demirden altın yaptıkları sanılır ve gerekli sırları sakladıklarından şüphelenilmiştir.³¹⁹

Daniel'in Kitabı'nda, Nebukadnezar'ın (MÖ 605-562) gördüğü bir düş anlatılır. "Kral düşünde bir heykel görür. Başı altından, göğsü ve kolları gümüşten, karnı ve kalçaları tunçtan, bacakları demirden ve kildendir. Birden bir yerlerden kopup gelen bir taş heykele çarpar. Demir, kil, tunç, gümüş, altın aynı anda parçalanır. Derken bir rüzgâr çıkar, hiç iz bırakmadan hepsini alıp götürür." Daniel düşü şöyle yorumlar: "Altından baş Nebukadnezar'dır; onun ardından daha aşağı bir krallık kurulacak ve sonra gelecek tunç krallık bütün yeryüzüne hükmedecektir. 'Demir gibi güçlü'

³¹⁵ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 403-409.

³¹⁶ Ernst Cassirer, *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (çev. Milay Köktürk), Ankara, 2005, ss. 28-50.

³¹⁷ D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, s. 4.

³¹⁸ S. Martin, *a.g.e.*, s. 56.

³¹⁹ T. Ayan, *a.g.e.*, s. 34.

dördüncü krallık, diğerlerini ezecek; ama sonunda kendisi de yok olacaktır. Nitekim tarihte de İsrail halkının varoluşu bu dördüncü krallık olan Antiokhos Epiphanes'in Krallığı zamanında tehlikeye girmiştir.³²⁰

Paris'te bulunan bir Arapça eserden alınan resimli muska geleneğini anlatan bir metinde, demirin Mars'a ait bir metal olduğundan bahsedilmektedir. Öyle ki Mars'ın bir metal olarak bilinmesi; Batı Mitolojisi'nde ve özellikle Cermen Mitolojisi'nde geçmektedir. Söz konusu metin şöyledir: “Kantaşı, Mars'a ilişkin kırmızı bir taştır. Ay'ın Mars'ın karşıt tarafında olduğu, ayrıca Koç'un Akrep burcunda bulunduğu bir Salı günü bu taş, yüzük kaşı olarak hazırlayıp üzerine Mars şekli yapılır. Bir adam ve kadın resmi çizilir. Taşa birkaç Arapça harf yazılır. Sonra bu taş, demirden yapılmış bir yüzüğün kaşına yerleştirilir; çünkü demir Mars'a ait bir metaldir. Öyle ki inanışa göre; bu yüzüğü üstünde bulduran kişiye kimse karşı koyamazmış. O kişiye saygı gösterilmiş. Bu yüzüğü üzerinde bulduran kişinin dikkat etmesi gereken koşullardan biri; herhangi bir demir parçasını ateş içine sokmamakmış.”³²¹

1.4.1.1.7. Demirin Erimesine Yönelik Eylemleri Anlatan Mitler

İnsan zamanla kendi bedeni ile maden filizleri arasında da mistik bir bağ kurmuştur. Fırınlara canlı ve cansız kurban sunmak da bu bağa örnektir. Öyle ki bu bağ, demirin bir tanrının ya da kurban edilen doğaüstü bir varlığın bedeninden doğmuş olabileceği fikrine kadar da taşınmıştır.

Metalürjide insan kurban edilmesine ilişkin ilk izler Afrika'da bulunmuştur. Örneğin bir ilkel toplum olan Antongalar, anne ile bebek arasında besin, oksijen ve diğer maddelerin alışverişini sağlayan geçici organ ya da halk arasında eş olarak bilinen plesentanın bir kısmını fırının içine atarak demirin erimesini kolaylaştırmışlardır. Bazı ilkelerde düşükte kaybedilen bebeğin, insan saçı ve tırnağının fırınlara kurban edildiği görülmüştür. Uşi ve Tanganyika demircilerinde de fırınlara tavuk; Bakitalarda ise örsün üstünde bir koyun ve bir tavuk sunma, kurban etme şeklinin bir başka uygulamasıdır. Fırınlara ilaç koyma ve biradan bira saçısı yapma da canlı kurbanlardan farklı olarak cansız kurban çeşididir.³²² Asurların (Asurların, bazı tarihi kaynaklardan hareketle Pencap'ın kuzeyinde yaşayan bir demirci kabilesi olması muhtemeldir.)³²³ da demiri

³²⁰ M. Eliade, *a.g.e.* d, 2003, s. 303.

³²¹ Z. Tez, *a.g.e.* b, 2011, s. 31.

³²² M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 71-75.

³²³ D. Alkan, *a.g.m.*, ss. 1-4.

eriten ilk insanlar olduğu düşünölmektedir. Komşu halkların yargısına göre; Asur demircileri fırınlarının yanan kömürlerinde hak edilmiş bir ölüm bulmuşlardır; çünkü yüce tanrıya karşı gelmiş ve onu kızdırmışlardır. Asurların mitolojisi, fırınlara insan kurban edilmesi gerekliliğini bildirmektedir.

Fırınlara insan kurban etmeyle ilgili Asurlar ve Mundalara ait bir mit şöyledir:

“Başlangıçta insanlar gökte Sing-bonga için çalışıyorlardı. Ancak suya yansıyan yüzlerini görüp tanrılara benzediklerini, dolayısıyla tanrılara eşit olduklarını anladılar ve tanrılara hizmet etmeyi reddettiler. Sing-bonga da onları yeryüzüne attı. Demir cevherinin bulunduğu bir yere düştüler, erkekler yedi fırın yaptılar. Duman Sing-bonga’yı rahatsız etti ve kuşları haberci olarak gönderdi; ama bir işe yaramadı. Tanrı yaşlı, hasta kılığında yeryüzüne indi. Kısa süre sonra fırınlar yakıldı. Sing-bonga’yı tanımamış olandemirciler, ne yapmaları gerektiğini sordular. O da ‘İnsan kurban etmelisiniz.’ diye yanıtladı. Gönüllü kurban bulunamayınca Sing-bonga gönüllü oldu. Fırına girip kor haline geldi ve üç gün sonra altın, gümüş ve değerli taşlarla çıktı. Tanrı’nın yaptığına *demircilerde* öykündüler. Karıları ateşi körüklüyor ve demircilerse fırınlarda diri diri yanarken bağıyorlardı. Sing-bonga kadınları teselli etti. Kocaları bağıyordu; çünkü hazineyi paylaşıyorlardı. Kadınlar, demirciler tamamen kül haline gelinceye kadar körüklemeye devam ettiler. Kadınlar Sing-bonga kendilerine ne olacağını sorarlarken Sing-bonga, onları ‘bhut’lara’ tepe ve kayalık ruhlarına dönüştürdü.”³²⁴

Fırında insan kurban etmeyle ilgili bir başka mit ise şöyledir:

“Ünlü *demirciler* olan Asur’un on iki kardeşi ve Lodha’nın on üç kardeşi fırınlarının dumanıyla Tanrı Bhagwan’ı kızdırırlar. Bhagwan hasta, yaşlı bir adam kılığında yeryüzüne iner ve bir dulun yanına sığınır. Demirciler, fırınlarının onarımı için ona danıştıkları anda tıpkı Mundalar’ın mitinde olduğu gibi diri diri yanarak ölürler.”³²⁵

Farklı kavimlere ya da uluslara ait olan bu mitlerdeki fırınlara canlı ya da cansız varlık kurban etme ritüelleri, hem yerel hem de genel bir uygulama gibidir. Yerel olması, mitin ait olduğu topluluktan hareket etmesiyle alakalıdır. Genel oluşu ise dünyadaki birçok toplumda metale kurban ritüelinin gerçekleştirilmesinden kaynaklanıyor olmasıdır.

İlkel toplumlarda görölen başka bir kurban şekli ise; Kan-tsiang ve Mo-yea adlı insanların demiri eritmeyi, eril ve dişil bir çift kılıçla başarmalarıdır. Bu insanların demirden kılıcı nasıl oluşturduğu ile ilgili bir mit şöyledir:

“Koca Kan-tsiang iki kılıç dökme demiri alınca işe koyulur ve üç ay uğraştıktan sonra metali eritmeyi başaramaz. Başarısızlığının nedenini soran karısı Mo-

³²⁴ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 69-70.

³²⁵ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 70.

ye'ye önce kaçamak cevaplar verir. Kadın ısrar eder, kutsal maddenin dönüşmesinde bir kişinin kurban edilmesinin gerektirdiğini anımsatır. O zaman Kan-tsiang da ustasının metali eritmeyi ancak kendini ve karısını ateşe atarak başardığını anlatır. Kocasını kendi bedenini eritecekse eğer, Mo-ye de kendi bedenini vermeye hazır olduğunu bildirir. Saçlarını keserler, tırnaklarını kısaltırlar. İki birden saçlarını ve kesik tırnaklarını ateşe atarlar. Hepsini vermek yerine bir kısmını verirler.”³²⁶

Anlatının başka bir versiyonu ise şöyledir:

“Mo-ye metalin neden erimediğini sorunca, kocası ‘Rahmetli ustam dökümcü Ngeou bir kılıç dökmek isteyip de erime gerçekleşmeyince bir genç kızı Fırın ciniyle evlendirdi.’ der. Bunun üzerine Mo-ye kendini fırına atar ve böylece erime başlar. İki ‘çengel’ ya da ‘tırpan biçiminde pala’ üretimini anlatan Vou Yue Tch’ouen Ts’ieou zanaatkârın bunları iki oğlunun kanıyla kutsadığını belirtir. Yue kralı Keou-tsien, sekiz sihirli kılıç döktüğünde metali elde etmeden önce, Kouen-vou cinine öküzler ve beyaz atlar kurban etmiştir. Kouen vou da bir kılıç adıdır.”³²⁷

Bu mitin her iki şeklinde de kurban ederek demiri eritme söz konusudur. Birincisinde beden parçaları, ikincisinde ise bedenin kendisi demire kurban edilmiştir.

Güney Togo’da yaşayan Ewelerdeki gibi, günümüzde dahi her yıl tekrarlanan ürün kaldırma bayramında, balta, rende, bıçkı vb. bazı aletlerin yapım anında bu aletlere kurban sunulmaktadır. Bu aletlere kurban sunulmasının arkasında yatan gerçeklik ise Aristo’ya göre; doğal araç gereç olan kol ve elleri yapaya dönüştürmektir. Çekiç, balta, ölçü aracı, keski, matkap, testere, kerpeten vb. ilkel aletler, kendi fonksiyonlarına göre elin yaptığı işlerin başka bir görüntüsüdür ve ihtiyaç gidermeye yönelik üretilmişlerdir. Görülen o ki, insanın kendi ürettiği düşünsel araçlar, insana, bizzat bu maddî gereçlerden daha uzak görünmektedir. O düşünsel araçlar da insanın sınırsız olarak düşündüğü bir gücün dışlaştırmaları sayılmaktadır.³²⁸

1.4.1.1.8. Demirle İlgili Ritüel ve Uygulamalarla İlgili Mitler

Araştırmalara göre demirciler, dünyanın hemen hemen her yerinde çiraklık, kalfalık ve ustalık dönemlerinden geçmektedir. Nitekim demirciler, bu dönemlerden geçerlerken sadece mesleklerinin maddî yönünde eğitilmezler; kişilik ve ahlâk olarak da belirli merhalelerden geçmeleri gerekmektedir. Zaten bu insanlar; meslekî uygulamaları demir ocağında buldukları süreçte öğrenmişlerdir. Demircilerin erdem sahibi insanlar olduğu da bir gerçektir. Örneğin Masonlarda “Tubal Kâin” olarak tanınan demirci

³²⁶ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 65-68.

³²⁷ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 67-68.

³²⁸ E. Cassirer, *a.g.e.* b, s. 23.; E. Cassirer, *a.g.e.*, a, ss. 313-314.

“Madenci ve bileycilerin piri”dir. Bu kişinin on dört ruhsal erdemi vardır. Bunlar; “Ar ve namus, şan ve şeref, edep ve hâyâ, sevgi ve şefkat, sâfiyet ve iffet, iz’an ve idrâk, akliselim ve basîret, hak ve adalet, vefa ve sadakat, cesaret ve şecaat, sebat ve metanet, sabır ve tahammül, ketûmiyet ve sükûnet, tevazû ve vakar” dır.³²⁹ Bu erdemler, aslında “Tubal Kain” etrafında tüm demircilere ait olan erdemlerdir.

Birçok ilkel toplumda demircilerin ritüelleri vardır. Örneğin Afrika’daki Tanganyika demircilerinin, kamp yerine gitmeden önce tanrıların kendilerini koruması için dua ettikleri bilinmektedir. Bu duayı şöyle gerçekleştirmektedirler:

“Büyük demirci fırınlarına hareket etmeden bir gün önce herkesin perhiz yapması istenmektedir. Sabahları, demirci ustası ilaç kutusunu çıkarır, ona saygılarını sunar ve herkes bu kutunun önünden geçer, sonra diz çöker ve alınlarına beyaz topraktan sürer. Alay, fırınlara doğru ilerlerken bir çocuk ilaç kutusunu, ikinci çocuk da bir çift tavuğu taşır. Kamp yerine gelindiğinde ise ilaçlar fırına koyulur ve kurban töreni yapılır. Çocuklar tavukları getirir, demirci ustasının önünde kurban ederler ve böylece ateşe, maden filizine, kömüre kan akıtılır. Sonra içlerinden biri fırının içine girer, diğeri dışarıda kalır; burada birçok kere şöyle söylenir: ‘Yan kendiliğinden ateş, iyi yan!’ Şefin talimatlarıyla içeride duran çocuk, ilaçları fırının dibinde kazılan çukura koyar, iki tavuğun başlarını da koyup üzerlerini toprakla örter. Eritme işlemi bir horoz kurban edilmesiyle de kutsanır. Demirci içeri girer. Kurbanı sunar ve kanı örsün üstüne akıtarak şöyle der: ‘Bu döküm, demirimi bozmasın. Bana zenginlik ve talih getirsin!’”³³⁰

Bu ritüelde görülen eritme işlemine, bakir erkek ve bakire kız çocukları katılır. Kızgın metalin üstüne suyu, bu seçilmiş çocuklar atar. Böylece, bir kılıca su verme işindeki su ile ateşin birleşme olayı gibi bu iki çocuk da bir evlilik ayini sembolize etmiş olur.³³¹ Bu uygulamada aslında, doğanın saflığı, temizliği ve doğal dönüşümü insan bedeni ve madenle özdeşleştirilmiştir. Demire sunulan kurbanın amacı ise, bu ritüel sayesinde demircinin işlerinin kolaylaşacağı ve ona zenginlik getireceği beklentisidir.

Afrika’da demirciler, mitik anlatımlardan hareketle, çalışmalarındaki cinsel eylemin, aletlere büyük zararlar vereceğini düşünürler. Örneğin Bakitaralarda; körük ustası, çalışma esnasında cinsel ilişkide bulunursa körükler sürekli suyla dolar ve bozulur. Ayrıca Bakitaralarda, kendi körüğünü yapan demirci, körüğü bitirir bitirmez karısının yanına gitmesi gerektiğine inanır. Aynı zamanda Bakitara demircisi, örse gelmiş gibi davranır. Erkekler onu eve taşıdıklarında tıpkı bir düğün alayındaymış gibi şarkılar söyler. Demirci, örsü aldığı anda üstüne çok çocuk doğurması için su serper

³²⁹ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 97-98.

³³⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 63-68.

³³¹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 66-68.

ve karısına eve kuma getirdiğini söyler. Nyankolelerde, demirci kulübesine yeni bir çekiç getirildiğinde demircinin karısına gitmesi gerekmektedir. Pangveler ise demiri eritme işleminden iki ay öncesine ve eritme süresince cinsel perhize başlayarak ilişkiye girmezler.³³²

Yunan mitolojisinde demirci Kykloplar, Hephaistos'a yardımcı olan demirci devlerdir. Kykloplar, bu mitte "Tanrı'nın yap dediğini yapan, tanrının eli olan varlıklar" olmuşlardır. Nitekim Apollon, Zeus'a bir şey yapmaya gücü yetmediği için onun yıldırımlarını yapan Kyklopları öldürmüştür. Mit şöyledir:

"Asklepios, ışığın ve sanatların tanrısı, Apollon'un oğludur. Annesi de yaygın bir anlatıma göre Teselya kralı Phlegyas'ın kızı Koronis'miş. Apollon bu kıza âşık olmuş ve onu gebe bırakmış. Ancak Koronis'in bir başka sevgilisi daha varmış. Bunu öğrenen Apollon oklarıyla vurarak ya da odun yığnında yakarak öldürmüş Koronis'i. Koronis'in karnındaki çocuğun ölmesini istemeyen Apollon, bebeği alarak hekimlikte üstün yetenekleri olan Kentauros Kheiron'a vermiş. Kheiron da çok yetenekli bulunduğu öğrencisine hekimlik sanatının bütün inceliklerini öğretmiş. Zamanla Asklepios, zamanla ustasını bile geçerek eşsiz bir hekim ve cerrah olmuş. Ölülerini bile diriltiyormuş. Bu durumu Zeus hiç de hoş karşılamamış. Zeus, Asklepios'un bu haddini bilmezliğini onu yıldırımlarıyla yok ederek cezalandırmış. Apollon da buna karşılık oğlunun öcünü almak için tanrılar hakanının yıldırımlarını yapan *demirci* Kyklopları, oklarıyla vurarak öldürmüştür."³³³

Kuzey Avrupalılar ise, metal işçiliğinde usta ve yeraltı atölyelerinde yaptıkları savaş aletleri ile ünlü cüce demircilerin varlığına inanmışlardır. Kuzey ülkelerinin birçoğunda da, demir ve çeliğin sihirli gücü olduğuna dair bir inanış olduğu, bu ülkelere ait mitlerden de anlaşılmaktadır. Bu mitlerden biri şöyledir:

"Bir gün genç bir kadın çoban İsveç'in Vermaland ormanlarında sürü otlamaktadır. Hava soğuk ve yağışlı olduğundan, ülkede adet olduğu üzere yanında çelik ve çakmaktaşıdan oluşan bir kav çakmak kutusu taşımaktadır. Birden mücevher kutusu taşıyan bir dişi dev, kadına yaklaşır ve kızının düğününe katılması için birkaç arkadaşını davet etmeye gideceğini ve o dönene kadar kutuyu saklamasını ister. Kız, art niyetsiz bir şekilde elindeki ateşi ve çeliği kutunun üzerine koyar. Dev, kutuyu almak için döndüğünde ise, kutuya dokunamaz; çünkü çelik, devleri ve cüceleri iterek uzaklaştırmaktadır. Böylece çoban, içinde altın bir taç ve mücevherlerin olduğu kutuyu eve getirir. Ve sonsuza kadar varlıklı bir hayat yaşar."³³⁴

Mitten de anlaşılacağı üzere demir, kuvveti temsil eden sırlı bir unsurdur. Bu sır; onun gökyüzüyle alakalı olmasından kaynaklanır. Öyle ki Ernst Cassirer, mitlerle ilgili

³³² M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 61-68.

³³³ J. Campbell, *a.g.e.* c, s. 118.

³³⁴ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

görüşlerini sunarken mitik dünyada kullanılan birçok nesnenin gökten indirildiğini, hatta insanın teknik becerisinin ve sahip olduğu alet-edavatların insanlığa ilahi kaynaklı hediyeler olarak gönderildiğini söyler. Ona göre;

“Dünyada önemli ve sır dolu olan şeyler ahlâki düzenin bu mucizesi içindedir. İnsanın kendisinin meydana getirdiği ve onun kendi elinden çıkan şeylerin hepsi, onu kavranamayan bir sır gibi kuşatır. İnsan kendi eserlerini dikkatle inceleyince kendi kendini onların yaratıcısı hissetmekten uzaklaşır. Bu tabloda eserler, insandan üstün konumdadır. Onlar insan türünün başarabileceği her şeyin çok üstünde kalır. İnsan onları bir kaynağa dayandırmak zorunda kalınca da, kendini mitolojik bir başlangıç noktasında bulur. Bu noktada; onları bir tanrı yaratmış; kutsal bir kişi gökyüzünden yeryüzüne indirmiş ve onların kullanımını insanlara öğretmiştir. İşte bütün zamanların ve toplumların mitolojisini bu şekildeki kültür mitleri oluşturur. İnsanın teknik becerisinin yüzlerce ve binlerce yıllık gelişiminde ortaya çıkan şey, alet yapmayı başarma eylemleri değildir; aksine araç gereçler yukarıdan armağan ve hediye. Her araç gerecin böyle olağanüstü kaynağı vardır.”³³⁵

Ernst Cassirer, aslında mitlerden hareketle demirin ve demiri işlemenin kaynağının tanrı olduğunu söylemektedir. Öyle ki mitlerdeki bu algıyla, kutsal kitaplarda Davud peygamberin ilahi kaynaktan öğrendiği demir işlemeyi halkına öğretmesi ve bu mesleğin yaygınlaşmasını sağlaması arasında benzerlikler vardır.

1.4.1.2. Destanlarda Demir

İlkel dönem mitlerinde görülen demir ve demirciyle ilgili algı ve inançlar, daha sonraki dönemlerde farklı kodlarla destan, efsane, atasözü gibi halk bilgisi ürünlerinde de vardır. Çeşitli ulusların demirle ilgili destanlarından bölümler şöyledir:

1.4.1.2.1. Afrika Destanlarında Demir

I. “Gassire Lavtası Destanı”

Bir Afrika halkı olan Soninkelere ait MÖ 500’lü yıllara denk gelen “Gassire Lavtası Destanı”, demircilerden bahseden bir destandır. Destandaki bilgilerden hareketle Soninkeler’in atalarının “Fasa” adlı aristokratik bir kabile olduğu anlaşılmaktadır. Fasa kabilesi, Faraka’da yaşamıştır. Fasalar ise, fetih amaçlı olduğu kadar hoş vakit geçirmek için de *mızraklar* ve *kılıçlar*la at sırtında dövüşen aristokratik bir kabiledir. Wagadu, Fasa’nın efsanevi kentidir. Sanatçılar, tüccarlar, Müslüman öğretmenler, kuyumcular ve *demircileriyle* ünlüdür.

³³⁵ E. Cassirer, *a.g.e.* b, s. 23.

Destandan yola çıkarak denilebilir ki Afrikalılarda MÖ 500’li yıllarda demircilik gelişmiş bir meslektir. Demirden savaş aletlerinin soylular tarafından kullanılıyor olması da demire verilen önemi göstermektedir.

II. “Sunjata Destanı”

“Sunjata Destanı”, Batı Afrika’nın güneyinde küçük bir krallık olan ve demircilerin saygın bir konumda olduğu Maliler’e aittir. Maliler, yavaş yavaş büyüyerek Sudan’ın önemli bir imparatorluğu olmuştur. Mande toplumu, toplumsal kastlardan oluşmaktadır. Tepede soylular vardır. Soyluların altında *demirciler*, *dericiler* ve *ozanlar* gibi hepsi de mesleklerini babalarından öğrenden “esnaf” kastı vardır. En alt tabakada köleler bulunmaktadır. Demircilerin savaşta ve din alanında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Onlar demir, altın ve ahşabı işleyerek silah ve aletler yanında süs ve tören eşyalarını da üretmişlerdir. Mande toplumu demircilerin, işledikleri malzemeye özel, mistik güçleriyle biçim verdiklerine, dolayısıyla bir kahramanı yenilmez yapabildiklerine inanırlar. Maliler için de bilinen Sunjata Destanı, eski avcı destanlarını içerir. Destanda geçen Koroma, demircilerinin kralı Fakoli Koroma’dır.³³⁶

Anlatıya göre Batı Afrika’daki krallıklardan birinde demirci kralın olması, bu mesleğin ne kadar saygın olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bu durum mesleğin gelişmişliğine de işaret eder.

III. “Mvindo Destanı”

Demirci soyundan gelen bir destan kahramanının anlatıldığı “Mvindo Destanı”, Zaire’deki Nyanga kabile halkından derlenmiştir. Kabile inançlarına ve değer yargılarına ışık tutan destanın konusu; bir kral ailesinde dünyaya gelen Mvindo’nun kendi ailesinin onu öldürmeye çalışmasından kurtuluşu ve sonraki hayatında kendi halkına doğru davranış kurallarını anlatmasıdır. Destandaki ilgili bölüm şöyledir:

“Mvindo, babasının kendini öldürmeye çalışmasının intikamını almak için yollara düşer. Mvindo’nun dayıları usta *demirciler*dir. Mvindo, ‘Babam Şemvindo’yla savaşmaya gidiyorum.’ diye konuşur ve ekler: ‘Büyük ama hafif mızraklarınızla tanınıyorsunuz. Ocaklarınızı ateşleyin ve bana büyük savaş için ne gerekiyorsa yapın. Hem güvenliğe, hem de güce ihtiyacım olacak.’ Mvindo’nun dayıları ona *demir gömlek*, *demir pantolon*, bir çift *demir ayakkabı*, *demir başlık* yaparlar. Bu demir giysiler babanın ardı arkası kesilmez mızrak darbelerine karşı seni koruyacaktır deyip biz de

³³⁶ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 655-707.

seninle geleceğiz ve savaşı izleyeceğiz, derler. Mvindo, babasının köyünü ve köy halkını rezil eder. Babası Şemvindo kaçmayı başarır ve Mvindo, babasının arkasından yeraltı dünyasına iner.”³³⁷

Mvindo Destanı’nda Mvindo, demirci ailesinin içinde yetişir ve dayılarının yaptığı demirden giysilerle ve savaş aletleriyle babasına karşı olan mücadelesini kazanır. Bu mücadelede demirin ona güç verdiği ve zaferini kazanmada maddî unsur olarak da destek olduğu bir gerçektir.

1.4.1.2.2. Avrupa Destanlarında Demir

I. “Sigurd Volsung Destanı”

Töton Destanı olan “Sigurd Volsung Destanı”, Kuzey Avrupa’ya aittir. Destanın konusu, MS 400 ve 600 yılları arasında Kuzey Avrupa’da Hıristiyanlığın bu bölgeye gelmediği zamanlarda yaşanan savaş koşullarıdır. Destandaki demirle ilgili kısım şöyledir:

“Volsung’un oğlu Sigmund, Tanrı Odin’in kılıcını bir ağacın gövdesinden çıkarır. Öleceği gün, Odin’in kılıcını kırarak parçalara ayırır ve karısına, kılıcın parçalarını oğlu için saklamasını; çünkü parçalanan kılıcın tekrar dökülebileceğini ve yeryüzünde öykü anlatan ozanlar varoldukça, bu parçalardan oğullarının adını sonsuza dek yaşatacak başarılar elde etmesini sağlayacak “*Garam*” adında bir kılıç yapılacağını söyler ve ölür. Nitekim Sigmund’un oğlu Sigurd, kılıcın parçalarını Regin’e yeniden döktürür. Yeniden yapılan kılıcı hızlı bir şekilde örsün üstüne vurur; ancak kılıç, yine tek parça kalır, hatta örsü ikiye bölerek dibe kadar iner. Gün gelir, Sigurd kimsenin alt edemediği bir ejderha Fafnir’i ve kardeşi *demir ustası* cesareti ve kılıcı sayesinde öldürür. Ve Sigurd, babasının söylediği gibi, yedi kılıç uzunluğundaki kılıcı ‘Garam’ ve cesareti ile herkesin dilinde dolaşan bir kahramana dönüşür. Bu mücadeleleri esnasında Sigurd, “kalkan bakiresi” ile Brundhilde ile tanışır ve ona âşık olur. Birbirlerine sadakat yemini ederler; ancak Sigurd, içtiği büyülü bir içkiyle bu aşkı unutur ve kral Giuki’nin kızı Gudrun’la evlenir. Ve bir gün, çok sonraları, ünlü bir kral olan Gunnar’la evlenmiş olan Brunhild’le karşılaşır. Aşkları yeniden canlanır; ama her ikisi de eşlerine ihanet etmezler. Buna karşılık Gunnar karısının ve yakın arkadaşının kendisine ihanet ettiğini ve birlikte olduklarını sanarak Sigurd’u öldürür. Brunhild de Sigurd’dan sonra ölür ve ölmeden önce Sigurd’un yanında, aralarında kılıç Garam ile yatarak yanmak istediğini söyler. Bu son isteği yerine getirilir ve karı-koca gibi dünyayı terk ederler.”³³⁸

Bu anlatıda, kılıç motifi önemlidir. “Garam” adlı kılıç, parçalarından oluşmuş bir kılıçtır. Destan kahramanının mücadelelerinde ve gösterdiği yiğitliklerinde onun yol

³³⁷ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 707-723.

³³⁸ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 361-395.

arkadaşı olmuştur. Aynı zamanda kahramanın ölümünde de âşkıyla arasında duran değerli bir varlık, bir semboldür. Bu anlayış, kılıcın işlevlerini ve ona yüklenen kutsiyeti göstermektedir.

II. “Beowulf Destanı”

“Beowulf Destanı”, Anglosakson toplumuna ait bir destandır. Anglosakson toplumunu, MÖ 450 ile 600 yılları arasında Angıllar, Saksonlar, Jütler ve Germenler istila etmiştir. Tarihî gelişmeler ve diğer toplumların yaşam şekilleri, sözlü ve yazılı ürünlerine de yansımıştır. “Beowulf” da böyle bir destandır. Anlatı, bir İngiliz tarafından Anglosaksonca (eski İngilizce) yazılmasına karşın, İsveç’in güney bölgesi ve Danimarka’da, yani İskandinavya’nın İngiltere’ye göç veren bölgesinde geçer ve olayların düğümü Germen kökenlidir. “Beowulf” dönemindeki aristokrat topluluk, belirli kralların ve prenslerin çevresinde oluşmuş savaşçı topluluklardan oluşmuştur. Kral, savaşçılara yiyecek, içecek, silah, zırh, toprak ve mücevher sağlamakla yükümlüdür. Beowulf Destanı’nda olaylar şöyle gelişir:

“Danların kralı Hrothgar, büyük bir şato yaptırır. Ancak canavar Grendel, Hrothgar’ın buradaki savaşçıları öldürür ve şato boş kalır. Beowulf, Grendel ile savaşmak için Geatland’dan gelir. Yardım etmek için geldiği Mızraklı Danların güçlü kralı Hrothgar’a şu sözleri söyler: ‘Canavar Grendel’e yenilsem bu canavar benim bedenimi yiyecek. Benimse tek isteğim; savaş gömleğimi efendim Hygelac’a gönderin. Çünkü şanlı *Demirci Wayland*, onu kendi elleriyle yaptı.’der.³³⁹ Grendel’in annesi Heredot’u istila eder ve Hrothgar’ın en yakın dostunu öldürür. Beowulf, *zırhını* giyer. El dokuması zincir gömleğinin de kendini koruduğunu bilir. Usta demircinin eski kalkanının üstünü yaban domuzu şekilleriyle donattığını ve hiçbir savaş kılıcının onu bereleyemeceğini söyler. Danların en büyük savaşçısı Unferth de kendi kılıcını Beowulf’a ‘Kılıcım Hrunting’in *demir bıçağı* zehir parçalarıyla boyanmış ve kanla sertleşmiştir. Onu taşıyan birçok savaşçı, korkulu yolları aşmıştır. Savaşta kendini taşıyan hiç kimseye ihanet etmemiştir.’der. Silahlarını kuşanan Beowulf, canavarı su altındaki mağarasına dek takip eder ve onu öldürür. Övgü ve kutlamalardan sonra da Geatland’a döner.”³⁴⁰

Destanda, şanlı demirci Wayland, Hrothgar’ın zırhını, kalkanını yapmıştır. Wayland, usta bir demircidir. Danların en büyük savaşçısı Unferth de, kendi kılıcının sadık bir zafer yoldaşı olduğunu söyleyerek onun kılıç olmaktan öte bir anlam taşıdığına işaret etmiştir.

³³⁹ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 421-425.

³⁴⁰ D. Rosenberg, *a.g.e.*, ss. 433-435.

III. Alman Kahramanlık Destanları ve Destanlardaki Balatlar/Türküler

Alman kahramanlık destanlarındaki balatlar (tüm İskandinavya ile ilgili iki Nibelung'lar balatı), konularını Edda Türkü Derlemesi'nden almışlardır. 14. yüzyılda, Faröe Takımadalarında yaşamını yakın zamana kadar sürdüren apayrı bir dans türküsi gelişmiştir. "Sjurdurkvaedi" denilen bu türküler, çok geniş bir temel üzerine oturtulmuşlardır ve "Tattur" denilen tek tek bölümleri dönüşümlü olarak sıralanmıştır; birincisinin adı "Demirci Regin", ikincisinin adı "Brinhild", üçüncüsünün ise "Högni"dir. Hepsinin temelinde Kuzey'in genel bir balatı yatar.³⁴¹

Kelt kültürünün en eski ekseni Alpler ve Güney Almanya'dır. Hallstatt (MÖ. 900-400) kültürü ve La-Tene (MÖ. 550-15) kültürü tunç eşya arasında demirin görülmesiyle ortaya çıkar. Bu dönemden sonraki destanlar, tehlikeli büyücüler olarak anlatılan gezgin demircilerin eseridir.³⁴²

Alman Edebiyatı'nda anlatılarının kavram olarak isimlendirilen türküleri vardır. Başka bir söylemle anlatıların ozanlarla söylenen kısımlarına "türkü" denir. Örneğin masal türkülerinden Ejderha Türküsü'nde; kahraman, tek başına zehirli ve ateş soluyan canavarı küçük bir adanın karanlık kovuğunda yakalar ve korkunç büyüklükteki yılanı kılıcı ile ortadan ikiye ayırır. *Kılıç*, dağa saplanıp kalır. Ejderha ölür ve kendi ateşi içinde eriyip kaybolur. Türküdeki "kılıç" motifi dikkat çekicidir.³⁴³

Ejderha Hazinesi Türküsü'nde de kavga eden kardeşler, demirci ustasını ve ejderhayı basitçe; fakat ustalıklı bir araya getiren bir türkü türetir. Kardeşlerin biri ejderhaya, bir diğeri *demirci* ustasına eş tutulur. Sigfrid delikanlı olunca, onu yetiştiren kişi ona bir kılıç yapar ve verir. Sigfrid, bu kılıç sayesinde ulaşılması istenen hazineyi ele geçirir. Bu türkü, XII. yy'daki bir İzlanda şiirinin temelini oluşturmaktadır. Bu türkü/ öykü şöyledir:

"Sigfrid'in sahip olduğu hazine, Andvari adlı bir cüceye aittir. Loki, altınları zorla onun elinden alır ve öldürülen Otr'un kefareti için onun babası Hreidmar'a ödemek ister. Andvari, hazineyi ve onun gelecekteki sahibini lanetler. Hreidmar'ın oğlu Fanfir, altın için babasını öldürür ve bir ejderha olarak onu korur. Reginn, *demirci ustası*dır. Genç Sigurd da onun çıracıdır. Usta, çıracısını Gnita fundalığında hazine koruyan ejderhaya saldırması için kışkırtır. Sigurd da bir örsü ikiye ayırarak kadar keskin ve kuvvetli bir *kılıç* yapar. Sigurd, bir çukur açar ve canavar onun üzerinden geçerken onu kılıcıyla ölümcül derecede dörter ve çukura düşürür. Ölmek üzere olan canavar

³⁴¹ Hermann Schneider and Roswitha Wisniewski, *Alman Kahramanlık Destanları*, İzmir, 1992, ss. 66-67.

³⁴² J. Campell, *a.g.e.* a, 2003, ss. 267-268.

³⁴³ H. Schneider, R. Wisniewski, *a.g.e.*, ss. 50-51.

katili ve ebeveynleri sorar. Sigurd, önce kendisini “kuvvetli hayvan” adı altında gizler. Fafnir, onu korkaklıkla itham edince o da adını söyler. Fafnir, uşağın cesaretine şaşırır. Sigurd ise bir uşak olmadığını söyler. Fafnir de hazineye dokunmamasını söyler. Fafnir, ölürken Reginn’in onu öldüreceğini söyler. Nitekim Sigurd, Reginn’in kafasını keser ve hazineyi atına yükler.”³⁴⁴

Hildebrand Türküsü, bir kahramanlık türküsüdür. Bu türküde, Dietrich, otuz yıllık bir sürgün yaşamından sonra bir Hun ordusu ile ülkesine döner. Döndüğünde ise karısının başkasıyla evlendiğini ve oğlunun kendini ölü olarak bildiğini öğrenir. Oğluna gerçekleri anlattığında ise, oğlu babasını aşağılar. Dietrich, kendi çocuğu Hildebrand’ı kılıçla öldürür. Burada ölüm, *kılıçla* gerçekleşir.³⁴⁵

Destandan bir parça olan Wieland’la ilgili şiir ya da türkü vardır. Avrupa’da Orta Çağ boyunca, Wieland belgeleri olarak bilinen bazı yazıların varlığından bahsedilmektedir. Wieland’la ilgili bu farklı anlatılardan biri şiir, diğeri türkü; hatta ikisinin karışımı şeklindedir. Bunlardan biri olan Friedrich von Schwaben’in şiirinde kahraman, kuğu kızları serüvenini yaşadktan sonra kendisini “Wieland” olarak tanıtmaktadır. Kahramanlık kitabının eki ise şöyledir: “Wieland, iki dev tarafından kovulan bir düktür; o daha sonra kaukasus Dağı’na (Glockensachs) gelir ve Alberich’in adamı olur.” Wieland Romani’nda olduğu gibi bu anlatıda da Wieland, bir devle bağlantılıdır ve ünlü bir *demirci ustasının* yanında yetişir.³⁴⁶

Wieland’ın en eski türküsünde ise, Elbeli Demirci Wieland da kral Nidhad tarafından uykuda iken habersiz yakalanır. Elleri kolları bağlanır ve kötürüm hale getirilir. Sürekli olarak demirciliğe mecbur edilir.³⁴⁷

Alman kahramanlık destanlarındaki balatlar ya da türkülerde, demirci kahramanların ve demircilerin yaptığı araç gereçleri kullanan kahramanların olması, Alman toplumunda demirciliğin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

IV. Fin/ Kalevala Destanı

Kalevala, Fin halk destanıdır. Avrupa halk destanlarının en eskilerinden biri olmasına karşın, ancak 19. yüzyılda son şeklini almıştır. Elias Lönnrot, Carelialı ozanların şiirlerini derleyerek oluşturduğu bu destanı 1835 ve 1849’da yayımlamıştır.

³⁴⁴ H. Schneider, R. Wisniewski, *a.g.e.*, ss. 53-54.

³⁴⁵ H. Schneider, R. Wisniewski, *a.g.e.*, s. 71.

³⁴⁶ H. Schneider, R. Wisniewski, *a.g.e.*, ss. 93-99.

³⁴⁷ H. Schneider, R. Wisniewski, *a.g.e.*, ss. 91-93.

Kalevala “Kahramanlar Ülkesi” demek olup mitolojik açıdan demiri konu edinmiştir.³⁴⁸ Demircilik ile kahramanlık, demirci ile kahraman arasında bir ilişki vardır; çünkü kahramanın silahını demirci yapmaktadır. Türklerdeki “demirci (tarkhan)” sözcüğünün aynı zamanda “kahraman” ve “atlı savaşçı” anlamına gelmesi de bunun kanıtı durumundadır.³⁴⁹ Finlilerde de kahraman demircilikle özdeşleştirilmiştir; başka bir söylemle demirci de bir kahramandır. Kalevala, beş halk kahramanının serüvenlerini anlatmaktadır. Bu kahramanlardan halk ozanı olan Väinämöinen, maceraperest olan Lemminkäinen, avcı ve serf olan Kullervo, demirci olan Ilmarinen’dir. Ilmarinen, destanın asıl konusunu şekillendiren kişidir. Bu kahramanların serüvenleri, tarihî olarak Fin-Lapon Savaşları döneminde geçmektedir. Ayrıca Finlandiya’nın Ruslara karşı bağımsızlık ilan ettiği dönemde Fin halkının millî bilincinin gelişmesinde de çok önemli bir etkiye sahiptir.

Eski bir Finlandiya epik şiiri olan “Kalevala”da demirci Ilmarinen, hem savaş aletleri hem de ev eşyalarını biçimlendiren zanaatkârların öncüsü ve en yeteneklisi olarak şu şekilde anlatılmaktadır:

“Bu kahraman
Dünyaya metal işlemek için geldi
Bir kömür dağının üstünde doğdu,
Kömür havzasında yetişti ve tüm becerilerini orada kazandı;
Demirci doğduğu gecenin sabahında
Bir elinde bakır çekiç,
Diğerinde *demir maşa*
Demirhanesini inşa etti
Ayrıcalıklı bir tepecik aradı;
Ve bataklıkta, bol miktarda *demirin* gizlendiği bir tepecik bularak
Orada izabe fırını kurdu.”

Bu demirci, hem işini yapan hem de Finliler arasında saygı duyulan biri olarak birçok işte danışılan bilge kişi, bazen de sihirli merhemlerle yaraları tedavi eden bir halk hekimidir. Öyle ki destanda, hem Ozan’ın hem de demircinin sevdiği kız için bölgeye bolluk ve bereket getiren bir nesne yapılması gereklidir. Bu nesneyi demirci Ilmarinen yapabilir. Demirci, bu nesne dışında değişik demir aletler de yapar. Destanda, demircinin çelikten gem, pençeleri sert çelikten olan bir kartal yaptığı bölüm şöyle geçer:

³⁴⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kalevala>

³⁴⁹ Esat Korkmaz, *Simgeler Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 401.

“Demirci İlmariinen de ozanın sevdiği kızı sevmektedir. Kız da ozanı istememekte ve demirciyi sevmektedir. Demirci İlmariinen de kızı ister. Kızın ailesi kızı vereceklerini, ancak bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğini söylerler. Kız da demirciye, bu şartları yerine getirirken Üç Şelale’ye gidip köpüklü sulara *çelikten bir gem* yapıp, dizginleri büyülemesini ve ayıyı bununla; ateşte *demirden*, pençeleri *sert çelikten*, kanatları yelken kadar büyük koca bir ak kartal yapıp turna balığını da bununla yakalamasını öğütler.”³⁵⁰

Görülen o ki, demirci İlmariinen, mücadeleci bir kahramandır ve bu kahramanlığı da demircilik mesleğinin ona verdiği güç sayesinde.

Kalevala Destanı’nda annesi Lemminkäinen’i, Pohjolaya gitmemesi için engellemeye çalışmaktadır. Lemminkäinen ise “*Getir zirhlerimi, hazırla döğüş esvabımı*” diye talimat vermiştir. Bu ifade, onun savaş için hazırlık yaptığını ve bunun için de özel bir elbisesi olduğunu göstermektedir. Destanın bu kısmında Lemminkäinen’in “*Babamın kılıcını alayım, yerinden çıkarayım, haftalarca soğukta kalmış, çok zaman kayba karışmış, yerinde durmuş ağlamış, kuşananın hasretine yanmış*” gibi ifadeler kullanması ise babanın kılıcının savaşta daha etkili olabileceğine inandığını göstermektedir. Bu davranış, aslında ata kültürünü hatırlatmaktadır. İlmariinen’in Väinämöinen için üzerinde gök cisimlerinin, hayvan şekillerinin yer aldığı bir pala yapması, düşman hududu için bir hazırlık yapılacağını göstermektedir. İlmariinen’in giyeceği savaş elbisesi hakkında “*Demir gömlek, Çelik kemer*” gibi sözcüklerin kullanılması, bu madenin sağlamlığı ve koruyuculuk özelliğiyle alakalıdır. Destanda, kahramanların fizikî yapısı hakkında bilgi verilmez ve daha çok kılıç ve ok gibi savaş araçlarıyla kahramanlar ortaya çıkar. Bu araçların olağanüstü gücü destan kahramanlarının güçleriyle bütünleşir. Väinämöinen’in ay ve güneşin parıltısını barındıran kılıcı, aynı zamanda at ve kedi motiflerini barındırır. Görülen o ki, Väinämöinen’in üstünlüğü “güçlü silah” olarak bahsedilen bu kılıcının üstünlüğü ile önem kazanmıştır.³⁵¹

1.4.1.2.3. İran Destanında Demir

Şahname

Šāhnāme ya da Şahname, tarih öncesi zamanlardan başlayıp Sasani İmparatorluğu sonuna dek tüm eski İran krallarını inceler. Şahname’deki bu kişiler;

³⁵⁰ Elias Lönnrot, *Kalevala Destanı*, (çev. Lale ve Muammer Obuz/ Ed. JRR Tolkien), İstanbul, 1965.

³⁵¹ Ali Osman Abdurrezzak, “Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanı’nın Tipolojik Açından Mukayesesi”, *Gazi Türkiyat*, 2014, S. 14, ss.189-223.

“Keyûmers (Orta Farsça: Kayômart), Hōşeng, Tahmûrâs, Cemşid, Zahhak, Feridûn, Menûçeher, Key Kubad, Key Kâvus, Key Hüsrev, Bahman, Dârâ (III. Darius), Iskandar (Büyük İskender), Ardaschir I., Şâpûr I., Hormoz, Bahrâm V., Chosrau, Yazdgird III. gibi krallar, ana tema Zabulistan prensi efsanevi kahramanı Rostam (Rüstem), Esfandiâr (Goştâsp’ın oğlu) ve Afrâsiab” gibi kahramanları ve suçluları içerir.³⁵²

İran ulusunun hafızasındaki demirle ilgili algıyı göstermesi bakımından önemli olan destanda geçen “kılıç çalmak” ve “demir kesildi” gibi deyimlerin kullanıldığı görülmüştür. İlgili yerler şöyledir:

“İşte ben savaşa hazırım ve bayrağımı da açıyorum. Sen bilirsin ki ben savaşmaya karar verince, *kılıcımın* ateşinden suyun içindeki timsah bile kavrulur. Doğru sözlere kulak vermen gerekir ve İran’ın şu iki sebepten benim olduğunu bilmen gerekir: ‘İran’ın benim olmasının ilk sebebi, Feridunoğlu Tur soyundan gelmemdir. İkincisi ise, *kılıç çalmakta* eşsiz olan şu kollarım sayesinde İran’ı Araplardan boşaltmamdır. Ben, elimdeki *kılıçla* dağların tepelerini bile zapteder ve kara bulutların içindeki kartalları avlarım.’ dedi. Ve arkasından *ok, mızrak, kılıç ve gürzlerle* ordusunu baştan başa donatarak, hemen, o şanlı padişah Kâvus’un üzerine yürüdü. Savaşa hazırlanan Efrâsiyab, suyun tozunu havalarda savuruyordu. Cihan, davul ve boru sesleriyle doldu. Toprak, silahların çokluğundan baştan başa *demir kesildi* ve gökler abanoz rengini aldı. Ok ve baltaların açtıkları yaralardan, savaş meydanında kan deryaları coşup çoğaldı.”³⁵³

Destanda bazı benzetmeler demirle ilgilidir:

“Sen *demirden* yapılmış bir kale bile olsan, felek seni yine toprakla bir yapar.”³⁵⁴ “Onunla aramızda sanki *demirden* yapılmış bir dağ peyda oldu.”³⁵⁵ Eğer o, babasının yolundan ayrıldı ise, bu ayrılışın üzerinden fazla bir zaman geçmiş ve *demir*, tekrar parlamasından ümit kesilecek kadar, paslanmış değildir. Ben, onu yeniden düzeltirim.³⁵⁶ “Ben, kimseye zararı olmayan bir *demirci* parçası olduğum halde, padişahın eliyle başıma ateşler yağıyor.”³⁵⁷ “*Demircilerin demir* döverlerken önlerine örttükları deriyi bir mızrağın ucuna geçirdi. Bunun üzerine, çarşı halkı birbirine girdi, bir toz dumandır yükseldi.”³⁵⁸ “Bu değersiz *demirci* derisine yeni yeni mücevherler astı.”³⁵⁹ “Feridun’un birbirine benzeyen ve yaşça kendisinden büyük olan, iki erkek kardeşi var. Birinin adı Kiyanuş, ötekinin adı da Purmaye idi. Feridun, onlara dedi ki: ‘Ey yiğitler, şen ve bahtiyar olun! Dünya, iyilik yapmak için de döner. Büyüklüğün külâhı da yine bize gelir. *Demircilerin* usta olanlarını gidin buraya getirin de, bize

³⁵² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Şehname> (08.11.2014).

³⁵³ Firdevsî, *Şehname*, (çev. Prof. Necati Lugal), 2009.

³⁵⁴ Firdevsî, *Şehname*, (çev. Prof. Necati Lugal), 1949, s. 63.

³⁵⁵ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 75.

³⁵⁶ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 363.

³⁵⁷ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 73.

³⁵⁸ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 76.

³⁵⁹ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 77.

büyük bir *gürz* yapınlar!’ Feridun bu sözleri söyler söylemez, kardeşleri hemen demirciler çarşısına koştular. Bu sanatta tanınmış ne kadar *demirci* varsa, hepsi Feridun’un yanına geldi. Feridun hemen pergeli eline aldı ve onlara *gürzün* şeklini çizdi. Toprağın üzerine çizdiği bu şekil, bir öküz başına benziyordu. Bunun üzerine *demirciler* derhal işe başladılar ve bitirir bitirmez, “Güneş gibi parıl parıl parlayan bu ağır *gürzü* cihan padişahına götürdüler. Feridun, *demircilerin* bu eserini çok beğendi; onlara elbise, altın ve gümüş bağışladı.”³⁶⁰

Destanda Feridun’un ülkesinde demircinin çok olduğu ve demircilere önem verildiği görülmektedir. Destanın ilgili kısmı şöyledir:

“Kılıçların demiri, *gürzler* ve mızraklar hep canlı idiler sanki.³⁶¹ “Bir kahraman; dişleriyle ısırarak bir mızrağı ezse, sesiyle aslanın derisini çatlatırsa ve dişleri de *demircinin örsü* kadar sağlam olsa bile, yine de Tanrı’nın buyruğuna boyun eğmeğe mecburdu?”³⁶² “Üç yüz menlik *gürzümü* kaldırıp omuzuma attım. Demir gibi atımı harekete getirerek, *gürzümü* kafalarına indirdim ve heybetimle beyinlerini boşalttım.³⁶³ Bütün savaş erleri, demir tolğalarını başlarına giydiler. O gece Efrasiyab’ın ordugâhında hiç kimse uyumamıştı. Bütün gece, ordunun hazırlanmasıyla uğraşmış, kılıçları ve zıpkınları temizlemişlerdi. Ağır *gürzlü* ve zırhlı erler, dağdan dağa bütün ovayı kaplıyor.³⁶⁴

Destanda geçen “Bu öğütler de bitince, davul sesleri yükselmeye başladı; yeryüzü *demir*, gök de abanoz rengini aldı.”³⁶⁵ ifadeleri demirin rengine işaret etmektedir. Tasvire göre; demir mavidir ve yeryüzü de mavi renk olmuştur.

“Rudabe, doğum zamanına kadar, uyku ve rahat yüzü göremedi. Sanki derisinin içi taşla doldurulmuş veya karnındaki *demirden* bir yaratılmış gibi bir hale gelmişti.³⁶⁶ ifadesinde de “*demirden bir yaratık*” tan bahsedilmiştir.

“Rüstem, bir aralıkta, kara ve sert taştan yapılmış bir ev gördü. Kapısı *demirdendi*; mühendisi onu böylece yapmıştı.³⁶⁷ ifadesinde de taş evin “demir kapısı”nın olduğu vurgulanmıştır.

Destanda geçen tüm bu ifadeler, İran’da demircilerin yaptığı demirden nesnelerin çok kullanıldığına ve demirciliğin oldukça gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda İran Edebiyatı’nın en büyük eserlerinden biri olarak kabul edilen Şehname, demir ve çelik hakkında bilgi veren bir mitoloji kaynağıdır. İran

³⁶⁰ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 78.

³⁶¹ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 183.

³⁶² Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 257.

³⁶³ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 280.

³⁶⁴ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 384.

³⁶⁵ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 223.

³⁶⁶ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 329.

³⁶⁷ Firdevsî, *a.g.e.* a, s. 350.

mitolojisi ve inançlarında demir ve çelik, ayrıcalıklı bir metaldir. Ayrıca sadece Şahname’de değil, İran kültüründe ve edebiyatında da İran halkının, tarih boyunca çeliğe verdiği önemi doğrulayan birçok kaynak bulunmaktadır. Hōşeng, ikinci İran hükümdarı, Keyûmers’in torunudur. İran rivayetlerinde, Persler, yedi ülkede egemenlik kurup devleri de egemenliği altına alan bilgin, ileri görüşlü ve tanrı inancı taşıyan adil bir hükümdar olan Hōşeng’i büyük peygamberler arasında sayar ve ona otuz sekiz âyetten oluşan kutsal kitap indiğini kabul ederler. Hōşeng’in adı Avesta³⁶⁸’da “Haosyangha” olarak geçer. O, demiri ana kayadan ilk ayıran kişidir. Demiri bulduktan sonra balta, testere, kazma yapımında demircilik sanatını da icat eden kişi olmuştur.³⁶⁹

Firdevsî, Hōşengi’nin demircilik mesleğini icat eden kişi olduğunu şu sözleriyle söylemektedir:

“Dünya hükümdarı akıllı, adil Hōşeng
Kırk yıl hükümdarlık yaptı
Adaletle doldurdu bütün yeryüzünü
Demircilik mesleğini icat etti
Demirden balta, testere ve keser yaptı.”³⁷⁰

Firdevsî, Keyumars’in torununun oğlu Cemşit’i demir eritme tekniğini, miğfer (khud) yapma sanatını ve savaş zırhını (zereh) keşfeden olarak nitelendirmiştir. Cemşit ise, demiri silah ve zırha dönüştürebilen ilk hükümdardır ve genellikle Timur ve Safavi dönemi resimli el yazmalarında ön plana çıkmıştır. Kaynakların söylediğine göre Cemşit, elli yılını izabe tekniğini mükemmelleştirmeye adanmış ve sonra da bu sanatı halkına öğretmiştir.³⁷¹

İran hükümdarı Zahhak (Dehhâk), Aryan mitolojisinde adından söz edilen üç başlı Dragon’a karşılık gelir ve mite göre bin yıl yaşamış, altı yüz yıl hükümdarlık sürmüştür. Dehhak, “Kawa” adlı bir demircinin kışkırttığı halk isyanıyla devrilir.

³⁶⁸ Şahnâme’nin en önemli kaynakları arasında bulunan Avestâ ve Avestâ tefsirleriyle ilgili bilgi: “Bu eserlerde yoğun olarak Tanrı, Ehrimen, Zerdüş ve Yaratılış destanından bahsedilmektedir. Avestâ, İran dilleri ve edebiyatının en eski ve en önemli eseridir. Avestâ’da yer verilen Zerdüştilik, Arapların İran’ı ele geçirmelerinden önceki dönemlerde İran’ın resmî devlet dinidir ve bu dinle ilgili MÖ. VII. yüzyıla ait kutsal dinî metinler mecmuası vardır. Bu belgelere yer veren Avestâ, birçok açıdan çok değerli bir kaynak olarak kabul edilir. Öyle ki, Orta Asya ve çevre bölgelerin coğrafyalarında yaşayan halkları çok yakından ilgilendiren başta tarih, kültür, medeniyet, din, siyasî ve sosyal konular, inançlar, gelenek ve görenekler, mitolojiler, kahramanlık anlatıları olmak üzere birçok alanda çok önemli ve başka kaynaklarda bulunamayacak bilgilere yer vermektedir. Böylesine önemli bir bilgi hazinesi olması nedeniyle Firdevsî’nin başvuru kaynakları arasında yer almıştır.” (bk. <http://nyildirim.wordpress.com/firdevsi>)

³⁶⁹ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, s. 7.

³⁷⁰ N. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 406.

³⁷¹ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, ss. 9-15.

Böylece Kawa, ulusal kurtuluşun simgesi haline dönüşür. Feridun, Dehhak'ı yenilgiye maruz bırakarak Demawand Dağı'nın zirvesinde bir mağaraya hapsedmiş ve sonra tahta çıkmıştır. Acemler, Zahhak'ın hâlâ demir bukağılara vurulmuş halde orada yaşadığına inanırlar. Hişam ise Feridun'un Zahhak'ın iki karısı ile evlendiğini, başına demir bir çomakla vurup bayılttığını, sonra dağa götürüp bağladığını belirtir. Feridun ise; bu günü (Mihir-i Rûz) bayram ilan eder. Halk bugüne "Mihir-i Can" demiştir.³⁷²

Demir ticaretinin efsanevi önemi, Şehname'de Kaveh'in, zorba hükümdar Zahhak'a başkaldırısının hikâyesi ile pekiştirilmiş olmasından gelmektedir. Öyle ki Kaveh, mızrağının ucuna demircilerin bacaklarını korumak için giydiği türden bir deri parçası bağlar ve bu parça yeni hükümdar Feridun tarafından İran'ın resmi sancağı olarak kabul edilir. "Durnfah-ı Kava" olarak adlandırılan bu sancağın Sa'd İbn Abi Wagas tarafından ele geçirildiği ve Umar halifesine gönderildiği sanılmaktadır. Şehname'de geçen bu olay Taşkent'te bulunan birçok 15. yy. el yazmasında da resmedilmiştir.³⁷³

1.4.1.3. Efsanelerde Demir

1.4.1.3.1. Avrupa Efsanelerinde Demir

Avrupa anlatılarının adlandırılmasında bir kavram kargaşası vardır. Öyle ki efsane, hikâye hatta roman gibi tür adları yer yer birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu nedenle "Avrupa Efsaneleri" başlığıyla oluşturulan bu bölümde, orijinal metinlerde "legend" olarak geçen sözcük; efsane, masal, hikâye ve romanı karşılayan genel ad olarak kullanılmıştır.

I. "İrlanda" Efsanesi

Bir Keltik³⁷⁴ efsanesine göre İrlanda aslında şöyle oluşmuştur:

³⁷² Mehmet Korkmaz, *Mitolojik İran Efsaneleri*, Ankara, 2012, s. 25.

³⁷³ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, s. 150.

³⁷⁴ "Kelt" kelimesi (Latin *Celtae*, *Galli* ve Antik Yunanca *Keltoi*, *Galatai*); Tarih öncesi ve İlk Çağ döneminde yaşayan Avrupa kavimlerinin bir bölümüdür. Dört bin yıl kadar önce Keltler, anavatanları olan Orta Avrupa'dan göç ederek özellikle Britanya Adaları'na, İspanya'ya ve Galya'ya yerleşirler. Savaşçı ve avcı oldukları kadar mükemmel çiftçidirler. Tekerlekli pulluğu ve fıçıyı icat etmişlerdir. Yayılmaları batıda, Bronz Çağı'nın sonuna ve Demir Çağı'nın başına denk gelir. Sayısız göçleri sırasında Yunanların, Etrüsklerin, İtalyotların tekniklerini benimserler; kazancılığı ve çömlekçiliği geliştirirler. Onların yaptığı yollara sonradan Romalılar taş döşer. Çoğu zaman birbirine rakip kabileler ve klanlar halinde toplanmış olan Keltler, gerek yaşama biçimi, gerek kültür yönünden özgün bir halktır. Ürünlerin koruyucusu sayılan kır tanrılarına taparlar, geleneklerin koruyucusu olan hem kâhin, hem yargıç niteliğindeki din adamlarının (druidler) yönetiminde yaşamışlardır.

“Zümrüt Adası, vaktiyle su altındadır. Ancak yedi yılda bir kısa süreliğine su üstüne çıkmaktadır; bu dönemlerde burayı istila etmek için birçok yabancı gelmiş ve onları yutan büyük dalgalar yüzünden asla başarılı olamamışlardır. Sonunda ilahi bir vahiy, adanın kısa süreli su üstüne çıktığı dönemde, üzerine bir demir parçası atılarak adanın su üstünde kalmasını sağlayabileceklerini bildirmektedir. Bu ilahi kaynaklı bilgiden yararlanan gözü pek bir maceraperest, adanın su üzerine çıktığı bir dönemde, kılıcını adanın üstüne fırlatır ve büyü sona erer. O zamandan beri İrlanda, suyun üstünde durmaktadır.”³⁷⁵

Bugün de “İron land”, “Demir Ülkesi/ Arazisi” anlamında kullanılmaktadır. İrlanda’nın adının demirle oluşturulması ve İrlanda ile ilgili bu efsanedeki demirin mucizevî yönü, muhtemelen İrlanda’nın tarihinde demirle ilgili önemli bir olayın olduğuna işaretir.

II. “Forgerons” Efsanesi

Demircilik sanatının Orta Çağ İngilteresi’ndeki saygınlığı ve önemi birçok edebî çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan biri, Paul Sebillot’in “Legendes et Curiosites des Metiers” kitabındaki “Forgerons” adlı anlatıdır. Anlatı şöyledir:

“Büyük kral Alfred, en iyi teknisyenlerinden ve zanaatkârlarından yedi tanesini toplar. Onlara, her kim diğerlerinin yardımı olmadan en uzun süre dayanır ve işlerini yürütürse, onu başkan yapacağını bildirir. Sonra da hepsini şölene davet eder. *Demirci* çekicini, terzi makasını ve yeni yaptığı elbiseyi; fırıncı uzun saplı tahta ekmek kazıcısını ve bir somun ekmeği; ayakkabıcı çuvaldızını ve bir çift ayakkabıyı; marangoz testeresini ve kare şeklindeki tahtasıyla kasap bıçağını ve bir parça eti; duvarcı malası ile bir kilit taşı getiren. İyice düşündükten sonra topluluk, terzinin yapıtının en iyisi olduğuna karar verir ve onu esnafın başkanı olarak seçer. Demirci, bu seçime gücendir. Demirci, terzi başkan olduğu sürece çalışmayacağına dair yemin eder, böylece dükkânını kapatır ve o ülkeden ayrılır. Ancak yokluğu hemen hissedilir. Kral, bir gün *atının nalını* kaybeder, altı esnaf art arda bu ata nal yapabilmek için çalışır ve aletlerini kırarlar. Terzi kendi işini yapmaya devam etmesine rağmen altı esnaf işi bırakır. Bir süre sonra terzi de işi bırakır. Bunun üzerine kral ve esnafları demirciyi aramaya çalışırlar; ama başarısız olurlar. Ayağıyla sahibini ezen kralın atı için, terzi parmaklarını yakar ve diğerleri de birçok aksilikle karşılaşır. Bir süre sonra kendi aralarında tartışmaya başlarlar. Bu arbede tüm düzeni alt üst eder. Tam bu karmaşada Aziz Klement, yanında demirci ile ortaya çıkar. Kral, gelenleri saygıyla selamlar ve onlara şu nutku çeker: ‘*Ben terzinin iyi kumaşı ve hünerli el işine aldanarak büyük bir hata*

(bk. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kettler>.)

³⁷⁵ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, s. 7.

yaptım dostlarım. Demirci olmadan diğerleri hiçbir şey beceremiyor. Bu nedenle de demirci esnafların başı olmalı’. Demirci döndükten sonra terzi haricindeki diğer esnafların hepsi kendilerine yeni aletler yapmaları için demirciye istekte bulunurlar. Demirci, hemen yeni aletler yapmaya başlar ve hatta terziye de bir çift yeni makas yapar. Sonrasında kral, esnaflar topluluğunu yeniden düzenler ve herkese sağlık ve mutluluk dileğiyle demirciyi başkan ilan eder. Bunun ardından kral herkesi bir şarkı söylemeye davet eder ve yeni başkan kendi sırası geldiğinde ‘*Mutlu Demirci*’ isimli şarkıyı söyler.”

Bu şarkı, halen İngiltere’de esnaflar loncasının festivallerinde söylenmektedir. Bu hikâyede adı geçen demirci Romalı piskopos Aziz Klement, nalbantların ustası sayılmaktadır. Dini hadislerde şehit mertebesinde kabul edilmiştir. İngiltere’de, O’nu nalbantlık sanatının ustası olarak kabul eden demirciler, XX. yüzyılda dahi anmakta ve onun adına her yıl festival düzenlemektedir. Woolwich’teki demirci çırakları, Aziz Klement gününün akşamında bir geçit töreni yapmaktadır. Bu törende maskeli yüzler, kalafat ipinden yapılmış bir peruk ve uzun beyaz bir sakal takarak yaşlı Klement’i canlandırmaktadır. Festivaller esnasında da bu saygın kişinin ağzından şu nutku dinlerler: “Ben, pirinç, demir ve çelik cevherlerinin ilk kurucusu gerçek Aziz Klement’im; Tanrı Vulkan’ın ilk demirhanesini kurduğu Etna Dağı’nda bulundum ve Tanrı Jupiter için *demirden zırh ve şimşekler* yaptım.” Avrupa’da Aziz Elloy veya Aziz Eligius adlı demirciler de bazen demircilerin ve nalbantların koruyucusu olarak gösterilmiştir. Barnaby Googe’in “Katolik Krallığı” adlı eserinde bahsedilen bir efsaneye göre de, “Aziz Elloy, bir zamanlar kıpırdamadan duramayan çılgın bir atı nallamaktadır. Bu nedenle de atın ayağını kesip nalı takar. Sonra, çarpı işareti yaparak, ayağı yerine takar ve at bu esnada hiç acı hissetmez.”³⁷⁶

Bu anlatıda, demircinin yaptığı işin diğer meslek gruplarının temel araç gereçlerini de karşıladığı ve bu nedenle demircinin mesleklerin içinde lider konumunda olduğu vurgulanmıştır.

III. “Demirci Efsanesi”

İskandinavlar’ın Hıristiyan olmadan önceki dönemine ait bir “Orta Çağ Demirci Efsanesi” şöyledir: “1208 yılının bir akşamında, bir atlı Norveç’in kuzeyinde Nesjar’da yaşayan ‘Thord Vettir’ adında bir *demircinin* evine gelir ve bir gecelik oda ile atının nallanmasını istediğini söyler. Demirci kabul eder ve sabah erkenden, bir yandan

³⁷⁶ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

misafiri ile konuşur, bir yandan da işini yapmaya koyulur. Demirci, atlıya ‘Dün gece neredeydiniz?’ diye sorar. Atlı ‘Medaldaydım.’ diye cevap verir. ‘Ondan önceki gece neredeydiniz?’ diye ikinci bir soru sorar demirci. ‘Hardaldaydım.’ diye cevaplar yabancı. ‘Muazzam bir yalancısınız.’ der demirci açık sözlülükle. Daha sonra canla başla kendini işine verir ve atın ayaklarına uyacak şekilde atının gördüğü en büyük at nalını yapar. İlerleyen sohbet esnasında atlı gezgin, Kuzey Norveç’te kaldığını ve İsviçre’ye gitmek üzere yola koyulduğunu belirtir. Atına binip seyahate çıkmaya hazır olduğunda demirci, gezginin adını sorar. O da adının ‘Odin’ olduğunu söyler. Odin, İskandinav mitolojisinde savaş ve bilgelik; zafer, büyü ve av tanrısının adıdır. Demirci şaşırır ve gülerek Odin’i merak ettiğini söyler. Atlı da ‘O zaman şimdi onu görebilirsin’ der ve ekler: ‘Şayet sana söylediğime inanmazsan, atımı çitin üzerinden nasıl atlattığıma bak.’ Bunun üzerine hayvanı mahmuzlar ve yedi arşın yüksekliğindeki bahçe çitine sürer atını. Görkemli at, çitin üzerinden kolaylıkla geçer ve ne at, ne de binicisi *demirci* tarafından bir daha asla görülmez.³⁷⁷

Bu anlatıda demircinin saf ve temiz yürekli olduğu görülmektedir. Demircinin bu özellikleri; onun olağanüstü özellikler sergileyen bir insan kılığında Tanrı’yla konuşmasını sağlamıştır. Bu olay, demircilerin ne kadar seçkin insanlar olduğuna bir işaretidir.

XVI. yüzyılda Liege’i ziyaret eden bir Yunan seyyah Nukios Nikandros da, Kuzey Fransa ve Belçika’da kömür madenlerinin bulunuşuna ilişkin bir efsaneyi aktarırken özellikle *demircinin* nasıl seçkin insan olduğuna işaret etmiştir. Öyle ki efsanede, saygı değer bir yaşlı kılığında görünen melek, o güne kadar fırını odunla besleyen bir demirciye maden galerisinin ağzını göstermiştir.³⁷⁸ Demirci, bu efsanede de ilahi kaynaklı varlıklardan meleklerle irtibat halinde olan kişidir. Hatta o, doğaüstü güçler tarafından madenlerin yerini öğrenen kişidir. Bu anlatılardaki *demirci* için doğaüstü güçleri olan kişidir, demek mümkündür.

Orta Çağ Avrupası’na ait bu anlatılarda *demirciye* veya *nalbanta* verilen önem çok açıktır. Onlar, diğer meslek gruplarının içinde yaptıkları işten dolayı ayrıcalıklıdır ve doğaüstü güçlere sahiptirler. Görüldüğü üzere Avrupa’nın büyük bir bölümünde eski zamanlardan bu yana *demircilerin* doğaüstü varlıklar olduğuna dair de yaygın bir inanış vardır. Kanaatimizce bu inanışın altında yatan; demirin olağanüstü eritilme ve şekillendirilme sürecinin bir insan tarafından tasarlanmış olamayacağı düşüncesidir.

³⁷⁷ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

³⁷⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 57.

Düşünceye göre de; insan tarafından yapılamayan bu eylemler, ancak doğüstü güçler tarafından yapılmaktadır. Denilebilir ki, demircileri yüceltme ve onlara saygı duyma, birçok ulusun anlatısında olduğu gibi Avrupa ülkelerinin anlatılarında da işlenmiştir.

IV. “Achilleus Yeniden Silahlanıyor Efsanesi”

“Achilleus Yeniden Silahlanıyor Efsanesi”nde Hephaistos, isle kaplı bir tanrı olarak tasvir edilmektedir. Hephaistos, efsanede daha önce ele aldığımız mitlerdeki gibi annesinin ve babasının kendine yaptıklarını anlatır. *Demirciliği* küpe, saç iğnesi, zincir ve her çeşit sanat eseri yaparak öğrendiğini söyler. Anlatıda da ondan *miğfer*, *kalkan*, *zırh* ve bacak koruyucusu yapması istenir; o da düzenini kurarak *körükleri* üfler, çekiciyle aletleri döver.³⁷⁹

Bu anlatı, aslında mitik dönem tanrısı demirci Hephaistos’u ele aldığı için mit niteliğindedir. Burada da yine mit ve efsanenin aynı anlamda kullanılmış olması muhtemeldir.

V. “Wieland Efsanesi (Wieland Romanı)”

Thidrekssaga, “Wieland Romanı” adlı eserinde anlattıklarını Alman kaynaklarına dayandırmıştır. Anlatı şöyledir:

“Wieland Efsanesi’ndeki ‘Wieland’, Wate adlı devin oğludur ve *demirci çırağıdır*. Ünlü Demirci Mimir’in yanına çırak olarak girer; fakat ustanın canını sıkır. Wate de onu ilerde eğitilmesi için Ballova Dağı’nda oturan iki cücenin yanına gönderir. Babası onu cücelerin yanından tekrar almak isterken dağda toprak kayması olur. Wate ölür. Wieland, cüceler dağından bir şekilde kurtulur ve kendisine bir sandal yapar. Jütland kralı, Nidung’a gelir ve onun hizmetine girer. O, önce yaptığı eşsiz güzellikte bir bıçakla dikkatleri kendi üzerine çeker. Kralın bıçakçısının adı Amelias’tır ve Wieland’la aralarında bir yarışma başlar. Wieland, birçok *kılıç* yapar, sonuncusu ve en keskini Mimum’dur ve onunla baştan aşağı silahlanmış Amelia’yı ortadan ikiye ayırır. Bu olaydan sonra kral Nidung’a çok büyük hizmetlerde bulunur ve onun zafer taşını inanılmayacak bir biçimde bulup getirir. Saray kâhyası ise hile ile ondan taşı almak ister; onun amacı ise kralın kızına sahip olmaktır. Wieland, canını sıkın bu rakibini de öldürür, bundan dolayı gözden düşer ve saraydan uzaklaştırılır. Bunun öcünü almak için kralın kızını zehirlemek ister; ancak bunu başaramaz. Kralın kızının *büyülü bıçağı*,

³⁷⁹ Gustav Schwab, *Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri*, (çev. Devrim Doğan Yüzer), İzmir, 2011, C. II, ss. 493-496.

Wieland'ın ellerinin kollarının bağlanarak kötürümleşmesine neden olur. Wieland, artık demircilik işleri yapmaya mahkûm edilmiştir.”³⁸⁰

Orta Çağ'da Germenlerin silah yapım ustası Wieland'ı konu edinen bu anlatıda, onun yaptığı kılıçlar hem dayanıklıdır, hem de çok keskindir. Onun gizli reçetesi, ocakta işlenmiş demirin iri toz haline getirilip tavuklara yedirilmesi, daha sonra onların dışkılarındaki demirin bir mıknatıs yardımıyla ayrılması şeklindedir. 1930'larda bu sıra dışı reçeteyi deneyen bir Alman metalürjist, tavukların kendi sindirim sistemleri içinde demirdeki karbon içeriğini azaltıp azot içeriğini artırdığını ve böylece çeliğin daha güçlü olmasını sağladığını saptamıştır.³⁸¹

Cermen mitolojisinde *demirciler*, büyümlü zanaatkârlardır. Tehlikeli elementleri kolaylıkla ve ustalıkla elle işleyerek yararlı hale getirdiklerinden dolayı ateşle oynama yeteneklerinin olduğuna inanılan kişilerdir. Orta Çağ'da bile diğer esnaflardan üstün görülmüşlerdir. Almanya'da demirci atölyeleri, Kuzey'in efsanevî ilmindeki en marifetli demircilerin anısına “Wieland Evleri” olarak bilinmektedir. Metal işçiliğinin kökeni ilk çağlardaki gibi kutsal varlıklara atfedilmiştir. Demircilerin bu harikulade teknik becerileri onların yardımıyla öğrendiklerine inanılmış ve sıradan ölümlülerin üzerinde değer görmüşlerdir.³⁸² Demirci evlerinin ya da atölyelerinin olması, sıcak demirciliğin yapıldığının göstergesidir. Anlaşılan o ki, Almanlarda demircilik mesleğine çok değer verilmiştir.

VI. “Demir Kumu Efsanesi”

Ukrayna'da anlatılan demir ve demir kumuyla ilgili efsane şöyledir:

“Ukrayna'na bir zamanlar, Rusya ve Polonya arasındaki sınır bölgesinde birkaç adam bir *demir parçası* bulur. Nafile bir çabayla bunu yemeye çalıştıktan sonra, onu suda kaynatarak yumuşatmaya çalışırlar. Daha sonra fırında pişirirler ve taşla vurarak ezmeye çalışırlar. Tüm bunları izlemekte olan şeytan, onlara ne yaptıklarını sorar, adamlar da şeytanı dövmek için *çekiç* yaptıklarını söylerler. Bunun üzerine, şeytan bu iş için gerekli olan kumu nereden bulduklarını sorar ve o an insanoğlu, demir işçiliğinde kumun gerekli olduğunu anlar ve böylelikle *demir aletlerinin* üretimi başlar.”³⁸³

Bu efsanede, demiri eritme işlemi gerçekleştirildikten sonraki çelikleştirme sürecinde kumun gerekliliğine işaret edilmiştir.

³⁸⁰ bk. ReinerTetzner, *Cermen Tanrı ve Kahramanlarının Efsaneleri I-II Cilt*, (çev. Arzu Yarbaş), İzmir, 2004.

³⁸¹ Z. Tez, *a.g.e.*, 2012, s. 41.

³⁸² R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

³⁸³ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, s. 8.

VI. “Bıçak Deresi Efsanesi”

Eski zamanlarda İskoçya'nın dağlık bölgelerinde zararlı cinlerin olduğuna inanılmaktadır. Bu cinler bazen genç anneleri, çocuklarına süt annelik yapsın diye alıp götürerek kadar cesurdurlar. Demir ve çeliğin, bu masal topluluğuna karşı koruyucu oldukları inancı ise çok yaygındır. Efsaneye göre;

“Bir akşam, Ewen Macdonald adında Duldregganli bir çiftçi; bir iş için bir yere giderken karısını ve küçük çocuğunu evde bırakır ve adet olduğu üzere dereden geçerken Galce ‘*bıçak deresi*’ der; bir iç çekişle gelen garip bir sıçrama sesi duyar ve perilerin karısını alıp götürmekte olduğunu fark eder. Hemen baba oğul kutsal ruh adına havaya bir *bıçak* fırlatır, perilerin gücü kalkar ve karısı adamın önüne düşer.”³⁸⁴

Bu efsanede bıçak, gücün ve koruyuculuğun simgesi olarak kullanılmıştır.

VII. “Tanrı'nın İnanç Efsanesi”

Bir Macar anlatısı olan “Tanrı'nın İnanç Efsanesi” nde, Macar beylerinden olan Kral Istvan'ın hâkimiyetindeki bir bölgede, Zalavar Aziz Benedek Manastırı'nın halktan yüklü vergi toplaması, onların mallarına haksız yere el koyması gibi olaylara, silahşör Peter Türje'nin verdiği mücadele anlatılmıştır. Efsane şöyledir:

“Peter Türje, Zalavar Aziz Benedek Manastırı'nın halka uyguladığı zulme isyan ederek adalet isteyen ve eskiden Türj ailesine ait olan bu toprakları geri almaya gelen bir soyludur. Manastır başrahibi ise Peter Türje ile kendi görüşmez; çünkü onlar Tanrı'yı temsil eden kişilerdir. Bu nedenle de emirlerindeki silahşörlerle Peter Türje'nin düello yapmasını emreder. Bunun üzerine manastırın başrahibi, yaşlı olan Peter Türje ile silahşör Ditrik'in düellosu için duyuru yaptırır. Peter Türje yaşlıdır. Ditrik ise anlatıda şöyle tasvir edilir: ‘Kolu adeta *demirdendir*. Ayakları da *çeliktendir*. Öyle bir kılıç sallarsın ki, adeta bir şeytan gibidir. Hatta onun zırhının deliklerine takılarak kılıcını bile kırabilirsin. Bundan başka bir de o giydiği zırhı, her dövüşten önce bir demirci ustası elden ve gözden geçirir.’ İşte düellodaki taraflar, hem yaşları hem güçleri bakımından eşit değildir. Peter Türje, bu adaletsizliğe rağmen düelloyu kazanır. Topraklarını geri alır ve adalet yerini bulur.”³⁸⁵

Bu anlatının demirle ilgili dikkat çeken kısım; manastırda ve kalede bulunan demircilerin çelikten zırh, kılıç vb. silahlarla, silahşörlerin çelikten ayak ve kollarını yapmalarıdır. Ayrıca, anlatıdan hareketle, Macarların eski geleneklerine göre; davalı ile davacı arasındaki husumetin düello ile belirlendiği söylenebilir. Onların inançlarına

³⁸⁴ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

³⁸⁵ Gabor Liptak, *Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler*, (çev. Nuriye Güngörmüş), Ankara, 2004, ss. 40-47.

göre bu düelloda Tanrı, kimin kılıcına zafer kazandıracak güç verirse, zafer onundur ve adalet ondan yanadır. Macarların bu uygulamalarında “kılıç”ın adalet ve dolayısıyla Tanrı’nın gücünün temsilcisi olması, aslında Türklerin kılıcı ant içme törenlerinde bir simge olarak kullanmaları ve kılıcın Tanrı’nın kutunu taşıdığına inanmalarıyla benzerlik teşkil etmektedir.

Macarların “Kadın Eşkıya” adlı efsanelerinde de bir *demirli sandıktan* bahsedilmiştir. Bu sandık, Viyanalı ünlü bir çilingir ustası tarafından yapılmıştır. Sandık ne açılabilir, ne de yerinden götürebilir.³⁸⁶ Bu anlatıda demir sandık, sağlamlığıve ağırlığıyla dikkat çeker. Bu özellikli sandıkları yapan ustalar da muhakkak demircilerdir. Nitekim anlatının bazı bölümlerinde de atların nal seslerinden bahsedilmiştir. Atlara nal yapılması da, bu işle uğraşan nalbantların olduğuna işaret etmektedir.

1.4.1.3.2. İran Efsanesinde Demir

“Demirci Kawa Efsanesi”

Demirci Kawa’nın Dehhak’a başkaldırısının anlatıldığı efsane, çeşitli varyantlarından yapılan çıkarımlar sonucunda, ana motifleriyle şöyledir:

“Çok eski zamanlarda yeryüzünde hiç kimsenin olmadığı zamanlarda Tanrı Zervan’ın iki oğlu olmuştur. Birinin adı Hürmüz, ötekinin adı Ehrimen’dir. Hürmüz iyiliği, Ehrimen kötülüğü temsil etmektedir. Hürmüz, Zerdüş’tü iyiliği temsil etmesini istediği için yeryüzüne gönderir. Buna karşılık Zerdüş de kızlarını Hürmüz’e verir. Kötülükçü Tanrı Ehrimen de bu durumu kıskanır. İyilere ve kötülere hep zulmeder. Halkın nefretini ve kinini Kral Dehhak’a aktarır ve onu bir bela olarak İran halkına salar. Dahhak’ın bildiği tek şey kötülük etmektir. Dehhak, halkının kanını emerken beynindeki zehir bir ura dönüşür ve onu bir ölümcül hastalığın pençesine düşürür. Hastalığına bir türlü çare bulunamaz. Dönemin doktorları kralın yarasına çareyi, çocuk ve genç insanların beyinlerinden merhem yaparak bulurlar. Her gün zorla anne babalarından alınan iki gencin kafaları kesilir, alınan beyinlerden Dehhak’a merhem yapılır ve bu merhem yarasına sürülür. Halk bu şekilde yavaş yavaş katledilir. Bir gün sıra, on yedi oğlunu bu şekilde kaybeden Kawa’nın en küçük oğluna gelmiştir. Kawa, artık kurban vermek istemez ve başkaldırı düşüncesine girer. Bu düşüncesini de çevresine söyler. *Demirci dükkânında* demirden savaş malzemeleri olarak Gürz-ü Kember, Ker gibi araçlar yapar ve bir taraftan da başkaldırı için çevresindekileri eğitir.

³⁸⁶ G. Liptak, *a.g.e.*, s. 99.

Mart ayının yirmi birinci gecesinde direniş başlar. Dehhak'ın sarayı ve toprakları, direnişçilerce ele geçirilir.³⁸⁷

Dahhak'a isyan eden direnişçiler, birbirleriyle dağlarda yaktıkları ateş aracılığıyla anlaşmaktadırlar. Bu nedenle 21 Mart günü, ateşin etrafında kutlanmaktadır. Demirci Kawa Efsanesi bir başka rivayete göre de şöyledir:

“21 Mart gecesi Kawa, demirci ocağının başında sabahlar ve bu süreçte de iyiliğin temsilcisi Hürmüz, Kawa'nın yüreğine sevgi, umut; bileğine de güç ve akıl verir. Oğlunu vermek için saraya kendi giden Kawa, çekicini Dehhak'a vurarak onu öldürür. Dehhak'ın cansız bedeni Demirci Kawa'nın önüne düşer düşmez kötülüğün alevi Ninova'da söner. Ninova halkı isyan eder ve ateşler yakarak saraya yürür. Kawa, demir ocağında çalışırken yeşil, sarı, kırmızı önlüğünü isyanın bayrağı; ocağındaki ateşi de özgürlük meşalesi yapar.”

Efsanenin değişik varyantlarında ortak olan husus, Dehhak'tan kurtulan halkların 21 Mart'ı özgürlük bayramıolarak kutladıklarıdır. Demirci Kawa da düzene karşı çıkan ve halkı yönlendiren başkaldırı kahramanıdır. 21 Mart, İran halkı tarafından “Başkaldırı Günü” ya da “Direniş Günü” olarak da tarihe geçen bir gündür.³⁸⁸

Bu efsane ile Türklerin bayramı Nevruz arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır. Abdülhak Çay'a göre; “Demirci Kawa'nın zalim Dahhak'a karşı başkaldırması ve onu öldürmesinin gerçekleştiği tarih 21 Mart, Nevruz günüdür ve bu gün seçilerek bir bayram gündeme getirilmek istenmiştir. Nevruz ise; Türklerin Ergenekon Destanı'na göre yurtlarından çıkıp yeryüzüne dağıldıkları günün bayramıdır. İşte bu iki olay arasındaki ilişki bilim dünyasında tartışılmakta ve bu durumla ilgili kesin bir şeyler söylenememektedir. Firdevsi'nin Şehnamesi'nde ‘Demirci Gave’ olarak zikredilen kişinin zalim Dahhak'ın ölümünde rol alan Demirci Kawa'yla ilgisi yoktur. ‘Demirci Kawa’ ile ilgili yazılı kaynaklarda herhangi bir kayıt da yoktur. Yapılan araştırmalara göre Kawa'nın kim olduğu, ne zaman yaşadığı, nasıl efsaneleştiği, Avesta'daki olaylardaki gerçek rolünün ne olduğu, hangi ırktan ya da milletten olduğu, demircilikle uğraşmasının nereden kaynaklandığı, ‘Kawa’ adının nasıl ‘Demirci’ anlamına geldiği hususları bugüne kadar bir açıklığa kavuşturulamamıştır. İran'ın en eski dini kitabı olan Avesta'da da, Kawa'nın karıştığı iddia olunan olaylarla ilgili hiçbir kayıt yoktur.

³⁸⁷ Ahmet Doğan, *Demirci Kawa Kitab-ı Ekrad ve Terakime*, İstanbul, 2009, ss. 6-58.; B. Seyidoğlu, *a.g.e.*, 2010, ss. 84-94; M. Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 49-51. ; <http://www.tarih.gen.tr/forum/destanlar/demirci-kawa-efsanesi.html>.

³⁸⁸ B. Seyidoğlu, *a.g.e.*, 2010, ss. 84-94; M. Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 49-51. <http://www.tarih.gen.tr/forum/destanlar/demirci-kawa-efsanesi.html>.

Demirciliği dikkate alınarak Kawa'nın zalim Dahhak'ı yere yıktığına, Feridun'un kullandığı gürzün onun tarafından yapıldığına dair de hiçbir kayıt mevcut değildir.”³⁸⁹

Araştırmacı Gürdal Aksoy, Dahhak ve Kawa hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Hind mitolojisindeki Tanrı Trita ile Ejder Vrtra arasındaki mücadele, Avesta'daki Thraetona (Feridun) ile Azhi Dahaka (Dahhak)'nın arasındaki mücadelenin bir proto-tipidir. Feridun-Dahhak mücadelesi Hind mitolojisinden İran'a geçmiştir. Med-Pers mücadelesi dikkate alınarak Med Kralı Astyages'in Dahhak'ı; Pers kralı Kuruş'un ise Kawa'yı temsil ettiği, Astyages'in ölüm tarihinin Nevruz günü olabileceği ileri sürülmektedir. Aynı şekilde Kurus tarafından Babil devletinin ortadan kaldırıldığı MÖ 539 tarihli 21 Mart'a oturtulmaya, Babil kralı Nabukadnezar'ın Dahhak olduğu, Kurus'un ise Kawa olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak iddia olunmaktadır.”

Gürdal Aksoy'un bu söylemlerinde, Pers kralı Kurus ile Demirci Kawa'yı da özdeşleştirdiği açıktır.³⁹⁰

A. Çay ise Nevruz'un bir isyan, bir başkaldırı günü olamayacağını; çünkü Nevruz'un Türklerin birlik beraberlik içinde bir arada yaşama arzusunu dile getirdiğini ve Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyada yurt kuran ve halen var olan Türk topluluklarının tarihten gelen millî bayramı olduğunu ileri sürmektedir.³⁹¹

Ömer Özüyılmaz gibi bazı araştırmacılar da Demirci Kava'nın aslında Türk veziri Tonyukuk olduğunu söylemiş, hatta Demirci Kava Efsanesi'nin Ergenekon Destanı'nın bozulmuş bir hali ya da parçası olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu araştırmacılar, görüşlerinin dayanağı olarak da Göktürk Yazıtlarında Tonyukuk'un adının “Gave” olarak geçmesini göstermişlerdir. Öyle ki Tonyukuk, aslen Çin topraklarında yaşayan bir Türk ailesinin çocuğu iken Göktürk Devleti'nde vezirlik yapmıştır. Ayrıca, Doğu Türkistan Türklerinde Çin'den gelen ailelere “Gave” denilmektedir. Göktürklerde ve Doğu Türkistan'da vezirlerin ünvanı da “demirci”dir. Dolayısıyla Tonyukuk'un ünvanı da “Demirci Gave”dir. Bu da Demirci Kava gerçeğini açığa çıkarmaktadır.³⁹²

³⁸⁹ M. Abdulhalûk Çay, *Nevrûz-Türk Ergenekon Bayramı*, Ankara, 1999, ss. 15-19., bk. Gürdal Aksoy, *Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeler*, ss. 40-140., Gürdal Aksoy, *Bir Söylence Bir Tarih Newroz*, Ankara, 1998.

³⁹⁰ M. Abdulhalûk Çay, *a.g.e.*, ss. 15-19.; bk. Gürdal Aksoy, *a.g.e.*, s. 34-37.; Gürdal Aksoy, *a.g.e.*, Ankara, 1998.

³⁹¹ M. Abdulhalûk Çay, *a.g.e.*, s. 19.

³⁹² Melike Ağırman, *Şırnak Güçlükönak İlçesinde İnanç ve İnanışlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2009, s. 11.

Destanların, zaman ve mekân içinde yayılırken değişime uğradıkları ya da parçalanarak değişik anlatıların temel yapısını oluşturdukları gerçeğinden hareketle Türk destanlarının Fars destanlarını etkilemiş olabileceğini söylemek mümkündür. Farsların en ünlü destanlarından Firdevsi'nin Şehnamesi'ndeki destan kahramanlarıyla Türk destan kahramanlarının benzerlik göstermesi de bu görüşü desteklemektedir. Bilinen bir gerçek ki Türkler, tarih ve kültür sahnesinde Farslarla etkileşim içinde olmuş bir ulustur.

1.4.1.4. Atasözlerinde Demir

Atasözü niteliğindeki bazı sözlerde demirin farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. Örneğin dünyadaki ilk toplumlardan olduğu bilinen Sümerlerin atasözlerinden birinde, demirci ve köpeğinden şöyle bahsedilmiştir:

“Öküz sürer,
Köpek derin evlekleri bozar.
Köpektir, evini bilmez.
Demircinin köpeği örsü devirememiş;
Bu yüzden onun yerine su kabını devirmiş.”

Bu sözdeki “Demircinin köpeği”nin örsü devirmeye gücü yetmez; ancak su kabını devirmeyi başarır. Bu eylem de köpeğin demirciye her ne şekilde olursa olsun, zarar vermek istemesiyle açıklanabilir. Ayrıca bu atasözünden, Sümerlerde demirciliğin geçerli bir meslek olduğu anlaşılmaktadır.³⁹³

Bulgar atasözlerinden birinde “çan” ve “demir” den şöyle bahsedilir: “Delilere çan takmaya kalksalar, demirin kilosu yüz milyon olur.”³⁹⁴

Bask atasözlerinden birinde demir şöyle geçer: “Çalışan demir gibidir.”³⁹⁵ Bu sözde demir, insanın sağlıklı ve zinde olabilmesi için çalışması gerektiğini ifade ederken sağlığı ve sağlamlığı sembolize etmek için kullanılmıştır.

Yahudi atasözlerinden birinde demirin gücüne şöyle vurgu yapılmıştır: “Cam demire vurursa, vah cama. Demir cama vurursa, vah cama.”³⁹⁶ Bu sözde demirin, saldırı aracı da olsa, savunmada da kalsa sağlam kalan bir nesne olduğu, camla kıyaslanarak anlatılmıştır.

³⁹³ S. N. Kramer, *a.g.e.* a, s.156.

³⁹⁴ <http://www.angelfire.com/nt/unalharun/dnyaataszleri.html>.(30.10.2014).

³⁹⁵ <http://www.jinepsgazetesi.com/makale/basklar-ve-bask-atasozleri>. (30.10. 2014).

³⁹⁶ <http://www.milliyet.com.tr/yahudi-atasozleri/ekonomi/ydetay/default.htm>. (30.10.2014).

1.4.2. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlarda Demirci

Bir demici ustasının kendine ait sırları vardır. O, aslında toprağın derinliklerinden zar zor çıkarılan ve yine çok zor şekil alan bir hammaddeyle çalıştığı için korku duyulacak bir iş yapmaktadır. Bu işlemleri yaparken işini kolaylaştırmak ve mesleğini daha zevkli hale getirmek için kendine göre ritüeller oluşturmuştur. Sahip olduğu sırlarını da yanında yetiştirdiği çırağına bu ritüeller aracılığıyla aktarmaktadır.

Bugün hala dünyanın birçok yerinde aslı demirci olan bir silah ustası, demiri dökmeye başlamadan önce atölyesini kutsal bir yer gibi süslemektedir. İşe başlamadan önce getirilen sungular ise sünnet ya da düğün törenlerinde sunulan sunulara benzemektedir. Bali’de demirci çırakları için erginleme âyinleri vardır ve iş sırasında her alet kullanımından önce mantra’lar okunur. Kuzeybatı Amerika kabilelerinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan demirciler ise, mesleğin gizli geleneklerini yalnızca aile bireylerine aktarmaktadırlar.³⁹⁷

Mitlere göre; “Demirci tanrı Koşar, tanrıların yaylarını yapar, Baal sarayının yapımını idare eder ve diğer tanrıların sunaklarını donatır.” Araştırmacı Theodore Gaster, bu demirci tanrı Koşar’ın müzik ve şarkıyla ilişkisi olduğunu söylemiştir. Anlaşılan o ki demircilik mesleği ile şarkı söylemek arasında bir bağ vardır. Sami söz dağarcığında da demir dövmek, şarkı söylemekle aynı anlama gelen bir kelimeyle ifade edilmiştir. Bu kelime Arapça “k-y-n”dir ve “demiri dövmek, demirci olmak; şarkı söylemek, bir cenaze ağıtı yakmak” anlamındadır. Eski İskandinav dilinde “demirci-şarkı” anlamında “lotha-smithr” ve Rhin dilindeki “şair bozuntusu”, “şair müsveddesi” anlamlarına gelen “reimschmied”, daha açık biçimde demircilik mesleği ile şair ve müzisyenin sanatı arasındaki bağları ortaya koymaktadır. Odin ve rahipleri “şarkı demirciler” olarak bilinirler. Moğollarda da demirciler, müzisyendir. Öyle ki Hindu kast sisteminin içinde murdar sayılan, toplumda en pis işleri yapan ve dokunulmaz olan Çingeneler dahi Sanskrit metinlerinde demirci, kalaycı, müzisyen, şifacı ve falcı olarak ifade edilirler.³⁹⁸

Demircilik, birçok kültürde kutsanmış ve yüceltilmiş olan bir meslektir. Toplumların birçoğunda din adamları gibi demirciler de topluluğun ileri gelenlerinden kabul edilmiştir. Ulusların mitolojileri ve dile dayalı halk kültürü ürünlerine bakıldığında; demircinin sıradan bir insandan farklı olarak özel güçlere sahip seçilmiş

³⁹⁷ S. Martin, *a.g.e.*, ss. 46-48.

³⁹⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 105-106; bk. Theodore H. Gaster, *Thespis, Eski Yakın Doğu’da Ritüel, Mit ve Drama*, (çev. Mehmet Doğan), 2000, ss. 224-225.

kişiler olduğu görülmektedir. Ancak, birkaç ilkel toplumda demircilerin diğer meslek grupları gibi sıradan insanlar kabul edildikleri, hatta beden işçisi olarak ağır koşullarda çalıştıkları için küçümsendikleri de bilinmektedir.

Dünyadaki tüm dinlerin ortak algısı olan “Görünür dünyadaki her şeyin diğer dünyada, tanrıların ve ruhların evreninde bir karşılığı vardır.” Anlayışına göre; görünür dünyaya şekil veren ve onu değiştiren demirci, aynı zamanda öte dünyada da değişimler yaratacaktır. Bu düşünceden hareketle demirci ile var olduğuna inanılan diğer dünya arasında çok yoğun ve derin bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Hatta çoğu toplumda din adamlarının kutsallığına sahip olan demirciler, aynı zamanda bir doktor, bir şair ve bir müzisyen gibi de saygı görmüşlerdir.³⁹⁹

Demirciler, en ilkel dönemden günümüze değin dünyadaki birçok toplumda saygın bir kimliğe sahipken, bazı toplumlarda küçümsenen kişiler olmuşlardır.

Dünyadaki ilkel toplumların birçoğunda demirciler saygın kişilerdir. Örneğin, günümüz Afrika toplumlarının birçoğunda olduğu kadar ilkel Afrika topluluklarında da demircilik saygı gören bir meslek olmuştur. Örneğin Batı Afrika’da demirciler, büyücü gibi ayrıcalıklara sahiptir ve demirci erkeklerinin bazı ritüelleri, kapalı gruplar içinde gerçekleştirdiği görülür. Güney Kongo ve civarında da demircilerin, rahipler ve şeflerle birlikte loncalar oluşturduğu ve demircilikle ilgili uygulamaları ritüel şekline dönüştürdükleri bilinmektedir. Kongo’daki Balolardaki demirciler ise kudretli büyücü olmalarıyla ünlüdür ve onlara büyük saygı duyulmaktadır. Buradaki demircilerin kral soyundan ya da aristokrat bir soydan geldikleri düşünülmüştür. Kongo’nun kuzeyi, Habeşistan’a kadar Yukarı Nil, Doğu Afrika’nın ortaları ve güneyi gerçek Afrika demir uyarlığını ifade etmiş ve demirci en çok burada saygı görmüştür.⁴⁰⁰

Afrika’nın Güney Kongo’daki demircilerinin babadan oğla süren loncalarının üyeleri büyücü, hekim, demirci olarak adlandırılmış ve neredeyse şamanların konumuna sahip olmuşlardır. Güney Kongo çevresindeki Mosengereler ve BaSakatalarda demirci ustası, genellikle köyün kurucusudur ve mesleği babadan oğula geçer. Ogove’de demircilik ile şeflik işlevlerinin birleştiği görülür. Loango’da ulusal kutsal ateş, bir rahip demircinin koruması altındadır. BaSonguelerde, demirciler şeflerden hemen sonra gelmektedirler. Baholohololar’da demirciler, hiyerarşik olarak şeflerin ve avcılarının hemen altındadır; şeflerin kurmayların ve şamanların üstünde yer almaktadırlar.⁴⁰¹

³⁹⁹ S. Martin, *a.g.e.*, ss. 46-48.

⁴⁰⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 93-99.

⁴⁰¹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 98.

Kuzey Nijeryalı Tivler, demirin ölümler ile canlılar arasında bağ kurmayı sağladığını düşünmüş; ayrıca demir aletlerin dökümcülükte bulunan ve demirciye nüfuz edip özellikle yıldırımla ortaya çıkan büyülü güce sahip olduğuna inanmışlardır. Afrikalı Dogonlarda demircilik mesleği çok gözdedir, araç ve gereçleri de tapımda önemli bir yer tutmaktadır; çünkü ilk demirci mitolojide; insanlara uygarlığı gösteren kahramandır. Savadogalarda, Grunsilerde de ilk demirci, uygarlaştırıcı kahramandır ve ateş ve yıldırım rahibinin işlevini üstlenmektedir. Volta'nın en arkaik topluluklarından biri olan Bololarda da yüce Tanrı'nın oğlu ilk demirci, yeryüzüne inmiş ve insanlara ateşi kullanmayı, hayvan yetiştirmeyi ve tarımı öğretmiştir. Demirci, dinsel ve toplumsal yaşamda büyük bir işleve sahiptir ve erginlenme törenlerinin baş eğitmenidir, ayrıca kâhin ve peygamberdir. Bambara balıkçılarından olan Somonlarda ise demirciler gökten indirilmiştir ve olması gereken bir aileye aittirler. Bambaralarda, Mandelerde, Malinkelerde ve Uassulonkelerde büyük rahip neredeyse her zaman bir demircidir ve gizli topluluklar genellikle de demirciler tarafından yönetilir. Açantilerde demirci, tanrı tarafından bir düzine insan ve hayvan yapmak için görevlendirilerek yeryüzüne indirilmiştir. Evelerde; demircinin ve aletlerinin dinsel yaşamda önemli bir yer tuttuğu görülür. Çekicin ve örsün gökten düştüğüne inanılır ve bu iki nesnenin önünde yemin edilir; demirci yağmur yağdırır. Onlara göre; demirci, bir savaşı zaferle sonuçlandırabilir. Yorubalarda ilk silahları yapan, avcılığı öğreten ve Ogoni gizli topluluğunu kuran ilk demirci Ogun'dur. Mbuluların uygarlaştırıcı kahramanı Nzeanzo; hem demirci, hem hekim, hem de eğitmenidir. Bu kahraman bütün yararlı teknikleri öğretir ve demirciler loncasını kurdurur. Tçambalarda, Dakalarda, Durrularda ve diğer komşu kabilelerinde de ilk demirci; bu kavimlere hem ateş yakmayı, hem yiyecekleri pişirmeyi, hem de ev yapmayı, çocuk sahibi olmak için birleşmeyi, doğurtmayı, sünneti, ölü gömme biçimlerini vb. öğretmiştir.⁴⁰²

Görülen o ki demirci, Afrika'daki paleolitik zenci kültür alanında, kraldan daha fazla toplumsal ve dinsel bir işleve sahiptir. Öyle ki Kikuyuların mitlerinde bahsedilen üç uygarlaştırıcı kardeş kahramanlardan biri demircidir. Bu kahramanlardan ilki hayvanların evcilleştirilmesini, ikincisi tarımı ve üçüncüsü de metalleri işleme sanatını öğretmiştir. Nitekim ilk Angola kralı da demirci bir kraldır.⁴⁰³ Hatta birçok toplumun mitlerine göre de ilk demirci, kimi kez yüce tanrının öz oğlu olarak kabul edilmiştir. Tanrı tarafından da yaratılışı tamamlamak ve demircilik mesleğinin sırlarını insanlara

⁴⁰² M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 98-100.

⁴⁰³ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 100-102.

vermek için yeryüzüne gönderilmiştir. Kısacası, göksel ya da tanrısal demirci; tanrının oğlu, habercisi ya da işbirlikçisidir. Eğitimci demirci ise, insanın gizlerini anlayabildiğini görünce; insanı eğiterek tanrının işini tamamlar ve böylece ideal düzeni kusursuz hale getirmiş olur.

Rus Krallığı'nın bir bölümü olan Mingrelia, Kafkaslar ve komşu bölgelerde demirciler, Afrika'daki birçok toplumda olduğu gibi sihirbazlar kadar iyi bir şöhrete sahiptir. Öyle ki bu toplumlarda da kutsal yeminler, İncil yerine demirci örsü üzerine yapılmaktadır. Habeşistan'da ve Kongo ülkesindeki tüm demir işçileri de, büyücülerin ününe sahiptir ve toplumda büyük saygı görürler.⁴⁰⁴

Dünyanın en ilkel döneminden günümüze değin demirci, genellikle saygın bir kimliğe sahip olmuştur; ancak demircinin bu kimliğini aksine yerildiği ve küçümsendiği bazı topluluklar ya da toplumlar da vardır. Örneğin Kuzey Afrika'nın doğusundaki çimenli düzlüklerdeki topluluklarda demirciler, küçümsenen bir kasta. Beyaz Nil'deki Barilerde ise gezgin demirciler, parya olarak görülmektedir. Yukarı Nijer kültürel çevresinde olduğu gibi birçok yerde de demircilerin karıları kabilelerin çömlekçileridir. Çaggalarda ise demirciler, hem korku hem de saygı uyandırmaktadır. Çaggalar, evlilik söz konusu olduğunda kızlarını demirciye vermek istemezler; çünkü kızı boşandığında onu büyük bir tehlike beklemektedir. Bu beklenen tehlikeli durum, demircinin eski karısının bedenini annesinin ya da başka bir kadının huzurunda yağlaması ve bu bedene bağışıklık kazandırması olayıdır. Bozkırlardaki avcı uygarlıklarından olan; Hami çoban uygarlıklarında, Habeşlerde, Somelilerde ve Tedalarda da demirciler küçümsenmekte ve ayrı bir kast oluşturmaktadır. Va-Ndorobolar da demirci meslek gruplarını küçümsenirler; bu toplumda demirciler hiçbir hakka sahip değildir ve hatta üstleri tarafından öldürülebilirler. Massailerin inancında da bir demirci kralıyla yakınlık diğer krallara ölüm, hastalık ya da talihsizlik getirmektedir. Ayrıca bu toplumda "Demirci" ifadesi, demirci olmayan birine söylendiği zaman küfür sayılmaktadır ve bu sözcüğü gün battıktan sonra söylemek de aslanların ya da düşmanların gece baskınına davetiye çıkarmak demektir.⁴⁰⁵

Romanya çingenelerinin çoğunun mesleği nalbantlıktır. Nalbantların karıları dilencilikle, geleceği görme entrikasıyla ve rüya yorumlarıyla geçimlerini sağlarlar. Öyle ki bu topluluğun nalbantları, dünyadaki birçok topluluğa ve topluma nazaran sıradan insanlardır. Günümüzde, Marokko'da, cüce zanaatkarlar topluluğu vardır.

⁴⁰⁴ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

⁴⁰⁵ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 96- 103.

Bunlar, metal işçiliği, sihir ve hastalığı tedavi etmede ustadırlar. Taşınabilir muska şeklinde kullanılan küçük kitaplar yaparlar ve Dram vadisinde yaşayan Afrika'da etnik bir grup olan Haraminler, bu cücelerin adını bile anmayı günah sayarlar. Cüce demircilerden oluşan bu Marokkolular esrarengiz bir kabiledir ve her bir üyesinin, arkasında göz resmi olan ihram giydikleri söylenir. Marokko demircilerindeki bu göz, Türklerdeki Tepegöz'ü anımsatmaktadır.⁴⁰⁶

Çaggalarda, Habeşlerde, Somelilerde vb. halklarda demirin küçümsenmesinde; kanaatimizce bu toplulukların tarım toplumu olmamaları, demirin yararlarını bilmemeleri ve onun tehlikeli yönlerinden korkmaları etkili olmuştur. Ancak bu görüş de çok geçerli olmayabilir. Nitekim M. Eliade, Slavların, tarım toplumu olmasına rağmen, bu toplumlarda demir de dâhil birçok madenin hiçbir işleve sahip olmadığına dikkat çekmiştir. Bu toplumların demiri, sadece kötü ruhlardan korunma amaçlı kullandıkları bilinmektedir.

Demircinin hem saygın kimliğinin olduğu, hem de küçümsendiği dünya toplulukları ve toplumlarındaki, özellikle de Afrika Zenci kültüründeki demircinin sosyal statüsündeki belirsizlik, dünya tarihi ve Afrika'nın kültürel tarihiyle ilişkilendirilerek incelenmesi gereken bir konudur.

Demirci aletleri de demircinin kendisi gibi kutsaldır. Demircinin tanrısal yönü, aletlerinde de bulunur. Öyle ki çekiç, körük, örs vb. aletler canlı mucizevî varlıklar olarak algılanır. İlkellere göre bu aletler, aslında demircinin yardımı olmadan kendi büyüsel güçleriyle işlenmektedir. Taş Devri'ne ilişkin mitolojiler, sonraları metallerle ilgili mitolojilere eklenmiş görünmektedir. Örneğin, "taş balta"nın dönüşüm ürünü "çekiç" olmuş ve çekiç; güçlü tanrıların, özellikle fırtına tanrılarının simgesi durumuna gelmiştir. Mitlerde fırtına tanrılarının ya da güçlü tanrıların mesleği "demircilik" tir. Kimi ilkel topluluklarda, fırtına tanrısına "keçi" kurban edilir; bunun nedeni o tanrının demiri döverken keçinin başını "örs" olarak kullanmasıdır. Fırtına sırasında tanrı, demiri keçinin boynuzları arasında döver; bu sırada çıkan kıvılcımlarla şeytanları öldürür; ardından da "demirci donunda" insanları ve ekinleri korur. Yine fırtınayla, tarımla ve keçiyle ilintili bir tapımı olan Tibet fırtına tanrısının binek hayvanı da bir "keçi" olur.⁴⁰⁷

Togo kökenli mitsel anlatımlarda demirci aletleri için, "çekiç ve ailesi" denmiştir. Angola inanç uygulamasında tarım için gerekli aletlerin "çekiçle" yapılması

⁴⁰⁶ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

⁴⁰⁷ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 57.

nedeniyle “çekiç” tapım konusu yapılmıştır. Bir prene gösterilen saygı ya da bir bebeğe gösterilen sevgi, çekice de gösterilir.⁴⁰⁸ Masonlukta da çekiç⁴⁰⁹ “kuvvet”i, aynı zamanda sembolik anlamıyla yargı organlarında “yasama”yı temsil etmektedir. Ayrıca kapalı toplumlarda zorbalığın ve baskının da aracıdır. Kimi topluluklarda “körük” de, demircinin “ustalığının ve asaletinin” taşıyıcısı olarak algılanmıştır. Bu nedenle Demir Çağı’na ulaşamamış kimi ilkel topluluklarda, komşu kavimlerin demirci körüklerine tapım gösterilmektedir. İnanış gereği, alet yapma sanatı “Tanrı” ya da “Şeytan” gibi insanüstü bir varlığa bağlanmaktadır; doğal olarak “demirci” de bu varlıkların elini tesil eden insanüstü kişilerdir.⁴¹⁰ Demirci, bu açıdan bakıldığında aletlerinin yapımıyla birlikte büyük bir sırdır ve demirci aletleri de demirci gibi tanrının kutunu temsil etmektedir.

1.4.3. Türkler Dışındaki Çeşitli Toplumlardaki Bazı Mesleklerle Demirciliğin İlişkisi

1.4.3.1. Nalbant ve Demirci

Nalbantlık, aslında demircinin kendi içinde uzmanlaştırdığı bir meslek grubu olmasına rağmen nalbantın toplum içindeki yeri ve önemi farklıdır.

Nalbant, atın binit malzemelerini yapan bir zanaatkâr olarak kendine has özellikleriyle varlığını sürdüren aynı zamanda da demircinin ayrıcalıklarına sahip olankişidir. Demirci ve nalbant konulu mitsel tasarımlar da; büyü, dans, gizem, erginleme ile ilintilidir. Bu mitlerde ilişkiler daha çok “demirci ve nalbant” çevresinde örülmüştür. Birçok ilkel toplumdaki “Atın nallanması” ritüeli de aslında, erginleme törenini, yani “ölme-dirilme” törenini simgeler.⁴¹¹

Almanya’da demirci ocaklarının yerleşim alanlarından uzakta, anayollara kurulu olduğu bilinmektedir. Bu mekânlar, aslında atlarını nallatan veya veteriner hizmeti isteyen gezginlerin ve kamyoncuların uğrak yeridir. Bu demirci mekânlarının bugünkü modern kavşak mağazalarındaki gibi sosyalleşme, dedikodu ve hatta eğlence merkezi

⁴⁰⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 30.

⁴⁰⁹ Masonlukta çekiçlerden biri çırak aleti olan çalışma sembolü çekiç, diğeri ise otorite ve kudret sembolü olan çekiç veya tokmaktır. Bu çekiçler, bir ucu kare kesitli, diğeri ucu keskin kenarlı demirden yapılmış çekiçtir. Dövmeci çekiçi de denilen bu çekiç, keskin ucu üstten bakınca beşik çatılı ev gibi görünür ve adı “gavel”dir. Çekiğin masonlardaki başka kullanımı ise, kardeş sofralarının yönetiminde söz verilmesi ve sessizliği sağlaması için kullanılmasıdır. bk. Tamer Ayan, *a.g.e.*, s. 28.

⁴¹⁰ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 56.

⁴¹¹ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 57.

görevi gördüğü söylenebilir. Bu mekânlardaki demircilerin, aynı zamanda nalbant oluşu da dikkat çekicidir. Demircinin ve nalbantın maddî varlık olarak birlikteliği, onları erginlenme ritüellerindeki birlikteliğine taşır. Avrupa'nın, Orta Asya'nın ve Uzak Doğu'nun (Japonya) savaşçı erkek topluluklarında demirci ile nalbant, erginlenme ritüellerinde birliktedir. Japon tasarımlarında “demirci-tanrı”, ya yıldırım ya dağ tanrısı ya da insan yiyen demondur; doğal olarak tek gözlü ya da tek bacaklı olarak betimlenir. Japonlarda, demirci tanrının adı “Ame no ma-hitotsu no kami”dir, yani göğün tek gözlü tanrısıdır. Onlara göre; demirci tanrının bu biçimde betimlenmesi, “demirci-nalbantın” şeytanlaştırılmasının bir yolu olarak algılanmalıdır. Özünde büyücü, şaman ve demircide ortak olan “ateşe egemen olma” özelliği, “şeytanca bir iş” olarak görülmüştür. Demirci ya da nalbant ise, ateşi kullanıp örs üzerinde döverek “ölme-dirilme” erginleyici ritüelini gerçekleştiren özel kişilerdir.⁴¹²

Kuzey Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılmasından sonra Tanrı Odin ve Zalim Avcı'nın şeytanla ve lanetliler sürüsüyle özdeşleştirildiği de bilinmektedir. Bu, demirci ile nalbantı şeytanla özdeş kılma yolunda bir adımdır. Almanya ve İskandinavya'nın bazı bölgelerinde nalbantlar; çok kısa süre öncesine kadar Mannerbün'de erginleme törenlerine katılmıştır. Ritüelde nalbant, Styria'da savaş atını veya süvari atını nallar; bunun için onu önce öldürür, sonra diriltir. İskandinavya'da ve Almanya'nın kuzeyinde ise nallama; gizli erkek topluluğuna girme amaçlı bir erginleme âyini, aynı zamanda bir evlilik âyini. Otto Höfler'in gösterdiği gibi evlilik törenleri sırasında atın nallanması; ölümle birlikte dirilişe ilişkin bir ritüeli ve nişanlının hem bekârlar topluluğundan ayrılışını hem de evli erkekler topluluğuna katılımını simgeler. Ayrıca İskandinav mitolojilerinde cüceler, hayranlık duyulan demirciler ve nalbantlar olarak ün salmışlardır; kimi periler de aynı şekilde ayrıcalık elde etmiştir. Hıristiyan dünyasında ise İsa Mesih de hastaları sıcak bir fırına koyarak ya da bir örs üstünde döverek iyileştiren ve yaşlıları gençleştiren bir nalbant rolü oynamaktadır.⁴¹³

İsa Mesih'in nalbantlık rolüyle ilgili olan bir anlatı şöyledir:

“Bir asker, bir rahip ya da bir demirci, mucizeyi bir yaşlı kadında yinelemeyi dener. Hüsrana uğrarlar; ama İsa Mesih kurbanı kemiklerinden ya da küllerinden yeniden dirilterek dikkatsiz demirciyi kurtarır. Sonra İsa Mesih, ‘Burada efendilerin efendisi oturuyor.’ yazılı olan bir demirci atölyesine girer. Atını nallattırmak isteyen biri gelir. İsa Mesih, demirciden bu işi yapmak için izin alır; atın toynaklarını sırayla kaldırır, örsün üstüne koyar, nalı ısıtır, toynağa yerleştirir ve mıhlar. Daha sonra fırının

⁴¹² D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, ss. 41-55; T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 43-44.

⁴¹³ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 109-115.

ateşine yaşlı bir kadını atar ve onu örsün üstünde döverek çok güzel bir genç kız haline getirir.”⁴¹⁴

Bu anlatıdan hareketle diyebiliriz nalbantlık da yapan demirci “ateşin efendisi” dir. Ayrıca demircinin ocağı, olağanüstü olaylara seyircidir. Görülen o ki, demirci ve nalbanta ilişkin mitsel imgeler, halkların hafızalarında uzun süre yaşamıştır. Ateşi kullanarak demiri örs üstünde dövmek, dirilişe ilişkin erginlenme ritüelidir; yine ateşle döküme ilişkin gerçekleştirilen eylemise ölümle ilgili bir ritüeldir.

Güney Almanya ve Trol’de, bir demirci cumartesi akşamı işi bırakırken, örse üç kez çekici ile vurur. Bu davranışla bir sonraki hafta için şeytanın elini kolunu bağlamış olur. Aynı şekilde nalbant, bir at nalına şekil verirken her dördüncü veya beşinci vuruşta at nalı yerine örse vurur ve böylelikle şeytanın bağlı olduğu zinciri sağlamlaştırır. Demirciler, bir centilmen kılığında bile olsa şeytanın farkına varabilecek kadar zekidir. Demirci/ nalbant ve şeytanla ilgili bir anlatı şöyledir:

“Bir zamanlar Tyrol’un Gossensass köyünde şeytan, demircinin kapısında belirir ve iki atının nallanmasını ister. İş bittiğinde, ödemesi gereken miktarı sorar; ama açık göz demirci para almayı reddeder ve müşteriye sadece bir daha dükkânına girmemesi şartı koyar ki bu şartı kabul eden şeytan oradan uzaklaşır.”⁴¹⁵

Hindu büyücüleri, sözde cin çarpması durumlarını tedavi ederken, birçok mistik âyinden sonra, hastanın üzerine demirci-nalbant dükkânından getirilme, demirin birkaç kez batırılıp çıkarılması ile ayrıcalıklı hale geldiğine inandıkları suyu serperler. Kuzeydoğu İskoçya’da raşitizm hastalığının tedavisinde, çocuk bir nalbant tarafından demircinin su kabında banyo yaptırılır. Daha sonra örse yatırılır. Demir alet ve edevatların her biri tek tek çocuğun üzerinden geçirilir. Tören ikinci bir banyo ile devam eder. Bu işlemin etkililiğini garantilemek için aynı isme sahip üç nalbant bu işi yapar.⁴¹⁶

Henderson’un İngiltere’nin kuzey ülkelerininin sosyal yönünü konu alan bir çalışmada, büyümelerini engelleyen bir tür şeytan büyüsünün etkisi altında kaldığı düşünülen hastalıklı ve çelimsiz çocukların tedavisinde kullanılan dikkate değer bir yöntem değinilmiştir. Nalbantın sihirli güçlerine olan inancın hala var olduğunu gösteren bu yöntemde, küçük hasta, sabah çok erken saatlerde şayet bulunabilirse, yedinci kuşak bir demircinin dükkânına getirilir ve örse çırılçiplak yatırılır. Nalbant çekicini sanki kor halindeki nala vuruyormuş gibi üç kez kaldırır, her seferinde kibarca

⁴¹⁴ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 114.

⁴¹⁵ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-48.

⁴¹⁶ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 48-52.

çocuğun üzerine indirir. Bu uygulama, köylü ailelerin zihninde çocuklarının fiziksel refahını yükseltmek ve onları yüreklendirmek için uygulanan basit bir törendir.⁴¹⁷

Sahara çölünün vahalarında yaşayan Arap nalbantlar ise vergiden muaftırlar ve birçok ayrıcalığa sahiptirler. Nalbantın, savaş meydanında at üzerindeyken düşmanlar tarafından sıkıştırılması çok zordur ve nalbant, elinde silahıyla atın üstünde kaldığı sürece öldürülme riskini göze alır. Şayet atından inerse, diz çöker ve pelerininin köseleriyle bir körüğün hareketini taklit eder, böylece mesleğini ortaya çıkarır ve canı bağışlanır. Güney Afrika Baralongları, demiri eritme ve şekillendirme sanatını, dolayısıyla demirci ve nalbantları kutsal kabul eder. Metal, eriyik duruma geldiğinde, bu sanatın gizemine sahip olanlar hariç hiç kimsenin fırına yaklaşmasına izin verilmez. Finlandiya’da da nalbantlara büyük bir saygı duyulur ve en lüks mallar bile onlara layık görülmez. Onları daima güler yüzlü tutmak için brendi hediye edilir. Bir Finlandiya atasözü der ki: “İyi ekmek demirciler için, leziz parçalar çekici kullanan içindir.” Ekvatorial Afrika’nın batı kıyısındaki kabilelerde, nalbantlar hem rahip, hem de doktor görevi görürler ve birçok yakın köyü de içine alan topluluğun önder kişileridir. Aslında, Afrika’nın farklı bölümlerinde metal işçilerini özellikle demirci ve nalbantları kabiledaki herkesten üstün gören bir inanç yaygındır.⁴¹⁸

Görülen o ki nalbant, demirci kadar önemli özel biridir. O, demircinin yaptığı işin yanında atla ilgili her türlü araç gereci de yapan ve atla arasında bir bağ bulunan kişidir.

1.4.3.2. Şaman ve Demirci

Demircilik ve Şamanizm inanç sistemiyle büyücülük, şifacılık, dans ve şiir sanatı arasında güçlü bir ilişki vardır. Demirci, tanrısal ya da yarı tanrısaldir. Hemmimar, hem dansçı, hem müzisyen hem de büyücü hekim olduğu bütün mitsel-ritüel bütünlüklerde görülür. Şamanlarda da benzer nitelikler bulunur. Örneğin tanrıların ya da tanrısal demircilerin gök tanrılar için yaptıkları silahlar, gök gürültüsü ve şimşektir. Mitolojide gök gürültüsü ve şimşek, Zeus’un silahlarıdır. Thor’un çekici, yıldırımıdır. Sopalar Baal’in elinde sızır; çünkü Koşar’ın örsünde onun için çok uzaklara fırlatılabilen silahlar dövülmüştür. Zeus ise yıldırımını uzaklara fırlatmıştır.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bk. William Henderson *Notes on the Folk-lore of the Northern Countries of England and the Borders*, Satchek, Peyton & Company, 1879, C. II.

⁴¹⁸ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 40-53.

⁴¹⁹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 104-107.

Bu olağanüstü aletler, demircilerin tanrı için yaptığı aletlerdir ve bu aletleri yapan demirciler de olağanüstü niteliklere sahiptir. Şamanların da sırra erme törenleri; meslekî sırların aktarımının gerçekleştiği yerlerdir ve bu törenlerde şamanlar olağanüstü aşamalardan geçermişler. Demirciler de olağanüstülükleriyle şamanlara benzerler ve en önemlisi demircilerin de meslek sırları vardır. Her ikisinin sırları da tanrısal kökene ilişkindir ve dışa kapalı bir şekilde usta-çırak ilişkisiyle aktarılırlar. Bu nedenle de demirci ile şaman birbirine çok benzer. Öyle ki, demiri işlemeyi bilen demircinin ateşe egemen oluşuyla gerçekleştirdiği sihirbazlık, şamanlığı saygın kılan pek çok öğeyi de özümsemiğini gösteren bir durumdur.⁴²⁰

Orta Asya menşeli olduğunu tahmin ettiğimiz bazı halklar, demirciliği Tepegözlerin icat ettiğine ve demirin özgün niteliklerinin Frigya’da oturan mitsel varlıklar Dactiller tarafından keşfedildiğine ve bu bilgiyi İde Dağı’nın efsanevi yanı sıra esnasında metallerin ergimesini gözlemlerken edindiklerine inanmışlardır. Dactiller, Anadolu-Girit ve Yunanistan’da büyücü olmaları ile ün yapmışlardır.⁴²¹ Beklenmeyen bir tehlikeyle karşılaşan biri, onların ismini söylediğinde korunacağına inanmaktadır. Bu zanaat sahibi kişiler hem demirciler, hem de şamanlardır. Çılgınca eğlencelere ve şenliklere düşkün olan bu grupların eğlence düşkünlüğü, diğer kabilelerin korkmasına dahi sebep olur. Hatta komşu kabileler, onların bir metali başka bir metale dönüştürecek sihirli bir güce sahip olduğuna ve şimşekleri oluşturduklarına inandıklarından onlara yaklaşmaya dahi korkarlarmış. Demirin ve diğer elementlerin efendileri kabul edilen Dactillerin de Vulvan gibi demir ocağı, volkanlardır. Asya şamanları, bazen bu doğaüstü güçlere sahip geleneksel metalurjist Dactyls, Corybantes, Cabiri ve Curetes ile karıştırılmış ve bu yüzden yaygın bir şekilde büyücü ve hatta tanrı addedilmişlerdir. Aslında uzun bir süre şamanların, ayrıcalıklı bir metal işçiliği bilgisi ile donatıldıklarına da inanılmıştır.⁴²²

Hem demirciler hem şamanlar, “ateşe egemen” olmalarıyla büyücü kimliği kazanmışlardır. Bu açıdan da birbirlerine çok benzerler. Avrupa mitolojisinde ise demirciler, ifritle ya da cinle özdeşleştirilmiştir. Avrupa şamanları da ağız ve burunlarından hatta bütün vücutlarından ateş püsküren sihirli güçleri olan kişiler olarak bilinir. Nitekim şeytanın ağızından ateş püsküren bir yaratık olduğu düşünüldüğünde, demirci ve şeytan arasında ateşe egemenlik konusundaki benzerlik çok açıktır. Ayrıca

⁴²⁰ Mircea Eliade, *Şamanizm*, İstanbul, 2006, ss. 515-516.

⁴²¹ T. Ayan, *a.g.e.*, s. 27.; M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 515.

⁴²² R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 32-40.

şamanın kendini bıçaklaması, akkor halindeki demire dokunması ve ateşin korlarını yutması vb. kendini kanıtlaması için gerekli olan uygulamalardır. Bütün bunlar, onun yeni ve insanüstü halini sınamak, gerçekliğini görmek ve göstermek zorunda olup atlaması gereken aşamalardır.⁴²³

Görülen o ki, şaman ve demirci meslekî uygulamaları ve mistik yönleriyle birbirine benzeyen iki insan tipleridir.

1.4.3.3. Simyacı ve Demirci

Simyacılık, aslında demircilik mesleğinin temeli olan metalurjiyle çok iç içedir. Simyacı ise, günümüzdeki modern kimya biliminin temelleri atılmadan binlerce yıl önceden maddeleri, özellikle madenleri birbirine karıştırıp değiştirmeye çalışmıştır. Simyacıların yaptıkları bu çalışmalara simya denmiştir. Simya içerisinde tıp, felsefe, astroloji, kimya, din gibi birçok konuda motifler içerdiği için simyacılar, doktor, kâhin, filozof hatta büyücü olarak kabul edilirler.⁴²⁴

Simyanın Batı'ya ilk defa Büyük İskender (MÖ 323-356) döneminde, Mısır üzerinden girdiği çok yaygın kabul gören bir yargıdır. Babilliler, metal işçiliğini kutsal saymışlardır. Nitekim MÖ VIII. yüzyılda bulunan bir asur tableti, demir ocağında yapılan bir saflaştırma ritüelinin detaylarıyla doludur. Bu belge, bu kadar erken bir tarihte dahi, simya ve demir işçiliğinin arasındaki sınırların belirsiz olduğunun bir kanıtıdır.⁴²⁵ Aslında demircilik mesleği ile simyacılık arasında temelde çok büyük farklar yoktur. Her ikisi de maddelere şekil verir ve onlara dinî, mistik vb. değişik anlamlar yükler.

Ayan'a göre din adamı, büyücü, simyacı ve demirci dört ayrı kimlik gibi görünse de bir kimlikte bütünleşmiştir. O kimlik de demircidir.⁴²⁶

⁴²³ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 516-519.

⁴²⁴ <http://gizlilimler.tr.gg/Simya-Nedir-f-.htm> (01.11.2014).

⁴²⁵ M. Eliade, *Asya Simyası*, 2002, İstanbul, ss. 69-96; S. Martin, *a.g.e.*, ss. 46-48.

⁴²⁶ T. Ayan, *a.g.e.*, ss. 43-44.

1.4.4. Türkler Dışındaki Toplumlarda Demirle İlgili İnanış ve Uygulamalar

İnsanoğlu, her zaman uzun ve sağlıklı yaşayabilme çabasında olan bir varlıktır. Bu çabasını doğada arayan insan, her türlü uygulamayı yaparken çalışmalarında demire de yer vermiştir. Aslında tüm dünya folklorunda demirden bahsedilmektedir.

Dünyadaki her toplum, farklı bir kültür, demektir. Kültürler, ait oldukları toplumun coğrafi yapısı, tarihi, gelenek-görenek vb. unsurlarla şekillenirler. Kültürleri birbirinde ayıran ulusların kullandığı simgeler ve sembollerdir.

Malinowski kültür teorisini şöyle anlatır:

“Kültür; bütünlük, öğrenilme, paylaşılma, devingenlik ve simgesellikle varlığını sürdüren bir kavramdır. Kültürün bir özelliği simgeselliktir. Simge, bir şeyi anlamlı biçimde temsil eden işaretler, amblemler, sesler gibi unsurlara denir. İnsan davranışlarının çoğu da simgelerle anlamlı bir biçimde ortaya konulmaktadır. Ancak simgelerin anlam kazanabilmeleri için insanlar bu simgeler üzerinde hemfikir olmalıdırlar. Hayatımızda birçok simge vardır: Bayrak, nikâh yüzüğü, para vb. Bu simgeler, toplum hayatının tüm katmanlarına girmiştir. Toplumların tamamı için aynı simgeler söz konusu olmayabilir. Bazı simgeler birçok toplumda ortak olsa da çoğu simge bir veya birkaç toplum için anlamlıdır. Örneğin inek, Hindular için kutsal bir simgedir. Hilal ise Müslümanların önemli bir simgesidir. Kültürle ilgili ikinci temel aksiyoma göre “kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir. Kısacası kültür; düşünceler, bu düşüncelerin harekete dökülmüş şekli olan eylemler ve nesnelere oluşan bir sistemdir. Kültürün hem maddî olan yönü (nesnelere ve görülür eylemler) hem de manevî yönü (zihniyetler) vardır. Bu iki yönün toplamı bize kültür sistemini vermektedir.”⁴²⁷

Birçok toplumda ve onların kültürlerinde demir, sadece simgesel maddî boyutuyla yoktur. Aynı zamanda demir, değişik kültürlerde kutsal kabul edilen bir varlıktır. Bu kutsiyetle birlikte büyü ve doğaüstü atfedilen olaylarda demir, çok önemli bir role sahiptir.

1.4.4.1. Demirin Tılsım Olarak Kullanılması

İlkel toplumlardan günümüz modern toplumlarına değin demir, bir tılsım olarak kullanılmıştır. Bu tılsım, söz konusu süreçte ya olumsuzluklardan, kötü yaratıklardan koruyucusu ya da olması istenen olay ya da durumların gerçekleştiricisi olmuştur.

Eski uygarlıkların meteor kökenli demirin keşfini ya da icadını, bazı gözde tanrılara veya mitolojik şahıslara atfettikleri mitlerde görülmektedir. Osiris, Mısırlılar;

⁴²⁷ Fatih Aman, “Malinowski Kültür Teorisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 2012, ss. 135-151.; Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (çev. Hüseyin Portakal), İstanbul, 1992, ss. 22-24.

Vulvan Romalılar; Hephaistos Yunanlılar ve Odan veya Odin Cermenler tarafından bu atıfla onurlandırılmıştır. Demir, bu tanrısal kökeniyle birlikte; somut olarak dış görünüşüyle de merak konusu olmuştur. Dünyanın ilk dönemlerinde, mat görünüşü ve kırılganlığı nedeniyle güzel sanatlarda da kullanılmıştır. Eski Çağ'dan beri papirüs ya da bez parçalarına yazılmış veya ince metal ve bazısı demirden olan levhalara, değerli taşlara kazınmış dua ve beddualar, tılsım nesnesi olarak kullanılmıştır.⁴²⁸

İlk toplumlardan olan eski Babilliler, Mısırlılar ve Aztekler, demirin cennetten geldiğine inanmış, onunla ilgili uygulamalarda onu kutsamış ve demiri her yerde kullanmamışlardır. Eski Yunan ve Romalılarda ise; tapınaklarda ve birçok törende rahipler tarafından demirin kullanılması yasaklanmıştır. Bu ön yargının sebebi; kılıç, bıçak, savaş baltası, mızrak ve demirden yapılan diğer savaş aletlerinin, insan kanı akıtmak için kullanılması olabilir. Saksonlarda da ruhları korkutup kaçırabileceğine inanıldığı için demirden yapıma mezar taşlarının kullanılmadığı bilinmektedir.⁴²⁹ Aynı zamanda Yunan kültüründe ölünün gözüne para yerleştirme ritüeli uygulanır. Bu uygulamada, ölünün gözündeki para sayesinde kötü ruhlar, ölüye yaklaşamaz.⁴³⁰

Demir, birçok kavimde ve ülkede de tılsım olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin, Malezya kralları, kısa bir süre öncesine kadar boş inanca dayalı bir korkuyla olağanüstü saygı duydukları kutsal bir demir parçasını üzerlerinde taşımışlardır. Sinalı Bedeviler, meteor demirinden bir kılıç yapabilen kişinin savaşta yara almayacağına ve bütün düşmanlarını alt edeceğine inanmışlardır. Hatta demir, sadece “sözcük” olarak dahi tılsımlıdır. Örneğin, doğu ülkelerinde cin olarak bilinen mitsel şeytanların, yalnızca demirin adının telaffuz edilmesiyle kovulduğuna inanılmaktadır. Bir başka örnek de Arapların çölde Samyeli'ne maruz kaldıklarında, Samyeli'yle gelen kötü ruhları “Demir, Demir!” nidaları ile yok etmeye çalışmalarıdır.⁴³¹

Orta Çağ Avrupası'nda da yeni evlenen çiftlere büyülebileceği inancıyla iğne ve bıçak verilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca Avrupalılar gördükleri bir at nalını ters çevirmezlerdi; çünkü çevirdikleri takdirde ömür boyu kötülöklere maruz kalacaklarına inanırlardı.⁴³²

⁴²⁸ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 36-48.

⁴²⁹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 76-83.

⁴³⁰ Bu uygulama “Truva” filminde tespit edilmiştir. Aburrahman Zeybek, Denizli/ Çivril, 2014.

⁴³¹ Z. Tez, *a.g.e.* a, 2011, s. 12.

⁴³² Peter Lorie, *Batıl İnançlar*, İstanbul, 1997, s. 17.

Avrupa’da Keltlerden önce toprağın sunduğu elementlere, özellikle demire dokunmak bir gelenektir. Tanrılar, yeraltından maden çalan insanları cezalandırabilirdi, bu nedenle de birişi sağlama bağlamak için demire vururlardı.⁴³³

Cuna Kızılderililerinin inanışlarında ise; bir kimse ateşin ve yılanın menşesine ait sırları biliyorsa kızgın demir parçasını eliyle tutabilir ve yılanı yakalayabilirmiş. Başka Kızılderili kabilelerinde de insanlar, kızgın demiri elleri yanmadan tutar ve yılanı ehlileştirirlermiş.⁴³⁴ Burada ateşin ilmini bilen kişinin demir parçasını tutabilmesi; demirle birlikte ateş kültürünün ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

El Kazvinî’nin “Acâib-i el-Mahlûkât ve Garâib el-Mevcudât” adlı eserinde tuhaf yaratıklardan bahsederken nesnelere, doğaüstü (ay üstü evren) ve dünyasal nesnelere (ay altı evren) olarak ayırır. Bu ayırmada dünyasal nesnelere insanların üzerine etkisi kısmında, mıknaş ve demir vardır. Mıknaşın demiri çektiği, ancak mıknaşa sarımsak sürülünce bu özelliğini kaybettiğini, sirke ile yıkanır ise demiri çekme özelliğini yeniden kazandığından bahsedilir. Bu işlemler, aslında insanlar üzerinde demirin etkisine bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca mıknaşın hammaddesinin de Magnetit” olarak bilinen ve kimyasal açılımı Fe₃O₄ olan demir cevheri olması ve özelliğini sarımsağın bozması ve sirkenin yeniden eski özelliğini kazandırması önemlidir; çünkü büyü biliminde demir koruyucu unsurken, sarımsak ve sirke de temizleyici unsurlardır.⁴³⁵

Plinius, “Naturalis Historia” adlı eserinde demirin, zararlı ilaçlara ve gece buhranlarına karşı etkili olduğunu söyler. Benzer ilaçlar; Türkiye’de, İran’da, Hindistan’da, Dayaklarda ve diğerlerinde de vardır. 1907 yılında J. Goldziher de, demirin demonlara karşı kullanılmasıyla ilgili bıçakların demonları uzaklaştırdığını tespit etmiştir. Avrupa’nın kuzeydoğusunda ise demir nesnelere; ekini hem kötü havaya, hem de kem gözlere karşı korumaktadır. Pliny, Mısır’da demirin kötü büyücülere ve sihirbazlara karşı koruyucu özelliği olduğu için hem yetişkinler, hem de çocuklar tarafından kullanıldığını da belirtmiştir. Mısır’daki inanışlara göre; kişinin kendisine sadece bir parça metalle bir daire çizmesi ya da kılıcı kendi vücudu etrafında üç kez sallaması kendini koruması için yeterlidir. Aynı kaynakta, demir pasının, kılıç darbesi alan bir adamın ağrı ve acılarını hafifletmede iyileştirici etkisi olduğuna da yer

⁴³³ P. Lorie, *a.g.e.*, s. 121.

⁴³⁴ B. Seyidoğlu, *a.g.e.*, 2010, ss. 20-21.; bk. Plinius, *Naturalis Historia*, 1669, 10 cilt. <http://www.bac.edu/library/rarebooks/Pliny1.htm>

⁴³⁵ Z. Tez, *a.g.e.*, 2008, ss. 11-13.

verilmiştir. Ayrıca cinayet işlenen bir kılıçtan yapılan nal ile nallanan bir atın daha hızlı, çevik ve uysal olacağına da inanıldığı belirtilmektedir.⁴³⁶

Avrupa mitlerinde, demirci cücelerden biriyle karşılaşan insan hemen cüce ile evi arasına bir çelik fırlatır. Çeliğin buradaki işlevi, cücenin evine dönmesini engellemek ve istediği her şeyi zorla ondan alabilmektir. Fransız asıllı Kanadalılar arasında da ateşböcekleri, şeytanın ışık saçan çocukları olarak bilinir. Demir ve çelik de bunlara karşı en etkili muhafızlardır; eve en yakın çite koyulan bir bıçak ya da iğnenin eve geç saatte gelen yolcuyu bu böceklere karşı fazlasıyla koruduğuna inanılmaktadır. Bu inanışa göre, bu böcekler ya bıçaktan zarar göreceklere ya da iğnenin deliğinden geçmeye çabalarken bitkin düşeceklerinden, geçici süre zararsız hale geleceklerdir.⁴³⁷

Apollon tapınaklarının hâlâ kapalı olan arka bölümlerinde kuyu gibi çukurlar vardır. Bu çukurların üzerinde de üç ayaklı, demirden bir tabure yerleştirilmiştir. Pythia (kadın biliciler) da onun üzerine oturmuş. Pythia, tam kehanetine başlayacağı zaman kuyudan buğular çıkararak kadını sarmalamış. Kadın, tam vecd halindeyken tapınağa Tanrı Apollon girer ve tapınak temellerini temelden sarsarmış. Burada demir tabure, bilici kadını korumaktadır.⁴³⁸ Aslında bu ritüelde, ruhlardan gelebilecek olan kötülüklerden kadını koruyan taburenin kendisi değil, demirin sihri gücüdür.

Hindistan'da demirin cinleri ve diğer kötü ruhları geri püskürttüğüne; İskoçya, İrlanda ve Avrupa'da demirin zararlı ve kötü perileri uzak tuttuğuna inanılır. Demir, İskandinavya ve kuzey ülkelerinde, büyücülerin oyunlarına karşı da önemli bir tılsımdır. Demirin, Taş Devri'nin efsanevî yaratıkları olan cinlere itici, korkutucu geldiği ve bıçağın bulunduğu ortama bu varlıkların girmedeği de bilinir. Orta Çağ Avrupası'nda da köylüler, hayvanlarına ve tarım ürünlerine kötü ruhlardan zarar gelmesin diye onların bulunduğu ortamlara eski silahlarını koymuşlardır.⁴³⁹

Çinliler de yakın zamana kadar cinlerden korunabilmek için giysilerinin dışına tılsım olarak bir parça eski demir saban parçası takmışlardır. Bazı ağaçlara da, kendilerini avlayacaklarına inandıkları tehlikeli dişi şeytanları kovmak amacıyla demir

⁴³⁶ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, 1898, ss. 7-8.

Konuyla ilgili bk. Plinius, *Naturalis Historia*, 1669, 10 cilt halinde düzenlenmiş 37 kitaptır. Kapak konuları astronomi , matematik , coğrafya , etnografya , antropoloji , human physiology , zoology , botany , agriculture , horticulture , pharmacology , mining , mineralogy , sculpture , painting ve değerli taşlardır. Plinius, *Naturalis Historia*, 1669; <http://www.bac.edu/library/rarebooks/Pliny1.htm>.

⁴³⁷ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 7-8.

⁴³⁸ D. Bayladı, *a.g.e.*, s. 138.

⁴³⁹ P. Lorie, *a.g.e.*, ss. 15-65.

çivi çakmışlardır. Toton folklorunda ise, şans eseri bulunmuş ve şöminenin bir köşesine sıkıştırılmış bir atonali çivisinin, çalınan eşyayı sahibine geri döndüreceğine dair çok eski bir batıl inanç vardır. Eski İrlandalıların da çocuklarını olumsuz bakışlardan korumak için boyunlarına muska olarak at nalı çivisi astıkları da bilinmektedir. Bugünün İrlandası'nda ise demir, hırsızların çalmaya çekindiği kutsal bir metal olmanın yanısıra, şans getiren bir metal olarak da rağbet görmektedir. Çalışmamızın efsaneler bölümünde de değindiğimiz bir "İrlanda Efsanesi"ne göre, İrlanda tılsım olarak kullanılan bir demir kılıç sayesinde oluşmuştur. Efsane şöyledir:

"Zümrüt Adası, vaktiyle su altındadır. Ancak yedi yılda bir kısa süreliğine su üstüne çıkmaktadır; bu dönemlerde burayı istila etmek için birçok yabancı gelmiş ve onları yutan büyük dalgalar yüzünden asla başarılı olamamışlardır. Sonunda ilahi bir vahiy, adanın kısa süreli su üstüne çıktığı dönemde, üzerine bir demir parçası atılarak adanın su üstünde kalmasını sağlayabileceklerini bildirmektedir. Bu ilahi kaynaklı bilgiden yararlanan gözü pek bir maceraperest, adanın su üzerine çıktığı bir dönemde kılıcını adanın üstüne fırlatır ve büyü sona erer. O zamandan beri İrlanda, suyun üstünde durmaktadır."⁴⁴⁰

İrlandalılar, demirin onların hayatında bir şans olduğunu söylerler ve bu inanışlarını, kurtuluşun tılsımlı sembolü olarak at nalı şeklinde evlerinin ve işyerlerinin kapılarının üstünde asarak sürdürürler. İngiltere'de günümüzde dahi at nalının olmadığı yerlerde, kulübelerinin kapılarına çiftlik işçileri tarafından giyilen ağır ayakkabıların demir levhalarının asıldığı dahi görülmektedir. İrlanda'da cadı ve büyücüler de tarih boyunca büyü yapmada demirden aletler kullanmışlardır ve demir, onlar için hangi şekilde olursa olsun, şeytanları kaçırdığına inanılan bir nesne olmuştur.⁴⁴¹

İskoçlu balıkçılar arasında da demir, büyü sembolleriyle bağdaştırılmıştır. Balıkçılar çalışırken içlerinden biri küfürlü konuşursa, diğerleri hep bir ağızdan "Cold Iron (soğuk demir)" diye bağırlar ve her biri gün boyunca onları takip edebilecek şanssızlıktan korunmak için hemen bir demir parçası tutarlar. Ayrıca İskoç gazeteci ve halk bilimci Donald Alexander Mackenzie, yazılarından birinde "İskoçluların domuz tabusu" görüşüne göre domuzdan tiksindiklerini yazar. Onlar, domuza karşı ön yargılıdır ve batıl tavırlar geliştirmişlerdir. Bu inanışın kaynağı, ilk dönem Hıristiyanlarının domuz yemediğini belirten kutsal kitap İncil ya da 1800'lerde Anadolu'da gelişmiş Attis kültü olabileceği sanılmaktadır. Burada önemli olan, İskoçluların domuzun adı anıldığında bir demire dokunarak ya da sadece sözle "Cold

⁴⁴⁰ R. M. Lawrence M.R., *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁴¹ R. M. Lawrence M.R., *a.g.e.*, ss. 7-8.

Iron” demeleri ve domuzla ilgili gelebilecek uğursuzluklardan bu şekilde uzaklaşmalarıdır.⁴⁴²

Hıristiyanların Geç Orta Çağ’da kilise tarafından yasakladığı büyü teknikleri, Johannes Hartlieb’in “Büyücülük ve Bâtıl İtikatlar Benzeri Yasaklanmış Tüm Sanatların Kitabı” adlı eserinde sistematik olarak verilmiştir. Burada geçen yasaklanmış yedi büyü sanatı içinde dört tanesi; toprak, su, hava ve ateşle ilişkilendirilmiştir. Bunlardan “Suya kurşun dökülmesi” ve “Taklitçi büyü” demirle dolaylı yünden ilintili olan büyülerdir. Kurşun dökme işleminde demirden iğne ve paranın kullanıldığı görülür. Taklitçi büyüde ise garip görünüşlü bez bebeklere ya da düşmanın balmumundan yapılmış heykelcik şeklindeki fügürüne iğne batırıldığı bilinmektedir. İğnenin sembolik olarak bebeğe batırılması, kurbanın gerçek bedeninde de aynı etkiyi göstermesi ile büyü etkili olmuş demektir. Büyü formülleri, kurban ritüelleri, astrolojik yorumlamalar, tılsım yapım ve kullanımı, sözcük ve işaret büyüsü vb. işlemleri kapsayan bilim olan Nekromansi’nin amaçlarından biri de çalınan eşyaları çalmak gibi gizli şeyleri ortaya çıkarmaktır. Öyle ki bu bilimde de ruhlar kristal kürede, aynada, bâkir bir erkek çocuğun tırnağında olabileceği gibi bir kılıcın keskin yüzeyinde de görülebilmektedir. Bu bilimin tekniklerinden biri de büyülü çemberlerin bir kılıç ya da bıçakla yere çizilmesidir.⁴⁴³ Görülen o ki; “Taklitçi büyü”, “Kurşun dökme” ve “Nekromansi” uygulamalarında demirle ilgili ortak unsurlar iğne, kılıç ve bıçak gibi nesnelere kullanılmasıdır.

Demirin birçok kavimde ve ulusta muska olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hatta birçok dünya kültüründeki yaygın inanışlardan biri de; demirin büyücülere, sihirbazlara, şeytana, hayaletlere ve diğer kötü ruhlara karşı en iyi muska olduğu yönündedir. Avrupa mitolojisinde, hiçbir cadının soğuk demirin üzerinden geçemediğine ya da kapı eşliğinde bıçak gömülü bir eve giremediğine inanılır. Ayrıca bilicikle uğraşan kâhinlerin eylemlerini gerçekleştirdikleri mekânlarda demirden nesnelere olduğu da bilinir.⁴⁴⁴ Hatta Avrupa’da yeni doğmuş çocukları kötü ruhlardan korumak için beşiklerinin üzerine demirden çingiraklar da asılır.⁴⁴⁵

Demir muskaları kullanan kavimlerden biri de Eski Babil ve Asurlulardır. Bu kavimler, erkeklerin cinsel güçlerini arttırmak için muska yapmışlardır ve yine bu toplumun kadınları erkeklerini cezbe etmek için, kendilerini demir tozuyla ovmuşlardır.

⁴⁴² R. M. Lawrence M.R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

⁴⁴³ Z. Tez, *a.g.e.* b, 2011, ss. 55-57.

⁴⁴⁴ H. Akın, *Orta Çağ Avrupası’nda Cadı ve Cadı Avı*, Ankara, 2001, ss. 23-57.

⁴⁴⁵ P. Lorie, *a.g.e.*, s. 239.

Eski Mısırlılar da bebeklerini kötülüklerden korumak için kundak bezlerinin içine demirden muskalar yerleştirmişlerdir. Burma'nın belirli bölgelerinde nehir işçisi erkekler, timsah saldırılarından kendilerini korumak için üstlerinde halen demir sülfür taşımaktadırlar. Aynı şekilde, söylencelere göre hayaletler, demirden dolayı ızdırap çekmek bir yana, bağlı oldukları zincirleri şingirdatarak eski kalelerde dolaşmaktadırlar. Demirci, bir çekiç yapmaya başlamadan önce çekiçte özel bir gücün olduğuna inandığı için, müşterisinden bir teke ve bir miktar bira alır. Bu uygulamadaki amaç, bir hırsıza ya da kişisel bir düşmana büyü yoluyla çekiçle vurabilmektir. Görülen o ki demir, muskaların etkisini artırmada mükemmel bir ilaçtır. Belki demuska geleneğinin bir etkisiyle Batı Va-Tçagga kadınları, boyunlarında demir kolye, kollarında demir bilezik taşırlar. Öyle ki, bu nesnelere doğurganlık verdiği ve hasta çocukları iyileştirdiğine inanırlar.⁴⁴⁶

Demir; tehlike, kötü şans ve nazarı önlemek amaçlı muskaların yapımında çok kullanılan bir metaldir. Dünyadaki değişik kültürlerde uğurlu olduğuna, nazara karşı koruduğuna ve nazarı uzaklaştırdığına inanılan aslı demir olan nesnelere vardır. Bu nesnelere arasında nazarlıklar, dini veya batıl anlamlarıyla dikkat çekerler. Hatta nazarın ve nazara karşı alınan önlemlerin kökeninin Neolitik çağlara kadar uzandığı da bir gerçektir. Sümerlerde, Babillerde ve Eski Mısır'da da nazarla ilgili işlemler uygulanmıştır. Nazarlıklar arasında at nalı, sarımsak, yumurta kabuğu, devekuşu yumurtası, kuru diken, çocuk pabucu, balta vb. yer almaktadır.⁴⁴⁷ Bu nazarlıklar arasında balta şeklindeki demirden (başka madenlerden de vardır) nazarlıklara, Tunç Çağı'nda, Girit'te, aşağı Mısır'da, Malta'da, Fransa'da ve İrlanda'da rastlanmıştır. Ancak dünyada en çok at nalının nazarlık ya da tılsım olarak kullanımının yaygın olduğu görülmüştür.⁴⁴⁸

Yüzyıllardır birçok ülkede yaygın bir şekilde cadı ve şeytanların hilelerinden korunması için binalara at nalı asılmaktadır. Pliny "Naturalis Historie" adlı kitabında Mısır'da kapının üst eşliğine takılan demir çivilerin, hane halkını gece gezinen ruhların ziyaretinden korumak amaçlı takıldığını söylemiştir. Romalılar arasında da vebadan korunmak amaçlı, kulübelerin duvarlarına çivi çakılmıştır. Hem bu uygulama, hem de at nallarının çivilenmesinin Fısıh Bayramı⁴⁴⁹ âyininin doğduğu düşünülmektedir. Büyük

⁴⁴⁶ Peter Kingsley, *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü*, İstanbul, 2012, ss. 175-246.

⁴⁴⁷ Z. Tez, *a.g.e.* b, 2011, s. 158.

⁴⁴⁸ E. G. Naskali, *Tuz Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 66-73.

⁴⁴⁹ Fısıh Bayramı: İsrailoğullarının Mısırlılardan kurtuluşunu kutlayan Musevi Bahar Bayramı'dır.

Yahudi Bayramı esnasında kapı çerçevelerine ve üst eşiklere serpiştirilmiş kanın, bir kavis oluşturması sağlanır. Bu işlem, insan zihinde at nalının kavisli biçiminin tılsım olarak benimsendiğini gösterir. Kanla çizilen şekil, iyi şansın amblemi haline at nalı sayesinde gelmiş olabilir.⁴⁵⁰

Bir İngiliz atasözüne göre “At nalı; fırtınaya, şimşek çakmasına, yangına ve büyüye karşı ilaç gibidir.” Öyle ki İngilizlerde at nalının uğur getirmesi için satın alınmaması, nalın bulunduğu yerden ücretsiz alınması gerektiğine inanılır.⁴⁵¹ Japonya’da da önemli tapınakların iç odalarında eskiden beri saklanan simgesel tılsımlar vardır. Bunların “Göksel Bolluk ve Yer Bolluğu”, “Göğün Güneş Yüksekliği”, “Prens Kırmızı Pirinç Kabuğu Bolluğu”nun torunları zamanından krallık, Japonya’ya indirilirken dünyaya getirildiği söylenir. Bunlardan ikisi ayna ve mücevher gerdanlıktır. Üçüncüsü ise kutsal kılıçtır.⁴⁵²

Bazı Avrupa geleneğinde at nalını evin kapısına ilk asanın Aziz Dunstan (910-988) olduğu kabul edilir. Asıl mesleği demirci olan Dunstan’ın bu olayla ilgili anlatısı şöyledir:

“Dunstan, 959 yılında Canterbury piskoposu olur. Bir gün kendi ayaklarına at nalı çakılmasını isteyen biri, Dunstan’ın yanına gelir. Adamın çift tırnaklı ayaklarını gören Dunstan, hemen onun şeytan olduğunu anlar ve at nalı takabilmesi için onu duvara bağlaması gerektiğini düşünür. Aziz, duvara bağlı şeytana eziyet eder ve kapısında at nalı asılı evlere yanaşmayacağı sözünü aldıktan sonra onu serbest bırakır.”

Avrupa’da evlerin kapısına insan kılığındaki cadılardan korunmak için de at nalı asılmaktadır. Eski Yunan ve Romalılar için uğurlu kabul edilen at nalı, Orta Çağ Avrupası’nda yaygın kullanılmıştır. Büyücülerin attan korktukları için süpürgeye bindikleri ve demir at nalına yanaşamadıklarına inanılmaktadır. Büyücülük suçlamasıyla öldürülen kadınların tabutunun önüne de hortlamaması için at nalı çakılır.⁴⁵³

Nazar değdikten sonra birçok toplumda nazar değen kişiye “bıçak atma ve bıçak basma” şeklinde uygulamalar da yapılmıştır. Hatta Japonya’da ve Çin’de bugün modern tıpta, insanların olumsuz enerjilerini almak, onları rahatlatmak için vücutlarının ağrıyan bölgelerini satırla ya da bıçakla tedavi yöntemi uygulanmaktadır.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 7-8.

⁴⁵¹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Batılınanç> (02.14.2003).

⁴⁵² J. Campbell, *a.g.e.* a, 2003, s. 452.

⁴⁵³ Z. Tez, *a.g.e.* b, 2011, s. 49.

⁴⁵⁴ E. G. Naskali, *a.g.e.*, 2008, ss. 66-73.

Kuzey Hindistan yerlileri, şeytani ruhların bıçağın keskin tarafına koşacak kadar saf olduklarına ve böylelikle kendilerine zarar verebileceklerine inanırlar. Ayrıca bu yerliler arasında, demirden yapılma yüzükler de şeytan kovucu olarak kullanılır. Bombay’de bir çocuk doğduğunda, yerliler içeri girecek şeytanları önlesin diye odanın eşiğine demir koyarlar. Bu uygulama, Hinduların, şeytani ruhların demirden uzak durduklarına dair olan batıl inançlarından dolayı kapılarının eşiklerine at nalı takmalarından doğmuştur. Doğu Bothnia’da, inekler ilk kez kışlaklarını terk ettiklerinde, hayvanların geçeceği kapının eşiğine hayvanlar geçmeden önce demir çubuk koyulur. Çiftçiler bu önlemi unuttuğu takdirde, ineklerin yaz boyunca zorluk çıkarabileceklerine inanılır. Bu nedenle orta Almanya’daki Saalfeld bölgesinde, sürüyü büyüden korumak amacıyla kapının dışına balta, testere gibi demir ve çelik aletler koymak adet olmuştur. İskandinav köylüleri de, su üstünde çalışırken, kendilerini nehir cini olan Neck’ten korumak için teknelerinin altına ya bir bıçak yerleştirir ya da bir kamaşa çivi çakarlar. Finlandiya’da Alp kâbusu olarak bilinen bir cinin varlığına inanılır. Yerli dilde adı “Painajainen”, İngilizce’de ‘matbaacı’ olan bu cin ortaya çıkınca insanlar çılgın atar ve küçük çocuklar da şaşırır. Bu cinden en iyi korunma yöntemi, yastığın altına konulan bir çelik parçası ya da süpürge çalısıdır.⁴⁵⁵

Yahudiler arasında, bir kimsenin bıçak veya çelikten yapılma herhangi bir aleti, İncil, Talmud veya diğer kutsal kitapları okurken, satırları takip etmede asla kullanmaması gerektiğine inanılır. Demirin dini bilgi veren herhangi bir kitaba değmesine asla izin vermeyen bu inanışının temeli muhtemelen; demirin insan yaşamını yıkıma uğratacak güçlerin kaynağı olmasıdır. Bu bakış açısına rağmen, dünyadaki birçok toplumda olduğu gibi İskoçyalılarda da soğuk demir ya da çelik üzerine ant içme geleneği vardır. Demir üzerine yapılan yeminler, diğerlerinden daha kutsal ve daha bağlayıcıdır. Örneğin eski dönem İskoç kostümlerinin zorunlu bir parçası olan İskoç kaması, çok gözde ve amacına göre pratik bir alettir. Almanya’daki Bavyera köylüleri arasında çivi ve iğneler, at nalının tam tersi bir üne sahiptiler. Bu inanışa göre; evin ön kapısına çakılan bir at nalı çivisi, evin sahibine ciddi bir hastalık getirir. Bavyera köylüleri bir bıçak ya da bir makasın hediye edilmesi ile iki kişi arasındaki dostluğun bozulduğuna inanır. Arkadaşa hediye edilen bir iğne ise bu arkadaşlığın bitmesine neden olurken hediye alan kişi, hoş bir biçimde gülümserse böylesine istenmeyen bir sonuç engellenir. Avusturya Tirol’de de demir kilitlerle ilgili tuhaf bir uygulama vardır.

⁴⁵⁵ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-30.

Bu uygulamaya göre; bir anahtarcıdan yeni bir kilit alınır ve bu kilit bir düğün töreni esnasında kiliseye götürülürse, tam kutsama yapılırken anahtarla kilit kilitlenirse, genç çiftin aşkı ve mutluluğu yok edilir. Ayrıca çiftin birbirine olan nefreti de kilit tekrar açılana kadar devam eder.⁴⁵⁶

İskandinavya ve İskoç folklorunda, demir ve çakmaktaşı arasında da yakın bir ilişki vardır. Cin kaçırıcı ya da çakmaktaşıdan yapılma ok uçları, çeşitli şeytan etkilerine karşı tılsım olmaları ile ünlüdür. Bu ok uçları, nazarlık olarak insan bedeninin üstünde taşınır, ya sürünün içtiği suyu büyüden arındırmak için ya da perileri defedici olarak kullanılır. İlkel insanların kaba sanatlarında çok kullanışlı bir metal olan çakmaktaşının sihir özelliğini demir ve çeliğe miras bıraktığı ve bunların çakmaktaşının yerini aldığı da görülür. Hebrides'te, menevişlenmemiş demir ve bir parça çakmaktaşını, büyülendiği iddia edilen ineklerin sütüne koymak, büyücülerin sihirlerine karşı kullanılan yaygın bir tılsımdır. Hatta inanca göre, daha sonra bu süt kaynatılırsa bu sürecin cadıların veya büyücü kadınların hilelerini çözmesi mümkündür. Alt kesimde yaşayan İskoç perilerinin, beyaz çakmaktaşıdan yapılma oklar taşıdıklarına ve onlara tiksindirici gelen insanların sürülerini bunlarla vurduklarına inanılır. Bir Cornish inancına göre de demir, su şeytanlarını kontrol etme gücüne sahiptir. Gemiden denize atılan demir, çok dalgalı bir denizde bile denizcilerin güvenli bir şekilde karaya çıkmalarını sağlar. Benzer bir inanış da Westray kıyılarında kayalıktan oluşan Orkney adalarında bulunmaktadır. Buna göre, her kim elinde bir demir parçası ile bu kayanın üzerine ayak basarsa deniz çalkalanmaya, kabarmaya başlar ve sihirli madde suya atılıncaya kadar su alçalmaz. Hint takımadalarında bulunan Timor Adası yerlileri, bugün dahi kendilerini tüm talihsizliklerden korumak için yanlarında bir demir parçası taşır. Hindistan'daki Hindu bölgesinde ise demir çiviler, bir kapı üstüne veya karyola ayaklarına koruyucu olarak asılır.⁴⁵⁷

Hindistan'da tanrıçaların kraliyete ait sığır ağıllarında; ışıkların, duaların, kurban ineklerinin böğürmelerinin yanı sıra çan sesleri de bir ritüel şeklinde duyulur.⁴⁵⁸

Fransa'da bir Orta Çağ düğün geleneği olarak gelinin parmağına batıl inancın bir göstergesi olarak, mutluluklarının ebedi olması için at nalı çivisinden yapılma bir yüzük takılır. Sicilya'da demir nazarlıklar, özellikle at nalı şeklinde olanlar, kem gözlere karşı yaygın bir şekilde kullanılır. Hatta bir Sicilyalı, her ne zaman gözardı edildiğini

⁴⁵⁶ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 30-40.

⁴⁵⁷ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

⁴⁵⁸ J. Campbell, *a.g.e. a*, 2003, s. 45.

hissetse, anahtar, saat kösteği veya demir para gibi bulabildiği ilk metal objeye hemen dokunur. Eski Babil ve Asur'da görünmez şeytanların, yemek yerken ya da bir şeyler içerken vücuda girdiğine ve böylelikle hastalıklara yol açtığına inanılır. Bu şeytanlara karşı da hemen demir nesnelere dokunulması gerekir. Günümüzde de birçok uygarlaşmamış toplumda yaygın olan bu inanışlarda küçük şeytanların entrikalarını önlemek amacıyla demir ve çelik tılsımlar kullanılır. Almanya'da özellikle halk içinde yaygın olarak, bıçak, nacak gibi kesici aletlerin yanı sıra masa, tırmık, anahtar ve iğne gibi aletler, hasta bir insanın yanına veya üstüne koyulmakta ve bunların hastalığa karşı koruyucu olduğu kabul edilir. Almanya'da bir şehir olan Westphalia'da, çocuğa bakacak kişinin odaya girerken üzerlerine basması için bir balta ve bir süpürge eşige çapraz olarak yerleştirilir.⁴⁵⁹ Almanya'da çapraz yerleştirilen demir aletlerin, cadıları çocuklardan uzak tuttuğuna inanılır. Almanya'daki bir başka yaygın inanış da çekilmiş diş, fare deliğine atılırken aşağıdaki sözlerin söylenmesidir: "Fare bana demir dişini ver. Ben sana benim kemik dişimi vereceğim."⁴⁶⁰ Fas'ta hastanın yastığı altına bir kama koymak adettendir ve Yunanistan'da siyah saplı bir bıçak da benzer şekilde kullanılarak kâbusları engellendiğine inanılır. İsviçre'de iki bıçak veya bir bıçakla çatal, beşikte yastığın altına konulur. Avrupa'nın birçok bölgesinde de üzerine çarpı işareti konulmuş bir bıçak ve açık bir makas bugün de benzer şekilde beşiklere konulmaktadır.⁴⁶¹

Uzak Doğu'da ise demirin ve diğer metallerin dinsel anlamları da vardır. Çin ejderhaları, demirden korkarlar ve değerli taşları severlermiş. Japonya'da ejderhaların ülkeyi harap eden fırtınalar çıkarmasının nedeninin gölcüklere demir ve pislik atılması olduğu inanışı geçerlidir. Çinliler, yağmur istedikleri zaman büyük bir gürültü yaparlar ve ejderha havuzlarına bir demir atarak ejderhaları uyandırıyorlarmış. Demir, "keskin bir tabiata" sahip olduğu için ejderhaların gözlerine zarar verirmiş. Onlar da gözlerini korumak için uyanırlarmış. Demir, ejderhanın gözlerini kör edebileceğinden dolayı ejderha, bu metalden korkmaktadır. Mısır'da da Horos, gözleri demir olan Set tarafından kör edilmiştir.⁴⁶² Kuzey Nijerya'da yaşayan kimi aşiretlerde demir, ölünün simgesidir. Yetişkin ya da yaşlı bir erkek öldüğünde yakınları onu mızrak, sopa, demir parçası vb. kalıcı nesne aracılığıyla temsil ederler; ancak bunlarla da yetinmeyip anıtında da ölüyü donatırlar.⁴⁶³

⁴⁵⁹ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

⁴⁶⁰ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s. 192.

⁴⁶¹ R. M. Lawrence M. R., *a.g.e.*, ss. 26-40.

⁴⁶² D. A. Mackenzie, *a.g.e.*, ss. 42-63.

⁴⁶³ L. L. Bruhl, *a.g.e.*, s. 182.

Hindistan’da bazı Hintli müminlerin âyinlerinde “kanca ve şişlerle gövdelerini kestikleri, dil ve yanaklarına sivri aletler batırdıkları ve kendilerini bıçakla yaraladıkları” bilinmektedir.⁴⁶⁴ Dünyadaki bazı yerli ilkel halklarda da ölüm gerçekleştikten sonra değerli eşyalar cesedin üstüne konur. Bu eşyaların içinde en dikkat çekici olan baltalardır. İnsanın ruhuyla birlikte bu eşyaların da ruhlarının gittiğine inanılır.⁴⁶⁵

Abbasi dönemi astrolog ve yazarlarından Utarîd bin Muhammed el-Hâsib, “Kitab e- Cevâhir ve’l Ahcâr (Mücevherler ve Taşlar)” adlı eserinin ikinci bölümünde taşlar ve tılsımdan bahseder. Hâsib’e göre, o dönemde kuyumcular, Satürn gezegenini ve cumartesi gününü temsil eden kara kehribar taşı, siyah kurşun ya da demir gövde içine yerleştirirler. Yüzük kaşının altına da bir miktar mür ya da sarısabır koyarlar. Bu yüzüğü kullananların korku ve şoktan kurtulacaklarına, cüzzam hastalığından ve başlıca kötülüklerden korunacaklarına inanırlar. Kuyumcular, yüzük kaşı olarak Mars gezegeniyle eşleştirilen mercan taşı da gövdede demir metali kullanarak yapmışlardır. Yüzük kaşının altına suya dalabilen siyah kuşun dili yerleştirilirse ele geçen yüzüğü kullanan kişinin üzüntülerden, hırsızlardan ve vahşi hayvan saldırılarından kurtulacağına; çok havlayan köpeğin boynuna asılması durumunda ise hayvanın havlamasının kesileceğine inanılır.⁴⁶⁶

İran’da, özellikle Isfahan yöresinin sosyal yaşamında antik hançer ve bıçakların önemi, her yıl kurban ayında gerçekleşen bir törende gözler önüne serilir. Bu törende kurban ayı boyunca her gün mahalle mahalle gezdirilen kurbanlık devenin yanında bir grup adam bulunur. Bu grup da iki bıçak taşıyıcı, bir kın taşıyıcı, iki balta taşıyıcı, iki kasap bıçağı taşıyıcı, iki sancaktar, bir saki, bir dizgin tutucu ve bir de kraliyet bandosundan oluşmaktadır.⁴⁶⁷ Görülen o ki, İslam ülkelerinde Kurban Bayramı’nın dini ritüeli; bıçak, satır vb. aletle gerçekleştirilir. Bayramlardaki ritüellere bağlı olarak da çeşitli anlatılar ortaya çıkmıştır. Aslında İran’daki bu ritüel de kurban ve demirle ilgili algıda, bütünü bir parçasıdır.

Portekiz’den Çin’e; Afrika kıtasının büyük kısmında, Güney Amerika’da demirden akik hilaller ve benzeri türlü nesnelere görülmektedir. Buralarda hilalin yanı sıra kıvrık bir hançer de nazara karşı kullanılan nesnelere dendir. “Madenî hilal” ve diğer

⁴⁶⁴ J. Campbell, *a.g.e.* a, 2003, s. 343.

⁴⁶⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul, 2000, s. 163.

⁴⁶⁶ Z. Tez, *a.g.e.* a, 2011, s. 171.

⁴⁶⁷ J. Allan, B. Gilmour, *a.g.e.*, s. 150.

nesnelerde de demirin sihri olduğuna inanılır. Bu sihri güç, yeminlerde “Kılıcın demiri yeminimi işitsin.” şeklinde de görülmüştür.⁴⁶⁸

Musevî anlatıları arasında kral Süleyman’la ilgili anlatıda demirden bıçak sembol olarak kullanılmıştır. Anlatı şöyledir:

“Kral Süleyman’ın Kaziah adlı çok güzel bir kızı varmış. Kral onu çok seviyormuş. Bir gün yıldızlara bakarken kızının çok fakir ve yoksul bir İsraili ile evleneceğini okumuş. Bunu önlemek için denizin ortasına kule yaptırıp yetmiş hadım edilmiş bekçi ile kapatmış. Akko şehrinden Ruben denilen bir adam önce bir öküz, sonra bir kuş aracılığıyla kızın bulunduğu kulenin terasına gelmiş. Ruben ile kız ilk önce arkadaş, sonra sevgili olmuşlar. Bunun üzerine delikanlı *bıçak* ile bir damarını kesmiş. Kanuna göre akan ile evlendiklerini bildiren bir evlenme kontratı yazmış. İki melek de onlara tanıklık etmiş. Bir yıl sonra durumu öğrenen kral yıldızlarda gördüğü delikanlının kızının kocası olduğunu anlamış ve ölümünün kaderinin değiştirilemeyeceğini anlamış.”⁴⁶⁹

Bu öyküde bıçak ile damarın kesilmesi ve akan kanla evlilik antlaşmasının gerçekleşmesi bir ritüeldir. Bu antlaşmada demirden yapılmış bıçak da antlaşmayı ölümsüzleştirir.

Görülen o ki, çeşitli toplumlarda demirin fetiş aracı olarak kullanımında benzerlikler görülmektedir. Bu benzerliklerin özündeki demirle ilgili algı ise; çocukları ve insanları kötü ruhlara ve insanların kötü enerjilerine karşı korumaktır. Demir, bu işlevini yerine getirirken farklı şekillerde ve farklı uygulamalarda kendini göstermektedir. Dünyanın farklı kıtalarındaki toplumlarda benzer işlevlerde kullanılan demirin; aslında tüm insanlık için ortak bir değer ve sembol olduğu söylenebilir.

1.4.3.2. Demirin Doğa Olaylarını Yönlendirmesi

Doğu Afrika’da olağandışı görünen her şeyin yağmur üzerinde yaşamsal bir etkisi vardır. Hatta Afrika yerlileri 1898-1899 yıllarında yaşanan büyük kıtlığı ve yağmurun hiç yağmamasının nedeni olarak Uganda tren yolu inşasının bitmesine bağlamaktadırlar. Onlar, toprak üzerine bırakılan demir halatların tarlalara kötülük yaptığını ve yaşanan olumsuzluklara neden olduğunu düşünmüşlerdir.⁴⁷⁰ Bu düşünce de demirin doğa olaylarını etkileme gibi bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim dünyadaki birçok ulusun inaniş ve uygulamalarında da demir, doğa ve gökle ilgili olaylarda etkilidir. Örneğin Afrika’da yağmuru dindirmek için demir kap kaçak evden

⁴⁶⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 797.

⁴⁶⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği*, 2009, İstanbul, s. 71.

⁴⁷⁰ L. L. Bruhl, *a.g.e.*, ss. 69-70.

dışarıya atılır. Batı Sudan'da yağmuru dindirmek için demirciler, odun kömürü ocağını ateşleyip bir iki büyüsel söz söylerler.⁴⁷¹

1.4.3.3. Çeşitli Hastalıkların Tedavi Yollarında Demir

Demirin değişik hastalıkları tedavi edici özelliğiyle ilgili dünyadaki birçok tıp, halk hekimliği, halk bilimi vb. kaynaklar bilgi vermektedir. Hatta demir ve demirden araç gereçler, baş ağrılarından fitıklara kadar birçok hastalıkta kullanılmıştır ve hâlâ da kullanılmaktadır.

Mısırlılar, birçok hastalığı tedaviye yönelik olarak madenî ve metalik maddeler kullanmıştır. Bunlardan biri de demirdir. Ayrıca ilk Mısırlılarda, sonraları Grek ve Mezopotamya uygarlıklarında cerrahi gelişmiştir. Dolayısıyla da demirden yapılmış neşter, testere, trepanasyon kesikleri vb. aletler kullanılmaktadır.⁴⁷²

Çin'de MÖ 403-221 yıllarında Pien Ch'iao, tıp alanının uzmanıdır. Bu çağda Yin- Yang prensibi ve Beş Unsur Teorisi, daha da geliştirilip tedavi sistemine dâhil edilmiştir. Shantung'un taş akupunktur iğneleri, Hopei'de *metal iğneler* de sağaltma yöntemlerinde önemlidir. Eski Çin düşüncesine göre tıp kozmolojisi, ilm-i nücum (astroloji), ve toprak falı gibi bilim öncesi disiplinlerle sıkı sıkıya bağlıdır. İlk tıbbî metin muhtemelen MÖ IV. yy'a ait olup burada özellikle iğne batırma yöntemi üzerinde durulmaktadır. Çin'de tatbikî yönü ağır basan tedaviler içinde hap şeklinde, kaynatılmış veya suda bırakılarak hülasesi çıkarılmış bitkisel ve madenî ilaçlar, akupunktur, fizyoterapi yaygındır.⁴⁷³

16. yy. Avrupası'nda Johann Baptiste Van Helmont, Paracelsus, Athanasius Kircher, Kenlm Digby ve Robert Fludd gibi araştırmacılar gezegenlerin bitkileri, hayvanları ve insanları etkilediğinden, insanların da birbirini etkilediği evrensel manyetik bir sıvının varlığından söz etmişlerdir. Bu sıvı, bazı hastalıklara neden olmuştur. Rönesans dönemi ünlü hekimi Paracelsus ise, kimi hastalıkların tedavilerinde mıknatıs kullanmıştır. Viyanalı Cizvit papaz Maximilian Hell, 1771 yılı dolayında hastaların çıplak bedenleri üzerine yerleştirdiği çelik levhalara mıknatıs koyarak hastayı iyileştirmeye çalışmıştır. Hell'in öğrencisi olan Franz Anton Mesmer de tedavi yöntemlerinde mıknatısı kullanmıştır. 1773'te kendisine birçok hastalığının olduğunu

⁴⁷¹ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara, 1981, s. 103.

⁴⁷² B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, ss. 125- 146.

⁴⁷³ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, ss. 200- 204.

söyleyerek Oesterlin adlı bir kız başvurmuştur. Mesmer de bu hastalıkların ayın gel-git dalgalanmalarıyla ilişkili olabileceğini düşünerek 1774'te hastasına demir içeren bir çözelti yutturup ve hastasının midesi ve ayakları üzerinde mıknatıs dolaştırmıştır. Bu işlemden sonra Oesterlin, vücudunun her yanında gizemli bir akışkanın akıp hareket ettiğini ve belirtilerin kaybolmaya yüz tuttuğunu söylemiştir. Sonunda hasta kız tamamen iyileşmiş ve bu tedaviden sonra Mesmer dünyada tanınan bir hekim olmuştur. Mesmer, kişilerden manyetik enerjinin, leyden şişesi işlevini görecektir şekilde “baquet” (baket) adı verdiği, yaklaşık 120-150 cm. çapında ve 30-50 cm derinliğinde, içi seyreltik sülfürlük asitle dolu olan dairesel ya da oval biçimli, meşe odunundan yapılmış masa şeklindeki bir fiçinin çevresine donatılmış eğrilebilir demir çubuklar yardımıyla çekip alınabileceği ve daha sonra bu enerjinin başka kişilerdeki çok çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılabileceğini açıklamıştır. Mesmer, hastaları için büyük bir şifa salonu dekore etmiştir. Bu salona dışarıdan ışık girmeyecek şekilde ayna ve kilim koymuş, salonun ortasına da dev bir ahşap fiçi oturtmuştur. Bu fiçinin çevresine su, cam tozu ve demir yongaları içeren şişeler yerleştirmiştir. Bu manyetik birikteç, bir kapakla kapatılmış ve onun etrafına da bir dizi metal çubuk yerleştirilmiştir. Hastalar fiçinin çevresindeki bu demir çubukları bedenlerinin ağrıyan yerlerine değdirmiş ve ardından Mesmer ya da yardımcısı ellerini her bir hastanın çevresinde havada gezdirerek kendi “vücut manyetizmalarını” hastaların “manyetik düğmeleri” üzerine uygulamışlardır.⁴⁷⁴

Bu tedavi yönteminden çıkarabileceğimiz sonuç; XVIII. yy manyetizmacısı Mesmer, demiri, hastalıkları iyileştirme yöntemlerinde malzeme olarak kullanmıştır. Hatta başka bir tedavi yönteminde de hastaları, suyla demir tozu dolu ve dışarı uzanmış demir çubukları olan küvetlerin içine oturtmuştur. Bu şekilde vücuttaki ağırları alabileceğine ve çeşitli hastalıkları iyileştirebileceğine inanmıştır. Aynı zamanda Mesmer, demirin her insanın vücudunda bulunduğunu ve insanın önemli bir enerji olan hayvan manyetizması ürettiğini ve bu uygulamayla da söz konusu manyetizmayı hastaya geçirdiğini söyler.

Demir at nalının ve onun sahte sembolünün geleneksel tıpta çok uygulandığı da bilinmektedir. Profesör Sepp, ilk Alman kavimlerinin ilk dönemlerindeki dini inançlarını araştırdığı çalışmasında boğmaca hastalığının tedavisinde at nalı şekli çizilmiş düz tahtaları, hasta kişiye yedirerek hastaları tedavi ettiklerini belirtmiştir. Fransa'da da çocuk hastalıklarında, çocuğun üzerine içinde toynağı duran kazara

⁴⁷⁴ Z. Tez, *a.g.e.*, a, 2011, ss. 147-150.

bulunmuş bir at nalı koymak, her derde deva ilaç olarak kullanılmıştır. Mecklenburg'da "Gastrit hastaları"nın çok kızgın bir at nalının üzerine dökülmüş birayı içerek iyileştiği sanılmaktadır. Plinie, yolda bulunan kullanılmayıp atılmış bir at nalının da iyileştirme gücü olduğunu söyledi. Ayrıca at nalını bulan kişiye böyle bir at nalını dikkatli bir şekilde muhafaza etmesini ve şayet ileride hıçkırık tutacak olursa, bu inatçı hastalığın tedavisinde bunu kullanmasını tavsiye eder.⁴⁷⁵

Almanya'nın farklı bölgelerinde, özellikle Bavyera'da, çocuklarda görülen fitik tedavisinde, köylüler arasında yaygın bir tedavi yöntemi olarak demir çivi kullanılmaktadır. Uygulama şöyledir: "Bir atın ayağından çivileri üzerinde olan bir at nalı çıkarılır ve üzerinden bir çivi alınır. Ayın gökyüzünde olduğu bir cuma günü, kişi gündeğumundan önce bir tarlaya ya da bir meyve bahçesine gider. Çocuğun cinsiyetine göre, İsa'nın adına üç kez dua eder. Çiviye üç kez vurulur, çivi ya bir armut ağacına ya da bir meşe ağacına çakılır. Sonrasında ise ağacın önünde diz üstü çökerek tespih çekilir."⁴⁷⁶

Eski Roma ve Mısır'da başağrısı, kafatasına demirden çivi çakılarak da geçirilmeye çalışılmıştır. Korkunç İvan'ın, başağrısından yakınan saraylıların kafalarına çivi çaktığı söylenir. Aslında bu yöntemin çok başarı sağladığı da söylenemez. XVII. yüzyıl sonlarında tıp adamları, "trepanasyon" denilen bir yöntem geliştirmişler ve başağrısı tedavisi için kafatasının içinde madeni para büyüklüğünde demir çubuklarla bir delik açmışlar ve deliği sonradan deriyle kapatmışlardır. Bu yöntemde başarı sağlanmışsa da başarısız olunanlar kayda geçirilmemiştir. XIX. yy'ın sonlarına doğru ise beyne uzun madeni bir iğne saplanmasını temel alan "lobotomi" yöntemi uygulanmıştır. Özellikle ağır akıl hastalarına uygulanan ve onları yatıştırdığı ileri sürülen bu yöntem sonucunda çoğu kez hastalar ya ölmüş ya da yaşayan bitkilere dönüşmüştür.⁴⁷⁷

Araştırmacılar, "Jade"nin yani "yeşim taşı"nın Jadite ve Nefrit denen iki madeni ifade ettiğini söyler. Bu iki madenden "Jadeit", "Aliminyum ve soda tuzu"; "Nefrit" "Magnezyumun yerine geçen demir"i karşılamaktadır. W. A. Wooster, Meksikalıların bu taşı öğütüp pudra haline getirip su ile karıştırıp içildiğinde her türlü iç hastalığa iyi

⁴⁷⁵ R. M. Lawrence M. R, *a.g.e.*, ss. 29-43.; bk. Plinius, *a.g.e.*

⁴⁷⁶ R. M. Lawrence M. R, *a.g.e.*, ss. 26-40.

⁴⁷⁷ P. Lorie, *a.g.e.*, ss. 65-66.

geldiğini, bünyeyi kuvvetlendirip yorgunluğu önlediğini, ömrü uzattığını ve ölümden biraz önce alındığında çürümeyi önlediğine” inanırlar.⁴⁷⁸

Almanlarda taşlarla ilgili inançların çok olduğu bilinmektedir. Bu taşların içinde göktaşları, dolayısıyla demir de vardır. Almanlar, hastalıklara şifa olsun diye bu taşların suyunu yıkayıp kaynatıp içerler. Hatta bu taşları hastanın vücudunda üç defa dolaştırarak ağrılarını çare olmasını isterler.⁴⁷⁹

Nitekim dünya toplumlarından verilen bu örneklerde demirin, başağrısından yarayı dağlamaya kadar farklı hastalıklarda iyileştirici bir etkiye sahip olduğu açıktır. Sonuçta dünya toplumlarında demir, halk hekimliğinde uygulanış şekliyle farklılık göstermiş olsa da, içerikte aynı işlevlerde kullanılmıştır. Bugün de kullanılmaya devam etmektedir.

---

⁴⁷⁸ H. Tanyu, *a.g.e.* a, s. 70.

⁴⁷⁹ H. Tanyu, *a.g.e.* a, ss. 17-18.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE DEMİRİN YERİ ve ÖNEMİ

2.1. “Demir/ Temir” Kavramı

İlk Türkler, bilinen tarihsel süreçlerinde demiri eritmeyi ve işlemeyi başarmışlardır. Bu zaman diliminden itibaren de Türklerin yaşamındaki maddî unsur şekliyle demir, hemen her alanda kullanılmış ve bugün de çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca demirin, Türklerin mitik algısında ve Türk halkının yaşamındaki inanç ve uygulamalarda önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.

Hem maddî, hem manevî boyutuyla Türklerin yaşamlarında çok önemli bir yere sahip olan bu madeni ya da metali daha iyi anlayabilmek ve onunla ilgili kültürel bellekteki kodları analiz edebilmek için, onun sözcük olarak etimolojisine bakmak gerekmektedir. İlk önce kelimenin kökeni tespit edilmeye çalışılmış, sonrasında ses değişiklikleri gösterilmiş ve “demir” sözcüğünün etimolojik yapısı analiz edilmiştir. Hatta sözcükle ilgili yeni anlamların ortaya çıkmasının sebepleri ve şartları gösterilmeye çalışılmıştır. Kelimenin, Türkçe’nin lehçelerinde nasıl kullanıldığına da yer verilmiştir.

Türk dilinin en eski yadigârlarından biri olan “*Dîvân-ü Lûgati’t Türk*”te “temür” kelimesi “demir”i ifade etmektedir. “Demirci” de “temürçi” olarak karşılık bulmuştur. Ayrıca demir, şu atasözünde de geçer: “Kök *temür* kerü turmas (Mavi demir-kılıç zarar vermeden hareketini bitirmez.)” Bunun bir başka anlamı daha vardır. Kırgızlar, Yabagular, Kıpçaklar ve diğerleri biriyle ittifak yaptıklarında ya da yapılan bir anlaşmaya taraf olduklarında kınından sıyrılmış bir kılıcı onun önüne yanlamasına koyarak “Bu kök kirsün kızıl çıqsun” ifadesini kullanırlar. Bu ifade, “Anlaşmayı bozarsam bu mavi *demir* girsin, kızıl-kanlı çıksın.” derler. Bu, onların kılıç tarafından katledileceğine işarettir; çünkü büyük kudrete sahip olduğuna inandıkları demir, onlardan intikam alacaktır.⁴⁸⁰

Sözlükte doğrudan “demir” ya da “temir” sözcüklerinden türeyen kelimelerin yanı sıra ana maddesi demir olan nesnelere karşılaman farklı sözcükler de kullanılmıştır. Bu sözcüklerin çokluğu da kanaatimizce demirin Türklerde özellikle sanayi alanında yaygın bir kullanımının olduğuna işaret etmektedir. Örneğin “temürlük/ temürlüg”, demir eritilen yerdir.⁴⁸¹ Ok ucu, temreni, “temürgen”dir.⁴⁸² Demir boku ya da pislik,

⁴⁸⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ü Lûgati’t Türk*, 2007, s. 550.

⁴⁸¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 550.

⁴⁸² K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 550.

“ark”tır. Demir başlık, tulga “aşug”dur.⁴⁸³ Balık avlamak için kullanılan ucu eğri demir “argag”dır.⁴⁸⁴ Balta “baldu”dur.⁴⁸⁵ Demir sopa ya da tokmak “basu”dur.⁴⁸⁶ Ok ya da kargının ucuna geçirilen sivri demir; temren “basaq/ başak”tır.⁴⁸⁷ Demirden yapılmış olan tırpan “baştar”dır.⁴⁸⁸ Demircinin çekici “bazgan”dır.⁴⁸⁹ Kırkma makası “bıçgüç”tür.⁴⁹⁰ Kırkma makası, Çigil lehçesinde “qıftu”dur.⁴⁹¹ Kırkma makasına “sındu” denir.⁴⁹² Bıçak “biçek”tır.⁴⁹³ Et yada hamur kesmeye yarayan, satıra benzeyen geniş bıçağa “qırngaç” denir.⁴⁹⁴ Kelepçe ya da pranga “bogsuq”tur.⁴⁹⁵ Saban demiri “boqursı”dır.⁴⁹⁶ Koyunun yünü kırkmakta kullanılan makas “çawşang”dır.⁴⁹⁷ “Çekek”, çekiçtir.⁴⁹⁸ Demir çivi ve zırhın üzerindeki donanımlar da “çij” dir.⁴⁹⁹ Kepçe “çömçe” dir.⁵⁰⁰ Et asmaya yarayan çengele “etlik” denir.⁵⁰¹ Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırınına “ewren” denir.⁵⁰² Demirden yapılmış, geniş bir temrene “kesme” denir.⁵⁰³ Kalkan “qalqang”dır.⁵⁰⁴ Neşter “qanagu”dur.⁵⁰⁵ Kazık ya da çivi, göğün kendi çevresinde döndüğünü ifade etmek için “qaznguq”; Kutup Yıldızı “temür qaznguq”, temürkaznuqtur.⁵⁰⁶ Kısaç ya da kerpeten “qısqaç”tır.⁵⁰⁷ Çanlara ise “qongragu” denir.⁵⁰⁸ Çelik “qurç temür”dür. Güçlü adamlara takılan bir lakap olarak “qurç eren”, dayanıklı adam, anlamındadır.⁵⁰⁹ Tarlayı sürmeye yarayan demirden araç “saban”dır.⁵¹⁰ Kılıç ya da bıçak sapı; kabzaya “sap” denir. Kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin saplarının

⁴⁸³ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 156.

⁴⁸⁴ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 148.

⁴⁸⁵ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 168.

⁴⁸⁶ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 175.

⁴⁸⁷ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 176.

⁴⁸⁸ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 177.

⁴⁸⁹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 178.

⁴⁹⁰ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 185.

⁴⁹¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 422.

⁴⁹² K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 489.

⁴⁹³ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 187.

⁴⁹⁴ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 427.

⁴⁹⁵ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 193.

⁴⁹⁶ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 195.

⁴⁹⁷ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 225.

⁴⁹⁸ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 226.

⁴⁹⁹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 237.

⁵⁰⁰ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 242.

⁵⁰¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 271.

⁵⁰² K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 273.

⁵⁰³ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 309.

⁵⁰⁴ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 394.

⁵⁰⁵ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 396.

⁵⁰⁶ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 421.

⁵⁰⁷ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 428.

⁵⁰⁸ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 439.

⁵⁰⁹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 450.

⁵¹⁰ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 460.

içlerine geçirilen ince demir “tugru” dur.⁵¹¹ Vücuda giyilen zırh ya da demir göğüslük, “say yarıq”tır. Demir başlık, tulga “yaşuk” tur.⁵¹² Mızrak; kargı; süngü ise “süngü”dür.⁵¹³ Mızrak başı, kılıç ucu, minare, şiş ya da başka küçük şeyler gibi sivri olan herhangi bir nesneye “süwre” denir.⁵¹⁴ Küçük demir çomak, demir baston “şebin” dir. Demirden yapılmış bir çubuğa, Çigil Lehçesi’nde “şabıng” denir.⁵¹⁵ Saban demiri “tiş”tir.⁵¹⁶ Demiri güç harcayarak delmek anlamında “topulgan” ve “temür toplu”dur.⁵¹⁷ Demircinin kılıç ya da benzer bir şey döver anlamında “Temürçi qılıç toqıdı” deyimi kullanılmıştır.⁵¹⁸ “Kılıç toqıldı” deyimi ise kılıç ya da bıçak dövüldü anlamındadır.⁵¹⁹ “Keser ya da törpü, “törpig ya da törpigü”dür.⁵²⁰ Zırhlı giysiye ve vücuda giyilen zırha verilen genel bir ad “yarıq”tır. Bunları ayırt etmek için zırhlı giysiye “küpe yarıq”, zırha “say yarıq” denir.⁵²¹ Yassı temren “yasıç”tır.⁵²² “Kuyumcu veya demirci körüğü” anlamında da “körük” kelimesi kullanılmıştır.⁵²³

Dîvân-ü Lûgati’t Türk’te geçen tüm bu sözcükler, eski Türklerde demir madeninin ve diğer maden işlemeciliğinin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren sözcüklerdir.

“*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*”nde demir kelimesi “tämür” ve “tämür” şekilleriyle karşılık bulmuştur. Ayrıca sözlükte; “tamirci”, “demirci” şeklinde karşılık bulurken, “tamirli” sözcüğü “demirli” ya da “demirden” şeklinde açıklanmıştır.⁵²⁴ Eski Türklerin demirle ilgili en parlak dönemi, Göktürkler dönemidir. Nitekim “*Göktürk Kitabeleri*”nde “demir”le ilgili bir “Demir kapı”dan bahsedilmektedir. Bu kapı, Bilge Kağan’ın güneyde Tibet yakınlarına kadar varıp, batıda İnci ya da Sır Derya Irmağı’nı geçerek ordu sevk ettiği sınırdadır. Göktürkler, bu kapıya kadar dayanmışlardır.⁵²⁵

⁵¹¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 468.

⁵¹² K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 479.

⁵¹³ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 514.

⁵¹⁴ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 518.

⁵¹⁵ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 520.

⁵¹⁶ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 565.

⁵¹⁷ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 579.

⁵¹⁸ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 579.

⁵¹⁹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 580.

⁵²⁰ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 586.

⁵²¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 666.

⁵²² K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 670.

⁵²³ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 326.

⁵²⁴ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1968, s. 233.

⁵²⁵ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, İstanbul, 1995, s. 35.

Göktürk Kitabeleri'nde geçen ifadelerde Göktürklerin silahlarının yay, ok, zırh, mızrak, kılıç ve zırh olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kitabelerdeki “Zırhlı (düşmanlar) nereden gelip (sizi) dağıtıp püskürttü? Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi) sürüp götürdü?”⁵²⁶; “Kül Tigin Azman kır atına binip sabırsızca hücum etti. Altı eri *mızrakladı*. Ordular kapıştığında da yedinci eri *kılıçladı*. Kül Tigin az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri *mızrakladı*. Kül Tigin kır atına binip hücum etti, *mızrakladı*. Askerlerini *mızrakladık*, ülkelerini aldık. Kül Tigin, az yağız atına binip hücum etti. İki eri *mızrakladı*, çamura garketti. O ordu orada öldü.”⁵²⁷ ifadelerindeki zırh, mızrak-mızraklamak, kılıçlamak sözcükleri, Göktürklerin demiri işlemeyi bildiğini, demirden savaş aletleri yaptıklarını ve bu aletleri kullandıklarını göstermektedir.

Göktürk Kitabeleri'nin “*Kül Tigin Yazıtı*”nda “Demir Kapı” üç yerde geçmektedir. Bu kısımlar şöyledir: “Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz E...in'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) Irmağı'nı geçerek *Demir Kapı*'ya kadar ordu sevk ettim.”⁵²⁸ “Bumin Kağan tahta oturmuş. Ordular sevk ederek dört bucaktaki halkları hep almış, hep kendine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan Dağları'na kadar, batıda *Demir Kapı*'ya kadar halklarını yerleştirmişler.”⁵²⁹ “Türk beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş. Türk beyleri Türk ünvanlarını bırakmış, Çin halkına tabi olmuş. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer etmişler, batıda *Demir Kapı*'ya kadar sefer etmişler.”⁵³⁰

Bilge Kağan Yazıtı'nda da dört yerde “Demir Kapı” ifadesi geçmektedir. Bu kısımlar Kül Tigin Yazıtı'nda yer alan ifadelerle benzerlik göstermektedir. Örneğin, “İleride Şantung Ovası'na kadar sevk ettim, denize az kala durdum; geride Demir Kapı'ya kadar sevk ettim.” ifadesi “*Demir Kapı*”nın yine bir sınır olduğunu vurgulamaktadır.⁵³¹ Anıtta Bilge Kağan'ın tahta oturduktan sonra dört bucağa ordular sevk ettiği ve doğuda Kingan Dağları'na kadar, batıda *Demir Kapı*'ya kadar halklarını

⁵²⁶ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 18.

⁵²⁷ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 51.

⁵²⁸ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 35.

⁵²⁹ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 39.

⁵³⁰ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 41.

⁵³¹ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 57.

yerleştirdiğinden bahsedilir.⁵³² Daha sonra Türk beyleri Çinliler'e tabi olunca da doğuda, gün doğusuna kadar sefer edivermişler, batıda *Demir Kapı*'ya kadar sefer edivermişler, Çin hakanı için fetihler yapmış ve ülkeler almışlar.⁵³³ Yazıtta “Demir Kapı” ile ilgili son ifade ise şöyle geçmektedir: “Babam hakan vefat ettiğinde ben sekiz yaşında kaldım. O zamanki töreye göre amcam Hakan oturdu. Amcam hakan ile doğuda Sarı Irmak ve Şantung Ovası'na kadar sefer ettik, batıda *Demir Kapı*'ya kadar sevk ettik.”⁵³⁴

Tonyukuk Yazıtı'nda da iki yerde “Demir Kapı”dan bahsedilmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nın ikinci taşında, “Sefere çıkan Türkler, İnci Irmağı'nı geçerek ‘Tanrı oğlu’ denilen benekli-karla kaplı ek dağını aşarak *Demir Kapı*'ya kadar vardık. Oradan ordumuzu geri döndürdük.”⁵³⁵ şeklindeki ifadelerle rastlanmaktadır. “Demir Kapı'nın geçtiği ikinci kısım ise şöyledir: “Türk halkının *Demir Kapı*'ya, “Tanrı Oğlu” denilen dağlara kadar varlığı hiç yok imiş. O topraklara ben Bilge Tonyukuk götürdüğüm için sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla getirdiler.”⁵³⁶

“Küli Çur” adlı bir Türk beyinin adına dikilmiş olan “*İhe Hüşotu Yazıtı*”, Orta Moğolistan'dadır. Kolwicz tarafından bulunan bu yazıt, Samoilovitch tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Yazıtın garp tarafında on iki, şark tarafında on üç, şimal tarafında dört satır vardır. Eserin batı tarafında geçen “*kadim*” sözcüğü “giyim, zırh” anlamındadır. Yazıtta “Demir Kapı”dan da bahsedilmektedir. Öyle ki yazıtın batı tarafında, “Küli Çur, düşmanlarını *mızraklayup* öldürür.” Yazıtın doğu tarafında “Küli Çur, atına binip andan garba varıp İnci ırmağını geçerek Demir Kapu'ya, Tezik'e kadar ordu kazanır. Bilge Küli Çur, ondan sonra Karluklara binip hücum edip *mızraklar*.” “Mızraklama” ifadesi, yazıtın şimal tarafındada kullanılmıştır.⁵³⁷

“*Şine- Usu Yazıtı*”, Moğolistan'da bulunmuştur. Yazıtta namına dikilen zatın ismi, “Tenri'de bolmuş il bitmiş Bilge Kağan'dır.” Başka bir yerde “Babam Kül Bilge Han” sözü geçmektedir. Çin tarihlerine göre yazıt, Moyun Çur'a aittir. Yazıt muhtemelen VIII. asıra aittir. Eserin şimal, doğu, cenup ve batı tarafları vardır. Eserin dört yüzünde de “sanç-” eylemi, “mızraklamak, saplamak” anlamında kullanılmıştır.

⁵³² T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 63.

⁵³³ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 65.

⁵³⁴ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 67.

⁵³⁵ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 91.

⁵³⁶ T. Tekin, *a.g.e.*, 1995, s. 93.

⁵³⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987, ss. 136-140.

Yazıtın cenup tarafında kullanılan “*kadimlig*” ifadesi de “giyimli, zırhlı” anlamında kullanılan bir kelimedir.⁵³⁸

Macaristanlı Aurel Stein tarafından XIX. yy’da bulunan Göktürk harfli *El Yazmaları*, Türkistan’da bulunmuştur. Bu el yazmalarının A yüzünde “otka könmiş: kılıç özike (özüne)” ve B yüzünde “kılıç bir barduk (vardığında) yarlıg boltı (oldu)” ifadelerinde “kılıç” sözcükleri geçmektedir. Yazmaların A, B, B arkası ve C yüzlerinde “yarık” sözcüğü sıkça kullanılmıştır ve Thomsen “yarık” sözünü “vücuda giyilen zırh” olarak kaydetmiştir.⁵³⁹

“*Kemçik, Cirgak Yazıtı*”, Kemçik Irmağı’nın Cirkak mevkiinde bulunmaktadır. Bu yazıtın asıl metnindeki “taylarım er toyuqçin yrti aşnukı erim taşru tileti” ifadesi “taylarımın nalbandı yedi eski adamın taşra (gitmek) diledi.” şeklinde tercüme edilmiştir. Burada “er toyuqçin”; “nalband”ı karşılamaktadır. “Toyuqçin”in kökü “tuyuk” sözcüğü “hayvan tırnağı” anlamına gelmektedir. Yazıtta geçen “baş çalarım yasıça yılıkı sizime abda eğeyin etim aknrğy” ifadesi de “...silah, yılıkı sizler; avda kurban ettiğim atım ak...” şeklinde tercüme edilmiştir. Burada “yasıça”, “mızrak ya da silah” anlamındadır.⁵⁴⁰

“*Irk Bitig*”, Tun-huang civarındaki mabetlerde Göktürk yazılarıyla yazılmış bir el yazmasıdır. Eser, Doğu Türkistan’da Uygurların hâkim olduğu veya Uygurların parlak devrini geçirdiği çağlara aittir. Thomsen’in yaptığı *Irk Bitig*’in tercümesinde, “bisi kulunlamış altun tuyuglug (kısrağı tay doğurmuş altun nallı)” ifadesinde tuyuglug”, “nallı, tırnaklı” anlamında kullanılmış bir sözcüktür. Ayrıca *Irk Bitig*’de geçen “talım urı yarınça: yasıçin (yiğit harbesi mızrağıyla)” ifadesinde “yarınça” ve “yasıç” “harbe, mızrak” anlamında kullanılan sözcüklerdir. “Altun kuru gsakımın (kursağımı) kılıçın kesipen (keserek)” ifadesinde de “kılıç” sözcüğünün kullanıldığı görülür.⁵⁴¹

Macaristan’da XIII. asra ait Göktürk yazılı iki kuman gümüş yüzüğünde, Göktürk alfabesiyle yazılmış Türkçe metin bulunmuştur. Bu eserler, profesör Pedri’ye göre *Kurumçi demircilerine* aittir. Dolayısıyla da metinlerde demircilik kültü ile ilgili unsurlara rastlanmaktadır. Araştırmacı Kai Donner ise bu metinlerde geçen demircilik kültürünün başkalarına ait olduğunu söyleyerek konuyu farklı bir yöne çekmiştir.⁵⁴²

⁵³⁸ H. N. Orkun, *a.g.e.*, 1987, ss. 161-192.

⁵³⁹ H. N. Orkun, *a.g.e.*, 1987, ss. 255-260.

⁵⁴⁰ H. N. Orkun, *a.g.e.*, 1987, ss. 489-492.

⁵⁴¹ H. N. Orkun, *a.g.e.*, 1987, ss. 263-275.

⁵⁴² H. N. Orkun, *a.g.e.*, 1987, ss. 158.

“Demir Kapı” ifadesi, Sir Gerard Clauson’un “*An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth Century Turkish*” adlı etimolojik sözlüğünde “Iron gate” şeklinde yer almaktadır. Bu kapı, Semerkand ile Balkh bölgesinde, farklı zamanlarda giriş yeri ya da güzargâhı anlamındadır.⁵⁴³ Bu yer, kanaatimizce gerçekte Afganistan’da ve Kafkaslarda dar bir boğaz ya da geçit olabileceği gibi, düşüncede sembol olarak da kullanılmış olabilir. Nitekim Ön Asya’nın çok dağlık bölge olduğu herkesçe bilinmektedir. Hatta bazı dağlarda geçiş, sadece dar bir boğazdan yapılabilmektedir.

Tuncer Gülensoy’un “*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*”nde de “temir” kelimesi “demir” olarak anlamlandırılmıştır. “Temir”, Uygurcada “tömür” ve Moğolcada “temir”dir. Sözlükte “Demirci” kelimesinin Dîvân-ü Lûgati’t Türk’te “demirci” sözcüğünün “temürçi” (temür+çi); Moğolcada “temürçin” şeklindeki kullanımından bahsedilmiş ve “-çın, -çin” ekinin mesleğin adını karşıladığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Gülensoy, “Demir Kazık”ın Dîvân-ü Lûgati’t Türk’te “temürkazuk” ya da “temürkazuk”; “demirli” sözcüğünün “demirli” anlamına gelip Dîvân-ü Lûgati’t Türk’te “temürlüg” şeklinde kullanıldığından da bahseder. Bu sözcükler dışında Mısır’da “demir”, “demirdaş” sözcükleri Kahire’de bir semt adına karşılık gelmekte; Cezayir’de “damir” demiri ifade etmekte, Suriye’de “demirbaş” Türkçedeki “demirbaş” eşya anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴⁴ Gülensoy’un örnek verdiği bu farklı ulusların dillerinde “demir”le ilgili kullanılan bazı sözcükler, muhtemelen Türkçeden geçmiş olmalıdır.

Gülensoy’un sözlüğünde bir “Temüregü: temir+e+gü” sözcüğü de vardır ki sözcüğün “Demreğü, demreği, temreği, temriye” şekilleri de bulunmaktadır. Bu sözcük, “Temre” hastalığını iyileştirmek için kullanılan küçük ve çok yapraklı sulu bir tür ota karşılık gelmektedir. Kökü “temir” olan bu sözcüğü maden olan demirle ilişkilendirmek güç olduğu kadar, bazı yörelerde vücudun çeşitli yerlerinde oluşan kaşıntılı yaraları karşılayan bu hastalık için “*demirağı*” denilmektedir.⁵⁴⁵ Sözlükte “temren” şeklinde geçen diğer bir sözcük de ok, kargı gibi nesnelerin ucundaki sivri demiri karşılamaktadır. Dîvân-ü Lûgati’t- Türk’te “-gen” küçültme ekiyle yapılan “temren”, “temürgen, temürken” olarak ifade edilmektedir.⁵⁴⁶

⁵⁴³ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 508.

⁵⁴⁴ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara, 2007, C. I, ss. 275-276.

⁵⁴⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 233.

⁵⁴⁶ T. Gülensoy, *a.g.e.*, ss. 275-276.

“Demir” kelimesinin çeşitli Türk lehçelerinde fonetik varyantları mevcuttur. “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”nde lehçelere göre “demir” şöyle verilmiştir: Türkiye Türkçesinde “demir”, Azerî Türkçesinde “dâmir”, Başkurt Türkçesinde “timir”, Kazak Türkçesinde “temir”, Kırgız Türkçesinde “temir”, Özbek Türkçesinde “temir”, Tatar Türkçesinde “timir”, Türkmen Türkçesinde “demir”, Uygur Türkçesinde “tömür”dür.⁵⁴⁷ Bu kullanımların içinde dikkatimizi çeken husus, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde sözcüğün “d”li şekli; diğer lehçelerde ise “t”li şeklinin kullanılmış olmasıdır. Ayrıca bu kelime Türkçeden geçmiş şekliyle Moğolcada “temir”, Kalmıkçada “tömr”, Sırpça ve Bulgarcada “demir” dir.⁵⁴⁸

Kazak filoloğu Murat İliuf, “demir” sözcüğü ile ilgili bir çalışmada bazı farklı görüşler ileri sürmüştür. Ona göre; “demir/ temir” sözcüğü “tem-” kökünden gelmektedir. Bu “*tem-*” kökü de içinde birçok anlam gizli olan bir köktür. O, “tem-” kökünün anlamıyla ilgili görüşlerine, mineraloji uzmanı T. B. Zdorik’in “Madeni Doğuran Taş” kitabının VI. bölümü olan “Gökten Damlayan”da anlatılanlardan hareketle ulaşmıştır. İliuf, kitapta verilen bilgiler ışığında, dünyada iki tür demirin olduğunu; birinin meteor bileşimine giren demir ve diğerinin ise yeryüzünde oluşan tellurik demir olduğu, yeryüzündeki cevher demirinin sadece iki yerde bulunduğu ve ayrıca gökten düşen koyu taş parçasında demiri bulmanın da oldukça zor olduğunu söylemiştir. Ona göre, yeryüzündeki demir cevherinin sırrı çözülene kadar uzayda oluşan demir çok kıymetli olmuştur.⁵⁴⁹

Birçok dilde “meteor demiri” tabiri, demirle ilgili bu söylenenleri destekler nitelikte, “gök” veya “yıldız” adıyla ifade edilmiştir. Türk mitolojisine göre de demir, “göktaş” şekliyle yeryüzüne gelmiş ve “gök demirci” tarafından işlenmiştir. Hatta Türklerin “demir”le “gök” arasındaki bu ilişkisinin sözcüklere yansımaya benzer ifadeler, Türkler dışındaki bazı ilkel toplumların dillerinde de rastlanmıştır. Hatta çeşitli toplumlarla ilgili olarak, bazı metalurji ve tarih kaynaklarında “*Gökten gelen metal*” anlamına yakın anlamlarda sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir.

Sümerler “*an.bar*” sözcüğünü “gök metali” olan demir ve “gök bakır” anlamında kullanmışlardır. Akadcada “*parzillu*”, Hititlerde ve Huricede “*hapalki*” sözcükleri “göğün kara demiri” anlamındadır. Sanskrit ve eski Perscede “gök” anlamı olan

⁵⁴⁷ Ahmet B. Ercilasun vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara, 1991, ss. 160-161.

⁵⁴⁸ A. B. Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 233.

⁵⁴⁹ Hacı Murat İliuf, “Türkçe Temir Kelimesinin Kökeni”, Kazakistan, “*O Proishojdenii Tyurkskogo Slova Temir ‘Jelezo’*”, Kazakistan, www.wikiznanie.ru. (2014).

“*asuman*” kelimesiyle aynı kökenden gelen “*asen*” kullanılmaktadır. Luvicede “*Kiklubassar*” sözcüğü “gök demiri” anlamındadır. Ugaritcede “*an.bar ge ki-i-na-an*”, meteor demirine verilen addır. Yunancada demir için “parlayan yıldız” anlamında “*sideros*” kullanılmıştır. Asur dilindeki “*parzillu*”, Suriye dilindeki “*parzla*” ve İbranice “*barze*” sözcükleri de “büyük maden” anlamında göksel maden demirini karşılamaktadır. Babil’de “*an.bar.sug*” ve Mısır’da “*bi-n-pet*” kelimesi “göksel maden” anlamına gelmektedir ve Eski Mısırlılar, duvar resimlerinde demiri, gök rengi olan mavi renkte göstermişlerdir. Firavun döneminde “*toprak demiri*” tabiri de cevher olarak yerden çıkarılan demir için kullanılan bir olgudur. Görüldüğü üzere bu sözcükler doğrudan “demir” ya da “temir” sözcüğüyle alakalı değildir; ancak farklı sözcüklerin karşıladığı “demir” göktaşını, başka bir söylemle “gök demir” ini karşılamaktadır. Bu sözcük ve sözcük grupları, aynı zamanda ait oldukları kavimlerin erken dönemden itibaren demirle uğraştığını da kanıtlar niteliktedir. Ayrıca birbirine akraba olmayan bu kelimelerin aynı anlamlarda kullanılıyor olması ve Türkçe “temir” kelimesinin de bu sözcüklerle benzerlik teşkil etmesi, araştırılması gereken bir husustur.⁵⁵⁰

Türklerin mitik algısından hareketle, Türkçedeki “temir” kelimesi, Türk mitolojisindeki üçlü evren tasarımı içinde düşünülebilir. “Gök” kaynaklı olduğu düşünülen demir, “gök” anlamına gelen bir diğer Türkçe kelime olan “tengir” kelimesiyle de ilişkili olabilir. M. İliuf’a göre “tengri”, “tangri-tengri” olarak geçen bir sözcüktür ve “temir”le aralarında bir benzerliğin olması muhtemeldir. O, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Temir” ile ‘tengri’ muhtemelen aynı kökten gelmektedir. ‘Tengri’nin kökü yine eski Türkçe sözlüklerde ‘ten-, tan-’ olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte bu türemiş kelimenin bazı ses değişiklikleri mevcuttur. ‘ng’ sesi ‘m’ sesiyle değişiklik göstermektedir. Bu tür ses değişimi, bazı kelimelerde vardır. Örneğin, Kazakça ‘dongız’ Türkiye Türkçesinde ‘domuz’u; Kazakça ‘qongsı’yı, Türkiye Türkçesi ‘komşu’yu; Kazakça orfografik ‘jangbır’ı, Kazakça orfoepik ‘jambır’ı; Kazakça ‘mening’, Tatarca ‘minim’i karşılamaktadır. Bu örneklerden anlaşılan “temir” kelimesi, belirli bir kelimenin ön pozisyonda bulunarak ‘gök’ anlamını taşımaktadır. Ayrıca bu kelime, ‘tengizjez’ > ‘temirjez’; ‘gök bakırı’ kelime grubuna girmekte ve ardından da kelime grubunun asıl parçası olan jez’in düşmesi neticesinde onun sıfatlı parçası, genel anlama karşılık gelmektedir. Kısacası ‘temir’, ‘gök maden’ olmaktadır.”⁵⁵¹

⁵⁵⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003; S. N. Kramer, *a.g.e.*, 2002, s.129; bk. S. Ö. Savaş, *a.g.e.*, Z. Tez, *a.g.e.*, 2012; M. İliuf, *a.g.m.*

⁵⁵¹ M. İliuf, *a.g.m.*

M. İliuf'un "temir" ve "tengri" ile kurduğu bu farklı bakış açısından hareketle, ilahi kaynaklı olduğu düşünülen "temir" in, "tengri" ile bir şekilde bağı vardır, denilebilir. Ayrıca, "temir" sözcüğünün "te-"; "tengri" sözcüğünün de "te-" kökünden türemiş olabilmesi muhtemeldir. Bu konu, dilciler açısından tartışmalı bir konudur. Ancak sözcüklere anlamsal olarak bakıldığında bu iki sözcük kökünün aynı olduğu görülebilir. Nitekim "tengri", Türklerin mitik anlayışında ne yeraltında ne de yerüstündedir. "Tengri", göktedir. "Temir" de gökten gelendir. Türklerin evren tasarımı içinde, her ikisi de gök kaynaklıdır ya da gökseldir. Gök ise ulaşılamayan ve gizemi çözülemeyendir. Yüksekte, yüce ve kutsal olandır. Öyleyse Türk mitik algısında anlamsal olarak da birbirine bu kadar yakın olan bu iki sözcüğün "te-" kökünden türemiş olabileceğini söylemek belki de yeni bir tartışmaya zemin hazırlamış olacaktır.

Sözcüğün "te-" kökünden türemiş olabilmesi yanı sıra, "tem-" kökünden de türemiş olması muhtemeldir. "Demir" in bu kökten türemesinin nedenini, demirin gökten gelişinin damlama şeklinde olmasıyla açıklamak mümkündür. Nasıl ki yağmur, kar, dolu vb. gök olayları şekli değişse de damlama şeklinde yeryüzüne iniyorsa, demirin de meteor olarak yeryüzüne gelişi büyük olasılıkla küçük parçalar halindedir. İlk Türkler de ilk önceleri meteor taşı olan demiri keşfettiğine göre; "temir" ya da "demir" sözcüğü, damlamak anlamında düşünülebilecek "tem-/ dem-" kökünden türemiştir, denilebilir.

"Temir" sözcüğünün "tem-" kökünden türemiş olmasını düşündürecek bir başka nokta da Türk hükümdarlarından "Timur" un adıyla ilgili kaynaklarda geçen bilgilerdir. Öyle ki Türk tarihinin ünlü kişiliklerinden 13-14. yy' da yaşamış Timur'un (1369-1405) adı, Eski Türk dilinde "temir" anlamındadır. Öyle ki Timur'a adını veren Şeyh, "Temur" kelimesi, *Kur'ân'ı Kerîm*'de geçtiği için ve anlamından dolayı verdiğini söylemiştir. Bu iki yerden biri 67. sûre olan Mülk sûresinin 16. âyetidir. Âyetteki "*Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? O zaman bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.*" ifadesindeki son kelime "temur", çalkalanma anlamındadır. Bir diğer sûre de, *Kur'ân*'ın 52. sûresi olan Tur sûresinin 9. âyetindeki "*O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.*" ifadesindeki "temuru" kelimesi olup bu da "çalkalanma" demektir. Bu kelimeler, telaffuz olarak "Temur" kelimesine yakındır. Timur'un topal kalmasına neden olan bir kazanın ardından da adı, Farsça, "Timur-ı

leng'e, yani "Aksak Timur"a dönüşmüştür. Bu da, biraz bozulup çarpıtılarak "Tamerlane", Türkçe'de "Timurlenk" biçimini almıştır."⁵⁵²

Timur'un adının Kur'ân'daki "temur" sözcüğüyle ilgili anlamından dolayı verilmiş olması, bu anlamın da gökle ilgili olması şimdiye kadar "temur"la ilgili söylenen her düşüncüyü destekler niteliktedir. Gökten muhtemelen damlama şeklinde yeryüzüne inen demir, Kur'ân'da Tanrı tarafından telaffuz edilen bir sözcüktür. Ayrıca Kur'ân'daki bu sözcüğün "göğün çalkalanması" anlamında kullanılması da Tanrı'nın bir şeylere müdahalesi ya da birilerini cezalandırması vb. anlamlarını karşılıyor olabilir.

Sonuç olarak "temir/ demir" kelimesinin etimolojik kökeniyle ilgili kesin bir şey söyleyebilmek oldukça zordur; ancak "temir/ demir" sözcüğü ile ilgili tüm veriler bu sözcüğün anlamının gökle ilgili olduğunu ve Tanrı'nın özünü teşkil ettiğini göstermektedir.

2.2. Türklerde Maddî Unsur Olarak Demirin Yeri ve Önemi

Türkler, Türk tarihinin bilinen ilk dönemlerinden itibaren Asya'nın geniş bozkırlarında yaşamışlardır. İlk yerleşkelerinin Asya topraklarının hangi bölgesinde olduğu ise bilim adamları tarafından kesinleştirilmemiş bir konudur. Grousset'e göre Türklerin yerleşim yerleri ile ilgili bilgiler iki noktada toplanmıştır. Birinci görüşe göre; Türklerin ilk yurdu; Altaylar bölgesi, Baykal Gölü'nün doğusu, Mançurya, Güney Moğolistan, Kuzeybatı Asya, Aral Gölü çevresi, Tanrı Dağları (Tiyen Şan) gibi çok çeşitli bölgelerdir. Bazı bilim adamlarına göre ise; Tanrı Dağları ve Altay Dağları'ndan Baykal'a kadar uzanan topraklar Türklerin ilk yerleşim yeridir. Bununla birlikte Türkler, Asya'nın hangi bölgesinden yayılmış olursa olsunlar kısa sürede Asya kıtasında geniş bir coğrafyada anılır olmuşlardır.⁵⁵³

Asya'daki bozkır şartları Türklerin yaşayışı, düşünce tarzı, inancı ve dünya görüşüne etki etmiştir. Evi çadır, arabası at olan bu toplum; doğayla ve insanla sürekli mücadele içindedir. Bu nedenle de avcı, savaşçı ve mücadeleciler bir toplum olarak kimlik kazanmıştır. Onlar, yaşamları için gerekli olan her unsuru doğadan karşılamaya çalışmışlardır. İhtiyaçları dâhilinde karşıladıklarını da işlemeye çalışmışlardır. Bunu gerçekleştirirken de asker, avcı, çoban ve dünyadaki en eski madenciler ve maden işleyicileri, yontucu, sanayici ve zanaat sahibi olmuşlardır.

⁵⁵² Ali Fuat Bilkan, "Tefeül ile Ad Verme Geleneği ve Emir Timur'un Adı", *Millî Folklor*, 2010, S. 85, ss. 133-137.

⁵⁵³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ankara, 2010, ss. 17-26.

Ziya Gökalp, “Türk Medeniyeti Tarihi”nde Türklerin yaşamlarında sanayinin önemli olduğundan, eski Türklerin demircilik, silahçılık, okçuluk, kuyumculuk gibi mesleklerde oldukça ileri olduğundan bahseder. Öyle ki eski Türkler, cihan sulhu için savaşlılardı. Bu nedenle mükemmel silahlarla silahlanan Türklerin güçlü sanayi teşkilatlarına sahip olduğu görülür. Bu sanayi ürünü olan gürz, mızrak, harbe (kısa mızrak, süngü), kama, kalkan gibi silahları Türkler, savaşlarda kullanırlardı. Hatta bu silahlardan “ok”, Mete’nin yani Oğuz Kağan’ın yadigârıdır.⁵⁵⁴

Erken tarihlerden itibaren İç Asya’da yaşayan Türkler için görüşleri olan Ligeti’ye göre;

“Türkler, yüksek kalitede zengin demir cevheri yataklarına sahiptir ve demiri keşfettikten sonra onu işlemeyi bir meslek haline dönüştürmüştür. Türklerin zanaatlarını ve sanatlarını geliştirdiği bu zengin topraklar, Baykal ve çevresi, Altay, Sayan, Tanrı Dağları ve Ordos gibi bölgeler ve Karadeniz’in kuzeyindeki İskit denilen toplulukların da yaşadığı geniş alanlardır. Nitekim proto Türkler ve Hunlar, İç ve Orta Asya’ya yayılan İç Asya’daki erken kültürlerin geliştirdiği sanat unsurlarını da kullanmış ve çok daha geniş alanda ilk kez sanat birliği kurmaya çalışmışlardır. Göktürkler ise erken Orta Çağ, Türk zanaat ve sanatının en önemli temsilcileridir.”⁵⁵⁵

Batı Göktürk kağanı Tardu ile ilgili bir anektotda, Tardu, 575-576’lı yıllarda Bizans elçisini kabul ettiğinde ona şunları söylemiştir: “*Bu Uvarkhuniler benim süvarilerimi cesaretle beklesinler. Kılıçlarımızı görür görmez yerin dibine gireceklerdir. Bu köle ırkını kılıçlarımızla değil, atlarımızın nalları ile sefil karıncalar gibi ezeceğiz.*”⁵⁵⁶ Bu ifadeler, Göktürklerin demircilikte ne kadar geliştiğini ve hayatlarının merkezinde demirin nasıl bir güç simgesi olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir.

Gökalp’e göre; Oğuzlarla Göktürkleri ve onlara tabi olanları Ergenekon’dan kurtaran bir demircidir. Bu durum da, demircinin kutlu olduğunu ve şamanlık kuvvetine malik olduğunu gösterir. Bu millî kahraman, kutlarını demircilikten almıştır. Ayrıca Moğolların demircilerine “darhan” demeleri de demircilerin kam-şaman gibi kutlu olduğunu gösterir.⁵⁵⁷

Türk kültürü üzerine değerli çalışmaları olan İbrahim Kafesoğlu’na göre ise; Türklerin bahsedilen yerleşim yerleri üzerinde kolayca hâkimiyet kurmaları demir

⁵⁵⁴ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1974, ss. 338-365.

⁵⁵⁵ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Sadrettin Karatay), Ankara, 1986, ss. 13-39.; Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, 2007, ss. 15-371.

⁵⁵⁶ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 201.

⁵⁵⁷ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, s. 338.

sayesinde olmuştur. O, Türklerin fetih hareketlerinde de demirin çok etkili olduğunu, hatta demir madeninden bol miktarda silah yapımının Türkleri cihan devleti yaptığını söyler. Öyle ki Türklerde demirin tarihi, Altay Türklerinin yetiştirdiği ünlü demircilerle başlamaktadır. Bölgede demircinin olması demir madeninin de olması demektir. Nitekim Altaylarda yüksek kalitede demir cevheri Salınçak ve Onugug civarında bulunmuştur. Kuzey Altaylarda demir eritme ocakları Ulan-ude (Baykal'ın doğusu) yakınında demir ve döküm yerleri ortaya çıkarılmıştır. Kafesoğlu'nun bahsettiği Çin kaynaklarına göre de Yenisey'in yukarı yatağı dolaylarında eskiden beri demir filizi toplanırmış. Abakan civarında da yüksek vasıfta mıknatıs ve Tuba Irmağı boyunca demir cevheri bulunmuştur. Ancak; kurganlardan çıkarılan malzemelerden demir işleyiciliğiyle ilgili kesin bir tarihin tespit edilmesi oldukça zor olmasına rağmen, MÖ 2. bin başları tahmini bir tarihtir.⁵⁵⁸

Çeşitli araştırmacıların ifadelerinden hareketle; Türklerin, yaşadıkları coğrafyada at sırtında hâkimiyet kurmaya; gündelik yaşamlarındaki temel ihtiyaçları için gerekli malzemeleri de demirle karşılamaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. J. P. Roux, “Erken dönem Asya Türklerinin dahi demirci olduğunu ve bu demircilerin özellikle Demir Çağı’nda alet ve silah yapımında ustalaştıklarını söyler. Nitekim bu ustalık ürünleri, Türk askerlerinin silahlarında görülmektedir. O çalışmasında, “Atlı kültür” olarak nitelendirilen bu toplumun iyi ve kabiliyetli askerlerinin, birçok yabancı kaynakta dış görünüşüyle şöyle tasvir edildiğinden bahsetmiştir: “Onların koşum takımları göz kamaştırıcıydı. Savaş sırasında ata bir baş zırhı takılırdı. Süvari ise zırh, halkalardan oluşan bir eteklik ve kalkan kuşanır, silah olarak da ince ve uzun resmedilen kargı, bir balta, kılıç, uzun bir kalkanla korunan ve sağ elle kullanılan başka bir kılıç, sonraki zamanlarda da bir takım özel silahlar ve yaylar taşırlardı. İnanılmayacak kadar uzak mesafelere sert ve ölümcül oklar atarlardı ve kimse onlarla yarışamazdı.”⁵⁵⁹

Bu verilerden hareketle denilebilir ki Türkler zırh, kalkan, balta, kılıç, yay gibi savaş aletlerini bir aksesuar gibi giysilerinin tamamlayıcısı olarak taşımışlar ve onlarla tek vücut olmuşlardır. Bazı kaynaklarda demirden yapılmış bu silahların, sadece Altay’daki kurganlarda değil; Türklerin Çin’e, İran’a ve başka yerlere yaptıkları saldırılardan sonra arkalarında bıraktıkları ölü mezarlarında da bulunduğu bahsedilir. Bu mezarlarda da diğer mezarlarda olduğu gibi ölümler genellikle atları için

⁵⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 2007, İstanbul, ss. 224-225.

⁵⁵⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, 2007, İstanbul, s. 132.

yaptıkları eyerler, üzengiler, koşumlar ve savaşta kullandıkları kılıç, kalkan, ok, yay vb. eşyalarıyla gömülmüşlerdir.

James Mellaart “Yakın Doğu’nun En Eski Uygarlıkları” adlı çalışmasında erken dönem Asyası’nda, bozkır kültürüyle yaşayan Türklerin, özellikle Uygurlarda ve sonrasında yavaş yavaş yerleşik hayat emareleri görülmeye başladığını söyler. Ona göre; Asya’nın güneyinde bulunan Türkler genellikle “yerleşik kültür bölgesi” içerisindedir ve onların geçim kaynakları tarım, avcılık, balıkçılık, madencilik ve ticarettir. Bu Türkler, her ne kadar yerleşik kültürün gerekliliğini yapsalar da bozkır kültürlerinden tamamen kopamamışlar ve bu kültürlerini daha batıda olan Trakya, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve neredeyse Güneydoğu Anadolu bölgelerine kadar taşımışlardır.⁵⁶⁰

Sonuç olarak Türklerin bilinen en eski dönemlerinden bu yana demiri cevher olarak elde ettikleri, onu eritip işledikleri ve yaşamlarının her kesiminde kullandıkları bilinmektedir. Bu dönemleri tarihi ve sosyo ekonomik özellikleriyle kendi içinde değerlendirilmek daha doğru olacaktır.

2.2.1. Erken Devirde Demir

Yaşar Çoruhlu; ilk Türklerde İç Asya’daki prehistorik devirlerden itibaren ortaya çıkan bazı kültürlerin olduğunu söyler. O’na göre; Türk sanatının ve arkeolojisinin kaynağını oluşturan bu erken devirler, Hunların atalarının ve diğer proto Türklerin sanat ve arkeolojisini oluşturmuştur.

Çoruhlu’nun kronolojik olarak sıraladığı bu kültür dönemlerinden demirle ilgili bulgulara ulaşılmış olanlar şunlardır:

1. Afenesyevaa Kültürü
2. Okunyeve Kültürü
3. Andronova Kültürü
4. Karasuk Kültürü
5. Tagar ve Taştık Kültürleri
6. Anav Kültürü

Sibirya’nın neolitik devrinden kalkolitik ve bronz devrine geçtiği evreyi teşkil eden Afenesyevao kültürü, bu dönemin en önemli kültürüdür. MÖ III. bin yılın sonu ile II. bin yılın başlarında görülür. Bugünkü Moğolistan’da Bayan Kongor ve Aimaks’da

⁵⁶⁰ James Mellaart, *Yakın Doğu’nun En Eski Uygarlıkları* (çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 1988, ss. 10-18; Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 16-17.

Afanesyevaa tipi kurganlar (ölu defni) mevcuttur. Kazılardan çıkan sonuçlarda evlerdeki insanların çanak çömlek ve benzeri ilkel eşyaları kullandıkları görülmüştür. Taştan ok uçlarının da rastlandığı bir Altay mezarında metal nesnelere, az da olsa demirden yapılmış nesnelere rastlanmıştır. Bu nesnelere arasında baltalar, bıçaklar, oltalar ve öğütücüler vardır. Afanesyevaa Gora yakınında bir kadın mezarından çıkarılan demir halkalarla çerçevenmiş deri bilezik önemlidir. Ayrıca bu dönemde madene döverek şekil verildiğinin de bir göstergesidir.⁵⁶¹

Afanesyevaa kültüründen sonra gelen Okunyav kültürü II. binyıl içerisinde Yenisey bölgesindeki insanlarla bağlantılıdır. Bu kültüre ait mezarlarda çıkarılan iğne, biz, olta ve ok başlarının yanı sıra çift ağızlı bıçaklardikkate değerdir. Bu toplumda avcılık yaygındır ve muhtemelen tekerlekli araç kullanmışlardır.⁵⁶² Ayrıca gümüş, altın ve demirden yaptıkları süs eşyaları da kullandıkları nesnelere arasındadır.⁵⁶³

Tunç Çağı'nı temsil eden Andronova kültürü, MÖ 1500-1200 dolaylarında Minusinsk, Altaylar, Kazakistan, Urallar ve Chkalov bölgelerinde görülen bir kültürdür. W. Ruben'e göre; MÖ 1400'lerdeki Andronova kültürü döneminde Altayların batısında bol miktarda demir bulunmuş olması, eski Türklerde bu bölgenin demir kültürünün oluşturulduğu ilk yer olarak kabul görmesini sağlar.⁵⁶⁴ Bu dönemde yerel metalürji gelişmiş ve bu dönem eserlerinde bakır, altın, kalay ve demir madenlerinin kullanıldığı görülmüştür. Güney Sibirya'daki bazı mezarlardan işlenmesinde oldukça özen gösterildiği belli olan iğne, bıçak, mızrak, balta vb. araçlar çıkarılmıştır. Altaylarda görülen bu kültürlere ait demircilik zanaatının inceliği, daha sonra Hun Türklerinde de görülecektir.⁵⁶⁵

Andronova kültüründen sonra gelişen Karasuk kültürü, İç Asya'nın bronz dönemine karşılık gelmektedir. Altay bölgesindeki Karasuk dönemi mezarları, birtakım farklılıklar göstermektedir. Bu mezarlarda çoğunlukla kabza içine yerleştirilmiş demirden yapılmış köşeli bıçaklar bulunmuştur. Bu dönemde yaşamış erkekler genellikle hançer, bıçak, temren ve yayları kuvvetlendiren parçalar vb. ile gömülmüştür.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 18-34.

⁵⁶² Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 35.

⁵⁶³ Şule Nurengin Beksaç, *Türk Kültür Tarihi*, Edirne, 2011, s. 16.

⁵⁶⁴ W. Ruben; "Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhacerat Eden Hindistan'ın En Eski Demircileri Arasında", *II. TTKZ*, İstanbul, 1943, s. 240.

⁵⁶⁵ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 38.

⁵⁶⁶ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 47-50.

Tagar ve Taştık kültürleri, Güney Sibiry'a da MÖ VI, II ve I. yüzyıllarda görülmüştür. Tagar kültürüne ait ilk kurganlar, Krasnoyarsk, Minusinsk civarında ve Yenisey Nehri'ndeki Tagar Adası'nda bulunmuştur. Bu mezarlarda at koşum takımları ve değişik aletler içinde demirden olanlara rastlanmıştır. Erkek mezarlarında hançerler, bıçaklar, temrenler, yaylar vb. silahlar ve şahsi mücevherler bulunmuş ve bunlardan demir olanlara rastlanmıştır. Kadın mezarlarında da demirden silah ve mücevherlere rastlanmıştır. V. ve IV. yüzyıllarda da Mayemir Bozkırı, Katun Nehri, Buhtarma Nehri boylarındaki kurganlarda da takı, ayna, hançer ve miğfer gibi çeşitli buluntular çıkarılmıştır. Bu buluntuların pek çoğu demirden yapılmış eşyalardır. Bu dönemde demir çok önemsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Minyatür eserlerin yapımında dahi demir kullanılmıştır.⁵⁶⁷

Anav kültürü ise Aşkabad'a yakın küçük bir yerleşme yeri olan Anav'dan ve çevresinden adını alan bölgede gelişen kültürdür. Bu kültür, Türk tarihçileri tarafından Türk kültürü ve sanatının doğduğu devirlerle ilişkilendirilmiştir. Bu bölgede yapılan kazılarda Anav kültürü kendi içinde tabakalara ayrılmış ve IV. kültür tabakasında ele geçen demir atıklar, demir devrine girildiğini göstermektedir.⁵⁶⁸

Bozkır halkları, tarih sahnesine MÖ 1. bin yılda girer. Tuna'dan Moğolistan'a ve güneyde İran'a doğru geniş bir alana yayılmış savaşçı bir kültür oluştururlar. İskit maddi kültüründe kısa kılıçlar, hançerler, at koşumları, tunç ve demirden kaplar ve silahlar bulunmaktadır. Kadın mezarlarında dahi takım silahlar bulunmuştur. Sakalarda da okçular vardır ve zırh kullanmışlardır. Yunanlıların İskitler, İranlıların Sakalar diye bildiği bu kabileler bozkırdaki diğer kabilelerle özdeşleşmişlerdir. Bu bozkır kültürel kompleksi, kurganlarda bulunan İskit üçlüsüyle tanınır. Günümüze ulaşabilen silahlar, at koşumları ve üstünde hayvan motifleri olan sanat objelerinin çoğu tunç, demir ve altın gibi madenlerden yapılmıştır. Bütün bu veriler, bütün bozkır halklarının maden işlemekte ne kadar usta olduğunu göstermekte yeterlidir.⁵⁶⁹

Türk tarihi ile ilgilenen birçok bilim adamı gibi A. Caferoğlu da ilk Türk kavimlerinin, ilk yerleşkelerinin Altay bölgesinde olduğunu söylemektedir. Onun bu konuyla ilgili tespitlerine göre; buraya yerleşen kavimler, kendilerine toplu bir ad olarak

⁵⁶⁷ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 50-52.

⁵⁶⁸ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 63.

⁵⁶⁹ Carter V. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, (çev. Ayşen Anadol), İstanbul, 2012, s. 43.

“Altay-Kiji” kabile adını vermelerine rağmen eski aile teşkilatı yönünden yirmi dört boya ayrılmaktadırlar.⁵⁷⁰

Altaylarda uzun yıllar kalmış ve araştırmalar yapmış olan Radloff, Altay bölgesiyle ilgili önemli tespitleri olan bir bilim adamıdır. O, Altay ve Tomsk bölgelerinin ekonomik hayatında madenciliğin çok önemli bir role sahip olduğunu söyler. Nitekim verilere göre; Altay bölgesi ve Batı Sibirya demir ve taşkömürü bakımından da zengin yataklara sahiptir. Batı Sibirya'nın birçok işçisi ise madencilikten iş olanakları sağlamıştır. Avrupa Rusyası'ndan Sibirya'ya değişik ürünler yanında demir, dökme demir ve madeni eşya gönderildiği de bilinmektedir.”⁵⁷¹

Radloff, Altay'daki kazı çalışmalarında gördüğü demirle ilgili bulguları ve bu bulgularla yorumlarını şöyle aktarır: “Altay'da, Abakan bozkırında ve Yenisey boyunda demirden yapılmış olan ve bununla beraber şeklen bakır ve tunç devri bıçaklarına da benzeyen hançer ve bıçaklar bulunmuştur. Bu cins demir bıçaklarının bir ucu yuvarlak ve delikli olup üç ile dört verşok uzunluğunda demir parçasından ibarettir. Bıçaklar, yarısına kadar bilenmiş küçük ve sivri demir parçasından oluşmaktadır ve sapının sonunda halkaya benzer kancası bulunmaktadır.”⁵⁷²

Radloff, Eski Demir Devri'nde, Güney Altay'daki farklı alanlarda kurganları açmış ve incelemiştir. Bu kurganlarda insan ve at kemiklerinin yanında demirle ilgili pek çok parça bulmuştur. Demirden bıçaklar, gemler, üzengiler, kadın iskeletlerinin yanında bulunan keltler, erkek iskeletlerinin sağ ve sol yanlarında demir oklar ve üç kenarlı demir ok uçları, mızrak uçları, demir kürekler, demir düz ve sivri kılıçlar, demirden hançerler. 1865'te Berel bozkırında yaptığı kazılarda ise diğerlerinden farklı olarak, demir levhalardan meydana getirilmiş bir zırhın parçaları da vardır. Baraba bozkırında açılan mezarlarda diğerlerinden farklı olarak kadınların yanında bıçaklar da bulunmuştur. Bir de her iskeletin yanına demirden muhtelif süs eşyası konulmuştur. Yeni Demir Devri'nden kalma mezarlarda ise; hiç iskelet yoktur; ancak ölü ile birlikte gömülmüş olması muhtemel balta, kelt, bıçak, ok ucu, üzengi ve at gemi gibi birçok demir alet ve silah bulunmuştur. Batı alanlardaki kurganlarda ise demirden yapılmış iş aletleri ve silahlar vardır. Yeni Demir Devri'nde erkek ve kadınlar ayrı ayrı defnedilmiştir. Erkeklerin yanında yine demir silah ve aletler vardır. Ölünün ayak veya başucuna ya demir ya da bakır saçtan kazan konmuştur. Katanda ve Buhtarma

⁵⁷⁰ Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988, ss. 7-9.

⁵⁷¹ W. Radloff, *Türkler*, İstanbul, 2008, ss. 310-314.

⁵⁷² W. Radloff, *Sibirya'dan*, İstanbul, 1956, C.II, ss. 126-128.

boyundaki taş yığınlarından yapılmış büyük höyüklerin açılması ile demir devrinin en eski zamanlarına ait izlere rastlanmıştır. Bu buluntularda Yeni Demir Devri eserlerine benzeyen silah ve bıçaklar yanında Eski Tunç Devri eserlerinin şeklinden farksız olan bir kılıç, bir hançer ve bir bıçak bulunmuştur. Eski Türklerin kılıçları tek yüzlü ve biraz eğridir, uzunluğu da bir arşın on sekiz verşoku bulmaktadır. Mızraklar, uzun bir sapla onun ucuna yerleştirilmiş sivri demir parçasından ibarettir ve bugünkü Kazak-Kırgızların nayzasına benzemektedir. Radloff'a göre, bu devrin insanları bakır ve altın gibi birçok madeni tanımakta ve bu madenleride Altay'dan çıkararak işlemektedir. Demirle gümüş, demir devrinin ilk zamanlarında ticaret vasıtasıyla dışarıdan gelmiş olabilir; fakat sonradan bunlar da Altay'dan çıkarılmıştır ki birçok yerde gümüş ocaklarında bulunmuş olan Çud kuyularıyla birçok yerde rastladığımız demir cürufu yatakları bu varsayımı ispatlar niteliktedir.⁵⁷³

Mevsim göçlerinde karşılaşılan güçlükler ve boylar arasında çatışmalar, erkek savaşçı kişiliğinin Türkçe tabiri ile er ve alp şahsiyetlerinin ön plana geçmesine yol açmıştır. Alpler, törenlerde mertebeye göre sıralanır ve içki kadehi ile savaş tanrısı timsali kılıcı şahid tutarak, büyüklerine bağlılık andı içerler. Er ve alplerin mezarlarında ve heykellerinde görülen alâmetleri, kılıç veya kama asılı kemer ile kadehtir.⁵⁷⁴

Radloff'a göre, yapılan kazılardaki buluntulardan hareketle bu devrin demir eşyalarını kendi içinde sınıflandırmak mümkündür. O, bu eşyalarla ilgili tasnifi şöyle yapmıştır:

“Hayvan takımı ve süsleri: Gemler, levhacıklar, eyer süsleri, perçin ve halkalar, üzengi/ Aletler: Kelt, kürek, oyma kalemi, delme çivisi, balta ve lehim aletleri/ Kesme aletleri ve silahlar: Bıçaklar, hançerler, kılıçlar, zırhlar, çakmak/ Ziraat aletleri: Orak ve sapan. /Süs eşyaları: Topuzlar, perçin, kayış süsleri, kopçalar ve aynalar.”⁵⁷⁵

Araştırmacıya göre, eski devirden kalma bu demir aletlerinin çoğu, toprağın rutubetinden çok zarar görmüşlerdir. Dolayısıyla da demircilik sanatı hakkında yeterli bilgi verememektedir. Aletler ile ilgili gözlemlerini ise şu şekilde aktarmaktadır:

“Demir bıçak ve hançerler, ilk zamanlarda aynen bakır aletler gibi yapılmışsa da sonradan bu madenin çok sert olması dolayısıyla bu şekilde işlemenin lüzumsuz olduğu anlaşılmış, sap tarafına ince bir uc yapılarak uca, ağaç ve boynuz sap takılmıştır. Yeni Demir Devri'ne ait bıçak ve ok uçlarından bazıları ise çok iyi muhafaza edilmiştir. Bulunan ok uçlarının sayısı da oldukça fazladır. Bu silahlar, baştan başa çelikten

⁵⁷³ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 114- 156.

⁵⁷⁴ Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara, 1985, ss. 2-3.

⁵⁷⁵ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 126- 128.

işlenmiş ve çok serttir. Birçok zarif ve güzel işlenmiş ok uçları da bulunmuştur. Araştırmacı Bay Struwe, eski ve yeni demir devrine ait bahsettiğimiz bıçak ve okları incelemiş ve demir eşyanın hepsinin de saf demirden yapılmış olduğunu görmüştür. İçlerinde çok az miktarda kömür ve taş olan bu demirler, demircilik işinde çok elverişli olan çubuk demirlerdir. Demir devrine ait aynalar, her yerde vardır ve muhtelif süsler taşımaktadır. Bunların çoğu beyazımsı veya gri-sarı renkte muhtelif maden halitalarından dökülmüşlerdir. Bol tezyinî süsleri ihtiva eden aynalardan biri de çeliktendir. Eski demir devrinin hemen hemen bütün mezarlarında bilhassa kemik veya demir dilli kemik kayış tokalar çok bulunmaktadır. Eski mezarların hiçbirinde nallara rastlanmamıştır; ancak demir devri insanların sonraları atlarını nalladıklarını, Abakan boyundaki bir mezarda bulunmuş olan nal parçaları ispat etmektedir. Bu naldaki çivi delikleri, ince bir demir levhadan ibarettir ve Çin'de bugün bile kullanılan nal demirlerine benzemektedir. Nalların yanında gemler ve yan demirler de bulunmuştur. Gemin halkalarında yan kayışlar vardır ve bunlara da çapraz kayışlar takılmıştır. Bu kayışlar halkaya bazen doğrudan doğruya, bazen de madenî bir parça ile rapt edilmiştir. Gemlere zamanla süs olarak altın veya gümüş kaplı demir parçaları bile eklenmiştir. Üzengilerin yan demirleri umumiyetle çok ince, fakat tabanlar geniş ve yeni demir devrine ait olanların birçoğu bol süslüdür. Altay'ın güneyindeki eski mezarlarda bulunmuş olan balık kemikleri, sonra Abakan boyunda bulunan ve zıpkın gibi kullanılan çengelli bir demir alet de demir devri halklarından bazılarının balıkçılıkla uğraştığını göstermektedir. Mezarlardan birinde ağaçtan kap yapmak için kullanılan bir oyma demiri ile birçok küçük kelt de bulunmuştur. Altın, gümüş, tunç ve bakırdan yapılmış süs eşyalarının bulunduğu mezarlarda ise demirden düğme, kayış üzerine takılan süsler, kopça, kayış tokası, elbise üzerine dikilen maden levhalar; yüzük, küpe, küçük çingirak ve madenî saç süsleri de vardır.⁵⁷⁶

Demir eşyaların bulunduğu tüm kurganlardaki ve özellikle Çolım Kurganlarındaki buluntulardan yola çıkarak Türklerin elbiselerinde de demirden parçaların olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Türk kadınları küpe, yüzük ve birçokları da boyunlarına, üzerine incili uzun ipler takılmış olan demir halka takarlarmış. Ateş çıkardığına inandıkları demirden aynalar da kullanırlarmış. Sol taraflarında üzerine incili süs sarkan bir kopça veya çengel taşırlar, bu çengele, içinde dikiş takımı, yüksük ve makas bulunan veya bulunmayan kuşak kullanırlar ve sol taraflarında ağaç kılıflı bir bıçak taşırlarmış.⁵⁷⁷ Anlaşılan, bu halk Altaylarda yaşadığı dönemde bakır ve demirden küçük eşya yapmasını da bilmekte; fakat işlemekte olduğu madenleri çıkarmayı bilmemektedir. Bu nedenle demir ve bakır çubuklar safiha halinde

⁵⁷⁶ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 114-132.

⁵⁷⁷ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 114-156.; E. Esin, *a.g.e.*, 1985, ss. 2-3.

Rus tüccarlarından alınmaktadır. Hatta demir, bakır ve pirinçten yapılmış farklı eşyalar da Rusya'dan ithal edilmektedir.

Tüm bu kazılar ve yapılan araştırmalar göstermektedir ki Altaylardaki Türk topluluğu, demiri tanımaktadır. Hatta demiri iyi işleyen ustaları sayesinde Ruslarla demir ticareti dahi yapmaktadırlar. Hatta Altay'daki demirciler, körük düzeni hassasiyetle kurulan ilkel bir ocakta körükle harlandırılan karaçam kömürü ile demiri kızdırmakta ve bu sistemle bu demir nesnelere ortaya çıkarmaktadır.⁵⁷⁸ Altaylıların pazara çıkardığı eşyalar arasında demirden olanlar; balta, bıçak, kazan, üçayak, kepeç, kömür kabı, hayvan kapanları, at köstekleri, kilit, anahtar, demir çubuk ve saç bulunmaktadır. Altay demircileri bu aletler dışında bilhassa bölgede çok tutulan çelik bıçaklarla ün salmışlardır. Onlar, diğer meslek gruplarına göre çok daha nadir rastlanan yetenekli ve tecrübeli ustalardır.⁵⁷⁹

2.2.2. Hunlarda Demir

Hunlar, Orhon-Selenge ırmakları ve Türkler için kutlu ülke sayılan Ötüken/Orhun Irmağı üzerindeki Karakum ile Ordos bölgeleri arasında yerleşmişlerdir. Onların yaşadıkları bölge Çin'in kuzey batısında bulunan bugünkü Moğalistan'dır ve Hun siyasi birliği de kesin olamamakla birlikte MÖ 4. yy'dan itibaren oluşmuştur. Çin kaynakları onlardan Hiung-nu olarak bahsetmektedir.⁵⁸⁰

Nitekim Hun toplumunun profesyonel bir savaşçı grubunda ve bir orduda olduğu gibi teşkilatlandığı bilinmektedir. Bu dinamik toplulukta herkes savaşçıdır. Hunların savaş tekniğindeki gelişmişliği de, avcılık ve hayvancılığa dayalı yaşamlarından kaynaklanmaktadır. Çin kaynakları; onların daha çok küçükken, hayvanlara ok attıklarından, genç yaşta da bozkırın mücadelecisi hayatı içinde şuurlu bir hazırlık dönemi geçirdiklerinden bahsetmektedir. Ok ve yaydan başka yakın dövüş için çoğu demirden olan mızrak, kargı, kılıç, kalkan ve bıçak kullanmaktadır. Bazı kaynaklar da Hunların yüksek savaş arabaları yaptıklarını söylemektedir.⁵⁸¹ Nitekim iki tekerlekli arabanın biri de Pazırık Kurganı'nda bulunmuştur. Bu arabanın ölüyü taşımak için kullanılmış olması da muhtemeldir.⁵⁸²

⁵⁷⁸ T. Ayan, *a.g.e.*, s. 222.

⁵⁷⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 2002, s. 23.

⁵⁸⁰ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, ss. 58-59.; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1995, s. 15.

⁵⁸¹ Nejat Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972, ss. 11-16.

⁵⁸² L. Lıgeti, *a.g.e.*, s. 337.

Huang-ho (Sarı Irmak)'nın büyük kıvrımındaki Ordos'ta, Güney Sibirya'da, Minusinsk'te, Moğolistan'ın güneyinde ve özellikle de Noin Ula'da; Hunlara ait olduğu tahmin edilen kemer tokalar, binek ve koşum gereçleri, bayrak direği ucu gibi hayranlık uyandıran çeşitli nesnelere bulunmuştur. Bu nesnelere, Hiung-nuların, bozkır yaşamında maden sanayi alanındaki ustalıklarına işaret etmektedir.⁵⁸³

Hunlara ait kurganlardaki buluntularda; kalıcı bir yapı ya da ev gibi inşa edilmiş kurgana, ölen kişi atı, eşyaları ve silahlarıyla gömülmüştür. Hunların cenaze töreni sırasında yapılan bu işlemler, ölen kişinin öteki dünyadakine benzer bir hayat yaşayacağını göstermektedir.⁵⁸⁴

Hunlara ait bölgelerde yapılan kazılarda Pazırık, Şibe, Tüekta, Berel, Katanda, Ulandırık ve Noin-Ula Kurganlarından Hunların uygarlık seviyeleri, giysileri, silahları, âdetleri ve dinlerine ait kullandıkları malzemeler, ev ve çadırdaki kullandıkları eşyalar ve ata ait koşum takımları çıkarılmıştır. Kurganlardan çıkarılan bu buluntular altın, gümüş, bronz gibi malzemelerin yanı sıra demirden de yapılmıştır. Kurganlardaki diğer buluntulardan farklı olarak Pazırık Kurganı'nda demir çekiç ve bir topuz, Şibe Kurganı'nda demir plaklar ve ok başları; Berel Kurganı'nda demir kılıç parçaları, hançer kını ve ok gövdeleri, Katanda Kurganı'nda demirden bıçaklar, oklar, mızrak ucu ve yay parçaları, Esik Kurganı'nda eşkenar dörtgen şeklindeki demir parçalardan oluşan bir zırh gömlek ve kılıç, Ulandırık Kurganı'nda demirden silahlar, kısa kılıçlar, savaş baltaları, kalkanlar, koşum takımları ve kadınlara ait süs eşyaları bulunmuştur. Bu ilk sanat ürünleri, Hunların günlük hayatta kullandıkları eşyalar üzerinde çeşitli tekniklerle işlenmiştir.⁵⁸⁵ Bu kurganlardan çıkarılan ev ve çadır eşyaları arasında en dikkat çekenleri ise çadırlarda kullanılan demirden üçlü ayağın (sacayak) ve çadır sahibine ait yemek yapılan demir kazanının bulunmasıdır.⁵⁸⁶

Radloff'a göre bu madenî eserler, Altaylardaki demir devrinden sonra dahada artarak devam etmiştir.⁵⁸⁷ Ayrıca kurganlarda, özellikle de Pazırık Kurganlarında çok sayıda müzik aleti de bulunmuştur. Araştırmacılar, bu müzik aletlerinin ya ağıt yakma esnasında, ya da cenaze töreninden sonraki üçüncü veya yedinci günü yapılan şöenlerde kullanıldığını düşünmektedirler.⁵⁸⁸

⁵⁸³ J. P. Roux, *a.g.e.*, 2007, s. 127.

⁵⁸⁴ Gyula Nemeth, *Atilla ve Hunları*, (çev. Şerif Baştav), Ankara, 1981, s. 195.

⁵⁸⁵ N. Diyarbekirli, *a.g.e.*, ss. 39-109.

⁵⁸⁶ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 89-107.

⁵⁸⁷ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 155-159.

⁵⁸⁸ Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1999, ss. 277-290.

Hunların Noin-ula civarındaki hükümdar kurganlarında, ölülerini eşyalarıyla gömdükleri ve bu kurganların da özellikle de krallara ait olduğu için soyulduğu görülmüştür. Bu soygunlardan kalan eşyalar arasında bronz rozetler, tunçtan baston, tunçtan kazan vb. eşyalar yanında üç satırlı, kaba bir şekilde işlenmiş demir ok uçları bulunmuştur. Çin'in sınırlarında; Ordos'ta, Batı Kansu'da meydana çıkan demirden bıçaklar ve ufak kılıçlar bazı bilim adamlarına göre İskit-Sibirya sanat ürünleri olabilir. Bu görüşe karşın ise birçok bilim adamı bu buluntuların Hun buluntuları olduğunu söylemektedir.⁵⁸⁹

Macaristan'ın Peç şehri müzesinin gurur duyduğu eserlerden olan Hunlulara ait olan Pecsüşzög buluntusunda da bir atlının kurganında altın ve gümüş yanında demir malzeme bulunmuştur. Bulunan gem, demirden yapılmış tay gemidir. Bu eşyalar arasında üç köşeli ok uçları ve demir mızrak ucu vardır. Szekszard hududunda Eski Pannonia arazisinde de bir kurgan bulunmaktadır. Bu kurganda da çömlek, çanak ve altından bir kayış ucu ile birlikte demir bir bıçak ve oval bir demir toka bulunmuştur.⁵⁹⁰

1904 yılında büyük Kreç Hun keşfinde de bir kılıç bulunmuştur. Bu kılıç tek ağızlıdır. Kırım Yarımadası'nın Dimitrievka mevkiinde ele geçirilen kılıç ise iki ağızlıdır. Kılıcın kabası ve demiri iyi haldedir. Bu kılıç, silah tarihi bakımından Kerç kılıcı ile en önemli Hun malzemesindedir. En önemli Hun malzemesi ise demirdir. Bu tip kılıçlar, birçok Avrupa Müzesinde bulunmaktadır.⁵⁹¹

Radensk (Dyneprovsk) eyaletinde bulunan eksik kurganda da diğer eşyalar yanında demir bir kılıç bulunmuştur. Saratov eyaleti Kamışın nahiyesinde bulunan kurganda ise Hunlara ait bir kılıç bulunmuştur. Bekes eyaletindeki Körösladany sınırında bulunan mezarda da bir demir kılıç bulunmuştur.⁵⁹²

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki; Hunların başkenti olduğu bilinen Ordu kentlerindeki mezarlarında bulunan demirden at ve binicisi için gerekli koşum takımları, silahları, bellerine taktıkları deri kayışların madenî ve toka plakaları, elbise süsleri ve çadırlardaki ev eşyalarının varlığı, toplumun yaşam şeklini yansıtmakta ve dolayısıyla da demirin önemli yere sahip olduğunu, demir işçiliğinin de daha önceden var olduğunu, hünerli zanaatkârlarlar yetiştirdiklerini göstermektedir. Bu yerleşkelerden

⁵⁸⁹ G. Nemeth, *a.g.e.*, ss. 41-43.

⁵⁹⁰ G. Nemeth, *a.g.e.*, ss. 216-217.

⁵⁹¹ G. Nemeth, *a.g.e.*, s. 219.

⁵⁹² G. Nemeth, *a.g.e.*, s. 220.

çıkarılanlar; Hunların metal işleme sanatını o döneme göre iyi bildiğini göstermektedir.⁵⁹³

Araştırmacı Krader “People of Central Asia” adlı eserinde Asya’yı Sovyet, Çin ve Moğolistan olarak ayırmıştır. İç Asya olarak nitelendirdiği bir bölüm de vardır ki, bu bölümde bakır ve demir mineralleri çoktur; ancak bölge başka mineraller bakımından da zengindir, demiştir.⁵⁹⁴ Yaşadıkları bölgenin maden zenginliği bakımından Türkler; altın, gümüş, bronz gibi madenlerin yanında demiri ve bunların alaşımlarını, erken dönemlerinde dahi işleyebilmişlerdir. Maden teknikleriyle işledikleri bu kılıç, hançer, bıçak gibi silahlar da hayvan başlı veya hayvan tasvirleriyle süslenmiştir. Bu kılıçlar, eğri ya da düz şekildedir; aynı zamanda sonraki yüzyıllardaki Türk kılıçları ve yatağanlarının da prototipidir. Radloff’a göre; bu dönemdeki Hunlara ait ve demirden olan hayvan takımı süsleri, gemler, keltler, kesici aletler, silahlar, kumaş veya meşin üzerine dikilen küçük dört köşe demir parçalarından oluşan zırhlar, ziraat aletleri ve süs eşyaları vb. buluntular sonraki Türk devletlerinde çeşitlilik kazanacaktır.⁵⁹⁵

Avrupa Hunlarına ait Macaristan kazılarında ortaya çıkan bazı buluntular vardır. Yalnız Kuzey Karadeniz ve Kırım’ın sistematik bir incelemeden geçirilmediği görülmüştür. Macaristan ve çevresindeki Hunlara ait olan kurganlar daha çok incelenmiştir. Kazılarda defin merasimlerinde kullanılan ve mezara naaşa birlikte gömülen eserler, metal kaplar gibi gündelik eşyalar, silahlar (kılıç, hançer, bıçak, yay, ok, kalkan vb.), at koşum takımları, teçhizat süsleri, ve ziynet eşyaları (kılıç, hançer, bıçak, yay, ok, kalkan vb.) ele geçirilmiştir. Bu buluntuların pek çoğu demirdendir.⁵⁹⁶

2.2.3. Göktürklerde Demir

Göktürkler, VI. yy’ın ortalarında MS 552’de tarih sahnesine çıkmışlardır. Çin kaynakları Türklerin tarihini MS 439’a kadar götürmektedir. Bu tarihte hepsinin soyadı Aşina olan beş yüze yakın aile Ruran topraklarına yerleşmiş, devlet hesabına demir araç gereç yapmaya başlamışlardır. Ruran devleti, sonra bu ailelerin de baskısıyla dağılmıştır. Aşinalar MS 552’de iktidarı ele geçirmişlerdir. MS 545’te de Bumin Kağan’la başlayan süreçleri, MS 581’de taht kavgaları ve Çinliler’in ülkeyi bölme

⁵⁹³ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 113-116.

⁵⁹⁴ Lawrence Krader, *Peoples of Central Asia*, Bloomington, 1966.

⁵⁹⁵ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 139-141.

⁵⁹⁶ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 338.

siyasetiyle Doğu ve Batı Göktürkler olarak devam etmiştir. Doğu Göktürkler, VIII. yy'ın ortalarına kadar ayakta kalmıştır.⁵⁹⁷

Tarihi kaynaklarda IV. yy'da Doğu İç Asya'da birçok kavimden meydana gelen ve Çinlilere düşman olan bir topluluktan bahsedilmektedir. Asya Avarları olarak da tanınan bu topluluk, Juan Juanlar adıyla bilinmektedir. Juan Juanların kökeni ile ilgili bir şey söylemek zordur.⁵⁹⁸ Juan Juanlara ait mezarlarda bronz ve demirden yapılmış eşyalar bulunmuştur. Bu eşyalar arasında kavmin asillerinin, askerlerinde ve atlarında zırh kullanmış olması dikkat çekicidir.⁵⁹⁹

Tarihte Çinlilerin Tumen Kağan olarak bildiği Bumin Kağan, Juan Juanların (Avarlar) kızlarıyla evlenmek istediğinde Juan Juanların kağanı öfkelenmiş ve Bumin Kağan'a "Siz Altaylarda bizim silahlarımızı imal eden demirci kölelerimiz değil misiniz?" diyerek Bumin'i küçük görmüş ve reddetmiştir. Juan Juanların kağanı, Bumin'in mesleğini küçük görse de demirci Bumin, aslında büyülü bir güce sahiptir. Aldığı bu red üzerine Çin sarayından Ven Hanedanı'nın bir prensesine talip olmuş ve Çinli prensesle evlenmiştir. Bu evlilikle Çin İmparatorluğu'nun damadı olan Bumin, Juan Juanlara başkaldırmış ve onları yok etmiştir. Sonra Ötüken'e yerleşmiş ve demirci soyundan gelen bir imparatorluk kurmuştur.⁶⁰⁰ Radloff, Çin kayıtlarına göre Kuzey Uygurların 439'da Altay'a yerleştiklerini ve bir kısmının da Juan Juanlara tabi olduğunu, güneyde olanların ise Juan Juanlar için demir ürettikleri hakkında bilgi verir. Göçebe bir kavim olan Türklerin burada demiri işleminin ise; ancak yerleşik olmalarıyla mümkün olabileceğini söyler.⁶⁰¹ Sonuçta ister göçebe, ister yerleşik olsunlar Juan Juanların yerine VI. yüzyılda bir imparatorluk kurulmuş ve imparatorluğun adı Göktürk olmuştur. Göktürkler, demir madenciliği ve işlemininle uğraşmışlar ve "Demirci ulus" olarak adlandırılmışlardır.⁶⁰²

Göktürklerin kökeniyle ilgili iki mit vardır. Bunlardan biri, Göktürklerin Hiungnuların bir boyu olması ve sülale isimlerinin de Aşina olmasıdır. Mite göre; "Göktürkler, komşu bir ülkeyle yapılan mücadelede yenilirler ve onlardan sadece on yaşında bataklığa atılan bir çocuk dünyada kalır. Onu dişi bir kurt bulur. Bakar, besler, sonra ondan hamile kalır ve soyları bu şekilde mağarada türer. Altay'ın güney

⁵⁹⁷ Carter V. Findley, *a.g.e.*, s. 58; Erol Güngör, *a.g.e.*, 1995, ss. 27-40.

⁵⁹⁸ Cemal Anadol vd., *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 2002, s. 86.

⁵⁹⁹ İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), İstanbul, 2003, s. 76.

⁶⁰⁰ J. P. Roux, *a.g.e.*, s. 93; Jean Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara, 2011, s. 120.

⁶⁰¹ W. Radloff, *a.g.e.*, 1954, C. I, s. 129.

⁶⁰² L. Ligeti, *a.g.e.*, s. 200.

bölgesinde olan bu mağaradan çıktuktan sonra ise Juan Juanlara katılırlar. Onlara da demir ustası olarak hizmet ederler.” Bu topluluk, “T’u-küe” olarak anılır.⁶⁰³ Çin kaynakları da “T’u-küe” adını alan Göktürklerden şöyle bahseder: “T’u-küelerin ataları P’ing-lianglarla karışan Hu-Barbarlarıdır. Sui döneminde (MS. 581-617) T’u-küelerle ilgili sunulan raporda, T’u-küelerin soy isimlerinin Aşina olduğu belirtilmektedir. Geç Wei döneminin imparatoru, T’u-küeleri yok edince Aşinalar aileleriyle birlikte Altay Dağları’nın eteklerine sığındılar ve demircilikle uğraştılar. Kin-şan dağı miğfere benziyordu. Bölgede yaşayanlar da bir miğfere T’u-küe adını verince kendilerine bu adı vermişlerdir. Batakılıkta yaşayan bir dişi kurttan türemişlerdir. Tu’küelerin boynuzla süslü yayları, okları, zırhlı yelekleri, uzun süvari mızrakları ve kılıçları vardır. Atıcılık ve binicilikte uzadırlar.⁶⁰⁴

Diğer mit ise şöyledir: “Göktürklerin kökeni Hiungnuların kuzeyinde bulunan So devletidir. Onların kabilelerinin adı A Pang-pu’dur. Bu kabilede on yedi tane büyük ve küçük kardeş vardır. Büyük kardeşlerden biri kurttan doğmuştur. Bu kardeşten doğan çocuklar, devletin başına kendi aralarında en yaşlı olanı seçer ve ona ‘T’u-küe’ adını verirler. Bu kişinin oğulları da kendi aralarında en genç olanı seçer ve devletin başına geçer. Böylece Göktürkler güçlenir ve tarih dünyasında kendilerine yer bulur.⁶⁰⁵ Bu iki mitem ilki Çin kaynaklarında da geçmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu Göktürklerin devlet efsanesi olarak kabul gören ilk efsanedir.

Çin kaynaklarına göre; Doğu Göktürklerde, büyük hizmetlerde bulunanlara demir nişan verilmektedir. Bu nişanın verilmesine örnek bir durum kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: “Liu Wu-çov öldükten sonra T’u-küeler, Kün-çang’ı Ta-hing-t’ai (uçan hükümet başkanlığı şefi) olarak görevlendirdiler ve kalan adamları ona tabi kıldılar. İmparator, ona demir nişan hediye etti. Onu öldürmeyeceğine söz verdi. Kün-çang teklifi reddetti ve Tai-çov’a saldırdı. Vali Wang, onu geri püskürttü.” T’ie-k’üan (demir nişan) büyük hizmetlerde bulunmuş ileri gelenlere verilen demirden bir nişandır. Bu nişanın sahibi ya da torunları herhangi bir suç işlediklerinde nişanı gösterir ve eski hizmetlerin hatırına affedilirler. Nişanın biçimi bir kremite benzemektedir. Dış tarafına hayat hikâyesi ve ilgilinin aldığı ödüller yazılmakta, iç tarafına ise suç işlediyse ilgili

⁶⁰³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2006, C. 1, ss. 18-28; Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu), İstanbul, 2011, s. 62.

⁶⁰⁴ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, ss. 61-63.

⁶⁰⁵ Bahaeddin Ögel, “Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü”, *DTCF*, Ankara, 1948, C. 6, S. IV/ 5, s. 431-460.; İ. Vasary, *a.g.e.*, s. 98.

kişiyi uyarmak için aflar ve maaş indirimi yazılmaktadır. Ayrıca nişan, büyük olasılıkla altın harflerle yazılı demir nişanın bir kısaltmasıdır.⁶⁰⁶

Çin kaynaklarına göre, Doğu Göktürklerinde otorite nişanı olarak da her bir yöneticiye demirden bir balık simgesi verilirmiş. Bu olaya bir örnek şöyle anlatılmıştır. “Sie-yen-t’olar (Batı Türklerinden), T’ie-lelerin boylarından biridir. Sie-yen-t’olar, Şa-po-la’ya, A-şi-na Şe-ör’e ve diğerlerine saldırdıklarında piyadeyle savaşarak galip gelirler. XXII. yüzyılda Sie-yen-t’olar neredeyse tümüyle dağılır ve yerine bağımsız boylar ortaya çıkar. Bu boyların reisleri vali olarak atanır. Otorite nişanı olarak da herbirine demirden bir balık simgesi verilir. Bu “Hüan-kin-yü” adını alan nişan, siyah demir üzerinde balık biçiminde olan demirdir ve iki yarıdan oluşan çok sayıda nişandan biridir. Ayrıca bu nişan, T’ang döneminde de sahibinin onurunu ve itibarını göstermektedir.⁶⁰⁷

Göktürkler, VI. yy’ın ilk yarısında Altay Dağları’nın doğu eteklerinde ve maden çıkarılan Yarkent, Kaşgar, Kuça vb. bölgelerde demir işlemeciliği yapmışlardır.⁶⁰⁸ Göktürkler, yaşadıkları dönemde demirden güç almış ve çevrelerindeki halkların da korktuğu bir ulus olmuşlardır. Öyle ki onların sınır komşuları, Göktürklerden korktukları için Demir Kapı’nın kendilerine bakan taraflarına demirden yaptıkları çan ve çingiraklar takmışlardır.⁶⁰⁹ Göktürk Kitabeleri’nde “Demir Kapıg” olarak geçen ve Göktürk İmparatorluğu’nun batı kısmını teşkil eden bu kapı, Semerkant’ı Belh’e bağlayan her iki tarafı yüksek kayalarla çevrili dar bir kanyondur. Geçidi her iki ucunda Göktürk akınlarına engel olmak için demir kapılar yapılmıştır. Bazı kaynaklar bu kapıların sembolik olduğunu da söylemektedir.⁶¹⁰ Orta Asya’da, özellikle Semerkant’ta yaygın bir oyun olan K’i-han (soğuk duası) gösterisinde karşılıklı bıçak sallama vardır.⁶¹¹

Bu demir kapıya takılan çan ve çingiraklar, Göktürklerin demir ticareti yapmış olabileceğini ya da Göktürklerin demir malzeme kullanımlarının çevrelerindeki halkalara da sirayet ettiğini göstermektedir. Nitekim Göktürkler, ülkelerine gelen komşu ülkelerinin elçilerine dahi demir satmak istemişlerdir. Göktürkler demiri günlük hayatlarında çok kullanmışlardır. Mesela Çin kaynakları, VII. yüzyılda Çinli Budist hacı

⁶⁰⁶ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 463.

⁶⁰⁷ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, ss. 475-477.

⁶⁰⁸ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁰⁹ L. Liğeti, *a.g.e.*, s. 90.

⁶¹⁰ Gene Gireud, *Göktürk İmparatorluğu*, (çev. İsmail Mangaltepe), 1999, İstanbul, ss. 227-229; İ. Vasary, *a.g.e.*, s. 116.

⁶¹¹ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 31.

Hüantsan'ın, Göktürklerin demir karyola kullandığını gördüğünü ve bunun ticaretini yaptıklarını söylemektedir.⁶¹² Hatta yine Çin kaynakları, Göktürklerin ateşe tapan bir ulus olduğu için ağaca oturmayıp demirden yaptıkları iskemlelere oturduklarından bahsetmektedir.⁶¹³ Çin kaynaklarına göre; Göktürkler, tarımla da uğraşmışlardır. Çinli çiftçilerden ya da Sogdilerden tarımcılıkla ilgili bilgileri öğrenmiş olmaları yüksektir. Maço, T'anglardan tahıl ve tarım aleti istemiş ve istedikleri kendisine verilmiştir. Ayrıca Mo-ço'ya beş bin kilo demir verilmiştir. Maço bu demire, demirci olan adamları için ihtiyaç duymuştur. Juan-Juanlar arasında demirci olarak ün salan bu adamlar, silahlarının yanında çeşitli tarım aletleri de yapmışlardır.⁶¹⁴

Kuzey Altaylarda (Moğolistan) Char Chard'da bulunan kaya resimlerinde, Göktürk devrine özgü mızraklı zırhlı süvariler vardır. Kahramanlıklarını zırhla gösterdiğini düşündüğümüz süvarilerin zırhları hemen hemen ayak bileklerine kadar inmektedir. Ayaklarda da çizmeler bulunmaktadır. Bu süvariler, atlar için de zırh kullanmıştır. At için kullanılan zırhlar, İslamiyet sonrasına dahi taşınmıştır. Türk sanatında, atın alın zırhı haline gelmiş sorguçlu başlıkları ve miğferleri de görülmüştür. Tüy ve başka işaretlerin bu zırhlara takıldığı gibi savaşçının miğferine de takılmıştır. Bu zırhların; Doğu Türkistan'da ve Peçenek Türklerinde; miğferlerin ise Hakasya'da benzerleri bulunmuştur.⁶¹⁵

Araştırmacı Gumilev, Göktürklerin kullanımını yaygınlaştırdığı zırhı şöyle tanımlamaktadır: “Zırh, metal bir plaka olarak yakası yukarıda çeneye kadar, paçası aşağıda bacağın yarısına kadar uzanan ve bacağın kıvrılabilmesi için sağ tarafta bir tokası olan bir giysinin üzerine giyilmiş. Hatta ilk yapılan zırhlar ağırdır; ancak demir dökümcülüğünde uzmanlaşan Göktürkler, zamanla zırhların daha da hafiflerini yapmışlardır.”⁶¹⁶ Sanat tarihçileri de erken devir Türk zırhını, “Maden (demir ağırlıklı) ya da deriden yapılmış küçük levhaların dik şekilde dizilmesinden oluşurdu. Bununla birlikte örülü zırhlar da vardı.” şeklinde anlatmışlardır.⁶¹⁷

Kaya resimlerinin bazılarında savaş arabaları ve kızaklar bulunmaktadır. Flamalı mızrakların yanında oklar ve yaylar da bu resimlerde yer almaktadır. Batı Kazakistan'daki kaya resimlerinde de Göktürlere ait olduğu düşünülen mızrak, ok, yay

⁶¹² İ. Vasary, *a.g.e.*, s. 99.

⁶¹³ L. Ligeti, *a.g.e.*, ss. 64-88.

⁶¹⁴ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 589.

⁶¹⁵ Lev Nikolayevich Gumilev, *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul, 1999, s. 101; Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 273.

⁶¹⁶ L. N. Gumilev, *a.g.e.*, 1999, s. 102.

⁶¹⁷ Emel Esin, *Türklerde Maddî Kültürün Oluşumu*, İstanbul, 2006, s. 268.

ve bir göndere takılı bayrak, savaşıyor veya av esnasında betimlenen zırhlı askerler vardır. Açıntepe'deki bir Budist Manastırında bulunan duvar resimlerinde ise savaşçı erkeklere metal plakalı kemerler, bu kemerlere de uzun kılıçların ve kamaların asıldığı görülmüştür. Bu erkeklerin yanında bulunan kadınların kollarında da çanlar vardır. Mağaralarda da Göktürlere ait heykeller bulunmuştur. Bu mağaralardan birinin adı da “Kılıç Taşıyanlar Mağarası”dır.⁶¹⁸

Göktürk dönemine ait başka resim ve heykellerde de Göktürklerin Hunlar gibi giyindikleri görülmüştür. Üstlerinde demirden yapılan zırhlar dışında yine demirden olması muhtemel madeni plakalı ve tokalı kemerler, bu kemerlere asılı eşyalar ve buna bağlanan kılıç, bıçak ya da kama gibi silahlar bulunmaktadır. Bu kemerler gündelik yaşamlarında kuşak vazifesi görmektedir.⁶¹⁹

Gumilev de Türklerin bu demiri eritme işlemiyle ilgili şunları söylemiştir: “Türkler, demiri oksit ve karbon oksitle birleştirerek kimyevi yolla ham demir elde etmişlerdir. Demir eritme işlemi yöntemlerini iyi bilen Göktürkler, birçok yerde bu işlemi yapacakları dökümhaneler kurmuştur. Bu dökümhanelerde demirin yanı sıra bakır, kalay ve gümüş de eritilmiş ve yaygın biçimde kullanılmıştır. Eritilen bu demirden günümüzdekiler ile bile kıyaslanabilecek derecede kaliteli kılıç, balta, bıçak, kama, ok ucu, mızrak gibi silahların yanısıra at koşum takımlarıyla ilgili parçalar ve günlük kullanım eşyaları imal etmişlerdir.”⁶²⁰

Nitekim Göktürk kurganlarında iki tarafı veya tek tarafı kesen, hayvan dekorlu veya hayvan kabzalı kılıçlar, ok uçları, kargılar vb. gibi silahlar bulunmuştur.⁶²¹ Çok eski zamanlardan bu yana avcılık hayatında hayvanları ehlileştiren Göktürklerin sadece savaş araç gereçleri değil, av aletleri de ürettikleri bilinmektedir. Kurganlarda at koşum takımları ve bunlara ait parçalardan da çok sayıda ele geçirilmiştir. Nitekim bu bölgede yapılan arkeolojik kazılardan MÖ 3. bin sonlarına ait gem izleri taşıyan at iskeletleri bulunmuştur.⁶²²

Çin kaynaklarına göre; MS 556-581 yılları arasında hüküm süren Tu'küeler ya da Göktürkler, Çin'e komşu oldukları için Çinliler ile iç içe yaşamışlardır. Tu-küelerin

⁶¹⁸ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 176-197.

⁶¹⁹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 268.

⁶²⁰ L. N. Gumilev, *a.g.e.*, ss. 101-102.

⁶²¹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 211-212.

⁶²² İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, 2007, s. 220.

yüksek rütbeli memurları vardır. Bu memurlar ok, yay, gürz, zırhlı ceket, uzun süvari mızrakları ve kılıçları, kemerlerinde süs olarak kama (mç-hançer) taşırlandı.⁶²³

Göktürklerin yirmi sekiz sınıf memuru vardır, bunlar ordu yağma seferlerinde yalnızca atlı okçulardan oluşur. Onların silahları, ıslık çalan oklar, zırhlar, uzun mızraklar, kılıçlar ve hançerlerdir. T'ang imparatoru Kao-tsu, bir zamanlar onların silahlarının yay ve ok, gündelik giysilerinin de zırh ve miğfer olduğunu doğrulamıştır. Bu silahları kendileri işlemişlerdir; çünkü Göktürkler, metalleri işlemede usta bir toplumdur.⁶²⁴

Göktürklerin gelişmiş bir silah endüstrisi olduğu bilinmektedir. Hatta Göktürk hâkimiyetindeki Talka-Demir Kapısı civarındaki Pulad şehri de demir ve çelik endüstrisi mıntıkası haline gelmiş bir yerdir. Göktürklerin kullandığı ve ihraç ettiği en iyi silahlar da burada imal edilmiştir.⁶²⁵

Orhun Abidelerinden, Çin kaynaklarından ve tarihten hareketle diyebiliriz ki Göktürkler; demir madeni konusunda çok zengin topraklara sahiptir ve bu zenginlik de onları demire ve dolayısıyla yüksek çeliğe de hükmetmiş bir toplum haline getirmiştir. Onların yetiştirdiği demirciler, tüm dünyaya yayılmış ve Türk coğrafyasında bu mesleğin saygın bir meslek grubu olarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Asırlarca da “Demirci ulus” olarak anılmışlardır.

2.2.4. Uygurlarda Demir

Büyük Hunların torunları olan Uygurlar, 745 yılında Ötüken ve çevresinde Orhon Nehri kıyılarında kurulmuştur. Göktürklerin siyasi hâkimiyetine son vererek onların yerini almıştır. Türkler, bu dönemde yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır.⁶²⁶

Uygur sanatının kendinden önceki Türklerden farklı olarak, Budizm, Manicilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük gibi dinlerin getirdiği bir düzene sahip olduğu görülür. Bu dinlerin felsefeleri, Uygurların medenileşmesine katkı sağlar.⁶²⁷ Bazı araştırmacılar, Uygurların kuzey ve yazlık ordugâhı olan Beş-balık'tan çıkarılan kazılardan hareketle, Uygurların yerleşik bir şehir hayatının olduğunu söylemiştir. Hatta onların, gezerken

⁶²³ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 21.

⁶²⁴ Liu Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 556.

⁶²⁵ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ankara, 2008, ss. 206-207.

⁶²⁶ E. Güngör, *a.g.e.*, 1995, ss. 43-44.

⁶²⁷ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 150.

ellerinde musikî aleti taşıyan, pi-pa (kopuz) ve telli Kongheou çalan Türkler olduğu bilinmektedir.

Erken döneme ait bir Uygur resminde kartuj olarak yer alan bir temürçünün (demirci), eski Budacıların merkezde yer alan dağ inancı ile Göktürklerin V. ve VI. yüzyıllarda demirci olarak yaşadıkları dönemi anlatan “Altın Dağ (Altun Yış) Efsanesi” arasındaki bir alışverişi yansıtıyor olması muhtemeldir.⁶²⁸ Bu resimde, demirciler, Hititlerin daire şeklindeki dünyasının merkezinde yer alan ve Uygur metinlerinde “Tengriler Odası” olarak geçen tanrıların evini zirvesinde barındıran Altındağ Meru-Hemadri’de gösterilmektedir.⁶²⁹ Uygurların yerleşik yaşam sürmesinden dolayı bazı yazıtlarda inşaat ve tezyinat ustalarından bahsedilmiştir. Bu yazıtlardan biri, Koço’daki A Tapınağı’nda bulunan demir bir kazık üzerindeki yazıttır.⁶³⁰

Uygurların Türk sanat tarihinin mimari eserleri arasında, özellikle kayalara oyulmuş mağara tapınakları vardır. Uygurlar ve daha önceki Türkler tarafından inşa edilmiş bu mağara tapınakları, mimari bakımdan farklı özelliklere sahiptir. Bunlardan biri olan Bezeklik Mağara tapınaklarındaki bir resimde, Hint ilahları bulunmaktadır. Celladın sol tarafında zırh taşıyan görevliler ve saraylılar eşliğinde şahane beyaz atı üzerinde ava giden bir hükümdar tasviri bulunmaktadır.⁶³¹ Bu tasvirdeki zırhlı asker, Uygurlardan önceki Türklerde de görülmüş ve Uygurlarda da devam etmiştir. Bu dönem zırhları da muhtemelen demirdendir; çünkü Uygurlar, Göktürklerin mirasçılarıdır.

Mezarlara gömülen silahşör heykelcikler de Uygur sanatı hakkında bilgi verir. Nitekim bu mezarlarda Uygur sanatının gösterdiği kılıçlı alp resimleri veya ok atan adam resimleri vardır. Bu resimlerden Türkistan’da bulunanlarda ve Uygurlara ait olan resimlerde kuşağa sokulmuş düz bıçaklar da resmedilmiştir.⁶³² Bu resimlerden ve tarihi kaynaklardan hareketle, Uygur askerlerinin de tüm vücutlarını örten zırhlara sahip olduğunu, madenden yapılı kuşaklarataktıkları ya da ellerinde taşıdıkları kılıç, miğfer, ok, yay ve bıçak vb. silahlarının olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Çin kaynakları da Uygurların ölülerini hayatta kullandığı bütün silah ve aletleriyle gömdüklerini söyler.⁶³³ Resimlerden ve Çin kaynaklarından hareketle Uygurların da

⁶²⁸ E. Esin, *a.g.e.*, 2006, s. 67.

⁶²⁹ E. Esin, *a.g.e.*, 2006, s. 93.

⁶³⁰ E. Esin, *a.g.e.*, 2006, s. 99.

⁶³¹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 254.

⁶³² E. Esin, *a.g.e.*, 2006, s. 285.

⁶³³ W. Radloff, *a.g.e.*, C. II, 1956, s. 132.

diğer Türkler gibi demirden silahlara sahip olduğunu ve bu silahlara hem günlük hayatlarında hem de savaşta çok önem verdiklerini söylemek mümkündür. Türkistan'daki Uygur resimlerinde kavisli ve düz bıçaklar vardır. Bu bıçakların demirden olduğu da Uygur metinlerinde zikredilmektedir.⁶³⁴ Başka bir Uygur resminde de zırhla tasvir edilen bir hükümdar, sağ elinde kurt başlı bir mızrak tutmaktadır.⁶³⁵

Göktürk Yazıtları'nda Türk yoğ geleneğiyle ilgili anlatılan bıçakla yüz çizme, Uygurlarda Budha'nın ölümünü anlatan sahnelerde de görülmektedir. Tasvirlerde figürlerin ellerinde bıçaklar bulunmaktadır. Olayın merkezindeki figürlerden biri bıyığını, bir diğeri yüzünü kesmekte, ortada ayakta duran Uygur tipli bir figür ise diğeri gibi bir yandan ağlarken bir yandan bıçak darbeleriyle göğsünü yaralamaktadır.⁶³⁶ Türklerde ritüel şeklinde olan bu yas, günümüze kadar süregelen bir gelenektir. Bu yasta kullanılan bıçaklar önemlidir; çünkü demirden yapılmış araçlardır.

2.2.5. Çeşitli Türk Boylarında Demir

2.2.5.1. Avarlarda Demir

Doğu Asya'daki Avarlar, Göktürkler tarafından 552'de ezilen, Göktürkler yıkılınca batıya kaçan ve V. asırda Moğolistan'ın efendisi olan Juan Juanlar (Cürcetler)'dir. VI. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde yer alan Avrupa Avarlarının ise Asya Avarlarıyla ilişkisi olup olmadığı net değildir. IX. yy'dan sonra zayıflayan ve parçalanan Avarların yerini, Türk-Moğol Avrupası'nda Bulgarlar almıştır. Macaristan'da yapılan son araştırmalar, Avarların, bozkır sanatının devamı niteliğinde bir sanata sahip olduklarını göstermektedir.⁶³⁷

Doğu Avrupa'da Avar Türklerine ait olduğu düşünülen merkezlerden çıkarılmış eserler içinde demir eşyalar vardır. Homokmegy- Halom mezarlığından erkek ve kadın mezarlarında demir bıçaklar ve tokalar bulunmuştur. Bu mezarlıkta olduğu gibi Avar mezarlarında da başka madenlerden yapılmış eşyaların arasında demirden kemer tokalara ve plakalara, döküm plakalarına, demir küpelere, demirden çekiç, makas, cerrahi aletler vb. eşyalara rastlanmıştır. Avar kağanlarına ait olduğu düşünülen büyük mezarlarda silahlar ve çeşitli aletler içinde demirden yapılmış zincirler de dikkat

⁶³⁴ E. Esin, *a.g.e.*, 2006, ss. 281-287.

⁶³⁵ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 267.

⁶³⁶ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 261.

⁶³⁷ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 204.

çekicidir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bu topluluğa ait on beş bin dolayında mezar çıkarılmıştır. Erkek ve kadın mezarlarında demir bıçaklar bulunmuştur. İncelenen mezarlardan çıkarılanlar arasında başka madenlerden de yapılmış olup bir kısmı demirden olan buluntular şunlardır: Kemer tokaları ve plakaları, döküm plakalar, demir boncuklar, zincirler, göğüs çengelleri, bilezikler, gerdanlıklar, parmak halkaları, çekiç, cerrahi aletler, makaslar, silahlar (ok, yay, kılıç, bıçak, zırh parçaları, demir üzengiler) ve metal plakalarla dekorlanmış ayakkabılardır.⁶³⁸

Maden sanatının önemli iki grubu at koşum takımları ve silahlar vardır. Demir üzengi, Avrupa'ya Avarlarla birlikte geçmiştir. Kılıçlar çok kalitelidir. Karadeniz'in kuzeyinde Sarmat kılıçları yerlerini tek ağızlı kılıçlara bırakmış, tipik eğri kılıçlar ise daha az olmakla beraber kullanılmaya devam etmiştir. Mızraklar da Hunlardakilerden daha ağırdır. Hunların getirdiği gelişmiş yaylar, yayların kemik eklentileri ve bunlarla atılan iri demirden üç köşeli ve tutaklı ok uçları günümüze kadar ulaşmıştır. Kullanılan zırhların göğüs kısımlarının demir levhalardan yapılmış olması dikkat çekicidir.⁶³⁹

Avarlar, Orta ve İç Asya elbiselerinde olduğu gibi, metal plakalarla dekorlanmış ayakkabılar giymişlerdir. Erkek mezarlarındaki silah ve at koşum takımlarının birçoğu da demirdendir.⁶⁴⁰

2.2.5.2. Hazarlarda Demir

Avarlar, Asya'dan Avrupa'ya geçerken Kuzey Kafkasya bölgesindeki Sabarların yurtlarını ellerinden almışlardır. Sabar Türkleri, Avarlardan sonra tekrar toparlanmışlar ve Göktürkler için mücadele etmişlerdir. Göktürkler yıkılınca Hazar Hakanlığı'nı kurmuşlardır.⁶⁴¹ Hazarlar, muhtemelen Batı Hunlarının bir koludur. 630'dan sonra Karadeniz'in kuzeyinde, Hazar Denizi'nden Dinyeper Havzası'na kadar uzanan topraklarda, başka bir tanımlamayla Dağıstan'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yerleşik hayat süren Hazarlar, bir ticaret merkezidirler.⁶⁴²

Hazar mezarlarında da demirden silah ve at koşumları bulunmuştur. Hazarlara ait mücevherler, tabaklar ve madeni eserlerin yapıldığı yerel atölyelere ait kalıntıların ortaya çıkarılması da Hazar sanatının gelişmişliğini gösterir.⁶⁴³

⁶³⁸ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 345.

⁶³⁹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 346-347.

⁶⁴⁰ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 349.

⁶⁴¹ E. Güngör, *a.g.e.*, 1995, s. 46.

⁶⁴² R. Grousset, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁴³ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 349-353.

2.2.5.3. Kırgızlarda Demir

Kırgızlar savaşı kimlikleriyle en eski Türk kabilelerinden biridir. Çin kaynakları Kırgızların ilk devletlerini MÖ III. yy'da kurduklarını ve bugünkü Kırgızistan'da yaşadıklarını, sonra da Hunların hâkimiyeti altına girdiklerini söylemektedir.⁶⁴⁴ Uygurların 840'ta Moğolistan'dan çıkmasıyla Kırgızlar Yenisey Irmağı'nın orta bölgelerindeki vadiden Güney Sibirya'ya kadar uzanan bölgede hüküm sürmüşlerdir. 920 yıllarında da doğu Kıtaylar tarafından mağlup edilerek Yenisey bozkırlarına sürülmüşlerdir.⁶⁴⁵ Tarihte Kırgızlar, hayvancılık ve tarımla da uğraşmış bir topluluk olarak madenle de uğraşmışlardır. Onlar, bakırcılık, kuyumculuk ve kalaycılığın yanında en çok demircilikle de uğraşmışlardır.⁶⁴⁶ Nitekim demir işçiliğinde çok mahir ustaları olan Kırgızların Tan'g devrine rastlayan demircilikle uğraşan şamanları da vardır.⁶⁴⁷ Bu şamanlar ve yapılan arkeolojik kazılar, Kırgızlarda demircilik mesleğinin icra edildiğinin göstergesi olmuşlardır. Kırgızların Kopen mezarlarından ve Uybat, Kapçal, Tyuhtyansko gibi kurganlarından çıkarılmış altın ve gümüş kaplar, pek çoğu demirden olan at koşum takımları, hayvan heykelcikleri, ok, yay, kılıçlar, hançerler, miğferler ve zırhlardan oluşmaktadır.⁶⁴⁸

2.2.5.4. Peçenekler ve Kumanlarda Demir

Peçenekler, X. yy'da Göktürlere bağlı kavimlerden biridir. Bazı bilim adamlarına göre bir zamanlar Batı Göktürlere dâhil olup sonradan Karluklar tarafından aşağı Sir Derya ve Aral Gölü taraflarına itilen bir Türk aşiretidir. Bazılarına göre de Oğuz kolundan biri olan Uzlardan kaçarak Orta Avrupa'ya yerleşmişlerdir. 1112'de ise Rus bozkırında Peçeneklerin yerini Kıpçaklar ve Oğuzlar almıştır.⁶⁴⁹ Kumanlar da, Göktürklerin batı topraklarında yaşayan bir Türk topluluğu olarak Kıpçaklarla birleşerek batıya yönelmişler; Karadeniz kıyılarına yerleşmişlerdir.⁶⁵⁰

Macaristan ve çevresindeki ülkelerde de Peçenek mezarları bulunmuştur. Peçenek asilzadelerinin mezarlarının bulunduğu Peçenek yerleşmelerinden gem parçaları, bir üzenği, iki kılıç, tolga ok uçları, dört perli topuz, balta, kolan tokası çıkarılmıştır. Peçeneklerde demir örme zırhların kullanıldığı görülmüştür.

⁶⁴⁴ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara, 2008, s. 33.

⁶⁴⁵ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁴⁶ K. Polat, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁴⁷ J. P. Roux, *a.g.e.*, s. 89; E. Güngör, *a.g.e.*, 1995, s. 45.

⁶⁴⁸ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 325.

⁶⁴⁹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁵⁰ E. Güngör, *a.g.e.*, 1995, ss. 49-50.

Kumanlardan kalan eserlerde de hafif ve hareket alanını kısıtlamayan zincir örme ve deri zırhlar görülmektedir. Görülen o ki, hem Peçeneklerde, hem de Kumanlarda demirden örme zırhların kullanımı ve işçiliği hayli gelişmiştir.⁶⁵¹

Selçuklu alplarının düşmanları Bizans ve Frenk haçlıları gayet ağır, dökme demirden zırhlar ve bütün yüzü örten siperli, yine dökme demirden toparlak kubbeli miğferler giyerlerdi. Bu miğferlerin ağırlığı onları darbelerden korur; fakat hareketlerini de zorlaştırırdı. Düşen Frenk artık ayağa kalkamaz; düşmanı tarafından kolayca yenilirdi. Selçuklu ordusu ise hafif giyinmiş Türk askerlerinden oluşmaktadır. Selçuklu taş kabartmalarında da alp askerlerinin ok, yay ve çomağın yanında kılıç, kargı vb. aletlerle de tasvir edildiğini görmekteyiz.⁶⁵²

Moğollar, demirciliği sonradan öğrenmiştir. Çin kaynakları Moğolların birçoğunun XIII. yy'a kadar maden işlemenin yabancısı olduğunu ve ok uçlarını dahi kemikten yaptıklarını söylemektedir.⁶⁵³

XVIII. yy. Yakut mezarlarında demir uçlu oklar, bıçaklar, kargılar, eyer parçaları olan at koşum takımı gibi gündelik eşyalar da bulunmaktadır. Bu mezarlarda genel olarak cinsiyete, yaşa ve mesleğe göre ayrımlar yapılmaktadır. Örneğin bir demircinin mezarına çekiç ve oymak için araç-gereçler konulmuştur. Telengitler de diğer Türk grupları gibi erkek ölülerinin başını eyere yaslarlar, sağ elinin yanına avcılık için gerekli her türlü malzemenin bulunduğu silahını koyarlardı. Ayaklarının altına bakır ya da demirden kazan, demirden bir kepçe ve içki kupası gibi şeyler koyarlardı. Teleutlar da mezara başka malzemelerin bulunduğu torbaya demirden olan eyer ve kazanlarını koyarlardı. Hakaslar da ölen kadının ayaklarının ucuna kaşık ve çay fincanı yanında bir anahtar koyardı. Sagaylarda da ölünün yanına koyulan torbalarda tencere, silah ve bıçak bulunurdu. Tuvalılar-Todzinler ise gıda maddelerinin yanında bir silah ve bir küçük tencere koyarlardı. Altınorda dönemine ait olduğu düşünülen mezarların birçoğunda, bazıları demirden yapılmış olan üzengi, gem, eyer, kırbaç, pala, kılıç, mızrak, miğfer, ok ve yay, zincirli gömlekler veya zırh, kulak temizlemek için küçük kaşıklar, makas, bıçak, tığ ve metal kaplar bulunmuştur. Ayrıca mezarlarda içinde demir de olan farklı madenlerden yapılmış kadın takılarına da rastlanmıştır.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, ss. 356-367.

⁶⁵² E. Esin, *a.g.e.*, 2006, s. 308.

⁶⁵³ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, 2007, s. 215.

⁶⁵⁴ Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, İstanbul, 2012, ss. 294-297.

Türkler, dünyada yıkılan bir devletin yerine devlet kurabilen ve çok sayıda devlet kurmuş olan bir ulustur. Bu kadar devlet kurmuş olan bu ulusta demir, çok önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda, demircilik zanaatıyla da dünyada ün salmış olan Türklerin, Orta Asya'da bu zanaatla zirve yaptığı devletleri ele alıp değerlendirmeyi uygun bulduk. Nitekim geçmişte yaşamış ve bugün hala varlığını sürdüren Orta Asya Türk devletlerinde, Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda da demir, maden olarak önemli bir yere sahip olmuş ve bu devletlerde de demircilik zanaati yaşatılmaya çalışılmıştır.

2.3. Türklerde Maddî Unsur Olarak Demirin Kullanıldığı Yerler

Türklerin tarih sahnesine ilk çıktıkları zamandan itibaren yaşamın hemen her safhasında demiri kullandıkları bilinmektedir. Onların diğer toplumlardan demir yönünden farkı ise, zengin demir maden yataklarına sahip olmaları, beraberinde demiri eritebilme tekniklerini bilmeleri ve hünerli demirci ustalarına sahip olmalarıdır, diyebiliriz. Önceleri sadece Türk demirci ustalarının sıcak demircilikle yaptığı, sonraları makinalar aracılığıyla soğuk demirciliğin de bu sanata eklendiği görülmüştür. Hangi teknikle yapılırsa yapılsın hammaddesi demir olan araç gereçler, işlevlerine göre değişik alanlara hitap etmektedir. Biz de bu araç gereçleri kendi içinde işlevlerine göre gruplandırmaya çalıştık. Gruplandırma şöyledir:

2.3.1. El Sanatları Aletlerinde Demir: Demircilik, nalbantlık, bıçakçılık, bakırcılık, kalaycılık, ayakkabıcılık, dokumacılık, ahşap oymacılığı, yorgancılık vb. el sanatlarında kullanılan araçlar; keser, çekiç, balta, kısıkaç, kerpeten, yontacak, törpü, ege, murç, keski, zimba, çiviler, enseriler, halı makası, iskarpela, bizler vb. dir.

2.3.2. Ev ve Mutfak Araçlarında Demir: Bıçaklar, satırlar, sacayaklar, hamur ve ekmek hazırlama araçları, çay kazanı, kilogram, okka, terazi, ev araçları, ateş ütöleri, leğenler, kazanlar, ızgaralar vb. dir.

2.3.3. Hayvan Koşumu ve Donanımıyla İlgili Araçlarda Demir: Nal, mih, gem, zincir, tasma, üzenği, eyer, koza, çan, zil vb. dir.

2.3.4. Isınma Araçlarında Demir: Soba ve borular, mangal, kürek, maşa vb.dir.

2.3.5. Mimari Elemanlarda Demir: Kapılar, menteşeler, kulplar, tokmaklar, kilitler-çilingirler, korkuluklar, trabzanlar, kapılar, bahçe demirleri, pencere demirleri, inşaat demiri, çelik halat, çelik levha, çelik boru, çelik saç vb. dir.

2.3.6. Müzik Araçları ve Aksesuarlarında Demir: Demir kopuz, def, çingirak, çan, zilli maşa vb. dir.

2.3.7. Savaş Silahlarında Demir: Ok ve yay, mızrak, kalkan, tırpan, topuz, kamçı, bıçak, kılıç, baltalar, zırhlar, çarh, debbâde; toplar, tüfekler, tabancalar, makineli tüfekler vb. silahlar; ateşsiz ve ateşli silahlar olarak ikiye ayrılır.

2.3.8. Süs Eşyaları ve Takılarda Demir: Aynalar, sandıklar, tepsiler, bastonlar, köstekler, kadın ve erkek takıları vb. dir.

2.3.9. Tarım Araçlarında Demir: Saban ve pulluk demiri, kazmalar, kürekler, çapalar, çepinler, tırpanlar, oraklar, saban demirleri, tırmıklar vb. dir.

2.3.10. Diğer Kullanım Eşyalarında Demir: Kandiller, makaslar, araba dingilleri, nalçeler, değirmen demirleri vb. dir.⁶⁵⁵

2.3.1. El Sanatları Aletlerinde Demir

Demircilik, nalbantlık, bıçakçılık, bakırcılık, kalaycılık, kuyumculuk, tarakçılık, ayakkabıcılık, saraçlık, kaşıkçılık, bastonculuk, dokumacılık, ahşap oymacılığı, yorgancılık, örücülük, işlemecilik gibi insan yeteneğine ve gücüne dayanan el sanatlarının üretiminde kullanılan belli başlı araç gereçler vardır. Biz, bu araç gereçlerin içinde hammaddesi demir olanları ele alıp özelliklerini vermeye çalışacağız.

I. Ahşap Oymacılığı

Ahşap oymacılığında iskarpela ve törpü, demirden yapılan aletlerdir. **İskarpela**, tahtayı, metali veya taşı işlemeye yarayan çelik bir araçtır. Çeşitli boylarda ve biçimlerde olan aracın uç kısımları çelik; sapları ise ağaçtandır. **Oyma kalemleri**, iskerpelaya göre daha küçük ağızlı ve yuvarlak ağızlı olmak üzere iki çeşittir. **Törpü** ise ağaç, kurşun, kalay gibi yumuşak metallerin kabasını almaya yarayan, dişleri uzun ve aralıklı olan eğeye verilen addır. Törpü, bir şeyin yüzündeki pürüzleri gidermek, düzgülendirmek için kullanılan ince pürtüklü eğeye verilen addır.⁶⁵⁶ Anadolu'da kerdah, kerde ve taslak gibi isimlerle de adlandırılır. Semer verme, anne-inci yapma, davul yapımı, saatçilik, demircilik, altın işleme, baston yapma, kaşık yapma, cura (bağlamanın küçük çeşitli) yapma, bağlama (üç çift dizeleri ve uzun boyunlu koparılan

⁶⁵⁵ Mustafa Karlı, "Kullandıkları Hammaddeye Göre El Sanatlarının Sınıflandırılması (Örnekler-Öneriler)", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V-Maddi Kültür, Ankara, 1987, ss. 39-56.; İsmail Öztürk, *Geleneksel Türk Sanatlarına Giriş*, Ankara, 1998, s. 77.

⁶⁵⁶ M. Öcal Oğuz, *Türkiye'nin Somut Olmayan Kültürel Mirası*, Ankara, 2008, s. 273.

enstrüman), dirgen yapımı gibi geleneksel mesleklerin çoğunda kullanılır.⁶⁵⁷ **Matkap**, ağaca yuvarlak delik açmak için kullanılan bir alettir. Açılacak deliğe göre değişik çaplarda uçları vardır. Tahtanın delinecek noktasına, matkap ucunun kaymaması için nokta kalemi veya bir çivi ile hafif bir çukur çakılır. **İşkence**, tahtanın veya suntanın işlenmesi sırasında tezgâha tespiti veya iki parçayı yapıştırmak için sıkıştırmaya yarayan demir aletlerdir. **Ağaç tokmak**, çekicinin büyüğü olan bir alettir. **Tornavida**, vidaların ahşaba vidalanmasında kullanılır. **Sistire**, tahtanın yüzeyini perdahlamak için kullanılan bir çelik plakadır. **Zımparalar**, tahtanın yüzeyini iyice düzeltmek için kullanılır.⁶⁵⁸

II. Ayakkabıcılık

Ayakkabıcılıkta da mesleğe özgü **ayakkabı örsü** kullanılmaktadır. Bu örs, üzerine çivi çakılacak ve ayakkabı geçirilecek şekilde tasarlanan kunduracı aracıdır. Ayakkabı örsü, ayakkabı yapımı ve tamirinde kullanılır. Anadolu'da bu örs için "savak" ve "toş" adları kullanılmaktadır.⁶⁵⁹ Ayakkabı yapımında ayakkabı örsününyanı sıra hammaddesi demir olan **tornavida**, **falçata**, **kerpeten**, **pebse**, **çekiç**, **tığ**, **iğne makinası**, **frezemiz**, **pençe**, **toka**, **zımba**, **köşker iğnesi**, **keski**, **ökçe demiri**, **biz** ve **çivi** kullanılmaktadır.⁶⁶⁰ Metal sanayi; çivi, toka, zımba vb. metal unsurlar ve alet, makine vb. diğer donanım ile ayakkabı üretimine girmiş durumdadır.⁶⁶¹ **Biz**; tüm Anadolu'da kullanılan ucu sivri saplı bir iğnenin adıdır. İğne; çeliktendir. **Köşker iğnesi**; yorgan iğnesi kalınlığında ucu küt tel bir alettir. **Keski**; ucu yassılaştırmış, keskin yarım ay biçiminde bir bıçaktır. **Ökçe demiri**; çekecek ve kerata adı verilen bu demirler iki taraflı ve bir taraflı olmak üzere iki kısımdır. Bu ökçeler, ayakkabıların muntazam çıkmalarını sağlarlar.⁶⁶² **Masat**; bıçağı keskinleştirmek için kullanılır. **Nalpara**; eriyi genişletmek için kullanılır.⁶⁶³

⁶⁵⁷ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 127-178.

⁶⁵⁸ Feriha Akpınarlı vd., *Çankırı El Sanatları*, Ankara, 2008, s. 25.

⁶⁵⁹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 299.

⁶⁶⁰ M. Ö. Oğuz; Metin Ezgi; *2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Meslekler*, Ankara, 2006, s. 49.

⁶⁶¹ Emine Gürsoy Naskali, *Ayakkabı* Kitabı, İstanbul, 2007, s. 291.

⁶⁶² Melda Özdemir, Nuran Kayabaşı, "Kahramanmaraş İlinde Ayakkabı Yapımı", *Milli Folklor*, 2005, S. 66, ss. 76-77.

⁶⁶³ E. G. Naskali, *a.g.e.*, 2007, s. 352.

III. Bakırcılık ve Kalaycılık

Bakırcılıkta da demircilikte olduğu gibi örs ve körük kullanılmaktadır. **Miyane**, demirden yapılan bakırı dövmek için kullanılan bir çeşit çekiştir. **Zimba**, bakırcı ustasınınin çok kullandığı ve bakırı işlemeye yarayan doğal keskidir. Demirden veya çelikten yapılmaktadır.⁶⁶⁴ Kalaylama sırasında kullanılan araçların içinde de **kıskaç**, **çekiç** ve **örs**, demirden yapılan aletlerdendir. Kalaylama yapılacak kazanlara da Anadolu'nun muhtelif yerlerinde “**eşek demiri**” denmektedir.⁶⁶⁵

IV. Bıçakçılık

Anadolu'da bıçakçılık, aslında demirciliğin içinde uzmanlaşmış bir daldır ve bazı yörelerde usta bıçakçılar yetişmiştir. Bursa/ Tosya bıçakçılığı, Denizli/ Yatağan bıçakçılığı, Trabzon/ Sürmene bıçakçılığı, Sivas bıçakçılığı vb. gibi. Bu bıçakçılar, bıçak ve türleriyle birlikte çeşitli kılıçları da yaparlar.

Bıçak yapımında demirden yapılmış olan **örs**, **körse/ kösüre taşı-zımpara taşı**, **mengene**, **makas**, **maşa**, **çekiç-düzeltilme çekici/ dövme çekici**, **pense**, **çivi**, **yan keski**, **tornavida**, **iv (oluk açma aleti)**, **zimba**, **örs**, **kıskaç**, **matkap**, **testere**, **oturak matkabı**, **kaplama takma kerpeteni**, **zimba demirleri ve altlıkları**, **dipçik**, **pervaz**, **havya**, **eğe**, **testere**, **zincir**, **yazı aleti**, **soğuk damga**, **kemane**, **kalıp aletleri**, **değişik bıçaklar** vb. aletler kullanılmaktadır. Bu aletlerden örs, çoğunlukla elli kilogramlık bir örstür ve bıçakçının her zaman kullandığı bir araçtır. **Makas**, bıçakların boyutlarına göre çelik levhaları kesmeye yarayan alettir. **Maşa**, çeşitli uzunluklarda ve değişik ağızlarda “kıskaç” ya da “maşa” tabir edilen aletler demiri sıcakken kavramaya yarar. **Mengene**, bıçağı sabit halde tutup üzerinde işleme yapılmasını sağlayan alettir. **Kösüre taşı**, kırk elli santimetre çapında özel bileme taşıdır. Eski Türklerde “bileği demiri” olarak da geçer.⁶⁶⁶ Kılıçların ya da bıçakların yüzeylerinin parlatılmasında kullanılır. Günümüzde bunun yerini zımpara taşı almıştır. Bıçakçılar, küçük ve basit atölyelerinde bıçak yapmanın yanında parlatma, bileyleme ve törpüleme gibi işleri de yapmaktadırlar. **Testere** (Destere), katlanmayan büyük boy bıçaklardır.⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 297

⁶⁶⁵ M. Ö. Oğuz, M. Ezgi; *a.g.e.*, 2006, s. 42.

⁶⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 2000, C. IV, s. 106.

⁶⁶⁷ Murat Kavaklı, *Bursa Bıçakçılık Tarihi*, Bursa, 2007, ss. 57-64.; Mustafa Reşat Sümerkan, *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Trabzon, 1998, ss. 134-135.

Bıçakların yaptığı kılıç, pala, yatağan, saldırma, hançer, kama, destere, balta, teber, satır, mızrak, ok, yay, çakı, makas, şiş, keser, çapa, orak, tırpan, kırklık gibi aletler aslında bıçak kategorisindedir. Genel olarak bıçaklar şöyle gruplandırılırlar:

1. Et-Mutfak İşlerinde Kullanılan Bıçaklar: Kesim, yüzme, sıyırma, döner, balık, şiş gibi çeşitleri olan et bıçakları ve ekmek, sebze, meyve, soğan vb. çeşitleri olan mutfak bıçaklarıdır.

2. Sanayi Alanında Kullanılan Bıçaklar: Marangozların motorlu disk testere bıçakları vb.

3. Avcılıkta Kullanılan Bıçaklar: İzci bıçağı vb. yüzlerce çeşit av bıçağı vardır. Bu bıçaklar, namlusunun dişli, oluklu, eğimli, düz oluşu ve saplarının özelliklerine göre değişik isimler alırlar.

4. Tarım ve İnşaat Alanlarında Kullanılan Bıçaklar: Orak, tırpan, çapa, keser, testere, balta, kazma, murç, keser, keski, budama makasları ve çim bıçakları vb.

5. Tıp Alanında Kullanılan Bıçaklar: Neşter, kemik testeresi, özel makaslar vb.

6. Askeri Alanda Kullanılan Bıçaklar: Kılıç, pala, yatağan, meç, kama, hançer, balta, mızrak, süngü vb.

7. İnsanların Korunma Amaçlı Üstünde Taşıdığı Bıçaklar: Kılıç, kama, hançer, yatağan, koltuk kaması, bel bıçağı vb. ⁶⁶⁸

V. Demircilik

Demircilikte örs, çekiç, kıskaç, maşa, körük olmazsa olmaz aletlerdendir; ancak bir demirci dükkânında daha pek çok araç gereç vardır. Hammaddesi demir olan bu aletler, yine demirden yeni aletler üretmektedir. Demirci dükkânında bir uyum içinde bulunan bu aletler, çıkardıkları seslerle de ahenk içindedirler.

Demircilikte kullanılan örs, demirden yapılan malzemelerin ateşte ısıtılıp şekil vermek amacıyla üzerinde dövüldüğü yerdir. Demircinin en önemli aracıdır ve örslerin değişik şekilleri vardır. **Balyoz** ya da **çekiç**, örsün üzerinde demir parçasına şekil vermek için vurmaya yarayan alettir. **Kıskaç (ateş maşası)**, işlenecek olan demirinveya bakırınocağa konulması ve ocaktan çıkarılması esnasında demiri ya da bakırı tutmak için kullanılmaktadır. Bu alet, kızgın hale getirilmiş demiri ateşten alıp örs koymak ve evirip çevirmek için maşa ödevi görmektedir. Sadece demircilikte değil, bakırcılık, kalaycılık vb. mesleklerde de kullanılmaktadır. **Demirci körüğü**, ateşi canlandırmak

⁶⁶⁸ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 10.

için açılıp kapanarak içindeki havayı ateşe üflemeğe yarayan alettir. Ocak **küreği** ve ocağı karıştırmaya yarayan **demir çubuk** da körüğe yardımcı olan aletlerdir.⁶⁶⁹ Bu aletlerin dışında hammaddesi demir olan Anadolu'nun farklı yörelerinde farklı adlandırmalarla karşımıza çıkan aletler bulunmaktadır. Bunlar, **makas, tav araçları, varyozlar, lalamlı, mühür, tığ, saplık usturası, saplık demiri, delikli pleyt, yığma pleyt, demirci konisi, şahmerdan (hava çekicileri), çap kumpası, testere tezgahı, profil makas tezgahı, elektrik kaynak makinası** vb.⁶⁷⁰ **Keybir**, Manisa Kula'da demiri döverken kullanılan balta tipi bir alettir. Limaki, **demir zımpara** ya da **törpüyü** karşılamaktadır.⁶⁷¹ Ankara Güdül'de **demir testere**, demir kesmek için kullanılan testere'dir.⁶⁷²

Anadolu'daki demircilerin mesleklerini icra ederken kullandıkları demir aletler yanında ürettikleri aletler de demirdendir. Örneğin; Konya/ Bozkır çevresinde, özellikle Bozkır'ın Çağlayan Kasabası ve Ahırlı ilçesinde yoğun olmak kaydıyla yöredeki yüz merkezde otuz kadar demircinin olduğu söylenmektedir. Bu demirci ustalar, **silah, bıçak, kama, balta, keser, kazma** ve diğer tarım aletleri kullanılırken silah ve bıçak yapımında çok ileri gitmişlerdir. Ahırlı'da **pulluk, saban, balta, keser** ve diğer **el avadanlıkları** yapılmaktadır. Çok uzun süreden beri Bozkır'ın Dere Kasabası'nda **tüfekçilik** yapılmaktadır. Yapılan tüfek çeşitleri arasında ise; **çakmak taşlı tüfekler, şey şanallar/ yivli silahlar**, 25 cm. uzunluğunda olup, bindirme veya tek olarak yapılan **el silahı, martini silah, toplu tek kırma ve çifte tabancalar, dolma tüfekler** vardır. Günümüzde ise yörede tüfek imâlatını yapan kimse bulunmamaktadır.⁶⁷³

VI. Dokumacılık

Dokumacılıkta kullanılan ahşap **dokuma aleti, yün tarağı, çıkırık, kirmen, kirkir** ve **halı makası** demirden yapılan araçlardır. **Ahşap dokuma aleti**, çitalardan yapılmış dikdörtgen biçiminde iki basit çerçevenin kısa kenarları ortasına açılmış deliklerden demir veya ağaç bir çubuğun geçirilmesiyle oluşan ip dokuma gereçidir. **Yün tarağı** ise, koyun tüylerini taramaya yarayan alettir. Tarağın yüzeyi tahtadandır; uçları ise demirden yapılan çivilerden oluşmaktadır. **Çıkırık**, yünü ipliğe dönüştürmek

⁶⁶⁹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 293; B. Ögel, *a.g.e.*, Ankara, 2000, C. IV, ss. 279-286.

⁶⁷⁰ Tuncer Baykara, *Yatağan*, Tokyo, 1984, s. 111; M. Ö. Oğuz; M. Ezgi; *a.g.e.*, Ankara, 2006, ss. 39-41.

⁶⁷¹ *Şükri Aşkın*, Manisa/ Kula, (Mülakât Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012.

⁶⁷² Orhan Acıpayamlı, *Zanaat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1976, s. 50.

⁶⁷³ Ali Ulvi Ülker, "Kültür Diliyle Bozkır", *Bozkır Çevresi ve Köyleri Yardımlaşma ve Kültür Derneği* Yay., İstanbul, 2003.

için dokumacılıkta kullanılan bir alettir ve Anadolu'da “çıgırık, çırık, elicek, kölecen, kelepçen, kollu, yüğrük” adlarıyla anılmaktadır. Çıkrıklar ağaçtan ya da demirden yapılmaktadırlar. **Kirmen**, Anadolu'da “iğ, kirman, fengire, siğ ve teşi” adlarıyla anılır ve ağaçtan yapılmış, baş kısmı yuvarlak, dörtgen veya artı biçiminde, birleşimi iki tahtadan oluşan, yünü ipliğe dönüştürmek amacıyla kullanılan bir dokuma aracıdır. Başlığı dörtgen biçiminde olan bu kirmenlerin tepesinde ise demir bir çengel bulunmaktadır. **Halı kirkiti**, ağaç veya demir saplı, kurşun gövdeli, tarak gibi dişleri bulunan ve dişleri ipler arasına girerek düğüm iplerini sıkıştırmaya yarayan bir dokuma aracıdır. Ahşap olanlarının yanı sıra demirden olanları da vardır. **Halı makası**, halı dokuması bittiğinde arta kalan uzun iplerin kesilmesi amacıyla kullanılır. Makasın iki ucu el yardımıyla sıkıştırılarak uzun saçaklar kısaltılır. Tarak, keçi kılında bulunan kürkütü ayırmaya yarayan taraktır. Demirden olanları da vardır.⁶⁷⁴ Isparta Gönen'de de ilmiğin ucunu kesmek için kullanılan bıçağa “**halı bıçağı**”, düğüm iplerini kesmekte kullanılan bıçağa “**halı makası**” denir.⁶⁷⁵

VII. İşlemecilik

İplikle yapılan ince işlerde **möhlüke (keski)** kullanılmaktadır. Bu alet, yedi sekiz santimetre uzunluğunda ahşap bir sapı olan orak şeklinde kıvrık ve sivri uçlu bir bıçaktır. Dival işinde deseni kartondan oyarak çıkarmak, kabartma kartonu hazırlamak için kullanılır.⁶⁷⁶

VIII. Kaşıkçılık ve Bastonculuk

Yapılan kaşıklar tahta kaşıklardır. Kaşık yapımında **keser, kaşık bıçağı, igde, törpü, kazıyan, iç kazıyan** vb. aletler kullanılmaktadır. Bu aletlerin sapları tahtadan olup, uç kısımları çeliktendir. Bastonculuk da bazı yörelerde yaygın bir meslektir. Baston yapımında da diğer el sanatlarındaki gibi **keser, mengene aleti, çekiç, oyma keseri, oyma tığı** ve **kaşık bıçağı** kullanılmaktadır. Bu aletlerinde sapları tahta, uç kısımları ise çeliktir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 265-269; Ahmet Sarı, *Kile Yolculuk*, Denizli, 2012, s. 152.

⁶⁷⁵ O. Acıpayamlı, *a.g.e.*, 1976, s. 91.

⁶⁷⁶ F. Akpınarlı vd., *a.g.e.*, s. 47

⁶⁷⁷ Tevhide Özbağcı vd., *Göynük El Sanatları*, Ankara, 2010, ss. 176-180; Fatma Nur Başaran, “Çanakkale İli Biga İlçesi'nde Bir Baston Ustası”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, 2008, ss. 527-534.

IX. Kuyumculuk

Örs, kargaburnu, kürek, maşa, pense, makas, eyer, kumpas, kıl testere, tel pensesi, pergel, el matkabı, pota, makas, keski zımbaları, çekiç vb. aletler kullanılmaktadır. Bu aletlerin hammaddesi ise genellikle demirdir.⁶⁷⁸ Kuyumculuktaki mihlama sanatında da **çelik kalemler**, bir nevi çelik olan **martela**, çelik zımba olan **acene, demir mengenerler kullanılmaktadır.**⁶⁷⁹

X. Nalbantlık

Türklerde göçebe ve atlı bir kültürün mirası olan nalbantlık, çok yaygın bir meslektir. Aslında nalbantlar da demircidir; ancak nala talebin çok olduğu dönemlerde demirciliğin bir alt kolu gibi görülmüştür. Günümüz insanında ise at biniciliği çok azdır. Bu nedenle de meslek, yok olmaya yüz tutmuştur.

Nalbantın kullandığı en önemli alet, naldır. **Nal**, çekici ve koşum hayvanlarının, tırnaklarının aşınmasını önlemek için ayaklarına geçirilen araçtır. Sacdan yapılmış altı delikli madeni kapalı nal ve sacdan yapılmış her iki tarafta üçer tane deliği olan iç kısmı açık, madeni açık nal en yaygın kullanımlarıdır. Bunların yanı sıra “Lastik Nal”, “Mahmuzlu Nal”, “Buzlu Nal”, “Kapalı Nal”, “Alaturka Nal” gibi birçok nal çeşidi vardır.⁶⁸⁰

Nalbantlar, nal yaparken ve nal çakarken bazı aletler kullanmaktadırlar. **Çekiç** ya da **nallama**, atın ağına konularak nalı çakmada kullanılır. **Zımba**, iyice kızdırılan nalı hayvanın ayağına tam uyabilecek şekle gelinceye kadar döven alettir. Zımba yardımıyla her iki tarafa da üçer tane delik açılır. **Nalbant kerpeteni**, eski nalları ve mihları sökmeye, tırnağın uzayan kısımlarını kesmeye yarayan bir alettir. **Mih**, demirden yapılan nal çivisinin diğer adıdır. Madeni nal çivisi ve lastik nal çivisi olmak üzere iki çeşidi vardır. Eski Türkler, çivi için “kadak” demişler ve hatta çivinin işlevini göstermek için “demir kazığı yere çakmak” ifadesini kullanmışlardır.⁶⁸¹ **Eğ- Törpü**, nal çakıldıktan sonra nalın tabanının düz olmasını sağlamak için eğ ile törpülemeye yarayan alettir. **Gavaşa** ya da **yavaşak**, nal çakarken atın ısırmasını ve saldımalarını engellemek için atın burnunun sıkıştırıldığı alettir. **Bıçkı**, lastik nalın kenarlarını

⁶⁷⁸ Mediha Güler, Zeliha Sarıkaya; “İhtişamlı Osmanlı Kaftanlarından Esinlenerek Oluşturulan Takılar”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, ss. 176-208.

⁶⁷⁹ Mustafa Ülseven, “Kuyumculukta Kıymetli Takılar ve Mihlayıcılık Sanatı”, *Antika*, İstanbul, 1972, S.18, s. 23.

⁶⁸⁰ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 293.

⁶⁸¹ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. III, ss. 77-78.

kesmede kullanılan alettir. **Mengene** ya da **matkap**, demiri delmek için kullanılmaktadır. **Nal çekici** de nalı delmek için kullanılır. **Satır**, atın ayağını düzeltmek için kullanılan alettir. **Yontacak**, çıkartılan nalın altında birikmiş pislikleri temizlemeye yarar. **Kırklık**, hayvanların ve özellikle atların yelesi ve ayaklarında bulunan fazla tüyleri kesmek için kullanılır. Tırnak kesmek için kullanılan kerpetene **sıntıraç** denilmiştir.⁶⁸²

XI. Örücülük

Tığ, çelik, plastik, alüminyum, tahta vb. materyallerden yapılan bir ucu düz, diğer ucu kancalı olan araçtır. Kalınlıklarına göre numaralandırılmış olarak satılır. **Şiş**; çelik, plastik, alüminyum, tahta vb. materyallerden yapılan bir ucu sivri diğer ucu ilmeklerin kaymaması için kapatılmış ikili kullanılan araçtır. Kullanılacak örgü ipliğinin kalınlığına göre numaraları değişmektedir. **Firkete**, “U” şeklinde metal, alüminyum ve çelikten yapılmış bir araçtır. Aracın ara genişliği bir santimetreden başlayarak yedi-sekiz santimetreye kadar kullanılacak iplik kalınlığına göre seçilmektedir. **Mekik**, çelik, plastik veya alüminyumdan yapılmış iki oval parçanın arasında iplik sarmak için küçük bir masuranın bulunduğu araçtır. **Tarak**, çorap örücülüğünde kullanılan tahtadan yapılmış; ancak tersten çiviler çakılarak hazırlanmış bir alettir.⁶⁸³

XII. Saraçlık (Saraciye)

Saraçlık mesleğini yapan ustalar, binek ve taşıma hayvanı olarak kullanılan atın binit ve koşum takımlarını üretirler. Bu takımları yaparken de **bıçkı**, **orak**, **masat**, **çengel**, **biz**, **pergel**, **çekik** gibi demirden yapılmış aletleri kullanırlar.⁶⁸⁴

XIII. Tarakçılık

Anadolu’da ahşap, fildişi, kemik ve demirden tarak yapımı çok eskidir ve bir gelenektir. Özellikle kemik tarak yapımıcılığı çok yaygındır. Bu taraklar yapılırken

⁶⁸² Mustafa Acar, *Safranbolu El Sanatları*, Safranbolu, 2006, ss. 107-113; M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 293.

⁶⁸³ Mediha Güler, *Hemşin ve Çamlıhemşin El Örgüsü Çoraplar*, ss. 20-23; Feriha Akpınarlı vd., *Çankırı El Sanatları*, Ankara, 2008, s. 163.

⁶⁸⁴ Bekir Şişman, *Teknolojik Gelişimin Kültürel Değişime Etkisi Bağlamında Vezirköprü Halk Zanaatları*, İstanbul, 2007, ss. 583-598.

demirden yapılmış olan **keser**, çeşitli boylarda **eğeler**, **testere**, **törpü** ve **makine mengenesi** kullanılır.⁶⁸⁵

XIV. Yorgancılık

Yorgancılıkta yorgan yüzüğü, iğne ve çuvaldız demirden yapılan araçlardır. **Yorgan yüzüğü** ya da **yüksük**, yorgancılık mesleğinde yorgan dikiminde kullanılır. Demirden yapılmış kalın halka şeklinde olan ve dikiş dikiminde kullanılan dikiş yüzükleri de vardır. **İğne**, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde “dike, dördür, gıyık, kıyak, kızık, sokacak, tebene” vb. adlarıyla bilinen ve hemen hemen tüm mesleklerde kullanılan çelikten yapılan bir gereçtir. İşlevine ve yöreye göre çeşitlilik göstermektedir. **Çuvaldız** da “Babıcık, gıyık, ılık, çeken, kazıl, kıyak, tebene” vb. adlandırmaları olan, adı üzerinde çuval ve benzeri dokumaları dikmekte kullanılan ucu yassı ve eğri, büyük iğnedir. Genellikle normal iğnenin dikemediği işlerin dikiminde daha büyük olan çuvaldız kullanılır.⁶⁸⁶

2.3.2. Ev ve Mutfak Araçlarında Demir

Ev düzeni içinde özellikle de mutfaklarda kullanılan demirden yapılmış araç gereç oldukça çoktur. Bunlardan bazıları; bıçaklar, satırlar, sacayaklar, hamur ve ekmek hazırlama araçları, ev araçları, ateş ütöleri, leğenler vb. dir.

Bıçak, hem mutfak aracı olarak, hem de silah olarak kullanılmış, hammaddesi demir olan bir alettir. Bıçakçılar, bıçaklarını kullanım amaçlarına göre yaparlar. Türkler, kılıç tipli bıçaklar, bağ bıçakları, mutfakta kullanılan kasap bıçakları, büyük ekmek bıçakları, meyve bıçakları ve mutfak dışında kullanılan bir-iki-üç ağızlı veya ustura ağızlı bıçaklar, tıraş bıçakları, usturalar, çakılar ve farklı adlandırılan küçük bıçaklar yaparlardı. Bu bıçakların yanında el sanatlarında kullanılmak üzere üretilen özel adlarla anılan bıçaklar da vardır. Bıçak, çelikten yapılmakta ve bıçak yapımında biri pas tutan, diğeri pas tutmayan iki çeşit çelik kullanılmaktadır. Pas tutmayan çelikler, bilhassa ev bıçaklarında kullanılmaktadır. Örste dövme şeklinde yapılan bıçaklar, daha iyi kestiği için pas tuttuğu halde çok kullanılmaktadır. Anadolu'da kadınların ceplerinde taşıdığı küçük bıçaklara da **çakı** denmektedir.⁶⁸⁷ Anadolu'nun birçok yerinde Denizli Yatağan/

⁶⁸⁵ Songül Kuru, Güler Mert; “Bolu İli Gerde İlçesi Geleneksel El Sanatlarından Kemik Tarakçılık”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, 2008, ss. 318-326.

⁶⁸⁶ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 287.

⁶⁸⁷ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. IV, ss. 79-105.

Kızılhisar, Bursa, Sivas/ Divriği, Trabzon/ Sürmene, Bursa gibi yerlerde üretilen bıçaklarla ilgili ayrıntılı bilgileri silahlar bölümünde almayı uygun bulduk.

Çelik bıçaklık, bıçaklıklar ve yemek takımları için kullanılan araçlardır.⁶⁸⁸ **Satır**, büyük boyutlu, demirden yapılmış veya bıçakların kesemediği şeyleri kesmeye yarayan enlice ve kısa saplı ağır parçalama bıçağıdır. Genellikle sapıyla birlikte bir bütün olarak üretilir ve sapı genellikle demirdendir. **Çay kazanı**, evlerde, konaklarda ve özellikle kahvehanelerde çok sayıda kişiye kısa sürede çay hazırlamak ve sürekli taze çay sunumu yapabilmek amacıyla kullanılırlar. Genellikle çelik ve bakır gibi metallere üretilirler. **Halle**, yaklaşık iki metre çapında elli, altmış santimetre yüksekliğinde, sacdan yapılmış bir kaptır. Bu halleler, şire, domates ve bulgur yapmak için kullanılırlar. Demirden veya bakırdan yapılmış çeşitli büyüklükteki **tencere**, **tava** ve **siniler** de çok amaçlı kullanılırlar. **Sini**, sofraya yemek taşımak, yer sofrası veya sofranın altına üzerine konularak yemek için kullanılan yuvarlak tepsidir.⁶⁸⁹ **Nahese**, sacdan yapılmış, iki kulplu, ağzı dibinden geniş, her tarafı delikli bir kaptır. Üzüm sererken, buğday yıkarken, domates salçası yaparken, topraklı zeytin ufaklarını yıkarken kullanılır.⁶⁹⁰ Anadolu'da kullanılan adıyla **mucur**, demirden yapılmış tahıl ölçmede kullanılan dört kiloya denk gelen bir araçtır. **Yarumla/ yarumlu** ise, ağaçtan ya da demirden yapılan dört kiloluk tahıl ölçme aracıdır. **Dükkân terazisi**, daha çok bakkal tipi küçük esnaf kullandığı için iki ayrı kefedenden oluşan demirden yapılmış bir alettir. Bir ölçüm birimi için kullanılan **okka** 1,183'dür. **Kilogram**, terazilerde kullanılan ölçü birimleridir. Kilogramların 1, ½ ve 2 gibi çeşitleri bulunmaktadır. **Yassı kilogram**, demirden yapılır ve bu kilogramın ortasında küçük bir delik bulunmaktadır. Yassı kilogram, özellikle bakkal terazilerinde kullanılmaktadır. **Kantar**, tartma işleminde kullanılan ve diğer tartma aletlerinden biraz farklı olarak demirden yapılan araçtır. Ağırlık sıfırken yatay duran bir kaldıraç koluna dik olarak tutturulmuş bir ibrenin sapmasıyla kütleleri tartan bir araçtır. **El terazisi**, bir kolun iki ucuna asılı iki kefedenden oluşan ve ağırlık ölçmede kullanılan bir alettir. El terazileri, demir ve tahta olmak üzere iki türlü yapılmaktadır. Demirden yapılmış terazilerde, kefelere eşit uzunluktaki zincirlerle denge koluna bağlanmaktadır.⁶⁹¹ **Terazinin** tam ortasında bir karınca vardır ve bu teraziye tutmak veya bir yere asmak amacı ile yapılır. Bunun

⁶⁸⁸ E. Tekin, "Çelik Bıçakçılık" maddesi, *a.g.e.*, s. 44.

⁶⁸⁹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 217; M. Ö. Oğuz, *Turkey's Intangible Cultural Heritage*, Ankara, 2010, s.138-140.

⁶⁹⁰ Mustafa Atik, *Kilis Kültüründen Bir Bekke*, Ankara, 2011, ss. 28-37.

⁶⁹¹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 185-187.

sayesinde ölçekle yerde asılır ve aynı seviyeye gelmek için ölçekler dengelenir. Tartılması gereken bir şey terazinin ölçğine konur ve kilo diğer ölçek konularak ölçülür.⁶⁹²

Şeker makası, doğu illerimizdeçay, kıtlama denilen bir gelenekle, şeker ağızdayken yavaş yavaş eritilerek içilmektedir. İlk önceleri makas kullanılmazken sonraları şekerler makasla kırılmış ve öyle içilmiştir.⁶⁹³ **Çay kaşığı**, çoğunlukla metalden üretilir. **Kepçe (çomça-çömçe)**, kazanlarda yemek pişirilirken yemeği, çorbayı karıştırmaya yarayan delikli veya deliksiz, büyük ve uzun saplı, tahta veya madenden kaşıktır. Asya Türklerinde demirden yapılan değişik şekillerde kaşıkların, kepçelerin ve kaşıklıkların olduğu bilinmektedir.⁶⁹⁴ **Helke (bakraç)**, bakırdan yapılmış dip ve ağız kısmı geniş, üzerinde demir tutamacı bulunan bir kaptır. Çeşmeden su getirmek, ineklerin sütünü sağmak vb. amaçlar için kullanılmıştır. **Tencere-yemek kazanı**, tencere,yemek pişirmeye yarayan kapaklı, demir ve bakır gibi madenlerden yapılmış kaplardır. Yemek kazanları da düğün, mevlüt, yağmur duası gibi ritüeller için yemek pişirilen özel maden kaplarıdır.⁶⁹⁵ **Sahan**, mutfakta tek kişilik yemek pişirilebilen, daha önce pişirilmiş yemeğin ısıtıldığı veya içine sıcak yemek konarak sofraya getirilen yuvarlak, küçük, yayvan, düz ya da kulplu madenî kaptır. **Elsıyan (ısıran, eysıyan, ıskaran)**, hamur kesme ya da hamur teknesinden hamur kazıma işlemlerinde kullanılır. Genellikle demirdendir.⁶⁹⁶ Manisa Kula'da hamur kesmek için kullanılan bu araca "hamur ıskıranı", temizlik için kullanılanına "kürek" veya "ısgıran" denilmektedir.⁶⁹⁷ **Sac-levha demir**, yere yayılmış, alçak mesafede levha bir demirdir. **Sac-sacayağı** ise her türlü pişirme aracının ateş üzerine yerleştirilmesine yarayan üçayaklı çeşitli büyüklüklerdeki bir altlıktır. Genellikle ekmek, yufka, bazlama, börek, gözleme, pide, pizza, tek ve çift katlı börek pişirmede kullanılır. Sacın iç kısmı da kebab pişirmede kullanılabilir. Sac, altından ateşle tutuşturulur. Ateş güçlü olmaz. Ekmek yapılacağı zaman genellikle yakılır. Sac, tandır, fırın et pişirme veya ekmek yapmada samanla tutuşturulur. Kurban Bayramlarında çukur üzerine saç çevrilerek et pişirmede kullanılır.⁶⁹⁸ Aynı zamanda sacayakları, üzerine sac, tencere, kazan vb. gereçleri

⁶⁹² M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2010, s. 121.

⁶⁹³ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 186.

⁶⁹⁴ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. IV, ss. 211-217.

⁶⁹⁵ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 222-233.

⁶⁹⁶ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 234-244.

⁶⁹⁷ Hüseyin Şahin, *Tarihin Güzel Mirası Kula*, Kula, 2010, ss. 250.

⁶⁹⁸ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2010, s. 161.

koymaya yarayan araçlardır.⁶⁹⁹ Anadolu’da eskiden sacayaklarında, sac kebabları yapılmış. Ayrıca sacayaklarının tandır sacayağı, çay ve süt sacayağı, kazan ve tencere altlığı gibi adlandırmaları da vardı.⁷⁰⁰

Çamaşır kazanı/ çamaşır leğeni, çamaşır yıkamaya yarayan bakırdan ya da demirden yapılmış olan kazana denir. Örneğin, Şanlıurfa’da bu kazanlara “Ges kazanı” denmektedir. Çamaşır leğeni de genellikle içinde bir şey yıkamak için kullanılan plastiğin yanı sıra bakır ve demirden yapılan bir tür kaptır.⁷⁰¹ Çamaşır kazanlarının yanında bulgur kaynatmak, helva karmak, kavurma ve pekmez yapmak gibi amaçlar için kullanılan kazanlar da vardır. Eski Türklerde az da olsa demirden kazanların olduğundan bahsedilmektedir. Kazanla birlikte demirden tencere, tava, sahan da kullanmışlardır.⁷⁰² **Ateş (kömür) ütöleri**, tabanından dökülen küllerin toplanması için ızgarası olan, içine kor haline getirilmiş olarak ataş konulan ütüdür. Arka tarafında da ızgaranın altından toplanan küllerin boşaltılması için bir kapağı bulunmaktadır.⁷⁰³ Eski Türkler bu ütöler için; “Mala biçiminde bir demir parçasıdır; dikiş yerlerini bastırmak için kızdırılarak elbise üzerine basılır.” şeklinde bir tarif yapmışlardır.⁷⁰⁴ Çinliler, Türklerin otağlarda kullandıkları demir ayaklı lambalardan da bahsetmektedirler.⁷⁰⁵

Dökme demirden **ızgaralar**, günümüzde de etin lezzetli pişirilmesi için tercih edilen ürünlerdir. Yaptığımız saha çalışmalarında, özellikle Güney Doğu Anadolu’da, Antep, Maraş ve Adana gibi illerimizde **şiş, maşa, ızgara, ızgara altlıkları** vb. araç gereçlerin sıcak demirciler tarafından yaygın olarak üretilmekte olduğunu gördük. Hatta bu ürünler Anadolu’nun diğer bölgelerine de buradan dağılmaktaymış. Anadolu’da eski Türklerde de “kebab şişi” için “evreç”; ekmek sacı için “ıskara” ve ıskara yerine kullanılan demirler için ise “ateşlik, kısıki” denildiği bilinmektedir. Bu iki aracın birlikte kullanılması da muhtemeldir.⁷⁰⁶

Gaziantep’te kasapların et asmak için kullandığı çengele **çangal**, et döğmek için **et keseri** ya da **satır** denilmektedir.⁷⁰⁷

⁶⁹⁹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 244-245.

⁷⁰⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. IV, ss. 290-293.

⁷⁰¹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 257.

⁷⁰² B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. IV, ss. 239-269.

⁷⁰³ M. Atik, *a.g.e.*, 2011, s. 132.

⁷⁰⁴ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. V, s. 99.

⁷⁰⁵ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. VII, s. 35.

⁷⁰⁶ Arif Taşdemir, Gaziantep, Mustafa Bülbül, Kilis, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷⁰⁷ Cemil Güçyetmez, “Gaziantep Demirci Pazarında Ahmet Parlar ile Bir Konuşma”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1961, C. 4, S. 255, s. 15.

Kars Etnograya Müzesinde vedra, teneke, ibrik ve litrenin tenekeden yapıldığı; kova, güğüm, maşrapa ve sacın saçtan yapıldığı tespit edilmiştir.⁷⁰⁸

2.3.3. Hayvan Koşumu ve Donanımıyla İlgili Araçlarda Demir

Türkler, Asya'da göçebe bir yaşam sürerken at ve diğer hayvanlar onların yaşamında vazgeçilmez olmuştur. Bu nedenle onlar, “atlı kültür” olarak tanımlanmışlardır. At; onlar için hem savaşta, hem günlük hayatlarında bir yoldaştır. Bu yoldaşın ve diğer hayvanların da kendine ait koşumu ve donanımı vardır. Bu koşum ve donanımlar; **nal, mih, gem, zincir, tasma, üzengi, koza, çan, zil, kurt kapanı, hıltar, kaşağı (tarak)** vb. dir.

Nal

Türklerin “Bir mih bir nal, bir nal bir at kurtarır.” sözü, mihın ve nalın ne kadar önemli olduğuna işaret etmeye yetmektedir. At, eşek, katır ve öküz gibi hizmet hayvanlarının tırnaklarının aşınmasını ve kırılmasını önlemek için çiviyle hayvanların toynağına çakılan oluklu “U” veya yaprak formunda demire “nal” denmektedir. Nal, atın yalnız tırnak sağlığını korumak ve tırnağın dayanma gücünü artırmak için değil, gerektiğinde birçok ayak hastalığının dağıtılması amacıyla da kullanılmıştır. Bilimsel araştırmalar, demirden yapılan nalların ilk kez Türkler tarafından kullanıldıklarını ortaya koymuştur. Danimarka-Kopenhag Veteriner ve Tarım Üniversitesinin Veterinerlik Tarihi Müzesinde Türklerin kullandıkları en eski nal örnekleri bulunmaktadır. Türklerin Anadolu'ya geçişinden sonra yazılan ve Türkçeye çevrilen baytarnamelerde de at nalları hakkında geniş bilgiler vardır. Hatta dünyanın en değerli nüshaları İstanbul ve Bursa Kütüphanelerinde bulunan “Naserî” adlı Baytarname'nin “Ayak Hastalıkları” bölümü, XVIII. yy'a kadar yazılmış en iyi eserlerdendir. Bu eserde üç yüz naldan bahsedilmekte, kırk kadarının da çeşitli ayak hastalıklarının tedavisinde kullanıldığından bahsedilmektedir. Osmanlı kaynaklarında ve İstiklal Savaşı'nı konu alan eserlerde de nalbantlık ve bu meslekte kullanılan nallardan bahsedilmektedir.⁷⁰⁹

Nal yapımında uzmanlaşanlara “nalbant” adı verilmiştir; ancak atların hayatını kolaylaştıran nalbantlar artık bir bir yok olmaktadır. Atın ve nallanan eşek, katır, öküz

⁷⁰⁸ Cemender Arslanoğlu, “Posof Köylerinde Giyim-Kuşam, Ev-Bark”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1972, C. 14, S. 23, s. 6327.

⁷⁰⁹ Ferrun Dinçer, “Nal'ın Tarihte, Kurtuluş Savaşı'nda ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, *II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, 1982, ss. 49-51.

gibi hayvanların gündelik hayatımızdan yavaş yavaş çıkması ile de nalbantlık yok olmaya yüz tutmuştur. Nallamaya özel kullanılan bazı aletlerle bu işlem şöyle yapılmaktadır: “Nallanacak at, nalbandın işliğine getirilir. Önce tırnağındaki eskimiş nallar sökülür. Eğer atın ayağında çivi ya da başka bir yabancı madde batması sonucu oluşmuş herhangi bir yaraya rastlanırsa, bu yaranın içinde birikmiş olan irin, **tırmık bıçağı** adı verilen ucu sivri bir aletle temizlenir. Sonra da yara, katran sürülerek iyileştirilir. Tırmık bıçağı, dişçilerin, tedaviye gelen insanların ağzını kontrol için kullandıkları kaşığa benzemektedir. Eğer nalbantta gerektiği zamanda istenen boyutta nal mevcut değilse, çelik kadar sert olan bu nallar, uygun ölçüye getirilmek üzere nalbant tarafından özel **sac makası** ile kesilip örs üzerinde düzeltilir. Her at nalında karşılıklı iki sırada üçer çivi deliğinden altı çivi deliği vardır. Bu çivilerin her biri özel nalbant çekiciyle sertçe vurularak iyice yerine oturtulur. Çivi, belli bir açıdan çakıldığı için atın canı kesinlikle acımaz. Atların tırnaklarına çakılması için kullanılan bu çiviler, özel olarak demirciler tarafından üretilmektedir. At nallanırken nalbant bir çiviye, bir nala vurur. Bu yöntemle nalın toynaktaki gerekli yerden kayması önlenir, çakılacağı yere tam olarak oturması sağlanır. Nalbantların kullandığı dört çeşit nal vardır. Bunlar; “düz nal, askeriye nalı, demirli ve demirsiz lastikli nallar”dır. **Düz nal**, tamamı saçtan yapılmış ortası kapalı, et kalınlığı bir santimetreye yakın olandır. **Askeriye nalı**, ortası boş, kenarları bir buçuk santim eninde, et kalınlığı bir santimetre civarında olan klasik (alafranga) naldır. Bu nal, öbür türlere göre daha az hacim kapladığından ve hafif olduğundan yarış atları için tercih edilmektedir. **Demirli lastikli nal**, genellikle at arabalarının çekiminde kullanılan atların ayaklarının, taş döşeme yollarda kaymaması için yapılır. İnce bir lastik tabakası nal ile hayvanın toynağı arasına yerleştirilir. Demir nal ile yere basılacak bölüme, kesimi özel olarak yapılmış, bir santimetre et kalınlığında otomobil dış lastiği türünden bir kaplama geçirilir. Eskiden bu kaplamalığı nalbantlar, otomobil dış lastiğinden kendileri keserek kullanırlarmış. Bugün ise bu nallar, bir kısım imalathanelerde özel olarak yapılmaktadır. **Demirsiz, sadece lastikten nal** ise, hafif işlerde kullanılan binek ve yük hayvanlarının ayağına çakılmaktadır.⁷¹⁰

Gaziantep Oğuzeli’nde yaptığımız bir derlemede, demirci **Arif Taşdemir** dedelerinin nasıl nal yaptığından şöyle bahsetmiştir:

“Ben nal yapmıyorum. Demirciliği öğrendiğim dedem **Abdurrahman Taşdemir** nal yapardı. Bu işin ustasıydı ve demirin dilinden anlardı. Nal sert olmalı ve

⁷¹⁰ M. Ali Diyarbakırlıoğlu, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar*, İstanbul, 2010, ss. 45-51.

tabanı ayarlı olmalı, derdi. Açık ve kapalı nal yapardı. **Açık nal** askeri nala; **kapalı nal**, hayvana yapılan nala verilen addı.”⁷¹¹

Bugüne kadar Türk halkının kullandığı bütün hayvanların pek çoğuna; özellikle de atlara yerli Türk nalı çakılmıştır. Türk nalı umumiyetle çivisiz 280-300 gramağırlığında, 9.5-12 cm. genişliğinde ve 4.67 mm. kalınlığında **demir bir levhadır**.⁷¹² Atın dışında merkep, katır gibi hayvanlara da nal çakılmıştır. Hatta nallar, bu hayvanların adlarıyla birlikte anılır olmuştur. At nalı, merkep nalı, katır nalı gibi. Hatta alafranga nalı bile vardır. Bu nal, yarış ve fayton atlarına çakılır.⁷¹³

Manisa/ Kula’da öküzlere çakılan nallara **çift çarık** denir. Bu nallara çakılan çiviler, eskiden demir az olduğu için kaynatılıp tekrar kullanılmıştır. Bu nedenle iki parça olan bu nalların adı, çift çarıktır.⁷¹⁴ Atların tırnaklarını kesen alete **Sutureç** denir. **Nalbant çekici** de atların ayaklarını nalamak için kullanılan çekiçtir.⁷¹⁵

Nalbantlık, Orta Anadolu’da, hatta Konya/ Bozkır’da az da olsa yapılmakta olan bir meslektir. Bozkırlı nalbant Hayrettin Dönmez, usta nalbantlık sanatının kaybolmaya başladığını söylerken, ilçe merkezinde iş yetiştiremedikleri yılları hayal ederek o yıllara ait anılarından örnekleri şöyle vermiştir:

“Seyyar nalbantlar gezerdi köy köy, böylece yığılma önlenirdi. Ata, katıra, eşeğe, ocakta çekiç altında nal döğerdik. Önce arabalar, sonra atlar gelmez oldu. Nalbantlık bize bir unvan olarak kaldı. Namımız nalbant; amma işimiz değil. Kimimiz hurdacı olduk, kimimiz soğuk demirci... Arazisi sarp, kayalık, taşlık, inişli ve çıkışlı olan Konya Bozkır’da yapılan nalların da hiç deliği yoktur.”⁷¹⁶

Nalbantçılık, günümüzde eskisi kadar rağbet gören bir meslek değildir. Bu durumun nedeni, Türklerin atla sağladıkları ulaşımın yerini arabaların vb. araçların almış olmasıdır. Dolayısıyla atların nalları eskimediği için nalbantların işleri sekteye uğramış ve nalbantların yerini zamanla nal yapımıyla uğraşan imalathaneler almıştır. Nevşehir ve Kahramanmaraş’ta da bu imalathanelerden olduğu bilinmektedir.

Gem

Gem, atın sürülmesini kolaylaştıran at koşum araçlarından biridir. Sakin tabiatlı, iğdiş edilmiş ve genç olmayan çıplak bir atla tarla, bağ ve bahçe gibi yakın bir yere gidilirken bile ata geçici olarak yapılmış ip gem takılır. Hayvanın ağzından geçip çene

⁷¹¹ Arif Taşdemir, Gaziantep/ Oğuzeli, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷¹² Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul, 1983, s. 57.

⁷¹³ F. Dinçer, a.g.m., ss. 49-51.

⁷¹⁴ İsmail Demirdöğen, Manisa/ Kula, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷¹⁵ Şükrü Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷¹⁶ A. U. Ülker, a.g.m.

altında düğümlenen bu ipten ilmiğe “**dişindirik**” adı verilir. Gem, hem nesnenin bütünü, hem de onun demir kısmını ifade etmektedir. Gemin atın ağzında bulunan demir kısmına **ağızlık**, başına geçirilen kısmına **başlık** ve elle tutulan kayışlarına da **dizgin** denilir. Ağızlık, gem demirinin ağza giren parçası manasında kullanılmaktadır. Gem demiri, gemin madenî kısmıdır; bu kısım, mürekkeb gem demirlerinde ağızlık üzerinde bulunan damak, suluk halkası veya suluk zinciri, ağızlık ile dik olarak birleşen iki kol ve onlar üzerindeki başlık ve dizgin halkalarından meydana gelir. Ahmet Vefik Paşa, kendi zamanında (1823-1891), Osmanlı ülkesinde kullanılan gem demirlerinin adlarını şöyle vermiştir:” Acı damak, bademli, halkalı, kantarma, kurbağa kollu gem, Maraş gemi, nalçalı, reşme (ireşme), şebeş, tatlı damak, yuvarlak düğmeli ve tay gemi.”⁷¹⁷

Altaylarda yapılan kazılarda gem demiri bulunmuştur. Bu gemdemirlerinin hepsi tek çeşittir. Bunlar birbirine eklenmiş iki demir çubuk ile onların uçlarına takılmış iki halkadan ibarettir. Halkalara dizgin ve başlık uçları takılmıştır. Sagay, Hakas, Tuva gibi Sibiryâ’da yaşayan topluluklarda; Kırgız, Kara Kalpak, Nogay, Türkmen, Kazak, Özbeklerde gem demiri, ağızlık anlamında kullanılmıştır.⁷¹⁸

Anadolu halkı arasında kullanılan bütün gem demirleri, imalathanelerde değil, yörelerin demirci dükkânlarında yapılmaktadır. Adlandırmalara göre de özellikleri şöyledir: “Acı damak”, Anadolu’daki en yaygın gem demirlerinden biridir, hemen her yerde bilinir ve kullanılır; bundan dolayı da kolayca bulunabilir. Bu gem daha ziyade başı sert ve zaptı güç, azgın atlar için kullanılır. Bu gem demirinde ağızlığı meydana getiren iki demir çubuğun dirsek uçları damakla birleşir. Bademli, sözcükte şöyle tarif edilmektedir: “Ortasında kalın ve badem şeklinde bir parça bulunan gem demiri”, Kantarma’nın mahmuz biçimindeki gem demiridir. Sivas’ın Kangal yöresinde acı damağa da kantarma denilmektedir. Eklemlı, iki halkalı askı zincirleri ve çubukları olanlara kantarma demiri denildiği gibi, eklemlı ağızlıkları daha kalın ve zincirsiz gem demirlerine de aynı ad verilir. Aslında iki çubuk ve uçlarında halkalar bulunan eklemeli gem demirleridir.⁷¹⁹

Maraş gemi, Maraş’tan gelen Maraş gemi adıyla üç gem demiri; şebeş, Bursa demirci ve saraçları ile kantarma adı verilen gem demirlerinden farksızdır. Uzun

⁷¹⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, 1983, s. 49; Faruk Sümer, “Özengiler”, *Türkiye’nin Tek Dekorasyon Dergisi Ev-Ofis/Antika*, İstanbul, 1986, S. 115, s. 40.

⁷¹⁸ F. Sümer, *a.g.e.*, 1983, s. 99.

⁷¹⁹ F. Sümer, *a.g.e.*, 1983, ss. 49-55; “Binicilik”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Binicilik> (28.09.2014).

Yayla'ya giden Türkmen oymaklarının ihtiyaçları olan binit takımlarını Maraş'tan tedarik ettikleri bilinmektedir. Nalçalı için sözlükte “ortasında at nalı şeklinde çıkıntısı olan gem demiri” ifadesi geçmektedir. Reşme için sözlükte “zincir halkalı” yahut “zincirden gem demiri” ifadesi geçmektedir. Şemseddin Sami de rişme için “zincirden gem” demektedir. Şebeş, Türkiye’de eskiden beri kullanılmakta olan tanınmış ve yaygın gem demirlerinden biridir. Bu gem demiri, şekil bakımından yukarıda anlatılan Maraş geminin aynısıdır; farkı Maraş geminin biraz daha büyük, ağızlığının biraz daha kalın olmasıdır. Şebeş, gümüşü renkte; Maraş gemi ise kara renktedir. Tatlı damak, ağızlığın ortası yay gibi olan gem demirine denilmekte; diğer gem demirlerinde olduğu gibi bu gem demirlerinde de büyüklük küçüklük farkı görülmektedir. Tatlı damaklar, kollu gem demirleridir. Ağızlık başlık halkalarına pek yakın bir yerde bulunur. Bunların çene altına geçen suluk zincirleri vardır. Suluk zincirleri, başlık halkalarına takılmıştır. Tatlı damağın ülkemizde yaygınca kullanılmış gem demirlerinden biri olduğu görülür. Bursa gemi, Bursa’da yapılmakta ve kullanılmaktadır; fakat oradaki demirciler ve saraçlar bu gem demirine “şebeş” adını vermekte, “şebeş”e de “kantarına” demektedirler. Bu gem demiri, Bolu’nun kazasında da kullanılmaktadır. Bursa geminde, Maraş gemi ve “şebeş”de olduğu gibi, “ağızlık”ı teşkil eden iki demir çubuk, çok küçük halkaları ile ortadaki daha büyük bir halkaya raptedilmiştir. Çubukların diğer uçlarındaki halkaların da kol demirlerine geçirilmiş olduğu görülür. Kolların alt uçları arasında düz bir demir çubuk vardır.⁷²⁰

Çan (Zil)

Hayvanların boynuna takılarak hem sürü sahibini hem de sürüdeki diğer hayvanların birbirlerini takip edebilmesini kolaylaştıran araçtır. Koyun, keçi gibi hayvanlara takılan kuru, “tıngırak” diye adlandırılmakta ve bunlar kullanılacak hayvana göre de ebatlarında farklılık göstermektedir. Deve için olanı en büyük çandır. Ardından manda ve diğer büyük baş hayvan kullanılanları gelmektedir.⁷²¹ Çanların bidonlardan yapıldığı zamanlar da vardır; ancak demirden yapılanları yaygındır. Çanlar, Manisa Demirci’de oto kaportalarından yapılmaktadır. Hatta burada yapılan çanların Trakya, Karadeniz ve Doğu Anadolu’ya sevk edildiği; yakın bölgelerden İzmir ve İstanbul’a gönderildiği de bilinmektedir.⁷²²

⁷²⁰ F. Sümer, *a.g.e.*, ss. 49-55.

⁷²¹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 203.

⁷²² Sedat Boyacıoğulları, Hasan Alakese; *Her Yönü ve Her Şeyi İle Demirci*, İstanbul, 1972, ss. 128-129.

Deve çanları birbirinden farklı sesler çıkarmaktadır. Büyük çanlar, hataplara takılırken ziller yanaklara takılır. Deve, yüklenip çanları ve zilleri takılıp yola düştüğünde bir müzik sesi gibi ses verir. Anadolu yörüklerinde “Hatap Çanı”, “Havut ya da Karın Çanı”, “Baş Çanı” ve “ Kuyruk Çanı” olmak üzere çeşitleri vardır.⁷²³

Keçi çanları ise keçilerde kullanılan çanlardır. Firik, gırgıltı, takıldavık, top çan ve binbin olarak çeşitlenmektedir.⁷²⁴

Denizli-Yatağanlı çancı Mehmet Parlaz, günümüzde çancılık yapan ustalardan biridir. Onunla yaptığımız derleme çalışmalarında usta, çan yapımı ve bugünkü çancılar hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Babama önceden Çancı Osman, derlermiş. Eskiden çanları babamlar beş kat iki parça halinde demir sacı eritip kaynatarak ve döverek yaparlarmış. Babam bu çan işini Manisa’ya gitmiş, öğrenmiş. 1960-1961’de ilkokuldan çıktıktan sonra hanımla birlikte çan işi yapmaya başladım. Biz çanı şöyle yapıyoruz: ‘Çan; sarı toz, killi toprak, cam parçası ve borokstan özel harç hazırlanarak yapılır. Çan, bu harcın içine batırılıyor. Cam tozu, çana parlaklık verir. Harca batırılan çan, fırına veriliyor. Sonra çan, örste dövülüyor. Bu işleme tavı kaydırma (Tavı dökme) denir. Bu şekilde çan hem içten, hem dıştan kaynak olmuş olur ve hem de örste dövüldükçe tavı dökülür ve parlak hale gelir.’ Şimdi benim oğlan bu dövme işini bıraktı, kalıp işi yapıyor. Önceden Yatağan’da da çan yapanlar vardı; ancak şimdi sadece biz kaldık. Manisa Kula ve Demirci’de de çan yapanların olduğunu biliyorum. Hatta Demirci’de bu işi yapan dört kişi var. Onların adları İhtiyar Mahmut Sabancı, Ahmet Doğru, Mehmet Yavuz ve İsmail Çancı’dır. Burdur- Altınyayla-Dirmil’de de çan yapan üç kişi var. Onlardan Adnan Oğuz ve Ziya Güven’i tanırım. Manisa, Uşak, Maraş ve Antep’te çanı bizden alanlar da var. Bir de sarı tunç döküm işinden de çan yapılmaktadır. Bugün Gebze’de, Gümüşhane’de, Eskişehir’de de sarı tunçtan çan yapanlar var. Biz bu işi biraz daha makineleştirdik.”⁷²⁵

Denizli-Yatağanlı Şevkiye Parlaz, kadın çancıdır. Çanla ilgili şu bilgileri bizimle paylaştı:

“Eşimle evlendi evleneli çan yapıyorum. Çanların kulplarını ve boyama işlerini ben yaparım. Çanı ne kadar döversen o kadar güzel ses çıkarır. Bir de çanın ağız kısmının dar ve genişliği sesi etkiler. Bu gördüğümüz iki tane büyük baş hayvana takılan çanların siparişini yurt içinden alıp yapıyoruz. Bu çanlar Türkiye’deki festivallerde de kullanılıyor. Silindir şeklindeki çanları ise Avusturya’dan aldığımız sipariş için yapıyoruz. Onlar, festivallerde hayvan kostümü giyip kemerlerinin kenarına bu çanları takıyorlarmış. Anadolu’da büyük çan, aynı zamanda teke ve eşeklere takılır. Harman zamanı yere dökülen başaklardan buğdayı yiyen teke güçlüdür. Bu çanı taşır. Bu yörede

⁷²³ Hayati Beşirli, İbrahim Erdal; *Anadolu’da Yörükler*, Ankara, 2007, ss. 121-122.

⁷²⁴ H. Beşirli, İ. Erdal; *a.g.e.*, s. 128.

⁷²⁵ Mehmet Parlaz, Denizli/ Yatağan, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

Yörükler, besledikleri veya güreştirdikleri develere de büyük çan takar. O çanların tunçtan hatta altın tozundan yapılanları olduğunu biliriz. Biz Erk (Ereğli saçı) sacından yaparız.”⁷²⁶

Gaziantep Oğuzelili demirci Arif Taşdemir de bize çanla ilgili şu bilgileri verdi:

“Dedem rahmetli Abdurrahman Taşdemir çok çan yapardı. Çanın yapılışını şöyle anlatırdı: ‘İki sacı kutu yapıp çamurla sıvazlarsın. Ağzı açıldıkça *lon-lon*, yerini *çin-çin* sesine bırakır. Ayara göre belirlenir. Ağzı kapalı olan ve lon-lon ses çıkaran çan, koça takılır. Cin-cin ses çıkaran çanlar, kuzulara takılır. Bizim yörede bakırdan yapılan çanlar da vardır. Ancak; bakır dok ses çıkarır ve kaba bir sesi vardır. Bakırın pahalı olması da çok kullanılmamasının nedenidir.”⁷²⁷

Anamur Tenis’te de koyunlara takılan büyük, yuvarlak çanlara “**kaba**” denir.⁷²⁸

Manisa Demirci’de de yedi adet çan imalathanesi bulunmaktadır. Bu sanat kolunda da çok sayıda usta, kalfa ve çırak bulunmaktadır. Yöredeki çancılar, çanların üzerine çamurla karıştırılmış sarı maden tozları sürerler. Kuruduktan sonra da ateşte akkor haline getirip suya atarlar. Bu işlemin sonunda çan, temiz bir bakır rengini alır. Numara hesabı satılan bu çanlar, Trakya, Karadeniz, Doğu Anadolu bölgelerine sevk olur. İstanbul ve İzmir’e gönderilen demirci çanları, turistler tarafından da alınmaktadır.⁷²⁹

Çeşitli Hayvan Araç Gereçleri

Kurt kapanı, kışın dağda aç kalan ve yerleşim yerlerine yaklaşan kurtları yakalamak için kurulan ve demirden yapılan bir alettir. **Fare kapanı**, fare ve sıçanları yakalamak için oluşturulan demirden bir düzenektir. **Hıltar**, çoban köpeklerinin boynuna takılan demirden bir araçtır. Başka köpeklerle ya da kurtlarla boğuşurken boyundan yara almamaları için güç kazandırmak amacıyla sivri uçlu yapılırlar. **Zikke**, büyük baş hayvanları sabitlemek için yuların bağlandığı ve toprağa çalınan ucu sivri, yuların bağlandığı kısmı halkadan oluşan demir araçtır. **Kaşığı**, havanları tımar etmek için kullanılan sacdan yapılmış dişli bir araçtır. **Üzengi**, eyerin iki yanında üzengi kayışları ile asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan altı düz demir araçtır. Üzengi, yassı bir demir alettir ve ata binerken ayakları adımlı bir

⁷²⁶ Şevkiye Parlaz, Denizli/ Yatağan,(Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷²⁷ Arif Taşdemir, Gaziantep/ Oğuzeli, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷²⁸ İsmail Engin, “Tosya’da Bıçakçılık (Çakıcılık) ve Bıçkı Yapım Teknikleri”, *AÜDTCF Dergisi*, Ankara, 1990, S. 1-2, C. XXXIV, s. 89.

⁷²⁹ S. Boyacıoğulları, H. Alakese; *a.g.e.*, ss. 129.

eyerdir ve her iki tarafında da üzengi kayışları havada kalmaktadır. **Köstek**; at, eşek, sığır gibi hayvanların iki bacağını birbirine bağlamak, bir demir yazısının onları meşgul etmeden, onların otlamasını sağlamak ve onların uzakta dolaşmasını engellemek için kullanılmaktadır. Deri kayışlardan, zincirlerden, örgülü saz vb. yapılmış çeşitleri vardır. **Yular**, hayvanı bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için başına takılmaktadır.⁷³⁰ **Semer**, yük hayvanının sırtına konulur. Semer yapımında iskeletin üzerine sekiz parçalı bir gömleğin içi saz ve kamaşla doldurulur. Gömleğin üzerine deri veya çadır çekilir. Semerin arkasına yük ve urgan bağlamak için **göcek demiri**, öne ise semerin açılmaması için **çember** çakılır.⁷³¹ Ahır kürüme için kullanılan **gelberi** ve semerlerde kullanılan **göcekler** de demircilerin ürettiği aletlerdir.⁷³²

Gaziantep'te atın başına takılan demir alete **reşme ya da zencir**, hayvanı taramaya yönelik kullanılan demirden yapılmış tarağa **hayvan kaşağısı**, hayvanın yününü taramak için kullanılan demir alete **tarak** adları verilmiştir.⁷³³

2.3.4. Isınma Araçlarında Demir

Anadolu'da ısınma amaçlı kullanılan **Soba ve borular, mangal, kürek, soba küreği, maşa, şömine, demiriz** ve **şöminelerin** bir kısmı bakırdan ve aliminyumdan yapıldığı gibi bir kısmı da demirden yapılmaktadır.

Anadolu'da kullanılan ilk **sobalar** ve **boruları** genellikle demir saclardan yapılmıştır. Bu sobalar oldukça ağırdır. Sonraları diğer madenlerden de yapılmış ve daha hafif olarak imal edilmişlerdir.⁷³⁴ Bunlardan biri, teneke sobalardır. Tenekenin yerini sonraları çelik levhalar almıştır. Hatta bu sobaları, bazı yörelerde meslek halinde bulunan tenekeçiler yapmaktadır. Tenekeçiler sadece soba değil, teneke mangal, teneke bardak, teneke kova ve binaların teneke oluklarını da üretmişlerdir.⁷³⁵ Denizli Yatağan'da açık ocaklarda odunların kolayca yanması için demirden yapılmış bir alet vardır. "**Domuz ölünün körü**" olarak adlandırılan bu alet; altta ters "v" işaretinin, üstte yatay çatalla birleşmiş görüntüsünü verir ve hammaddesi demirdir.⁷³⁶ Gaziantep'teki demircilerin çoğu mangal, kürek, soba küreği, maşa vb. aletleri, şehre doğalgaz gelmeden önce fazla sayıda ürettiklerini söylemiştir. Ancak, günümüzde de soba

⁷³⁰ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 200-202.; M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2010, ss. 125- 128.

⁷³¹ B. Şişman, *a.g.m.*, 2007, s. 595.

⁷³² B. Şişman, *a.g.m.*, 2007, s. 589.

⁷³³ C. Güçyetmez, *a.g.m.*, 1961, s. 15.

⁷³⁴ T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, s. 148.

⁷³⁵ H. Şahin, *a.g.e.*, s. 163

⁷³⁶ T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, s. 148

kullananlar olduğu için, demirciler, az da olsa araç gereç yapmaktadır. Gaziantep'te et tüketimi yaygın olduğu için mangal ve şiş gibi araç ve gereçler hala üretilmektedir.⁷³⁷

2.3.5. Mimari Elemanlarda Demir

Mimari alanda demirin kullanıldığı yerler genellikle kapılar, korkuluklar, trabzanlar, bahçe demirleri, pencere demirleri, kapı kolları, menteşeler, kulplar, tokmaklar, halkalar, kilitler, inşaatlarda kullanılan demirler vb. dir. Halkın kendi yaşam çevresinde oluşturduğu fizikî yapılar, halk mimarisidir. Okul, cami, köprü, mezarlık gibi ortak mekânların yanı sıra şahıslara ait olan ev, evin odaları ve köy evlerindeki ahır, ambar vb. yerler de halkın gelenek göreneklerinin, akraba ve komşuluk ilişkilerinin yaşandığı mimari yapılardandır. Toplumların sosyo-kültürel yaşantıları mimari eserlerinde kendine bir yansıma bulur ve bu yapılar, yapılaşlarına ve dayanıklılıklarına göre nesiller aracılığıyla aktarılır ve önceki yaşamlar hakkında bilgi verir. Toplumların mimari özellikleri, genelde aynı motifleri, özelde, ana motiflerde buldukları yörelere göre yaşayan insanlara, ustaya ve yörenin tipik malzemesine göre farklı motifleri yansıtır.

Anadolu'da yapılan kapı, pencere, vitrin, ferforje vb. ürünler demir doğramacılığı şeklinde yapılmaktadır. Hatta Anadolu'nun bazı yerlerinde demir doğrama işleri, soğuk demircilik olarak algılanmış ve bir sanayi kolu olmuştur.⁷³⁸ Anadolu'nun bazı yerlerinde yaptığımız saha çalışmalarında gördüğümüz üzere Manisa Turgutlu ve Demirci'de, Gaziantep ve Kilis'te, Kocaeli'nde demir doğramacılığı bir sanayidir. Sanayi kolu haline gelen demir doğramacılığı, günümüzde Anadolu'nun değişik yerlerinde de yapılmaktadır.

Kapı, insanlık tarihi kadar eski olan bir kavramdır. Kapı, etrafı kapalı bir yere, bir bina veya odaya girip çıkmak için lüzumunda açılıp kapanmak üzere hareketli kanatlara sahip bulunan boşluklardır. Kapılar, ait oldukları binalara uygun büyüklüklerde ve şekillerde yapıldıkları gibi, o binaya göre de isim almaktadırlar. Ev kapısı, oda kapısı, konak kapısı, sokak kapısı, saray kapısı, kale kapısı, minare kapısı, han kapısı, hamam kapısı, ahır kapısı, bahçe kapısı, Kâbe Kapısı gibi. Önce şehir kapıları, sonra tapınak ve saray kapıları yapılmış; sonra da evlerdeki odaların kapılarına kadar küçük bölmelere ayrılır olmuştur. Kapı yüzleri ise, farklı dünyaların simgesidir. Bu dünyaların izleri, kapının malzemesiyle, tokmağıyla, menteşesiyle ve diğer

⁷³⁷ Ali Kılıç, Gaziantep, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷³⁸ S. Boyacıoğulları, H. Alakese; *a.g.e.*, s. 127

aksesuarlarıyla kendini belli eder. Türk maden sanatının zengin üslubunu, Asya'daki ve Anadolu'daki Türklerde kapı ve pencere donanımında da görmek mümkündür. Türklerde eskiden “demir kapı” tabiri kullanılmıştır; ancak bu ifade maddî boyutta mı, yoksa sembol mü, kesin değildir. Yalnız Harezmler, Selçuklular ve Osmanlılarda kapı ve pencerelerde altın, pirinç vb. madenlerin yanında çelik kullanılmıştır. Eski Türklerde kendisi demir olan kapıların yanı sıra, demirle kaplanmış kapılara, kapı kilitlerine ve kapı parmaklıklarına rastlanmaktadır. Kapılara yapılan demir parmaklıklar da vardır. Selçuklular döneminde bu kapılara “seyrek kapı” demiştir.⁷³⁹ İstanbul'daki kale ve eski han kapılarındaki kapı tokmakları demirden olup çok görkemlidir. Tonlarca ağırlıkta ve mil üzerinde dönerek açılıp kapanan, üzerleri kalın demirlerle zırlı bu kapılarda kulplar sade, sağlam ve görkemlidir.⁷⁴⁰

Evlerin etrafını çevreleyen bahçe duvarları ve **kapıları**, hatta **kapı tokmakları**, **kapı şakşakları** ve **kapı halkaları** o evde oturan aile yapısının mahremiyetini sağlayan unsurlardır. Kapı tokmakları, eski evlerin kapılarını çalmak amacıyla, kapı kanatları üzerinde ve el yetiyecek yüksekliğe konulan ve madeni bir levhaya vurarak ses çıkaran tokmaklardır. Anadolu evlerinde dövme demirden yapılmış çok çeşitli kapı tokmakları ve halkalarına rastlanmaktadır. Kapıyı çekip kapatmaya yarayan kapı halkaları ve tokmaklarının yapılışı ve estetik değerleri, aslında bir devrin sanat görüşünü ve anlayışını dile getirmektedir. Bir kapı halkası ve kapı tokmağının demirden yapılmış olması ve demirin işlenişi; o ev sahibinin zevkini, yaşını ve maddî durumunu yansıtmaktadır. Kapı tokmakları; insan eli ve hayvan biçimli, bitkisel, geometrik, yazılı tip olmak üzere beş çeşittir. Gelen misafire el uzatan insan eli biçimli kapı tokmakları, Türkiye'de en çok kullanılan tokmak çeşididir. Döküm tekniğiyle yapılan tokmaklarda ise ağırlıklı olarak demir ve tunç kullanılmıştır.⁷⁴¹ Dövme demirden yapılanlar ise genellikle çok yalın olmalarına karşın hem el emeği, hem de bazı yörelerde çok üstün işçilik içermeleri nedeniyle önem taşımaktadırlar.⁷⁴²

Anadolu'nun birbirinden en uzak bölgelerinde dahi döküm kapı tokmaklarının aynı tiplerini görmek mümkündür. Örneğin Trabzon'da gözlenen kartal şeklindeki kapı tokmağı, İzmir ilinin Buca ilçesinde ya da Antalya'da benzer şekilde görülebilir.

⁷³⁹ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. V, ss. 55-59; Uğuroğlu Barlas, “Halk Bilimi Açısından Safranbolu Evleri Kapı Tokmakları”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi- Maddî Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara, 1997, ss. 104-111.

⁷⁴⁰ Perteve Taner, “Kapı Tokmakları”, *Türkiyemiz*, İstanbul, 1979, S. 27, s. 9.

⁷⁴¹ U. Barlas, *a.g.m.*, ss. 104-111.

⁷⁴² M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 306.

Örneğin Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa’da görülen kuş süslü kapı tokmakları ferforje ile özel olarak şekillendirilmiştir. Safranbolu ve Gaziantep’te hayvan ve insan figürleri, bitki ve doğada bulunan yaratıkların figürleri, önceleri totemik olan yılan, kaplan, aslan, tavşan ve buna benzer hayvanlar kapı tokmağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kadının eli biçimindeki kapı tokmağına ise Anadolu’nun birçok bölgesinde rastlanmaktadır. Geçmişte genellikle evlerin kapılarında bir değil iki tokmak kullanılmıştır. Bunlardan daha büyük ve derin sondajlı olanı erkekler için, küçük (tokmak) olanı kadınlar içindir. Bazı evlerde bulunan üçüncü tokmak ise gelen kişinin bir çocuk olduğunu bildirir.⁷⁴³ Kültürel boyutta Türkler için birçok anlamı olan bu kapı unsurlarının demir, pirinç, metal ve pirinç alaşımlarından yapıldığını söylemek mümkündür. Hangi madenden olursa olsun kapı tokmakları, sembolik anlam taşırlar. Türk kültürünün yaşadığı Balkanlardan Orta Asya’ya kadar geniş bir alanda değişik kapı tokmakları kullanılmıştır. Kapı tokmaklarının yapı malzemesi olan demir, Türkler arasında kutsal sayılır.⁷⁴⁴

Kapı tokmaklarının bulunduğu evlerde, o ev sahibi ailelerin kapı tokmağı ile ilgili bazı hikâyeleri de vardır. Kapı tokmakları demircilere yaptırılır. Ailenin geçim kaynağı tokmağın şekline yansiyabilir. Örneğin aile dericilikle uğraşıyorsa veya hayvancılıkla geçimini sağlıyorsa kapı tokmağı genellikle **hayvan başlı** veya **hayvan figürlü**, çiftçi ise veya arazi sahibi ise **suyollu**, orman işleriyle veya kerestecilikle uğraşıyorsa **yılanlı** veya **burma kuşlu** olabilmektedir. Yaptığımız saha çalışmalarında Manisa/ Kula, Ankara/ Beypazarı ve Gaziantep merkezdeki eski evlerinin kapı tokmaklarının da dövme demirden olduğunu gördük. Gaziantep Barak Türkmenleri ile yaptığımız bir söyleşide; Gaziantep’in eski evlerindeki tokmakların neden demirden olduğunu sorduğumuzda, “Demir bizim kurt babamızdır. Ayrıca demire dokunan kutsandır ve kötülükle karşılaşmaz. Ne kapısını çaldığı evden ona kötülük gelir, ne de ondan o eve kötülük düşünülür.” şeklinde bir cevapla karşılaştık. Bu ifade de yörede demire yüklenen kutsiyeti anlamamız için yeterli oldu.⁷⁴⁵

Teknik olarak, kapı tokmağı ve şakşağı, kapıya hemen çakılmamıştır. Basit görümlü kapı tokmaklarında dahi; ceviz büyüklüğünde bir **demirin** üstüne lamadan veya **yuvarlak demirden** veya spiral burgulu **çelikten** bir üst gövde geçirilip kapıya

⁷⁴³ U. Barlas, a.g.m., ss. 104-111.

⁷⁴⁴ Kürşat Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012, s. 173.

⁷⁴⁵ Nuri Turan, Ankara/ Beypazarı, (Mülakat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012, *Ali Kalkan*, Gaziantep, (Mülakat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012; *Yılmaz Polat*, Gaziantep/ Ayyıldız, (Mülakat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012.

monte edilmiştir. Bazı yerlerde tokmağın kapıya monte edildiği noktayla tokmağın değdiği başlı çivinin etrafı süslü **demir bir aynaya** tutturulmuştur. Aynanın üst tarafında kapı tokmağı, alt tarafında **kapı şakşağı** halkası bulunmaktadır. Aynanın orta kısmında ise, içeriden iple çekilen kilidin açıldıktan sonra dışarıdan kapı tuzağını kaldırıp içeri girilmesini sağlayan tahta ya da **çelik-demir, uç, kaldıraç** bulunmaktadır. Bazı kapı tokmakları ise doğrudan doğruya demirlenmeden, kanatları, kafası ve gövdesiyle güvercin görüntüsü amaçlanmış ve tokmağın kapı ile birleştiği yere gizli ayaklar yapıp kapıya **dövme çiviyle** bağlanmıştır. Ayrıca tüm kapı tokmaklarında, geniş kalın başlı bir çivi, dövülerek tokmağın değdiği yere çakılmaktadır. Tokmak, bu kalın dövme demire değerken daha çok ve daha gür bir ses çıkarmaktadır.⁷⁴⁶

Eski Anadolu evlerinin **kapı kolları** da demirdendir. Bu Türk evlerinde, çağdaş anlamda kapı kilidi ve kapı kolu bulunmaz. Kapılar, çoğu bölgede mandal denilen demir kanca ve özel yuvasını içeren bir düzenele kapatılır. Benzer biçimde, kanatlı pencerelerde de bu donanım uygulanmıştır. Ayrıca bu evlerde kapılara menteşe yerine takılan, kancalı, dövme demirden yapılmış halka olan **güllap** kullanılır. Geleneksel Türk evlerinin kapı, pencere ve dolaplarında kapağın kasaya tutturulması ile açılıp kapanmasını sağlamak amacıyla kullanılan güllap, genellikle ağır kapılara çakılmaktadır. Çakma işlemi esnasında ağaç, kesime açılan bir delik içine yerleştirilerek çakılır ve arka yüzeye çıkan uçları iki yana yatırılıp yeniden tahtaya gömülür. **Rezze**, bazı yörelerde reze veya rezede olarak anılmaktadır ve kapı, pencere, dolap kapaklarının tutturulması, açılıp kapanması ve kilitlenmesinde kullanılan demircilerin yaptığı çeşitli türdeki menteşe ve kilitlerin genel adı olmuştur. Asma **kilitler** de demirden yapılmaktadır ve geleneksel kapılardaki bu kilitler güvenliği sağlamak amacıyla kullanılmıştır.⁷⁴⁷ Kapı kilitlerini ve anahtar gireceği adını verdiğimiz aynaları çilingirler yapmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde demirciler gibi çilingir ustaları da vardır.⁷⁴⁸

Manisa Kula evlerinde görülen **kullap, kilit, kabara başlı çiviler, kapı rozeti, kapı halkaları** ve **dolap kapakları** demirdendir. Kapı tokmakları ve dolap takımları dökme demirden yapılmıştır. Kula'da pik demirinden bilezikli, bileziksiz, yüzüklü, yüzüksüz gibi değişik tiplerde kapı tokmakları vardır. Tokmakların baş kısımlarında demirci örsüne benzeyen, hayvanları andıran, L biçiminde olan kapı tokmakları da

⁷⁴⁶ U. Barlas, a.g.m., ss. 104-111.

⁷⁴⁷ M. Ö. Oğuz, a.g.e., 2008, ss. 306-307.

⁷⁴⁸ İsmail Öztürk, "Divriği Demirci Esnafının Geleneksel Kapı Süsleme Sanatı", *IV. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1985, s. 204.

bulunmaktadır. Bazı halkalara iri başlı demir çivi çakılarak halkaların tokmak haline getirildiği de görülmüştür. Çiviler de dövme demirdendir.⁷⁴⁹

Gaziantep'te bayağı çivilere **çivi**, kapı ve pencerelerde kullanılan **kapı kilidi**, **kapı menkeşesi** ya da menteşesi, **kapı sürgüsü**, kapı için **halka**, penceredeki demir parlaklıklara **pencere belbedi** ya da **ateş küreği**, taş düzeltmek için yapıcılarının kullandıkları **gönye**, **zeyveler zikke** ya da sikkeler, çekmeli tezgâh için kullanılan **dişli**, yerine asılmak ve takılmak üzere kuyu için gerekli **makara** denmektedir.⁷⁵⁰

Trakya bölgesi köyleri ve İstanbul'un iki yakası da dâhil olmak üzere şehirlerindeki kapı tokmakları ve çekiçlerini inceleyen araştırmacılar, bu nesnelerin bronz ve piriç dışında demirden yapıldıklarını tespit etmişlerdir. Bu nesnelere döküm ve dövme olarak iki şekilde de yapılmışlardır. L biçiminde olan tokmak ve çekmeceler az tercih edilmiş dövme demirden yapılmıştır ve genellikle de evlerde kullanılmıştır. Aynaların çoğunda döküm tekniği kullanılmıştır. Saçtan yapılmış aynaların içinde çeşitli süsler ve delikler vardır.⁷⁵¹

Türklerde ünlü kahramanların mezartaşları bir anıt şeklindedir. Bu anıtlara dikilen taş heykellerin birçoğunun elinde **kılıç**, **madenî tuka** vb. gibi nesnelere vardır. Bu nesnelerin yapılma ya da mezar taşlarına çizilme nedeni; şekillerin cin, kötü ruhlar vb. ruhlara karşı koruyuculuk görevi üstlenmesi ya da ölünün yardımcı ruhlarla ilişki kurmasını sağlama olmalıdır.⁷⁵²

Anadolu'da da kale duvarları, mezarlıklar, saray kalıntıları vb. yapılar, genellikle kutsal ve tılsımlı olarak görülür. Bu yapılardan mezarlıkların, Anadolu sanatının özelliklerini, tarihî bilgi, kültür, folklor ve dinle ilgili hususları vb. taşıdığı görülmektedir. Mezar taşlarında demircilikle ilgili resimler ve kişilerin demirle ilgili adları bulunmaktadır. Öyle ki bu resimler arasında **hançer**, **çengel**, **kalkan** vb. bulunmaktadır.⁷⁵³

Günümüzdeki evlerin temellerinde, kolonlarında, iç ve dış cephe süslemelerinde de demir kullanılmaktadır. **İnşaat demiri**, betonarme yapılarda kayma ve çekme gerilmelerini karşılamak amacıyla beton içine konulan, özel şekillendirilmiş çeliğe verilen addır. Otomotiv, gemi gövdesi yapımı ve binalarda da bu demir kullanılmaktadır. Demir, demir oksit olarak bilgisayarlarda manyetik depolama

⁷⁴⁹ H. Şahin, *a.g.e.*, ss. 99-110.

⁷⁵⁰ C. Güçyetmez, *a.g.m.*, 1961, s. 15

⁷⁵¹ Halit Çal, Özlem Çal; *Trakya Bölgesi Kapı Tokmakları ve Çekmeceleri*, Ankara, 2008, ss. 2-170.

⁷⁵² H. Tanyu, *a.g.e.*, 1968, s. 178.

⁷⁵³ H. Tanyu, *a.g.e.*, 1968, s. 93.

ünitelerinin yapımında kullanılır.⁷⁵⁴ **Çelik boru**, çelikten yapılmış borudur. **Çelik çubuk**, mühendislik uygulamalarında işlenmeye hazır çelikten yapılmış çubuktur. **Çelik halat**, çelik telleri bir eksen çevresinde uzunlamasına sararak yapılan halattır. **Çelik iplik**, iplik biçiminde çekilmiş çok küçük çaplı çelik teldir. **Çelik levha**, sıcak haddelenmiş çeliktir. **Çelik saç**, ince çeliktir. **Çelik şerit**, çelikten yapılmış şerittir. **Çelik tel**, çekme yöntemi ile elde edilen çelikten yapılmış teldir. **Çelik yün**, aşındırıcı temizleme işlemlerinde kullanılmak için boyunca keskinleştirilmiş ince uzun çelik tel ya da iplikten yapılmış yumak görünüşünde yüzey temizleme aracıdır. **Demiryolu çeliği**, demiryolu yapımında kullanılan çeliktir.⁷⁵⁵

Anadolu'daki evlerde ise demir dökümden yapılmış **korkuluklar** ve **trabzanlar** vardır. Hatta zengin insanların evlerinin kapıları da demirdendir. Yaptığımız saha çalışmalarında Denizli, Manisa-Kula, Ankara/ Beypazarı, Gaziantep ve Kilis'in eski evlerinde bu demir kapılara, korkuluklara ve trabzanlara rastlanmıştır. Nitekim yazılı kaynaklar da Anadolu'nun büyük aile yapısına hitap eden eski evlerinde, demirin yaygın kullanıldığını desteklemektedir.⁷⁵⁶

2.3.6. Müzik Araçları ve Aksesuarlarında Demir

Türklerin Şamanizm inanç sisteminde müzik çok önemlidir. Şamanlar, âyinlerinde çeşitli müzik araç gereçlerini kullanırlar. Türkler demirden yapılmış **demir kopuz**, **def**, **çingirak**, **çan**, **zilli maşa** vb. araç gereçleri yaygın olarak kullanmışlardır. Hatta şamanların kıyafetlerinin üzerindeki çan, çingirak vb. nesnelere bulundurulur, çünkü bu nesnelere çıkardığı sesler müzik etkisi uyandırır ve bu seslerin şamanları kötü ruhlardan koruduğuna inanılır.

Bu müzik aletleri içinde demirden yapılmış müzik aletleri vardır. Asya'da ve Eski Anadolu mezarlarında demirden yapılmış müzik aletleri ve demirden çingiraklara rastlanmıştır. Örneğin demirden yapılan parmak curası, Asya ve Anadolu'da halen genellikle kızların, kadınların çaldığı bir alet olarak bilinmektedir. Dökme demirden yapılan bu alet, ağza konup çalınan çatal bir demir şeklindedir. Başparmak ile işaret parmağının birleştirildiğinde arada oluşan boşluğa oturan ince ve ucu "L" şeklinde kıvrık ve ince bir tel, ağza konularak işaret parmağı ile "L" biçimindeki tele vurularak

⁷⁵⁴ <http://www.gucluler.net/demir-inaaat-demiri.html> (Tarih)

⁷⁵⁵ Erdoğan Tekin, *Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1972, ss. 44-59.

⁷⁵⁶ Bahattin Küçük, Nurettin Aksakal; *Denizli Evleri*, Denizli, 2006, s. 33; bk. Hüseyin Şahin, *a.g.e.*; Kula- Türk Evi ve diğer korumadaki evler.

çalınır. Görüldüğü üzere telli bir saz değildir ve Asya'da “**Temir komus**”, Anadolu'da “**demir kopuz**” olarak da adlandırılmaktadır.⁷⁵⁷ Özbek ve Kırgız Türkleri arasında “**komuz**”dur.⁷⁵⁸

Türk Halk Müziği El Kitabı/ Terimler Sözlüğü'nde de “Kopuz”; Oğuz Türklerinin en eski telli çalgısı olarak adlandırılmıştır. Günümüzde değişik yerlerdeki değişik biçimdeki çalgılara da “**kopuz**” denilmektedir. Bugünkü ud'u andıran çalgının eski kopuz olabileceği tahmin edilmektedir. Kopuz, tanburaya benzer şekilde Altay Türkleri arasında kullanılmaktadır. Bu kopuz da yarım armut şeklinde bir çanak ve buna takılı bir koldan oluşmaktadır. Çanağın üst tarafı tahta, alt tarafı da yılan derisi ile kapatılmıştır. Dört bağırsak teli olan kopuzun telleri, eskiden at kıllarındandır. Kazaklar, bugün de yay ile çaldıkları kopuza *kıl kopuz* demektedirler.⁷⁵⁹

Def (tef), üzerine delik geçirilen yirmi-yirmi beş santimetre çapında ince bir kasnak ile kasnak üzerindeki deliklere takılı zillerden oluşan alettir. Vurma bir saz olan def, demir ya da tahtadan yapılmaktadır. Demir kasnak olan şekillerinde ortaya deri gerilmez. Zilli tef ve zilsiz tef olmak üzere iki çeşittir. Dervişlerin “mazhar” dediği defler, kasnağına vurulma yoluyla çalınmaktadır. Tekkelerde kullanılan bu defler, “**zılgıt**” denen demir halkalardan oluşmaktadır.⁷⁶⁰

Çıngırak/ Kongurak, demirden yapılmış konik biçimli bir çalgıdır. İçinde yine demirden küçük bir tokmak asılıdır, çıngırak sallandıkça koninin iç yüzeyine çarparak ses verir. Anadolu'da Hitit metinlerinde “**mukar**” olarak da geçen müzik aleti ise Alacahöyük ve Horoztepe'de ele geçirilen madenî çıngırakları temsil etmektedir. Asya Türkleri'nde de bereket ve yağmur törenleri gibi törenlerde çıngırakların kullanıldığı görülmüştür. Nitekim Anadolu'da da Alacahöyük ve Horoztepe'de bu çıngıraklardan da bulunmuştur. Özbek Türklerinin, dümbeleklerin içine de küçük çıngıraklar yerleştiği görülmüştür. Önceleri koyunların boynuna asılan çanların çıkardığı sesler de müzik aracı olmuştur.⁷⁶¹ Hatta bir sürüde türlü sesler çıkaran koyun çanlarının sesinin taklit edildiği bir kaval ezgisine “çan havası” denmektedir.⁷⁶²

Türklerde hayvan boyunlarına takılan **çan/ kongurdak** ile **çıngırağı** birbirinden ayırmak güçtür ve ikisinin çıkardığı sesler uyum içinde bir müzik tınısı oluşturmaktadır.

⁷⁵⁷ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. IX, ss. 60-255.

⁷⁵⁸ Mehmet Özbek, *Türk Halk Müziği El Kitabı Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1998, s. 120.

⁷⁵⁹ M. Özbek, *a.g.e.*, s. 120.

⁷⁶⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. VIII, ss. 279-280; İsmail Bozkurt, “Kıbrıslı Türklerde Halk Müziği Çalgıları”, *Halk Müziğinde Çalgılar- Motif Vakfı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2007, ss. 143-145.

⁷⁶¹ İ. Bozkurt, *a.g.m.*, ss. 146-358.

⁷⁶² M. Özbek, *a.g.e.*, s. 43.

Hatta Türklerde kullanılan “çengi” sözcüğünün “çan” sözcüğünden türediği bile düşünülmüştür. Türkler, çingiraklı kopuz ve asalar da kullanmışlardır. Ayrıca şamanların iki telli kemençelerinin (kopuz) madenî parçalarla; demirden çingiraklarla süslendiği de bilinmektedir. Türkmenistan’da da yaylı kopuza, zil yerine demir halkalar takıldığı bilinmektedir.⁷⁶³ Sincan Uygurlarının özerk bölgesine ait çalgılardan **dolanrûbab** (dolanravap); on üç çelik telden oluşur. Sesi basravaba benzer. Düz boynuzludur. Mızrapla çalınan bir çalgıdır. **Sapayi**, yirmi- yirmi beş santimetre boyunda, bir santimetre çapında bütün bir ağaca takılmış iki büyük metal halka ve bu metal halkalara takılmış küçük metal halkalardan oluşan bir ritim çalgısıdır.⁷⁶⁴

Karadeniz Bölgesi’nde yaygın olarak kullanılan bir çalgı olan **kemençede** de bugün madeni teller kullanılmaktadır.

Klasik müzik çalgılarından olan **üçgen**, bir metal çubuğun üçgen şekli oluşturacak şekilde bükülmesiyle yapılır. Küçük bir sopayla vurularak kısa; ama etkili bir çın sesi verir. **Trampet**, dairesel bir metal gövdenin iki tarafına gerilmiş deriden ve bir derinin hemen altındaki gerili kirişlerden oluşur. Bagetle vurulduğunda deriler kirişlerle titreşir ve güçlü, keskin bir pat sesi çıkar. **Kormen**, en ince ses çıkaran metal üflemlidir.⁷⁶⁵

2.3.7. Savaş Silahlarında Demir

Silah, insan olarak yaradılışımızdan bugüne hayatın hemen her bölümünde düşünce ya da obje olarak var olmuştur. Başka bir söylemle silahın tarihi, insanla başlamıştır. İnsanoğlunun göçebe yaşadığı toplumlarda ise, hayat tarzının zorlukları karşısında ihtiyaç karşılayan ve onlar için hayati önem arzeden her türlü nesne, bireysel ve toplumsal hayatın bir parçasıdır. İnsan için ilgi alanlarına, hayat tarzına ve ihtiyaçlarına uygun olan eşya kıymetlidir. Bu nedenle Türklerde savaş araç gereçleri de hayati bir öneme sahiptir. Silah, Türklerdeki maddî varlığıyla güç-kuvvet ve kudret sembolüken toplumsal yaşamda kutsal bir nitelik kazanan, dinî yaşamda da ritüel oluşturan bir unsurdur. Silahın kutsal anlamlarından biri de “Türk geleneğinde at, avrat/ kadın ve pusat/ silah terk edilmez, ödünç verilmez ve ortak kullanılmaz.” oluşudur. Yapısal olarak da süsleme, işaret, damga, sembol ve kitabe kişinin rütbe, makam, ünvan

⁷⁶³ B. Ögel, *a.g.e.*, C. VIII, 2000, s. 296-311; B. Ögel, *a.g.e.*, C. IX, ss. 7-34.

⁷⁶⁴ Nezihe Şentürk, “Sincan Uygur Özerk Bölgesi Çalgıları”, *Motif Vakfı- Halk Müziğinde Çalgılar- Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2007, ss. 632-635.

⁷⁶⁵ “Klasik müzik çalgıları”; http://tr.wikipedia.org/wiki/Klasik_m%C3%BCzik.

ve zenginliğini belirleyicidir. Örneğin İslamiyet öncesi Türklerin kurganlarında (eski mezarlarında) erkekler ve kadınlar silahlarıyla gömülmektedir ve silahın hammaddesi, şekli ve konumu ölünün kim olduğu, makamı ve maddî durumuyla ilgili bilgi vermektedir. Kurganların yanı sıra mezar taşlarında, duvar resimlerinde ve taş kabartmalarda da silah taşıyan insan figürleri ve savaş sahnelerine rastlanmıştır.⁷⁶⁶

Farab şehri, Karlukların silah imalathanesidir. XIII. yy'da Orta Asya'da varlığını gösteren Pulat şehri de çelikle ünlü bir şehirdir. Altaylar ise, demir silahlar bakımından zengin olan bir yerdir.⁷⁶⁷

Türk'ü ne Orta Asya'da, ne Avrupa'da, ne de Anadolu'da atsız, kılıçsız, yaysız ve oksuz düşünmek mümkün değildir. Türk'ün ordusundaki asker, en çok ok ve kılıç kullanır; okçu süvari birlikleri düşmana en şiddetli darbeyi vururlardı. Bunlar yıldırım hızıyla düşman birliğine ok yağdırıp şaşkına çevirirler, sonra öbür birlikler düşmanı çevirerek imha ederlerdi.⁷⁶⁸ Destanlar devrinde dahi Türklerin maden işlediği, çelikten kılıç ve kargı yaptığı, bakırı, altını ve demiri işledikleri dünya tarihçilerinin de kabul ettikleri bir gerçektir. Bu sebeptendir ki silah, silahın hammaddesi olan demir, bu silahları yapan demirci, halkın düşüncesinde çok üstün bir değerdedir. Nitekim silah üretmeyi bir sanat haline getirmiş olan Türkler, silahlarını günün koşullarına da uydurabilmiş ve bu silahlarını her daim güzel sanatlarda, orduda ve devlet teşkilatında Orta Asya geleneğine uygun olarak işlemeyi bilmiştir. Hatta IX. yüzyıl İslam bilginlerinden Câhiz, "Fâzâil El-Etrâk" adlı eserinde, Türklerin silah yapıcılığında diğer toplumlar gibi, silah yapımında birçok ustaya ihtiyaç duymadığını ve Türk'ün bütün silahlarını kimseden yardım istemeden kendisinin yaptığına belirtmiştir. Devleti ve milleti için silah yaptığından bahsedilen bu ustalar, Türk demircileridir.

Türkler, var oldukları sürece savaşlarda **ok ve yay, mızrak, alem, bıçak, kılıç, pala, yatağan, süngü, balta, kalkan, zırh, mızrak uçları, mancınık; toplar, tüfekler, tabancalar ve makineli tüfekler** vb. silahları savaşlarda kullanan bir millettir. Türk demircilerinin yaptığı bu silahlardan ok, yay, kılıç, mızrak, gürz, balta, bıçak, sapan gibi silahlar, saldırı silahları; bunların yanında koruma amaçlı zırh, tulga, kalkan gibi silahlar savunma silahlarıdır. Bu silahlar; avcılıkta, meydan muharebelerinde, kuşatma baskınlarında, pusu, gece baskını ve gerilla savaşlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda bu silahlar, savaş sistemi ve çeşidine göre hafif, taşınması ve kullanılması kolay

⁷⁶⁶ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul, 2008, ss. 126-129.

⁷⁶⁷ T. Baykara, *a.g.e.*, s. 138.

⁷⁶⁸ E. Güngör, *a.g.e.*, 1995, s. 56

silahlardır. Ağır silahlar ise şehir ve kale kuşatmaları için kullanılan mancınık, arrâde, çarh, kule (burç), keş (koçbaşı) gibi mekanik savaş aletleridir. Bu savaş aletlerinden mancınıklar, yerlerini havan topuna ve kıtalararası füzeyle roketlere; savaş arabaları yürüyen kuleler ve çeşitli zırhlı araçlara; ok, cirit ve mızraklarla bütün kesici silahlar, ateşli silahlara; kalelere fırlatılan vebalı fareler ve zehirlenen yiyecekler kimyasal faktör taşıyan bombalara bırakmışlardır.⁷⁶⁹

Öyleyse silahları, yapılışı ve kullanımına göre; savunma ve taarruz (saldırı) silahları, taarruz silahlarını da ateşsiz ve ateşli silahlar olarak sınıflandırabiliriz. Ateşsiz silahlar davurucu, delici, kesici, atıcı silahlar; savunma silahları da kalkan, miğfer, zırh vb.dir.

2.3.7.1. Ateşsiz Silahlarda Demir

Barutun icadına ve ateşli silahların yapımına kadar geçen zaman içerisinde kullanılan, ya tümü ya da bir parçası demirden olan silahlardır.

I. Alem

Alemler, Eski Türklerde batırılacak, saplanacak bir silah anlamındadır. Diğer delici dürtücü silahlar gibi bir temren ve bir de gövde olmak üzere iki ana parçadan meydana gelmiştir. Ahşap veya demir bir sapa takılan temren de alem sahibi kişinin veya kabilenin yerine, makamına ve önemine göre değişiklik gösterir. Alemler içerisinde sadece demirden olanlar, ya da demirden olan kısmının üzerinde altın kakması olanlar vardır.⁷⁷⁰

II. Balta

Dünya tarihinde insanın kullandığı silahların en eskisidir. Baltalar da teberler gibi bir kenarı keskin ve çeşitli formlarda yapılmış geniş demir veya çelik yüzey ile bunu aşayan ahşap veya az görülmekle beraber demir bir saptan meydana gelir.⁷⁷¹

Balta (Ay balta), İskitlere ait bir silahtır. Bazılarının üstünde yuvarlak bir çekiç vardır. Delikleri yuvarlaktır. İskit savaşçılarına ait mezarlarda otuz civarında balta bulunmuştur. Altaylarda, Hun Kurganlarında, Kuzey Kırgızistan'da ve Mayemir kültür

⁷⁶⁹ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 126-129; Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar*, Ankara, 1993, ss. 1-6.

⁷⁷⁰ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 55-56.

⁷⁷¹ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 76.

bölgesinde tespit edilen değişik tipli baltalar vardır. Hunlara ait savaş baltaları, Ordos Bölgesi'nde bulunmuştur. Göktürklere ait metal savaş baltalarına ise Altay dağlık bölgesinde rastlanmıştır ve Göktürklerde bu baltalar sık kullanılmıştır. Yenisey Kırğızları, Hazar ve Volga Bulgar kültür bölgelerine ait buluntularda savaş baltalarına rastlanmıştır. Batı Türklerinin de balta kullandığı bilinmektedir. *Dîvân-ü Lugâti't Türk'te* ve *Kutadgu Bilig'de* baltayla ilgili ifadeler vardır. Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklularının da savaşlarda balta kullandığından bazı yazılı kaynaklarda bahsedilmiştir.⁷⁷²

III. Bıçak, Hançer ve Çakı

Bıçak genel anlamıyla “Bir sap ve çelik bölümünden oluşan kesici araç ya da çeşitli kesme işlerinde kullanılan keskin ağızlı araç” olarak tanımlanmaktadır. Bıçak, Türkler arasında en çok kullanılan kesici aletlerdendir. Genellikle eğri uçlu ve iki yüzü keskin olan bu silahları göçebe Türkler icat etmişlerdir. Günlük yaşamda birçok yerde kullanıldığı gibi düşmana karşı da kullanılan bir taarruz silahıdır. Bir tarafı keskin, ucu sivri, yassı bir çelik parçasıdır. Madeni kısma, bıçak namlusu denmiştir. Bazı kaynaklarda, Türklerin, özellikle Oğuzlar'ın bellerine kemer bağlayıp bu kemerlerine bıçak ve hançer astıklarından bahsedilmektedir. Bu durum bıçağın hem silah hem de aksesuar olarak kullanıldığını göstermektedir. Arkeolojik buluntulara göre ise MÖ. 500-300 yılları arasında Sibiry'a da ilk bronz hançer ve bıçak üretimi meydana gelmiştir. Ordos'ta Hunlara ait ince, hafif eğik kabzası çoğunlukla ince işlenmiş geyik kafası ile biten Minusinsk ve Tagar bıçakları bulunmuştur. Arkeolojik buluntular, kaya resimleri ve diğer yazılı kaynaklar ışığında Türk bıçak ve hançerlerinin düz eşkenar dörtgen, yassı ve bazen tek, bazen de iki tarafı keskin demirden oluştuğu bilinmektedir. Silahların kendileri de, sapları da çoğunlukla demirden yapılmıştır. Selçuklularda, Türkiye Selçuklularında ve Türk İslam coğrafyasında bu bıçakların kullanıldığı bilinmektedir. XII ve XIII. yy'larda Anadolu'da bıçak yapım ustalarının olduğu ve bu ustalara “sekkâk” ismi verildiği ve Alaeddîn Keykubâd'ın bıçakçılık sanatında oldukça hünerli olduğu da bilinmektedir. Bu ustalar, bıçağın yanında ustura, pens, makas vb. aletler de üretmektedirler.⁷⁷³

Osmanlı'da hançer; vezirlerin, paşaların, yüksek rütbeli askerlerin silahıdır. Bıçağı da nazırların kalem adamları ve saray memurları kullanır. Bazıları ise aynı anda

⁷⁷² E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 256-266.

⁷⁷³ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 248-255.

her ikisini birden takar. Padişahlar, kadınlar ve mümin şahısların karıları da erkekler gibi pırlantalarla süslü küçük bıçaklar taşırlar.⁷⁷⁴

Çakı ise, “Açılıp kapanan bir veya birkaç ağızlı küçük cep bıçağı”dır. Genel olarak çakı, bu anlamda bir bıçak türüdür. Türkiye’de bıçakçılık ve çakıcılık denince Sivas, Trabzon/ Sürmene, Bursa ve Denizli/ Yatağan ilk akla gelen şehirlerdir. Sivas’ta yakın zamanlara kadar, dokuma, deri, maden, gıda ve diğer iş alanlarında üretim yapan pek çok meslek grubu vardır. Yörede bu konuda çalışma yapmış olan Ömer Demirel, **maden** kısmını; bakırcı, bıçakçı, cezveci, çilingirci, fişenkeçi, kazancı, kılıççı, kundakçı, mismar, şamdancı, temürcü ve tüfekçi olarak kendi içinde sınıflandırmıştır. Bu meslekler Sivas’ta asırlarca sürmüştür; ancak günümüzde bunlardan sadece bıçakçılık ve demircilik zanaatı varlığını sürdürmektedir.⁷⁷⁵ Bugün “Kara polat” olarak bilinen “Arnavut çakısı” kolay paslanan bir çakıdır. Namlunun sapla birleşen kısmında belirgin bir çıkıntı sapa dayanır. Bıçağın yapılışına benzer.⁷⁷⁶

Yurt Ansiklopedisi’ndeki bilgilere göre de 1980’li yıllarda Sivas’ta yirmi dolaylarında bıçakçı dükkânı mevcuttur. Tahminen 1890 yılında Sivas’a gelen gezgin Vital Cuinet de yazdığı seyahatnamesinde özellikle Sivas bıçakları konusuna temas etmiş, düşüncelerini şöyle özetlemiştir: “Bu şehirde bıçakçılık çok ünlüdür. Sivashlı bıçakçılar, ev ve cep bıçakları yanında cerrahi neşterleri bile Avrupa modellerini tamamen taklit ederek üretebilmektedirler.” II. Mahmut döneminde (1808-1839) tutulan Şer’iye Sicillerinde yer alan bilgilere göre; geçmişin gözde kılıçları, bugünkü Subaşıhanı’nın kuzey girişindeki Kılıççılar Çarşısı’nda yapılıyordu. Zamanla kılıcın yerini güçlü silahlar alınca, ustalar da çakı-bıçak yapmaya başlamışlardır. Yine kayıtlarda 1827 tarihinde Sivas’ta dört bıçakçı dükkânının olduğundan bahsedilir.⁷⁷⁷

Günümüzde çelik hazır halde gelmekte, tahta saplar hazır hale getirilmiş şekilde temin edilmekte, çark elle değil motor gücüyle çevrilmekte, bıçağın her bir unsuru hazır halde temin edilmektedir. Birçok malzemenin hazır halde temin edilmesine rağmen bıçakçılar, yaptıkları bıçaklara ustalıklarını ve bu sanatta gösterdikleri incelikleri sergileyerek önemli ürünler vücuda getirmektedirler.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ M.de M.d’ohson, *XVIII. yy. Türkiyesi’nde Örf ve Adetler*, İstanbul, 2003, s. 96.

⁷⁷⁵ Ömer Demirel, *II. Mahmut Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara, 1989, s. 164

⁷⁷⁶ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 65.

⁷⁷⁷ “Sivas” maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 6929.

⁷⁷⁸ Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul, 2001, s. 148.

Bıçak çeşitleri, oynar ağızlı bıçaklar ve sabit ağızlı bıçaklar olmak üzere ikiye ayrılır: Oynar ağızlı bıçaklar (Cep bıçağı; Anadolu'da çaka, çakıcak, kezik, kısma, kitleme, soya, yumuca; Kırgızlarda baki); boynuz saptan yapılan bıçaklar; tek ağızlı bıçaklar, çift ağızlı bıçaklar (Uygur Türkleri: koşbıçek), bacak bıçağı, tek ağızlı çoban bıçağı, çift ağızlı çoban bıçağıdır. Fiber saptan yapılan bıçaklar ise; tek ağızlı bıçaklar, çift ağızlı bıçaklar ve bacak bıçağıdır. Sabit ağızlı bıçaklar ise, tahta saptan yapılan bıçaklar; kıyma bıçağı (osguç), ekmek bıçağı, meyve bıçağı, döner bıçağı, hamur bıçağı, satırdır. Boynuz saptan yapılan bıçaklar; kama ve hançerdir.⁷⁷⁹ Denizlili yörükler, usturaya da “baş bıçağı” demektedirler.⁷⁸⁰

Denizli/ Yatağan'daki yüz yıl önceye ait anlatılardan birinde, demircilerin piri Hz. Dâvûd'dan bahsedilir ve demirciliğin dolayısıyla da kılıç ve bıçak yapımının Horasan Türklerinden Yatağan'a geldiği söylenir. Denizli/ Yatağan'da barutçuluk da vardır. Mahallî olarak “değiş” adı verilen, küçük ölçüdeki ticarete barut da önemli bir yer tutar. Aydın, Burdur/ Gölhisar ve Afyon/ Dazkırı taraflarına giden “değiş” eşyası arasında çakı-bıçak yanında barut da yer alır. Günümüzde çakı-bıçak imali ve satışı pek çok ailenin geçimini sağlamaya devam etmektedir.⁷⁸¹

Denizli/ Yatağan'da yaptığımız saha çalışmasında, *Şerafettin Tercan* yöredeki demircilik ve onun içinde gelişen bıçakçılıkla ilgili şunları anlattı:

“Hiçbirimiz demirciliği seçmedik; çünkü demircilik baba mesleğidir. Babam ve ağabeylerim demirci idi. Bizde herkes evinin altında yapar bu mesleği. Bizim halkımız kalın kafalı. Kemal Bey isimli Yüreğir'deki okul hocası kırk yıl önce söylemişti bize. Bu el sanatı, zamanla organize sanayi haline gelir ve Yatağan'da geçerliliğini kaybeder. Dünyanın teknolojisine ayak uyduramazsınız, yok olursunuz, demişti. Mesleğin sonu da hocanın söylediği gibi oldu. Daha sonra şimdiki başkanın babası İsa Bey, Aydın'dan arkadaşı olan Kemal Bey'i Yatağan'a getirdi. O zamanlar dört yüz elli ortağı olan bir kooperatif kuruldu. Kemal Bay, kooperatifin başına geçti; ama biz Yatağanlılar kalın kafalı olduğumuz için adamı buradan kovduk. Adam Almanya'ya gitti. Eskiden Karabük Demir Çelik, bizim ustaların bıçağı için demir üretti. Gelen demire suyunu da iyi verdik mi paslanmayan ve körelmeyen çok güzel bıçak yapardık. Ben bildim bileli Yatağan'da demir yoktur. Hep dışarıdan gelirdi. Eskiden burada “Zorbaz” Dede varmış. Yatağan'da “Garip Pazarı” kurulmuş. Bu dede, bu pazarda hayvanların ayağından sökülen dört köşe kare şeklinde çivileri eritirve demir kaynağından bıçak yaparmış. O çiviler ithal çivilermiş. Eskiden Orta Cami'yi

⁷⁷⁹ Doğan Kaya, Uğur Mesci; *Sivas'ta Bıçakçılık*, Sivas, 2002, ss. 9-14.

⁷⁸⁰ A. Sarı, *a.g.e.*, s. 195.

⁷⁸¹ Tuncer Baykara, “Denizli'nin Yatağan Köyünde Barutçuluk”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V/ Maddî Kültür, Ankara, 1983, ss. 61-66.

yapan Akbaba dediğimiz amca anlatırdı: ‘Yatağan’da Alabıçak/ Alapala iki renklidir. Çelik kısmı parlak olur. Oksitlenmiş uç kısmı siyahtır. Bu tarihi palalar, hem çeliktir; hem de demiri kaynak yaptıktan sonra her iki tarafına çelik kaynatılarak ve sonrasında burkularak yapılır. Pala haline getirdikten sonra zift ve kireç ile karıştırılır; kirece ve toprağa yatırılır. Demir kısmı kireçle ve toprakla temas edince oksitlenir ve siyaha dönüşür. Bu bıçak çok sağlam ve keskin olurdu. Şimdi bu bıçağı yapan yok. O tekniği, o ustalığı bilen de yok.’⁷⁸²

Yatağanlı *Baki Yıldırım* da bıçakçılıkla ilgili şunları anlattı:

“Üç kuşaktır demircilikle uğraşırım. Hem **çakı/ bıçak** yapıyorum, hem de bunların kalıbını yapıyorum. Eskiden bele kuşak bağlanırdı. Kuşağa da kama takılırdı. Ama o kama, çelik- çakı kadar sert olmazdı. Çeliğe az su verilirdi, o da yumuşak olurdu. Onun da sebebi şu, kama kavga sırasında kemiğe denk gelirse çelik kırılır. Kırılmasın diye yumuşak yapılırdı. Biz çocukluğumuzda birkaç kişi kefe yaylasının orta kısmına, Frigyalılar döneminden kalma altın var diye çıktık. Bu gördüğünüz demir filizlerini oradan buldum ve getirdim. Oradan kalmadır. Ama daha sonra yurt dışından Yatağan’a gelenler hazine aramada kullanılan aletlerle tarama yaptılar ve bu filizi bulduğumuz yerde aletin çok yüksek sesle sinyal verdiğini söylediler; daha sonra da burada krom olduğunu söylediler. Demir madeni yok, dediler. Atölyeleşemediğimiz için bizim işimiz öldü. Sadece on, on beş aile atölyeleşti. Ben, Almanya’daki *Solligen bıçaklarını* yapan kişilerin de bizim Yatağan’dan gittiğini ve orada ustalık yaptıklarını duydum. Yatağan bıçağıyla ilgili hafızamda kalan bir şiir var. Size onu söyleyeyim:

Yatağan’ın yan **bıçağı**

Beş paraya on **bıçağı**

Al al beline sokun

Söğüt ağacından sakın

Korpuzu bilmem ama,

Keleğin anasını ünletir...’’⁷⁸³

Bursa bıçakları, Türkiye genelinde büyük ün kazanmıştır. Ancak, bir bıçak türü olan çakı Kastamonu/ Tosya’da damgasını vurmuştur. Bursa bıçakları ile Tosya çakıları arasında, işlevsel bir farklılığın yanı sıra, yapım teknikleri bakımından da farklılık bulunmaktadır.⁷⁸⁴

Trabzon/ Sürmene bıçağı, kullanıldığı yere göre on beş, yirmi beş santimetre arasında değişen uzunluklarda, sivri ya da yuvarlak uçlu, sap ile kesici bölümü arası süslü bir bıçaktır. Kesici bölümü, bazı günlük kullanım bıçaklarda tek taraflı, bazı sivri

⁷⁸² Şerafettin Tercan, Denizli/ Yatağan, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷⁸³ *Baki Yıldırım*, Denizli/ Yatağan, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁷⁸⁴ M. Kavaklı, *a.g.e.*, ss. 60-72.

uçlularda ise çift taraflıdır. Tekli sivri bıçak, çiftli bıçak, üçlü bıçak, kama, saldırma ve karakulak (hançer), Trabzon/ Sürmene bıçaklarının adlarıdır.⁷⁸⁵

Gaziantep'te keçi boynuzundan sapları olan *çakı*ları ve mutfak bıçaklarını yapanlar, Ermenilerdir. Yöredeki eski bıçakçılar da bıçaklarını **çark** denilen ilkel aletlerle yaparlar.⁷⁸⁶

IV. Çarh (Zebûrek)

Ok atmaya yarayan mancınık veya arrâdeler dışında arka arkaya birkaç kişiyi ve en kuvvetli zırhları delip geçebilen mızrak şeklindeki büyük oklara “tır-i çarh” denir. Başparmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda dört yüzlü bir çeşit ok olup hava fişeği şeklinde demirden yapılmış içi barut dolu savaş aletidir.⁷⁸⁷

V. Debbâde/ Kule

Muhasara savaşlarında sık sık kullanılan bir alettir. Tekerlekler üzerinde hareket ettirilen seyyar kaleye benzetilir. Aletin ancak bazı bölgeleri demirden yapılmaktadır.⁷⁸⁸

VI. Mızrak/ Kargı/ Cıda/ Gönder

Mızrak, iki ile beş metre arasında ahşap bir gövdenin ucuna yerleştirilmiş dar veya geniş yaprak yahut daha değişik şekilde uç kısmı çok sivri demirden meydana gelir. Temren adı verilen ve mızrağın delici etkisini sağlayan bu bölüm, yirmi-yirmi beş santimetre uzunluğunda bir boru veya iki parça şerit demirle gövdeye sağlam bir şekilde bağlanır. Bu bağlama işlemi, boru içerisine veya iki şerit arasına sokulan ağaç gövdeyi demirler üzerindeki karşılıklı delikler aracılığıyla perçinlemek suretiyle yapılmaktadır. Mızrağın alt kısmına da sağlamlık versin diye demir damlalık geçirilmektedir. Mızrakların nadir de olsa gövde ve uç kısmı tümü tek parça demirden yapılmış olanlar da vardır; ancak bu mızraklar savaşlarda değil cirit gibi sportif faaliyetlerde kullanılmıştır. “Çatal” denilen birbirine paralel iki sivri ucu olan mızrak türü de vardır. Çatallarda iki sivri ucun dışı bakan kısımlarında iki kıvrak demir bulunur ve bunlar yırtmaya, parçalamaya veya arkadan yakalamaya yararlar. Bunlar, demirden çatal şeklindeki temren mızraklarda olduğu gibi yine ahşap bir gövdeye bağlanmıştır.

⁷⁸⁵ M. R. Sümerkan, *a.g.e.*, ss. 134-135.

⁷⁸⁶ Hasan Remzi Çiççi, Şakir Sabri Yener; *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep, 1971, s. 12.

⁷⁸⁷ E. Göksu, *a.g.e.*, s. 350.

⁷⁸⁸ E. Göksu, *a.g.e.*, s. 352.

Osmanlı'da piyade ve Kapıkulu süvarilerinin kullandığı, iki veya tek ucu temrenli hafif mızraklara da “Harbe” denmiştir.⁷⁸⁹

Orhun Abidelerinde geçen “sünüg-süngü” kelimesi ile karşılanan mızrak, ucu sivri demirli, düşmanı sançmak ya da batırmak amaçlı kullanılan delici-kesici bir silahtır. Türkler bu silahı, elle veya bir aletle düşmana atmışlardır. Mızrağın düşmana atılmayıp yalnız saplanan türüne kargı denmiştir. Kargı ise, ucunda sivri demiri olan hafif gönder şeklinde eski bir silah ki deşmek ve sokmak manasında, karmak anlamından gelmektedir. Mızrak, İskitlerden beri kullanılmaktadır. Çin kaynaklarına bakıldığında da Türklerde, Hunlardan beri dövüş silahı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hun mezarlarında bulunmuş olan Hun mızrakları da demir saplı ve küçüktür ve bazı mezarların da üzerine dikilmiştir. Göktürlere ait kaya resimlerinde Türk savaşçıları at üstünde uzun mızraklarıyla resmedilmişlerdir. Altay'da Göktürk dönemine ait Kudırgı tipi abidelerde üçlü kanatlı mızrak ucu bulunmuştur. Sülek (Yukarı Yenisey) kaya resimlerinde zırhlı Türk süvarileri resmedilmiştir. Bu silahın, Türk İslam devletlerinde kullanıldığına dair sayısız kayıt vardır. Hatta mızraklı süvari alaylarına sahip Osmanlıların kullandığı mızraklarda temrenin yanında, temren ucu yönünde sağa sola açılan iki bıçak da vardır. Türkler, ateşli silahların kullanımının yaygınlaşmasına kadar farklı isimlerle adlandırılan birçok mızrak çeşidi kullanmıştır.⁷⁹⁰

VII. Kamçı

Vurucu silahlardan olan kamçı, üzerleri düz veya çivili olan ve parlayıcı ezici beş, altı santimetre çapındaki kürelerden oluşmaktadır. Küreleri sapa ve gövdeye bağlayan zincirler vardır. Sap bölümü de zincirlerin bağlandığı gövde kısmıdır. Bu gövde ağaçtan ya da çoğunlukla demirden yapılmıştır. Kamçı türünden olan ve tek bir güllenin uzun bir zincirle uzun bir sapa bağlanmasıyla oluşan silaha da “döğen” denmektedir. Her iki alette de zincirler demirdendir. Kullanma zorluğu nedeniyle bu silahlar, ateşli silahların ortaya çıkışıyla tarihe karışmışlardır.⁷⁹¹

VIII. Kalkan

Ok, kargı, mızrak, kılıç ve benzeri silahlara karşı vücudu korumak için elde tutulan bir savunma silahıdır. Savaş zamanı dışında omuzda veya atların terkinde

⁷⁸⁹ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 50-54.

⁷⁹⁰ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 225-239.

⁷⁹¹ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 49.

taşındığı, savaş zamanında ise bileğe geçirilen ip sayesinde elde tutulduğu bilinmektedir. Türkler bu silahları kendi savaş stratejilerine uygun hale getirerek kullanmışlardır. Demirden olan kalkanlar, ağır ve çapları büyük olduğu için pek kullanışlı olmamıştır. Örneğin Viyana Sanat Müzesinde bulunan XVI. yy'a ait demir kalkan bu türün zengin bir örneğidir.⁷⁹² Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan yola çıkarak İskitler, Hunlar, Avrupa Hunları ve Göktürklerde kalkan kullanıldığını söyleyebiliriz. *Dîvân-ü Lugâti't Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut Kitabı*'nda kalkanla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve Orta Çağ'daki Müslüman Türk dünyasında kalkanın kullanıldığı ve etrafında da çeşitli adlandırmaların olduğu bilinmektedir.⁷⁹³

IX. Kılıç

Kılıç, en eski silahlardan biridir. Ateşli silahların icadından önce savaşlarda çok önemli olan bir silahtır. Kılıç; kabza, balçak, namlu ve kın olarak bilinen dört bölümden oluşmaktadır. Kabza, kılıcın elle tutulan kısmı olup ağaç, boynuz, kemik veya madenî maddelerden yapılmıştır. Namlunun aksi yönünde kıvrık olan armudî baş kısmı çarpışma esnasında kılıcın elden fırlayıp gitmesini önlemek içindir. Balçak ise savaşta kılıcı kullanan kişinin elini karşı darbelerden korumak için kabza ile namlunun birleştiği yerde bulunan el siperidir. Hükümdarlara ya da devlet erkânlarına hediye edilen kılıçların kabza kapaklarının namlunun iç ve dış kenarlarının uzantısı olan birleşme yerleri ise balçak içinden itibaren çepeçevre demir, altın veya gümüş bir çemberle kapatılmıştır. Namlu, kılıcın uzun madenî kısmıdır. Namlular da çeliktendir ve süsleme bezeme ve hat sanatıyla şekillendirilmişlerdir.⁷⁹⁴

Türkler, diğer silahları gibi kılıçlarını da kendileri yapmışlardır. Demiri eritme, dövme, kılıç şekline sokma, onu süsleme, su verip bileme işlemleri ve kabzasıyla kınını dahi kendileri gerçekleştirmişlerdir. Kılıcın menşei, İran efsanevi hükümdarı Cemşit tarafından icat edildiği söylene de Altaylara kadar dayanmaktadır. Hunların atalarının yaşadığı Ordos civarında çok sık rastlanan bronz satırlar, Türk kılıcının prototipidir. Kıvrımının iç kısmı keskin olan bıçaklar da bu bölgede çoktur. Ordos'taki kılıç mahfazaları da Türk kılıçlarına benzer; çünkü Uzak Doğu, Yakın Doğu ve özellikle

⁷⁹² N. Eralp, *a.g.e.*, s. 149.

⁷⁹³ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 289-297.

⁷⁹⁴ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 59-60.

Çin’de o döneme ait bu tip kılıçlar yoktur.⁷⁹⁵ Türk kılıcının protitipi kabul edilen en eski eğri kılıçlar, Altay’daki MÖ II-I. yüzyıllara ait Kudırge ve Srotski kurganlarında bulunmuştur. Son örnekleri ise Karahanlıların kurganlarında rastlanmıştır. Türk kılıcının en iyi örnekleri Kırgızlardadır. En iyi çeliğin Kırgızlarda mevcut olduğu, çelik işleyen Hint, Arap ve İran ustalarının ısrarla Kırgız çeliklerini takip ettikleri ve bu çeliği diğerlerinden üstün tuttukları bilinmektedir. Nitekim kılıç, Türklerin ok ve yaydan sonra kullandıkları en önemli silahtır. Kılıç savaşta kullanılan silahların başında gelmektedir. Rüzgârlı havalarda ok ve mızrak gibi silahlara nazaran çok daha kullanışlıdır. Kılıçların çok nadir de olsa kama şeklinde olanları vardır. Kılıcın kullanılmadığı zamanlarda, içerisinde muhafaza edildiği zarflara “kın” denmektedir. Kılıçların som altın, gümüş ya da ahşaptan yapılan kınları olduğu gibi demirden yapılanları da çoktur. Ayrıca, kının kılıç kabzasının altına gelen yer de genellikle bronz ve kemiğin yanı sıra demirden yapılmaktadır.⁷⁹⁶

Türkler, eğri kılıçlarını yanı sıra uzun ve kısa kılıçlar da kullanmışlardır. Kırgızlarda kesmekten çok batırmak için kullanılan kılıçlar da kullanılmıştır. Kırgızlarda “ka-şe” denilen bir çeşit demirden keskin kılıçlar yapılmaktadır. Eski Anadolu’da Asur ve Geç Hitit kabartmalarında da eğri kılıçlar vardır; ancak bunlar bele kuşanılan kılıçlardır. Çin kaynakları, Göktürk kılıçlarının demiri bile kesebildiğinden bahsetmektedir. Özellikle “kurç” denilen iyi cins çelikten kılıçlar, büyük şöhret bulmuştur. Dağlık Altay’da Berel bölgesinde Göktürk dönemine ait birkaç tipte süvari kılıcı tespit edilmiştir. Bu kılıçların bir kısmı, sivri uçlu, uzun ve düzdür. Bir kısmı ise yamuk kesişmeli, sivri uçlu, uzun, düz, demiri keskin ve düzgün saplıdır. Bu tarz kılıçlar, Çin’de de yaygın olarak kullanılmış ve diğer Türk devletlerine geçmiştir. Yine Çin kaynaklarına göre eski Türklerin en sevdiği silahlar, “sivri süvari kılıçlar”dır. Kılıç demirleri, genellikle kılıfın içine ve savaşçının kemerine takılmaktadır. Bu demirlerden düz olanları, Doğu Türklerinde, Dağlık Altay, Tuva ve Moğolistan’da taş heykellerin üzerine tasvir olmuştur. Türklerin kıvrık, düz, eğik ve tırtıklı saplı kılıçları vardır. Kılıca sap takmaya “kılıç saplamak” demişlerdir. Bu saplara dahi ince bir demir geçirilmektedir. Kılıç demirlerinin kılıfları üzerinde de zincirler bulunmaktadır. Kılıç kınının yapımında kullanılan maddeyi oymak için “ekdü” denilen demirden yapılmış ucu eğri bıçağın kullanıldığı da bilinmektedir.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ B. Ögel, a.g.m., 1948, ss. 431-460.

⁷⁹⁶ N. Eralp, a.g.e., s. 63; E. Göksu, a.g.e., s. 199.

⁷⁹⁷ E. Göksu, a.g.e., ss. 198-224.

Göktürklerle ilgili olarak Orhun Abideleri'nin Kül Tigin Abidesi kuzey cephesinde kılıçla ilgili Kül Tigin kağanın, azman atına binip hücum ettiği ve atı eri süngüledikten ve ordu birbirine değdikten sonra yedinciyi kılıçladığından bahsedilmektedir.⁷⁹⁸ Kırgız, Uygur, Hazar, Bulgar ve diğer Türk devletlerinde kılıç yapımı ve kullanımı hakkında birçok kayıt vardır. Ayrıca Uygurlarda “demiri yiyen taş” anlamında “pin demiri” vardır ki, bu metalle, kılıç ve diğer aletler yapılmaktadır. Uygurlar, kılıç yapımında ustadırlar. Hatta süslü kılıçlar dahi yapmışlardır. Uygurlar, Moğol general ve askerlerine de kılıç yapmışlardır. Hazarlar da “Hazaran kılıç”lar üretmişlerdir. Avar mezarlarında da altın ve gümüş kaplı kılıçlar vardır. Peçenek, Uz ve Kumanlarda bulunan kılıçlar ise genellikle bir metre uzunluğunda, eğrimsi ve genişçe olup genellikle demirden yapılmışlardır. Bulgarlar, mızrak olarak kullanılan ve cilasız olan kılıçları Azerbeycan'dan alarak onlara su veriptemreni ile ipe asmışlardır. Selçuklular döneminde kullanılan kılıçlar hakkında ayrıntılı bilgiler yoksa da damgalı kılıçlardan kullandıkları bilinmektedir. Selçuklu ordusunda askerlerin eğitilme aşamasında “kılıç verme” sürecinin olduğu görülmektedir. Bu kılıç verme ile de kılıç eğitimi başlamıştır.⁷⁹⁹ Türkiye Selçuklularında “şemşîrger” ve “seyyaf” adı verilen kılıç ustaları vardır. Minyatürlerde savaşçılar, kıvrık ya da ince kılıçlarla resmedilmişlerdir. Topkapı Sarayı Müzesi ve Askeri Müzesinde Türk kılıçlarının örnekleri vardır. Orta Çağ Müslüman Türk âleminde en iyi kılıçların Kırgızlarda olduğu bilinmektedir. Hint, Arap ve İran ustaları dahi Kırgız çeliklerini talep etmişlerdir. Bunun nedeni “Fergana çeliği ya da demiri” olarak adlandırılan bu madenin yumuşak olması ve istenilen şeklin verilebilmesidir. Azerbeycan'daki “Nahçıvan demiri” ise kendine has özellikleri olan bir madendir. Bu demirden yapılan kılıçlar, diğer kılıçlardan ayrı olarak zikredilmiştir. Orta Çağ Müslüman Türk âleminde yukarıda bahsettiğimiz kılıçların dışında Süleymaniye, Übülle (Irak), Basra, Kirman, Kum, Horasan, Gazne, Isfahan, Kahire, Tuleytula, İşbiliye ve Gırnata kılıçları da meşhurdur.⁸⁰⁰ Osmanlılar zamanında Şam işi, Şam çeliği anlamlarına gelen “Dımışkî”ler de gözde silah ya da hançerlerdir. Askerî spor alanında bir talim silahı olarak kullanılan “Meç”ler de Osmanlı'da bir kılıç türüdür. Farklı isimlerle anılan kılıç çeşitleri olduğu gibi yapan kılıçcı ustasının adıyla da anılan kılıçlar bulunmaktadır. “Yatağan” ise sadece Türklere ait popüler Türk kılıcı çeşididir. Yatağanlarda balçak bulunmamaktadır. Keskin tarafı çelik, sırt tarafı ise demir olarak

⁷⁹⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Ankara, 1994, s. 5.; T. Tekin, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁹⁹ E. Göksu, *a.g.e.*, s. 208.

⁸⁰⁰ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 210-215.

kalan bu kılıçlarda kaliteli demir ve çelik kullanılmıştır. Yatağanlar, namlu kılıçlara göre daha kısa ve kılıcın eğimi aksine iç bükey kısmı keskin, dış bükey kısmı düz ve kenarlıdır. Bu kılıçlara, belde taşırken dış bükey kısmı üstte bulunduğu ve yatan bir nesneyi hatırlattığı için ve “y” harfine benzediği için yatağan dendiği söylenmektedir.⁸⁰¹ Dîvân-ü Lugâti’t Türk’te ise “Yatağan”, “Zebeklerin kullandığı uzun Türk kılıcı” olarak geçmektedir. Anadolu’da bu kılıcı üreten ve kılıcın ismini alan bir yer vardır ki Denizli’nin Yatağan ilçesidir. Bu kılıcı, yöreye tanıtanın da Konya sultanı tarafından gönderilen “Yatağan Baba” olarak tanınan Osman Bey olduğu bilinmektedir.⁸⁰² Denizli Yatağan halkı, geçimini daha ziyade zanaatkâr olarak sürdürmektedir. Sahada yaptığımız çalışmalarda Yatağanlı Süleyman Keske yöredeki demircilerin yaptığı ürünlerle, özellikle de Yatağan kılıcıyla, ilgili bize şu bilgileri verdi:

“Eşimle birlikte elli yıl demircilik yaptık. 1993’te demirciliği bıraktık. Demircilik yaptığımız zamanlarda tezgâhlarımız evimizin içindeydi. Demiri, Denizli ve çevresinden hurda halinde alır ve işlerdik. İlk zamanlar bıçakla çakı, başka yörelerde “Hevrek” dedikleri kırklık, koyun kırpma makası ve kemik tarak yaptım. Tarım aletleri ve demircilikle ilgili ihtiyaç duyulan tamir, onarım, uzatma işinin hepsini yaptık. O zamanlar Yatağan’da çok demirci vardı. Hepsi de çakıcı ve bıçakçı idi. Herkes geçim derdindeydi. Bizim Yatağan’ın öz geçişinde çok iyi ustalar varmış. Muharebelerde Yatağan kılıcı yaparlarmış. Hatta kasaba adını bu yatağanlardan almış, diye anlatırlardı. O ustalardan da kimse kalmadı. Şimdiki ustalar onların taklidini yapıyorlar.”⁸⁰³

Süleyman Keske’nin bahsettiği o eski ustaların yaptığı kılıçlar, yeniçerilerin, piyadelerin, denizde leventlerin ve hükümdarların kullandığı yatağanlardır.⁸⁰⁴ Eskiden Yatağan’da yatağanlar, çivilerle yapılmış. Daha zahmetli olmuştur ve demirin inceltmesinde muhakkak bir yardımcı, karşı çekici ile aynı anda demiri döver, genellikle evin hanımları yardım edermiş.⁸⁰⁵ Süleyman Keske, şimdiki ustaları beğenirse de yörede bizim görüştüğümüz, halen özel sipariş üzerine Yatağan kılıcı yapan hünerli ustalar bulunmaktadır. Bu ustalara yok olmaya yüz tutmuş bu mesleği dünyaya tanıtan son cevherlerdir, diyebiliriz.

Yatağanlı Necip Apalı, Yatağan kılıcının özelliklerinden bahsederken Yatağan kılıcının belinin kalın olduğunu söyler. Kılıcın belinin kalın olmasının nedeni, düşmanı

⁸⁰¹ T. Baykara, a.g.m., 1983, ss. 61-66.

⁸⁰² *Yatağan Bıçakları*, Geka, Denizli, 2009, s. 5.

⁸⁰³ *Süleyman Keske*, Denizli/ Yatağan, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁸⁰⁴ *Yatağan Bıçakları*, Geka, Denizli, 2009, s. 5

⁸⁰⁵ T. Baykara, a.g.e., 1984, s. 112.

etkisiz hale getirmektir. Kılıcın sap kısmını sallarken kılıç elden çıkmasını diye “Kulaklık” ı vardır.⁸⁰⁶

“Zülfikâr” denilince de akla ilk gelen, namlusu iki sivri çatal uç ile sonuçlanan kılıçlardır. Bu kılıç türü de dört halifeden bir olan Hz. Ali’nin çatal uçlu kılıcı üzerine günümüze kadar gelen efsaneden adını alır. “Pala”, Arapların Zülfikâr adını verdikleri kılıç türlerindedir. Pala da kılıç gibi kabza ve namludan meydana gelmiştir. Bu namlu aynı zamanda kılıç namlusundan daha kısadır.⁸⁰⁷

Bozkırlı Hasan Usta, kılıç ve tüfek yapımında çok ünlüdür. Öyle ki onun bu ünü Osmanlı’da padişahın kulağına dahi gider. Ustanın padişahın kılıcını tamir etmesi durumu ve bu işlemin sonucunda ustaya verilen maddî-manevî değer şöyle anlatılır:

“Padişahın, ata yadigârı çok kıymetli kılıcı ortasından her nasılsa kırılır. Bu kılıcı hiç belle etmeden ulayacak bir usta aranır. Hasan ustanın bunu en iyi yapacağı söylenir. Kılıç Hasan Usta’ya getirilir. Hasan Usta kılıcı, en iyi bir şekilde, hiç belirsiz olarak ular. Padişah kılıcı görünce çok memnun kalır. Hasan ustayı çağırır. ‘Dile benden ne dilersem!’ der. ‘Sağlığını dilerim Padişahım!’ diyen Hasan Usta’nın bu sözü karşısında, padişah ısrar edince: ‘Padişahım, bizim köyümüzün yaylasında bir göl vardır. Bunların tapusunu isterim.’ der. Bunun üzerine Padişah ferman buyurur, bu yerlerin tapusu Hasan Usta’nın üzerine çıkarılır. Bozkır Tapu Dairesi’nde bu tapu kaydı hâlâ mevcuttur.”⁸⁰⁸

Sonuç olarak Türklerde çok önemli bir yere sahip olan kılıç, Türk demircilerinin usta ellerinde ve gönüllerinde şekil bularak değişik şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bazı kaynaklar, kılıç yapan demircilere kılıç ustaları demiş ve onların kılıçhanelerinin olduğuna değinmiştir. Örneğin Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Fatih Sultan Mehmet’in Kurşunlumahzen ile Topkapı arasında yaptırmış oduğu Dımışkihane’den bahsedilmektedir.⁸⁰⁹ Yine de İstanbul’da, Rumeli’de ve Anadolu’daki büyük kılıç imalathanelerinin olmasıyla ve buralarda kılıç yapılmasıyla ilgili kesin bilgi veren bir kaynak yoktur.

X. Mancınık

İnsanlar, köy ve şehirlerin güvenliğini sağlamak için bu yerleşim birimlerini korumaya yönelik tedbirler geliştirmişlerdir. Bu nedenle de yerleşim yerlerinin yüksek yerlerine kale, kule ve surlar yapılmıştır. Bu alanları herhangi bir saldırıda korumak

⁸⁰⁶ Sadık Apalı, Denizli/ Yatağan, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁸⁰⁷ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 70-71.

⁸⁰⁸ A. U. Ülker, *a.g.m.*

⁸⁰⁹ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 64-65.

amaçlı da çeşitli mancınıklar yerleştirilmiştir. Mancınıkların ana gövdesinde başka madenlerin yanı sıra demir kullanılmış; hatta yuvarlak demirden mancınık taşları da yapılmıştır. Araştırmacıların pek çoğu mancınığın ilk kez Çinliler tarafından kullanıldığını söylemektedir. Türklerin ağır silahları, özellikle de mancınık diğer silahlardan çok sonraları öğrenilmiş ve geliştirilmiştir. Türklerin yerleşik hayata geçtikten sonraki kurduğu devletlerden Avar, Hazar, Sabar, Peçenek, Kuman, Karahanlı ve Müslüman Türk devletlerinde savunma silahlarından mancınığı kullandıkları bilinmektedir.⁸¹⁰

XI. Ok ve Yay

Eski kaynaklarda bazı doğulu toplumlar okçu kavimler olarak anılmaktadır. Türkler de dağınık topluluklar halinde yaşayan ve at sırtında her yöne isabeti okla gerçekleştiren toplumlardandır. Onların hafif süvari birlikleri kılıç, mızrak, ok ve yayla donatılmıştır.⁸¹¹

Ok, yedi ile on milimetre çapında ve atıldığı yaya göre çeşitli uzunlukta olan yuvarlak ve budaksız çubuklardır. Okun çubuk kısmı, önceleri kamıştan; sonraları çam, gürgen ve kayın ağaçlarından yapılmıştır. Okun sivri ve delici silah görevi yapan uç kısmına soya, soyaya takılan delici, parçalıyıcı uca da “temren” adı verilir. Yüzlerce çeşidi bulunan bu ok temrenleri kemik, çakmak taşı, fildişi gibi sert maddelerin yanı sıra çoğunlukla demirden yapılmıştır. Temren, okun hedefe saplanmasını sağlar. “Bilük, okluk, adak, tirkeş terke adları ise, bu okların boyuna, beldeki kemerlere veya at değerlerine demirden çengelle asılarak taşınanlara verilen addır.⁸¹²

Türkler, ok ve yaylarını kendileri yapmaktadır. Hatta ok yapmaya yarayan bıçaklarını da yanlarında taşımaktadırlar. Bu bıçağa da “ok bıçağı” demektedirler.⁸¹³ Türklerin çok yaygın olarak kullandığı okların ok uçları genellikle kemik, ağaç, bronz ve demirdendir. Hunların mezarlarından çıkarılan ok çeşitleri içinde demirden ok uçları çoktur. Bu okların özellikleri şöyle tespit edilmiştir: Sarıçam veya köknardan yapılan bir gövde ve “temren” denilen üç kanatlı demirden eşkenar dikdörtgen biçiminde üç ve dokuz santimetre arasındaki ok uçlarıdır. Nitekim Hun devrindeki Ob çevresinde bulunan oklukta, otuz iki demir ve kemik uç çıkarılmıştır. Hunların yaptığı baklava

⁸¹⁰ E. Göksu, a.g.e., ss. 312-345.

⁸¹¹ Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999, ss. 6-21

⁸¹² N. Eralp, a.g.e., s. 80

⁸¹³ Ahmet Temir (çev.), *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1948, ss. 30-52.

biçimli, üç kanatlı demirden savaş okları, Avrupalı kavimler tarafından taklit edilememiştir.⁸¹⁴ Asya’da okla ilgili bulunan en eski buluntular, Kuzey Doğu’da ve Sibirya’da ele geçmiştir. Sakalar, İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Türk İslam devletlerinde en önemli savaş silahıdır. Osmanlı orduları, Avrupa’nın ortalarına kadar taşımıştır. Türklerde çok önemli bir yere sahip olan ok ve yay, hükümdarların hâkimiyet sembolü olmuştur. Bazı Moğol kaynakları, muhasara sırasında atılan okların, vurucu etkisi dışında halkı psikolojik açıdan etkilemeye çalıştığını yazar. Havaya atılan binlerce ok, gökyüzünü kaplayıp yere dolu gibi yağar. Bu manzara çok korkunçtur. Selçukluların Şemsü’l Mülk Han ile yaptığı bir savaşta ok ve yayın önemini gösteren bir olay olmuştur. Han “Biz bu kılıçla savaşmaz, oynarız. Bu topuz da vurduğu zırhı param parça eder; biz bununla savaşırız.” demiş; Melikşah da Han’ın ölçüsüne bir yay atarak: “Bize kamçı ve yay yeter.” demiştir. Başka bir kayıta da Sultan Sencer, kendi ordusu için “Bizim ordumuzda öyle yiğitler vardır ki her birisi ok ile kılı ikiye ayırır. Selçukluların Araplarla ve diğer devletlerle yaptığı mücadelelerde zırhları hatta çelik miğferleri delebildiği bilinmektedir.⁸¹⁵

Yay, oku bulunan yerden uzak mesafedeki hedefe hızla fırlatan bir araç olarak düşünülmüştür. Atıcı bir silah olan yay, iki ucu krişle gerginleştirilmiş eğri ve basit bir ağaç izlenimi vermektedir. Türk yayları, ağaç ya da kemikten yapılır. Ok ve yay birlikte düşünülmüş ve Türklerde hâkimiyet sembolü olmuştur. Türkler tarafından çok eski çağlardan beri okla beraber kullanılagelmiştir. Hatta hükümdarlar oklarını ve yaylarını hep yanlarında taşımışlardır.⁸¹⁶ Risalelerde geçen okçulukla ilgili hünerlerden biri “Kılıcı ağzına alıp dört nala giderken kalabalığa ok atmak ve ikincisi, üstüste konulan çelik levhalara veya fil derisinden birkaç kalkanı okla delmek”tir. Birincisinde ağza alınan kılıcı muhtemelen okçu almaktadır. İkincisinde de ok, çelik levhaları delmektedir.⁸¹⁷

XII. Teber

İnsanlık tarihinin en eski silahlarından biri teberdir. “Balta” anlamına gelmektedir. Osmanlı ordusunda genellikle üst düzey yöneticiler tarafından üstünlük sembolü olarak kullanılmıştır. Baltadan daha küçük bir silahtır. Demirden yapılmış

⁸¹⁴ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 137-155.

⁸¹⁵ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 178-186.

⁸¹⁶ Daha fazla bilgi için bak: Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999; Erhan Göksu, *Türk Tarihinde Silah*, İstanbul, 2008.

⁸¹⁷ Ü. Yücel, *a.g.e.*, s. 52.

yarım ay şeklinde ve daire şeklindeki kenarı keskin, diğer kenarı sap kısmına bağlantılı bir yüzey olan silah kısmı ile bu kısma hareket veren bir saptan meydana gelmiştir. Sap kısmı ahşap veya demirdendir. Silah görevini yerine getiren yüzeye gelince yüzeyin kenarı bir hilal şeklindedir.⁸¹⁸

XIII. Tırpan

Delici, dürtücü silahlardan olup, mızrağa göre daha uzun ve daha amaçlı bir temrene sahiptir. Temrenlerin bazılarının uçlarında sivri hilal ve mahmuz şeklinde bıçak gibi çıkıntılar vardır. Temrenleri demirdendir.⁸¹⁹

XIV. Topuz/ Gürz/ Çoma/ Bozdoğan

Vurucu bir taarruz silahı olan madeni topuz, ağır ve saplıdır. Baş ve gövde olmak üzere iki kısımdan meydana gelen bu silahın en etkili kısmı, küre veya beyzi formda yapılmış olan baş kısmıdır. Bu baş kısımları, demir ve başka madenlerden yapılmıştır. Yaralama ve ezme gücünü arttırmak için bazılarında da iki ile dört santimetre uzunluğunda konik veya piramidal çivi ve çıkıntılar konmaktadır. Sapı ise ağaç, bakır ve genellikle demirdendir. Topuzlar, süvarilerin elinde ya da bellerinde asılı olarak kullanılmıştır. Bu duruma örnek, Sülek (Yukarı Yenisey) kaya resimlerinde tasvir edilen Türk süvarisi boynundan kalçaya zırh giymiş ve göğsünü yuvarlak demir halkalarla kaplamıştır. Süvarinin belinde kılıç, sağ elinde ağır bir topuz vardır.⁸²⁰

XV. Zıpkın

Uzunca, üçgen şeklinde bir mızrak temreninin boyun kısmında sivri uçlu, keskin, yukarıya ve aşağıya kıvrak kancaları bulunan bir silahtır. Temrenin alt kısmında yukarı veya aşağıya hilal ve hilali andıran şekilde iki kanca bulunur. Delici, parçalayıcı, sökücü ve keskindirler. Silahın gövdesi ahşaptan veya tamamen demirdendir.⁸²¹

XVI. Zırh ve Tulga/ Miğfer/ Börk/ Işuk/ Aşuk

Zırh, bedene giyilen; “Tulga, Börk, Işuk, Aşuk” başa giyilen savunma teçhizatlarına verilen addır. Tulga (tuğulga, miğfer, yaşuk, yışig, çelik başlık),

⁸¹⁸ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 73.

⁸¹⁹ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 54.

⁸²⁰ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 9-40.

⁸²¹ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 54.

savaşlarda kılıç, ok vs. darbelerinden korunmak için başa giyilen çelik zırh demektir. Eski Türkçe’de “yarık/ say yarık” sadece demir göğüslükten olan; “kübe/ kübe yarık” ise demirden yapılan ve bütün vücudu örten anlamındadır.⁸²² Bu zırhlar, savaşçıların başlarını ve bedenlerini korurlar. Demir ve çelikten yapılan bu zırhların düşmana karşı caydırıcı görüntüleri vardır ve bu zırhlar, savaşçıların taşıyabileceği hafif silahlardır. Ayrıca zırhlar, Türklerde makam şöhret sahibi kişilerce giyilmiş, yiğitlik ve kahramanlık sembolü olmuştur. Aynı zamanda da savaşçının hareket kabiliyetini kısıtlamaması gerekmektedir. Türkler sadece savaşçıları için değil atları için de zırh kullanmışlardır. Türk zırhları, çeşitli madenlerden yapılmış küçük levhaların dik şekilde yerleştirilmelerinden oluşmaktadır. Türk zırhlarının en eski örnekleri İskitlere dayanmaktadır. İskitlerde zırhlar, genellikle aristokrat savaşçılardadır. Bu zırhların birçoğu da demir pul zırhlardır. Hunlara ait Berel buluntularında demir plakalardan oluşan zırhlar, diğer kurganlardaki buluntularda da demirden yapılmış zırhlar bulunmuştur. Avrupa Hunları da demirden zırh kullanmıştır. Ayrıca Hunlar, atlarına da zırh giydirmiştir. Muhtemelen atları darbelerden korumaya çalışmışlardır. Savaşlardaki tüm atlara zırh giydirilip giydirilmediği bilinmemektedir. Aristokrat süvarilerin atlarına giydirilmiş de olabilir. Göktürklerde ise zırhlar bellere demir kemerlerle sarılmıştır. Kaya tasvirlerinde demir yelekli Türk süvarileri resmedilmiştir. Yelekler, demir levhalardan oluşur. Başka bir tasvirde de zincir zırh giymiş süvari vardır. Göktürkler, Orta Asya’daki diğer göçebe kabilelerden bu yönüyle farklıdır. Moğollar’ın kullandığı zırhların en iyisi de demirden olanlarıdır. Savaşta zırhlıların kağanı koruma görevleri de vardır. Bulgar atlıları da zırh kullanmıştır. Türk ülkelerindeki bu yaygın zırh kullanımı, Çin’e kadar olan sahada çok meşhurdur ve ihraç maddelerinden biridir. *Dîvân-ü Lugâti’t Türk’te*, *Kutadgu Bilig’de*, *Dede Korkut Kitabı’nda* demir zırhlardan bahsedilmektedir. Büyük Selçuklularda ve Türk İslam Devletlerinde de demirden zırhlar kullanılmış ve değişik adlarla anılmıştır. Bazı kaynaklarda Anadolu’da zırha “çukal/ çokal”; zırh yapım ustalarına “zırhbaf” ve “zırhger” denmektedir. “Cevşen” de normal zırhlar gibi halkalar şeklinde birbirine bağlanmayıp aralarında küçük metal plakalar bulunan halkalardan oluşan, sadece göğüs kısmı olan bir zırh çeşididir. Zırhların en çok tercih edileni demirden olandır. XVI. yy’dan sonra yavaş yavaş zırh yapımında demirin yerini bakır almaya başlamıştır.⁸²³

⁸²² Süleyman Kızıltoprak, Ahmet Taşağıl; *Türkler ve Askerlik*, İstanbul, 2009, s. 24.

⁸²³ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 167; E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 267-282.

Tuga ya da miğfer, savaşçının başını korumak için giydiği demir başlıktır. Savunma silahıdır. Türkler, miğferi ilk dönemlerinden beri kullanmıştır. Altaylarda bir miğfer tespit edilmiştir. İskitlerde ve Avrupa Hunlarında miğfere rastlanmıştır; ancak Hunlarda rastlanmamıştır. Göktürklerde ise askerler kendilerini korumak için demir başlıklar kullanırlar. Bir kaya resminde Kırgız atlılarının da miğferleri vardır. Kumanlar'a ait bir kalıntıda demirden sivri uçlu miğferlere rastlanmıştır. Dîvân-ü Lugâti't Türk'te, Dede Korkut Kitabı'nda tulgadan bahsedilmiştir. Türkiye Selçuklularının da miğfer kullandığını gösteren çok kayıt bulunmaktadır. Türkler, savaşçının sadece gözünün görüldüğü yüzünü örten miğfer, sorguçlu miğfer ve çeşitli özellikteki başka miğferleri de kullanmışlardır.⁸²⁴

2.3.7.2. Ateşli Silahlarda Demir

Barut, icat edildikten sonra ateşsiz silahların yerini yavaş yavaş ateşli silahlar almıştır. Bu silahların kullanıldığı savaşlarda, savaş stratejileri ve taktikleri değişmiş ve gelişmiştir. Beraberinde de bugünkü silah fabrikalarının ilk şekli olan silah sanayisinin kuruluşu, fabrikalaşmaya yönelme başlamış; baruthane, tophane ve tüfekhanelerde önem kazanmıştır. Top, tüfek, tabanca ve makineli tüfekler; dünyada XII. yy'dan sonra kılıç, kalkan, ok-yay, mancınık vb. ateşsiz silahların yanında kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'da, XV.yy'dan sonra orduda kullanılmaya başlanmıştır. Ateşli silahların tanınması ile birlikte Anadolu'da, gelişen silah teknolojisi sayesinde geleneksel silah süslemeciliği açısından da üstün sanat değerine sahip silahlar yapılmıştır.⁸²⁵

I. Tabanca

Tabanca, namlu ağzı geniş, demir kabzalı, kabzası süvarinin zırhına dayanmış, namlusu ise eğerin ok kaşı üzerine konularak ateşlenen silahtır. İlk uygulanan sistem, çarklı-çakmaklı sistemdir. Sonraları ise cepte ve belde taşınabilen küçük boyda ferdi savunma aracı olmuşlardır. XIX. yy'ın ilk yarısında da tabanca bir avuç içerisine sığabilecek kadar küçülmüştür.⁸²⁶

Birden fazla mermi ile yüksek tesirli bir atış yapmak, savunma ve taarruzda toplu hedefler üzerinde etkili olabilmek ihtiyacı makineli tüfeklerin doğuşunda en

⁸²⁴ E. Göksu, *a.g.e.*, ss. 228-286.

⁸²⁵ Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, (çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç), İstanbul, 2008, ss. 1-34.

⁸²⁶ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 109-110.

önemli sebebi teşkil etmiştir. Makineli tüfekler, XIV. yy'dan sonra en gözde silahlar olmuştur. XIX. yy'da da çok atışlı ve seri atışlı silahlar geliştirilmiştir.⁸²⁷

Demir, dünyada ve Türk silahlarında kullanılan belli başlı madenlerdendir. Ateşli ve ateşsiz tüm silahlarda muhakkak demir kullanılmıştır.

II. Tüfek

Tüfek, toplardan sonra kullanılan bir silahtır. Topa nazaran hafif ve omuzda taşınabilen ilk tüfekler, dolma tüfeklerdir. Bu tüfeklerden sonra fitilli tüfekler ve sonrasında çakmaklı tüfekler kullanılmıştır. XIX. yy'dan sonra ise iğneli tüfekler ve kovan-çekirdek olayı ortaya çıkmıştır.⁸²⁸ Tüfek, halk tabiriyle demirden yapılmış “delikli demir”dir. Öyle ki Türk destan kahramanı Köroğlu, “Delikli demir çıktı, mertlik bozuldu.” ifadesiyle tüfeğin dünyanın düzenini değiştirecek nitelikte bir silah olduğuna vurgu yapmıştır.

Anadolu'nun birçok yerinde tüfekler kullanılmaktadır. Bugün Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan kapsüllü tüfeklere, önceden “eczalı” denilirmiş ve bu tüfeklerin Anadolu'daki kullanımı yaygındır.⁸²⁹

Tüfek kullanımına bir başka örnek de Manisa/ Kula'daki av tüfekleridir ve genellikle dolma tabir edilen tek ve çift dolma tüfeklerdir. Bunların tamiri Kula'da tüfek ustaları olan Saron Mehmet ve Süleyman Sarı ve oğulları tarafından yapılmıştır. Dolma tüfeklerin yerini kırma tüfekler ve diğer tüfek çeşitleri alınca da tüfek ustalarının mesleği rağbet görmemeye başlamıştır.⁸³⁰

III. Top

Toplar, önce bakır, sonra demir ve daha sonra da tunçtan yapılmışlardır. İlk topların kütle ağırlıkları fazla olduğu için, doldurulmaları ve ateşlenmeleri zaman almaktaydı. XV. yy sonlarında ise tai granit, mermer mermiler yerlerini demir güllere bırakmışlardır.⁸³¹ İlk demirden yapılan ve ilkel olan toplar, 1300'lerde Çin'de Wu yönetimi altındaki topraklarda kullanılmıştır. Bu silah, hem deniz, hem kuşatma savaşlarında kullanılmıştır. 1600 ve 1700'lerde Türklerin ve Avrupalıların elinde

⁸²⁷ N. Eralp, *a.g.e.*, s. 110.

⁸²⁸ S. Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 200; N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 104-109.

⁸²⁹ Ali Ulvi Ülker, *a.g.m.*

⁸³⁰ H. Şahin, *a.g.e.*, s. 166.

⁸³¹ N. Eralp, *a.g.e.*, ss. 103-104.

bulunan top üretimi, yüksek fırınlarda gerçekleştirilmiştir. Yerel zanaatkârlar sadece tüfek namlusu yapabilmektedirler.⁸³²

IV. Savaş Arabaları/ At arabaları

Türkler, günlük yaşamlarında ve savaşlarda ilk zamanlar at arabalarını; sonraları ise “harp arabaları” dedikleri “savaş arabaları”nı kullanmışlardır.⁸³³

2.3.8. Süs Eşyaları ve Takılarda Demir

Türklerde, kadın ve erkeğin kullanabileceği süs eşyaları; özellikle de kadınlar tarafından kullanılan çoğu aksesuar, demirden yapılmıştır. **Aynalar, sandıklar, buhurdanlar, tepsiler** vb. eşyaların demirden olanlarının günlük hayatta çok sık kullanıldığı görülmüştür. Hatta Türklerin savaş kıyafetlerindeki bazı süs eşyaları demirdendir.

Çin kaynakları, Türk savaşçılarının bel kemerlerinden sarkan aletleri şöyle sıralarlar: “**Hançer, bıçak**, bileği taşı, **tarak, ayna mahfazası**, çakmak taşı ve ne işe yaradığı pek bilinmeyen Hunca adı yazılı bulunan eşya.” **Bel tokası** da dâhil olmak üzere bu eşyaların birçoğu demirdendir.⁸³⁴

Eski Türklerde kadın, süslenmeye önce başından başlamıştır. Baş süsleri; bazıları demirden olan **saç tokaları**, işlemeli **başlıklar** ve **taçlar**la zenginleştirmiştir.⁸³⁵ Anadolu’nun bazı bölgelerinde demirden süs eşyalarına değişik adlar verilmektedir. Örneğin Denizli Çivril’de XV. yy’da yaşamış halkın, başında yüksek, **sivri madenî (demirden) başlıklar** taşıdığı bilinmektedir.⁸³⁶ Merzifon ve köylerinde “**cıngıllı**” denilen demirden, bakırdan, gümüşten yapılmış süs eşyaları kullanılmaktadır. Tokat ve yöresi erkek giyiminde de genellikle saatlerin ucuna takılan altın, gümüş ve demir gibi çeşitli madenlerden yapılmış **zincir ve kösteklere** rastlanır.⁸³⁷

⁸³² K. Chase, *a.g.e.*, ss. 106-165.

⁸³³ W. Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, *AÜDTCF Dergisi*, Ankara, 1943, C. 1, S. 4, s. 24.

⁸³⁴ L. Lıgeti, *a.g.e.*, ss. 43-44.

⁸³⁵ Sevim Payzın, “Anadolu Takıları”, *Antika*, İstanbul, 1973, S. 21, s. 44.

⁸³⁶ Pınar Olgaç, “Geleneksel Türk Başlıklarına Genel Bir Bakış ve Denizli Çivril Gelin Başına Bir Örnek”, *Çivril Sempozyumu Bildirileri*, Çivril, 2001, ss. 351-353.

⁸³⁷ Baybars Gülensoy, *Türkiye Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul, 2003, ss. 36-109.

Türkler **demir sandıklar** yapmışlardır. Örneğin savaşlarda ganimetler, ülkeler arasında hediyeler ve süs eşyaları demir sandıklarla gönderilmiştir. Selçuklular, savaşlarda bu demir sandıklardan kullanmışlardır.⁸³⁸

Türklerin demir aynaları da vardır. Bugünkü Türkçe’de ayna telaffuzuyla kullanılan kelimenin aslı Farsça “ayine” veya “ayene” olup, “**demir**” kelimesinden türetilmiştir. Anadolu’da “gözü” ve “gözüngü-közüngü” ifadeleri de ayna yerine kullanılmaktadır. İnsanların kendini görme arzusu, insanoğlunun varoluşu kadar eskidir. Günümüze kadar ulaşan ayna çeşitlerinde bunu görmek mümkündür. İlk insanlar, “korunma amaçlı ve süslenme amaçlı” olarak ayna kullanmıştır. Eldeki verilere göre insanoğlunun kullandığı ilk ayna sudur. Sonraları madeni düz levhalar parlatılarak ayna gibi kullanılmıştır. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla ilk olarak el aynaları, ardından zincirli duvar aynaları, son olarak da MS 1. yüzyılda bütün vücudu yansıtacak kadar **büyük madenî aynalar** yapılmıştır. Türklerde ayna kullanımının tarihi eski olup Maden Devri’ne kadar uzanır. Orta Asya’dan günümüze gelen ilk aynaların **demir, çelik** ve bronzdan olduğu görülmektedir. Orta Asya kazılarında, Andronova kültürüne ait olduğu düşünülen Yukarı İrtiş bölgesindeki Kantay kalıntıları arasında muhtelif tiplerde altı balta, iki mızrak ucu, iki biz ve türlü tiplerde kalemlerin yanında üçde **metal ayna** bulunmuştur.⁸³⁹ Selçuklular zamanından kalma çelikten dökülmüş tek örnek Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir saplı aynadır. Osmanlılarda da altın, gümüş, bronzdan yapılmış saplı aynalar kullanılmıştır. Çelik aynalar arasında eskiden **av aynaları** da çok kullanılan aynalardan olmuştur.⁸⁴⁰

Türklerin kullandığı, üzerlerinde yazılar, tarih ve sahibinin adı bulunan halkalı aynaların çoğu uğur getirdiklerine inanılan tılsımlı aynalardır ve özel olarak bu amaç için kullanılmışlardır. Saplı aynalar ise günlük hayatta kullanılmıştır. Aynaların arkası ise akla gelebilen ağaç, fildişi, gümüş, sedef, altın ve demir gibi birçok malzemeden yapılmış ve oyma, kakma, kesme, kabartma, kalem gibi çeşitli tekniklerle süslenmiştir. Konak aynalarının en önemlileri, yıldız çerçeveli **endam aynalarıdır**. Madenden yapılmış aynalar, sık sık pas tutarlar. Bu endam aynalarının bir diğer çeşidi, süslü ve cilalı iki direk arasına, iki tarafından **demir çivilerle** tespit edilmiş aynalardır.⁸⁴¹

⁸³⁸ E. Göksu, *a.g.e.*, s. 344.

⁸³⁹ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, İstanbul, 2009, ss. 4-5.

⁸⁴⁰ Y. Çetindağ, *a.g.e.*, s. 89.

⁸⁴¹ Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, Ankara, 2009, ss. 118-169.

Selçuklular zamanından kalma çelikten dökülmüş tek örnek Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir saplı aynadır. Ayna, **çelik** üzerine açılmış küçük deliklere çok ince altın parçalar yerleştirilip çekiçe dövülmek sûretiyle süslenmiştir. Ottigen-Walerstein Koleksiyonu'ndaki XIII. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen **altın kakmalı demir ayna** da en güzel ayna örneklerindedir. Osmanlılar ise, altın, gümüş, yeşim, **demir** ve bronzdan yapılmış zengin bezemeli ve çoğunlukla saplı aynalar kullanmışlardır.⁸⁴² Türklerde **aynalı beşik** de çok kullanılan eşyalar arasındadır. Bu aynalar da beşikler de demirdendir.⁸⁴³

Demir beşik, Türklerde görülen eşyalardandır. “Beşik” süt çocuklarını yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan tahta ya da demirden yapılmış, “sallanır küçük karyola” anlamında kullanılan bir kelimedir. Orta Asya'da MÖ 1. yy'larda yapılan kazılarda Hunlulara ait demir bir beşik bulunmuştur. Türk dünyasının hemen her yöresinde çeşitli tarihlerden kalma demir ve değerli madenlerden yapılmış beşiklere de rastlanmıştır.⁸⁴⁴ XX. yy. Türkiyesi'nde Gaziantep, Şanlıurfa gibi yerlerde de halen demir beşikler kullanılmaktadır.⁸⁴⁵

Anadolu'da demirciliğin yapıldığı yerlerde nadir de olsa **demirden bastonların** yapıldığı görülmüştür. Denizli/ Yatağan'da baston yapılıp pazarda satıldığı bilinmektedir. Demir ya da çelikten yapılan bastonların yüzleri de altın ve gümüş kakmalı ve yazılıdır. Yörede nadir de olsa **demirden tarak** yapıldığı da bilinmektedir.⁸⁴⁶

2.3.9. Tarım Araçlarında Demir

Türkler, göçebe- atlı kültür yaşamından yerleşik hayata geçtikleri dönemlerden itibaren tarım araç gereçleri kullanmışlardır. Kendi demircileri tarafından yapılan araç ve gereçler; **orak, saban ve pulluk demiri, kazmalar, kürekler, çapalar, çepinler, tırmıklar, demir yabalar, demir cercerler vb.** dir.

Orak, tahta bir sap ve keskin yarı çember biçimindeki demir kısımdan oluşan, ekin biçme işleminde kullanılan alettir. Anadolu'nun bazı yörelerinde orağın keskin kısmının uzun olan yerine “kalış” veya “kılıç” denmektedir. Eski Türkler orağa,

⁸⁴² Y. Çetindağ, *a.g.e.*, ss. 7-10.

⁸⁴³ Y. Çetindağ, *a.g.e.*, s. 126.

⁸⁴⁴ Tanju Ozanoğlu, “Giresun İli Görele İlçesinde Beşik Yapımı ve Beşik Türleri”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, 2008, ss. 353-359.

⁸⁴⁵ Dilek Yüksel, *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*, (Yüksek Lisan Tezi), Gaziantep, 2007, s. 90.

⁸⁴⁶ T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, ss. 107-108.

“**orgak**” demiştir. Mercimek, arpa ve mercimeğe benzeyen hayvan yemi olarak yetiştirilen sille gibi bitkiler, Kilis’te “kalıç” olarak adlandırılan orakla hasat edilmektedir. Bu oraklar, demirden yapılmaktadırlar.⁸⁴⁷ Manisa Kula’da bağ arası otları temizleyen orağa benzeyen alete “**Koz ayağı**” denir.⁸⁴⁸ **Yaba**, iki metre kadar ahşap sapı olan uç kısmı dört veya beş parmaklı demirden veya da ahşaptan yapılmış alettir. Yaba, harman yığmada, harman savmada ve harman dövmede kullanılmaktadır. **Budama bıçkısı ve budama tahrası**; bağ kütüklerini ve üzümünü kesmek için kullanılan aletlerdir. Sapıyla birlikte tek parça halinde demirden dövülerek yapılmaktadır. **Muhul**, zeytin toplamada kullanılan şeddenin ortasındaki demirdir. **Saban**, Anadolu’nun bazı yerlerinde “karasaban” olarak bilinmektedir. Bir tarım aracıdır. Tahtadan yapılır. Sabanın ortasında bulunan uzun direk kısmının önünde hayvanların koşulduğu boyunduruk bulunur. Direğin arka kısmında ise sabanın yönetildiği bölüm, taban kısmında ise toprağı kazan ve demirden yapılmış **saban demiri** olarak adlandırılan bir uç bulunur. Bu demir kısım, toprağın alt üst edilmesinde kullanılır. Türkler, bu demire “sırt demiri” de demişlerdir. **Pulluk**, demirden yapılmış bir tarım aracıdır. Toprağı ekmeden önce kazmak için kullanılır. Pulluğu çekmek için at, öküz gibi hayvanlar koşulur. Alt kısmında toprağı kazmak için uçlar, arka kısmında ise onu yöneten kişi için tutak olarak adlandırılan bir kısım bulunmaktadır. **Göcek (cemek)**, demirden yapılır. Saban demirine yapışan çamurun kazınmasında ve temizliğinde kullanılır. **Keser**, bazı yörelerde çapa işlerinde kullanılmasından dolayı “çapa” olarak da adlandırılan bir araçtır. Sap kısmı tahtadır, ucu demirdir. Demir bölümünün uç kısmı ise sivri ve keskindir. **Çapa**, ağaç bir sap ve ucunda demir bir bölüm bulunan bir tarım aracıdır. Toprağı kazmak, düzeltmek ve yabancı otları temizlemek için kullanılır. **Baskı**, tütün fidesi dikme işleminde kullanılan tahta bir sap ve ucuna yerleştirilmiş sivri metal kısımdan oluşan bir tarım aracıdır. Tütün fidesi dikilmeden önce baskının sivri ucuyla toprak istenilen boyutta açılır ve fide buraya dikilir. **Tırpan**, çayır ve ekin gibi uzun saplı bitkileri biçmeye yarayan alettir. **Bıçkı**, bazı yörelerdebağ bıçağı, ot bıçağı gibi adlarla da anılır. Bıçak kısmı demirdendir. Bağcılıkta ve bahçe işlerinde kullanılır. Tosya bıçkısı, Anadolu’nun diğer yörelerinde kullanılanlardan farklıdır. Tosya bıçkısında iki tane keskin bıçak bulunmaktadır. Bıçaklardan biri orak görevi

⁸⁴⁷ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, s. 198

⁸⁴⁸ *Fatih Aşkın*, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

görmektedir. Diğeri ise çelikten olan bıçak kısmıdır.⁸⁴⁹ **Tırmık**, tarla sürgüsüdür. Ekin ve toprak tırmığı olmak üzere iki çeşittir.⁸⁵⁰

Cırcır, carcar, cercer; demirden yapılan, buğdayın dövülme işleminde kullanılan, ata koşulan ve buğdayı temizleyen alete verilen addır. Ekinler harman yerine getirilip harman yapılırken cercerle dövülür. Cercer, bir dövendir. Demirden ve ahşaptan yapılmaktadır. Cercere katır veya beygir koşulmaktadır. Hayvanın boynuna ise ince bir minder konur, onun üstüne de kedene denilen bir alet geçirilir.⁸⁵¹ Gaziantep'te yaptığımız saha çalışmasında da, Oğuzelili Mecid Akaslan, otuz beş senedir demircilikle uğraştığını ve önceden cırcır ve ata koşulan **tek bıçaklı sabanlar** yaptığını, bugün tarım aletleri yapıp sattığını söylemiştir.⁸⁵²

Gaziantep Oğuzelili Arif Taşdemir, kendi demirci dükkânında yapılmış bulunan bazı aletler hakkında yöresel adlarıyla şöyle aktarmıştır: “**Bağ tahrası, orak, tırpan ve tarım aletleri**; demirden yapılan ağaç **silgisi**, malzemeyi sıkıştıran, bir malzemeyi sabitleyen **mengene, demir tepsi**, Urfa yöresine ait kahveyi kavurma öncesi tavası olan **mırra kahvesi tavası, paskil** (baskül), **vida ölçü aleti**, arabalarda kullanılan **pergel ve dingil anahtarı**, demire diş açan alet olan **kılavuz** ve eskiden kullanılan küçük çaplı demirden **tarım makineleri**.”⁸⁵³

Ayrıca Gaziantep'te “**Demirci Pazarı**” denilen madeni sanatların bulunduğu bir pasaj vardır. Bu pasajda bulunan demirciler de, aslında demirciliğin yörede ne kadar gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Bu pasajdaki üç nolu dükkânın sahibi Demirci Ahmet Parlar'la Cemil Güçyetmez'in 1961 yılında demir ve demircilikle ilgili yaptıkları bir röportajda, Parlar, o yıllarda demirden ne gibi aletler yaptıklarını anlatmış ve bu aletlerin genellikle tarım ve hayvancılığa yönelik olduğunu söylemiştir. Tarımda kullanılan bazı araç gereçler şöyledir: “Üzüm sıkmak için ağaçtan yapılan **mengene, ayna çivisi, pense**, fıstık kırmak için **kekiç** ya da **çekiç**, hasadı yolmak için **orak ya da çapa** vb. dir. Parlar, bu aletleri yöre müşterisinin isteklerine göre yapıp sattıklarını söylemiştir.⁸⁵⁴ Bu araç gereçler dışında Gaziantep'e özgü demirden yapılmış **fıstık çıtlatma makinası** vardır.⁸⁵⁵

⁸⁴⁹ M. Ö. Oğuz, *a.g.e.*, 2008, ss. 193-199.

⁸⁵⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. II, ss. 15-16.

⁸⁵¹ M. Atik, *a.g.e.*, ss. 67-81.

⁸⁵² Mecid Akaslan, Gaziantep/ Oğuzeli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁸⁵³ Arif Taşdemir, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁸⁵⁴ C. Güçyetmez, *a.g.m.*, 1961, s. 15

⁸⁵⁵ “Fıstık Çıtlatma Makinası”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, 1963, C. 3, ss. 5-6.

2.3.10. Diğer Kullanım Eşyalarında Demir

Demirden yapılmış birçok eşya vardır. Bunlardan bazıları **mühür, kandil, makas, nalçe, araba, su değirmenleri** vb. dir.⁸⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, birçok alanda kullanılan demirin; özellikle **kandil** ve **aydınlatma araçlarında** sıkça kullanıldığı görülür.⁸⁵⁷ Türk demircileri, halis taban demirinden ve **çelikten kâğıt makas** yaparlar. Yaptıkları makas türleri ise; oya, iş, kumaş, kâğıt, tırnak, berber makasları vb. dir. Bu makaslar, İstanbul, Foça, Sivas ve Rumeli’de üretilir ve satılır. Her boyu olan, genellikle birbirine az benzeyen kâğıt makasların ağır olanı değil, hafifi tercih edilmektedir.⁸⁵⁸ Yaptığımız saha çalışmalarında Denizli Yatağanlı demirci Mesut Akşit, Şakir Akşit ve Hüseyin Akşit’in **teneke kesme makası** ve **bez makası** ustaları olduğunu gördük. Bu kardeşler, on ikilik sanayi demirini işleyerek teneke kesme makası yapmaktadırlar.⁸⁵⁹

Kadın ve erkek ayakkabılarının altına gön eskimesin diye çakılan demirden ucu başlıklı çivilere “**kabara**” denmektedir. Eskiden ayakkabı ökçelerine çakılan ay şeklindeki demire “**nalçe/ na’alçe**” denmektedir.⁸⁶⁰ Manisa’da nalçe, çarık çizmenin çabuk aşınmaması için ökçenin altına çakılan, at nalı biçiminde dövme demir ya da **çelik tabanlık** demektir. Köpek dişi nalçesi, Ankara erkek giyiminde ilmiye sınıfının giydiği “mergup” adlı yemenilerin altına kış aylarında çakılan nalçasıdır. **Bizde** ayakkabı yaparken çuvaldız veya iğne karşılığı kullanılan sözdür.⁸⁶¹

Bazı yabancı bilim adamları, Türklerin **demir arabalarını** demircilerinin yaptığı söylemiştir. Onlara göre; araba yapımı Göktürklerin doğusundaki Şivey kavim topluluklarında gelişmiştir. Buradan da güney doğudaki kavimlere geçmiştir. Bahsedilen arabalar, öküz arabalarıdır. Uygurlara daha yakın olan ise “Kara Arabalılar” dır. Bu ifade hem araba için hem de demir ustaları için kullanılmıştır. Proto Moğollarda ise atlı arabalar vardır. Cengiz Han dönemindeki arabalar ise bazı bilim adamlarına göre “araba üzerine konmuş çadır” olarak yorumlanmıştır. Bu arabalı evler için tayin edilen Güçügür adlı görevli “Kilitli arabaların dingil başlarındaki **çivileri** düşmesin; dingilli arabalar yolda kırılmasınlar; ben de çadırlı arabalara bakarım.” demiştir. Bir de

⁸⁵⁶ M. Karlı, a.g.m., ss. 39-56.

⁸⁵⁷ N. Eralp, a.g.e., s. 173.

⁸⁵⁸ Süheyl Ünver, (haz. Aykut Kazancıgil, Gülbün Mesara), *Türk Süsleme Sanatları*, Ankara, 2010, C. II, s. 30

⁸⁵⁹ *Mesut Akşit*, Manisa/ Kula, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

⁸⁶⁰ E. G. Naskali, a.g.e., 2007, s. 123.

⁸⁶¹ B. Ögel, a.g.e., 2000, C. V, s. 98.

kaynaklar, muhtemelen bir unvan olan Cengiz Han döneminde kullanılan “*Demir Arabalı Sübötey*” ifadesinden bahsetmektedirler.⁸⁶²

Suyu bol olan nehir, çay, pınarbaşı ve dere kenarlarına kurulan su değirmenlerinin ağaçla birlikte demirden yapılan kısımları da vardır. Çam, meşe ve kestane gibi dayanıklı ağaçların kullanıldığı değirmenlerin taban ağacının ortasına **ilingeç demiri** yerleştirilir. İlingeçin üzerinde üç tane yuva bulunur. Daha sonra çarkın ve başka aletlerin takılacağı, yörede **mil, ok, iğ ve boğaz demiri** olarak da tanımlanan yuvarlak demir vardır. Bu demir, iğın balta takılı olduğu bölümüdür. Milin taban ağacı ile bağlantılı olduğu yerin üst kısmına **çark** takılır. Çark, demirden yapılmış suyun oluklara girmesini sağlayan araçtır. Çarkın peteklerine oluklu demir denilmektedir. İğ demirinin başına “T” veya “+” şeklindeki takılı demire “**balta**” denir. Ayrıca değirmenlerin yapımındaki değirmen taşlarına da taş ustalarınca çekiç ve çivi ile şekil verilir.⁸⁶³ Karşısındakine vurmak için özel olarak açılmış deliklere parmakların geçirilmesi ile kullanılan demir parçasına “**muştta**” denilmektedir.⁸⁶⁴ Mıknatısa **demirkapan** adı verilmiştir.⁸⁶⁵

İnsanoğlu, günlük yaşamında ihtiyaçlarını karşılamak adına mevcut problemlerini çözüme bazı yollar geliştirmiştir. Mesela araç gereç üretimi için kullanılan madenlere şekil vermesi gerekmiştir. Bunun için de o madeni işlemiş ve kullanılabilir hale getirmiştir. Demirin diğer madenlere göre daha çok bulunması ve daha uzun ömürlü olması birçok eşyanın yapımında ve işlenmesinde tercih nedeni olmuştur.

Ernst Cassirer, insan araç gereç kullanımına yönelir yönelmez, davranış tiplerinin değiştiğini söyler. O’na göre; “İnsan, ihtiyaç duyduğu araç gereci icat etmek için, ihtiyaçları doğrultusunda çevresinde var olan materyallere bakmak zorundadır. Bu nedenle insan, araç gereci üretmek için iç tepkinin ve anlık zorunluluğunun dışında davranmaz. Tatmin vasıtası hazır bulunan ‘mümkün’ ihtiyaçlar önemlidir. Araç gerecin hizmet ettiği maksat, kendi içinde belirli bir öngörü taşır.”⁸⁶⁶ Araç gerece bu açıdan bakıldığında, demirin insanın günlük ve özellikle zorunlu ihtiyaçları giderme aşamasında fayda sağlayan unsur olduğu görülmektedir.

⁸⁶² B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. VII, ss. 61-83.

⁸⁶³ Şaban Kök, “Kaletavas Yöresi Su Değirmenleri”, *Kale Tavas Sempozyumu Bildirileri*, Denizli, 2013, ss. 131-139.

⁸⁶⁴ Aşlar Melikeoğlu, *Türkülerde Gök ve Gök Unsurları İle İlgili İnançlar*, (Yüksek Lisans Tezi), 2012, Ordu, s. 217.

⁸⁶⁵ Ş. H. Akalın vd., “Demirkapan”, *a.g.e.* a, 2009, s. 494.

⁸⁶⁶ E. Cassirer, *a.g.e.* b, 2005, s. 51.

Demirin fayda yönünden hareketle denilebilir ki Türkler demirden eşyaları; savunma, ulaşım, barınma, tarım, hayvancılıkve günlük ihtiyaçlarını karşılamak için üretmiş ve kullanmışlardır. İhtiyaçlarını gidermeye yönelik olan üretimleri dışında müzik ve süs eşyaları gibi haz almaya yönelik ihtiyaçlarını da karşılamaya yönelik demir araç gereçler kullandıkları görülmektedir.

Sonuç olarak; Türklerin “demir/ temir” kavramı; ilk Türklerin demiri bulmaları, onu nasıl işleyeceklerinin yollarını araştırmaları ve sonrasında da onu işlemeyi başarmalarıyla ortaya çıkmıştır. Türklerin günlük yaşamının hemen her kesiminde yaygın olarak kullanılan demir, zaman içinde Türkler için vazgeçilmez bir nesne olmuştur. Bu nedenle demir, Türk toplumunun günlük hayatında çok çeşitli işlevlerde kullanılmış ve halen de kullanılmaya devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİR

3.1. Türklerde İnanç ve Kült Olarak Demirin Yeri ve Önemi

3.1.1. Türk Mitolojisinde Demirin Yeri ve Önemi

Ernst Cassirer, Schelling felsefesinden hareketle mitolojinin ulusların halini yansıttığından bahseder. Ona göre;

“Bir halin mitolojisi o ulusun tarihi sayesinde oluşmaz. Tam tersine halkın mitolojisi vasıtasıyla onun tarihi kesin şekilde oluşur. Halkın kaderinin en baştan payına düşen hisse kesinlikle mitolojidir. Mitoloji, sadece yaşantıda üretilebilmiştir ve o, sadece yaşayan ve deneyimlenen bir şey olmalıdır. Ayrıca mitoloji, tarihsel gerçekliği de reddetmez; çünkü doğa, genel bir süreç olarak mitolojik sürecin zorunlu bir geçiş noktasıdır.”⁸⁶⁷

Bu geçiş noktasında da mitos, tanrı ile insan bilincinin sadece düşünülmüş ilişkisini değil, reel bir ilişkisini de ifade etmektedir. Tanrı mutlak ve kendi içinde varlığın gücüne, bu güçten de kendi yanındaki varlığa geçtiği için felsefi hakikate sahiptir. Nesnellik ise mitosun kendisinin olduğu ve başardığı şeyde onun gerçekleştirdiği nesnelleştirme formu ve biçimi içinde yatar. Eğer mitos, bilinci duygusal etki içindeki tutuklanmışlıktan kurtaran ve onu zihinsel bir ilkeye göre biçimlenmiş gerçek bir dünya oluşumuna doğru götüren belirli faktörlerden biri olarak kavranırsa nesnel olur. Nesnellik, mitosun verilmiş bir varlığın kopyası olmasından değil, gerçek ve tipik oluşturma şekli içinde sadece duygusal etki alınışından ortaya çıkar.⁸⁶⁸

Öyleyse mitlerin ve nesne şeklindeki formların hepsi zihinsel tasarımda bir birliğe işaret etmektedir. Bu algıda demirin de nesnel boyuttaki varlığı, zihinsel süreçteki tanrı varlık ilişkisinin dönüşümüdür. Başka bir söylemle tanrı, varlık bilinci çerçevesinde nesnelleştirdiği varlıklar arasında demire de kendinden bir şeyler aktarmıştır.

“Mitos, tüm insanlığın zihinsel nitelikli mülkü müdür, yoksa öznel hayal gücünün ürünü müdür?” Bu soruya tam cevap bulabilmek güçtür. Mitos, insanın öznel evren tasarımının yansımasıdır, şeklinde bir kabul, ulusların mitolojilerindeki ortak tanrı olgusunu ve bazı motiflerin birbirleriyle benzerliğini açıklamakta zorluk çıkarabilir. Bu

⁸⁶⁷ E. Cassirer, *a.g.e.* a, 2005, ss. 21-27.

⁸⁶⁸ E. Cassirer, *a.g.e.* a, 2005, ss. 33-35.

durum da tartışmaya yol açabilir. Mitosla ilgili farklı düşünceler olsa da Türk mitolojisindeki demirle ilgili algıyı evren tasarımının yansıması içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nitekim Türklerde tanrıyla özdeşleştirilen ve onun mekânı olarak görülen gök ve göğe ait olma, kutsal olana işaretler ve demir de bu algıda kutsal olanla ilişkilidir.

Türkler de tanrının gökte olduğuna inanırlar ve yerle insanoğlunun yaratıcısı olan bu tanrıya da “Gök Tanrı” derler. Aynı zamanda onlara göre gök, evrenin arketipidir. Demir, Türk mitolojik algısında ilk önceleri evrenin arketipi olan gökten yeryüzüne gönderilen “meteor taşı” kaynaklıdır. Başka bir söylemle güneş-yıldız sisteminin içinden kopup gelen bir yıldız parçasıdır. Yerden çıkarılan maden ise sonradan bu mitik algıda kendine yer bulmuştur.

Eliade, birçok kavmin gökle ilgili “en yüksek” ve “parlak” kavramları kullanmış olduğunu ve bu kavramların tanrıyı, tanrının aşkınlığını, göğün ulaşılmazlığını, ezeliyeti ve yaratıcı gücü temsil ettiğini düşündüğünü belirtir. O’na göre, göğün varlık tarzı, tartışılmaz bir hiyerofanıdır.⁸⁶⁹ Eliade’nin demir ve gökle ilgili tespitlerine göre ise; “*Göksel metal olan demir yere yabancıdır ve üstündür; çünkü yukarıdan gelmektedir. Harikalarla doludur, mucizeler yaratabilir.*”⁸⁷⁰ Bu ifadelerden anlaşılan, gökten ya da yukarıdan gelen demirin tanrısal olduğu, dolayısıyla olağanüstü özelliklere sahip olduğu ve yukarıdan gelmesinden dolayı üstün sayıldığıdır.

Demir unsuru, özellikle Türkler arasında ortak kültürel belleğin önemli bir hatırlama figürüdür. Dünyada zamanla geniş mekânlara yayılmış Türkler arasında, demiri işleyip ona can verdiği ve kadın gibi doğurgan olduğu düşünülen demirciler, önceki dönemin tabiata bağlı mitolojik ana imgesinin yerine geçmiş, kutsal ve ata olarak kabul görmüştür.⁸⁷¹ Bu kabul görüşlerinden birine örnek, Ziya Gökalp’in “Tisin” dediği Türk dininin dörtlü sınıflandırmasındaki demirin kutsiyetidir. Bu dindeki diğer üç unsur ise ağaç, su ve ateş’tir. Öyle ki bu dört unsurun tasnifinde şarkın unsuru ağaç, cenubunki ateş, garbinki *demir*, şimalinki su’dur. Ağacın rengi gök, suyun rengi kara,

⁸⁶⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), İstanbul, 2003, ss. 81-87.

⁸⁷⁰ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 28-30.

⁸⁷¹ Özkul Çobanoğlu, “Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. I, Ankara, 2001, ss. 61-62.

ateşin rengi kızıl, *demirin* rengi *aktır*.⁸⁷² Çinliler, Türklerin bu geleneğindeki dört unsura merkezi de ekleyerek beş unsur demişlerdir.⁸⁷³

Dört unsurun temsil ettiği tanrılara, Orhun Kitabesi'nde "Yer Sular" adı verilmiştir. Gökalp, Radloff'un Altay Türklerinde on yedi derecenin olduğundan bahseder. Bunlardan en merkezde olanı, "Ogan" adını almıştır. Ogan'ın iki oğlu vardır. Birisi "*Demir Han*"dır, diğeri "Su Han"dır. Oğuzlarda "Ogan"a "Gök Han", Demir Han'a "Dağ Han", Su Han'a "Deniz Han" adları verilmiştir. Türklerin dörtlü sınıflaması genel olarak gruplandırılan Gökalp'in tasnifi şöyledir: "Doğu ya da şark, ilkbahar, Gök Han, ağaç ve koyunla; cenup ya da güney, yaz, Kızıl Han, ateş, horoz ve tavukla; garp ya da batı, sonbahar, Ak Han, *demir* ve köpekle; şimal ya da kuzey; kış, Kara Han, su ve domuz"la temsil edilmiştir.⁸⁷⁴ Oğuz'un oğullarından oluşan altı aşirete ait mabutlar arasında da göğü temsilen Cenup'ta Yada Taşı, maden, bir *eğri kılıç* vb.'nin olması demirin gökselliğine işaret etmesi bakımından önemlidir.⁸⁷⁵

Ziya Gökalp, eski Türklerde evrenin üç âlemden oluştuğunu söyler. Bu âlemler; "*Orta Dünya*", "yukarıdaki gök ve aşağıdaki gök"tür. Budun devrinde sadece orta dünya anlayışı vardır. İnsanlar hayatlarını orta dünyada yaşamışlardır. Orta dünyanın bölgeleri önce dört iken, sonra sekiz, daha sonra onyediy olmuştur. "*Yukarı Gök*" ise üç kat olarak tasavvur edilmiştir. Sonradan yukarki gök dokuz, daha sonra on yedi kat olarak hayal edilmiştir. "*Aşağıdaki Gök*"ün ise katları yedi ya da dokuzdur. Aşağıdaki göğün de kendine ait güneşi vardır.⁸⁷⁶

"Türk Mitolojisi" üzerine çalışmaları olan A. İnan, B. Ögel ve M. Arslan'a göre de; Türklerin evren tasarımıdaki "Yukarı-Dünya-Gök", kutsallığın ve kutsal olanların mekânı olmasıyla birlikte evrensel yasa ve düzenin ideal şekli ve kaynağı olarak

⁸⁷² Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, (haz. Yalçın Toker), 2005, ss. 41-42.; Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, ss. 36-127.

⁸⁷³ Türklerin "Tisin" dininin dörtlü sınıflandırmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi şöyledir: "Türkler bu unsurlar teorisinin özünü Toin hükümdarlarının çok eski zamanlardan beri dört hükümdara kestikleri kurbanlarda toplamışlardır. Bu hükümdarlar, "Yeşil Han, Sarı Han, Kızıl Han ve Ak Han"dır. Bu sınıflandırma, Çinlilerin "Taoizm"inde de görülmektedir. "Tao", Çince "Tabiat ya da yol" demektir. Bu dinin önemli ilkelerinden biri uzayın dört temel yönüne bölünmesidir. Bu yönlerden her birine onun yönetimine yetkili kılınmış olan bir hayvan ismi verilmiştir. Doğuda, "Gök Canavar", güneyde "Kızıl Kuş", batıda "Ak Kaplan" ve kuzeyde "Kara Kaplumbağa"dır. Uzayın merkezi de göz önünde bulundurulduğunda yönler beş olur. Tibet geleneklerinde de beş unsur vardır. Özel tanrıların üstünde, bulutların ve karanlık göğün cisimleşmesi demek olan Gök Ejderha; ejderha, fırtına koparır, hayırlı yağmurlar yağdırır, suları çoğaltır, vebalarla salgın hastalıklar gönderir. Bunun yeryüzündeki düşmanı ise "Kızıl Kaplan"dır. Bu kaplan genellikle beş sembolle gösterilir. Biri kirliliği sarı renktir ve toprağı simgeler. Diğerleri dört yönde olup ağaç, "gök", maden "kızıl", ateş "ak" ve su "kara" renklerindedir. Bunlar, Türkler, Moğollar, Çinliler, Annamlılara göre kutsal bilinen beş unsurdur. Gezegenlerin her biri de bu beş unsura bağlıdır." bk. Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, ss. 36-127.

⁸⁷⁴ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 2005, ss. 23-30., Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, ss. 40-42.

⁸⁷⁵ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 2005, ss. 138-188.

⁸⁷⁶ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 2005, ss. 120-121.

algılanmış ve evrenin yaratılışında “merkez” konumda olmuştur. Türklerin mitlerinde de “gök” genellikle, “uçsuz bucaksız, ulaşılamayan derinliklere sahip, fakat yeryüzündeki gibi dağları, denizleri, ırmakları, ağaçları olan ve idarî mekanizması, toplumlara benzer şekilde hiyerarşik; ama ideal bir düzen içinde işleyen” makro kozmik yapıda tasvir edilir.⁸⁷⁷ Bu düzenin içinden koparak yeryüzüne gelen göktaşı ya da meteor taşı şeklindeki demir de göğe aitken yeryüzüne, o ideal düzenin bir parçası olarak bilinçli gönderilmiştir. Fuzuli Bayat, Türklerin mitik dünyalarında demirin “*Tanıdık bir evrene ait olmama, dünya dışındaki başka bir yerden gelme, hatta öte dünyaya ait olma*” şeklinde düşünüldüğünü ve yorumlandığını söyler.⁸⁷⁸ Bu düşünce de Türklerde demirin, tanrısal bir kaynakla ilişkilendirilmesive çoğunlukla da göksel nitelikli kavramlarla ifade edilmesine neden olmuştur. Türklerin gökle ilgili bu algısı içinde demiri eriten, demiri işleyen ve her ne şekilde olursa olsun demirle meşgul olan ve tanrının kutunu elinde taşıyan demirci de tanrısal güce sahiptir. Ayrıca demirci, demir aracılığıyla ilâhî göğün yasa ve düzenini, kendine, çevresine ve yeryüzüne de yerleştirmeyi amaç edinen ve bu yolda mücadele eden kişi olarak ortaya çıkar.

Gökle ilgili her şey gizemlidir, demir de gizemlidir. Cassier, göğün gizemiyle ilgili “*Mitosa göre evrendeki her şey, canlı ve dönüşümün bir parçası olarak vardır. Bu dönüşümde güneş, gezegen, ay ve yıldızlar da canlı göksel organizmalar olarak yaşam sürerler. Hatta göğe ait olan bu canlıların kendilerine özgü belirli bireysel güçleri vardır.*”⁸⁷⁹ Bu düşünce de göstermektedir ki eski Türk inanç sisteminde göğün gizil güçleri vardır. Bu gizil güçler, sadece gökle değil yerdeki varlıklar için de geçerlidir.

Mustafa Arslan, hem gök hem yerle ilgili varlıkların bir ideal düzen içinde birbiriyle bağlantılı olduğundan bahseder. O’na göre;

“Türk mitik algısında yeryüzüne ait ‘dağ, tepe, kaya, ırmak, mağara, ağaç, deniz vb.’ unsurlarla, gökyüzüne ait ‘güneş, ay, yıldız’ gibi unsurlar ikili bir görünüm arz etmektedir. Bu ikili görünüm, yukarıda ifade edilen ‘gök’ ile ona ait unsurların, yeryüzü unsurlarıyla bütünleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tasarım, ‘ideal yasa ve düzen’ anlayışıyla birbirini tamamlamaktadır. Bu sebeple ay, güneş, yıldızlar, gök gürlemesi vb. bir anlamda, ‘gök dünyası’na ait olan, fakat onun yeryüzüyle bağlantısını sağlayan unsurlardır.”⁸⁸⁰

Bu söylenenlerden hareketle gök ve yerle ilgili algıda hem gökte olan demirin, hem de yere ait olan demirin gizil güçlerinin olduğu ve her ikisinin de bütünü

⁸⁷⁷ Mustafa Arslan, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Armağanı*, İzmir, 2005, ss. 55-65.

⁸⁷⁸ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi*, İstanbul, 2007, C. 1, s. 46.

⁸⁷⁹ E. Cassier, *a.g.e.* a, 2005, s. 173.

⁸⁸⁰ M. Arslan, *a.g.m.*, 2005, ss. 55-65.

parçalarını teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Aslında bütünün parçaları ifadesinde kastedilen din ve tasavvuf çizgisindeki vahdet-i vücud anlayışıdır. Bu anlayışla Türk mitik algısındaki bağlantı, yeryüzündeki her varlığın tanrının parçaları ve bütününün de tanrının kendisi olmasıdır.

Türklerin evren tasarımıındaki “Yeraltı” dünyası da, Arslan’a göre, “Üçlü tasarımın en alt katmanı ve kötü ruhların, tanrıların mekânıdır. Bu mekânlar; yedi, dokuz gibi farklı katlardan oluşur ve bu katlarda şeytanlar, devler, korkunç yaratıklarla birlikte yeraltının hâkimi bulunur. Bu kağan da Erlik’tir.”⁸⁸¹

Türk mitik algısında da Erlik, yeraltı dünyasının ilk demircisidir ve yeraltındaki ocağında demirden alet ve edavatlarını üretir. Peki, kötü ruhların bulunduğu bu dünyada, göksel olduğuna inanılan ve iyiliğin temsilcisi olan demircinin ne işi olabilir? Kanaatimizce Tanrı onu bilinçli olarak göndermiş ve yeraltındaki ruhları bir düzen içinde tutmasını ve o ideal düzenin devamını sağlamasını istemiştir. Yeraltından yeryüzüne ve yeryüzünden gökyüzüne bu ideal düzeni temsil eden bir evren direği vardır. Bu direğin adı “Demir Kazık ya da Demir Ağaç”tır. “Böyle bir algı niçin oluşmuştur?” sorusuna net cevap vermek hayli zordur. Ancak bilinen bir gerçek “göğün direği” olan “kutsal kavak ağacı”nın alt ucu yeraltındadır ve orada yaşayan “Aybistan”ın at bağladığı direktir. Arslan’a göre bu gibi tasvirler, tasarımdaki yeraltının bir yönden yeryüzüne bağlandığını, oradan da “merkez gökyüzü” ile bütünleştiğini göstermektedir.

Türkler deviremedikleri bu göğün direğini ya da hayat ağacını “Demir Ağaç” ya da “Demir Kazık” olarak adlandırmıştır. Gök, yeryüzü ve yeraltı tasarımına göre; yer, yeraltı, gök ve göğün direği evrenin en temel varoluş unsurlarıdır ve onlardan biri olmazsa ideal düzen bozulur. Bu algıda göğün direğinin ya da ağacının “demir”le sembolize edilmiş olması ve bu direğin göğün en tepesinde bir kanca ile takılı olması da demirin ne kadar sağlam olduğunu gösterir.⁸⁸² Öyle ki Demir Kazık’ın tuttuğu yer, gök, yıldızlar ve diğer varlıklar, ipin kopmasıyla kötülükleri, başka bir söylemle kıyameti getirir. Türklerdeki tek tanrı inancında Tanrı’nın kurduğu bu ideal düzen, Türk hakani ve Türk insanı tarafından sağlanır. Türklerde kahramanların yaptıkları yolculuklar da dünyanın merkezindeki demir kazıktan ya da evlerinin önündeki at kazığından başlar. Ayrıca ilahî kaynaklı olduğu düşünülen demirin sağlamlığı ve gücü; demircinin ideal düzeni sağlamadaki rolü de bu şekilde sembolize edilmiş olur.

⁸⁸¹ M. Arslan, a.g.m., 2005, ss. 55-65.

⁸⁸² M. Arslan, a.g.m., 2005, ss. 55-65.

Görülen o ki, üç katmanlı ve birbirini tamamlayan bir sistemin içinde “Gök”, diğer katmanların ve varlıkların ilk oluşumlarının da kaynaklandığı “ideal yasa ve düzen”in temel kaynağı ve merkezidir. Demir de bu merkez olan ideal yasa ve düzenin ürünüdür. “Yeraltı”, esasen bu merkeze dâhil olmakla birlikte, ondan “ideal yasa ve düzen”e uymayan özellikleri sebebiyle ayrılan güçlerin mekânı, karanlıklar âlemidir. Bu karanlık, aslında cehennemdir. Demir, bu karanlıklar âleminin ruhlarına karşı göğün temsilcisi ve iyi bir ruh olarak canlıların koruyucusudur. “Yeryüzü” ise, her iki katmana ilişkin özelliklerin ve varlıkların yer aldığı; bunlar arasındaki mücadelenin yaşandığı nesnel ve aynı zamanda geçici dünyadır. Demir de bu geçici dünyada, insanların birbirine karşı olan üstünlük mücadelesinde, gücün temsilcisi olup saldırı ve savunma sembolü olmuştur.

Türklerde demirin etrafında şekillenen gök kaynaklı mitik anlayışın yanı sıra göksel kutsallıkla birlikte maden ve maden filizlerinin yersel kutsallığının da iç içe olduğunu destekler nitelikte bilgi vermiştir. O’na göre mitik boyuttaki bu yerle gök birlikteliği, sonraları yerini âyin ve simgelere bırakmıştır. Beraberinde Türk demircisi de mitolojileri, âyinleri ve metalürji sırlarını yayan başlıca kişi olmuştur. Demir dökümünün ritüel işlemi ve demircinin ateşe hâkim olma gibi üstünlüğü, madenlerin ve bu madenler dünyasının ana baba ya da eril dişil cinsiyetlerin ve bunlarla ilgili başka tasavvurların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu işlem, başka bir söylemle doğma, büyüme ve hızlandırılmış büyüme gibi fikirleri kapsayan ritüel bir bütünlüğe zemin hazırlamıştır.⁸⁸³ Anlaşılan Türk mitik algısında da demir, üreyen ve çoğalandır. Çünkü o, evrendeki tüm varlıklar gibi canlıdır, doğurgandır ve ölümlüdür.

Türk mitik algısındaki yerin karanlık dünyayla ilişkilendirilmesi, magmayla alakalı olmalıdır. Bilindiği üzere magma, iki bin santigrat derece civarındaki bir ısıdadır. Oraya bir canlının ulaşabilmesi ve orada yaşayabilmesi mümkün değildir. Sıcaklığın çok üstünde bulunan yer kabuğu ise çok kalın ve serttir. Aynı zamanda kabuğun üzeri de soğuktur. Dolayısıyla magmanın lavları, bu kabuğun üstüne çıkınca sertleşir. Sertleşme sonucu oluşan madenlerden biri de demirdir. Bu doğal süreci yorumlama noktasında diyebiliriz ki, mitik algıdaki cehennemle özdeşleştirilen yeraltı, ilkel dönemdeki insan için bilinmeyen; ama hissedilen gizemli bir yerdir. Bu nedenle Erlik karanlıklar ülkesinin demir tanrısıdır ve muhtemelen Erlik’in demirden evleri de magmanın sıcaklığının ve bu sıcaklığı koruyan katmanların sembolik karşılığıdır.

⁸⁸³ Wolfram Eberhard, “Demir maddesi”, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul, 2000, s. 93.

Galaxi sisteminin içindeki güneşin ısı derecesi de bir canlının yaşayamayacağı kadar yüksektir. Bu sistemden kopup gelen bir yıldız parçası olan göktaşları da benzer şekilde oluşmuştur. Aslında hem gökteki, hem de yer altındaki demirin oluşumundaki sıcaklık ilişkisi, demirci ocağındaki demirle ateşin bütünlüğü gibidir. Demir, sıcaktan gelip katı halini aldıktan sonra ateşte eritilerek işlenir ve sonrasında su aracılığıyla setleşir. Demir, bu döngüdeki son şeklini de böylece dünyanın çok önemli bir başka elementi olan su ile tamamlamış olur. Türk mitik algısındaki demir, ateş ve su üçlüsünü, dünyanın doğal dönüşüm ve değişim döngüsüyle ya da ritüeliyle açıklamak mümkündür.

Özkul Çobanoğlu, Türk halk kültüründe varlığına inanılan olağanüstü yaratıklar arasında, Demirkıynak adlı bir ruh olduğundan bahseder.⁸⁸⁴ Bu varlıklardan “Demirkıynak” adı itibariyle üzerinde duracağımız bir varlıktır; çünkü adında “demir” vardır. Ancak “demir” Türklerin mitik algısında da, kültürel değerlerinde de iyi hasletler için kullanılan bir unsurken “Demirkıynak” kötü bir varlığı karşılamaktadır. Anadolu’daki “Demirkıynak”; *“Bigadiç Dağları’nda yaşayan ve ağaç, hayvan hatta futbol topu dahil her kılığa girebilen ve aniden ortaya çıkarak korkunç sesler çıkaran, insanları korkutan ve son derece pis kokan bir varlıktır. Demirkıynağı gören insan iflah olmaz, delirir.”*⁸⁸⁵ Bu ifadeler, Demirkıynak’la ilgili kötülüğün tasviridir. Tanrı’nın özü nasıl hem iyi, hem kötü ise; demir de Tanrı’nın özü olarak aynı özellikleri taşımaktadır. Bu mitolojik varlık, aslında demirin gücünün nasıl kullanıldığıyla alakalı olarak adlandırılmıştır. Şeytan da tanrı kökenlidir; ama kötü olandır.

Türklerde demir, aslında birçok mitolojik sembolün de adıdır. Bilindiği üzere dünyanın en eski topluluklarındaki Anasır-ı Erbaa unsurları su, hava, toprak ve ateştir. E. Esin bu dört unsura, Türk ve Çin kaynaklarına göre “maden”in de eklenmesi gerektiğini söylemiş ve bu düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Türk mitolojisinde yönlerle eşleştirilen unsurlar, yönlerin simgesi olan bazı göksel cisimlerle ve renklerle de eş tutulmaktadır. Maden bu eşleştirmede doğu ve batıdadır. Demir, Türk kozmogonik sistemine göre yönlerden ‘Batı’nın sembolüdür. Batı, bu mânâda mevsim olarak sonbaharı, günün saati olarak akşamı, renk olarak ‘ak’ı, yıldız olarak da ‘kuvvetli’ anlamındaki ‘Akpars’ denilen yıldız takımını, ‘Erlig’ veya ‘Erklig’ denilen bir alp olarak hayal edilen Zühre ya da Venüs gezegenini simgeler. Türklerin kozmogonik anlayışlarında ateş ve su bulunmasına rağmen, aslında hava unsuruna pek rastlanmaz. Türklere toprak unsurunun da Çinlilerden geçtiğine inanılır.

⁸⁸⁴ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar*, Ankara, 2003, s. 138.

⁸⁸⁵ Ö. Çobanoğlu, *a.g.e.*, 2003, s. 138.

Bu anlayışta hava ve toprak unsurlarının yerine, Türklere göre kutsal sayılan ağaç vema den, madenlerden de demir unsurları yerleşmiştir.”⁸⁸⁶

Bu bağlamda mitik tasarımda “demir ağaç” sembolünün hem “demir”, hem de “ağaç” sözcükleriyle birlikte kullanılması, hiç de rastlantı olmamalıdır.

Kaşgarlı Mahmut da *Dîvân-ü Lugâti't Türk* adlı eserinde Dünya'nın Kutup Yıldızı'nın çevresinde döndüğünü söyler. O'na göre; “Qaznguq: kazık ya da çivi, Kutup Yıldızı'na da “temür qaznguq (Demir Kazık)” denir. Çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir.”⁸⁸⁷ E. Esin de Türklerin erken dönemlerindeki zamanın akışıyla ilgili tasvirde “Demir Kazık”tan bahsedildiğine vurgu yapar ve “Demir Kazık”la ilgili şu anlatıma yer verir: “Gökkubbe, kutbundaki bir altın ve demir kazık etrafında dönmekte idi. Burçları taşıdığı sanılan büyük bir çark şeklindeki Ekliptik (Türkçe, çığrı), gök kubbenin dönmesine dik, bir diğer devaran icrâ etmekte idi. Canlıların da benzer şekilde, hayat ile ölüm arasında seyr ettiklerine inanılıyordu.”⁸⁸⁸

Eliade'ye göre;

“Kutup Yıldızı, dünyanın merkezindedir. O'na göre, Türklerin şehirlerinde dağlar, dünyanın merkezini; kozmik dağların zirveleri ise göğe yakın olmayı temsil eder. Bunun nedeni, insanın evren anlayışında yüksek olmasının, kutsal olanla eşleştirilmiş olmasıdır. Göğe yakın olan her şey, aşkın olana farklı yoğunluklarla ulaşır. Bilinen bir gerçek ki ‘yükseklik’ ve ‘üstünlük’ aşkın ve insanüstü olanın özellikleridir. Dağ, tapınak, şehir vb. kutsandır; çünkü ‘merkez’ olma ayrıcalığını paylaşır. Temelde evrenin en yüksek zirvesiyle gök; yerin birleştiği yerle özdeşleştirilir. Sonuçta yükselme ritüelleriyle dağları aşarak ya da merdivenleri çıkarak kutsanma, ibadet eden insanın gökle yerin birleştiği yüksek bir yere dâhil olması koşuluyla geçerlidir. ‘Yükselme’ simgelerinin çeşitliliği ve zenginliği yalnızca görünüşte karışıktır; bir bütün olarak bakıldığında tüm âyinler ve simgeler ‘yüksekliğin’ kutsal olmasıyla yani göğün kutsallığıyla açıklanmaktadır. İnsan olma durumunu aşmak, kutsal bir bölgeye dâhil olmak, âyinle kutsallaşmak, ölümle kutsallık kazanmak en somut ifadesini ‘geçişle’, ‘çıkışla’ ve ‘yükselişle’ bulur.”⁸⁸⁹

Anlaşılan o ki, demirin kutsiyeti de onun demir dağla, demir ağaçla, demir direk ve Demir Kazık Yıldızı'yla anlamlandırılmıştır. Bu sembollerin hepsi de yerden göğe doğru yüksekliği ifade eden kavramlardır.

Eliade'nin de söylediği gibi Türkler, göğün direği olarak Kutup Yıldızı'nı düşünmüşlerdir. Bunun için KutupYıldızı'na “Demir Kazık” veya “Altın Kazık”

⁸⁸⁶ E. Esin, *a.g.e.*, 2001, ss. 24-26.

⁸⁸⁷ K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007, s. 421.

⁸⁸⁸ Emel Esin, *a.g.e.*, 1997, s. 4.

⁸⁸⁹ M. Eliade, *a.g.e.* b, 2003, ss. 115-116.

demişlerdir. Bu düşünce, Anadolu’da da hâlâ hâkim olan düşüncedir. İlk Türk kültür çevrelerinde ise bu yıldıza “Demir Ağaç” veya “Demir Direk” denmiştir. Eski Türk düşüncesine göre; Kutup Yıldızı, gökte hiç kımıldamadan durmakta ve bütün gezegenler ile yıldızlar onun çevresinde dönmektedir. Kutup Yıldızı, Tanrı’nın ışıklı ülkeleri olan, yüksek gökle, yeryüzünü birleştiren, kutlu bir kapıdır. Bu kapı, gökle yeri; ruh âlemi ise ruhlar dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı’yı birbirinden ayıran bir sınırdır. Şaman törenlerinde Tanrı, ruhlarından birini elçi olarak gönderir, Kutup Yıldızı da kapısında, şamanlarile iletişime geçer. Ruhlar da bu kapıdan aşağıya inemezler.⁸⁹⁰

Bahaeddin Ögel ise; bazı kuzey Türklerinin, kuluçka yerinde sabit durduğu için olsa gerek demir kazığı, “kuluçka”ya dahi benzettiklerini söylemiştir. O’na göre;

“Kuzeyde yaşayan Türkler, kutup yıldızının ormanda yaşadığına inanırlar. Bu nedenle de onu bir *demir ağaç* olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre, bu dünya ağacının uçları da Kutup Yıldızı’na değmektedir. Anlaşılan o ki, dünya, ‘Demir Kazık Yıldızı’na ‘Demir Kazık’ ve ‘Demir Ağaç’la; bazı efsanelere göre de ‘Demir Dağ’la bağlanmıştır. Bu dağlar da Demir Kazık gibi yeryüzünün direğidir.”⁸⁹¹

Dolayısıyla Türklerin mitik algısındaki bu üç sembol ya da mit; dünyanın temel taşlarını oluşturmuştur.

Tuncer Gülensoy da, Güney Sibirya’daki Abakan Tatarlarının efsanelerine göre; dünyanın ortasında bulunan ve göklere kadar yükselen büyük demir bir dağdan bahseder. Bu dağın üzerinde de “yedi dallı bir kayın ağacı” bulunmaktadır.⁸⁹² Bu ağaç demir dağdan yükselmektedir ve dünyanın merkezidir. Aynı zamanda şamanların yolculuklarında da Tanrı’ya ulaşmada kademeli bir araçtır.

Fuzuli Bayat’a göre;

“Eski Türklerde Kutup Yıldızı’na kadar uzayan ve dünyaları birbirine bağlayan bir ağacın etrafında oluşan kosmos, ‘Temir Kazık’ aracılığıyla birbirine kilitlenmiş ve yerde kımıldamaz bir şekilde kalmıştır. Bu direk, gökle yeri bağlayan ve ışıklı ruhların atlarının bağlandığı direktir. ‘Temir Kazık’, kozmik düzenin, ‘Demir Ağaç’ ve ‘Demir Dağ’ ise dünyadaki düzenin güvencesidir.”⁸⁹³

Nitekim ‘Demir Kazık’, yerle göğün merdiveni pozisyonundadır. Eliade, bu direk sayesinde göğe ulaşmanın ölümsüzlüğe eriştiğini söylemiştir.⁸⁹⁴ Ögel ise “Kutup Yıldızı’nın ya da “Demir Kazık”ın Tanrı’nın ışıklı ülkeleri olan yüksek gökle,

⁸⁹⁰ A. Melikeoğlu, *a.g.t.*, ss. 203- 204.

⁸⁹¹ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 430.

⁸⁹² K. Koca, *a.g.t.*, s. 252.; bk. Tuncer Gülensoy, *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgalar-Enler- İmler*, İstanbul, 1989, s. 50.

⁸⁹³ F. Bayat, *a.g.e.*, 2007, C. I, s. 61.

⁸⁹⁴ M. Eliade, *a.g.e.* b, 2003, ss. 117-118.

yeryüzünü birleştiren kutlu bir kapı olduğundan bahsetmiştir. O'na göre; bu kapı, aynı zamanda gökle yeri, ruh âlemi ile madde dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran bir sınır oluşturmaktadır.⁸⁹⁵ Fuzuli Bayat da "Temir Kazık"ın kozmik direk veya eksen rolünü üstlenmiş eski Türk düşüncesinde, üç dünyayı ve özellikle gök kubbeyi ve yıldızları tutan, evrenin düzenli bir şekilde devretmesini sağlayan mitolojik anlayışın başında yer aldığını ifade eder.⁸⁹⁶

Eliade'ye göre, "*Türklerde bu dünya direğinin yedi basmağı vardır. Bu basamaklar da göğü simgelerler. Mitsel ağaç, yedi dallı olarak tasvir edilir ve bu dallar, göğün bölgeleridir. Çadırın tepesindeki delik de Kutup Yıldızı'nın parladığını açıkça gösteren bir işarettir.*"⁸⁹⁷ Aslında 'merkez'i simgeleyen bu unsurlar, ritüellerde de vardır. Mithra erginlenme törenlerinde her basamak farklı madenden ve dördüncüsü de demirden yapılmıştır. Eliade, bu konuyla ilgili şu bilgileri verir: "*Bu merdiven, erginlenme için çıkılması gereken bir araçtır ve bu merdiveni çıkabilen Tanrı katına kadar uzanan yedi gökten geçmiş demektir. Ural Altay Türk şamanları da aslında göğe yolculuklarında ve şaman erginlenme törenlerinde bu âyinleri tekrarlarlar.*"⁸⁹⁸ Bu yükselme ritüellerinde basamaklardan birinin demirden olması; aslında Tanrı'ya giden yolda kutsiyet kazanmış bir unsurun bulunmasıdır.

Türklerdeki bu kozmik demir ağaç, dağ ve yıldızla ilgili algının Türk şamanlarının erginlenme âyinlerine de yansıdığını tespit eden birçok araştırmacıya göre; Türk şamanlar, yeryüzünü 'Orta Yer' olarak isimlendirdikleri için erginlenme süreçlerini sembolik de olsa bu orta yerde gerçekleştirirler.⁸⁹⁹ Bu orta yer kavramı, Türk destanlarında sınırlı bir şekilde bu terimi kullanan insanların ülkesi olarak da ifade edilmiştir. Nitekim Göktürkler, Ötüken'i; Oğuzlar da Oğuz Kağan ülkesini dünyanın bir merkezi olarak görmüştür. Dolayısıyla bu merkez, "demir dağlar" gibi ifadelerle dünyanın da merkezi olmuştur.

Fuzuli Bayat'a göre;

"Türk düşüncesinde Tanrı'nın atlarının bağlandığı Temir Kazık, Buryat mitolojisinde atlar olarak tasavvur edilen yıldızların bağlandığı direktir. Temir Kazık veya Kutup Yıldızı'nın göklere kadar çıkan demir ağaç olarak tasarlanması da ağaç kültürüyle astral kültün bağlantısı hakkında ipuçlarıdır. Mitolojik dünya görüşünde ağaç kültürünün astral külte ve en azından demir direğe dönüştürülmesi, dinler tarihi ve

⁸⁹⁵ B. Ögel, *a.g.e*2006, C. II, ss. 183-185.

⁸⁹⁶ F. Bayat, *a.g.e*. 2007, C. I, s. 291.

⁸⁹⁷ M. Eliade, *a.g.e*. b, 2003, s. 117.

⁸⁹⁸ M. Eliade, *a.g.e*. b, 2003, s. 118.

⁸⁹⁹ Emel Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, ss. 2-3.

antropoloji açısından bir önceki kutsal değerin yeni değere dönüşmesi veya değerlerin tabakalaşması olarak algılanmıştır.”⁹⁰⁰

Türkler için at kutsaldır. Kutsal olan bu varlık da bir direğe bağlanır. Bu kutsiyetten dolayı demir direklerle at, birlikte sembolize edilmiştir.

Bayat, Türk mitik algısındaki, dünyanın demirden olan kazık veya okun etrafında dönüp durma kozmik bilgisinin, Türklerin Şamanizm inanç sistemlerinden sonraki İslam diniyle olan süreçlerinde format değiştirdiğini söylemiştir. Öyle ki, dünyanın bu kazık etrafında dönme algısı, İslamiyet’in etkisiyle sufî felsefesindeki “merkez” oluşturma ve “merkez ben”in etrafında dönme şeklinde kendini göstermiştir.

“Göğün de bir direği vardır.” şeklindeki yaygın inanış, sadece Türklerde değil, yeryüzünde insanlığa da mal olmuş bir algıdır. Örneğin Avrupalılar, hatta eski Roma ve Yunan kültürleri bu direğe “*Universalis columna*” demişlerdir.⁹⁰¹

Anlaşılan o ki, dünyanın bir merkez etrafında dönmesi, erken dönem Türk tasavvurundaki gökkubbenin “Demir Kazık” etrafında dönmesidir. Bu dönemde burçları taşıdığı sanılan büyük birçark şeklindeki çığrının dik dönüşüyle de zamanın akışı açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim yeryüzündeki canlıların da, buna benzer bir şekilde, hayat ile ölüm arasında devindiklerine inanılmıştır. Hatta bu inanış sisteminde yıldızları taşıyan çığrı ya da felek, aynı zamanda, zamanın oluşumunu da gerçekleştirmiş olur. Çığrının dönmesi tamamlanınca gece, gündüzü takip eder ve düz hatlı zaman oluşur. Oğuz Kağan Destanı’nda altın yayın doğuyla batıyı kaplaması ve üç gümüş okun bu yayın ortasından tartılarak kuzeye uçması, evren tasarımında Orta Çağ’ın İslamî düşüncesindeki kozmik cisimlerin Arş-ı ala ya da felek olarak adlandırılan çığrının etrafında dönüşünü simgelemektedir.⁹⁰²

Venüs⁹⁰³, Güneş’e uzaklık bakımından ikinci gezegendir. Eski Roma tanrıçası Venüs’ün (Eski Yunan Mitolojisi’nde Afrodit) adını almıştır. Halk arasındaki adı “Çolpan” ya da “Çoban Yıldızı”dır. Eski Türkler Zühre’ye “Yaruk Yıldızı” yani

⁹⁰⁰ F. Bayat, *a.g.e.*, 2007, C. I, s. 291.

⁹⁰¹ “Göğün Direği”, <http://www.eskitarih.com>.

⁹⁰² A. Melikeoğlu, *a.g.t.*, s. 182.

⁹⁰³ “Zühre Yıldızı” hakkında daha ayrıntılı bilgi şöyledir: “Zühre”, eski Türklerde “Gök Göbeği, Çivi, Gök Çivisi”; Kırgızlarda “Demir Kazık”, Moğol ve Tunguzlarda “Altın Direk”, Roma Astrolojisi’nde “Lucifer”dir. Gökyüzünde Güneş’e yakın konumda bulunduğu ve yörüngesi Dünya’nınkine göre Güneş’e daha yakın olduğundan, yeryüzünden sadece Güneş doğmadan önce veya battıktan sonra görülebilir. Bu yüzden “Venüs”, “Akşam Yıldızı veya Sabah Yıldızı” olarak da isimlendirilir. Bir diğer adı da “Çoban Yıldızı”dır. Bu yıldız, kuzey yarımküredeki herhangi bir noktadan bakıldığında sabit olarak kuzeyi gösterdiği için, kara, deniz ve hava seyirinde önemli görevler üstlenir. Bu yıldız batıda Venüs, Ön Asya’da Zühre denilir. Kırgız Türkleri bu yıldızla “Kervan Cüldüz” yani “Kervan Yıldızı” derler. Anadolu’da ise yaygın olarak “Kervankıran” denilir. Türkler bu yıldızla yaygın olarak “Tan Yıldızı, Sabah Yıldızı, Çobanyıldızı, Ak Yıldız” da derler. bk. Aşlar Melikeoğlu, *a.g.t.*, ss. 197-199.

“Parlak yıldız” veya “Işık Yıldız” da demişlerdir. Bu gezegenin Türklerdeki adı “Erklik”, Moğollardaki adı “Tsolman”dır. Erklik Han’ın (Erlık Han ile karıştırılmamalı), “Ateşli ok” denilen yıldız kaymalarını ve yeryüzüne düşen meteorları gönderdiğine inanılır.⁹⁰⁴ Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki Venüs, meteorları gönderen gezegen olduğuna göre göktaşı demirinin de geliş yeri olabilir.

Türk mitik algısındaki demir dağların, demir ağaçla aynı kavramı karşılayıp karşılamadığını net olarak söylemek mümkün değildir. Öyle ki, “*Bu dağlar, mitik algıda bir sembol müdür, yoksa reel dünyada Türklerin yaşadıkları yerlerden birindeki sarp dağların arasında demirden bir kapı mı vardır, ya da sadece demir madeninden bir dağın varlığı mümkün müdür?*” sorularına karşılık bulmak da oldukça zordur. Nitekim Asya’daki dağların coğrafi konumlarını düşündüğümüzde bazı dağların çok dik ve geçit vermez olduğu ortadadır. Bazı dağların da geçitlerinin çok dar olduğu Türk araştırmacılar tarafından bizzat görülmüştür. Belki de dağların arasında demirden bir geçit, Türklerin ilk zamanlarında olmuştur. Farklı ulusların mitlerinde ve mitler dış

ındaki anlatılarında da Asya’daki bu aşılama bazı dağlar ya da geçitlerden bahsedilmiştir. Aslında bu benzerlik düşündürücüdür.

A. İnan, Altay Dağları’nın kuzey kısmında yaşayan Türk boylarının demircilikle bağlarından dolayı bu dağlara “Demirciler Aladağı” dediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca bölgede bir de bir Demirci kenti olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁵ Hazar Denizi’nin batı kıyısında yer alan bir liman kenti de “Derbend” olarak bilinmektedir. Türklerin mitlerinde ve Göktürk Kitabeleri’nde “Demirkapı” diye geçen yer, aslında her iki bölgede de olabilir.⁹⁰⁶ İran efsanelerinde de Türk hakanının oturduğu dağlar için “İçerisi ejderhalarla dolu olan demir dağlar” şeklinde ifadelere rastlanmıştır.⁹⁰⁷ Öyle ki bu Derbend kentinde bulunan “Sedd-i İskender” yani “İskender Duvarı/ Kafkas Duvarı” adı verilen ünlü duvarın yüz elli kilometre uzunluğunda olduğu bilinmektedir. Hatta 629 yılında bölgeyi gezen bir Çinli gezgin de Hazar Denizi’nin batısında demirden yapılmış büyük çanların asılı olduğu *demir kapılara* sahip bir geçit gördüğünü de bildirmiştir.⁹⁰⁸ İskendernamelerde de, Büyük İskender’in demirden ya da bakırdan olduğu bilinen “Sedd-i İskender”i inşa ettirdiği ve böylece de “Yecuc ve Mecuc”un saldırılarını önlemek istediği anlatılır. Ye’cüc ve Me’cüc’a karşı demir-bakır kapı inşa edilmesi

⁹⁰⁴ A. Melikeoğlu, *a.g.t.*, ss. 197-199.

⁹⁰⁵ A. İnan, *a.g.m.*, 1966, s. 230.

⁹⁰⁶ Selahaddin Bekki, “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*, 1996, Yıl: I, S. 3, ss. 16-28.

⁹⁰⁷ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, İstanbul, 1967, ss. 123-124.

⁹⁰⁸ Zeki Tez, *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, İstanbul, 2008, s. 23.

olayıda; Kuran'ı Kerim'in Kehf sûresinde Zul-karneyn peygamberle birlikte anlatılmıştır.⁹⁰⁹

Aslında söz konusu bu dağların mitik algıdaki işlevi, göğün direği aracılığıyla Tanrı'ya ulaşmak ve yükselmektir. Bu demirden olduğu düşünülen dağ ve ağaç, birçok dinde peygamberlerin de gerçekleştirdiği ritüellerdendir. Göktaşı demirinin ya da yerdeki demirin sembolik olarak merkezdeki gök direği ile ilişkilendirilmesi birçok dinin mistik algısında dadeğişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Hz. Yakup'un uyurken başını dayadığı taş, Tanrı'nın evidir. Bu taş, dünyanın merkezidir. İslam dinine göre dünyanın en yüksek yerinin Kâbe olmasıyla sembolik yıldızın bağlantısı vardır. Kâbe'deki "Hacrü'l Esved" taşı da bir göktaşdır. Kâbe'nin üstünde, göğün merkezinde, göğün kapısı bulunmaktadır. Bu kapı, Kâbe'nin gökten düşerken açtığı deliktir. Bu delikten yer, gökle temas kurar. Buradan dünyanın eksenini geçmektedir.⁹¹⁰

Hz. Muhammed ise rüyasında Kudüs'teki Mescit-i Aksa'dan göğe kadar yükselen bir merdiven görmüş ve bu merkezdeki merdivenin sağında ve solunda meleklerin bulunduğuna şahitlik etmiştir. İslam mitik anlayışında da iyi insanların ruhları, bu merdivenden Tanrı'ya çıkmaktadır. Bu şekilde insanın yerden yükselmesinin kutsanması ve tanrısallaşması, demir veya taşın sembolik yardımıyla gerçekleşmektedir. Eliade'nin tanımlamasıyla,

"Dünyadaki her türlü taş ve özellikle bunların içinde demiri de barındıran göktaşları, kutsal taşlardır. Bu taşlar ister mezar taşı olsun, ister insanla insan ya da Tanrı arasında yapılan bir anlaşmanın tanıkları olsun, ister biçimleri ve gökten gelmeleriyle kutsallık kazansınlar, sonuçta merkez imgeleri oluştururlar. Onlar, tanrısal varlığa dönüşümdürler ve insanüstü güçleri vardır ve onları çevreleyen cinsel, dinsel, siyasal ve evrensel simgelerdir. Aşkın gerçekliğini ifade ederler. Öyle ki insanın dayanıklılığını, sağlamlığını, ihtişamlarıyla etkileyen bu taşlardan göktaşları, insanı aşan şeyleri ifade ederler. Doğal olarak bu işaretler zamanla dönüşüme uğrar, yer değiştirir, bozulur ya da güçlenirler."⁹¹¹

⁹⁰⁹ S. Bekki, a.g.m., 1996, ss. 16-28.

⁹¹⁰ "Kâbe'deki Hacrü'l Esved ve Friglerin ulu anası Kybele'nin Kartaca Savaşları sırasında Pessinus'tan Roma'ya getirilen figüratif olmayan imgesi en tanınan göktaşlarıdır. Bunların kutsallıkları gökten gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu taşlar, gök gürültüsü taşlarıdır. Bu taşların yıldırımdan geldiğine inanılır. Her durumda simgedirler. Araplar, Yunanlılar ve Romalılar da "Tanrı'nın Evi" anlamına gelen ve Sami kökenli bir kelime olan "baytili" diye adlandırdıkları taşlara taparlar. Bu tür taşlar, Kuzey Afrika halklarında da görülmüştür. Yakup, Mezopotamya'ya giderken Harran'da bulunan bir taşı alır ve bu taşı yastığının altına koyar. Sonra yerle gök arasında kurulmuş olan bir merdivenle Tanrı'ya ulaşır. Tanrı ona, üzerinde yattığı toprakları kendine vereceğini söyler. Yakup, uyanınca orasının Tanrı'nın evi olduğunu anlar. Başucuna koyduğu taşı alır ve oraya bir anıt diker. Üzerine de zeytinyağı döker ve buraya "Beytel" adını verir." bk. M. Eliade, a.g.e., 1997, s. 233.

⁹¹¹ M. Eliade, a.g.e., 1997, ss. 237-238.

Dinlerin ve toplumların mitik algılarında görülen o ki, göktaşları insanı aşan olağanüstü nitelikleri olan taşlardır. Aynı zamanda insanın dayanaklılığı ve sağlamlığını simgeler. Bu taşlar, yeryüzünde simgeleşirse dönüşüme uğramış ve daha da güçlenmiş olurlar. Eski Türk inanişinde bir taştan bahsedilir ki, adı “Yada Taşı”dır. Olağanüstü özellikleri olan bu taşın yağmur ya da kar yağdırmak ve rüzgâr estirmek gibi özellikleri vardır.

Birçok araştırmacının üzerinde durduğu bu taşla ilgili Faruk Sümer şöyle bir tasvir yapmıştır: “Yağmur taşı ya da ‘Yada Taşı’ yumuşak ve büyük bir kuş büyüklüğünde olup üç türlüdür. Biri, Çin’in doğu sınırlarındaki madenlerdendir. Diğeri, Çin Seddi’ndeki sürhab adlı kırmızı kanatlı bir su kuşunun mahsulüdür. Üçüncüsü ise ‘aşağıya akan bir suyun içine atılır.’ dedikleri taştır. Bu taşın sırrına sadece Türkler vakıftır.” Bu taşın yağmur yağdırabilmesi için yüksek bir yere asılması gerekmektedir. Ayrıca araştırmacılara göre; bu taşın bazısının rengi toprak ve beyazdır, bazısının üzerinde kırmızı noktalar bulunmuştur, bazıları ise muhtelif renklindedir.⁹¹²

Dîvân-ü Lugâti’t Türk’te de “Yada Taşı”nın fonksiyonu ile ilgili şu kayıtlar vardır: “Yat, bir tür kamlıktır. Kâhinliktir. Yada Taşı’yla yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir.”⁹¹³ B. Ögel ve A. İnan’a göre; “Yada Taşı’nın yağmur ve kar yağdırmakta büyük rolü ve etkisi vardır. Yada Taşı okunarak suya konursa yağmur yağdırır. Atın yelesine asılırsa serin rüzgâr estirir. Yangına atılırsa söndürür. Bu taş kar ve dolu da yağdırır. Kötü havayı iyi eder. Bir kabın içine kar yahut su konarak bu taş bırakılınca ne niyet edilirse o olur.”⁹¹⁴

Süheyl Ünver, bu taş hakkında bazı hikâyeler üzerine yazdığı bir makalesinde “O taşta Türkler ‘Yada Taşı’ demişlerdir. Bu taş, müteaddit sıfatları ve garip hassaları görülmüş bir taştır. Bazısı toprak renginde beyaz ve ağır olur, derununda kırmızı nokta bulunur ve bazısı lekesiz beyaz ve kimi koyu kırmızı (pıhtılaşmış kan rengi) ve kimisi de muhtelif renklindedir.” demiştir.⁹¹⁵

Ahmet Caferoğlu da “Türklerde Sihri Taş Telakkisi” adlı makalesinde ise yağmur taşının bazen taş doğurttuğundan, bazen hastayı tedavi ettiğinden bahsetmiştir.⁹¹⁶

⁹¹² Hikmet Tanyu, a.g.e., 1968, ss. 56- 71; Yaşar Kalafat, *Alkışlar-Kargışlar*, Ankara, 2011, s.212.

⁹¹³ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1998, C. II; M. Uraz, a.g.e., ss. 135-136.

⁹¹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: A. İnan, a.g.e.,1998, C. II; B. Ögel, a.g.e., 2006, C. II.

⁹¹⁵ A. İnan, a.g.e., 1998, C. II; Murat Uraz, a.g.e., ss. 135-136.

⁹¹⁶ H. Tanyu, a.g.e., 1968, s. 73.

Görülen o ki, bu taşın hem sihrî yönü, hem de şifa verici özelliği vardır. Taşın Çin'in doğu sınırlarındaki bir madenden olması ve bazılarının renginin ya da kanallarının kırmızı olması da önemlidir. Nitekim hematit (demir) madeninin rengi de kırmızı ve damarlıdır. Bu taşın hematitle benzerlikleri vardır ve işlevleri yönüyle “göktaşı” olma olasılığı da yüksektir. Nitekim göksel olan demirin, gökle ilgili olaylara müdahale edebilmesi ve tanrıya duada aracı olabilmesi de mümkün görünmektedir. Bu görüşümüzü destekler nitelikte olan Türklerin İslamî dönem mitlerine⁹¹⁷ göre de “Yada Taşı”, Allah'ın Türklere Nuh ve Yafes aracılığıyla armağanıdır ve taş, aynı zamanda Türk mitik algısındaki dağ kültü ile de bağlantılıdır.

Türklerin evren tasarımlarındaki “Demir Kazık, Demir Ağaç ve Demir Dağ” ve “Yada Taşı” algısı, demirin erken dönemden bugüne Türk'ün belleğinde ve yaşamında nasıl yer edindiğini ve sonraları nasıl yaşamının bir parçası haline geldiğini görmek için önemli olan kavramlardır. Ancak Türklerdeki demirle ilgili algılar, sadece bu kavramlarla sınırlandırmak da doğru değildir.⁹¹⁸

Araştırmalar göstermiştir ki Türklerin “Gök Tanrı” anlayışından sonraki dinlerinde de “tanrısal biçimler”in değişebilir olduğunun görülmesine rağmen, gökyüzünün kutsal anlamı her yerde ve her durumda canlı bir fikir olarak kalmıştır. Eliade'ye göre; “Tapımdan uzaklaştırılan ve mitte yerini başkalarına bırakan gök, simgelerde varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla da gök simgeleri; yükselme, tırmanma, erginlenme gibi pek çok âyinin; demir kazık, demir ağaç ve demir dağ gibi pek çok mitin ve efsanelerin vb. anlatıların alt yapısını oluşturmuştur.”⁹¹⁹

Fuzuli Bayat, mitolojinin geleceğin kehaneti niteliğinde olup geçmişin sırrının saklı olduğu sembolik bir dil olduğunu söyler. O'na göre; eski olaylar gelecekte de tekrarlanacak, mitolojilere özgü bir dille hikâyeye edilecek ve ritüellerde yaşatılacaktır. Başka bir söylemle kozmik bilgilerin kaynağı olan mitolojide geçmiş ve gelecek yazılıdır.” Bu açıdan bakıldığında, ilkel insanın düşüncesindeki miti; tabiatı, insanı, doğumu ve ölümü açıklama ve bu olguların sırrını anlama aracı olarak görür. O'na göre her mit işlevseldir ve bu işlevsellik, mitolojinin gizli bilgiler olduğu inancında birleşmektedir.⁹²⁰ Türk mitolojisinde de bu işlevsel ve geçmişin izlerini taşıyan, geleceğin sırrını saklayan mitler vardır. Bu mitlerin içinde Türk mitik algısındaki

⁹¹⁷ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 131; Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, ss. 49-50.

⁹¹⁸ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul, 2006, s. 22.

⁹¹⁹ M. Eliade, *a.g.e.*, 1997, ss. 117-233.

⁹²⁰ F. Bayat, *a.g.e.*, 2007, C. I, s. 16.

“demir” ve “demirci”yi de anlatan mitler vardır. Bu mitleri “Demir Tanrı/ Kurtarıcılar”, “Tufan’la İlgili Mitler”, “Dünyanın Sonu İle İlgili Mitler”, “Demir Alet ve Edavatlarla İlgili Mitler”, “Demir Kazık’la İlgili Mitler”, “Demir Ağaç”la İlgili Mitler”, “Demir Dağ’la İlgili Mitler” şeklinde gruplandırarak incelemeye çalışacağız.

Hız. Peygamber (s.a.s)’den gelen bilgilerde belirtildiğine göre, yedi semanın Kürsî içindeki büyüklüğü, bir kalkanın içine atılmış yedi dirhem gibidir. Kürsî de Arş’ın içinde bir çölün ortasına atılmış bir demir halka gibidir. Ebu Zer’in rivayet ettiği bir hadisinde Hız. Peygamber (s.a.s) bunların büyüklüğünü şöyle bir benzetme ile açıklamıştır: “*Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah’a andolsun ki, yedi sema ve yedi arzın Kürsî’nin yanındaki büyüklüğü, ancak dünyanın bir çölünün ortasına atılmış bir halka gibidir. Arş’ın Kürsî’ye nisbetle büyüklüğü de bu halkaya nispetle çölün büyüklüğü gibidir.*”⁹²¹

“Erken dönem Türk tasavvurunda gökkubbenin ‘Demir Kazık’ etrafında döndüğüne inanılır ve burçları taşıdığı sanılan büyük bir çark şeklindeki çığrının da buna dik dönüşüyle zamanın akışı açıklanmaya çalışılır; yeryüzündeki canlıların da, buna benzer bir şekilde, hayat ile ölüm arasında devindiklerine inanılırdı.”⁹²²

3.1.1.1. Demir Tanrıları ya da Kurtarıcıları

Birçok ulusun mitolojisinde olduğu gibi, Türk mitolojisinde de meslek tanrıları vardır. Türklerin evren tasarımı içinde demirciler, hem gökle hem de yer ve yeraltı dünyasındaki tanrılarla ilişkilendirilir. Cassier, mitik dünyanın içindeki mesleklerle ilgili bu işbölümüne, teknik ayrımlaşma olarak bakar. Nitekim Türk mitik anlayışında bu ayrımlaşmada demirciler, hükümdarlar gibi tanrının adamları ya da demirci hükümdar rolündedir. Hangi rolde olursa olsunlar, onlar Tanrı’nın kutunu taşırlar. Bu durum, doğa miti olan düşünsel süreçteki mitik bilincin, kültür mitlerine doğru ilerleme sağladığını gösterir. Demirin eritilmesi, demirden yapılan tarım aletlerinin kullanılması, silahların üretilmesi ve satılması bu duruma örnek teşkil eder. Aslında bu işlemlerin hepsinin özünde demirin Tanrı tarafından Türklere bir armağan olarak sunulması vardır.⁹²³

⁹²¹ A. Melikoğlu, *a.g.t.*, s. 209.

⁹²² Gökhan Yılmaz, “Erken Dönem Türk Düşüncesinde ‘Zaman’ Kavrayışı”, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Mart 2005, s. 7, <http://www.turandergisi.com>.

⁹²³ E. Cassier, *a.g.e.*, a, 2005, ss. 295-301.

Bir Altay mitinde Tanrı'nın oğlunun adının "Demirhan" olduğu bilinmektedir. Mite göre; "Altay Türklerinde göğün on yedi katı vardır ve bu katların en üstünde de Tanrı yaşar. Tanrı'nın iki oğlu vardır; birisi "Demirhan", diğeri de "Su Han" dır."⁹²⁴ Tanrı'nın oğlunun adının "Demir" olması dikkat çekicidir. Türklerin mitik algısında demirciler soyla mesleklerini devam ettirirler. Bu noktada Tanrı'nın kendisi de demircidir. Ayrıca demir ve su bütün elementlerin kaynağıdır. Bu mitte sadece demir değil, demirle birlikte su da tanrısal kökene bağlanmıştır.

Bayat, Altay Türklerinin mitlerindeki yeraltı tanrısı ve ilk demircisi olan Erlik Han'ın gökle değil de yeraltı dünyasıyla ilişkili olduğunu söyler. Hatta O'na göre, Erlik Han'ın yeraltı dünyasının tasvirinde, demirciye özgü olan sıfatlarının hatırlatılması, demirciyle yeraltı dünyasını özdeşleştiren bir durumdur.⁹²⁵ Ayrıca Erlik'le ilgili mitler, dünyanın ve insanın yaradılışıyla ilgili bilgileri aktaran mitlerdir. Erlik'le ilgili bir mit şöyledir:

"İmdi Erlik, Tanrı'dan yer istedi. 'Benim göklerimi kırdın. Şimdi benim barınacak yerim yok.' dedi. Tanrı onu yerin altına, karanlık dünyasına sürdü. Yerine kat kat kilitler koydu. 'Üzerinde sönme ateş olsun, güneş ve ay ışığı görmiyesin! Tekrar ediyorum, iyi olursan yanıma alırım, fena olursan daha derinlere sürerim!', dedi. Erlik: 'Ben, ölmüş adamların canlarını alacağım.' dedi. Erlik eline çekiç, körük ve örs aldı. Bir vurdu, kurbağa çıktı; bir vurdu, yılan çıktı; bir vurdu, ayı çıktı; bir vurdu, domuz çıktı, bir vurdu; albıs (fena ruh) çıktı; bir vurdu, şulmus (fena ruh) çıktı; bir vurdu, deve çıktı. Tanrı geldi. Erlik'in körük, çekiç ve örsünü alıp ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç de bir erkek oldu. Tanrı bu kadını yakalayıp, yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup uçtu. Bu kuş eti yenmez, tüyü yelek olmaz, Kurday denilen kuştur. Tanrı erkeği yakalayıp yüzüne tükürdü. O da bir kuş oldu. Bu da 'Yalban' denilen kuştur."⁹²⁶

Ülgen'in sarayındaki Erlik'in yeraltına ya da cehenneme girişiyle ilgili bir başka mit de şöyledir:

"Erlik'in bir tüfeği vardı; bu tüfek dumansız barutla doldurulurdu. Erlik, her gece yeryüzüne çıkar, insanları öldürüp canlarını toplardı. Güzel kadınları aşçı (kazançı), delikanlıları da rikabdar (ködöçi) yapardı. Ülgen, kendi sarayındaki adamların azlığının farkına vardı; gizlice Erlik'in dumansız (sessiz) barutu yerine diğeri barut koydu. Erlik, geceleyin yine tüfeği ile vurdu. Bu sefer tüfek öyle patladı ki Erlik korkusundan *tüfeği* bırakıp yeraltına, cehenneme daldı. Bundan sonra Erlik yeryüzüne çıkmaz oldu. O şimdi canlar avlamak için elçilerini göndermekle iktifa ediyor. Bir

⁹²⁴ Mehmet Çeribaş, "Türklerde Demirciler ve Şamanlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2007, S. 42, ss. 113-121.

⁹²⁵ F. Bayat, *a.g.e.* b, 2006, ss. 67-68.

⁹²⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1995, ss. 17-18; M. Uraz, *a.g.e.*, ss.10-15.

zamanlar Erlik beyaz ata binerdi. Tanrı, bu atı bir kahramanın canına karşılık olarak satın aldı. Fakat Tanrı habis ruhu aldattı; kahramanın canı yerine kara öküz verdi ve Erlik'i bu öküze ters bindirip eline kamçı yerine *balta* (ay malta) tutuşturdu.”⁹²⁷

Yakutların “*Elliei*” adını verdikleri Yakutların atası olan ilk demircileriyle ilgili olan mit ise şöyledir: “*Demirci, mesleğini yeraltı dünyasının baş demircisi “kötü” tanrı K'daai Maksin'den almıştır. Bu tanrı, demir parçalarıyla çevrili demirden bir evde oturur. Ünlü bir ustadır; kahramanların kırılan veya kesilen kol ve bacaklarını o onarır. Öbür dünyanın ünlü şamanlarının sırra-erme törenlerine katıldığı da olur. Onların ruhlarına, demire olduğu gibi, su verir.*” Yakutların bir başka mitsel demircisi de *Çiki*'dir. Çiki, savaşçıların eğitmenidir. Onlara akıllıca öğütler verir; aynı zamanda silahlarını kalıba döker.”⁹²⁸

Erlik'in Türk mitik algısında bir canavar olarak tasvir edildiğini söyleyen A. İnan, evren tasarımında yeraltındaki ruhların, bazen Tanrı'nın cennetinden kovulan ve sınanmak üzere gönderilen ruhlar olduğunu söyler. Bazıları ise şeytan, cin vb. kötü ruhlardır. Erlik'in sarayının damının siyah demirden olması, sarayı çevreleyen surların da siyah demirden yapılması, kılıcının yeşil demirden, kalkanının da yassı demirden olması ve Erlik'in kızlarının demir tırnaklı, demir ayaklı tasvir edilmesi de İnan'ın bu bakış açısını destekler nitelikteki tasvirlerdir.⁹²⁹

Erlik'in demirden üretilen araçlarının insana hizmet için yapıldığı da dikkat edilmesi gereken bir husustur. Burada kanaatimizce demircinin yaratıcı özelliğine vurgu yapılmak istenmiştir. Öyle ki Yaradılış mitlerinde, tüm yaratılanlar gibi Erlik de Tanrı'nın iradesiyle yaratılmıştır. Yeraltında, onun tamamlaması gereken görevleri vardır. Sonrasında göğün yedinci katına çekileceği ve kıyameti oradan bekleyeceğine inanılır. Ayrıca, Altayların Yaradılış mitlerinde de demir, Erlik'in yaratma kudretini gösterdiği varlık olarak göze çarpmakta; Erlik Han, çekici, örsü, körüğü eline alıp her vuruşta kurbağa, yılan, ayı, domuz ve deve gibi bir hayvanın ve kötü ruhlar sayılan Albıs, Şulmus'un çıkmasını sağlamaktadır. Tanrı, Erlik Han'ın elinden yaratma gücünü almak için; körük, çekiç ve örsü alır, ateşe atar ve körük, bir kadın; çekiç de bir erkek olur. Bu kadın ve erkek de daha sonra eti yenmez birer kuş olur. Yine Yaradılış Efsanesi'nde görüldüğü üzere demirden örs, çekiç ve ateş ister yeraltındaki Erlik'ten,

⁹²⁷ Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ankara, 2006, s. 186.

⁹²⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 84-91.

⁹²⁹ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 40.; A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut; Jennet Meyermanova), Konya, 2006, s. 5.

isterse gökteki Tanrı'dan gelsin, yaratmanın en önemli araçlarından. Burada Erlik Han, demirin yaratma kudretini ortaya çıkarmak için örs ve çekici birbirine vurarak ve ateşi de birbirine sürekli vurarak kullanıyor; Tanrı da çekiç, körük ve örsü ateşe atarak yaradılışı sağlıyor. Dolayısıyla bu mitlere göre de demir tanrısaldir; demirciler de yaptıkları işin niteliği ve toplumsal işlevleri dolayısıyla zamanla kutsiyet kazanarak din adamı ve büyücü seviyesine çıkmaktadır.⁹³⁰

Ayrıca Radloff'a göre, şamanların büyü dualarında "Erlik Baba" olarak seslendikleri Erlik'in oğlanlarının adlarının "Temir Kan, "Kara dökme demir" anlamında "Kees Kara", "Geniş demir küreği olan" anlamında "Jalbak Temir Darindu" vb. olması onların da demircilikle alakalı olduğunu göstermek için yeterlidir. Demirciliğin soyla devam ettiğini düşünürsek Erlik'in oğullarının da demirci olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Erlik'le ilgili bu veriler, yeraltı dünyası ruhlarının demir ve ateş üzerinde hâkimiyetlerinin olduğunu göstermeye yöneliktir. Bununla birlikte Türk mitolojisinde demirin ya da demircinin sadece göksel değil; aynı zamanda yeraltı dünyasıyla da ilişkisinin olduğu gerçeği vardır. Ancak biz, bu yeraltındaki demircinin sınanmak için oraya gönderildiğini, sabır gösterisinin ardından mükâfatını göğe yükselerek alacağı kanısındayız. Türk mitik algısındaki yeraltı dünyasıyla demircinin ilişkisi ise bize Yunan mitolojisindeki Zeus'un oğlu demirci Hephaistos'un atölyesinde yeraltında olduğunu hatırlatmış ve aynı zamanda ulusların mitlerinde benzerliklerin olabileceğini de göstermiştir.⁹³¹

Erlik'in oğullarından sert vücutlu Temir Han da mitlerde şöyle tasvir edilmektedir: "*Yusyuvarklak bilekli, som demir yağrınlı, Ata Erlik'ten ayrılan, kızarır kanı yok ve kayacak-ölecek canı yok.*"⁹³² Erlik'in oğlu Karaş da şöyle tasvir edilmektedir: "*Erlik Piy'in elçisi/ Karayılankamçılı/ Canlı yulandan dizginli/ Kara demir kırı atlı/ Kara kunduz yataklı/ Erlik'in oğlu Karaş-Piy.*"⁹³³ Bu tasvirler de göstermektedir ki, mitik algıda Erlik'in oğulları da demirle birlikte yer almıştır.

Murat Uraz, bazı Türk boylarının demircilerinin "Tlepş" adında bir demirci tanrısının olduğundan bahsetmiştir.⁹³⁴ Buryatların bir mitine göre de "*Tengriler göksel demirci Boşintoy'u yeryüzüne, insanlara maden sanatının yararlarını öğretsin diye kızı ve dokuz oğluyla birlikte göndermiştir. İlk öğrencileri, demirci ailelerin atalarıdır.*" Bu

⁹³⁰ W. Radloff, *a.g.e.*, 1954, C. I, ss. 15-17; M. Çeribaş, *a.g.m.*, 2007, ss. 113-121.

⁹³¹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 68.

⁹³² A. V. Anohin, *a.g.e.*, s. 7.

⁹³³ A. V. Anohin, *a.g.e.*, s. 132.

⁹³⁴ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 123.

mitteki Boşintoy, göksel bir demirci tanrıdır. Buryatların yine göksel olan demirci tanrıları yeryüzü ile ilgili bir bütünlük arzeder. Başka bir mitte “*Boşintoy’un oğulları yeryüzündeki kızlarla evlenip demircilerin ataları olmuşlardır. Onlar, bu aileden gelmeyen hiç kimsenin demirci olamadığına inanmışlardır.*”⁹³⁵ Anlaşılan o ki, Türk şamanlığında da, Türk şamanlığının etkisiyle Buryat ve Samoyed şamanlığında da demircilik soyla devam eden bir meslektir. Bu mesleğin sırlarıyla ilgili Eliade, mitlerden hareketle, Buryatların bu Boşintoy’la dokuz oğlunu, Ak Tengri’nin insanlara maden işleme sanatının sırlarını açıklamak üzere gönderdiğini söyler. O’na göre Buryat demircilerinin koruyucu tanrı ve ruhları vardır ve onlara işlerinde yardım eder, onları korur.⁹³⁶

Buryatlarda demircilerin patronu “Hara-Dargahi-Tenggeri” bir demirci tanrıdır. İnanca göre kara şamanların hepsi de demircidir. Buryatların demircilik tanrısına “Siyah Yağmur Tanrısı” anlamında “Boron-Hara-Tenggeri” de denilir. Buryatların başka bir mitine göre; “*Bu ‘Boron-Hara-Tenggeri’ yi ‘Hacir’ adında bir demirci yetiştirmiştir. Sonradan bu demirci, şamanların hepsine demirciliği öğretmiştir.*”⁹³⁷ Buryat boylarının bazılarında şaman inancına göre, demircilerin koruyucu ruhu olan Hara-Maha-Tengri’nin emrinde doksan dokuz demirci ve yetmiş yedi körükçünün olduğuna inanılır. Bu demircilerin şamanlardaki gibi kendilerine özgü âyinleri vardır. Hatta âyinlerden biri şöyledir:

“Bir at kurban edilir, karnı açılır ve kalbi çıkarılır. Atın ruhu göksel demirci Boşintoy’a ulaşacaktır. Dokuz delikanlı Boşintoy’un dokuz oğlunun yerine, bir adam da bizzat demircinin yerine geçer; bu adam cezbeyle düşüp uzunca bir monoloğa başlar ve oğullarının insanları uygarlaştırma göreviyle nasıl yeryüzüne gönderildiğini anlatır. Sonra diliyle ateşe dokunur ve Boşintoy’u temsil eden kişi eline erimiş demiri alır.”⁹³⁸ Başka bir mite göre de “Demircilerin patronu Bojintay, dokuz oğlu ile demircilik atölyesinde bulunan değişik nesnelere, ateşten, havadan, örsten, kömürden, çekiçten, körükten ve sudan sorumludur. Demirciliği Bojintay’la oğulları birlikte tamamlar.”⁹³⁹ Buryat Moğollarına göre; “Bir yiğit ‘yedi kara demirci’ yani ‘yedi şaman’ı öldürmüş ve kafataslarından şarap kâsesi yapmış. Yedi Kardeşler bu yedi kafatası imişler ve şamanları korurlarmış.”⁹⁴⁰

⁹³⁵ B. Ögel, *a.g.e.*, C. II, ss. 169-185.

⁹³⁶ M. Eliade, *a.g.e.*, a, 2003, ss. 84-91.

⁹³⁷ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 64.

⁹³⁸ M. Eliade, *a.g.e.*, 2003, ss. 84-91.

⁹³⁹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 63.

⁹⁴⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, C. 2, 1995, s. 210.

Ergenekon Destanı'nda *Bortecine* adındaki demirci, dağda demir madeninin bulunduğu bir yerde ya da demirden dağlarda ateş yakarak demiri eritmiş ve geçecek kadar yol açmış ve oradakilerin çıkmasını sağlamıştır. Sarp dağların arasındaki Türkleri, kurtarıcı pozisyonundaki bu demirci kurtarmıştır. Burada “Bortecine” için Türklerin mitik algısında tanrı değil de ancak yarı tanrı gibi tanrının sözcüsü konumunda olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Fuzuli Bayat'a göre;

“Ergenekon miti, demircinin kurtarıcılık misyonunu üstlenmiş kurtarıcı bozkurt varlığında gerçekleşmesidir. Demirci ile bozkurt arasındaki ilişki, demirci ile hükümdar arasındaki ilişki kadardır. Ergenekon'dan çıkma şerefine hakanın her sene belli bir günde ateşte ısıtılmış demir parçasını örs üzerine koyup çekiçle vurması, dolayısıyla demirci taklidi yapması, ‘hakan demirci’ müessesesinin bir kalıntısıdır. Kurtarıcı demirci aynı zamanda milletin şamanı ve hakanıdır.”⁹⁴¹

A. Schimmel ise demirciyle tanrı ilişkisine farklı bakar. Demircinin ateşe hâkimiyetini, tanrının insana hâkimiyetiyle özdeşleştirir. Ergenekon Destanı'ndaki Bortecine, kurtarıcılığını ateşe hâkimiyetiyle gerçekleştirmiştir. Ayrıca Schimmel, Türk İslam dünyasının düşünürlerinden Mevlânâ ve Hallac-ı Mansur'un “Ene’l Hak”; “Ben Hakk’ım” sözlerinin mitik dünyadaki demir algısıyla da sadece şeklen farklılık gösterdiğine işaret etmiştir. Öyle ki ateşteki demir, kırmızı bir kor halindedir ve “Ben ateşim.” diye haykırır. Ancak, demirin özü yine de ateş değil, demirdir.⁹⁴² Öyleyse demir de ateş de mitolojik algıda, ya tanrının kendisi ya da yardımcısıdır. Dolayısıyla da tanrının özü olan demir, gücü ve iktidarı simgeleyendir.

3.1.1.2. Tufan Mitlerinde Demir

Potnin tarafından tespit edilen Tufan ile ilgili bir Uryanha (Tuba) mitine göre “*Yer, bir kurbağa üzerindedir. Kurbağa kımlıdanırsa tufan olur. Bu felaketi önceden sezen bir ihtiyar ‘demir çivili dal’ yapar, bununla insan neslini ve hayvanları kurtarır. Bu sal da şimdiye dek bir yerde durur.*”⁹⁴³ Demir bu mitte, sağlamlığı ve dayanıklılığıyla yer almıştır.

Anohin'in tespit ettiği başka bir anlatıda da Altaylılara Tufan'ın olacağını “*demir boynuzlu gök teke*” haber vermiştir. “*Bu teke, yedi gün dünya etrafında dolaşmış*

⁹⁴¹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 64.

⁹⁴² Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, İstanbul, 2002, s. 31.

⁹⁴³ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 23.

ve acı acı melemiş, yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlar ateş fişkırmıştır. Yedi gün yağmur yağmış, yedi gün fırtına ile dolu yağmış, yedi gün kar yağmış.”⁹⁴⁴

Bu mit, Tufan’dan önce gelişmiş medeniyetlerin olduğuna işaret eder. Demir, muhtemelen bu Tufan olayından önce keşfedilmiş ve işlenmeye başlanmıştır.

3.1.1.3. Dünyanın Sonuyla İlgili Mitlerde Demir

“Kalançı Çak” Altaylı Şamanistler, dünyanın sonundaki güne “Kalacak olan çağ” derler. Radloff ve Verbistky tarafından “Kalançı Çak”ı tasvir eden Teleüt mitinde ‘Kalançı Çak’ geldiği zaman *gök demir, yer sarı bakır* olur. Bu mitin Telengit rivayetinde de ‘Kalançı Çak’ geldiği zaman, dünyadaki tepeler çalkalanır ve *demir üzeninin dibi delinir*, çuvaldızın deliği yırtılır. (...) Denizin dibinden dokuz taş çıkar. Dokuz taş, dokuz yerinden yarılr. Her taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkar. Her sandıktan demir atlı dokuz kişi çıkar.”⁹⁴⁵ “Demir süngünün dibi”nin delinmesi, “Dünyanın çivisinin çıkması”yla benzer bir söylemdir.

Dünyanın sonu ile ilgili mitlerde anlatılan alametlerin başında her şeyin kara renk simgesine bürüneceğidir. Bu karalar; kara yer, kara börtü böcek, kara göz, kara su ve kara taş olacaktır. Renkler karardığı gibi nesnelere de katılıp sertleşecek ve demirleşecektir. Katu taş, katu ağaç, demir üzen, demir atlı vs. olacaktır.⁹⁴⁶ Bazı mitlerdeki ifadelerden “Demir Bahadırlar”ın ortalığa dökülecek ve demir atlara binecek ve üzerlerinde taşıdıkları dokuz demir kılıç ve dokuz demir mızrakla parılayacak olduğu anlaşılmaktadır. Mitlerdeki dünyanın sonunda ortaya çıkacak olan demir atlıları anlatan bazı kısımlar ise şöyledir:

“Kara yer alevlenir,
İnsan toplulukları mahvolur,
Nehirlerde kanlı dalgalar akar,
Dağlar girdapta döner.
Kayalar gürültü ile yuvarlanır,
Semanın kubbesi titrer, sallanır,
Deniz dalgaları birbiri üzerine yığılır,
Öyle ki dibi görünür.

⁹⁴⁴ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 23; Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, Türkiye, 2011; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tufan>.

⁹⁴⁵ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 25.

⁹⁴⁶ F. Bayat, *a.g.e.*, 2007, C. 1, s. 137

Denizin dibinde şimdi
 Dokuz büyük ve kara taş parçalanır,
 Bu taşın her birinden
 Birer *Demir Bahadırlar*,
Demir atlara binerler.
 Atların ön ayakları hizasında
 Dokuz *demir kılıç* parıldar,
 Arka ayakları hizasında
 Dokuzar *demir mızrak* parıldar.

....

Erlık Kan, İşte bir gün dünyanın sonu böyle olur.”

Radloff’un Sibirya’dan derlediği bu mitin devamında Erlık’in Abakan ile Altay’ın sahipleri olan zırhlı ve silahlı kudretli hükümdarlara şöyle seslendiği görülür:

“Ey kudretli Altay Kan!,
Sen üzengi demirini deldin
 Ey babamız Altay Kan!
 Seni atlar taşıyamaz,
 Şarkı söyle yanıma gel!”
 (...)

Kara zırh dövülmüştür,
Zırhlı gömlek giyilmiştir,
 Altın kulaklı koyu renkli köpek,
 Yazık uzanmış yatıyor,
 Ağzıyla burnunu yalıyor,
 Duyuyor musun Karakuş?
 Gitmezsen o gidiyor,
 Ki-gilik! Ki-gilik!⁹⁴⁷
 (...)

Üzengi demiri delinmiş, zırhlı gömlekler *demirciler* tarafından yapılmış ve giyilmiştir. Görülen o ki, yeraltı dünyasını hâkimi Erlık Han, demire hâkimdir ve erkekliği, gücü temsil etmektedir.

⁹⁴⁷ W. Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 35-47.

Altaylara ait başka bir kıyamet mitinde de “Göğün demir oluşu, demir üzenginin dibinin delinişi ve demir atlı dokuz kişi” den bahsedilmektedir. Mit şöyledir:

“Gök *demir* olup kalır,

Yer bakır olup kalır,

...

Gök *demirden* olacak

Kıyamet kopunca,

Kara yer ateşte yanınca,

Kayarken Ata Tanrı

Demir üzenginin dibi delinecek,

İğnenin deliği kırılacak

Gök harekete geçecek, bir yarık açılacak,

Deniz dalgalanacak, dibi görünecek;

...

(Bunlardan) demir atlı dokuz kişi çıkacak,

Bunlardan ikisi rehber olacak.⁹⁴⁸

3.1.1.4. Demir Nesnelere ve Alet-Edevatlarla İlgili Mitlerde Demir

Cassier, demirci aletlerinin insan elinden esinlenerek yapıldığını ve maddî kültürün bir inşası olduğunu şöyle söylemiştir:

“Türk demircilerinin yaşamlarındaki araç gereçler, teknik niteliği bakımından maddî kültürün bir inşasıdır. Buna rağmen bu araç gereçler, tamamlanmış yerli bir madde olarak görülebilecek olan dış dünyaya egemen olmaya ve onun yenilgiye uğratılmasına hizmet etmez. Tam tersine araç gereçler, tamamlanmış verili bir ‘madde’ olarak görülebilecek olan Türk dış dünya tablosunun zihinsel fikrî formunu yansıtır. Örneğin Aristo’ya göre insan eli, yapay araç gereçlerin ilham kaynağıdır. O; çekiç, balta, ölçü aracı, keki, makkap, testere, kerpeten gibi ilkel el araçları vb. kendi formları ve fonksiyonlarına göre elin devamından başka bir şey olmadığını söyler. Elin gücü onları kuvvetlendirir ve buna göre, el araçlar, organın yerine getirdiği işin başka bir görüntüsünü yansıtır.”⁹⁴⁹

Cassier’in bahsettiği bu araçların demirden olması, araç gereçlerin sağlamlığı ve ölümsüzlüğü noktasında tamamlayıcı unsurdur. Türklerdeki bu mitik algıda, demircinin demirden araç gereçleri üretmek için kullandığı araç gereçlerle ürettiği araç gereçler de

⁹⁴⁸ S. Sakaoğlu, A. Duymaz; *a.g.e.*, 2006, ss. 190-191.

⁹⁴⁹ E. Cassier, *a.g.e.* a, 2005, s. 313.

kutsaldır. Elin sembolik yansıması olan bu araç gereçler, Türklerin söylemiyle “El emeği, göz nuru” dur. Hatta bu el emeği, Tanrı’nın yeryüzündeki kutu olan demircininkiyse daha anlamlı olur ve daha da kutsiyet kazanır.

Demirin, Türklerin bazı anlatılarında ateş yakmada da büyüsel bir güce sahip olduğu görülür. Öyle ki; Radloff’un Abakan Tatarlarından dinlediği bir anlatıya göre “Kuday, insanı yarattıktan sonra, insanın çıplak olduğu için soğukta yaşayamayacağını, onun için de ateş bulması gerektiğini söyler. Ancak Ülgen’in üç kızı ateşi bulamaz. Uzun sakallı Kuday onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlanır ve bunu gören Ülgen’in üç kızı çok eğlenir. Kuday kızarak geri döner. Üç kız da Kuday’ın söylediklerini dinlemek maksadıyla onu yolda beklerler. Kuday ise şöyle der: ‘Ülgen’in üç kızı, taşın keskinliğini ve *demirin sertliğini* bulamadıkları hâlde benimle eğleniyor ve gülüyorlar.’ Bunu duyan üç kız; taşın keskinliği ve *demirin sertliğinden* istifade ederek ateş yakar.” Bu anlatıdaki “demir” ve “demirin sertliği” sembolik olarak kullanılmış bir araçtır.

Türk mitik anlayışı içinde demir “Demir Kazık, Demir Ağaç, Demir Dağ ve Yada Taşı” gibi doğa mitleriyle kendini göstermiştir. Demirci, “Tanrı’nın kutunu taşıyan kişi” ya da “Tanrı’nın kendisi ” olması yanı sıra inanç ve inanış boyutunda da maddi olana bir geçiş ritüeli gerçekleştiren kişidir. Demircinin rol aldığı bu ritüelde maddiden ilahî olana geçiş söz konusudur. Örneğin Türklerde kılıç üzerine and içme ve bu merasimi gerçekleştirirken Tanrı’ya dua edip onu şahit koşma işlemi, Tanrı’nın huzurunda yapılır. Bu ritüelde Tanrı, kendinden olan demirin aracılığıyla gelen isteği reddetmez. Bunun nedeni, Cassier’in de söylediği gibi sözün ya da duanın içinde bulunan kuvvetin, büyüsel kaynaklı ve büyüsel nitelikli olmasıdır. İnsan ile Tanrı arasındaki iletişimi sağlayan bu söylemlerde sembolik olarak demirin zikredilmesi de bu nedenle çok önemlidir. Ayrıca Tanrı’ya kurban sunma ya da kendini Tanrı’ya kurban etme gibi ritüeller de dua etmede olduğu gibi, insanla Tanrı arasındaki mesafeyi kapatır. Demirle ilgili kurban ritüelleri, Türk toplumunda olmasa da diğer toplumlardan bazılarında demirin eritilmesi için insanı kurban etme şeklinde ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁰

3.1.1.5. Demir Kazık/ Temir Kazık ile İlgili Mitlerde Demir

Bahaeddin Ögel’in “Kutup Yıldızı” olduğunu söylediği “Demir Kazık”ın Türk mitlerinde “Demir Kazık”, “Altun Kazık” ve “Gök Kazığı”; özelde ise “At Çakı”, “At

⁹⁵⁰ E. Cassier, *a.g.e.* a, 2005, s. 331; M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 69-75.

Direği”, “Altın Çakı”, “Demir Çakı”, “Demir Ağaç” ve “Demir Direk” gibi ifadeleri vardır. Divan-ı Lugâti’t Türk’te bu direğe ya da yıldıza “Kök Çığrısı”, Kutadgu Bilig’te de “Tezginç (dönen) dendiğinden bahsedilmiştir.⁹⁵¹ Eliade de Moğol, Kalmuk ve Buryatlara göre bu yıldızın “Altın Direk”; Kırgız, Başkurt ve Sibirya Tatarları ve Teleütlere göre de “Demir Direk” olduğunu söylemiştir.⁹⁵² Bu ifade farkları ise yıldızın yeraltındaki dokuz katından göğün dokuz katına kadar olan kısımlarının farklı adlandırılmasından ileri gelmektedir. Zihinsel tasarımda; yerin altından yeryüzüne ve yıldıza kadar olan kısım; “Demir Kazık”, “Demir Direk”, “Demir Ağaç”; Kutup Yıldızı’ndan üs tarafı ise “Altın Kazık”, “Altın Direk”, “Altın Ağaç” olarak düşünülmüştür.

Mitlere göre; “Demir Kazık”la ilgili ana düşünce şöyledir:

“Kutup Yıldızı’nın tepesi, ‘göğün kapısı’ gibidir. Göğün ortasında nispeten kımıldanmadan durduğu için ‘Temir Kazık’a göğün direği denilmiştir. ‘Kutup Yıldızı’ da, gökte hiç kımıldamadan durur, bütün gezegenlerle yıldızlar, onun çevresinde döner. Urganla demir kazığa bağlanmış olan yıldızlar ve gezegenler aslında ‘Ak-bozat’ ve ‘Gök-bozat’tır. Türkler, göğün direğine bağlı bir arabayı çeken kuyruktaki bu iki yıldız, aslında ‘iki aygır’ gibi düşünmüşlerdir. Arkadaki dört yıldız da onlar çekerler. Bunlar da dört tekerlikli bir arabadır. Atlar ile dört yıldız arasındaki küçük yıldız da araba okudur. Kırgız Türkleri bu küçük yıldıza, ‘Urgan Yıldızı’ da demektedir. Araba ve atlar, kutup yıldızının çevresinde dönüp durmaktadır. Büyükayı burcunun yedi yıldızı, birer aç kurttur. Küçükayı burcunun iki atını, kovalayıp, durmaktadırlar. Daha kuzeydeki Türkler, yedi kardeşi, yedi köpek olarak düşünmüşlerdir. Bu köpekler de zincirlerle Kutup Yıldızı’na bağlanmışlardır. Dönüp durmaktadırlar. İşte kıyamet, bu zincirlerin koştugu gün olacaktır; çünkü göğün düzeni altüst olacaktır. Kıyamet gününde gök demir; yer de sarı bakır olacaktır.”⁹⁵³

Kıyamet Günü’nde göğün demir olması, demirin gökle ilgili oluşuna bağlıdır. Demirin Tanrı’nın özü olduğu düşünüldüğünde göğün demir olması, raslantısal bir söylem olmamalıdır. Bugün Anadolu’nun pek çok yerinde bilinen bir mite göre; “*Demir Kazık Yıldızı denilen Kutup Yıldızı’na bağlı olarak Yitiken Yıldızı yani Büyükayı, hükümdarın arabası sayılmaktadır ve Kutup Yıldızı’na bağlı olarak onun etrafında dolaşmaktadır.*”⁹⁵⁴

Emel Esin, Çin inanışlarında da gök kubbenin yerini, Gök Tanrı’nın meskeni olan etrafında göklerin döndüğü Türkçe “Altun Kazguk” ya da “Temur Kazguk”un

⁹⁵¹ E. Esin, *a.g.e.*, 2001, ss. 40-42.

⁹⁵² Mircea Eliade, *Şamanizm*, Ankara, 2006, ss. 292- 293.

⁹⁵³ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, ss. 170- 232; “Göğün Direği”, <http://www.eskitarih.com>.

⁹⁵⁴ E. Esin, *a.g.e.*, 2001, s. 41.

aldığını söyler. Onların mitlerinde de bu yıldız şöyledir: “*Büyükayı takımyıldızı da Gök Tanrı’ya benzemekte ve yıldızları tanrılardan oluşmaktadır. Bu yıldızlar, bir noktadan Kutup Yıldızı’na sabitlenmiş, yıl boyu gündönümleri ve ekinokslarda dönmüşlerdir. Büyükayı, bir pusulaya benzemektedir.*” Hatta Türklerin, dönme safhalarında Büyükayı onuruna ölmüşlerin ruhlarının göğe yükselmesi için dua ettiklerinden bahsetmişlerdir.⁹⁵⁵ Türk boylarında özellikle Altay ve Fin-Ugor kavimlerinde de bu yıldızın, “*kazık ya da çivi*” anlamını içeren kelimelerle anılması yine demirle ilgili olan algıya yönelik bir yansımadır.⁹⁵⁶

Eliade, Türklerin mitik düşüncesindeki “Demir Kazık” yıldızıyla ilgili tasarımdan şöyle bahseder: “*Göğü beş, yedi, dokuz ya da on iki kat olarak tasavvur etmiş ve bu katların havalandırılması için açılmış delikleri de ‘dünyanın pencereleri’ olan ‘yıldızlar’ olarak görmüşlerdir. Göğün ortasında da göğün büyük çadırını bir orta direk gibi tutan ‘Kutup Yıldızı’ parlamaktadır. Bu yıldız; bir direk veya kazık olarak tasarlanmıştır.*” Altayların bu mitleri, Buryatlarda da benzerlik göstermektedir. Nitekim Buryatların mitlerinde bu yıldız şöyle geçer: “*Gökte yaşayan dokuz demirci, kutup yıldızını döğerek bu yıldızdan bir Demir Kazık yapar. Demircilerin baş Tanrısı Boşintoy’un dokuz oğlu vardır ve bu dokuz demirci, kutup yıldızından bir at kazığı yapar.*”⁹⁵⁷ Görülen o ki, Buryatların mitik algısında bu yıldız; “Bir at sürüsü”, “Kutup Yıldızı” da dünyanın direği ve bu atların bağlandığı bir kazıktır.⁹⁵⁸ Bu algıda Türklerdeki atın kutsal oluşu da önem arz eder. “At Kazığı”, atla demirin birlikte sembolize edilmesidir. Bazı Altay Türk destanlarına göre de; kutup yıldızı, göğün beşinci katındadır. Bayat’a göre de bu “Temir Kazık”, mitlerdeki anlatımlara göre dünyayı sallanmalardan, düzensiz bir dönüş yapmaktan koruyan eksendir. Ayrıca Tanrı’nın ve ışıklı gök ruhlarının atlarının da bağlandığı bir direktir.⁹⁵⁹

Oğuz Kağan Destanı’nda da Oğuz Kağan “*Gök çadırımız, güneş bayrağımız olsun.*” söylemiyle hem Tanrı’ya bir istekte bulunur, hem de halkına ülkesiyle ilgili olması gerekeni söyler. Ögel, bu ifadenin, Türklerin kubbeli ve sağlam keçe çadırlarının, Demir Kazık Yıldızı gibi algılanan direğini karşıladığını söylemiştir.

⁹⁵⁵ Emel Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, s. 115.

⁹⁵⁶ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 172

⁹⁵⁷ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, ss. 172-185.

⁹⁵⁸ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 292-293.

⁹⁵⁹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, C. I, s. 58.

Göktürk Yazıtlarında da göğün basması ve yerin delinmesinden bahsedilir ki bu eylemler gerçekleşirken, Demir Kazık dünyanın dengesini koruyan unsurdur.⁹⁶⁰

“Temir Kazık” yıldızının antropomorflaşmış bir varyantı da *Altay Destanları*’nda geçen “Tanrıoğlu Temir Boko” adlı kahramanın yeraltı dünyasında zincirlenmiş halde hareketsizliğiyle ilişkilidir.⁹⁶¹ Yeraltı dünyası Erlik’ten sorumludur. Kahramanın zincirlenmesi ve tutsak edilmesi Erlik’in izniyle mümkündür.

Türklerin, “Tanrı kapısı” da dedikleri bu yıldızla ilgili mitleri şöyledir: “*Tanrı’nın evinin önünde bir kazık vardır. Tanrı atını bu kazığa bağlar. Bu at kazığına göğün kapısı da denilir.*” Sıcaklığın ve soğukluğun bu kapıdan yere indiği en eski astronomik inançlar arasındadır. Evrenin merkezinin Tanrı adına bağlanması ve Tanrı’nın da merkezde bulunan kazığa atını bağlaması, Temir Kazık Yıldızı’nın kozmik merkezi simgelediği görüşlerini ortaya çıkarmıştır. F. Bayat’a göre; Türklerin mitik algılarında “Temir Kazık”, yıldızla çevrilmiş kız olarak bilinmektedir. Bu görüş destanlarda da vardır. Nitekim *Altay Destanı Maaday Kara*’da “*Kogudey Mergen’in karısı Ay-Kaan’dan olan Altın Kyuskyuur, yıldızla dönüşerek göğün direği olan ‘Temir Kazık’ olmuştur.*” Burada dikkati çeken diğer bir husus da Demir Kazık’ın anasının Ay-Kaan olmasıdır.⁹⁶² Bu mitik algı, demirin erkek egemen yapısıyla biraz ters düşse de gökle ilgili cisimlerin insan gibi algılanması ve cinsiyetlerinin olması demirin doğurgan ve eril/ dişil yapısına paralellik arz etmektedir. Ayrıca demirle ilgili ilk algılar, umay ana çizgisindeyken sonraları erkek egemen toplum yapısında erkekle özdeşleşmiştir.

Araştırmacılara göre; Türk mitik algısında dünyanın sonu, Temir Kazık’la ilgilidir. Bütün yıldızlar, “*Demir Kazık*” ve “*Altın Kazık*”a bağlıdır ve onlar yeri, göğü, gökteki varlıkları sabitlerler. Bir şekilde bu bağ ya da ipler koparsa korkunç olayların ortaya çıkacağına inanılır.⁹⁶³

Bir mite göre; “*Yerle gök arasında kutsal bir kapı vardır. Çift başlı bir kartal da bu kapıyı tutmuştur.*” Bu kapı “Demir Kazık” olabilir. Öyle ki şamanların ritüellerinde de “Göğün Göbeği” ve “Yerin Göbeği” deyimleri vardır ve hem bu yıldızla hem de demir direğe işaret etmektedir. Anlaşılan o ki, yeraltı âleminin merkezi ile “Demir Kazık Yıldızı” birbirlerine bağlıdır. E. Candan’a göre de “Kutup Yıldızı” ya da “Demir Kazık”, Sirius B yıldızı olabilir. Astroloji kaynaklarında Sirius B yıldızı, tümüyle

⁹⁶⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 170.

⁹⁶¹ F. Bayat, *a.g.e.*, C. I, s. 291.

⁹⁶² F. Bayat, *a.g.e.*, C. I, ss. 290-292.

⁹⁶³ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, ss. 232-261.

yoğunlaşmış bir tür demirden oluştuğu da tahmin edilen çok ağır parlak bir yıldız olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle Türklerin, Sirius B Yıldızı'na "Demir Kazık Yıldızı" demiş olması muhtemeldir.⁹⁶⁴

3.1.1.6. "Demir Ağaç"la İlgili Mitlerde Demir

Yakut Türklerinin mitlerinde demir ağaç şöyle tasvir edilir: "*Dünyanın ortasından Kutup Yıldızı'na kadar uzanan bir demir ağaç vardır. Tanrı, bu ağacın daha yer ve gök yaratılırken tohumunu atmıştır. Yer ile gök geliştikçe bu ağaç da ikisini birleştirmiştir.*" Yakut Türklerinin bazı kesimlerinde de demir ağacın "Kutup Yıldızı" olduğundan bahsedilmektedir. Yeraltı dünyasının 'Demir kazığı'; "*Altay Destanlarında yeraltı dünyasının hanı, İrle Han'dır. Yeraltında da tıpkı dünyada olduğu gibi, dokuz dallı büyük bir ağaç vardır. İrle Han, atını bu ağaca bağlamıştır.*"⁹⁶⁵

Julian Baldick da Yakutların demir, pirinç ve bakır takılarla süslenmiş mukaddes ağaçlarının varlığından bahsetmektedir.⁹⁶⁶

3.1.1.7. "Demir Dağ"la İlgili Mitlerde Demir

Ergenekon Destanı'ndaki demir dağların delinmesi Türklerin tarih sahnesine çıkışının bayramıdır.⁹⁶⁷ Bu "demir dağlar" aslında bir mittir. Altay Türklerinin bir mitinde;

"Altay Türklerinde göğün on yedi katı vardır ve en üstte Tanrı yaşamaktadır.

Tanrı'nın oğullarından birisi "Demirhan", diğeri de "Su Han"dır. Yine Çin'de ve Türklerde Ural-Altay halklarının inancına göre Altın Dağ (Semaru), dünyanın merkezindedir. Abakan Tatarları, bu dağa "Demir Dağ" demektedirler."⁹⁶⁸

Demirin dünyaya ilk gelişiyile ilgili köken mitleri vardır. Bu mitlerdeki motiflerin benzerlerini İslam inancında da görmekteyiz. İslam inancına göre; dünyada demirin kullanılışı şöyledir: "Tanrı, dünyayı altı günde yaratır. Son gün ise balçıktan Âdem yaratılır. Âdem'e eş olarak da Havva yaratılır. Cennet'te yaşarlarken Havva ve Âdem, yasak meyve olan ebedi hayat ağacından yerler. Bunun üzerine Âdem, bir cuma günü Hindistan'a, Havva Mekke'ye indirilir. Üç yüzyıl birbirlerinden ayrı kalırlar ve acı çekerler. Kurban Bayramı'nda Arafat'ta buluşur ve ilk kez orada birleşerek çoğalırlar.

⁹⁶⁴ Ergun Candan, *Türklerin Kültür Kökenleri*, İstanbul, 2008, s. 174.

⁹⁶⁵ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, ss. 172-185.

⁹⁶⁶ Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman*, İstanbul, 2010, s. 82.

⁹⁶⁷ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 245.

⁹⁶⁸ M. Çeribaş, *a.g.m.*

Tanrı, ikisinin yaşayabilmesi için yeryüzüne hayvan ve çeşitli araçlar gönderir. Âdem, bu araçlardan biri olan demir kazığı eritip bıçak yapar. Başka bir söylenceye göre de Cebrail, Âdem'e yedi buğday tanesi getirir. Âdem bunları eker, biçer, harman edip iki taş arasında öğütür ve unundan hamur yapar. Cebrail'in getirdiği taş ile demiri birbirine vurur; bu şekilde ateş yakar ve ateşin külünde pişirdiği hamurdan da ekmek yapar.⁹⁶⁹ Bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere ateşle demir kardeş gibidir ve birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır.

Demirin ateşle olan bağı, aynı kökeni göstermesi bakımından da önemlidir. Öyle ki; bazı mitlerde yüce yaratıcı olan göksel varlık veya varlıklar, Tanrı tarafından bilinçli olarak ateşsiz bırakılmışlardır. Yakut mitlerindeki kartal gibi kuşlar da insanlara tesadüfi değil, bilinçli olarak yardım etmektedirler. Hatta Bir Telelüt Efsanesi'ne göre Korbolko adındaki bir kuş, insanlara ateş yakmayı "Huş (kayın) ağacında kov köbeleği yetişiyor, dağlarda taşlar var, insanda ise *demir* var. Bırak o insanlar, taştan ve *demirden* ateş çıkarsınlar." diyerek ateşin nasıl yakılacağını öğretmektedir. Burada insanın sahip olduğu demirin ateş yakmadaki işlevinin, Tanrı tarafından kuş aracılığıyla insana öğretildiği görülmektedir. Burada ateş doğal bir şekilde "ata demir"le "ana taş"ın yardımıyla elde edilir. Başka bir söylemle doğal yolla oluşan ateşin kendi gibi göksel simgelerle olan bağı böylece ortaya çıkmış olur.⁹⁷⁰

Yakutlarda da aileyi kötü ruhlardan koruyan ateş ve ocak iyesi her gün beslenir. Kazandan çıkan ilk lokma bu iyenin hakkıdır. Yakutlar, her gün yağ ve et parçaları atarak ateşi beslerler. Ancak ateş iyesinin demirle ateşi karıştırmak gibi saygısızlık gösterildiği takdirde insanlara acı vererek evi yaktığı düşünülür.⁹⁷¹

Türklerde demir, karıştırlıkları ya da zıtlıkları kendinde barındıran bir madendir. Öyle ki Jean Chevalier ve Alain Gheerbrant'ın "Dictionnaire des Symboles Sözlüğü"nde demir; sağlam, sert, dayanıklı ve keskin gibi sembolik anlamlarıyla yer

⁹⁶⁹ Zeki Tez, *a.g.e.* b, 2011, s. 138.

⁹⁷⁰ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, ss. 99-102.

N. P. Direnkova'nın 1940 yılında yayınlanan "Şorskiy Folklor" adlı çalışmasındaki bir efsaneye göre de insanoğlunun ateşi bulmasında demirden şöyle bahsedilmektedir: "Yeryüzü ve bütün canlılar yaratıldıktan sonra Ülgen, insanlara ateşi vermez. Kuşlar kendi sıcak yuvaları ve tüyleri olduğu için, diğer hayvanlar da inleri ve postları olduğu için sıcak içindedirler. İnsan ise soğuktan kendini koruyamaz ve etleri de pişiremez. Bu yüzden insanlar kuşlardan ateş ister. Kuşlara, 'Siz dağları denizleri aşip her yerde uçuyorsunuz, ateşi bizim için sadece siz bulabilirsiniz.' derler. Kuşlar ateşi bulmak için her yeri dolaşırlar; fakat bulamazlar. Ateş kuşu onlara akıl vererek, 'Akağaçta mantar yok mu, kayada taş yok mu, insanın çeliği yok mu? İki taşı alıp birbirine vursanız ateş olur.' der. Böylece insanlar ateşe kavuşurlar."

⁹⁷¹ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 112.

alırken; aslında ateşin karşısında eriyip şekil alarak setleşen bir nesnedir. Nasıl ki su ateşi söndüren, siyah beyazı kapatan ise; bakırın ve bronza göre oldukça sert ve sembolik anlamda güçlü olan da demirdir. Türk mitolojik kahramanları ve Türk şamanlarının üstlerinde taşıdığı demir nesnelere, Demir Çağı'nı simgelemektedir. Bu demir levhalar, Türklerde kötü ruhlara karşı koruyucu unsurdur. Sadece bu yönüyle dahi demir, kutsal sayılan bir değere sahiptir; çünkü gökten gelendir ya da dönüşümün bir ögesi olan topraktan çıktığı için değerli bir varlık olarak kabul edilmiştir. Fikret Türkmen ve Ferah Türker'e göre bu kutsallık da aslında iki yönlüdür. Onlara göre demir; bir taraftan durağan, işe yaramayan bir madde olarak değişikliğe uğratılıp güç ve kuvvet aracı hâline getirilmekte; diğer tarafta saban, bıçak, kılıç vb. yapılmakta veya savaşın ve ölümün şeytanî bir aracı olarak kabul edilmektedir.⁹⁷²

Türkler, mitik algılarında ruhlara da iyi ve kötü olarak düşünülmüştür. Öyle ki Türkler, iyi ruhlara için bir savunma oluşturmamışlardır; çünkü onların koruyucu olduğunu düşünmüşlerdir. Kötü ruhlara için de durum çok farklı değildir. Nitekim yeraltına ait kötü ruhlara, bilhassa insanın ve diğer canlıların hem bedensel, hem ruhsal olarak zayıf anlarını kollayan unsurlardır. Bu nedenle Türkler, kötü ruhlara karşı, göğe ait olan koruyucu unsurları kullanırlar ve bu sayede kötülüklerden kurtulmaya ve uzaklaşmaya çalışırlar. Bu göğe ait unsurların başında da demir gelir; çünkü demir, tanrısaldir, iyi bir ruhtur, koruyucudur ve gücü temsil eder. İyi ruh olarak düşünülen demir ve demircinin aslında yeraltı dünyasıyla da ilişkisi vardır. Nitekim Altay ve Yakut mitlerinde ve şamanların âyinlerinde bu demircilerin yerin altında ocakları bulunmaktadır, demirden alet ve araç üretmektedirler. Aslında evren düzeni içindeki bütünleştirici rollerini burada da tamamlamaya çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Türk kültürel belleğindeki temel kodların başında demir gelir. Türklerde bu maddî unsura sahip olma, gücün simgesidir. Türk mitik dünyasında bu güç, zamanla “anacıl” zihinsel kalıplaşmaların “babacıl” kalıplaşmalara dönüşmesine ve erkek egemen sosyal ve kültürel tasarımların baskın hale gelmesine sebep olmuştur.⁹⁷³ Bu zihinsel tasarımdaki kod, Türklerin hiçbir tarihsel sürecinde kaybolmamıştır. Sadece şekil değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Ayrıca zamanla mitik boyuttan inanış, uygulama ve pratik boyutuna taşınmıştır.

⁹⁷² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant; “Fer (Demir) maddesi”, *Dictionnaire des Symboles (Semboller Sözlüğü)*, Robert Laffond ed. Jupiter, 1969, Paris, C. II., Fikret Türkmen, Ferah Türker, “Geleneklerde ve İnançlarda Demir”, *VII. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006.

⁹⁷³ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara, 2003, s. 108.

3.1.2. Kam/ Şaman Geleneğinde Demirin Yeri ve Önemi

Türk mitolojisi üzerine çalışmış Türk ve yabancı bilim adamlarının birçoğuna göre; demircilere ilişkin mitolojiyle büyücü mitolojileri ve kam/ şaman geleneği ilişkisi tema ve motifte aynıdır. Türkler dışındaki çeşitli ulusların mitik algılarında demirci bazen bir tür cin veya ifritle özdeşleştirilirken bazen de şamanla eş tutulmuştur.⁹⁷⁴

Toplumların kültürel değerlerinin farklılığı göz önüne alındığında Türk mitolojisindeki demirci ve şamanın da kötü ruhlarla karşı benzer görevleri üstlendiğini söylemek mümkündür. Aslında üstlendikleri görevlerin mitik algıdaki kökenine bakıldığında şaman ile demircinin ilahi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle olsa gerek Türklerin Şaman/ Kamlık geleneğinde demirci ile şaman, ritüellerde ve belirli uygulamalarda birlikte yer almaktadır. Ayrıca bu geleneğe hem demirci hem de şaman ilahi kaynaklıdır. Demir, bu geleneğin içinde hem demirciyi hem de şamanı koruyucu unsur olarak vardır. Ayrıca demirin sağlamlığı, gücü, sağaltıcılığı vb. birçok özelliği de bu gelenekteki âyinlerde görülür. En önemlisi “ateş”, şaman için de da, demirci için de hâkimiyet unsurudur. Öyle ki her ikisi de bu yeteneklerinden ve güçlerinden dolayı ateşin efendileri olmuşlar ve kötülöklere karşı savaşlarında aynı silahları kullanmışlardır. Hatta şaman da demirci de her yerde korkulan ve çekinilen büyücüler olarak tanınırken aynı zamanda da saygı duyulan insanlar olmuşlardır. Birçok yönden benzerliği olan bu ikili, şamanın bazı âyinlerinde bütünleştirici rollerdedir. Bu nedenle bu bölümde demircinin de farklı işlevleri üstlendiği şaman ya da kam âyinlerini “Şaman Yaradılış/ Yeniden Dirilişle İlgili Âyinler”, “Şamanın Balta Yutması” ve “Şamanın/ Baksanın İyileştiriciliği ya da Sağaltıcılığı” şeklinde gruplandırılarak incelenmeye çalışılmıştır.

3.1.2.1. Kam/ Şaman Âyinlerinde Demir

Şaman Yaradılış/ Yeniden Dirilişle İlgili Âyinler

Altay şamanları kendilerini Bay Ülgen’in, Yakut şamanlarıysa Ulu Toyon’un manevî oğulları olarak kabul ederler. Ancak onların şaman seçilmesinde ve şaman olmalarında demircinin çok önemli rolü vardır. Nitekim Yakutların mitlerinde ‘Erlik’ olan yeraltı ruhu, şaman metinlerinde demircilerin ilahı olarak kabul edilen *Kıday Baksı*

⁹⁷⁴ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 511-516.

veya *Kıday Baksı Uus*'tur.⁹⁷⁵ Teleütlerin şaman metinlerinde de, demircilik sanatının sırlarını bilen yirmi yedi ruhtan biri ve Ülgen'in kapısında bekçi olan Kagır Han'dır. Bu ruh, yeraltı dünyası ruhlarının kontrolünü sağlayan demirci ruhtur."⁹⁷⁶ Evren tasarımıında yeraltı ruhları kötüdür; ancak bu ruhları kontrol mekanizması olan demirci iyi olmalıdır. Anlaşılan o ki "Kıday Baksı" da, "Kagır Han" da Ülgen'le bağlantılıdır. Ülgen, "İyilik Tanrısı"dır. Demirci ise gökseldir ve yeraltındaki bu demirci, kötülere ya da kötülüklere karşı sorumluluk alarak mücadelesini yerin altında sürdürmeye çalışan kişidir.

İ. Hudyakov'un "parçalanma-dirilme" ile ilgili kaleme aldığı şaman mitinde parçalanan şamanın yeniden diriltiilmesinde demircinin üstlendiği görev çok önemlidir. Öyle ki parçalanan şaman adayını bütünleştirir ve iyileştirir. Bu parçalanma ve dirilme ile ilgili âyin şöyledir:

"Yakutların şaman adayının parçalanıp etini rüzgâra serpen, Hara Sılgılah Begi Duortu adlı korkunç yeraltı ruhu vardır. Bu ruh, gelecek şamanın başını keser ve bir direğe geçirir. Karın ve yağmurun onu yıkamasını, şimşek ve rüzgârın onu güçlendirmesini ister. Bütün bunlar olup bittiği bir zamanda adayın vücudu evde baygın halde yatar. Sonraki merhalede ruhlar başı yerine koyup adayı tekrar diriltip ateşli denize salarlar. Üç gün üç gece ateş, adayın orta dünya (yer) alametlerini, zayıflıklarını kısacası önceki yaşamı ile bağlı her şeyi yakıp kavurur. Geriye adayın derisi ile kemikleri kalır. Bu süreç devam ettiği zaman adayın yerdeki vücudu ateşte yanmış gibi olur, gözleri kanla dolar, vücudu yaralarla örtülür. Daha sonra ruhlar, adayı ateşli denizden çıkarıp yılan-çıyanla, her türlü kötülükle ve dolanmazlıkla dolu sun'i şekilde oluşturulmuş göle atarlar. Bu sun'i gölde şaman adayının bedeni yılanlarla, çıyanlarla, kertenkelelerle, kurtlarla yeniden yapılır. Ezoterik anlamda yılanlar-çıyanlar, kurtlar, kertenkeleler kötü ruhların simgeye çevrilmiş şeklidir. Bundan sonra ruhlar adayı sun'i gölden çıkarıp *demir ağaçtan* ayaklarından başı aşağı asarlar. Üç, dokuz veya yedi bakire kız dua okuya okuya adayın vücudunu *bıçakla* kesip, bedenini *iğne* ile delik-deşik ederler. Yerde adayın vücudu gerçekten de kesilmiş gibi azap çeker. Birkaç yıldan sonra adayı tekrar, terbiye aldığı "Oyun Maha" adlı ağacın yanına götürürler. Burada adayı karanlığa iterler. *Demircilerin* yeri olarak bilinen karanlıkta aday, bazı işlemlerden sonra yeniden dirilitilir."⁹⁷⁷

Bu mitteki "demir" motifi, adayın bedenini sembolik bıçakla kesme ve karanlıkta demirci tarafından adayın yeniden diriltiilmesi şeklinde görülür. Adayın dünya günahlarına bürünmüş eski bedenini terk etmesinde, demirin iyi ruhu temsil edici

⁹⁷⁵ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 65.

⁹⁷⁶ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 67.

⁹⁷⁷ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 59.

özelliğiyle arındırıcı olmasına; geriye kalan temiz kemiklerinin yeni etle örtülmesi de Tanrı'nın kutunu taşıyan demircinin yaratıcılığına işarettir. Öyle ki mitteki demirci, başka bir statüye geçiş felsefesinde rol oynamıştır. Hatta demircilerin yerinin karanlık olması da Erlik'e işaret etmektedir.

N. Dırenkova'nın W. Radloff'tan aktardığı bir Kazak şaman âyininde de baksının kırk bıçakla parçalandığı, kırk iğneyle delindiği ve sonra da eğitim için şeytana verildiği anlatılır. Bu âyinde de yine bıçak ve iğne, onun parçalanma ve yeniden doğuşa hazırlanma aşamasında arındırıcı işlevde kullanılmıştır.⁹⁷⁸

Bir başka erginlenme âyininde de demirci yine şaman adayını parçalar ve tekrar diriltir. Âyin şöyledir:

“Müstakbel Ava-Samoyed, şamanın erginleme hastalığı sırasında bir dağın içine girdiğini gördü; burada bir *körüğü* çalıştıran çıplak bir adam gördü. Ateşin üstünde bir kazan aradı. Çıplak adam şaman adayını devasa bir *maşayla* yakaladı, kafasını kesti, bedenini küçük parçalara ayırdı ve hepsini kazana atıp üç yıl pişirdi. Mağarada ayrıca üç *örs* vardı ve çıplak adam en iyi şamanlar için ayrılmış üçüncü örsün üstünde adayın kafasını dövdü. Sonra kemikleri topladı, bir araya getirdi ve etle kapladı. Bir başka bilgiye göre bir Tunguz şamanının erginleme sırasında kafası kesildi ve madeni parçalarla yeniden örse dövdü.”⁹⁷⁹

Şamanlardaki başka bir “parçalanma ve dirilme” âyininde de demircinin görevleri benzerdir:

“Demirci, şaman adayının başını keser. Soğuk su ile dolu bir kazana kestiği başı koyar. Vücudunu ise parça parça doğrar ve bu etleri kaynayan diğer kazana bırakır. *Demirci*, şamanın parçalanmasında da etkindir. Et, kemikten ve adalelerinden ayrılana kadar kaynatılır. Adayın ilikleri çaya dönüp akar, demirci kemikleri bir yerde toplar ve kemikler yeni etle örtülür. Demirci, adayın başını birleştirdikten sonra gözlerini çıkartıp, yerine başka göz koyar. Bu sayede ruhları görebilmek için basiret gözü açılmış olur. Sonra parmakları ile de kulaklarını deler ve şöyle der: ‘Bundan sonra bitkilerin ne konuştuğunu anlayacaksın.’ Bu ritten sonra kulakları ilahi seslere ve öteki âlemin konuşmalarına kapalı olan şaman, kulakları delinerek milyonlarca hassas sesleri duyacak hale gelmiş ve gözleri de latif varlıkları görececek biri olmuştur. Şaman artık duyar, anlar ve görür.”⁹⁸⁰

Bu ritüeldeki kazanda pişen etin ruhlar arasında paylaştırılması da demircinin görevleri arasındadır. Tek kelime ile ruhlar hiyerarşisinin üst katında olan demirci,

⁹⁷⁸ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 60.

⁹⁷⁹ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, s. 89.

⁹⁸⁰ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 65.

adayın şaman olma olgusunu yöneten yönetmen durumundadır. Canlandırma ve yeniden oluşturma, demirci kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.”⁹⁸¹

M. Eliade, Yakut mitlerinde demircinin, mesleğini cehennemın baş demircisi kötü tanrı K’daai Maksin’den aldığı anlatıldığını tespit etmiştir. Mitlere göre bu baş demirci, etrafı ateş kıvılcımlarıyla çevrilmiş demirden bir evde oturur. Bu tasvir de aslında, demircinin ateşe hakimiyetinin sembolik bir ifadesidir. Eliade, Yakutlarda anlatılan bir şaman geçiş ritüelinden hareketle de demircinin ve şamanın ateşe nasıl hükmettiklerinden ve her ikisinin de ateşle nasıl dans ettiğinden şöyle bahseder:

“Yakutlarda şaman seçilen adamın ruhu yeraltına getirilir, burada *demir bir beşiğe* konur. Bu beşikte kuzey ve yeraltı bayanları adı verilen ihtiyar kadınlar, adayı on üç yıl emzirdikten sonra Kıday Baksı’ya verirler, Kıday Baksı da şamanın ruhunu ateşte güçlendirir ve terbiye eder. Şamanlığa geçiş ritüellerinde *demirci*, şaman adayının başını kesip soğuk su olan bir kazana, parça parça doğranmış etlerini de kaynayan bir kazana koyar. Adayın ilikleri çaya dönüşüp akar. Demirci, kemikleri bir yere toplar ve onları etle örer. Başını birleştirdikten sonra gözlerini çıkartıp, yerine başka bir göz koyar. Sonra parmakları ile kulaklarını deler ve şöyle der: ‘Bundan sonra bitkilerin ne konuştuğunu anlayacaksın.’ Etleri de ruhlar arasında, yine *demirci* paylaşır.”⁹⁸²

Ritüellerden anlaşılan, demirciler ve şamanlar köz yutarlar, akkor halindeki sıcak demire dokunurlar ve ateş üzerinde yürürler. Kamların ateşe egemen olmaları yalnızca ateşin içine atıldıklarında olağanüstülük göstererek yanmamalarıyla sınırlı değildir; onlar bazı durumlarda kızgın demir üzerine basarak, korda yürüyerek veya başka şekillerde ateşe egemen olurlar. Hatta Tuva Türklerinden kam Kongar İrkit’in sıcak demir yaladığı da anlatılır. Bu özellikleriyle ateşin efendileri olan demirci ve şamanlar; soğuğa da büyük direnç duyarlar.⁹⁸³

F. Bayat, Yakut şaman metinlerinde demircilerin patronu ile yeraltı dünyasının hâkiminin ayrı ayrı şahıslar olduğunu söyler. Yeraltı dünyasının hâkimi Arsan Duolay olmasına rağmen bağımsız olan demircilerin ve dolayısıyla şamanların patronu Kıday Baksı da yeraltı dünyasının güçlü ruhudur. Yeraltında yaşayanlardan biri demircilerdir ve onlar da Kıday Baksı’ya başkanlık yaparlar. Yakutlarda bu âyin şöyle gerçekleşir:

“Şaman seçilen adamın ruhunu yeraltına getirip Kıday Baksı’nın yanındaki *demir beşiğe* koyarlar. Kuzey veya yeraltı bayanları diye bilinen ihtiyar kadınlar, şaman

⁹⁸¹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 65.

⁹⁸² M. Eliade, *a.g.e.* a, ss. 85-91; Konuyla daha ayrıntılı bilgi için bk. M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 511-514.

⁹⁸³ S. Kumartaşoğlu, *a.g.t.*, s. 136.

adayını üç yıl emzirdikten sonra Kıday Baksı'ya verirler. Kıday Baksı, iyi ve güçlü şamanın ruhunu ateşte güçlendirip terbiye eder.”⁹⁸⁴

Bütün bunlar demirciliğin ilk baştan, yani var oluşundan itibaren bir oluşturma, yaratma ve kurma sanatı olduğunun göstergesidir. Kısacası demirci, Şaman mitolojisinde öldüren ve diriltten tanrı rolünü üstlenmiştir.

Şamanların “Yaradılış/ Yeniden Dirilişle İlgili Âyinleri”nde demircilikle şamanlığın birlikte olduğu görülür. Yakutların “Şamanla demircinin aynı yuvadan çıkmıştır.” Sözü de yukarıda ele aldığımız âyin ya da ritüellerde bu mesleklerin birbirini tamamladıklarının göstergesidir.

Şaman olmada demircinin rolü çok önemlidir. Fuzuli Bayat'a göre; “Şaman efsane ve memoratlarından hareketle de ritüel parçalanma ve yenilenme sürecinin yöneticisi demircidir ve bu süreçte demirci, birinci derecede rol oynamaktadır.”⁹⁸⁵ Hatta bu etki, şamanların dualarına dahi yansır. Nitekim bu konuda Bayat, Özbek şamanlarının şaman statüsüne geçmeden önce, Hz. Davut'un hayır duasını almak için geceyi, Harezm'in güneyinde bulunan eski bir kalede geçirdiklerinden bahseder. İslam ve Hıristiyan geleneğinde demircilerin koruyucusu olan Hz. Davud'un demircilik yaptığı bu kale, kanaatimizce şaman adaylarının meslekle ilgili güç aldıkları yerdir. Görülen o ki, Hz. Davud, hem demircilerin hem de şamanların saygı duyduğu bir kişidir. Bayat, şamanların “Hz. Davud Aleyhüsselam” diyerek işe başladıklarını söyler. Görülen o ki, ritüel ölüm ve yeniden dirilme sürecinde demirci, şaman adayını şamanlık mesleğine hazırlayan ustadır, aynı zamanda ona yol gösterici statüsündedir.⁹⁸⁶

Şamanların Balta Yutması

Asya şamanları âyinlerde balta yutarlar. Balta, demirden yapılan araçlardan biridir ve şamanın eğitimi için kullanılan bir araçtır. Araştırmacılar, bu şamanların “balta yutma” eylemini, onların mesleklerinde olgunlaşma süreçlerindeki ritüelin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu araştırmacılarından Harun Güngör, şamanların bu eylemleriyle ilgili gördüklerini şöyle anlatır: “Şaman, kendi kendine mırıldandı ve öz ruhlarına bir şeyler söyledi. Bundan sonra ‘Huren Ool’ diyerek yavaşça baltanın sapını çıkardı ve yavaş yavaş baltayı yutmaya başladı.”⁹⁸⁷ Güngör bu işlemi, başka bir

⁹⁸⁴ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 68.

⁹⁸⁵ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 57.

⁹⁸⁶ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, ss. 64-72.

⁹⁸⁷ Harun Güngör; Abdurrahman Küçük, *Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, Ankara, 1997, ss. 3-4.

mekânda ve zamanda başka bir şamanın gerçekleştiğini görmüş ve gördüklerini şöyle aktarmıştır:

“Mevsim, sonbahar ve akşam olmuştu. Ulu şaman Sat Soyzul, özünün dediği gibi, gökten düşen *demirden yapılmış bıçağını* çıkarıp göğsüne sapladı. Öyle ki bıçak sapına kadar onun göğsüne girdi. Şaman, halsiz düşüp kaldı. Cemaat, onun öldüğüne inanıyordu. Ancak bir müddet sonra şaman hareket etti. *Bıçağı* göğsünden çıkardı. Sakin bir biçimde kamlık etmeye başladı.”⁹⁸⁸

Bu âyinlerde bıçak, öldürme eyleminde sembolik olarak kullanılmıştır. Şaman ise, bıçağın öldürücü özelliğini sihrî olarak yok etmiş ve yara almadan ayağa kalkmıştır.

Demircinin ve Şamanın/ Baksanın İyileştiriciliği ya da Sağaltıcılığı

Şamanlar/ kamlar, insan ile ilahî varlık veya varlıklar arasında aracılık yapan kişilerdir. Onlar aynı zamanda bir doktordur. Nitekim kötü ruhlardan kaynaklanan hastalıkları sağaltmakta usta olan kamların hemen hemen tedavi edemediği hiç bir hastalık yoktur. Kamların hastalıkları sağaltmak için kullandıkları yöntemler arasında, demir ve demiri kızdırmada ana unsur ateş vardır.⁹⁸⁹

XX. yy. Asyası’nda hâlâ canlılığını koruyan Avrasya şamanları üzerine araştırma yapan M. Hoppal, çalışmasında, şamanın mükemmel bir psikolojik iyileştirici olduğundan bahsetmiş ve şamanların bu özellikleriyle ilgili de birkaç örnek vermiştir. O, 1996’da Baykal Gölü kıyısında gerçekleştirilen bir kurban törenini şöyle anlatır: “*Törende Buryat şaman, elindeki bıçakla sembolik olarak insanlardan hastalıkları ve kötülükleri kesmiştir. Aynı tekniği, bir Nepalli ve bir Tuvalı hekim şaman kadın da kullanmıştır.*” Hoppal, gördüğü bu olayı hekim şamanların temizleyici törenlerinin, şaman toplumlarında varlığını bugüne kadar sürdüren önleyici hekimlik formlarından biri olarak yorumlamıştır. Bu işlemde bıçak, temizleyicilik ve hastalığı önleyici bir işlev üstlenmiştir. Ayrıca bu hekim şamanlar, bıçaktan aldıkları güç sayesinde bozulmuş ruhsal ve bedensel dengelerini düzeltmeye çalışmışlardır.⁹⁹⁰

A. Popov, bir demircinin bir şaman tarafından sağıltilma seansını şöyle anlatmıştır:

“ Hastalığa *demircinin* “ruhları” sebep olmuştu. K’daai Maksin’e bir kara boğa kurban edildikten sonra demircinin bütün aletleri hayvanın kanına bulandı. Yedi kişi

⁹⁸⁸ H. Güngör, A. Küçük; *a.g.e.*, ss. 7-9.

⁹⁸⁹ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, ss. 152-153.

⁹⁹⁰ Mihaly Hoppal, *Avrasya’da Şamanlar*, (çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz), İstanbul, 2012, ss. 23-29.

büyük bir ateş yakıp boğanın kafasını korların içine attılar. Bu sırada şaman da yırlarını söylemeye başladı, Tanrı'nın huzuruna yapacağı esrimeli yolculuğa hazırlandı. Yedi adam boğa kafasını ateşten alıp bir örsün üstüne koydu ve üzerine *çekiç*lerle vurdu. Her neyse, sonunda şaman K'daai Maksin'in yeraltı evine indi, bir ruhu diriltmeyi başardı ve bu ruh şamanın ağzından hastalık ve sağılma yöntemi konusunda sorulan sorulara yanıt verdi.⁹⁹¹

Bu işlemde şamanlar, demircinin ruhlarının sebep olduğu hastalığı, yine demircinin aletleriyle iyileştirmeye çalışırlar. Aslında hastalık dağıtan da, hastalığa şifa olan da demircidir. O, hem iyidir; hem de kötüdür. Bazı Yakut şaman âyinlerinde demircinin yerini demir gagalı, demir pençeli, uzun kuyruklu kuş ana tutmaktadır. Aslında şaman âyinlerindeki bütün kuş analar, birbirine benzer. Bu kuş ana, tıpkı demirci gibi adayın bedenini parçalayarak hastalık ve ölüm getiren kötü ruhları dağıtır. Şayet doğranmış etler bütün ruhlara paylaştırılmışsa, şaman hastayı tedavi etmekte başarılı olmuş demektir. Sonra kuş ana, kemikleri yeniden etle oluşturur ve adayı diriltir. Şaman adayı, bedeninin parçalanmasını kendi gözüyle görür.⁹⁹² Bu âyinde demirci sembolik de olsa yerini yine demir parçaları olan bir başka canlıya bırakır. Bu sayede hem hastalık tedavi eden hem de parçaladığı şamanı diriltten demirci bu âyinde iki işlevini de yerine getirmiş olur.

Radloff, Kazaklarda baksanın âyinlerde ve yaptığı sihirbazlıklarda kendisine korku salan bir görünüş çizdiğini ve insanlara bu şekilde tesir ettiğini söyler. Bir baksanın hastanın ağrılarını hafifletmeye yönelik yaptığı uygulamayı da şöyle anlatır:

“Baksa, ateş gibi *kızgın demiri* tutar, büyük iğneleri bir zoll derinliğinde vücuduna batırır, *kızgın demiri* yalar, üzerine su döküldüğü zaman cızırdayan kızgın demirin üzerine çıplak ayakla basar. Baksa'nın bu hareketleri hiç şüphesiz hokkabazlık içindir. Baksa, hasta olan kişiye büyüünü bıçak veya *kızgın demirle* yapar. Baksa, hasta iyileşinceye kadar hastanın başı ucunda kalır, her büyü esnasında işlemlerini vedle tekrarlar ve hastanın acılarını üzerine alır. Baksa şaman büyüüne devam ederken de şu sözleri söyler: “Cin çağırdım Kambar'dan/ Yamaçta yatancanlardan/ *Temircan*'a selam söyle haber ver!/ Ağır oldu toplansın/ *Demir kürk* diksin.”⁹⁹³

Anlaşılan o ki baksa, gösterilerini de tedavisini de kızgın demirle yapmıştır. Ayrıca şaman büyüyle ilgili duasında da “demir kürk” ifadesini kullanmıştır. “Demir kürk” muhtemelen koruyucu özelliği olan demirden bir giysidir. “Temircan” da demir kürkü dikecek olan demircidir.

⁹⁹¹ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul, 2010, s. 162.

⁹⁹² F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 71.

⁹⁹³ Radloff, *a.g.e.*, 1956, C. II, ss. 65-73.

Yukarıda değindiğimiz demirci ile şamanın bütünleştirici rol oynadığı âyinlerde, demircilerin birçok özelliği vardır. Görülen o ki, demircinin şaman adayını eğitici, olgunlaştırıcı tarafı yanında hastalıkları tedavi edici ve sağaltıcı özellikleri de vardır.

Ayrıca demirciler, iyi ruhlara sahiptirler ve kötü ruhları insandan ve diğer canlılardan uzaklaştırıcı ve koruyucu özelliklere sahiptirler. Örneğin Eliade, “Dolganlara göre şamanlar demircilerin ruhlarını “yutamaz”; çünkü demirciler onları ateşte saklar. Buna karşılık demircinin bir şamanın ruhunu yakalayıp ateşte yakması mümkündür. Demirciler de kötü ruhların sürekli tehdidi altında ve bu düşman ruhları uzaklaştırmak için sürekli olarak çalışmak, ateşle oynamak, gürültü yapmak zorundadırlar.” der.⁹⁹⁴ Dogonların demircilerinde görülen bu sihrî güç ve kötü ruhlara karşı koruyuculuk özelliği şamanları dahi etkisi altına almaktadır. Hatta demirciler, şamanların ruhlarını ateşte saklayacak kadar ateşe hâkimdirler. Onların falcılara ve büyücülere özgü bir yetenekleri vardır.

Anohin, “Sapır” adlı şamanın manyaklı bir şaman olduğunu ve bütün töse âyin yaptığını söyler. Sapır, âyin esnasında tokmak ile davuldan ateş çıkarır. Boğazından da pipo, konura (davulun askıları) gibi *demir eşyalar* çıkarır. Anohin’in bir başka tespitinde de Çaçınbay, şaman gücünü kullanarak Takay’ın karnına *dokuz demir* saplamıştır.⁹⁹⁵ Bu âyinlerde kullanılan demir nesnelere, sihrî özellik de taşımaktadır.

F. Bayat, şaman mitolojisinin evrenin üçlü bölünmesi üzerine kurulduğunu, ruhların hiyerarşik düzeyi olduğunu söyler. O, şamanlığın Gök Tanrı dininin pratik şekli olduğuna dikkat çekerken aynı zamanda şaman, bu üçlü tasarıma ait olan demirin kişileştirilmiş olan tarafıdır, der.⁹⁹⁶ Bayat’ın bu görüşünden hareketle, demircilerin toplumda Tanrı’nın kutunu temsil ettiği, kendi güçleri ve yeteneklerinin yanı sıra şamanların özelliklerini de taşıdıkları söylenebilir. Ayrıca demirci, toplumda seçilmiş kişidir ve sağlam olan ahlakî kişiliğiyle diğer insanlardan farklılık göstermektedir.

Sonuç olarak yukarıda üzerinde durduğumuz şaman ve demirci ikilisine ait tüm veriler; demirci ve şamanın, Türklerin mitik algısında Tanrı’yı, evrendeki dönüşümü, insanın sağlığını, canlıların doğurganlığını ve karanlıklara karşı “ışık” dünyasını temsil ettikleri noktasında birleşmektedir.

⁹⁹⁴ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 511-512.

⁹⁹⁵ A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Konya, 2006, ss. 149-154.

⁹⁹⁶ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, ss. 30-57.

3.1.2.2. Kam/ Şaman Sembollerinde Demir

Şamanlık ve demircilik arasındaki bağ konusunda yapılan çalışmalar dikkate alındığında; Türklerin eski dinlerinde “sihir” in çok önemli⁹⁹⁷ olduğu, şamanlarında maddî olarak üzerlerinde taşıdığı ve ellerinde tuttuğu demir nesnelerin sihri özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki şamanların metafizik boyuttaki eylemlerini gerçekleştirmeleri de korumaya çalıştıkları bedenleri ve ruhlarıyla mümkündür. Bu nedenle şamanlar, gelişigüzel giyinmezler. Onların kendilerine has bir giyim tarzı vardır. Onlar, hem bedenlerini hem ruhlarını korumak için üstlerinde mızrak, zırh, yay, kılıç, vb. savaşta kullanılan araç gereçleri taşırlar. Bu araç gereçler dışında değişik motiflerle işlenmiş, ana malzemesi demirden olan; asa, başlık, göğüslük, davul, çingirak, ayna vb. eşyalar da kıyafetlerini süsler. Şamanların, bu nesnelere taşımasındaki amaç; kötü ruhlara, ölüme, hastalıklara, kısırlığa, uğursuzluğa ve karanlıklar dünyasına karşı korunmaktadır. İşte şamanlara nesnelere dünyasından bakıldığında onların kıyafetleri, başlıkları, silahları ve kullandıkları aksesuarlarının taşıdığı anlamlar, şamanların var olma nedenini göstermektedir.

Şaman kıyafetlerinde bu demir nesnelerin mitik tasarımda da değişik anlamları vardır. Örneğin Yakutlar, demircilere şamanların yaptığı gibi ruhların yardımıyla değil, doğal araçlarla iyileştirme gücünü atfetmişlerdir. Dokuzuncu kuşaktan bir demirci, doğaüstü güçlere sahiptir; ruhlardan korkmaz, bu nedenle de şamanın giysisini süsleyen demir nesnelere örste dövme cesaret eder.⁹⁹⁸

Bir Sibiryalı şamanın kıyafetinde belli başlı eşyaların bulunması gerekir. Bu şamanın bedeni üzerindeki nesnelerin ya tamamı ya da bir parçası demirdendir. Araştırmacıların şaman dış görünüş tasvirlerinden hareketle belirledikleri bu nesnelere; demir göğüslük, başlık ve süslemeleri, maske, ayakkabı, kemer, çingiraklı değnekler, ayna, davul, şaman asası, şaman âyinindeki çeşitli silahlar vb. nesnelere. Araştırmacı Tronşçanskiy, şaman giysisinin üzerindeki demir nesnelerin, kemiklere benzetilmeye çalışıldığını ve giysiye kısmen de olsa bir iskelet görünümü verdiğini söyler. O, günümüzdeki Mançu şamanlarının üstlerinde taşıdığı “kemikler”in de demirden ve tunçtan yapıldığını tespit etmiştir. O’na göre bu kemikler, “iskeletin kanatları” nı temsil eder.⁹⁹⁹

⁹⁹⁷ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 22.

⁹⁹⁸ M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003, ss. 86-88.

⁹⁹⁹ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 189.

Eliade, şaman kaftanının üzerinde *demirden yuvarlaklar* ve mitsel hayvanları temsil eden figürlerin sembolik anlamlarının olduğunu söylemiştir. O'na göre bu sembolik anlamlar şöyle açıklanabilir: “Yakutlarda kaftanın sırtının ortasında, ‘güneşi’ temsil eden yuvarlakların arasında, bir de delik yuvarlak bulunur. Sieroszewski’ye göre, buna ‘güneş deliği (oybonküngata)’adı verilir; fakat genel olarak bunun, şamanın yeraltına girmek için kullandığı orta delikle birlikte, Dünya’yı temsil ettiği kabul edilir. Kaftan’ın sırtında ayrıca bir hilal ile şamanın güç ve dayanıklılığının simgesi olan demir bir zincir bulunur. Şamanların söylediğine göre demir plakalar, kötü ruhların vuruşlarına karşı kalkan görevi görür.”¹⁰⁰⁰

Şamanların giysilerinin üzerinde taşıdıkları ve âyinlerinde kullandıkları belli başlı nesnelere sembolik değerleri vardır. Bu nesnelere şunlardır:

3.1.2.2.1. Asa

Şaman asası, şamanın elindeki belli başlı eşyalardandır. Asa, aslında davul yerine de kullanılır. M. Hoppal’in tespitlerine göre; bu at başlı asalar, ağaçtan yontulmuş ve demir işlenerek yapılmıştır. Demir asalar ise at ayaklarına benzemektedir. Asadaki küçük üzengi ve küçük çingirak arasına da ipek kurdela yerleştirilmiştir. Demir asaları Buryat şamanları; ancak beşinci kabul töreninden sonra alabilmektedirler. Kuzeyde Samoyedler ve Evenkiler çevresinde de demirden yapılmış şaman asaları sadece alt dünyaya yapılan sembolik yolculukta alt dünyanın buzlu ırmağından şamanın ona tutunarak geçebilmesi için kullanılmaktadır.¹⁰⁰¹

3.1.2.2.2. Ayakkabı

Ayakkabı, şamanın yolculuklarını simgeleyen bir nesnedir. M. Hoppal şaman ayakkabısının anlamıyla ilgili, Sibiryaya şaman elbisesinin sembolik düzeninde ayak giyimlerinin alt dünyaya karşılık geldiğini söylemiştir. O, XX. yüzyılın başında Asya’da yaptığı derlemelerde Uno Harva’nın iki şamandan çektiği fotoğrafta *demir iskelet* şeklindeki elbise süslemelerinin bacaklardan ayaklara devam ettiğini görmüştür. Ngasan ve Enyest şamanlarında da çizmelerine sıkıca bağlanmış uzun *demirler* bulunduğunu tespit etmiştir.¹⁰⁰² Anlaşılan o ki, çizmelere kadar olan ya da çizmelerin üstündeki bu sembolik demirler, muhtemelen yer altı dünyasını ve Erlik’i çağrıştırmaktadır.

¹⁰⁰⁰ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 178-179.

¹⁰⁰¹ M. Hoppal, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁰⁰² M. Hoppal, *a.g.e.*, ss. 217-220.

3.1.2.2.3. Ayna

Avrasya şamanlığında, demir nesnelere arasında özellikle demir ayna, dikkat çekici sembolik bir nesnedir. M. Hoppal gözlemlediği şamanlarda aynanın hangi amaçla nasıl kullanıldığı hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Şamanlarda ayna, başlangıçta *metal ayna*dır. Bu ayna, metal işlemelidir ve büyüktür. Halkların birçoğunda gök kökenli parlak yıldızlı metal aynaların bulunuşu tesadüf değildir. Moğol ve Tuva şamanları, sinelerinde taşıdıkları yuvarlak aynaları “gökten” almışlardır. Aynayı kullanma kudreti ya gökten alınır ya da atalarından şaman adayına geçer. Mançu-Tunguz halkları arasında şaman elbisesinin en önemli süsü de aynadır. Mançu- Tunguz halklarında ayna, ölümlerin ruhlarını toplama rolüne sahiptir. Zira “ayna/ panaptı” sözü, “apania/ ruh” sözünden türemiştir ve inanışa göre ruhların ikamet yeri aynadır. Bu aynaya bakıldığında ölümlerin ruhu görülmektedir. Şamanlar, aynayı kötü ruhları korkutup kaçırma amaçlı kullanmışlardır. Aynı zamanda ayna, onlar için fal bakma aracıdır. Aynanın kullanılması, şamanlık kültüründe bir dönemeç noktası olmuş; hatta davulun bile önüne geçmiştir. Ayna, Altayların eski İskit kültüründe ve bundan önceki dönemlerde açık bir şekilde güneş kültünün sembolü olan üretkenliğin, yeniden doğuşun sembolüdür. Şaman, aynanın içine baktığında hastalığın sebebinin ne veya kimden kaynaklandığını görmektedir. 1995 yılında çağdaş bir Tuva şamanının davul yerine ayna kullandığı da görülmüştür.¹⁰⁰³

3.1.2.2.4. Başlık ve Baş Süslemeleri

Şamanların “vaşak” biçiminde bir başlıkları vardır. Bu başlıklar, köşelerinde geyik boynuzlarını andıran üç çıkıntısı olan demirden bir miğferdir.¹⁰⁰⁴ Şaman başlığı demir çemberlerle yapılır ve bölgelere göre farklılık gösterir. Mihaly Hoppal, Asya’daki farklı bölge şamanlarının başlıklarıyla ilgili şunları söyler:

“Nenestler, Yenisey boyundaki Evenkiler ve Ketler, başlığı şamanın gücü olarak görmüşlerdir. Evenkiler’de tacın altında şamanın başı *demir çemberle* korunmaktadır. Evenki ve Buryat şamanları çekiçlenmiş demirden hazırlanmış taçlarıyla ayrı bir üne sahiptir. Şaman, arınmayı tamamladığı beşinci ritüeliyle *demir tacını* kullanır. Demir taçta iki küçük boynuzcu bulunur. Taca arkadan, ense kısmından seçim törenlerine uygun olarak ve belirli sayıda karışık bölümlerden oluşan bir zincir takılır. Bu büyük, şamanlara özgü dokuz kısımdan oluşan ve bele doğru sarkan aksesuara ‘altı amurga’ denmektedir. Bu sembol şamanın gücünün bir göstergesidir. Çatallı taç, gökle ilgili bir semboldür. Taç, genellikle seçilmişliğin işaretidir. Sibiry şamanizminde de böyle olmuştur. Sözü ettiğimiz bu aksesuarlara XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezarlarda da rastlanmıştır, bu anlamda taç oldukça eski bir geleneğe sahiptir. En yeni araştırmacılara

¹⁰⁰³ M. Hoppal, *a.g.e.*, s. 208

¹⁰⁰⁴ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 180.

göremetal üzerine yapılan işlemleri göz önünde bulundurmamız durumunda Sibiryaya şamanlarının boynuzlu taçları milattan önceki yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Boynuzlarla süslenen taç sembolü, şamanın gücünün ve erkekliğinin amblemi olarak görülür.”¹⁰⁰⁵

3.1.2.2.5. Çıngıraklı Değnekler ve Minyatür Süsleri

Şamanların elbiselerindeki çıngıraklar gibi, ellerinde de çıngıraklı değnekleri vardır. M. Eliade, Asya şamanlarının uçları at başı şeklinde yontulmuş ve “boyunlarına” çıngıraklar asılmış iki değneğin olduğunu söyler ve çıngıraklı değnekleri şöyle betimler:

“Tepesi birkaç *demir çemberden* oluşan, iki boynuzla süslü *demir bir miğfer*; arkadan dokuz halkalı bir *demir zincir* sarkar; alt tarafta bel kemiği adı verilen mızrak biçiminde bir demir parçası vardır. Şamanın bir de kamçısı vardır ve buna da bir halkayla, hepsi de minyatür olmak üzere, bir *çekiç*, bir *kılıç*, bir *kargı* ve bir *çivili topuz* asılıdır.”¹⁰⁰⁶

M. Hoppal’e göre de şaman elbiselerinin en dikkat çekici özelliği, genellikle kemer üzerinde bulunan kuş biçiminde ve başka hayvan ruhlarını temsil eden demir çıngıraklar ve bıçaklardır. Bu çıngıraklarla bıçaklar, süs amaçlıdır ve şamanın başka dünyaya yaptığı zorlu esrime yolculuğunda şamanı kötü ruhlara karşı koruyucu unsurlardır.¹⁰⁰⁷

3.1.2.2.6. Davul

Şamanın sahip olduğu nesnelere içerisinde davul, çok önemlidir. Davulun kendisi de çıkardığı sesler de kötü ruhları korkutucudur. M. Hoppal, davullarla ilgili şunları söylemiştir:

“Altay Türklerinde beyaz ve siyah davullar olarak birbirinden ayrılmaktadır. O, siyah davullarda *demir süslemeler* olduğunu tespit etmiştir. Hatta davulların iç tarafında haç şeklinde *demir tarak* bulunmaktadır. Haçın sapları da demirdendir. Tuva çevresinde gelişigüzel biçimlendirilmiş davul tutağının üst kısmının üçte ikisini haç biçimindeki bir demir kaplamaktadır. Semoyed tipi bir davulda da yine yukarıya asılı olan haç şeklinde bir *demir sap* bulunmaktadır.”¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁵ M. Hoppal, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁰⁰⁶ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss.180-182.

¹⁰⁰⁷ M. Hoppal, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁰⁰⁸ M. Hoppal, *a.g.e.*, ss. 230-250.

Anohin de şaman davulunun nasıl yapıldığını şöyle aktarır: “Davulu yapmak için *demirden sicim* kullanılır. Davulun iç kısmında eezinin göğsünü, kollarını tasvir eden dik açılı örülmüş bir demir çubuk da vardır. Davulun üzerindeki kiriş, bir demir çubuktur. Bu demir kirişin her iki tarafında omuzları tasvir eden bükmeleler vardır. Davulun sağ ve sol tarafına toplam dokuz demir parçası asılır. Davulun üzerindeki 9-10 cm uzunluğundaki demir parçasına çingirak (konura) denir. Bu çingiraklar, kötü ruhları kovan okları sembolize eder. Çingirakların yanındaki oklar da kötü ruhları korkutma silahıdır.¹⁰⁰⁹

3.1.2.2.7. Demir Göğüslük

Sibiryalı şamanlarda bulunması gereken belli başlı giysiler içinde demir veya bakırdan bir göğüslük vardır. M. Eliade, şamanlardan aldığı bilgi doğrultusunda demir plakaların kötü ruhların vuruşlarına karşı kalkan görevi gördüğünü ve şamanın kaftanının sırtında bir hilalle, şamanın güç ve dayanıklılığının simgesi olan demir bir zincir bulunmasının da tesadüf olmadığını söylemiştir.¹⁰¹⁰

3.1.2.2.8. Kemer

Kemer, şamanlarda kullanılan aksesuarlardandır ve kemerlere demir nesnelere, bıçak vb. aletler takılır. M. Hoppal, şaman karakteristik elbisesinin olmadığı Sibiryalı'nın farklı yerlerinde “ritüel çıplaklık”ın yaygınlaştığını tespit etmiş; bu şamanların sadece kemer taktıklarını söylemiştir. Örneğin Tundralı Nenetsler arasında genç şaman, davul yerine kemer kullanmıştır. Bu kemerde kuşlar ve başka hayvan ruhlarını tasvir eden metal parçalar, demirden çingiraklar ve bıçaklar da vardır.¹⁰¹¹

3.1.2.2.9. Maske

Şamanların kullandığı maskelerin içinde demirden olanları da vardır. M. Hoppal, Sibiryalı şamanlarının, törenleri sırasında sıkça maske kullandıklarından bahsetmiştir. Maskelerin malzemesi ağaçtan olabileceği gibi bakır, bronz, teneke ve demir gibi metallere de olabilir. Şamanlarda maske, hem kötü ruhları aldatmak, bunların şamanı

¹⁰⁰⁹ A. V. Anohin, *a.g.e.*, ss. 58-61.

¹⁰¹⁰ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, ss. 178-179.

¹⁰¹¹ M. Hoppal, *a.g.e.*, ss. 217-220.

tanımasını engellemek için, hem de ruhları hasta bedenden kurtarmak için kullanılmıştır.¹⁰¹²

3.1.2.2.10. Şaman Âyinindeki Silahlar

Şaman âyinlerinde kullanılan çeşitli silahlar vardır. M. Hoppal, şamanın âyinlerde kullandığı bu silahlar sayesinde yardımcı ruhlardan güç aldığını söylemiştir. Ayrıca bu demir silahların, koruyucu ruhları çağrıştırma statüsü vardır. Hoppal, gezip gördüğü Sibiryâ'daki müzelerin koleksiyonlarında (Tornsk, Ulanude) yerli şamanların sembolleri arasında kabul edilen çok sayıda *kılıç* olduğundan da bahseder. Onun saha çalışmalarında tespit ettiği başka nesnelere de vardır. Örneğin Buryat şamanının ilk kabul töreninde aldığı at başlı şaman asalarının üzerinde demirden yapılmış *kılıç*, *zincir* ya da *mızrak* vardır. Yine izlediği bir Mançu töreni sırasında da şaman, *keskin kılıçla* dans ederek dönmüş ve *keskin demiri* kendini ispat etmek için çıplak koluna vurmuştur. Ayrıca Hoppal, Selkup ve Ket şamanlarının kullandığı çok keskin aletlerin ve bu silahların yanı sıra özellikle ruhları (cinleri) korkutmaya yarayan küçük yay ve okların da olduğunu tespit etmiştir.¹⁰¹³ Görülen o ki, şamanın kılıcı, bıçağı, küçük de olsa yay ve ok vb. silahları vardır. Bu silahları şaman, çoğunlukla âyinlerde, cin-şeytan gibi varlıklara karşı ya da diğer şamanlarla yaptığı mücadelelerde kullanmaktadır. Bu silahların, şamanı; ölüme, hastalıklara, kısırlığa, uğursuzluğa ve “karanlıklar” dünyasına karşı koruma gibi işlevleri de vardır.¹⁰¹⁴

3.1.2.2.11. Diğer Demir Nesnelere

Şamanların demirden eşyaları sadece yukarıda anlattıklarımızla sınırlı değildir. Nitekim şaman giysisinin üzerinde kemiklere benzetilmeye çalışılan ve giysiye kısmen de olsa bir iskelet görünümü vermeye yarayan birtakım demir nesnelere de vardır. Yakut şamanlarında, bu demir “kemikler” insan iskeletini taklit etmeye çalıştıklarının göstergesi olmuştur. Mançularda ise bu kemikler, demirden ya da tunçtan yapılmıştır.¹⁰¹⁵ Evenki şaman paltosunun arkasında yer alan ve yardımcı ruhları temsil eden demir parçaları da hayvan figürlerinden oluşmaktadır. Yakutların kadın olan kara şamanlarının önlüğünde de, göğüsleri temsil eden dikimli iki demir halka

¹⁰¹² M. Hoppal, *a.g.e.*, ss. 217-220.

¹⁰¹³ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 183.

¹⁰¹⁴ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 553.

¹⁰¹⁵ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 189.

bulunmaktadır. Yakut şamanları, âyinlerinde davul yerine bir nevi keman veya viyolonsel kobusu tercih eder ve bu aleti at kılından örülmüş iki tel gererek kullanırlar. Bu aletin sapına da demirden bir sürü *çingiraklar* ve *demir parçaları* takarlar.¹⁰¹⁶ Manyakın üzerindeki bu küçük çanlar ve çingiraklar şaman için Tanrı tarafından verilmiş bir zırh vazifesi görür. Şaman, kötü ruhlardan bu çan ve çingiraklar sayesinde kurtulur. Bu nesnelere, şamanın zırhıdır.¹⁰¹⁷

Ayrıca şamanların üzerinde taşıdıkları nesnelere farklı olarak, şamanların çocuk şamanın eğitiminde kullandığı “*demirden beşik*” leri vardır. Bu demir beşiğin işlevi, çocuğu kötü ruhlardan korumaktır ve çocuğun sağlam bir birey olarak yetişmesini sağlamaktır.

Sonuç olarak; şaman elbiselerinde kullanılan nesnelere, şamanı hem fiziksel anlamda korur, hem de kötü ruhlardan korur. M. Hoppal, Avrasya’da bire bir görüştüğü şamanların üzerlerindeki bu nesnelere için şunları anlatmıştır:

“Yakut şaman pelerini arkasındaki metal diskler kötü ruhların darbelerini engeller ve bu şekilde şamanın bedenini korurlar. Çünkü şamanlar eski geleneklere uygun olarak ritüel paltosunun altına bir şey giymezler. Elbisedeki birçok *metal nesne*, sembolik olmaktan fazla anlam içerir. Tören sırasında şaman dans etmeye başladığı zaman arkadaki birçok metal parçanın güçlü bir ses çıkardığı bilinmektedir. Çingirakların, yuvarlak şeklindeki çanların, *demirin* ve bakır aynaların sesi basit bir gürültü değildir; ruhlarla ilişki kurma görevini yerine getiren unsurlardır.”¹⁰¹⁸

Görülen o ki; demir nesnelere şamanlar için çok önemlidir. Bilhassa demir nesneyi üstünde taşıyan şaman, kötü ruhları kendinden uzaklaştırmayı amaçlar. Öyle ki, Türk mitik algısındaki albastı, karabasan, cin ve şeytan gibi ruhlardan dalohusayı, küçük çocuğu vb. korumak amacıyla kullanılan demir nesnelere de aynı işlevi görmek mümkündür. Gerek şamanın üzerindeki nesnelere, gerek birçok alanda farklı işlevleri olan demir nesnelere, kültürel aktarımda, farklı boyutlarda farklı uygulamalarla da olsa, özde aynı işlevselliğiyle karşımıza çıkmaktadır.

Demir nesnelere şaman giysisinde bu kadar öne çıkarılmış olması kanaatimizce şamanların demircilik mesleğiyle iştigal olduğunun da bir delilidir. Şamanın ateşte yürümesi ve kızgın demir nesnelere şamanı yakmaması; demircilerin ateşe olan dayanıklılığıyla benzeşmektedir. Hatta M. Hoppal, bazı Buryat şamanlarının ataları arasında demircilerin olduğunu; hatta şamanların soylarının demircilerinkiyle karıştığını

¹⁰¹⁶ F. Bayat, *a.g.e.*, 2010, ss. 36-162.

¹⁰¹⁷ A. V. Anohin, *a.g.e.*, ss. 45-47.

¹⁰¹⁸ M. Hoppal, *a.g.e.*, ss. 225- 229.

söylemiştir. Bu söyleminin gerçekliğini de; Buryat şaman derneğinin bir kadın başkanının, annesinin bütün şecerresinin demirci şaman soyundan olduğunu aktarmasıyla pekiştirmiştir.¹⁰¹⁹

A İnan'a göre; şaman kıyafetleri, dinî bir kimlik göstergesidir. O'na göre; "Şaman giysilerinin içerisinde "kam/ şaman" giysisi olarak bilinen 'manyak', şamanların dinsel törenlerdeki bir kült aracıdır. Manyağın üzerindeki demir nesnelere mitik unsurlarla süslenmiş özel tasarımlardır. Şamanın giysisindeki bütün aksesuarlar ve motiflerdeki anlam veya gizem, şamanı bulunduğu dünyadan başka bir dünyaya taşır. Ayrıca ona büyüsel bir kimlik kazandırır ve onun bu mistik gücü, dünyanın bütün kötülüklerine karşı zırh görevini üstlenir."¹⁰²⁰ İnan'ın bakış açısıyla bakıldığında şamanların üzerinde taşıdığı demirden nesne ve silahların işlevi, kötü ruhlara ve olaylara karşı savunma amaçlıdır.

Ayrıca şaman giysisine rastgele konulmamış olan bu nesnelere demir olmasının yanı sıra, giysinin belirli yerlerine özenle yerleştirilmesi bilinçli seçimlerdir. Şaman aksesuarları ve motifleriyle ilgili bu özel seçimler, aslında şamanın mistik yönüyle de örtüşen bir tablo oluşturmaktadır. Nitekim şaman da yeryüzünde doktor, büyücü, müzisyen vb. görevleri olan özel seçilmiş ve evrenin karanlığına savaş açarak insanları aydınlığa kavuşturmaya çabalayan kişidir. İşte bu algıdan hareketle denilebilir ki şamanın üzerinde taşıdığı demir nesnelere, onu Tanrı'ya daha da yakınlaştırmaktadır.

---

¹⁰¹⁹ M. Hoppal, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁰²⁰ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 84.

3.2. Dile Dayalı Türk Halk Bilgisi Ürünlerinde Demir

Halk anlatıları, sözlü kültür ortamında anlatılacak olan temalara göre belli kurallara sahip sözü ya da duygu ve düşünceyi taşıyıp aktaran kalıplaşmış sunum ya da söylemlere sahip olarak üretilen teatral bir anlatım ve iletişim biçimidir. Halk anlatıları, evrensel gerçekliğe sahip yaşam kalıplarıdır ve onların anlattıklarından her insan anlamlı bir mesaj çıkarabilir. İçinde yaşanan tabiata ilişkin unsurlar, Türk mitoloji algısını şekillendirir ve dolayısıyla da bu algı anlatılara yansır.

Boratav'a göre atasözleri, masallar, tekerlemeler, bilmeceler, ama özellikle efsanelere anlatım olanağı veren türler; halk türküleri, halk hikâyeleri, destanlar vb. anlatılar, inançları aktarma araçlarıdır. Sadece bu anlatılar değil; menâkıbname, velâyetname vb. yazılı edebiyat eserleri de halkla ilgili olan her türlü inancı yansıtan eserlerdir.¹⁰²¹

Ö. Çobanoğlu da toplumların kültürel belleklerinin geçmişin belli noktalarına yöneldiğini ve bu yönelişte gerçeğin değil, hatırlanan geçmişin önemli olduğunu söylemiştir. O'na göre, geçmişte yaşananlar biçimlenmiş ve kalıplaşmış hatırlama figürleridir.¹⁰²² Bu açıdan bakıldığında halk anlatıları, toplumun gelenek görenekleriyle uygulama kalıplarını aktaran ve toplumların hafızalarındaki kültür sembollerini anlatının içinde işleyen anlatılardır.

Arslan'a göre; "İnsan, üzerinde yaşadığı dünyada hem akla dayalı, hem de tasarımlarıyla oluşturduğu bilgi sistemine bağlı olarak yaşanan bu mücadeleye katılır ve edinimlerini çeşitli anlatımlar halinde sözlü kültür ortamında anlatıcı ve dinleyici arasında kurulan bir iletişim biçimiyle somutlaştırarak aktarır. Bu durum, genel olarak kültür ürünlerinin, özel olarak da epik düşünce kalıplarının ve onun somut örnekleri olan epik anlatımların ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil eder."¹⁰²³

Nitekim hayatın her safhasında yer alan demir, halk yaratması edebî ürünlerde de aksini bulmuştur. Demirin mitik algıdaki yeri ve işlevleri; anlatmaya dayalı olan masala, efsaneye, destana, maniye, ninniye, türküye, bilmecelere, atasözleriyle deyimlere, dua ve beddualarada yansımıştır. Görülen o ki sembollerle örtülü bu halk anlatılarının çözümlenmesi, o metnin asıl değerine işaret eder. Metinlerdeki sembollerin çözümlenmesi de o milletin ortak ruhunu yansıtır. Bu metinlerdeki demir sembolü de,

¹⁰²¹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, 1973, s. 10.

¹⁰²² Özkul Çobanoğlu, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara, 1999, s. 308; J. Assmann, *a.g.e.*, ss. 55-59.

¹⁰²³ M. Arslan, *a.g.m.*, 2005, ss. 55-65.

aslında Tanrı'nın özünü, evrendeki gücü ve adaleti, iyiyi kötünden koruma vb. kavramları karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

3.2.1. Türk Masallarında Demir

“Masal”, TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağandışı olayları anlatan hikâye ya da öğüt verici, ahlâk dersi veren alegorik bir eserdir.”¹⁰²⁴ şeklinde tanımlanmıştır. P. N. Boratav ise masalı şöyle tanımlar: “Masal, nesirle söylenmiş, dinî ve büyük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayâl ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa ve yoğun bir anlatıdır.”¹⁰²⁵

Bir halk edebiyatı ürünü olarak masallar da diğer türler gibi demir ve demirciye dair inanış ve uygulamaları çeşitli açılardan yansıtır. Bu inanış ve uygulamalar, insanların mitik tasarımlarındaki demire yükledikleri anlamlarla alakalıdır.

Masallarda demir, ayağa giyilen bir çarık ve ayakkabı ya da gizil güçleri olan bir kılıç ve ses çıkaran bir çan vb. nesne olmakla birlikte sembolik bazı anlamlarda da kullanılmıştır.

Saim Sakaoğlu'na göre, masallarda bir olayın masalcı tarafından anlatılması bir formeldir. Bu formellerden biri de demirle ilgilidir. Masal kahramanı “*Eline demir değnek alıp, ayağına demir çarık giyip yola çıkar.*”¹⁰²⁶ Bu formelin masallarda görülen değişik şekilleri vardır. Örneğin, Malatyalı bir masal anası Suzan Geniş'in babası Mahmut Karşlıoğlu'ndan derlediği “*Padişahın üç kızı*” adlı masalın formalinde “*Demir asa*”nın yerini “*demir deynek ya da demir köynek*” almıştır. Formal; “*Eğer demir çarık, demir deynek, demir köynek yaptırırsan, giyip de üzerinde eriyene gadar gezersen beni bulursun.*”¹⁰²⁷ şeklindedir.

Türk masallarının birçoğu da bu formallerle başlar. Örneğin “*Her Şey Aslına Çeker*” adlı masalın formal kısmında da demircilerle ilgili kalıplaşmış sözler kullanılmıştır. Masalın ilgili bölümü şöyledir:

“Bir varmış, bir yokmuş

(...)

Bir gün bitpazarından geçiyordum,

¹⁰²⁴ Ş. H. Akalın vd., “Masal”, *a.g.e.* a, 2009, s. 1349.

¹⁰²⁵ Öcal Oğuz vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, 2006, s. 124.

¹⁰²⁶ Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, Ankara, 1999, s. 62.

¹⁰²⁷ Esmâ Şimşek, “Malatyalı bir masal anası: Suzan Geniş”, *Milli Folklor*, C. 7, Yıl: 14, S. 56, s. 112.

Baktım bir taraf tozluk, dumanlık;
 Bir taraf sazlık, samanlık...
 Bir tarafta *demirciler, demir dövüyor denk ile*
 Bir taraftan boya boyuyor renk ile...
 Bir tarafta düşman düşmanla harp ediyor top ile tüfek ile...¹⁰²⁸

Bitlis Ahlat'ta masal anlatma geleneğinde masal içerisinde dinleyicinin dikkatini toplamak amacıyla uygun yerlerde formaller söylenmektedir. Bu formellerden biri de “*Demirciler demir döver kendi halinde. Millet eğlenir kendi halinde.*”dir.¹⁰²⁹

Bazen “demir asa ve demir çarık” masal formali olmaktan çıkar ve masalın içinde motif olarak karşımıza çıkar. Bu duruma örnek olarak M. Arslan'ın Denizli yöresinden derlediği bir masalı gösterebiliriz. Bu masalda “demir asa ve demir çarık” anneyle oğlunu kavuşturucu unsurdur. Masal kısaca şöyledir:

“Bir kadının hiç çocuğu olmaz. Kadın gördüğü bir yılan gibi de olsa çocuk sahibi olmayı diler. Kadının kara yılan gibi bir oğlu olur. Ambarın altına akıp gider. Oğlan annesine görünüp evlenmek istediğini söyler. Annesi düğünlerde kız bakar, kimse kara yılanı varmak istemez. Oğlan yiğit bir delikanlıdır, annesinden bu sırrı kimseye söylememesini ister. Kadın dayanamaz, bir gün sırrı söyler. Oğlan çekip gider, giderken annesine ancak *demir asa ve demir çarık eriyince* kendisini bulacağını söyler. Kadın demir asa ve demir çarık yaptırıp oğlunu arar. Demir asa ve demir çarık eridiğinde oğlanı bulur. Oğlan annesiyle eve döner. Oğlana bir kız bulur ve evlendirir.”

Masalda “yılan şeklindeki delikanlının sırrı” motifi üzerine gelişen olay örgüsünde, demir çarığın ve asanın erimesiyle anne oğlunu yeniden bulur.¹⁰³⁰ Görülen o ki masaldaki anne oğul kavuşmasındaki etken, demirin erimesi ya da başka bir söylemle şekil değiştirmesidir.

Türk masallarında “Demir asa, demir çarık” motifi gibi bazı motifler ortaktır. Pertev Naili Boratav'ın “Çember-Tiyar” adlı masalında da “*Demir çarık, demir asa*”, uzun yollarda kullanılan, zaman zaman eğilen ve bükülen araçlar olarak bulunur. Masal kısaca şöyledir:

“Padişahın küçük kızının sevdiği yiğit at donuna girerek zaman zaman at olurmuş. Sır olan bu durumu, küçük kızablalarına söyleyince de oğlan tekrar ata dönüşmemiş. Sırrı ortaya çıkan oğlan güvercin olmuş ve kıza “Ben artık burada duramam. *Demir çarığın delindiği, demir asanın eğildiği yerde beni ‘Çember Tiyar’* diye arayasın.” demiş ve uçup gitmiş. Kız da çok üzülmüş ve babasına söylemiş ve demir asa, demir çarık yaptırıp yollara koyulmuş. Az gitmiş, uz gitmiş, altı ay gece ve

¹⁰²⁸ Emel İpek, *En Güzel Türk Masalları*, İstanbul, 2005, ss. 139-140.

¹⁰²⁹ *Yaşayan Kültür Ahlat*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 87.

¹⁰³⁰ Mustafa Arslan, *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar*, Denizli, 2008, s. 150.

gündüz gitmiş. Bir pınarın başına varınca da *demir asa* eğilmiş, *demir çarık* delinmiş. Ancak çeşmeye gelen kız sayesinde “Çember Tiyar”a ulaşmış ve Çember Tiyar onu devlerin evine götürmüş. Burada değişik olaylar yaşayan kız ve oğlan devlerin elinden kurtularak padişahın yanına gelmişler. Padişah da onlara kırk gün kırk gece düğün yapmış.¹⁰³¹

Ali Berat Alptekin’in *Taşeli*’den derlediği masallarının içinde de “*Demir Asa, demir çarık*”, bir sırrın ortaya çıkması sonucunda masal kahramanının yollara düştüğünde kullandığı nesnelere olarak bulunur. Söz konusu masal şöyledir:

“Evlenme arzusu ile ok atan padişahın üç kızından, büyük ve ortancanın oku iyi yerlere, en küçüğün oku ise kartal ocağına düşer. En küçük kız, gaz tavuğu görünümündeki bir delikanlı ile evlenir. Delikanlı sırrını kimseye söylememesi için karısını tembihler ve ‘*Beni kimseye deyverme, deyverirsen ayağına bir demir çarık geyersin, eline bir demir asa alırsın. Demir asa gırıldığında, demir çarık delindiğinde beni bulursun.*’ der. Ancak kız, ablalarına kocasının sırrını söyleyince delikanlı kaybolur, bunun üzerine kız demir asa ve demir çarık yaptırarak yola düşer. Masalın sonunda kız kocasını bulur ve tekrar evlenirler.”¹⁰³²

Bu masalda da yukarıda yer verdiğimiz bir önceki masalda da sırların ifşa olmasıyla demir asa ve çarıklar sembolik olarak kahramanın yoldaşı olur ve şekil değiştirerek olayların düzelmesini sağlarlar. Benzer durum, Naskali’nin “*Demir asa, demir çarık*” masalı için de geçerlidir. Bu masal da şöyledir:

“Sultanın kızı, ahırındaki atıyla evlenir; ama aslında, o at çok yakışıklı bir delikanlıdır. Bir gün, at görünümündeki Emir Nur, eşinin kimseye, kendisinin bir insanoğlu olduğunu söylememesini ister. Eğer böyle yaparsa, o bir kuş olup gidecektir. Bir gün kız, ablalarının övünmelerine dayanamayarak, eşinin at değil, çok güzel bir genç olduğunu söyler. Bunu üzerine, Emir Nur, kuş olur ve kıza “ayağına *demir çarık* giyip, eline *demir asa* alsan da, beni yıllarca arasan da beni yine bulamazsın” der. Kız ayaklarına demir çarık giyerek, yola çıkar.”¹⁰³³

Bu masalda “*demir çarık*”, sembolik anlamı dışında bir ayakkabı çeşidi olarak kullanılmıştır. Nitekim masalarda “*demir çarık*” nasıl yollara ve olaylara hükmediyorsa “*demir ayakkabı*” da insanın hayatını kurtaran bir araçtır. Demir ayakkabının işlendiği masal da şöyledir:

“Örneğin “*Blankaflor masalı*”nda, babasının hayatını kurtarmak için aslanla evlenmek zorunda kalan *Blankaflor*, aslan hastalanınca, ayağına *demir ayakkabıları* giyer. Bu ayakkabılar ayağından çıktığı gün, aslan iyileşecektir. Kendisi, erkek kılığında askere gider. Tam kadın olduğu anlaşılacağı sırada ayakkabılarını yere vurarak

¹⁰³¹ Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara, 1969, ss. 156- 163.

¹⁰³² Ali Berat Alptekin, *Taşeli Masalları*, Ankara, 2002, ss. 105-442.

¹⁰³³ E. G. Naskali, *a.g.e.*, 2007, s. 148.

“Aslanım beni kurtar.” der. *Demir ayakkabılar* parçalanır ve aslan, yakışıklı bir delikanlıya dönüşür. Demir ayakkabı, hayat kurtaran bir araç olarak kullanılmıştır.”¹⁰³⁴

Naskali, ayakkabı çeşitleri ile sosyal statü ve ekonomik gücün doğru orantılı olduğunu söylemiştir. O’nun tespitlerine göre masallardaki hükümdar kızları altın, yakut, sırma işlemeli nalınlar, terlikler giyerken; ekonomik gücü zayıf olanlarla askerler ya da sevdiklerini aramaya gidenler demir nalınlar, demir çarıklar giymişlerdir.¹⁰³⁵

Özbek masallarından “Beyzade ve Peri” masalında “demirden bir çarık ve asa” ile sihirli “ayna, tarak, makas”tan bahsedilmiştir. Masal şöyledir:

“Zengin adamın küçük oğlu perilerin mağarasında kırk gün yaşamış. Yiğit, başkalarının gözüne kedi gibi görünen bu periyle karı koca gibi yaşamaktaymış. Oğlanın babası, bir gün periyi kedi olarak değil de insan olarak görünce çok beğenmiş. Peri kız, düğünde giyeceği elbiseyi diğer perilere diktirmiş ve bir de onlara ekmek yaptırmış. Diğer gelinler onun kâğıt elbise giyeceğini öğrenince, onlar da kâğıttan elbise diktirmiş ve ekmek yaptırmışlar. Bu kâğıt elbiseler düğünde eriyince gelinler çıplak kalmış. Peri kızın kâğıt elbisesi eriyince altındaki güzel elbise ortaya çıkmış. Düğünde çok güzel olmuş. Ayrıca herkes onun yaptırdığı ekmekleri de çok beğenmiş ve marifetlerinden dolayı tebrik etmişler. Oğlanın babası, çift eve dönünce küçük gelinin kedi kıyafetlerinin yerini oğlundan öğrenmiş ve onları yakmış. Yanan kedi kıyafetinin kokusunu alan peri, evi terk etmiş ve giderken de oğlana kırk batman *demirden bir çarık* yaparak *asanın* boyu çuvaldız gibi kalıncaya kadar, çarık kalbur gibi oluncaya kadar kendisini aramasını söylemiş. Oğlan karısının dediklerini yaparak yollara düşmüş. Küçük oğlan ise üç yıl sonra perinin bir cadının konağında olduğunu öğrenmiş. Peri de oğlanın sarayda kalmasını sağlamak için onun kardeşi olduğunu söylemiş ve cadı da her gün oğlanın kanını emmeye başlamış. Oğlan halsiz kalınca da cadı, tam kanını emmek için oğlanın dizlerine başını dayayınca oğlan cadının saçlarını bir direğe bağlamış ve raftaki ayna, tarak ve *makası* alıp periyle birlikte konaktan kaçmış. Peşlerine düşen cadı, çölde ikisini yakalamış. Oğlan cadının tarağı, aynası ve *makasını* kullanarak onu öldürmüş. Peri ve oğlan da kendi köşlerine dönerek hep birlikte yaşamışlar.”¹⁰³⁶

Masaldaki “demir çarık ve asa” aşınıp küçülünceye kadar, masaldaki zaman akıp gider. Kanaatimizce demirin aşınması çok zaman aldığı için, çarık ve asa demirle sembolize edilmiştir.

Özbek masallarından “Yılan Damat” masalında da “demir asa, demir çarık” motifinin yanı sıra “makas” motifi de işlenmiştir. Masal şöyledir:

¹⁰³⁴ E. G. Naskali, *a.g.e.*, 2007, s. 150.

¹⁰³⁵ E. G. Naskali, *a.g.e.*, 2007, s. 151.

¹⁰³⁶ Selami Fedakâr, *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, İzmir, 2011, ss. 210-212.

“Bir padişahın üç kızı varmış. Bir ejderha da kızlardan biriyle evlenmek istemiş. Bu teklifi küçük kız kabul etmiş. Ejderha aslında çok yakışıklıymış. Küçük kız, ejderhanın yılan derisini çıkarınca insan olduğunu ve çok yakışıklı olduğunu ablalarına söylemiş. Ejderhanın yılan derisi aslında çok önemliymiş. Ona bir şey olursa sihrî olarak ortadan kaybolur ve onun bulunabilmesi için bir *demir asa* ile *demir çarık*ın eskimesi gerekirmiş. Ejderha bu sırrı, karısına söylemiş ve ona bir yüzük vererek elinden hiç çıkarmamasını tembihlemiş. Bir gece yiğit, yılan derisini çıkardığında kızın kiskanç ablaları deriyi yakmışlar ve yiğit söylediği gibi ortadan kaybolmuş. Küçük kız da yiğidi bulmak için *demir asa* ile *demir çarık* yaptırmış ve eşini aramaya başlamış. Sonunda kız bir yılkiya, sığır ve koyun sürüsüne denk gelmiş. Çobanlardan bu atların ve sığırların Şah Kamber’e ait olduğunu öğrenmiş. Değişik yollarla Şah Kamber’e ulaşan kız, yiğidinin orada olduğunu görmüş. Şah Kamber ise bu kızı görünce onunla evlenmek istemiş. Ancak, Şah’ın bu kızla evlenmesini istemeyen anne, bir *makas* istemiş. Kız, Şah’ın yardımıyla *makası* getirmiş. Bu makas sayesinde kurtulan yiğit ile kız birlikte kaçmışlar ve eski hayatlarına kavuşmuşlar.¹⁰³⁷

Masaldaki makas sihirlidir. Bu makas sayesinde masal kahramanı kız, neden olduğu kötü olaylardan kurtulur ve sevdiği yiğide kavuşur. Masaldaki olayların geçtiği zaman da “*demir çarık ve asa*”nın eskiyinceye kadarki süreciyle alakalıdır.

Taşeli’nden derlenmiş “Aslan Ali” adlı bir masalda kahraman Aslan Ali, masal örgüsü içinde “Babasını *demir sopa* ile yener ve Aslan Ali Hızır ve kerametleri ile ilgili duyduklarını anlatınca taş kesilir.¹⁰³⁸ Bu masaldaki “demir sopa” aslında demirden yapılan kılıç, balta, balyoz gibi araçların ilkel şeklidir.

Gümüşhane ve Bayburt yörelerinden derlenen bir masalda, askere giden bir kızın demirden yapılmış orak aracılığıyla cinlilerden kurtuluşu anlatılmıştır. Bu masalda demirin kötü ruhlara karşı uzaklaştırıcı ve koruyucu yönü devrededir. Masal kısaca şöyledir:

“Yaşlı bir adamın en küçük kızı, adamın yerine askere gider. Bir tayın yardımıyla Türk askerlerinin tarafında saf tutar. Türkler galip gelir. Gösterilen hendeği atlar ve padişahın kızı ile evlendirilir. Padişah kızına yaklaşmaz ve onun üç dişini kırar. Padişah onu “gelmez yol” diye Leyli kısırağının muskalarını getirmeye yollar. Tayının yardımıyla kısırağı sarhoş edip muskaları getirir. O gece padişah kızının üç dişi daha kırılınca asker kız, sihirli sudan getirmeye gönderilir. Sularından alındığını anlayan cinliler, kargışlayarak atın üstündekinin cinsiyet değiştirmesini söylerler. Kız da oğlan

¹⁰³⁷ S. Fedakâr, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰³⁸ A. B. Alptekin, *a.g.e.*, 2002, s. 83.

olur. *Orak, tarak* ve suyu serperek cinlilerden kurtulur ve içenleri gençleştiren suyu padişaha verir.”¹⁰³⁹

“Gülmez Padişahi” adlı bir Taşeli masalında olaylar “kılıç” etrafında gelişmiştir.

Öyle ki bu kılıç, bazı gizil güçleri olan bir kılıçtır. Masal şöyledir:

“Gelişen olayların akabinde padişahın en küçük oğlunu cinler yakalar. Cinler de bu *devin kılıcını* yakalarsa oğlanı serbest bırakacaklarını söylerler. Denizgüzelinin yardımı ile devlerin kılıcını getirmeye giden oğlan da kılıcı alır ve geriye döner. Ancak kahraman, kılıcın kancasına basınca bütün devler başına toplanırlar. Bunun üzerine devler, oğlana; Nevşehir güzelinin kızını getirirse *kılıcı* verebileceklerini bildirirler. Denizgüzelinin sihirli at ve kılıç vermesiyle oğlan önce kurt sürüsünden kurtulur, daha sonra da sihirli tükürüğü ile altının içine tükürünce altının sayısı devamlı artar. Devlerden de kılıcı alan kahraman, cin padişahının ve Nevşehir güzelinin kızlarını da alarak denizgüzelinin yanına gelir.”¹⁰⁴⁰

“Taşeli yöresinden derlenmiş “Tezer Ağa” adlı masalda “kılıç” yine devleri korkutmak için kullanılmıştır. Masalda ilgili bölüm, “*Bir kılıç yaptırarak yola çıkan Tezer Ağa, yolda bir çeşme başında yatar. Kılıcın üzerini okuyan devler, korkularından Tezer Ağa’yı evlerine davet ederler.*”¹⁰⁴¹ şeklinde anlatılır.

Saim Sakaoğlu’nun derlediği başka bir Gümüşhane ve Bayburt yöresi masalında da korkak bir deli ve devlerin arasında geçen olaylarda işlenen bir kılıç vardır. Hiçbir şeyden korkmayan devler, kılıçtan korkar ve kaçarlar. Masaldaki ilgili bölüm şöyledir:

“Deli oğlan bir yazı ile devleri korkutur ve onlara enişte olur. Suları getirme sırasında devleri kandırır. Odun getirme sırasında da bütün ormanı getirmek ister. Devler bunun üzerine onu, memleketine göndermek için değişik yollara başvurur. Her seferinde oğlan, devlerin oyunlarından kurtulur. Evi bir devin nefesinden sallanınca da babasının *kör kılıçları* ile devleri korkutup kaçıtır.” Masalın başka varyantında ise; “Oğlan ninesiyle gürültü yapıp devleri kaçıtır. Bu gürültüde *kılıç* sözünü de duyan dev korkup kaçarken dereye boğulur. Başka bir dev de *paslı kılıçtan* kaçar, sonra arkadaşlarını bulamaz. Kahraman ise bu olaylar esnasında harp eden yedi kardeşin mücadeleyi kazanmasını sağlar ve kız kardeşini bu yiğitlerden biriyle evlendirir.”¹⁰⁴²

Kılıç, Türkler için daima önemli olmuş bir silahtır. Bu silah, bazen Türk anlatılarındaki kahramanların yol arkadaşıdır, bazen şahit gösterilerek yemin edilen bir ritüel aracıdır.

Aşağıdaki masalda demircinin yaptığı olağanüstü nitelikleri olan özel bir kılıç vardır. Masalda kılıç motifinin yanı sıra demirci de hastalıkları tedavi edici yardımsever

¹⁰³⁹ S. Sakaoğlu, *a.g.e.*, 2002, s. 91.

¹⁰⁴⁰ A. B. Alptekin, *a.g.e.*, 2002, s. 74.

¹⁰⁴¹ A. B. Alptekin, *a.g.e.*, 2002, s. 84.

¹⁰⁴² S. Sakaoğlu, *a.g.e.*, 2002, ss. 118-119.

bir hekim statüsündedir. Birçok kültürde başka versiyonları olan bir kralla kızının başından geçen olayları anlatan bu masalın demirle ilgili kısmı şöyledir:

“Eski dönemlerde halkına zulmeden bir zorba kral, onun da iyi kalpli bir kızı ve köyün birinde de yiğit bir delikanlı varmış. Bu kızla oğlan tesadüfen karşılaşınca birbirine âşık olmuş. Kralın büyücüsü böyle bir genç adamın ortaya çıkıp kendini tahtından indireceğini krala söylemiş. Bunun üzerine kral o genci bulmuş ve zindana attırmış. Bu genç, kızının âşık olduğu yiğitmiş. Bu yiğit, prensesin yardımıyla zindandan kaçmış ve günlerce aç susuz dağlarda dolaşmış. Tesadüfen bir demircinin yaşadığı mağaraya gelmiş ve kapısında bayılmış. Demirci delikanlıyı içeri alıp, onu tedavi etmiş. *Demirci*, özene bezene yıllarca sakladığı özel çelikten bir kılıç yapmış. Bu kılıç, dünyadaki *tüm kılıçlardan üstün bir kılıçmış*. Demirci, delikanlıyı halkını kurtaracak bir kahraman olarak yetiştirmiş. Sonunda genç adam kralı yenmiş, zalim kralı tahttan indirmiş ve prensese kavuşmuş.”¹⁰⁴³

Pertev Naili Boratav’ın “Dev-Baba” adlı masalında da “*kılıç*” motifi işlenmiştir.

Masal şöyledir:

“Bir padişahın evlenmek üzere olan üç kızı varmış. Bu kızlar istiare namazına yattığında, ilk iki kız rüyalarında vezirlerin oğullarını görmüş. Küçük kız ise rüyasında “Büyük bir sarayın güzel odasında karyolada oturuyordum. Önümde bir altın liğen ile bir altın ibrik, babam elime su döküyormuş.” demiş. Bunun üzerine padişah, çok hiddetlenmiş ve küçük kızının kanlı gömleğini istemiş. Ancak cellât, kız çok güzel olduğu için onu öldürememiş ve kızın gömleğini bir kuşun kanına bulayıp sultana götürmüştü. Kız da gece gündüz yürüyerek bir ışığa doğru gitmiş. Işığın olduğu yer de kocaman bir saraymış. Kız sarayın içinde bir dev görmüş ve hemen ona “baba” demiş ve deve sarılmış. Bunun üzerine dev ona sarayını açmış ve kapının kilidini vermiş. Kız bir gün kırk birinci kapıyı da açmış ve içinde sadece üç çift elbise görmüş. Kız her gün sırayla bu elbiseleri giymiş ve derenin öbür tarafındaki padişahın oğlu çobanın kazları aracılığıyla haberdar olduğu kıza âşık olmuş. Bu oğlan ailesini zorla ikna ederek kızla evlenmiş. Dev ise, dev olduğu için düğüne gelmemiş. Kızına da demiş ki “*Kızın olursa adını sen ver, oğlun olursa muhakkak bana sormadan isim verme.*” demiş. Ancak kız dokuz ay sonra oğlu olduğunda dev babasına haber vermeyi unutmuş ve adını koymuşlar. Bunun üzerine Dev baba, elinde *yalın kılıç*, yarı belinden yukarısı çıplak padişahın sarayına doğru koşmuş. Dev baba, kızın odasına girerek “Ben sana ne dedim. Sen beni dinlemedin. Al şu *kılıcı* eline. Eğer bir vuruşta beni öldürürsen ne âlâ. Yoksa ben seni öldüreceğim.” demiş. *Kılıcı* kıza verdikten sonra, kız yalvarmış, yakarmış, baba beni affet diye. Çaresiz kalınca da, devbabasının elinden kılıcı almış “Ya Allah!” deyip Dev Baba’nın boynuna vurmuş. Bedeni ikiye ayrılan Dev Baba’nın başından beşik, gövdesinden karyola olmuş. Bu eşyalar, altından ve elmadanmış. Meğerse dev baba, tılsımmış. Bu karyola ile beşiğin ünü her yere yayılmış ve padişah derviş kılığında

¹⁰⁴³ T. Ayan, *a.g.e.*, s. 28.

bunları görmeye gelmiş. Kızı da babası da hatalarından dolayı birbirlerinden özür dilemişler.”¹⁰⁴⁴

Bu masaldaki yalın kılıç, aslında tılsımın bozulmasını sağlayan araçtır. Kılıç, gerçeklikle olağanüstülük arasındaki bir çizgidedir. Burada özü demir olan kılıç, büyü bozmaya muktedir olan bir nesnedir.

Özbek masallarından “Gök Koç” masalında “bıçak, kalkan, kılıç ve zırh” olağanüstü silahlardır ve masal kahramanının tek başına savaşı kazanmasını sağlamışlardır. Masal kısaca şöyledir:

“Adilbay’ın oğlu, Bahtiyar, üvey annesinden zulüm görüyormuş. Üvey anne ona yemek vermemesine rağmen Bahtiyar, Gök Koç sayesinde istediği her şeyi yiyebiliyormuş. Üvey anne hastalanmış gibi yapıp Gök Koç’un kesilmesini istemiş. Bahtiyar tam Gök Koç’un boğazına *bıçak* sallarken, Gök Koç onu alıp uçmuş. Bahtiyar’ın babası da onu arayıp bulmuş. Gök Koç, Bahtiyar’ı bulmasını diye de onu yerin yedi kat altına saklamış. Gök Koç, yıllarca Bahtiyar’ı aramış ve sonra Bahtiyar’ı kurtarmış. Bir gün Gök Koç öleceğini Bahtiyar’a söylemiş ve kellesini, toynaklarını ve derisini ayırıp gömeceği yerleri söylemiş ve bir gebe koyuna bakmasını vasiyet etmiş. Bahtiyar, Gök Koç’un dediklerini yapmış, gebe koyun çok güzel bir Gök Koç doğurmuş. Bahtiyar ona bakmış ve onu büyütmüş. Günlerden bir gün de bu memleketin padişahına karşı başka bir memleketin padişahı savaş açmış. Bahtiyar’ın memleketinin padişahı yeniliyormuş. Gök Koç, Bahtiyar’a babasının toynakları, kellesi ve derisini gömdüğü yeri açmasını söylemiş. Bahtiyar, koçun dediklerini yapınca altın giysi, *zırh*, *kalkan* ve *kılıç* sahibi olmuş, Gök Koç da o an yuvarlanıp uçan bir ata dönüşmüş ve tek başına savaşı kazanmalarını sağlamış.”¹⁰⁴⁵

Denizli yöresinden derlenmiş bir masalda, masalın “çan” etrafında kurgulandığı görülmüştür. Masal bir “çan”la başlar ve çanı bir kuşun alıp gitmesiyle de son bulur. İlgili bölüm şöyledir:

“Tilki dağda gezerken bir *çan* bulur. Çanı bir çam fidanının üstüne takar, uzak bir yere abdest bozmaya gider. Döndüğünde çam büyümüştür, çanını geri ister; ancak alamaz. Tilki baltaya çanı yıkmasını söyler, balta yıkamam der. Tilki baltayı ateşe şikâyet eder, ateş yakamam, der. Tilki ateşi suya şikâyet eder, su söndüremem, der. Tilki suyu danaya şikâyet eder, dana suyu içmez. Tilki danayı kurda şikâyet eder, kurt danayı yemez. Tilki kurdu silaha şikâyet eder, silah varamam, der. Tilki sıçana gidip tüfeğin kayışını kemirmesini söyler, fare kemirmez. Tilki sıçanı kediye şikâyet eder, sıçanı gösteririr. Kedi sıçana atlar, kurt hıra danaya, hıra dana suya, su ateşe, *ateş*

¹⁰⁴⁴ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1969, ss. 69-79.

¹⁰⁴⁵ S. Fedakâr, *a.g.e.*, s. 207.

baltaya, mecburen balta da ağaca ve ağaç kesilir. Tilki ağaç devrilip çanı alacakken bir kuş çanı alıp kaçır. Tilki bakar kalır.”¹⁰⁴⁶

“Ayı ile tilki” adlı bir Taşeli masalının “balyoz ve balta” etrafında kurgulandığı görülür. Bu aletlere sahip olan tilkinin ayıya galip gelmesi önemlidir. Oysaki ayı ne kadar güçlü ve iri bir hayvandır. Ancak balta ve balyoza sahip olan tilki, hem demirden aldığı güçle hem de kurnazlığıyla bu eşitsizlikte galip gelir. Masaldaki olaylar kısaca şöyledir:

“Tilki bir yolculuğa çıkar. Ayıyla arkadaşlık eder. Yolda buldukları topal keçinin etini yerler. Arının balını da derisine koyarlar. Tilki daha sonra çeşitli yalanlar söyleyerek derideki balı yer. Deriye de kül basar. Ayı bunu kimin yediğini merak eder. Ayı ile tilki balı kimin yediğini belirleyebilmek için altlarına birer çanak korlar, fakat ahmak ayı uyurken tilki çanakları değiştirir. Bunun üzerine ayı ile tilki bir mağaranın içerisinde kavgaya başlarlar. Ayının elinde sırık, tilkinin elinde ise *balyoz* olduğu için tilki kavgayı kazanır. Dayak yiyen ayı yatarken, tilki bir ciğerle ayının yanına gelir. Ayı, ciğerinin çıkarılması için tilkinin eline bir top kendir ile balta verir. Tilki de *balta* ile ayıyı keser.”¹⁰⁴⁷

Pertev Naili Boratav’ın derlediği “Çan Kuşu/ Çor Kuşu” adlı masalda; “Çan Kuşu/ Çor Kuşu” demir kapının açılmasını sağlayan sihirli sözlerdir. Masal şöyledir:

“Masal kahramanı üç kız kardeş ve bu üç kız kardeşle sırayla evlenip mutsuz olan bir padişah vardır. Bu padişahın en küçük kızdan iki evladı olur; ancak çocukların teyzelerinin hilesiyle padişah bu çocukları hiç bilmez ve ebe kadın ona iki köpek eniğinin olduğunu söyler. Bu iki çocuk da dağda bir derviş tarafından büyütülür. Ava çıkan padişahın bu çocuklarla karşılaştıklarını öğrenen teyzeler, ebe aracılığıyla bu çocukları birbirinden ayırmaya ve onlara kötülük yapmaya çalışırlar. Amaçları oğlanın “Yakası Çalar Kendi Oynar” yeri bulmaya çalışırken ölmesidir. Oğlansa yolda karşılaştığı derviş sayesinde devleri aşar ve *demir kapıya* ulaşır. Demir kapının olduğu yerde yasemin ağacı vardır ve ondan bir dal koparır. O demir kapıya da bu çubukla “Ya Allah ya Bismillah!” der ve “Çan Kuşu” diye bağırır. İçerden bir ses de “Çor Kuşu” diye ses verir. Oğlan dizine kadar taş olur. Bir daha der, “Çan Kuşu”/ “Çor Kuşu” beline kadar taş olur. Bir daha “Çan Kuşu/ Çor Kuşu” diye ses gelince oğlan tepesine kadar taş kesilir. Kız, kardeşi gelmeyince yollara düşer ve yine derviş aracılığıyla *demir kapıya* ulaşır. Yasemin çubuğuyla “şark” diye vurduğu demir kapıya üç defa “Aç kapıyı Çan Kuşu” diye seslenir. Üçüncüde bir Arap kapıyı açar. Bu Arap aslında kızdır ve oraya gelen tüm erkekleri taş keser. Kız, Arabı döver ve mahşer yerine dönmüş olan taş insan ve hayvanları en son da kardeşini diriltmesini sağlar. Dirilen bağ, bahçe, at, araba, saray, halayık ve insanlar kızla oğlanın ardından gelir ve deniz kenarında kocaman bir

¹⁰⁴⁶ M. Arslan, *a.g.e.*, 2008, s. 161.

¹⁰⁴⁷ A. B. Alptekin, *a.g.e.*, 2002, s. 63.

memleket kurulur. Zevk ve eğlencenin olduğu bu yere gelen padişah, bu gençlerin kendi kızıyla oğlu olduğunu anlar ve annelerini de verdiği cezadan kurtarır. Mutlu bir şekilde yaşarlar.”¹⁰⁴⁸

Bu masalda “Demir Kapı”, ulaşılmak istenen “Yakası Çalar Kendi Oynar” bir yere geçiş noktasıdır. Kapıyı aşamayan herkes orada taş olur ve dirildiklerinde de zevk ve eğlence yeri olur. Bu açıdan bakıldığında “demir kapı”nın ardı, güzelliklere ulaşılan bir yerdir. Bitlis Ahlat’tan derlenmiş “Mehmet Bey” masalında demir kapıdan bahsedilmiştir. Masalın “demir kapı” ile ilgili bölüm şöyledir:

“Masal kahramanı Mehmet, padişahın kızlarını yedi başlı devin elinden almak için devin kalesinin önüne gelmiş. Ancak kalenin her tarafının demir olduğunu görmüş. Bir *demir kapının* olduğu yere tekme atarak kapıyı açmıştır. Mehmet, kırk kapının sonunda padişahın kızlarını bulmuş ve küçük kızın eşliğinde deve ulaşmıştır. Devin ayağının altından *kılıcını* sokmuştur. Dev kılıcı pire gibi hissetmiş ve Mehmet’in üçüncü kılıç sokuşunda Mehmet’le karşı karşıya kalmıştır. Mehmet yedi başı olan bu devin kafalarını farklı hamlelerde kılıcıyla kesmiştir.”¹⁰⁴⁹

Masalın bu kısımlarında hem demir kapı, hem de kılıç motifi vardır. Demir kapı, çok sağlamdır ve aşılamayandır. Kılıç da çok güçlü olan devletleri, sihri yönüyle alt eden bir varlıktır. Aslında her ikisinde de demir, gücü ifade eder.

Eflatun Cem Güney’in “Dünyanın Tadı” adlı masalında da bir demir kapı ve demir halkadan bahsedilir. Masalın ilgili kısmı şöyledir:

“Tembel Ahmet, yeraltı dünyasına iner. Tembel Ahmet, bir kervanla yolculuğa çıkar. Bir kuyu başına gelirler. Su almak için kuyuya Tembel Ahmet’i indirirler. Ahmet kuyuya inince *demir bir halka* görür, o halkayı çekince demir kapı açılır. Kapının arkasında bir köşk, köşkün kapısında bir Arap, Arap’ın yanında güzeller güzeli bir kız.”¹⁰⁵⁰

N. Bakırcı’nın da söylediği gibi Masal kahramanı Arap, muhtemelen yeraltı dünyasının kötü tarafını temsil etmektedir. Arap’ın yanında güzel bir kızın olması da Ahmet’i yeraltı dünyasına çekebilmek için gerekli olan bir motiftir. Yeraltındaki Arap da, Türk mitolojisindeki Erlik’in şekil değiştirmiş hâli olmalıdır.

Özbek masallarından “Hakimbek Bahadır” adlı masalda da “demir kapı” ve “kılıç” motifleri vardır. Masal şöyledir:

“Masal kahramanı Hakimbek kuyuya indirilir. Kuyudan daha fazla su çıkar mı diye kılıcıyla kazmaya başlar, bir süre sonra *kılıcı* sert bir şeye takılır. Hakimbek, o sert

¹⁰⁴⁸ P. N. Boratav, *a.g.e.*,1969, ss. 129- 141.

¹⁰⁴⁹ *Yaşayan Kültür Ahlat*, ss. 89-91.

¹⁰⁵⁰ Nedim Bakırcı, “Eflâton Cem Güney’in ‘Masallar’ Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2014, Yıl: 2, S. 4, ss. 37-52.

şeyin demir olduğunu anlayınca daha hızlı kazmaya başlar. Kılıcına takılanın *demir bir kapı* olduğunu görür. Kapı kilitlidir ve kapının anahtarı da üzerindedir. Kapıyı açtığında içeride güllerin açtığı, bülbüllerin şakıdığı, her tarafı gündüz gibi apaydınlık bir yer olduğunu görür. Bağlarda ve bahçelerde gezinirken de kırk imarethane görür. Burada Hakimbek, kuyunun dibindeki demir kapıdan diğer dünyaya geçer. Alt dünyaya açılan kapı demir kapıdır.¹⁰⁵¹

Masaldaki “demir kapı”, demirden yapılmış kılıç sayesinde bulunur. Ayrıca demir kapıya kuyu sayesinde ulaşılır. Ulaşılan demir kapının açılması; çok güzel ve aydınlık bir dünyanın keşfedilmesini sağlar. Bu dünya yeraltıdır ve bu mekân muhtemelen Türklerin mitik algısındaki evren düzenini sağlayan mesleği demircilik olan Erlik’in dünyasıdır.

Özbek masallarından “Sıçan ile Kara Böcek” masalında masal kahramanı çiftçi, kara böceğe sözünü dinlemezse *orakla* döveceğini söyler. Kara böcek de bu uyarıdan sonra oradan uzaklaşır. “Karga ile Kuzu” masalında da karga, gölden saz isteyince, göl ustadan *orak* almasını söyler. Karga, ustadan *orak* isteyince, usta kömür ister. Karga kömür getirince usta, bahanesi kalmadığını söyleyip orağı yapmış. Orağı taşırken karganın kanatları ve boynu kopar. Karga ölür, kuzu kurtulur.¹⁰⁵² “Sıçan ile Kara Böcek” masalında “orak” motifi ceza aracı olarak, “Karga ile Kuzu” masalında “orak” motifi ise kötü olay ve durumlardan kurtarıcı olarak işlenmiştir. Görülen o ki, masalarda “orak”, kötü durumlardan ve olaylardan kurtarıcıdır. Aynı zamanda istenilmeyen bir şey olduğunda da ceza aracı olarak kullanılmıştır.

Muğla masallarından “Talih Kuşu” adlı masalda da demirci anlatılır. Masal şöyledir:

“Bir varmış bir yokmuş. (...) Masalımıza başladım. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde bir köyde oğlu, kızı, karısıyla birlikte yaşayan bir *demirci* varmış. Demircinin adı Hasan, hanımı Fatma, çocukları da Hüseyin ve Ayşenur’dur. Demirci Hasan, rüyasında yaşlı bir dedeyi görür. Dede ona iki seçenek sunar. Birisini seçmesini ister. Hasan, ailesine danışarak ihtiyarlıkta zenginlik, gençlikte fakirliği seçince ertesi gün işyeri ve evi yanar. Eşi ve çocukları da suda sürüklenip kaybolurlar. Hasan eşini ve çocuklarını bulamayınca başka köye gidip orada çalışmaya başlar. Gittiği köyde de padişahın yerine geçecek oğlu yoksa bir güvercin uçurulmakta, güvercin kime konarsa o padişah seçilmektedir. Yine padişahlık seçimi olan bir gün Hasan da orada hazır bulunur ve güvercinin onun üzerine üç kere konmasıyla padişah seçilir. Hasan padişah olduktan sonra sarayda verdiği ziyafette gelen tatlının, eşinin tatlısı olduğunu anlar ve

¹⁰⁵¹ S. Fedakâr, *a.g.e.*, ss. 453-454.

¹⁰⁵² S. Fedakâr, *a.g.e.*, ss. 261-265.

mutfakta çalışan eşine kavuşur. Sarayda düzenlediği bir at yarışında oğlunu, çıktığı bir gezintide kızını bulur. Böylece ailesine kavuşur.”¹⁰⁵³

Bu masalda demirci, bir ermiş dede tarafından sınanır. Demirci, zenginliği tercih edince ailesini kaybeder. Bu durumdan pişman olsa da yıllarca ailesini arar. Bu masalda demirciye zenginlikten ziyade mutlu bir aileye sahip olmanın ne demek olduğu hatırlatılmıştır.

Muğla masallarından “Tayalı” adlı masalda da “demir” motifi vardır. Masal şöyledir:

“Zengin bir adam, kızını ilk isteyene vermez. Kızı da yedi başlı bir devdir. Yedi başlı devle evlenen kızdaki kimse haber alamaz. Bir zaman sonra kardeşleri kıza aramaya giderler; fakat hepsi dev tarafından kuyuya atılır. Anne, çocukları gelmeyince aç ve susuz kalır. Evinin önünde otururken bir tay gelir ve çeşmede su olmadığı için kadın su niyetine tayın çişini içer ve hamile kalır. Bir zaman sonra “Tayalı” denilen bu çocuğu arkadaşları arasına almaz. Çocuk bu duruma sinirlenir ve annesini öldürmek ister, anne bunun üzerine oğluna olanları anlatır. Çocuk, kardeşlerini aramak için demirciden çok ağır bir demir yaptırır. Bu demirle birlikte yola çıkar. Tayalı ablasının evine geldiğinde kendini yemek isteyen dev, elindeki demir sayesinde alt eder. Devın başını gövdesinden ayırır ve başını kuyuya atar. Çocuk, ablasını kurtarır. Çocuk, yanında padişahın üç kızını da getirir ve kuyudan çıkardığı erkek kardeşlerini de onlarla evlendirir.”¹⁰⁵⁴

Görülen o ki, pek çok masalda demir, hem saldırı ve savunma aracı, hem yeri geldiğinde kötü ve olağanüstü varlıklarca korkulan bir unsur, hem de güç ve adaletin sembolü olmuştur.

3.2.2. Türk Destanlarında Demir

“Destan”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde, “Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope ve bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri.” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁵⁵

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı’nda destanla ilgili yapılan tanımlama ise şöyledir:

“İster boy, ister ulus bazında olsun, ister dar bir alanda, ister geniş bir alanda yaşanmış olsun, ister dışa, ister içe yönelik olsun, toplumun (kabilenin, ulusun) bütün bireylerini doğrudan ilgilendiren ya da etkileyen herhangi bir olayı, ister dar bir alanın,

¹⁰⁵³ Mehmet Naci Önal, *Muğla Masalları*, Muğla, 2011, ss. 92-252.

¹⁰⁵⁴ M. N. Önal, *a.g.e.*, ss. 92-335.

¹⁰⁵⁵ Ş. H. Akalın vd., “Destan”, *a.g.e.* a, Ankara, 2009, s. 510.

ister çok geniş bir alanın bahadırı olsun belli bir tip (alp tipi) etrafında toplayarak anlatan, “destancı adı verilen ve uzun bir süre “edebiyatçı” ve “tarihçi” görevini yerine getiren, atlı göçebe yaşam tarzının sanatkarlar (ozan, cırav vd.) tarafından kendine özgü bir forma kavuşturulup müzik aleti eşliğinde ya da değil, ezgili ve kendine has bir akış ve üslup ile nakledilen, sanat ve estetik kaygıları taşıyan, tarihteki bölgesel ya da ulusal bazdaki olayları tam anlamıyla gerçekçi bir şekilde değil de, efsane ya da tevatür boyutuyla nakleden, teşekkülü için uzun bir süreyi gerektiren, sözlü kültür ortamında teşekkül etmesi ve sözlü iletişim vasıtasıyla nakledilmesi nedenleriyle değişime uğrayabilen, toplumun geçtiği kültürel süreçleri ve yazıya geçirildikleri dönemin özelliklerini yansıtan, atlı göçebe yaşam tarzının ürünü olarak çoklukla manzum olarak ortaya konan; fakat zaman zaman mensur ya da manzum-mensur bir yapı sergileyebilen kahramanlık konulu metinlere *destan* denir.”¹⁰⁵⁶

Bu tanımlardan destanların, toplumların tarihî seyirleri içinde kahramanlık konulu anlatılar olduğunu söylemek mümkündür. Destan, kahramanların içinde bulunduğu toplumun yaşam tarzını ve kültürel unsurlarını da yansıtır. Bu kahramanlık konulu anlatılarda “demir”, değişik anlamlarıyla yer almıştır. Destan metinlerinde “demir”, daha çok Türk mitik algısındaki savaşçı ve mücadeleci kahramanların savaş araç gereçleridir. Bu silahlar çok çeşitlidir ve Türk kahramanının elinde sınır tanımaz olurlar. Destanlarda “Demir Kazık” ya da “Demir ağaç” gibi demirin gökle bağlantısını sembolize eden ifadelerle de rastlanır. Bazı destanlarda da demirciden bahsedilir. Demirci, bazen mesleğiyle ön planda olan kişidir; bazen de kahramanın yol göstericisi ya da yol arkadaşıdır. Ayrıca destanlarda kılıç üzerine yemin etme, demir ikram etme gibi Türk sosyal hayatına yönelik uygulamalar da görülür.

Türklerin göçer evli yaşam tarzını anlatan bu destanlarda, savaşarak sınırlarını genişleten hükümdarlar, batıda “Demir Dağlar”a kadar gelirler. Ergenekon Destanı’nda Türkler, demirdağı delerek başka ülkelere açılırlar. Destanda anlatılan bu olayla da Türklerin tarihinde “demir”i eritmek ve örs üstünde demir dövmek ritüelleşir ve ritüeller her yıl kutlanan bayrama dönüşür.

Türklerin destan metinlerinde, demire nasıl önem verdikleri çok açık ifade edilmiştir. Öyle ki Türklerin demirle olan olan bağı başka uluslar tarafından dahi dillendirilmiştir. Örneğin İran kahramanı Zal, oğlu Rüstem’e, Türk destanlarından da esinlenerek, Türkleri şöyle anlatmıştır: “*Türkler; silahları, başlıkları, elleri, bacakları, yüzleri, bütün giydikleri demirden olan bir ulustur. Onlar savaşa giderken “Demir*

¹⁰⁵⁶ Öcal Oğuz vd., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, 2006, s. 131.

kargı, orman ve güneş bayrak, gök çadır olsun, derler.”¹⁰⁵⁷ İran hükümdarının söylediği bu sözler, Türklerin yaşamlarında ve yaşantılarının da yansıması olan destanlarda demirin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca diğer ulusların Türklerdeki demirin öneminin farkında olmaları da çok önemlidir.

Görülen o ki, demirin ve demircinin Türk toplumunda ne kadar önemli olduğunu tarihe ışık tutmuş bütün Türk destanlarında görmek mümkündür. Nitekim Türk sosyo-kültürel yapısını en iyi işleyen destanlardan biri olan Manas Destanı’nda da anlatıldığı üzere; her akına çıkmadan önce Manas, kendi demircisine gitmiş, kılıçlarını biletmiş, silahlarını tamir ettirmiş ve öyle yola çıkmıştır. Nogay-Han’ı Yoloy’u mağlup ettikten sonra, onun iki kızını esir ederek yurduna getirmiştir. Bu Han kızlarından birini, teşekkür ifadesi ile demircisine vermiş ve diğerini de oğluna nikâhlamıştır. Manas, demircisini “Darkan” yani “Tarkan”, saygı deyişi ile çağırmıştır. Çünkü “Tarkan”lık hükümdar tarafından verilmiş çok yüksek bir üstünlük ünvanıdır. Onların bu rütbesi de nesilden nesile sürüp gitmiştir.¹⁰⁵⁸ Manas Destanı gibi birçok Türk destanında da demir kutsal bir nesne, demirci de ya Tanrı’nın onurlandırdığı hükümdar ya da ona yakın olan bir kişidir.

3.2.2.1. Altay Destanlarında (Erke-Koo Destanı, Ölöştöy Destanı, Katan-Kökşin le Katan- Kögüdey Mergen Destanı ya da Maaday Kara Destanı, Şulumuşun Destanı, Ak-Biy Destanı, Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı ve Er Samır Destanı’nda) Demir

Altaylar, Türklerin ilk yerleşim yerlerindedir. Türklerin bilinen tarihlerinden çok önceleri muhtemelen burada bir medeniyet vardır; çünkü Türklerin mitlerinde ve destanlarında demiri işlemeyi bildikleri, demirden araç gereç ürettikleri görülür. Bu gelişme, kanaatimizce yakın bir geçmişte ve ilkel bir kavimde zor gerçekleşmiş olmalıdır. Bu nedenle olsa gerek, Altay destanlarında bölgede bir demir madeninin olduğu, demircilerinin demirden araç gereçler ürettikleri ve Türklerin de günlük yaşamlarında, özellikle de savaşlarda bunları kullandıkları anlaşılmaktadır.

Altay destanlarında, kahramanlar, genellikle yeryüzündeki kötü niyetli hanlar ve bunların ilişkide buldukları yeraltı dünyasının hâkimi Erlik ile mücadele ederler. Altay destanlarında çok miktarda mitik öge bulunmaktadır. Mitik yılan, dünyayı sırtında

¹⁰⁵⁷ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁰⁵⁸ Cemal Eroğlu, “Türk Kültürü ve Temelleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Sakarya Üniversitesi, www.insanbilimleri.com, (10.05.2014).

taşıyan balık, dev hayvanlar, olağanüstü kadınlar, cadılar, insan eti yiyen insanlar... Bu ucubelerin hepsi yeraltı dünyasının hâkimi Erlik'in askerleri olarak yeraltında yaşarlar.¹⁰⁵⁹

Altay destanlarının toplandığı altı destancıya ait altı destan metninde, “demir” vazgeçilmez bir unsurdur. Bu destanlar, “Erke-Koo Destanı, Ölöştöy Destanı, Katan Kökşin’le Katan Kötügey Mergen Destanı, Şulmus Şunı Destanı, Ak Biy Destanı, Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı” dır. Bu destanlara ek bir Er Samır Destanı da vardır. Bu destan metinlerinde Altay Türklerinin tarih ve kültürüyle ilgili her şeyi bulmak mümkündür.¹⁰⁶⁰ Nitekim destanlarda Altay Türklerinin demiri işledikleri ve demirle ilgili her türlü araç gereci kullandıkları açıktır. Örneğin Altay destanlarındaki “Annesinin *demir yüksüğü*nden / Bir kız çocuğu çıktı.”¹⁰⁶¹ ifadesinde “demir yüzük” takı malzemesidir; ancak sembolik anlamda kullanılmıştır. Bu ifadelerde demir, doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir.

Destanlarda “*Demir bukağular, demir süslü ak boz atlar, demir paltolu yiğitleri, temir kara börkler giyinen*” gibi demirle tasvir edilen yiğitler ve atlar vardır. Bu yiğitler, savaş için hazırlanırlar ve destanda da mitolojik anlam yüklü savaş kıyafetiyle tasvir edilirler. Destanda geçen bu yerler şöyledir:

“Altı, yedi günün başında
*Demir bukağı*yı tepip kırdı,
 Bakır bağı çıkarıp attı,
 Sert yeri kayışa dek bastı.”

...

“Kalabalık ordu dürüldü.
Demir süslü ak boz atlar
 Yelesine yaslanıp yıkıldı.
Demir paltolu yiğitler
 Yenlerine yaslanıp yıkılıp kaldılar.”

...

“Atlarımı koşturup gönderdi.
 Heybetli atlarına binen,

¹⁰⁵⁹ Ahmet Dağlı, *Maaday-Kara Destanı*, (haz. Salahaddin Bekki), Elazığ, 2007, s. 514.(Ahmet Dağlı'nın “www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/.../tanitma_dagli_ahmet.pdf” adresindeki Maaday Kara Destanı'nın tanıtım yazısıdır.)

¹⁰⁶⁰ İbrahim Dilek, *Altay Destanları III*, 2007, Ankara, ss. 13-31.

¹⁰⁶¹ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 33.

Sağlam zırhlarını giyinen,
 Demir kara börtler giyinen,
 Oklarını sadaklarını yüklenen”¹⁰⁶²

Türk mitik algısındaki demir tanrılarında biri “Temir Kize” yani “Temir Kaan” dır. Bu kahramanlar, Altay destanlarında tanrının oğlu olarak zikredilmişlerdir. Bu kahramanların tanrının oğulları olmaları, Türklerin evren tasarımıdaki demirin yerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Öyle ki destanlarda tanrının oğulları, “*Tanrının oğlu Temir-Kize*”¹⁰⁶³ ve “*Kağan Kara-Bökö için/ Oğlu Temir-Bökö için*”¹⁰⁶⁴ şeklinde ifade edilirler.

Temir Kaan, bu dünyayı tanzim etme görevini üstlenmiştir. Nitekim Altay destanlarında kahramanların kaderi Tanrı tarafından belirlenmiştir. Kahramanlar, yeryüzündeki ideal düzeni sağlamak zorundadır. Bu motif, İ. Dilek’in tespitlerine göre Altay destanlarından “Ak Tayçı” ve Şor Destanlarından “Altın Sırık”ta belirgin olarak işlenmiştir. Ak Tayçı Destanı’nda yeraltı hanlarından *Temir Kaan*, yeryüzündeki düzeni bozunca destan kahramanı Ak Tayçı, dünyada tanrısal düzeni sağlamak için atıyla yeraltına iner. Erlik’in yarattığı sekiz dallı *demir kavağı* başından tutup yakar, kutsal kavağa ekler, *demir kavağı* ise iyice sıvazlayarak yarılan yerinden düzeltir. *Temir Kaan*’ın sert kemiği sakız gibi eriyerek demir kavağa gübre olur. *Temir Kaan*’ın oğlu Otuz Başlı Ok Yılan’ı ise yerin en karanlık bölgesine gönderir. Böylece dünyadatanısal düzeni tekrar sağlamış olur.¹⁰⁶⁵

Ak Tayçı, yeraltına indiğinde Temir Kağan’ın yedi katlı taş sarayının kapısındaki at kazığına atını bağlamaz. Temir Han’ın at kazığı ‘yaprakları *demirden* sekiz ayrı *temir* terek’tir. Ak tayçı, atı dizgininden boşaltarak serbest bırakır.¹⁰⁶⁶

Türklerin evren tasarımıında demir, tanrısal olmasının yanı sıra, ideal düzeni sağlayan sembollerle de ifade edilmiştir. Bu semboller, destanlarda “temir direk”, “temir at direği”, “demir kapı” ve “demir dağ” daha özel bir kullanımla da “Temir Şibe Dağı” vb. dir. Destanlarda bu ifadelerin geçtiği yerler şöyledir:

“Saldırıp okunu çekti.
 Okun başından ateş çıktı.

¹⁰⁶² İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁰⁶³ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰⁶⁴ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰⁶⁵ İbrahim Dilek, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, 2012, <http://www.millifolklor.com>, ss. 46-65.

¹⁰⁶⁶ P. Ergun, *a.g.e.*, s. 309.

Atın başından duman yayıldı.
Demir Dağı yıkmak için attı.
Temir-Kize 'yi öldürmek için attı.
 Eşine şöyle dedi:
 Büyüttüğümüz yavrumuz
 Boş kişi değilmiş.
Çelik gibi güçlü bahadırmış."¹⁰⁶⁷

"Uçar gibi gitti.
Temir-Şibe Dağı 'nın
 Üstüne çıkıp baktı ki,
 Zengin bahadıyla savaşmış."¹⁰⁶⁸

"Zavallı alıştığı üzere at sürdü.
 Monıs-Kaan'ın evine vardı,
 Yüz boğumlu *demir direğe*
 Kök-boro atını bağladımı?"¹⁰⁶⁹

"Ak hayvana bak!
 Monıs-kaan atını geri çevirdi.
 Koşturup *demir at direğine* geldi.
 Yen tutucular koşarak
 Gelip yenini tuttular."¹⁰⁷⁰

Destanda "demir kapıyı açan, demir gibi kara yüzlü, demir gibi şangırtılı sesli, demir kara kağan" gibi ifadeler; yeraltı dünyasının tanrısı "Erlık" i tasvir eder. Bu tasvirin yapıldığı yerler şöyledir:

"*Demir*, kara at direğinden indi,
Demir kapıyı açıp
Demir gibi kara yüzlü,
Demir gibi şingırtılı sesli,

¹⁰⁶⁷ İ. Dilek, *a.g.e.*, ss. 38-39.

¹⁰⁶⁸ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰⁶⁹ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰⁷⁰ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 95.

Yuvarlak göl gibi gözlü
Demir kara kağan oturuyordu.”¹⁰⁷¹

Aşağıdaki bölümlerdeki “demir kara at direğine” ifadesi, yeraltından yeryüzüne oradan da Kutup Yıldızı’na uzanan “Temir Direk” olmalıdır. Erlik’in sarayı da karadır. Öyle ki onun bulunduğu yerlerde “temir kabuklu şeytan” lardan da bahsedilir.

“Bos-Kaan’ın sarayına
 Yetip geldi.
Demir kara at direğine
 Erke-küren’i bağladı.
 Yuvarak kara sarayına”¹⁰⁷²

“Canavarlarla fazla çarpışma,
 Ay damgalı kapıyı açsan,
Demir kabuklu şeytanı
 Dolanıp vurur.
Demir şeytanın üstüne.”¹⁰⁷³

Bu ifadelerdeki “Demir kabuklu şeytan”, şeytanın yenilmezliğini anlatmak için kullanılmıştır. Demirin gücü, burada kötülüğü temsil eden şeytanla sembolize edilmiştir.

Altay destanlarında demirden yapılan kılıç, bıçak, zırh ve eldiven gibi savaş silahlarından bahsedilmiştir. Bu yerler şöyledir:

“Bindiği atı Erke-küren
Demir kırı donlu kısrağın kulunudur.
Zırhı, kılıcı kargısı
 Burada hepsi hazırdır.”¹⁰⁷⁴

Şulmuş-Şunı bahadır
Kara çelikten kılıcını
 Omuzundan çekti,¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷¹ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁰⁷² İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁰⁷³ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁰⁷⁴ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁰⁷⁵ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 369

“Alıp güzelce giyindi.
 Birbirine eş iki *demir eldiveni*
 İki elin zırhı olarak
 Alıp güzelce taktı.”¹⁰⁷⁶

“*Kılıcını, bıçağını* al,
 Vurup hepsini kes yavrum” diye,
 Ninesi Ermen-Çeçen bağırdı.”¹⁰⁷⁷

“İki memesi kova gibi,
 İkisi de kaplı,
 Bir örgüsünün ucuna
Demir tokmak bağlamış,
 Bir örgüsünün ucuna
 Bakır tokmak bağlamış.”¹⁰⁷⁸

Yukarıdaki dizelerde, demir silahlarla at birlikte tasvir edilmiştir. At ve demirden yapılmış silahlar kahraman için çok önemlidir; çünkü onlar kahramanın arkadaşıdır ve kahraman onlardan güç alır.

Altay destanlarındaki “demir zincir”, “dökme demir”, “demir kale”, “demir kürek” gibi ifadeler, demirin sembolik ifadeleri dışında maddesel anlamda da kullanıldığını gösterir. Bu ifadelerin geçtiği yerler şöyledir:

“*Demir bukağıyla* bağlanmış,
 İki eli ise
Demir zincire vurulmuş,
 Karısının kulağına
 İki *dökme demir* bağlanmış.”¹⁰⁷⁹

“Kıymetli at Kan-ceeren
 Burada sıçradı,
 Yedi taraflı Kara-Bökö'nün

¹⁰⁷⁶ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁰⁷⁷ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁰⁷⁸ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰⁷⁹ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 242.

*Demir brkn kapıp ısırdı,
Tepesindeki saçından*”¹⁰⁸⁰

“*İki kara bıçağı alıp,
İki dökme demirin ortasına
Un yapıp ufaladı.*”¹⁰⁸¹

“Ak sarayın etrafını
Kara-küren’in geemeyeceğı
Demir kale yapın.” dedi.”¹⁰⁸²

“Atıp geçirerek,
Yedi demir kreğın başını
Atıp vurmaktır.
Yedi demir kreğın başını yar.”¹⁰⁸³

İ. Dilek, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri zerine Bazı Tespitler” adlı çalışmasında demirle ilgili kavramlarına da sembolleri Şöyle tespit etmiştir:

“Türklerin mitik algısındaki gökyüzü ve yeraltı ülkelerinin tasvirinde gökyüzüne çıkışta gökteki *demir ışık* ve yeraltına inişte *demir kaygan geçitler* vardır. “Boktu Kiriş- Bora Őeeley” adlı Tuva Destanı’nda, kahramanın ablası göğün üçüncü katına, *gökteki demir ışığı* ekmesiyle ortaya çıkan üç renkli ışık vasıtasıyla ulaşır. Burada ışık, yerle gök arasında sabit bir nokta olarak durmaz. Onu ancak kahraman ortaya çıkartır. “Modun Er Sogotoh ve Culuruyar Nurgun Bootur” adlı Yakut destanlarında ise kahramanlar yeraltına, *demir kaygan geçitle* ve *kay-gan kara geçit* adı verilen geçitlerden inerler.”¹⁰⁸⁴

Görülen o ki, Sibirya Türklerinin destanlarında, kahraman, gökyüzü ve yeraltına çeşitli Şekillerde ulaşır. Bu farklı yollarda da göksel demir ışık, yol gösterici olur. Yeraltına iniş ve oradan çıkış, bütün destanlarda benzerlik gösterir. O yolda demirden geçitler, kapılar vb. bulunmaktadır; çünkü Erlik’in meknına gidilir.

¹⁰⁸⁰ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰⁸¹ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 302.

¹⁰⁸² İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁰⁸³ İ. Dilek, *a.g.e.*, s. 385.

¹⁰⁸⁴ İ. Dilek, *a.g.m.*, ss. 46-65.

Sibirya Türk destanlarından Kötügey Mergen ya da Maaday Kara Destanı'nda üç farklı boyutta meydana gelen olaylarda yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü âlemleri anlatılır. S. Bekki'nin tespitlerine göre destanda bu âlemler şöyledir:

“Destanda yeryüzü, Altay canlıların yani Maaday-Kara'nın yaşadığı mekândır. Yeryüzünde ayrıca Maaday-Kara'yı esir eden ve yeraltı tanrısı Erlik Bey'in kızı ile evli olan Kara-Kula Kaa'n yaşamaktadır. Kara-Kula Kaa'nın yaşadığı yer, ruhların yani ölümlerin âlemdir; bu âleme karanlık güçler hâkimdir. Burası yeraltı dünyası gibi tasvir edilse de yeryüzündedir ve açılıp kapanan dalların arkasındadır. Esas yeraltı dünyası ise Erlik Bey'in yaşadığı ve ölen insanların, yeryüzündeki dünyada yaptıkları suçlara göre cezalandırıldıkları bir mekân olarak geçer. Destanın sonunda ise Kögüdey-Mergen'in Erlik Bey ile olan mücadelesi ve her türlü başarıdan sonra yıldız olup gökyüzüne yükselişi vardır.”¹⁰⁸⁵

Maaday Kara Destanı'nda Kötügey Mergen'in cehennemde cezasını çekenleri görmesi için yeraltına indiği zaman tasvir edilirken “dökme demirler, demir dişli kısıkaçlar ve çengelli iğneler” den bahsedilir. Destandaki bu kısım şöyledir:

“Pek çok insanı boynuzladığı için kara boğanın iki boynuzuna elli pulduk *dökme demirler* asılmıştır. Pek çok insanı ısırdığı için köpeğin birinin ağzı *demir dişli kısıkaçla* bağlanmıştır. Bir başkası dünyada çadırları yırtarak evleri cezası olarak, gözlerini yumamaması için göz *çengelli iğneyle* tutturulmuştur.”¹⁰⁸⁶

Bilindiği üzere Türk mitik algısında Erlik, yer altı dünyasının demir tanrısıdır. Dolayısıyla Altay destanlarında kötü ruhlardan yeryüzündeki insanları koruyan da, insanların cezalarını öldükten sonra yeraltında çekmelerini sağlayan da Erlik'tir.

Altay destanlarından Er Samır Destanı'nda Er Samır avdan döndüğünde, yurdunu talan edilmiş olarak bulur. Olanları halkından öğrenir. Er Samır evine girdiğinde “*Ocaкта ateşi (oçokto odı) soğuyup kalmış/ Yatağı ise dağılıp kalmış/ Her şeyini toz basmış./ Demir sarayı sahipsiz kalmış...*”tır.¹⁰⁸⁷ Bu ifadelerdeki demir saray, destan kahramanının evi, ocağı anlamında kullanılmıştır. Sarayın demirden oluşu, ailenin, ocağın sağlamlığını sembolize etmektedir.

Altay destanlarında “at çakı” ifadesi de önemli bir yer işgal eder. Ancak, Altay Destanlarından Maaday Kara Destanı'nda da Türklerin mitik algılarındaki kozmik ağaç olan “Demir ağaç”; “At çakı ya da demir çakı” olarak ifade edilmiştir.

At çakı, Maaday-Kara Destanı'nda şöyle tasvir edilir:

“Kara katlar cakışı attu

¹⁰⁸⁵ A. Dağlı, a.g.m., s. 514.

¹⁰⁸⁶ İ. Dilek, a.g.m., ss. 46-65.

¹⁰⁸⁷ S. Kumartaşlıoğlu, a.g.t., s. 513.

Kara-Kaltar güzel atlı”

Kara-kaltar: Demirkırı donlu attır.”¹⁰⁸⁸

Görüldüğü üzere Altay destanları, Türk mitik algısındaki “Demir direk, demir ağaç ya da at çakı, demir saray, Erlik, Erlik’in yeraltındaki demir evi vb. mitolojik sembolleri Türklerin yaşantılarıyla birlikte anlatan ürünlerdir.

3.2.2.2. Başkurt-Edigey Destanı’nda Demir

Edigey Destanı’nın Başkurt nüshasında Edigey, dostu İsenbay’ın yanına geldiğinde, onun ölen çocuğunun üzerinde büyük bir bıçak görmüştür. Bu bıçak, Türklerde ölen kişinin üzerine ölünün şişini alması için konan bıçaktır. Ayrıca bıçağın ölüyü kötü ruhlardan koruduğuna da inanılır. Bu uygulama destanda şöyle anlatılmıştır:

“Kapıdan içeriye girince de

Yerde yatan çocuğun

Göğsünde büyük *bıçak* olduğunu

İsabay ile hanımının

Ağladığını görmüş de,

İdükey donup kalmış

Bir süre sessiz kalmış”¹⁰⁸⁹

3.2.2.3. Battal Gazi Destanı’nda Demir

Cafer Seyyid Battal Gazi, Abdülmenaf’ın sülalelerindenidir. Seyyid Zeyd’in torunu ve Seyyid Ali’nin oğlu Hüseyin Gazi’nin oğludur. Allah’ın Resulü’nün bahçesinin nuru, milletin ve dinin kemali ve efendisidir. O, bir kahraman ve cesurdur.¹⁰⁹⁰

Battal Gazi Destanı’nda Cafer-Battal Gazi’nin mücadelelerinde kullandığı silahlar, peygamberlerin silahlarıdır; başka bir söylemle Battal Gazi ve silahları gücünü Tanrı’dan almaktadır. Silahların demirden yapılmış olması da gücüne güç katmış ve silahlara kutsiyet kazandırmıştır. Öyle ki Battal Gazi’nin babasına daha o doğmadan bu kutsal unsurlar gönderilmiştir. Bu kısım destanda şöyle geçer:

“Battal Gazi’nin babası Hüseyin Gazi de bir yiğittir. Bu yiğitlerin kılıçları, süngüleri, zırhları onlarla bütünleşen unsurlardır. Nitekim Hüseyin Gazi av sırasında

¹⁰⁸⁸ Salahaddin Bekki, “Merkez Simgeçiliği ve At Çakı”, *Folklor/ Edebiyat*, (2003/3), S. 35, ss. 181-184.

¹⁰⁸⁹ Nezih Tatlıcan, *Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Baskurt-Kazak- Tatar) Mitoloji ve Tarihsellik*, Denizli, 2013, ss. 105-106.

¹⁰⁹⁰ Hasan Köksal, *Battal Gazi Destanı*, Ankara, 2007, s. 12.

kaçırdığı geyiğin arkasından bir mağaraya girer ve orada bir at ve eğere tutturulan bir bohça, bir *kılıç* ve bir *gürz* vardır. Hüseyin Gazi, mağarada atı sakinleştirmeye çalışırken gayipten bir ses duyar. O ses, ‘Sakin ol! Henüz vakit olmadı ki ben çıkayım. Seni Hak Teala Cafer’e verdi. O gelecek. Yeryüzünde gazâlar kılacak. Âlemi kara kâfirlerin baskısından kurtaracak. O yiğide teslim ol ve bağlan’ der. Hüseyin Gazi kılıcı çekip çıkarır. ‘Bu süngü Keyyus’un süngüsüdür.’ diye yazılıdır. Bohçayı açar ve bohçada Âdem peygamberin iki bölük saçı, Davud peygamberin zırhı, İshak peygamberin zırhı, Emirü’l mûmînin ve Hamza’nın silahı görür. Hüseyin Gazi düşünür bu Cafer kimdir, diye. Uyuduğunda düşünde bir pîr gelir ve şöyle der: ‘O yiğit senin oğlundur. Tüm Rum’u müslüman edecek. Öyle işler yapacak ki hiçbir pehlivan yapmamış olacak.’¹⁰⁹¹

Destanda Cafer, gezerken bir kalenin “demir kapısı”na rastlar. Bu demir kapıyı kopararak içeri girer ve kılıcıyla ateş yakar. Kılıcın ateş yakması, demirin olağanüstü özelliğine işaret etmektedir. Bu kısım şöyle anlatılmıştır:

“Cafer, on üç yaşına girdikten sonra silahşörlüğe heves eder. Ava gider. Gezilere çıkar. Bu gezilerden birinde Cafer, akşama kadar yol gider ve bir manastır görür. Bu manastır bir kale gibi, ak mermerden yapılmış ve *demirden bir kapısı* vardır.”¹⁰⁹² “Cafer, ‘Bu kaleden aşağıya inip ev ev yürür ve bir *demir kapıya* varır. Meğer burası zindandır. Seyyit, bu sözleri işitir ve ağlayarak ah eder. ‘İlahi! Yardım senden.’ diyerek demir kapıya yapıştırır ve kapıyı zorlayıp kütür kütür koparır. Zindanın içerisi karanlıktır. Çabucak kılıcıyla ateş yakar ve içeri girer.”¹⁰⁹³

Cafer, çok küçük yaşta savaşa kılıcını beline alarak ve “silah elbisesi”ni yani zırhını giyerek hazırlanmıştır. Bu hazırlık şöyle anlatılmıştır:

“Cafer, on dört yaşında bir kahraman olur. Savaş silahları üzerinde, dahhak *kılıcı* belinde savaşı. Civar beyleri ondan korkmaya başlarlar ve onun önünü almak için onunla savaşmak isterler. Cafer de Âşkar’ı eyerler ve Hamza’nın giydiği otuz altı parça savaş ve silah elbisesini eksiksiz kuşanır.”¹⁰⁹⁴

Destanda Battal’ın kılıcının, gizil güçlere sahip olduğuna vurgu vardır. Ayrıca Battal’ın kılıcının ateş yakması, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu eylem, hem demir kültürüyle, hem de ateş kültürüyle ilişkilidir. Battal’ın “Kılıçla ateş yakma” motifi bir başka yerde şöyle geçer:

“İstanbul beyi Tekfur Şah’la yaptığı mücadeleleri kazanır. Kâfir askerleri kaçmaya başlar. Battal ise Şemmas’ın arkasından gittiği sırada biraz av avlar ve bir su kenarına konar. Atını salıverir. Ondan sonra *kılıcıyla* ateş yakar.”¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹¹ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁹² H. Köksal, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁰⁹³ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰⁹⁴ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁰⁹⁵ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 56.

Destanda “kırk kula demir” verme motifine de yer verilmiştir. Bu motifin geçtiği kısım şöyledir:

“Battal ve Müslümanların kâfirlerle yaptıkları savaşlarda kılıçla bir hayli kâfir öldürürler.”¹⁰⁹⁶ “Battal, kâfirlerle yapılan bir mücadeleyi kaybedince yârenleri esir alınır. Onları kurtarabilmek için kâfir kılığında içlerine sızar. Kâfirlerden Sabah oğlu Kilab, Hayz ve kırk ruhbandan haber almak üzere adamlarını manastıra gönderir. Bu adamların öldüğünü söyleyen kişilere de atı üzerinden *kırk kula demir* verir. Gelenler Seyyit’i de o habersizken esir alıverirler. Seyyit’i tutarlar, bağlarlar ve zindana atarlar.”¹⁰⁹⁷

Destanda “Kırk kula demir”, kırk motifiyle birlikte ele alınmış ve hediye aracı olarak kullanılmıştır. Demirin hediye aracı olarak kullanılması, Türklerde demirin vergi olarak kullanılmasıyla benzer bir durumu teşkil etmektedir. Ayrıca bu motif, demirin Türkler için ne kadar önemli olduğunu başka uluslara da göstermektedir.

3.2.2.4. Danişmend Gazi Destanı’nda Demir

Destanın Danişmend Gazi’nin Artuki’yi Müslüman yaptığı ve Edip Efrumiye’yi aldığı bölümde, Danişmentle Artuki ve Efromiye’nin kâfirlere karşı kullandıkları silahlar, demirdendir. Bu silahların olağanüstü yönleri vardır. Destanda kahramanların kullandığı silahların geçtiği kısımlar şöyledir:

“Üçü bir yerden ummanlar gibi coştular.
Candan vazgeçip düşmana koştular.
Kimini *kılıçla* pare pare doğradılar.
Kellelerini uçurmak için uğradılar.
Kiminin *gürzle* kafası kabak gibi dağıldı
Şimşekler çaktı, yıldırımlar sağıldı.
Süngü ve *mızraktan* gövdeler döndü kalbura.
Kırılan askerlerin, atlarını çektiler *nalbura*.”¹⁰⁹⁸

Destanda, Melik Dânişmend kâfir Nestor’a seslenir. Bu seslenişte Nestor’un demir heykele benzer zırhından şöyle bahsedilir:

“Baştan ayağa *zırha* bürünmüştü
Atıyla o *demirden heykel* görünmüştü.

...

¹⁰⁹⁶ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁰⁹⁷ H. Köksal, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰⁹⁸ Mehmet Sert, Bekir Biçer; *Dânişmend Gâzi Destanı*, Ankara, 2007, ss. 35-36.

*Mızrağını eline almıştı
Hamle yaptı Melike öküzvâri.*¹⁰⁹⁹

Destanın birçok yerinde, Dânişmend'in yanındaki yiğitleriyle birlikte kâfirlere karşı yaptığı mücadeleler anlatılırken silahların özellikleri, Dânişmend'in onları kullanım şekli ve silahların mücadelelerdeki işlevinin anlatıldığı görülür. Destanın başka bir yerinde de Danişmend ve erlerinin Tokat Kalesi'ni fethinde zırhlanmaları ve silhlanmaları şöyle anlatılır:

“Dânişmend ve erleri, Tokat Kalesi'ni fethettikten sonra onun yanındaki tepe üzerinde bir minare gibi inşa edilen tapınağın fethine başlar. Bu tapınaktan da bir ejderha çıkar ve erlere saldırır. Danişmend o gün rüyasında, Abdü'l Vahhab Gazi'yi görür ve o, Dânişmend'e ejderhadan korkmaması gerektiğini, onun bir sihir olduğunu söyler. Bu sihre karşı Artuki'de bulunan bir duayı tapınağa karşı okuyup üfleyin, der. Sabah olduğunda gerekeni yapan Danişmend, yine erleriyle birlikte *zırhlanır, silahlanır* ve tapınağa yönelir.”

Kuşandı beline yepyeni bir *kılınc*
Gözü ateşti, göğsü dopdoluydu hınç.
Benzersiz bir *ok* kılıfını kuşandı
İçine, içine delen, ıslık çalan *oklar* döşendi.

...

*Gürzü, zırhları yer, ezerdi gövde
Kılıç kırar, gürz savar kalkan üste.
Bir eline de aldı delici mızrak
Değdiğini delerdi geçerdi tartarak.*¹¹⁰⁰

Destanın bu kısmında Danişmend'in gürzü, kılıcı, mızrağı ve zırhlarının delip geçiciliği ve keskinliğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu silahları kullananın da Danişmend gibi olağanüstü yetileri olan bir kahraman olması bir seçilmişlik göstergesidir.

3.2.2.5. Ergenekon Destanı'nda Demir

Ögel, bu destanın iki varyantı olduğundan bahseder. Göktürkler zamanında onların menşei ile ilgili olan ilk varyantta Göktürklerin nasıl soylarını devam ettirdiğinden şöyle bahsedilir:

“Lin memleketinin kralı Göktürkler'i mağlup eder ve bütün Göktürkleri kılıçtan geçirir. Sadece on yaşlarında bir çocuk kalır, bu

¹⁰⁹⁹ M. Sert, B. Biçer; *a.g.e.*, s. 44.

¹¹⁰⁰ M. Sert, B. Biçer; *a.g.e.*, s. 84.

çocuğun da ellerini ve ayaklarını keser, onu bataklığa bırakırlar. Çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda olup ona et vererek besler ve büyütür. Sonunda kurt, çocuğu kaçıracak bir mağaradan içeri girer. Orada on çocuk doğurur, dışarıdan kızları getirerek onları evlendirir. Aşına ailesi bu on boydan türer.”

Bu olayı anlatan aynı kaynaktan ‘*Onların oğulları ve torunları çoğaldılar... Hep birlikte mağaradan çıktılar... Juan Juan devletine tabi oldular.*’ şeklinde ifadeler de vardır.¹¹⁰¹

Ziya Gökalp, düşmanları olan Tatarlar tarafından kılıçtan geçirilen Türklerin soyunun İlhan’ın oğlu Kayan ve biraderzadesi Negüz ile devam ettiğini, bu erkeklerin nişanlıları olan iki kızla beraber dağa kaçtığını ve oradan bir yol bularak bir ovaya çıktıklarını ve burada çoğaldıklarını söyler. Destanda geçen hiç kapısı olmayan bu gizli yurdun adı “Ergenekon”dur. Ergenekon’dan çıkış yolu ise demirin eritilmesiyle mümkün olmuştur. Destanın devamı şöyledir:

“Burada her türlü yemişler, ağaçlar, faydalı hayvanlar, nebatlar ve madenler vardır. Bu iki nesilden doğan Türkler, dört yüz yıl burada kalırlar. Sonrasında buradan çıkmak ve düşmanlarından intikam almak isterler. Birgün maden arayan bir demirciye bir bozkurt görünür. Bozkurt, demirciye dağlar arasında bir yol gösterir. Yolun önünü bir kaya kapatır. Demirci, bu kayanın demir madeni olduğunu anlar. Bu kaya, Ergenekon’un demir kapısıdır. Demirci odunlar yığarak bu kayayı eritir. Yol açılınca önde Bozkurt olmak üzere Ergenekon’daki bütün Türkler demircinin davetiyle bu yoldan geçerler. Yeryüzüne çıkan tüm Türkler, düşmanlarından intikam alırlar. Bozkurt “Kutlu Maria” adlı bir prensle izdivaç ederek yeni Türk sülalesini vücuda getirir.”¹¹⁰²

Destanın ikinci varyantında ise kurdun girdiği mağara geniş bir ovaya çıkar ve Aşına sülalesi burada çoğalır. İlgili kısım şöyledir:

“Fakat artık oraya sığamazlar ve sonunda bir demirci, demir dağı eriterek onları dünyaya çıkarır. Öyle ki Güney Sibiry ve Altaylardaki pek çok anlatıda da, demir dağdaki halkları yenmek için ordu gönderildiğinden bahsedilir.”¹¹⁰³

Börtetine ise, Türkler’i Ergenekon’dan kurtaran, kurtla soymağından olan bir demircidir. M. Uraz’ın aktardığı destanın bir varyantına göre; Börtetine, Tibet prenslerinden bir hanın oğludur. Uraz, Ahmet Vefik Paşa’nın Şecere-i Türkîsi’nde Börtetine’nin soy ağacını şöyle aktarır:

“Kıyan ile Noğüz’ün evladı Ergenekon’da iken her cemaati bir sülale adını aldılar. Kıyan neslinden ‘Kurlas’ adlı bir adam vardı ki onun nesli bütün uruklarda çoğaldı. Onlara ‘Kurlas ili’ derler. Bu nesilden bir şahsı hükümdar ettiler. Adı malum değildir ve daima bu ‘Kurlas’tan hükümdar yaptılar. Halk Ergenekon’dan çıktıkları

¹¹⁰¹ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. I, ss. 20-21.

¹¹⁰² Ziya Gökalp, “Türk Mucizesi”, *Makaleler*, İstanbul, 1980, ss. 16-17.

¹¹⁰³ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. I, ss. 59-88.

sırada başlarında ‘Kurlas’ uyuğundan ‘Börtecine’ bulunuyordu. Onun ölümünde ‘Kusdil’ adındaki oğlunu onun yerine getirdiler. O da ölünce ‘Bicin Kıyan’, o da ölünce yerine oğlu ‘Kıçı Mergan’ geldi. Ondan sonra ‘Koçan Böre’ han oldu. Öldükten sonra ‘Yüke Budun’ yerine getirildi. O da ölünce ‘Sam Savcı’ seçildi. O da ölünce ‘Kalmaçu’ yerine geldi. Ondan sonra oğlu ‘*Timur Taş*’ı yerine getirdiler. Sonra ‘Minekli Hoca’ adındaki oğlunu, o da ölünce ‘Yıldız’ adındakini başa getirdiler. Yıldız’ın iki oğlu vardı. Birisi kendi oğlunun sağlığında öldü. Bunlardan birinden, ‘Duran Bayan’ adındaki oğlu, öbüründen de ‘Alanguva’ adlı kız kaldı. ‘Alanguva’yı büyük düğünle ‘Dubun Bayan’a verdiler.¹¹⁰⁴

Bu silsilede dikkati çeken husus, Demirci Börteçine’nin soyu hep hükümdarlarla devam eder ve bu hükümdarlardan biri de “Timur Taş”tır. “Timur” sözcüğü de etimolojik olarak incelendiğinde “Temür/ Demir” anlamında kullanılmıştır.

Destanda Börteçine’nin demir dağı erittiği bölüm şöyle geçer:

“Ben bir yer gördüm, orada bir *demir madeni* var. Sanıyorum ki bir kattır. Onu eritsek yol buluruz, dedi. Gidip orayı gördüler; demircinin sözünü uygun buldular.” Başka bir anlatışta; “Bir gün dişi bir kurt görmüşler. Bu kurdun oraya nereden geldiğini aramışlar, kurt kaçmış, arkasından gitmişler. Bakmışlar ki kurt bir delikten dışarı atladı. Deliğin yanına gittikleri zaman etrafında demir madeni olduğunu görmüşler. Burteçine’nin salığı üzerine; odun, kömür vergisi koydular. Hepsini vergisini ödedi. Bir sıra odun, bir sıra kömür üstüste *demir madenin*in olduğu yere kadar yığdılar. Deriden yetmiş körük yaptılar. Odunları ateşlediler, körüklemeye başladılar. Taşlar, demirler eridi. Ancak yüklü bir devenin geçeceği kadar yol açıldı. Mart’ın dokuzuncu günü oradan çıktılar, o gün bayram yaptılar. Burteçine eline kurt başlı bir bayrak aldı.”¹¹⁰⁵

Destadaki olayın anlatıldığı günü Türkler, millî bir bayram olarak “Nevruz Bayramı” adıyla kutlarlar. Türkler, hakanın kendine mahsus demir ocağında, bir demir parçasını sembolik olarak ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca önce han, demiri kıskaçla tutup örsün üstüne koyar ve ona altın çekiçe vurur. Sonra bütün beyler de aynı işlemi tekrarlar. Bu âyinden sonra da meserretli oyunlar, şetaetli koşular yapılır.¹¹⁰⁶

Ergenekon Destanı’nda demirden meydana gelmiş büyük dağlar ya da dağların içinde demir madenleri vardır. Bu dağlar, kurulan birçok demirci körüğüyle eritilir ve bir kurdun yol göstericiliğiyle Türk kavmi buldukları yerden dışarı çıkmayı başarır. Bu destanda demir motifi, demircinin ateşe hâkimiyeti yanında Demir Çağı’nın sona ereceğini de ifade ediyor olabilir. Nitekim “Demir Dağ”, eriyerek şekil değiştirir. Ayrıca Ergenekon Destanı’ndaki eritilen demir dağ motifi, Kûrân’ı Kerim’de geçen

¹¹⁰⁴ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 197.

¹¹⁰⁵ M. Uraz, *a.g.e.*, ss. 215-216.

¹¹⁰⁶ Z. Gökalp, *a.g.m.*, 1980, s. 17.

Zulkerneyn’le alakalı olan demir dağın eritilmesi olayıyla çok benzerlik göstermektedir. Ancak yine de bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir.

3.2.2.6. Gagavuz-Tepegöz Destanı’nda Demir

Türk kültüründe Tepegöz, mitolojik bir kahramandır ve tek gözlü bir devdir. Tepegözlerden söz eden birçok efsane, masal ve destan bulunmaktadır. Bunların en tanınmış “Basat’ın Depegözü Öldürdüğü Boy”dur.

Türk boylarında Basat’la Tepegöz hakkındaki anlatıda Basat, uykuya dalan Tepegöz’ün gözüne ocakta kızdırdığı şişi sokar ve onu kör eder. Tepegöz’le ilgili mitik anlatılardan biri olan “Mitolojik Tepegöz Masalı”nda da bu şiş ve demirle ilgili anlatılan kısım şöyle geçer:

“Tepegöz, Basat’a ‘Buradan bir yere çıkamayacaksın, artık benden kurtulamazsın. Şimdi ben yatıp uyuyacağım, sen bir keçiyi kes, şu büyük kazanda pişir, hazır olunca beni uyandır. Şu uzun *demiri* al, sivri ucuyla etin pişip pişmediğini kontrol et. Çok kuvvetli bir ateş yakıp çabuk pişir, çünkü ben çok acıktım, seni daha sonra yiyeceğim’ der. Ardından Tepegöz, hemen uykuya dalar. Basat da çabucak ateşi yakıp *demiri* ateşe sokmuş, ucu iyice kızarınca kadar beklemiş ve demiri alıp Tepegöz’ün o tek gözüne saplamış. Koyunların olduğu bölüme geçerek saklanmış. Tepegöz acıyla uyanıp, ‘Basat! Benden böyle kurtulamazsın, sabah olunca koyunları teker teker dışarı çıkarıp seni yakalayacağım’ diye çılgık çılgığa bağırılmış.”¹¹⁰⁷

Gözleri kör olan Basat’la Tepegöz’ün mücadelesi destan boyunca sürer.

Destandaki bu süreç anlatılırken Basat’ın Tepegöz’ü kılıçla öldürüşü şöyle anlatılır:

“Basat, mağaradan kaçınca Tepegöz onu kovalar ve yüzüğünü vererek *bıçakla* öldürmeye çalışır. Basat’ı tekrar öldürmek isteyen Tepegöz, bu işi gerçekleştiremeyince Basat’a *kılıcını* verir ve ondan başını kesmesini ister. Basat, Tepegöz’ün *kılıcını* alır ve bu *kılıçla* kafasını gövdesinden ayırır.”¹¹⁰⁸

“*Dev Adamın Oğlu*” adlı anlatıda Tepegöz’le devin mücadelesi anlatılırken “örs” le ilgili kullanılan ifade ise şöyledir:

“Kız, oğlanı dinliyor ve anlaştıkları gibi yapacağını söylüyor. Dev oğlu ormana gidiyor ve orada saklanıyor. Birden, Tepegöz’ün topuzunun uğuldamaya başladığını işitiyor. Tepegöz onu dört yüz *örs* yerden daha yukarıya atmış. Tepegöz eve gelmeden, öküzler kesilmiş, yemekler pişmiş.”¹¹⁰⁹

Değişik kültürlerde de Tepegöz, genellikle devin gözüne kızgın şiş sokmasıyla ve eritilmiş kurşun veya zift dökülerek kör edilmesiyle ortaya çıkar. Tepegöz anlatısının

¹¹⁰⁷ Nevzat Özkan, *Gagavuz Destanları-Tepegöz*, Ankara, 2007, s. 225.

¹¹⁰⁸ N. Özkan, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁰⁹ N. Özkan, *a.g.e.*, s. 223.

başka varyantlarında görülen üçüncü kardeş de ilk iki kardeşi, yani Tepegöz'ün eline geçirdiği insanları kurtarmak için, mağaraya gelir ve Tepegöz'ün gözüne zarar veren çocuğa yüzüğüyle *kılıcını* veya *bıçağını* vermek ister.¹¹¹⁰

3.2.2.7. Karaçay Malkar Nart Destanları'nda Demir

Kafkas mitolojisine göre; Nartlar, bugünkü Kafkasya halklarının ataları sayılan efsanevi bir kavimdir. Karaçay Malkar Nart Destanları'ndaki anlatılanlar da onların demiri bulan kavim olduğuna işaret eder. Demircileri de Demirci Debet'tir. Ufuk Tavkul, destandan hareketle demirci Debet'le ilgili şunları söylemiştir:

“Nartların *en usta demircileri olan Debet*, yeryüzüne, olağanüstü bir biçimde doğarak, mucizevî bir şekilde gelmiştir. Onun annesinin adı Akbiyçe, babası ise gökten inip Akbiyçe'yi hamile bırakan bir melektir. Destanlarda Debet'ten, Salımcı ulu Devet-Batır (Melek oğlu Devet-Batır) adıyla da bahsedilir. Debet'le ilgili başka bir tasvir de şöyledir: ‘Yer yarılıp doğduğunda onun vücudunun parçaları *çelikten*miş. O, demiri hamur gibi yoğurur, ham demiri çelik yaparmış. Nart askerlerine çok oklar yapmış, hatta okları Elbruz Dağı'nı aşarak kurşunları Karadeniz'e düşmüş.’”¹¹¹¹

Debet'in bu özelliklerinden anlaşılan onun soyunun Tanrı'dan geldiğidir. Destanlara göre Debet, demir madenini işlemek için Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir demircidir. Hatta bu vazifesinin ilk aşamasını, Kün Teyri'nin kustuğu taşların içinden demir madenini ayıklayarak gerçekleştirir. Destanda bu kısım şöyle anlatılmıştır:

“Kün Teyri ya da Kaynar Tenri, tüm tanrıların tanrısıymış. Öfkelendiği zaman yeri yakar, denizleri kurutmuş. Bir gün bulutlar Kün Teyri'yi kızdırmışlar. Yeryüzünü kaplayarak güneşin yeri ısıtmasını engellemişler. Kün Teyri, hiddetlenerek yeryüzüne kusmuş. İçinden kızgın taşlar, kıvılcımlar yeryüzüne yağmış. Yeryüzündeki madenler, altın, gümüş, işte onlardan olmuş. O zamanlarda dünyada “Nartlar” ve “Harralar” adlı iki grup insan yaşıyormuş. Harralar kızıl tüylü, her şeyi yiyen vahşi insanlarmış. Nartlara da zarar veriyorlarmış. Bir gün Nartların içinden Debet adında biri Kün Teyri'nin kustuğu taşların içinden *demiri* ayırıp silah yapmayı başarmış. Nartlar o silahlarla Harraları yeryüzünden yok etmişler.”

İşte Karaçay-Malkar Nart Destanları'nda Nartlara demiri tanıtan, demirciliği öğreten, onlara demirden silahlar yapan kahramanın adı Debet (Devet)'tir. Destandaki inanişe göre; Nartların demircisi Debet, demir döverken havaya uçuşan kıvılcımlar

¹¹¹⁰ N. Özkan, *a.g.e.*, s. 54.

¹¹¹¹ Ufuk Tavkul, “Karaçay-Malkar Nart Destan Kahramanlarından “Demirci Debet”, *Kırım Dergisi*, 2000, S. 8 (33), s. 25.

gökte parlar ve kayan yıldızları oluşturur. Nart Destanları'nda Debet'in demirciliği ve demirden aletleri yaparken demirin kıvılcımlarından yıldızların oluşumu da şöyle anlatılmıştır:

“Çok önceleri gökyüzünde hiç yıldız yokmuş. O devirlerde Nartlar, yeryüzündeki arslanlar, kaplanlar, “Emegen” adı verilen devler, cinler, hortlaklarla mücadele ediyorlar ve onlarla savaşıyorlarmış. Ağaçları devirip, kayaları dağlardan yuvarlayarak güçlerini deniyorlarmış. Bir gün Debet, Nartlarla kararlaştırıp Karmur Dağları'na gitmiş. O dağdaki bütün taşlardan toplayıp, avucuna alıp sıkıp deneyerek, en sonunda siyah renkli, ağır, parlak bir taşı sıktığında o taşın *demir damlalarının* aktığını görmüş. Kün Teyri, Debet için demir cevherini hamur gibi yumuşak kılmış. Debet, Nart ülkesine gelerek Nartlara *demir taşını* anlatmış ve Karmur Dağları'na giderek bütün taşları Nartlara taşıtmış. Sonra yerde büyük bir çukur açıp, eliyle o taşları sıkıp sıkıp demiri akıtarak yüksek bir *örs* yapmış. Aynı şekilde, *demir dövmek* için *çekiç* yapmış. Birbirleri ile boğuşan iki yilandan ilham alarak, kızgın demiri tutmak için *kıskaç* yapmış. Bizon derisinden körük yapıp ateşe üfleyerek kömür ateşini kızgın bir biçimde yakıp taşları ateşte eritmiş. İçinden demiri ayırdıktan sonra Nartlara *kılıçlar, oklar, savaş baltaları, kamalar* yapmış. Onları Kafkas Dağları'ndan çıkan bir kızıl pınarın suyunda çelikleştirmiş. O pınara, “Bora Pınarı” derlermiş. Debet, örs üzerinde demir döerken kıvılcımlar göğe sıçrayıp yapışarak yıldız olmuşlar. Karanlık geceler böylece ışımaya başlamış. Debet, yeryüzünde Nartların demirden silah ihtiyaçlarını karşılayınca artık yapacak iş bulamayıp sıkılmaya başlamış. ‘Ben işsiz-güçsüz yeryüzünde duramam’ deyip, kendisine kanatlı bir araba yaparak gökyüzüne uçup gitmiş. Debet, orada yaşayan gökyüzü insanları için hâlâ *demirden silahlar, eşyalar* yapıyormuş. Onun demir dövdüğü zamanlarda uçuşan kıvılcımlar, yeryüzünden kayan yıldızlar gibi görünüyormuş.”¹¹¹²

Destandaki Debet, Türklerin mitik algısındaki demirciyi her yönüyle ortaya koyan bir destan kahramanıdır. Kitab-ı Mukaddes’le Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan Hz. Davud’un demirciliği ile Debet’in demirciliğinin benzer yönleri çok fazladır. Öyle ki ilahi kaynaklı olarak yeryüzüne gelen demirci ya da demirci peygamber, Tanrı’nın yeryüzüne gönderdiği demiri işleyen, üreten ve yeryüzünde bu mesleğin tanınmasını sağlayan seçilmiş kişilerdir.

Nartlar, dev yaratıklar olan amansız düşmanları “*Emegenler*” karşısında savaşta başarısızlığa uğradıklarında, Nart yaşlıları, Demirci Debet’i bulurlar. Emegenleri yenebilecekleri bir *kılıç* yaptırmak için genç Nartlar’ı, Debet’in yaşadığı Elbruz Dağı’na gönderirler. Bu gençler, dağdaki Debet’i bulurlar ve ondan kılıç yapmasını isterler. Debet de bu kılıcı yapar. Karaçay-Malkar Nart Destanları’nda bahsedilen bu kılıç, diğer

¹¹¹² U. Tavkul, a.g.m., ss. 25-29.

Türk destanlarındaki gibi sihrî güçleri olan bir kılıçtır ve dağı ortadan ikiye ayırabilir. Kılıcın yapımı ve onunla ilgili mucizevî olaylar ise şöyle anlatılır:

“Emegenler Nartlarla savaşıyorlardı
 Emegenlerin kökünü nasıl kurutacakları üzerinde
 En sonunda bu karara varıyorlar
Demirci ustası Nart Debet’i bulun
 Şöyle bir kılıç yaptırın Debet’e:
 Ağırlığı bizon kadar olan
 Uzunluğu daha uzun dağ kanyonundan
 Genişliği ise daha geniş kızak yolundan

...Onu ararlarken, O mağarada onlar Nart’ı gördüler

Gördüler de, ona selam verdiler
 Baksalar ki: Kolları *demirden*
 Dişleri ise taşı bile kemire
 On parmağı tunç ile *çelikten*
 Her parmağının kenarı sapsarı
 O Debet’in bronz tırnakları
Demir kollarda varmış Nart gücü
 Kolaymış onun için kor parçalarını eline almak
 Elleri dayanıyorlar kızmış demire
 Vardır gücü *yanan demirleri* bükmeye
 Titretiyor yeri, hızlıca yürüse
 Yumruk yapıp o *demire* vursa
 Kıvılcımlar, yıldızlar uçuşuyorlar
 Sesinden emegenler kaçıyorlar
Demircinin var dev gibi vücudu
 Göğsü kaya gibi onun
 Ateşe koyup, *demiri* kızdırıp
 Yanan *demiri* eline alıp

Ağır yumruğu ile vuruyor
Keskin kılıç, yılan gibi uzuyor
 Uzanıp onu denize sokuyor
 Soğuyan *kılıç* sertleşiyor böylece
 Hazırdır iş görmeye hemen
Demirci, Nartlardan biraz geride durup
 Dağın dik zirvesine vurdu
 Onun başı, çok geçmeden dağıldı
 Muazzam dağ ikiye yarıldı
 Bu kılıç olsun Nartlara hediye
 Yıldırım gibi olsun kötü emegenlere!
 Deyip, *demirci*, *silahı* misafirlere uzattı
Demirci Debet'in yaptığı *kılıç* elimizde
 Artık düşman duramaz yolumuzda
 “Ömrün uzun olsun Debet!” deyip Nartlar
 Atlara binip, yola çıktılar.¹¹¹³

Nart Debet (Devet), destanın bu kısmında da mitolojik bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. Debet'in çıplak elleriyle kızgın demiri dövebilmesi ve ona istediği şekli verebilmesi çok önemlidir; çünkü bu özelliği onun tanrısallığını gösterir. Ayrıca o, demirden kılıçları, kalkanları ve zırhları da ilk defa yapan demircidir. İlk at nalını da o icat etmiştir. Bu icat sayesinde Nart savaşçıları atlarıyla uzak ülkeleri fethedebilmişlerdir.

Davut peygamberin Kûr'ân-ı Kerîm'de konu edildiği bazı âyetlerle Nart kahramanı Demirci Debet arasında büyük benzerlik vardır. Demirci Debet'in elleriyle kızgın demiri tutması, eritmesi ve demirden silah ve zırh yapması; Hz. Davud'un yaptıklarıyla aynıdır. Bilinen bir gerçektir ki, Asya'daki Türk boyları arasında Davut peygamber hâlâ demircilerin pirî kabul edilir. Örneğin Tarançı (Uygur) şamanları, bazı dualarında Davut peygamberi demircilerin kutsal hocası olarak tasvir eder ve ondan yardım dilerler. Kazak şamanlarının dualarında da Davut peygamber demiri ateşin yardımını olmadan döven bir pîr olarak tasvir edilir. U. Tavkul'un tespitlerine göre;

¹¹¹³ U. Tavkul, a.g.m., ss. 25-29.

“Karaçay-Malkar Nart Destanları”nda anlatılan Nart Demirci Debet’in taşıdığı özellikler, Kur’ân-ı Kerîm ve İslamî rivayetlerde anlatılan Davut peygamberin özellikleri ile benzeşmektedir. Her ikisi de demirci ustasıdır ve demiri ateş kullanmadan hamur gibi yoğurlar. Her ikisi de demirden silahları ve demir zırhı ilk icat eden kişidir. Her ikisi de kuşlarla ve dağlarla konuşabilmektedir. Demirci Debet ile Davut Peygamber arasındaki bu benzerlikler tesadüfle açıklanamaz. Hatta, Demirci Debet’in Hz. Davud’un değişime uğramış şekli olduğu dahi söylenebilir.”¹¹¹⁴

Maaday-Kara Destanı’ndaki evren tasarımında kozmik ağaç olarak simgelenen “at çakı”dan da bahsedilen kısımlara rastlanır. Kahramanın yaşadığı yer tasvir edilirken ay ve güneşe karşı süzülen Üç-Sümer dağdan, atlara geçit vermeyen kara deniz ile birlikte göğe kadar yükselen *demir çakı*da; aslında göğün direğidir.¹¹¹⁵ Bu ifadeler de Türklerin “demir direk”, “demir ağaç” ve “ demir çakı” algılarının destanda görülen şeklidir. Hatta destanda “*Demir kır donlu at*” ifadesine Köroğlu Destanı’nda rastlanmaktadır. Bu ifadedeki anlam; atın renginin demirin rengiyle özdeşleştirilmesinin yanı sıra atın üzerindeki demirden teşkilatın da ifade şeklidir.

3.2.2.8. Kazak-Alpamış Destanı’nda Demir

Türk kahramanı Alpamış, güçlü kuvvetlidir. Gençliğinde ok talimleri yaptığı için, ok atmada mahir bir kahraman olarak tanınır. Yumruğuyla kırk arşınlık *çelik sandığı* vurup parçalayacak bir güce sahiptir.¹¹¹⁶ İyi bir okçudur ve bir gün attığı okla Askara Dağı’nın tepesini uçurmuştur.¹¹¹⁷ Ona düşmanları, diğer Türk destanlarındaki kahramanlar gibi bir şey yapamazlar. Bu durum; “Ateş ettiler; ama kurşun işlemedi./ *Kılıç* çaldılar; ama *kılıç* kesmedi.”¹¹¹⁸ şeklinde anlatılır.

Alpamış’ın atı Şubar at, “demir ev”i tekmeler. Bu evle, hükümdarın sarayının etrafındaki bir ev, ya da sarayın kendisi kastediyor olabilir. Ancak, bu tekmeyle “demir ev” darmadağın olur ve göğe fırlatılır. Burada gök kaynaklı olan demirin tekrar göğe doğru atılması, demirin ait olduğu yere gönderilmesi şeklinde yorumlanabilir. Destanda bu olayın anlatıldığı bölüm şöyledir:

“Şu yeleğime kaç yıldır, terimin kokusu iyice sindi. Bu yeleği al da kıyafetinin içine giy; saçlarını topla ve bir dilenci kılığına bürünüp babanın etrafında dolaş, der.
Kız: ‘Peki’ deyip yeleği alıp giyer, saçını topuz yapıp divane kılığına bürünür ve

¹¹¹⁴ U. Tavkul, a.g.m., ss. 25-29.

¹¹¹⁵ S. Bekki, a.g.m., 2003, ss. 181-184.

¹¹¹⁶ Fikret Türkmen, Metin Arıkan; *Kazak Destanları-8/ Alpamış ve Kamran Batır*, Ankara, 2011, s. 57

¹¹¹⁷ M. Uraz, a.g.e., s. 128.

¹¹¹⁸ F. Türkmen, M. Arıkan; a.g.e., s. 93.

babasının sarayının etrafında dolaşmaya başlar. Rüzgârın estiği taraftan esmediği tarafa geçerken, Şubar at, ‘*demir evi*’ tekmeyle darmadağın edip göğe fırlatır. Onu gözetleyen Kalmuk bekçileri korkudan kaçırlar. Şubar at kışneyip dört nala koşarak gelir ve burnunu dilenci kızın koynuna sokup etrafında üç kez döndükten sonra durur. Padişah bunu görür ve ‘Deli dilenci, sen Alpamış’ın kendisi misin, yoksa mirasçısı mısın?’ der.’¹¹¹⁹

Destanda, Şubar atı ve Alpamış’ın silahlarıyla kıyafetlerini alan Karaközayım’ın zindana gidişi tasvir edilir. Bu tasvirde de Şubar’ın içinde bulunduğu bir “demir ev”den bahsedilir. Destanda “demir ev”, “demir zincir halat”, “demir ağ” ve Alpamış’ın silahlarının anlatıldığı bazı kısımlar şöyledir:

“Karaközayım çok mutlu olup,
Gamlı gönlü avunup,
Demir evin içinden,
Şubar’ı alıp çıkarıp,
İşte o sırada Şubar at,
Üç kez dönüp etrafında,
Burnunu soktu koynuna.
Sırtından başından okşayıp,
Muskasını taktı boynuna.
Alpamış’ın silahlarıyla giysilerini,
Aldı bağlayıp beline, asıp boynuna.
Artık binebileceği fikri,
Padişahın girdi aklına.
İki yıl besleyip tavına getireceği,
Düğünde binip beygeye gireceği”¹¹²⁰

Çıktı ortaya kudurup
İtelgi gibi yutkunup.
Kalkanını başının üstünde tutup,
Geldi *gürzünü* kaldırıp
Kendisinden başka kimse yokmuş gibi.¹¹²¹

¹¹¹⁹ F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 109.

¹¹²⁰ F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 110.

¹¹²¹ F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 114.

Destandan alınan aşağıdaki kısımda silahlar anlatılırken “Çelik gibi delikanlı” ifadesi de kullanılmıştır. Öyle ki bu ifadede delikanlı olan gencin sağlam ve güçlü oluşu anlatılmaya çalışılmıştır:

Kılıç deyse şak eder,
Silah deyse tak eder,
Çelik gibi delikanlı,
 Gün geçtikçe kini artıp,
 Bahadır bir savaş oyunu gösterdi.¹¹²²

Destanda Kalmuklar, savaş esnasında “demir zincir halat”la savunma yapmaya çalışmışlardır. Bu kısım şöyledir:

Öbür tarafına geçip
 İniverdi bir anda.
Zincir halat, demir ağ
 Dağılıverdi anında
 Ağırılığına dayanamayıp

Kahrolası Kalmuklar
 Bir çare bulmuşlardı
 Sadece bir patika bırakarak
 Şehri tamamen kuşatmışlar.
Demir zincir halatla
 Yakaladılar balayı¹¹²³

Niye doğru düzgün yürüyemezsin,
 Yavrumun arkasında
 Emanet olarak kalmış devesi?
 Sabır, canım, sabır!
Demirle kilitli,
 Jadiger’imin bileği.

¹¹²² F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 118.

¹¹²³ F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 120.

Kel Membet gidince Kambar'ın
 İçi üzüntüyle dolar,
 Yalnızlığı gelip aklına,
 Yüzü çiçek gibi solar.
 Ufak gözenekli, sağlam zırhını,
 Geçirip üstüne giyer,
Savaş silahlarını kuşanıp
 Sefer için hazırlanır,
 Parça parça *çelikten yapılmış tolgasını*,
 Başına giyer.¹¹²⁴

Kazak Alpamış Destanı'ndaki “demir ev”, “demir zincir halat”, “demir ağ”, “çelikten yapılmış tolga” vb. ifadeler için Türklerdeki demirle ilgili mitik algının yansımalarıdır, demek mümkündür.

3.2.2.9. Kazak-Mırkı Batır Destanı'nda Demir

Kazak destanlarından “Mırkı Batır Destanı”nda da diğer Türk destanlarında olduğu gibi, kahramanın demirden silahları vardır. “Kılıç çalmak” burada kılıçla savaşmak anlamında kullanılmıştır. Bu ifadenin geçtiği kısım şöyledir:

“Sıvanarak bir taraftan Mırkı girdi,
 Bir tarafı Şora yiğit imha etmektedir.
 Ne kadar kişi öldüğü belli değil,
 Dört Kalmuk bir Kazak'a *kılıç çaldı.*”¹¹²⁵

Destanda kılıç, hançer, ok, üzengi ve balta gibi kahramanın mücadelede kullandığı demir silahlardan bahsedilmektedir. Bu kısımlar şöyledir:

“Çok sevdiğin Biyşacığının,
 Kalmuk'tan eziyet çekerek,
 Kaburgaları söküldü.
Hançerle Kalmuk dilimledi.”¹¹²⁶

¹¹²⁴ F. Türkmen, M. Arıkan; *a.g.e.*, s. 220.

¹¹²⁵ Seyilbek Sakenov, Pakizat Avespayeva; *Kazak Destanları-6*, (çev. Oktay Selim Karaca), Ankara, 2009, s. 45.

¹¹²⁶ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 83.

“*Kılıcının bağlarını çözerek,
Hançerini yerleştirdi, keskince bileyerek.
Yay ve okları sırtındadır,
Dayanamıyordu, zor oturuyor gözleri yanarak.*”¹¹²⁷

“*Hançerini bilemiştir keskince,
Kılıcının bağını çözmüş, sallıyor.
Ondan artık canımız kurtulamaz,
Kaşları çok sert çatılmıştır.*”¹¹²⁸

“Korlıga dedi Mırkı’ya: “Neden geldin?”
Konuşmacı pek inandırıcı değildir.
“*Kılıcı düşman gittikten sonra boka vur,
Miskinleşip geldin ha, işe yaramaz.*”¹¹²⁹

“Ne var” diye hemen arkasına baktı ki,
Kaplan Korlıga’yı altına almış.
Üzeninin altından *baltayı* çıkararak,
Atının başını çevirip geri gitti.”¹¹³⁰

“Balta” ile “ay baltası” farklı özellikleri olan baltalardır. “Ay baltası” ağzı yarım daire şeklinde olan baltadır. Destandaki “Ay Baltası”ndan bahsedilen kısım şöyledir:

“Atı ürktüğünden yaklaşmayınca,
Mırkı atından inip yaya koştu.
Mırkı’ya, kaplan bir daha saldırdı,
Mırkı da *ay baltasını* hazırladı.”¹¹³¹

Destanda kılıç, yay, mızrak, zırh gibi saldırı ve savunma silahlarının yanında modern bir silah olan tüfekten de bahsedilmektedir. Ayrıca bu kısımda diğer silahlardan farklı olarak, zırh için “gömgök demir” şeklinde bir tasvir yapılmıştır. “Gömgök demir”

¹¹²⁷ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 109.

¹¹²⁸ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 113.

¹¹²⁹ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 115.

¹¹³⁰ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 125.

¹¹³¹ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 127.

ifadesiyle demirin çelikleşmiş şekli olan mavi renk kastedilmiştir. Burada çeliğin mavi rengiyle birlikte demirin kökenine de işaret edilmiş olması muhtemeldir. Destandaki bu kısımlar şöyledir:

Narbota gelmektedir, dağ gibi yüksek,
Zırhı, miğferi ve kalkanı var,
Gömgök demir kuşanmış, geliyordu.
 Yayının *demiri* çadır kadar,
Kılıcı üç kulak kadar görünüyor,
 İncecik çam ağacından *mızrağı* var,
 Bunda da *kılıç, tüfek*, elinde yayı var.
 Mırkı'yı görünce dev Narbota,
Mızrağını sıyrarak üzerine yürüdü.
Zırhını çıkararak çırıl çıplak oldu,
 Dostluk gönlünü ısıtıyor.
 Mırkı da *zırhı* alıp giyer,
 İkisinin kalbi bir oldu.
 Kendi zırhının her tarafı,
 Delik deşik olmuş, eskimişti.
 Bunun *zırhı* ise altı kat ve yenidir,
 Göğsü *çelikten* yapılıp, gümüşle süslenmiştir.
 Üzerindeki *zırhını* çıkarıp verdi,
 Dünya malını esirgeyecek birisi değildi.
 Belindeki keskin *kılıcını* da verir,
 “Ben bir başkasını bulurum, diye.”¹¹³²

Destanda demir silahların ganimet olarak paylaşımından bahsedilir. Türk destanlarında görülen bu duruma benzer örnekler, Türklerin demiri başka uluslara vergi olarak vermesi ya da hediye olarak göndermesidir. Silahların ganimet olarak gösterildiği kısımlar şöyledir:

“Kafası kesilse dahi,
 Kalmuklara itaat etmezler.
Zırhlarını vermemişti,

¹¹³² S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 109.

Yakaladıkları zaman Kalmuklar,
Yakasını içeriye doğru büküp
Kılıç, hançer ve mızraklarını,
Ganimet olarak paylaşmışlardı.”¹¹³³

“*Mızrağa* güvenmeyin, silah değildir,
Mızrakla kimse çarpışamaz.
Mızraklı, aybaltayla karşılaştığında,
Mızraklı, aybaltalının hakkından gelemez.
Kılıç ve *albaltayı* bedenine dokunduran,
Ne erkektir, ne yiğit.
Konuşarak birisiyle savaştığınızda,
Kadın gibi gevezelik etmeyiniz.
Sonra, atlarınızı da koruyunuz.”¹¹³⁴

Kazakların Alpamış Destanı’ndaki gibi Mırkı Batır Destanı’nda da “demir”den silahlar ve değişik nesnelere kullanılmıştır. Hatta “demir”le ilgili sözcüklerin geçtiği yerler küçümsenemeyecek kadar çoktur. Bu durum da Türkler için demirin ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

3.2.2.10. Kırgız-Kocacaş Destanı’nda Demir

Kocacaş Destanı’nda, destan kahramanı Kocacaş, köyünde kendinin ve ailesinin yaşamını sürdürebilmek için avcılıkla uğraşmaktadır. Destanda, avcılıkla uğraşan Kocacaş’ın başına gelen trajik olaylar anlatılır. Destanda Sur keçi ve Alabaş gibi hayvanlarla olan diyaloglar dikkat çekicidir. Destanda “Demir, demir tüfek, çuvaldız gibi demir” vb. motifler karşımıza çıkmaktadır.” Demir tüfek”le ilgili kısımlar şöyledir:

“Ağarmış *demir tüfeği,*
Gerçekten gördük ikimiz,
Bahsedilen meşhur avcı geldi diye.”¹¹³⁵

¹¹³³ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 209.

¹¹³⁴ S. Sakenov, P. Avespayeva; *a.g.e.*, s. 219.

¹¹³⁵ Abdıldacan Akmataliyev, Keneş Kırbayev; *Kırgız Destanları-3/ Kocacaş Destanı*, Ankara, 2007, s. 105.

“Hakkında hiçbir şey bilmiyorum,
O da boş *demir* atardı.
Hepinizde bir *tüfek*,
Gidiverirsiniz,
Nereye gidiyorsunuz?”¹¹³⁶

Destanda, yere düşen demirin toplanarak saklanması istenmektedir. Demir saklanmalıdır; çünkü zamanı gelince lazım olacaktır. Öyle ki bu ifadeler, demirin ne kadar değerli olduğunu ve topluma zamanı gelince fayda sağlayacağına işaret etmektedir. “Çuvaldız gibi demir” ifadesi de muhtemelen demirin çok kolay elde edilemediğine, dolayısıyla yine çok değerli olduğuna işaret etmektedir.

“Kayalıkta ölürüm diye
Ak Baran’ı atıyorum
Demiri düşerse yere
Toplayıp saklayıver
Sonunda lazım olur diye...
Çuvaldız gibi demiri
Arayıp durup Zulayka,
Zorla buluverdi, der.”¹¹³⁷

Destandaki bu ifadelerde demirin faydası ve değeri ön plandadır. Ayrıca destandaki zamanda demir tüfeğin kullanılması da ateşli silahların icat edildiği dönemlere denk gelmektedir.

3.2.2.11. Köroğlu Destanı’nda Demir

Köroğlu anlatmaları başlıca “Doğu” ve “Batı” olmak üzere, iki temel versiyon silsilesi etrafında toplanıp gelişmişlerdir. Batı kolunda başta Anadolu olmak üzere Azerbaycan ve Balkanlardaki Türk yerleşim sahalarıyla, Gürcü, Ermeni ve diğer Kafkasya kavimleri (Gagavuz Türkleri, Kırım, Azerbaycan) arasında mevcut olan anlatmalar vardır. Doğu versiyonlarında ise Türkmen, Özbek, Karakalpak, Tatar,

¹¹³⁶ A. Akmatliyev, K. Kırbayev; *a.g.e.*, s. 237.

¹¹³⁷ A. Akmatliyev, K. Kırbayev; *a.g.e.*, ss. 221-223.

Kazak, Kırgız, Uygur Türkleri, Sibirya Tobol Tatarları ve Orta Asya Arapları arasında Tacik ve Buhara Arapları arasındaki anlatımlar vardır.¹¹³⁸

Köroğlu'nun ilk adı Aydın'dır. Onun "Kırat" adlı bir atı vardır. Dağlar arasında intikam almak için bir kaleye yerleştikten sonra "Köroğlu" adını almıştır. Öyle ki Köroğlu'nun kırk yiğit askerinin yanı sıra güzel bir atı, keskin bir kılıcı, iyi bir yayı ve okları vardır.¹¹³⁹ Ancak destanda Köroğlu'nun atı yanında diğer kahramanların değişik nitelikte olan atları da vardır.

Köroğlu'nun Türkmen varyantında Hünkâr padişahın kötülüklerinin anlatıldığı kısımda diğer atların yanı sıra demir kır atlar da Türkmenlerin kaçışını kolaylaştırmıştır. Bu kaçışı anlatan ilgili kısım şöyledir:

"Hünkâr padişah, Cıgalı Bey'in gözlerini kör eder ve arkasından Cıgalı Bey'in ortanca oğlu Mümin'i öldürtür. Hünkâr padişahın kötülüklerinin devam edeceğini bir dostu sayesinde haber alan Cıgalı Bey, gelini Gülendâm, torunu Ruşen'i ve gözlerinin kör edilmesine sebep olan kısrağı da alarak oradan kaçır ve Üçgümmez Dağı'na yerleşir. Cıgalı Bey, bu kaçış anında Ruşen'e atlarla ilgili bilgiler ve değişik savaş taktikleri de öğretir. Kendilerini takip eden askerlerin atları al ise, Ruşen'e atını güneşe doğru, kara doru ise ağaçlıklara doğru, boz ise dağlara doğru, *demir kır ise kumluğa doğru sürmesini* söyler ve neticede takip eden askerlerden kurtulurlar."¹¹⁴⁰

Bu kaçış olayında Türkmenlerin atlarla ilişkisi, atların renkleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Burada atların renkleri, yol gösterici olmuştur. Türkmenlerin kendilerine yol gösteren atlardan birinin özelliğinin "demir kır" olması önemlidir. Demirin rengi mavidir ve maviyle kır renk özdeşleştirilmiştir. Ruşen'in atlarından "demir kırın kumluğa sürülmesi", muhtemelen atın hareket kabiliyetinin kumlukta daha rahat olmasıyla alakalıdır. Demirdeki mineraller, topraktan gelmiştir ve demirin çelikleştirilmesinde de yer yer demir kumu kullanılmıştır.

Ayrıca Türk tarihinde ordunun oluşumunda atların çeşitli işlevleri vardır. Milattan yüz doksan dokuz sene önce "Hiyong-Nu" Türk devletinin hükümdarı Mete, Çin İmparatoru'nun karargâhını dört yüz bin süvari askerle kuşattı. Mete, bu askeri, dört tugaya ayırmıştı. Her biri dört yöne serpiştirilmiş olan bu dört süvari tugayı Türk mantığına göre oluşmuştu: Doğu yönündeki süvarilerin atları Gök (Bakla Kır), güney

¹¹³⁸ Mustafa Arslan, *Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), İzmir, 1997, s. 22.; bk. Fikret Türkmen, "Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşe Meselesi", *EÜTDEAD*, S. IV, İzmir, 1985, ss. 9-19.

¹¹³⁹ N. Özkan, *a.g.e.*, s. 182.

¹¹⁴⁰ M. Arslan, *a.g.t.*, s. 293.

yönündeki süvarilerin atları Kula (Açık Sarı), batı yönündeki süvarilerin atları Kır (Beyaz), kuzey yönündeki süvarilerin atları Yağız (Siyah) renklerden seçilmiştir.¹¹⁴¹

Köroğlu'nun Türkiye varyantındaki "Göroğlu'nun Ortaya Çıkması" bölümünde "demir kır"la ilgili kısımda demir kır at, saf kır ata göre daha yavaştır. Demir kır atın yönü yine kumluk, diğer bir söylemle çöldür. Destanda ilgili kısım şöyle geçmektedir:

"Göroğlu atının yönünü dağa doğru çevirip sürdü. Bir müddet daha gittikten sonra Cıgali Beğ yine sordu: 'Oğlum arkaya bak gelenler var mı?' Göroğlu: 'Dede, boz at da kaldı. Fakat şimdi de atının rengi *demir kır* olan biri hızla sürüp geliyor.' Cıgali Bey: 'Atın rengi saf kır olmasın?' Göroğlu: 'Hayır dede, *demir kır!*' Cıgali Bey: 'Saf kır değilse iyi, bizim peşimizden gelmek *demir kırın* ne haddine! Sen atını çöle, kumluğa sür, onun toynağı bizimkiyle denk değildir. Toza dumana bulaşır kalır, sür oğlum!' der."¹¹⁴²

"Demir kır at"ın kumluğa, çöl olan bölgeye sürülmesi, aslında Türklerin Asya'daki yaşam alanlarına işaret etmektedir. Nitekim Asya, özellikle Orta Asya geniş bozkırlardan oluşmaktadır.

M. Ekici, "Türk destanlarında kahramanların kılıcı, mızrağı ve diğer savaş aletlerinin askerî bir onur ve gelenek sembolü" olduğunu söyler. O'na göre medeniyet tiplerini belirleyen unsurlar arasında eşya ve aletler çok önemlidir. Köroğlu Destanı'nda da Köroğlu'na ait kılıç, mızrak ve diğer savaş aletleri olağanüstü bir şekilde anlatılmıştır.¹¹⁴³

İlk Türkler, demirin meteor olarak gökten geldiğine inanmışlardır. Köroğlu'nun doğaüstü niteliklerine sahip kılıcının göktaşından yapılması da buna işaretir. Türkler, üzerlerinde taşıdığı demirden bir nesnenin kendilerini kötü ruhlardan, nazardan ve çeşitli doğa olaylarından koruduklarına inanırlar. Bu inanış da demirin meteor kaynaklı oluşuyla ilişkilidir.

Köroğlu'nun Batı/ Azeri versiyonunda, Ali kişi gökten düşen yıldırım taşı kılıç yapar. Destanda gök ya da meteor kaynaklı demir ve bu demirden yapılan kılıçla ilgili kısım şöyle geçmektedir:

"Rövşen daha küçükken çayırlar arasında parlayan bir taş bulmuş ve babasına vermiştir. Ali Kişi bu taşın '*gökten düşmüş bir yıldırım taşı*' olduğunu anlayıp saklamıştır. Rövşen'in atı hazır olduktan sonra Ali Kişi bu yıldırım taşı alıp bir *kılıç ustasına* götürür ve taştan bir 'biz' (ayar taşı) yapmasını ister. Usta kılıcı *örsün* üstüne koyar, bu taşın yumuşak bir şey olduğunu görür ve bu taştan kılıcı yapar; ancak kılıcın

¹¹⁴¹ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 2005, s. 30.

¹¹⁴² M. Arslan, *a.g.t.*, s. 14. (Tezin "Türkiye Varyantı" kısmındaki sayfa numaraları esas alınmıştır.)

¹¹⁴³ Metin Ekici, *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara, 2004, s. 172.

eşsiz bir şey olduğunu anlayıp Ali Kişi'ye vermek istemez. Ali Kişi kılıcını almaya geldiğinde usta ona başka bir kılıç verir. Ali Kişi ustanın verdiği kılıcı bizle kırar ve kendi kılıcını ister. Çaresiz kalan usta da ona eşsiz kılıcı verir.”¹¹⁴⁴

Yukarıda da değindiğimiz üzere destandaki kılıçla ilgili bu kısım, demirin göksel olduğuna işaret etmektedir. Anlatıya göre, demirin yeryüzüne indirilişi kadar, onun saklanış şekli de önemlidir. Köroğlu'nun Türkiye versiyonundaki anlatımında da bu taş yıldırım taşıdır; yine gökseldir; ancak demirden değil elmadır. Kılıcı yapan usta kılıççıdır. Göktaşından yapılan ve kılıççının elinden çıkan bu kılıç da özel bir kılıçtır. Destandaki kılıcın özel, ustasının seçilmiş olması da aslında demirin tanrısal kökenine işaret etmektedir.¹¹⁴⁵

Köroğlu Destanı'nın birçok yerinde Köroğlu'nun kullandığı zırh, süngü, mızrak ve kalkanları anlatan kısımlara rastlanır. Bu kısımlardan bir yer şöyledir:

“Ay ve güneş gibi gelse ikisi pınara,
Binmiş duruyor bir yiğit, sümbül gibi bir buraka,
Üzerindeki *zırh* siyah, hepsi asil,
Parlayan süngü, *kılıç* kabında.

...

Çelik süngü güneşle gülen parlayıp
Eyer, takım altınla bezendirilip,
Atı, başını eğip, ağızlığını çiğnediği zaman,
Silahları duruyordu güneşle parlayıp.

...

Çelik kalkan duruyor omzunda asılmış,
Gümüş yay, sarca masak asınmış,
Hançer, sapı ağır, şakpar yerli yerinde,
Genç yiğide yakışıyor yeşilden.”¹¹⁴⁶

Destanda Köroğlu, dedesine söylediği bir türküde *düğürme/ eğri kılıçtan* ve düşmana *kılıç çalmaktan* şöyle bahseder:

“Kıyamet agmalı, nâme üstümde
Kerametli Bedev Kırat altımda,

¹¹⁴⁴ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, ss. 127-337.

¹¹⁴⁵ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 352.

¹¹⁴⁶ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 242.

Pirin veren *düğürme kılıç* destimde,
Düşmana *kılıcın çal* Cığalı oğlu.”¹¹⁴⁷

Görülen o ki, Köroğlu Destanı’nda kılıç, hammaddesi ve yapım şekliyle çok özel bir konumdadır. Kılıcın yanında diğer silahlar da hem Köroğlu’na hem de diğer destan kahramanlarına yardımcı olan unsurlardır. Bu kılıcı ve diğer silahları kullanan Köroğlu da daha önce söylendiği gibi seçilmiş bir kişidir. M. Emin Bars’a göre bu seçilmişlik şöyledir:

“Köroğlu Destanı’ndaki seçilmişlik, ‘*Köroğlu, atını ararken yorgunluktan bir ağaç dibinde uykuya dalar. Uykusunda Köroğlu’na Şir-i Hüda tarafından atı ile birlikte kılıç da verilir.*’ ifadeleriyle anlatılır. Öyle ki, Şir-i Hüda, Hz. Ali için kullanılan bir sıfattır. Hz. Ali, İslam tarihinde en iyi savaşçılardan biri olarak bilinir. Hatta bu cesaretinden ötürü onun için “Allah’ın Kılıcı” tabiri de kullanılır. Köroğlu’na Hz. Ali tarafından kılıcın verilmesi, kılıca kutsallık kazandırmıştır. Olağanüstü silahlar ancak onu hak edecek, onu kullanabilecek kahramanlara yakışır. Bu nedenle Köroğlu da ok, yay, mızrak, zırh, kalkan gibi silah ve teçhizatların en iyilerini alır. Sahip olduğu silahlar sayesinde iyi bir ata ve gerekli silahlara sahip olan Köroğlu’nun intikamının alınması için ortada hiçbir engel yoktur.”¹¹⁴⁸

Köroğlu, destanda yiğitliğe adım atarken de, sonrasındaki kahramanlık süreçlerinde de hep silahlarla sınanmıştır. Hatta o; kılıç, kalkan, ok vb. silahlarla bütünleşmiş bir kahramandır. Örneğin, İsfahan ve Nisbicihin denilen memleketteki dört ustadan üç yılda yaptıkları gümüş, altın, mercan ve akuttan yayı almaya giden Köroğlu, *keymir oku* yaya koyarak hedefe nişanlar. Ustalar ona oku ve yayı alabilmesi için yedi kat hedeften geçirme şartı koymuşlardır. Ok, yedi kat hedefi delip geçer ve *kalenin demir kapısına* saplanır. Ustalar da yayı karşılıksız olarak Köroğlu’na verirler. Köroğlu, İsfahan’da geri kalan tüm *silahını* ve teçhizatını Abdullah Derviş sayesinde tamamlar. Bu silahlar içinde, altın yakalı *zırh*, *kalkan*, *düğürme kılıç*, *aybalta*, altın desenli *kazma* vb. eski kahramanların kullandıkları silahlar da bulunmaktadır.¹¹⁴⁹

Destanda Köroğlu’nun nasıl usta silah kullanıcısı olduğu şöyle dile getirilmiştir:

“Deli Hasan ile Köroğlu dövüşmeye başlarlar. Kılıçlarını çekip birbirlerine hücum ederler. *Kılıçtan* memnun kalmayıp emuda (küçük kalkan) el attılar. Emud işe yaramayınca güreştiler.” Doğu Türkistan (Uygur) varyantından alınan bir bölümde ise

¹¹⁴⁷ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 172.

¹¹⁴⁸ Mehmet Emin Bars, “Köroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/ 2 Spring, 2008, ss. 174-177.

¹¹⁴⁹ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, ss. 172-177.

çelik oklar ve mızrak vardır. Bu silahlar, Köroğlu'nun hazırlık taliminin silahlarıdır. “Göroğlu on bir yaşına geldiğinde Leyli Kır adındaki atı ile dışarıda dolaşmaya başlar. At üstüneyken adamları çekip almayı, dövüşmeyi, üç batman uzunluğundaki *çelik okları* ile kimsenin geremediği yaylarla göğe atmayı öğrenir. *Ok atma* ve *mızrak* kullanmadaki ustalığı ile kısa zamanda meşhur olur.”¹¹⁵⁰

Köroğlu Destanı'nda önemli olan bir diğer husus da, destanın Anadolu anlatmalarında, Erhasan isimli demircinin, genellikle bir demircinin oğlu olarak anlatılmasıdır. Anlatmalarda Köroğlu Erhasan'ı yanına alır ve evlâtlık edinir. M. Arslan “Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme” adlı çalışmasında Erhasan'la ilgili tespitlerini şöyle dile getirmiştir:

“Bir demircinin oğlu olan Erhasan, Köroğlu gibi bir Türkmen'dir. Köroğlu Destanı'nın Anadolu anlatmalarında olaylar, merkezî kahraman durumunda olan Erhasan ya da Hasan Bey'in etrafında gelişir. Âşık olduğu Gülayım'ı bulmak için tek başına sefere çıkan ve mücadele eden Erhasan; kahramanlığı, yiğitliği ve cesareti ile aktif bir tip özelliği gösterir.”¹¹⁵¹

Köroğlu Destanı'nın bir rivayetinden yola çıkarak araştırmacı Karriev, Köroğlu'nun oğlunun “Erkati (demir)” lakaplı “Aşot” olduğunu söyler. O'na göre Aşot, kardeşi Ebbaz'la birlikte altı yüz kadar asker toplayıp Aravityanlılarla savaşmış ve Bagrevand, Şiran, Kunar, Tiflis yakınlarındaki Taşir, Agaztev ve Arşaruna civarında çoğunu yok etmiştir.¹¹⁵² Köroğlu Destanı'yla ilgili bu anlatmada “demir” anlamına gelen “Erkati” sözcüğünün kullanılması da rastlantı olmamalıdır. Köroğlu'nun oğluna unvan olarak verilen bu sözcük, hem Köroğlu'nun demircilikle ilgisine, hem de demirin hafızalardaki önemine işaret etmektedir.

¹¹⁵⁰ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 126.

¹¹⁵¹ M. Arslan, *a.g.t.*, s. 348.

¹¹⁵² **Erkati (demir) lakaplı Aşot**'la ilgili B. A. Karriev'in 1968'de yayınlanan “*Epiçeskie Skazaniya o Ker-oglu Tyurko Yazıçını Narodov*” adlı eserinde verdiği bilgi şöyledir: “İ. Şopen'in, bir seyahati sırasında yanında bulunan 'Omır' adlı bir 'Tatar' âşığın anlattığı 'Köroğlu' rivayetine dayanarak Köroğlu'yla ilgili bazı gerçekler vardır. 'Köroğlu harf harf çevrildiğinde bir körün oğlu demektir. Bu ünlü haydut için yazılmış çeşitli türlerdeki rivayetler dışında, tarih kitaplarında bu konuyla ilgili hiçbir şey yoktur. Çamcan, 'Ermeni Tarihi' adlı eserinde, gönüllü olarak 'Aderbinca'n emiri Yusuf'un eline teslim eden Kral Sumbat-Bogration'un 914 yılında Dvin şehrinde, doğu halklarının geleneğine uygun olarak gözleri kör edilerek idam edildiğini anlatır. Köroğlu'nun oğlu **Erkati (demir) lakaplı Aşot**, kardeşi Ebbaz'la birlikte 600 kadar asker toplayıp Aravityanlılar'la savaşmış ve Bagrevand, Şiran, Kunar, Tiflis yakınlarındaki Taşir, Agaztev ve Arşaruna civarında çoğunu yok etmiştir. Aravityan ve Ermenilerden Tatarlara geçen menkıbelerdeki Aşot'un kahramanlıkları, Köroğlu ile ilgili hikâyelerin temelini oluşturmuştur. Bazı araştırmacılar bu ünlü haydutun Timur hanedanlığı yıkıldıktan sonra Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasındaki iç çatışmalardan yararlanarak saldırılar yapan bir Tatar olduğunu düşünüyorlar.” bk. M. Arslan, *a.g.t.*, s. 248.¹¹⁵²

Arslan'ın çalışmasındaki 1971 yılında Kars'ta Kamber Özcan'dan derlenen bir Köroğlu anlatmasında, Ali Kişi'nin gözlerinin demirle dağlanması olayı şu şekilde anlatılmıştır:

“Ruşen'in babası Ali Kişi, Revan şehrinin hâkimi Hasan Han'ın yanında seyis olarak çalışmaktadır. Ali Kişi, bir gün Aygır Gölü'nün kenarında Hasan Han'ın atlarını otlatırken gölden efsanevî iki at çıkar ve sürüden iki atla çiftleşir. Bunlardan biri kır, diğeri doru iki tay doğar. Bir gün komşu hanlardan biri, Hasan Han'ı ziyarete gelir, Hasan Han'dan iki iyi at ister. Hasan Han, Ali Kişi'yi görevlendirir ve sürüyü beklemesini ister. Fakat Ali Kişi, sürüyü otlatmaya gönderir, sadece iki tayı bekletir. Hasan Han ile misafiri, zayıf, bakımsız olan iki tayı görürler. Misafir han tayları beğenmez, üstelik Hasan Han ile alay eder. Gururu kırılan Hasan Han, Ali Kişi'nin gözlerini kızgın demirle dağlatarak cezalandırır ve taylarla beraber evine gönderir.”¹¹⁵³

Bibican'la Göroğlu arasında geçen atışmada Bibican, “*Ey koçyiğit, sen buralarda çok durma, bizim muhafızlar seni görürlerse öldürürler. Şimdi git buradan demir donlu*”; deyip Göroğlu'na karşı bir şiir söyler. Göroğlu da “*Almadan gitmez demir donlu bu yerden*” diyerek cevap verir. “Demir donlu” olan Köroğlu'nun bu tasvirinde üstündeki demir zırh ve silahlar kastedilmiştir. Bu dörtlükler şöyledir:

“Bibican: Haber ver ey yiğit, nerden gelirsin,

Git, git şimdi *demir donlu* bu yerden.

Hangi ilden, hangi ulustan olursun,

Git, git şimdi *demir donlu* bu yerden.

Göroğlu: Beni sorsan, geldim Çandibil'inden

Almadan gitmez, *demir donlu* bu yerden,

Aslım beyan etsem Türkmen ilinden,

Almadan gitmez, *demir donlu* bu yerden.”¹¹⁵⁴

Köroğlu, Daniyar'ın kızını kaçıtır. Bunun üzerine kendisinin arkasından gelerek bağırarak Daniyar'a bazı şeyler söyler. Bu sözlerde “demir elbise”den bahsedilir. “Demir elbise” ise zırhtır. Aslında destanda “demir donlu” ifadesiyle “demir elbise” ifadesi aynı anlamdadır.” Demir elbise”den bahseden kısım şöyledir:

“Kendini büyük görenler,

Şahın sayesinde bakılanlar

Demir elbise giyenler

Gelin erler birer birer.”¹¹⁵⁵

¹¹⁵³ M. Arslan, *a.g.t.*, s. 292.

¹¹⁵⁴ M. Arslan, *a.g.t.*, ss. 77-370.

Demirin ateşle olan ilişkisi, Köroğlu Destanı'nda da görülür. Köroğlu, yiğitlerle olan konuşmaları esnasında onlara söylediği türküsünde “keskin kılıç”ı yanan ateşe benzetir. Destandaki bu kısım şöyledir:

“Yiğidin muradı adtır
Adı korumak devlettir,
Keskin kılıç yanar odtur,
Oda özün vuran yörsün.”¹¹⁵⁶

Kılıcın yanan ateşle ilişkilendirilmesinin nedeni, demirin işlenip çelikleştirilmesiyle kılıcın ortaya çıkmasıdır. Bu işlemlerde ateş, vazgeçilmez unsurdur. Ayrıca *kılıcın* keskinliği ve öldürücülüğü de arkasından keder ve elemi getirir. Bu keder de yanan ateş gibidir.

Köroğlu'nun Türkiye varyantının “Ayvaz ile Kırat” bölümünde atın, yönünün Demir Kazık'a çevrilerek sürülmesinden bahsedilmektedir. İlgili kısım şöyledir:

“Sakı; - Ey Ayvaz can, Göroğlu'nun nesline acı çekmek olsa da ölmek yoktur, inşallah iki günün kaldı. İlk gün kuşluk vakti büyücü gelip senden haber alır. Sen bunca dayanmışsın, iki gün daha gayret et, üzülme! Büyücü senden haber sorup izin verir. Sadece sen hiç gönüle degecek söz söyleme, bunu iyice aklına koy! Kırat senden de beter acılar çekiyor. Boyuna sarılan ipler etinden geçmiş, kemiklerine ulaşmış. Sana Kırat'ı gösterdiklerinde sen, ‘Aferin, çok iyi seyismişsin’ deyip, hoş sözler söyle. Ertesi gün büyücü, senden haber almak ister, senin hakkında soru sorduğunda, ‘Bana, hepimiz çok iyi hizmet ettiniz.’ diye söylersin. İzin verilince, ‘Çok sağ olun!’ deyip yönünü *Demir Kazık'a* çevirip, atını sürüp git. O gidişle bir dağın üstünden geçersin, orada, önceden koyunların yattığı gübreli bir yer vardır. Kırat, oraya bastığı anda yürümeye yaramaz, oraya yıkılır yatar. Gübrelerden yemeye başlar, sen ona hiç aldırış etme, üzülme! dedi.”¹¹⁵⁷

Destanın bu kısmında geçen “Yönünü *Demir Kazık'a* çevirip, atını sürüp git.” ifadesi, Türklerin mitik algısındaki dünyanın ortasındaki “demir direk”e yönelik kullanılmıştır.

Köroğlu'nun Türkiye varyantının “Kocakarı” bölümünde de bir yaşlı kadının kırışıkları “demircinin körüğü”ne benzetilmiştir. Türklerde “demir” ve “demirci” kavramları, o kadar yerleşmiş kavramlardır ki destanda bu durumun yansımaları benzetme unsuru olarak kendini göstermiştir. Destanda bu kısım şöyledir:

¹¹⁵⁵ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 322.

¹¹⁵⁶ M. Ekici, *a.g.e.*, 2004, s. 185.

¹¹⁵⁷ M. Arslan, *a.g.t.*, s. 359.

“Göroğlu, ertesi gün yiğitleriyle birlikte sınırları kontrol ederek, geçen kervanın izlerini takip edip gelirken, çabalayıp, ağlayıp, inleyerek rol yapan yaşlı kadına rastladı. Yaşlı kadının görünüşü Göroğlu’nu tiksindirmişti. Aslında tiksiniilmeyecek gibi değildi. Onun ağzı oyulmuş ocak, burnu uzatıp yatırılan kürek, saçları uyuşuk kır kulağın yelesi, gözleri bulanık su, yüzündeki kırışıklıklar *demircinin körüğü* gibiydi. İki büküm yatan kocakarı, insanın rüyasına girse yürek yarardı.”¹¹⁵⁸

Köroğlu’nun Türkiye varyantında “Göroğlu Beğ ile Davut Serdar” bölümünde “demir kale” ifadesi sağlam, akıllı ve lider oluşu karşılayan bir ifadedir. Anlatıdaki ilgili kısım şöyledir:

“Göroğlu ile Aysultan birlikte, ‘Şimdi Gürcistan halkının serdarı kim olsun?’ diye düşünüyorlardı. Aysultan; ‘Ey Göroğlu Beğ, bunu çoğunluğa sormak iyi olur. Biz şimdi Çandibil’e gideriz, sonra bunların halinden her zaman haber alamayız. Bunun için, onlara önderlik edelim, kendilerine *demir kale* olacak adamı kendileri bulsunlar. Kendilerine layık kahramanları onlar daha iyi biliyorlardır.’ dedi. Gizli gelen düşman, cana beladır/ Akıllılık dışı *demir kaledir*/ Adamın kötüsü içi aladır/ Onlar ile adım atıcı olmayın.”¹¹⁵⁹

Destan’da Köroğlu’nun “Zari” isminde padişahın elinden zorla aldığı bir oğulluğu vardır. Bu oğulluk için yapılan mücadeleler anlatılır. Zari’yi evine getiren Köroğlu’na savaş açılır; ancak savaşı kırk yiğidiyle Köroğlu kazanır. Bu mücadeleler esnasında çok sayıda demirden top, tüfek, kement, topuz vb. kullanılır. Destanda bu demirden nesnelere kullanıldığı bazı bölümlerden örnekler şöyledir:

“Ayvaz, seni çaldım kasap babandan.

Ben bir Köroğlu’yum, ormanda gezerdim.

Demir topuzluyla kelle ezerdim.

İner alçaklardan düşman beklerdim.”

...

“Allah, Allah!” dedi, saldı Köroğlu.

“Yallah, Yallah!” dedi, kaçtı Ermeni.

Kılıç sapıyla çarptı Ermeni.

Kimsem yoktu Balkan’da, yalnız gezerdim.

Demir topuzla kelle ezerdim.”¹¹⁶⁰

Sonuç olarak Köroğlu Destanı’nda demir, meteor ya da gök kaynaklı bir unsur olarak silah şekliyle kullanılmıştır. Günlük hayatta da soyut anlamları karşılayacak

¹¹⁵⁸ M. Arslan, *a.g.t.*, s. 375.

¹¹⁵⁹ M. Arslan, *a.g.t.*, ss. 609-647.

¹¹⁶⁰ N. Özkan, *a.g.e.*, ss. 202-203.

şekilde benzetme unsuru olmuştur. Ayrıca destanda Demir Kazık Yıldızı'nın yön göstericiliği ve demir kır atın hareketliliğide “demir” le anlam kazanmıştır.

Destanlar kültürel belleklerin yansımasıdır ve kültürün canlılığını koruyucu anlatılardır. Köroğlu Destanı da ateş, kır at ve yıldızın demirle sembolleştirilerek Türk mitik algısını yansıtan en önemli Türk destanlarından. Demirin gök kaynaklı oluşundan silah olarak kullanılmasına değin demirin her yönünün motif olarak işleyen bu destan, Türk kültürünün canlılığını korumaktadır.

3.2.2.12. Manas Destanı'nda Demir

Manas Destanı'ndaki Bok Murun'un babasının ölü aşı için davet ettiği hanların içinde “Temir Bala” isimli bir han vardır. Temir Han, zengin bir insandır. Bu hanın adının “temir” olması dikkat çekicidir. Bok Murun, bu yemek için yapılan hazırlığın çok geniş bir coğrafyaya yayıldığından bahsederken “*Temirik Dağı'nı basarım.*” ifadesini kullanır. Buradaki “Temirik”in kökü de “Temir” dir.¹¹⁶¹

Temir Han'ın Kanıkey adlı bir kızı vardır. Bu kızın kolları adetazırh gibidir. Kanıkey ile Manas evlenirler ve birlikte çok mutlu olurlar. Kanıkey'in gaip bilicilik yeteneği de vardır. Kanıkey, rüyasında gördüğü *demir bir eğeyi* koynunda saklar. Bu ege, bir yiğidin doğumuna işaretir. Demir, burada doğurganlığı sembolize etmiştir.¹¹⁶²

Destanda “Karma *demir*, keskin olur” ifadesi kullanılmıştır. Bu sözle, evlilikte akrabalık sınırını gözetme gereği ve soyu bilinerek eş seçimine yönelmenin doğru olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁶³ Manas Destanı'nda herhangi bir mücadele sonucu gerçekleşen ölüm, hayatın diğer gerçekleri gibi destanda yalın bir dille şöyle anlatılır:

“Sarı alaya binmiş Alman Bet
Nayza ile çaldı, dağa tırmanan kocakarı gibi
Devirip gitti Coloy'u.
Kaplan doğan Er Manas
Yanındaki *ak pulatı*
Tutup aldı sapından,
Sıyırıp aldı kınından
Saldırdı Coloy'a.

¹¹⁶¹ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, 1995, Ankara, s. 328.

¹¹⁶² Umay Günay, “Manas Destanı'ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme”, *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara, 1998, ss. 49-61.

¹¹⁶³ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 137-138.

...Ulu Coloy orada öldü.
 Tenteneğin işini ondurup
 Çok kâfiri kaçırdı
 Öküm Bolat, Törü Bek'in
 İkisini orada öldürdü.
 Bunu duyan Kan Çora
 ...Cediger'in Er Kıyas
 Ay balka ile saldırdı
 Şimdi bir taneyi daha öldürdü.”¹¹⁶⁴

Manas Destanı'nda kullanılan “*Darkan*” ünvanı, birçok Türk boyunda “Demirci Tarkan” şeklinde ifade edilmiştir. Bu isim de Türklerin sosyo-ekonomik yapılarında demirin ve demirciliğin ne kadar önemli olduğunu gösterir. F. Bayat'a göre “Demirci Tarkan”, topluluğun ilk zamanlarda dünyevî ve dinî yönetimini elinde tutan başkanıdır. Bir unvan olan “Tarkan”, aslında ataerkil döneme geçişte toplumun bilicisi ve lideridir. Toplumların örgütlenmesinde, inanç sistemlerinde ve bu sistemlere dayalı yapılanmada demircinin rolü çok büyüktür. Ünvanlaşma ise sonraki dönemin mahsulüdür. Zamanla demirci, toplumsal yaşamda önemini artırmış, demirci tarkanlar, devlet yapılanmasında “kağan” ünvanıyla bir gelişim geçirmiştir.”¹¹⁶⁵

3.2.2.13. Oğuz Kağan Destanı'nda Demir

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan üstün nitelikleri ve donanımları olan bir kahramandır. Onun evlendiği kızlar, hayatına “göksel unsurlar”la girmiştir. “Demir Kazık” gibi parlak ve ateşli bir bene sahip olan kız, Tanrı gibi gülen ve ağlayandır. Ögel, Türklerin bu destanında Kutup Yıldızı'nın, “parlaklık” sembolü olduğunu ve destanda “*Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya dua ediyormuş. Birdenbire bir karanlık basmış ve gökten parlak bir ışık düşmüş. Işığın içinde güzel bir kız oturuyormuş. Başındaki tacı, demir kazığı (Kutup Yıldızı'nı) andırıyormuş.*” şeklinde geçen ifadelerin “Demir Kazık”ı anlattığını söylemiştir. O'na göre, Oğuz Kağan Destanı'ndaki bu ifadelerin dışında Kuzey Türk Destanlarında da Kutup Yıldızı, Oğuz Kağan'daki gibi “parlaklık” ve “güzellik” sembolüdür. Öyle ki Yakut Türkleri de Kutup Yıldızı'na, atları bulunmadığı halde, “Kutlu At Kazığı” demiş; ayrıca Kutup Yıldızı'nın ikinci bir Tanrı olduğuna da inanmışlardır. O'na göre bu Tanrı'ya da “At kazığının kutlu ruhu,

¹¹⁶⁴ N. Yıldız, *a.g.e.*, ss. 316-317.

¹¹⁶⁵ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 71.

Toyun'u" demişlerdir. Aslında bu adlandırma da Kutup Yıldızı'nın bir ruhu temsil ettiğine işaret etmektedir.¹¹⁶⁶

Türklerin evren tasarımıındaki "Gök" ile insanın bağlantısı, Oğuz Kağan'ın "Gökten bir ışık huzmesi içinde inen" bu eşinde çok açık olarak görülmektedir. Ayrıca "O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa Gök Tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu sevdi ve eş aldı." şeklindeki söylem de kızın Tanrı'yla bağına işaret eder. Öyle ki Oğuz'un bu eşinden olan çocuklarının adları da gökle bağlantılıdır. Onlara "Gün, Ay, Yıldız" adları verilir. Arslan'a göre bu tablonun nedeni, "Oğuz Türklerinin varoluş tasarımıında insanın, yerin ve göğün güçlerini kendisinde topladığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır."¹¹⁶⁷

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz ve adamları, damı demirden olan bir evle karşılaşır. Bu evin üstünün demirden olması, kanaatimizce Türklerin mitik algılarıındaki gökyüzünün çadır olarak düşünülmesiyle ilişkilidir. Ayrıca Türk destanlarının hemen hepsinde kahramanların kullandığı kılıç, ok, yay, kalkan, zırh vb. Oğuz Kağan Destanı'nda da kahramanın kullandığı silahlardandır. Ancak yay, demir değil altındır. Altın, hükümdarlık sembolüdür. Oğuz Kağan, altın yayı bulanlara ülkeyi bölüştürür ve onları yönetici olarak atar. Aşağıda verilen bölümde "damı demirden olan ev" ve kullanılan *silahlardan* şöyle bahsedilmiştir:

"Bir gün mızrak, ok, yay, kılıç ve kalkan ile beygire atlayarak gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacı ile ağaca bağlayarak çekildi. Oğuz mızrağı ile canavarın kafasına vurarak öldürdü. Kılıçla da kafasını kesti. Tekrar yola düzöldüler. Yolda bir büyük ev gördü. Damı altından, pencereleri halis gümüşten ve demirdendi. Oğuz yayı üçe ayırdı. Parçalarını yine onlara vererek 'Yay sizin olsun. Yay gibi oku göğe fırlatınız. Adınız Bozok olsun.' dedi. Küçük kardeşleri de birçok hayvanlar, kuşlar vurduktan sonra, çölde gümüş bir ok buldular, babalarına getirdiler. Oğuz oku üçe böldü. Yine onlara vererek: 'Adınız Üçok olsun.', dedi."¹¹⁶⁸

Oğuz Kağan, ülkesinin sınırlarını genişleterek cihana hâkim olmayı amaçlamaktadır. Oğuz Kağan'ın bu amacını dile getirdiği sözlerde "ormanın demir kargı oluşu" şöyledir:

Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun (bize) uran,

¹¹⁶⁶ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 172.

¹¹⁶⁷ M. Arslan, *a.g.m.*, 2005, ss. 55-65.

¹¹⁶⁸ M. Uraz, *a.g.e.*, ss. 218-219.

Demir kargı olsun bize orman,
 Av yerinde yürüsün kulan,
 Daha deniz, daha müren,
 Güneş bayrak, gök kurıkan.¹¹⁶⁹

Dede Korkut Hikâyeleri, bazı bilim adamlarının görüşüne göre Oğuz Destanı'nın parçalarıdır.¹¹⁷⁰ Bu nedenle bu hikâyelerde geçen demirle ilgili söz ve kavramlara da değinmek gereklidir.

Oğuzlama'nın bir parçası olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde savaş aletleri, çoğu demirden olan kılıç, ok, yay, ton, sünü, gürz, kargı, cıda, çomak, kalkan, tulga (börk, ışuk), bıçak, hançer ve süglük olarak geçmektedir.¹¹⁷¹

Kılıç; Dede Korkut'ta en çok geçen silahtır. Yüz on sekiz yerde kılıç sözü geçmektedir. Bir yerde de Zülfikâr sözü kullanılmıştır. Bir başka yerde geçen "*Yanıdaki gök poladını bana vergil, yiğit!*" ifadesinden de "gök polat"ın kılıç için kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca "*Kara Polat öz kılıcı çalmayınca karım dönmez.*" ifadesinde de "Kara polat öz kılıç" ifadesi; kara renkli, çelikten yapılmış değerli bir kılıcı karşılamıştır. Dede Korkut'ta ok; "*Demür yaylı Kıpçak Melike kan kusduran*" "*Üç yelekli kayın oklar atıldı, dermeni düşdi.*"¹¹⁷², "*İki okun dermenin çıkardı... "Demrenli ok ile atmaya kıyamadı."*; "*Demrensiz ok ile yiğit seni sınar idüm.*"¹¹⁷³ ifadelerinde geçer. Bu cümlelerde okun demrenli ya da demrensiz şekilleri anlatılmıştır. Temren dışında "*sağan (ok demiri)*" gibi okun demirle ilgili olan terim anlamları da vardır. *Yay/ Demir yay*; Dede Korkut'ta demirden ya da bir kısmı demirden olan kuvvetli yaydır. "*Demür yaylı Kapçak Melike kan kusduran.*"¹¹⁷⁴ şeklindeki ifadesi de bir kısmı ya da tamamı demirden yapılmış yayların olduğunu göstermektedir. Yayın elle tutulan kısmına "kabza"; oku atan gergin tele ise "kiriş" denmiştir. *Ton (Don)/ Eğri pek demür ton*; sırt tarafı kuvvetli demirden yapılmış savaş giyeceği zırhtır. Dede Korkut'ta bu zırh, "*Eğni bek demür tonum saklar idüm bu gün için. Güni geldi.*" şeklinde

¹¹⁶⁹ S. Sakaoğlu, A. Duymaz; *a.g.e.*, 2006, s. 94.

¹¹⁷⁰ bk. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, 1994.; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 2006, C. I-II.

¹¹⁷¹ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 89.; Arslan Ergüç, "Dede Korkut Kitabı'nda Silah", *Türk Kültürü*, Ocak 1966, S. 39, ss. 884-897.

¹¹⁷² M. Ergin, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹⁷³ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 79.

¹¹⁷⁴ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 24.

geçer. “Egnümdeki dür tonum çignüm kısar.” sözü, giyilen zırhın omuzları sıkması anlamındadır. Ayrıca bu söz, öğünmek için de söylenen bir sözdür.¹¹⁷⁵

Dede Korkut’ta “Sünü/ Süngü” birçok cümlede geçer. “Sünüsin çekdi elinden aldı.”¹¹⁷⁶, “Kargu sünü ucında er böğürden”¹¹⁷⁷, “Kargu talı sünüleri ile kırışdılar.”¹¹⁷⁸, “Elindeki sünüsü sınık oğlan”¹¹⁷⁹, “Uruz gin yakadan sünüsin sançdı turdı.”¹¹⁸⁰, “Kendü dahı için tutdı geyindi, sünüsin eline aldı.”¹¹⁸¹, “Kargu dillü öz sünümi kopdum, karşulayu ol ere vardım.”, “Kargu dillü öz sünümi kapdum.”¹¹⁸², “Kargu talı sünüm ne beğenmezsin.” ifadelerindeki “sünü”, kargı ya da mızraktır.¹¹⁸³ Dede Korkut’ta “Süglük” ifadesi ise “Süglügi Depegöz’ün gözine eyle basdı kim Depegöz’ün gözi helâk oldı.”¹¹⁸⁴ şeklinde kullanılmıştır.

Dede Korkut’ta Gürz/ Bozdoğan; “Altmış batman gürz salları idi”¹¹⁸⁵, “Kalkan kapındılar, gürzleri omuzlarına vurdular, kapuya geldiler.”¹¹⁸⁶ şeklinde geçer. Dîvân-ü Lugâti’t Türk, Kutadgu Bilig ve Manas Destanı’nda gürzden bahsedilmiştir. Karahanlılarda ve Selçuklularda da gürze “kupal: demir topuz” ve “sârih: ucu zincirli topuz” denilmiştir. Bu “her yerde her zaman” kullanılan bir silah olan gürz; Dede Korkut’ta “çomak” olarak da ifade edilmiştir. Sözlüklerde demirden yapılan “çomak”; “iri toparlak başlı topuz” olarak tanımlanmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen “Kaba çomak altında buğradayım senin için.”, “Dülek evren altı perlü çomağıyla at depüp gelüp”, “Bir at, bir kılıç, bir çomak getürdüler”, “kılıç ve sünü ve çomak ve sair cenk aletin geydürüp tonatdılar.” ifadelerinde de “çomak”, “gürz”ü karşılar.¹¹⁸⁷

Dede Korkut’ta “Mızrak/ cıda/ kargı/ gönder” ise; “Kargu cıda oynadanlar ildüremedi.”¹¹⁸⁸, “Kargu gibi kara saçum uzanır gördüm.”¹¹⁸⁹, “Ala evren süvri cıdamı saklar-idüm bu gün için günü geldi.”¹¹⁹⁰ şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerde, mızrağın ucunun düşmana doğru olacak şekilde koltuk altına sıkıştırılmak suretiyle kullanıldığı

¹¹⁷⁵ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 97.

¹¹⁷⁶ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹⁷⁷ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 81.

¹¹⁷⁸ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 98.

¹¹⁷⁹ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 97.

¹¹⁸⁰ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁸¹ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁸² M. Ergin, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁸³ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 98.; *Tarama Sözlüğü*, TDK, 1971, <http://www.tdk.gov.tr>.

¹¹⁸⁴ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 89.

¹¹⁸⁵ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹⁸⁶ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹⁸⁷ M. Ergin, *a.g.e.*, ss. 50-113.

¹¹⁸⁸ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁸⁹ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹⁹⁰ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 48.

anlaşılmaktadır. Bazı sözlüklerde de mızrak “Ucu hafif demirli gönder”, “dürtüp deecek demir silah” ifadeleriyle açıklanmıştır.¹¹⁹¹

Dede Korkut’ta “Çomak/ Altıperli çomak” ise “Dülek Evren altı perlü çomağıyla at depüp gelüp...”¹¹⁹², “Dede Korkut...çomağı omzuna bıraktı.”¹¹⁹³ ifadeleriyle geçmektedir. Çomak, ucunda altı dilimli demir topuz bulunan sopa anlamında kullanılmıştır. Dede Korkut’ta “kalkan”, “Ala kalkan başını kısa düğdüler.”¹¹⁹⁴, “Ap alaca kalkanını virgil mana.”¹¹⁹⁵ ifadelerinde geçer. Dede Korkut’ta “Tulga/ Börk/ Işuk (Aşuk)” da “Alın başa kunt ışuğum urur idüm. (Alnı ve başı örten sağlam miğfer giymek)”¹¹⁹⁶, “Egnünde cübbesi yok.”¹¹⁹⁷ “Kafalu börklü başun kesmeyince.”¹¹⁹⁸, “Kâfir oğlanı katı urdı... tuğulgasını boğradı.”¹¹⁹⁹ ifadelerinde alna ve başa takılan zırh anlamındadır. Dede Korkut’ta “Bıçak-Hançer”de “Oğlan bıçağına el urdı.”, “Depegöz Basat’un üzerine kodı, hançer ile çaldı kesti.”¹²⁰⁰ ifadelerinde kullanılmıştır. Dîvânü Lugâti’t Türk’te de hançer, “Düşmandan yana dik gözle bak, hançerini bile.” ifadesinde görülmektedir.¹²⁰¹

3.2.2.14. Özbek-Melike Ayyar Destanı’nda Demir

Özbek destanlarından “Melike Ayyar Destanı”nda İsfahan kılıcı, diğer Türk destanlarında olduğu gibi büyük bir incelikle yapılmış olağanüstü özellikleri olan bir kılıçtır. Ondan şöyle bahsedilir:

“Mert olanlar görürmüş ileriye,
Ustalar kullanır çelik kılıcı
Bismillah diye koydu atın beline
Simle işlenmiş keçeyi,
Keçenin üstüne koydu belliği,
Bez üstünden atıp kovanı.”¹²⁰²

¹¹⁹¹ *Lehçe-i Osmanî*, s. 215; *İbni Mühennâ Lügati*, s. 6.

¹¹⁹² M. Ergin, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹⁹³ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 93.

¹¹⁹⁴ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁹⁵ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁹⁶ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 118.

¹¹⁹⁷ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 94.

¹¹⁹⁸ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 91.

¹¹⁹⁹ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 98.

¹²⁰⁰ M. Ergin, *a.g.e.*, s. 89.

¹²⁰¹ K. Mahmud, *a.g.e.*, C. I, s. 418.

¹²⁰² Dilek Yücel, *Özbek Destanları II*, Ankara, 2007, s. 35.

Kılıç motifi, Türk destanlarının hemen hepsinde farklı özellikleriyle kullanılmıştır. Köroğlu'nun Özbek varyantı olan destanda, Avazhan'ın zehirli demir kılıcından bahsedilir. Bu kısım şöyledir:

“Sakibülbül, Gırgökat'ı eyerleyip hazırlayıp, Avazhan'ın önüne alıp getirir. Avazhan, beyden hediye gelen padişahlık kaftanını giyer. İsfahan'da yapılmış kılıcını da tesirli olsun ve ona değen sağ kalmasın diye yılan zehrine batırır. Avazhan, yılan zehirli demir kılıcı beline bağlayıp atın beline biner. Avaz'ı ata bindiren Göroğlu da “ Ey Avazcan, Melike kurnaz peri bana: ‘Tez gidersen altmış yılda varırsın’ der. Sen altmış yılda varsan, altmış yılda gelsen, aradan yüz yirmi yıl geçer, uzun yol değil mi, varıp altmış yıl o yurttan dursan, aradan yüz seksen yıl geçer. Ondan sonra da ikimizin ömrü buna gidişe yetmez, bir hanım alacağız diye hayatımız yolda geçermiş.” der. O zaman Avaz ‘Bu nasıl iş’ diye etrafa bakınır. Kendi ile birlikte olan avcılarını görüp, gazaplanıp, yılan dili İsfahan kılıcını şimşek gibi sıyırıp, avcılarla konuşup, onlara bir söz söyleyiverir:

‘Bana Hakk’tan gelen emir şöyledir:

Çambil’de benimle birlikte olan avcılar,

Hangi sebeple atımı *oka* tutarsınız?

Gözünden dökerim kanlı gözyaşını

Kılıcı vurup keserim gövdenden başını,

Yığarım, avcılar, gövdeleşinizi

Hangi sebeple atımı *oka* tutarsınız?

Avcılar işitin söylediğim sözümü,

Göremezsiniz artık oğlunuzu, kızınızı,

İki avcı! Siz ölmelisiniz!’¹²⁰³

Göroğlu, yeni icad edilen tüfeğe göre kılıcın fonksiyonel ve asaletli olduğundan bahseder. O’na göre, savaşacaksa bir er kılıçla ya da polatla mertçe savaşmalıdır. Kılıç, er meydanında düşman kanıyla sulanmalıdır. Kılıç ve tüfekten bahsedilen bazı kısımlar şöyledir:

“At saldı düşman üstüne,

Bakmadı altına üstüne,

Kılıç aldığında eline,

Uygun şekilde vurur,

Ferenk *tüfek* patır-patır,

Atıldı meydan içinde.

¹²⁰³ D. Yücel, *a.g.e.*, ss. 37-43.

Avazhan yalnız savaştı,
 Kan döker meydan içinde.
Kılıç gelir alap-yalap,
 Gönül ister, talep eder,
 Altın kâse, gülgun şarap,
 İçinde meydan içinde.¹²⁰⁴

Hilal Ana'nın baş köşede doğurduğu,
Kılıcı kan ile yıkayan,
 Çambil'den Göroğlu geldi.¹²⁰⁵

Altına vereyim Arabî atı,
 Beline bağlıyayım *keskin polatı*,
 Düşmanlarla yapacaksan savaşı,
 Şad u Hürrem kıl bu perizatı.
 Bir at için endişelenmek ayıptır,
 Nasip olursa binersin ya tulpara.¹²⁰⁶

Köroğlu, devlere karşı olan mücadelesini de bilek gücüyle kazanır. Kılıç, hançer onun vazgeçilmez silahlarıdır. Bu silahlardan bahsedilen kısım şöyledir:

Polat ile öldürdü devî,
 Keskin *hançerini* vurdu
 Sıyırıp *kılıç çaldı*,
 Bidevilere kamçı vurup,
 Çok devlerin aklını alıp
 Her yönlü *kılıç çalıp*,
 Köklemdağ'da ölü denen,
 Yığıldı kaldı bağ gibi olup,
 Güçlü denen devler yığılıp kaldı.¹²⁰⁷

¹²⁰⁴ D. Yücel, *a.g.e.*, s. 61.

¹²⁰⁵ D. Yücel, *a.g.e.*, s. 69.

¹²⁰⁶ D. Yücel, *a.g.e.*, s. 219.

¹²⁰⁷ D. Yücel, *a.g.e.*, ss. 258-259.

3.2.2.15. Tuva Kangıvay -Mergen Destanı ve Möge Şagaann- Toolay

Destanlarında Demir

Tuva Destanlarından “*Kangıvay- Mergen Destanı*”ndaki kahramanlardan birinin adı “*Demir-Möge*”dir. Destanda Demir Möge, kurtarıcı bir rol üstlenen kahramandır. Bu kahraman destanda kısaca şöyle anlatılır:

“Demir Möge, Torgun Çözün’ün kardeşinin kaybolması üzerine Kangıvey Mergen’in yurduna gider. *Demir Möge*, Sug-Haan’ın yanına giderek durumu anlatır. Kangıvey Mergen’in öldürülüp denize atıldığını öğrenir. Kangıvey Mergen’in cesedini bularak onu diriltir.”¹²⁰⁸

Tuva Destanlarından Möge Şagaann-Toolay Destanı’nda, Möge Şagaann-Toolay bir destan kahramanıdır. Onun demir mızrağı, çelik sarı saplı keskisi, okları, eyeri vb. silahları vardır. Destandan bu silahların özelliklerinin anlatıldığı bazı kısımlar şöyledir:

“Altmış kulaç deriden,
İyi kendirli,
Çizmesinin içine sakladığı,
Otuz iki kulaç kılıçlı,
Üç kertikli *demir mızraklı* imiş.
On sekiz kolanlı, on sekiz arka padımlı,
On sekiz ön kolanlı *eyer* imiş.
Karayemiş kabuğuyla¹²⁰⁹
Baba Bayan Talay’ın oğlu
Korkunç birisin, oğlum!
Sırıktan yay, *temrenli ok denen alet* vardır,
Onu sana yapıvereyim, dedi.”

Kendisiyle aynı yaşta
Çelik sarı saplı keskisini
Ona verip: ‘Bu sırtığı kes, Bu sırtığı kes!’ diyerek,
İki sırtığı kestirerek,
Çadırına gelip: ‘*Yay* böyle yontulur,
Ok böyle yapılır’ deyip göstererek,
Ok ve yayını oğluna yaptırır.¹²¹⁰

¹²⁰⁸ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *Tuva Destanları*, Ankara, 2007, ss. 30-32.

¹²⁰⁹ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 41.

Babanın oğluna verdiği *çelik uçlu oku* ve *demir kılıcı* vardır.

Otuz iki kulaç *demir kılıcı* vardır.¹²¹¹

Möge Şagaann-Toolay Destanı'nda da “demir at direği”, “tunç at direği” ile birlikte kullanılmıştır. Han, bu iki direğe de sahiptir. Bu direkler, Türklerin evren tasarımıındaki göğün direğini karşılayan ifadelerdir. Bu kısımlar şöyledir:

“*Demir at direği*, tunç at direği,
İki at direkli han imiş.
Hanın *demir at direğine*,
Tunç at direğine
Tüyleri keçelenmiş al donlu tayını
Bağlamak için baktığında,
Biri sarı, biri kır, biri kızıl üç atı
Demir at direğine bağlamış duruyor imiş.”¹²¹²

...

Delikli *çuvaldızın* deliğini yirip,
Demir heykeli vurarak kesip,
Otuz öküz yükü odunu
Vurup un haline getirmek gerek, demiş.”¹²¹³

Destandaki üç pehlivan, çelik başlı okunun bizini yalayıp söz vermiş; başka bir söylemle and içmişler. Sonra da mekân değiştirerek üst dünyaya gitmişler.

“Deminki üç pehlivanı
Altı karış bizli
Çelik başlı okunun bizini yalayıp,
Söz verip and içerek,
Üst dünyaya gitmişler imiş.”¹²¹⁴

Destanın bu kısmındaki “çelik başlı okun bizini yalamak”, kılıçla ant içmenin değişik bir şeklidir. Türkler, demiri kutsal saydıkları için “demir ok” aracılığıyla da yemin etmişlerdir.

Destanda “demir ev”, “demir sütun” ve “demir bukağı” ifadeleri vardır. Bu kısım şöyledir: “Destan kahramanı Malçın-Ege hanın küçük oğlu, bir gün oyun

¹²¹⁰ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 79.

¹²¹¹ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 105.

¹²¹² E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, ss. 115-117.

¹²¹³ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 121.

¹²¹⁴ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 161.

oyarken eniştisi kanlı karalı Kara-Kögel'in *demir evin* penceresinden içeri baktığını görür. Atının *demir sütuna* bağlanmış ve atına *demir bukağısının* takılmış olduğunu görür.”

Destanda, “Yetmiş kara *kazanın demiri/* Birleştirilip eritilerek” şeklinde kullanılan ifade, yetmiş kara kazan demirinin ağaçlarla birlikte eritildiğini ve bu demirden, ok gibi çok sağlam silahlar elde edildiğini anlatmaktadır. Destanda bu kısım şöyledir:

“Yetmiş kara *kazanın demirinden*
Kaynatılıp, karıştırılarak yapılmış,
Sağlam kemikte parçalanmaz,
Kayada kırılmaz,
Kızgın *çelikten* okunu çıkarıp veriyormuş.”¹²¹⁵

Destandaki bazı kahramanlar, demirin ateşteki rengi ve sıcaklığıyla birlikte tasvir edilmişlerdir. Bu kısımlar şöyledir:

“Ertesi gün *kızıl demir kişiyi*
Yakalamış. İki kişi güreşmeye başlamışlar.”

...

“Kadar eriyip geldikten sonra,
Sıcak demir kişi çatırdayarak
Paramparça dağılıp gitmiş.”¹²¹⁶

Destanda “demir süzgeç”ten bahsedilir. Denizi süzen bu aletin sembolik anlamıyla kullanıldığı açıktır. Nitekim gerçek anlamıyla düşünüldüğünde koca denizi bir süzgeç süzemez. “Sarı Deniz” burada Sarı deniz ya da nehirdir. Suyu bulanıktır. Süzgeç, bulanıklığı gidermek için kullanılacaktır. Destanın başka yerlerinde de “*Yerden çıkan, göğe sapan demir kule ev*” den bahsedilmiştir. Bu evlerden de sadece suya giden ve odun getiren insanlar girip çıkarmış.

“*Demir-Möge* altın bengin içinden
Demir süzgeç çıkararak,
Sarı denizi süzgeçten geçirmiş.”¹²¹⁷

¹²¹⁵ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, s. 221.

¹²¹⁶ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, ss. 321-323.

¹²¹⁷ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, ss. 439.

“Dikkatlice baktığında,
 Yerden çıkan,
 Göğe saplanan
Demir kule ev duruyormuş.
 Ona iyice baktığında,
 Oradan başka insanlar çıkmıyor,
 Oraya kimse de girmiyor,
 Sadece odun getiren,
 Suya giden insanlar
 Girip çıkıyormuş.”¹²¹⁸

“Yerden çıkan, göğe saplanan demir ev”, muhtemelen yerden göğe yükselen ve gökte bir kanca ile takılı durduğu tasavvur edilen “Demir Kazık”ın değişik bir söylemidir. Bu evlere ateş yakmak amaçlı odun getiren ve o ateşi söndürmek için su taşıyan insanların girip çıkması, bu evlerin Erlik’in demirden evleri olma ihtimalini güçlendirmektedir. Belki de bu evler, yeryüzündeki demir ocaklarını sembolize etmektedir.

3.2.3. Türk Efsanelerinde Demir

TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Efsane”, “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylencedir veya gerçeğe dayanmayan asılsız söz, hikâye vb. dir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹²¹⁹

Halk anlatıları arasında herhangi bir varlığın veya durumun, herhangi bir özelliğini olağanüstülükleriyle birlikte ele alan metinlere genellikle “efsane” adı verilmiştir. Pertev Naili Boratav’ın efsaneyle ilgili tanımı şöyledir:

“Efsane kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma diliyle bildirilen bir anlatı türüdür. Halk Edebiyatı’nın herhangi bir türünden ürünlerce (masal, hikâye, destan, türkü) konu olarak benimsendiği zaman ya da bir parça halinde yapı gereci olarak kullanılınca içine girdiği türün üslup ve biçim niteliğini kazanır. Kısadır ve nesirle anlatılır. Efsanelerin sonu acıklı ya da olağan bir şekilde sonuçlanır.”¹²²⁰

¹²¹⁸ E. Arıkoğlu, B. Borbanaay; *a.g.e.*, ss. 499- 503.

¹²¹⁹ Ş. H. Akalın vd., “Efsane”, *a.g.e.* a, 2009, s. 603.

¹²²⁰ Ö. Oğuz vd., *a.g.e.*, 2006, s. 120.

Değişik anlatılarda olduğu gibi Türk efsanelerinde de “demir” ve “demirci” ile ilgili kavramlara rastlamak mümkündür. Demir üzerine inanış ve uygulamaların bir kısmının nedeni efsanelerde açıklanmıştır.

Türkler, evren tasarımı da demiri tanrısal ve göksel olarak düşünmüş, yeryüzüyle yerin altına da Tanrı tarafından gönderildiğine inanmışlardır. İşte bu algının efsanelerdeki yansımalarının en güzel örneği, Nartların “Demirci Debet Efsanesi”nde görülmektedir. Debet, Türklerin hem destan hem de efsane kahramanıdır. Efsane şöyledir:

“Nartların içinde pehlivan olarak ün yapan Debet adlı bir Nart varmış. O her şeyin dilini bilirmiş. Anlatıldığına göre, Debet, Nartlarla görüşüp, konuşup Karmur Dağları’na gitmiş. Orada taşların her çeşidinden alıp, eli ile sıkıp denemiş. Derken, siyahımsı, ağır, parlak bir taşı sıkınca taştan *demir* damladığını görmüş. Güneş Tanrısı, *demir taşlarını* Debet için hamur gibi yumuşatmış. Debet, geriye dönüp durumu diğer Nartlara anlatmış ve demir taşlarını toplatıp getirtmiş. Sonra yere çukur kazıp eliyle taşları sıkmış ve demir damlalarından büyük bir tepe oluşturmuş. Daha sonra demir dövmek için bir tokmak yapmış. O tokmak da çekiçmiş. Sonra iki yılanın birbirlerine sarılmalarından ilham alarak, demiri tutmak için *kıskaç* yapmış. Öküz derisinden körük yaparak demir ateşini hızlandırıp taşları bu ateşte eritmiş. Taşları eritip demirini çıkardıktan sonra nartlara *kılıç, ok, balta, demir mızrak* vb. aletler yapmış. Onları dağdan çıkan bir kızıl kaynak suyu ile sertleştirmiş. O kaynağa ‘Bora’ kaynağı demişler. Debet, demirleri döverken çıkan *demir kıvılcımları* göğe sıçrayıp, dağılıp yıldızları meydana getirmişler. Ondan sonra zifiri karanlık geceler aydınlanmış. Debet yeryüzünde Nartları demir silahlar ile donattıktan sonra, yapacak iş bulamamış ve “İşsiz, güçsüz yeryüzünde duramam”, diyerek kanatlı bir araba yapıp, göğe çıkmış derler. O gökteki adamlara demirci olmuş, bugün de ok yaptığını söylerler. Yeryüzünde olduğu gibi gökyüzünde de demir yapmaktaymış. O demir dövdüğü zamanlar, kıvılcımları yere düşmektedir. Onlara biz, “Yıldız kıvılcımları, parçaları” demekteyiz. Debet’in günümüzde dahi yaşadığına ve gökyüzünde *demircilik* yaptığına inanılmaktadır.¹²²¹

Türklerin mitik algısındaki göğün direği, Demir Kutup Yıldızı’na kadar uzanmıştır. Efsaneye göre de “*Yedi oğlu olan çiftçinin samanını padişah askerleri çalar. Çiftçi, Demir Kazık Yıldızı’na, oğulları yedigene, samanı Saman Yolu’na, hırsızlar da çeşitli yıldızlara dönerler.*”¹²²² Gökyüzündeki Demir Kazık Yıldızı, başka bir efsanede; “*Buğday eken çiftçi; Yedigen onun yedi oğlu; Saman Yolu ise hırsızların gittiği yolmuş. Saman Yolu’nun etrafındaki sayısız yıldız ise dökülen samanı toplayan*

¹²²¹ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara, 1977, C. I, ss. 775-776.

¹²²² M. Ergun, *a.g.e.*, C.I, s. 344.

askerlermiş."¹²²³ Türklerin mitik algılarında bu yıldızın etrafında atlar dönmektedir. "Ak Sarı ve Kök Sarı atların altın kazığın etrafında dönmeleri, yedi haydutun altın kazığı dolanıp kement olmalarının sebebidir."¹²²⁴ Kırgızların "Altın Kazık" dedikleri bu yıldızla ilgili bir efsanesi de şöyledir: "Gök padişahının aksarı atıyla köksarı atını yakalamak isteyen yedi haydut 'Altın Kazık' yıldızının etrafında yıldıza dönerler. Ülker'in kızı Ülpüldök'ü yedi haydut gökyüzüne kaçıtır. Bunlar, 'Altın Kazık' yıldızına döner. Ülker de peşlerinden giderek onları kovalar."¹²²⁵

Türk efsanelerinde en çok bahsedilen Isığ Gölü, net bir bilgi olmamakla birlikte Tanrı Dağları civarındadır. Kışın hiç donmayan bu göle Çinliler "Sıcak deniz", Moğollar da gölün etrafında demir madeni olduğu için "Demirli Göl" demişlerdir. Efsaneye göre, "Türkler her tarafı dolaştıktan sonra bu gölün kenarına gelmiş, orada yerleşmişlerdir. O civar Türk kahramanlarına uzun yıllar sahne olan bölgedir. Bu gölün etrafı ormanlar, otlak yerler, yüksek tepelerle çevrilmiştir. Suları da sıcaktır. Bunun için 'Isığ Göl' denilmiştir." Gölün sularının sıcak olması, gölün altında bir maden olabileceğini düşündürür. Muhtemelen "Demirli Göl" adı da göl yatağında demir madeni olduğu içindir.¹²²⁶

Evliyâ Çelebi'nin Seyehatnamesi'nde İzmir Seferihisar'a yakın Karagöl ile ilgili anlatılan bir efsane vardır. Bu efsane, gölün çevresindeki kara taşlardan ve gölün ortasındaki demir kapılı bir evden bahseder. Bu kara taşlar, gölün yakınında bulunan mermer ocağındaki siyah mermerler olabileceği gibi, hematit madeni de olabilir. Efsaneye göre Karagöl, su kaynağı belli olmayan küçük ve kara bir göldür. Gölün rengi kara, balıkları kara ve etrafındaki taşları karadır. Buraya gelen yüzlerce defineci helak olmuştur. Seyehatname'de anlatılan "Karagöl Efsanesi" ise şöyledir:

"Yakın bir zaman önce göl kenarına defineci bir derviş gelmiş ve kırk gün erbain çıkarmış. İlim kuvvetiyle göldeki su çekilince cehennem kapısına benzer bir çukur ve çukurun ortasında demir kapılı bir mağara ve kapının önünde hesapsız altın ve gümüş eşyalar ortaya çıkmış. Derviş bu maldan nasibi kadar alıp gitmiş. Köylüler ise bu kapının önündeki mücevherleri almış, yetinmeyip kapıyı söküp içeridekileri almaya çalışırlarken ortalık su olmuş ve çoğu helak olmuş. Kurtulan köylüler ise dervişi alıp Sultan Ahmet'in huzuruna çıkmış ve padişahın emriyle derviş Karagöl'e gelip kırk gün erbain çıkarmış. Gölün suyu çekilivermiş. Bu sefer dervişin mağara kapısına değmesiyle derviş ve yanındakiler paramparça olmuş, sadece kapucubaşı kurtulmuş."

¹²²³ M. Ergun, *a.g.e.*, C. I, s. 550.

¹²²⁴ M. Ergun, *a.g.e.*, C. I, s. 572.

¹²²⁵ M. Ergun, *a.g.e.*, C. I, s. 345.

¹²²⁶ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 133.

Bu efsanede hazineyi koruyan unsurlar, kara taşlar ve mağaranın olduğu yere geçişi engelleyen demir kapıdır.¹²²⁷

Türklerin bu demirli göl gibi demir dağlarla ilgili efsaneleri de vardır. Öyle ki “Demir Dağ” la ilgili efsanelerden birinde demir dağdan bahsedilen bölüm şöyledir:

“Bir dağ var yükselmişti, başı göğe ermişti
Çadır direği gibi gök kubbesin germişti
Bazen demirden idi, bazen bakırdan idi
Kökünü yere salmış, kapısı yerde idi
Demirdenmiş çatısı, mağaraymış kapısı
Altında cennet varmış, yerin buymuş yapısı.”¹²²⁸

Kırım’daki Demirci Dağı’nın eteklerinde nöbet tutan askerlere benzeyen büyük taşlar vardır. Bu dağla ve taşlarla ilgili bir efsane vardır. Bu efsaneye göre burada demirci ocağı vardır. “Demirci Dağı Efsanesi” şöyledir:

“Günlerden bir gün Kırım topraklarına Türklerin “ordu”ları gelmiş. Onlar, lav gibi köylere, şehirlere akmış insanları öldürmüşler ve gördükleri her şeyi yakıp yıkmışlar. Türkler, gittikçe ileriye, içlere doğru ilerliyormuş. Yarımada’nın merkezine doğru gidiyormuş. Gelip yarımada’daki dağlara çatmışlar. Zirvesini duman bürümüş olan yüksek bir dağın eteğine dayanmışlar. Yerli halk bu dağa “Tüten Dağ” dermiş. Türklerin komutanı demiş ki: “Silah yapmak için buradan daha güzel bir dağ bulamayız.” Komutan yakın adamlarından birini yanına çağırılmış. Bu adam uzun boylu, geniş omuzlu ve kara sakallı biriymiş. Gözleri iri ve güzelmiş. Bakışları ise korkunçmuş. Asker başı, kara sakallı adamına bir şeyler söylemiş. Adam, başıyla tastik etmiş ve sonra yanına birkaç adam alıp köye doğru gitmiş. Köyün en kuvvetli erkeklerini seçip almış ve onları dağın zirvesine alıp götürmüş. Demirci Dağı’nın zirvesine büyük bir *demir ocağı* kurmuş. Gün boyunca dağın zirvesinden alevler çıkar, havada raks edermiş. Demir şingirtisi, çekiç takırtısı sesi gelirmiş. İşte o zamandan sonra işgalcilerin çok fazla silahı olmuş. Kara sakallının gizli güçlerden haberi varmış. O bilirmiş ki “Tüten Dağı”nın demiri çok sağlam olurmuş. Başka demirleri kesip parçalamış. Dağdan çıkan ateş, toprağı kuruturmuş. Çok çalışmaktan ve açlıktan *Demirci Dağı*’ndaki adamlar, bitkin düşmüş. Birkaç köyün ihtiyarları toplanıp cehennem ocağını söndürmek için çare düşünmüşler. İçlerinden en hürmetlilerini demircinin yanına göndermişler ki, kalkıp bu dağdan gitsin. Gönderdikleri adamların geri dönmesini çok beklemişler, fakat gelmemişler. Birden birkaç kişi “Tüten Dağ”dan birkaç küp getirmiş. Küplerin içinde kül ve kemik kalıntıları varmış. Köyün adamları, demircinin bununla ne söylemek istediğini anlamışlar. Bunun üzerine Mariya adlı bir

¹²²⁷ Gonca Kuzay Demir, “Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nde İzmir’in Tılsımları”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 92, ss. 82-83.

¹²²⁸ E. Candan, *a.g.e.*, s. 89.

kız, şöyle bir karara gelmiş ki, ateşin sahibiyle kendisi konuşsun. Göze görünmeyen patikalardan gidip, nöbetçilerden gizlene gizlene Demirci Dağı'na varmış. Mariya orada korkunç bir manzara görmüş. Çadırın altındaki onlarca adam ateşi körüklüyor, yarı çıplak adamlar da ateşte kızarmış *demiri* dövüyorlardı. Mariya, kara sakallı adama yaklaşmış: 'Beni dinle, ey yabancı demiş. Bu dağlardan çık git. İnsanlarımızı öldürme!' demiş. Demirci de gülmüş: 'Hayır, gitmeyeceğim. Seni de tutup burada bırakacağım. Sen benim olacaksın.' Adam elini kıza doğru uzatmış. Kız, onu akıl almaz bir güçle itmiş. Adam körüğün yanına düşmüş. Saçları ve elbisesi yanmış. Karşı konulmaz bir hırsla yeni yapılmış *kılıcı* almış ve Mariya'ya hücum etmiş. Mariya önüne yıkılmış. Koca ak saçlı adam da bu haksızlığa dayanamamış tırnaktan tepeye tir tir titremiş. Kızgın bir şekilde nefes almış. Dağ yarılmış ve körükle birlikte oradaki adamları yutmuş. Ateş sönüp havadaki toz duman indikten sonra etraf köylerin halkı, görülmemiş bir manzarayla karşılaşmışlar. Dağın eteğinde insan şeklinde garip taşlar varmış. Dağın zirvesinde çizgilerinden kadın olduğu anlaşılan bir kaya meydana gelmiş. Bu kaya, gaddar Demirci'nin son kurbanı Mariya'yı hatırlatmış. O zamandan sonra "Tüten Dağ" sakinleşmiş. Zirvesinde alevler görülmez olmuş. İnsanlar ona başka bir ad vermişler: "*Demirci*", yani "Kuznets" demişler.¹²²⁹

Efsanedeki demircinin, ahlakî olarak eksiklikleri vardır. Halbuki Türk mitik algısında demirci, doğruluğu, dürüstlüğü ve güzel ahlakıyla bilinen erdemli kişidir. Ayrıca toplum içinde saygınlığı vardır. Bu efsanede de aslında, erdemli olması gerekirken doğru yoldan şaşmış olan demirci, Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Efsanenin sonunda demirci ve arkadaşları herkese ibret olsun diye taşa dönüşmüşlerdir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden olan "Tepegöz", zamanla halkın içinde efsaneleşmiş ve kendi içinde değişik varyantlar oluşturmuş bir anlatıdır. Bu anlatılarda adında demir bulunan ve fizikî yapısında da demirden uzuvları bulunan "Demirtırnak" adlı bir varlık vardır. Tepegöz'deki "Demirtırnak", Özkul Çobanoğlu'na göre; Türk halklarının demonolojik görüşlerinde zaman zaman rastlanan bir motiftir. Kırgızlar ve diğer Türk topluluklarında bu varlığa "Jeztırnak" ya da "Jez Tımşuk", bazen de "Demir burun" denilir. "O, yarı gerçek yarı efsanevi bir varlıktır ve ormanlarda yaşar. Bu demon; *demir tırnaklı*, *demir burunlu*, güzel bir kadın görünüşünde betimlenir. Bu varlık, insanlarla yüz yüze geldiği zaman burnunu saklar."¹²³⁰

"Demirtırnak", "Tepegöz" efsanelerinin Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Altay ve diğer versiyonlarında "Tepegöz"ün bazen kızı, bazen kız kardeşi, nadir hallerde de karısı olarak geçer. Anlatılarda, avcı gibi ortaya çıkan kahraman önce

¹²²⁹ M. Ergun, *a.g.e.*, C. II. ss. 821-822.

¹²³⁰ Ö. Çobanoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 138-145.

“*Demirtırnağı*”, ardından da “*Tepegöz*”ü öldürür. “Demir tırnak” motifi, şaman mitolojisinden gelme olarak kabul görür. “Erlik” ve diğer yeraltı varlıklarının kızları da şaman efsanelerinde, çoğu zaman demir kollu, demir tırnaklı ve bazen de demir vücutlu olarak betimlenmiştir. “Demirtırnak” efsaneleriyle Erlik’in anlatıldığı efsanelerdeki bu benzerlikler önemlidir.¹²³¹

Hun hakanı Atilla ile Ares kılıcını anlatan bir efsanede de kılıç motifi işlenmiştir. Efsane şöyledir:

“Kutsal sayılan Ares kılıcı, bir çoban vasıtasıyla Atilla’nın eline geçer. Bir devenin kan damlalarını takip eden çoban bulduğu bu kılıcı Atilla’ya teslim eder. Hükümdar, bunu Allah tarafından dünya hâkimiyetinin kendisine verildiğine dair işaret sayar.”¹²³²

Bu efsanedeki kılıç, Tanrı’nın yeryüzündeki kutudur. Demir, gücü simgelemektedir.

Gediz’de derlenmiş “*Kesik Baş Efsanesi*”nin bir varyantında da hastalıklara iyileşmek için gelen bir su kaynağı vardır. Bu su; kınından çekilen kılıçla ortaya çıkar ve kaynamaya başlar. Efsane şöyledir:

“Murat Dede, Murat Dağı ılıca hamamlarının olduğu yerde düşmanlarla harb ederken kellesini koparmışlar. O zaman da kellesi koltuğuna sıkıştırılmış el yordamıyla kime rastgelirse düşmanları kırmış. Kadının birisi demiş ki: ‘Adama bak yahu. Kellesini koltuğuna kıstırmış da bütün milleti kırıyor.’ Böyle söylenince eliyle kellesi koltuğundan usulca yere koymuş. O zaman *kılıcını* yere bir saplamış. Kılıcı çekince yarasından sıcak su kaynamaya başlamış.”¹²³³

Bu efsanede de kılıcın ve dolayısıyla demirin işlevi, şifalı bir su kaynağının ortaya çıkmasını sağlamasıdır. Kılıç, sembolik olarak kullanılmıştır. Demirin burada fayda sağlayıcı özelliği de ortaya çıkmıştır. Kılıç, Türk efsanelerinde sadece bu efsanede değil; birçok efsanede de görülen bir motiftir. Örneğin Denizli’de Servergazi’nin kılıcı da kayayı ortadan ikiye ayırmıştır. Servergazi Türbesi’nin yukarı kesiminde, ortasından bir kılıçla düzgün bir şekilde yarılmış hissi veren büyükçe bir kaya vardır. Efsaneye göre; Servergazi hazretleri burada düşmanla savaşırken kılıcını kayaya vurmuş ve kaya ortasından ikiye ayrılmıştır. Bölge halkı bu yüzden bu kayayı kutsal saymıştır.¹²³⁴ Bu efsane, evliya bir zatla alakalıdır. Türklerde gazi dervişlerin ve türbelerinin etraflarında benzer şekilde demirden yapılmış kılıç, baston vb. aletlerle

¹²³¹ Celal Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 2005, ss. 154-155.

¹²³² Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 37.

¹²³³ Bilge Seyidoğlu, “Nesir- Efsane”, *Türk Dünyası El Kitabı- Edebiyat*, Ankara, 1998, C. III, s. 423.

¹²³⁴ M. M. Türkaş, *a.g.t.*, s. 255.

ilgili anlatımların olduğu bilinmektedir. Bu duruma örnek olan efsanelerden biri de Afyonkarahisar'ın Seydiler köyünde yaşadığı bilinen ve yörede türbesi olan Hasan Basri Hazretlerinin bastonuyla alakalı olan bir efsanedir. Demir asanın vurulduğu yerden su çıkması olayının anlatıldığı efsane şöyledir:

“Hasan Basri, harpten bu köye gelince asasıyla bir kayaya vurur. Asasını vurduğu yerden su çıkar. Bu su, şu an türbenin önünde bulunan çeşmeden çıkan sudur. Hasan Basri'nin bu *demir asası* ise çok sonraları çalınmıştır.” Şimdi türbede kullanılan baston, onun demir asası niyetine kullanılmaktadır. Ayrıca anlatıda kılıcın kayayı bölebilen bir güç olması önemlidir.¹²³⁵

M. Ergun'un “Türk Dünyası Efsaneleri Üzerinde Değişme Motifleri” adlı çalışmasında yer verdiği bir şeyhle ilgili efsanede de “*Şeyhin, üzerine atılmak üzere olan yılanı demire döndürdüğü*” anlatılmıştır.¹²³⁶ Bilindiği üzere Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra toplumdaki şamanların ya da demircilerin yerini dinî şahıslar almıştır. Bu şahıslar da keramet sahibidir. Türkler, savaşçı bir toplumdur; sadece dinlerin etkisiyle bazı kişiler kimlik değiştirerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İşte efsanedeki yılanı demire döndüren zat da bu kimlik değiştiren kişilerdendir.

Türklerin inanç ve uygulamalarındaki işlevlerini efsanelerde de görmek mümkündür. Bu efsanelerden biri Denizli Karataş köyünün yukarı kesiminde “Gelin Çeşmesi” adındaki efsanedir. Efsanenin konusu, adıyla ilgilidir. Efsanenin konusu şöyledir:

“Yakın zamana kadar köye yeni bir gelin geldiği ya da köyden birisi gelin olduğu zaman, düğünden bir iki gün sonra gelinin yakınları, Gelin Çeşmesi'ne giderek çeşmenin etrafında bir yere ya da çeşmenin suyunun aktığı yerdeki çamurun içine bir bıçak ve tarak saklarmış. Sonra da gelini oraya götürüp, ondan sakladıkları şeyleri bulmasını isterlermiş. Gelin önce bıçağı bulursa gelinin çocuğunun erkek; eğer tarağı bulursa çocuğunun kız olacağına inanırmış. Bu yüzden bu çeşme ve semtin adı ‘Gelin Çeşmesi’ymiş.”¹²³⁷

Efsanedeki bıçak ve tarakla ilgili uygulama, doğacak çocuğun cinsiyetini tayin etmeye yöneliktir. Öyle ki bu uygulamada, Türk mitik algısındaki demirin doğurganlığı ve eril-dişil oluşuyla ilgili algı devreye girmiştir. Ayrıca demirden aletlerin şekli de cinsiyet belirlemede etkili olmuştur.

¹²³⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 220.

¹²³⁶ M. Ergun, *a.g.e.*, C. I, s. 977.

¹²³⁷ M. M. Türkteş, *a.g.t.*, s. 272.

Demircilerin pîri kabul edilen peygamber Hz. Davud’la ilgili Türk dünyasında anlatılan birçok efsane ve bu efsaneninde çok değişik varyantları vardır. Bu efsanelerden Gaziantep’te derlenen Davut’un demirci kısıkağıyla ilgili efsanesi şöyledir:

“Hz. Dâvûd’un bir şeerdi, yani çırağı varmış. Davud, namaza gitmiş. Şeert, köpeğin bacaklarını üst üste attığını görünce onun bu davranışından esinlenerek kısıkağı yapmaya başlamış. Namazdan gelince şeerdi kısıkağı yaptığını gören Davud, “Bizim işimize şeytan karışmış.”, demiş ve kendini ateşe atmış, sonra da kaybolmuş. Peygamberlerin böyle mucizevî yönleri vardır.”¹²³⁸

Bu efsanede Davut, alet kullanmadan demiri eriterek döverken demir kısıkağı vb. aletlerin icadı, onun peygamber olarak demirciliği öğretme görevini tamamladığının göstergesidir. Bu aletlerin çoğalması da demirciliğin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Denizli’de Davud’un demirci kısıkağı ya da maşasıyla ilgili anlatılan efsane de şöyledir:

“Bir gün, demircilerin pîri Hz. Davut ile eşi arasında, demircilikteki keramet sende mi yoksa ben de mi tartışması olmuş. Her ikisi de kerametın kendisinde olduğunu iddia etmişler. Davut, çekiç kullanmadan kızgın demiri yumruğı ile dövemediği için kerametın kendisinde olduğunu savunmuş. Davut, bir gün işyerinde çalışırken yemek vakti gelince çırağını yemek getirmesi için evine göndermiş. Çocuğun geleceğini bilen Davut’un eşi eline bir eldiven giymiş ve eldivende küçük bir delik açmış. Çırağı eve gelince kadın kendisini göstermeden, kolunu uzatarak çırağı yemeğı vermiş. Çırağı yemeğı alırken delik olan eldivenden kadının serçe parmağını görmüş. Tam bu esnada kızgın demiri yumruğı ile dövmekte olan Davut’un eli yanmış. Eli yanan Davut, o günden sonra mesleğini yapamaz hale gelmiş. Bunun üzüntüsü ile bir gün yolda gezerken ön ayaklarını çapraz yaparak yere uzanmış bir köpek görmüş. Köpeğin bu ayak şeklini örnek alarak bir kısıkağı, bugünkü *demirci maşası* yapmış. Bundan sonra da, daha önce eliyle tuttuğı kızgın demiri artık maşayla tutmuş ve demiri yumruk yerine çekiçle dövmeye başlamış. Böylece kerametın de kadında olduğu anlaşılmiş. Günümüzde demircilerin kullanmış oldukları maşalar o zamandan beri kullanılmaktaymış.”¹²³⁹

Bu efsanede demircinin işindeki başarısının sadece kendi bilek gücüne bağlı olmadığı, hem kendisinin hem de eşi ve çocuklarının erdem sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır.

Konusu Davud’un demir kısıkağı yapmasıyla ilgili olan bu efsanenin Anadolu’da çok daha değişik varyantları vardır. Efsanenin Bursa’daki anlatımında da demircinin

¹²³⁸ Eyüp Eryılmaz, Gaziantep, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹²³⁹ M. M. Türkaş, *Denizli Efsaneleri*, Denizli, 2012, s. 280.

karısı “*Ben bugüne kadar hiçbir yabancıya saçımın telini bile göstermemiştim. Bugün bir dilenciye saçımın tutamını gösterdim. O nedenle elin yandı.*” demiştir.¹²⁴⁰

Türkler için türbeler, hem ziyaret edilen hem de dileklerinin kabulü için dilek diledikleri ve sembolik anlamda da Tanrı’ya kurban ritüellerini gerçekleştirdikleri makânlardır. Anadolu’da bu türbe ve türbede yatan evliyalar etrafında da bazı efsaneler oluşmuştur. Bunların içinde demir ve demircilerle ilgili olanlar vardır. Karadeniz Ereğli’sinde anlatılan “Demirci Dede Efsanesi” şöyledir:

“Çeştepe köyünde, köylülerin kazma, saban vb. gibi demirden mamul aletlerini tamir eden bir *demirci* varmış. Müşterileriyle hiç pazarlık etmez, ne verirlerse almış. Fakir olmasına rağmen bu tevazuu herkesin dikkatini çekermiş. O ayrıca, ‘Ben öldükten sonra da size yardım edeceğim.’ dermiş. Öldükten sonra, akşamları türbesine konulan aletler, sabahleyin tamir edilmiş, bilenmiş olarak bulunurmuş. Bu durumu merak eden biri, türbeyi gözetlerken *Demirci Dede* tarafından görülmüş ve onun bedduası tarafından kör olmuş. O günden sonra da tamir işi sona ermiş.”¹²⁴¹

Efsanedeki Demirci Dede’nin mütevazılık ve cömertlik özelliği, demircilerinde de olan bir vasıftır. Nitekim toplumdaki herkes demirci olamaz. Demirci olan kişi de Tanrı’nın kutunu taşıyan özel kişidir ve ahlakî özelliklerinin iyi olması gerekir. Bursa’ya bağlı Orhaneli ilçesinin Huban Danişmendli köyünde “*Demirkaynak Dede Efsanesi*” anlatılmaktadır. Köyde harap bir türbe vardır. Köylülerin “Demirkaynak Dede” adını verdikleri bir zatın medfun bulunduğu türbede, ağız ve göz çarpmalarına şifa verdiği kabul edilen bir ayna vardır. Bu aynayla ilgili anlatılan efsane kısaca şöyledir: “*Demirkaynak Dede, bir demir parçasını koynuna koyup ısıtmış ve ısınan bu demiri dizine koyup yumruğu ile vurmak suretiyle ayna yapmıştır.*” Her yıl adakların adandığı, kurbanların kesildiği bu türbede yatan zatın asıl mesleğinin ne olduğu bilinmemektedir; ancak efsaneden anlaşılan büyük bir olasılıkla demirci olduğudur.¹²⁴²

Türkler, buldukları yerleri adlandırırken kültürel yaşantılarını yansıtan isimler vermişlerdir. Trabzon şehrinin adıyla ilgili anlatılan bir efsane şöyledir:

“Koroğlu Trabzon’a gelir. Demircioğlu’na “*Nalları değiştir*”, der. O da bir giyim olan dört adet *nalı* alır verir. Koroğlu, nalı elinde kırar. Demircioğlu eski bir giyim *nal* verir. Koroğlu bu *nalı* beğenir. Ve para verir. Demircioğlu parayı sıkır, bakar ki tuğrası yok. Koroğlu bakar, hakikaten yazı yok. Aynı şekilde ikinci paranın turası da

¹²⁴⁰ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 92.

¹²⁴¹ S. Sakaoğlu, A. Duymaz, *a.g.e.*, 2006, s. 73.

¹²⁴² S. Sakaoğlu, A. Duymaz, *a.g.e.*, 2006, s. 74.

Demircioğlu'nun elinde yok olur. Bu olaydan sonra 'Tura Bozan' söyleminden Trabzon ismi oluşur."¹²⁴³

Trabzon'un Akçaabat ilçesinin eski ismi de "Polat evi" anlamındaki *Pulathane*'dir.¹²⁴⁴ Bu adlandırma, aynı zamanda yörede çelik üretim yeri ya da silah üretim yerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bölge silahlarıyla tanınır.

Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı Özdemirci kasabasının adıyla ilgili yörede anlatılan birkaç efsane vardır. Bunlardan biri şöyledir:

"Bir demirci, eşkıyalardan kaçıyormuş. Bu köye ailesiyle birlikte gelen *demirci berber*, köyde saklanmış. Bu aileler Tatar'mış. Bu yüzden köye ilk önce, '*Tatlar Demirci*' denmiş. İlk yerleşim yeri, köyde koca caminin aşağısındaymış. Köyde aileler değişik yerlerde dağınık olarak yerleşmişler. Sonradan bu köyün adı 'Özdemirci' olur."¹²⁴⁵

Bu efsanedeki "Özdemirci" adı, demircinin özü anlamında kullanılmış bir addir. Dolayısıyla bu kasaba, demircilik mesleğini icra eden Tatar Türklerinin yaşadığı bir yerdir.

Anadolu'da anlatılan bazı efsanelerde, demirden araç gereçlerin sihrî yönleri vardır. Bu efsanelerden Muğla Fethiye'den derlenen "Yusufçuk Efsanesi" kısaca şöyledir:

"Çocuklar, üvey annelerinin elinden kaçarlar. Elllerinde üç alet vardır. Bunlar; tarak, *çakı*, *iğnedir*. Çocuklar devden korunmak için tarağı attıklarında orman, *çakıyı* attıklarında yol, *iğneyi* attıklarında kayalık olmuş."¹²⁴⁶

Efsanede çakının yol olması, çakının şekliyle bağlantılı olabilir. Ayrıca demirin tanrısallığı, Tanrı'nın sonsuzluğunu simgeleyen bir yolla ifade edilmiş olabilir.

Bünyan'da Musa Şeyh'le ilgili anlatılan bir efsanede "demir zincir", ejderhaya dönüşebilen sihrî bir araçtır. Efsane şöyledir:

"Musa Şeyhi padişah sınar. IV. Murat,

Bağdat seferinde yanına gelmeyen şeyhi zincirleyerek getirmelerini emreder. Askerler varır, zinciri bir yana koyup durumu anlatmaya çalışırlar. Şeyh, çalıların arasından zincirinizi alın, gidelim, der. Zinciri alırlarken, *zincir* ejderhaya dönüşür. Şeyh, destur deyip zinciri alır ve askerlere verir. Padişah, balık ister. Şeyhin duası üzerine bir göl oluşur."¹²⁴⁷

¹²⁴³ *Ali Çelik*, Trabzon, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹²⁴⁴ *Ali Çelik*, Trabzon, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹²⁴⁵ *Emin Çetinkaya*, Denizli/ Çivril/ Özdemirci, (Mülakât yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹²⁴⁶ M. N. Önal, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁴⁷ M. N. Önal, *a.g.e.*, s. 220.

3.2.4. Türk Halk Hikâyelerinde Demir

“Hikâye”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, öyküdür.” olarak tanımlanmıştır.¹²⁴⁸

Ali Berat Alptekin’e göre “halk hikâyesi”, “Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup aşk, kahramanlık vb. konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslam ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatımlardır.”¹²⁴⁹

Pertev Naili Boratav, halk hikâyesini destan, masal, roman, halk şiiri, realist halk hikâyeleri, meddah hikâyeleri, halk teması gibi diğer anlatı çeşitleriyle kıyaslayarak ifade etmeye çalışmıştır. O’na göre halk hikâyesi, destandan sonra ortaya çıkan destanın parçalarından doğan bir türdür ve halk hikâyelerini konuları bakımından kahramanlık ve aşk olmak üzere iki grupta toplamak gerekmektedir.¹²⁵⁰

Halk hikâyesinin destandan ayrılan bazı yönlerinin olmasına karşın, köken olarak destan geleneğinden beslenmesi önemli bir husustur. Öyle ki hem Türk destanlarında, hem Türk halk hikâyelerinde Türklerin yaşantılarının yansımalarını bulmak mümkündür. Hatta anlatılardaki demir nesnelere, Türk’ün günlük yaşamında demirin yerini tespit etmesi bakımından önemlidir. Türklerin maddî, manevî yaşantısının yansımalarını sadece destanlarda değil, diğer halk anlatılarında da görmek mümkündür.

Türk halk hikâyelerinde görülen kahramanlar, silahlarıyla arkadaşlardır; çünkü yiğidin gücü silahını kullanmasıyla ölçülüdür. Doğaüstü güçleri olan bu silahların sahipleri de seçilmiş kişilerdir.

Pertev Naili Boratav’ın konularına göre çeşitleme yaptığı halk hikâyelerinden Nalcıoğlu (Demircioğlu)’nun macerasını anlatan türkölü hikâyede, demircinin karısının bedduasının Tanrı huzurunda nasıl kabul olduğu anlatılır. Hikâye şöyledir:

“Bir paşa, bir demircinin karısına göz koymuş. Demirciden yetiştiremeyeceği şekilde ertesi sabaha kadar bir kantar borada (demir tozu) hazırlamasını istemiştir. Kadın olanları duyunca ‘Boradayı mih eder Allah!’ diye kargış etmiş. Ertesi gün paşa ölmüş. Bu sefer onun adamları, tabutu için mih siparişine gelmişler. Kadının duası kabul olmuş. Allah boradayı mih etmiş.”¹²⁵¹

¹²⁴⁸ Ş. H. Akalın vd., “Hikâye”, *a.g.e.* a, 2009, s. 891.

¹²⁴⁹ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, 2003, Ankara, s. 18.

¹²⁵⁰ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, 1946, Ankara, ss. 27-68.

¹²⁵¹ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1946, s. 135.

Ahmet Edip Uysal'ın Anadolu'dan derlediği “Kazan Kafalı, Balta Dişli Kız” hikâyesinde hikâye kahramanının dişlerinin balta gibi olması, gerçekte dişlerin sağlam ve keskin olma özelliğine yöneliktir. Hikâyenin sonunda kıza ait olan dilin sihirli olması ise, aslında balta dişleri olan kızın seçilmiş özel bir kişi olduğunu göstermektedir. Bu hikâyedeki demirin maddî gücü ve büyüsel özelliği, balta dişle ve ona sahip olan kızla karşımıza çıkmaktadır. Hikâye şöyledir:

“Bir karı kocanın üç oğlu olmasına rağmen kızları yokmuş. Tanrı'dan kız çocuklarının olmasını isteyen anne duasında ‘Allahım, bana bir kız evlât ver de isterse kafası kazan kadar büyük, dişleri de *balta* gibi olsun.’ demiş. Duası kabul olan kadın bir süre sonra kız çocuk dünyaya getirmiş. Bir de bakmışlar ki kızın kafası büyük, *dişleri de balta* gibi imiş. Kız, küçük olmasına rağmen her gece yatağından kalkıp koyunlardan birini yiyormuş. Bu durumu fark eden kızın ortanca abisi, durumu anne babasına söylemiş; ancak anne baba oğlana inanmamış. Kız küçük olduğu için böyle bir şey yapacağına inanmamışlar. Oğlan evi terk etmiş. Gittiği yolun kenarında bir yaşlı kadınla karşılaşmış ve ona çoban olmuş. Çobanlık yaparken üç farklı dağda karşılaştığı hayvanlarla yaptığı mücadelelerde galip olunca o hayvanların birer yavrularını alıp kadının evine gelmiş. Aslan, ayı ve kaplan yavruları, bu oğlana yoldaş olmuş. Bir gün aile özlemiyle yollara düşen oğlan, köyüne döndüğünde kız kardeşi onu karşılamış. Oğlanın atını sulamaya giden kız, atın bir ayağını yemiş. Sırayla her gün atın bir ayağını yiyen kız, atın tüm ayaklarını yedikten sonra, abisinin kafasını ısırarak istemiş. Sıranın kendisine geldiğini anlayan oğlan, bazı oyunlarla kızı alt etmeye çalışmış. Kızdan kaçarken bir hurma ağacının tepesine çıkan oğlan kavalıyla yoldaşları olan aslan, ayı ve kaplan yavrularını çağırarak. Bu yavruları alt edemeyen kız, öleceğini anlayınca kardeşine, bir gün ona yardımcı olabileceğini düşündüğü için dilini kesip cebinde taşımaması söylemiş. Bunu yapan oğlan, bir gün bir kervanla karşılaşmış. Kervanbaşı cebinden bir sopa çıkarmış ve oğlana bu sopanın ne olduğunu sormuş. Tam o esnada oğlanın cebinde duran kız kardeşin dili konuşmuş. ‘O, sihirli bir sopadır.’ demiş. Genç adam bu sayede kervanı alarak çok zengin olmuş. Yemiş, içmiş ve mutlu bir hayat sürmüştür.”¹²⁵²

Azerbeycan halk hikâyelerinden “Cihan Pehlivan Hüseyin” adlı hikâyede “Demir ve çividen mızraklarla yapılan sopa.” güçlü bir silah olarak karşımıza çıkar. Söz konusu hikâyedeki ilgili kısım şöyledir:

“Hikâye kahramanı Mesih, rakibine *çelik kalkan* çeker ve *kılıç kalkana* değip parçalanana değin vuruşurlar. Sonra kalkanlarla mücadeleye devam ederler. En sonunda kalkanları da ellerinden atarlar. Güreşirler; ancak birbirlerini alt edemeyince ara verirler. Hüseyin'in sopası da namlıdır. Mesih'in yolu oraya düşer ve Hüseyin'in *demirden, çividen mızraklarıyla oluşturduğu sopasını* görür. Hikâyenin sonunda Mesih'in rakibi

¹²⁵² Ahmet Edip Uysal, *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*, Ankara, 1989, ss. 118-121.

Tahtaçırağ'ı Hüseyin bu sopasıyla yener. Hatta bu sopa öyle bir sopadır ki Tahtaçırağ'ın ölümünden sonra onun kırk adamına da yeten ve galibiyet sağlayan bir silahtır.”¹²⁵³

E. Ahundov'un “Azerî Türklerinin Halk Hikâyeleri” adlı çalışmasından alınan “Eroğlu” adlı anlatı şöyledir:

“Anlatının ana kahramanı Eroğlu'nun babası bir *demircidir*. Onun şahane kılıcı vardır. O ülkede bulunan şah ve vezir de çok gaddardır. Vezir, adamlarıyla bir gün bir *demircide* dövülmekte olan *kılıcı* görür. Bu kılıç, çok şahanedir. Şaha kılıcı anlatırlar. Sonrasında vezir demircinin yanına gelir ve der ki; ‘Usta beni tanıyor. Desem ki ustam ne güzel kılıç böyle, buyur diyecek. Ben de şaha göstermem. Ayrı gezdiğinde kuşanırım. Âlem de vezirin kılıcı şahınkinden daha güzel der.’ Demirci ise böyle söyleyen vezire, ‘Vezir, sağ olsun, yahşı kılıçtır.’ der ve içeri çağırılmaz. Bunun üzerine vezir intikam almak adına demircinin bulunduğu şehrin talan edilmesini buyurur. Dağıtılan şehir halkı, sabah şahın yanına şikâyete gelir. Şah, bu şikâyetlerin ne olduğunu vezirine sorduğunda ise o, şaha ‘Âlemlerin kiblesi, filan yerde bir demirci var. Gündüz kılıç yapıyor, gece olunca adamlarını başına yığıp çalıp çırpıyor.’ Bunun üzerine şah, *demircinin* evini ve dükkânını dağıtmalarını söyler. Demirciyi de diri diri duvarın arkasına koyarak duvarı örler. O ölünceye kadar herkes onun haline yonar. Ölünce de arkasında yetim olarak oğlu Eroğlu’nu bırakır. Hikâyenin bundan sonrasında ise Eroğlu'nun başına gelenler, mücadeleleri, yiğitlikleri, vezirin kızı ile evlenişi ve şahın veziri oluşu anlatılmıştır.”¹²⁵⁴

Hikâyede demircinin soyundan olan Eroğlu'nun, devlet kutundan biriyle evlenmiş ve vezir olmuş olması rastgele bir olay değildir. Eroğlu, demirci soyundandır ve bu yönüyle Türk mitik algısındaki seçilmiş kişilerdendir.

Arzu ile Kamber Hikâyesi'nin Sivas Tat köyü varyantında efkârına, acısına gözyaşını karıştıran Arzu, “Sensiz dünya bana haram” diyerek Kamber'in cebindeki *bıçağı* alıp sinesine saplamış ve sevgilisinin sinesine düşüp ölmüştür.¹²⁵⁵ Hikâyedeki bıçağın keskinlik özelliğiyle ölümcül oluşu vurgulanmıştır.

Antalya Elmalı'da, efsunlu bir demirle ilgili anlatılan hikâye şöyledir:

“Elmalı'nın köylerinde yaşayan bir çiftçi sabanını tamir ettirmek için cuma günü sabahtan Elmalı'ya gelip, sabanı bir demirci ustasına teslim etmiş. Usta demiri ateşe sürmüştü; fakat öğlen olup cuma namazı bitene kadar *demir* ısınmamış. Sabanı yapılmayan köylü namazdan sonra *demiri* alıp başka bir *demirciye* götürmüştü. Demir orda da ısınmamış. Bunun üzerine bu *demirin* efsunlu olduğuna ve Allah tarafından

¹²⁵³ Alhan Altan Araslı, *Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri*, Ankara, 1985, ss. 1-21.

¹²⁵⁴ A. A. Araslı, *a.g.e.*, ss. 143-156.

¹²⁵⁵ Ali Osman Öztürk, “Arzu ile Kamber Hikâyesinin Yeni Bir Varyantında Bulunan Kültürlerarası Motifler”, *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı*, 2014, s. 437.

özellikle gönderildiğine karar verilerek, bir caminin avlusuna çakılmış. O gün bu gündür bu demirin orada durduğuna inanılmış.”¹²⁵⁶

Bu anlatıdaki saban demirinin ateşte erimemesi, onun efsunlu olduğu düşüncesini doğurmuştur. Demirin doğal yapısı ateşe dayanıksızdır. Demirin keşfine yönelik olan bu durum, Türklerin evren tasarımıındaki demirin tanrısal oluşuyla bağlantılıdır.

Pertev Naili Boratav, İnkılâp Kütüphanesindeki Âşık Garip yazmasında “*Hezaran kalkanlı eğri kılıç*”tan bahsedilmiştir.

“Yiğitleri vardır kaput binişli
Dımışkı kolçaklı belleri şişli
Hezaran kalkanlı eğri kılıçlı
Düşmana meydanı vardır Erzurum.”¹²⁵⁷

“Gül ile Ali Şir Hikâyesi”nde de Gül, Ali’ye aşkını dile getirirken balta ve nacak sembolik anlamıyla kullanılmıştır. Hikâyenin ilgili kısmı şöyledir:

“Ele mi yanacak
Ya *baltadır* ya *nacak*
Yana yana kül oldum
Neyim kaldı yanacak?”¹²⁵⁸

3.2.5. Türk Halk Şiirinde Demir

“Şiir”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan edebî anlatım biçimi, manzume, nazım.”

¹²⁵⁶ Hikâyenin başka bir anlatımı şöyledir: “Sabah Elmalı’ya gidip sabanını tamire verecek köylü gece yarısı uyanmış. Ayın şavkı o kadar güçlüymüş ki sabah oldu sanıp yola çıkmış. Yüksekçe bir yerde kurulan köyden aşağı doğru inerken Elmalı’nın üst tarafında Pınarbaşı denen mevkiye bir cenaze alayına rastlamış. “Kimdir, nedir?” diye sormadan sırtında saban ile saf tutup cenaze namazını kılmış ve bugün XVI. yüzyıl mutasavvıf şairleri ve düşünce adamlarından Vahap Ümmi Hazretlerinin makamının olduğu yere defnedilmesine yardım etmiş. Sonra sessizce oradan ayrılıp yine sırtındaki *saban demiri* ile ilçeye doğru yürümüş. Tabi çok erken geldiği için açılmamış demirci dükkânlarından birinin önüne sabanını koyup sabah namazına gitmiş. Çarşıda başka işlerini görmüş namazdan sonra. Sonra *demirciye* gelmiş ki demirciler şaşkınlık içinde. Sabahtan beri ocakta beklediği halde *demir* bir türlü ısınmıyormuş. O’na kim olduğunu nereli olduğunu, yolda neler görüp yaşadığını sormuşlar. O da olanları anlatmış onlara. O cenazenin Vahap Ümmi Hazretlerine mi, yoksa başkasına mı ait olduğunu bilinmiyor; ama *demirciler* hayretle dinledikleri bu hikâyeden sonra cenazenin bir ulu insan olduğuna ve mübareğin nurundan efsunlandığına inandıkları için bu *demirin* yerine ona yeni bir *saban* yapmışlar.”

bk. <http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,67443/demirciler-ici.html> (Kaynak kişi: Muzaffer Körük, 1948 doğumlu, 57 yaş, Evli, üç çocuk babası. Demirci), (05.11.2014).

¹²⁵⁷ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1946, s. 217.

¹²⁵⁸ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1946, s. 240.

olarak ifade edilmiştir.¹²⁵⁹ Halk şiiri ise; ana karakteri irticalen söylenen, anonim ve varyantlaşma özelliği olan şiirdir. Ayrıca halk şiirini diğer şiir türlerinden şekil yönüyle ayıran özellik de hece vezni ve kafiye şemasıdır.¹²⁶⁰

Halk şiiri içinde sınıflandırılan âşık tarzı şiir, tekke şiiri, türkü, mani, âğıt vb. türlerde, Türklerin hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olan “demir” maddî anlamının yanı sıra sembolik olarak da ifade edilmiştir.

3.2.5.1. Halk Âşıklarının ve Tekke Şairlerinin Şiirlerinde Demir

Adanalı Âşıkların mektup şiirlerinde Şihloğlu adlı âşık, Davud’un yumruğuyla nasıl demir ezdiğinden ve zırh yaptığından şöyle bahseder:

“Davud’un yumruğu *demir* ezdi.

Kuvvetini Hak Teala verdi.

Şekillenir türlü *zırh*lar özerdi.

Kızgın demir ince tele dönüştü.”¹²⁶¹

Denizlili Âşık Ozan Nihat “Görürsün” adlı şiirinde “Demirciler demir döver ‘Dan dan dan!’/ Her şey Türk’e göre, Türk tarafından” ifadeleriyle demirin Türk’ün yaşamındaki yerini hatırlatmaktadır. Ayrıca bu ifade şekli, Türk masallarındaki giriş formalarına benzemektedir. Bu şiirde demircinin Türklere nasıl yol gösterici olduğu da şöyle anlatır:

“*Demirciler örste demir düğerken*

Ergenekon denen yurdu görürsün

Dolunay ufuktan göğe ağarken

Türk’e yol gösteren kurdu görürsün.”¹²⁶²

Köroğlu’nun anlatıldığı bir şiirde “Demirkapı”, geçiş noktasıdır. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

“*Demir Kapı*’dan Şirvan’a geçildi.

Anca savaş oldu kanlar saçıldı.

Kırdık biz yezidi yollar açıldı.

¹²⁵⁹ Ş. H. Akalın vd., “Şiir”, a.g.e. a, 2009, s. 1867.

¹²⁶⁰ Ö. Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, 2005, s. 344.

¹²⁶¹ Doğan Kaya, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, s. 331.

¹²⁶² Fidan Uğur, *Denizlili Âşık Ozan Nihat*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2008, ss. 505-506.

Giden ipek yüklü kervan bizimdir.”¹²⁶³

Saim Sakaoğlu'nun “Dadaloğlu” çalışmasında; Dadaloğlu'nun Âşık Yusuf'la olan atışmasında “göğün çivisi” ve “göğün yıldızı” ifadelerini kullandığı görülmektedir. Bu atışmada, evren tasarımıındaki Demir Kazık ele alınmakta; âşık kendi üslubuyla da bu algıyı yansıtmaktadır. Bu ifadelerin kullanıldığı dizeler şöyledir:

Âşık Yusuf:

“Ağ'lar bu çocuğun nedir dâvisi,
Yüreğimin aş Frenk ağusu,
Nerde çocuk yerin göğün çivisi
Bunun da manasın ver sarı çocuk.”

Dadaloğlu:

“Emmi çocuk gibi söyleme sözü
Hiçbir şey bilmez mi sandın sen bizi,
Yeryüzünde dağı gökte yıldızı,
Bilemez mi sandın ey Yusuf Emmi.”

“Yerin göğün çivisi” ifadesi, “yeryüzünde dağı, gökyüzünde yıldızı” karşılamıştır. Bu varlıkların çivisinin çıkması algısında ise, evrende düzenin bozulması ifade edilmeye çalışılmıştır.¹²⁶⁴ Nitekim yerdeki dağın gökteki yıldızla bağlantısı, demir direk, Demir Kazık Yıldızı'na ulaşmak şeklinde ifade edilebilir. Demir direk de burada evrende düzeni sağlayan bir unsurdur.

Ruhsatî'nin atın kutsallığını anlattığı bir şiirinde “atın tırnakları”, demire benzetilmiştir. Bu benzetmeden bahseden kısım şöyledir:

“Deri tırnakları benzer demire
Ne kadar vasf etsen sığmaz zamire
Kırk saat yol gitsem almaz umura
Yine dizgin etsem Kirman kıratım.”¹²⁶⁵

Nogay Halk şairlerinden XVI. yy. başlarına kadar Kuzey Kafkasya'da yaşamış olan Şal-Kiyiz, Nogay Hanlığı'nın XV. yy'daki hanlarından Temir'in barışsever dış

¹²⁶³ Ş. Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 2010, s. 117.

¹²⁶⁴ Saim Sakaoğlu, *Dadaloğlu*, Ankara, 1993, s. 112.; Serkan Köse, *Tanzimat'tan Günümüze Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mitolojik Unsurlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2012, s. 51.

¹²⁶⁵ Doğan Kaya, *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî*, Ankara, 1991, s. 353.

politikasını desteklemişse de zenginlerin, mirzaların ve hanın halka eziyet etmesine karşı çıkmıştır. Temir ile araları bozulan şair, İdil'den kovulduktan sonra bir yırında Temir ile aralarındaki eşitsizlikten şöyle bahsetmiştir:

“Ey bey *Temir*, bey *Temir*,
Sen ipeksin, ben yünüm,
Sen altınsın, ben pulum,
Sen sultansın, ben kulum!”¹²⁶⁶

Nogay Hanlığı'nın hanlarından birinin adı olan Temir, birçok Türk hakanının adıdır. Türkler, kutsal saydıkları demiri, kişi adlarını olarak vermede kullanmışlardır.

Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun bir şiirinde “kılıç”, “merdanelik kılıç” olarak şöyle tasvir edilmiştir:

“Uzak yola çıkacak olsanız,
Merdânelik *kılıcım* çalar olsanız.
Birisini seçip alır olsanız.
Göğsünü, sağrısını, karışını görün.”¹²⁶⁷

Karacaoğlan'ın bir şiirinde de askerler, kılıçla sembolize edilmiştir. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

“Şevketli efendim Sultanım vezir
Altmış bin *kılıçlı* yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı Hızır
Benli boza binmiş o da geliyor.”¹²⁶⁸

Âşık Tutaklı Çağlayan'ın “19 Mayıs” adlı şiirinde gençliğin sesi, “çelik ses”lerine benzetilmiştir.

Ey gençlik haykır ki dağlar inlesin
Bugün senin günün, bugün coş dünya
Çelik *sesin* kayalardan çınlasın
Bugün senin günün, bugün coş, oyna
Cirit oyna, hayal oyna, koş oyna.”¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Dilek Ergöner, “Nogay Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, S. A. 31/ II, s. 350.

¹²⁶⁷ Kadir Ekber, “Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu”, (çev. Minara Aliyeva), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1999, S. III, s. 283.

¹²⁶⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 119.

¹²⁶⁹ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara, 1988, C. I, s. 31.

Âşık Memioğlu, gazi olanın mertebesinin yükseleceğini “kılıcın arşa asalı” tabiriyle ifade etmiştir. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

Memioğlu der ki Venedik oldu fessâlı
Gazi olup *kılıcın arşa asalı*
Ol kahraman bundan kadem basalı
Devlet-i ikbâl verildi var ile.¹²⁷⁰

Âşık Hamet Ağa Cingözoğlu'nun söylediği “Aldı Cadıoğlu” şiirinde Avşar boyunun canıyla mücadelesi “demir kale”ye benzetilmiştir. Avşarlar, Adana yöresindeki başka aşiretlere karşı zafer kazanmıştır. Bu nedenle onlar, demir kale gibidirler. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

“Paşabey’in oğlu Delosman Ali
Alaenden Mehmet Ağa zarbalı
Kurşuna bağrını vermiş Seyfali
Demir kale imiş canı Avşarın.”¹²⁷¹

Âşık Reyhanî, âşığı tarif ederken “demir çarık ve demir değnek”ten bahseder. O’na göre âşık olmak bir haldir ve dille gönülle âşık olunur. Bu yol, sabır gerektiren bir yoldur. “Demir çarık ve demir değnek” de sabrı temsil eder. Demirden bahseden dörtlük şöyledir:

“Âşık hassas demek, çok ince demek
Âşkın deryasına çetindir girmek
Aranan maşuğa kavuşmak için
Lazım *demir çarık, demir değnek.*”¹²⁷²

Reyhanî, “Büktü Bıraktı” şiirinde, hayatın içindeki olaylara karşı olan tutumunu “çelik polat”n sertliğiyle ifade etmeye çalışmıştır. Şiirin ilgili dörtlüğü şöyledir:

“Âşık Reyhanî’yim uyulmaz idim
Kaşıkla lokmayla yiyilmez idim
Çelik polat idim eğilmez idim
Zamanı gelmeden büktü bıraktı.”¹²⁷³

¹²⁷⁰ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1988, C. I, s. 31.

¹²⁷¹ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1988, C. I, s. 210.

¹²⁷² İlhan Yardımcı, *Âşık Yaşar Reyhanî*, Konya, 2006, s. 111.

¹²⁷³ İ. Yardımcı, *a.g.e.*, s. 111.

Reyhanî “Pırpır Devri’ndeyiz” şiirinde “Demir Devri”nden bahsetmiştir. Bu devirde her şey demirdendir. Şiirin ilgili dörtlüğü şöyledir:

“Tepeden inme emir, tek teselliye memur
Herifin eli *demir*, *Demir Devri*’ndeyiz biz.
Kapılara kul olduk, para idik pul olduk
Yandık bittik kül olduk, kömür devrindeyiz biz.”¹²⁷⁴

Tekke-Tasavvuf kültürü içinde yer alan Kaygusuz Abdal, Abdal Musa, Balı Sultan, Celâlî Baba, Dertli, Fedâyî, Hacı Bektaş, Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre gibi temsilcilerin şiirlerinde “demir”, hem maddî, hem de manevî boyutuyla bulunur.

Kaygusuz Abdal bir şiirinde, demircilerin Hz. Davud’un soyundan geldiğinden bahseder ve demircinin örs ve çekiçe nasıl bütünleştiğini şöyle anlatır:

“Yunus’la ummana daldım
Kırk gün balık ile kaldım
Davud’la *demirci* oldum
Örse çekiç çalageldim.”¹²⁷⁵

Kaygusuz Abdal, başka bir şiirinde de Zülfikâr’ın keskinliğinden şöyle bahseder:

“Ali’ m eylemez benliği
Kalbinde tutmaz kinliği
Zülfikâr’ın keskinliği
Zerrecesi *kılıç*tadır.”¹²⁷⁶

Yunus Emre’nin bir şiirinde “demir” için “timur” sözcüğünü kullanmıştır. Aynı şiirde çanlar da evin üstüne asılıp ses çıkaran unsurlardır. Şiirin demirle ilgili kısmı şöyledir:

“*Timur*dan ev yapsalar
Üstüne *çan* assalar
Sonra evleri yıksalar
Ne hoş olur cangırdısı.”¹²⁷⁷

¹²⁷⁴ İ. Yardımcı, *a.g.e.*, s. 229.

¹²⁷⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî- Bektâşî Nefesleri*, İstanbul, 1992, s. 74.

¹²⁷⁶ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 50.

Yunus'un başka bir şiirinde "Sırat Köprüsü"nden bahsedilir. Bu köprü, İslam inancına göre; ölümden sonraki hayatta "Cehennem" üzerine kurulmuş, dar ve geçilmesi güç bir köprüdür. Yunus, "Sırat"tan geçişin zorluğunu, "kılıcın keskinliği"nden daha keskin oluşuyla ifade etmeye çalışmıştır. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

"Sırat kıldan incedir
Kılıçtan keskincedir
 Varıp onun üstüne
 Evler yapasım gelir."¹²⁷⁸

Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde, demirin zincir gibi esaret unsuru oluşundan bahsedilmiştir. Şiirin ilgili dördükleri şöyledir:

"Padişah katlime ferman dilese
 Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
 Cellâtlar karşımda satır bilese
 Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
 ...
 Karadır kaşları benzer kömüre
 Münafıklar zarar verdi ömüre
 İk'ellerim bağlasalar *demire*
 Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan."¹²⁷⁹

Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde "demiri dövme işleminin yine demirle gerçekleştiğinden" şöyle bahsedilir:

Demiri demirle dövdüler
 Biri sıcak biri soğuktu.
 İnsanı insanla kırdılar
 Biri aç biri toktu.¹²⁸⁰

Seyranî'nin bir şiirinde demir, Hak için münkirle mücadele edenin beline silah olmuştur. Burada silah, manevî gücü temsil etmektedir. Şiirin ilgili dördlüğü şöyledir:

¹²⁷⁷ Abdurrahman Güzel, *Ferdi Eserler: Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara, 1998, s. 355.

¹²⁷⁸ S. Boyacıoğulları, H. Alakese, *a.g.e.*, ss. 114-115.

¹²⁷⁹ A. Gölpinarlı, *a.g.e.*, 1992, s. 100.

¹²⁸⁰ "Pir Sultan Abdal", http://tr.wikiquote.org/wiki/Pir_Sultan_Abdal.

“Torunuyuz bir dedenin
Tohumuyuz bir bedenin
Münkir ile ceng edenin
Silah olsam bellerine.”¹²⁸¹

Seyyid Garp Musa Sultan Ocağı’nda söylenen bir şiirde kılıçtan şöyle bahsedilir:

“İrşat etti ağaları beyleri
Horasan’dan kılıç giyen zağları
Ardıç *kılıcıyla* böldü dağları
Sultan Garip Musa Sultan celalim.”¹²⁸²

Alevilerde Hz. Ali’nin kılıcı “Zülfikâr”, sihrî güçleri olan bir kılıçtır. Pîr Sultan Abdal, şiirinde Zülfikâr’dan şöyle bahseder:

“Pîr Sultan’ım eder üçler yediler
Yolun *kılıcını* yola kodular
Dil verüp de söyle *kılıç* dediler
O iki imamın yolu kandedir.”¹²⁸³

Kul Himmet’in şiirinde Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikâr’dan şöyle bahseder:

“Cennet kapısında duran
Kilidin mührünü kuran
Yezide *kılıncın* vuran
Ben dedem Ali gördüm. (Kul Himmet)”¹²⁸⁴

Hatâyî’nin bir şiirinde Zülfikâr’ın kınına sığmadığından bahsedilir. Şiirin ilgili dörtlüğü şöyledir:

“Ali İsmail’im geldim
Âlemi seyrân eylerim
Zülfikar durmaz kınında
Günde bin kez kan eylerim. (Hatâyî)”¹²⁸⁵

¹²⁸¹ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1992, s. 156.

¹²⁸² Musa Karabaş, “Anadolu Alevi Ocaklarından Seyyid Garip Musa Sultan Ocağı”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Ahilik ve Bektâşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, 2007, C. 2, s. 1549.

¹²⁸³ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektâşilik*, İstanbul, 1977, s. 100.

¹²⁸⁴ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1992, s. 333.

¹²⁸⁵ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1992, s. 89.

Kağızmanlı Halk şairlerinden Recep Hıfzı, “1914’te Gelen Ordu’ya” şiirinde savaşta kullanılan “kılıç, kalkan, bıçak”ın öldürücü özelliğine vurgu yapılmıştır.

“Bu meydanda *kılıç çalıp* kan döken
Din kardaşı ehl-i imandır bugün
Erkek kuzu emrolundu *bıçağa*
Can kurban olacak zamandır bugün.

Kılıçtan pençemiz, *kalkan* kolumuz
Gaziler “Hu!” çeker sağ ve solumuz
Melekler müzeyyen bekler yolumuz
Şehitler cennete möhmandır bugün.”¹²⁸⁶

Çankırılı saz şairlerinden olan Bedrî, Bektaşî Tarikatı’na mensup olan bir âşıktır. “Nasihat Destanı” nda Hz. Ali’nin Zülfikâr’ın özel olduğundan şöyle bahsedilir:

“Kışın gün doğsa da bahar değildir
Bin yâr olur biri yâr-ı gar değildir
Yüz bin Ali vardır Hayder değildir
Her kılıç kılıçtır, *Zülfikâr* olmaz.”¹²⁸⁷

Çankırılı iyi saz çalan Yesarî’nin “Nasihat Destanı”nda da “Zülfikâr”ın, Hz. Ali’nin mücadelesini simgeleyen bir kılıç olduğuna vurgu yapılmıştır. İlgili dörtlükte Zülfikâr’dan şöyle bahsedilir:

“Bal bal desen ağız tatl’ olmaz ey yâr
Kim kimin âlemde yerini tutar.
Her kılıca denilir mi *Zülfikâr*
Her Ali olamaz Hayder demişler.”¹²⁸⁸

XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinen; ancak gerçek adı bilinmeyen ve “Âşık” adını kullanan aşğın “Ağalar, Beyler Zulüm Değil mi Bize?” şiirinde “demir yay”dan bahsedilmektedir. Burada “demir yay”, muhtemelen şiirde bahsedilen

¹²⁸⁶ Nurettin Temel, *Kağızmanlı Halk Şairleri ve Âşıkları*, İstanbul, 2005, s.72

¹²⁸⁷ D. Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, 2000, Ankara, s. 84.

¹²⁸⁸ D. Dilçin, *a.g.e.*, s. 89.

topluluğun haklarını savunmaya geçmediğini ifade etmek için kullanılmıştır. Şiirin ilgili dördlüğü şöyledir:

“Ağalar beyler zulüm değil mi bize?
Demirden yayımız çekilmez oldu.
 Kanlar da saçarlar yaralı dağlar
 Gözlerimiz kandan açılmaz oldu.”¹²⁸⁹

Seyranî, “Aşkın Arısına Düşürme Telaş” adlı şiirin “haddeden çekilmiş demir tel” den bahsedilir. “Haddeden çekilmiş demir tel”, demirin haddeleme işleminden sonraki inceltirme olayını anlatır. İlgili dördlük şöyledir:

“Yükseklerden taşkın esme yel gibi
 Bulandırma Seyranî’yi sel gibi
Haddeden çekilmiş demir tel gibi
 Çek beni bağrına çal kara gözlüm.”¹²⁹⁰

Erdin güzellik çağına
 Bağladın zülfün bağına
 Bizi hüsnün ayağına
Nal mih gibi çakışın var.”¹²⁹¹

Bu dördlükte de “nal mih gibi çakma eylemi”, sağlamlığı ifade etmektedir. Ayrıca yârin güzelliğine kapılmak ya da âşık olmak nal ve mih’in çakılı kalması gibidir.

Deli Boran’ın “Gam Yeyip Ağlama Divâne Gönüm” şiirinde, ham demirden mücevher olamayacağı, başka bir söylemle demirin kıymetli madene dönüşmeyeceği üzerinde durulmuştur. İlgili dördlük şöyledir:

“Tavlada bağlıdır yiğidin atı
 Aslı pak olanın söylenir zâtı
 Altına batsa da kötü
 Aslı *ham demirden* cevahir olmaz.”¹²⁹²

¹²⁸⁹ Asım Bezirci, *Türk Halk Şiiri*, 1993, İstanbul, C.1, s. 211.

¹²⁹⁰ Asım Bezirci, *a.g.e.*, C. 1, s. 387.

¹²⁹¹ A. Bezirci, *a.g.e.*, C. 1, s. 390.

¹²⁹² A. Bezirci, *a.g.e.*, C. 1, s. 433.

Kaygusuz Abdal'ın “Kaside-i Dolab” a cevap niteliğinde olan “Cevab Dâden-i Dolab Baba Kaygusuz Sultan” şiirinde “*bıçak*” ve “*demir mıhlar*”lardan bahsedilmektedir. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

“Kaza irdi meger dest-i kaderden
Ki bir şahs irişüb çaldı *bıçağı*.
...
Temür mıhlar dokunub yüregüme
Kâzâ dest-i ile çarhun çomacı.”¹²⁹³

Alevi Bektaşiler arasında söylenen “Ergenekon Bayramı ve İkinci Ergenekon” adlı şiirde “Türk’ün demir bileği”, gücü ifade etmek için kullanılmıştır. Şiirin ilgili dördlüğü şöyledir:

“Erdi kâfir dileğine
Ergenekon oldu yine
Türk’ün *demir bileğine*
Hançer vuran düşman idi.”¹²⁹⁴

Hilmi Akşit, “Denizli-Yatağan”la ilgili şiirinin en son dördlüğünde, Yatağan’daki demircilikten bahseder. Yatağan’daki demircilerin dükkânları, elerinin içindedir. Şiirin ilgili dördlüğü şöyledir:

“Bakarsın her evde bir *demircilik*
Demirdir her yanı arasan Yatağan’ın
Herkes işler ayrı ayrı işçilik
Çok güzeldir işleme Yatağan’ın.”¹²⁹⁵

Yatağan halkı için “Yatağan bıçağı” çok maharetlidir. Öyle ki bu demir bıçaktan, halk söyleyişlerinden biri olan aşağıdaki dördlükte şöyle bahsedilmiştir:

“Yatağan’ın yan *bıçağı*
On para etmez on *bıçağı*

¹²⁹³ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara, 2004, s. 427.

¹²⁹⁴ Ramazan Kahraman, “Alevi Bektaşilerde Yenigün (Nevruz) ile İlgili İnanç ve Ritüeller”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 2007, C. 1, ss. 627-629.

¹²⁹⁵ Hilmi Akşit, *Yatağan, Kültür-Sanat Yatağan Dergisi*, S. 2, s. 15.

Karpuz denemedim ama
Kavunun anasını satıyor.”¹²⁹⁶

3.2.5.2. Türkülerde Demir

“Türkü”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzumeler” olarak ifade edilmiştir.¹²⁹⁷ Şükrü Elçin’e göre ise “türkü” şöyledir: “Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmece ve maniler gibi yaygın mahsullerdir. Doğu ve Kuzey Türkleri ‘yırl’ veya ‘cır’ adını vermiştir. Batı Türkleri, Türk kelimesinden doğan ve Türkler’e mahsus ezgi manasına gelen ‘türkü’yü kullanmaktadırlar.”

Yaşamın hemen her safhasında çeşitli anlamlarıyla yer alan demir, türkülerde de kendine farklı anlamlarla yer bulmuştur.

“Şu Cihanda” adlı türküde “demircilerin demir dövme işleminden” şöyle bahsedilir:

*“Demirciler demir döver, tunç olur
Sevip sevip ayrılması güç olur
Ben gidersem senin halin nic’olur?”*¹²⁹⁸

“Demirciler” adıyla söylenen benzer bir türküde de yine “demircilerin demir dövmesinden” bahsedilir. Şiirin ilgili kısmı şöyledir:

*“Demirciler aman demir döver, tunç olur
Sevip sevip aman, ayrılması fidan boylum güç olur.
Haydindi Çatalçam’da rüzgâr var
Benim yârimde ahû gibi gözler var.”*¹²⁹⁹

“Hıristiyan Kızının Müslüman Olduğu” adlı türküde de “Demirciler demir döğer tunç olur.” ifadesine yer verilmiştir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

*“Hacı olan da Hacc’a gider Hac’ olur
Demirciler demir döğer tunç olur*

¹²⁹⁶ İsmail Gündüz, Denizli/ Yatağan-Yüreğil, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹²⁹⁷ Ş. H. Akalın vd., “Türkü”, a.g.e. a, 2009, s. 2021.

¹²⁹⁸ Cahit Öztelli, *Halk Türküleri*, İstanbul, 1983, ss. 102-103.

¹²⁹⁹ “Demirciler Demir Döver” türkü, <http://www.zapkolik.com/video/tolga-candar>.

Ermeni'den İslâm olmak güç olur
Var git İslâmoğlu dönmem dinine.¹³⁰⁰

Burdur/ Bağısaray yöresine ait olan “Seyfettin Türkol”dan derlenen “Denizin Dibinde Haçcem Demirden Evler” türküsünde denizin dibindeki “demir evler”den bahsedilmiştir. Türkü şöyledir:

“Denizin dibinde Haçce'm *demirden evler*
Ak gerdanın altında da çiftedir benler
O gınalı barmaklar da o beyaz eller
Yolcuyu yolundan eyleyen dilber
Ovalara duman inmiş göremedin mi?
A gız kendi saçını öremedin mi?
Dalga dalga dalga dalga dalgalanıyor
Hatçe'yi görenler aman sevdalanıyor.”¹³⁰¹

Buradaki demir evler, bir anlamda Türklerin mitik algısındaki yeraltı dünyasında bulunan Erlik'in demir evlerini hatırlatmakla birlikte, sahil kenarına yapılan demir aksamli evleri ifade etmektedir. Türklerin Asya'daki yaşantıları göçer evli iken, evleri çadırdandır. Türkler, Anadolu'ya geldikten sonra ise tam anlamıyla olmasa da yerleşik hayata geçmeyi başarmışlardır. Öyle ki onların Asya'daki yaşantılarında deniz kavramı, su birikintisinden ibarettir. Bu nedenle Türkler, nehirlerine ya da göllerine de deniz demişlerdir. Türklerin günlük hayatlarının hemen her noktasında kullanılan demirin, denizin ya da su birikintisinin dibinde yapılan evlerde de kullanılabilmesi ya da hayal dünyalarında yer alması mümkündür.

Denizli'nin Çivril/ Çal yörelerinden Muzaffer Sarısözen'in derlediği “Senin Dükkân, Benim Dükkân Demirden” türküsünde “demir dükkân”lardan bahsedilmiştir. Denizli'nin bu yörelerinde demircilik yaygındır ve bu nedenle de bu dükkânlar, muhtemelen demirci dükkânlarıdır. Türkü şöyledir:

“Senin dükkân, benim dükkân *demirden*
Kaşlar değil gözler beni delirden
Sen değil misin pencereden el eden

¹³⁰⁰ Ahmet Şükrü Esen, *Anadolu Türküleri*, Ankara, 1986, s. 49.

¹³⁰¹ “Denizin Dibinde Haçce'm Demirden Evler” türküsü, <http://www.turkuler.com>.

Ak elleri on parmağı kınalı
Benim sevdiceğim keklik simalı.”¹³⁰²

Kastamonu yöresine ait olan ve kaynak kişi olarak İhsan Ozanoğlu’ndan derlenen “Demirciler Demiri Nasıl Döğerler.” türküsünde kalaycılar, oduncular, sobacıların işini nasıl yaptığından bahsedilirken demircilerin demiri şöyle, böyle döğdüğü söylenmektedir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“Demirciler demiri nasıl döğerler
Şöyle döğerler böyle döğerler
Şöyle mi şöyle/ Böyle mi böyle/ Vâr yâre söyle
Kalaycılar kalayı nasıl kalaylar
Şöyle kalaylar böyle kalaylar
Şöyle mi şöyle/ Böyle mi böyle/ Vâr yâre söyle
Oduncular odunu nasıl keserler
Şöyle keserler böyle keserler
Şöyle mi şöyle/ Böyle mi böyle/ Vâr yâre söyle
Sobacılar sobayı nasıl yaparlar
Şöyle yaparlar böyle yaparlar
Şöyle mi şöyle/ Böyle mi böyle/ Vâr yâre söyle.”¹³⁰³

“Demiri Toz Ederler” türküsünde de demir tozundan bahsedilir. Demir tozu, demir talaşı vb. adlar, demiri işlerken oluşan demir artıkları için kullanılır. Türküde “orak çekiç dövmek”ten de bahsedilmiştir. Türküde bu kısımlar şöyledir:

“Demiri toz ederler loy
Kan serperler gökyüzüne
Sevgiyi yoz ederler loy
Kül ekerler kör közüne.”
...
“Sevdik sevdik severiz loy
Orak çekiç döveriz loy
Ana avrat söveriz loy

¹³⁰² Hilmi Bozdemir, *Adım Adım Denizli Türküleri*, Denizli, 2006, s. 128.; “Senin Dükkân, Benim Dükkân Demirden”, türkü sitesi - www.turkuler.com.

¹³⁰³ “Demirciler Demiri Nasıl Döğerler” türküsü, [turkuler.com /http://www.turkuler.com](http://www.turkuler.com).

Malı cana böleriz
(Biz insanı severiz)»¹³⁰⁴

Anadolu'dan İstanbul'a giden yolların uzaklığı, demir yoluyla ifade edilmiştir.
Demir, bir engel olarak görülmektedir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“İstanbul yolları uzaktan uzak
Yoluma koymuşlar *demirden* tuzak
Bu yıl da gelmezsen arzuhal yazak
Gel gel aman...”¹³⁰⁵

“Osman Paşa” türküsünde kılıca karşı durabilen insanın mert olduğundan şöyle bahsedilmiştir:

“Sana derim sana hey Osman Paşa
Kılıcın ağzına duran mert olur
Avcı elinde büyüyen tazı eniği
.....anan kurt olur.”¹³⁰⁶

Elazığ Harput Müziği'ne ait bir türkünün adı “Kamayı Çektim Kından”dır.
Türklerin kaması da silahlarını koydukları kınları da genellikle demirdendir. Türkü şöyledir:

“*Kamayı* çektim *kından*
Gel yakından yakından
O güzel sinelerin
Ben gelirim hakkından.
...
Kamayı çekerim *kama*
Bir kız verin arkama
O kız bana yâr olmaz
Yapışmayın yakama.”¹³⁰⁷

¹³⁰⁴ “Demiri Toz Ederler” türküsü, <http://www.turkusoze.net/turkuler-tek-tek/demiri-toz-ederler.html>.

¹³⁰⁵ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 195.

¹³⁰⁶ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁰⁷ Savaş Ekici, *Elazığ Harput Müziği*, Ankara, 2009, s. 380.

Elazığ Harput türkülerinden “Vardım Baktım Demir Kapı Sürgülü” türküsünde “*demir kapı sürgülü*” ifadesi, sevgilinin kapısının kapalı olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. “*Hançer yarası*” ifadesi ise somut bir yarayı karşılamaktadır. Türkü şöyledir:

“Vardım baktım *demir kapı* sürgülü

Siyah saçlar sırma ile örgülü,

Benim yârim anasından örgülü.

...

Sende hançer bende yürek yarası

Aman Allah nedir derdin çaresi

...

Vardım baktım *demir kapı* açılış

Has bahçenin top gülleri saçılmış

Yâr elinden dolu bade içilmiş.

...

Vardım baktım *demir kapı* ardında

Yâri gördüm ben ayın on dördünde

Herkes kardaş, başka bir can derdinde.”¹³⁰⁸

“Cezaevi ya da Hapishane Türküleri”nde “demir parmaklıklar”, esaretle özgürlüğün arasındadır. Demir, “demir parmaklık” ifadesinde, sağlamlığı ve aşılmazlığıyla sembolize edilmiştir. Bu türkünün ilgili dördlüğünde “demir parmaklıklar”dan şöyle bahsedilir:

“Hapishane içinde bir mermer direk

Kimimiz yüz birlik kimimiz kürek

İdam cezasına dayanmaz yürek

Düştüm ben bir zindana yanardöner ağlarım

Demir parmaklıklardan boyun büker ağlarım.”¹³⁰⁹

Bir başka türküde de yine “demir barmaklık”, hapisten dışarıdaki hayata açılan kapıdır. Ayrıca hapishanede kullanılan kelepçe, zincir vb. araç gereçler de demirdendir ve esareti sürdürmeye yararlar. Türkünün ilgili dördlüğünde demir şöyle geçmektedir:

¹³⁰⁸ S. Ekici, *a.g.e.*, s. 380.

¹³⁰⁹ İlhan Başgöz, *Türkü*, 2008, İstanbul, s. 51.

“Mapushane içinde bir ağaç incir
 Ellerim *kelepçe* boğazım *zincir*
 Zencirin yerleri durmadan acır
 Aman Allah yanar yanar ağlarım
Demir barmaklıktan bakar bakar ağlarım.”¹³¹⁰

“Talas Türküsü”nde de “demir kelepçe”den bahsedilmiştir. Türkünün ilgili kısım şöyledir:

“Konya yolları da büktü belimi
Demir kelepçe de sıktı kolumu
 Kimler ister şu gençlikte ölümü.”¹³¹¹

“Asker Türküsü”nde “sağ kolağası”, “demir Kıratlı”ya ve “askerin yüreği” de “taş demir kaplı”ya benzetilmiştir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Sağ kolağası da dersen *demir* Kıratlı
 Askerin yüreği taş demir kaplı
 Hükümet çorbası şekerden tatlı
 Bunu da pedere var söyle mektup.”¹³¹²

Gaziantep’teki Barak Türkmenleri arasından derlenen tarihi ve kahramanlık içeren bir başka türküde de “demir don”lar ifadesi zırh için kullanılmıştır. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“Göçü çekip düşmana karşı duralım
 Hayırsızı tutup ele verelim
 Yahşiyi yamandan seçelim dedi
 Koç Delferoğlu der ki Osmanlı handa
 Kır at altında *demir donlar* bende
 Kümenizin kümü cehitiniz bende
 Gelin şu candan geçelim dedi.”¹³¹³

¹³¹⁰ Mehmet Tuğrul, “Çal Köylerinden Derlenmiş Türkü, Mani, Ninni, İlahi ve Tekerlemeler Üzerine”, *Türk Halk Bilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1979, s. 244.

¹³¹¹ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 233.

¹³¹² A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 237.

¹³¹³ “Gaziantep Halk Müziği”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1969, S. 133, C. 12, s. 11.

Kırgız Türklerinde “cargılcağ” olarak adlandırılan el değirmeninin kullanımı sırasında söylenen bir türküde “*Demirin taşın sahibi*” ifadesi kullanılmıştır. “Döötü”, Kırgız inançlarında demircilerin, değirmencilerin, demir ve taşla uğraşan kişilerin piri olan Hz. Davut’dur. Türkünün iletisi ise meslek erbabı olan kişilerin daima alçakgönüllü davranması gerektiğidir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“El değirmenim dön
 Ufak çekip hububatı
 Dolduruver torbayı
Döötü Pirim, kollayagör
 El değirmenim kırılmasın
 Her işimi ona gör
Demirin taşın sahibi
 Kibir göstermem
 Kibir gösterirsem
 Bir gün çıkar acısı.”¹³¹⁴

Bir Karagözle Hacivat oyununda Kayserili tiplerinin tanıtıcı parçalarından “Gaziantep Türküsü” olarak bilinen sözlerde taşın şekil vermek için kullanılan “demir külünk”ten şöyle bahsedilmiştir:

“Ben bir Köroğlü’yum dağda gezerim
 Esen rüzgârlardan hile sezerim
Demir külünk ile kellen ezerim
 Aman kırat beni yâre kavuştur
 Küsülüüm o yâr ile barıştır.”¹³¹⁵

Denizli Kale İnceğiz köyünden Hasan Pekçok’tan derlenen bir türküde, “hançer sokmak” ifadesi, yâre ulaşamamaktan kaynaklanan üzüntü için kullanılmıştır. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Derelerde gerdime
 Ah kime dökem derdime
 Eller yârim dedikçe
Hançer mi sokam kendime.¹³¹⁶

¹³¹⁴ Naciye Yıldız, “Kırgız Türklerinde İş Türküleri”, *Milli Folklor*, 2006, S. 70, s. 72.

¹³¹⁵ Saim Sakağlı, *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Ankara, 2003, s. 189.

“Ağlama Ceyla Balası” adlı Kerkük türküsünde “demir zencir” ifadesi vardır. Bu ifadedeki demir, gönül işlerinde kişilerin birbirine bağlanmasını sağlayan kuvvetli bir bağı sembolize etmektedir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“Ağlar ağladı meni
 Çarpaz bağladı meni
 Demir zencir kâr etmez
 Zülfün bağladı meni.”¹³¹⁷

Gaziantep yöresine ait “Azmi Körükçü”den derlenen “Hış Hışı Hançer Boynuma” adlı türküde “hançer” silah anlamında şöyle kullanılmıştır:

“Hış Hışı Hançer
 Boynuma Le Le
 Sürmeli Kızlar Yanıma
 Ben Halayın
 Başıyam Le Le
 İncirli Küpe Taşıyam.”¹³¹⁸

Bitlis Ahlat'ta Mustafa Akarsu'dan derlenen “Büyük Bir Dere Geçtim” türküsünde “Pişiği bıçakladım.” ifadesi; “Kediyi bıçakladım.” anlamındadır. Bu türkünün bu sözleri, düğün halayında başı çeken bir delikanlının yanındaki kediden rahatsızlık duyması üzerine kediyi korkutmak amaçlı söylenmiştir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“Pişiği bıçakladım
 Tivini saçakladım
 Sandım ki yâr koynumda
 Yastığı kucakladım.”¹³¹⁹

¹³¹⁶ Döner Çot vd., “Kaledavaz Yöresi Geleneksel Halk Edebiyatı”, *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri*, Denizli, 2013, s. 327.

¹³¹⁷ A. Melikeoğlu, *a.g.t.*, s. 156.

¹³¹⁸ “Hış Hışı Hançer Boynuma” türküsü, türkü sitesi - www.turkuler.com.

¹³¹⁹ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 197.

Rumeli Kırcaali yöresine ait “Cemil Şaban-Hasan Rodoplu”dan derlenen “Demirköy Başlarında” adlı türkü; adı “Demirköy” olan bir köydeki olayı anlatır. Burada demir, mekân ismi olarak söylenmektedir. Türkü şöyledir:

“Sevgili Mehmed’im kara gözlü Emine’ m ahdini bozdu
 Yörü Mehmed’im yörü geceler ayaz
 Sevgili Mehmed’im kara gözlü Emine’ m kardan mı beyaz
 Demirköy çeşmeleri akmaz mı oldu?
 Sevgili Mehmed’im kara gözlü Emine’ m kalkmaz mı oldu?
 Yörü Mehmed’im yörü geceler ayaz
 Sevgili Mehmed’im kara gözlü Emine’ m kardan mı beyaz.”¹³²⁰

Erzurum yöresinde Faruk Kaleli’den derlenen “Çelik Pazarında Ufacık Taşlar” adlı türküde “Çelik Pazarı” ndan bahsedilmiştir. Türkü şöyledir:

“Çelik pazarında ufacık taşlar
 El ele tutmuş gidiyor dadaşlar
 Yaralarım alır gelir kardaşlar
 Ey ağalar ben kafadan vuruldum
 Vuruldum da dilden dile duyuldum.”¹³²¹

Sivas/ İmranlı yöresine ait Nida Tüfekçi’den derlenen “Kalenin Başında Ekerler Darı Temir Ağa’ya” türküsünde “Temir Ağa” hürmet gösterilen bir kişidir. Türkünün ilgili kısmı şöyledir:

“Kalenin başında ekerler darı
 Ekerler biçerler ederler kârı
 Yâr bana yollamış ayvaynan narı

Oy *Temir Ağa*’ya yan *Temir Ağa*
 Bir ayak üstüne dön *Temir Ağa*.”¹³²²

¹³²⁰ “Demirköy Başlarında”, türkü sitesi - www.turkuler.com.

¹³²¹ “Çelik Pazarında Ufacık Taşlar Türküsü”, Türkü Sitesi” - www.turkuler.com.

¹³²² “Kalenin Başında Ekerler Darı Temir Ağa’ya” türküsü, türkü sitesi - www.turkuler.com.

Malatya/ Arguvan yöresine ait “Yorgun Yorgun Geldim Orak Biçmeden” adlı türküde “orak”, maddî varlığıyla türküde işlenmiştir. Tarlada çalışırken kullanılan araç gereçlerden biri olan orakla ilgili kısım şöyledir:

“Yorgun yorgun geldim (*Orak* biçmeden) *Orak* biçmeden
 Köyün çeşmesinden (Aman aman aman) Bir su içmeden
 Kanlar akar ışıktın (Vakit geçmeden) Vakit geçmeden
 Zahar eller benim (Aman aman aman) Gaderim böyle.”¹³²³

Çanakkale’de derlenen “Karyolamın Demiri” türküsünde karyola demiri, hem maddî anlamıyla hem de yâra duyulan sevginin vazgeçilmezliğini vurgulamak için kullanılmıştır. Türküde demirden bahsedilen nakarat kısmı şöyledir:

“(Of) Karyolamın *demiri* (Yandım Ayşe’ m)
 O yâr benim değil mi? (Yandım Ayşe’ m).”¹³²⁴

Manisa yöresi Haydar Bayçin’den derlenen “Aman Aman Nalbandım” türküsünde “Nalbant”tan bahsedilmiştir. Bu “Nalbant”, türkünün formatına uygun olarak bir mekân adı olabilir. Nitekim Bursa Harmancık’a bağlı bir köy ve Aydın Söke’ye bağlı bir köy adı “Nalbant”tır.

“(Of) Aman aman *Nalbandım*
 (*Nalbandım*) Saramadım aldandım
 (Of) Aman aman menemen
 (Menemen) Ben bu işe gelemem
 (Of) Aman aman Bergama
 (Bergama) Kazan kazan ver bana
 (Of) Aman aman İzmir’im
 (İzmir’im) Alın beni gezdirin
 (Of) Aman aman Manisa
 (Manisa) Üzümlün bol olsa.”¹³²⁵

¹³²³ “Yorgun Yorgun Geldim Orak Biçmeden”, türküsü, türkü sitesi - www.turkuler.com.

¹³²⁴ “Karyolamın Demiri”, <http://www.turkuler.com/sozler/html>.

¹³²⁵ “Aman Aman Nalbandım”, türkü sitesi - www.turkuler.com.

“Everek Türküsü”nde “nalbant”tan ve nalbantın yaptığı “nal ve mih”tan şöyle bahsedilir:

“Kırk evim olsa bakırlı saçlı
Kırk da kısrağım olsa kulunlu taylı
.....
Nalbantlarım nal mih döğse kol gibi.”¹³²⁶

“Nalbant”tan bahseden başka bir türkü ise şöyledir:

“Karayazıtın başında mumların yanar
Nalbandın başında turnalar öter
Üç oluk suyun var güzeller konar
Nice boz bulanık sellerin gördüm.”¹³²⁷

“Türkmenoğlu” türküsünde ise “nal ve mih”tan şöyle bahsedilir:

“Gezdir oğlan gezdir Kırat’ı gezdir
İlazımdır *nalını mihini* düzdür
Kâtipler getir de arzuhal yazdır
Sultan Süleyman’a sun Türkmenoğlu.”¹³²⁸

Kırım ve Romanya Türklerinin “şın” denilen soru cevap şeklindeki atma türkülerinden birinde nal ve mih şöyle ifade edilmiştir:

Soru:

“Altmış kır at yüz sar at doksan tor at
Nalnan mığı kaş eder sen toralat.”

Cevap:

“Altı bin eder mık bin tane *nal*
Kimin kızı cabınır kırmızı şal.”¹³²⁹

¹³²⁶ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 235.

¹³²⁷ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 164.

¹³²⁸ A. Ş. Esen, *a.g.e.*, s. 192.

¹³²⁹ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 265.

3.2.5.3. Manilerde Demir

“Mani”, TDK Türkçe Sözlüğü’nde “Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri.” olarak tanımlanmıştır.¹³³⁰

Türk halk kültürünün sözlü ürünlerinden biri olan maniler, insanın ulaşılmaz dünyasındaki özlem, ayrılık, yoksunluk gibi duyguları dile getiren kısa ve özlü şiirlerdir. Türk manilerinde demir, hem sembolik anlamları hem de maddî kullanım şekilleriyle yer almıştır.

Malatya Şaşnaha köyünden derlenen bir manide feleğin bir kuşu vardır, kuşun da tırnağı demirdendir. Burada demirden olan tırnak, feleğin insana hissettirdiği şiddetli acıyı sembolize eder. Mani şöyledir:

“Şu dağlar kömürdendir
Giden gün ömürdendir
Feleğin bir guşu var
Çırnağı *demirdendir*.”¹³³¹

Sivas ve çevresinden derlenmiş olan bir manide, kapıların “demir kanat”ından şöyle bahsedilir:

“Kapıların kanatlı
Üstü *demir kanatlı*
Anan veriyor amma
Baban gâvur inatlı.”¹³³²

Bu manide kızını vermeyen babanın isteksizliği, üstünde demir kanadı olan ve açılması zor olan kapıyla ilişkilendirilebilir. Kapının demirden kanadının olması, demirin somut anlamda kullanıldığının göstergesidir.

Manilerde demir, gelinleri tasvir ederken de kullanılan bir ögedir. Öyle ki manilerde, gelinin uzun ömürlü olması, fiziksel olarak dayanıklı olması, ahlakî olarak sert ve düzgün olması vb. özellikler demirle anlatılmaya çalışılmıştır. Bu manilerden birkaçı şöyledir:

“Penceresi *demir* gelin
Ne buyurdun emir gelin

¹³³⁰ Ş. H. Akalın vd., “Mani”, *a.g.e.* a, 2009, s. 1340.

¹³³¹ Şükrü Elçin, *Maniler*, Ankara, 1990, s. 162.

¹³³² Müjgan Üçer, Fatma Pekşen, Murat Türkyılmaz vd.; *Mani Benim Ezberim*, İstanbul, 2009, s. 180.

Oğlanı ben doğurdum
Gel elimi kemir gelin.”¹³³³

“Toplusu *demir* gelin
Dediği emir gelin
Oğlanı ben büyüttüm
Ayaklarımı öp gelin.”¹³³⁴

Bazı manilerde ham demirin dövülmesi ya da demirin işlenerek şekil değiştirilmesinden bahsedilmiştir. Bu manilerden birkaçı şöyledir:

“Kaleden iniş mi olur?
Ham *demir* gümüş mü olur?
Yar dedim de bir öptüm,
Sonradan dönüş mü olur?”¹³³⁵

“Kaleden iniş olmaz
Demirden gümüş olmaz
Önünde söz verip de
Sonunda dönüş olmaz.”¹³³⁶

“Oy emiri emiri
Çingene döver *demiri*,
Bizim köyün oğlanları
Pencere başı kemiri.”¹³³⁷

“Sıcak su içmek olmaz
Demiri biçmek olmaz
Ah o nazlı kardeşten
Ayrılıp geçmek olmaz.”¹³³⁸

¹³³³ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³³⁴ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³³⁵ http://tr.wikisource.org/wiki/Afyon_manileri.

¹³³⁶ Mehmet Ali Yolcu, *Balıkesir Yöresi Manileri*, 2011, s. 275.

¹³³⁷ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³³⁸ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

İnsanın güçlü ve sağlam oluşu, “demir bilek” ifadesiyle sembolize edilmiştir. “Demir bilek”ten bahseden mani şöyledir:

“*Demir bilek* dökülmez
Taşa buğday ekilmez
Doğrusunu istersen
Bu kadar naz çekilmez.”¹³³⁹

Şiirlerin içinde atasözleri bulunabilir. “Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.” atasözünün geçtiği bir mani şöyledir:

“Açılmıştır arası
Tükenmiştir parası
Bıçak yarası geçer
Geçmeyen dil yarası.”¹³⁴⁰

“Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.” sözünde bıçak yarasının iyileşebileceği; ancak söylenen kötü sözlerin izi kalacağı anlatılmaktadır ve bu sözde “bıçak” gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Manilerde “demir kapı”nın açılması veya açılmaması; hem maddî, hem mecazî anlamdaki bir kullanımdır. Demir kapılar, sağlam kapılardır ve evlerin ana giriş kapılarıdır. Sembolik olarak ise demir, birçok olayın anahtar noktasıdır.

“*Demir kapı* açılmaz,
Maydanozdan geçilmez
Ben memur kızıyım
Benim paham biçilmez.”¹³⁴¹

“*Demir kapı* açılır
Güzel kızlar saçılır
Bunu gören erkekler
Ağzı açık kalır.”¹³⁴²

¹³³⁹ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³⁴⁰ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 75.

¹³⁴¹ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³⁴² <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

“Bahçede *demir kapı*
Kırılmış akşam sapı
Yârim kapıya gelmiş
Sanki mutluluk hapı.”¹³⁴³

“Penceresi tahtadan
Osandım *mih* çahmadan
Allah’ım beni kurtar
Yâr yoluna bakmadan.”¹³⁴⁴

“Mih”, bu manide, pencereyi tamir maksatlı kullanılmış bir nesne olabileceği gibi, zamanı simgeleyen bir unsur olarak da kullanılmış olabilir. Yâri bekleyen kişinin beklemekten usanması, “mih” hangi anlamda kullanılmış olursa olsun, “mih çakmak” ifadesiyle anlam bulmuştur.

“Büyük ambar yaptırdım
Tala *çivi* çaktırdım
A kız senin boynuna
Beşi birlik yaptırdım.”¹³⁴⁵
Bu manide ise *çivi*, somut anlamıyla kullanılmıştır.

“Kar yağar *kürek* ister
Elmalar direk ister
Anamdan ayrılmaya
Demirden yürek ister.”¹³⁴⁶

Bu manide *kürek* de demirden bir nesnedir ve gerçek anlamda kullanılmıştır. “Demirden yürek” ise zor olan bir şeyi gerçekleştirmenin acımasız olmakla mümkün olduğu anlamındadır. Aşağıdaki manide de “demir yürekli yârim” ifadesi, sevgilinin kalbinin sertliğine işaret etmektedir. Mani şöyledir:

“Mavi yelekli yârim
Çarkıfelekli yârim

¹³⁴³ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³⁴⁴ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 310.

¹³⁴⁵ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 201.

¹³⁴⁶ M. Üçer vd., *a.g.e.*, ss. 378-379.

Beni bırakıp gitti
Demir yürekli yârim.”¹³⁴⁷

Balıkesir yöresine ait olan bir manide de demir, yine aşğın kalbinin sertliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Mani şöyledir:

“Kaşların kömürden mi?
 Geçen gün ömürden mi?
 Yaz da yolla bir mektup
 Yüreğin *demirden* mi?”

“Ben varamam inekliye
 Yoğurdu sinekliye
 Allah nasip etsin
 Omuzu *tüfekliye*
 Dil oyna da gel oyna.”¹³⁴⁸

Bu manide Allah’ın nasip edeceği “omuzu tüfekli” ifadesi, yiğit erkek için kullanılmıştır. Aşağıdaki manide de yiğidin kılıcının belde taşındığı anlaşılmaktadır. Öyle ki kılıç belde olmadığı için sevgiliye gidilemez. Mani şöyledir:

“Benim elimde değil
Kılıç belimde değil
 Sana gelmek isterim
 Vallah elimde değil.”¹³⁴⁹

“Karyolamın demiri” ifadesi, türkülerde olduğu gibi manilerde de sağlamlığı sembolize eder. Bu ifadenin geçtiği maniler şöyledir:

“Karyolamın *demiri*,
 O yâr benim değil mi?
 O yâr benim olmazsa,
 Öldürürüm kendimi.”¹³⁵⁰

¹³⁴⁷ “Maniler”, <http://www.turkceciler.com>.

¹³⁴⁸ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 468.

¹³⁴⁹ “Yaşayan Tarih Mardin”, Mardin Valiliği, Mardin, 1998, s. 137.

¹³⁵⁰ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

“Karyolanın *demiri*
 Babam verir emiri
 Eğer babam vermezse
 Kaçmak Allah’ın emri.”¹³⁵¹

Karyolamın *demiri*
 Allah verir emiri
 Şu Güney’in kızları
 Kaykı yufka kemiri.¹³⁵²

İlki Tunceli Ovacık’tan, ikincisi Balıkesir’den derlenen aşağıdaki manilerde “nal”, yolun aşındırdığı ayakkabı anlamındadır. Maniler şöyledir:

“Karşıdan atlı geçti
Nalı parlattı geçti
 Ellere selam verdi
 Bizi ağlattı geçti.”¹³⁵³

Orak, manilerde olduğu gibi diğer halk anlatılarında da çokça kullanılan bir demir nesnedir. Aşağıda verdiğimiz dört manide de orak, gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Bu maniler şöyledir:

“Ekin geldi *orağa*
Orak değdi toprağa
 Yârim gelin oluyor
 Bürünmüş telli duvağa.”¹³⁵⁴

“Kızın adın Necmiye
 Gider *orak* biçmeye
 Yeminli misin yârim
 Bizim yoldan geçmeye.”¹³⁵⁵

¹³⁵¹ <http://www.manilerimiz.com/arama.php>.

¹³⁵² Mithat Makal, *Denizli’nin Manileri ve Beyitleri*, Denizli, 2013, s. 87.

¹³⁵³ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1990, s. 126.

¹³⁵⁴ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁵⁵ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 158.

“Elinde *demir orak*
Mektup göndersem ırak
Cebinde tarağın
Bana yadigâr bırak.”¹³⁵⁶

“Ellik *orak* beden yar
Sallanarak giden yâr
Sen bu huyu bilmezdin
Sana bir öğretene var.”¹³⁵⁷

Manilerde “orak” gibi “demir çapa, balta, nacak” gibi araç gereçlerin de maddî anlamlarıyla kullanıldığı görülmüştür. Bu maniler şöyledir:

“Afyon ekdim azmadı
Demir çapa kazmadı
Allah’a gücenirim
Sevdiğime yazmadı.”¹³⁵⁸

“Yanacak
Ya *baltadır* ya *nacak*
Yana yana kül oldum
Neyim kaldı yanacak.”¹³⁵⁹

Manilerde bıçak, silah ya da kesme işlevinde kullanılan bir araçtır. Bıçak da diğer nesnelere gibi hem somut, hem mecazî anlamıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki manide bıçağın kınının içinde korunduğu; ancak işlevini yerine getirmek için kınından çıktığı anlaşılmaktadır. Mani şöyledir:

“Sarı halı saçağı
Kında durmaz *bıçağı*

¹³⁵⁶ “Maniler”, <http://www.turkceciler.com>.

¹³⁵⁷ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 361.

¹³⁵⁸ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁵⁹ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 169.

Sevdi sevdi almadı
Yiğitlerin alçağı.¹³⁶⁰

“Kilime kestim saçak
Üstüne koydum *bıçak*
Burda kilim tükenmez
Haydin Avşar’a kaçak.”¹³⁶¹

Bu manide de bıçak, kilim kesme ya da saçaklarını düzeltme işleminde kullanılmıştır.

“Nar gibi oydu beni
Yalnız koydu beni
Aşkın *bıçak* ben elma
Ne yazık soydu beni.”¹³⁶²

Bıçak, bu manide aşkın zarar verici yönünü sembolize etmek için kullanılmıştır. Bıçak, kesme gibi işlevleri olan bir araçtır. Balıkesir’e ait bir manide de bıçak, somut anlamda kesme işleminde kullanılmıştır. Mani şöyledir:

“Elmayı dilemedik
Bıçağı silemedik
Bize mi geliyordunuz efeler
Bizi sizi bilemedik.”¹³⁶³

Bıçağın daha özel yapımındaki adı, “hançer”dir. “Hançer”den bahseden bir mani şöyledir:

“Buda beni buda beni
Al *hançer* buda beni
Zülüflerin ejder olmuş
Az kaldı yuda beni.”¹³⁶⁴

Bu manide hançer, hem gerçek anlamında, hem de sembolik anlamında kullanılmıştır. Sevda ateşinden kurtulmak için, hançerden medet umulur.

¹³⁶⁰ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 175.

¹³⁶¹ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁶² B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 674.

¹³⁶³ M. A. Yolcu, *a.g.e.*, s. 248.

¹³⁶⁴ M. Üçer vd., *a.g.e.*, s. 216.

Denizli'den derlenen bir manide, tren yolundan bahsedilir. Bilinen bir gerçek ki demir yolu, demirdendir. Mani şöyledir:

“Tren yolu *demirden*
Kömür gözlü Feride'm
On beşine girmeden
Sensin beni delirten.”¹³⁶⁵

Yukarıdaki maniye benzer bir mani de aşağıdadır. Bu manide de “demir yolu”, gerçek anlamda kullanılmıştır. Mani şöyledir:

“Evleri *demir* yollarında
Altınları boylarında
Kız seni alır giderin
Melek mi (cinli mi) var soylarında.”¹³⁶⁶

3.2.5.4. Ninnilerde Demir

“Ninni”, TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “Bebeklerin uyumasına yardımcı olmak için söylenen türkü.” olarak tanımlanmıştır.¹³⁶⁷

Türk kültüründeki doğumla ilgili geleneklerden biri de yeni doğan çocuklara ninni söylemektir. Şükrü Elçin, Türk halk kültürünün sözlü ürünlerinden biri olan ninniye şöyle tanımlamıştır: “Ninni, annelerin çocuklarını uyutmak için söyledikleri, kulağa hoş gelen manzum ve mensur sözlerdir. Bu sözler, çocuğun ağlamasının durması veya uyuması ile son bulur.”¹³⁶⁸

Türklerin bebek beşiklerinin genellikle demirden olduğu görülür. Bu nedenle Türk ninnilerinde demir, çoğunlukla beşik tasvirlerinde kullanılmıştır.

Samsun Bedeş'ten derlenen, demir beşikten bahseden ve aslında ömür dileğinde bulunan bir ninni şöyledir:

“Beşiğimin oku *demir*
İçinde yatan emir
Allah versin uzun ömür
Ninni yavrum ninni!”¹³⁶⁹

¹³⁶⁵ A. Sarı, *a.g.e.*, s. 169.

¹³⁶⁶ http://tr.wikisource.org/wiki/Afyon_manileri

¹³⁶⁷ Ş. H. Akalın vd., “Ninni”, *a.g.e.* a, 2009, s. 1475.

¹³⁶⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 271.

¹³⁶⁹ Ayşe Farsakoğlu Eroğlu, *Türk Ninnilerinde İslâmî Motifler*, Erzurum, 2011, s. 124.

Bu ninninin değişik varyantları vardır. Örneğin Merzifon'dan derlenen aşağıdaki ninnilerde de beőimin demirden olduğu söylenir. Ninniler őyledir:

“Beőimin altı *demir*
İçindeki yatan ömür
Mevlâm sana versin ömür
Ninni yavrum ninni!”¹³⁷⁰

“Bebeğin beőięi *demir*
İçindeki yatan emir
Allah versin uzun ömür
Ninni yavrum ninni, ninni!”¹³⁷¹

“Beőimin iğrümüğü *demir*
İçindeki yatan emir
Mevlâm sana versin ömür
Ninni yavrum sana ninni!”¹³⁷²

Giresun'dan derlenen bir ninnide “kılıç” sözüne öyle yer verilmiştir:

“Beőięi düzdüm kıştan
Al nakıőtan, gül nakıőtan
İőt *kılıç*, iőt kalem
Yaz kaderim yeni baştan
Uyu benim hoőt bakıőtım
Kemer burun, hilal kaőtım.”¹³⁷³

Bu ninnide, beşikte yatan bebeğin kaderi, yazılırken kullanılan kılıç ve kalemle yazılmaktadır. Kılıç, sembolik anlamdadır ve kaderin yazılmasında kalıcılığı simgelemektedir.

Gaziantep'te Barak Türkmenlerinden derlenen bir ninnide deveye takılan “çanlı çingirdaklar” dan öyle bahsedilmektedir:

¹³⁷⁰ A. F. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 124.

¹³⁷¹ A. F. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 124.

¹³⁷² A. F. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 124.

¹³⁷³ T. Ozanoğlu, *a.g.m.*, ss. 353-359.

“Yekin kara devem yekin
 ‘Çanlı çingirdaklar’ takın
 Al bebeği daldan sakın
 Bebek kaldı diyemedim.”¹³⁷⁴

Bu ninnide, Barak Türkmenlerinin göçebe yaşam tarzı anlatılmıştır. Deveyle göç eden Türkmenler, çingirakları deveye takmışlar ve bebeği de devenin üstüne yerleştirmişlerdir. Kanaatimizce bu çingirdakların deveye takılma sebebi, hem bebeği hem develeri çeşitli kötülüklerden ve kötü ruhlardan korumaktır.

İzmir’den derlenen bir ninnide; “Yay ve ok”tan bahsedilmektedir. Bu araç gereçler, muhtemelen bebeğin kahraman bir yiğit olmasının istenmesine yönelik kullanılmıştır. Ninni şöyledir:

“Hop hop altın top
 Bizde var kimsede yok.
 Bir elinde yay, bir elinde ok
 Uyusun yavrum ninni!”¹³⁷⁵

3.2.5.5. Ağıtlarda Demir

“Ağıt”, TDK Türkçe Sözlüğü’nde “Ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı, sagu, mersiye.” olarak tanımlanmıştır.¹³⁷⁶

Şükrü Elçin’e göre “ağıt”; “İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı cansız bir varlığını kaybetme üzüntüsünü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülerdir.”¹³⁷⁷ Bu tanımlamalardan anlaşılan o ki, ağıtlar; ölüm, ayrılık, üzüntü vb. konulu türkülerdir.

Azerbeycan’da ölen bir delikanlı için anasının ağzından dökülen sözler şöyledir:

“Açılmayan *tüfengin*, sivrilmeyen *hançerin*, öz canga gurban. Ay gibi doğdun, gün gibi batdın, minende at bağırı yardın, düşende yer bağırı yardın, saydığınğa selam virding, saymadığınğa yan virding, düşmanınğa dirsek gösterding, ganiminge kan

¹³⁷⁴ “Gaziantep Halk Müziği”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1969, S. 131, C. 12, s. 11.

¹³⁷⁵ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 277.

¹³⁷⁶ Ş. H. Akalın vd., “Ağıt”, *a.g.e.* a, 2009, s. 34.

¹³⁷⁷ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, s. 1.

uddurdung. Altıyın (altındaki) Bedevî atına çizning süzen *tüfengine* terkiying dolu hircuna ağziying seserli sözüne anang kurlıdu.”¹³⁷⁸

Bu ağıtta, delikanlının genç yaştaki ölümü, onun kullanılmayan tüfeği ve hançeriyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Delikanlının bu silahları demirdendir.

Adana, İçel, Maraş ilçelerinde, Kurtuluş Savaşı’nda, Ermeniler ile yaşanan bazı olaylar olmuştur. 1920 yılında Adana’ya bağlı Saimbeyli Hacı, Fransa’nın işgali altındayken Ermeniler, Müslüman Türklere akıl almaz işkenceler yapmışlardır. Bu olaylardan birinin hemen sonrasında Saimbeyli ilçesinin Hacı Kasabası’nda söylenen “Hacı Ağdı” vardır. Bu ağdı olaylara tanık olan bir kadın söyler ve ağıttaki bu kısım şöyledir:

“Amir memur demeyerek
Hep bir ipe bağladılar
Bekiroğlu Deda’yı
Demireren dağladılar.”¹³⁷⁹

...

“*Hançer bıçak açıcılar*
Gayri bizi kesiciler
Ayan olsun Doğan Bey’im
Urumlu’yu basıcılar.”¹³⁸⁰

Bekiroğlu Deda’yı demirle dağlamalarının sebebi, ona eziyet etmek içindir. “Hançer bıçak açıcılar/ Gayri bizi kesiciler” ifadesi ise, bu aletlerle yapılan işkencileri anlatır.

Çukurova yöresine ait olan bir “İnce Hacı’nın Ağdı” vardır. Ağıtta olaylar şöyle geçer: “Ceyhan’ın Tatarlı köyünden sevdiği kızı kaçırın İnce Hacı, kızın akrabaları tarafından kısırılır ve bu kişiler Hacı’yı öldürürler.” Farklı anlatımları olan bu ağıtta at nallayan nalbanttan şöyle bahsedilir:

“Atı *nalbantta* nallanır
Hacım çarşıda sallanır
Bir kurşundan adam m’ölür?
İnsan beylerden arlanır.”¹³⁸¹

¹³⁷⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 291.

¹³⁷⁹ İlhan Başgöz, *Türkü*, 2008, İstanbul, s. 85.

¹³⁸⁰ Ahmet Özdemir, *Öyküleriyle Ağıtlar*, Ankara, 2002, ss. 67-68.

¹³⁸¹ İsmail Görkem, *Türk Edebiyatında Ağıtlar*, Ankara, 2011, s. 235.

Çukurovalı İnce Ömer'in Ağıdı'nda balta, pala ve kürek gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Bu aletlerden bahseden kı-sımlar şöyledir:

“Eline kahve vermişler
Arkadan *balta* vürmüşlar
Kadan alam İnce Ömer'im
Balta ile doğramışlar.

...

Hayma dibine atmışlar
Palayı üstüne atmışlar
Kadan alam İnce Ömer'im
Balta ile kıyam etmişler.

...

Ölenecek böyle ağlarım
Balta oturmuş *küreğine*
Ora senin yerin değil
İn Yalak'ın döleğine.

...

Odaya buyur etmişler
Düşmanlar bağlamış sini
Balta ile öldürmüşler
Çadıra boyanmış kanı.”¹³⁸²

Pınarbaşı-Demircili Köyü'nden Halloğlu Topuz'un ölümü üzerine bir ağıt söylenir. Burada köyün adı “Demircili”dir ve bu ad, ağıtta da geçer. Pınarbaşı'nın Demircili köyündeki bu cenazede kimse yoktur. Ölenin iki bacısı ağıtta bu olayı şöyle dile getirir:

“*Demircili* büyük ören
Var mı kardeşini gören
Binip de eşkinen süren
(Salını salını gelen)
Ben Topuz'un bacısıyım.”

¹³⁸² İ. Görkem, *a.g.e.*, ss. 222-224.

Ağdın hikâyesi farklı şekillerdedir. Eşkıyalık yapan Ömer, Abdurrahman isimli birinin kızını sever. Kız tarafı bir hile ile Ömer’i evine davet eder. Arkasından *balta* ile vurarak öldürürler. Ömer’i öldürdükten sonra cesedini bir çula sarıp evin önündeki haymanın altına gömerler. Arkadaşı Kürt Ali’yi de Ömer’in intikamını alır düşüncesiyle oracıkta kurşuna dizerler.¹³⁸³

3.2.6. Türk Tekerlemelerinde Demir

“Tekerleme”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Tekerlemek işi, çoğunlukla basmakalıp söz ya da birbiriyle uyumlu söz kalıbı.”olarak ifade edilmiştir.¹³⁸⁴

Şükrü Elçin tekerlemeyi şöyle tanımlamıştır: “Tekerlemeler, masal, hikâye, bilmece ve halk tiyatrosu gibi bazı türler içinde veya müstakil olarak ortaya çıkan mahsullerdir. Masalcı, meddah, karagözcü, hoş sohbet insan vb. maksatlarını anlatmaya başlarken dinleyicilerle seyirci topluluğunun dikkatlerini bir noktada birleştirmek ihtiyaçlarını duyarlar.”¹³⁸⁵

Bazı araştırmacılara göre, masalların giriş kısımlarında kalıplaşmış söz ya da formel denilen kısımların bir kısmı tekerlemedir. Demirle ilgili ifadelere ise bazen bu masal formellerinde, bazen de tekerlemenin iç kısmında rastlanabilir. Tekerlemelerde demirin, ya sadece demir şekliyle ya da üzengi, tüfek, çengel vb. demirden nesnelere ifade edildiği görülür.

Ali Duymaz, “Yalanlamalı Masal” adıyla müstakil masal olarak da değerlendirilen; ancak bazı anlatıcıların kendi başından geçmiş gibi anlatmasıyla masalların başında da yer alabilen bazı tekerlemelerin olduğundan bahseder. Bu tekerlemelerden Kıbrıs’ta derlenmiş olan bir tekerlemede “*Bir tarafta demirciler demir döğer denginen*” söz kalıbı kullanılmıştır. Bu ifadelerin yanı sıra “tüfek” ve “kazan” gibi sözcüklerde bu tekerlemede kullanılmıştır. Tekerleme şöyledir:

“Tekerleme / Evvel zaman içinde / Kalbur saman içinde / Develer lingiri oynar
/ Eski hamamın içinde. / Hamamcının taşı yok /Külhancının baltası yok / Tazılar ava
gider / Boynunda halkası yok. / Kocakarılar hamama gider / Koltuğunda bohçası yok. /
Biz biz idik / Otuz iki kız idik, / Bir tahtaya dizildik / Tahta bizi almadı / Adalara
salmadı / Adaların keklığı / Tıngır mıngır öttüğü / Vardık gittik Ali Cambaz’a / Bize bir
at verdi “dorudur” diye / Arkasına geçtik, baktıkkarıdır diye / Bize bir tekme vurdu
“geri dur” diye. / Ayasofya’nın minarelerini kırdık / Belimize soktuk borudur diye /

¹³⁸³ A. Özdemir, *a.g.e.*, s. 123.

¹³⁸⁴ Ş. H. Akalın vd., “Tekerleme”, *a.g.e.*, a, 2009, s. 1936.

¹³⁸⁵ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 589.

Güllelerini cebimize darıdır diye. / Zaman da zaman, semerde kolan, / Bende torbalar dolusu yalan. / Dolabı açtım, koptu patırtı / Yoğurt yüzüme saçıldı / Aklım sıçradı kaçırıldı. / Var varanın, sür sürenin / Baykuşu çok olurmuş viranenin / Destursuz bağa girenin / Yiyeyeği dayağa bak. / Karıncaya vurduk palanı / Yedi yerden aldık kolanı / Biz de söyleyelim bu yalanı, / Dinlesin hep arkadaşlar bu yalanı. / Vardık dağ başına / Baktık bir kocakarı. Adını sorduk. Dedi; / “Emine” / Eğildik baktık evine / Bir tarafı sazlık samanlık / Bir tarafı tozluk dumanlık/ *Bir tarafta demirciler demir döğer denginen/* Bir tarafında deveçiler saman basar denginen/ “Analık bize ev göster, bu akşam içinde kalalım”/ “A evladım, çark işi, tokat işi üç tane evim var. İkiyi yıkık mıkık, birinin damı yok.”/ Geceleyin damsız evin altında uyuduk. Sabahleyin kalktığımızda: / “Analık, bize çeşme göster, yüzümüzü yıkayalım.”/ “A evladım, çark işi tokat işi üç tane çeşmem var. İkiyi yıkık mıkık, birinin suyu yok.”/ Susuz çeşmede yüzümüzü yıkadık./ “Analık, bize bir *tüfek* ver, ava gidelim.”/ “A evladım çark işi, tokat işi üç tane *tüfeğim* var. İkiyi kırık mıkık, birinin kundağı yok.”/ Aldık kundaksız *tüfeği*, Az gittik, uz gittik. Dere tepe dümdüz gittik. Altı ay yaz demedik, tek bir gündüz gittik. Arkamıza döndük baktık, bir arpa tanesi kadar yer gittik. Nihayet dağa vardık. Baktık bir ceylan gelir. Çektik kundaksız *tüfeği*, “dangadak” ceylanı attık aşağı. Geldik kocakarıya: / “Analık, bize bir *kazan* ver, bu hayvanı pişirip yiyelim.”/ “Evladım, çark işi, tokat işi üç tane *kazanım* var. İkiyi kırık mıkık, birinin dibi yok.”/ Dipsiz *kazanı* aldık, ocağa koyduk; altına yaktık mumu. Üç gün, üç gece kaynattık. Üç günden sonra ceylan *kazandan* kalkıp selam verdi.”¹³⁸⁶

Bu tekerlemede tüfek ve kazan sözcükleri de tekrarlanmıştır. Türklerde kazan, demirden ya da bakırdan yapılan büyük kap vazifesi gören bir nesnedir, tüfek de demirden yapılmış modern silahtır.

Gümüşhane’den derlenmiş bir tekerlemeli giriş formalinde “*Bir yanında demirciler demir döver denk ile...*” şeklinde ifadeye rastlanır.¹³⁸⁷

Öcal Oğuz’un derlediği bir tekerlemede de demirden yapılmış “çengel” ve “üzengi” sözcükleri kullanılmıştır. Tekerlemenin ilgili kısmı şöyledir:

“Aşağıda kanca, *çengel* yukarıda
Konca olsun, yukarıya kendinize doğru çekin
O gökyüzünde asılmış değil
O yerde değil, bastı ardı edilmez.
Gidişin bir dönüş olsun
Üzenğin gümüş olsun
Hızır’ın dost gezgini olsun

¹³⁸⁶ Ali Duymaz, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Ankara, 2000, s. 68.

¹³⁸⁷ A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 263.

Dağları ve taşları geçerken.”¹³⁸⁸

Kosova’da “Demir Dodole” adı verilen bir çocuk töreni vardır. Tören şöyle gerçekleşir: “*Törende, bir çingene çocuğu, vücuduna yeşil ağaç dalları sarar. İki çocuk ‘dodole’yi ortaya alıp dükkânları gezer ve dükkân sahiplerinden bir şeyler isterler.*” Bu isteme işlemi gerçekleşirken de şu sözleri söylerler:

“Mutfakta hamur
Tarlada çamur
Allah versin yağsun yağmur
Demir Dodole
Yağ olson bal olsun
Demir Dodole
İçi somon biasçere
Demir Dodole.”

Duymaz’a göre “Demir Dodole” ifadesi; yağmur törenlerinde hitap edilen ve genellikle törenin adı olan varlık ya da eskiden muhtemelen yağmur yağdırdığına inanılan mukaddes bir ruhtur. Bu ruh, Türklerin mitik algılarındaki “Su iyisi ruhları” olabileceği gibi göktaşı kaynaklı olduğu düşünülen “Yada Taşı”nın da olması muhtemeldir.¹³⁸⁹

Artvin Yusufeli’nde “Ayak Çekme Tekerlemesi” olarak bilinen tekerlemede “Demir dilik” ifadesi kullanılmıştır. “Demir dilik”, bebek beşiğini ya da düğmenin geçtiği deliği kastediyor olabilir. Ayrıca bu ifade, abeküs gibi bir oyuncak için de kullanılmış olabilir. Tekerleme şöyledir:

İkiliğim
Üç üçlüğüm
Dört dörtlüğüm
Beş beşliğim
Altı ilik
Demir dilik
Salla bunu
Çekşunu.”¹³⁹⁰

¹³⁸⁸ Öcal Oğuz, *a.g.e.*, 2010, s. 127.

¹³⁸⁹ A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 88.

¹³⁹⁰ A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 110.

Türkiye’den derlenen “Elifba Öğretme Tekerlemesi”nde Arap alfabesindeki harflerin akılda kalması için bir nesneyle ya da kavramla eşleştirilmesi söz konusudur. Eşleştirmede demirden nesnelere ifade edilen harfler tekerleme olmuştur. Bu sözler şöyledir:

“Rı; *çengel* gibi
Kef; *sındı* gibi
Ye; *yaya* benzer.”¹³⁹¹

Kazak Tatarlarının “Dünürçülük Tekerlemesi” nde de “timir bolsan” sözcükleri kullanılmıştır. “Tekerlemedeki “timir bolsan”, “demir olsun” anlamındadır. Tekerlemenin ilgili kısmı şöyledir:

“Bahardan iyaralğanmin
Yolımsına yargan min
Kayış bavlı laçınım bar
Bılbılınakilgenmin
Timir bolsan min kömir
Eritirgekilgenmin.”¹³⁹²

Tekke Tasavvuf Edebiyatı’na ait olan “Denize Bir İp Gerseler” tekerlemesinde “temürden evler” ve “çan”lardan bahsedilir. Asya Türklerinin yaşadığı coğrafyada deniz olmadığı için Türkler, denizle bir yaşam tasavvur ettiklerinde bozkır yaşamlarındaki algılarına göre düşünce geliştirmişlerdir. Bu tasavvurdaki deniz, bir su birikintisi olabilir. Aslında denizin üstüne demirden ev yapmaları ve eve de çan asmaları onların karadaki yaşamlarının bir parçasıdır. Söz konusu tekerleme şöyledir:

“Denize bir ip gerseler
Üstine ceviz serseler
O ipi devşürseler
Ne hoş olur cumburdısı.

Temürden evler yapsalar
Üstine (de) *çan* assalar
Sonra o evleri yığsalar
Ne hoş olur cangırdısı.”¹³⁹³

¹³⁹¹ A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 142.

¹³⁹² A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 268.

Denizli Baklan'a bağı olan Konak köyünden derlenen bir tekerlemede de "çivi" ve "kama"dan bahsedilmektedir. Çocuk oyunlarının içinde söylenen tekerleme şöyledir: "Araba maraba, tekeri mekeri, çivi mivi, yastık mastık, kamalara birden bastık. İk mık. Sen bu oyundan çık."¹³⁹⁴

Dalak kesme, sancı, aydaş gibi hastalıklara karşı beddua niteliği taşıyan sözler, tekerleme niteliğindedir. Temre ocağındaki kişi, "El benim elim değil, Peygamberimizin eli" diyerek tükürlediği parmağını küle gömüp temreli yere sürerken şu sözleri söyler:

"Emir emir emiri
Tahreye dönmüş demiri
Kül ettim kösülsün
Dibi temeli kesilsin."¹³⁹⁵

3.2.7. Türk Bilmecelerinde Demir

"Bilmece", TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde "Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma" olarak tanımlanmıştır.¹³⁹⁶

Şükrü Elçin'e göre bilmeceler, "Tabiat unsurları ile bu unsurlara bağı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nev'inden mücerred kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. lerini kapalı bir şekilde yakın uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir."¹³⁹⁷ Ş. Elçin, "Türk Bilmeceleri" adlı eserinde bilmeceleri, manzum ve mensur olarak tasnif etmek gerektiğini söylemiştir. O'na göre manzum bilmeceler, vezin (hece vezni), kafiye ve nazım şekli hususiyeti gösteren eserlerdir. Mensur bilmeceler ise, düz cümle halinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman "seci" karakteri gösteren mahsullerdir.¹³⁹⁸

Türklerin yaşamlarının vazgeçilmez varlıklarından biri olan "demir" ve demirle doğrudan ilgili olan varlıklar, bilmecelere de konu olmuştur. Manzum ve mensur bilmecelerde demirin ve demirle ilgili olan sözcüklerin değişik özellikleri anlatılarak cevap istenir. Cevabı "demir" olan bilmecelerin yanı sıra, demirin de içinde geçtiği

¹³⁹³ A. Duymaz, *a.g.e.*, s. 401.

¹³⁹⁴ Ziya Oruç, *Konak Köyü*, Denizli, 2009, s. 135.

¹³⁹⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 237.

¹³⁹⁶ Ş. H. Akalın vd., "Bilmece" maddesi, *a.g.e.* a, 2009, s. 272.

¹³⁹⁷ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 607.

¹³⁹⁸ Ş. Elçin, *Türk Bilmeceleri*, İstanbul, 1970, s. IV.

kılıç, balta, ok, sacayağı, cep bıçağı, çapa, tırmık gibi diğer varlık veya unsurların sorulduğu bilmeceler de vardır. Ayrıca, cevabı “demir” olmayan bazı bilmecelerin sorularında “demir” sözcüğünün kendisi de bulunur.

Cevabı “demir” ya da demirle ilgili varlıklar olan bilmeceler şöyledir:

Değdiği yerini keser. (*Balta*)¹³⁹⁹

Kurt kuyuda, kulakları kapıda

Azrail içerde, bıyıkları dışarıda

Altı tahta, üstü tahta, içinde bir kanlı kahpe

Tığ velinin *tığ kılıcı*

Aranlık damda, kaftan asılı

Dıran girer, dıran çıkar; kuru girer, yaş çıkar. (*Bıçak*)¹⁴⁰⁰

Fındık kabuğundan küçük

Han kapısından büyük

Süt beyaz kan kırmızısı

Sapını kesemeyen şey. (*Bıçak*)¹⁴⁰¹

Benim bir ustam var, hem yer hem döker

Ağaca yukarı, kara köpek ürer

Hem keser, hem bağırır

Fatma, gaşları çatma: Döner dingil otu, töker burun otu. (*Bıçkı*)¹⁴⁰²

Oraklar orağı yok.

Yığar tırnağı yok.

Danesi olur kap kap,

*Ezer, tokmağı yok. (Biçerdöver)*¹⁴⁰³

¹³⁹⁹ Vehbi Cem Aşkun, “Kalecik Hacı Köyü Bilmeceleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1976, C.

16.

¹⁴⁰⁰ Hüseyin Engin, *Bilmecelerimiz*, İstanbul, 1995, s. 27.

¹⁴⁰¹ *Necip Apalı*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁴⁰² H. Engin, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁰³ V. C. Aşkun, *a.g.m.*

Fındık kabuğundan küçük,
 Han kapısından büyük,
 Süt beyaz kan kırmızısı.
 İşte sapını kesmezse böyle bir şey.” (*Cep bıçağı*)¹⁴⁰⁴

Metel, metel, malike, otuz iki palike.
 Çıkmış tepebaşına, bağırır arkadaşına,
 Dağda kara otlak bağırır.
 Suya batar, su içmez. (*Çan*)¹⁴⁰⁵

Vurdum, güp etti
 Yeraltında girip gitti. (*Çapa*)¹⁴⁰⁶

Toprak altında kahverengi atmaca
 Yer altında gökçeli karga,
 Dağdan kestim tahtalık, suya düştü akbalık
 Yer altında saçlı bacım
 Benim bişem var, gündüz başına torpah eler, gece gelin olur, parlar.
 Yer altında sabun gibi geçer.
 Yer altında yıldırım geçer.
 Yer altından yıldız geçer.
 Yârdan gider, yar yıkılır, yerden gider.
 Yer altında gelin gider.
 Yer altında kunduz gezer, gece değil gündüz gezer
 Yer altında haldır huldur. (*Çift demiri*)¹⁴⁰⁷

Sipsivri çocuk, tepesinde gocuk. (*Çivi*)¹⁴⁰⁸
 Hırsız içerde/ Başı dışarıda. (*Çivi*)
 Ev üstünde kalpaklıca. (*Çivi*)
 Biz biz idik/ Otuz kız idik/ Kıran geldik/ Tahtalara dizildik. (*Çivi*)¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁴ Necip Apalı, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁴⁰⁵ H. Engin, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁴⁰⁶ V. C. Aşkun, *a.g.m.*

¹⁴⁰⁷ H. Engin, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁴⁰⁸ Z. Oruç, *a.g.e.*, s. 119.

Yular taktım sıpaya, seğırttim çıktım tepeye. (*Çuvaldız*)¹⁴¹⁰

Mavi atlas

İğne batmaz. (*Demir*)¹⁴¹¹

Elim attım almaya,

Elma beni kesmeye

Öyle bir elbise gey ki,

Daha *kılıç* kesmeye. (*Demir*)¹⁴¹²

Yer altında gezerim

Hep gelinlerden güzelim. (*Demir*)¹⁴¹³

Çıktım tepeye, yular taktım eşeğe. (*İğne*)¹⁴¹⁴

Değdiği yeri üzer. (*Kerpeten*)¹⁴¹⁵

İki uç, iki halka

Ortasında *mih* var. (*Makas*)¹⁴¹⁶

Mesel mesel mert keser

Damar oynar et keser. (*Makas- Kırklık*)¹⁴¹⁷

Dedem içerde, başı dışarıda. (*Mih*)¹⁴¹⁸

Dağda tak tak,

¹⁴⁰⁹ Ş. Elçin, *a.g.e.b*, 1988, C. II, s. 284.

¹⁴¹⁰ H. Engin, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁴¹¹ Ş. Elçin, *a.g.e.b*, 1988, C. II, s. 286.

¹⁴¹² H. Engin, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁴¹³ Ş. Elçin, *a.g.e.b*, 1988, C. II, s. 231.

¹⁴¹⁴ Şükrü Tekin Kaptan, *Çivril ve Yöresinde Yörük Kültürü*, Çivril, 2001, s. 115.

¹⁴¹⁵ V. C. Aşkun, *a.g.m.*

¹⁴¹⁶ S. Kürenov, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁴¹⁷ Ali Çelik, *Trabzon-Şalpaazarı Çepni Kültürü*, Trabzon, 1999, s. 284.

¹⁴¹⁸ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 284.

Su da cıp cıp
Arşın ayaklı
Burma bıyıklı. (*Nacak*)¹⁴¹⁹

Pır pır uçar, ak ak sıçar. (*Pamuk cirçiri*)¹⁴²⁰

Gidiverir, gidiverir,
Dağ gibi yeri bozup gelir. (*Saban*)¹⁴²¹

Yerde gelin gezer, yedi gelinden güzel. (*Saban Demiri*)¹⁴²²

Yer altında paldır küldür. (*Kara saban*)¹⁴²³

Biri dermiş vay başım
Biri dermiş vay belim
Biri dermiş, ben sizden beyim. (*Tahta/ Keser/ Çivi*)¹⁴²⁴

Ak tavuk saman saçar. (*Tırmık*)¹⁴²⁵

Burnu sapının yarısı. (*Tırpan*)¹⁴²⁶

Dağa gider seslenir/ Eve gelir paslanır. (*Tüfek*)
Çat çatlar/ Mısır patlar/ İki beygir/ Bir arada otlar. (*Tüfek*)¹⁴²⁷

Buradan dolu gider, orada boşalır. (*Tüfek*)¹⁴²⁸

Derince kuyu, gümbürce suyu. (*Tüfek*)¹⁴²⁹

¹⁴¹⁹ Kenan Çölgeçen, *Tavas Halk Kültürü*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 1997, s. 114.

¹⁴²⁰ V. C. Aşkun, a.g.m.

¹⁴²¹ V. C. Aşkun, a.g.m.

¹⁴²² Ş. Elçin, a.g.e. b, 1988, C. II, S. 327.; V. C. Aşkun, a.g.m.

¹⁴²³ K. Çölgeçen, a.g.t., s. 114.

¹⁴²⁴ Ş. Elçin, a.g.e. b, 1988, C. II, s. 303.

¹⁴²⁵ V. C. Aşkun, a.g.m.

¹⁴²⁶ A. Çelik, a.g.e., 1999, s. 284.

¹⁴²⁷ Ş. Elçin, a.g.e. b, 1988, C. II, S. 305.

¹⁴²⁸ "Bilmecelerimiz", *Denizli 2001 Değerleri*, s. 175.; K. Çölgeçen, a.g.t., s. 114.

Karadağdan şelek indirir. (*Ustura*)¹⁴³⁰

Cevabı “demir” olmayan; ancak sorunun içinde “demir” sözcüğünün kullanıldığı, demirin ya da demirle bağlantılı varlıkların sorulduğu bilmeceler şöyledir:

Bir ucu serende, bir ucu gerende
 Akşam yer yemini, sabah gever gemini
 Etten kala, *demirden* merdiven
 Dört tak tak, iki bak bak, iki dinko, bir finko
 Hey karıştakar, samanından böğrek yapar.
 Altı *demir*, üstü ağaç ortasında et
 Baktım bakıra, çıktım çukura, aldı götürdü, bayıra kıra. (*At*)¹⁴³¹

Genç yaşında *orak* gibi
 Orta yaşında çörek gibi. (*Ay*)¹⁴³²

Bir ucu serende, bir ucu gerende
 Akşam yer yemini, sabah gever gemini.
 Dağa gider yalın gibi ve gelir gelin gibi
 Kolu var, ayağı yok, karnıyarık, canı yok.
 Kütük üstünde köpek ürere
 Kuruağaçta bülbül öter
 Sık ormanda *çan* öter
 Dağa varır seslenir, köye gelir yaslanır.
 Kulpu ağaç, kendi *demir*, ağaçlara verir emir
 Dağda tak tak. (*Balta*)¹⁴³³

Balta der ki: Ben desteyim
 Kemik kırmaya ustayım. (*Balta*)¹⁴³⁴

¹⁴²⁹ “Bilmecelerimiz”, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁴³⁰ C. Güçyetmez, *a.g.m.*, 1939, s. 7.

¹⁴³¹ H. Engin, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴³² <http://www.bilmecelerimiz.com>.

¹⁴³³ H. Engin, *a.g.e.*, s. 27.

Kurt kuyuda, kulakları kapıda
 Azrail içerde, bıyıkları dışarıda
 Altı tahta, üstü tahta, içinde bir kanlı kahpe
 Tığ velinin *tığ kılıcı*
 Aranlık damda, kaftan asılı
 Dıran girer, dıran çıkar; kuru girer, yaş çıkar. (*Bıçak*)¹⁴³⁵

Bıçak der ki ben bıçağım
 Cümle *silah*tan alçağım
 Kanı yabana saçarım
 Fitol eyler yarasına. (*Bıçak*)¹⁴³⁶

Uzaktan baktım emir semir
 Yakından baktım kilitli *demir*
 Açtım baktım iki katlı ağzım
 Aldım şekerden *tatlı*. (*Ceviz*)¹⁴³⁷

Karşıdan baktım kara bulut gibi
 Yanına vardım, demir kilit gibi. (*Ceviz*)¹⁴³⁸

Ocaklıktan sarkıttım.
 Hacı Ahmed'i korkuttum.
 Gök gürler, güdümen çatlar,
 İki tay bir yatakta otlar.
 Altı *demir*, üstü *demir*,
 İçinde bir zalim emir. (*Çifte*)¹⁴³⁹

¹⁴³⁴ Cemil Cahit Güzel, "Keleş Hasan", *Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, 1939, S. 8, Yıl: 1, s. 3.

¹⁴³⁵ H. Engin, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴³⁶ C. C. Güzel, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁴³⁷ http://www.bilmecelerimiz.com/bilmece_ara.html.

¹⁴³⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 257.

¹⁴³⁹ H. Engin, *a.g.e.*, s. 59.

Taşandır *demirdendir*
 Yediği hamurdandır,
 Bütün dünyayı doyurur.
 Kendi doymaz nedendir? (*Değirmen/ Un değirmeni*)¹⁴⁴⁰

Taşandır, *demirdendir*.
 Yediği hamurdandır.
 Bütün dünyayı doğurur.
 Kendi doymaz nedendir? (*Fırın*)¹⁴⁴¹

Masal masal maniki
 Mavi atlas
 İğne batmaz
 Makas kesmez
 Terzi dikmez. (*Gökyüzü*)¹⁴⁴²

Yeşil tahtın üstünde var bir peri,
 El uzattım rakip çekti *hançeri*. (*Gül*)¹⁴⁴³

Yer altında kızıl *çivi*. (*Havuç/ Keşir*)¹⁴⁴⁴

Beş yüz halat kurdular.
Demir pençe vurdular.
 Âlem ile cihana
 Bütün sesini verdiler. (*Halı tarağı*)¹⁴⁴⁵

Başı tarak, kuyruğu *orak*. (*Horoz*).¹⁴⁴⁶

¹⁴⁴⁰ H. Engin, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁴⁴¹ <http://www.bilmecelerimiz.com>.

¹⁴⁴² Hatice İçel, "Batı Türklerinin Bilmecelerinde Şekil Değişikliği ve Varyantlaşma", *Millî Folklor*, Ankara, 2007, S. 76, s. 161.

¹⁴⁴³ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1970, s. 16.

¹⁴⁴⁴ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 263.

¹⁴⁴⁵ S. Kürenov, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁴⁴⁶ S. Kürenov, *a.g.e.*, s. 136.; Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1988, C. II, s. 326.

Yerler yapar yapısını

*Demir keser kapısını. (Karpuz)*¹⁴⁴⁷

Geriden baktım alıt bulut, yanında vardım *demir* kilit. (*Karpuz*)¹⁴⁴⁸

Allah yapar yapısını

Demir açar kapısını. (*Kavun/ Karpuz*)¹⁴⁴⁹

Kendi gider hindi gibi, kuyruğu var *sındı*. (*Kırlangıç*)¹⁴⁵⁰

Altı demir, üstü *demir*, içinde güzel emir. (*Köy çöreği*)¹⁴⁵¹

İki buçuk *makas*,

Hokkabaz mı hokkabaz. (*Leylek*)¹⁴⁵²

Karnını *demirle* açtık

Un içine nar saçtık. (*Mangal*)¹⁴⁵³

İstanbul'dan attım *kılıcı*

Kuşçu'ya düştü bir ucu. (*Mektup*)¹⁴⁵⁴

Asıldım bir asmaya

Asma beni basmaya

Yeşil kuşak kuşandın

Demir kılıç kesmeye. (*Nikâh*)¹⁴⁵⁵

Keser kesmez

Bıçkı biçmez. (*Rüzgâr*)¹⁴⁵⁶

¹⁴⁴⁷ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 203.

¹⁴⁴⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 326.

¹⁴⁴⁹ Döner Çot vd., "Kaledavaz Yöresi Geleneksel Halk Edebiyatı", *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri*, Denizli, 2013, s. 333.

¹⁴⁵⁰ Cemil Güçyetmez, "Folklor Derlemeleri-Tekerlemeler ve Bilmecelerimiz", *Başpınar Dergisi*, Gaziantep, 1939, S. 10, s. 7.

¹⁴⁵¹ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 325.

¹⁴⁵² Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 252.

¹⁴⁵³ <http://www.bilmecelerimiz.com/bilmeceara.html>.

¹⁴⁵⁴ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 297.

¹⁴⁵⁵ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1970, s. 79.

Kuyruğu var oniki
 Kuyruğundan salladım.
 Manisa'ya yolladım.
 Manisa üç bacak
 Ortası *demir* ocak. (*Sacayak*)¹⁴⁵⁷

Daldan dala
 Kırmızı pala. (*Sincap*)¹⁴⁵⁸

İçi *demir* dışı *demir*. (*Silah*)¹⁴⁵⁹

Burdan vurdum *kılıcı*
 Haleb'den çıktı ucu. (*Şimşek*)¹⁴⁶⁰

Daşdan görsem
 Labır labır
 Yana barsam
 Halka *demir*. (*Od/ Ateş*)¹⁴⁶¹

Daşdandı, kömürdendi,
 Geçen gün ömürdendi,
 Lale bir yemiş yedi,
 Ağacı *demirdendi*.
 Seçilmez kömürden
 Sapı var demirden,
 Yemişi yenir amma,
 Ayırmak şart *demirden*. (*Şiş kababı*)¹⁴⁶²

---

¹⁴⁵⁶ Ş. Elçin, *a.g.e.* b,1988, C. II, s. 243.

¹⁴⁵⁷ S. Kumartaşhoğlu, *a.g.t.*, s. 497. (Söz konusu bilmece Gediz yöresine aittir.)

¹⁴⁵⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 611.

¹⁴⁵⁹ <http://www.bilmecelerimiz.com>.

¹⁴⁶⁰ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 609.

¹⁴⁶¹ S. Kumartaşhoğlu, *a.g.e.*, s. 493. (Söz konusu bilmece Türkmenlere aittir.)

¹⁴⁶² H. Engin, *a.g.e.*, s. 13.

Elbisesi deriden,
 Kulakları *demirden*,
 Hanımnan beyi halı üstünde oynatan
 Bir oğlum var, İsmail.
 O da tokata mail,
 Yüzü kalın deriden,
 Kulakları *demirden*. (*Tef*)¹⁴⁶³

Dışısı *demir*, içi zehir. (*Tüp*)¹⁴⁶⁴

Uzunluğu organ gibi, enliliği yorgan gibi
 Bağırıp çıkar gelir, kuzulu kurban gibi
 Karşıdan gördüm ev gibi, yanına vardım dev gibi
 Ateşten atı, *demirden* katı, insan icadı, Tanrı kuvveti
 Altı *demir*, üstü *demir*, gir içine, karpuz kemir. (*Tren*)¹⁴⁶⁵

Yeryüzünden *demir* üzerinde köy gider. (*Tren*)¹⁴⁶⁶
 Uzun uzun organlar/ ucunda *demir hanlar*. (*Tren*)¹⁴⁶⁷

Baldan tatlı, *baltadan* ağır; elde tutulmaz; çarşıda satılmaz; mendile konulmaz,
 tadına doyumaz. (*Uyku*)¹⁴⁶⁸

Demirdir binası,
 Ateştir gıdası,
 Öyle öğreniş hanım anası.
 İçinde ateş, kumaşlara sataş. (*Ütü*)¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶³ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 1970, s. 69; H. Engin, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁴⁶⁴ <http://www.bilmecelerimiz.com>.

¹⁴⁶⁵ H. Engin, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁴⁶⁶ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 305.

¹⁴⁶⁷ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, s. 306.

¹⁴⁶⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1970, s. 50

¹⁴⁶⁹ H. Engin, *a.g.e.*, s. 273.

3.2.8. Türk Atasözleri, Deyimleri ve Özlü Sözlerinde Demir

3.2.8.1. Atasözlerinde Demir

“Atasözü”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel.” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁷⁰

P. N. Boratav’ın atasözlerinin söylenişi ya da kullanımıyla ilgili görüşü şöyledir:

“Atalar sözü, masal ya da türkü gibi, durup dururken tek başına söylenmez. ‘Bize bir masal anlat.’ dediğiniz zaman masalci masalını anlatır, kendisinden bir türkü söylenmesi istenince güzel sesli bir kimse türküsünü söyler, başka bir vesile olmasa da. Bir atalar sözünün söylenmesi için ise belli bir vesilenin çıkmış olması gereklidir; bu bakıma atalar sözü ‘fıkra’ya benzer.”¹⁴⁷¹

Atasözleri için denilebilir ki, geçmişten günümüze, atalardan yeni nesillere yadigâr kalan ve yaşanmış olaylardan esinlenerek söylenmiş özlü sözlerdir. Ayrıca, atasözlerinde anlatılmak istenen, ilk anlamla birlikte daha çok ilk anlamın çağrıştırdığı mecazî anlamlarla verilmiştir.

Özkul Çobanoğlu’na göre; Türk atasözlerinde evrene ait birçok konunun yanı sıra insan ve toplum ilişkilerinde sosyal işbirliği ve dayanışmayı, sosyal hiciv, mevki, rekabet, yöneticilik, kanun fikri, mülkiyet, tasarruf, eğitim, iş ve zaman değerlendirmesi, kabiliyetlerin değerlendirilmesi, kader, nasip, tanrı fikri, sebep sonuç ilişkisi, değerlerin değer değiştirmesi gibi konuları yaygın olarak işlendiği görülür. Öyle ki Türklerin dini yaşantısını ve inançlarını Türk dünyasında ortak atasözleri içinde görmek mümkündür. Örneğin Dobruca Kırım Türkleri ve Kazan Türklerinde “Bir *çivi*, bir *nalı*; bir *nal*, bir atı kurtarır.” şeklinde olan atasözü¹⁴⁷², Ö. Çobanoğlu’nun Türk dünyasında altı değişik şeklini tespit ettiği “Bir *mih* bir *nal* kurtarır, bir *nal* bir at kurtarır, bir at bir er kurtarır, bir er bir memleket kurtarır.” atasözüyle benzerlik göstermektedir.¹⁴⁷³ Sosyal işbirliği ve dayanışmayı anlatanbu atasözündeki *mih* ve *nal*, Türklerin göçer evli yaşantılarında çok önemli olan at ve bu atı kullanan yiğit için vazgeçilmez nesnelere olmuştur. Ayrıca bu nesnelere, Türklerin savaşçı yaşamında demirin yerini ve önemini göstermesi bakımından da önem teşkil etmektedir.

¹⁴⁷⁰ Ş. H. Akalın vd., “Atasözü”, *a.g.e.* a, Ankara, 2009, s. 140.

¹⁴⁷¹ Ö. Oğuz vd., *a.g.e.*, 2006, s. 148.

¹⁴⁷² Osman Kemal Kayra, “Atasözleri ve Deyimlerde Dobruca Kırım Türkleri ve Kazan Türklerinin Dili ile Eskişehir’deki Kırım Türklerinin Dili Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar”, *Millî Folklor*, Ankara, 2001, S. 50, ss. 27-29.

¹⁴⁷³ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, 2004, s. 39.

Türk kültüründe demirle ve demirden araç gereçlerle ilgili söylenen pek çok atasözü mevcuttur. Bir kısım atasözünde anlam, doğrudan doğruya demirle ilgili iken, bir kısmında demirden yapılmış nesnelere aracılığıyla sağlanmıştır.

Türklerin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvân-ü Lugâti't Türk*'te demirle ilgili geçen birkaç atasözü vardır. Bu atasözlerinden doğrudan demirle ilgili olan “Kök *temür* kerü turmaz.” atasözüdür. Söz, demirin dokunduğu şeyi yaralaması, şeklinde karşılık bulmuştur. Sözün bugün kullanılan bir şekline rastlanmamıştır.¹⁴⁷⁴ Sözlükte geçen diğer bir atasözü de “Ey Uygur; ağacı uzun, *demiri* kısa kes.”tir. Söz, “Ağaç kestiğin zaman uzun kes, demir kestiğin zaman kısa kes; çünkü *demir* uzatılabilir.” şeklinde bir açıklanmıştır. Bu atasözünden çıkarılabilecek ders ise insanın birçok olay ve durum karşısında tedbirli olması gerektiğidir.¹⁴⁷⁵ Bu atasözünün sonraları Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri arasında da “Ağaç kesersen uzun kes, kısalsabilir; *demir* kesersen kısa kes, uzayabilir.”¹⁴⁷⁶ şekliyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

Dîvân-ü Lugâti't Türk'te geçen diğer bir atasözü ise “Koş *kılıç* kında sığmaz/ Çifte kılıç kına sığmaz.” atasözüdür. Bu atasözü, bir iş için çarpışan, karşılaşan yahut bir kızı isteyen iki adam için söylenmiştir. Bu atasözü, “İki kılıç bir kına sığmaz.” şekliyle günümüzde de yaşamaktadır.¹⁴⁷⁷ Ö. Çobanoğlu'nun on bir çeşit varyantını tespit ettiği ve Türkiye Türklerinde “İki *kılıç* başı bir *kına* sığmaz.” şekliyle yer edinmiş olan bu atasözü, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri* arasında da “İki *bıçak*, bir kına sığmaz.”¹⁴⁷⁸ şeklinde kılıcın yerine bıçak kullanılarak ifade edilmiştir.

Dîvân-ü Lugâti't Türk'te geçen “Yaşlı öküz baltadan korkmaz.” sözünde demir, baltayla ifade edilmiştir. Sözün anlamı, tecrübeli olan kişinin zor işlerden korkmadığı şeklinde açıklanır.¹⁴⁷⁹

Altaylar, Türklerin ilk yerleşim yerlerindedir. Altaylarda tespit edilen atasözlerinden biri de “Barışçı bir kafayı *kılıç* kesmez.” sözüdür.¹⁴⁸⁰ Bu atasözünde kılıç, kılıcın keskin ve öldürücü özelliğine karşın barışçı olan bir insana tesir etmeyen ya da barış fikrinin karşısında olmayan bir silah olarak sembolize edilmiştir. Aynı zamanda kılıcın, gücünü evrendeki düzeni ve barışı sağlamak için sarfediyor olması,

¹⁴⁷⁴ Fikri Silahdaroğlu (haz.), *Dîvân-ü Lugâti't Türk'ten Derlemeler ve Uyarlamalar*, Ankara, 1997, s. 47.

¹⁴⁷⁵ Ahmet Demirtaş, “*Dîvân-ü Lügat-it-Türk*'teki Atasözlerinde İkinci Tekil Şahıs Emir Kipinin İşlevleri”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Elazığ, 2004, s. 35.

¹⁴⁷⁶ S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁴⁷⁷ F. Silahdaroğlu, *a.g.e.*, s. 46.; Şükrü Elçin, *a.g.m.*, 1998, s. 464.

¹⁴⁷⁸ S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁴⁷⁹ F. Silahdaroğlu, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁴⁸⁰ W. Radloff, *a.g.e.*, 2008, s. 209.

demirin Türklerin evren algısındaki yerini hatırlatmaktadır.

Türkiye Türklerinde demirle ilgili kullanılan bazı atasözleri olduğu gibi, Türk dünyasında da ortak kullanılan demirle ilgili bazı atasözlerimevcuttur. Bu atasözleri, “Demir” sözcüğünün doğrudan kullanıldığı atasözleri olduğu gibi demirle ilgili nesnelere anlamın oluştuğu atasözleri de olabilir. Örneğin Yakut Türklerinde “*Demiri pas yer, insanı elem.*”¹⁴⁸¹ atasözü, *Makedonya/ Kosova ve Türkiye Türklerinde “Demir nemden, insan gamdan çürür.”*¹⁴⁸² şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkleri’nde “*Demir, kızgın iken dövülür.*”¹⁴⁸³ atasözü, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri* arasında “*Demir çaktır isi düğülür./ Demir çaktır kızgın bükülür./ Demir kızgın iken dövülür.*” şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁸⁴ Dobruca Kırım Türklerinde, “*İşlegen demir ışıldar.*” atasözü ise, Türkiye Türklerinde “*İşleyen demir pas tutmaz.*”¹⁴⁸⁵ şeklinde kalıplaşmıştır.

Türkiye Türklerinin Mardin ve çevresinde tespit edilmiş “*Kılıç yarası iyileşir, fakat kötü sözün yarası kapanmaz.*”¹⁴⁸⁶ atasözü, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri* arasında “*Kılıç yarası geçer, dil yarası geçmez.*”¹⁴⁸⁷ şekliyle ifade edilmektedir. Ö. Çobanoğlu’nun Türk dünyasında on iki çeşit versiyonunu tespit ettiği ve Türkiye Türklerinde “*Atı nallasan, eşek ayağını kaldırır.*” şekliyle karşımıza çıkan atasözü ise, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri* arasında “*Atın ayağına nal çaksan, eşek de ayağını kaldırır.*”¹⁴⁸⁸ şeklinde kullanılmaktadır.

Görülen o ki, sadece Türkiye Türklerinde tespit edilen atasözleri olduğu gibi, Türk dünyasında da ortak kullanılan atasözleri oldukça fazladır.

Türkiye Türklerinde tespit edilmiş “demir”in hem maddî kullanımı, hem kültürel alandaki anlamlandırılışıyla ilgili atasözlerinden bazıları ise şöyledir:

*Acemi nalbant, sanatını gâvur eşeğinde öğrenir.*¹⁴⁸⁹

*Acemi nalbant, Kürt eşeğinde dener kendini.*¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸¹ Yuriv Vasilyev, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, (çev. M. Fatih Kirişçiöğlü, Gülsüm Killi), Ankara, 1996, ss. 72-76.

¹⁴⁸² Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara, 1997, ss. 35-53; Ş. H. Akalın vd., *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, Ankara, 2009.

<http://www.frmartuklu.net/atasozleri-amp-deyimler/288728-demir-hakkinda-atasozleri-demir-ile-ilgili-atasozu.html>.

¹⁴⁸³ M. Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul, 2012, s. 598.

¹⁴⁸⁴ S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁴⁸⁵ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁴⁸⁶ *Yaşayan Tarih Mardin*, s. 149.

¹⁴⁸⁷ S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁴⁸⁸ S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁴⁸⁹ Tuncay Kara, *Safranbolu Yörük Köyü’ müzde Geleneksel Yaşam ve Örf ve Adetlerimiz*, Ankara, 2005, s. 73.

- Aç olan *kılıca* sarılır.¹⁴⁹¹
- Ağaca *baltayı* vurmuşlar, sapı benden demiş.¹⁴⁹²
- Aksak eşeğin kör *nalbantı* olur.¹⁴⁹³
- Al *demiri*, sat *demiri*, çoluk çocuk ne kemirir.¹⁴⁹⁴
- Altın eli *bıçak* kesmez.¹⁴⁹⁵
- Aman diyene *kılıç* kalkmaz.¹⁴⁹⁶
- Aşk bir *demir leblebidir*, çiğneyene aşk olsun.¹⁴⁹⁷
- Aşk ateşten gömlektir, *demirden leblebidir*. (Her iki aşk da yalıcıdır, güçlüdür.)¹⁴⁹⁸
- Aşk ile pençeleşmeye *demir pazı* gerek.¹⁴⁹⁹
- Ata binen *nalını mihini* arar.¹⁵⁰⁰
- Atın *çekiç* başlısı, güzelin sümbül saçlısı.¹⁵⁰¹
- Avradın ahmağı, *sacayağ*ından çakmağı.¹⁵⁰²
- Bıçak* sapını kesmez.¹⁵⁰³
- Bıçak* kendi kınını kesmez.¹⁵⁰⁴
- Bıçağı* iyi sula, ismin ölümsüz ola.¹⁵⁰⁵
- Bıçak* yarası geçer da gönül yarası geçmez.¹⁵⁰⁶
- Bıçağı* kesdiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyudur.¹⁵⁰⁷
- Bıçağına* güvenen meydana gelsin.¹⁵⁰⁸
- Bıyığını *balta* kesmez.¹⁵⁰⁹
- Bir at dört *nalın* üstünde daima kişneyip durmaz.¹⁵¹⁰

---

¹⁴⁹⁰ Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul, 1971, s. 5.

¹⁴⁹¹ MKGM, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴⁹² “Gaziantep’te Gelenek ve Görenekler”, *Gaziantep İl Yıllığı*, Ankara, 1968, s. 129.

¹⁴⁹³ MKGM, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴⁹⁴ MKGM, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁴⁹⁵ MKGM, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴⁹⁶ Şükrü Elçin, Atalar Sözü, *Türk Dünyası El Kitabı/ Edebiyat*, Ankara, 1998, C.III, s. 458.

¹⁴⁹⁷ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁴⁹⁸ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1977, s. 31.

¹⁴⁹⁹ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵⁰⁰ MKGM, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁰¹ M. Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Aile Atasözlerimiz*, İstanbul, 2012, s. 11.

¹⁵⁰² M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 35.

¹⁵⁰³ *Necip Apalı*, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁵⁰⁴ MKGM, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁵⁰⁵ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁵⁰⁶ Ali Çelik, *Trabzon Çaykara Halk Kültürü*, İstanbul, 2005, s. 101.

¹⁵⁰⁷ Esmâ Şimsek, *Kemaliye Halk Kültürü ve Folkloru*, Elazığ, 2010.

¹⁵⁰⁸ MKGM, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁵⁰⁹ MKGM, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁵¹⁰ MKGM, *a.g.e.*, s. 83.

Bir *baltaya* sap olamadın.¹⁵¹¹

Bir çıplağı, bin *zırhlı* oyamaz.¹⁵¹²

Bir evde iki kız, biri *çuvaldız*, biri *biz*.¹⁵¹³

Biregü yumruğun yemeyen kendi yumruğunu *demir* sanır.¹⁵¹⁴

Birlikte *demir* yumuşar.¹⁵¹⁵

Bin akçelik *kılıcı* çek, bir *ak çelik* yayı çekme.¹⁵¹⁶

Boş *tüfek* iki adam korkutur.¹⁵¹⁷

Canı yanan eşek *nallı* attan çok korkar.¹⁵¹⁸

Cinler, *demir* ve *çelik*ten korkarlarmış.¹⁵¹⁹

Çürük tahta *çivi* tutmaz.¹⁵²⁰

Demir ıslanmaz, deli uslanmaz. (Her nesnenin, her kişinin değiştirilemeyen bir özelliği vardır.)¹⁵²¹

Demir tavında, dilber çağında sevilir. (Demiri tavında dövme: her iş zamanında ve uygun durumda yapılır.)¹⁵²²

Demir tavında dövülür.¹⁵²³

Demirci yüreği *demirden* sert/ pek gerek. (Çetin ve zor işlerle uğraşacak kişilerde bu işlerin üstesinden gelecek azim ve kararlılık olmalı.)¹⁵²⁴

Demirciden kömür alınmaz.¹⁵²⁵

Demirciyi alattırır, helvacı yamattırır.¹⁵²⁶

Demircinin canı *demirden* berk gerek.¹⁵²⁷

Develerin *çanı* dengine dengine diye çalar.¹⁵²⁸

Eski pamuktan bez olmaz, kötü *demir* kılıç olmaz.¹⁵²⁹

¹⁵¹¹ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 101.

¹⁵¹² A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1977, s. 57.

¹⁵¹³ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 66.

¹⁵¹⁴ Ş. Elçin, *a.g.e.* b,1988, C. II, s. 340.

¹⁵¹⁵ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵¹⁶ MKGM, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁵¹⁷ MKGM, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵¹⁸ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 103.

¹⁵¹⁹ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁵²⁰ MKGM, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁵²¹ Ş. H. Akalın vd., *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, Ankara, 2009; <http://www.tdk.gov.tr>; M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598; http://tr.wiktionary.org/wiki/DemirIslanmaz,_deli_uslanmaz.

¹⁵²² M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598; Ş. H. Akalın vd., *a.g.e.* b, 2009.

¹⁵²³ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵²⁴ İsmail Parlatur, *Atasözlerimiz*, Ankara, 2008, s. 178.

¹⁵²⁵ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵²⁶ *Hayri Aşkın*, Manisa-Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁵²⁷ <http://edebiyatforum.com/atasozleri/aciklamali-atasozleri-ornekleri.html>.

¹⁵²⁸ MKGM, *a.g.e.*, s. 134.

Gelinin *örsü*, güveyin *dürüsü*.¹⁵³⁰

Güzel söz *demir* kapıyı açar.¹⁵³¹

Gürültü istemeyen âdem, *demirci* dükkânına girmez.¹⁵³²

Ham *demir* dövülmez.¹⁵³³

İğneyi kendine batır, *çuvaldızı* ele.¹⁵³⁴

İnsan, alacağı kızı *demir* pabuçla aramalı.¹⁵³⁵

İşleyen *demir* ışıldar. / İşleyen *demir* pas tutmaz. (Tembel tembel oturan kimse hantallaşır, iş yapma yeteneğini yitirir, çalışan kimse gittikçe açılır, daha yararlı işler yapar.)¹⁵³⁶

İnsan *demirden* sert, taştan berk, gülden naziktir.¹⁵³⁷

Kadın *kılıç* ver, fırsat verme.¹⁵³⁸

Kardeş kardeşi *bıçaklamış*, dönmüş yine kucaklamış.¹⁵³⁹

Kesmez *bıçak* ele, iş bilmeyen avrat dile.¹⁵⁴⁰

Kötü *demir*, kılıç olmaz.¹⁵⁴¹

Nalını sökmek için eşek arıyorum.¹⁵⁴²

Pilav yiyen, *hançeri* de göğüsler.¹⁵⁴³

Silah kendi sapını yontmaz.¹⁵⁴⁴

Sivri *demir* çuvalda durmaz.¹⁵⁴⁵

Sinek *demir* ne alır.¹⁵⁴⁶

Türkün sözü, *demirin kertiği*.

Yiğidin sözü, *demir kertiği*.

Aldığı bir *iğne*, *demir* yoklar.¹⁵⁴⁷

¹⁵²⁹ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵³⁰ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 12.

¹⁵³¹ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵³² M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵³³ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, s. 598.

¹⁵³⁴ Ş. Elçin, *a.g.m.*, s. 459.

¹⁵³⁵ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 4.

¹⁵³⁶ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.; Ş. H. Akalın vd., *a.g.e.* b, 2009.

¹⁵³⁷ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵³⁸ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 36.

¹⁵³⁹ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 56.

¹⁵⁴⁰ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* c, 2012, s. 37.

¹⁵⁴¹ M. Yurtbaşı, *a.g.e.* a, 2012, s. 598.

¹⁵⁴² Ali Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 103.

¹⁵⁴³ *Yaşayan Tarih Mardin*, s. 151.

¹⁵⁴⁴ MKGM, *a.g.e.*, s. VI.

¹⁵⁴⁵ M. Yurtbaşı, *a.g.e.*, 2012, s. 598.

¹⁵⁴⁶ M. Yurtbaşı, *a.g.e.*, 2012, s. 598.

¹⁵⁴⁷ M. Yurtbaşı, *a.g.e.*, 2012, s. 598.

Yaramaz *demir*, yahşi *kılıç* olmaz.¹⁵⁴⁸

Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü"nde Türk atasözleri, tarih ve coğrafya eksenlerinde paralel metinlerle yer ve boyların lehçe ve şiveleriyle birlikte verilmiştir. Bu nedenle "Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü"nde demirle ilgili olan atasözleri, birkaç değişik şekilde kullanılmıştır ve bu atasözlerinin sayısı parantez içinde aşağıda kronolojik olarak verilmiştir.

Ağaca *balta* vurdular, sapı benden dedi. (Ö. Çobanoğlu; on üç)

Ağaç kesen uzun kes, *demir* kessen kısa kes. (Ö. Çobanoğlu; on beş)

Aman diyene *kılıç* kalkmaz. (Ö. Çobanoğlu; yirmi iki)

At binenin *kılıç* kuşananın. (Ö. Çobanoğlu; yirmi)

Atılan *ok* geri dönmez. (Ö. Çobanoğlu; yirmi yedi)

Balcının var bal taşı, oduncunun var *baltası*. (Ö. Çobanoğlu; yedi)

Bıçak kemiğe dayandı. (Ö. Çobanoğlu; on)

Bıçak/ kılıç sapını/ kınını kesmez. (Ö. Çobanoğlu; yirmi üç)

Bıçak/ el yarası geçer dil yarası geçmez. (Ö. Çobanoğlu; otuz iki)

Çürük tahta *çivi* tutmaz. (Ö. Çobanoğlu; dokuz)

Demir kızgın iken tavında dövülür. (Ö. Çobanoğlu; yirmi sekiz)

Dil *kılıç*tan keskindir. (Ö. Çobanoğlu; otuz bir)

Gök *demir* geri durmaz. (Ö. Çobanoğlu; beş)

İğne atsan yere düşmez. (Ö. Çobanoğlu; sekiz)

İğne ile kuyu kazmağa benzer. (Ö. Çobanoğlu; yirmi iki)

İğneyi kendine batır, *çuvaldızı* başkasına. (Ö. Çobanoğlu; on üç)

İşleyen *demir* ışıldar./ Altın pas tutmaz. (Ö. Çobanoğlu; yirmi beş)

İyiliğe iyilik olsaydı, öküze *bıçak* olmazdı. (Ö. Çobanoğlu; dokuz)

Kalem *kılıç*tan keskindir. (Ö. Çobanoğlu; on altı)

Kaybolan *bıçağın* sapı altındır. (Ö. Çobanoğlu; on)

Kaybolan *oku* atılan *ok* bulur. (Ö. Çobanoğlu; on yedi)

Kör *bıçak* el keser. (Ö. Çobanoğlu; on üç)

Mızrak çuvala sığmaz. (Ö. Çobanoğlu; yirmi bir)

Nalıncı keseri gibi "Hep bana, hep bana!" değil, "Bir sana, bir bana!" (Ö. Çobanoğlu; altı)

Padişahın bile arkasından *kılıç* sallarlar. (Ö. Çobanoğlu; dokuz)

¹⁵⁴⁸ M. Yurtbaşı, *a.g.e.*, 2012, s. 598.

Söylenen söz atılan *ok*. (Ö. Çobanoğlu; otuz beş)

Terziye göç demişler *iğnem* yanımda demiş. (Ö. Çobanoğlu; altı)¹⁵⁴⁹

Yuriv Vasilyev'in "Saha (Yakut) Halk Edebiyatı" adlı eserinde yer alan "At bulunursa eğeri de gelir, *bıçak* bulunursa kını da gelir./ *Paslı demir* işte parıldar." atasözleri de Yakut Türklerinin kullandığı sözlerdir.¹⁵⁵⁰ Yakut Türklerine ait "demir"le ilgili bazı atasözleri de M. Eliade tarafından tespit edilmiştir. Bu atasözleri ise; "*Demircilerle şamanlar aynı yuvadandır./ Bir şamanın karısı saygıdeğer, bir demircinin karısı hürmete layıktır./ Şamanın karısının saygıya, demircininki ise tapılmaya layıktır.*"¹⁵⁵¹

Sapar Kürenov'un Kafkasya Oğuzları veya Türkmenlerinde "demir"le ilgili tespit ettiği atasözlerinden birkaçı da "*Demircinin atı nalsız olur, çizmecinin de çizmesi. / Dil ile orak biçersen belin ağrımaz./ Kılıç, kendi kınını kesmez. / Kılıç, kınında durursa paslanır. / Kötü söz, kılıcı kınından çıkartır.*" şeklindedir.¹⁵⁵²

Kırgız Türklerinin demirle ilgili atasözlerinden birkaçı "Er eşiği som *temir*, eritmekte hüner gerek.¹⁵⁵³/ El emeğini yemeğe *demirden* diş gerek.¹⁵⁵⁴/ Ecel gelince *demir sandık* giysi değil.¹⁵⁵⁵/ Doğru söz *demiri* keser, keskin söz *kılıcı* keser.¹⁵⁵⁶/ İnsan *demirden* sert, gülden nazik.¹⁵⁵⁷" tir.

Makedonya ve Kosova Türklerinin "demir"le ilgili atasözlerinden birkaçı "*Demir* odunu, taşı keser; ama pas oni da yer. / *Demirden* maşa, çingeneden paşa. / Gürültü istemeyen adam *demirci* dükkânına girmez. / Ata binen *nalını mihini* arar. / Bir at bir *mızrak*, başka bir şey bulursan, mezata ver. / Üç *nal* ile bir ata kaldı. / Çömlekçi çömlekçiyi kıskanur, *demirci demirciyi.*" şeklindedir.¹⁵⁵⁸

¹⁵⁴⁹ Ö. Çobanoğlu, *a.g.e.*, 2004, ss. 58-445.

¹⁵⁵⁰ Y. Vasilyev, *a.g.e.*, ss. 72-76.

¹⁵⁵¹ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 511-512.

¹⁵⁵² S. Kürenov, *a.g.e.*, ss. 89-128.

¹⁵⁵³ Ali Özgün Öztürk, "Bir Kırgız Destanı: Mendirman", *Milli Folklor*, Ankara, 2007, S. 74, s. 37.

Bahsi geçen atasözünün anlamı: "Er eşiği, kapısı som demir gibi zor ve zahmetlidir. Evlenen bir kadın onu eritmek için, yani iyi bir hanım olabilmek için çok hünerli ve çalışkan olmak zorundadır."

¹⁵⁵⁴ *İlmira Ragibova*, Denizli, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁵⁵⁵ K. Polat, *a.g.e.*, s. 177.

Kırgız Türkleri bahsi geçen sözü, ölüm için söylerler.

¹⁵⁵⁶ http://tr.wikiquote.org/wiki/Kırgız_atasözleri. (30.10.2014).

¹⁵⁵⁷ <http://www.turkislamdevletleri.com/konular/63424-Kirgizistan-Atasozleri.html>.

¹⁵⁵⁸ Ş. Elçin, *a.g.e.* b, 1988, C. II, ss. 340-346.

3.2.8.2. Deyimlerde Demir

“Deyim”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵⁵⁹

Şükrü Elçin ise “deyim”i şöyle açıklamıştır: “Deyimler, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır.”¹⁵⁶⁰

“Demir” ve “demir”le ilgili sözlerin Türk atasözlerinde olduğu gibi Türk deyimlerinde de yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. “Demir”in, deyimlerdeki anlamı daha çok “sağlam, güçlü, cesaretli”dir. Çeşitli kaynaklarda geçen “demir” ve “demir”le ilgili sözcükleri içine alan bazı deyimlere örnekler şöyledir:

Ağaç ağız, *balta* dil.¹⁵⁶¹ / Ağaç ne kadar uzunsa, *balta* dibinde hazırdır.¹⁵⁶² / Ağaca *balta* vurmuşlar, vur sapı bendendir, demiş.¹⁵⁶³ / Ağaçtan *maşa*, abdaldan paşa olmaz.¹⁵⁶⁴ / Ağzını *bıçak* açmıyor.¹⁵⁶⁵ / Ağzıyla *kılıç* kapıyor.¹⁵⁶⁶ / Aferin tüfek, sen mi vurdun bu kazları.¹⁵⁶⁷ / At binenin *kılıç* kuşananın¹⁵⁶⁸ / *Ayağı üzengide*.¹⁵⁶⁹ / *Baldırandan tüfek*.¹⁵⁷⁰ / *Balta* asmak.¹⁵⁷¹ / *Berber makası gibi ol*.¹⁵⁷² / *Bir nalına bir mihına*. / Bu bir

¹⁵⁵⁹ Ş. H. Akalın vd., “Deyim”, *a.g.e.* a, 2009, s. 517.

¹⁵⁶⁰ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 642.

¹⁵⁶¹ MKGM, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵⁶² MKGM, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵⁶³ MKGM, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵⁶⁴ MKGM, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵⁶⁵ Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 2012, ss. 267-269.

¹⁵⁶⁶ MKGM, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁵⁶⁷ MKGM, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵⁶⁸ Besim Atalay, *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri (Türkçede)*, Ankara, 1968, s. 23.

Bu deyimle ilgili bir anlatı şöyledir:

“Zengin bir kervan sahibi, kervanını oğluna bırakmış. Oğlu da bazı sokak kabadayısı olan arkadaşlarını yanına almış, yola koyulmuş. Kervanı haydutlar basınca da bu kabadayılar kaçmışlar. Delikanlı çok perişan bir halde babasının yanına dönmüş ve olayları anlatmış. Babası da ‘Bir daha arkadaşlarını iyi seç. Sokaktan toplanan böyle adamlarla yola çıkılmaz. At binenin, kılıç kuşananındır.’ demiş.”

¹⁵⁶⁹ MKGM, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵⁷⁰ MKGM, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁵⁷¹ Bu tabir; zorbalığı, zorbalık yolundaki uygulamaları ifade eder. Bir yeniçeri argosudur. Karagöz oyunlarında sıkça kullanılmış bir tabirdir.

“Balta asmak” tabiri Karagöz Hacivat oyunlarından “Ters Evlenme” oyununda şöyle geçer: “Tuzsuz’un ağabeyi Çelebi, Tuzsuz Deli Bekir’in evlenmek istediğini söyleyerek Hacivat’tan bir kız bulmasını talep eder. Bir yandan onun sarhoşluğu ve serkeşliği nedeniyle kimsenin ona kız vermeyeceğini söylerken, bir yandan da Tuzsuz’dan gelebilecek kötülüklerden de çekinir. Oyunda Çelebi, bunu şöyle dile getirir: ‘Çelebi: Hacivat Çelebi! Sizin böyle, işi üstünüze almadığınızı duyarsa, sizin evi de bilir, sonra bir akşam ziyade sarhoş olur, gelir sizin eve *baltayı asar*.’ bk. Aynur Koçak, “Karagöz

demir leblebidir. / Bu bir demirden leblebidir ki yutulmaz. / Bu bir demirden leblebidir, çiğneyene aşk olsun. / Çelik çomak mı oynuyor./ Çelik gibi sert./ Demir ayak, demir çarık, demir baş. / Demir tavında dövülür./ Demir yalayıp ateş püskürür. / Demir yürekli. / Demirci yüreği demirden sert gerek. / Demirciden körük alınmaz. / Demirden leblebi yutulmaz, yiyene selâ.¹⁵⁷³ / Ehli anlar, Bursa bıçağını.”¹⁵⁷⁴ / Demire cüre su verilir.¹⁵⁷⁵

Metin Yurtbaşı'nın “Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü”nde geçen “demir”le ilgili deyimler şöyledir:

“*Çelik basmak* (İnce değnekle dövmek.), *Çelik gibi* (Sağlam, çok güçlü.), *Çelik çınlar* (Herkes dinler.), *Demir asa, demir çarık* (Çok zor ve ağır şartlarda yılmadan, amacı için gezip dolaşmak demektir.), *Demir değnek, demir çarık* (Uzun süre yürümeye elverişli malzemeler.), *Demir atmak* (1. Bir anlayışa, bir düşünceye aşırı bir şekilde bağlanmak. 2. Gemi çıpasını denize salmak.), *Demirden ayak* (Yorulmak bilmez, üşenmez, çevik, kuvvetli, dayanıklı, eskimez, sağlam.), *Demir baş* (Sağlam, değişmez, inatçı kimse.) / *Demirbaştan düşmek* (Demirbaş listesinden çıkarmak, kaydını silmek.) *Demir bilekli* (Güçlü kuvvetli kimse.), *Demir çarık* (Dayanıklı pabuç.), *Demir gibi* (Çok sağlam.), *Demir gibi olmak* (Çok sağlam ve sıhhatte olmak.), *Demir taramak* (Geminin akıntı yüzünden demirini sürümesi.), *Demir üzerinde yatmak / Demir üzerinde* (Geminin çıpasını çekip, kalkmaya hazır olmak.), *Demir yürekli* (Cesaretli, gözü pek olan insan.), *Demire vurmak* (Birini demir zincire bağlamak).¹⁵⁷⁶

Oyunlarındaki ‘Tuzsuz Deli Bekir’ Tipi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Milli Folklor*, Ankara, 2012, C. 7, Yıl: 14, S. 56, ss. 124-127.

İstanbul Ansiklopedisi’de “balta asmak” maddesinde şunlar söylenmiştir:

“Yeniçeri argosunda, bir yeniçeri zorbasının, ayak dışı-adamı ve yine ocaklı hezele ve hayta gürûhu ile beraber yatağan, bıçak kuvvetine dayanarak haraç almak için herhangi bir işe, mâni olmağa kalkacak olanları ölümle tehdit ederek, cihana meydan okuyup pervâsızca el atması ve bunu ilân için mensup olduğu yeniçeri ortasının ‘nişan’ denilen alâmeti fârikasını bir levha şeklinde resmettiren bu levhayı, haraç alacağı büyük yapılara, İstanbul limanına ve iskelelerine tüccar malı getirmiş gemilere götürüp asmasıdır.” bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, (haz. Reşad Ekrem Koçu), İstanbul, 1958.

¹⁵⁷² K. Çölgeçen, *a.g.t.*, s. 106.

“Berber makası gibi ol” sözü; çok konuşan kişi için söylenmiş bir sözdür.

¹⁵⁷³ MKGM, *a.g.e.*, ss. 89-131.

¹⁵⁷⁴ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 85.

“Ehli anlar, Bursa bıçağını.” sözü çeliğin çınlaması, iyi çeliğin sesinin de iyi olduğu anlamındadır.

¹⁵⁷⁵ Hamdi Hasan, *a.g.e.*, s. 127.

“Demire cüre su verilir.” sözü, Kosava Türkleri’ne aittir ve Mamuşa’dan derlenmiş bir deyimdir.

“Duruma göre davranılır.” anlamında kullanılmaktadır.

¹⁵⁷⁶ Metin Yurtbaşı, *a.g.e.b.*, 2012, ss. 267-269.

Çeşitli Türkçe Deyimler sözlüklerinde ya da Türkçe sözlüklerde geçen diğer deyimler ise şöyledir:

Demir almak (Geminin yola çıkmak için çipasını denizden çekmesi, gitmeye hazırlanması.), *Demire vurmak* (Birini demir zincirle bağlamak).¹⁵⁷⁷

Demir leblebi (Başarılması çok zor olan iş. Kolay kabul edilmeyen etkili söz. Güçlü, yenilmez derecede güçlü kimse).¹⁵⁷⁸

Demirleşmek (Demir durumuna gelmek, demir gibi sağlam duruma gelmek.), *Demirli* (Bağlanıp kalmak).¹⁵⁷⁹

Demir nemden, insan gamdan çürür. (İyi izole edilmemiş bir demiri nem kısa sürede etkiler, çürütür, yok eder. Ruh sağlığı yerinde olmayan bir kimseyi de gam sıkıntı yıpratır, harap eder, çalışma zevki bırakmaz. Hatta yaşama arzusunu da yok eder.)¹⁵⁸⁰

Demir perde. (Sovyet Rusya ve Doğu Blok'u ülkelerini, batı demokrasisi ile yönetilen ülkelerden ayıran bazı ağır şartlar yerine getirilmedikçe giriş çıkışa izin verilmeyen sınır.)¹⁵⁸¹

Demir tava geldi, kömür bitti; akıl başa geldi, ömür bitti. (“Demir tava geldi.” deyimini, bazı durumların olgunlaşması anlamındadır.)¹⁵⁸²

Erkek kuzu *bıçak* içindir. (Doğu Anadolu’da Kalecik Köyü’nden derlenmiş bir deyimdir. Doğu Anadolu’da bu sözü yiğitlik, erkeklik ölmeyi gerektirir, anlamında söylerler.)¹⁵⁸³

Kara *polat*, öz *kılıcım*. (Türk dünyasında yaygın söylenen bir sözdür. Çeliğin yani poladın özü, sözü ve rengi burada önemli olandır. Dede Korkut’ta geçen “kara koç atlar”ın yanında silah olan kara polatlardan bahsedilir. Buradaki karalık çeliğin rengiyle alakalıdır.)¹⁵⁸⁴

TDK’nın “XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü”nün VIII. cildinde kılıçla ilgili deyimler de şöyledir: “*Kılıç: -a bindürmek*: Kılıçla savaşmak, savaşta yalnızca kılıç kullanmak, -a *toğranmak*: Kılıçtan geçirilmek, -*çıkarmak*: Kılıç çekmek, -*eri kılıç tutmakta ustalığı*

¹⁵⁷⁷ Ş. H. Akalın vd., *a.g.e.* b., 2009.

¹⁵⁷⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1976, s. 593.

¹⁵⁷⁹ Ş. H. Akalın vd., “Demirleşmek”, *a.g.e.* a, 2009, s. 494.

¹⁵⁸⁰ Deyimler Sözlüğü, <http://deyimler.sitesi.web.tr/d/3>.

¹⁵⁸¹ Metin Yurtbaşı, *a.g.e.* b, ss. 267-269.

¹⁵⁸² Türk Atasözleri/ Özlü ve Güzel Sözler, www.ozluveguzelsözler.com/?/turk-atasozleri_37.

¹⁵⁸³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1999, s. 117.

¹⁵⁸⁴ B. Ögel, *a.g.e.*, 2000, C. VI, s. 441.

olan, -etmeği: Kılıç hakkı,-girmek: Helak olmak, kırılmak, -ı kına katmak: Kılıcı kinasokmak, -ın çalmak: Birinin tarafını tutmak, -kına katılmak: Kılıç kına girmek, -koymak: Kılıçla saldırmak, -kılıçtan geçirmek, -salmak: Kılıç sallamak, kılıç kullanmak, -üşürmek: Hep birden kılıç vurmak, her yandan kılıçla saldırmak, -yürütmek: Kılıçtan geçirmek, kılıçlamak: Kılıçla vurmak, kesmek, kılıçtan geçirmek, kılıçlaşmak: Birbirini kılıçlamak, kılıç kılıca gelmek.”¹⁵⁸⁵

“Mart kapıdan baktırır, *kazma kürek (balta-kürek)* yaktırır.” sözü; mart ayı çok soğuk geçtiği için, hatta bu ayda kar yağması dahi mümkün olduğu için karı temizlemek için kazma kürek çalıştırılır, anlamındadır.¹⁵⁸⁶

“*Nal toplamak*” sözü; bir kişinin diğerinin çok gerisinde kalması durumunu ve ayrıca at yarışlarında da geride kalmayı ifade etmek için kullanılır.¹⁵⁸⁷

“*Nalla mih* arası” sözü; sıkıntı, gönül darlığı anlatılırken söylenen bir deyimdir. Bu deyim, genellikle Tasavvuf ehli olan kişiler kullanır. Öyle ki “*Nalla mih* arasındayım./ *Nalla mih* arasında kalmıştım.” ifadeleri Tasavvuf ehli olan kişilerin dertlerini anlatır.¹⁵⁸⁸

“Pabucunu dama atmak” sözünde şeklen “demir”le ilgili bir sözcük yoktur. Bu deyim, bir şeyi değersiz kılmak anlamında kullanılmıştır. Bu deyimın öyküsünde ise *demirci* vardır. Deyimin öyküsü ise şöyledir:

“*Demirci*, ayakkabının önüne ve ortasına ses çıkarsın diye kabara çivileri çakar. Öne iki, arkaya üç çivi çakar. Köylünün biri ayakkabısının önüne ısrarla üç çivi çaktırmak ister. Usta da olmaz der. İkisi de fazladır. Demirci, köylünün ayakkabısını kızgınlıkla dama atar. ‘Pabucunu dama atmak’ deyimini Kula’da böyle kullanılır. Farklı yerlerde farklı anlamda kullanılabilir. Sonra oraya giren esnaf tatlılıkla işi çözümler ve damdan pabuç alınır. Köylüye verilir.”¹⁵⁸⁹

“Üç *nalla* bir ata kaldı.” sözü çaresizliği anlatılmaktadır. Bu deyimle ilgili Besim Atalay’ın anlattığı bir olay şöyledir:

“Yoksul adamcağızın biri bir ata sahibi olmak istiyormuş. Her akşam, ocak başında karısıyla bunu konuşmuş. Bir gün, işinden evine dönerken bir nal bulmuş. At hayaliyle eve geldiğinde karısına: ‘Müjde bir nal buldum. İşimiz üç *nalla* bir ata kaldı.’ demiş.”¹⁵⁹⁰

¹⁵⁸⁵ TDK, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü/ VIII. Dizin*, Ankara, 1977, s. 89.

¹⁵⁸⁶ M. A. Çay, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁵⁸⁷ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 647.

¹⁵⁸⁸ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1977, s. 246.

¹⁵⁸⁹ *Hüseyin Şahin*, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁵⁹⁰ B. Atalay, *a.g.e.*, s. 185.

“*Yatağan kılıcının* beli kalındır, düşmana yarım bakar.” sözüyle Yatağan bıçağının kalın bel kısmıyla düşmanın tamamen yok edilmeyeceği, sadece etkisiz hale getirilebileceği anlatılmaktadır.¹⁵⁹¹

“*Yer demir* gök bakır” sözü; çorak ve sıcak bir yeri niteler. Mecazî anlamda ise bu söz; şartların zor, imkânların kısıtlı olduğu durumlarda ve hiçbir yardım ve umut olmadığına kullanılan bir sözdür. “*Yer bakır gök demir kesilmek*” deyimini ise, tamamen tükenmek, bitmek, yoksul duruma düşmek anlamındadır. Ayrıca yiğidin sözü, demirin kertiği mert adamın ağzından çıkan söz demire kazınmış çentik gibi kalıcı olur; dediğini yapar, sözünden dönmez, anlamlarına da gelen bir sözdür.¹⁵⁹²

“*Tieh-fa*”, en eski Türkçe kelimelerden olup demir ve kılıç anlamına gelmektedir.¹⁵⁹³

Tasavvuf Edebiyatı’nda kullanılan, içinde “demir” ve “demir”le ilgili bazı deyimler ise şöyledir:

“*Çivi* tutmak/ *Çivisi* sağlam” sözü; “Mevlevîlerde semâ edilen yerde yürümeden semâ etmek demektir. Semâda olduğu yerden ayrılmadan semâ edebilen kişiye ise ‘Çivisi sağlam’ denilir.” “Bektâşi’nin *çivisi* ya da Mevlevî’nin *çivisi*” sözlerini ise şöyle açıklamak mümkündür: “Bektâşilik ve Mevlevîlik’te tarikatta hizmet eden kişilere ‘Muhib’ denir. Bektâşi hizmetini çapayla, Mevlevî çiviyle yapmaktadır. Muhibin derviş olabilmesi için tekkenin olduğu yerlerde bitecekolan şeyleri yetiştirmesi gerekir, bunlar da çapayla olur. Mevlevî, semâ yapan sol ayağının başparmağıyla orta parmağı arasına çivi alır; dizini bükmemek, topuğunu tahtadan kaldırmamak şartıyla ayağını sola doğru çevirir ve devrini tamamlamaya çalışır.” “*Batın Kılıcı*” ya da “*Batın Oku*” tabirleri ise, görünmeyen, unutulmayan yerden gelen bir dert, bir musibet dolayısıyla söylenir. “*Tıyg*”, Farsça “*Kılıç*” anlamındadır. “*Tıyg-Bend*”, “*Kılıç Bağı*” anlamındadır.

Fütüvvet ehlinin “*Tığd-Bend*” olması, eline, beline, diline bağlı olması demektir. “*Tığlamak*”, koyun vb. hayvanları kesmek, boğazlamak yerine kullanılan ifadedir.¹⁵⁹⁴

3.2.8.3. Özlü Sözlerde Demir

Kutadgu Bilig’de demirle ilgili bazı sözler söylenmiştir. Bu sözlerde çoğunlukla “*kılıç*, *balta*, *ok*, *yay* gibi silahlarla ilgili sözcükler kullanılmıştır. Bu sözcükler,

¹⁵⁹¹ *Nihat Hoca*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁵⁹² Ş. H. Akalın, *a.g.e.* b, 2009.

¹⁵⁹³ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 225

¹⁵⁹⁴ Abdülhakî Gölpinarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1997, ss. 51-338.

genellikle devlet-ordu nizamını ve adaleti sağlamaya yönelik anlamları karşılamaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

“Dünyayı elinde tutan, *kılıç ve balta* ile düşmanını yenmiş olan ne der, dinle./ Ey kudretli, *kılıç ve baltayı* kendine muhafız yap; *kılıç* bekçi olursa bey rahata kavuşur./ *Kılıç, balta, ok, yay* ile kuvvet ve cesaret varken yiğit adam mal için endişe etmemelidir./ *Kılıç ile balta* memleketin bekçisidir./ Kimi orduda *kılıç ve balta* yer; kimi kaleyi muhafazaya memnun olur, orada ihtiyarlar./ Saflar karışınca *kılıç ve balta* ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış./ Onlar sıcakta, soğukta, aç, tok, yaya ve çıplak halde, *kılıç, balta* ve ok darbelerine maruz kalırlar; ey hükümdar bunu bil.”¹⁵⁹⁵

Timur’un adaletle ilgili söylediği bir söz şöyledir: “Ülkeler *kılıçla* alınır; ama adaletle korunur.”¹⁵⁹⁶

Gufranî’nin atasözü niteliğindeki bir sözünde demir şöyledir:

“Kaynağa gelmeyen *madensiz demir*
Haddeye çekilir tel olur mu ya!”¹⁵⁹⁷

Mevlânâ’nın bir sözünde demir şöyledir:

Hallac-ı Mansur’un “*Ben Enel Hakkım.*” sözünü Mevlânâ, “*Ben ateşteki demirim.*” şeklinde yorumlar.¹⁵⁹⁸ Mevlânâ’nın yorumuna göre, kırmızı kor durumundaki demir “Ben ateşim.” dese de onun özü yine demirdir.

3.2.9. Türk Dua ve Beddualarında Demir

Dua ve beddualar, ilk insandan bugüne değin sözlü anlatım türlerinin önemli birtarafıdır. İnsan ilişkilerinde yaşanan iyilik veya kötülöklere bazen davranışlarla bazen de sözlerle cevap verme gereğı duyulur. Sözlerle verilen olumlu cevaplar dua, olumsuz cevaplar ise beddua olarak karşımıza çıkar.

3.2.9.1. Dualarda Demir

TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “dua”, “Yakariş ya da Tanrı’ya yakarma, yakariş için söylenen dini metin.” olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁹⁹ Bu tanımdan hareketle dua için;

¹⁵⁹⁵ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig/ Tercüme II*, (Reşit Rahmeti Arat), Ankara, 1959, ss. 1736-2961.; E. Göksu, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁵⁹⁶ M. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁵⁹⁷ D. Dilçin, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁵⁹⁸ E. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵⁹⁹ Ş. H. Akalın vd., “Dua”, *a.g.e.* a, 2009, s. 573.

insanın dünya yaşamında, kendisi ve başkaları için istediği iyi dilekleri karşılayan söz kalıplarıdır, demek mümkündür.

Şükrü Elçin ise “dua”yı şöyle tanımlamıştır: “Dua, insanın kendi içinde yaşadığı cemiyetin maddî refah ve manevî saâdetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı’ya yaptığı bir hitap, bir sesleniştir. İptidâî cemiyetlerde inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar alarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hallerinde mahsulün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde; doğumdan ölüme kadarki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müsbet dileklerin ruhî ve fikrî ifadesini dilde kazanır.¹⁶⁰⁰

Türklerin bu söz kalıplarında “demir”, istekte bulunan kişiyle, duayı kabul edecek Tanrı arasında kutsala ait olan araç konumundadır. “Demir”, Türk kültüründeki dualarda da Türk atasözleri ve deyimlerinde olduğu gibi “sağlamlık, güçlülük ve cesaret” anlamlarında kullanılmıştır. “Demir”le yapılan dualar, Türklerin ailesine ve milletine zarar gelmemesine yöneliktir. Öyle ki bireyin hastalıklardan kurtulması, manevî yönden güçlü vecesaretli olabilmesi, evine bereket gelebilmesi için yapılan duada demir, Tanrı’ya ulaşmada kutsal olan aracı varlıktır. Aslında Türk mitik algısında Tanrı’nın özü olarak kabul edilen “demir”le yapılan duanın kabul görmemesi mümkün değildir.

Türklerin demirle ilgili dualarının kaynağı, şaman dualarıdır. Bu dualarda da genellikle “demir dağ” ve “demir ağaç” gibi kavramlara seslenilmekte ve demirin tanrısallığına gönderme yapılmaktadır. Bu şaman dualarından birkaçı şöyledir:

Şaman dualarında şaman, *çelik dağlara* dua eder. Şamanın seslenişi şöyledir: “Güneş dolaşamaz çelik dağ, ay dolaşamaz altın dağının örtüsü olan mukaddes büyük dağım. Büyüklerimiz ve atalarımız sana ibadet etmişlerdir. Bir defacık olsun teveccüh gösterecek mi? Ellerle tutulan hak ve ardı kesilmeyen hisse kismet veren dağım. Yıprananları sağlamaştırıcısın, akbaşlılar bir merhametin erişir mi? Mukaddes büyük Altay’dan ilham alıp ses veren Altay’ın dağlarıyla konuşan sen! Göbeklileri yaradan, kirpiklilere suret veren, güttüğümüz sürülere bereket veren sensin. Güneş dolaşamaz kadar geniş çelik dağım, ay dolaşamaz altın dağım, yere dayanıp sarayına girebilir miyim?”¹⁶⁰¹

Bu duadaki “çelik/ demir dağlar” dolayısıyla da “demir”; hastaları ve yorgun düşenleri iyileştirici, onlara şifa dağıtıcıdır. Aynı zamanda demir, uğur getiricidir, evlere bereket verendir.

¹⁶⁰⁰ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, s. 662.

¹⁶⁰¹ B. Ögel, *a.g.e.*, s. 154; M. Uraz, *a.g.e.*, ss. 153-154.

Türk şamanları gelin ve damada, ateş ve ocağa secde ettirerek dua okuturlar. Bu duaların demir ya da çelikle ilgili kısmı şöyledir:

Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay-Han ve Burhatu Han Dağları'nın tepesinde biten kara ağaçtan yaratılmışsın! Gök yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun: Ötüken anamızın tabanından peyda olmuşsun! Anamız ateş, baban sert *çelik*, anan çakmak taşı, ecedadın karaağaçtır.”¹⁶⁰²

Bu duaya göre ateş, kara ağaçtan ve Ötüken olan dağdan peyda olmuştur. Ötüken, demir bir dağdır. Bu duada ateş, demir, çakmak taşı ve ağaç birlikte bir soyu sembolize etmektedir. Bu unsurlar “Enaasır-ı Erbaa” dandır.

Ögel, “Türk Mitolojisi” adlı çalışmasında, kuzeyde bulunan Abakan şamanlarının okudukları bir duadan bahseder. Bu duada “*Çin hanını oynatan, Çılay ırmağı başındaki, Çılay Dağı! Akboz (kuba-ak) Sıradağlarından, Demir Dağ! Sıradağların başı, Ak-Dağ!*” şeklindeki hitaplar vardır. Bu hitaplarda dağınık olarak bazı dağ adları geçmektedir ki içinde “Demir Dağ” da vardır. Bir başka örnek de Altay dualarındaki, “*Güneş dolaşmaz Çelik Dağ; ay dolaşmaz, Altın Dağ!*” ifadesidir. Burada da “güneş-ay” ve “çelik-altın” eşleşmesi görülür. Bu dua, yalnızca Altay Dağları için yapılır ve Altay Dağları'na övgü yapılıdır.¹⁶⁰³

Şamanlık geleneğinde, aday, şamanlığa giriş merasiminde dua ederken demirci ocağından bahseder. Dua şöyledir:

“İnsanlara öldürücü hastalıklar gönderen Bourma Lahaytoyon'a, karısı Bouray Malay Hatın'a hizmet edeceğim. Çocukları yaşamayanların çocuklarına ömür vermelerini dileyerek kafasının yarısı kara olan beyaz ineği kurban sunacağım. Yakut ulusuna kudretli *demirciler* bahşeden Kıtay Bahşı Toyon'a saygı göstereceğim. *Demirci* hastalanırsa kızıl inek kesip kurban sunacağım; kurbanın ciğerlerini ve böbreklerini *demircinin ocağına* gömeceğim... İnsanlara akıl hastalığı gönderen Tamık Hatın'a hürmet edeceğim. Onun rızası için dokuz kakum, dokuz sarı sıçan, dokuz kokarca, dokuz güvercin azad edeceğim, kızıl inek kurban edeceğim.”¹⁶⁰⁴

Bu duada aday şaman, demircilerin tanrısına karşı saygı duymaktadır. Şaman, demirci hastalandığında da tanrıya kurban sunmaktadır. Duada bahsedilen kurbanın renginin kızıl olması, demir madeninin rengiyle alakalı olmalıdır. Kurbanın ciğerlerinin ve böbreklerinin demirci ocağına gömülmesi de, muhtemelen demirciliğin ve dolayısıyla demirci ocağının tanrısallık kökeniyle ilişkilidir.

¹⁶⁰² Nilgün Çıblak, “Tahtacılar Ateş ve Ocak Kültü”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şoleni*, Ankara, 2007, C. 1, s. 682.

¹⁶⁰³ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, ss. 430-434.

¹⁶⁰⁴ B. Ögel, *a.g.e.*, 2006, C. II, s. 150.

Tarañçı Bakşıları dualarında da Davud peygamber için “Tömürçiğe pîr” derler. Bir Tarañçı Bakşısı duasında Davud’la ilgili bölüm şöyle geçer:

“Sığırtmaca pîr olan Hazreti Zengi Baba’dır, sizden medet diliyorum. Demirciye pîr olan Davud peygamber, bir dileğim sizlerden, bir isteğim Tanrı’dan, isteğimi ver!”¹⁶⁰⁵

Kırgız Kazak baksılarının dualarında da Davud peygamber ve demiri nasıl erittiği şöyle anlatılır:

“Kurban olayım sen ey Tanrı, sen işimi rast getirirsen ben buradayım. Havadan kömür düşüren ateş yakmadan *demir* tavlayan, körüğü “baf, baf” ses çıkaran, çekici, örsü, “çak, çak” eden Er Davut pirim sen yardım et!”¹⁶⁰⁶

Bu duada şaman Tanrı’dan işlerini yoluna sokmasını dilerken, demirci Davud peygamberden de kendisine yardım etmesini diler.

Radloff, “Sibirya’dan” adlı eserinde gelinin eve girmeden ateşten atladığını ve ihtiyar bir adamın gelin için şöyle dua ettiğini aktarır:

“Omuz bağların seni ezmesin

Altındaki zemin *demir gibi sağlam olsun*

Sana karşı gelenlere *demir gibi davranmalısın.*”¹⁶⁰⁷ Bu duada demir; gelinin karakter olarak güçlü olmasının ve düzenini bozmak isteyenlere karşı da cesur, dik, sert ve kararlı olmasının istenmesinde aracı unsurdur.

Türkmenlerde yılan ısırığında efsuncular çağırılıp dua okutulur. Efsun yapılırken şamanlar, “*Nur yılan, at yılan, su yılan, demir yılan.../ Hökm-i Davud, hökm-i Süleyman, ilçi geldi, üsven geldi.*”¹⁶⁰⁸ derler. Öyle ki büyüde söylenen bu sözcükler, rastgele seçilmiş olamaz. Bu sözlerle, demirin gücünün ve hastaları iyileştirici özelliğinin, büyüde de kendini hissettirmesi istenmektedir.

Ateşi kutsarken okunan dualarda “ateş”le “çelik”in birlikte ifade edilmesi, Türklerin mitik algılarında ikisinin de birbirini tamamlayıcı unsur olmasından kaynaklanır. Nitekim demir ateşle erir ve yeni şekline kavuşur. Bu ikiliden bahseden bir dua da şöyledir:

“*Çelik tunç* ateş yalazım

Esirge Tanrım

¹⁶⁰⁵ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 121.

¹⁶⁰⁶ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 136.

¹⁶⁰⁷ W. Radloff, *a.g.e.*, 1976, s. 177.

¹⁶⁰⁸ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 146.

Oba-ağıl

Rahat yaşasın.”¹⁶⁰⁹

Dede Korkut Hikâyeleri, Korkut Ata'nın dualarıyla biter. Örneğin “Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy” un sona erdiği kısımda; “*Çalışanda kara Polat öz kılıcım gedilmesün.*” duası bulunur. Benzer dua, Yazıcıoğlu Ali'nin Tevarih-i Âl-i Selçuk Oğuznamesi'nde “*Kaya keser gök kılıcın kedimlesin.*” şeklindedir.¹⁶¹⁰ Bu ifadelerdeki “polat”, kılıçtır. Türkler, kılıçlarını kutsar ve ona zarar gelmemesi için elinden geleni yaparlar. Bu nedenle de Tanrı'ya kılıçlarının korunması için dilekte bulunmak, kendi güçlerinin devamlılığının sağlanmasına yöneliktir.

Anohin'in, Katun Nehri'nin sol kıyısındaki Aremös Nehri'nin sahillerinde yaşayan Şaman Polştöp'tan derlediği körmeslerine alkışları ve kargışlarında demirle ilgili kısımlar şöyledir:

“Şaman Kök Ölö'ye şöyle seslenir: ‘Mavi çingirakların gürültüsü/ Mavi göğün gürültüsüne benzer.’”

Buradaki mavi çingiraklar, *demir çingiraklardır. Demirin renginin gökle ilişkisi ya da demirin Tanrı'yla olan algısı bu dualara yansımıştır.*¹⁶¹¹

Şaman Polştöp'un ruhlara seslenişindeki Puudak'a duasında *örs, kıskaç, çekiç ve körükten* bahsedilir. Bu kısımlar şöyledir:

“Sallanan kara oyun yeri

Kare şekilli fort harman

Dört köşeli kutsal *örs*

Sürekli açılıp kapanan kara *kıskaç*

Şıngırdayan kara *çekiç*

Gürleyen kara *körük*

Erlük babamın eseri!

Büyük kamları güçsüz bırakan yer

Kötü kamların başını alan yer...¹⁶¹²

Bu duada, ruhlara Erlük'e ait olan demir aletlerle seslenilir. Erlük, yer altı dünyasının demircisidir ve kötülüklerin yok edicisidir.

¹⁶⁰⁹ E. Şimşek, a.g.m., s. 112.

¹⁶¹⁰ Doğan Kaya, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Ankara, 2001, s. 7.

¹⁶¹¹ A. V. Anohin, a.g.e., s. 79.

¹⁶¹² A. V. Anohin, a.g.e., s. 97.

3.2.9.2. Beddualarda Demir

“Beddua”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Birinin kötü durumuna düşmesini gönülden isteme, ilenme, ilenç, kargış.” olarak tanımlanmıştır.¹⁶¹³

Şükrü Elçin “beddua”yı şöyle tanımlamıştır: “Beddua, duanın aksi ve zıddı olan lânet, inkisar, belâ ve gazap ifade eden menfî sözlendir. Farsça ‘bed’ ve Arapça ‘dua (çağırma)’ kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, en eski Türk kaynaklarından XIX. yy’a kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimiz çok yaygın ‘kargış’ ve ‘ilenc’ kelimeleriyle karşılamışlardır.”¹⁶¹⁴

Beddualar için bu ifadelerden hareketle, kötülüğe maruz kalan bir insanın çaresiz kaldığında acısını dindirmek içinsöylediği, kötü düşünce ve isteklerin kalıplaşmış sözlerle ifade edildiği sözlendir, denilebilir. Beddua eden kişi, kendine acı çektiren kişinin kötülüğünü ister ya da onu mutsuz etmek ister. Bu amaçla söylenen bedduaların içinde “demir” de kullanılan bir sözdür. Örneğin hayvanlara söylenen beddualardan birinde, bıçağın öldürücü bir nesne olmasından dolayı, “Bıçaklara gelesice.” ifadesi kullanılmıştır. Bu beddua şöyledir:

“Tarlaya, bahçeye giren hayvan için
Ayağı kırılınca
Bıçaklara gelesice.”¹⁶¹⁵

Arapgirli Halk Şairi “Fehmi Gür”, derdi çoğaltmaya yönelik olarak “Demir, diken olsun” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadede demir, zorluğun derecesini artırmaya yönelik tercih edilmiştir. Dörtlük şöyledir:

“*Demir*, diken olsun yattığın yatak
Bu nasıl gayledir süpürüp atak
Bin olmuş derdiniz bir daha katak
Kolay bulamaya zorda kalasın.”¹⁶¹⁶

Halk âşığı Mihnacî, “Ağgelin” adlı şiirinde gelinin mutlu olmaması için yaptığı bedduada, gelinin bastığı yerin sertlik derecesini artırmaya yönelik “Demir olsun.” ifadesini kullanmıştır.

¹⁶¹³ Ş. H. Akalın vd., “Beddua”, *a.g.e.* a, 2009, s. 231.

¹⁶¹⁴ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, ss. 662-663.

¹⁶¹⁵ D. Kaya, *a.g.e.*, 2001, s. 29.

¹⁶¹⁶ D. Kaya, *a.g.e.*, 2001, s. 74.

“Gittiğin yer boran olsun kış olsun
 Bastığın yer *demir olsun* taş olsun
 Koynun dolu kucakların boş olsun
 Daha derdim az diyessin Ağgelin.”¹⁶¹⁷

Halk âşığı “Talibi Coşkun”, “İstanbul’a Beddua” şiirinde İstanbul’un tren yollarının kapanmasını ister. Bu ifade sembolik değildir. Demiryolunun kullanıma kapatılması, tramvayların denize dökülmesi, sarayların yıkılması ve İstanbul’un taşının toprağının birbirine girmesini istemek, İstanbul’un yok olmasını istemeye yönelik beddualardır. Bu bedduaların geçtiği dörtlük şöyledir:

“Yolların kesilsin *demir yayların*
 Denize dökülsün tramvayların
 Yıkılsın kalmasın o sarayların
 Karışsın toprağın taşın İstanbul.”¹⁶¹⁸

Mehmet Ergönül, “Dönesin” adlı şiirinde “Kılıç ola paslanmasın kınında” demiştir. Bu ifade, “Kılıcını hep kullanmak zorunda kalasın, hep düşmanlarla savaşasın” anlamındadır. Kılıcı sürekli kullanmak zorunda kalmak, iyi bir dilek değildir.

“Küçülesin şımarıklar yanında
 Eyüp kuru yuva yapa canında
Kılıç ola paslanmasın kınında
 İçinden çürüyen öze dönesin.”¹⁶¹⁹

3.2.10. Çeşitli Kitap Türlerinde Demir

3.2.10.1. Ahitnamelerde Demir

TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Anlaşma belgesi, antlaşma, anlaşma” şeklinde tanımlanan “Ahitname”¹⁶²⁰; Alevilerdeki suçlu kişilere, mürşit yönetiminde ve cemaat huzurundaki suçun niteliğine göre verilen cezaların bütününe verilen addır. Ahitnâmelerde, bu cezaları vermede izlenen yol şudur:

¹⁶¹⁷ D. Kaya, *a.g.e.*, 2001, s. 140.

¹⁶¹⁸ D. Kaya, *a.g.e.*, 2001, s. 166.

¹⁶¹⁹ D. Kaya, *a.g.e.*, 2001, s. 132.

¹⁶²⁰ Ş. H. Akalın vd., “Ahitname”, *a.g.e.* a, 2009, s. 43.

“Alevilerde suçluya ceza vermek üzere düşkün meydanı açılır. Kırsal kesimlerde cezalandırmalar şehre göre daha serttir. El düşkünlüğü (hırsızlık) ile dil düşkünlüğüne (yalancılık) verilen cezalar arasında kurban kesme, para verme gibi cezaların yanında *çelik (asa) ile vurma* vardır. Düşkünlüğün kaldırılması için yapılan yargılama törenine “Mürüvvet meydanı” denir. Yargılama cemde katılanların önünde yürütülür. Cemde yanlış yapan ve suç işleyen dedeler dâhil herkes yargılanır. Mürşit posta oturur ve ardından edeb-erkân oturur. Dede de düşkünün yüzüstü yatırır. Mürşit, yeşil torbadan bir sopa çıkarır ve sembolik bir şekilde düşkünün sırtına vurur. Böylece sorgulama başlar. Belden aşağısı bir peştamelle örtülü olup sürüne sürüne meydanın ortasına gelen düşkünün boynuna yirmi dörder okkalık iki taş takılır, ayaklarına falaka bağlanır. Bu sırada gözcü yardımcısı olan kahveci, ocakta *kızdırdığı bir demirle düşkünün pazularını dağlar.*”¹⁶²¹

Alevilerde kişinin hukuki, medeni, kişisel bütün haklarının geri verilmesi için açılan bu meydanlarda düşkünlük sonucu hırsızların el ve ayaklarını demirle dağlamanın yanında, kaza ile adam öldürenlerin bilek ve pazularını *bıçak ucu ile çizmek*, yalan söyleyenin dilini ve aortlarını *kızgın pensle çekmek*, zina işleyenlerin genital organlarını *dağlamak*, sırları açıklayanların dillerini *dağlamak* gibi değişik cezalar da uygulanır.¹⁶²²

Ayrıca Alevilerin ceminde bulunanların ortak olurlarını alan dede, karşısında darda bulunan canlara Alevi yolunun inceliklerini, zorluklarını, yapmaları ve yapmamaları gerekenleri anlatırken “demir çarık” ve “demir leblebi” ifadelerini kullanır. Dedenin canlarına hitaben söyledikleri arasında “Bu uzun yoldur gidemezsin. *Demirden* çarıktır giyemezsin. *Demirden leblebidir* yiyemezsin. Ateşten gömlektir giyemezsin!” sözleri vardır.¹⁶²³

3.2.10.2. Fütüvvetnamelerde Demir

“Fütüvvet” TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Dinî ve mesleki birlik, esnaf teşkilatı.” olarak tanımlanmıştır.¹⁶²⁴

Ahilik teşkilatı üzerine araştırma yapan bazı bilim adamlarına göre, kelimenin kökeni Orta Asya kaynaklıdır ve teşkilatın taşıdığı mertlik, alplik, yiğitlik, eli açıklık, konukseverlik gibi vasıfların ifade ettiği zanaat ve ticaret kurallarının Orta Asya Türkleri arasında çok yaygın oluşunu göstermektedir. Ahilik teşkilatına daha geniş bir

¹⁶²¹ Harun Yıldız, “Alevi Bektaşî Geleneğinde Düşkünlük”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik*, Ankara, 2007, ss. 1254-1257.

¹⁶²² Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşîlik II*, Ankara, 2013, s. 301.

¹⁶²³ G. Öz, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁶²⁴ Ş. H. Akalın vd., “Fütüvvet”, *a.g.e.*, 2009, s. 719.

açından bakmak gerekirse, bu teşkilat yapısı Türklerin kendi içlerinde oluşturdukları sözlü toplum yasalarından birini teşkil etmektedir. Bu Türk yasaları ya da töresi; Türkleri uygarlığa yöneltme yolunda çok etkili tesirleri olan unsurlardır. Türk kültürüne özgü olan söz konusu yasalar, bütün dünyadaki Türklerde genel olarak kabul görmüştür.¹⁶²⁵

Ahilik de Türklerde, kendi içinde kuralları olan bir esnaf teşkilat yasasıdır. Başka bir söylemle esnaf zanaatkâr birlikteliğidir. Bu teşkilatlar, ekonomik temellerinin bozulmaması için dinsel ilkelere bağlanmışlardır. Aslında modern anlamda bir sendikacılıktır. Ahilere verilen fütüvvet ve erginlik gençliğin gücünden beslenir. Bilinen bir gerçektir ki Yeniçerileri, Bektaşilerle Ahiler kurmuştur. Yeniçerilerin kazanların etrafında toplanması da onların bu çatıdan geldiklerinin simgesidir. Ahilerde iki akım vardır. Bunlardan biri cömertlik, diğeri cesaret ve civanmertliktir.¹⁶²⁶

Yahya Bin Halil Bin Çoban el-Burgazî'ye ait olan *Türkçe Fütüvvetnâme*'de, Ahilerde usta çırak ilişkisi içinde gerçekleşen “makas almak” ve “kuşak kuşanmak” ustalık alametlerinden şöyle bahseder:

“...Bir kişi ayıtsa ki benüm anam yiğididi veya ahîyidi veya ceddümden bana vasıyyettür dimege yaramaz ve dahı ahi ve yiğit ve şeyh kendü oğlından makas almak ve kuşak kuşanmak ve çırağ virmek dürüst degüldür, nitekim Kelâm-ı Kadîm'de Allah Te'âlâ buyurmuştur.”¹⁶²⁷

Geleneğe göre, Ahi, yüz kırk edebi bilse dahi, “makas almak” ve “kuşak kuşanmak” gibi uygulamalarını başarıyla gerçekleştirmelidir.

A. Duymaz; Türkiye'deki mesleklerde mesleğe kabul törenleri, inanışlar, fıkralar, hikâyeler, efsaneler, halk şiiri örnekleri, meslek mensuplarının icra ettiği geleneksel oyunlar, mesleklerin özel dilleri vb. pek çok hususun “Ahilik” kavramı etrafında incelenebileceğini söyler. O, Türkiye'de bazı mesleklerde “Peştamal kuşanma” veya “Kuşak bağlama” adı verilen törenler düzenlendiğine ve bu meslek gruplarının arasında demircilerin de olduğuna dikkat çekmiştir. Ahilik ile ilgili yapılan araştırmalara göre, meslek pirlerinin çoğu bir peygamber veya peygamber yakınıdır. Ahilik anlayışına göre, pîrlerin memnuniyeti önemlidir. Meslek erbabları yanlış bir iş yaptıklarında ya da işe hile karıştırdıklarında pîrin azabına uğrayacaklarına inanırlar.¹⁶²⁸

¹⁶²⁵ C. Eroğlu, a.g.m.

¹⁶²⁶ B. Oğuz, a.g.e., C. 2/ A, 2002, ss. 1040-1042.

¹⁶²⁷ Ayhan Pala, “Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazî Fütüvvetnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara, 2007, ss. 183-231.

¹⁶²⁸ Ali Duymaz, “Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnancı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Millî Folklor*, Ankara, 2010, S. 87, ss. 106-110.

Mesleklerin genel özelliklerine baktığımızda bu mesleklerin içinde demircilerin de kutsalla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca demircilerin de usta çırak ilişkisi içinde kuşak bağlama vb. uygulamaları vardır. Demirciler, toplum içinde dürüst, ahlaklı ve ailesine bağlı kişiler olmalıdır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaptığımız saha çalışmaları göstermiştir ki demircilerin geleneğinde, mesleğin pîri Hz. Davut kabul edilir. Bu mesleğin mûcidi olarak kabul gören Davut, kendinden sonra bu mesleği devam ettirenleri etkilemiştir. Davut, güzel sesi ve hükümdarlığından çok demirciliğiyle anılan bir pîr olmuştur. Demirciliğin ilk kez bir peygamber tarafından icra edildiğine inanan demirciler ise, adeta onun ilk örse vuruşu gibi, o eylemi tekrar ettiklerine inanmışlardır ve bu nedenle de ona ait her şeyi kutsal kabul etmişlerdir. Onlar, demir ocağındaki her şeyin ondan yadigâr kaldığı için korunması gerektiğine inanmışlar, onun olduğuna inandıkları sözlere dahi riayet etmişler ve davranışlarına da harfiyen uymaya çalışmışlardır. Nitekim demircilerin anlattıkları herhangi bir mit ya da efsanenin sonu dönüp dolaşıp Hz. Davut'la bitirilmektedir. Aslında onların bu düşünce yapılarındaki temel algı da demirciliğin kendi içindeki kurallarını oluşturmaktadır.

Fütüvvetnâmelere göre, demircinin ve ailesinin iyi ahlâk sahibi olması gerekir. Geleneğe göre demirciler, toplumda saygın ve erdem sahibi lider vasıflı kişiler olmalıdır. Demircilerin bu sosyo-kişilik yapılarını bazı anlatılarda da görmek mümkündür. Bu anlatılar arasından Anadolu'da değişik versiyonları olan “Demirci kıskacı” ile ilgili olan efsanede demircinin kendi ve ailesiyle ilgili normları vardır. Anlatı ana hatlarıyla şöyledir:

“Hz. Davut ile karısı nedenini bilmediği bir sebepten dolayı kavga ederler. Konu, kerâmetin kimde olup olmadığına kadar gider. Karısı ‘bende’ der, Davud, ‘bende’ der. Sabah işe giden Hz. Davud, yemek saatinde çırağı eve gönderir. Karısı demircinin ve çırağının hazır yemeğini kendi eliyle çırağa verir. Çırağın helal olmayan kadının elini ya da elinin bir kısmını görmesiyle birlikte, dükkândaki Hz. Davud’un eli yanar. Hz. Davud, bu acı ile kıvrılır. Dükkânının önünde yatan köpeğin ön ayaklarına dikkat çeker ve elinin bir daha yanmaması için gerekli olan kıskacı köpeğe bakarak yapar.”¹⁶²⁹

Kilis'ten derlenen bu anlatının Denizli, Manisa/ Kula, Ankara/ Beypazarı, Gaziantep, Kilis, Muğla vb. şehirlerdeki demircilerin hafızalarında birçok şekli vardır. Görülen o ki, Davud'un mesleğindeki başarısı da karısının ahlakî yapısıyla alakalıdır.

¹⁶²⁹ *Mustafa Bülbül*, Kilis, (Mülâkat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2013.

Burada, yine toplum normları devreye girmiş ve bu normlar, mesleği yapan kişinin nasıl yaşaması gerektiğine kadar yönlendirici pozisyonda olmuşlardır.

Redavî'nin Fütüvvetnâmesi'nde de, meslek gruplarına ve sosyo ekonomik boyuta önem verildiği görülmektedir. Kitapta geçen meslek grupları içinde demirle ilgili olanlar; demirciler, çilingirler, kazancılar, kılıççılar, bıçakçılar ve kalkancılar olarak sınıflandırılmıştır.¹⁶³⁰

Fütüvvetnâme-i Tarikat'ta anlatılan Hz. İbrahim'le ilgili kısımda olay şöyle geçmektedir: “Hz. İbrahim, Allah'a itaat edip oğlu İsmail'i kurban etmek ister. Bunun üzerine oğlunu yatırır ve bıçağı boğazına dayar. ‘Bismillahi Allahu Ekber!’ der ve tüm gücüyle bıçağı vurur. Bıçak ise Allah'ın yüce izniyle geri döner.”¹⁶³¹ Fütüvvetnâmelerde geçen bıçakçıların pîrinin Hz. İbrahim oluşu, bu olaydan dolayıdır.

Fütüvvet geleneğinde mesleğin inceliklerinin nasıl yapılması ve ilerletilmesi aşamasında izlenmesi gereken bir yol vardır. Bu yol şöyle anlatılır:

“Doğru olan fenâfillaha ulaşip Allah'ın rızasını almaktır. Şayet silahın ihlâsı ve kiblesi şunlardır: ‘Silahın ihlâsı gazaya gitmektir. Silahın kiblesi abdestli olmaktır ve çerağı şeriatı sağlam tutmaktır. Silahın kiblesi üstadından ve şeyhinden yüz çevirmemektir. Eğer sana ‘Silahın noksanlığı nedir, Silahın ağırlığı nedir, Silahın çirkinliği nedir, Silahın karanlığı nedir, Silahın mühürsüzlüğü nedir, Silahın ölüsü nedir ve dirisi nedir?’ diye sorarlarsa şöyle cevap ver: ‘Silahın ağırlığı, gazadan yüz döndürmektir. Silahın noksanlığı, yoldaşını bırakmaktır. Silahın çirkinliği, yoldaşına hıyanet etmektir. Silahın mühürsüzlüğü, burağı olmamaktır. Silahın ölüsü yaramaz işte olmaktır ve dirisi iyi işte olmaktır.’ Şayet bayrak, fitil ve lokma da Hacı Bektaş Velî'ye nasıl ulaştı? O gün silah günüdür. O günde emanetler Hz. Ali'ye ulaşır. O da imam Hasan'a teslim eder. İmam Hasan da İmam Hüseyin'e ulaştırır. O, Veysel Karanî'ye; ondan Hasan el- Basri'ye, ondan da Habib Acemî'ye ulaşır. Hacı Bektâş Velî'ye gelmeden de Davud Dâi'dedir.”¹⁶³²

A. Torun, fütüvvet geleneğinde bütün iş kollarının dinle izah edildiğini, hatta geleneğe ölçü olarak da dinin esas alındığını söyler ve fütüvvet geleneğinde mesleklerin nasıl belirlendiğini şöyle anlatır:

“Bu gelenekteki bütün iş kolları, ‘Allah Âdem'e bütün isimleri ve eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını öğretti.’ mealindeki âyetin tefsirine dayanır. Bunlarla ilgili anlatılanlar, bu âyetin tefsirinden çıkarılır. Buna göre insanların hangi işle meşgul olacağı Elest Meclisi'nde Hz. Muhammed'in nurunun yaratılmasıyla birlikte takdir

¹⁶³⁰ Abdulganî Muhammed bin Alâuddîn el Hüseyinî er- Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat* (Haz. Osman Aydın), Ankara, 2011, s. 53.

¹⁶³¹ A. M. A. Hüseyinî er-Radavî, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁶³² A. M. A. Hüseyinî er- Radavî, *a.g.e.*, ss. 257-259.

edilmiştir. İlk insan olan Hz. Âdem yaratıldıktan sonra da bütün sanatlar, bunların sayısı bin civarındadır, Cebrail tarafından ona öğretilmiştir.”¹⁶³³ Hz. Âdem’e bütün sanatlar öğretildi. Ancak o, bunlardan demircilik, neccarlık, çiftçilik, debbağlık ve cullahlık sanatlarını işlemiştir.¹⁶³⁴ Demircilikle ilgili ‘*Arkasın gören demürçi oldı.*’ şeklinde ifade edilir. *Bıçakçılar* ve *kılıççılarda* ise demirden olan nesnelere ilk defa Hz. Âdem işlemiştir. Aynı sanatı Hz. Davud da işlemiştir. Cebe yapmak Hz. Davud’dan kalmıştır. Taştan demir çıkarıp kılıç yapan Huşeng Şah’tır. Madenlerden altın gümüş çıkarmak; gürz, boztoğan, nacak yapmak da bundan kalmıştır.¹⁶³⁵ *Demirciler ya da âhengerlerde*, demir ve demircilerle ilgili sanatları ilk işleyen Hz. Davut’tur. Bu sebeple mesleğin pîridir. Silsileleri Abu Zeyd Müslim Hudadi/ Zey-i Ahenger vasıtasıyla Selman’a, ondan da Hz. Ali’ye çıkar.¹⁶³⁶ İğnecilerin sanatı da Hz. Âdem’e çıkar.¹⁶³⁷ Nalbantlar, mesleklerini Habil-Kabil meselesine dayandırır.¹⁶³⁸ Tığcılık sanatının ‘taş’ ve ‘tiğ’ olmak üzere belli başlı iki unsuru vardır. Taşın aslı mıknaş taşındandır. Tığın sapı Tuba ağacındandır. Demiri Hz. Muhammed’in kandilinin zencirindedir.¹⁶³⁹ Ok ve yayı Hz. İdris’in yaptığı ifade edilmekle birlikte bunun doğru olmadığı; yayın İbrahim peygamber, okun da İsmail peygamber tarafından yapıldığı, kabzayı da Sad-ı Vakkas’ın ilave ettiği genel kabullerdendir.”¹⁶⁴⁰

Fütüvvetnâme’deki metinlerin arasında demircilik mesleğinden ve Hz. Davud’tan bahsedilen kısımlar şöyledir:

“Hz. Âdem’in evvel sanatı teymürcülüktür. Kuds-i Müraberek ovasında teymür işleyüp saban teymüri düzüp teymürcülük eyledi.”¹⁶⁴¹ “Talut bir debbağ iken padişah oldu, Davud bir çoban iken peygamber oldu.” “Davud peygamberün Talut cenginde giydiği zırhı Cebra’il Hz. Muhammed’e iletti.” “Bu cebenün adı Zatu’l-Fudül idi.”¹⁶⁴² “Hz. Davud’un üç zırhı ve üç kılıcı vardır.”¹⁶⁴³

Sonuç olarak, Fütüvvetnâmelerde bahsedilen demircilik mesleği ilahi kaynaklı olup mesleğinin pîri de Hz. Davud’tur. Demirciler de Türk toplumunun sosyo kültürel yapısını meslekî ve dinî kimlikleriyle yansıtan önemli kişilerdir.

¹⁶³³ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler*, Ankara, 1998, s. 120.

¹⁶³⁴ A. Torun, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁶³⁵ A. Torun, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁶³⁶ A. Torun, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁶³⁷ A. Torun, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁶³⁸ A. Torun, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁶³⁹ A. Torun, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁶⁴⁰ A. Torun, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁶⁴¹ A. Torun, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁶⁴² A. Torun, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁶⁴³ A. Torun, *a.g.e.*, s. 316.

3.2.10.3. Melhamelerde Demir

“Melhame”, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugât'ta ilk anlamıyla “Kanlı savaş.” olarak açıklanmıştır. “Melhame-i Şemsiyye” ise “Güneşin Kanlı Savaşı” anlamındadır. Yazıcıoğlu Selahattin'in 1408'de Farsçadan Türkçeye çevirdiği, meteorolojiye dayalı bir mesnevisidir.¹⁶⁴⁴

“Melhame”ler, gelecekte vuku bulacak savaş ve benzeri olayları haber veren veya bu haberlerin yazıldığı eserlerdir. Bir çeşit kehanet kitaplarıdır. Meteorolojik kehanetleri ihtiva eden ve “Melhame” olarak adlandırılan bu eserlerin, Dâniyâl ile başladığı söylenir. Melhamelerin en yaygın olduğu saha Orta Doğu, özellikle de Mezopotamya bölgesidir. Türk Edebiyatı'ndaki melhame örneklerinden en yaygın olarak bilinenide yukarda da bahsedilen Yazıcı Salih'in “Melhame-i Şemsiyye”sidir.¹⁶⁴⁵

Melhamelerde, genellikle tarihi ve dini şahıslardan bahsedilir. Bu kitaplarda da peygamberlerden Hz. Davud, demiri elinde mum gibi yoğurmasıyla ve ona şekil vermesiyle anlatılır. O, melhamelerde de kendine gönderilen Zebur'la birlikte tanınan bir peygamber olmasının yanı sıra bir demircidir. Melhamelerde savaşla ilgili olaylardan ve savaş silahlarından da bahsedilir. Bu kitaplarda geçen savaş silahları; “nîze (mızrak, kargı), teber (balta), kılıç, tir veya nâvek (ok), tiğ (kılıç), rühm(sümgü, kargı), niyam (kılıç kını)’dır. Tarımla ilgili aletlerden“das (orak)” geçmektedir.¹⁶⁴⁶

3.2.10.4. Menakıbnamelerde Demir

Arapça, “nekabe” sözünden türeyen “menâkıbnâme”, Arapça sözlüklerde “Öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış” anlamlarına gelmektedir. “Menkabe” veya “menâkıb”, tasavvuf tarihinde sûfilerin izhar ettikleri hârikulâde olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler manasında XI. yy'da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁴⁷

“Menakıpname”, TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “Menkıbelerden bahsedilen eserlerin ortak adıdır.”¹⁶⁴⁸ F. Develioğlu'nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik

¹⁶⁴⁴ Ferit Develioğlu, “Melhame”, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1996, s. 609.

¹⁶⁴⁵ Hasan Köksal, “Doğa Olaylarını Gözlemleyerek Yapılan Tahminler: Melhameler”, *Acta Turcica*, 2013, Yıl: 5, S.1, ss. 1-19.

¹⁶⁴⁶ Şeref Boyraz, *Fal Kitabı*, İstanbul, 2006, ss. 2008-2010.

¹⁶⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara, 1992, ss. 27.

¹⁶⁴⁸ Ş. H. Akalın vd., “Menakıpname”, *a.g.e.*, 2009, s. 1367

Lugât'ında “menkabe, menâkıb” ise, “Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvâline ait fıkralar, hikâyelerdir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶⁴⁹

A. Y. Ocak'ın Türklerin menâkıplarının temelini oluşturan velî kültüyle ilgili görüşleri şöyledir:

“Türkler, İslamiyet'ten önce Gök Tanrı anlayışı etrafında, çeşitli kültür ve dinlerle etkileşim içinde bulunmuş olsa da kendi algısında bir inanç sistemi oluşturmuştur. İslamiyet'i kabulüne kadarki süreçte Türkler, kendi inanış sistemleri içerisinde yer alan atalar kültü, tabiat kültü, Gök Tanrı inancı ve kamlık geleneğini yaşatmışlardır. Bu süreçte Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi dinlerden etkilendikleri çok şeyi kültürlerine aktarmışlardır. İslamiyet'i kabul etmeleriyle var olan Gök Tanrı ya da Şamanizm inanç sisteminin alışkanlıklarını birden unutmaları mümkün olmadığı için Türkler, eski inanç sistemleri ile yeni dinlerini kendi bünyesinde bütünleştirmeyi başarmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabul ettikten sonraki dönemlerinde ortaya çıkan eren, velî, pîr gibi isimlerle anılan şahsiyetler vardır. Bu şahısların hayatları etrafında oluşan velî kültü ise; ait oldukları toplumun içtimaî, dinî veya ahlâkî değerlerinin tamamının yahut bir kısmının temsilcisi olduğu kabul edilen kült konusudur. O toplum, söz konusu değer ile takdis ettiği veliyi özdeşleştirmiştir. İşte bu özdeşleştirmeye yarayacak vasıfları taşıyan, yahut bu vasıflar kendisinde olduğu kabul edilen velî, kült konusu olmuştur. Dolayısıyla Türk toplumundaki velî kültürünün kaynağı; İslam öncesi eski Türk inançlarıdır ve bu kült, Türklerin kamlık geleneğinin devamı niteliğinde olup sadece kabuk değiştirmiş şekilleridir. Başka bir söylemle velî kültü; İslâmî bir özellik göstermesine rağmen, aslında eski inançların İslâmî bir kisveye bürünmesinin ürünüdür.”¹⁶⁵⁰

Araştırmacılara göre; velîlerin toplumdaki işlevleri; büyü yapmak, hastaları iyileştirmek, gaipten ve gelecekte haber vermek, tabiat olaylarına hâkim olmak, meteorolojik olayları değiştirmek, ateşe hükmetmek, ateşte yanmamak, öleni yeniden diriltmek vb. dir. Bu olaylar aslında; velîlerin kamlık niteliğindeki kerametleridir.¹⁶⁵¹

Anadolu'da Anadolu Selçukluları devrinden beri meslekî esnaf teşekkülleri, Ahilik bünyesinde yarı tasavvufî bir mahiyet kazanmışlar ve bu haliyle Ahilik, XVI. yy'a kadar sürüp gitmiştir. Bu esnaf teşekküllerinin her birinin genelinde de an'anevî bir şeyh ya da pîr bulunmaktadır.¹⁶⁵²

Ebu'l Hayır-ı Rûmî'nin “Saltıknâme” adlı menkabesinde; “demir bir mızrak”tan bahsedilir. Menkabe kısaca şöyledir:

¹⁶⁴⁹ F. Develioğlu, “Menâkıbnâme” ve “Menkıbe”, *a.g.e.*, s. 615.

¹⁶⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s. 21-68; A. Y. Ocak, *a.g.e.*, 1992, ss. 6-7.

¹⁶⁵¹ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 165.

¹⁶⁵² A. Y. Ocak, *a.g.e.*, 1992, s. 21.

“Sarı Saltık, Rumeli’nde Kalanoş şehrine gelir. Halkı Müslüman olmaya veya haraç vermeye zorlar. Halk da bunu reddeder. Elinde *demirden bir nîzesi (mızrak)* vardır. Yire bırakır. Duâyı İsm-i Âzam okur ve üfürür. Ol nîze yedi başlı ejderha olup ol hisar üzre başın kaldırub dahî hücum eyler...”¹⁶⁵³

“Velâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn’de de Ebu’l Hayır-ı Rûmî’nin “Saltıknâme”sine benzer bir şekilde, “demir asa”dan bahsedilmiştir. Menkabedeki “demir asa”nın ejderhaya dönüşme olayının anlatıldığı ilgili kısım şöyledir:

“Velî olduğunu kabul etmeyenlere karşı Sultan Şucâuddîn, elindeki *meftûlü (demir asa)* yere bırakır. Meftûl, derhal bir ejderha olur. Görenler korkup kaçar.”¹⁶⁵⁴

Velâyetnâmeler de manâkıbnâmeler gibi kerâmet gösteren velîlerin menkıbevi hayat hikâyelerini anlatan eserlerdir. Bu eserler, ağızdan ağıza aktarılırken velînin kerâmetlerine, olağanüstü hallerine ilâveler yapılır. Bu durum da velîlerin tarihî gerçekliğini farklı boyutlara taşır. Bazı velâyetnâmelerde ise tarihî mekân, kişi ya da olay gerçekliğini bünyesinde barındırır.¹⁶⁵⁵

Balkan Alevi-Bektaşilik inancının en önemli anlatılarından olan “Demir Baba Velâyetnâmesi”, Demir Baba’nın dinî şahsiyeti etrafında oluşmuş bir anlatıdır. Filiz Kılıç, “Demir Baba”nın tarihî şahsiyetiyle ilgili bilginin olmadığını ve onunla ilgili tek bilgi kaynağının kendi adına düzenlenmiş velâyetnâmesinin olduğunu söyler. Velâyetnâme’de; “Timur Ata, Timur Baba, Timur Dai, Timur Han, Timur Pehlivan, Kara Timur, Pehlivan Baba, Dedemoğlu, Dedem-zade, Salih Dede” gibi adlarla anılan Demir Baba, Bulgaristan’ın Kovancılar köyünde dünyaya gelmiştir. Demir Baba, Balkan topraklarında doğmuş, büyümüş ve yine bu topraklarda faaliyet göstermiş bir erendir.¹⁶⁵⁶

Eserde, Demir Baba’nın sadece baba tarafından seyit olmadığı, ana tarafından da soyunun Hz. Muhammed’e dayandığı ifade edilmiştir.¹⁶⁵⁷ Öyleyse Demir Baba, rastgele dinî bir hüviyete bürünen kişi değildir. O, demirciler gibi soyla, silsile şeklinde dinî bilgiyi aktaran ve temsil eden kişi olmuştur.

Kılıç, velâyetnâmede, Demir Baba’nın adı konurken, adına “Beşik Düğünü İşinliği” denilen geleneksel bir tören gerçekleştirildiğinden bahseder. Osmanlı sultanının ve tüm Rumeli erenlerinin sahiplendiği bu tören; eserde şöyle anlatılır: “*Tatvil-i kelim itmeyelüm. Beşik düğünü işinligin eyleyüp “ismün ismün Timür” diyüp*

¹⁶⁵³ A. Y. Ocak, *a.g.e.*, 1992, Ek: XV/ s. 115.

¹⁶⁵⁴ A. Y. Ocak, *a.g.e.*, 1992, Ek: XV/ s. 115.

¹⁶⁵⁵ Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül; *Otman Baba Velâyetnâmesi*, Ankara, 2007, s. 16.

¹⁶⁵⁶ Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül; *Demir Baba Velâyetnâmesi*, Ankara, 2011, s. 7

¹⁶⁵⁷ F. Kılıç, T. Bülbül; *a.g.e.*, 2011, s. 9.

*halli haline revane oldılar.*¹⁶⁵⁸ Bu tören, Demir Baba'nın daha doğmadan önemli bir şahıs olduğunun göstergesidir. İsminin “Timir/ Demir” olacağı da onun Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna ve Tanrı'nın İslâm dinindeki temsilcisi olarak dünyaya geldiğine işaret eder.

Velâyetnâme’de Demir Baba’nın kerametlerinden birinden şöyle bahsedilir:

“Demir Baba, ekmek yapmak için yakılan fırının içine girerek odunları düzeltmeye başlar. Yoldaşlarından biri gelir ve Demir Baba’nın bu durumuna tanık olur. Yoldaşı, “Dedemzade, ne işlersin?” der. Demir Baba Sultan da, “Şu odunları onarırım. Hâ yoldaş geldin mi?” deyip sıçrayarak fırından dışarı çıkar.¹⁶⁵⁹

Demir Baba’nın yanan bir fırının içinden sapasağlam çıkması onun ateşe dayanıklılığının göstergesidir ve bu bir velî kerametidir.

Demir Baba, fizikî olarak oldukça güçlü kuvvetli bir yapıya sahiptir. Adının kaynaklarda pehlivan olarak geçmesi ve velâyetnâmesinde doğrudan kol gücüyle ilgili kerametlerin yer alması da onun bu yönünü ortaya koymaktadır.¹⁶⁶⁰

Otman Baba Velâyetnâmesi’nde de Otman Baba, kendinden bahsederken yerden göğe yükselen demir direk gibi bir pehlivan olduğunu söyler. Velâyetnâme’deki bu tasvirin yapıldığı kısım şöyledir:

“Ve evliyâu’l-lâh içinde ana Hüссâm Şâh dirler idi. İsm-i zâhiri ‘avâm içinde Otman Baba dirler idi. Ve kendözi Oğuz dilin söyler idi. Ve cism-i heyeti yassı yağrınlu, ala gözlü ve kızıl benizlü, mücessem heybetlü, nazarda ‘ibretlü ve zâhirde kuvvetlü ve bätında bî-nihâyet. Kimse sırrına iremezdi. Ve kendünün nutkı dahı abdâllarına öyle idi ki kim benüm sırruma sultanlar dahı iremez, siz kaçan irersiz dir idi. Ve ben *yirden göğe demir diregüm*, benden key pehlivân gerekdür kim bir yonga kopara dir idi. Öyle olsa var kıyâs eyle kim ne dimek olur. Eğer zâhirde ve ger bätında ve bir kimse bilmez idi ne semtten gelmiş ve ne yirleri bî-mekân u bî-nîşan idi.”¹⁶⁶¹

Otman Baba, Velâyetnâme’de, bir gazi-velî, alperen olarak savaşımlara katılmış, hastaları iyileştirmiş, tabiat kuvvetlerine hâkim olmuş ve ejderha ile mücadele etmiş bir kişidir. O, mürütlerinin başına bir felâket geldiğinde nerede olursa olsun hemen yardıma koşarak onları kurtarmıştır. Velâyetnâme’de “*göğe çekilmek*” motifi de işlenmiştir.¹⁶⁶²

Velâyetnâme’den elde edilen veriler ışığında, Türklerin mitik evren tasarımı algısına göre, demirciye yükledikleri anlamın bir benzeriyle Demir Baba’nın rolü benzeşmektedir. Aynı zamanda Demir Baba doğmadan onun için yapılan bir tören,

¹⁶⁵⁸ F. Kılıç, T. Bülbül; *a.g.e.*, 2011, s. 11.

¹⁶⁵⁹ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 168.

¹⁶⁶⁰ F. Kılıç, T. Bülbül; *a.g.e.*, 2011, s. 12.

¹⁶⁶¹ F. Kılıç vd., *a.g.e.*, 2007, s. 16.

¹⁶⁶² F. Kılıç vd., *a.g.e.*, 2007, s. XIV.

onun sahip olduğu kerametler, onun ateşe hâkimiyeti, güçlü-kuvvetli bir pehlivan oluşu ve en önemlisi de adının “Demir/ Timir” olması, bizi böyle düşünmeye iten verilerdendir. Ayrıca Anadolu’da anlatılan velî efsanelerinden “demir” ve “demirci”yle ilgili olanlarının, Bulgaristan’da şekillenen bu Demir Baba Velâyetnâmesi’ndeki “Demir Baba” algısının yansımalarından doğmuş olması da muhtemeldir. Kısacası “Demir Baba” velî tipi, bütün demirle ilgili velî tiplerinin özdeki genel adıdır.

Hacı Bektaş Velî’nin Velâyetnâmesi’nin “*Halife Kolu Açık Hacim Sultan*” bölümünde Burhan Abdal’ın ateşin içinden demir aletleri alarak dışarı çıkması, demir ve ateşin vazgeçilmez ikiliğine farklı bir anlam yüklemiştir. Nitekim Hacim Sultan, Hacı Bektâş-ı Veli’nin ulu halifelerindendir, kerâmet ve velâyet makamına ayak basmış bir erendir. Velâyetnâme’nin bu bölümünde Hacim Sultan’ın müridlerinden Burhan Abdal’ın ateşin içinden demir aletleri alıp çıkması ve ateşin içindeyken de yaptığı semâ ile ateşi söndürmesi keramet ehli olduğunun göstergesidir. Demir aletlerin ateşte erimemesi de dikkat çekicidir. Velayetnâmenin bu kısmı şöyle anlatılır:

“...Hacim Sultan ‘Kudümleri çalın, Seyyid dergâhına gidelim, onlarla semâ edelim.’ dedi. Kudüm çalarak Seyyid dergâhına doğru yola çıktılar. Dergâha geldiklerinde ikinci vakti olmuştu. Seyyid Sultan’ın evindekiler toplanmış, semâ ediyorlardı. Hacim Sultan da gelip onlarla birlikte sermâya girdi. Semâ ederken etekleri Seyyid evinden hangi dervişe değdiyse hemen düşüp can verdi. Rivayete göre Hacim Sultan’ın etekleri orada on yedi kişiyi kesti, öldürdü. Kadıncık avlusuna koydular. Seyyid Gazi makamının şeyhi Kara İbrahim bu durumu görünce hiddetlendi. Emretti. Hacim Sultan’ın cemaalinde ne kadar *demir aletleri* varsa hepsini fırına koyup üstüne büyük bir ateş yaktılar. Hacim Sultan, Burhan Abdal’a işaret edip ‘Burhan’ım fırına gir, fırından abdalların eşyalarını çıkar.’ dedi. Burhan Abdal, ‘Bismi’llâhi’rrahmanirrahim’ deyip fırına girdi. O *demir aletleri* alıp hepsini dışarı attı ve fırının içinde o kadar semâ etti ki ateşin tamamını söndürdü. Hacim Sultan, Kara İbrahim’e hışımla bakıp ‘Siz bizi ateşle sınadınız. Biz sizi Allah kazası ile sınyalım, dedi.’¹⁶⁶³

Hacı Bektaş Velî’nin bir menâkıbnâmesinde de “bıçakla kayayı kesme” motifi görülür. Menakıba göre; Hacı Bektaş Velî’nin evliyadan olduğuna inanmayan biri, elindeki *bıçakla* oradaki bir kayayı kesmesini ister. Hacı Bektaş da *bıçakla* kayayı ikiye böler. Bu kerâmeti gören adam, mürit olur.¹⁶⁶⁴ Bu anlatıda bıçak, Velî’nin elindeki mucizevî olayı gerçekleştiren bir araçtır. Burada demirin sihrî özelliği ortaya çıkmıştır.

¹⁶⁶³ Salih Gürerer, *Hacim Sultan Menakıbnamesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Denizli, 2012; Hamiye Duran, *Velâyetnâme*, Ankara, 2006, ss. 573-590.

¹⁶⁶⁴ Erman Artun, *Dinî Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Ankara, 2008, s. 24.

Sonuç olarak, bu kısımda Türklerin dile dayalı halk bilgisi ürünleri olan masal, destan, efsane, halk şiirlerinden türkü, mani, ninni, ağıt ve tekerleme, bilmece, atasözü, deyim vb. ürünlerde demirin çok çeşitli anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Türk dua ve beddualarında da demirle ilgili söylemler tespit edilmiştir. Çeşitli kitap türlerinden olan ahitnâme, fütüvvetnâme, melhame ve menâkıbnâmelerde de demir ve demirle ilgili birçok şeyin anlatıldığı kısımlar ele alınmıştır. Bütün bu anlatılarda demirle ilgili olan veriler göstermektedir ki Türklerde demirin maddî kullanımı ve mitik boyutu anlatılara hem sembolik anlamlarıyla hem de gerçek anlamıyla yer almıştır.

3.3. Toplumsal Uygulamalarda ve Törenlerde Demir

“İnanış” sözcüğü, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde ise “İnanma, inanılan şey.” olarak açıklanmıştır. Aynı sözlükteki “İnanç” sözcüğü de “Bir düşünceye bağlı bulunma, birine duyulan güven duygusu, inanılan şey, görüş, öğreti, din/ tanrıya, bir dine inanma, itikat; batıl inanma, boş inanç.”¹⁶⁶⁵ olarak tanımlanmıştır. Felsefe Sözlüğü’nde “İnanç”, “Genel olarak bir şeyin ya da kimsenin varlığına, bir iddianın doğruluğuna inanma, biri için güven besleme durumudur ya da özel anlamıyla doğruluğuyla ilgili olarak kesin sonuçlu kanıtların, sağlam verilerin bulunmadığı; fakat yine de doğruluğu lehinde belirli dayanakların sözkonusu olduğu bir önermenin doğru olduğunu düşünme ya da savunma durumunu ifade eder.” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶⁶⁶ Pertev Naili Boratav’a göre “İnanç”, “Sözlük anlamı ile kişice ya da toplumca bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi.” demektir. O’na göre inanış da belli bir toplumun eski dinlerinden miras alarak kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı ve yeni dininde yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu kalıplardır. Ayrıca Boratav, halk inanışlarının din, ahlak kurallarındaki kesinlik ve katılığa karşılık bunların yerden yere, topluluktan topluluğa değişik biçimler ve içerikler gösterdiğine de dikkat çeker.¹⁶⁶⁷ S. V. Örnek’e göre “İnanış”; “Belirli bir devrin dinsel ve bilimsel gerçeklerine uymayan” anlamındadır.¹⁶⁶⁸ Eroğlu ve Kılıç ise “İnanış” için; “Gelenekten

¹⁶⁶⁵ Ş. H. Akalın vd., “İnanış” maddesi, *a.g.e.* a, 2009, s. 965.

¹⁶⁶⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 856.

¹⁶⁶⁷ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, ss. 8-9.

¹⁶⁶⁸ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, ss. 20-21.

beslenen inanmaların uygulanışına benzer şeylerdir.” demişlerdir.¹⁶⁶⁹ Bu ifadelerden anlaşılacak halk inanışlarının kişilerin iç dünyalarındaki haz duygularının bir sonucu olarak toplumsal hayattaki insan hayatının evlenme, doğum, ölüm gibi hemen her safhasındaki faaliyetleri karşıladığıdır.

3.3.1. İnsan Hayatına İlişkin İnanç ve Uygulamalarda Demir

Hayatın dönüm noktaları “geçiş dönemleri” olarak bildiğimiz evrelerdir. Bu dönemler, insanın vücudunda ve yaşamında bir takım değişikliklerin olmasıyla gerçekleşir. İnsanın kozmik döngüsünün bir parçası olan yaşamın içinde, bir dönemin bitip diğerinin başlaması çok önemli olan bir geçiştir. Bu geçiş dönemlerinin de olumsuz varlıkların etkilerinden uzak, olabildiğince olumlu, iyi ve kaliteli bir şekilde geçirilmesi gerekmektedir. Böylece bir sonraki evre daha rahat ve güvende yaşanabilecektir.

İnsan hayatının geçiş dönemlerinde kişi kendini, Tanrı ve tanrısal varlıklara daha yakın hisseder. Toplumun bir bireyi olan kişi ilahi olanla kurduğu bu süreçte “kutsal” olanla bütünleşir. Beraberinde kutsal olanla irtibat kurma ise, bir takım ritüeller aracılığıyla gerçekleşir.

Sedat Veyis Örnek, insan hayatının üç önemli geçişinin olduğunu söyler. Bunlar; doğum, evlenme ve ölümdür. O’na göre bu üç önemli “geçiş”in çevresinde bir sürü âdet, âyin, tören, dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte ve söz konusu geçişleri yönetmektedir. Geçiş dönemi uygulamalarının amacı da kişilerin geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da onu “geçiş” sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır.¹⁶⁷⁰

Bu ritüellerde de “demir”, kutsala giden yolda bir araçtır. Aynı zamanda insan ile diğer kutsal varlıklar arasında iletişimi sağlayan ve insanın kutsalla temasa geçmesine yardımcı olan varlıktır. Demir, bu ritüel veya uygulamalarda da insanoğlunun yüklediği birtakım değer ve anlamlarla değişik işlevlerle yer alır.

¹⁶⁶⁹ Türker Eroğlu ve Çiğdem Kılıç, “Halk Kültüründe Din ve İnanç Konusunda Yeni Bir Kavram “İnaniş”, *Sakarya Üniversitesi Yayınları*, Sakarya, 2008; T. Eroğlu, Ç. Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar, *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, ss. 750-770., www.journals.istanbul.edu.tr/.

¹⁶⁷⁰ S. V. Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971, s. 11.

3.3.1.1. Doğuma Bağlı Tören ve Uygulamalarda Demir

“Doğum” sözcüğünün anlamı; TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Doğma işi, tevellüt, veladet” şeklinde açıklanmıştır.¹⁶⁷¹ Öyle ki doğumdan önce anne karnında yaşayan canlı, doğumla birlikte yaşamın içinde var olur. Doğum, insan soyunun devamını sağlayacak olan yeni bir insanın yaşamının başlangıcıdır. Bu nedenle doğum olayı, dünyanın hemen her yerinde mutlu karşılanan bir olaydır.

Doğum, hayatın üç önemli safhasından biri, hatta en önemlisidir. Doğuma izin veren geçiş safhası ise evliliştir. Dünyaya gelecek olan çocuk, annesine ve babasına saygı kazandıracak, soyun devamını sağlayacaktır. Bazı toplumlarda, özellikle Türk ailelerinde çocuk sayısının fazla olması, o ailenin toplum içinde göreceği saygıyı artırır. Ayrıca ailenin kalabalıklaşması, “güçlü ve nüfuzlu olma”yı beraberinde getirir. Nitekim dünyaya gelecek olan bu canlı, aile için çok önemlidir. Bu nedenle anne adayı, bebek isterken ve bebeği daha karnındayken bazı âyin/ tören ve uygulamalar yapar. Bunlar, gebe kalmaya, gebelikte cinsiyet tahmini yapmaya, doğacak bebeğin fizikî özelliklerini belirlemeye yönelik vb. için yapılır. Doğum sırasında da bebeği ve anneye korumaya yönelik yapılan bazı uygulamalar vardır.

Doğumdan hemen sonra sağlıklı bir şekilde yaşama tutunabilen birey ise henüz toplumun içine dâhil olamamıştır. Bunun nedeni, Eliade’nin söylemiyle “Çocuk doğduğunda yalnızca fizikî bir varoluşa sahiptir; henüz ailesi tarafından tanınmamıştır ve cemaat tarafından da kabul edilmemiştir. Yeni doğana tam anlamıyla ‘canlı’ statüsünü, ancak doğumdan hemen sonra uygulanan âyinler sağlamaktadır; ancak bu âyinler sayesinde canlılar cemaatiyle bütünleşmektedir.”¹⁶⁷² Eliade’nin de söylediği gibi fiziksel olarak doğan çocuk, öncelikle ailesi arasına katılabilmek için birtakım âyin ve uygulamalara tabi tutulmalıdır. Sonrasında ise zaten yüzlerce âyin ve uygulamayla karşı karşıya kalır. Bu âyin ve uygulamalar yapılmadığı takdirde çocuk, kötü ruhlara maruz kalacağı için zarar görebilir. Bu nedenle çocuğu, yaşama sağlıklı bir şekilde hazırlayabilmek, onu kötü ruhların kötülüklerinden uzaklaştırabilmek için bu tören ve uygulamalar yapılmalıdır.

3.3.1.1.1. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalmada Demir

Türklerde çocuksuz olan kadın ve erkek, Tanrı tarafından cezalandırılmış insanlar olarak düşünülmüştür. Bu algıdan dolayı, çocuğu olmayan kadınlar Tanrı’dan

¹⁶⁷¹ Ş. H. Akalın vd., “Doğum”, *a.g.e.* a, Ankara, 2009, s. 551.

¹⁶⁷² M. Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1991, s. 161.

çocuk dilerken bazı tören ve uygulamaları gerçekleştirirler. Bu uygulamalara bir örnek, Kırgızistan'da hamile kalmak isteyen bayanların bir meteor parçasını ya da bir demiri boyunlarına takmaları gösterilebilir.¹⁶⁷³ Boyuna takılan demir, kadının Tanrı ile iletişim kurmasını sağlar; çünkü demir tanrısaldır. Belki de bu uygulamadaki demir, teknik anlamda tenle temas ettiğinde vücuttaki hormonları olumlu bir şekilde harekete geçirmektedir. Hangi sebeple olursa olsun bu uygulamada demir, Tanrı'nın kadına çocuk vermesi amacıyla, kadının içinde bulunduğu zor durumundan kurtarıcıdır.

Adana ve Elazığ'da çocuğunun olmasını isteyen kadın; yedi cins kır çiçeğinin kaynatıldıktan sonra içine ayna, *makas*, eski ayakkabı konmuş veya üzerine maydonoz serpilmiş süt buğusuna oturtulur.¹⁶⁷⁴ Bu uygulamada demir makasın gücü, kadının üretgenliğinde esastır.

Elazığ Harput'ta çocuğu olmayan kadınlar için şöyle bir uygulama vardır: “*Uygulamayı gerçekleştirecek olanlar, ‘Muhammed’ adı bulunan yedi ayrı evden mih toplar ve dayı adayı tarafından demircide bir adet bilezik yaptırılır. Bu bilezik, çocuk isteyen kadının bileğine takılır.*” Bu uygulamanın bir benzerine Antalya'da da rastlanır. Uygulamadaki yedi ayrı evden alınan demirler, kuvvet ve koruma unsurlarıdır. İslamiyet'teki “Muhammed” adının kutsiyetiyle de birleşmiştir.¹⁶⁷⁵ Aslında Kırgızistan'da hamile kalmak isteyenlerin meteor parçasını ya da demiri boyunlarına takmasıyla yedi ayrı evden toplanan demirlerden bilezik yapıp kola takmak, temelde aynı; ancak şekilde farklı olan benzer uygulamalardır. Her iki uygulamada da demir doğma ve doğrulmaya yönelik dinî ve sihrî bir güç oluşturmuştur.

Anadolu'da “*Sacayağına oturanın çocuğu olmaz.*”¹⁶⁷⁶ inancı da hem demir, hem de ateş kültüyle alakalıdır. Nitekim sacayağı, demirden yapılmıştır ve ateşin üstünde kullanılır. Dolayısıyla kutsal olana saygı duyulmalıdır.

Türk dünyasında çocuğu olmayan kadınların çocuk dileklerini Tanrı'ya ilettikleri türbe, mezarlık gibi mekânlar vardır. Bu mekânlarda canlı ya da cansız kurbanlar sunma, dualar okuma vb. şeyler Türklerin yaşadığı hemen her yerde çok yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamile kalamayan kadınların ağaçtan dilek dilemeleri, ağaca çaput bağlamaları, kız *çocuk dileyenlerin iğne*; erkek çocuk dileyenlerin ise *kavak ağacına bıçak saplamaları* gibi uygulamaların temelinde

¹⁶⁷³ *İlmira Ragbova*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁶⁷⁴ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 176.

¹⁶⁷⁵ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara, 1995, s. 95.

¹⁶⁷⁶ Ali Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 261.

hem ağaç kültü, hem de demir kültürünün yer aldığını söylemek mümkündür. Bu mekânlardaki uygulamalardan biri Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerden biri olan Hoten’de gerçekleşir. Uygulama şöyledir:

“Hoten’in bütün bölgelerinde çocuk dilemek için mezara gidilir. Örneğin; Hoten’in Lop Kasabası’ndaki kadınlar, Ciya Köyü’ndeki ‘İmam-ı Asım Mezarı’na giderler. Mezarın yakınında yaşlı bir kavak ağacı bulunmaktadır. Kadınlar, bu kavak ağacına kız çocuğu dilerlerse *iğne*; erkek çocuk dilerlerse *bıçak* saplayarak dilek tutarlar. Bu şekilde hamile kaldıklarını söyleyen kadın sayısı da oldukça fazladır. Karakaş ilçesinde hamile kalmak isteyen kadınlar da Orçi Köyü’ndeki ‘Yalnız Oğul’ mezarına gitmektedirler. Burada da iki yaşlı kavak ağacı bulunmaktadır. Aynı şekilde bu ağaçlara kız dileyenler *iğne*, erkek çocuk dileyenler *bıçak* saplarlar. Keriye’nin ‘Oytoğrak Köyü’ndeki “Kızıl Paşşim” adında bir mezar var. Bu civardaki kadınlar, çocuk dilemek için bu mezara gelirler. Mezarlıktaki kavak ağacına *iğne ve bıçak saplamanın* yanı sıra bir gece eşiyile birlikte burada kalırlar. Kadın, burada uyurken rüyasında beşik, süpürge gibi şeyler görürse hamile kalacağına inanır. Eğer hiç rüya göremezse buradan ümidini keserek başka çarelere başvurur.”¹⁶⁷⁷

Sivas’ta hamile kalıp çocuğunu düşüren kadınlara yönelik yapılan bazı uygulamalarda demirden araç gereçlerin kullanıldığı görülür. Sivas merkez, Kangal ve İmranlı ilçelerinde çok çocuk düşüren kadının beline bir ip bağlanıp ipin ucu ilmik yapılır; hocanın okuduğu bir kilit ipin bir yerine bağlanıp kilitlenir. Kilit doğum zamanı açılır. Yine Sivas merkez, Hafik ve İmranlı’da kadının donuna kilit bağlanır.¹⁶⁷⁸ Bu uygulamada kilitin şekil olarak fonksiyonu çocuğu anne rahminde korumaya yöneliktir. Kilidin demirden yapılmış olması da demirin çocuğu korumaya yönelik özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

3.3.1.1.2. Hamilelik Döneminde Demir

Hamilelik döneminde kadını korumaya yönelik ve doğacak bebeğin cinsiyet tayinine yönelik uygulamalarda da demir koruyucudur ve gelecekteki olayı haber vericidir. Aynı zamanda demirin cinsiyet belirleyici yönü; toplumun kimlik yapısındaki birincil cinsiyetle alakalıdır. Aslında demir “doğurgan” olan bir varlık olduğuna göre, cinsiyet olarak “kadın”la yoğunlaşması gerekirken “erkek”le daha çok özdeşleşmiştir. Nitekim Türklerde önceleri kadın da erkeğinin yanında kılıç tutan, av avlayan ve devlet yönetiminde söz söyleyenken zamanla bu rol değişmiş ve kadın ikincil planda kalmıştır.

¹⁶⁷⁷ Adem Öger, “Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Turkey, 2012, C. 7/ 1, ss. 1680-1693.

¹⁶⁷⁸ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 65.

Bunun nedeni Türklerin kültürel ve dinî etkileşimleridir. Söz konusu uygulamalarda bir bıçak, kılıç, kama vb. aletler Türk toplumunda erkeği çağırır; çünkü bu toplumda savaşan, avlanan ve hükümdar olan erkektir. Makas, kazan vb. alet ve edevatlar ise “kız/kadın”la ilişkilendirilmiştir; çünkü bir kumaşı kesip biçen, bir şeyi iple diken ve yemek yapan daha çok kadındır. Bu algı etrafında şekillenmiş ve ortaya çıkmış uygulamalardan bazıları şöyledir:

Isparta ve çevresinde, hamile bir kadın yolda yürürken bir *çivi*, bir *nal* veya herhangi bir *demir parçası* görürse almadan geçmez. Bunu alan kadının çocuğunun erkek olacağına ve çocuğun iyi ruhlar tarafından kötülöklere karşı korunacağına ve geleceğinin iyi olacağına inanılır.¹⁶⁷⁹

Denizli, Giresun, Adana, Samsun, Kars, Bitlis, Kastamonu’da ve Anadolu’nun hemen her yerinde hamile kadının, karnındaki çocuğunun cinsiyetini öğrenmek için oturacağı yere iki minder atarlar. Hamile kadın *bıçağın* bulunduğu mindere oturursa erkek, *makasın* bulunduğu yere oturursa kız çocuğu olacaktır, demektir.¹⁶⁸⁰

Kars yöresinde rüyasında bıçak, kama veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuğu olacağına inanılır.¹⁶⁸¹ Ayrıca Kars’ta hamile kadın başkalarının elinden *iğne ya da tığ gibi* nesnelere almaz. Alırsa da ip geçirilmiş olan iğneyi alır.¹⁶⁸² Aksi durumda çocuğu düşebilir.

Bitlis Ahlat’ta hamurun içerisine dikiş iğnesi konarak ateşte pişirilir. İğne, hamile kadına verilir. Bu verme esnasında hamurdan iğne geçirilecek yer çıkarsa kadının kız doğuracağına, uç kısmı çıkarsa oğlan doğuracağına inanılır.¹⁶⁸³

Trabzon’da hamile kadın rüyasında *silah* görürse çocuk erkek olur.¹⁶⁸⁴

Denizli’de hamile kadın yalnız kaldığında, ona kötü ruhlar zarar verebilir. Bu nedenle, hamile kadının yastığının altında daima *bıçak* bulundurulur.¹⁶⁸⁵

Kırgız Türklerinde çocuk doğmadan önce hamile kadınların gördükleri rüyalar çeşitli şekillerde yorumlanır. Buna göre anne adayları, rüyasında *balta* görürse erkek,

¹⁶⁷⁹ S. Sakaoğlu, A. Duymaz; *a.g.e.*, 2006, s. 73.

¹⁶⁸⁰ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 295; Erman Artun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul, 2008, s. 250; *Eşe Yumuşak*, Denizli (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013., Bekir Şişman, “Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar”, *Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-III*, C. 13, S. 39, Ankara, 2001, s. 447; Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 87; *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 50., T. Kara, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁶⁸¹ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 87.; Erman Artun, *Türk Halk Bilimi*, İstanbul, 2005, s. 143.

¹⁶⁸² *Levent Kahrıman*, Kars, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁶⁸³ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 50.

¹⁶⁸⁴ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 203.

¹⁶⁸⁵ *Ayşe Uğur*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

kazan görürse kız çocuğu olacağına işarettir. Yine rüyada küpe, boncuk, yüzük, bilezik gibi kız eşyaları görmüşse kız çocuk; *balta, bıçak, kılıç, kamçı* gibi erkek eşyalarının görülmesi ve rüyasında anne adayının kuş tutması erkek çocuk doğacağına yorumlanmaktadır. Bazen de hamile kadının yastığının altına *makas* ile *bıçak* konmaktadır. Kadın rüyasında *bıçak* görürse erkek, *makas* görürse kız doğacağı kanaatine varılmaktadır.¹⁶⁸⁶

3.3.1.1.3. Doğum Sırasında Anne ve Çocuğa Yönelik Uygulamalarda Demir

Doğumun kolay olmasını sağlamak için demir ve demirden nesnelere anneye yakın yerlere konur; çünkü demirin anneye kuvvet vereceğine ve doğumu kolaylaştıracağına inanılır. Aslında bu ve benzeri uygulamalar demirin doğma ve doğrulmayla alakalı olan sihrî gücüne yöneliktir. Bu uygulamalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Elazığ Harput'ta kolay doğum olması için doğum yapacak kadının başucuna ekmek pişirmede kullanılan ve "egiş" adı verilen *demir bir şişin* ucuna üzerine *çuvaldız* saplanmış bir adet soğan geçirilerek bırakılır. *Çuvaldız*, yatağın kenarına konulur ve lohusanın üzerine bir iğne takılır. Çocuğun yastığının altına da bir ekmek parçası ile *iğne* takılır.¹⁶⁸⁷ Bu işlem, aynı zamanda hamile kadını doğum yaptıktan sonra çocuğuyla birlikte alkarısına karşı korumak için de yapılmaktadır.

Doğum esnasında da anneyi ve bebeği kötü ruhlardan korumaya yönelik alınan tedbirlerin en yaygını, hamile kadının yanında demirden bir nesne bulundurulmasıdır. Bu durum, mitolojik dönemde demircilerin büyüsel güçleri olan insanlar olduğuna ve Alkarısının demircilerden korktuğuna dair inanın bir kalıntısı ve devamı niteliğindedir.¹⁶⁸⁸

Dobruca Türklerinde doğumdan sonra lohusanın yanına sadece kadınlar girer. Anne ve bebek yalnız bırakılmaz; ancak bırakılmak kaçınılmazsa kapının kenarına *demir*, annenin ve bebeğin yastığının altına *makas* koyulur.¹⁶⁸⁹ Aynı uygulama Türkiye'de Tekirdağ'da da tespit edilmiştir.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸⁶ K. Polat, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁶⁸⁷ R. Ilgaz, *a.g.e.*, ss. 32-33.

¹⁶⁸⁸ Dilek Yüksel, *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*, (Yüksek Lisan Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2007, s. 195.

¹⁶⁸⁹ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 307.

¹⁶⁹⁰ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 250.

3.3.1.1.4. Doğum Sonrası Anne ve Çocuğa Yönelik Uygulamalarda Demir/Alkarısı, Albastı, Karabasan'a Karşı Demir

Çocuğun dünyaya gelişinden sonraki ilk işlem göbeğini kesmektir. Göbeğin kesilmesi hamilelik dönemi boyunca süren anne ile çocuk arasındaki fiziksel bağın bitmesi demektir. Bu işlem yapılırken amaç, doğum yapan kadını alkarısına ya da diğer kötü ruhlara karşı korumaktır. Bu uygulamalarda demirin kadın ve çocuğu koruduğuna inanılır ve bu sayede Türk mitik algısındaki himayeci bir ruh olan Umay da memnun edilmiş olunur. Bu algı etrafında şekillenmiş ve ortaya çıkmış uygulamalardan bazıları şöyledir:

Kırgız halk inanışlarına göre çocuğun eşinin düşmediği görüldüğünde bu durum, ölüm tehlikesi olarak düşünülür. Onun için birtakım çarelere başvurulur. Eşin düşmesi için kadının saçları ağzına verilerek ıkınması söylenir. Bahşılar suya okur; okunan su kadına içirilir. İnsanlar bağırır, erkekler *silah* atarlar böylece eş düşer.¹⁶⁹¹ Tüfek burada, eşin düşmesine engel olduğuna inanılan kötü ruhları hem maddî varlığıyla hem de sesiyle kovma işlevinde kullanılan silahtır.

Anadolu'nun birçok yerinde göbek kesilmeden önce üç parmak ölçülüp sıkıca bağlanır ve üç parmak yukarıdan *makas*, *bıçak* vb. aletlerle kesilir.

Elazığ Harput'ta ve Anadolu'nun birçok yerinde çocuğun göbeğinin kesilmesi işleminde kullanılan *bıçak*, *makas* ve *jilet* gibi aletlerin lohusanın yatağının altında kırk gün süre ile bekletilmesi gerekir.¹⁶⁹²

Trabzon Şalpazarı'nda çocuğun göbeğinin uzun veya kısa kesilmesi *keser*, *bıçak* veya *orakla* gerçekleşir.¹⁶⁹³

Kars'ta çocuğun göbeği, "*demir çakı*" tarafından kesilir. Göbek kesildikten sonra çakı yıkanmadan lohusanın ya da bebeğin yastığının altına konur.¹⁶⁹⁴ Çocuğun göbeği kuruyunca o çakı açılır ve yıkanır.¹⁶⁹⁵

Kazak Türklerinde doğan çocuğun göbeği temiz bir *bıçakla* kesilir ve sonra bu bıçak yıkanır ve toprağa gömülür. Gömülme yeri olarak Onbaşağı'nın yani evin sağ

¹⁶⁹¹ K. Polat, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁶⁹² R. Ilgaz, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁶⁹³ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 315.

¹⁶⁹⁴ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 147; Işıl Altun, *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, İzmit, 2004, s. 131.

¹⁶⁹⁵ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 93.

eşiğinin altı seçilir ve sonra eşik yıkanır. Kesilen parçanın bıçağa gelen kısmı aşağıya doğru, diğer ucu yukarıya gelecek tarzda gömülür.¹⁶⁹⁶

Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Culfa bölgesinin Elinceçay civarı köylerinin ekserisinde çocuk eşini (yoldaşını) gömmeden önce üstüne *iğne* atarlar. Muhtar Cumhuriyeti'nin Sederek, Kerki, *Demirci* köylerinde çocuk eşine iğne takarlar ve üstünden geçilmeyecek ağaç ya da duvar vb. yerlere gömerler. Başka bir uygulamada da çocuk eşini birkaç *iğne* ile birlikte suya atarlar.¹⁶⁹⁷

Bebeğin göbeği düşene kadar doğum olan evden ödünç şey almamaya dikkat edilir. Özellikle, *iğneli şeyler, balta, bıçak, çekiç, çapa, orak gibi kesici ve delici ev aletleri* ödünç verilmez.¹⁶⁹⁸ Bu nesnelere verilmemesinin nedeni bebeğin göbeğinin hemen düşmesini sağlamaktır; çünkü demirden olan her nesne lohusanın ve bebeğin her işlemini kolaylaştırıcıdır.

Gagavuzlarda çocuğun göbeği kesildikten sonra bu kesilen parça ileride çocuğun ne olması isteniyorsa ona göre muamele görür. Eğer aile çocuğun ileride çiftçi olmasını istiyorsa bu parça *pulluk* üzerine, terzi olmasını istiyorsa *makas* üzerine, okuyup adam olması isteniyorsa da kâğıt parçasına sarılır.¹⁶⁹⁹

Türklerde çocuklar sağlam ve güçlü olsun diye silah aletleriyle yapılan bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan biri de Kırgızistan'da çocuk ilk doğduğunda cesur ve kahraman olsun diye *diline kılıç sürülmesidir*.¹⁷⁰⁰

Yeni doğan bebek, anne sütü almadan demirin koruyuculuğundan ve sağlamlığından nasibini alsın diye *mihın* kullanıldığı bir uygulamaya tabi tutulur. Bu uygulama Balıkesir'de yapılır. Balıkesir'de doğan bebeğe kanı karışmadık bir kadın, meme verilmeden önce delik bir kayadan üç defa geçirir. Çocuğun kayadan her geçirilişinde, kayaya bir *nal mihı* çakılır. Kadın bundan sonra hiç kimse ile konuşmadan ve arkasına bakmadan oradan uzaklaşır. Doğan bu bebeğe de Balıkesir'de "*Demir*" ismi konulur.

Kuzey Yakutlarda çocuk doğduğu zaman, yeni yetme bir çocuğa *bıçak* verilir. Çocuk bu bıçağı yeni doğan çocuğun beleğinin içine üç kere koyar. Bu uygulama yeni doğan çocuğa iyi şanslar getirmesi içindir.¹⁷⁰¹

¹⁶⁹⁶ Yaşar Kalafat, "Kazakistan'daki Türk Halk İnançları", *Milli Folklor*, 1999, S. 42, s. 66.

¹⁶⁹⁷ Ahmet Doğan, *Adetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, 2005, Ankara, s. 24

¹⁶⁹⁸ *Gülten Kalkan*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; *Nermin Öz*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

¹⁶⁹⁹ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 183.

¹⁷⁰⁰ K. Polat, *a.g.e.*, s. 99.

Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra sürekli ağlar, hırçın ve rahatsız olursa çocuğa nazar değdiğine, içerisinde cin, şeytan gibi kötü ruhların dolduğuna, çocukta kara ve kötü kanın mevcut olduğuna inanılır. Sonra bu kötü kanı ve rahatsızlık veren kötü ruhları çıkarmak için bilen bir kadına çocuğun sırtı *jiletle yardırılır*.¹⁷⁰² Bu nedenle çocuk, ilk kundaklanırken baş tarafına *bıçak*; ayak tarafına da *balta* konulur.¹⁷⁰³

Demirin yeni doğan bebeğin yıkanacağı suyun içine atılmasında, çocuğun sağlam olmasını isteme ve bebeği yine kötü ruhlardan korumak amaçlanır. Bu uygulamalardan biri, Tekirdağ'da yapılır. Ebe, bebeği yıkayacağı suya *demir para* atar ve o suyla bebeği yıkar. Sonra da tuzlar.¹⁷⁰⁴ Türk dünyasında hemen her yerde beşiğin giysisinin üstüne bebeğe nazar değmemesi için muska ve nazar boncuğu asılır. Beşiğin baş tarafına çocuk kız ise *ayna, makas* vb.; erkek ise *bıçak, kılıç* vb. konulur.¹⁷⁰⁵ Gaziantep'te yastığa iğne vurmak veya yastık altına *makas, bakır kap, bıçak, kılıç, çuvaldız, demir* koymak suretiyle albastıya karşı önlem alınır.¹⁷⁰⁶ Yedi döşegi, anne ve çocuğu kırk güne kadar her türlü al, cin veya peri etkisine karşı çeşitli korunma tedbirleri ile donatılmaktadır. Yatağın başucundaki duvara “sarımsak, yumurta, soğan tanesi; üzerlik veya çörek otundan ibaret nazarlık, “Mushaf” veya “en'am” ilavesi; bazı yörelerde ise sadece soğan ve sarımsağın *demir bir şişe* geçirilerek lohusanın başucuna asılması bu tedbirlerden birkaçıdır.¹⁷⁰⁷

Altay'da yaşayan halklar arasında büyük Tanrıça Umay'ın, yenidoğan bebeği, altın *yay* ve *ok* ile koruduğu inancı yaygındır. Örneğin Yakutlar, yeni doğmuş bebeği kötü ruhlardan korumak için, onun beşiğinin üstüne küçük yay ve ok asarlar.¹⁷⁰⁸ Özel olarak yapılan bu oyuncak *yay* ve *oklar*, genellikle erkek çocuğun beşiğinin başı ucuna asılır.¹⁷⁰⁹ Erkek çocuğa yönelik yapılan bu uygulamanın nedeni, çocuğun savaşçı olmasının istenmesidir.

Hakkâri'de iki komşunun çocuğu, aynı kırk gün içinde doğarsa erkek çocuk doğurana *çuvaldız*; kız çocuk doğurana *dikiş iğnesi* hediye edilir. Bu çocukların da

¹⁷⁰¹ Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri, 1998, s. 97.

¹⁷⁰² K. Polat, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁷⁰³ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 97-98.

¹⁷⁰⁴ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 148.

¹⁷⁰⁵ *Emine Şağban*, Denizli/ Özdemirci, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁷⁰⁶ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 121.

¹⁷⁰⁷ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 126.

¹⁷⁰⁸ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 91-94.

¹⁷⁰⁹ Lale Avşar, *Türk Takılarında Umay İnancının İzleri ve Avrasya Kökleri*, Çukurova Üniv- idil dergisi.com, (03.08.2012), s. 17.

birbirlerini görmemeleri gerekir; çünkü çocuklara kırklar karışırsa felaket olur. Ayrıca yörede kırk basan kadının üzerine de üç defa *bıçak bastırılır*.¹⁷¹⁰

Denizli Kale Tavas'ta kırklı çocuğu kırk basmasın ve başka canlı ya da cansız varlıklardan onu korusun diye yatağın altına *bıçak, demir ve makas* konur.¹⁷¹¹ Bursa'da da lohusa kadınların yastığının altına cinden ve periden korumak için *polat* konulur.¹⁷¹²

Samsun Gölalan köyünde yeni doğmuş olan bir çocuğun kötü iyelerden kurtulması için yanında *def* veya *tas-tabak* gibi ses getirebilecek nesnelere vurulur.¹⁷¹³

Çocuğun doğumundan yedi, sekiz, yirmi, umumiyetle kırk gün sonra, lohusaların kırk basması tehlikesine maruz kalmamaları için yapılan "Kırklama" adlı bir halk uygulaması vardır. "Kırklama" işlemi, Anadolu'nun birçok yerinde yapılan bir uygulamadır. Bu uygulamada da demirden olan nesnelere, demirin sağaltıcılık ve sağlamlık özelliğine yönelik olarak kullanılır. Gaziantep, Antalya, Sinop/ Boyabat, Eskişehir, Balıkesir, Erzurum, Isparta/ Beyşehir gibi şehirlerde tespit edilen kırklama uygulaması şöyledir:

"Yıkanmadan önce veya sonra baştan aşağı su dökülür. Lohusa ile çocuğunun başına dökülecek olan bu suyun temiz olmasına son derece dikkat edilir. Bazı yerlerde aynı maksat için pis su kullanılır. Uygulamada içine gümüş yüzük, küpe, altın anahtar, ustura, yumurta, *demir anahtar* gibi şeylerden biri veya birkaçı konan su veya lohusanın dört defa ellerini sokup çıkardığı *kazan* veya kurna içindeki su; bardak, fincan, *kaşık, tas, kabak, üsküre* yardımıyla kırklanacak kimsenin başına kırk defa dökülür."¹⁷¹⁴

Gaziantep'in bazı yörelerinde bebek kırklanırken, yumurta ve zeytinyağı kullanılır. Gaziantep Nizip'te bebeğin vücudunun gül yağıyla ovulduğu veya çocuğa ayrıca süt banyosu da yaptırıldığı görülür. Gaziantep Sam Mezrası/ Durnalık Köyü ve İbrahimli'de de *demir* süzeğe konan bir parça ekmek ve ekmeğin üzerine tuz, makas ve bıçak konması bize Alkarısı'na karşı alınan tedbirleri hatırlatır. Ayna da bu yörede kötü ruhlara karşı kullanılan malzemeler arasındadır.¹⁷¹⁵

Yeni doğum yapmış ve kırkı çıkmamış iki ayrı kadının birbirini görmemesi gerekir. Bu kadınlar birbirlerini gördükleri zaman kötü ruhlara onları basarlar. Buna "Gelin Basığı" denir. Trabzon Şalpazarı'nda ve Anadolu'nun hemen her yerinde kırklı

¹⁷¹⁰ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 99.

¹⁷¹¹ Fidan Uğur vd., "Kale Davas Yöresinde Ömrün Üç Toyu", *Kaledavas Sempozyumu Bildirileri*, 2013, Denizli, s. 348. ; B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 447.

¹⁷¹² M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁷¹³ B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 448.

¹⁷¹⁴ Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum, 1961, ss. 61-91.

¹⁷¹⁵ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 137.

kadınlara kırk basmaması için kırklı kadınlar, birbirlerinin yakalarına *iğne takar* veya *demir* verir. Rize’de ise; kırklı çocuğun yanına girenler ellerini *demir zincire* sürerler.¹⁷¹⁶ Makedonya’nın Zagor köyünde; kırkı çıkmamış kadını kötü ruhlardan korumak için yanına *demir* konulur.¹⁷¹⁷

Yeni evlenmiş olan gelinler, kırk gün birbirlerini göremezler. Eğer görürlerse birbirlerine basarlar. Bunun neticesinde de halsizleşirler, uykusuz kalırlar ve çocukları olmaz. Ancak farkında olmadan karşılaşmışlarsa birbirlerine *iğne* verirler. Böylece birbirlerini basmaktan kurtulurlar.¹⁷¹⁸

Kırklı lohusa ve çocuklar birbirleriyle karşılaşmak zorunda kaldıkları takdirde ise *iğne değiştirme işlemi* yapılır. Manisa, Mersin, Eskişehir, Alacahöyük, Isparta, Maraş, Antep, Antalya, Pazarören, Kayseri, Balıkesir, Ordu, İstanbul, Elazığ ve Anadolu’nun birçok yerinde bu işlem gerçekleştirilir. Lohusalar, çocuklarının beşiklerine Mersin’de *ayna takarlar*, Adana Yusufiye’de buluştukları yere *bıçak* atar ve birbirlerinden ayrılırlar.¹⁷¹⁹ Samsun’da iki kırklı çocuk karşılaşırsa anneleri birbirlerinin yakalarına *iğne* takar.¹⁷²⁰

Bugün, Anadolu’nun çeşitli yörelerinde de binlerce yıl öncesinde demircinin, yaptığı işten dolayı sihirsel bir gücünün olduğuna inanılır. Ataerkil bir toplum yapısının görülmesinin kalıntıları olarak, lohusanın yanında demirden bir nesne veya erkek kokusu olan bir giysi bulundurulur.¹⁷²¹

Doğum yapan anneyi ve çocuğu “Alkarısı, Albastı, Karabasan” olarak tanımlanan kötü ruhlardan korumaya yönelik bazı uygulamalar, halk arasında bu ruhlarla ilgili değişik anlatılar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bu ruhların ne olduğu üzerinde de durmak gerekmektedir.

Alkarısı, Albastı, Karabasan

İlk Türklerden günümüze kadar Türk dünyasında “Alkarısı, Albastı, Albis, Almis” adlarıyla bilinen bu ruh, Anadolu’da yörelere göre farklı adlarla bilinir. Erzurum’da “Alkarısı/ Kabos”, Malatya’da “Hıbilik”, Bingöl’de “Kapoç”, Elazığ’da “Hafdar”, Gaziantep’te “Tepegöz”, Siirt-Batman ve Diyarbakır’da “Pirevok/ Pirabok,

¹⁷¹⁶ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 315.

¹⁷¹⁷ Emine Hilal Ercan, “Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi”, *Millî Folklor*, 2006, S. 69, s. 75.

¹⁷¹⁸ B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 460.

¹⁷¹⁹ Ayşe Başçetinçelik, “Adana Halk Kültüründe Albasması- Alkarısı”, *Türkoloji*, ss. 1-7.

¹⁷²⁰ B. Şişman, *a.g.e.*, 2001, s. 447.

¹⁷²¹ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 123.

Piraboçık/ Pirhevok”¹⁷²² adıyla da bilinen lohusaya musallat olduğuna inanılan bu kötü ruh hakkında yapılan araştırmalar ve toplanan veriler, bu ruhla ilgili bütün Türk topluluklarında aynı inanmaların olduğunu gösterir.

Doğan Kaya “Alkarısı”nın bir hayali kadın olduğunu söyler ve onunla ilgili şu bilgileri verir:

“Alkarısı, daha çok lohusa kadınlara musallat olan hayali bir kadındır. ‘Al, Alanası’ gibi adlarla da bilinir. İnanca göre daha çok nehir, dere yataklarını, gölleri ve harabeleri mekân tutar. Oldukça esmer, zayıf, uzun saçlı, uzun boylu, yağlı vücutlu, uzun dişli, ayak parmağı arkada tabanı önde, iri dudaklıdır. Bunun yanında oldukça güzel olanları da vardır. İnsan ciğerini, yüreğini ve böbreğini çok severler. Bu bakımdan lohusa kadınlara düşkündürler.”¹⁷²³

Ahmet Doğan “Alkarısı” için “Hal” demiş ve onu şöyle tasvir etmiştir:

“Hal, umumi tasavvura göre, uzun boylu, kara ya da sarı örgülü saçlı, büyük dişleri olan, iri göğüslü bir kadındır.”

Doğan başka bir anlatıya göre de “Hal”den şöyle bahseder:

“İri dişlerini çocuğun ağızına geçirip onu boğarak öldürür. ‘Hal, çelikten korkar, evin damında tüfek atın, kaçıp suyu doğrayın; goy, hal annenin ciğerini alamasın.’ der. Çayın başına gelen kimse hançeri suya vurarak, ‘At govur, aparma, gaytar, gaytar ciyeri.’ der ve tekrar ‘Kestim, kestim.’ der.”

O’nun tespitlerine göre bu anlatının benzerine Dağıstan Terekemelerinde de rastlanmıştır. Yörede halden korunmak için bazı önlemler alınır. Hal, üç gün zarfında korkulu olduğundan anne ve çocuk bu müddet içinde yalnız bırakılmaz. “*Hal’in elbisesine iğne takarsan, bayağı hizmetçi kadına döner; iğneden korktuğu için ona elini vurmaz.*” denilir. Hal, çocuklardan veya onu tanıyan kimselerden, iğneyi üzerinden çıkarmalarını ister; *iğne çıkarılır çıkarılmaz hal kaybolur.*¹⁷²⁴

Özkul Çobanoğlu, kötü bir ruh olan Alkarısı’nın erkeğin bulunduğu yere giremediğini, silah sesinden korktuğunu söyler. Atlara musallat olan Alkarısı’ndan kurtulma yollarını şöyle anlatır:

“Alkarısı veya Alkızı lohusa kadınların yanı sıra atlara da musallat olur. Atlara musallat olduğunda, alkızına iğne ya da çengelli iğne batırmak suretiyle yakalandığı ve yıllarca kendisini yakalayanın evinde hizmetçilik yaptıktan sonra serbest bırakıldığına yahut çeşmeye su almaya gittiğinde durumu bilmeyen bir çocuk veya bir kadından

¹⁷²² Hülya Çevirme, Ayşe Sayan, “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, *Millî Folklor*, 2005, S. 65, s. 68.

¹⁷²³ Doğan Kaya, “Alkarısı”, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2007, s. 52.

¹⁷²⁴ Ahmet Doğan, *Adetler, İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, Ankara, 2005, s. 33.

iğneyi çıkartarak kurtulup kaçtığına dair memoratlar ve efsaneler son derece yaygındır.¹⁷²⁵

Abdülkadir İnan da Türklerin eski dönemlerindeki Alkarısı inançlarında, Alkarısı'nın demircilerden korktuğunu söyler.¹⁷²⁶ Şükrü Elçin de “Al”ın kadın ve çocuklar üzerinde ilk tesiri görülünce üstüne *çelik eşya*, etkisi azalmazsa sıra ile at getirildiğini, sonra ata arpa verildiğini ve atın hırıltısı ile alın korkutabileceğinden bahseder.¹⁷²⁷ Burada atın takım eşyalarının demir olması da önemli bir faktördür. Mürsal Köse de Alkarısı'nın lohusalara musallat oluşunu engellemek için hastanın başucuna *tüfenk, kılınç, bıçak, çakı, makas, kazma-kürek, çapa, süpürge, eğiş, çuvaldız* vb. gibi demir şeyler; yastığın altınada *bıçakya* da *iğne* koyulduğundan söz eder. Ayrıca bu kötü ruhu kovmak için de *silah atma* işlemi de gerçekleştirilir.¹⁷²⁸

Lohusa kadınlara, çocuklara ve atlara musallat olan Alkarısı vb. kötü ruhlardan demirin ve demircinin uzaklaştırıcı etkisi, Fuzuli Bayat'ın da ifade ettiği gibi şamanların kötü ruhları uzaklaştırmasıyla da benzer niteliktedir.¹⁷²⁹ Şamanların elbiselerinde kullanılan demir nesnelere, hem demirden olmaları hem de ses çıkarmalarından dolayı kötü ruhları uzaklaştırır. Alkarısı'na karşı atılan silahın sesi de kötü ruhları uzaklaştırmaya yöneliktir.

Türklerde “Alkarısı” ile ilgili anlatılan efsane ve memoratlar vardır. Bu anlatılardan bazılarında demirle ilgili öğelere rastlanır.

Doğu Anadolu'da özellikle Siirt, Batman, Bingöl, Diyarbakır gibi yerlerde “Pirevok, pirabok, piraboçuk, pirhevok” adıyla bilinen dişi bir cadı, cin etrafında toplanan “Alkarısı”yla ilgili bir anlatı şöyledir:

“Pirevok'un zarar vermek istediği kişi tarafından, Pirevok'un göğsüne veya ensesine iğne gibi sivri bir cisim batırılırsa ruh esir edilebilir. Zararlı gücünü yitiren bu yaratık, eli bereketli, hamarat bir hizmetçi olur. Eski haline dönebilmesi için evin küçük çocuğunu veya yeni gelinini kandırır ve vücudundaki *iğneyi, çuvaldızı* çıkarttırır, eski gücüne kavuşur. Öcünü almak için evin yeni doğmuş çocuğunu öldürür, bazen de beddua eder, evin bereketi kaçar.”

Erzurum'un Tekman ilçesi köylerinde de benzer inanmalar görülmektedir. Kabos denilen saçları uzun ve karmakarışık, tırnakları uzun, şişman, çirkin bir kadın; yeni doğum yapmış kadınlara musallat olur, ciğerlerini söküp alarak kadının ölümüne

¹⁷²⁵ Ö. Çobanoğlu, *a.g.e.* d, ss. 79-124.

¹⁷²⁶ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, 1998, C., s. 259.

¹⁷²⁷ Şükrü Elçin, “Al Karı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ağustos, C. 9, 1965, ss. 3813-3814.

¹⁷²⁸ Mürsel Köse “Al-Alkarısı Hakkında”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1964, C. 9, ss. 3606-3607; B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 447.

¹⁷²⁹ F. Bayat, *a.g.e.* b, ss. 65-66.

neden olur. Kadınlar bu yaratıktan korunmak için başörtülerinin, kıyafetlerinin bir yerine *iğne* veya *çengelli iğne* tuttururlar. Yeni doğum yapmış kadının yatağının etrafına yünden örülen iplikler gerilir. Eğer kabos kimseye zarar vermeden yakalanırsa kıyafetine iğne batırılmalıdır. Yakalanan kabos evin hizmetçisi yapılır; ancak üzerindeki iğneden kurtulursa kaçıp gider, yeniden doğum yapmış kadınlara zarar vermeye devam eder.”¹⁷³⁰

Şamirza Turdimov; “Karabastı” ile ilgili yaptığı araştırmalarda, Türklerde herhangi bir kadın çocuk doğurup öldüğü zaman ona “Karabastı” adının verildiğini tespit etmiştir. Kadının doğumu ağır olur da kadın kendinden geçerse, Karabastı’yı kovmak ve doğumu kolaylaştırmak için *tüfek* atılır. Turdinov’a göre; Albastı için yapılan “Dişi ağızından dışarı çıkmış, uzun dağınık saçlı, iki göğsünü omzundan arkaya sarkıtmış kadın” tasviri, aslında Karabastı’nın tasviridir. Yani, yeni evli çiftlere ve yeni doğmuş bebeklere aslında Albastı değil, Karabastı musallat olmuştur.¹⁷³¹

Bazen su olarak bazen de yemeğin içine düşmüş bir kıl olarak lohusanın içine giren ve ciğerlerini söken alkarısı; genel olarak oldukça esmer ve iri yarı bir varlıktır. Onun gür ve dağınık kızıl saçları, ince uzun *demirden* teşekkül etmiş elleri, lohusanın ciğerlerini sökmeye yarayan ince uzun ve çengelli *demir parmakları* vardır ve iri, dolgun, omuzlarından arkaya atılmış göğüsleriyle korkunç bir görünüm sergilemektedir.¹⁷³²

Türk dünyasındaki “Alkarısı” inancı ve ondan korunmak için başvuru çareleri, hemen bütün Türk dünyasında yaygındır. Bugün şamanlığı yaşatmaya çalışan Kazaklarda, demircilik ve demirci kültürüyle ilgili bazı inanışları görmek mümkündür. İnan, Kazakların lohusayı Albastı’dan korumak için çekiç ve bir demir parçası alıp “*Demirci geldi, demirci geldi!*” diye bağırduklarından bahseder. Aynı uygulamayı Kıpçaklar, Argınlar ve Kereylerde de tespit etmiştir.¹⁷³³ Hatta Kazakların Argın ve Turgay-Kıpçak boylarındaki uygulaması şöyledir: “Lohusa kadının yanında demirci gibi davranan bir erkek, bir çekiçle örs üstündeki demire vurur. Bu işlem temsilen yapılır.”¹⁷³⁴ İnan, benzeri şekilde Kırgızların da doğum zamanı evlerine demirciyi davet ettiklerini, doğumun kolay geçmesi için demircinin de demir dövmeye başladığını

¹⁷³⁰ H. Çevirme, A. Sayan; a.g.m., ss. 67-72.

¹⁷³¹ Şamirza Turdimov (çev. Selami Fedakâr), “Türk Dünyası’nda Albastı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Bornova/ İzmir, 1999, ss. 263-264.

¹⁷³² Züleyha Ülger, *Aydın (Merkez)ve Çevresinde Halk Hekimliği*, Aydın, 2012, s. 128.

¹⁷³³ A. İnan, a.g.e., 1995, s. 84.

¹⁷³⁴ Abdülkadir İnan, “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, 1966, S. 39, ss. 542-545.

anlatır.¹⁷³⁵ Bu temsilî uygulamalar, aslında demirciyi doğumu gerçekleştirenle aynı seviyeye çıkarmaktadır. Başka bir söylemle demire “ana”nın rolü yüklenmektedir. En önemlisi demircinin de şaman gibi kötü ruhları kontrolde tutabilmesi onun gücünü, sihrini ve koruyuculuğunu ifade etmektedir.

A. İnan’a göre “Al ruhu, bugünkü Türk inanmalarında kötü bir ruhtur; ancak bir zamanlar iyi bir ruhtur. ‘Al’ kelimesinin ateş kültüyle bağlı bulunduğunu gösteren bir emare bugün Türk kavimlerinde yaygın olan ‘Alaslama’ merasimidir. ‘Alaslama’, Orta ve doğu Türklerde ateşle temizleme taktis merasimidir.”¹⁷³⁶ Ayrıca Albasması’na karşı ocaklı bir kişinin kılıcının kullanılması, kimi şişleri dağlayarak ya da lohusanın memesinin üstüne ıslak bir keçe konarak kızgın bir çubuk bastırılması kötü ruhu uzaklaştırma çabasından kaynaklanan uygulamalardır.¹⁷³⁷

İnan’ın bu görüşünü destekleyen Anadolu’da, Bitlis’te tespit edilmiş bir uygulama şöyledir: “Alkarısı’nın eli bereketli kabul edilir. Bitlis’teki Alkarısı su perisi şeklinde tasavvur edilir. Alkarısı’nı yanında tutmak isteyen onun yakasına *iğne* takar. Eğer iğne çıkarılırsa Alkarısı’nın kaçıp kurtulduğuna inanılır.”¹⁷³⁸

Altaylı boylarda ve Kırgızlarda doğumun gecikmesi ve güç olması “Albastı” veya “Alkarısı” denilen kötü ruhun lohusaya musallat olmasına bağlanmıştır.¹⁷³⁹

Görülen o ki Asya’daki Türk boylarında ve Anadolu’da, adı genel olarak “Albastı” olan kötü ruhtan korunmak için değişik yollara başvurulmuştur. Demirin kullanımı şekli, ocaklı olarak bilinen kişilerce ve temsil yönüyle yörelere göre farklılık göstermektedir. Yukarıda bahsettiklerimiz dışında Türk dünyasında Albastı ile ilgili benzer uygulamalar şöyledir:

Türk boylarında Albastı’yı görüp bayılan kişiyi tekrar kendine getirmek için *tüfek atılır* ve is çıkartılır. Bu kişi yine kendine gelmezse şamana tedavi ettirilir.¹⁷⁴⁰

Kırgızlarda kadın, doğum yapmak üzereyken dışarıda erkekler bağırır ve silah atarlar ve demir kapları birbirine vurarak ses çıkarırlar. Kırgızlarda, bazen demircinin bir mendili veya külahı bile Albastı’yı korkutmaya yeter.¹⁷⁴¹ Kırgızlar ve Kazaklarda

¹⁷³⁵ A. İnan, “Al Ruhı Hakkında”, *a.g.e.*, 1998, C.II , s. 259-267.

¹⁷³⁶ Abdülkadir İnan, “Al Ruhı Hakkında, Türk Mitolojisinde Köklü Bir Ruh”, *Türk Tarihi Arkeolojisi ve Emografya Dergisi*, 1933, S. 1, ss. 160-167.

¹⁷³⁷ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 140.

¹⁷³⁸ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 25.

¹⁷³⁹ K. Polat, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁷⁴⁰ Ş. Turdimov, *a.g.m.*, ss. 263-264.

¹⁷⁴¹ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 91-94.

ocaklı olarak bilinen kişiler ve *demirciler* aracılığıyla da bu ruhların kovulduğu bilinmektedir.¹⁷⁴²

Gagavuzlar kadın doğum yaptığı zaman, onu kötü ruhların etkisinden korumak amacıyla kohusanın yastığının altına *makas* koyarlar.¹⁷⁴³ Kayseri’de yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinde Albastı’dan korunmak için hastanın yastığı altına Kur’ân ve silah konulur.¹⁷⁴⁴

Azerbaycan ve Doğu Anadolu’nun bazı kesimlerinde doğum yapmak üzere iken eşini Alkarısı’ndan korumak için hastanın eşi, eşikte ateş yakar, *silah* atar, erkek at kişnetir ve bu arada akarsuyu hançerler. Akarsuyun hançerlenmesi “Alkarısı”na karşı yine sembolik bir korunma çeşididir.¹⁷⁴⁵

Denizli Kale’de al basmasını önlemek için lohusa kadının yanına ve bebeğin yatağına *orak* ya da *bıçak* konulur.¹⁷⁴⁶ Samsun’da çocukları “cadı karı” olarak da bilinen alkarısından korumak için çocukların yattıkları *yere çakı, bıçak, makas* ve *silah* gibi nesnelere koyarlar.¹⁷⁴⁷

Trabzon merkezde çocukların yatağının altına *demir parçası* veya *bıçak* konulur. Trabzon Şalpazarı’nda al basmasına karşı anne ve bebeği korumak için yatağın altına *çift demiri*, erkek çocukların yatağının altına *tabanca, bıçak* koyma adettir.¹⁷⁴⁸ Trabzon Şalpazarı Elbeyli Aşireti’nde nefselere al basmaması için, Şahveli obasında Muharrem Efendi’nin oğlu Ali Ağa’nın ocaklı olması dolayısıyla başına giydiği terliğini lohusanın yastığı altına koymak veya lohusanın başına giydirmek adettir. Ali Ağa’nın terliği bulunmazsa, nefsenin evinin kapısına bir *orak* geçirmek veya yastığının altına bir “*çift demiri*” koymak gerekir.¹⁷⁴⁹

Kastamonu Safranbolu’da yeni doğan bebeği albasmasına karşı korumak için anne, bebeğin yanından ayrılmadan önce beşiğin altına *bıçak* koyar. Yine al basmasına karşı cami yakınlarından toplanan kırk adet küçük taş, *çorap şişi* ve sarımsak kökü

¹⁷⁴² Ali Selçuk, “Tahtacıların Doğum ile İlgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım”, *Tübar*, S. XVI, 2004, ss. 164-177.

¹⁷⁴³ Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri, 1998, s. 183.

¹⁷⁴⁴ H. Güngör, *a.g.e.*, s. 357.

¹⁷⁴⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara, 2012, s. 197

¹⁷⁴⁶ *Muhammad Taşağ*, Denizli/ Kale, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

¹⁷⁴⁷ B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 451.

¹⁷⁴⁸ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, ss. 208-211.

¹⁷⁴⁹ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 308.

metal bir kevgir içine ya da *çilingire* konularak üzerinden su dökülür.¹⁷⁵⁰ Nevşehir’de evde *silah* bulunursa yeni doğum yapmış kadını albasmayacağına inanılır.¹⁷⁵¹

Malatya Darende’de de al basmasını önlemek için çocuğun kundağının içine *çatal iğne* konur.¹⁷⁵²

Afyon’da, Çorum’da, Konya’da ve Anadolu’nun birçok yerinde lohusa kadının yastığının altına *silah ve bıçak* konur.¹⁷⁵³ Konya bölgesinde yeni doğan bebek yalnız uyuyacağı zaman yanına *demir makas* konulur.¹⁷⁵⁴

Elazığ ve Ağrı’da lohusa kadını alkarısından korumak için *çelik*, Diyarbakır, Muş, Ağrı, Bingöl, Bitlis ve çevrelerinde alkarısından korunmak için *çivi* veya benzeri *demir bir nesne*, hem evde hem de kişilerin üstünde ya da yastıklarının altında taşınır.¹⁷⁵⁵

Tokat Zile’de lohusanın yatağı veya yastığı altına bir *iğne* sokulur. Çocuğun göbeğinin kesildiği *bıçak* veya *makas* çocuğun yastığının altına konulur. Murgul’da yalnız yatmak zorunda kalan lohusanın yastığı altına *tabanca* konur. Köz bir *maşa* ile lohusa yatağı etrafında üç kez dolaştırılır. Elbistan’da albasmasına uğrayan kadınlar Aloğlu soyadından birilerine giderek, bir *iğne* karşılığında; biraz tuz, ekmek ve kül alırlar. Türkmenlerde lohusaları al basmasın diye Ocaklı Ali Ağa’nın başına giydiği terlik lohusanın yastığı altına konur. Evin kapısına *bir orak* veya yastığın altına *bir çift demiri* bulundurmamak gerekir. Lohusa kadının evinin önünden, yakınından düğün alayı geçecekse yolun kenarındaki bir ağaca veya direğe kırmızı bir bez parçası, çocuğun ve lohusa kadının koluna da arılık denilen *madeni para* bağlanır. Tekirdağ’da lohusa kadının odasının kapısına şeytan girmesin diye *nal* konulur.¹⁷⁵⁶

Adana ve çevresinde lohusayı al basmasın diye lohusanın başucuna *ayna* ve *iğne* batırılmış soğan, *makas*, *iğne* ve Kur’ân konur. Lohusanın odasında da makas, *ayna*, *demir şeyler* bulundurulur. Lohusanın yanında kocası yatmalı ve yastık altına da *makas* veya *satır*, *bıçak* veya *demir bir şey* konmalıdır. Kadın dışarı çıkarken çocuğun yüzüne

¹⁷⁵⁰ T. Kara, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁷⁵¹ Turgay Kabak, “Nevşehir Yöresi Halk İnanışları”, *Elik Yayınları-Nevşehir Üniversitesi Yay.*, 2011.

¹⁷⁵² Şükrü Uslu, “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, *Millî Folklor*, Ankara, 2004, S. 61, s. 93.

¹⁷⁵³ Filiz Demirtaş Aykan, Afyon-Keklice Köyü, (Mülâkatla yoluyla yapılan görüşme), 2014.; M. Ö.

Oğuz, *2004 Yılında Çorum’da Halk İnançları ve Türbeleri*, Ankara, 2006, s. 19.

¹⁷⁵⁴ Mevlüt Gülmez, Konya, (Mülâkatla yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁷⁵⁵ Y. Kalafat, *a.g.e.*, 1999, s. 27.

¹⁷⁵⁶ E. Artun, *a.g.e.*, 2008, s. 254.

kırmızı örter, yanına aldığı bir *çivi*, tuz ve ekmeği torbaya koyar da çıkarsa kadını ve çocuğu al basmazmış.¹⁷⁵⁷

Gaziantep'te ve Anadolu'nun birçok yerinde demircinin yaptığı işten dolayı sihirsel bir gücünün olduğu inanişinin ve ataerkil bir toplum yapısının görülmesinin kalıntıları olarak, lohusanın yanında demirden bir nesne bulunur veya erkeğin kendisi ya da erkek kokusu olan bir giysi bulundurulur.¹⁷⁵⁸

Yukarıda verdiğimiz Alkarısı inanişına karşı alınan tedbirlerden ve sembolik uygulamalardan hareketle diyebiliriz ki; Alkarısı, erkeklerle uyum içine giren, kadınlara ve çocuklara düşman olan bir ruhtur. Bazı bilim adamlarına göre de erkeklere dokunmayan bu ruh, baba erkil bir düzende erkeklere karşı olumlu tutum sergilemektedir. Düzenin sürmesini sağlayacak çocuklara karşı sanki “yeraltı” savaşını başlatmıştır. Türk mitik algısında büyük Tanrı Ülgen'dir ve karanlık âleminin tanrısı da Erlik Han'dır. Erlik ve Albastı, kötü ruhlardır. Alkarısı, Albastı; yani Erlik Han, *demirden* korkarlar; çünkü demir, erkek gibi “güc”ü temsil eder. Yeraltı dünyasındaki kötü ruhları ise *demirci* kontrol eder. Bu nedenle de demir ve demirci Erlik'ten dolayısıyla Alkarısı'ndan korkar. Demirci de çekici ile demire ya da örse sürekli vurarak ses çıkarır ve böylece kötü ruhları korkutur ya da demircinin ürettiği alet edavatların varlığı da kötü ruhları kaçırmaya yeten araçlar olarak ortaya çıkar. Böylece erkeğe zarar vermeyen, doğum ve sonrasında kadının da bebeğin de hem fiziksel hem de ruhsal olarak çok zayıf olduğu dönemde bu iki varlığa zarar veren bu ruh, muhtemelen erkeksi bir ruh olarak düşünülür. Nitekim koruyucu unsur demir ve demirden yapılmış bıçak, kılıç, silah, makas vb. nesnelere de erkeğin çok kullandığı nesnelere. Bu nedenle de erkek egemenliğinin olduğu kültürlerde albastı, alkarısı vb. adlandırmalarla karşımıza çıkan kötü ruhlar, ancak erkeğin silahıyla geri çekilirler.

Türklerin sosyal yapısının değişmesi, ana erkil dönemden erkeğin egemen olduğu ataerkil döneme geçişlerinde alkarısı inanişi da bir dönüşüme uğramıştır. Öyle ki Umay-ene inaniş ve kültüne karşı verilen mücadelenin en büyük sembollerinden birisi de Alkarısı veya Albastı'dır. Dolayısıyla da demirin kimlik değişimi de bu değişimle birliktedir.

Türk dünyasında Alkarısı inanişi, alın güneş ve su ile ilişkilendirilmesi, hayvan şeklinde veya insan şeklinde tasavvur edilmesi bugün de hala canlı bir geleneğin mitolojik kökenli kalıntısını oluşturur. Muhtemelen bu ruh, önceleri hami bir ruh olarak

¹⁷⁵⁷ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 149; A. Başçetinçelik, *a.g.m.*, ss. 1-7.

¹⁷⁵⁸ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 26.

algılanırken, bir süre sonra erkek egemen toplum yapısının yavaş yavaş benimsenmesiyle birlikte, ataerkil bir yapının hâkim olmaya başlamasıyla değişime uğramıştır. Bu değişimin ve değişim sürecinin en büyük simgesi olarak kadın cinsini temsil eden al, ateş ve ocak ilahesi iken, erkek gücünü ve hâkimiyetini temsil eden demirciden korkmaya başlamıştır.

3.3.1.1.5. Çocukların Ölmemesi ve Sağlıklı Yaşamalarını Sağlamak İçin Yapılan Uygulamalarda Demir

Doğan çocuklar için Türklerde Tanrı'ya kurban sunma vardır. Hatta bu uygulama, İslamiyet'te akik kurbanı olarak adlandırılır. Bu kurban sunma ritüeli bazı uygulamalarda, “Çocuk için demir alıp verme” şeklinde gerçekleşir. Bu işlemdeki demir, Tanrı'nın armağanı olan çocuğun yaşamda kalması için sunulan bir araçtır. Aslında Türklerin mitik algısında tanrısal olan demir, bu uygulamayla bir dönüşümü sembolize etmektedir.

Başkurtlarda, daha önce çocuğu yaşamamış olanlar, yeni doğacak çocuklarının yaşamasını sağlamak için ölüm meleğini aldatmaya çalışırlar. Yapılan bir uygulamada, çocuk doğar doğmaz ebe, elinde çocuğu dışarı çıkarır. Çocuk, birkaç ev dolaştırıldıktan sonra babasının evinin penceresinden ebe seslenir: “Yabancı ülkeden bir çocuk getirdim. Satın alan var mı?” der. Pazarlık başlar. Ailesi, çocuk için kendi ağırlığında demir verip satın alır. Çocuğa “Demir, Çelik” yahut Satıpdı, Satılmış gibi adlar verirler.¹⁷⁵⁹

Sivas ve Sivas Şarkışla, Nasır, Menşurlu ve Küllük'te doğumdan sonra hastalıklı olan ve öleceği tahmin edilen çocukları hayatta tutabilmek için yedi demirciden alınan körük suyu ile yıkarlar.¹⁷⁶⁰ Bu uygulamadaki “demirciden alınan körük suyu”, demirin sağlamlığı ve sağaltıcılığına yönelik bir uygulamadır. Burada hasta olan çocuk, körük suyu ile iyileştirilmeye ve bedeni güçlendirilmeye çalışılmaktadır.

Mardin'de, yeni doğan çocukları hastalıklı olan aileler, çocukları yaşasın diye bazı uygulamalar yaparlar. Bu uygulamalarda, kötü ruhların, savunmasız ve zayıf olan çocuğu hemen hasta edebileceğine ya da ölümüne sebep olabileceğine inandıkları için demirden nesnelere çevrelerler. Demir burada koruyucu unsurdur. Bu uygulamalardan biri şöyledir:

“Doğumdan sonra büyükçe bir kalbur almır. Kalbur çevresine siyah kıldan yapılmış bir ip, çocuğun kundağına da bir yemek bıçağı konulur. Çocuk burada yedi

¹⁷⁵⁹ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, s. 175.

¹⁷⁶⁰ B. Oğuz, *a.g.e.*, s. 420.; S. V. Örnek, *a.g.e.*, Ankara, 1981.

gün kalır ve bir süre geceli gündüzlü çocuğun başında nöbet tutulur. Yedinci geceye haftık denir ve bu gece Mevlid okunur ve bir şölen tertiplenir. Daha sonra beşiğe alınan çocuğun yastığına bir *dikiş iğnesi* geçirilir. Böylece her taraf “*demir çemberi*” ile koruma altına alınmış olur.¹⁷⁶¹

Bursa’da da çocuğu yaşamayan aileler, yedi tane Mehmet’ten birer parça *demir* alırlar. Bu demirler, demircide bir bilezik haline getirilir ve yaşaması istenen çocuğun koluna takılır.¹⁷⁶²

Ailede çocuklar sık sık ölürse, yeni doğan çocuğa adını ya Kur’ân’dan seçerler ya da çocuğa kötü ruhlar zarar vermesin, çocuk hayatında sağlam olsun diye “*Demir*” ismini verirler.¹⁷⁶³

Kuzey Moğolistan’daki Moğol ve Kazaklarda küçük çocukları şeytandan korumak için yapılan uygulamalar arasında çocuğun ayakkabısının üzerine *demir* konulur.¹⁷⁶⁴

3.3.1.1.6. Dişi Çıkan Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir

Kars ve Erzurum çevresinde ilk dişi çıkan çocuğu kim görürse; o kişi aileye *demir* veya madenî nesne hediye eder. Bunun nedeni, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olcağına inanılmasıdır.¹⁷⁶⁵

Ankara’da çocuğun ilk diş çıkarmasını kutlamak için “Diş buğdayı” ya da “Diş hediği” uygulaması yapılır. Daha önce hazırlanmış olan ve toz şekerle karıştırılan pişmiş buğdaydan bir avuç çocuğun başından serpilir. Önünde de makas, Kur’ân ve altın konur. Çocuk üç nesneden hangisini seçerse geleceği üzerine, ona göre yorum yapılır. Kur’ân’ı alan okumuş olacak, *makası* alan ev hanımı işinde hünerli olacak, parayı seçen zengin bir koca bulacaktır.¹⁷⁶⁶

Elazığ, Bakır Maden ilçesinde çocukların “Hedik dökme” diye tanımlanan çocuğun ilk diş çıkarmasında yakın akrabalar ve komşular bir araya gelir. Yıkılan çocuk, genişçe bir tepsiye konarak başından aşağı hedik (buğdayla nohut haşlaması) dökülür. Tepsi içerisine *makas*, tarak, kalem ve kitap gibi eşyalar bırakılır. Çocuk hangisini eline alırsa o mesleği seçeceğine inanılır.¹⁷⁶⁷

¹⁷⁶¹ B. Oğuz, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁷⁶² M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁷⁶³ A. Doğan, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁷⁶⁴ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 271.

¹⁷⁶⁵ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 93.

¹⁷⁶⁶ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, ss. 189-190.

¹⁷⁶⁷ Lütfi Ergene, *Geçmişten Günümüz Bakır Maden, Elazığ/ Maden*, 1995, s. 173.

3.3.1.1.7. Yürümeyen, Geç Yürüyen Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir

Çocuğun yürümesini sağlamak için yapılan uygulamalarda makas vb. araçlar kesme işlevi dışında demirden güç almaya yönelik uygulamalardır. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

Sivas Zara’da geç yürüyen çocuğun iki ayağı bağlanıp birinin eline *makas* verilir. Çocuk bir cuma günü camiye götürülür ve çocuğun ayağındaki ip, camiden ilk çıkan kimseye makasla kestirilir. Böylece çocuk yürümeye başlar.¹⁷⁶⁸ Bu uygulama Sivas merkezde de yapılmaktadır. S. V. Örnek’e göre ip, ayakları; camiden çıkan kişi dini sembolize etmektedir.¹⁷⁶⁹ Makasın bu uygulamadaki işlevi de ipi kesmek ve demirin gücünden de faydalanılarak çocuğun yürümesini sağlamaktır.

Saranbolu’da yürüme zamanı gelip de yürüyemeyen çocuklar için, önce çocuğun önüne bir daire çizilir. Sonra, birkaç metre mesafede bir yere *bıçak* saplanır, bu bıçak çocuğa gösterilir. Dikkatini bıçak üzerinde toplayan çocuğa, bıçağı alması söylenir. Bir taraftan da düşmemesi için çocuğun elinden tutulur ve yürütülerek götürülür.¹⁷⁷⁰

Adana’da yürüyemeyen çocuklara “Köstek Kırma” ya da “Köstek Kesme” adı verilen bir uygulama vardır. Bu uygulamada, çocuk yürürken köstekleniyorsa kösteği, üç salı *makasla* boş bir şekilde kesilir. Adana Feke’de de çocuğun ayaklarına ip bağlanır ve ip, makasla kesilerek ayaklarının açılması ve yürümesi sağlanmaya çalışılır.¹⁷⁷¹

3.3.1.1.8. Konuşmayan, Geç Konuşan Çocukla İlgili Uygulamalarda Demir

Sivas merkez ve Çallı, Damılı, Emirhan, Gümüşdere, Üngör, Zara’da dillenmeyen çocuk ziyarete götürülür; ağzında *anahtar* bükülür. Sivas İmranlı, Şarkışla, Zara, Yeni Apardı’da dili dönmeyen çocuğun ağzına Cuma günü *kapı anahtarı* konulur. Sivas merkez, Akçahan, Eski Kızılcakışla, Karalar, Nasır, Sivas ve Zara’da çocuğun başörtüsüne anahtar dikilir.¹⁷⁷² Gaziantep’te konuşmayan çocukların Şeyh Camisi’ne götürülerek bu caminin minaresinin anahtarı çocuğuna ağzına sokulup döndürülür.¹⁷⁷³ Bu uygulamalarda anahtarın kapalı olan bir şeyi açma işlevi dışında demirden yapılmış olması, yine demirin gücünden faydalanmaya yönelik bir uygulamadır.

¹⁷⁶⁸ Muhammet Özel, Sivas/ Zara, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁷⁶⁹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 69.

¹⁷⁷⁰ T. Kara, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷⁷¹ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 156.

¹⁷⁷² S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 70; B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, ss. 456-458.

¹⁷⁷³ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 70

3.3.1.1.9. Çocuk Saçının Kesimiyle İlgili Uygulamada Demir

Kırgız Türklerinde erkek çocuğun saçını, usturayla beş ile yedi yaşları arasında tıraş edilir. Bazı çocukların saçları arkadan öne doğru dökülmeye başlar, inanişâ göre bu dökülme alına kadar gelirse çocuk şaşkı olur. Böyle olmaması için bu durumdaki çocuğun saçları, ağzı dualı, toplumda saygın bir ak sakalamak asla kestirilir.¹⁷⁷⁴

Bu uygulamada makas, hem işlevsel olarak kullanılan, hem de demirden olması yönüyle ve bir ermiş kişinin kullanmasıyla sembolik özellik kazanmıştır. Burada da demir, çocuğun saçlarının dökülmemesi için bir dilek aracı olmuştur.

3.3.1.1.10. Çocukla İlgili Gelecek Planlarında Demir

Çocukla ilgili gelecek planlarında çocuğun karakterine yönelik ya da çocuğun sahip olması istenilen meslekle ilgili olarak demir, tanrıyla insan arasında bir dilek aracı olur.

Kırgızlar, çocuğun sağlam, çevik, cesur ve yürekli olsun diye beşiğe balta, keser veya taş koyarlar ve bu koyduklarını da üç defa sağa sola düşürürler. “Beşik toyu” adını verdikleri bir başka uygulamada da çocuk büyüdüğünde mesleğini, işini ve çalışmayı sevmesi dileğiyle beşiğe balta, hesap makinesi vb. yedi iş aletini koyarlar.¹⁷⁷⁵

Çocuğun büyüdüğünde çiftçi olmasının istenmesine yönelik bir uygulamada da tarım aletleri kullanılır. Bu uygulamada; Şanlıurfa’da bebek doğduktan yedi gün sonratırnağı *çapa*, *orak* gibi çiftçilik aletleriyle temas ettirilerek kesilir.¹⁷⁷⁶ Özellikle erkek çocuğa yönelik bu uygulamada, demir, erkek egemen bir toplumda erkeği temsilen kullanılmıştır. Bu temsilî demirden araç gereçler de, Türklerin tarımla geçimlerini sağladıkları dönemlere rastlamaktadır.

3.3.1.1.11. Sünnet Töreninde Demir

Kırgızlar, sünnet törenlerinde çocuğun yastığının altına bıçak koyarlar. Bu bıçak, çocuğun sünnetinin kolay olması için, Allah’ın çocuğu koruması ve sünnet yerinin tez iyileşmesi için konan bir alettir.¹⁷⁷⁷

Bu uygulamada demir, yaranın daha çabuk iyileşmesi için, manevî gücünden yararlanmak istenilen bir unsur olarak karşımıza çıkar.

¹⁷⁷⁴ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 113-114.

¹⁷⁷⁵ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 117-123.

¹⁷⁷⁶ *Emin Bağdatlı*, Şanlıurfa, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁷⁷⁷ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 117-123.

3.3.1.2. Evlenmeye Bağlı Tören ve Uygulamalarda Demir

Evlilik, insan yaşamının doğumdan sonraki en önemli safhalarından birisidir. Evlilik, toplumsal açıdan bir kurumdur. “Evlilik”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Evli olma durumu, karı kocadan oluşan topluluk” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁷⁸ Bireysel anlamda bir insana bağlılıktır. Evlilik, insan hayatı için çok önemli değişikliklerin gerçekleştiği yeni bir sürece girmektir. Aslında evrendeki dönüşümü sağlayan canlıların içinde sadece insanın gerçekleştirdiği bir antlaşmadır. Bu yönüyle de evlenme olayı, evrensel bir karakter taşır. Dünyadaki tüm toplumlarda evlenme, hangi toplumda gerçekleşiyorsa o toplumun yasalarına ve kalıplarına göre gerçekleşir. Nitekim toplumların tarihsel süreçleri, ekonomileri, yerleştikleri topraklar, ticaretleri, sosyal normları evlilik biçimlerini oluşturur.

Türk toplumunda ise “evlenme” önemli bir toydur. Bu toyun öncesinde, gerçekleştiği esnada ve sonrasında bireylerin uyması gereken gelenek, görenek ve çeşitli uygulamalar vardır. Evlilik töreninde ve uygulamalarında da yaygın bir kullanım alanı olan demir; sağlamlığı, gücü ve koruyuculuğuyla işlevseldir.

3.3.1.2.1. Evlilik Öncesinde Demir

Evlilik öncesinde genellikle delikanlılar, evlenmek istediklerini ailelerine farklı uygulamalarla anlatmaya çalışırlar. Bu uygulamalarda demir, bir dileğin gerçekleşmesine yönelik olan bir semboldür.

Nevşehir’de evlenme isteğini aileye haber verme yollarından birisi de babanın ayakkabısını yere çivilemektir. Bekâr genç, babasının ayakkabısını topuğundan yere çiviler. Ayakkabısını giymeye çalışan baba, ayakkabının yere çivili olduğunu görünce oğlunun evlenme isteğini anlar.¹⁷⁷⁹ Benzer uygulama Çankırı’da da görülmektedir. Evlenmek isteyen delikanlı, annesinin ayakkabısını nal çivisiyle eşiğe çakar.¹⁷⁸⁰

Sivas merkez, Gürün ve Zara’da kız istenmeye gitmeden önce evde bir kaşık kırılır.¹⁷⁸¹

Kırşehir’de kız evine dünür gidildiğinde öteberi almak uğurdur. Eğer kızı vermezlerse kızın evde kalması için, evin bir yerine çivi çakarlar.¹⁷⁸² Bu uygulama bedduanın eyleme dönüşmüş şeklidir.

¹⁷⁷⁸ Ş. H. Akalın vd., “Evlilik”, *a.g.e.* a, 2009, s. 668.

¹⁷⁷⁹ İsmail Mert, “Nevşehir Yöresi Düğün Âdetleri”, 2011.

¹⁷⁸⁰ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 161.

¹⁷⁸¹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁷⁸² E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 163.

Gaziantep Barak Türkmenlerinde evlenmeden önce damat adayı alışveriş çıkarılır. Kafasına göre alışveriş yapması istenir. Bunun nedeni evlilikte üstleneceği “baba” rolüne alışmasını sağlamaktır. Özellikle iplik ve *makas* aldırılır. Makas aldırmasındaki amaç, evinde sözünün makas gibi keskin olmasıdır.¹⁷⁸³ Bitlis Ahlat'ta da oğlan tarafının kadınları düğünden on beş gün önce akrabalarını ve terziyi alarak kız evine esvap biçmeye giderler. Terzi ilk makası vuracağı zaman “*Makas kesmiyor*” der, oğlan evinden gelen tüm kadınlardan bahşiş alır.¹⁷⁸⁴

Denizli'de ve Trabzon'da kısmeti olmayan, yani talibi çıkmayan kızların başında *kilit* açılır.¹⁷⁸⁵ Bu uygulama da evlenmek isteyen kızların isteklerinin gerçekleşmesine yöneliktir. *Bıçak*, *makas*, *kilit* gibi şeylerin uygulamada kullanılması birinci derecede bunların kapanma eylemini yerine getirebilecek mekanizmaya sahip olmaları, ikinci derecede de demirin büyüsel gücünü taşımalarıyla açıklanabilir.

Samsun Gölalan köyünde nikâhı olacak çiftlere nikah kıyılmadan önce, nikâh kıyacak olan kişi, evlenecek olan çiftin mutlu olmalarını diler ve kötü iyelerden korunmaları için duvara bir *bıçak* saplar. Bıçak, nikâh sonuna kadar orada durur.¹⁷⁸⁶

3.3.1.2.2. Evlenme/ Düğünle İlgili Halk İnanışlarında Demir

Nikâh ve evlenme törenlerinde demirle ilgili yapılan uygulamalarda, demir yeni evli çiftleri kötü ruhlardan koruyucudur. Ayrıca demir, evlenen çiftin mutlu olması ve gelecekte çocuk sahibi olması için gerçekleştirilen bazı uygulamalarda da değişik işlevleriyle kullanılır.

Bütün Türk dünyasında düğün âdetleri sırasında koruma sembolü olarak, düğünden sonra gelinin başına, bir hâl gelmesin diye *hançer*, *tahra* veya *balta* konulur. Bazı bölgelerde de gelinin erkek kardeşi tarafından gelinin kapısına bıçak saplanır.¹⁷⁸⁷ Bu gibi uygulamalar şekil olarak değişse de, özde aynı amaca hizmet etmektedir. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

Elazığ Harput'un yetmiş seksen yıl öncesine ait düğünlerindeki bir uygulamada; gelinin çeyiz eşyasının oğlan evine götürülmesi sırasında mavi boncuklarla bezenmiş

¹⁷⁸³ Kürşat Korkmaz, “Elli Yıl Önceki Gaziantep'te Gelin ve Damat”, *Millî Folklor*, S. 42, Ankara, 1999, s. 77- 93.

¹⁷⁸⁴ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 50.

¹⁷⁸⁵ *Mehmet Tekin*, Denizli/ Acipayam, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 269.

¹⁷⁸⁶ B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 456.

¹⁷⁸⁷ F. Türkmen, F. Türker; *a.g.m.*, ss. 175-181.

katırların boyunlarına ve yan taraflarına demirden yapılmış ve *çingirak-çingirdah-çıkırdak* adı verilen aletler takıldığını bilinmektedir.¹⁷⁸⁸ Katırlara takılan bu çingirakların çıkardıkları sesler, gelinin eşyasını korur ve geline gelebilecek kötü ruhlara karşıdır. Aslında bu uygulama, şamanların davullarına asılan “konura” adı verilen demir çingirakları hatırlatmaktadır ve şamanların bu çingirakları kötü ruhlara karşı kullanmalarıyla aynı işlevdedir.

Denizli'nin Kale, Tavas, Acıpayam/ Yatağan ve Çivril ilçelerinde; Samsun ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde düğün günü gelin almada, ev halkıyla vedalaşıp evden çıkmak üzere olan gelinin üstüne buğday, şeker ve *bozuk demir paralar* saçılır. Bu saçtaki para ve buğday bereketi, şeker ise mutluluğu simgeler.¹⁷⁸⁹ Saçının değişik şekilleri vardır. Örneğin Sivas'ın diğer yörelerinde gelin, oğlan evine girerken dış kapının eşiğine keskin tarafı dışarıya bakan, künt tarafı ise eve bakan *balta* konulur. Gelin, eşiği atlamadan o baltayı görür, sağ eline alırsa gelinin uğurlu olduğuna, ayağının bereketli olduğuna inanılır.¹⁷⁹⁰

Kastamonu'da gelin evden çıkarken maya, kül, kaşık ve *mıh* alır.¹⁷⁹¹

Kırgızistan'da, gelinin eteğine *demir* ve *demir araçlar* konulmaktadır.¹⁷⁹² Bu uygulamada gelinin demir gibi doğurgan olması ve demir gibi sağlam olması istenmektedir. Manisa Kula'da eskiden gelinleri, *Demirci Arastası*'ndan geçirirlermiş. Bu uygulamadaki amaç, gelinin oğlan çocuğu doğurması ve onun da demirci olmasının istenmesidir.¹⁷⁹³

Köylerde ilk defa suya giden genç gelin su anasına adak için suyun haftına *demir para* atar. Aslında kutsal kabul edilen bazı sulara para atma geleneği de yeni gelinin yeni hayatının güzel olmasını istemekle bağlantılıdır. Su da demir de kutsal olan varlıklardır.¹⁷⁹⁴

Trabzon'da gelin kına yakılırken eline konan *medenî demir parayı* gerdek gecesi damadın arka cebine koyarsa damat, hiçbir zaman parasız kalmaz.¹⁷⁹⁵ Bu uygulamada da demir, evliliğe bereket gelmesinin istenmesine yönelik bir araçtır.

¹⁷⁸⁸ R. Araz, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁷⁸⁹ F. Uğur vd., *a.g.m.*, s. 355; T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, s. 139; B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 457.

¹⁷⁹⁰ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, ss. 121-122.

¹⁷⁹¹ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 126.

¹⁷⁹² F. Türkmen, F. Türker, *a.g.m.*, ss. 175-181.

¹⁷⁹³ *İsmail Demirdöğen*, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁷⁹⁴ M. Yardımcı, *a.g.m.*

¹⁷⁹⁵ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 262.

Düğünde gelinin yeni evine *çivi çakmak*, gelinin yeni yuvasında geçinmesi, mutlu olması ve çocuk sahibi olarak kalıcı olması için yapılan bir uygulamadır. Malatya Darende’de gelin, baba evinden gelirken bir tane çivi alarak oğlan evine gelir. Gelin gittiği eve *çivi* gibi çakılıp kalsın ve bir daha baba evine geri dönmesin dileği ile getirdiği çiviye herhangi bir odanın kible tarafına çakar.¹⁷⁹⁶ Sivas merkez, Gürün ve Zara’da gelinin baba evinden alınan bir çivi, yeni evinin eşiğine çakılır. Sivas İmranlı’da gelinin yemek kaşığı yeni evine getirilir.¹⁷⁹⁷ Samsun Demircisu köyünde gelin, güvey evine geldikten sonra ev halkından biri bir miktar çivi ve kül alır, ocağa atar. Böylelikle evdeki uğursuzluk giderilmiş olur.¹⁷⁹⁸

Sivas Hafik, İmranlı ve Zara’da gelin attan indirilip eve girmeden önce, ters çevrilmiş *kazana* bastırılır. Sivas merkez ve Eski Apardı’da gelinin ayağının altına *demir* konur.¹⁷⁹⁹ Bu uygulamanın amacı da gelinin demir gibi dayanıklı ve sağlam olması içindir.

Sivas Gürün ve Zara’da gelinin eve girmesi sırasında gelin kız evinden getirilen *çivi*ye duvara çakar. Amaç, gelinin çivi gibi evine bağlı olmasıdır.¹⁸⁰⁰

Samsun ve çevresinde gelin alayı kapıdan geçerken suya *demir para* atılır. Bu şekilde uğursuzlukların dağılacağına inanılır.¹⁸⁰¹ Samsun’da gelin ve güveyin geçecekleri kapının bir yanına *kilit*, bir yanına anahtar konulur. Onlar kapıdan geçtikten sonra kilit anahtarla kilitlenir, denize atılırsa eşler bağlanmış olur ve bu büyü kilit denizde çürüyene kadar devam eder.¹⁸⁰²

Çorum’da gelin, gerdek odasına girerken evinde çivi gibi sağlam ve dayanıklı olsun diye duvara *çivi çakar*.¹⁸⁰³ Kars’ta gelin, yeni evine girerken *demirin* üstünden atarsa demir gibi sağlam olacağına inanılır.¹⁸⁰⁴ Denizli Çivril’de gelin evine girerken kapıda üzerine saçı atılır; bu saçının içinde *demir para* bulunur. Ayrıca gelin eve girerken *silah atılır*.¹⁸⁰⁵

¹⁷⁹⁶ Şükrü Uslu, “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, *Millî Folklor*, Ankara, 2004, S. 61, s. 92.

¹⁷⁹⁷ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 80.

¹⁷⁹⁸ B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 456.

¹⁷⁹⁹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 79.

¹⁸⁰⁰ O. Acıpayamlı, *a.g.e.*, ss. 89-91.

¹⁸⁰¹ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 110.

¹⁸⁰² B. Şişman, *a.g.m.*, 2001, s. 458.

¹⁸⁰³ Öcal Oğuz, Bengisu Kolcu, *2004 Yılında Çorum’da Halk İnançları ve Türbeleri*, Ankara, 2006, s. 14.

¹⁸⁰⁴ *Nagihan Çetin*, İzmit, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁸⁰⁵ *Emine Şağban, Ayşe Uğur*, Denizli/ Çivril, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

Samsun Demircisu’da gelin, damat evine geldikten sonra ev halkının biri bir miktar *çivi* ve kül alır, ocağa atar. Böylelikle evdeki uğursuzluk dağılmış olur.¹⁸⁰⁶

Malatya’da kaynana, gelini kolunun arasından geçirir. *Demir* gibi metin olsun diye ayağının önüne *demir* atılır. Malatya’da gelinin eve uğur getirmesi için eline kına yakılır ve kına sırasında oğlan tarafı da gelinin avucuna *madenî para* koyar. Bu para sonradan fakirlere verilir. Bu *paranın* gelin ve damadı ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır.¹⁸⁰⁷

Trabzon Şalpazarı’nda gelin, baba evinden çıkarılırken gelin babası tarafından kapıya getirilir. Kapıdan çıkarken erkek kardeşi bir ayağını kaldırıp kapının pervazına dayayarak yolunu keser. Elindeki *bıçağa* asılı Kur’ân-ı Kerim’i havaya kaldırır.¹⁸⁰⁸

Dumrul’da gelin ata binmeden önce kız tarafı “kapı bağı” adı altında erkek tarafından hediye alır. Bu hediye at, *tabanca* veya benzeri bir şey olabilir.¹⁸⁰⁹

Ankara Kızılcahamam’da gelinin erkek kardeşi “*kapı bıçağı*” denen parayı almadan gelini vermez.¹⁸¹⁰

Diyarbakır’da gelin odasına girerken bir kadı kapının üstünde *kılıç* tutar, gelin elindeki yumurtayı bu kılıca takarak kırar ve içeriye girer.¹⁸¹¹

Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Denizli Çivril/ Özdemirci kasabasında gerdek sonrası “*silah atma*” adetleri vardır.¹⁸¹²

Adana ve Osmaniye’de gelinin başına takılan takılar arasında *demir aynalar* vardır.¹⁸¹³

Edirne’de gelin olacak kızın, erkek kardeşi varsa damadın kullandığı silahı hediye etmesi gelenektir. Bu geleneğin anlamı, erkek için silah kadar avrat ve atın da namus sayılmasıdır.¹⁸¹⁴

Samsun Kaleboğazı köyünde gelinin babasının evine geriliğe gidildiği zaman erkek tarafı misafir oldukları evden (*demir*) *kaşık* çalar. Bu şekilde gelin de koca evine bağlanır.¹⁸¹⁵

¹⁸⁰⁶ B. Şişman, a.g.m., 2001, s. 456.

¹⁸⁰⁷ Y. Kalafat, a.g.e. b., 1999, 112; E. Artun, a.g.e. a, 2008, s. 264.

¹⁸⁰⁸ Ali Çelik, a.g.e., 1999, s. 388.

¹⁸⁰⁹ Y. Kalafat, a.g.e. b, 1999, s. 118.

¹⁸¹⁰ E. Artun, a.g.e., 2005, s. 174.

¹⁸¹¹ E. Artun, a.g.e., 2005, s. 177.

¹⁸¹² Ramazan Uğur, Denizli Çivril/ Özdemirci, (Mülâkat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012.

¹⁸¹³ E. Artun, a.g.e. a, 2008, s. 367.

¹⁸¹⁴ İ. Hakkı Soyyanmaz, “Kabadayı Bıçakları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1972, C. 14, Yıl: 23, s. 6325.

¹⁸¹⁵ B. Şişman, a.g.m., 2001, s. 459.

Samsun’da yeni evlenmiş olan gelinler, kırk gün birbirlerini görmezler. Eğer birbirlerini görürlerse birbirlerini basarlar. Bunun neticesinde de halsizleşirler, uykusuz kalırlar ve çocukları olmaz. Ancak farkında olmadan karşılaşmışlarsa birbirlerine *iğne* verirler. Böylece birbirlerini basmaktan kurtulurlar.¹⁸¹⁶

Bursa’da yeni evlenen çiftlerin evlendiği günlerde o köyde birçok ölüm olayı olursa, damat ve gelinin ayaklarını *kızgın demirle* dağlamak gerektiğine inanılır.¹⁸¹⁷

Altay Türklerinde gelinin “baba ocağı” ile vedalaşmasını simgeleyen bir ritüelde demir, maddesel kullanımı yanı sıra sözlerdedir. Bu ritüelde, gelin almak için damat ve akrabaları kızın evine gittiklerinde, anne ve babası kızlarına nasihat ederken odaya yedi ihtiyar adam girer. Bunları gören genç kız, ayağa kalkıp ocağa secde eder. Sonra ana ve babasının ayakları üzerine başını koyarak:

“Allahın gözleri sana baksın,

...

Akrabaların seninle çekişmesin,

Omuz bağların seni ezmesin!

Altındaki zemin *demir gibi sağlam* olsun!

Sana karşı gelenlere *demir gibi* davranmalısın!

...

Yüz, yüz yıllar yaşayasın!

Süratli bir yarış atına binessin!” derler.¹⁸¹⁸ Bu sözler, aslında kızın gelin gittiği evde sağlam olmasının istenmesine yöneliktir.

İslam öncesi Gök Tanrı inanç sistemi içinde kurban önemli bir ritüeldir. İslamiyet öncesinde de sonrasında da doğumda, ölümdede, düğünde, bayramda, yadır ziyaretinde, bereket dileme ve Tanrı’ya yakarıştada hep kurban görülür. Türklerde kansız kurbanda “saçı” denmiştir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz hayatın geçiş dönemlerinde demirle ilgili uygulamalarda demirin, saçı olarak kullanıldığı görülür. Özellikle gelin alma ve gelinin yeni evine girmesinde demir para ya da demirden nesnelere saçı olarak kullanılır. Aslında saçı kurbanları, toplumların geçim kaynakları ile alakalıdır.¹⁸¹⁹ Hayvancılıkla uğraşanlar süt, kıymız, yağsunarken çiftçiler buğday, darı, tüccarlar ise parayı saçı olarak kullanırlar. Bu uygulamalarda demir, Tanrı tasavvurunda arınma, teskin, sözleşme, bereket, gelecek kaygısından kurtulma gibi anlamları ifade eder.¹⁸²⁰

¹⁸¹⁶ B. Şişman, a.g.m., 2001, s. 460.

¹⁸¹⁷ M. Kavaklı, a.g.e., s. 85.

¹⁸¹⁸ S. Kumartaşlıoğlu, a.g.t., s. 358.

¹⁸¹⁹ Özer Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, (Doktora Tezi), Bursa, 2008, s. 34.

¹⁸²⁰ Ö. Çetin, a.g.t., s. 53.

3.3.1.2.3. Gelinle Damada Yapılan “Bağlama” Büyüsünün Çözülmesine Yönelik Uygulamalarda Demir

Gelinle damadın evliliklerini çekemeyen veya istemeyen bazı kişilerin yaptıkları büyüler neticesinde evli çiftin cinsel ilişkiye girememesine “çiftlerin bağlanması” denilir. Yapılan büyüye ve eyleme ise “bağlama” denilir. Bağlanma, bağlamanın neticesidir. Bağlama büyüler olduğu kadar bu büyülere karşı uygulanan ters büyüler de vardır. Samsun’da *demircinin örsü*, gelin ve güveyin etrafında üç kez dolandırılırsa büyü bozulur.¹⁸²¹

Güveyin cinsel kudretini bağlamak ve cinsel yakınlaşmaya engel olmak için tespit edilen bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan biri, Sivas Bedirli ve İşhan’da nikâh kıyıldığı sıra, bir *kilit* kitlenir. Sivas merkez ve Kâhkik, Kangal, Karalı, Şarkışla, Sivas, Yapak, Yaramış ve Zara’da da *açık makas* veya *makas* kapatılır. Sivas Hafik, Tavşanlı ve Yıldızeli’de güvey gerdeğe götürüldüğü zaman güveyin geçtiği sokağın her iki yanındaki evlerden karşılıklı olan ikisinin duvarlarına *bıçak* saplanır, aradan zaman geçince de bıçak kapatılır. Sivas Kurtlukaya ve Küllük’te düğünde yemek için kesilen hayvanın kanına bir *bıçak* bastırılıp kapatılır.¹⁸²² Bu büyülerde kilit, bıçak, makas vb. aletlerin kapatma ve kesme özellikleri yanı sıra demirin büyüsel kuvveti ön plandadır.

Trabzon Şalpazarı’nda gelinle güveyi *çivi ile bağlama* söz konusudur. Onların geçeceği iki tarafa iki yeni *çivi* konulur. Gelinle güveyi, bunların arasından geçtikten sonra bu çiviler alınarak ağaca çakılır. Bu şekilde bağlanan gelin ve güveyi bir daha birleşmezler. Aynı yörede gelin almaya giderken güveyi eğer silahına mermi sürerse ve onu ateşlemezse kendi kendini bağlar.¹⁸²³

Güveyi bağlamaya yönelik uygulamaları önleyici tedbirler arasında Sivas Gümüşpınar, Menşurlu, Nasır ve Serpincik’te güveyin yakınları tarafından bıçak kapatılır, kilit kitlenir ve güvey gerdeğe gireceği sıra açılır.¹⁸²⁴

Orhan Acıpayamlı gelinle damada yapılan “Bağlama” büyüsünün nasıl bozulduğunu şöyle anlatır:

“Eski harp kılıçlarından birisine İhlâs sûresi okunup gelin ve damadın vücudu bu *kılıçla* sıvazlanır. ‘Âyetel Kürsi’ tek tek harflerle, keza “Amener Resulu” da aynı

¹⁸²¹ B. Şişman, a.g.m., 2001, s. 458.

¹⁸²² S. V. Örnek, a.g.e., 1981. ss. 82-83.

¹⁸²³ A. Çelik, a.g.e., 1999, s. 381.

¹⁸²⁴ S. V. Örnek, a.g.e., 1981, s. 84.

şekilde ayrı kâğıtlara yazılıp birinci kâğıt bağlı olanın sağ koluna, ikinci kâğıt da sol koluna bağlanır. Bu işlemden sonra bağlı kimse zekerini kullanılmamış bir *baltanın* deliğinden geçirerek işer. Bu uygulamanın özelliği yine kutsal yazıdan güç kaynağı olarak yararlanmakla beraber; kutsal yazıyı, cinsel yakınlaşmadan uzak tutup bu işi taklit yoluyla öğütlemesidir. Bu uygulamada büyücünün kutsal yazıya saygı duymasının söz konusu olmaması muhtemeldir. Bu uygulamanın başlangıçta sadece *balta* ile yapılması akla daha yakın gelmektedir. Baltanın kullanılmamış bir balta olması bekâreti sembolize eder. Baltanın demirden yapılmış olması da demirdeki kuvveti ve sertliği erkeğin cinsel organına geçirecektir.”¹⁸²⁵

O. Acıpayamalı'nın anlattığı bu büyü bozma uygulaması, Sivas Bahşeyh'te de benzer şekilde yapılmıştır.¹⁸²⁶

Sedat Veyis Örnek'e göre; bağlanmış kişileri çözmek zıtlık çağrışımına dayanmaktadır. Bıçağı, makası ya da kilidi kapamak ve kitlemekle yapılan büyü, bunların zıddı yapılmakla etkisiz hale getirilmektedir. Sivas ve çevresinde büyü yolu ile bağlanan kişiyi çözmek için; Sivas Gaziköy, Hanlı, Serpincik ve Tavşanlı'da evdeki kilitli olan şeyler açılır ve kırılır. Sivas Apa, Kızılcaköy ve Kurtlukaya'da bağlayan kimse bulunup kitlediği kilit ve bıçak açılır. Sivas merkez, Dedeli ve Höyük'te eski harp kılıçlarından birisine İhlâs sûresi okunup gelin ve güveyin vücudu da bu *kılıçla* sıvazlanır. Kılıçla yapılan bir başka büyü bozma uygulaması da Sivas Bahşeyh'te şöyledir:

“Üç tane yumurta katı bir şekilde kaynatılıp kabukları soyulur. Her yumurtanın üstüne ‘Elem neşrah lek...’ diye başlayan sûre yazılır. Yumurtalardan birini erkek, birini kadın yer. Üçüncü yumurta kadın saçının kılıyla ortadan ikiye bölünüp yarısını erkek, yarısını kadın yer.”

Örnek'e göre; bu uygulamada kullanılan kılıç, kesici ve öldürü yönüyle birlikte kutsalla ilişkilidir.¹⁸²⁷

Trabzon Tonya'da herhangi bir evliliği onaylamayan ya da evlenen eşlerden öç almak isteyen kişiler, bağlama işlemi yaparlar. Bu işlemler arasında “*Bıçakla Bağlama*” vardır ve bıçağın yanı sıra kını da kullanılır. Büyünün çözülmesi kolaydır. “*Çiviyle Bağlama*” işleminde ise erkekliği kesme söz konusu ise bir ağaca mih çakılır; kimin hangi ağaca çaktığı bulunana kadar da delikanlının kabiliyetsizliği devam eder. Aynı

¹⁸²⁵ Orhan Acıpayamalı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, 1961, ss. 61-91.

¹⁸²⁶ “Ayetele Kürsi, tek tek harflerle, keza “**Amerel** Resulu” da aynı şekilde ayrı kâğıtlara yazılıp, birinci kâğıt, bağlı olanın sağ koluna, ikinci kâğıt da sol koluna bağlanır. Bu ameliyeden sonra bağlı kimse zekerini kullanılmamış bir baltanın deliğinden geçirerek işer.” S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 86.

¹⁸²⁷ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, ss. 84-85.

yörede başka bir bağlama şekli de mısırın iki koçanı, çan ve çingirakla bağlanır. Bu üç uygulamada da cinlerle ilişki kuran ve büyüü gerçekleştiren unsur, demirdir.¹⁸²⁸

3.3.1.3. Ölüme Bağlı Tören ve Uygulamalarda Demir

Dünyadaki bütün toplumlarda ölüm, insanı korkutan, çaresiz kılan, sırrına erilmesi güç ve ürkütücü bir olaydır. “Ölüm”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahret yolculuğu, emrihak, irtihal, memat, mevt, vefat.” olarak tanımlanmıştır.¹⁸²⁹ Aslında ölüm, kişinin yaşamı normal sürecinde devam ediyorsa, doğum ve evlenme geçiş dönemlerinden sonraki insan hayatının bitiş noktasıdır. Ölümü düşündüren ön belirtiler, ölümü uzaklaştırmak için yapılan uygulamalar, ölüm sırasında ve ölüm sonrasında yas ve ruhlarla ilgili inanışlar ve uygulamalarda demir kullanılan bir unsurdur.

Türklerde ve Moğollarda *ateşe bıçak sokmak*, olumsuz bir davranıştır. İnanışa göre; bu eylem ölüme sebep olacağı için yasak olan bir işidir.¹⁸³⁰

Ölen kişiyle ilgili defin işlemlerini, bir başkaları gerçekleştirmek zorundadır. Bu nedenle defin ve sonrasındaki zaman diliminde “demir”in değişik işlevlerde kullanıldığı bilinir. Örneğin hemen tüm Türk dünyasında ölünün üstüne *makas, bıçak, ayna* ve *demir* gibi bazı demir nesnelere konulur. Ölünün üzerine konulan bu demir nesnelere sayesinde, ölünün bedeni, musallat olacak olan kötü ruhlardan, özellikle de şeytandan korunmuş olur.

Bitlis Ahlat’ta o haneye ölüm gelmesin diye akşam namazından sonra evden *siyah sac* çıkarılmaz. Kurban Bayramı’nda üç gün *iğne* ele alınmaz; alınırsa iğne öbür dünyada hacıların ayağına batırılır.¹⁸³¹

Ölüm, o kadar korkulan bir şeydir ki Karaçay, Balkar ve diğer Kafkas Türkleri arasında herhangi bir kimsenin ölüm haberi duyulduğu anda, anneler, çocuklarını bir *demir bıçak veya at nalı ısırtmak* sureti ile bekletirler ve böylece çocukların ölümden korunacağına inanırlar.¹⁸³²

¹⁸²⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 741.

¹⁸²⁹ Ş. H. Akalın vd., “Ölüm”, *a.g.e.*, 2009, s. 1539.

¹⁸³⁰ N. Çıblak, *a.g.m.*, 2007, C. 1, s. 684.

¹⁸³¹ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 73.

¹⁸³² F. Türkmen, F. Türker; *a.g.m.*, ss. 175-181.

Güney Türkmenlerinde çocuğun üzerinde, çocuğu ölümden korumak için at, it veya kurt derisine yazılmış hamayli taşınırken, Kilis'te çocuğun *saban demiri* ile evlatlık verildiği görülür.¹⁸³³

Bu uygulamaların temelinde, ölüm ruhunu aldatmak ve onu kişiden uzaklaştırmak vardır.

3.3.1.3.1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtilerde Demir

Sedat Veyis Örnek'e göre ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları; araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanışlarını vb. durumları ölümün bir işareti, bir ön belirtisi saymıştır.¹⁸³⁴ Bu araç gereçlerden bazıları ise demirle ilgili olanlardır.

Sivas Divriği, Kangal, İmranlı, Şarkışla, Yıldızeli ve Zara'da açık ağızlı makas, o evden ölününü çıkacağına işarettir. Düşünde kazan görenin evinden ölü çıkar.¹⁸³⁵ Denizli, Kars ve Gaziantep'te bir evde açık ağızlı bir makas görülürse o evden ölü çıkar.¹⁸³⁶ Tekirdağ'da da ölüm gelmesin diye ölünün ardından girilen evde makasın ağzı açıksa kapatılır.¹⁸³⁷

Niğde, Balıkesir, Maraş, Erzurum, Eskişehir'de mezar eşilen kazma kürekle eve girilirse, Sivas, Çorum, Erzincan'da kazma ve kürek üst üste mezarın üzerine yanına bırakılırsa, Sivas Kızılcakışla, Hafik, İmranlı ve Yapak'ta omuzda *kazma* ya da *kürekle* eşikten geçilirse o evden tekrar ölü çıkacağına inanılır.¹⁸³⁸ Ölümden kaçınmak için de Ankara, Erzurum gibi Anadolu'nun birçok yerinde kazma kürek elden ele verilmez.¹⁸³⁹

3.3.1.3.2. Defin Öncesi Yapılan Uygulamalarda Demir

Türk dünyasının birçok yerinde ölünün içine şeytan girmesin, ölü ardından birini götürmesin, ceset şişmesin diye ölünün karnı üzerine *bıçak*, *çekiç*, *maşa*, *makas*; göğsüne *ayna*, hatta bazı köylerde *çelik hançer* de konulur.¹⁸⁴⁰ Anadolu'nun birçok

¹⁸³³ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 161.

¹⁸³⁴ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, s. 15.

¹⁸³⁵ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 90.

¹⁸³⁶ *Aylin Uğur*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme) 2012; *Ali Kalkan*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme) 2013.; *Ertay Koçer*, Kars, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

¹⁸³⁷ E. Artun, *a.g.e.* a, 2008, s. 267.

¹⁸³⁸ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, Ankara, s. 35.; S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 114.

¹⁸³⁹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, s. 40.

¹⁸⁴⁰ Fidan Uğur vd., *a.g.m.*, s. 357; *Filiz Demirtaş Aykan*, Afyon Keklice köyü, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme) 2013; *Ali Kalkan*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014; Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*

yerinde ölünün eline bir *demir parçası* verilir; Sivas Zara'da ise *çuvaldız* verilir.¹⁸⁴¹ Hatta ölü gece ölmüşse ve başında bekleyen yoksa, ölünün üstüne *demir anahtar, maşa ve bıçağın* dahi konulduğu görülmüştür.¹⁸⁴² Anadolu'nun birçok yerinde ölünün üzerine bu demir nesnelere konulduğu zaman ölen kişinin günahının azalacağına ve konulmadığı zaman ise ölünün hortlayacağına inanılır. Bu nesnelere ölü bedeninde kullanılmama nedenleri, ölü şişmesin, ölünün bulunduğu yere şeytan gelmesin, ölenin günahı azalsın ve ölü hortlamasın, diyedir.¹⁸⁴³

Türklerde cenaze yıkanan yerde kefen, sabun, tas vb. nesnelere yanı sıra *makas* ve *bıçak* bulundurulur. Kefen *bıçakla* kesilir ve dikilir.¹⁸⁴⁴ Bu nesnelere, kesme işlevi dışında, ölüyü kötü ruhlardan korumak için de kullanılmış olur.

Lamaist Tuvalılarda ölümün ortaya çıkmasının hemen ardından lama, ölünün bulunduğu çadıra gönderilir. Batı Tuva'da lama çadıra *metal def, metal tabak, çingirak, zil* ve bir burhan heykeli gibi âyin objeleriyle gelir. Sonrasında davuluyla âyine başlar.¹⁸⁴⁵ Doğu Türkistan'da bir kadın öldüğünde ilginç bir gelenek vardır. Çadırın dul kalan erkeği, dualar başlamadan hemen önce içinde *iğne* bulunan üç küçük paketi alır ve bunlardan ikişer üçer çadıra gelen kadınlara dağıtır. Bu uygulama, ölenin yaşadığı zamanlarda *iğne* veya başka eşyaları ödünç almışsa borçlarından kurtulması içindir.¹⁸⁴⁶

3.3.1.3.3. Definde ve Ölüm Törenlerinde Demir

Yakutlar ölene en iyi elbiselerini giydirir, sonra bir tabuta koyar, yanına da demirden bir *çakı* ya da *bıçak* koyarlar. Bu malzemeler ölümlere öbür dünyada yardımcı olacaktır. Samueller de ölüyü giydirir, başına bir *tencere* geçirir. Onlara göre ruh, ölenle beraber bulunduğu için, ölenin vücudu çürüyünce kadar ruh, bu tencerenin içinde kalır ve orada kendini korur.¹⁸⁴⁷ Bu uygulamada tencerenin koruyucu özelliği muhtemelen

b, s. 36; T. Kara, *a.g.e.*, s. 139, A. Doğan, *a.g.e.*, ss. 73-74. (Söz konusu yazılı kaynaklara aktarılmış derlemelere göre; Trabzon/ Şalpazarı, Konya, Kayseri, Ankara Nallıhan/ Çubuk/ Kızılcahamam/ Ayaş, Sinop Durağan, Sivas/ Zara, Muğla/ Datça, Konya, Maraş, Çorum, Afyon, Urfa, Rize, Uşak, Kırşehir, Eskişehir, Denizli, Erzurum, İstanbul vb.)

¹⁸⁴¹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 40; *Muhammet Özel*, Sivas/ Zara, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

¹⁸⁴² S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, s. 46.

¹⁸⁴³ *Nesrin Polat*; Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; *Bayram Çiftçi*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; *Mevlüt Gülmez*, Konya, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.; *Bircan Akşit ve Ali Akşit*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.; *Ali Çelik*, *a.g.e.*, 1999, s. 435; S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1995, s. 214; S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, s. 46; *Turgay Kabak*, *a.g.m.*

¹⁸⁴⁴ E. Artun, *a.g.e.* c, 2008, s. 198.; *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 76.

¹⁸⁴⁵ Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, (çev. Hafize Er), İstanbul, 2012, s. 212.

¹⁸⁴⁶ E. Tryjarski, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁸⁴⁷ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 164.

yapıldığı madenden ileri gelmektedir. Bu maden de büyük olasılıkla bakır ya da demirdir.

Karaylarda genç ölümler için mezar kazılıp tabut mezara indirildikten sonra tabutun üzerine kapalı şekli ile *kilit* konulur. Bu uygulamanın nedeni, ölüye kötü ruhların ulaşmasını engellemektedir.¹⁸⁴⁸

Elazığ Harput'ta ölünün kaldırılmasına müteakip gece vakti içeriye alınan kazanın içine taş konulur ve “*belüm demür, başım daş*” sözü söylenir.¹⁸⁴⁹

İbn-i Batuta, Anadolu'da Saruhanoğullarından birinin vefatının ardından cenaze törenlerini izlemiştir. Merhumun cesedi, kalaylı *demir örtülü* bir tahta tabuta konulup kokusu çıkmaması için tavanı açık bir kubbeye asılmıştır. Batuta, başka beylere de bu şekilde uygulama yapıldığını söylemiştir.¹⁸⁵⁰

Denizli Çivril'de Erzincan/ Söğütözü, Ankara/ Çubuk ve Anadolu'un birçok yerinde kazma kürek elden ele verilmez. Anadolu'nun birçok yerinde mezarı kazanlar ya da örtenler kazma ve küreği elden ele vermezler; *kazma küreği* önce yere bırakırlar ve sonra yerden alırlar.¹⁸⁵¹ Bu araçların doğrudan bir elden ötekinin eline verilmesi, sürekli ölüm olacağı ve mezar kazılacağına işarettir. Burada kazma ve kürek, hem toprağı kazma ve örtme işlevlerinde kullanılır, hem de demir nesnelere olduğu için ölüye gelebilecek olan kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisi vardır.

Sivas İmranlı'da mezar eşilip de ölü henüz gelmemiş olursa, mezarın içine şeytan ve cin girmesin diye kazma ile kürek çaprazlama bir şekilde konulur.¹⁸⁵²

Niğde, Maraş, Sivas/ Divriği, Erzincan/ Söğütözü, Balıkesir, Sinop/ Durağan ve Denizli'de mezar kazılan *kazma kürekle* eve girilirse o evden ölü çıkacağına inanılır. Sivas, Çorum, Erzincan ve Sinop/ Durağan'da kazma ve kürek üst üste mezarın üzerine ya da yanına bırakılırsa, ölü arkasından birini götürecektir.¹⁸⁵³ Sivas'ta mezar eşilip de ölü henüz gelmemiş olursa, mezarın içine şeytan ve cin girmesin diye *kazma ile kürek* çaprazlama bir şekilde mezarın üstüne konur.¹⁸⁵⁴ Erzurum ve Erzincan'da da kazma kürek üst üste gelecek biçimde mezar üzerine bırakılırsa ve evde kaynayan *kazan*

¹⁸⁴⁸ Yaşar Kalafat, *Kırım Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, 1999, s. 84.

¹⁸⁴⁹ R. Araz, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁸⁵⁰ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, 2006, İstanbul, s. 148.

¹⁸⁵¹ Şükrü Tekin Kaptan, “Çivril ve Yöresinde Yörük Kültürü”, *Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 2001, Çivril, s. 115.

¹⁸⁵² S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 92.

¹⁸⁵³ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1971, ss. 35-40; *Emine Şağban*, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; *Musa Çark*, Denizli/ Kocadere, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

¹⁸⁵⁴ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 40; *Muhammet Özel*, Sivas/ Zara, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.; *Ismahan Karaca*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

devrilirse başka ölümlerin de çıkacağına inanılır. Evden gece *kazanın* çıkarılması da aynı şekilde o evden ölü çıkacağına yorumlanır.¹⁸⁵⁵

Yakutlar, Sorlar ve bazı boylar da ölüyü kötü ruhlardan korumak için mezara yay ve ok koyarlar.¹⁸⁵⁶

Kayseri Zamantı Vadisi mezar taşlarında kılıç, hançer, ok ve ok torbası, tüfek, tabanca, sancak, mızrak resimleri bulunur.¹⁸⁵⁷

Sivas Divriği'nde kadın mezarlarına çiçek; erkek mezarlarına da *tabanca ve tüfek* resmi yapılır. Tunceli'nde de düzgünce yontulmuş kaya parçaları üzerine *tüfek* ve Hz. Ali'nin *Zülfikâr'ı* resmedilmiştir.¹⁸⁵⁸ Bu mezar taşlarına yapılan tüfek, tabanca ve kılıç resimlerinin nedeni, Türk algısındaki erkek egemen toplumun yansımaları olarak değerlendirilebilir. Hatta demir silahların, erk gücünü simgelediğini söylemek mümkündür.

Çuvaşlarda ölü, yaşarken örme işiyle uğraşıyorsa yanına bir *tığ* ve *bıçak* konulur. Kadınların yanına da iplik geçirilmiş bir *iğne* ve bir *iğ* konulur.¹⁸⁵⁹ Bu uygulamalar, ölen kişinin mesleğiyle alakalıdır.

Kırgız Türkleri, Azrail'in can almaya geldiğinde, *kılıç* kullandığına inanırlar. Ayrıca, hasta öldüğünde üzerinde bulunan elbise kafasından çıkarılmaz, *makasla* kesilip çıkarılır.¹⁸⁶⁰

Ölümlerini gömmeden önce ve gömdükten sonra tören yapan Eski Türkler, ölü gömme törenlerinde ölünün bulunduğu çadırın etrafında bıçakla yüzlerini çizerek. Bu törenlerde bıçağın keskin olma özelliğinin yanı sıra, demir olması da sembolik anlam taşımaktadır. Tören şöyledir: “*İçlerinden birisi ölünün bulunduğu çadırın önüne gelip yüzünü bıçakla çizerek yas tutmaya başlar, kan ile karışık gözyaşları döker. Cesedin gömüldüğü gün de, ölünün yakınları yeni bir tören düzenleyerek, ata binip bıçakla yüzlerini çizerek, ağlayarak yas tutarlar.*” Türklerdeki bıçakla yüz kesme; insan uğurlama törenleri içinde geçerli olan bir durumdur. Örneğin, Xin Tang Shu'daki Guo Yuanzhen'in biyografisindeki ‘*misafir uğurlamada bıçakla yüz çizme*’yle ilgili kayıt şöyledir: “*705-706 yıllarında An Xi Genel Valisi iken Çin sarayı tarafından Ta Puqin olarak tayin edildi. An Xi' den ayrıldığında, bazı Göktürkler yüzlerini çizerek*

¹⁸⁵⁵ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 135.

¹⁸⁵⁶ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 91-94.

¹⁸⁵⁷ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 345.

¹⁸⁵⁸ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, ss. 70-71.

¹⁸⁵⁹ E. Tryjarski, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁸⁶⁰ K. Polat, *a.g.e.*, ss. 182-194.

ağlamışlar ve eski valilerini uğurlamışlardır.” Üstelik bu geleneği Türkler bir konu ile ilgili “davacı oldukları”nda da uygulamışlardır. Buna bir örnek verecek olursak; “Xin Tang Shu’da yer alan Lai Chun’un biyografisindeki kayda göre Göktürk lideri Juc Siluo’nun yanında çok iyi raks edip şarkı söyleyen rakkase kızların bulunduğunu duymuş ve çeşitli entrikalarla onları elde etmeyi planlamıştır. Bunun üzerine ondan fazla kabile başkanı kendisinden şikâyetçi olmuşlar ve bıçakla yüzlerini çizmişlerdir. Böylece sorun çözülmüştür. Daha sonra bu gelenek Çin’in iç bölgelerine yayılmıştır.”¹⁸⁶¹

Eski Türkler, ölenlerin silahlarını, kıymetli eşyaların atlarının binit takımı ve eğerini birlikte gömmüşlerdir. Kadınları da süs eşyalarıyla gömmüşler; çünkü Türkler, öbür dünyada ikinci bir hayat olan ahiretin varlığına ve ruhların ölümsüzlüğüne inanmışlardır. Şamanist dünya görüşünün de etkisiyle Altaylar ve Güney Sibiry’a da yaşayan topluluklarda ölümden sonra yaşamın devam ettiği inancı hâkimdir. Bu inançtan ötürü, ölüye ait gündelik kullandığı bütün eşyaları ölüyle birlikte mezara gömmüşlerdir. Bu âdet, bugün hala Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türkmen oymaklarında ve Yakutlarda, Tunguz ve Çuvaşlarla birlikte, Ural-Altay ailesine mensup birçok toplulukta da devam etmektedir. Türk boylarının birçoğunda ölüyle beraber silahları, atı vb. şeylerin gömülmesi uygulaması, bugün değişikliğe uğrayarak yaşamaktadır. Bu uygulamanın devam ettiğinin bir göstergesi de 1959-1960 yılında Talas’ın Urmaral Kışlağı’na yakın Kulay Say Türbesi’nin arkeologlarca kazılması esnasında birçok mezarda cesetle beraber atların, eşyaların ve silahların bulunmasıdır.¹⁸⁶²

3.3.1.4. Fetiş Öğelerinde ve Nazarda Demir

“Fetiş”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “İlkel toplumlarda doğüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapıncak, put; uğurlu sayılan şey ya da tapınırcasına sevilen şey veya kimse.” olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁶³ Ziya Gökalp’e göre “Fetiş”, kutlu ve kutsileşen cisimlere verilen addır.¹⁸⁶⁴ Murat Uraz ise, insan eli ile üzerinde işlenilmemiş olan ham maddelere “Fetiş” dendiğini söyler.¹⁸⁶⁵ “Fetiş”

¹⁸⁶¹ Ligan, “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, (çev. Eyüp Sarıtaş), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III*, İzmir, 1999, ss. 219-223.

¹⁸⁶² bk. A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler.*; B. Ögel, *Türk Mitolojisi.*; K. Polat, *a.g.e.*, ss. 204-205.

¹⁸⁶³ Ş. H. Akalın vd., “Fetiş”, *a.g.e.*, 2009, s. 693.

¹⁸⁶⁴ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, s. 76.

¹⁸⁶⁵ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 150.

kelimesi, 1760 yılında çıkan, Fransız âlim De Brosses'in "Le Culte des Dieux Fetiches" adlı eserinde ilk defa kullanılmıştır, kelimenin esas manası "yapılmış" anlamındadır. A. Schimmel'e göre, "İnsanların yaptıkları, mana ile dolu, müessir bir âlet; çifte balta, şamanların kudumları ve sepetleri vb. yahut birçok eşyadan mürekkep olanlar için kullanılan şeyler 'fetiş'tir."¹⁸⁶⁶

"Fetişizm" TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde "İlkel toplumlarda olağanüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesnelere tapınma, tapıncakçılık, putperestlik." olarak verilmiştir.¹⁸⁶⁷

Murat Uraz da "Fetişizm"i şöyle açıklamıştır:

"Basit, adi yahut kıymetli taşlar ile bir takım maddelerin kutsal tanınması, bunların uğur getireceği inancında bulunulması, bunları kullanmakla kem gözlerden korunulması esası Fetişizm'dir. Nazar değmesin diye evlere asılan nallar, insana takılan bazı taşlar, hatta nişansız siyah tavuk kanı ile yazılan muskalar, başa kurşun dökmeler, domuz yağı sürmek ve deve sidiği içirmekle büyü yapmak gibi hareketler biraz değişikliğe uğramış Fetişizm'den başka bir şey değildir."¹⁸⁶⁸

Demir, nazarda bir semboldür ve insanı etkileyen kötü enerjiyi uzaklaştıran bir araçtır. Ernst Cassier'e göre sembolü etkisi altına alan şey de insanı etkisi altına alandır.

O, bu görüşünü şöyle dile getirmiştir:

"İnsanın kendini dünyaya zihinsel olarak değil, saf fiziksel olarak teslim etmesini sağlayan esas araç gereçlerden biri kültür. O'na göre, sembolü etkisi altına alan şey, insanı da etkisi altına alır. Yani büyüsel tasarım dünyasında sembol ve nesne büyüleri, asla kesin şekilde ayrılmazlar. Örneğin büyü işlemi için insanın saçı, tırnağı vb. bir parçası kullanılırsa bir sembol de kullanılabilir. Düşmanın sembolü iğneyle delinirse ya da okla delik deşik edilirse bu fiil düşmanı da etkileyecektir. Bu roller, bir insanın gölgesine de verilebilir. Batı Afrika'da bir çiviye ya da bir bıçağı bir adamın gölgesine saptamak suretiyle de cinayet işlendiği bilinmektedir."¹⁸⁶⁹

3.3.1.4. 1. Nazarla İlgili İnanışlarda Demir

"Nazar", Arapça "bakış, bakma, göz atma, göz değme." anlamındadır.¹⁸⁷⁰ TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde "Nazar", "Belli kimselerde bulunduğu inanılan, insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala mülke, hatta cansız nesnelere

¹⁸⁶⁶ Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 1999, s. 296.

¹⁸⁶⁷ Ş. H. Akalın vd., "Fetişizm", *a.g.e.* a, 2009, s. 693.

¹⁸⁶⁸ M. Uraz, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁸⁶⁹ E. Cassier, *a.g.e.* a, s. 76.

¹⁸⁷⁰ F. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 811.

de zarar veren, bakıştaki çarpıcı ve öldürücü güç, göz olarak geçmektedir.¹⁸⁷¹ Orhan Hançerlioğlu “Nazar”ın, “*Bakışla yapılan kötülük*” anlamında kullanıldığından ve Türkçe’de “Göz değmesi, göze gelme” deyimleri ile dile getirildiğinden bahseder.¹⁸⁷² Türkçe’de “*Nazar değmek, nazara gelmek, nazarı değmek*” deyimlerinde de gözle nazar aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.¹⁸⁷³ Gözün manyetik alanı etkilediği ve gözden gelen olumsuz bakışın insanı yorgun, hasta ve huzursuz bir duruma soktuğu da bilimsel bir gerçekliktir.¹⁸⁷⁴ Öyle ki halk arasında da demirin element olarak kötü ve negatif enerjiyi topladığı da bilinmektedir.¹⁸⁷⁵

Nazarın psikolojik temelinde haset ve kıskançlık vardır. Halklar, kötü gözün negatif etkisinin toplu insan ölümlerine, evlerin boşalıp mezarlıkların dolmasına yol açabilecek kadar etkili olduğuna inanırlar. Özellikle genç gelin ve damatlar, küçük çocuklar, lohusa kadınlar, at-köpek gibi hayvanlar ve mısır, buğday ürünleri kötü gözün etkisinde kalmaya çok daha yatkındırlar. Bu yatkınlığın nedeni de genç, taze ve yeni kavramları ile algılanan varlıklar olmalarından kaynaklanır.¹⁸⁷⁶

Dünyanın hemen her yerinde tahsil düzeyi ne olursa olsun herkes nazardan korunmak için de çeşitli tedbirler almaktadır. Bu tedbirlerden biri, halk arasında yaygın halde bulunan bazı fetiş malzemelerin kullanılmasıdır. Kem gözlere kalkan vazifesi gören bu fetişlerde kullanılan malzemeler çok çeşitlidir. Bu malzemelerin arasında demir ise; sağlamlığı ve sihrî gücü önemli olduğu için tercih edilen bir fetiş malzemedir.

Boratav, açık ve tedbirli sözlerin de nazara karşı koruyucu olacağına dikkat çekmiştir. Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek olan “Elem tere fiş, kem gözlere şiş” ifadesinde de şiş ucu sivri ve aynı zamanda demirden olan bir nesnedir.¹⁸⁷⁷

Demir, sağlamlığı ve dış görünüşüyle de nazara karşı iyi gelen bir fetişdir. Bugün hala sıcak demircilik yapan Manisa Kula’daki demircilerden biri; “at nalı”nın nazara iyi gelmesinin nedenini; demirin çelik olduğunda renginin değiştiğini ve deniz mavisi olduğunu; bu nedenle de mavi göz ve diğer göz renklerinden gelen nazarı alması olarak

¹⁸⁷¹ Ş. H. Akalın vd., “Nazar” maddesi, *a.g.e. a*, 2009, s. 1459.

¹⁸⁷² Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 1994, s. 419; M. Yurtbaşı, *a.g.e. b*, 2012.

¹⁸⁷³ Ş. H. Akalın vd., “Nazar” maddesi, *a.g.e. a*, 2009, ss. 1459-1460.

¹⁸⁷⁴ Feriha Akpınarlı, Anadolu’da Nazar ve Nazarlıklar, *1.Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, Maddî Kültür, Ankara, 1996, ss. 158-164.

¹⁸⁷⁵ Ali Okçabolcu, Manisa/ Turgutlu, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁸⁷⁶ bk. Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul, 2000; Zeki Tez, *a.g.e. b*, 2011, ss. 155-160.

¹⁸⁷⁷ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 127.

açıklamıştır. Görülen o ki demir, negatif enerjiyi ya da başka bir söylemle nazarı üzerine çekendir.¹⁸⁷⁸

Türk dünyasında ve Anadolu'da da kem göze karşı korunma; çeşitli malzemelerle yapıldığı gibi özellikle at nalı, çan, çelik zincir, sembolik kılıç-yay-ok ve ayna gibi demir nesnelere de yapılır.¹⁸⁷⁹ Türk dünyasının hemen her yerinde nazardan korunmak için kullanılan bu demir fetiş öğeler, yörelere göre farklı uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

Altay'da yaşayan halklar arasında özel olarak yapılan oyuncak yay ve oklar, erkek çocuğun beşiğinin başı ucuna asılmaktadır. Bu motifin kullanılma sebebi ise büyük Tanrıça Umay'ın çocuklarını, *yay ve ok* ile koruduğuna inanılmasıdır.¹⁸⁸⁰

Safranbolu'da çocuk ve anne dışarı çıkmak zorunda ise, anne beline bir *anahtarlık* asar. Anne, çocuğun kundurasına da *çuvaldız* sokar.¹⁸⁸¹ Maden Eraziz'de çocukların elbiselerine *çelik zincir* takılır.¹⁸⁸² Sivas merkez, Göhertaş, Höyük, Sinekli ve Zara'da da çocuğun yatağının başına Kur'ân'ın yanında balta ve tabanca konur.¹⁸⁸³ Bu uygulamanın amacı da çocuğa gelebilecek kötü gözlerden demirin koruyuculuğu sayesinde çocuğu korumaktır.

Türklerde nazarın insanlara verdiği zararı azaltacak yollardan biri de “kurşun dökme” uygulamasıdır. Sivas Yıldızeli ilçesi Alevileri arasındaki ocaklılar nazarın etkisini azaltmak için gerçekleştirdikleri “kurşun dökme” işleminde *bıçak* ve *makas* kullanırlar. Sivas Yıldızeli'ne bağlı Karaleylek köyündeki uygulamalardan biri şöyledir: “*Köyde Garip Musalar soyundan gelen kişiler tarafından ‘nazar ocağı’ devam ettirilmektedir. Nazar, bir kişiyi etkilediyse ocak sahibi o kişiye kurşun döker. Kurşun döken kişinin bu işlem için özel kepeci vardır.*” Yıldızeli'nin Karakaya köyünde de Köse ailesinden gelen kişiler ‘parpu ocağı’ nı devam ettirirler. Beli ağrıyan, yüzünde derma ve vücudunda yarası veya şişi olanlar bu ocağa gelirler. Ocak sahibi, *bıçak* veya *makasa* ‘El bizden, sebep Allah'tan’ diyerek tükürüğü sürer. Gelen kişinin hasta olan yerini *makas* veya *bıçakla* üç kere üçler adına dua okuyarak ovar.”¹⁸⁸⁴

¹⁸⁷⁸ Nuri Turan, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁸⁷⁹ Mine Erbek, *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara, 2002, s. 128.

¹⁸⁸⁰ Lale Avşar, “Türk Takılarında Umay İnançının İzleri ve Avrasya Kökleri”, *Türkoloji*, s. 17.

¹⁸⁸¹ T. Kara, a.g.m., s. 91.

¹⁸⁸² Orhan Acıpayamlı, “Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1962, C. XX, S. 1- 2, ss. 3-4.

¹⁸⁸³ S. V. Örnek, a.g.e., 1981, s. 75.

¹⁸⁸⁴ Ahmet Gökbel, “Yıldızeli Yöresi'nde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, 2007, C.1, ss. 663-664.

Kapı, ev halkı için iç ve dış mekânı birbirine bağlayan giriş çıkış noktasıdır. Kapıdan içeri giren kendini daha emniyette, daha güvende hisseder. Bu nedenle kötü ruhlardan, kem gözlerden emin olmak için de kapıya, koruyucu olduğuna inanılan bir takım fetişler asılır. Bu fetişlerden biri de at ya da eşek nalıdır. Türk dünyasında güçlü, kuvvetli olmanın simgesi olan demirden yapılmış nal, nazara karşı koruyucudur. Ayrıca nalın, asıldığı evin bereketinin artacağına ve tüm hane halkını kötü gözlerden koruyacağına inanılır.¹⁸⁸⁵

Anadolu'da çok yaygın olan nalı kapıya asma uygulaması, Asya boylarında da görülür. Örneğin Türkmenlerde çadırların içine ve dışına nal asma hala devam eden bir gelenektir. XIX. yy'ın ikinci yarısında Merv dolaylarındaki Teke Türkmenlerini ziyaret eden İngiliz seyyahı E. O'donovan, Türkmenlerin çadır kapılarının iç tarafında bir nalın asılı olduğunu görmüştür.¹⁸⁸⁶ Uygurlarda nazar değmesin diye evlere at nalı asılır.¹⁸⁸⁷ Karay Türklerinde de at nalı kapılara asılır ya da çakılır.¹⁸⁸⁸ Türkmenler, at nalını bugün de evlerinin giriş kapısının üzerine gözle görülebilecek yerlere asarlar. Hatta Güneybatı Türkmenistan'da nazardan korunmak için kapıya iğnelik dahi takılır.¹⁸⁸⁹ Anadolu'da bugün ev kapıları dışında otomobil gibi, motorlu vasıtaların arkasına, plakaya yakın bir yere de at nalının asıldığı bilinmektedir. Örneğin Gaziantep, Denizli, Manisa, Tekirdağ, Malatya, Balıkesir, Sivas vb. Anadolu'nun birçok yerinde halen nazardan korunmak için kapıya *at nalı* asıldığı tespit edilmiştir.¹⁸⁹⁰

Anadolu'da nazara karşı nalla ilgili uygulamalarda gerçek at ya da eşek nalının bulunmadığı durumlarda; nal şeklinde üzerine mavi boncuk yapıştırılmış plastik nallar kullanılır. Nazarlık olarak kullanılan bu nallar, şekil bakımından kimi zaman kaşlarla beraber bir göze benzetilir. Dolayısıyla kem gözlerin bakışını kendi üzerine çekerek nazarı önlediğine inanılır. Bunlar genellikle evlere, arabalara asılır. Asıl eşek veya at

¹⁸⁸⁵ Ekrem Özbay, *Türkmenistan'dan Anadolu'ya Örf Adet ve Halk İnançları*, İstanbul, 2007, ss. 255-256.

¹⁸⁸⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, 1983, s. 108.

¹⁸⁸⁷ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 362.

¹⁸⁸⁸ Yaşar Kalafat, *a.g.e.* a, 1999, s. 84.

¹⁸⁸⁹ E. Özbay, *a.g.e.*, ss. 116-258.

¹⁸⁹⁰ E. Artun, *a.g.e.* a, 2008, s. 305; *Yılmaz Polat*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; *Ramazan Uğur*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; Ahmet Gökbil, "Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar", *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, C. 1, 2007, Ankara, ss. 663-664; Aġgöl Erdoğan Sezen, "Balıkesir Edremit'teki Tahtacı Kıyafetleri", *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, 2007, C. 2, s. 1565; Şükrü Uslu, "Darende ve Çevresinde Halk İnançları", *Millî Folklor*, Ankara, 2004, S. 61, s. 94.

nalları da birkaç boncukla beraber hayvanların boyunlarına takılır. Hatta bu at nalları, şehir girişlerindeki kemerlere dahi yansımıştır.¹⁸⁹¹

At nalı nazardan korunmak için kullanıldığı kadar, lohusa kadınları kötü ruhlardan korumak için de kullanılmıştır. Bu nedenle özellikle yeni doğum yapmış kadınların odalarının kapı üstlerine asılmıştır. Örneğin, Gaziantep ve Kilis'te bu uygulama geçmişte çok sık yapılmıştır.¹⁸⁹² Sivas yöresinde çocuklarda kullanılan demirden, küçük madenî anahtar, demir parçacıkları, at nalı hatta mavi boncuklu at nallarından oluşan nazarlıklar çok yaygındır.¹⁸⁹³ Kars'ta ve Siirt'te de çocukların omuzlarına sembolik at nallarının yanında demirden yapılan hilal şeklinde muskalar da takılmaktadır.¹⁸⁹⁴ Günümüzde çocuklara takılmak üzere imal edilen nazarlıklar arasında metalden ve farklı malzemelerden yapılan at nalları vardır ve bu nesnelere, modern süs eşyaları arasında yer almaktadır.

Türklerde atın yerini modern ulaşım araçları almış olmasına rağmen; yüzyıllardır devam edegelen bir kültürel öğenin fetiş olarak yansımalarının halen çok yaygın devam ediyor olması da dikkat çekicidir.¹⁸⁹⁵ At nalı ile ilgili tespitlerin genellikle Alevi Bektaşilerin bulunduğu yörelerde görülmesi; kanaatimizce Hz. Ali'nin menkıbeli hayatının ve onunla ilgili halk inançlarının tesirinin de olduğunun delilidir. Nitekim kaynaklara göre; Hz. Ali, Kars'a Kafkasya'ya, Kaz Dağlarına, Balkanlara hiç gitmemiş olsa da bu coğrafyada Düldül'ün *nal izi* halk tefekküründe dağlara, kayalara, bulaklara isim olmuş ve yer adlarında yaşamaya devam etmiştir.¹⁸⁹⁶

Anadolu'da nazara karşı çan da çok kullanılan fetişlerden olmuştur. Hayvancılığın yaygın olduğu yerlerde bu fetiş daha çok görülür. Anadolu'nun birçok yerinde hayvanları nazardan korumak için boyunlarına çan bağlandığı bilinmektedir.¹⁸⁹⁷ Boyuna asılan çan, ses çıkardıkça dikkati kendi üzerine çekecek ve bu yolla hayvanı kötü bakışlardan koruyacaktır.

¹⁸⁹¹ Henry Martin, "İslam Sanatı", (çev. Hakkı Önkal), *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1990, s. 148.

¹⁸⁹² Yılmaz Polat ve Nesrin Polat, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; Mustafa Bülbül, Kilis, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁸⁹³ Müjgan Üçer, "Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnanışlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek, Görenek, İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Ankara, 1997, ss. 164-179.

¹⁸⁹⁴ Bilge Özkan Nalbant ve Mehmet Vefa Nalbant, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁸⁹⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır'dan Sultan Nevruz'a*, Ankara, 2010, s. 72.

¹⁸⁹⁶ Y. Kalafat, *a.g.e.*, 2010, s. 102.

¹⁸⁹⁷ Hakkı Uğur, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; Mecid Akarlan, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; İbrahim Demirciler, Denizli/ Çal, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

Nazarda Anadolu’da yaygın olarak kullanılmakta olan gözboncuğu yapımında boncuğun merdane ve asabe isimli *demir çubuklarla* şekillendirildiği de bilinmektedir.¹⁸⁹⁸ Ayrıca Anadolu’da Aladağı Yörükleri (Karahacılı Aşireti)’ne ait nazarlıklardan biri de bir adet çuvaldız iğnesidir. Çuvaldız iğnesi, kuvveti temsil etmektedir.¹⁸⁹⁹

Nazarda demirin kullanımıyla ilgili verilerden hareketle denilebilir ki, insanın üstünde nazarlık olarak taşınan ya da bir yere asılan demirden fetişler, kem gözlerdeki negatif enerjiyi üzerlerine çekmek amacıyla kullanılır. Böylece canlı ya da nesne, kötü enerjiden ya da ruhlardan uzaklaştırılmış olur. Dolayısıyla demir, nazarla ilgili uygulamalarda koruyucu unsur olarak karşımıza çıkar.

3.3.1.4.2. Nazara Uygulanan Özel Tedavilerde Demir

Nazara uğramaktan ileri geldiği sanılan hastalıkların giderilmesi, halk inancına göre; hekimin ve ilacın tesiriyle olmaz. Bu hastalıkları tedavi etmek amacıyla bazı uygulamalar yapılır. Bunların arasında efsun yapmak, kurşun dökmek, tütsülemek, ateş söndürmek gibi usuller çok yaygındır.¹⁹⁰⁰ Bu yapılan uygulamalarda demir bir nesne olarak muhakkak kullanılır. Nitekim demirin nazara karşı olan koruyuculuğu, nazar değdikten sonra tedavi edici şekle dönüşür. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

Ocaklı bir kişi *bıçakla* hastayı okur, bu esnada bıçak hastanın omuzunda, başında, vücudun muhtelif yerlerinde dolaştırılır. Bundan sonra “göz edenin, gözü çıksın” denir. Eldeki *bıçak* ateşin külüne ya da toprağa saplanır. Okuyan, okuma esnasında esnerse bu göz edenin tesirini bildirir.¹⁹⁰¹ Malatya’da da benzer bir uygulama vardır. Ağzı açık bir bıçak nazar değen bir kimsenin başı üzerinde çevrilir ve vücudunun muhtelif yerlerine bıçak bastırılır. Aynı zamanda bir Fatiha, üç İhlas okunur.¹⁹⁰² Anadolu’nun çeşitli yörelerinde de bu bıçak atma işlemi ve uygulama şekilleri farklılık göstermektedir.

Kurşun dökmek de nazara karşı uygulanan tedavi yöntemlerinden biridir. Kurşun döken birisine başvurmak ve kurşun döktürmek eski bir uygulamadır. Kurşun bu işte denenmiş, ocaklı aileden olan ve genellikle kadınlar tarafından

¹⁸⁹⁸ F. Akpınarlı, *a.g.e.*, ss. 158-164.

¹⁸⁹⁹ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 807.

¹⁹⁰⁰ Mine Gökbuget, “Anadolu Göz ve Nazar İnançları”, *Türkiyemiz*, İstanbul, 1979, S. 29, s. 9.

¹⁹⁰¹ *İsmaan Karaca*, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁰² “Gaziantep Folklorundan Notlar”, *Başpınar*, Gaziantep, 2007, s. 5.

yapılır. Kurşun eritmek için kepçe ya da saplı tava, su koymak için derin bir kap tas, *küçük demir kaşık*, hastanın başına örtmek için kalınca bir örtü, 250-300 gr. kadar kurşun gereklidir. Bu işlemde tasın içindeki suya *iğne*, *demir para*, *bıçak* ya da *çengel* konulması da olmazsa olmaz uygulamalardandır.¹⁹⁰³

Mersin’de kurşun dökme işleminde, kaptaki suyun içine bir miktar *demir paranın* yanında üç dört tane *demir kaşık* da konulur. Buradaki para daha sonra ocaklıya verilecek olan paradır.¹⁹⁰⁴

Elazığ Harput’ta kurşun dökme işleminde, kurşunun suyun içine dökülen şekillerine bakılıp, nazar olan kişinin tedavisi yapılır. Bazen toplu iğne şekillerini alan bu kurşun parçaları, hastanın üzerine *iğnelenir*.¹⁹⁰⁵

Bulgaristan’da kurşun döken kadınlar, “kurşun dökme” işlemini gerçekleştirirken Anadolu’daki uygulamalardan farklı olarak demirden yapılmış orak ve elek gibi araçları kullanmaktadırlar. Hatta bazı kadınlar, erimiş kurşunu orakla karıştırır.¹⁹⁰⁶

Muğla Fethiye Kumluova köyünde çocuğa nazar değdiği zaman çocuk için tuz kavurma işlemi yapılır. Tuz, özellikle *demir bir kapta* kavurulur. Bu işlem yapılırken sağ ayağın altına *bıçak* koyulur ve dualar edilir. Sonra kavruktan tuz, çocuğun üzerine üç defa serpilir.¹⁹⁰⁷

İzmir/ Narlıdere’de yaşayan Tahtacılar arasında da nazara karşı tuzun ateşte kavrukluluğu görülür. Bu uygulamada kullanılan iğne, işlem bittikten sonra parayla birlikte fakirlere dağıtılır. Söz konusu uygulama şöyledir:

“Bir eleğin içine biraz iri tuz parçaları, ayrıca bir *iğne*, bir cep *aynası*, bir gümüş ya da altın para ve üç parça da merkep pisliği konulur ve bu elek ocaktaki ateşin üzerinde hafifçe tutulur. Tuzlar çatırdamaya başlarken, elek alınıp hastanın başının üstünde gezdirilir, bu arada elekten düşen kızgın tuzlar hastayı yakmasın diye hastanın başının üzerine beyaz bir bez de önceden örtülmüş olur. Elek, içine tekrar tuz konularak ateşte tutulur, tuzlar çatırdamaya başladığında bu sefer elek hastanın karnının üstünde, üçüncüsünde ise ayaklarının üzerinde gezdirilir. Bu işlem tamamlandıktan sonra

¹⁹⁰³ Zeki Çıkman, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Ankara, 1977, ss. 45-60.; Öcal Oğuz, Bengisu Kolcu, *Halk İnançları ve Türbeleri*, Ankara, 2006, s.11; *Ismaan Karaca*, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁰⁴ Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 2004, S. 15, ss. 103-125.

¹⁹⁰⁵ R. Araz, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁹⁰⁶ Teodora Bakircieva, “Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Müslümanların Uyguladığı Kurşun Dökme İşlemindeki Sembolizm Hakkında”, *VI. Uuslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2009, C. IV, ss. 1609-1614.

¹⁹⁰⁷ *Emine Demir*, Muğla / Fethiye Kumluova Köyü, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

elekteki *iğne* ile gümüş ya da altın para bir fakire verilir; ayna yerine konulur, merkep pislikleri de bir kenara atılır.¹⁹⁰⁸

İğne, bu uygulamada nazarı alan fetişlerden biridir ve başka birine verilerek nazar kişiden uzaklaştırılmış olur.

Bu işlem için bazı özel araç gereçler kullanılır. Bunlar; bir miktar kurşun madeni, kurşun keçesi, madeni bir tas ve kişinin üzerini örtecek boyutta bir örtüdür. Ayrıca işlem sırasında su dolu kabın içine atmak için de soğan ve sarımsak kabuğu, bir parça ekmek vb. malzemenin yanında *çengelli iğne*, *metal para* gerekli olan nesnelere dir.¹⁹⁰⁹

Halk arasında nazardan veya kötü ruhların verdiği sıkıntıdan dolayı insanlar, ağzı dualı olarak bildikleri insanlara kendilerini okutturlar ve okuyan kişiye bozuk demir para verirler. Bu paranın verilmiş amacı nazar değen kişiden uzaklaştırılmaya çalışılan kötü ruhların okuyan kişiye musallat olmamasıdır. Burada demir, koruyuculuk vazifesini üstlenmiştir.¹⁹¹⁰

3.3.1.4.3. Meteorolojik Olaylarda Demir

İnsan ve tabiattan gelecek kötülöklere karşı, demirin koruyuculuğundan faydalanmak, hemen hemen bütün Türk dünyasındaki ortak inançlardandır. Meteorolojik olaylarla ilgili gerçekleşmesi istenilen bir gök olayında ya da insanla ilgili bir durumda demir, dilek aracı olmakta; olumsuz sonuçlara neden olacağı düşünülen bir gök olayına karşı ise koruyucu unsur olmaktadır. Hatta bazı uygulamalarda demirin, gök olayını engellemeye ve durdurmaya yönelik işlevinin de olduğu görülür.

Anadolu'da gök gürültüsü duyulduğunda "demir" sözcüğü telaffuz edilir. Bu uygulamalardan biri Elazığ Harput'ta tespit edilmiştir. Yörede gürleme sesinin duyulması ile kişi kible yönünde sırtını bir duvara dayayarak "*Belüm demür, başım daş*" sözünü söyleyip başının üzerine doğru kaldırdığı bir taş parçasını geriye doğru fırlatır. Bu hareketle sağlıklı ve bereketli bir yılın tamamlanacağına inanılır.¹⁹¹¹ Bu uygulamada *demir*, dileğin gerçekleşmesine yönelik işlev görür.

Ağrı'da gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar sırtlarını duvara dayayıp, ağızlarına *demirden bir nesne* alıp dişleri ile sıkmaları halinde dişlerinin sağlam,

¹⁹⁰⁸ N. Çıblak, a.g.m., 2007, s. 679.

¹⁹⁰⁹ Z. Ülger, a.g.t., s. 131.

¹⁹¹⁰ *Fatmanagül Ülğöl*, Denizli/ Tavas/ Kozlar Köyü, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹¹¹ R. Araz, a.g.e., s. 38.

sırtlarının güçlü olacağına inanırlar. Gagavuzlara göre şimşek, Aziz İlyas'ın şeytana attığı oktur. Kış mevsiminden sonra gök gürültüsü ilk defa işitilince ise *demir* ve taş alınarak vücudun değişik yerlerine vurulur ve böylece insanın taş ve demir gibi sağlam olacağına inanılır. Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde gök gürleyince niyet tutulur. İlk şimşek çakınca Sarıkamış'ta dişe *demir vurulur*, ayrıca kelime-i şahadet getirilir, "Allah'ım yağmurun getirdiğinden götürdüğünden sana sığınırım." denir.¹⁹¹²

"Buhur yeli" denen, 31 Temmuz/ 7 Ağustos arasında esen ve Türklerde "Samyeli" denen rüzgârlardan korunmak için *demir borudan* akan suda yıkanılır. Samyeli'nin zararlarından korunmak için de; denize girileceği zaman bir *demir çivi* suya atılır veya mayo ceplerine birer çengelli iğne konularak denize girilir.¹⁹¹³ Bu uygulamalarda da *demir*, koruyucu unsurdur.

Dünyada ve Türk dünyasında taşa bağlı yağmur yağdırma tören ve ritüellerinin olduğu bilinmektedir. Bu uygulamalar, çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Hatta Türklerdeki bu inanış "Yada Taşı"na değin gitmektedir.¹⁹¹⁴ Yada Taşı'nın yağmur yağdırma gibi pek çok sihrî özelliği vardır. M. Eliade yağmur yağdıran bu taşlarla ilgili şunları söyler:

"Taşın bereketle ilgi uygulamalarda yer almasının ve kutsal kabul edilmesinin nedeni, geldiği yerdir. Taş, yağmur yağdıran gök gürültüsü ile birlikte gökten düşmüştür. Geldiği yer; döktüğü sayısız tohumla yeryüzüne bereket dağıtan kutsal gökyüzüdür. Ayrıca yağmur yağdıran taşların sahip olduğu yağmur yağdırma ve bereketlendirmenin temelinde de bu inanış yer almaktadır."¹⁹¹⁵

Türk dünyasında "Yağmur Yağdırma" törenleri hemen her yerde yapılan törenlerdir. Yada Taşı bu törenlerde çok önemli bir mitik unsurdur. Yağmurun yağması için yapılan büyüsel işlemler ve törenler sonunda, yağmur beklenenden çok yağarsa istenilen amaca ulaşılmış, "Yada Taşı" etkili olmuş demektir. Bu durumun tam tersi olduğunda ise sular ekinleri, hayvanları ve insanları tehdit ederse, bu sefer de yağmuru durdurmak için bir takım büyüsel çarelere başvurulur. Anadolu'da Sivas Hafik/ Zara'da yağmuru dindirmek için yapılan uygulamalarda dışarıya *demir* ya da *sacayağının* atıldığı bilinir.¹⁹¹⁶

¹⁹¹² A. Melikoğlu, *a.g.t.*, ss. 212-214.

¹⁹¹³ F. Türkmen, F. Türker; *a.g.m.*, ss. 175-181.

¹⁹¹⁴ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1997, s. 141

¹⁹¹⁵ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 168; M. Eliade, *a.g.e.* b, 2003.

¹⁹¹⁶ Kutlu Özen, "Sivas ve Divriği Yöresinde Dağlarla İlgili İnançlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek, Görenek, İnançlar Sektör Bildirileri*, Ankara, 1997, ss. 330-336.

Mersin’de yağmur yağdırmak için Dodu (Çömçe Gelin) ritüelinde, koca bir çan çalınır. Bunun nedeni, her yağmur tanesini bir meleğin attığına, kuraklık olduğu zamanlarda bu meleklerin uyuyakaldıklarına inanılmasıdır. Çanlar çalınınca melekler uyandırılır.¹⁹¹⁷ Azerbeycan’da da yağmur yağsın diye baltanın ağzı yukarı çevrilir.¹⁹¹⁸

Gagavuzlarda yağmuru durdurmak için dua edilir. Yağmuru durdurmak için bir daire çizilir. Bu bir çizgi ile dörde bölünür ve çizgilerin kesiştiği noktaya üç defa bıçak saplanır. Böylece yağmurun duracağına inanılır.¹⁹¹⁹

Anadolu’nun bazı yörelerinde çok yağış olursa onu dindirmeye yönelik demir nesnelerin kullanıldığı görülmüştür. Bu nesnelere “sacayağı” en çok kullanılanıdır ve hem demir, hem de od/ ocak kültürle ilişkilendirilen bir nesnedir. Örneğin Malatya Darende’de dolu yağarken dışarıya, dolunun durması için *sacayağı* atılır.¹⁹²⁰ Bingöl’de dolu yağdığında dolunun önüne, dışarıya bir *demir parçası* atılır. Böylece dolunun durup yağmura dönüşeceğine veya tamamen kesileceğine inanılır.¹⁹²¹ Samsun ve çevresinde yağış dolu olarak yağınca, dolunun durması için sacayağı ters olacak şekilde kapının önüne konulur. Bu uygulama, sağanak halinde yağın ve sele yol açabileceğine inanılan yağmurlar için de yapılır.¹⁹²² Sivas Hafik, Zara ve Erzurum Tortum’da yağmuru dindirmek için dışarıya tandır demiri ya da sacayağı konur, üstüne de tuz dökülüp ezan okunur.¹⁹²³

Bursa’da yağmur çok yağar da dinmezse ocaktaki demir sacayak bir yere ters olarak atılır, yağmurun dineceğine inanılır. Yörede bıçak, kama gibi cisimleri taşıyanlar da yıldırımlı havalarda bunları kendilerinden beş altı metre uzağa bırakırlar. Bu davranışın sebebi sivri uçların yıldırım çekmesinden dolayıdır.¹⁹²⁴

Güney Türkmenlerinde yağmurun fazla yağması esnasında sokağa bir *demir parçası* atılır. Buna “urasa” denir. Aynı amaçla Sivas’ta sacayağı bulunmazsa bir demir parçası dışarı atılır. Tortum’da da sokağa tandır demiri ya da sacayak konur ve üstüne tuz dökülerek ezan okunur. Bu doluyu dindirmek için de uygulanır. Kastamonu, Hendek, Reşadiye’de de bahçeye ters sacayağı konur. Yine Hendek’te yere bıçak saplanır. Sivas’ta balta, ağzı yukarı gelecek şekilde bırakılır. Kırşehir’de de *demir maşa*

¹⁹¹⁷ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 982.

¹⁹¹⁸ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 168.

¹⁹¹⁹ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, ss. 184-185.

¹⁹²⁰ Şükrü Uslu, “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, *Millî Folklor*, Ankara, 2004, S. 61, s. 94.

¹⁹²¹ Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁹²² Y. Kalafat, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁹²³ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 103.

¹⁹²⁴ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 85.

mangalın altına konur. Bu uygulamalar, istenmeyen fazla yağmurun ve zararlı dolunun şeytan işi olduğunu düşündürür. Sacayağının hem demirden oluşu, hem de üçgen şeklinde oluşu cinleri kaçıtır. Sacayağı, balta, maşa, mangal vs. aynı işlevde olan nesnelere karşımıza çıkıyor.¹⁹²⁵ İçel’de doluyu dindirmek ve ekinleri, yemişleri onun zararından korumak için yapılan bir uygulama şöyledir: “Bir ananın ilk çocuğu ‘anamın ilkiyim.’ diyerek toprağın üstüne satır, tahra gibi kesici aletleri atar.” Boratav’a göre; bu uygulamadaki simge, aygıtlardaki ‘kesme’ gücü ile dolunun ‘kesilmesi’ arasındaki ilişki olmalıdır.¹⁹²⁶ Anadolu’da evlerin bolluk ve bereket simgesi olarak sacayağı, kazan ve güğüm üçlüsü eski evden yeni eve taşınma sırasında, eski evden ilk çıkarılan yeni eve ilk sokulan nesnelere dir. Sacayağı, aynı zamanda gelinin çeyizinde bulunan yeni evin kurulmasındaki temel araçlardandır.¹⁹²⁷

Bu uygulamaların tümünde sahip olduğu gizil güçleriyle demir, bir doğa olayını engelleyici işlevdedir. Demir veya ateşte kullanılan bir sacayağının dışarıya atılması, sudan ibaret olan yağmura karşı farklı bir gücü temsil etmektedir. Ayrıca yağmurun bir meteorolojik olay olarak gökten düşen nesne olması, demirin de ilk şekliyle gökten gelmesiyle benzer özelliştir. Bu benzerliğin sonucu da demir yağmuru dindirmede anahtar görevindedir.

Türkler, ay ve güneş tutulmasını korku veren ve hayretle izlenen olaylar olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle de ay tutulduğunda, ayı, cinler ve perilerin basacağına inanırlar. Türkler, ay tutulduğunda uyumazlar, teneke çalar ve silah atarlar.¹⁹²⁸ Bu davranışlarının nedeni de olağanüstü gerçekleşen bu olayların kötü ruhları hücumu geçirmesi ihtimaline karşı önlem almaktır.

Türk dünyasında ay tutulmasına karşı benzer uygulamalar yapılmaktadır. Örneğin; ay tutulmasına neden olan uğursuz bir varlığın olduğuna inanan Denizli Çivril, Çardak, Acıpayam; Afyon Sandıklı, Dinar ve civarında yaşayan yörükler, uğursuz varlığı korkutmak amacıyla tüfek atarlar.¹⁹²⁹ Bu uygulamaya Anadolu’da Sivas, Trabzon vb. birçok şehirde de rastlanmaktadır.¹⁹³⁰ Türklerin gökyüzüne tüfek atma eyleminin nedeni, ay ve güneşin günah işlemiş olduklarına inanmaları ve Tanrı tarafından cezalandırılacakları düşüncesiyle de cezaya karşı önlem almak istemeleridir.

¹⁹²⁵ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 994.

¹⁹²⁶ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 172.

¹⁹²⁷ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 92.

¹⁹²⁸ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 211.

¹⁹²⁹ A. Sarı, *a.g.e.*, s. 156; T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, s. 58.

¹⁹³⁰ S. V. Örneç, *a.g.e.*, 1981, s. 95.

Bitlis ve Hakkâri çevresinde ay tutulması sırasında havaya silahla ateş edilir ve teneke çalınır ve gürültü çıkarılır. Malatya Darende’de ay ve güneş tutulduğu zaman ezan okunur, silah sıkılır ve teneke çalınır.¹⁹³¹ Sinop ve İstanbul’da derlenen anlatımlara göre; tüfekle atılan kurşunların birbirini iteleyerek düşman varlıklara kadar ulaşacaklarına, onları vurarak esir olan ayı kurtaracağına inanılır.¹⁹³² Burada kötü ruhları ve cinleri kaçırıcı özelliğe sahip olan şey, silahtan çıkankurşun ya da demirdir.

Karapapaglarda ay tutulunca demir vurulur. Gün tutulunca da aynı uygulamalar yapılır. Ay tutulunca su, *kılıç* ve *hançerler* çarpılır. Böylece ışık olacağı, ışık olunca da ayı tutan ‘Kara Kuvve’nin korkup kaçacağına, ayın kurtulacağına inanılır.’¹⁹³³

Karaçilerde ay tutulduğunda kaplara vurularak ve tüfek atılarak ses yapılır. Bu inanç, gürültü yapılarak kara iyelerin kaçırılmalarına yönelik olup Türk kültür coğrafyasında çok sık görülür.¹⁹³⁴ “Balkar Türklerinde ay tutulduğu zaman, *kazanların dibi* dövülür.¹⁹³⁵ Çerkezlerde ay tutulunca on beş yaşından büyük olan kadınlar zikir tutarlar, erkekler *tüfek atarlar*. Tüfek atarak ayın kurtulacağına inanırlar.¹⁹³⁶

Uygurlarda güneş tutulması sırasında yapılan uygulamalar, hem İslamî, hem de Gök Tanrı inanç sistemindeki pratikleri kapsamaktadır. Uygurlarda; güneş tutulduğu zaman, güneşi tutan kara güçlerden kurtarmak için üzerlikten muskadan ve Âyetel Kürsi’den istifade edilir. Güneş tutulduğu zaman, güneşi tutan kara güçlerden kurtarmak için ‘demir tabakalar’ çarptırılarak dövülür, hay-hay salınır ve şamata çıkarılır.¹⁹³⁷

Boratav, Türk dünyasında yaygın olan bu uygulamanın ay ve güneşi korkunç varlıklara karşı bir koruma işlemi olduğunu ve hatta uygulamanın Moğol şamanlarında çan çalarak ve davul döverek yapıldığına dikkat çekmiştir.¹⁹³⁸

Türklerin ayla ve güneşteki lekelerin oluşumuyla ilgili inanışlarında iğnenin etkili olduğu görülür. Bursa Mudurnu’daki bir inanışa göre; tanrı, ayı erkek, güneşi de kız olarak yaratmıştır. Aya gece, güneşe gündüz gezmelerini emretmiş. Kız gündüz

¹⁹³¹ Ş. Uslu, a.g.m., s. 94.; Y. Kalafat, a.g.e. b., 1999, s. 35.

¹⁹³² P. N. Boratav, a.g.e., 1973, s. 22.

¹⁹³³ K. Koca, a.g.t., s. 264.; Kalafat, a.g.e., s. 200.

¹⁹³⁴ Y. Kalafat, a.g.e., s. 88.

¹⁹³⁵ Y. Kalafat, a.g.e. b, 1999, s. 197.

¹⁹³⁶ Y. Kalafat, a.g.e. b, 1999, s. 209.; K. Koca, a.g.t., s. 265.

¹⁹³⁷ Y. Kalafat, a.g.e., s. 215.

¹⁹³⁸ P. N. Boratav, a.g.e., 1973, s. 22.

yüzünü göstermekten utandığı için Tanrı onun yüzüne bir avuç iğne atmış. İğneler de güneşin lekelerini oluşturmuştur.¹⁹³⁹

Bu uygulamalar, eskinin ve yeninin bir arada olduğu geçiş dönemi örnekleridir.

3.3.1.4.4. Gerçekleşmesi İstenilen Farklı Olay ve Durumlarda Demir

Türk halkları arasında olumsuz ve istenmeyen bir hadisenin görülmesi, anlatılması ve duyulması karşısında tekrarının olmasını engellemek maksadıyla insanlar parmaklarını, önündeki ağaç veya *demir masaya* vururlar.¹⁹⁴⁰

Bir insan kötü bir rüya gördüğünde, aynı rüyayı bir daha görmemek için, yastığının altına bir *demir parçası* koyar.¹⁹⁴¹ Kâbus gören kişi uyandığında yastığının altına *bıçak* koyar. Tekrar kâbus görmesini engellemek ve kötü ruhları kendinden uzak tutmak için bu işlem yapılır.¹⁹⁴² Rüyasında bıçak, kazma gibi şeyleri eline alan kişinin eline güç geçeceğine inanılır. Bıçak, kuvvettir.¹⁹⁴³

Kırgızistan'da uzun süre eve misafir gelmediği zaman duvara *çivi* çakarlar. *Çivi*, misafirin gelmesini sağlayacak olan aracı ögedir.¹⁹⁴⁴

Ağaç, taş, kaya ve su kültürüne bağlı adak yerlerinde *çivi çakılır*. Cansız bir kurban olan *çivi*; insanların dileklerini Tanrı'ya ulaştıran bir dilek aracıdır.

İzmir'de "Hıdırellez Gecesi", sağlıklı olmak isteyen birisi kırlardan yedi türlü ot toplar ve giydiği elbisesinin bir parçasına sararak ocak içine bacaya *mıhlar*.¹⁹⁴⁵

Demir ve od iyelerinin bir araya geldiği bir "Ahır Çarşamba Uygulaması"nda da yumurta ve kömürün yanında demir; niyet tutularak toprağa gömülürler ve daha sonra bu gömü ortaya çıkarılır. Kömür yumurtayı boyamış ise niyetin olmayacağına, maden *demiri* boyamış ise niyetin olacağına inanılır.¹⁹⁴⁶

Tatar Türklerinde yeni eve taşınan insanlar, bu evin uğurlu olması için eşiğe at nalı çakarlar. Bu uygulamanın temelinde Türklerin ev iyesi inancıyla bağlantıları

¹⁹³⁹ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 19.

¹⁹⁴⁰ R. Araz, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁹⁴¹ F. Türkmen, F. Türker, *a.g.m.*, ss. 175-181.

¹⁹⁴² Burhan Aykan, Afyon/ Dinar, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹⁴³ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁹⁴⁴ İlmira Ragibova, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹⁴⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Hızır İlyas Kültü*, İstanbul, 2007, s. 156.

¹⁹⁴⁶ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara, 2012, s. 124; Abdulhalık M. Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevrüz*, Ankara, 1991, s. 91.

yatmaktadır. Kendilerini bu şekilde kötü ruhlardan korurlar.¹⁹⁴⁷ Geceleyin duyulan çekiç sesi bereket işaretidir. Hatta bu sese “devlet çekici” derler.¹⁹⁴⁸

Denizli/ Çivril’de ava giden kişi avdan avlanamadan dönerse, evde *tüfeği* yere koyarak çevresine arpa atar, tavuk bu arpayı yemek için *tüfek* üstünden geçerse tüfeğin av vuramama tılsımının bozulacağına inanılır.¹⁹⁴⁹

3.3.1.4.5. Gerçekleşmesi İstenilmeyen Farklı Olay ve Durumlarda Demir

Sivas’ta *bıçak ve makasın* ağzı açık bırakılmaz, makasla oynanmaz. Bu duruma uyulmazsa evde kavga olur.¹⁹⁵⁰ Mardin’de açık bırakılan bir makasın dedikodu nedeni olacağına inanılır.¹⁹⁵¹

Denizli, Manisa, Nevşehir ve Anadolu’nun birçok yerinde *bıçak ve makas* elden ele alınmaz. Alınırsa tükürülür gibi yapılır, ondan sonra alınır. Bu uygulamaya uyulmazsa makası alıp veren iki kişi arasında kavga çıkar.¹⁹⁵² Tekirdağ Kumbağ’da makas, kesinlikle elden ele alınmaz, alınırsa genç kızların işlerinin yarım kalacağına inanılır.¹⁹⁵³

Malatya Darende’de makas ağzı açık olarak bir yere bırakılmaz; şayet bırakılırsa evden birinin öleceğine inanılır.¹⁹⁵⁴ Muharrem ayında *makasın* ağzı açık bırakılmaz; yoksa koyunları kurt kapar.¹⁹⁵⁵

Sivas Kızılcakışla/ Hafik/ İmranlı ve Yapak’ta omuzda *kazma* ya da *kürek*le eşikten geçilmez; geçilirse evden ölü çıkar.¹⁹⁵⁶

Denizli- Kale’de kaynayan suya *bıçak* sokmak iyi sayılmaz.¹⁹⁵⁷ Sibirya ve Altaylarda yaşayan Türkler ve Moğollar ateşe bıçak sokulursa ateşin öleceğine inanırlar.¹⁹⁵⁸ Ekmeği *bıçakla* kesmek de iyi değildir. Aksi gerçekleştiğinde her ikisi de evin bereketini kaçıır.¹⁹⁵⁹

¹⁹⁴⁷ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 92.

¹⁹⁴⁸ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 93.

¹⁹⁴⁹ Ş. T. Kaptan, *a.g.m.*, 2001, s. 106.

¹⁹⁵⁰ Doğan Kaya, “Sivas’ta Çeşitli İnanışlar”, *Sivas Folkloru Dergisi*, S. 28, C. 3, 2007, ss.14-17.

¹⁹⁵¹ *Yaşayan Tarih Mardin*, s. 143.

¹⁹⁵² *Emine Koca*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; *NuriTuran*, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; Turgay Kabak, *a.g.m.*, 2011.

¹⁹⁵³ E. Artun, *a.g.e.*, 2008, s. 127.

¹⁹⁵⁴ Şükrü Uslu, “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, *Millî Folklor*, Ankara, 2004, S. 61, s. 94.

¹⁹⁵⁵ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 216.

¹⁹⁵⁶ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, ss. 67-110.

¹⁹⁵⁷ *Durmuş Ali Toprak*, Denizli/ Kale, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

¹⁹⁵⁸ N. Çıblak, *a.g.m.*, 2007, s. 684.

¹⁹⁵⁹ *Zeynep Kara*, Denizli/ Acıpayam, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

Denizli Tavas Kozlar köyünde kötü ruhların veya cinlerin kaptaki yemeğe dokunmaması için kabın kapağı yoksa ağzına herhangi bir *demir parçası* veya *demir bıçak* konulur.¹⁹⁶⁰

Çukurova bölgesinde *sac ve sacayağı*, iş bittikten sonra ortada bırakılmaz; bu duruma uyulmazsa cinlerin o sacda yemek pişireceğine inanılır.¹⁹⁶¹ Denizli Kale’de *sacayağı* yatık bırakırsan iyi olmaz; o hane borçtan kurtulmaz; o nedenle *sacayağı* asılır. Ayrıca *sacayağı*’nın birdenbire devrilmesiyle evin başına bir felaket geleceğine inanılır.¹⁹⁶² Elazığ Harput’ta *sacayağı*’nın ve *maşanın* üzerinden atlamak hoş karşılanmayan hal, hareket ve davranışlardır. Yörede *makas*, *çamaşır tokacı ocak taşının* üzerine oturmamak gerektiğine inanılır. Bu yasaklara uymayanlar, kınanır ve ayıplanırlar. Başlarına da kötü olaylar gelebilir.¹⁹⁶³ Denizli Kocadere köyünde, yemek pişirildikten sonra *sacayağı* hemen yan yatırılır veya kaldırılır. Böyle yapılmazsa cinlerin yemek pişireceği ve o evin bereketinin kaçacağı düşünülür.¹⁹⁶⁴ Denizli Çivril’de *sacayağı* üzerine oturulmaz; oturulsao kişinin çocuğunun olmayacağına; çocuğu varsa da öleceğine inanırlar.¹⁹⁶⁵ Ankara Beypazarı’nda *sacayağı* ocakta boş durursa, o evden bir ölü çıkacağına; dolayısıyla *sacayağı*’nın üstüne ölü yıkama kazanının konulacağına inanılır.¹⁹⁶⁶

Giresun’da 7 Mayıs’ta yapılan “Hıdırellez Aksu Kutlamaları”nda “*Saçayak’tan Geçme*” uygulamasında, dev bir *sacayağı* yapılır ve bu *sacayağı* şenlik alanına getirilir. Çocuğu olmayanlar buradan üç defa geçerek çocuklarının olmasını dilerler.¹⁹⁶⁷ Türkmenistan’da *sacayağı* ocaktan alınırken bir kenara fırlatılıp atılmaz; *sacayağı*na saygı duyulması gerekir. Ocaktan alınan *sacayağı* ayakları üzerine bırakılmaz; yan yatırılır. *Sacayağı*’nın üzerine içi boş olan bir kap da konulmaz.¹⁹⁶⁸

Giysiden kopan bir düğme, giysi insanın üzerindeyken dikilmez; şayet düğmenin, kişinin üzerinde dikilmesi gerekiyorsa, kişi ağzına bir *demir iğne* ya da *çatal*

¹⁹⁶⁰ Fatma Özükkırk, Denizli/ Tavas Kozlar Köyü, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹⁶¹ Refiye Okuşluk Şenesen, *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Adana, 2011, ss. 147-148.

¹⁹⁶² Fatma Denklik, Denizli-Kale, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

¹⁹⁶³ Nermin Öz, Denizli/ Çal, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; Rıfat Araz, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁹⁶⁴ Emine Çark, Denizli/ Kocadere, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

¹⁹⁶⁵ Ismaan Karaca, Halil Gök, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁶⁶ Nuri Turan, Ankara/ Beypazarı, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

¹⁹⁶⁷ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır’dan Sultan Nevruz’a*, Ankara, 2011, s. 44.

¹⁹⁶⁸ Ekrem Özbay, *Türkmenistan’dan Anadolu’ya Örf Adet ve Halk İnançları*, İstanbul, 2007, ss. 116-258.

iğne gibi demir parçası alır.¹⁹⁶⁹ Kars'ta dikimi gece biten elbise üzerine iğne bırakılır. Böylece elbise üzerine gece cinlerin basmasına mani olunacağına inanılır.¹⁹⁷⁰

Denizli Tavas Kozlar köyünde korkulu rüya ya da kâbus görmemek için parmağa *demir yüzük* takılır. Bu yüzüğün kişiyi kötü rüyalardan ve kötü ruhlardan koruyacağına inanılır.¹⁹⁷¹

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra; İslam dininin gereklerini de yerine getirmeye çalışmıştır. İslam dinine göre altın, gümüş, bakır ve *demir parçası yutmak* orucu bozar.¹⁹⁷²

Hacca gidecek olanlar, paralarını demircilerin parası ile değiştirirler; çünkü demircinin kazancı helaldir ve bundan dolayı kutsaldır.¹⁹⁷³ Bu uygulamada, kutsal olan topraklarda kutsala ait olan parayı kullanma düşüncesi vardır; çünkü demir Tanrı'nın kutu, demirci de kutsala ait olan kişidir.

İnsanlar adakta bulunmak için evliya türbelerinin pencere ve kapılarına yığılıp, velinin aracılığını ümit ederek yakınındaki ağaçlara ve pencere demirlerine çaput bağlarlar.¹⁹⁷⁴ Bu uygulamada Türklerin ağacı ve *demiri* dilek aracı olarak kullandığı görülür.

Türk kültüründe sofradaki bereketi kaçırmamak için sofraya dualarından önce *bıçak* kaldırılır.¹⁹⁷⁵ Muharrem ayında yapılan aşurenin içine atılan para, kime rast gelirse o kişi zengin olur. Balıkesir'deki inanişâ göre aşure aşına katılan para, kesede saklanırsa bu para o keseye bereket getirir.¹⁹⁷⁶

Ateş, yaşayan bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu nedenle demirle ateş karıştırmak iyi değildir. Ev kadınları her zaman ateşi memnun etmeye çalışır. Çünkü o, bereket getirendir.¹⁹⁷⁷

Sonuç olarak insan hayatının çeşitli safhalarında yapılan birçok uygulamada demir vardır. Bu uygulamalardan bazılarında demirin kullanılmasının nedeni ise, insan hayatının birçok anında farklı gizil güçlere karşı koruyucu, kötü olayları engelleyici ve negatif enerjileri alıcı vb. işlevlerinin olmasıdır. İnsanın kendi dünyasında kurduğu

¹⁹⁶⁹ Zeynep Kara, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹⁷⁰ Yaşar Kalafat, *a.g.e.*, 1999, s. 27.

¹⁹⁷¹ Fatma Özükkök, Denizli/ Tavas Kozlar Köyü, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

¹⁹⁷² Tahsin Feyizli, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç- Kurban*, İstanbul, 1993, s. 48.

¹⁹⁷³ Coşkun Şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁷⁴ A. Schimmel, *a.g.e.*, 2002, s. 82.

¹⁹⁷⁵ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 105.

¹⁹⁷⁶ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 11.

¹⁹⁷⁷ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 95.

düzen, doğanın düzeninden bağımsız değildir. İnsan psikolojisi ve düşünce yapısı da doğaya karşı gelişmişlik göstermiştir.

İnsan, aslında doğaya hükmeden değil, kendisine hükmedilendir. Dünyaya geldiği andan itibaren doğanın bir düzeni vardır ve insan da bu düzene uymak zorundadır. İnsanın var olduğu sürece uyum sağladığı bu doğa düzeni, insanla bütünleşince gelenek, görenek, inanç ve inanışların bütünü ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak bu davranış kalıpları, yine davranış boyutunda insanı esir almıştır. İşte bu çizgide demir, tanrısal gücünden beslenerek insanı doğaya karşı koruyan ve doğa düzeni içinde yöneten konumundadır. Ayrıca demirle ilgili yapılan tüm uygulamaların, topluma fayda sağlayıcı yönü de vardır.

3.3.2. Tabiata İlişkin İnanç ve Uygulamalarda Demir

3.3.2.1. Hastalıklarda Demir

Halk hekimliği bugün, modern tıbbın yanında daha ilkel yöntemler kullanan ona alternatif bir sistemdir. Buna rağmen halk tarafından çeşitli nedenlerden ötürü tercih edilmektedir. J. David Hufford, halk hekimliğinin sürekli gelişim ve değişim içinde olup modern tıba rağmen yeni yöntem ve tekniklerle varlığını sürdürebilmesini şöyle açıklamıştır:

“Modern tıp, geçmişte çaresi olmayan birçok hastalığa bugün çare bulabilmektedir. Fakat yine de modernleşen dünyada modernlikle birlikte insanın sıkıntıları ve sorunları da artmaktadır. Bir yandan bilim, bu sorunlara çözüm üretirken bir yandan da sorunlar artarak devam etmektedir. Bu ihtiyaçlar döngüsü içerisinde gelişen bilime rağmen kendisine yaşama alanı bulan alanlardan biri de halk hekimliğidir. İnsan ihtiyacını karşılamayan her kültür, gelenek, anlayış yok olmaya mahkûmdur. Halk tıbbı, bugün gündemde ise hatta televizyon programları aracılığıyla bir popülerlik kazanmışsa insanın bu kültürel ortama ihtiyacı olduğunun kanıtıdır. Varlığının elbette birçok sebebi ve çeşitli bağlamları vardır. Halk hekimliği sisteminin, modern hekimlik karşısında hayatta kalmasını sağlayan, öneminin azalmasını önleyen onun bağlantılarıdır. Tedavi usulleri ve sorunlar arasındaki düzenli bağıntılar, tüm sistemin ağırlığının birazıyla değişimine karşı koymaya imkân verir. Sözelimi Vance Randolph, şifalı bitki satan birinden aktarır: ‘Her şeye kadir Allah, bizim için dünyaya çaresi olmayan bir hastalık getirmedir.’ Böyle bir ifade, bize ilahi güçten hareketle, inanç ve şifalı bitki ile sağlık elde etme arasında bir bağıntıyı göstermektedir. Bu sıradan ilişki, bitkilerle şifa dağıtma geleneğine sadece genel bir denge katmaz; aynı zamanda bunu öyle şüpheli bir yöntemle yapar ki modern tıbbın kanıtları, düşünceleri, bu

ilişkilere erişemez. Bu ilişkinin bir sonucu, şifa dağıtan kişi, geleneksel iyileştirmenin ezberlenmiş büyük bilgisiyle geleneğin zayıf bir koruyucusu olabilirken bir diğer kişi, (bu bilgilerin) çok azıyla daha üstün ilişkiler taşımasından dolayı çok daha etkili olabilir.”¹⁹⁷⁸

Eski Türklerde hastalıkları tedavi etme yöntemlerini bilen ve hastaları sağaltan halk hekimleri, kamlardır. Kamlar; hastalık sağaltıcılıkları yanında din temsilciliği, büyücülük, şairlik ve müneccimlik yapan özel kişilerdir. Bilindiği üzere kamlık geleneğindeki kamın “Ölme ve yeniden dirilişi” âyinine demircinin üstlendiği görev de kamı sağaltmaktır. Aynı zamanda Türk evren tasarımı içinde demirci, şamanın abisi olarak görülür ve ondan daha geniş yetkisi olan özel kişidir. İşte bu algının sonuçları, bugün halk hekimi vazifesi gören ocaklar ve ocaklıları oluşturmuştur.¹⁹⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında bugünkü Anadolu halk hekimleri ya da ocaklıların, Türklerin eski Kam geleneklerindeki kam/ şaman ya da baksıların İslamiyet’in etkisiyle şekil değiştirerek günümüze yansımış şekilleri olduğunu söylemek mümkündür.

Şamanistik dönemden günümüze kadar demir, farklı dinlerde tedavi unsuru olarak kullanılmıştır. Şamanların giriş âyinlerindeki bir uygulamada yapılan duada demirci ocağından bahsedilmektedir. Bir âyinde adaya özel bir giysi giydirilmekte ve adayın eline ucunda at kıllarının bağlı olduğu kamçı verilmektedir. Şamanın sağ ve sol tarafına dokuz erkek, dokuz kız, önüne de yaşlı şaman geçer ve aday onların önünde mesleğe sadakat yemini ederek dualar okunur. Okunan duada ise, demircilerin tanrısı Kıtka baksı ve demirci ocağı vardır. Dua şöyledir: ‘*Saka ulusuna kudretli demirciler ihsan eden Kıtka baksı toyuna saygı göstereceğim. Kurbanın ciğer ev böbreklerini, demircinin ocağına gömeceğim.*’¹⁹⁸⁰

A. İnan’a göre; halk arasında molla ya da üfürükçü olarak bilinen kişiler, aslında İslam perdesi altında yaşayan yalancı şamanlardır. Bu yalancı şamanlar, bazı uygulamalarında demiri kullanmaktadırlar. Örneğin Tarançılardaki üfürükçü mollaların yaptıkları bir uygulamalarda yedi *demir parçası* kızdırılarak suya atılır. Uygulama şöyledir:

“Hastaya musallat olan cinleri farklı metodlarla başka bir nesneye göçüren üfürükçüler, yedi pınardan, yedi değirmenden su alıp bir kaba doldurduktan sonra o kaba üflerlermiş. Bu suyun ağırlığı yaklaşık bir Kur’ân ağırlığında olurmuş. Sonra *yedi*

¹⁹⁷⁸ Hufford, J. David, “Halk Hekimleri”, (çev. Yard. Doç. Dr. Mustafa Sever), *Folklor*, 2007, Yıl. 19, S. 73, s. 74; Züleyha Ülger, *Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği*, 2012, Aydın, s. 245.

¹⁹⁷⁹ bk. M. Eliade, *a.g.e.*, 2006; M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003; F. Bayat, *a.g.e.*, 2006.

¹⁹⁸⁰ F. Türkmen, F. Türker, *a.g.m.*, 2006.

parça demir kızdırıp suya atarlar ve bu suyun buğusuyla hastayı terlettikten sonra bir kaplumbağa iskeleti üzerinde bu suyu geçirip hastayı yıkarlarmış.”¹⁹⁸¹

P. N. Boratav’a göre halk hekimliği; “Halkın olanakları bulunmadığı zaman veya başka nedenlerle hekime başvuramayınca veya başvurmak istemeyince hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemlerin tümüne denir.”¹⁹⁸²

Bu anlamda, kült olarak tabir edilen figürlerin tamamının bir atalar kültü olduğu kabul edilir. Eski Türk inançlarından atalar kültü, günümüzde farklı uygulamalar ve inanışlar arasında varlığını devam ettirmektedir. İnsan sağlığıyla ilgili konularda, halk arasında öncelikle modern bilim ve bilgi tercih edilir. Eski halk inançlarına dayalı bu tür halk hekimliği uygulamaları, doktor sonrası hasta yakınlarının iyileşmeye yönelik psikolojik telkininde önemli rol üstlenmektedir. İnanılarak, kutsallaştırılarak yapılan bu tür uygulamalar halk hekimliğinin kuşaklar boyu devam etmesini sağlamaktadır.¹⁹⁸³

Türk halkları arasında çeşitli hastalıkları tedavi edebilen ve halk hekimi vazifesi gören kişiye ve mensup olduğu ailesine “ocaklı” dendiği bilinmektedir. “Ocaklı” olmak, halk hekiminin mensup olduğu aileyi de içine alan bir kavramdır. Bunun nedeni; halk hekimliğinde aynı kamlarda ve demircilerde olduğu gibi “soy” kavramının esas olmasıdır. Satı Kumartaşlıoğlu bu “soy” ve “ocaklı” kavramlarına şöyle açıklık getirmiştir:

“Ocaklılarda hastaları tedavi etmek için ‘el alma, el verme’ gibi bir işleme gerek duyulmaz. Ocaklı olup bazı hastalıkları iyileştirmek için bu soyun bir üyesi olmak yeterlidir. Bir ocak soyundan gelen kimse, tedavi ettiği hastalıkla ilgili gerekli bilgi ve tedavi yöntemlerini bu aile içinde görerek ve tecrübe ederek öğrenir. Günümüzde geleneksel kültür içinde de hastalık sağaltımı konusunda önemli bir yere sahip olan bu ocaklılar, birtakım hastalıklar için doktora gitmeden ‘ocak’a giden ya da doktorda şifasını bulamayıp ‘ocak’a müracaat eden, hastalıklarının şifasını ‘ocaklar’da arayan pek çok insana da çare kapısı olmuştur.”¹⁹⁸⁴

Aslında bir ocaklı demirci de bazı hastalıklara demir aracılığıyla şifa olmaktadır. “Demir ocağı” ya da “demirci ocağı” ifadeleri de rastgele kullanılmış ifadeler değildir. Nitekim ateşin sürekli yandığı bu ocaklarda demir eritilerek su ve kum yardımıyla şekle sokulmaktadır. Görülen o ki bu ocaklarda, demirden yapılabilecek ve günlük hayatta kullanılabilecek her şey üretilmektedir. İnsanın korunmasına, savunmasına,

¹⁹⁸¹ A. İnan, *a.g.e.*, 1995, ss. 111-112.

¹⁹⁸² P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 122.

¹⁹⁸³ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 105.

¹⁹⁸⁴ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 211.

beslenmesine, eğlencesine ve günlük hayatını kolaylaştırabilecek birçok ihtiyacına yönelik olarak üretim yapan bu ocaklar; aslında insanın hastalığına da deva olabilecek kutsal yerlerdir.

Türk mitik algısında demirci, yeraltındaki kötü ve kara ruhlarla savaşmaktadır. Asya'da Türk'ün vazgeçilmez silahlarından olan zırh, mızrak, kılıç vb. de kültürel aktarımlarla sembolik anlamda kötü ruhlara karşı insanı savunma ve koruma işlevini kazanmıştır.¹⁹⁸⁵ Öyleyse bu demirden nesnelere, kötü ruhlarla nasıl mücadele edebiliyorsa, insan vücuduna sirayet etmiş olan kötü enerjiyi alabilecek yetiye de sahip olmalı ve bir hastalığı tedavi edebilecek nitelikleri taşıyan bir varlık olarak da kabul görmelidir. Bu açıdan bakıldığında da denilebilir ki demirci; halk hekimidir, sağaltıcıdır ya da ocaklıdır.

Halkın içindeki ocaklılar, hastalar üzerine uyguladıkları yöntem ve teknikleri, ocaklı soyundan veya el aldıkları kişilerden görüp öğrendikleri bilgi ve tecrübelerle oluşturduklarını söylerler.¹⁹⁸⁶ Ocaklılar, bu “el verme” ve “el alma” durumlarında, kendi tecrübe ve deneyimlerini de kullandıkları yöntemlere aktarmışlardır. Bu yöntem ve teknikler, bilimsel değildir; ocaklıların gizil güçlerinden beslenir. Demirciler de ocaklıdır ve deneme yanılma yoluyla yaptıkları uygulamalarda başarılı olmuşlardır. Onlar da usta çırak ilişkisi içinde mesleği öğrenirken, aslında usta çırağına el vermektedir.

Demircilerin ya da ocaklıların çeşitli hastalıklarda demiri kullanarak gerçekleştirdikleri birçok tedavi yolu vardır. Demirin bulunduğu sulara yıkanmak, demir suyunu içmek, demirden bir nesneyi vücuda dokundurmak vb. uygulamaların hastalıkları iyileştirdiği düşünülür. Halk inançları içerisinde çeşitli sağaltma etkilerinin olduğu bilinen madenlerin de içinde demir vardır. Nitekim demirin bulunduğu sulara yıkanmak, bu suları içmek çok faydalıdır. Şifalı olduğu bilinen taşların içinden göktaş vb. taşlar, hastalık sağaltma işlemlerinde sembolleşmiştir.¹⁹⁸⁷ Hayvan kökenli ilaçlarla yapılan hastalıkları tedavi yönteminde, hayvanın herhangi bir parçasının insanın üzerinde taşınması da tedavinin bir parçasıdır. Bu tedavi yönteminde kurt dişi, tavşan ayağı vb. unsurların yanında *at nalı* da vardır. Görülen o ki bu nesnelere, tedavi edici sembolleşmiş nesnelere.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁸⁵ bk. M. Eliade, *a.g.e.*, 2006; M. Eliade, *a.g.e.* a, 2003; F. Bayat, *a.g.e.*, 2006.

¹⁹⁸⁶ *Ismaan Karaca*, Denizli/ Çivril, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁸⁷ K. Koca, *a.g.t.*, s. 103.

¹⁹⁸⁸ K. Koca, *a.g.t.*, s. 103.

Birçok tedavi yolunda demir, ilaç olarak düşünülmüş ya da psikolojik telkin aracı olarak kullanılmıştır. Aslında türbe ve evliya ziyaretleri, fetiş ögeler ve demirle ilgili diğer inanış ve uygulamalar da birer psikolojik tedavi yöntemidir. Çalışmanın bu kısmında demir, halk hekimliğinde demirin ilaç gibi düşünüldüğü tedavi yollarıyla, psikolojik ve inanca dayalı türbe ve evliya ziyaretleri gibi tedavi yollarında demir olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

3.3.2.1.1. İlaç Gibi Düşünülen “Demir”le Tedavi Yolları

Demir, çeşitli hastalıkların tedavisinde iyileştirici bir unsur olarak düşünülmüş ve kullanılmıştır. Demirin bu bağlamda kullanıldığı durumları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

3.3.2.1.1.1. İnsanlarda Görülen Bazı Hastalıkların Demirle Tedavi Yolları

Demir, insanlara ilişkin hastalıkların tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.3.2.1.1.1.1. Arı Isırığını Tedavide Demir

Bursa’da arının soktuğu yere *bıçak namlusu* koyarlar. Bıçak namlusu soğuk olduğu için, ateşlenen bölgeyi soğutur, sızıyı hafifletir.¹⁹⁸⁹

3.3.2.1.1.1.2. Beyin ve Bel Fıtığı Tedavisinde Demir

Eskiden bu rahatsızlığa “*İğne ağrısı*” denilmektedir. Bel ağrıdığı zaman ağrıyan yere çeşitli (bugün viks, bengay vb.) kremler sürülür, ardından bilen bir kişi bölgeye *iğne batırır* ve oradan çıkan sarı su dışarıya akıtılır. Böylece bel ağrısı geçer. Bugün bile bu uygulamanın yapıldığı iddia edilmektedir. Bu uygulamada, tıbbi ilaçla birlikte fiziksel müdahale yoluyla sağaltımın yapıldığı görülmektedir.¹⁹⁹⁰

3.3.2.1.1.1.3. Böbrek Hastalıkları Tedavisinde ve İdrar Yollarındaki Taş Kırma İşleminde Demir

Manisa Kula’da, Kilis’te ve Gaziantep Oğuzeli’nde demirci, demiri çelikleştirdiği suyu gece ayazında dinlendirir. Böbrek hastaları, böbrek taşlarını

¹⁹⁸⁹ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 84.; Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 46.

¹⁹⁹⁰ Z. Ülger, *a.g.t.*, ss. 33-34.

düşürmek için bu suyu her gün sabah akşam içerler. Tedavi böbrek taşlarının tamamı düşene kadar sürer.¹⁹⁹¹

Halk arasında böbrek taşıyla ilgili kitaplara girmiş bir başka uygulama daha vardır. Bu uygulamada, polattan birkıskaç yapılarak, kıskaç perçinen milin dibine itilir. Kıskaçın ucu, taşa değinceye kadar sokulur. Taşa değdiği anda kısaca açılır. Taş kıskaçın ucuna alınır, sıkıca tutulur. Taş orada parçalanır ve teker teker çıkarılır.¹⁹⁹²

3.3.2.1.1.4. Çakma Hastalığı, Şişlik ve Ur Tedavisinde Demir

Azerbeycan Türkleri arasında, “Çakma” adı verilen sulu bir yara çıkması hastalığının tedavisinde hasta; ocaklının bu iş için seçtiği bir ağaca götürülür, yüzü ağaca dönecek şekilde baş hizasında ağaca çivi çakılır ve birtakım dular okunur. İbnî Sînâ'nın “Al-Kanun Fı't-tıbb”ında ise ur ve şişliklerde demir posası, mersin yaprağı, sirke, kabak suyu, kişniş, yumurta akı, bakla unu ile birlikte karıştırılarak şişliklerin üzerine konulur. Bu karışım hastalığı iyileştirmektedir.¹⁹⁹³

3.3.2.1.1.5. Çocuk Hastalıkları Tedavisinde Demir

Tatarlarda bir çocuk hastalandığında at nalı ile tütsü yapılır. Kızdırılan nal, bir tabağa koyulup üzerine biraz su dökülür. Suyun kızgın nalın üzerine dökülmesiyle çıkan duman, çocuğun başında tüttürülür. O esnada, “Nereden geldiysen oraya git, sağlık şifa bulsun.” denir.¹⁹⁹⁴

Boğmaca “kara öksürük, öğürgen öksürük, kukucak öksürük”tür. Afyon Dinar'da küçük çocukları boğmacadan korumak ya da boğmacanın hafif geçmesini sağlamak için çocuğa “Cuma halkası” yapılır. Bu uygulamada; cuma günü sela ile ezan arasında bir demirciye üzerinde dua yazılı olan küçük bir *demir halka* yaptırılır ve bu halka çocuğun boynuna asılır.¹⁹⁹⁵

¹⁹⁹¹ Şükrü Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.; Mecid Akaslan, Gaziantep-Oğuzeli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; Mustafa Bülbül, Kilis, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

¹⁹⁹² B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 318.

¹⁹⁹³ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 292.

¹⁹⁹⁴ S. Kumartaşhoğlu, *a.g.t.*, s. 269.

¹⁹⁹⁵ Ersin Yumuşak, Afyon/ Dinar, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013.

3.3.2.1.1.1.6. Göbek Düşmesinin Tedavisinde Demir

Trabzon Şalpazarı'nda bardağa iğne konarak, dua okunur. Bardaktan iğne çıkarılır ve göbek kaldırılır.¹⁹⁹⁶

3.3.2.1.1.1.7. Göze Benek Düşmesi Tedavisinde Demir

Göz üstünü örten ince tabakada (konjunktiva) birçok ince kan damarı bulunmaktadır. Ara sıra bunlardan biri çatlayarak göz akında kırmızı bir nokta ya da leke oluşmasına yol açabilir. Basit göz akı kanamalarının çoğu 2-3 haftada ortadan kaybolur. Bunun için ocaklıya başvurulur. Ocaklı, parmağına iğne batırır. O yerden çıkan kanı da benek olan yere damlatırsa bu rahatsızlık geçmektedir.¹⁹⁹⁷

3.3.2.1.1.1.8. Hazım Bozukluğu Tedavisinde Demir

Erzurum ve Tokat'ta "afagan-afagan yeli" şeklinde ifade edilen çarpıntı, inatçı baş ağrısı ve bulantı ile kendini gösterir ve bu hastalık *demir* tozu ve peynir şekeri yedirilmek suretiyle sağaltılır.¹⁹⁹⁸

3.3.2.1.1.1.9. Kötü Ten Kokusunu Gidermede Demir

İnsan doğduktan sonra, ilerleyen yaşlarda ve yetişkinlikte teninin kokmaması için yapılan bir uygulamadır. Aydın'da yapılan uygulamalar aşağıda belirtilmiştir. Çocuğun kokmaması için kırkı içinde veya yirmi gün çıktıktan sonra suyun içine tuz kavru olarak atılır, demir gibi olsun diye demir para atılır, zeytinyağı konulur. Daha sonra bu karışım pamuk yardımıyla ağız içi de dâhil olmak üzere bütün vücuda sürülür.¹⁹⁹⁹

3.3.2.1.1.1.10. Kuduz Hastalığı Tedavisinde Demir

Anadolu'da bu hastalığa şöyle bir uygulama yapılır: "Hastanın dili kaldırılarak kurtçukların bulunduğu dilin alt kısmına, ateşte iyice kızdırılmış olan bir çorap şişi değdirilir. Bu suretle dilin altı dağlanmış olur. Dağlamaya rağmen dil altında yine kurtçuklar görülecek olursa aynı yer bir daha dağ yapılır."²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁶ A. Çelik, *a.g.e.*, 1999, s. 507.

¹⁹⁹⁷ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 81

¹⁹⁹⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, s. 436.

¹⁹⁹⁹ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 156.

²⁰⁰⁰ Orhan Acıpayamlı, "Türk Folklorunda Kuduz Hastalığı", *Antropoloji Dergisi*, Ankara, 1964, S. IV, s. 91.

Aydın ve çevresinde; çocuğun gerek **diş çıkarma** öncesi, gerekse diş çıkarma esnasında yaşadığı tüm zorlukları halk, büyüsel karakter taşıyan bir takım uygulamalarla gidermeye çalışır. Bu uygulamalar arasında çocuğun dişini ilk gören kişinin ona *sert demirden* bir hediye alması da vardır.²⁰⁰¹

Sinop yöresinde **veremli hastaların** tedavisinde yedi yaş diş ve deliksiz inci mercanı, ölü kemiği ve balla karıştırılarak kullanılır. Yine Sinop yöresinde diş düşen çocuk, düşürdüğü dişini alarak “Al karga sana kemik, ver bana *demir dişi*” sözlerini söyleyerek bir evin kiremitliğine atar. Bu uygulamayı çocuk yapmazsa annesi diş olarak besmele çekerek hayvan ahırına atar. Bu uygulamayla çocuğun bulunduğu evin bereketli olmasıya da hayvan olarak malının çok olması istenmektedir.²⁰⁰²

Çocuklarda “**Aydaş**”, çok düşen ve gelişemeyen çocuklar için kullanılır. Bu konuyla ilgili düşüncelere göre aydaşlık hastalığı, “*Çocuk kemik gibi kalıyor.*” şeklinde ifade edilir. Aydın’da bu rahatsızlıkla ilgili uygulamalardan demirle ilgili olanı şöyledir:

“Üç yolun ağzına üç tane taş konur, üzerine boş kazan konulur, boş kazanın içine de çocuk konulur, altına üç odun yerleştirilir. Odunlar yakılmadan üç İhlâs, bir Fatıha sûresi okunarak ardışık şekilde yerleri üç kere değiştirilir. Bu temsili işlemde sonra çocukların daha iyi gelişmeye başladıkları ve aydaşlıktan kurtuldukları ileri sürülmektedir. Başka bir kaynağa göre de yoldan gelip geçen herkes ocağın altına bir çöp koyar. “*Ne yapıyorsunuz?*” diye soranlara “*Aydaş pişiriyoruz.*” denilir. Daha sonra aydaş olan çocuğu, diğer çocuklar “*Allah ayak versin! Demir dayak versin!*” diyerek kapı kapı dolaştırırlar. Evlerden de çocuklara lokum, yumurta gibi birtakım hediyeler verilir. Uygulamanın daha etkili olması ve annenin psikolojik olarak rahatlaması için komşular veya aydaşı pişirenler “*Aydaş pişirdik biz buna geçer gaari.*” derler. Aydaş töreni üç kere ve cumartesi günleri yapılmaktadır. Aydaş töreni sonunda çocuk alınır ve arkaya bakmadan eve dönülür.²⁰⁰³

3.3.2.1.1.1.11. Kumru Hastalığı Tedavisinde ve Çatlakları Gidermede Demir

Vücudun herhangi bir yerinin derin ve ince çizikler halinde kızarıp çatlaması şeklinde ifade edilen karıncalık yahut da burunun belirgin tarzda şişmesi olarak nitelendirilen kumru hastalığında hasta, haftanın birbirini takibeden üç gününde ocağa götürülür. Ocaklı, hastalığın kendisine sıçramasını önlemek üzere bir ağaç parçasıyla çevresini çizerek kendisini daire içine alır. Hastanın getirdiği “*haşilli*” denilen

²⁰⁰¹ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 169.

²⁰⁰² D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 170.

²⁰⁰³ Z. Ülger, *a.g.t.*, ss. 153-154.

kullanılmamış *iğneyi* alarak vücudun yaralı bölgesini bununla kendisine özgü çizgilerle çizer. Kullanılan iğneyi hastaya iade eder ve bunu toprağa gömmesini öğütler. İğnenin toprakta çürümesi ve paslanması sonucunda hastalığın da ortadan kalkacağına inanılır.²⁰⁰⁴

Genel olarak çatlaklar, toprakta çalışma sonucu veya mantara bağlı olarak ayakta oluşan yarıklar şeklinde görülür. Ayrıca çeşitli nedenlere bağlı olarak ellerde, doğumdan sonra karında, meme uçlarında da görülmektedir. Bu rahatsızlıkla ilgili bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan birinde arı mumu çatlak olan yerin üzerine konulur, *sıcak demirle* eritilerek çatlakların arasına dolması sağlanır. Bazı uygulamalarda da eritilenmuma menengeç sakızı katılarak sürülürse çatlaklara karşı faydalı olacağı düşünülür.²⁰⁰⁵

3.3.2.1.1.1.12. Nefes Darlığı, Nezle ve Grip Tedavisinde Demir

Demir nefes darlığı, nezle ve grip tedavisinde de çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bu tedavi şekline birinde, demir ocağının içinde kazan veya güğüm gibi araçların duvara asıldığı zincir, orak zinciri veya bu araçların altında kullanılan *sacayak* ateşte iyice kızdırıldıktan sonra üstüne soğuk su dökülür. Sönen ateşten çıkan buğunun üstüne hasta eğilir ve o buğuyu teneffüs eder. Bu işleme ‘Kremul’ denir. Birkaç defa tekrar edilen bu tedavi yöntemiyle hastanın iyileşeceği düşünülür.²⁰⁰⁶

Bursa, Gaziantep ve Kilis’te demirciler ve bıçakçıların ocaklarında demir ve çelik parçaları akkor haline getirilerek dövülür. Sonra bu demir, temiz bir su kabına doldurulur. Ocakta akkor haline getirilen demir ve çelik parçaları bu suda söndürülür. Bu işlem su kaynayıncaya kadar birkaç defa tekrarlanır. Dinlendirilen su, ince bir tülbentten süzülerek bir iki gün içinde içilir. Bu şekilde yapıp içilen suyun bir süre hastayı nezle ve gripten koruduğu, vücuduna direnç verdiği söylenir.²⁰⁰⁷

3.3.2.1.1.1.13. Psikolojik Rahatsızlıkların Tedavisinde Demir

Plinius, “Naturalis Historia” adlı eserinde demirin ilaçlarda madde olarak kullanımının zararlı ilaçlara ve gece buhranlarına karşı etkili olduğunu yazar. Bu

²⁰⁰⁴ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, s. 448.

²⁰⁰⁵ Z. Ülger, *a.g.t.*, 68.

²⁰⁰⁶ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 340.

²⁰⁰⁷ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 93.; *Arif Taşdemir*, Gaziantep, (Mülâkat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012; Mustafa Blbul, Kilis, (Mülâkat Yoluyla Yapılan Görüşme), 2012.

ilaçların benzerleri; Türkiye’de, İran’da, Hindistan’da, Dayaklarda ve çeşitli toplumlarda da vardır.²⁰⁰⁸

Büyüye maruz kalmak da bir çeşit psikolojik rahatsızlığa yol açmaktadır. Örneğin erkekliği bağlanmış kişinin büyüünü çözmek için de demir kullanılır. Bu çözme işleminde büyülü kişi iki taraflı bir baltayı kırarak deliğinin içinden idrarını yapar. İdrar, balta deliğinden geçerse büyü bozulur.²⁰⁰⁹ “Balta” burada büyüü bozmada bir araçtır ve demiri sembolize etmektedir.

3.3.2.1.1.1.14. Sarılık Hastalığı Tedavisinde Demir

Sarılık, insan vücudundaki kırmızı kan hücrelerinin bir yıkım mahsulü olan bilirubin pigmentinin çok çeşitli hastalıklarda kanda belirli bir seviyenin üstüne çıkmasıyla deri ve mukozaların sarı renge boyanmasıyla kendini gösteren bir hastalıktır. Aydın ve çevresinde “Sarılık kesen” denilen ocaklı tarafından, dilin altındaki hastalık belirtisi sayılan bezeler kesilirse, hasta bu hastalıktan kurtulur. Hatta bu bezeler iğne ile asılarak kesilir. Başka bir ocaklıya göre ise dilin altındaki bu belirtilerin rengi siyahtır. Dilin altındakiler kesilmez. Hastalığın iyileşmesi için kesilecek olan yer, başın üst kısmının ortasıdır. Buradaki saçlar önce kazınır, daha sonra deri, *jiletle* hafifçe kesilir.²⁰¹⁰

Kazan Karalarda Sarılık hastalığının tedavisi, *bıçakla* yapılmaktadır. Kulak memesi ve alın, bıçakla çizilerek kanın akıtılması sağlanır.²⁰¹¹ Elazığ Harput’ta da benzer bir uygulama vardır. Bu uygulamada, bir ocaklı tarafından hasta, bıçakla iki kaşının ortasından çizilir. Hastanın açılan yarasının çevresinden kan akar ve yaranın olduğu yerden başlayarak dalga dalga vücudun her tarafı normal vücut rengini alır. Hastanın, bu şekilde şifa bulacağına inanılır.²⁰¹² Aydın’da yapılan Sarılık hastalığıyla ilgili başka bir uygulamada da Hayıt yaprağı dudağa sarılır, üzerinden jilet atılır. Çıkan kan da göz kapaklarına sürülür. Dudağa da zeytinyağı sürülür. Bu şekilde sarılığın geçeceğine inanılır.²⁰¹³

²⁰⁰⁸ E. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 53.

²⁰⁰⁹ Şaban Doğan, “XIV.-XV. yy Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”, *Millî Folklor*, Ankara, 2011, s. 127.

²⁰¹⁰ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 105.

²⁰¹¹ Maarife Hacıyeva, “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Sektör Bildirileri*, Ankara, 1997, ss. 212-213.

²⁰¹² R. Araz, *a.g.e.*, s. 161.; B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 481.

²⁰¹³ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 105.

3.3.2.1.1.15. Siğil/ Temren Hastalığı Tedavisinde Demir

Siğil ya da temren hastalığında demir nesne olarak genellikle iğne kullanılır. Bu hastalık; vücudun herhangi bir yerinde, cilt üzerinde kabarıklık, kırmızılık, kuruluk, zaman zaman da sulantılı şekilde görülen ve kaşıntı veren bir deri hastalığıdır. Bu hastalık, tıp dilinde egzama veya dermatit olarak da ifade edilir. Virüs nedeniyle deri üzerinde ortaya çıkan zararsız oluşum diye tanımlanan genel olarak ellerde görülen çıkıntılı, sert bir dokudur. Hastalık bir yerden başka bir yere geçebilir. Genelde el ve ayaklarda çıkar. Bu hastalığın sağaltımı, genel olarak dini ve büyüsel yöntemlerle yapılmakla birlikte bitkisel, madensel emlerle yapıldığı da görülmektedir. Aydın ve çevresinde temre; birkaç yerde çıkmışsa öncelikli olarak ilk çıkan yer okunur, ardından diğer çıkan yerler okunur. Bu uygulama, ocaklı tarafından gerçekleştirilir. Bir iğne yardımıyla temre daire şeklinde çizilerek kanatılır, kibritin uç tarafı sürülerek okunmaya başlanır. Temre, iğneyle çizilerek okunursa geçmektedir.²⁰¹⁴

3.3.2.1.1.16. Verem, Guatr Hastalıkları Tedavisinde Demir

Gaziantep ve Kilis'te veremin demir tozu adı verilen "borada" ile tedavisi yapılmıştır. "Borada"; "eğe ağzından dökülen eğinti" demektir. *Borada*, veremlilere, boğazında ur olanlara (guatr) ve çocuğu olmayanlarahavanda toz haline getirilerek yutturulur. *Borada*, verem (gurudan) hastalığını iyileştirip kişinin demir gibi olmasını sağlamaktadır.²⁰¹⁵

3.3.2.1.1.17. Vücut Ağrıları Tedavisinde Demir

Denizli Acıpayam'da da efeler, efe anlatılarına göre; soğuk alınlığı, yorgunluk gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanan baş ağrıları için yaşlı kadınlara nal çivileriyle (mıh) baş çakturma yaptırılmış.²⁰¹⁶

Kuzey Asya'da görülen bir inanca göre, hastanın neresi ağrıyorsa orasının iyileşmesi için *çivi* çakılır. Bu işlem; farklı fetiş malzemelerden yapılan bir figürün her yanına çivi çakılarak gerçekleştirilir. Hastanın neresi ağrıyorsa fetişin orasına çivi çakılır ve böylece benzeşmeye dayalı olduğu düşünülen bir çeşit büyü yapılmış olur.²⁰¹⁷

²⁰¹⁴ Z. Ülger, *a.g.t.*, ss. 54-77.

²⁰¹⁵ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 435; *Mustafa Bülbül*, Kilis, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰¹⁶ Mustafa Arslan, "Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatıları", *Acta Turcica Çevrimiçi Teatik Türkoloji Dergisi* 'nde yayınlanacak olan makale, 2014.

²⁰¹⁷ E. Artun, *a.g.e.* b, 2008, ss. 17-18.

Bu iki uygulama bugün tıptaki akupunktur iğneleri ile yapılan rahatlatmaya yönelik bir tedavi şekline dönüşmüştür.²⁰¹⁸ Yine de tam olarak birbirini karşılayıp karşılamadığını söylemek tıp bilim adamlarınca açıklanabilecek bir konudur. Ayrıca “çivi çakma” tedavisinin Avrupa’daki doktorlar tarafından da uygulandığı bilinmektedir.²⁰¹⁹

Aydın ve çevresinde de yarım baş ağrısı için dua okunur, okunan dua kâğıda da yazılır ve ocağın arkasına çiviyle asılırsa baş ağrısı geçer. Bir başka uygulamada da başa simgesel olarak bir çivi çakılır ve bu çivinin baş ağrısını geçireceğine inanılır. Bu uygulamalarda da arkaik inanç ögesi olarak ağrıya sebep olan ruhlar korkutulmak istenmektedir.²⁰²⁰

Kazan’da gece ağrılarında yakınan hastaya, “Mehmet” ismindeki üç kişiden alınan bıçak, hiç kimseye dokundurulmadan eve getirilir. Kan bağı olmayan bir insan tarafından *bıçak atma* işlemi gerçekleştirilir ve her bıçağı temsilen bir isim söylenir. Daha sonra bu bıçaklarda pas lekesi aranır. Bunun için ufacık bir çizgi de yeterlidir. *Pas tutan bıçak* önce hastaya yalattılır, daha sonra hangi ziyaret yeri için suya konulduysa, o ziyaret yerine gidilir.²⁰²¹ Kırgızistan’da da Rus Nineler, ağrıları *bıçakla* tedavi etmektedirler.²⁰²² Denizli, Trabzon ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de ocaklılar,

²⁰¹⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, ss. 146-353.

“Tıbbından Yunan biliminin etkilenmiş olduğu iyice bilinen uygarlıklar arasında Mezopotamya uygarlıkları vardır. Büyük üne kavuşmuş uzman sağaltıcılar, doktordan çok sihirbazlar vardır. Buna karşılık Babilonyalılar iyi cerrahi aletlere sahiptiler: Neşterler, testereler, trepanasyon kesikleri vardır. Bununla birlikte Örneğin Shantung’da taş *akupunktur iğneleri*, Hopei’de metal iğneler sağaltma yöntemleri yerden yere fark ediyordu. Eski Çin düşüncesine göre tıp kosmolojisi, astroloji ve toprak falı (geomancy – bir avuç toprağın zemine serpilmesiyle hasil olan şekillerden fala bakma) gibi bilim öncesi disiplinlerle sıkı sıkıya bağlıdır. İlk tıbbi metin, muhtemelen MÖ IV. yy’a ait olup burada özellikle *iğne batırma* (acupuncture) yöntemi üzerinde durulmaktadır. Çinliler, nabızın hastalıkların teşhisinde önemli olduğunu söylüyor. Birçok hastalıkta, hap şeklinde, kaynatılmış veya suda bırakılarak hülasesi çıkarılmış bitkisel ve madeni ilaçlar, fizyoterapi, masaj, akupunktur önemli bir tedavi yöntemidir. Akupunktur ile moksa (sağlama), malum olduğu üzere Çin tıbbının yaklaşık dört bin yıldır uyguladığı, tıp tarihinin en eski, en karakteristik tekniklerinden olmuştur. Temeli, insan derisinin yüzeyinde belirli noktalara *ince iğnelerin* farklı derinliklere batırılması esasına dayanıyor. Son yıllarda arkeologlar Çin’de sayısız ilkel *akupunktur aletleri* bulmuşlar. Bunların en eskileri iğne batırılma noktalarını gösteren heykelle olup bunlar ilk çağlara, yani Huang-Ti’nin hükümdar olduğu çağlara aittir. Ve yeni aşamalar sonucunda ameliyatlarda akupunktur-anestezi yöntemi kullanılmaktadır. Ama iğnelerin nasıl bir fizyolojik fonksiyonu geçirdiği hala bilinmiyor.”

²⁰¹⁹ bk. Tezin , “*Türkler Dışındaki Toplumlarda Demirle İlgili İnanış ve Uygulamalar*” bölümüne.

²⁰²⁰ Z. Ülger, *a.g.t.*, ss. 69-71.

²⁰²¹ E. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰²² *İlmira Ragibova*, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

vücut ağrılarına karşı vücuda *bıçakla* dokunurlar ve bu sayede demirin ağrıyı alarak hastayı rahatlattığına inanılır.²⁰²³

Denizli Yatağan'da ocaktan alınan sıcak demir, romatizma tedavisinde kullanılmıştır. Bu tedavide romatizma hastası, kızdırılmış demirin üzerine ilk önce bir ayağını, sonra diğer ayağını belirli sürelerle basar. Bu işlemi ağrılar dinene kadar belirli zaman aralıklarıyla devam ettirir.²⁰²⁴

Mersin ve Tarsus yörelerinde vücuttaki bir ağrının ya da hastalığın ocaklıya geçmemesi için ocaklının aldığı *para, bıçak, makas* veya hediyeye *arılık* (ağırlık), Harput'ta *çirelik* adı verilmiştir. Bazı ocaklılar, hastalığın etkisi kendilerinde kalmasın diye hastadan aldıkları demir herhangi *bir para, bıçak, makas* gibi şeyler alıp, sonra tekrar hastaya verirler. Bu durumda onların aldıkları para veya demir herhangi bir şey, sembolik olarak kullanılmış olur.²⁰²⁵ Dolayısıyla bu alıp verme işlemiyle demirin sağaltıcılığı devreye girmiş olur.

3.3.2.1.1.18. Yılcık Hastalığı Tedavisinde Demir

“Yılcık hastalığı”, küçük yara ve sıyrıklardan giren mikropların neden olduğu ve tıp dilinde “erizepel” denilen bir çeşit deri hastalığıdır. Hasta mikrobu kaptıktan birkaç saat veya birkaç gün sonra hastada ateş ve titreme görülür. Hastada iştahsızlık ve baş ağrısı da görülebilir. Yılcık hastalığının tedavisinde de demir, tedavi unsuru olarak kullanılmıştır. Aydın ve çevresinde bu hastalığa yönelik iki uygulama şekli tespit edilmiştir. Bu uygulamalardan biri şöyledir: “Hacdan getirilen yılcık taşıyla ağrıyan yer teşhis edildikten sonra o kısım *jilette* çizilir. Çizilen yere tuz ile soğan dövülüp konulur. Ancak çizme işlemi şeker hastalarına uygulanmamaktadır. Onun yerine sadece okunup tıbbi bir jelle ovularak sağaltım yapılmaktadır.”²⁰²⁶

Hastalığın tedavisindeki ikinci uygulama ise şöyledir: “Hacdan gelen *bıçakla* vücutta ağrı olan yerler kesilir. Kekik, kahve, soğan ve undan oluşan bir karışım hazırlanarak “lapa” adı verilen sert bir hamur elde edilir ve hamur, kesilen yerlere yapıştırılır. Bir müddet bekletilerek hamur kullanılırsa, hatta bu işlem üç kere tekrarlanırsa yılcık hastalığına iyi gelmektedir.”²⁰²⁷ Bu tedavi yolunda, bıçağın

²⁰²³ *Ismaan Karaca*, Denizli/ Çivril, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2013; *Hasan Meral*, Trabzon, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰²⁴ *Sadık Apalı*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰²⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 243.

²⁰²⁶ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 78.

²⁰²⁷ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 78.

özellikle hacdan getirilmiş olması, kutsala ilişkin bir seçimdir ve demirin de tanrısal oluşu tedavinin dinî yönünü göstermektedir.

3.3.2.1.1.1.19. Zayıf Bedeni Güçlendirmede Demir

Gaziantep, Manisa, Denizli’de ve Anadolu’nun birçok yerinde zayıf bir bedeni güçlendirmek için *demir suyu* içilir. Bu su şöyle hazırlanır: “Demiri çelikleştirmek için kullanılan suya yedi ile on defa arası demirin girmiş olması gerekir. Elde edilen her yüz gram suya, her gün birer gram daha ilave edilerek dörtte bir kalana kadar kaynatılır. Ve bu sular gece ayazda bırakılır.” Halk arasındaki inanışa göre; bu sudan her sene içilirse insan hastalanmaz ve çelik gibi olur.²⁰²⁸ Denizli’de ise benzer şekilde hazırlanan çelik suyunun içine diğerlerinden farklı olarak şeker atılır ve karıştırılan su süzdürülür. Bu suyu içen hasta yine “çelik gibi adam” olur.²⁰²⁹

Halk dilinde şifa hassası olan bazı tuzlarla mineral maddeleri içeren, genellikle serin veya soğuk olan sulara ve içilmek suretiyle dâhilen kullanılan kaynaklara “içme” denmektedir. Bu içmelerin içinde bir litrede bir gramdan fazla maden bulunan ve sıcaklık derecesi yirmi santigrattan yukarı olan sulara da “*maden suyu*” adı verilmektedir. *Maden suyu*, tedavi değerinin bulunduğu denemelerle ispatlanmış sular demek olduğuna göre, “içme” deyimiyse hem maden suyu, hem de bunun çıktığı kaynak kastedilmiş olmaktadır.²⁰³⁰ İşte bu sular, aslında yeraltındaki demir madeninden mineral almaktadır. Dolayısıyla demir ocağındaki çelikleştirilerek içilen suyla bu maden sularını amaca hizmet etmektedir.

Gagavuzlarda gök gürlemesi, Aziz İliya’nın arabasının gürültüsüdür. Kıştan sonra gök gürültüsü ilk defa işitilince bir *demir* veya taş alınarak vücudun değişik yerlerine vurulur. İnsanın böylece taş ve demir gibi sağlam olacağına inanılır. Hasta bedenler de bu şekilde iyileşir.²⁰³¹

²⁰²⁸ Burhan Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, s. 56; *Arif Taşdemir*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰²⁹ *Sadık Apalı*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰³⁰ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C.V., s. 464.

²⁰³¹ Emine Hilal Ercan “Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi”, *Millî Folklor*, 2006, S. 69, s. 74 .

3.3.2.1.1.1.20. Birçok İnsan Hastalığının Tedavisinde Parpılama/ Dağlama Tekniği

“Parpılama” ya da “dağlama” ocakların en çok kullanıldığı yöntemlerden biridir. Bu yöntem, vücuttaki hemen hemen birçok hastalığın tedavisi için kullanılmıştır. Hastalıkları tedaviye yönelik ve tanımaya yönelik dağlama; Türk kültür çevresinde uzun zaman diliminde uygulanan bir yöntemdir ki yazılı belgeler ışığında MÖ 5. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. İskit, Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde dağlama yaygın olarak görülmektedir.²⁰³² Hatta Selçuklular’da kızgın yarayı dağlama “*key*” olarak bilinmektedir.²⁰³³

Türkler, *baş, göz, kulak, diş, dudak ağrılarında*, bu uzuvlara dağ yapmaktadır. *Bağır, dalak, makat, böbrek, sırt, kasık, eklem ağrılarında* karşı da yine dağlamadan yararlanırlar. Onlar, *sivilce ve yaraları* dahi dağlamaktadırlar. Vücutun bu bölgelerine ya da uzuvlarına yapılan dağlamalar, tedaviye yöneliktir. MÖ 5. yüzyılda İskitler ve daha sonra Uygurlar, dağlama tekniğini *bedeni güçlendirmeye* yönelik uygulamışlardır. Genç kızların sağ göğüsleri ile diğer insanların omuz, dirsek, bilek, kalça, diz ve ayak bileklerinin dağlanması da bu amaca hizmet etmektedir. Görülen o ki, tepeden tırnağa insan bedeninin birçok bölgesi dağlanabilmektedir. Türkler, bu sayede bedenlerinin güçlendiğini ve daha iyi hareket kabiliyeti kazandıklarını düşünmüşlerdir. Böylece kişinin de çok iyi ata binebileceğine ve iyi bir şekilde yay gerip ok atabileceğine inanmışlardır.²⁰³⁴ Bir tedavi yöntemi olarak dağlama, günümüz dünyasında da tıptaki ilerlemeler ve geleneksel birtakım değişiklikler sonucunda geliştirilerek tıp literatürüne girmiştir.

“*Parpılama*” ya da “*dağlama*”, hastanın *vücudunu dağlama, çizme, kesme, hastanın vücuduna herhangi bir şeyle vurma ya da dürtme* gibi uygulamaları kapsamaktadır. Dağlama, hastanın hastalıklı bölgesini ateşe tutulan bazı nesnelere yakmaktır. Bu nesnelere, daha çok *demir, çuvaldız, maşa, bıçak, tava, bakır kap* gibi şeyler olup ateşe tutulduktan sonra hastalıklı bölgeye tutulur, bazen ise hastalıklı bölge üzerine doğrudan bastırılır. Hastayı dağlama yöntemiyle iyileştirmenin temelinde, demirin ateşle birlikte kötü ruhları uzaklaştırıcı ve bedeni temizleyici etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden ocaklılar, ateşte kızdırdıkları demirlerle hastalıklı bölgeyi dağlayarak hastayı hastalıktan sağalttıklarını düşünmektedirler. Bu uygulamalarda

²⁰³² İ. Durmuş, a.g.m., ss. 179-181.

²⁰³³ B. Oğuz, a.g.e., 2005, C. V, s. 306.

²⁰³⁴ İ. Durmuş, a.g.m., ss. 179-181.

demirin hastalığa sebep olan kötü ruhu korkutması ve bedenden uzaklaştırması istenmektedir. Parpılamada, vücuttaki hastalıklı bölge *bıçak, ustura, jilet* vb. ile çizilir ve kan akıtılır; *balta, bıçak, tahra, satır* vb. aletle de sembolik olarak yarayı keser gibi yapılır. Bu uygulamalarda kan akarsa hastalık, kan ile beraber akıp gider. Kan akıtılmazsa ana malzemesi demir olan aletlerin de hastalığa sebep olan kötü ruhu korkutması yeterli olur. Ayrıca ocaklılar, herhangi bir nesne kullanmadan doğrudan doğruya elleriyle veya birtakım *demir parçası, baston* vb. kutsal nesnelere hastayı sıvazlayarak kişiyi hastalıktan arındırmaya çalışmaktadırlar.²⁰³⁵ Söz konusu dağlama işleminde demir, hastalığa neden olan her ne ise miknatıs gibi üzerine çekmektedir. Başka bir söylemle demirin ateşle birlikte temizleyicilik özelliği devreye girmektedir. Ocaklıların en çok kullandıkları yöntemlerden biri sıvazlamadır.

Tıp tarihinde boş hayallere kapılma ruh hastalığına "*Mâl-i Hülya*" denilmiştir. Bu hastalık, dimağda ya da bütün bedende "kara sevda"nın artması ile daha çok ortaya çıkan bir hastalıktır. Bu hastalığın tedavi yöntemlerinden biri de dağlamadır. Dağlama, "*dağlayı*" aleti ile birlikte deriye temas ederek uygulanır. Dağlama, hastanın arka omurgalarındaki dört dağ noktasına yapılır. Hastanın ruhî bozukluğunu gidermek için haberi olmadan dağlanır. Böylece de hastaya bir şok tedavisi uygulanmış olur. Genellikle de akapunktur noktaları ile benzer bölgelerdir.²⁰³⁶

"*Hacamat*" sözcüğü "emmek" anlamındadır. Bu yöntemle kan almak ya da vücudun istenen yerine kan toplamak için küçük bir fanus ters tutularak içine süratle sokup çıkarılan bir alev vasıtasıyla havası boşaltıldıktan sonra vücuda kapatılmakta, böyle kanın üzerindeki, hava basıncının azaldığı o kesime hücum etmesi sağlanmaktadır. Eğer amaç, sadece kan toplamak değil, kılcal damarlardan kan almaksa fanus, o keskin bir bıçakla çizildikten sonra kapatılır ve bu durumda kan, iç basıncın etkisiyle kolaylıkla dışarı çıkar. Hz. Muhammed döneminde de hacamat, akla ve hafızaya, ağrıya, baş ağrısına, baş, omuz, boyun damarları, kalça ve ayaklara iyi gelen bir tedavidir.²⁰³⁷ Baş ağrısında alın jiletle hafif kesilerek alından kan alınırsa ağrı geçmektedir.²⁰³⁸

²⁰³⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 238.

²⁰³⁶ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., ss. 321-322.

²⁰³⁷ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., ss. 489-490.

²⁰³⁸ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 71.

“*Sıtma*” hastalığının mikrobik olduğu bilinmediği dönemlerde, hastayakılan bir bez parçası ile ensesinden dağlanır. Hatta bazen derinin kızgın yarasına kızgın yağ dökülür. Bununla kanama ve yaranın iltihaplanması da önlenmiş olur.²⁰³⁹

“*Dalak Büyümlerinde*” dağlama işlemi yapılır. Dalak kesmede hastalığa sebep olan kötülük ögesini ya da zararlı varlığı kesmek, parçalamak ve öldürmek esastır. Bu işlemin Anadolu’nun birçok yerinde yapıldığı bilinmektedir. Konya Bozkır’da ocaklı, hastayı yere yatırır. Başka bir kişi ile karşılıklı, tekerleme biçiminde bir konuşmadan sonra tam hastanın dalağı üzerine koyduğu bir tahtaya balta ile vurur. Bu işlemin benzerlerinin İskenderun’da, İzmir Narlıdere’de de yapıldığı görülmüştür.²⁰⁴⁰ Denizli Yatağan’da müzmin bir hal alan sıtma hastalığında dalağın şiştiği görülünce hastayı dalak kesmeye tabi tutarlar. Dalak kesmeyi yine ailenin en yaşlı kadını yapar. Hasta sırt üstü yatırılır. Bir hayvan dalağı beze sarılıp hastanın dalağı üzerine konur. Dalakçı, elinde bir balta ile birkaç adım geride durur. Sonra çocuğa iyice yaklaşır ve çocuğun yanda bulunan annesi veya başka bir kadın dalakçıya sorar: “Nereden geliyorsun?/ Dalak dağından./ Ne keseceksin?/ Dalak keseceğim./ Kesebilir misin?/ Anasını bile satarım.” der ve baltasını dalağa dokundurur. Bunu üç defa tekrarlarlar. Tekrar geri çekilir, gelir, konuşulur ve baltayı dalağa dokundurur. Beze sarılı dalağı bir kenara bırakırlar. Bu dalak orada kurudukça o dalağın küçüldüğüne inanılır.²⁰⁴¹ Sivas Boğazdere’de dalaklı kimse sırt üstü yatırılır. Başka biri, elinde *balta* ile içeri girip yatanı korkutur. Dalaklıyı iyileştirmek için Sivas Karahisar’da çeşmeden akan su *makasla* kesilir.²⁰⁴²

Denizli Tavas/ Kozlar köyünde Sıtma hastalarının, özellikle sıtmaya yakalanan çocuklar yere yatırılarak, karnının üstüne tahta konulur. Demir nacak, tahra vb. demir aletlerle de tahtaya vurulur. Hasta karnının kesileceğini düşünerek korkar ve bu şekilde hastalığın iyileşeceğine inanılır.²⁰⁴³

Anadolu’nun birçok yerinde dalak kesme işlemindeki diyaloglar benzerdir. Örneğin Sivas Kızık’ta dalak kesme işlemi şöyledir: “Dalağı kesilecek olan, odanın içinde, kesen kişi de eşikte durur. Kesicinin elinde bir balta vardır. “Fılanın dalağını keseyim mi?” diye bağırır. Hasta, ‘Kesemezsin!’ diye yanıtlar. Bu iş üç kez tekrarlanır.

²⁰³⁹ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., ss. 443-444.

²⁰⁴⁰ P. N. Boratav, *a.g.e.*, 1973, s. 144.

²⁰⁴¹ *Baki Yıldırım*, Denizli/ Yatağan, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰⁴² S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, ss. 108-109.

²⁰⁴³ *Fatma Özükkırk*, Tavas/ Kozlar Köyü, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

Sonunda eli baltalı olan, ‘Kestim’ diye baltayı bir ağacın üstünde duran ciğere vurup, ciğeri keser. Ciğer ağaçta kurumaya bırakılır.²⁰⁴⁴

Aydın’da günümüzde yapılmayan; fakat yirmi otuz yıl önce bir ritüeli andıran dalak hastalığında dalak kesme işlemi yapılmaktadır. Bu ritüelde dalağı şişen kişi yere yatırılır, üzerine bir tahta parçası konulur ve onun da üzerine bir incir dalı veya ekmek yerleştirilir. Dalak ocaklısı da eline bir balta alarak hastanın başında dönmeye başlar. Hasta ocaklıya “*Nerden geliyon?*” der, ocaklı da “*Dalak dağından geliyon.*” der. Aydın’ın Kılavuzlar köyünde de bu ritüelin bir parçası olarak ocaklıya sorulur: “*Dalak kesebiliimin?*”, o da “*Anasını bile bellerim.*” diyerek baltayı tahtanın üzerine indirir. Bu sırada hasta bir anlık da olsa gerçekten baltanın kendisini keseceğini zannederek korkar. İşte bu ani korku ve şokla hastanın iyileşeceğine inanılır.²⁰⁴⁵

Aydın’da başka bir uygulamada da hasta yine yere yatırılır, ocaklı kişi eline bir balta alır ve hastanın başının etrafında döndürmeye başlar. Hastanın karnına vuracakmış gibi yapar. Hasta her ne kadar bu işlemin temsili bir işlem olduğunu bilse de bir an için baltanın karnını keseceği düşüncesiyle korkar ve anlık bir korku yaşar. Bu korkuyla hastalığın bir süre sonra geçeceğine inanılır.²⁰⁴⁶ Sivas Sinekli ve Ulaş’ta dalaklı hastanın nahiyesinin üstünde bıçak dolaştırılır, kesilir gibi yapılır.²⁰⁴⁷

Dalak büyümelerindeki bu işlemde, hocanın dua ederken bıçakla büyümüş olan dalağı kesiyormuş gibi yapması sembolik bir uygulamadır.²⁰⁴⁸ İstanbul’daki dalak kesme işlemlerinde de dalak kesenin ocaklı ve izinli olması şarttır. Dalak kesecek hoca, bildiği bazı duaları okuyup hastanın karnına üfledikten sonra, yanında bulunan bıçağı tüm güçlerini aktararak hastanın karnı üzerinde gezdirir. Bu iş bitince de ateşte kızıl dereceye getirdiği bir çiviye yine hastanın karnı üzerinde üç veya yedi noktaya hafifçe dokundurur. Bıçak ve çivi de bu işte hastalığı iyileştirici olarak görülür.²⁰⁴⁹

Dalak hastalığında kullanılan balta ya da bıçak, kesme eylemini anlatan unsurlardır. Bu aletlerin demirden oluşu da hastalığın çabuk iyileşmesini sağlamaktadır.

Bir tedavi etme yöntemi olan “alazlama” da ateşe tutulan *demir*, tava gibi nesnelere hastanın hastalıklı bölgesine tutularak alazlanır ya da hastalıklı bölge üzerinde

²⁰⁴⁴ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 109.

²⁰⁴⁵ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 18.

²⁰⁴⁶ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 98.

²⁰⁴⁷ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 110.

²⁰⁴⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V, s. 359.

²⁰⁴⁹ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 759.

pamuk, iplik vb. yakılır.²⁰⁵⁰ **Diş hastalığında** dağlama ve alazlama ocağına, şiddetli diş ağrısı çeken hastalar getirilir. Diş eti ve diş absesi, koku gibi sorunlarda da dağlama yapılır. Burada ocaklı tarafından ateşte kızdırılan ince bir *demir parçası* veya *çuvaldız*, hastanın ağrıyan dişine üç kez “parpusu” diyerek bastırılır. Bununla, diş hastalığının geçeceği inanılır. Ayrıca, yüzünde yara çıkan hastalar da bu ocaklı tarafından tedavi edilir.²⁰⁵¹

Aydın’da da dişte çürük varsa ateşte ısıtılan *demir*, ağrıyan yere basılır.²⁰⁵²

Şanlıurfa’da vücutta beneklenmeler oluşturan ve “dermeği” adıyla anılan alerji için dağlama işlemi yapılır. Bunun için kolun pazu kısmına ateşte kor hâline getirilmiş *iğne* veya *şişle* dağlama yapılır. Muğla’da ise azan yara veya kesilen bir organ kızdırılmış bir demirle dağlanır.²⁰⁵³

Denizli/ Çivril Mıcan Yörükleri arasında çocuk doğumundan itibaren üç aylık olunca göbeği, **ağrı ve hastalıklara karşı koruma amacıyla** üç yerinden *kızgın şişle* dağlanır.²⁰⁵⁴ Çocuklarda görülen “*tavşan dudak*” denen yarıklar da bıçak ağzı gibi keskin bir koterle dağlanmaktadır.²⁰⁵⁵

Gözü ve başı ağrıyan çocukların başlarında mecediye kadar bir yer tıraş edilir ve *ustura* ile dağlanır. Çocukta dağlama var denilerek, ebe *iğneyi* kızdırır ve üç defa çocuğun topuğuna değdirir. Anadolu’da **yüz felcinde** de dağlama uygulanmaktadır. Verem hastalığında ebeler tarafından hastanın bedeni *demirle* dağlanır. **Dalak** rahatsızlığında bir *çivi*, ateşte kızdırılarak kızıl dereceye kadar getirilir ve bununla hastanın karnı dağlanır. Nezle için de başın bir yeri tıraş edilerek *ustura* ile dağlanmaktadır. Herhangi bir çıban şişliğini indirmek için *demir kaşık* ocakta kızdırılarak, yavaş yavaş o şişin üzerine değdirilir ve şişlik ürkütülür. **Karakabarcık** adı verilen çıbanı iyileştirmek için *kızgın bir demirle* doğrudan yara dağlanır. **Köstebek çıbanı şişliğini** dağıtmak için kaşık ocakta kızdırılıp çıban dağlanır. **Demreği** tedavisinde, kolun pazu kısmı *kızgın iğne* veya *kızgın şişle* dağlanır. **Dalak çıbanında** kızdırılmış şiş, hasta acı hissedene kadar değdirilir. Çok ağlayan, uyuyamayan süt çocuklarının göbeğinin hemen altı *kızgın şişle* dağlanır. **Sırtta**

²⁰⁵⁰ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 232.

²⁰⁵¹ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 448.

²⁰⁵² Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 68.

²⁰⁵³ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 272.

²⁰⁵⁴ Ş.T. Kaptan, *a.g.m.*, s. 106.

²⁰⁵⁵ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2005, C. V., s. 353.

kulunç için, *köz demir* kaşık içine konur, kulunçlu bölgede gezdirilir.²⁰⁵⁶ *Yaralar, çıbanlar, yelle giren ağrular ve vücuttaki şişlikler* dağlanır.²⁰⁵⁷ Açık bir *yarayı kapatmak* amacıyla ameliyathanelerde de dağlama yapılmış.²⁰⁵⁸

“*Ekzema, Dabaz*” denilen kurdeşen, uyuz dışındaki kaşıntılarda ve genellikle cilt hastalıklarında uygulanan “Cızma” hastalığı, “*Çizme*” demektir. Bu yolla kan çıkarma, kan alma gibi “Cızma Ocağı” mensubu ailenin bir bireyi tarafından yapılır. Gövdenin belli yerlerinde çizilerek kan akıtılır. “Başın kulaklar arkasındaki iki yanı, ayak bileklerinin ayağa birleştikleri yerin iki yanı, ellerin bileklere birleştikleri ön ve araka yanları, göğüste iki memenin orta yeri çizdirilir. Çocuğun ana karnında iken gövdesinde biriken “pis kan”ın dışarı atılmasını sağlamak amacıyla doğumdan sonraki kırk gün içinde çocuklar mutlaka çizdirilir.²⁰⁵⁹

Balikesir’de çocuğun doğumdan sonra gelincik hastalığına tutulmaması için, *demir bir çubuğu* ateşte kızdırarak çocuğun karnının birkaç yerini dağlarlar.²⁰⁶⁰

Soğuk algınlığı, nezle, grip vb. hastalıklarda hastalığın iyileşmesi için tuğla, mangal ya da demirden nesnelere ayakaltına konur. Bu gibi uygulamalar, aslında sıcak soğuk ilişkisi şeklindeki hastalığın zıddı ile tedavisidir. Dağlama da bir çeşit sıcak tedavidir.²⁰⁶¹

3.3.2.1.1.2. Hayvanlarda Görülen Bazı Hastalıkların Demirle Tedavi Yolları

3.3.2.1.1.2.1. Yük Hayvanlarının Yaralarını ve Siğillerini İyileştirmede Demir

Bursa’da demirci ve bıçakçılar, *demirci ocağının etrafındaki külleri* yük hayvanlarının yaralarına basarlar. Bu ocakların etrafındaki küllerin o yaraları kapatacağına inanılır.²⁰⁶²

Bir hayvana *çivi veya metal batmasında* da hayvanın iç yağı çivinin battığı yere asılır. Bazen de çivinin battığı yer *dağlanır*.²⁰⁶³

²⁰⁵⁶ İ. Durmuş, a.g.m., ss. 179-181.

²⁰⁵⁷ B. Oğuz, a.g.e., 2005, C. V, s. 367.

²⁰⁵⁸ Melike Kara, Denizli, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

²⁰⁵⁹ B. Oğuz, a.g.e., 2005, C. V, s. 446.

²⁰⁶⁰ S. Kumartaşlıoğlu, a.g.t., s. 342.

²⁰⁶¹ B. Oğuz, a.g.e., 2005, C. V., s. 479.

²⁰⁶² M. Kavaklı, a.g.e., s. 84.

²⁰⁶³ A. Sarı, a.g.e., s. 153.

Hayvanın herhangi bir yerindeki muhtelif ağrı ya da sancı, kızdırılan bir *demirle* başının orta yeri yakılarak geçirilir.²⁰⁶⁴

Bol süt veren inekte nazar değmesinden dolayı *siğil* çıktığı görülmektedir. Hayvanın siğilini ocaklı kişi önce kendisi okur. Ardından hayvan sahibi hayvanı otlağa çıkartır, burada üç İhlâs, üç Fatıha sûresi okuyarak siğillerden birini *jilette* keser ve kesilen yere çamın dalını sürer.²⁰⁶⁵

3.3.2.1.1.2.2. Birçok Hayvan Hastalığını Tedavide Demirle Yapılan Parpılama/ Dağlama Tekniği

Türkler, çeşitli hayvan hastalıkları tedavisinde uyguladıkları dağlama işlemini, hayvanları birbirinden ayırt etmeye yönelik ya da kendi hayvanını tanımaya yönelik olarak da kullanmışlardır. Kızgın demirle uyguladıkları bu yöntemin sonucunda ya hayvandaki bir hastalık sağaltılmış ya da hayvan damgalanmıştır.

Türkler, hayvanlarında görülen çok çeşitli hastalıklara karşı tedavi yolu olarak dağlama işlemini uygulamış ve olumlu sonuçlar almışlardır. Dağlamanın tedavi yolu olarak kullanıldığı birçok hastalık vardır. Bu hastalıklardan **Domuzbaşı** hastalığında hayvan vücudunda oluşan tümör, ateşte kızdırılmış demir ile dağlanarak tedavi edilir. Hayvanı **yılan sokması** durumunda hayvan ensesinden ve yılanın soktuğu bölgeden kızgın demirle dağlanır. Bir tür beyin hastalığı olan **Karahumma** hastalığında da hayvanın alın kısmı, kızgın demirle dağlanarak tedavi edilir. Atlarda olan **Damağ** hastalığında, hayvanın damağına *çuvaldız batırılır*, kan çıkarılır, burası *düz demir kaşıkla* dağlanır. Kara sığırlarda olan **Sinek** hastalığında da, hasta hayvanın boyun ve kuyruk sokumu kısmı kızdırılmış demirle dağlanır. Hayvanlarda görülen **Kızılkurt** hastalığının tedavisinde ön bacakları arası demirle dağlanır. Sığırlarda hayvanın boğazı altında **Domuzbaşı** denilen bir şişlik kızdırılmış demirle dağlanır. **Oşak** adı verilen karın şişliğine dayalı hastalıkta hayvanın karnı kızgın demirle dağlanır. **Karakuş** denilen at hastalığında, atın ayağı veya hastalığın bulunduğu kısım kızgın demirle dağlanır. Ağızları yara olan oğlakların ağzı kızgın demirle dağlanır.²⁰⁶⁶

Çivril Mıcan Yörüklerinin **Şarbon** dediği koyun ve sığırdaki hayvanların kulaklarını çırpıştırması hastalığı vardır. Hayvanlar bu hastalıkta iştahsızlık, kırgınlık ve halsizlik durumuna düşer. Hayvan ensesinden ve şah damarından *kızgın demirle* yakılır.

²⁰⁶⁴ Kenan Çölgeçen, *Tavas Halk Kültürü*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 1997, s. 180.

²⁰⁶⁵ Z. Ülger, *a.g.t.*, s. 52.

²⁰⁶⁶ İ. Durmuş, *a.g.m.*, ss. 179-181.

Beygir ve eşeklerde bu hastalık olursa ön kollarından ve ayaklarından yakılır. Yine Çivril Mıcan Yörükleri arasında **Suluk** adıyla bilinen hastalık, hayvanın sık sık nefes alması ve hayvanda balgam oluşması şeklinde görülür. Hastalığın çaresi, akciğerin yanlarından *kızgın bir demirle* delinmesi ve suyun akıtılmasıdır.²⁰⁶⁷ Manisa/ Kula'da demircilerin, atlarının yaralarını kızgın demirle dağlayarak iyileştirdiği bilinir.²⁰⁶⁸

İ. Durmuş, “Türk Kültürü Çevresinde Dağlama Geleneği” adlı çalışmasında Türklerdeki hayvanları tanımaya yönelik dağlamanın da köklü bir geleneği olduğuna dikkat çekerek bu gelenekle ilgili şunları söylemiştir:

“Hayvanları dağlama yöntemlerinde amaç; şahıslara ait hayvanın ya da eşyanın tanınmasıdır. Öyle ki Kaşgarlı Mahmut, Dîvân-ü Lûgati't Türk'te damgalar için; “Türklerin hayvanlarının, atlarının, binitlerinin alametleridir. Hayvanlar karıştığında her bölük, hayvanlarını bu belgelerden (damgalardan) tanır.” demiştir. Bunun için **demirden damga vurma aleti** yapılmakta ve bu alet üzerine ilgili boyun damgası kazanılmaktadır. Bu alet, ateşte kızdırıldıktan sonra özellikle hayvanların arka bacakları üzerine bastırılmakta ve dağlanan hayvan derisi üzerine damga şekli çıkarılmaktadır. Bu tür damgalara daha çok atlar üzerinde rastlanılmaktadır. Türk kültür çevresinde hayvanların tanınmasına yönelik dağlama geleneğinin eşyalar üzerinde de gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu tür işlemlerin daha çok ahşaptan ve günlük işlerde kullanılan eşyalarda varlığı anlaşılmaktadır. Ahşaptan yapılmış ‘külek’ adı verilen su kapları üzerine **demirden yapılmış dağlağular** kızdırılmak sûretiyle damgalar yapılmıştır.”²⁰⁶⁹

Türklerin hayvanları tanımaya yönelik uyguladıkları bu dağlama tekniği, bugün de aynı amaca yönelik sürdürülen bir gelenektir.

3.3.2.1.1.2.3. Kurt Ağzı Bağlamada Demir

S. V. Örnek, hayvanlarla ilgili çok yaygın bir uygulama olan “Kurt Ağzı Bağlamak”la ilgili şunları söyler: “Sürüden ayrı düşen, yolunu şaşırın ya da herhangi bir nedenle dağ başında kalan bir hayvanı kurtların parçalanmasından kurtarmanın yolu, ancak kurdun ağzını bağlamakla mümkündür. Bazı yerlerde kurttan başka köpek, yılan, domuz, ayı, kartal ya da karganın da ağzı bağlanır. Bağlama işlemi hocalar tarafından yapılır. İşlemler, taklit büyüğü esasına dayanır. Bu büyüsel işlemlerde *bıçak* ve *kilit* kullanılır. Sivas Beypınar, Acıpınar, Esenyurt, Gümüşpınar, İşhan, Karalı, Kızılcaköy’de yapılan kurt ağzı bağlamada; bir *bıçak* alınır ve bıçağın ağzı açılır; sonra bu bıçağın ağzı yavaş yavaş kapatılırken üç İhlas vebir Fatiha suresi okunur. Sivas Apa,

²⁰⁶⁷ Ş. T. Kaptan, a.g.m., s. 107.

²⁰⁶⁸ Hüseyin Şahin, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²⁰⁶⁹ İ. Durmuş, a.g.m., ss. 114-121.

Akkuzulu, Baharözü, Büyükköy, Esenyurt, Gümüşdere’de ise bir *kilit* alınır. Hoca, gerekli duayı okuyarak kilidi kapar. Bu iş için kullanılan *kilit* kapatılırken ‘Karşıda gördüm geldim./ Kalbine girdim geldim./ Muhammed Mustafa’nın kilidini/ Ağzına vurdum geldim.’ duaları okunur.”²⁰⁷⁰

3.3.2.1.2. Psikolojik ya da İnanca Dayalı Tedavi Yollarında Demir

Halk hekimliğinin sadece maddî yönüyle ilgili tedavileri yoktur; aynı zamanda psikolojik tedavi yöntemleri de vardır. S. V. Örnek’e göre; halkın psikolojik olarak kendini tedavi ettiği bu yerler, mahiyeti, kurumları ve misyonu bakımından her çeşit farklı inancın ve büyüünün karşısında olması gereken din, pratikte bir sürü batıl inancın ve büyüsel işlemin güç kaynağını teşkil etmektedir. Türklerin yaşadığı bölgelerin hemen hemen her yerinde bulunan bu ocaklar, yatırlar, tekkeler birer “Sinir ve Ruh Hastalıkları Kliniği”, birer “Sağlık Merkezi”, birer “Hükümet Tabipliği” gibi iş görmekte, sanıldığından da çok rağbet görmektedir.”²⁰⁷¹

Görülen o ki bu psikolojik tedavi tarzının temelinde de eski inançlar ve din olgusu yatmaktadır. Dolayısıyla evliya ve türbeler, bu eski inançların yaşatıldıkları ve bugün de yeni dinin inanç eksenini etrafında yaşatılmaya çalışılan inanca dayalı tedavi merkezleridir. Bu tedavi merkezlerinden adı demirle ilgili olan ve türbelerin içinde demir vb. nesnelere bulunduran, bu nesnenin etrafında oluşan anlatılar vardır. Bunlardan biri Çorum’da bulunan “Demirşeyh Türbesi”dir.

Demirşeyh Türbesi, Çorum merkezdedir. Türbenin içinde bir sanduka bulunmakta, bu sandukada da “*göktaş*” denilen silindirik biçimli ve üstü oyuk olan bir taş ile tahmini elli santimetre eninde, yetmiş santimetre boyunda bir *demir parçası* bulunmaktadır. Yöre halkının anlattığına göre bu demir, define avcıları tarafından çalınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle *demir* ve *göktaş* duvarın içinde sabitleştirilmiştir. Bir anlatıya göre; “Türbedeki demiri işlemek üzere alan Kalehisar demirci esnafı demiri türbeden alır ve dükkânına götürür. Ertesi gün demirin yok olduğunu görür. Bunun üzerine tekrar türbeye dönerler ve demiri türbede bulurlar. Demirci ustaları demiri bu şekilde üç kez götürürler ve her defasında bu demir türbeyekendiliğinden döner. Sonunda bunda bir keramet olduğuna inanılır ve demir yerinden oynatılmaz.” Başka bir anlatıda ise demirin üst kısmından bir yerinde kana benzer bir sıvı aktığı görülür. “Türbenin yanına gelen Topal Osman, eline geçirdiği bir küreği sandukanın içinde

²⁰⁷⁰ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 126.

²⁰⁷¹ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 129.

bulunan *demire* vurur. Demirin üst kısmından kana benzer bir sıvı gelir. Topal Osman'ın elinden yanındaki biri küreği alır. Topal Osman Ankara'ya doğru giderken yolda kaza geçirir. Aklına Demirşeyh'e yaptığı hakaret gelir ve kürekle demire vurduğu için bu olayın olduğunu düşünür. Sonrasında hayatını kaybeder. Bu olay Demirşeyh'in bir uyarısıdır." Yöre halkından çocuğu olmayan veya çocuğu konuşamayan kadınları, bu demir ve göktaşından gelip şifa ararlar. Bu anneler türbenin etrafını yedi kere dua ederek dolanırlar ve adak adarlar. Ayrıca türbeye yağmur duası için de gelirler. Kurban keserler ve fakirlere yemek dağıtırlar.²⁰⁷²

Çorum Alaca ilçesinde *Hüseyin Gazi Türbesi* bulunmaktadır. Türbeye adını veren evliya, Hüseyin Gazi pehlivandır; aynı zamanda da bir *kılıç, ok ve kargı* ustasıdır. Onun türbesinden geceleri ışık saçılmaktadır.²⁰⁷³ Kılıç, ok ve kargıyı aslında demirci yapar. Bu türbe sahibi de aslında demirci ya da kılıçcıdır.

Çorum Dodurga İlçesi Çitlik köyündeki "*Hüssem Dede Türbesi*"ndeki *ayna* tıslımlıdır; aynı ilçenin Mehmet Dede köyündeki Mehmet Dede Türbesi'nde ve Çorum Kargı ilçesindeki Şeyh Hasan Baba Türbesi'nde evliyalara ait olan *kılıçlar* vardır.²⁰⁷⁴

Sivas'ın Hafik ilçesinde "*Yunus Emre Düşeği*" (Yeşil Direk Ziyareti) hastalıklara şifa aranan direklerin yer aldığı bir türbedir. Türbede bulunan kutsal direğe Yunus'un ya da Hızır'ın sırtını verdiği inancı vardır. Bir inşaat sırasında inşaat alanına taşınan direğin kendiliğinden yerine gelip dikildiğine inanılır. Buraya getirilen hastalar getirdikleri *çivileri, direğe çivi gibi çaksın.*" derler.²⁰⁷⁵

Bunlar içerisinde Bursa- Gemlik arasında yer alan "Karanî Türbesi'nde bulunan *bir taşa çivi çakma*" geleneğinden de Prof. Dr. A. Süheyl Ünver şöyle bahsetmiştir: "Bursa- Gemlik arasında bulunan "Karanî Türbesi'ne (Veysel Karanî), çocuk olur ve çocuk yaşarsa kurban adanır ve "orada bir taş" vardır; bu "*taşa çivi*" çakılır, şayet dilekler gerçekleşecekse çivi doğru gider; olmayacaksa çivi eğrilir." Burada demir çiviye yüklenen anlam, ilahî kaynaktan istenenlere gösterge olmasıdır.²⁰⁷⁶

Baltalı Dede, Kabri Aydın'ın Balta köyünde olan bir dededir. Yaşadığı devir hakkında bilgi olmayan Baltalı Dede, talebeleriyle beraber elinde tek silahı olan baltasıyla düşmana karşı savaşırken şehit düşmüştür. Şehit düştüğü yerden de tatlı bir su

²⁰⁷² Öcal Oğuz, Bengisu Kolcu; *2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeleri*, Ankara, 2006, ss. 40-42.

²⁰⁷³ Ö. Oğuz, B. Kolcu; *a.g.e.*, s. 63.

²⁰⁷⁴ Ö. Oğuz, B. Kolcu; *a.g.e.*, ss. 65- 99.

²⁰⁷⁵ Hasan Bahar, "Koru Alan'daki (Gezlevi) Kütük Dökme Geleneği Üzerine Etnolojik Bir Araştırma", *Millî Folklor*, Ankara, 1997, S. 33, s. 61.

²⁰⁷⁶ Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, 1968, s. 114.

çıkılmış ve sonradan buraya bir köy kurulmuştur.²⁰⁷⁷ Baltalı Dede'nin adı gibi köyün adının da balta olması önemlidir. Dedenin öldüğü yerden çıkan su da kutsaldır ve hastalara şifa dağıtır.

Farklı türbelerde parmaklık ve pencere demiri gibi şeylere de bez bağlanır.²⁰⁷⁸ Bu bez bağlama cansız kurbandır; ancak bu işlem ya bir ağaca ya da bir demire yapılır. Tanrı'dan bir dileğin gerçekleşmesi için yapılan bu uygulama; demir ve ağaç kültürünün yansımalarıdır.

3.3.2.2. Törenlerde Demir

“Tören”, TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “Bir toplulukta, üyelerin belli bir olayı, kişiyi veya değeri ayırt edip sembolleştirmesi, bunların anlam ve öneminin güçlendirilmesi amaçlarıyla düzenlenen hareket dizini, merasim.” olarak tanımlanmıştır.

Türklerin kutladığı pek çok tören vardır. Bu törenler, mevsimlik törenler olabileceği gibi bir “kılıçla ant içme” şeklinde sembolik bir tören ya da “yuğ törenleri” gibi psikolojik ve metafizik algıdaki törenler olabilir.

3.3.2.2.1. Ant İçme Törenlerinde Demir

Mahmut Kâşgarî “Temir-demir” kelimesini “Kök kirsün, kızıl çıksın.” sözüyle açıklamaktadır. Bu sözün başka bir anlamı daha vardır ki Kırgız, Yakabu, Kıpçak ve başka boyların halkı and içtiklerinde yahut da sözleştiklerinde demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlama öne koyarlar ve “Gök girsin, kızıl çıksın!” derler ki, bu söz “Sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın, öcünü alsın.” demektir. “Gök girsin, kızıl çıksın!” sözü demirle ant yapılırken kullanılan dinî bir formül olmuştur. Bu uygulamayla da kılıç, dolayısıyla da demir kutsanmıştır.²⁰⁷⁹ Türklerde kılıç üzerine and içmek çok yaygın bir törendir.

Türk kültürü araştırmacıları, Hunların ve diğer Türk boylarının “kıngırak” olarak adlandırdıkları, iki yanı keskin hançer gibi olan kılıcın üzerine ant içtiklerini söylerler. Türkler, bu töreni özellikle de Gök Tanrı'yı ve kılıcı şahit tutarak gerçekleştirmektedir. Herodotos da Hunların yaşadığı dönemde yaşayan Karadeniz İskitlerinin bir kılıcı olduğunu, bu kılıçla and içtiklerini ve kılıcın göksel kaynaklı düşünüldüğünden

²⁰⁷⁷ Z. Ülger, *a.g.t.*, ss. 197-202.

²⁰⁷⁸ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 203.

²⁰⁷⁹ A. İnan, *a.g.m.*, 1966, ss. 542-545.; K. Mahmud, *a.g.e.*, 2007; E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 277.; M. Uraz, *a.g.e.*, ss. 123-124.

bahsetmiştir.²⁰⁸⁰ Hatta Julian Baldick; İskitlerin bu and törenini şöyle anlatmıştır: “Onlar, kanla şarabı karıştırıp içmeden önce kâseye kılıç, ok, balta ve mızrak batırırlardı. Kan kardeşliğinde kullanılan bu temsili okların Cengiz Han zamanında da kullanıldığı bilinmektedir.²⁰⁸¹

Yazılı kaynaklarda, Çin resmi tarihi Han Shu’da Hunların kurban törenlerinden bahsedilirken kutsal kılıç ya da bıçaktan da bahsedilmektedir. Törende; Tanrı’ya beyaz bir at kurban edilir ve kesme işini yapan *kılıç* ya da *bıçak*la şarap karıştırılır. Sonra kan yemini edilir. Bu kılıç ya da bıçağın zamanla ilah haline geldiği de görülür.²⁰⁸²

Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen “kılıçla ant içme”; “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde Alp Kazan’a bağlılık andı içen Beyrek’in kılıcı ile yeri kerterek “*Kılıcıma doğranayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım.*” şeklinde anlatılan bir törendir.²⁰⁸³ Beyrek, bu sözle “*Andımı tutmazsam kılıcımla öleyim.*” demiştir.

Y. Z. Yörükkan, Tahtacıların Hacı Emirli Ocağı’nda, büyük ataları İbrahim-i Sanî’den kalma bir kılıcın, Alevi- Bektaşî kültürünün içinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını söyler. O’na göre; herkesin temas edemediği bu kılıç, zehirlenmiş bir kimseye kabzasından bir kazıntı yapıp içirilecek olursa derhal şifayap olunurmuş.²⁰⁸⁴

Türkler, İslamî kurallara uygun olarak yemin ederler ve kılıç üzerine and içmeleri de kılıç ve bıçak yalamaları da ritüelin son parçalarıdır.²⁰⁸⁵ Anadolu’da bıçak ve kılıcın üzerinden atlamak da aslında bir and şeklidir.²⁰⁸⁶ Elazığ Harput’ta “beşik kertme nişanı” vardır. Bu törende çocukların beşiklerine bıçakla kertikler açılır. Taraflar arasında bu işlem and yerine geçer. Bu tören de aslında kılıçla ant içme geleneğinin bir değişik formatıdır.²⁰⁸⁷

“Kılıçla ant içme töreni”nde kullanılan silah, Türklerin somut algısından soyut değerleri içeren anlam alanlarını kapsar. Örneğin Anadolu’daki efe anlatılarında tanıtılırken genel olarak söylenen “*silahları gümüş işlemelerle süslüydü, tüfeğinin kundağında bir muskaya dikilmiş mavi boncuk bulunurdu*” ifadesi; silahı nazardan ve

²⁰⁸⁰ F. Bayat, *a.g.e.*, C. I, s. 295.

²⁰⁸¹ J. Baldick, *a.g.e.*, s. 31.

²⁰⁸² Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 36; E. Göksu, *a.g.e.*, s. 249.

²⁰⁸³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, 1994, ss. 116-153.

²⁰⁸⁴ Yusuf Ziya Yörükkan, *Şamanizm*, İstanbul, 2009, ss. 62-63.

²⁰⁸⁵ F. Türkmen, F. Türker, *a.g.m.*, 2006.

²⁰⁸⁶ E. Artun, *a.g.e.*, 2005, s. 313.

²⁰⁸⁷ R. Araz, *a.g.e.*, s. 102.

kötü ruhlardan korumaya yönelik davranışları anlatmaktadır. Ant içilen silah, somut varlığıyla değil; soyut kavramıyla sembolize edilmiştir.²⁰⁸⁸

3.3.2.2.2. Doğaya İlişkin Değişik Törenlerde Demir

Türkler, tabiatla ilgili birçok âyin yapmaktadır. Bu âyinlerden bazılarında demir aracılığıyla Tanrı'ya ya da istenene ulaşılacak hedeflenmektedir. Emel Esin üç âyinden bahseder ki üçünde de demirden bıçaklar kullanılmaktadır. Bu âyinlerden biri; Türklerin ağaç ve yer ibadeti ile ilgili yaptığı âyindir. Âyin şöyle gerçekleşir: “Bir akına çıkmadan önce, bir ağızdan nara ile göğe ok atarlar. Ondan sonraki yıl, güz mevsiminde atların şişmanladığı devirde savaş yerine geri gelirler ve yere yer mabuduna kurban edecekleri bir koç gömerler. *Bıçak* ile bir çırağ yakarlar. Bir kadın “kam” ilahiler söyler. İkinci âyin; Göktürklerin “yog” merasiminde bıçakla bedenlerini çizmeleridir. Merasim şöyledir: “Onlardan biri ölünce, cesedi “kerekü” (kubbeli ve üstüvânî Türk otağı) içine yatırılır. Sonra ata binip yedi kere otağ etrafında koştururlar. Otağın önüne her gelişte bıçakla, kılıçla yüzlerini ve kulaklarını keserler ve yüzlerini yaralarlar.”²⁰⁸⁹

Hunlarda ise biri ölünce dini ve hukuki bir mecburiyet olarak yağ töreni gerçekleştirilmiştir. Bu tören şöyledir: “*Bir kimse ölünce cesedi çadırının içinde yere yatırılır. Bütün akrabası atlar üzerinde feryatlar kopararak çadırın etrafında yedi defa döner ve kapıya gelince yüzlerini bıçakla yaralar; kan gözyaşlarına karışır.*” Bu gelenek, Göktürklerde de benzer şekilde devam etmiştir. Göktürklerden sonra Uygur ve diğer Türk devletlerinde de gerçekleştirilen bu ritüeller, Çin kaynaklarında da kendine yer bulmuştur.”²⁰⁹⁰

Esin'in bahsettiği üçüncü âyin de Çin kaynaklarında anlatılan Göktürklerin gök âyiniidir. Âyin şöyledir: “Beşinci ayın orta günü içinde Temir Suyu'nda buluşur, Gök Tanrısı'na *bıçakla* kestikleri kurbanları sunarlar.”²⁰⁹¹ Gök ile ilgili âyinlerden biri de yağmur dualarıdır. Adana'da ve Anadolu'nun birçok yerinde havalarda kurak gittiği zamanlarda yağmur duasına çıkılır. Bu yağmur törenlerinde kılınan namazların ardından hutbe okunur. Bu hutbeyi hatip, yerde durarak *kılıç*, *ok* veya *sopaya* dayanarak okur.”²⁰⁹²

²⁰⁸⁸ Mustafa Arslan, “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatıları”, *Acta Turcica Çevrimiçi Teatik Türkoloji Dergisi*'nde yayınlanacak olan makale, 2014.

²⁰⁸⁹ E. Artun, *a.g.e.* a, 2008, s. 206.

²⁰⁹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, 2007, ss. 161-192; S. Bekki, *a.g.m.*, 1996, ss. 16-

28.

²⁰⁹¹ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, 2001, s. 114.

²⁰⁹² E. Artun, *a.g.e.* a, 2008, s. 206.

Türkler, bahar bayramlarında meşaleler hazırlarlar meydan ve sokakları dolaşırlar ya da havaya alevli toplar fırlatırlar. Hem ışıklı bir eğlence düzenler, hem de asıl ateşin arındırma ve kötülüklerden uzaklaştırıcı yönünü kullanırlar. Azerbaycan'da parça parça kumaşlar bir araya getirilerek bir *demir telin* veya *sopanın ucuna* bağlanıp gazyağına bulanır ve göğe fırlatılır. Bu uygulamada da Azerbaycan'da görülen göğe ateşli toplar fırlatarak kötü ruhları, belaları kovmak gibi düşünceler yatmaktadır.²⁰⁹³

Hayvanlara yönelik “Ağız Bağlamak/ Kurt Ağızı Bağlamak” adında bir ritüel vardır. Bu rit, Anadolu'da vahşi hayvanlara karşı korunmak için yapılır. Dışarıda kalan hayvanları korumak için köydeki ocaklarda “Kurt Ağızı Bağlama” denilen bu pratikte, açık bir *bıçak* dua edilerek kapatılır.²⁰⁹⁴

3.3.2.2.3. Hakanın “Temsilî Örs Töreni”nde “İkram Demiri”

Yusuf Ziya Yörükan, Türk kabilelerinin ve hakanlarının örs üstünde demir dövüklerini, bu işlemi dua da okuyarak tören haline getirdiklerini ve bu törene gelenlere ikram ve hürmet alameti olarak bir parça demir verdiklerini söyler.²⁰⁹⁵ Bu törenlerde yapılan uygulamalar muhtemelen sonraki şekliyle Nevruz'da uygulanır olmuştur.

3.3.2.2.4. Türklerin Memleket Hudutlarında Uyguladığı “Demir Âyini”

Ziya Gökalp'in verdiği bilgilere göre eski Türklerde “Demir Âyini”, memleket hudutlarında yapılan bir âyindir. Öyle ki memlekete sınırdan girmek isteyen bir yabancı, bu âyini yapmadan ülkeye gelememiş. Âyin şöyle yapılmış: “Bir demir parçası ateşte eriyecek dereceye kadar getirilir. Sonra memlekete girmek isteyen yabancı sefir, bir seyyah, bir tüccar ya da bir zat, bu demir parçasıyla beraber, sınırın kesişme noktasında bekler. Yabancı zat, ancak iki ülkenin sınırına konulan bu demir parçasının üzerinden atlayarak Türk topraklarına geçebilir.” Gökalp, bu âyinin amacının Türk topraklarına girecek olan yabancı zatın büyülenmiş, sihirlenmiş, tılsımlı bir kimse olması ihtimaline karşın, akkor halindeki demir parçası üzerinden atlamasıyla büyülerin, sihirlerin ve tılsımların bozulması ve tesirsiz bırakılması olduğunu söyler. Nitekim yabancı zatın dini sihirle ilgili olabilir ve bu zat Türklere sihir ya da büyü taşıyabilir.²⁰⁹⁶

²⁰⁹³ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 307.

²⁰⁹⁴ F. Türkmen, *a.g.m.*, 1999, ss. 175-181.

²⁰⁹⁵ Y. Z. Yörükan, *a.g.e.*, s. 63.

²⁰⁹⁶ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, s. 340.

Gökalp, Türklerin topraklarına gelen yabancı elçilerin sınırdan geçerken kızgın demir üzerinden atlamalarının yanı sıra, Türklerde sihri yok etmek için kurşun dökmenin demir âyininin kalma uygulamalar olduğunu söylemiştir. Nitekim, Göktürkler ve Moğollarda her senenin belli gününde hakana demir ocağının yakılması ve bir demir parçasının ateşte kızgın hale getirildikten sonra örs üzerine konulması ve hakanın altın çekiçe bunun üzerine vurması da Türklerin demir sayesinde Ergenekon'dan çıkışının temsili bayramıdır.²⁰⁹⁷

3.3.2.2.5. Kansız ve Kanlı Kurban Bağışlama Törenlerinde Demir

Türk kültüründe kanlı ve kansız kurban bağışlama, çok yaygın olarak görülen uygulamalardandır.

Kamların ateş ve ocak merkezli kurban takdim törenlerinde demir araç gereçlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu törenler, her Türk topluluğunda değişik özellikler göstermektedir. Ancak bu törenleri yapan şahsiyetler, takdim edilen sunular ve törenin yapıldığı yer olan evin ocağı değişmemektedir. Tuva Türkleri'nde kamların ocak etrafında uyguladıkları kurban törenine “Ot Dagır” denmektedir. Bu tören yılın genellikle dokuzuncu ve onuncu aylarında her yurtta ocağa karşı ibadet tarzında yapılan bir merasimdir. Merasim günlerini ev sahibinin belirlediği törende bir koyun veya keçi kurban edilir. Bu tören için yurdun ocağı özenli bir şekilde hazırlanır ve süslenir. Evde “brioz” denilen ağacın dallarından yapılmış dikdörtgen ocakların yanında *demirden sacayakları* da vardır. Bu ocaklarda kestikleri kurbanların etlerini hazırlarlar. Bu işlemler sırasında hem ateş tanrısına dua ederler, hem de ateşin üstünde *koŋga (çingirak)-domra* ile ses çıkartırlar. Törenin devamında da harlanan büyük bir ateşten dolayı çadırın tepesi yanmasın diye, *ateşin içine demirden bir alet veya kürek* koyulur.²⁰⁹⁸ Bu törende “kong” denilen demirden çingiraklar kötü ruhları kovucu, ateşin içine konan demir alet veya kürek ise ateşi kesici işlevlerde kullanılan demir aletlerdir.

Altaylılar ve Yakutlar, tabiatın ve cansız varlıklar olan eşyaların büyük bir kısmının, bir ruha atfedildiğini düşünürler. Bu ruhun hakkını korumadıkları takdirde çok kötü sonuçlar doğacağına inanırlar. Onlara göre, bu ruh ya da ruhlar; dağlarda,

²⁰⁹⁷ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, (haz. Yalçın Toker), 2005, ss. 41-42.; Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, ss. 36-127.

²⁰⁹⁸ S. Kumartaşhoğlu, *a.g.t.*, ss.138-139.

nehirlerde yaşadığı gibi *demirci* aletlerinde de yaşar. Hatta bu ruhlara at kılı gibi çeşitli nesnelere dahi kurban edilir.²⁰⁹⁹

Bu kurban ritüelinde, demirci aletleri demirciye, dolayısıyla da Tanrı'ya kurban sunulandır. Aynı şekilde demirciye kurban sunma kam dualarında da vardır. Öyle ki şaman/ kam dualarında kurban, büyük bir yer tutar. Şamanlığa giriş merasiminde adayın şöyle dua ettiği görülür: “*Yakut ulusuna kudretli demirciler bahşeden Kitay Bahşı Toyon'a saygı göstereceğim. Demirci hastalanırsa kızıl inek kesip kurban sunacağım; kurbanın ciğerlerini ve böbreklerini demircinin ocağına gömeceğim... İnsanlara akıl hastalığı gönderen Tamık Hatın'a hürmet edeceğim. Onun rızası için dokuz kakum, dokuz sarı sıçan, dokuz kokarca, dokuz güvercin azad edeceğim, kızıl inek kurban edeceğim.*”²¹⁰⁰ Bu duadaki yapılmak istenen uygulama, demirciye kızıl inek kesilerek kurban sunmaktır. Bu isteğin altında demirin tanrısal oluşuna inanış vardır.

Eski Türk inanç sisteminde öy iyesi ya da ev iyesi inancı vardır. Bu inanca göre; ev iyesi kendilerini dış etkenlere karşı korumakta ve varlığının tesir gücü evin ve çadırın hudutlarını çevrelemektedir. Bu nedenle ev ruhuna yılda bir kez kurban kesilir ya da bulamaç sunulur. Bugün Yakut Türklerinde ve Türkiye Türklerinde de bu iyeyle ilgili inanışlar hala karşımıza çıkmaktadır.²¹⁰¹ Örneğin Elazığ Harput'ta evin temelinde kurban kanı akıtmanın yanı sıra *nal* atılmaktadır. Bazı evlerin duvarlarında eve bereket getirmesi inancıyla gelinin evinden getirilen ve ayna çakılmasında kullanılacak olan *paslı bir çivi* kullanılmaktadır. Bunların nedeni ev iyisini memnun etmek ve söz konusu olan nesnelere saçı olarak kullanıp onun yardımını sağlamaktır.²¹⁰² Nalın nazara karşı olan koruyuculuğu da önemlidir.

Sivas ve Divriği yöresinde dağlara canlı ve cansız kurban bağışlanır. Sivas'ta ağaç, taş, kaya ve su kültürüne bağlı adak yerlerine çivi çakmakla dileklerin yerine geleceğine inanılır.²¹⁰³

3.3.2.2.6. “Koç Katımı” Töreninde Demir

Türklerde büyükbaş hayvancılık kadar küçükbaş hayvancılık da yaygındır. Küçük baş hayvanlara yönelik bazı uygulamalar vardır. Örneğin koyunların içinde damızlık olarak ayrılan koçlar, her yılın ağustos ayında sürüden ayrılır. Daha verimli

²⁰⁹⁹ Mehmet Önder, *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara, 1993, s. 10.

²¹⁰⁰ M. Eliade, *a.g.e.*, 2005, ss. 50-52.

²¹⁰¹ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 53.

²¹⁰² R. Araz, *a.g.e.*, s. 62.

²¹⁰³ K. Özen, *a.g.m.*, ss. 330-336.

üremeleri amacıyla ayrı bir yerde özel bakıma tabi tutulur. Yörelerin iklim özelliklerine göre koç katım zamanı değişiklik gösterse de ekim ayının son haftası, kasım ayının ilk haftası “Koç Katım” günleri olarak bilinir. Koç katımı ile döl arası yaklaşık altı aydır. Bir tören havasında geçen bu uygulama, on beş, yirmi gün sürer. Koç katımından bir gün önce hayvanların çoğalmaları üzerine ritüel kaynaklı oyunlar oynanır. Bunlardan “Çan Sallama” da koçları temsilen çanlar sallanarak evler gezilir ve gezenler bahşiş toplar.²¹⁰⁴

Türklerde bu “Koç Katım” törenlerinin amacı, tanrıdan bolluk, bereket beklemek ve güzel bir gelecek istemektir. Ayrıca bu törenlerde tekrar bahara kavuşmanın karşılığında duyulan şükür duygusu da etkilidir. Türklerin diğer törenleri gibibu ve benzeri törenler birlik beraberliği, yardımlaşma ve kaynaşmayı güçlendirmeyi hedeflemektedir.²¹⁰⁵

3.3.2.2.7. “Mayıs Yedisi” Törenlerinde Demir

Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Giresun, Ordu ve Trabzon'da karşımıza çıkan “Mayıs Yedisi” olarak bilinen törenlerde bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalardan biri “Sacayaktan Geçme” dir. Bu uygulamada kullanılan “Sacayak”, üç ayağı olan ve ateş üzerinde kazan vb. yemek pişirme kabının durmasını sağlayan demirden bir mutfak gerecidir. Çocuğu olmayan kadınlar, sacayaktan geçirilir ve kimseye söylemeden dilek tutarlar. Sacayağı burada, hem şeklinden hem de demir ve ateşle olan bağından dolayı doğurganlık simgesidir. “Mayıs Yedisi” törenlerindeki sacayağından geçme uygulaması da demirin kullanıldığı diğer törenlerdeki gibi baharla birlikte gelen bolluk ve bereketi temsil etmektedir. Kıştan bahara, soğuktan sığağa, karanlıktan aydınlığa, darlıktan bolluğa, kısırlıktan doğurganlığa, kısacası eski yıldan yeni yıla geçiş ile ilgili birçok uygulama ve inanışı hatırlatmaktadır.²¹⁰⁶

3.3.2.2.8. Miras Bölüşümünde ya da Töreninde Demir

Türklerde miras bölüşümünün adaletli yapılması için boy ya da aile büyüklerinin bazı uygulamaları vardır. Bu uygulamalardan biri de Siirt merkezde yapılan “Bıçakla Mal Bölüşme” dir. Uygulama şöyledir: “Miras kalan bir malı ya da sahip olunan bir

²¹⁰⁴ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 142.

²¹⁰⁵ Ö. Çetin, *a.g.e.*, s. 493.

²¹⁰⁶ M. Öcal Oğuz, “Suyla Buluşan Kültür: Doğu Karadeniz’de Mayıs Yedisi”, (ed. Cengiz Gökçen), *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı*, Ankara, 2014, ss.369-377.

malı bölüşmek için, toplanan aile fertlerinden bir kişi tayin edilir. Mal sahiplerinden biri, içerde kalanlardan birini seçer ve hemen sonrasında dışarı çıkar. Seçilen kişinin iki elinden birine *bıçak* konur ve eller kapatılır. İçeriye çağırılan kişi, kapalı ellerden birini seçer. Seçimin sonucuna bıçak neyi simgeliyorsa onu seçen o miras malına, diğeri de diğeri miras malına razı gelir. Bu şekilde miras malları taksim edilir.”²¹⁰⁷ Bu uygulamada, bıçağın kullanılarak malın paylaşımının sağlanması, kanaatimizce Dîvân-ü Lugâti’t Türk’te geçen “oklaşu-ok atarak mal bölüşürme” geleneğine dayanmaktadır.

Sonuç olarak demir, hayatın her aşamasında değişik vesilelerle kurban takdim edilen bir varlık ya da kurban edilen bir varlık olarak karşımıza çıkar. Türklerde demire sunulan kurbanlar, Türk topluluklarının değişik dönemlerine ya da sosyo-ekonomik durumlarına göre değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda Türklerde demir, toplumun nizamını sağlamak için ulaşılmak istenen hedeflerde bir araç olmaktadır.

3.3.2.2.9. Nevruz’da Demir

Türklerin kültürel yaşantısını en çok yansıtan törenlerden biri olan **Nevruz**, Türklerin yaradılışına ilişkin ilk temel kodları, “Ergenekon”la yeniden türeyiş şeklinde bahar başlangıcını simgelemektedir. Ziya Gökalp, Türklerin Ergenekon’dan çıkışını kutladıkları bu güne “**Demir Bayramı**” dediklerinden ve her sene belirli bir günde yapılan bu bayramda bir demir parçasını ateşte ısıtıktan sonra hakana mahsus altın örsün üstüne koyduklarından ve hakanın elindeki altın çekiçle demire vurarak demirci taklidi yaptıklarından bahsetmiştir.²¹⁰⁸ Ayrıca Gökalp, bu demir bayramını ya da âyini dinî bir âyin olarak niteler. Âyinin imamı da İlhan (Hakan)’dır.²¹⁰⁹

“Demir Bayramı” ya da “Nevruz” gibi törenler aslında geçmişini hatırlamadır. “Demir” de Türklerin mitik algısındaki tanrısalla ilişkili olan varlıktır. Bu nedenle “demir”, törende sembol olarak kullanılmış ve kullanılacaktır. Nitekim Türklerin Ergenekon olayı, yaşam mücadelesinin en üst noktasında insanı yücelten ve geleceğe taşıyan bir olaydır. Bu olay; tarihsel süreçte karmaşanın ve gelecekte kurulması istenen düzenin aynı anda düşünüldüğü, eskinin yok olmadan sembolik olarak yaşatıldığı ve karanlıktan aydınlığa çıkışın temsil edildiği bir tören haline gelir. Bu tören, her yıl bayram havasında icra edilir. Bu törenlerde kutsala ait olan “kurtarıcı ata”, “demirci”dir. Nitekim demir ve demirci olmadan kurtuluş yoktur ve özgürlük demirle olacaktır. Bu

²¹⁰⁷ Mehmet Vefa Nalbant, Denizli, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2014.

²¹⁰⁸ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, s. 105.

²¹⁰⁹ Z. Gökalp, *a.g.e.*, 1974, s. 117.

açından değerlendirildiğinde demir, “tören” algısında da kutsalla insan arasında aracı olan bir unsur olarak sembolize edilmiştir. Ergenekon, Türk milletinin yeniden doğuşu olduğuiçin gelenekleşmiş ve kışın sonunda gelen baharla özdeşleştirilmiştir. Nevruz’da ateşte eritilen ve örste dövülen demir, aslında Türklerin gelecekteki yıllarını bereket-bolluk içinde geçirmeyi diledikleri tanrıyla iletişim kurma vasıtasıdır.

Bu demiri eritip dövme işlemi, Türklere ait bir gelenek olarak Türklerin yaşadığı her dönem ve toplulukta görülmüştür. Demir dövme geleneğinin temeli, Göktürkler’e dayanmaktadır. Türk mitolojisinde bulunan demir dağın eritilerek yeryüzüne çıkışı simgeleyen demir dövme, sembolik olarak Türklerin Ötüken’den çıktıkları gün olan, 21 Mart’ı ve çıkışlarında önemli olan demirin ateşle eritilmesini simgelemektedir. Çünkü Türkler için demir de ateş ve su gibi temizleyici, kötü ruhlardan koruyucu niteliklere sahiptir.²¹¹⁰

Ayrıca Nevruz’daki demir dövme mitlerle, inançlarla ve şamanların dinî uygulamalarıyla ilgili sembolik bir davranış olarak görülür. Bu bayramda sembolik olarak kullanılan unsurlardan ateş, su ve demir, Türklerin kültürel değerlerini hatırlatmaya yönelik unsurlardır.²¹¹¹

Nevruz’da dilekler dilenir ve tutulan bütün niyetlerin gerçek olacağına dair inanışlar gerçekleşir. İnsanlar isteklerini sözle ifade etmenin dışında, birtakım sihrî pratiklerle gerçekleştirmeye çalışırlar. Örneğin Azerbaycan’da Nevruz’da yıl devrolacağı saatte ocağa *at nalı* bastırılırsa, bu işlemi yapan kişinin sevdiği kişi onun için deli divane olur ve muhabbetleri artar.²¹¹² Burada nalin dilek aracı olmasının yanı sıra bağlayıcılık özelliği de vardır.

Türklerde Ahır Çarşamba, Nevruz’la alakalıdır. Azerbaycan’ın Afşar Türklerinde “Çarşamba Hatunu”nun evlerin içine girip evlere mutluluk getirdiğine inanılır. Çarşamba günü hatunlardan birisi evin damına çıkar. Onun bir elinde *demir şiş*, diğer elinde *gavurga/ kavurga* vardır. Damın üzerine *demirle bir dikdörtgen* çizer.²¹¹³ Bu uygulamanın değişik şekilleri Anadolu Türkmenlerinde de görülür. Od ve *demir* iyelerinin bir araya geldiği bir Ahır Çarşamba uygulamasında da yumurta, *demir* ve kömür niyet tutularak gömülür, daha sonra bu gömü çıkarılır. Kömür yumurtayı

²¹¹⁰ K. Koca , *a.g.t.*, s. 122.

²¹¹¹ M. Öcal Oğuz, Mehmet Kösemek, Tuna Yıldız; *Türkiye’de 2010 Yılında Yaşayan Ramazan ve Kurban Bayramı Geleneksel Kutlamaları*, Ankara, 2010, ss. 12-33.

²¹¹² S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 307.

²¹¹³ Y. Kalafat, *a.g.e.*, 2010, s. 115.

boyamış ise niyetin olmayacağına; maden, *demiri boyamış* ise niyetin olacağına inanılır.²¹¹⁴

Göktürklerde olduğu gibi, ocağa bir demir parçası atarak, bunu bir örsün üzerinde dövme âdeti, Oğuzlarda da devam etmiştir. O dönemlerde “Özgür, bağımsız gün” olarak adlandırılan bu gün, Oğuzların batıya göçleri ile bugünkü Türkiye coğrafyasına da yayılmıştır. Bu uygulama, günümüzde hem Asya Türk Cumhuriyetlerinde hem de Türkiye Türklerindeki Nevruz bayramlarında ve her yıl düzenlenen Türk Devletleri Kurultayı’nın başlangıcında, kurultaya katılan ülke liderlerinin *örs üzerinde demir dövmesi* şeklinde sürdürülmektedir.

Sonuç olarak, Nevruz’da ve diğer törenlerde sembolleştirilen ateş, su ve demir, Türk hayatında çok önemli bir yere sahip olan kültler şeklinde kendini göstermektedir. Türk kültüründe Hıristiyanların Paskalya yortusuna denk gelen zamanlarda bahar bayramını yaygın olarak kutladıkları da bilinmektedir. Türklerin yaşamlarında ve törenlerinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan demir, Batı Trakya’da Hıristiyanların Paskalya dedikleri akşamlarda Türklerin yaktıkları ateşin üzerinden atlarken söyledikleri, “*Gâvurun başı hamur, Türk’ün başı demir*” sözlerinde dahi kendini göstermektedir.²¹¹⁵ Türk törenlerinde demirin sembol olarak kullanılması da demirin maddî önemine, arka planda ise Türklerin birlik ve beraberliğine işaret etmektedir.

3.3.3. Çeşitli Uygulamalarda ve Geleneklerde Demir

3.3.3.1. Oyunlarda Demir

“Oyun”, TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence ve müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü.” olarak tanımlanmıştır.²¹¹⁶ Bu iki tanımdan hareketle çalışmanın bu kısmında oyunlar; çocukların bazı araç gereçlerle oynadığı oyunlar ve halkların müzik eşliğinde figürlerle oynadığı oyunlar olarak ele alınmıştır.

Oyunlarda “demir” ya da “demir”den yapılmış bazı malzemelerle oyun oynamak dikkat gerektiren bir durumdur; çünkü oyun için demir hem ağır, hem de keskindir. Demirin bu özelliğine rağmen araştırmacılar, Türklerde demirle ya da demirden bir malzemeyle oynanan bazı oyunların olduğunu tespit etmişlerdir. Adı doğrudan

²¹¹⁴ Y. Kalafat, *a.g.e.*, 2011, s. 156.

²¹¹⁵ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, s. 293.

²¹¹⁶ Ş. H. Akalın vd., “Oyun”, *a.g.e.* a, 2009, s. 1526.

“demir”le ilgili olan oyunlar olduğu gibi, “demir”den araç gereç adlarıyla ifade edilen oyunlar da vardır. Anadolu’da tespit yapılan bu oyunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

3.3.3.1.1. Adı Demirle İlgili Olan Oyunlar

Türkler, bazı oyunlarında demiri araç olarak kullanmasalar da oyunun adını demirle anmışlardır. Halk oyunlarından da adı demirle ilgili olanlar vardır. Bu oyunlardan bazısı şöyledir:

3.3.3.1.1.1. “Çelik Değnek” ve “Demirci” Oyunu: Gaziantep’te oynanan çocuk oyunlardan birinin adı “Çelik Değnek”tir. Gaziantep halk oyunlarından “Çubuk Ağır Halaylar” dan birinin adı da “Demirci”dir.²¹¹⁷

3.3.3.1.1.2. “Nal Mıh” ve “Kubbe Demir Zikke” Oyunları: Gaziantep’te tespit edilen çocuk oyunlarının içinde “Nal Mıh” ve “Kubbe Demir Zikke” oyunları vardır.²¹¹⁸

3.3.3.1.1.3. “Temirağa” Oyunu: Bitlis Ahlat’ta erkek oyunlarından birinin adı da “**Temirağa**”dır. Bu oyun, düz sıra veya yarım daire biçiminde serçe parmaklarından tutuşarak grup halinde oynanan bir halkoyundur. Oyun, sağ ayakla soldan sağa doğru yürüme, sol ayak topuğundan vurup sağdan sola üç, sağ ayak topuğunda soldan sağa iki yürüme ve ayak sallamaları ile oynanır. Temirağa oyunu, ağır tempoda başlayıp hızlı tempoda bitirilir. Bu oyun, aynı adla yurdumuzun birçok yöresinde oynanır.²¹¹⁹ Erzurum’da da bu oyuna “**Temirağa Barı**” adı verilir. Geleneğe göre onuncu sırada bulunan bu bar açık vaziyette elele tutularak oynanır. Bu oyunun özelliği sağa sola ani dönüşlerdir.²¹²⁰

²¹¹⁷ *Gaziantep İl Yıllığı*, “Gaziantep’te Gelenekler ve Görenekler”, Gaziantep, 1968, ss. 143-150.

²¹¹⁸ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 188.

²¹¹⁹ *Yaşayan Kültür Ahlat*, s. 183.

²¹²⁰ İhsan Coşkun Atılğan, *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, Erzurum, s. 108.

3.3.3.1.2. Demirden Araç Gereçlerle Oynanan Oyunlar

3.3.3.1.2.1. “Arap” Oyunu

Anadolu’da oynanan Arap oyunları bolluk ve bereket getirmek içindir. Kırşehir’in Kızılca köyünde oynanan Arap oyununda oyunun başlıca kişileri Koca, Arap ve kızlardır. Koca, uzun beyaz sakallı olur, sırtına ve karnına yastık veya minder bağlar. Üzerine **çanlar** takılı geniş bir elbise giyer. Arap’ın da belinde **kaması**, elinde **tüfeği** vardır.²¹²¹

3.3.3.1.2.2. “Bıçak” Oyunu

Çanakkale, Kemaliye, Rize, Trabzon, Elazığ vb. şehirlerde oynanan bıçak oyunu aslında yurdumuzun birçok yerinde oynanmaktadır. Bu oyun, Elazığ’da üç kişi tarafından oynanmaktadır. Oyun şöyledir: “Bir erkek, başına bir örtü örtüp ellerinde **bir çift bıçak** olan iki gencin ortasına gelecek şekilde yere oturur. Ellerinde bıçak olan diğer iki oyuncu, **bıçakları** sallayarak birbirlerini korkutmaya çalışırlar. Zaman zaman kız rolündeki oyuncunun yanına gidip ona kur yapar, vaatlerde bulunurlar. Kız rolündeki oyuncu, iki gencin teklifini de reddeder. Gençler daha sonra vuruşup birbirlerini öldürmek isterler.” Bu oyun aslında bir savaş öncesi hazırlık oyunudur.²¹²²

Anadolu’da bıçakla oynanan çeşitli oyunlar vardır. Bu oyunlarda “Bıçak Yalamak” da bir gelenektir. Trakya bölgesinde; özellikle Edirne’de yakın zamanlara kadar erkekler, bıçak, makas, çakı vb. kesici aletleri “Namus” olarak yorumlamışlardır. İnanişâ göre bıçak, en yakın sırdaşına dahi elden verilmez. Gerekli durumlarda yere bırakılır veya yerden alır. Bıçağı yere koyacak bir durum olamıyorsa da bıçağı alan kimse elinin tersini uzatır, veren de üzerine bırakmış. Alan kimse sap kısmına hafif tükürür gibi yapıp sonra kullanmaya başlanmış. Bu davranışın anlamı da “Aldığım aleti, silah ve namus olarak kabul etmiyorum.” demekmiş. (Tükürmek işleminin karşıtı da yalamaktır. Bundan dolayı, elden alınan bıçak sapına tükürmek, yalamak şeklinde anlaşılmasını sağlamak içindir.) Bıçaklı oyunlarımızda da bu inanış gereğince bugün

²¹²¹ H. A. Aydoğan, *a.g.t.*, s. 197.

²¹²² Türker Eroğlu, “Elazığ Halk Oyunları Üzerinde Folklorik İnceleme ve Karşılaştırma Denemeleri” *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ankara, 1988/ 1, s. 1.

dahi elden ele bıçak verilmemesi gerekir. Bıçaklı oyunlar, bir döğüş temsilini canlandırırken bıçak, havadan atılıp tutulur.²¹²³

3.3.3.1.2.3. “Cıngırdak” Oyunu

Öcal Oğuz’un Muğla yöresinden derlediği “Cıngırdak Oyunu” demir çubuklarla ve iple oynanan bir oyundur. Oyun için yere iki buçuk üç metre boyunda bir **demir direk** çakılır. Çakılan demirin üstüne yaklaşık iki metre boyunda yatay, kendi etrafında üç yüz altmış derece dönebilen bir **demir çubuk** tutturulur. Bu yatay çubuğun iki ucunda elle tutulacak tahtadan çubuklar ve bunların ucuna asılmış olan halka şeklinde ipler bulunmaktadır. Sekiz on kişiyle oynanan bu oyunda hazırlanan oyuncuğun iplerine tutunularak hızla dönülür. Çabuk yorulan ve pes eden oyuncu, oyunu kaybeder. Bu sefer geriye kalan oyuncularla oyun devam edilir. Rakibini pes ettiren grup, oyunu kazanmış olur.²¹²⁴

3.3.3.1.2.4. “Çan Sallama” Oyunu

Yılbaşı gecesi gençler, kılık kıyafet değiştirmeden oyuna başlarlar. Birinin elinde bir torba vardır. Torbaya uzun bir ip ve bir **çan** bağlanmıştır. Köylerde evlerin üstlerindeki damlara çıkan gençler, çan sallarlar. Oyunculardan iki kişi ev halkının sokağa çıkmasına mani olmaya çalışırlar. Ellerinde ya taş ya da kartopu vardır. Köylüler bunu bildikleri için torbaya, geleneğe uygun olarak yiyecek doldururlar. Şükrü Elçin’e göre; bu oyun da “Saya Oyunu” nun bir varyantı olabilir. Öteren’de tespit edilen “Duvar Yüzü” türküsünde de oyuncuların çanı bacadan sarkıttıklarını kaydedilmiştir.²¹²⁵

3.3.3.1.2.5. “Çember” Oyunu

Öcal Oğuz’un Kırşehir yöresinden derlediği bu oyunun oyuncakları, bir **demir sopa** ve bir **demirden çember**dir. Elli altmış santimetre bir lama demir bükülerek çember haline getirilir ve kaynak yapılır. Ayrıca çemberi oluşturabilmek için iki ucu birleştirilir ve ısıtılarak çekiçe dövülür. Kız ve erkeklerin beraber oynadıkları bu oyunda sopa yardımıyla çember düşürmeden çevirilir. Yarışma mesafesi 250-500 metre

²¹²³ İ. Hakkı Soyyanmaz, “Kabadayı Bıçakları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1972, C. 14, Yıl: 23, s. 6325.

²¹²⁴ Öcal Oğuz, Öcal Oğuz, Petek Ersoy; *Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Ankara, 2007, s. 80.

²¹²⁵ Ş. Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 2010, ss. 682- 683; Ş. Elçin, “Anadolu Köy Orta Oyunları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.*, Ankara, No: 117, S. A. 33, 1991, s. 45.

olarak belirlenir. Bitiş noktasına en erken varan oyuncu birinci olur. Bu oyun tek kişilik oynandığında da önemli olan, çemberin düşürülmeden oynanmasıdır.²¹²⁶

3.3.3.1.2.6. “Çırpı Toplama” ve “Madımak” Oyunu

Tunceli'nin Tozkoparan köyünde oynanan bu oyunda ve Sivas Şarkışla Gümüštepe köyünde oynanan “Madımak” oyunundaki giysilerde **küçük çingiraklar, çanlar, topuzlar** vardır.²¹²⁷

3.3.3.1.2.7. “Çift Sürme” Oyunu

Anadolu'nun bazı yerlerinde oynanan bu oyun, bir erkek ve bir kadın çingenenin temsil ettiği bir oyundur. Oyunda erkeklerle kadınlar **demir döğerler** ve taklitte muhtemelen **saban demiri** imal ederler.²¹²⁸

3.3.3.1.2.8. “Çivi Saplama” Oyunu

Nevşehir'de oynanan bu “Çivi oyunu”, genellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde oynanır. Bu oyun için hafif ıslak, yumuşak ve düz bir zemin bulunur. Toprağın üzerinde bir nokta belirlenir. **Çivi**yi toprağa atıp saplayan kişi belirlenen nokta çevresinde dönerek diğer oyuncuyu hapsedmeye çalışır. Eğer kişi çiviye saplayamazsa sıra diğer oyuncuya geçer. Oyunculardan biri, oyun arkadaşını hapsedtiğinde oyun biter ve oyunu kazanan belli olur.²¹²⁹

3.3.3.1.2.9. “Dikici” ve “Demircinin Körüğü” Oyunları

Şükrü Elçin'e göre; “Dikici” ve “Demircinin Körüğü” adlı oyunlar, Ankara Kızılcahamam'ın köylerinde oynanan “Kalaycı” adlı oyunun birer varyantıdır. Darenden'in köylerinde oynanan bu oyun “Demircinin Körüğü”dür. Dikici oyununda oyuncular; dikici, çırak, **örs**, müşteriler ve eşekten oluşur. “Demirci Körüğü” adlı oyunda ise; **demirci ustası, örs, çırak, körük, körükçü** ve üç haberci rol almıştır. Bu

²¹²⁶ Ö. Oğuz, P. Ersoy; *a.g.e.*, s. 36.

²¹²⁷ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 1161.

²¹²⁸ B. Oğuz, *a.g.e.*, 2002, C. 2/ A, s. 1161.

²¹²⁹ Hakan Doğuş, “Nevşehir Yöresi Çocuk Oyunları”, *Elik Yayınları-Nevşehir Üniversitesi Yay.*, Nevşehir, 2011.

oyunda haberi, haberciler getirir ve körüğün ağzını boya veya kara ile sıvarlar. Sonra bir kova suyu başından dökerler. Arpaçay köyü oyununda da karısının ölümünü duyan **demirci** bayılır.²¹³⁰

3.3.3.1.2.10. “Hıdır Nebî” Oyunu

Anadolu’da oynanan Orta Oyunlarından “Hıdır Nebî” oyununda oyuncular; elbiselerine **nal**, **kepçe** vb. şeyler asarlar.²¹³¹

3.3.3.1.2.11. “Kılıç Sallama”, “Kılıç Kalkan” ve “Mızrak” Oyunları

Nevrûz Bayramı’nın birinci gününde yapılan spor yarışmalarından biri “**Kılıç Sallama**”dır. Bu oyunda insan boyu kadar bir kamışa deriden bir kalpak geçirilir. At üstünde süratle gelen oyuncular, kalpağa dokundurmadan kamışı kalpağın tam altından **kılıç** ile biçmeye çalışırlar.²¹³²

Türkler, düğünlerinde de **kılıç**la dans ederler. Bu oyunlarda kılıcın işlevi, kötü ruhları kovmak, geline ve güveye nazar değmesini önlemektir. Bu kılıç, çoğunlukla da çift kılıçtır.²¹³³

Bitlis/ Ahlat halk oyunları oynanırken oyuncular, ellerinde bir araç bulundurarak oynarlar. Bu araçlar arasında **bıçak**, **kılıç** ve **kalkan** vardır. Şehir ve ilçe merkezlerinde kılıç-kalkan, köylerde ise **Şurmortal** adı ile kılıç kalkan kullanılarak oynanan bir “**Kılıç Kalkan**” oyunu vardır.²¹³⁴ Kalkanlı kılıç oyunlarında da hem demir unsuru, hem de demirin çıkardığı ses, cinleri kaçırmaktadır.²¹³⁵

Baburname’de her bayramda ve ziyarette ahaliden en iyi kılıç kullanan kişiye “bahadırılık” ünvanı verildiğinden bahsedilir. Bu oyun hakkında bilgi verilmemiştir; ancak Radloff, Kırgızlarda mızrakla yapılan bir savaş gösterisine “**Cöö Çabış**” denildiğini söylemiştir. Bu gösteri, yaya olarak mızrakla yapılmaktadır.

²¹³⁰ Ş. Elçin, a.g.m.,1991, s. 51.

²¹³¹ A. M. Çay, a.g.e., s. 151.

²¹³² A. M. Çay, a.g.e., s. 395.

²¹³³ B. Oğuz, a.g.e., 2002, C. 2/ A, s. 1058.

²¹³⁴ Yaşayan Kültür Ahlat, s. 177.

²¹³⁵ B. Oğuz, a.g.e., 2002, C. 2/ A, s. 1058.

3.3.3.1.2.12. “Orak” Oyunu

“**Orak Oyunu**”, orakla oynanan bir oyundur. KKTC/ Magosa’da oynanan bu oyun, çiftliklerde ekin biçilirken icra edilir. Oyun şöyledir: “Davul zurna eşliğinde yirmi ile kırk kişi arasında bir topluluk, **oraklarıyla** birlikte düz sıraya geçer. En önde orak biçmede usta ve maharetli olan ve orak oyununu çok iyi bilen biri olur. Bu kişiye ‘ilerici’ denir. İlericinin yanındakilere de ‘kâhya’ adı verilir. Usta orakçıların yanında acemiler duramaz. Ekini biçerken orak başın üzerinden döndürülüp iki kolun altından geçirilir. Davul zurna eşliğinde oynanan orak oyunu, türküsüdür.” Adıyaman yöresinde oynanan “**Galuç**” oyunu da orakla oynanır. Bu oyunlardaki amaç, ırgatın sıkılmadan zevkle çalışmasını sağlamaktır.²¹³⁶

3.3.3.1.2.13. “Saya Gezme” Oyunu

Bu oyun, bereketin ve uğurun oyunudur. “**Saya, Körkü, Tortu**” gibi adlarla anılan oyun, her yılın şubat aylarında koyun ve keçi çobanları tarafından temsil edilir. Bu oyun baharın gelişini müjdelir. Bu oyunda “saya kocası” uzun beyaz sakallı, başında sarığı, sırtında kanburu, elinde bastonu, uzun paltolu bir adamdır. Kollarına ikişer tane küçük **çan** takılmıştır. Sarımehtemli’de Sayacılar evlerin önünde: “*Sayacı geldi sakının; demir tarak takının; verenin bir oğlu; vermeyenin kör bir kızı olsun; onu da Allah elinden alsın.*” deyip eve girerler.²¹³⁷

Azerbaycan’da adı “Çoban Türküsü” olan çocuk eğlencesine Anadolu’da “Saya Gezmesi” adı verilmiştir. Günümüzde Konya, Niğde, Afyonkarahisar’da çocuklar bu eğlencelerine boyunlarına “kerek” adı verdikleri çanı takarak başlarlar. Sonra davar sahiplerinin evlerini, “gelin”, “koca”, “arap”, “tilki”, “tefçi” ve “kavalcı” olarak dolaşırlar ve şarkı söylerler. “Sayacı geliyo sahının” şarkısını söyleyerek davar sahiplerine kuzu hediye ederler. Davar sahipleri de onlara değişik hediyeler verir.²¹³⁸

Bu oyunda, çocukların boyunlarına çan takması, şamanların kıyafetlerine demirden nesnelere takmaları ile benzerlik göstermektedir. Saya da gelin gibi düşünüldüğü için bir tanrı olabilir.

²¹³⁶ Ahmet Çakır, “KKTC Halk Oyunları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Has-Der XV. Halk Bilimi Sempozyumu*, Lefkoşe/ Kıbrıs, 1997, ss. 68-69.

²¹³⁷ Ş. Elçin, *a.g.e.*, 2010, ss. 682- 683; Şükrü Elçin, *a.g.m.*, 1991, s. 44.

²¹³⁸ Ahmet Caferoğlu, “Folklorumuzda Milli Hayat ve Dil Bakıyeleri”, *CHP Konferanslar Serisi*, İstanbul, 1940, ss. 29-32.

3.3.3.1.2.14. “Tisek (Mazı- Bilye)” Oyunu

Denizli Baklan Konak köyünde mazının adı, tisektir. Tisekler, cam tisek, *demir tisek*, taş tisek olarak üç çeşittir. Demir tisek, motor bilye çıkıntılarında temin edilir. Oyuna ilk olarak başlama çizgisi çizilerek başlanır. Bu çizgiden 1-2 metre uzağa yuvarlak çizilir. Yuvarlağın içine düğme, boncuk, para vb. nesnelere sıralanır. Yuvarlaktan başlama çizgisine tisekler ya da bilyeler atılır. Çizgiye yakın oluşuna göre bilyeleri atanlar birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü seçilir. Yuvarlağın içinden vurularak çıkarılan mallar, atan kişinin olur. Kişi isabet ettiremeyince sıra diğer kişiye geçer.²¹³⁹

Bu oyunda kullanılan tiseklerden birinin *demir tisek* olması önemlidir. Bu oyundaki cam, taş ve demir sağlam oldukları için tercih edilir.

Sonuç olarak Türklerin çocuk oyunlarında ve halk oyunlarında demir ve demirden nesnelere kullanılması ya da oyunlarının demir ve demirle ilgili adlarla anılması, Türklerin yaşamında demirin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

3.3.3.2. Adlandırmalarda Demir

Türkler, tarihte bilinen ilk dönemlerinden itibaren mitik algılarındaki evren tasarımlarına göre; sembol haline getirdikleri kavramlara ya da varlıklara isimler vermişlerdir. Hatta verdikleri bu adlarla nesnel dünyadaki varlıklara ve kavramlara mitik düşünce yapılarındaki kodları yansıtmışlardır. Onların yaşadıkları coğrafya, komşularıyla ilişkileri ve etkilendikleri dinler ve diller, kavramları ya da varlıkları adlandırmalarında çok etkili olmuştur. Bu nedenle bu kısımda sözlü ve yazılı metinlerde geçen “demir” le ilgili isimler incelenecektir.

3.3.2.1. Türklerin Kişi Adlarında Demir

Kişiliği meydana getiren özelliklerden biri de addır. İnsanın varlığını ortaya koyan ad, aslında onun sosyal kişiliğini ve kudreti temsil etmektedir. Türklerin taşıdığı adların, Türklerin maddî manevî yaşantılarından, inançlarından ve belli bir ad verme geleneğinden beslendiği bilinen bir gerçektir. Hatta bu gerçeklik, Türklerin yaşadığı tarihsel dönemler ve coğrafyalar değişse de kullanılan kişi adlarındaki benzerliklerle ortadadır. Özellikle Türklerin “demir” le ilgili kullandığı adlar, Türklerin psiko-sosyal

²¹³⁹ Z. Oruç, *a.g.e.*, s. 150.

yapısını göstermesi açısından farklı bir öneme sahiptir. Nitekim halk inanışlarına göre; adın ifade ettiği anlam ve özellik, zamanla sahibinin kişilik özelliklerinde taşınır olur. Bu duruma bir örnek, “*demir*” ya da “*çelik*” adıdır ki bu adların verildiği bir çocuğun demir gibi sağlam olması istenmektedir.²¹⁴⁰

Ercan Alkaya, “Tatar Türkleri’nin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında “Tatar İsimleri Sözlüğü”nden tespit ettiği Türk dünyasındaki ortak adları değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede demirle ilgili adlar oldukça çoktur. Alkaya’nın demirle ilgili kişi adlarının kullanılmasına yönelik görüşleri şöyledir:

“Türkler, çocuklarıyla ilgili dileklerini, onlara verdiği adlara yansıtırlar. Yeni doğan çocuk diri kalsın diye verilen bir ad, ‘**Üztimir**’, çocuğa mutluluk ve başarı dileği için verilen bir ad ‘**Yultimir, Kotltimir, Çıntimir, Örüktimir**’, çocuğa uzun ömür dileyen adlardan ‘**Tömentimir**’, güzelliği ifade eden ve tabiattaki değerli varlıkları simgeleyen nesnelerin verildiği adlardan ‘**Tuktimir**’, çocuğun vücut özelliklerinden renklerle ilgi kuran adlar arasında ‘**Karatimir**’ gibi adlar demirle birlikte oluşturulmuş adlardır. Türklerin günlük yaşamlarında demir âlet ve eşyalar, özellikle savaşta kullanılan silahlar, oldukça sık yer almıştır. Bu nedenle doğumdan sonra ilk göze çarpan demir bir nesne, bebeğin adı olabilir ya datoplumsal hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu için demir bir nesne ad olarak verilebilir. Türklerin sözlüklerinde demirle ilgili birçok adın olduğu görülür. Bu adlardan Tatar Türklerinin kullandığı Türkçe kişi adları arasında doğrudan demirle ilgili olanlar; ‘**Timir, Timirbay, Timirbike, Timirgerrey, Timirkarabuga, Timirkotluk, Timirkey, Timirtaş, Timirhan, Küktimir, Kotltimir, Koltimir, Karatimir, İştimir, Aytimir, İltimir, Biktimir, Tuktimir, Tuytimir, Tömentimir, Uraztimir, Çıntimir, Hantimir, Üstimir, Ütinçtimir, Öriktimir, Üztimir, Yeştimir, Yultimir, Baytimir, Köntimir, Aktimir, Koriçtimir**’ gibi adlardır. Tatar Türklerinin kullandığı bu adların yanı sıra demirden yapılmış savaş âletlerinin de kişi adı olduğu görülmüştür. Bu âletlerin içerisinde Türk’ün kişiliğini ve yiğitliğini temsil eden ok ve kılıçla ilgili adlar ise şöyledir: ‘**Kılıç, Akkılıç, Kılıçbay, Kılıçarşlan, Baykılıç, Ukbay, Ukbirdi, Sadak, Sagaydak, Kurman**’ vb. dir. Türklerin günlük hayatında evde, tarlada ve süslemede kullanılan nesne adlarının da kişi adı olduğu görülmüştür. Bu adlar da; ‘**Balta, Baltabay, Baltakol**’ vb. gibi adlardır. Toplumsal hayat içerisinde yerleşik hayatla, atlı göçebe hayatla, avcılıkla ve askerî hayatla ilgili çeşitli meslek gruplarını bildiren adlardan demirle ilgili olanların bir kısmı ‘-çi’ meslek ve uğraş bildiren eklerle yapılmıştır. Bu adlardan bazıları ‘**Baltaç-Baltaçı, Koltimir**’ gibi adlardır. Ayrıca çocuğun doğduğu esnada cereyan eden önemli bir olay da çocuğa ad olmuştur. Savaş başladığında, savaş esnasında, savaş bittiğinde veya düşman kaçarken doğan çocuklara demirle ilgili ‘**Tuytimir**’ dendiği söylenmiştir. Ay

²¹⁴⁰ S. V. Örnek, *a.g.e.*, 1981, s. 52.

ve Güneş'in kutsallığı, koruyuculuğu ve insanoğluna faydaları gibi sebeplerden dolayı demirin Ay ve Güneş'le birlikte kullanıldığı “**Aytimir, Köntimir**”; yıldızlarla ilgili “**Timirkazık** (Kutup yıldızı)” gibi adların verildiği görülür.²¹⁴¹

Türk tarihinin ünlü kişiliklerinden Timur'un “**Timurlenk**”(1369-1405) adı, Eski Türk dilinde “temir” anlamındadır. Timur, Özbekistan'da dünyaya gelmiş ve Özbek Türkleri arasında tarihî bir kahraman olarak 1370'te tahta çıkmış, yaklaşık otuz beş yıl hüküm sürmüş bir hükümdardır. Cengiz Han'ın (1206-1227) özgün adı olan **Temuçin** ise “*demirci*” anlamına gelir.²¹⁴²

Timur, “Melfuzât” adlı eserinin “Çocukluk Çağı ve Şeyh Şemsüddin'in Rehberliğinde Eğitim” kısmında kendisiyle ilgili bilgi verirken isminin Kur'ân'daki “**çalkalanma**” anlamında kullanılan “**temur**” kelimesinden hareketle konulduğunu söyler.²¹⁴³ **Timur**, aynı eserin bahsedilen bölümündeki isminin Kur'ân'dan tefeülle belirlendiği konusunda şunları aktarır:

“Babamın adı Tarakay idi ve Keş şehrine yerleşmiştir. Ben doğmadan önce babam gece bir rüya görmüş. Rüyasında melek simalı ve temiz yürekli biri karşısına çıkıp eline bir kılıç vermiş. Pederim, kılıcı adamın elinden almış ve dört tarafa sallamış. Sonra uykudan uyanmış. Öğle vakti, babam namaz kılmak için mescide gitmiş ve mahalle mescidimizin imamı Şeyh Zeydüddin'in arkasında namaz kılmış; sonra da gece gördüğü rüyayı imama anlatmış. Şeyh, babama, ‘Bu rüyayı gecenin hangi vaktinde gördüğünü’ sormuş. Babam, sabaha yakın bir zamanda gördüğünü belirtmiş. Şeyh Zeydüddin bu rüyayı şöyle yorumlamış: ‘Allah sana bir erkek evlat verecek, bu çocuk kılıcıyla cihanı fethedecek ve İslam dinini dünyaya yayacak; sakın onun eğitimini ihmal etme! Onu okut, ona hat ve Kur'ân öğret.’ Sonraki yıl doğumumu imama haber veren ve bana isim vermesini talep eden babama, şeyhten ‘Oğlunun adı Temur olsun, bu demir anlamındadır.’ cevabı gelmiş.”²¹⁴⁴

²¹⁴¹ Ercan Alkaya, “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, ss. 115-116. (Bu makale, Fırat Üniversitesi TDE Bölümünde Doç. Dr. Ahmet Buran'ın yönetiminde hazırlanan “Tatar İsimleri Sözlüğü”nde Yer Alan Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme” adlı Doktora seminerinden özetlenmiştir.)

²¹⁴² Faruk Sümer, *Türk Şahıs Adları*, 1999, C. I, s. 341-342; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Timur>

²¹⁴³ Ali Fuat Bilkan, “Tefeül ile Ad Verme Geleneği ve Emir Timur'un Adı”, *Millî Folklor*, 2010, S. 85, ss. 133-137.

“Temur” kelimesi, *Kur'ân*'da iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri 67. sûre olan Mülk Suresinin 16. Âyetindeki ‘Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğindenemin mi oldunuz? O zaman bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.’ ifadesindeki son kelime ‘temur’, çalkalanma anlamındadır. Bir diğeri de, *Kur'ân*'ın 52. sûresi olan Tur sûresinin 9. âyetindeki ‘O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.’ ifadesindeki ‘temuru’ kelimesi olup bu da ‘çalkalanma’ demektir. Bu, telaffuz olarak ‘Temur’ kelimesine yakındır. Şeyh Timur'a “Temur” ismini Kur'ân'daki bu ifadelerden dolayı vermiştir. Timur'un topal kalmasına neden olan bir kazanın ardından da adı, Farsça, Timur-ı leng'e, yani Aksak Timur'a dönüşmüştür. Bu da, biraz bozulup çarpıtılarak Tamerlane, Türkçe'de Timurlenk biçimini almıştır.”

²¹⁴⁴ A. F. Bilkan, a.g.m., ss. 133-137.

Anadolu’da ve Orta Asya Türk topluluklarında çocuğun yaşamasını sağlamak için bazı isimleri verme geleneği vardır. A. İnan, Orta Asya Türklerinin aynı amaçla çocuklara Yaşar, Dursun, Ölmezbay, Taştan, **Kurç (Çelik)** gibi isimleri verdiğini söylemiştir.²¹⁴⁵

Bazen de adlar, geleceğe mesaj iletirler. Kız çocuklarına verilen “Gül, Menekşe, Çiğdem”; erkeklere verilen “**Demir, Kaya, Çetin, Yılmaz**” gibi adlar anne ve babaların çocuklarının yazgılarına dair temennilerini dile getirir.²¹⁴⁶ Ayrıca Atatürk’ün özelliklerini taşıyın diye çocuğa Mustafa, Kemal, Ata isimleri verildiği gibi “**Çelik, Demir**” vb. isimlerin verilmesi de, ismin kavram özelliklerinin erkek çocuğa geçmesi istendiği içindir. Bu amaçla bu isimlerin verilmesi bir seçimdir.²¹⁴⁷ Seçilen bu isimler, gücü ve mücadele ruhunu temsil eder. Hayallerin dile gelişi olan bu tür adlandırmalarda estetik duyarlılık da bazen rol oynar.²¹⁴⁸ Bu duruma bir örnek de “**Özdemir**” ismidir. Bu isim, özü demir gibi olan anlamındadır.²¹⁴⁹ Demirin sağlamlığının yanı sıra özüyle birlikte ifade ediliyor olması, onun tanrısal kökeniyle alakalıdır.

Başkurtlarda ölüm meleği çocuğun sembolik olarak satılmasıyla aldatılmaya çalışılırken, çocuğa “Satılıpıldı, Satılmış” gibi isimlerin yanında “**Demir**” ismi de verilir.²¹⁵⁰

Koçu (Turfan)’daki Uygur Türkleri, eski Türk antroponim modelinin temel özelliklerini kişi adlarına yansıtmışlardır. “**Turmuş Temur**”, “**Küçük Temur**” gibi. Karahanlılar’da da karayla birlikte kullanılan “**Kara Temür**” gibi adlar vardır.

Demiri bilmeyen bir İskit Türk kraliçesinin adı Tomiris’tir. Tomiris, demir demektir.²¹⁵¹ Türklerde İslamiyet’ten önce var olan bazı Türkçe adların, İslamiyet’ten sonra da devam ettiği görülmüştür. Bu Türkçe adların bir kısmı aynen, bir kısmı ise Arapça ve Farsça sözlerin karışımından oluşturulan Türkçe adlar olarak kullanılmıştır. Yaygın kullanılan bu adlardan birkaçı şöyledir: “**Demir, Demiray, Demirhan, Demirtaş, Temir, Temirbek, Temürhan, Aydemir, Altemur, Balta, Çelik, Kılıç,**

²¹⁴⁵ Orhan Acıpayamlı, *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1961, ss. 61-91.

²¹⁴⁶ Gülcan Çolak Bostancı, “Kişilere İsim Vermenin Sahne Arkası”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/ 3 Spring, 2009, s. 367.

²¹⁴⁷ D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 105.

²¹⁴⁸ G. Ç. Bostancı, *a.g.m.*, s. 367.

²¹⁴⁹ Osman Kibar, *Türk Kültüründe Ad Verme*, Ankara, 2005, s. 212.

²¹⁵⁰ A. İnan, *a.g.e.*, 2000, s. 174; D. Yüksel, *a.g.t.*, s. 108.

²¹⁵¹ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 11.

Kılıçarslan, Kılıçbay, Kılıçbeg, Özdemir, Taşdemir, Toktemür, Taydemir” vb.²¹⁵² Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Batı Anadolu’da Denizli, Manisa, Antalya ve çevresinde; Karadeniz’de Trabzon, Ordu vb. şehirlerde, Doğu Anadolu’dan Sarıkamış, Muş, Ahlat, Bitlis çevresinde demir ve çelikle ilgili kişi ad ve soyadları vardır. Bu adlar, **“Demir, Özdemir, Kandemir, Kurtdemir, Özçelik, Çelik, Gökdemir, Demiral, Demirci”** vb. dir. Anadolu’da çocuklara verilen bu adlar, çocuğun sağlam vücuda sahip olması ve uzun yaşanmasının istenmesinden kaynaklanmaktadır. Yine bazı soyadların da **“Demirci, Demirçalı, Özdemirci, Çelik”** vb. olması ise demircilik mesleğini icra edenlerin soy kavramını simgelemesinden kaynaklanmaktadır.²¹⁵³ Kazaklarda ad verme geleneğiyle ilgili değişik bir uygulama vardır. Kazaklarda çocuğa isim verilirken çocuğun babası hangi işle uğraşıyorsa, o anda elinde bulunan alet ismi de çocuğa verilebilir. Örneğin çocuğun babası doğum esnasında odun kesiyorsa çocuğa **“Balta”** adı verilir.²¹⁵⁴

Faruk Sümer’in “Türk Devletlerinde Şahıs Adları” adlı çalışmasında da devlet şahıslarının “demir”le ilgili kullandığı isimler vardır. Uygurlarda **“Temir Tirek Tigin”** Kül Bilge Han’ın Kitabesi’nde geçen “tarkanımız” dedikleri kişinin adıdır. **“Tölek Temir”, “Tölek Temür”, “Turmuş Demir”,** vesikalarda geçen adlardır.²¹⁵⁵

Batı Göktürklerin bir kolu olduğu düşünülen Oğuzlarda da demirle ilgili adlara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin **“Ula Demür Yavku Han”**, sık kullanılan yabgu adlarından.²¹⁵⁶

Safevî Türk beyleri **“Demür Han”** ya da **“Temür Han”** adını sık kullanmışlardır.²¹⁵⁷

Karakoyunlular ve Akkoyunlularda **“Demürçi”**, Uzun Hasan’ın nökerlerinden birinin adıdır. Çok yaygın olmayan adlardır.²¹⁵⁸

Afşarlar ve Kaçarlarda da **“Kılıç Han”** sık kullanılan adlardır. **“Timur Han”**, Nadir Şah’ın torunudur. **“Timur Mirza”**, Kaçar şehzadelerindedir.²¹⁵⁹

²¹⁵² Abdurrahman Varis, “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, <http://www.milli.folklor.com>.

²¹⁵³ Y. Kalafat, *a.g.e.* b, 1999, s. 105; Ziya Oruç, *a.g.e.*, ss. 35-37.; Hayri Aşkın, Manisa-Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012; Öznur Tanal, “Antalya Demirciler İçi’nin Öte Yüzü”, <http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,67443/demirciler-ici.html>.

²¹⁵⁴ H. Güngör, *a.g.e.*, 1998, s. 357.

²¹⁵⁵ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, ss. 90-91.

²¹⁵⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, s. 144.

²¹⁵⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, s. 253.

²¹⁵⁸ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, s. 268.

²¹⁵⁹ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, ss. 296-297.

İlhanlılarda “**Taş Timur**” yaygın kullanılan adlardandır. Birçok bey ve komutanın adıdır. Gazan Han’ın bıraktığı vasiyetnamede geçen “**Timur Bay Kutlug**” bey adıdır.²¹⁶⁰

Timurlularda “**Timur**” bir cihangirdir ve Öz Moğol boylarından Barulus’un ailesinden olduğu tahmin edilmektedir. “**Ak Timur Bahadır**”, Timur’un en eski silah arkadaşlarından biridir. “**Sevinç Timür**”, Timur emirlerindedir. “**Yaruk Temür**”, “Işıklı demir, parlak demir” anlamındadır ve Timur’un kumandanlarından. “**Taş Temür**”, Timur’un Ankara Savaşı’na katılan emirlerindedir. “**Temürtaş**”, eskiden beri kullanılan ve Türk dünyasında oldukça yaygın bir isimdir.²¹⁶¹

Memlüklerde Türk soyundan olmayanlar da Türkçe adlar taşımaktadır. Örneğin “**Aşuk Temür**”, XIV. yy emirlerinden biridir. “**Esen Demür**” en büyük Memlük emirlerden birinin adı olup oldukça yaygındır. “**Kaya Temür**” de Memlük emirlerindedir. “**Öz Demür, Hüsameddin, El-Mucîrî**” ve “**Öz Demür İzeddin en-Nâsirî**” naibliklerde bulunan kişilerdir. “**Öz Demir**”, “**Ak Temür**”, “**Bek Temür**” ve “**Bey Demür**” sıkça kullanılan adlardandır. “**Temür Bay**”, “**Temür Buga**”, “**Temür Kaya**”, “**Temür**”, “**Togay Temür**”, “**Tokuz Demür**”, “**Tolek Temür el-Muhammedî**” ve “**Tulu Temür**” gibi adlar emirlik ve naibliklerde bulunan kişilerin adlarıdır. “**Şerik Temür**” naiblerden birinin adıdır.²¹⁶²

Memlük Türklerinde de Memlüklerde kullanılan şahıs adlarından bazılarının kullanıldığı görülmektedir. Yaygın kullanılan bu adlardan Sümer’in tespit ettikleri “**Esen Demür**”, “**Öz Demür**”, “**Ak Temür**”, “**Bek Temür**”, “**Bey Demür**”, “**Tölek Temür**”, “**Taş Temür**”, “**Kutluk Temür**”, “**Melik Temür**”, “**Mengü Temür**”dür. “**Çerük Temür**” ve “**Taş Temür**” oldukça yaygın adlardandır.²¹⁶³

Abbasilerdeki Türkçe adlar arasında “**Taş Temür et-Türkî**” bir kumandanın ismidir. Son Abbasi halifeleri devrinde de direk demirle ilgili olmasa da “**Yalınkılıç**” gibi adlar kullanılmıştır.²¹⁶⁴

Gorlular ve Hindistan Memlük Devleti’nde hakanların ve halkın adlarında Türkçe adlardan demirle ilgili olanların olduğu bilinmektedir. Bu adlardan “**Nusretü’ddîn Ay Temür**”, “Ay gibi demir” anlamındadır. 1258’deki kaynaklardan birinde geçen “**Kılıç Hân-ı Mes’ûd Hanî**” de bir han adıdır. “**Kıran Temür Han**”da en yakışıklı,

²¹⁶⁰ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, s. 332.

²¹⁶¹ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, ss. 341-365.

²¹⁶² F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, ss. 376-396.

²¹⁶³ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. I, ss. 401-437.

²¹⁶⁴ Faruk Sümer, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları*, İstanbul, 1999, C. II, s. 498.

yiğit, cesur ve ahlaklı insanlardan biridir. Onun Kıpçak asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Bu kişi bazı vilayetlerde memurluk yapar. “**İhtiyâreddîn Duhân Tek Temür**” adlı kişi de melik ünvanlı emirlerden biridir.²¹⁶⁵

Büyük Selçuklularda çift demir anlamına gelen “**Koş Temür**”, Sultan Sancar devrindeki emirlerin adlarındandır. Ayrıca, bu ad, Kıpçaklar tarafından da sık kullanılan bir addır. Mısır Memlûklerinde “**Öz Demür**” adını taşıyanlara da sıkça rastlanmıştır. Sultan Tuğrul’un yardımcısının adı da “**Öz Demür**”dür. “Temür” tek başına az kullanılan bir isim olsa da Alp Arslan’ın askerlerinden biri olan “**Hâcîp Temür**”ün isminde olduğu gibi başka bir isimle tamamlanmaktadır.²¹⁶⁶

Anadolu Selçuklularında “**Bek Temür**” ve “**Temür Taş**” yaygın kullanılan adlardandır. Bu adları taşıyan birçok bey ve komutan vardır.²¹⁶⁷

Demirhan Bey, Karasioğulları Sultanı’dır. Demirhan Bey, Aclan Bey’in oğlu, Bizans komutanı Vatatzes’un damadı olan Çanakkale Valisi Süleyman Bey’in babasıdır. Osmanlılar, bu devlete son verince tahtından indirilmiştir.²¹⁶⁸ XV. yy’da da Avşarların başı olan bir “Demür Han” vardır. Bu dönemde “**Temür Taş Paşa**” ve “**Temür Han Çavuş**” da devlet hizmetinde görevli memurların adlarındandır.²¹⁶⁹

Khvarizm’de (Bugünkü adı Hive’dir.) Özbeklerin hâkimiyetinin olduğu dönemde medrese ve cami yaptıran Türk’ün adı **Kutlu Demür**’dür.²¹⁷⁰

Türklerde devlet adamlarının yanı sıra Anadolu’daki evliyaların ve efelerin adlarında demir ya da demirle ilgili olanları vardır. Anadolu’da demirle ilgili adları olan evliyaların olması da Türklerde demirci ile şamancıl öğelerin benzerliğini göstermektedir. Şamanlarla aynı kümeden insanlar olarak kabul ettiğimiz demirciler, Anadolu’da da unutulmamış birçok evliya yatırına ismini vermeyi becermiştir. Çorum Sungurlu’da **Demir Şeyh Türbesi**, Bursa Osmangazi’de **Demirtaş**, Denizli Serinhisar’da **Yatağan Baba**, Samsun’da **Kılıç Dede**, Karaman’da **Demir Gömlek Emnüddin**, Adana’da **Demirtaş Dede**, Afyon’da **Demiryalayan Baba**, Kamanlar yakınındaki **Demir Baba**, Sivas-Divriği’de **Kılıç Baba** demirle ilgili ulu kişilerin isimleridir. Bu isimler aslında, Orta Asya ve Anadolu bağlantısını gösteren işaretlerdir.

²¹⁶⁵ F. Sümer, *a.g.e.*, 1999, C. II, ss. 564-573.

²¹⁶⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, C. II, ss. 653- 673.

²¹⁶⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, C. II, ss. 706-742.

²¹⁶⁸ M. O. Bayrak, *a.g.e.*, 2005, ss. 90-91.

²¹⁶⁹ F. Sümer, *a.g.e.*, C. II, ss. 758-766.

²¹⁷⁰ L. Ligeti, *a.g.e.*, s. 136

Anadolu’da sadece evliya ve yatırda değil efelerde de “Demirci” adının kullanıldığı bilinmektedir. Denizli efelerinden **Yavuz Demir Dede Efe**; Manisa efelerinden **Demirci Mehmet Efendi**, aslında demircilikten yetişen efelerdir.²¹⁷¹

Araştırmacılar, Anadolu’da Hacı Bektaş Veli Dergâhı’na bağlı olan altmış iki adet Alevi ocağı tespit etmiştir. Bu ocaklardan birinin adı, “**Demir Baba Ocağı**”dır.²¹⁷² Alevi dedelerinin içinde de “**Abdullah Demirhan Dede**” gibi “Demir” adını taşıyanlar vardır.²¹⁷³ Ayrıca Ordu’nun Ünye ilçesinde yaşayan mutaassıp Alevilere “Nalçı” denmektedir.²¹⁷⁴

Bazı kişi adları doğrudan demir adını almamakla birlikte “polat, bıçakçı” vb. adlarla da anılmaktadır. Bu adlardan biri **Bıçakçı Ahi Ahmet**’in adıdır. İbn Batuta Seyahatnamesi’nde, Batuta Anadolu Ahiliği’nin Sivas bölümünü anlatırken Bıçakçı Ahi Ahmet’ten bahsetmiştir.²¹⁷⁵ 1879 doğumlu ilk Kamuk besteci, mütercim, yazar, aktör ve rejisörün adı; “**Temir Bolat Biybolatov**”dur.²¹⁷⁶ 1949-1979 yılları arasında yaşamış Dağıstanlı bir şairin adı da Kadriye **Temirpulatova**’dır.²¹⁷⁷ Hilali ve Seherhan halk hikâyesinde geçen kahramanlardan birinin adı da **Polat Han**’dır.²¹⁷⁸

Büyük hakan, mukaddes sıfatlarıyla anılan dağ isimleri daha sonra başka dağların da ismi olmuştur. Bu isimlerden biri de “**Demirhan**”dır.²¹⁷⁹

TDK’nın “Kişi Adları Sözlüğü”nde 3612 kız, 7230 erkek olmak üzere toplam 10842 ad bulunmaktadır. Bu sözlük, şu anda deneme amaçlı kullanımdadır ve demirle ilgili yetmiş ad verilmiştir. Bu adlar hep erkek adlarıdır. Sözlük’te “çelik”le ilgili yirmi dört ad vardır. Bu adlar, muhtemelen yukarıda farklı kaynaklardan taranan ve kaynak kişilerden derlenen adlarla benzerlik göstermektedir. Sözlük’te yer alan demirle ilgili adlar şöyledir: “**Aldemir, Başdemir, Bekdemir, Bozdemir, Candemir, Demir, Demirağ, Demiralp, Demiray, Demirbağ, Demirbaş, Demirboğa, Demirbüken, Demircan, Demirçay, Demirdelen, Demirdöven, Demirel, Demirer,**

²¹⁷¹ M. Arslan, a.g.m., 2014.

²¹⁷² S. Kumartaşlıoğlu, a.g.t., s. 202.

²¹⁷³ Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik II*, Ankara, 2013, s. 321.

²¹⁷⁴ G. Öz, a.g.e., s. 244.

²¹⁷⁵ Mehmet Şeker, *Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul, 2006, s. 136

²¹⁷⁶ Çetin Pekacar, “Kamuk Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1998, S. A. 31/ II, s. 335.

²¹⁷⁷ Dilek Ergönerç, “Nogay Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1998, S. A. 31/ II, s. 362.

²¹⁷⁸ Metin Ekici, *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Ankara, 1995, s. 152

²¹⁷⁹ Mehmet Çeribaş, “Kütahya Seyit Ali Sultan Ocağında (Çamlıca ve Aydoğdu Köyleri) Keltler ve Bu Kültürelere Bağlı İnanç ve Uygulamalar”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Ahilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, 2007, C. 2, s. 1338.

Demirezen, Demirgüç, Demirgülle, Demirhan, Demiriz, Demirkan, Demirkaya, Demirkıran, Demirkoç, Demirkol, Demirkök, Demirkurt, Demirkut, Demirman, Demirok, Demirool, Demiröz, Demirpençe, Demirsoy, Demirşah, Demirtaş, Demirtav, Demirtay, Demirtekin, Demirtuğ, Demirtürk, Demiryürek, Eldemir, Elidemir, Erdemir, Erendemir, Esendemir, Gökdemir, Gündemir, İğdemir, İldemir, Kandemir, Karademir, Kızıldemir, Kocademir, Okdemir, Özdemir, Taşdemir, Taydemir, Tokdemir, Topdemir, Toydemir, Tunçdemir.” Sözlükte çelikle ilgili adlar ise şöyledir: “Ağçelik, Çelik, Çelikbaş, Çelikbilek, Çelikel, Çeliker, Çelikhan, Çelikiz, Çelikken, Çelikkanat, Çelikkaya, Çelikkol, Çeliköz, Çeliksi, Çeliktan, Çelikteş, Çelikten, Çeliktürk, Çelikyay, Çelikyürek, Erçelik, Karaçelik, Özçelik, Tamçelik.” tir.²¹⁸⁰

3.3.2.2. Türklerin Coğrafî ve Özel Mekân Adlarında Demir

Türkler, yaşadıkları Asya, Anadolu ve diğer coğrafyalarda şehir, köy, kasaba vb. yörelere; dağ, yol, kale, baraj vb. mekânlara demir ve demirle ilgili adlar vermişlerdir. Bu adların içinde polat, çelik, nal, zincir, kılıç vb. adlar vardır.

Türklerin ilk yazılı eserleri olan Orhun Yazıtları’nda “**Demir Kapı**”dan bahsedilir.²¹⁸¹ Bu kapı, reel dünyada var olabilir, olmayabilir de. Hatta bir sembol de olabilir. Nitekim bu kapıyla ilgili kesin bilgi yoktur; sadece yazılı metinlerde bahsedilen bir kapıdır.²¹⁸² Örneğin Araştırmacı Thomsan, “Demir Kapı”yı Maveraünnehir olarak

²¹⁸⁰ TDK, *Kişî Adları Sözlüğü*, <http://tdk.gov.tr/kisadlari>, (12.01.2015).

²¹⁸¹ Orhun Abideleri’nden Kül Tigin Abidesi’nin güney yüzünde geçen ‘Demir Kapı’ndan bahseden kısım şöyledir: “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında bunların arasında kişiöglü yaratılmış.(...) Onlar düşmanlarının başlarını eğdirdiler, dizlerini çöktürdüler. Bizi doğuda Kadirhan Ormanı’na (Kihingan Dağları), geride (batıda) **Demir Kapı**’ya kadar götürdüler.” bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*.

Yazıcıoğlu Oğuznamesi’nde Deli Dünder’den bahsedilirken “Demir Kapı” ifadesi de geçer. İlgili bölüm şöyledir: “Dum ettiği duma donlu dört bin erin serveri Kazan Bey’in gariplikte yoldaşı Kıyan Selçukoğlu Delü Dünder Bey’ diye anılan bu Oğuz beyi, Dede Korkut Kitabı’nda ‘**Demürkapu Dervendi**’ndeki Demürkapu’yu depüp alan, altmış tutam ala gönderinin ucunda er böğürden, Kazan gibi pehlivanı üç kez atından yıkan, yirmi dört okşayan, evvel Demürkapu Dervendi’nde bey olan, kargu süngü ucunda er böğürden, karıma yattığı kimsin diye sormayan’ şeklinde nitelendirilmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda kahramanların genç kuşağından ve iç-Oğuz beylerinden olan Kara Budak, kitapta ‘Hami-dilen Merdin kalesin deyüp yıkan, **demür-yaylı Kıpçak Melik**’e kan kusturan, gelübeni Kazan’ın kızını erlikle alan, Oğuz’un ak-sakallı kocaları görende ol yiğidi tahsinleyen, al mahmuzi şalvarlı, atı bahri hotazlı, Kara Güne-oğlu Kara Budak’ diye anlatılmaktadır. Kazan Bey’in yeğeni olan Kara Budak, destanlarda bir yerde ‘Delü Budak’ diye anılmaktadır.”

bk. Aynur Koçak, Karagöz Oyunlarındaki “Tuzsuz Deli Bekir” Tipi Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Millî Folklor*, Ankara, 2012, C. 7, Yıl: 14, S. 56, ss. 124-127.

²¹⁸² Aliev Saleh Mehmedoğlu üç “Demir Kapı”dan bahsetmiştir. Bu kapıların nerelerde olduğu ile ilgili de şöyle bilgi vermiştir:

belirtmiştir.²¹⁸³ Denizli ilinin eski yerleşim yeri, bugünkü “Kaleiçi” olarak bilinen yeri çevreleyen bir kaleden oluşmaktadır. Denizli Valiliği’nin çeşitli yıllarda yaptığı araştırmalar sonucu bu kalenin beş kapısının olduğundan bahsedilmiştir. Bu kapılardan biri “Demirciler Kapısı” olarak bilinmektedir.²¹⁸⁴

TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde geçen “**Demir Kapı**”, “İrmaklarda gemilerin geçmesine engel olan kayalık yer.” olarak açıklanmıştır.²¹⁸⁵

Kırgız ülkesinden Turfan’a kadar uzayan ve Batı-Doğu Türk illerinden Çin’e giden ana ticaret yolunun kuzeye uzanan bir koluna “**Çelik Yolu**” adı verilmiştir.²¹⁸⁶

Altay Dağları’nın kuzey kısmında yaşayan Türk boyları demircilikle şöhret kazanmışlardır. XVII. asırda Ruslar, bu bölgeyi aldıktan sonra bu dağlara “Kuznitskiy Alatau-**Demirciler Aladağı**” demişler, kurdukları şehre de “Kuznitsk” yani

---

“Demir Kapı” adına Orhun Abidelerinde ‘**Temir Kapıg**’ şeklinde rastlanmaktadır. Burada geçen ‘Demir Kapı’, muhtemelen Orta Asya’da Baysun dağ silsilesinde, 10-18 m. genişliğinde ve 3 km. uzunluğunda olan, Buhara ve Semerkant’tan Belh’e giden ana yol üzerinde yer alan geçittir. Meşhur Çinli seyyah HsüanTsang, milâdî 644 yılında bu bölgenin güney kısmındaki küçük devletlerin bir Türk emîrinin hâkimiyeti altında bulunduğunu yazmaktadır. Bîrûnî, Bâbülhâdî diye adlandırdığı bölgenin Saganıyân (Şagāniyân, Çağāniyân) vilâyetine dâhil olduğunu kaydetmektedir. Özbek bilginleri de ‘**Demirkapı Deresi**’ veya Buzgala adıyla tanınan aynı tarihî bölgenin, Özbekistan’ın Kaşkaderya vilâyetinin Dehkanâbâd şehrinin güney kısmında yer aldığını doğrulamaktadırlar. Öte yandan şimdiki Baysun şehrinin 63 km. batısındaki Derbend’in Orta Çağ’da önemli bir kale olduğu da bilinmektedir.

Orhun Abideleri’nde adı geçen Demirkapı’dan başka Arap istilâsı devrinde Orta Asya’da aynı adı taşıyan başka yerler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, şimdiki Taşkent bölgesinin (eski adı Şaş veya Çâç) kuzeyinde yer almıştır. Diğeri ise bugün Derbend adıyla tanınan ve Orta Çağ’da Hazar Denizi’nin en önemli limanı olan şehirdir. Buraya daha sonraki devirlerde de Türkler tarafından ‘**Demir Kapı**’ denmiştir. Nitekim Osmanlı dönemine ait resmî belgelerde, tarih kitaplarında, Ermenice yazılmış tarihlerde şehir bu adla anılmaktadır. Ruslar da buraya bu adın tercümesi olan Jelemnaya Vrata demişlerdir. Arap-İslâm fetihlerinden önce Dağıstan bölgesine yerleşmiş olan Kumuk Türkleri burayı, Saksonyalı seyyah Oleari’ye göre ‘Demürkapu’ diye adlandırmışlardır.

Kırım’da Gurfuz Yaylası’nda 1540 m. yükseklikteki bir dağın tepesinden geçen yolun en yüksek noktasında bulunan geçide de ‘**Demirkapı**’ adı verilmiştir. Öte yandan Balkanlar’da bu adı taşıyan yerler bulunmaktadır. Tuna’da Girdâb (Djerdab) denilen boğazlar sistemindeki en son boğaz ‘**Demirkapı**’ adını taşıdığı gibi bütün bu boğazların hepsine birden ‘**Demirkapılar**’ da denilmektedir. (Romence Portile de Fier, Sırpa Jelemnaya Vrata, Macarca Vaskapu). Burası, Tuna nehrinin Karpat Dağları veya Transilvanya Alpleri ile Balkan Dağları arasında açtığı ve aynı zamanda daraldığı bir geçit yeri olup girdaplarıyla oldukça tehlikeli bir mevkidir. Bu boğaz Osmanlıların Orta Avrupa’ya ve Tuna bölgesine yönelik harekâtlarında önemli bir stratejik nokta olarak sürekli hedef teşkil etmiş, Türk akınlarını önlemek için 1419’da Macarlar burada savunma tedbirleri aldıkları gibi 1482’de II. Murad’ın kuvvetleri bu yerin üst ucundaki Güvercinlik’i (Golubaç, Galambóc) ele geçirerek karşı saldırıda bulunmuştur. ‘**Tuna Demirkapısı**’ olarak da adlandırılan boğaz ve civarı 1526’ya kadar Osmanlı-Macar sınır bölgesini oluşturmuştur. Tam olarak kontrol altına alındıktan sonra da önemini korumuş ve bu defa Osmanlı savunma hatlarından birini teşkil etmiştir. Osmanlılar bu geçidin 4 km. yukarısında Adakale’deki istihkâmlarla burayı kontrol altına almışlardır. 1688’de Belgrad’ı ele geçiren Avusturyalılar Demirkapı’yı Transilvanya, Macaristan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan için bir kilit noktası saymışlardır.” bk. Aliev Saleh Mehmedoğlu, “Demir Kapı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s.154.

²¹⁸³ Fikret Türkmen, “Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. III, İzmir, 1999, ss. 175-181.

²¹⁸⁴ Denizli Valiliği, *Türkiye’nin Parlayan Yıldızı*, Denizli, 1998, s. 206

²¹⁸⁵ Ş. H. Akalın vd., “Demir kapı”, *a.g.e.*, 2009, s. 494.

²¹⁸⁶ E. Göksu, *a.g.e.*, s. 221.

“**Demircikent**” adını vermişlerdir.²¹⁸⁷ Anadolu’da Ege Bölgesi’nin İçbatı Anadolu bölümünde, Demirci ile Simav’ı birleştiren kuzeye doğru uzanan dağların adı “**Demirci- Simav Dağları**”dır. Eskiçağ kaynaklarında Temnos adıyla geçen Demirci-Simav Dağları’nın Değirmendere ile ayrılan doğu kesimine Simav, Sıdırgı’nın doğusuna kadar uzanan batı kesimine ise “**Demirci Dağları**” adı verilir. Ayrıca bu dağların arasından kuzeyden güneye akmakta olan “**Demirci Çayı**” bulunmaktadır.²¹⁸⁸ Elazığ bölgesinde “**Naldöken Dağları**” vardır.²¹⁸⁹ Akdeniz Bölgesi’nin Orta Toroslar kesimindeki Aladağlar kütesinin en yüksek doruğuna “**Demir Kazık Tepesi**” denir.²¹⁹⁰ Güneydeki Türkmenler, Torosların tepelerini kutsal saymışlardır. Türklerin eski inançlarından izler taşımaktadır.²¹⁹¹ Safanbolu Yörüköyü’nde bir mevki adı “**Kılıç Kesen Kayası**”dır.²¹⁹²

Çin Kaynaklarına göre Doğu Göktürkler “**Temir (Tamir) Nehri**” etrafında toplanıp Gök Tanrısı’na adaklar adanmışlardır.²¹⁹³ Anadolu’da Bursa ili sınırları içinde Ballıkaya Irmağı üzerinde kurulu olan barajın adı “**Demirtaş Barajı**”dır. Manisa’nın Salihli ilçesinin 24 km kuzeyinde, Gediz Irmağı üzerinde kurulu barajın adı “**Demirköprü Barajı**”dır.²¹⁹⁴ Manisa Kula’nın Katekekaumene (Yanık yöre) sınırı içinde ve Sindel Köyü yakınlarında bulunan barajının adı “**Demir Köprü**”dür.²¹⁹⁵ Çorum’un 35. km güneybatısında, Misler Ovacığı köyünün 3 km batısında bulunan ve Melik Nasır’ın yaptığı bir köprünün adı “**Demirci Çeşme Kalesi**”dir.²¹⁹⁶

“**Timurcular**” köyü, 1893’lü yıllarda Denizli Kale-Tavas nahiye merkezine bağlı olan Yarangüme’nin (Acıpayam) bir köyüdür.²¹⁹⁷ Marmara Bölgesi’nin Trakya kesiminde Kırklareli iline bağlı bir kasabanın adı “**Demirköy**”dür.²¹⁹⁸ Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde bahsedilen Erciş Kalesi’ne yakın bir köy “**Demirciköy**”dür.²¹⁹⁹

²¹⁸⁷ A. İnan, a.g.m., 1966, ss. 542-545.

²¹⁸⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demirci>.

²¹⁸⁹ R. İraz, a.g.e., s. 9.

²¹⁹⁰ AnaBritannica, C. 7, s. 103.

²¹⁹¹ M. Çeribaş, a.g.m., ss. 1331-1338.

²¹⁹² T. Kara, a.g.e., s. 44.

²¹⁹³ Liu Mau-Tsai, a.g.e., s. 590.

²¹⁹⁴ Ana Britannica, C. 7, s. 104.

²¹⁹⁵ H. Şahin, a.g.e., s. 33

²¹⁹⁶ <http://www.corum.kultur.turizm.gov.tr/TR,58715/Çorum-su-kemerleri-cesmeler-kopruler.html>;
<http://www.islami.forumlar.net/Çorum-köprüleri>.

²¹⁹⁷ Mithat Aydın, “Kale Tavas’ın Nahiye Merkezi Haline Gelişi”, *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri*, Denizli, 2013, s. 167.

²¹⁹⁸ H. Tanyu, a.g.e. a, s. 156; AnaBritannica, C. 7, s. 104; “Demirköy”, <http://tr.wikipedia.org>.

²¹⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Mustafa Nihat Özön- Nijat Özön), İstanbul, 2005, s. 535.

Çorum Sungurlu'ya bağlı bir köyün adı “**Demirşeyh**”tir.²²⁰⁰ Samsun'a bağlı “**Demircisu Köyü**” vardır. Trakya/ İskeçe'nin **Demircik** köyü vardır.²²⁰¹ Denizli Sarayköy ilçesinden Babadağ'a 1987 yılında bağlanan “**Demirli**”, bir köydür. Bu köyün “Demirli” adının bir aşiret veya oymak adından geldiği düşünülmektedir.²²⁰² Denizli Çal ilçe merkezinin eski adı “**Demirciköy**” dür. Bu adın, yöreye ilk yerleşen yörüklerin “demircilik” mesleğiyle uğraşmaları dolayısıyla verildiği söylenmektedir.²²⁰³ Çal ilçesinden 1987'de Bekilli'ye bağlanan “**Deşdemir**” köyü vardır. Bu adın “taş” ve “demir” kelimeleriyle ilgili olması muhtemeldir.²²⁰⁴ Denizli Çameli ilçesine bağlı “**Bıçakçı**” köyü; bir köydür. “Bıçakçı” adının, Bıçakçı cemaati ile ilgili olduğu düşünülmektedir.²²⁰⁵ Denizli Çivril ilçesinin “**Özdemirci** kasabasının eski adı da “**Tatlar Demirci**”dir.²²⁰⁶ L. Kurgun'un tespitine göre de Özdemirci'nin eski adı “**Demirci**” dir.²²⁰⁷ Kale ilçe merkezine bağlı olan “**Demirciler**” köyü, yörüklerin demircilik mesleğiyle uğraşmalarının bir yansıması olan bir addir.²²⁰⁸

Anadolu'da “demir” ve “demir”le ilgili isimlerle başlayan yer isimleri olduğu kadar “çelik”le oluşturulan yer isimlerine rastlamak da mümkündür. Öyle ki Adıyaman'ın Pınarbaşı ilçesinin köylerinden birinin adı “**Çelikhan**”dır.²²⁰⁹ Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinin bir köyünün adı da “**Çelik**”tir.²²¹⁰

Balıkesir'in Susurluk ilçesine bağlı “**Demirkapı**” köyü vardır. Bu köyün 12. km doğusunda bulunan Erdek'teki Hamalı köyü yakınlarındaki Kyzikos Antik kentinde

²²⁰⁰ Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları*, Ankara, 1991, s. 48.

²²⁰¹ S. Kumartaşlıoğlu, *a.g.t.*, ss. 274-455.

²²⁰² Levent Kurgun, *Denizli İli Yerleşim Yerleri Adları*, Denizli, 1997, s. 31.

²²⁰³ L. Kurgun, *a.g.t.*, 1997, s. 45.; “Çal”, <http://tr.wikipedia.org>.

²²⁰⁴ L. Kurgun, *a.g.t.*, 1997, s. 35.

²²⁰⁵ L. Kurgun, *a.g.t.*, 1997, s. 51.

²²⁰⁶ Halil Gök, *Denizli Çivril/ Özdemirci*, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁰⁷ L. Kurgun, *a.g.t.*, 1997, ss. 59-93.

“Özdemirci” adı ile ilgili L. Kurgun'un aktardığı iki rivayet vardır. Bu rivayetler şöyledir:

“İnançoğulları beyliği zamanında yöreye gelen beş kardeş, aralarında anlaşmazlık çıkınca dağılmışlar. Bu kardeşlerden mesleği ‘demircilik’ olanı, şimdi kasabanın bulunduğu yere yerleşmiş. Kurduğu köye de bu zatın mesleğine izafetle ‘Demirciköy’ adı verilmiş.”

İkinci rivayet ise şöyledir:

“Kasaba, Aşıtlı, Akmusluk, Eskiköy, Gölükler, Kayaönü, Söğütlü, Pazaryeri, Mezarardı ve Demircikuyusu adlarını taşıyan dokuz küçük köyün birleşmesiyle kurulmuştur. Bu küçük köyler, o zamanın ‘Delibaş’ isimli eşkıyasının baskın ve işkencesinden korkarak ‘Demircikuyusu’ köyü etrafında toplanmışlardır. ‘Demircikuyusu’, o zamanlar orman içindedir. Birleşen köylüler, Afyon-Dazkırı’da bulunan Tatlar Ağası'nın himayesine girmişlerdir. Bu yerleşme merkezinin adı da ‘Tatlar Demirciköy’ olmuştur. ‘Delibaş’ ve ‘Tatlar Ağa’nın ölümlerinden sonra beldeye tekrar ‘Demirciköy’ denilmeye başlanmıştır.”

²²⁰⁸ L. Kurgun, *a.g.t.*, 1997, s. 71.

²²⁰⁹ Ahmet Taşgın, “Güneydoğu Anadolu Alevileri”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Ahilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni*, Ankara, 2007, C. 2, s. 1204.

²²¹⁰ A. Taşgın, *a.g.m.*, s. 1204.

bulunan eski bir kale kalıntısına “**Demirkapı Kalesi**” denir.²²¹¹ Afyonkarahisar’ın 30. km kuzeyinde İhsaniye’nin 8. km doğusunda, Demirli köyü yakınında bulunan Frigya dönemine ait eski bir kale kalıntısı mağara ve kalenin adı “**Demirli Kale**” dir.²²¹²

Bursa’da bulunan ve XIV. yy’da Lala Şahin Paşa’nın yaptırdığı bir hanın adı “**Demir Hanı**”dır. “**Kılıçarsalan Köşkü**”, bir Türk mimarisi örneği olarak Konya “Alaaddin Tepesi” üzerindedir.²²¹³

Manisa Kula’da Camicedit Mahallesi’nin **Demirciler Caddesi**; demirci dükkânlarının bulunduğu cadde “**Demirciler Arastası**” olarak bilinen caddedir.²²¹⁴ İstanbul’da Bağcılar’a bağlı “**Demirkapı Mahallesi**” bulunmaktadır.²²¹⁵ Yine İstanbul’un Sarıyer ilçesine bağlı “**Demirciköy Mahallesi**” vardır.²²¹⁶

Eskişehir’in 20 km kuzey batısında MÖ 2500’te yapılmış höyükte bulunan eski bir yerleşme yerinin adı “**Demirci Höyük**” tür.²²¹⁷

Deşt-i Kıpak’ta kurulan Altun Ordu Hanlığı zamanında kılıç artığı Bulgarların yeniden şenlendirmeye çalıştıkları eski bir Bulgar şehrinin adı “**Pulat**” tır.²²¹⁸ Artvin Yusufeli’ne bağlı bir yerin adı “**Demirkent** (Erkinis)” tır.²²¹⁹

Coğrafi isimlerin yanı sıra türbe, cami vb. dinî mekânlar adlandırılırken de “demir” ifadesi kullanılmıştır. Örneğin Tarsus’ta “**Demirkapı Türbesi**” vardır. Bu türbenin ereni ile yedi kardeşler Kıbrıs Savaşı’na katılmışlardır.²²²⁰ Gaziantep’in Karatarla Senti’nde bulunan bir camiye “**Zincirli (Karatarla) Cami**” adı verilmiştir. Bu cami iki asırlıktır ve tam manasıyla bir Türk yapısıdır. Bu camiye “Zincirli Cami” denilmesi, iki giriş kapısının da demirden yapılmış zincirlerle sembolize edilmiş olmasındandır. Avluya giriş kapısı, siyah ve beyaz taşlarla yapılmıştır ve avlunun ortasında düğümlenen üç koldan gelen zincir dikkat çekicidir.²²²¹ Halvetilik’in bir kolu olan Ruşenilik’ten doğmuş olup Mısır’da 16. yüzyılda Muhammed Demirtaş tarafından kurulmuş tarikata “**Demirtâşiyye**” denir.²²²²

²²¹¹ tr.wikipedia.org/wiki/ Demirkapı_Susurluk.

²²¹² M. O. Bayrak, *a.g.e.*, ss. 90-91.

²²¹³ Y. Çoruhlu, *a.g.e.*, 2007, s. 242.

²²¹⁴ H. Şahin, *a.g.e.*, s. 112.

²²¹⁵ <http://www.haritamap.com/yer/80875/kale-sk.html>.

²²¹⁶ “İstanbul -Sarıyer”, www.haritamap.com.

²²¹⁷ M. O. Bayrak, *a.g.e.*, 2005, ss. 90-91.

²²¹⁸ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

²²¹⁹ www.artvindernege.com/koyleryusufeli/yusufelidemirkentkoyu.htm (01.12.2014).

²²²⁰ M. N. Önal, *a.g.e.*, s. 264.

²²²¹ Ali Koca, *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1961, C. 4, S. 234, s. 18.

²²²² www.ifdergisi.sakarya.edu.tr/index.php/ifdergisi/article/download/.../161.

Denizli’de bulunan pınarlardan birinin adı, “**Demirhan Pınarı**”dır.²²²³

L. Kurgun’un Denizli’de tespit ettiği demirle ilgili diğer mekân adları; “**Demir Tepesi, Demiralın Tepesi, Demircini Sırtı, Demirli Dağı, Demirlikgerisi Tepesi, Demiroluk Sırtı**”dır.²²²⁴

3.3.2.3. Türklerin Bitki, Yiyecek vb. ile İlgili Adlarında Demir

“**Demirhindi**” TDK’nın Türkçe Sözlüğü’nde “Baklagillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç ve bu ağacın meyvesi.” olarak tanımlanmıştır.²²²⁵ Türklerin “Demirhindi” den yapılmış “**Demirhindi şerbeti**” vardır. “**Demirhindi**”, “Enbele, temirhindi, temr-i Hindî, temurhindî, temürhindî >temr-i Gücerâtî, temr-i Habeşî” olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda tarih öncesi dönemde Asya’nın tropik bölgelerine yayılmış Afrika kökenli baklagiller familyasından bir ağaçtır. Çiçekleri, dalların ucunda sarı ya da kırmızımsı salkımlar halinde bulunmaktadır. 15. yüzyılda Osmanlı Sarayı’nda tüketilen bu bitkinin, fasulye benzeri meyvesinin tohumları etrafındaki ekşimtrak yumuşak eti kurutulup kalıplar haline getirilirmiş veya murubbası hazırlanmıştır.²²²⁶

“**Demirdikeni**”, çarıkdikeni ya da çobançökertendir. Yabanikimyongiller familyasından bir yıllık otsu bitkidir. Sivri uçlu meyvelerinden hazırlanan çay taş düşürücü, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılır.²²²⁷

Uzun saplı, ucu oymalı dökme demirden veya kara sacdan yapılmış bir kalıpla şekil verilen hamur tatlısına “**Demir tatlısı**”²²²⁸ denir. Kızdırılan demir, önce cıvık bir yumurtalı hamura, sonra kızgın yağa batırılarak yapılır.²²²⁹

“**Kazma kürek takırtısı**” yemeği, Eski Türk geleneklerinden günümüze kadar sürmüştür. Özellikle Adana ve çevresinde ölünün gömüldüğü gün, mezardan dönenlere

²²²³ L. Kurgun, *Denizli İli Yer Adları*, Denizli, 2002, C. 2, s. 573.

²²²⁴ L. Kurgun, *a.g.e.*, 2002, C. 1, s. 371.

²²²⁵ Ş. H. Akalın vd., “Demirhindi”, *a.g.e.* a, 2009, s. 494.

²²²⁶ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demirhindi>.

²²²⁷ *AnaBritannica*, C. 7, s. 102

²²²⁸ “*Demir tatlısı*”yla ilgili kısaca şöyle bilgi verilir: “Erzurum, Erzincan, Malatya, Gaziantep, İnebolu, Bursa, Çaycuma, Karahalli ve Uşak gibi Anadolu’nun çeşitli yerlerinde geleneksel olarak yapılan bu tatlı ayrıca Şam, İran, İtalya, Fransa, Almanya ve Amerika’da eskiden beri bilinir. Papa V. Pius’un aşçısı Bartolomeo Scappi’nin 1570 tarihli yemek kitabında ‘Demir tatlısı’nın tarifi ve kalıbının çizimi yer alıyordu. 1898’de yazan Mahmud Nedim, Erzurum ustalarının yaptıkları ve çeşitli şekiller verdikleri kalıpların diğer yerlerde yapılanlardan üstün olduğunu anlatır.” Mary Işın Priscilla, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, 2010, ss. 93-94.

²²²⁹ Mary Işın Priscilla, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, 2010, ss. 93-94.

ölü evinde ikramlar yapılır. Ölünün ruhu için kesilen koyu ya da dana etinin yanı sıra pilav ve hoşaf ikram edilir.²²³⁰

Karay Türklerinde sonbaharda, herkesin davet edildiği yemekli uygulamaya “**Orak toyu**” adı verilir. Bu toy, mahsulün bol ve bereketli olması için yapılır. Toyun bir tarım aletinin adını almasındaki neden de budur.²²³¹

3.3.2.4. Türkiye’deki Kitaplardan ve Halk Ağzlarından Taramayla Oluşturulmuş Sözlüklerde Demir

Türk Dil Kurumunun ve Türk Tarih Kurumunun, yazılı eserlerden taradığı Türk kültürü için önemli olan sözcükler ve halk ağzından derledikleri sözcüklerle ilgili çalışmaları vardır. Bu çalışmalarda demir ve demirle ilgili sözcükler şöyledir:

3.3.2.4.1. Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüklerinde Demir

I. TDK’nın XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadarki Tarama Sözlüğü III’te²²³² “demir”le ilgili adlandırmalar örnekleriyle birlikte şöyledir:

Demür/ Timür: Katı demür (sert), kuyruk (bıçağın sapına giren) demir.

Kimisi demür alet ile kesilmektür, kimisi parelenür. (Müntehab-üş Şifa, XIV-XV. yy’a ait Anadolu’da yetişen bilginlerden Hacı Paşa (Celaleddin-i Hızır)’nın hekimliğe ait bir eseridir. Topkapı Saray Kitaplığında 545 numaraya kayıtlı nüsha taranmıştır.)

Demür mih taşa geçecek değildir. (Gülistan Tercümesi, İranlı Şeyh Sadi’nin Gülistan adlı meşhur kitabının Türkçeye tercümesidir. Tercüme Manyas oğlu Mahmut tarafından 1429’da yapılmıştır.)

Aşk yolunda gerektür âşık olan kişiye

Bir asâyî âhenin ü bir demir çarukdan. (Ruşeni Divanı, XV. yy’da Aydınlı Dede Ömer Ruşeni’nin divanıdır. İstanbul Üniversitesi Kitaplığında bulunan 795 numaradaki nüsha taranmıştır.)

Genc-i gamdır nola ger böyle demür kapuludur. (XVI. yy’a ait Fuzuli Külliyyatı’nın 1913’te İstanbul’da basılan nüshası taramaya esas olmuştur.)

²²³⁰ Erman Artun, “Adana’da, Törenlerde, Adaklarda, Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü”, *Milli Folklor*, Ankara, 2001, C. 7, S. 49, s. 31.

²²³¹ Y. Kalafat, *a.g.e.* a, 1999, s. 86.

²²³² TDK, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü-III*, Ankara, 1954, ss. 178-180.

Bana çoğ iş edüptür çarh-ı gaddar

Benim amma demürden yüreğim var. (Ahter-i Kebir, XVI. yy'da Afyonkarahisarlı Ahteri Mustafa Efendi'nin 1545'te telif ettiği Arapçadan Türkçeye lugat kitabıdır. 1905 yılında İstanbul'da Arif Efendi Matbaasında basılan nüsha taramaya esas tutulmuştur.)

Elinde demürden çomağı var. (Enfes-ül Cevahir, XV. yy'ın açık ve düzgün Türkçe ile yazı yazan bilginlerinden olup 1531 tarihinde ölen İznikli Musa Bin Hacı Hüseyin'in aslı Arapça olan Tefsîr-i Hâzinî'den yaptığı tercümedir. Enfes-ül Cevahir'in, Bursa'da Ulu Cami Kitaplığı 63-397, 64-398 numaralarında kayıtlı bulunan iki ciltlik nüshası taranmıştır.)

Âhensa: Demür eğesi (Et- Tuhfet-üs Seniyye, XVI. yy'a ait Amasya'lı Deşişi Mehmet Efendi'nin 1580 yılında yazdığı Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa adına tertip ettiği Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Süleymaniye Kitaplığı Damat İbrahim Paşa bölümünde 118 numara ile kayıtlı bulunan nüsha taranmıştır.)

Demürlemek, Demürlenmek, Demire Urmak, Komak:1. Demire Vurmak, Perçinlenmek, kenetlenmek. 2. Bukağılanmak/ Demir atmak, demirlemek.

Heman ki mest oldular, cemisin demürlediler. (Tarih-i Âl-i Selçuk XV. yy'da İran, Kerman ve Anadolu Selçukluları tarafından Yazıcızade Âli'nin Farsçadan tercüme ederek II. Murat'a hediye ettiği eserdir. Taranan nüsha Topkapı Sarayı Enderun Kitaplığı 1436 numarada kayıtlıdır.)

Demren (Temren): Okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası.

Ahu cevşen deler ü yarası vü dermeni yoh

Dil ki uğraya ana ol bile ki yaresi ne. (Kadı Burhanettin Divanı, XIV. yy'da British Museumdaki nüsha 1394'te istinsah edilmiştir.)

Ki ok dermeni sineyi etse baş

Yeğ andan ki midye dola sinmez aş. (Ferhenkname-i Sadi Tercümesi, XIV.yy'da Gülşehrinin Şirazlı Şeyh Sadi'nin Farsça olan Bostanından seçerek dilimize çevirdiği manzum bir eserdir. Kitaplığında 300 numarada kayıttan bulunan nüshadan kopya ve haşiyeler ilave ettiği bu eser, 1924'te Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmıştır.)

Dermen yaradan çıkar ve liykin söz dermeni gönülde ebedî kalır. (Gülistan Tercümesi- İranlı Şeyh Sadi'nin Gülistan adlı meşhur kitabının Türkçeye tercümesidir. Tercüme Manyas oğlu Mahmut tarafından 1429'da yapılmıştır.)

Ol kişi Medine’de sayru olup tasalandığından kesme dermen ile barmaklarının boğunlarından kesti, elleri şişip öldü. (XV. yy’a ait Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi, XIV. yüzyılda Şamlı-i İmadettin İsmail Bin Ömer tarafından Arapça telif edilmiş olan tarih kitabıdır ve bu tercüme 1438’de Hızır Bin Celalettin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Süleymaniye Kitaplığı 896 numarada kayıtlıdır.)

El-kıdhu: Yeleksiz ve demrensiz ok. (XVI. yy’a ait olan Terceman, XVI. asrın dil ve din bilginlerinden Ankaralı Pir Mehmet bin Yusuf tarafından 28 bap üzerine 3 cilt olarak tertip olunan Arapçadan Türkçeye lugat kitabıdır. 1551’de yazılmıştır. Ali Paşa Kitaplığındaki 2604 numaralı yazma nüsha taranmıştır.)

En-nasil: Ok dermeni ve kılıç ve bıçak ve süngü demürü. (XVI. yy’a ait Ahter-i Kebir, Afyonkarahisarlı Ahter-i Mustafa Efendi’nin 1545’te telif ettiği Arapçadan Türkçeye lugat kitabıdır. 1905 yılında İstanbul’da Arif Efendi Matbaasında basılan nüsha taramaya esas tutulmuştur.)

Peykân: Ok Dermeni./ Çipu: Süğü Dermeni: (Et- Tuhfet-üs Seniyye, Amasya’lı Deşişi Mehmet Efendi’nin 1580 yılında yazdığı Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa adına tertip ettiği Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Süleymaniye Kitaplığı Damat İbrahim Paşa bölümünde 118 numara ile kayıtlı bulunan nüsha taranmıştır.)

Peykân: Dermen (Cinan- ül Cinas, XVI. yy’da Akhisarlı Mehmet Bin Bedrettin Münşi’nin 1584 yılında yazdığı Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Süleymaniye Kitaplığı Şehit Ali Paşa bölümünde 2617 numara ile kayıtlı bulunan 170 sahifelik müellif nüshası taranmıştır.)

II. Türk Tarih Kurumunun, TDK XVIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde²²³³ “demir”le ilgili adlandırmalar örnekleriyle birlikte şöyledir:

Demir Boku, Demür Çirki, Demir Ufantısı: Eğelenince dökülen, eğindü, eğinti; cüruf, metal talaşı.

“Demür bokun biraz döğerler...” (Müntehab-üş Şifa, XIV-XV. yy’da Anadolu’da yetişen bilginlerden Hacı Paşa ya da Celaleddin-i Hızır’ın hekimliğe ait eseridir. Topkapı Saray Kitaplığında 545 numaraya kayıtlı nüsha taranmıştır.)

Vesme: Rastık, demür boku, nahcet.

²²³³ TDK, XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VIII. Dizin, Ankara, 1977, ss. 189-278.

Küş: et, ot, alef. *Sülük; zalu.* (Genc-i Leal, XVII. yy'da Genci mahlaslı Pir Mehmet Adında bir zat tarafından 1631'de yazılan manzum lugat kitabıdır. Yahya Bin Yakup adlı bir hattat tarafından 1638 yılında yazılmış olan nüsha, Raif Yelkenci'de bulunmaktadır.)

Akacnuş: Demür boku, rim-i Âhen manasınadır.

“Arabide hubs-ül hadit derler.” (Bürhan-ı Katı Tercümesi'nde XVIII-XIX. yy'da Tebrizli Hüseyin Bin Halef'in Farsçadan Farsçaya yazdığı lugat kitabının Mütercim Asım tarafından 1835'te Türkçeye yapılan tercümesidir.)

III. TDK'nın XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II'de²²³⁴ “demir”le ilgili adlandırmalar örnekleriyle birlikte şöyledir:

Tûpâl: *Demür Boku.* (Miftah-ül- Lûga, XV. yy'da Amasyalı Şeyh Mahmut bin İbrahim Ethem'in 1491'de II. Beyazıd adına kaleme aldığı Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Türk Dil Kurumu Kitaplığının 6157 numarasında kayıtlı bulunan 146 sahifelik nüsha taranmıştır.)

Pahçe: *Demür boku ki demür kızarıırken çıkan mühmelâtdır.* Et-Tuhfet-üs Seniyye, Amasyalı Değişî Mehmet Efendi'nin 1580 yılında yazdığı, Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa adına tertip ettiği Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Süleymaniye Kitaplığı Damat İbrahim Paşa bölümünde 118 numara ile kayıtlı bulunan nüsha taranmıştır.)

Demir Kurdu, Demürkurdu: Karıncalanmış demirin pası.

Karıncalanmış demirin pası için “*Demir Kurdu*” tabiri kullanılır.

XVIII-XIX yy'da Bürhan-ı Katı Tercümesi'nde demir kurdu, *mûr* (*Mûr:Hevam cümlesinden karıncadır, Arabide neml denir ve muryâne mânasınadır ki demirin maddesini çürütür bir jengârdır, cila ve saykal ile bertaraf olmaz, demir kurdu tabir ederler.*) olarak geçer. Okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası için “*Demren* (*Temren*)” tabiri kullanılır. (Bürhan-ı Katı Tercümesi XVIII-XIX. yy'da Tebrizli Hüseyin Bin Halef'in Farsçadan Farsçaya yazdığı lugat kitabının Mütercim Asım tarafından Türkçeye 1835'te yaptığı tercümesidir.)

XIV. yy. Kadı Burhanettin Divanı'nda dermen “*Ahu cevşen deler ü yarası vü dermeni yoh/ Dil ki uğraya ana ol bile ki yaresi ne*” şeklinde geçer. (XIV. yy'a ait Kadı Burhanettin Divanı'nın British Museumda bulunan nüshası 1394'te istinsah edilmiştir.)

²²³⁴ TDK, XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü - II, İstanbul, 1945, ss. 178-278.

Demir Mıh: Demir Kazık, bu adla anılan yıldızdır.

Şenin bir yavuz düşmanı var idi

Yavuz kara vü sarp Sa'lûk adı

Yalnızca dutmuştu ol nâbekâr

Zühal gibi bir yüce yerde karar

Savaş olucak sanki Merih idi

Yerin saklamakla demir mıh idi. (XIV. yy'a ait olan Süheyl ü Nevbahar, XIV. asır Anadolu Türkçesinin şiir dilindeki ilk güzel örneklerini veren Ferhenkname-i Sadi mütercimi Hoca Mesut Gülşehri tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Berlin Kitaplığında bulunan tek nüsha, 1925'te Profesör Mortman tarafından Berlin'de basılmıştır.)

Demür Kazık, Demir Ağaç, Demir sütun, Çivi Yıldız: Kutup yıldızı.

El- kutbu: *Demür kazık dedikleri yıldızdır.* (XVI. yy'a ait olan Terceman, XVI. asrın dil ve din bilginlerinden Ankaralı Pir Mehmet bin Yusuf tarafından 28 bap üzerine 3 cilt olarak tertip olunan Arapçadan Türkçeye lugat kitabıdır. 1551'de yazılmıştır. Ali Paşa Kitaplığındaki 2604 numaralı yazma nüsha taranmıştır. El- Kutbu, Kırgız ve Başkırtların kutup yıldızını tanımlamak için kullandığı bir terim olup Moğol ve Tunguzlarca "Altın direk" adıyla bilinmektedir. Gök kubbenin etrafında döndüğü merkez olarak düşünülen Kutup Yıldızı'na tanrıların atlarını bağladığına inanılmaktadır.)

Demir Pehlivan: Demir gibi pehlivan.

Benim şimdi sahipkıran-ı sühan

Demir pehlivan, kahraman-ı sühan. (XIX. yy'a ait olan Mihnetkeşan, Keçecizade İzzet Molla'nın eseridir. 1822 yılında Keşan'da bir yıl kalan şairin duyuş ve hatıralarını ihtiva etmektedir. Taramaya esas olan nüsha 1879'da Ceride-i Havadis Matbaasında basılmıştır.)

Demür Gömlek, Demür Gönlek, Timür Gömlek- Ton Gönlek: Zırh.

Ed-dir: Demür gömlek ki zırh ve çukal derler, cenk eyyamında giyerler. (XVI. yy'a ait olan Ahter-i Kebir, Afyonkarahisarlı Ahteri Mustafa Efendi'nin 1545'te telif ettiği Arapçadan Türkçeye lugat kitabıdır. 1905 yılında İstanbul'da Arif Efendi Matbaasında basılan nüsha taramaya esas tutulmuştur.)²²³⁵

²²³⁵ TDK, a.g.e., 1945, ss. 178- 278.

Zırh: Demür gönlek ki ceng gününde gıyerler. (XVI. yy'a ait olan Et- Tuhfet-üs Seniyye, Amasyalı Deşişi Mehmet Efendi'nin 1580 yılında yazdığı Mısır Beylerbeyi Hasan Paşa adına tertip ettiği Farsçadan Türkçeye lugat kitabıdır. Süleymaniye Kitaplığı Damat İbrahim Paşa bölümünde 118 numara ile kayıtlı bulunan nüsha taranmıştır.)

Zerd: Demür gömlek. (Müntehab-ül Luga, XVII, 45-2) Küçük kıtada 218 sahifelik Arapçadan Türkçeye bir lugat kitabıdır. Müellifi belli değildir. Nur-u Osmaniye Kitaplığının 4885 numarasında kayıtlı nüsha taranmıştır.

Demür Ton: Zırh

Demür tona gark oldu da on bir er

Dokunurdu on bin ere her bir er. (XIV. yy'a ait olan Süheyl ü Nevbahar, XIV. asır Anadolu Türkçesinin şiir dilindeki ilk güzel örneklerini veren Ferhenkname-i Sadi mütercimi Hoca Mesut Gülşehri tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Tek nüsha Berlin Kitaplığında bulunan tek nüsha, 1925'te Profesör Mortman tarafından Berlin'de basılmıştır.

Demür Cebe: Zırh.

Demür cebe gıyerler idi anlar

Dilâverler kamusu pehlivanlar. (815 tarihinde Malatya'da doğduğu rivayet olunan Battal Gazi'nin Bizanslılara karşı mücadelesini anlatan XVIII. yy'a ait olan manzum destandır. Darendeli Kâtib-zade Bakayi tarafından yazılmıştır. Türk Dil Kurumu uzmanlarından Dehri Dilçin, kendi kitapları arasında bulunan yazma nüshayı taramıştır.)

3.3.2.4.2. Türkiye Halk Ağzlarından Söz Derleme Sözlüklerinde Demir

I. TDK'nun 1949'da yayınlanan Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'nde ve 1983 Yeni Tarama Sözlüğü'ndeki "demir"le ilgili kullanılan kelimeler ve terimler aynı olup aşağıdaki gibidir:

"Demir"; Ankara Güdül'de odun ve çıra parçalamakta kullanılan ağız kısmı çelik, diğer kısımları demirden yapılan kesici aygıttır; Afyon Emirdağ'da tahra ve bir tenekelik ölçektir. Çoban köpeklerinin boynuna takılan demir tasmadır. **Demirağacı;** Amasya'da **"Demirağaç-demircik"**tir; Denizli Honaz'da **Demirağaç**'tır. Maraş Hartlap, Adana Osmaniye'de "Demirağacı", **"Demircik"** tir. Konya'da ibrik **"Demirbardak"**tır. Kerkük'te bisiklet **"Demirat"**tır. Urfa'da parmaklık, **"Demircek"**tir. **"Demirdikeni";** Çobankalgıdan da denilen, dikenli, battığı zaman

dikeni çok acıtan bir ottur. Denizli Acıpayam'da “**Demirbıtırağı**”; Burdur Yeliova'da “**Demirliyen**”dir. Ankara'da “**Demirdönegem**”; yularda çenenin yanına rastlayan kısımına verilen addır. Isparta Yalvaç'ta “**Demir eğmek**”; çift sürerken sapan demirini hayvanın ayağına batırmaktır. Samsun'da “**Demirelma**”; yazın yetişen çok ekşi, yeşil renkli bir çeşit yaz elmasıdır. Gümüşhane'de “**Demirgazuh**”; demirbaş anlamındadır. Maraş ve Muğla'da “**Demir Kazık**”; Kutup Yıldızı'dır. TDK'nın Yeni Tarama Sözlüğü'nde Çanakkale'de “**Demirgök**”; tüyleri benekli olan attır. “**Demürboz**” at, “Demirkırı”dır. **Demürbutrak** da “Düşmandan korunmak için askerin çevresine saçılan pıtrak biçiminde demirden yapılmış dikene verilen addır.” “**Demirhindi**”, Niğe'de demir ismindeki sert ağaçtan yapılmış tespihtir.²²³⁶

II. Türk Tarih Kurumu, 1982'de yayınlanan TDK Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII- Ek 1'de “demir”le ilgili sözcük şöyledir:

Kahramanmaraş ve Elbistan/ Ekinözü'nde “**Demirci kilidi**” tabiri yöresel bir adlandırmadır. Büyük asma kilit demektir.²²³⁷

III. Türk Tarih Kurumu 1979'da yayınlanan Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nün XI. cildinde “demir”le ilgili geçen sözcükler şöyledir:

“**Baltacık**”; Isparta, Samsun, Ordu, Ankara vb. şehirlerde balta, baltacık demiri, baltacuk, baltancık, baltancuk şekliyle söylenen değirmen taşının ortasında bulunan ve onu döndüren demir haç şeklindeki aygıttır. “**Balta kısıkcı**”, İstanbul'da büyük demirci kısıkcıdır. “**Balta güplengisi**”, Maraş Elbistan'da balta ve kazma saplarının takılması için delik açmaya yarayan çivi şeklinde bir çeliktir. “**Ok**”, Uşak'ta bir tarım ağacı ya da tırmıktır. Aydın Dallica ve Nazilli'de ok, sürgü ya da tırmığı boyunduruğa bağlayan ağaç, zincir ya da demir parçasıdır.²²³⁸ “**Polat**”, Farsça “bulat”tır ve “çelik” anlamındadır.²²³⁹ Nizip-Gaziantep'te “**zırh**”, tığ eğri ve uzun kebab bıçağıdır.²²⁴⁰

²²³⁶ TDK, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Cem Dilçin, Ankara, 1983, s. 137; TDK, *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, C. 4, 1949, İstanbul, s. 1654; Türk Tarih Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü-II*, Ankara, 1965, ss. 511-512.

*TDK'nın 1983 Yeni Tarama Sözlüğü'nde kullanılan demirle ilgili bazı kelimeler ve terimler, 1949 sözlüğündekiyle aynıdır.

²²³⁷ Türk Tarih Kurumu, *TDK Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü- XII- Ek*, Ankara, 1982, s. 4484.

²²³⁸ Türk Tarih Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI*, Ankara, 1979, s. 4377.

²²³⁹ O. Kibar, *a.g.e.*, ss. 212-213.

²²⁴⁰ *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, 1942, C. 3.

Demirin Türkçe’de maddi unsur olarak kullanılan alanlarda bazen tek başına, bazen başka sözcüklerle deyimleştiği ya da kalıplaştığı görülmüştür. Bu sözcük gruplarından bazıları şöyledir:

“**Demirli Göktaşı**”, astrolojide kullanılan gökyüzünden yere düşen göktaşıdır. Temel olarak demir ile yüzde 11’e kadar değişen oranlarda nikel içeren göktaşlarının ortak adıdır. Bu tür göktaşları yeryüzüne düştüğünde, yüzeylerinde siyah bir demir oksit katmanı oluşur ve bu katman kısa bir süre sonra pasa dönüşür. Demirli göktaşları yapılarına göre başlıca oktahedrit, heksahedrit ve ataksit gruplarına ayrılır.²²⁴¹

İnşaat alanlarında kullanılan “**Çakma demiri-Yarma demiri**”; bir ağacı yarmak için kullanılan demir karna, yarma kamasıdır. “**Demirbaş**”, yapılarda kullanılan ve bittikten sonra yine başka bir yapıda kullanılabilen üzere saklanan kazma, kürek, araba, küfe vesaire gibi eşya ve edevattır. “**Demir çerçeve**”, camları tutmak için demirden yapılan çerçevedir. “**Demir karıncası**”, demirlerin paslanmasıyla üzerlerinde hâsıl olan kurt yeniği gibi küçük oyuklardır. “**Demir kiriş**”, binalarda tavan ve döşemeleri tutmak veya iki duvarı bağlamak yahut bir açıt üstüne inşaat yapabilmek için karşıdan karşıya uzatılan uzun ve “1” şeklinde demirlerdir ki bunların ebadı, üstüne binecek sıkletin miktarına göre, santimetre murabbai olarak hesap edilir. Bu hesap atı kolayca bulmak için açıklığı ve uzunluğuna göre lazım gelen kiriş kalınlığını gösteren cetveller vardır. *Betonarme’nin* icadından önce kâgir binaların döşeme kirişleri böyle demir kirişlerin 50 santimetre kadar fasılalarla konulması sûretiyle yapılır ve bu kirişlerin aralıkları delikli tuğla ile kemercikler halinde örülerek kapatılırdı. Şimdi “**demir kirişler**” yalnız açıtın üstünde ve duvarlarda taban olarak kullanılmakta ve döşemeler betondan dökülmektedir. “**Demir kuşantı**”, bir kapı kanadı üzerinde menteşeyi tutan süslüuzunca kol. Demir menteşe kolu ve demir kuşaktır. “**Demir pano-Demir tabla**”, demir işlerinde levha olarak konulan tablalardır. “**Demirhane**”, demir işleri yapılan imalathanedir. Bu tabir daha ziyade büyük demir fabrikaları ve fabrikaların demir işleri yapılan kısmı için kullanılır. “**Demir almak**”, lenger koparmaktır. “**Demir atmak**”, lenger bırakmak, demir komaktır. “**Demire vurmak**”, demürlemektir.²²⁴²

“**Çelik halat**”, çelikten yapılan, asma köprü ayaklarını birbirine bağlayan, trol ağını denizde çekmeye yarayan halata verilen addır. “**Çelikhane**”, çelik elde edilen fabrikanın adıdır. “**Çelik kalemi**”, her türlü metal, tahta ve taşları kesme, oyma ve

²²⁴¹ “Demir” maddesi, *AnaBritannica*, 1987, C. 7, s. 104.

²²⁴² www.gucluler.net/insaat-muhendisligi-terimlerinden-ornekler.html (20.05.2013).

yontma işlerinde çekiçle vurarak kullanılan, çelikten yapılmış, uçlu alettir. “**Çelik kapı**”, genellikle çerçevesi ve içi çelikten, dış yüzeyi ahşaptan yapılan kapıdır. “**Çelik kasa**”, kıymetli eşyayı ve parayı saklamak için çelikten yapılmıştır. “**Çelik metre**”, üzerinde ölçü birimleri işaretlenmiş, küçük bir kutuya girebilen, ince çelik metalden yapılmış ölçme aracıdır. “**Çelik pamuğu**”, verniklenmiş yüzeyleri düzeltmeye veya matlaştırmaya yarayan uzun ve keskin kenarlı tel tomarıdır. “**Çelik yelek**”, özel alaşım ve maddelerle kurşun geçirmeyecek biçimde yapılmış üst giysisidir.²²⁴³

“**Demir kalem**”; ay, ay demürü, ay temürü, iy, iy demürüdür.²²⁴⁴

“**Demirli**”, İhsaniye, Artova ve Tokat'ta on beş kilo buğday alan bir ölçektir.²²⁴⁵

“**Demiryolu**”, birbirine muvazi iki demir çubuk döşenmiş yol ki üzerinde lokomotifle çekilen vagonlar yürür. Bazı yerlerde “Demiryol” şeklinde de kullanılır.²²⁴⁶ TDK'nın Türkçe Sözlüğü'nde “**Demir Yolu**”; lokomotif, vagon vb. demir tekerlekli taşıtların üzerinde hareket ettiği paralel iki ray döşenerek yapılan bir tür yola denir. Demir yolu görevlisine “**Demir Yolcu**” denir. Limanlarda gemilerin demir atmasına ayrılmış yere “**Demir Yeri**” denir. Geminin bir limanda demirlemek için ödediği vergiye “**Demir Resmi**” denir. Sahne ile izleyicilerin bulunduğu salonu yangın tehlikesinde birbirinden ayıran, demirden yapılmış perdeye “**Demir Perde**” denir. Demirde oluşan pasa “**Demir Pası**” denir.²²⁴⁷

Sonuç olarak demir; Türk dünyasında kişi, coğrafya, değişik mekân, bitki vb. birçok alanda varlıkların adı olarak kullanılmıştır. Canlı ve cansız varlıklara verilen bu adlar dışında, Türklerin mitik algısını yansıtan semboller de demirle ilgili olarak adlandırılmıştır. Tüm bu adlandırmalar, Türklerde demirin hem maddî değerini hem de Türk mitik algısındaki yerini ve önemini göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

²²⁴³ Ş. H. Akalın vd., “Çelik halat” vd., *a.g.e.* a, 2009, s. 413.

²²⁴⁴ TTK, *a.g.e.*, 1977, s. 89.

²²⁴⁵ TDK, *a.g.e.*, 1949, s. 1654.

²²⁴⁶ C. E. Arseven, *a.g.e.*, ss. 446-451.

²²⁴⁷ Ş. H. Akalın vd., “Demir yolu” vd., *a.g.e.* a, 2009, s. 494.

3.3.4. Mesleki İnanç ve Uygulamalarda Demir

Demir, Türklerin askerî ve siyasî tarihinde yer almadan evvel, mitik algılarda tanrısallıkla ilişkilendirilmiş; sonrasında birçok miti, âyini ve simgeyi doğurmuştur. Türklerin dünyadaki ilk demirci kavim olduğu düşünüldüğünde, Türklerin mitik algısının ilk simgesi de demir olmaktadır. Demirin maddî boyutuyla Orta Asya'daki keşfi ve günlük hayattaki kullanımı, demiri işleyen kişiye de yeni bir toplumsal mevkî kazandırmış ve böylece demirci de mitolojide, metalürji sırlarını açıklayan ve âyinlerin arasındaki reel kişi olarak toplumun en üst tabakalarına doğru yükselen kişi olmuştur. Onun bu yükselişi, Türklerin tarihsel ve psiko-sosyal yaşam alanlarında da kendine yer bulmasını sağlamıştır.

Araştırmacıların birçoğu, demircilerle şamanların birbirini çeşitli yönleriyle etkilediklerini söylemiştir. Çok yönlü olan bu etkilenme M. Eliade'ye göre şöyledir:

“Demirciler, ateşe söz geçirebilen ve özellikle madenler üzerinde sihirli güçleri olan kişilerdir. Asya'daki Türk demircileriyle şamanlar arasında bir 'ortak yaşam' (*symbiose*) ilişkisine bile rastlanmaktadır. Asya'daki şamanların sır-ra-erme törenlerini hanedan kurucu hükümdarların ritüelleriyle dahi ilişkilendirmek mümkündür.”²²⁴⁸

F. Bayat, demircinin ve şamanın meslekî uygulamalarındaki ilişkisinden ve kadın şamanın demircilik mesleğinin yaygınlaşmasıyla hangi konuma gerilediğinden de şöyle bahsetmiştir:

“Türklerde ak ve kara şamanlar vardır. Kara şamanlar başlangıçta yalnız kadınlardan oluşurken, kadın şamanlar demirciliğin yaygınlaşan bir kurum olmasıyla ikinci plana düşmüştür. O'na göre; kadın şamanların davul ve “manyak” adını verdikleri özel kostüm kullanmaları, bu kostüme takılan metal levhaların ve genelde demirden olan aksesuarların demirciler tarafından yapılması, kadın şamanların yavaş yavaş kendi yerlerini erkek şamanlara devretmesine sebep olmuştur. Erkek şamanlar da demirciliğin hızlı gelişimiyle güçlü bir kurumsallaşma yaşamıştır. Şamanın büyük kardeşi olarak adlandırılan demirciler de fiziksel gücün öne çıkmasıyla, erkeklerin kara şamanlık müessesesini tam olarak ele geçirmelerine yardım etmişlerdir. Doğal olarak avcılığın rolünün artması da demirciliğin gelişmesinde etkili olmuştur. Erkek şamanlar; ateş, *demir* ve benzeri madenlerin işletilmesiyle iş bölümünde fizikî güce dayalı bütün işleri üstlenmişler ve kadının eski konumunu kaybetmesine neden olmuştur. Özellikle demirciliğin geliştiği toplumlarda şamanlık geleneğiyle birlikte toplumun dini görevi de büyük ölçüde erkeğe bırakılmıştır. Demircilik, bir bakıma şamanlığın gelişmesini de sağlamıştır. Nitekim yeraltı dünyası ile bağlantılı demircilerin sihri gücü erkek şamanlarla paylaşılmış ve mitik algıda da kadın şamanlar yavaş yavaş güçlerini ve

²²⁴⁸ M. Eliade, *a.g.e.*, 2006, s. 56.

önemlerini kaybetmişlerdir. Şamanların iyileştirme, fal bakma, kısırlığı giderme gibi görevleri de vardır. Onlar kadın ya da erkek bu işlemleri yerine getirirken *kılıç, kamçı ve hançer* kullanmaktadırlar. Şamanlar bu *demir aletlerle* hasta organlarını döverler ve tedavi ederler. Bazen de hastanın üzerine elinde yalın kılıç veya hançer tutarak yürüyen kadın ya da erkek şamanın asıl amacı; hastayı korkutmak ve korkuyla birlikte hastaya musallat olan kötü ruhu bedenden dışarı atmak olur. İlk çağlarda kadın şamanlar, doğumla ilgili bütün demonik varlıkları kontrol altında tutabilmişlerdir. Ancak zamanla kadın şamanlar, toplumda eski konumunu kısmen de olsa kaybettiğinden sarı albastı ve diğer demonik varlıkları kontrol altında tutamaz ve yerlerini demirciliğin de gelişmesiyle erkek şamanlara ve demircilere bırakmışlar; bu varlıklar da doğal olarak *demirden* korkmaya başlamışlardır.²²⁴⁹

Bayat'ın bu ifadeleri, aslında umay-ana mitik algısındaki kadın şamanın yine doğurgan olan demirle birlikte nasıl erkek kimliğine dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Bilinen bir gerçek ki Türk düşüncesinde demir zamanla, erkek egemenliği ve askeri güç sembolüne dönüşmüştür.

F. Bayat, demircinin ateş ve suyla olan birlikteliğine de dikkat çeker. O'na göre, demirci fiziksel olarak ateş ve suyun da yardımıyla demire yeni bir şekil vermekte ve ondan istediği aleti yapmaktadır. Dolayısıyla da ateş, su ve demir üçlüsü koruyucu ve arındırıcı nitelikte olduğu için demirci, şaman gibi öteki âlemle bağlantı kuran kişi olmaktadır. Öyle ki demirci, Türk mitik algısında ateşe egemen olan ve sert demirden silahlar yapan, sert demire şekil veren kutsanmış insandır. Şaman olma statüsünde de demirciye özel bir yer ayrılmıştır. Demirci, mesleğindeki uzmanlık sıfatıyla bilginlik özelliğini birleştirmiş ve böylece toplumda saygın bir yer edinmiştir. Ayrıca, demircilik de tıpkı şamanlıkta olduğu gibi soyla geçen bir meslektir. Demirci ile şaman arasındaki bu benzerlik de demirciliğin birkaç nesil aynı soydan gelmesi ile de izah edilmiştir.²²⁵⁰

Ziya Gökalp, Abdülkadir İnan ve daha birçok araştırmacı, Moğolların demirciye “darhan” ünvanını vermesinin ve dokuz atası demirci olan kişinin de şaman sayılmasının, şaman büyüklerine de “darhan” denmesinin Türklerde demircinin sosyal konumunu belirlemeye yönelik tespitler olduğunu söylemişlerdir.²²⁵¹ Moğollardaki bu duruma benzer bir durum, Yakutlarda da görülmüştür. Yakut inancında demirci, şamandan daha yüksek mertebededir. Hatta bu üstünlük, demircinin şamana zarar verebilmesi ile de kendini göstermektedir; ancak şamanın demirciye zarar vermesi söz konusu değildir. Buna rağmen çağdaş şamanlığın canlı olduğu Yakut ve Altay-Sayan

²²⁴⁹ F. Bayat, *a.g.e.*, 2010, ss. 36-162.

²²⁵⁰ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 64.

²²⁵¹ M. Çeribaş, *a.g.m.*, ss. 113-121.

Türklerinde bugün demirciler eski önemini kaybetmiş durumdadır. Daha doğrusu şaman faaliyet alanı işlevini yürüttüğü halde, demircilik daha çok sözlü sanatta büyüsel ve imgesel olarak varlığını sürdürmektedir.²²⁵²

Türk mitolojisinde Türkleri Ergenekon'dan çıkaran Börteçine gibi, demirci ile şamanın çoğu zaman aynı kişi olduğunu söyleyen F. Bayat, Türk mitik algısında demircilik mesleğinin, Kıday Baksı'nın demirci soyundan gelen adaya demircilik görevini vermek istemesiyle başladığını söyler. O'na göre bu süreç, adayşamanın yardımını ile Kıday Baksı'ya kara renkli öküz kurban verdikten sonra demircilik sanatını öğrenmek istemesiyle devam etmektedir. Görülen o ki, şaman hastalığı gibi demirci hastalığı da, gelecekteki demirciye ruhlardan tarafından seçilme imgesi olarak gönderilmiştir. Demirci olarak seçilmiş adayın, görevi geri çevirmesi, tıpkı şamanlıkta olduğu gibi imkânsızdır. Bayat'ın tespitlerine göre; her iki kültürde de şaman ve demirci pasif yapıdadır; çünkü hem şaman hem de demirci, mesleklerini kendi gayretleriyle değil de bir zorunlulukla öğrenmişlerdir.²²⁵³

Demirci, şamanın büyük kardeşidir; ancak demirciyle şaman birbirinden çok farklıdır. F. Bayat'a göre bu ilişki şöyledir:

“Şamanın büyük kardeşi durumunda olan demirci, zamanla hasta tedavi etmiş ve gelecektekilerden haber vermişse de onun bilgisi mistik öğretiden daha çok, akıl ve zekâyâ dayanmıştır. Bu bağlamda demircilik, şamanlıktan çok farklıdır. Genel olarak bir soy sanatı olan demircilikte dokuz kuşak önceki demirci ata, olağanüstü bazı yeteneklerle donatılmıştır. Bu olağanüstülükten en önemlisi, ruhların demirciden korkmalarıdır. Demirci her ne kadar şamanla aynı yuvadan çıkmış olsa da şamanî ruhlar, demirciden korkar. Oysa şamanlar, ruhları yönetme yeteneğine sahiptirler. Bu bakımdan şamanla demirci bir ayrılık göstermektedir. Ruhlar *demirden, demirle çemberlenmekten ve demircinin sesinden, bağirtısından* korkarlar. Şamanlar da bu nedenle üzerlerine demir eşyalar takarlar. Bir Yakut köyünde, V. Seroşevskiy, şamanın demir kutusundan bazı metal eşyalar çıkartıp yere koyduğu için şamanın kamlık yapamadığını ve şamanın “*Ruhlar demirden korktukları için benim çağırma cevabı vermezler.*” dediğini kaydetmiştir.²²⁵⁴

İşte ruhlar demirden korktuğu içindir ki Türk dünyasında ay tutulmasına karşın tüfek atılır, teneke çalınır ve “Demirci geldi!” diye bağrılır ya da doğum yapan kadının yanında temsilen bir demirci bulunur ve bu demirci sürekli örse vurarak ses çıkarır.²²⁵⁵

²²⁵² F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 63.

²²⁵³ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 67.

²²⁵⁴ F. Bayat, *a.g.e.*, 2006, s. 64.

²²⁵⁵ bk. Çalışmanın “İnsan Hayatına İlişkin İnanç ve Uygulamalarda Demir” bölümüne.

Altay Dağları'nın kuzey kısmında yaşayan Türk boylarının demircilikte şöhret kazandıkları bilinen bir gerçektir. Hatta bu bölgede bazı araştırmacılar “*Demirciler Aladağı*” denilen bir dağdan ve “*Demircikent*” adını verdikleri bir şehirden bahsederler. XX. yüzyılda yapılan Altay, Ural ve Sayan Dağları'ndaki arkeoloji çalışmaları sonucunda Türk mezarlarında demir araç gereçlere rastlanmıştır. Bu araç gereçler içinde Türk mâmulü kazanlarla demir silahlar vardır. Ayrıca bu dağlarda Türkler tarafından işletilen eski maden ocakları da tespit edilmiş ve bu ocaklarda demir aletlerle silahlar bulunmuştur. Yine Çin yıllıklarına göre Türklerin hem ihracat hem de ithalat malı olarak demir silahları vardır ve bu da aslında Türklerin o dönemde demircilikte ne kadar geliştiklerinin bir göstergesidir.²²⁵⁶

Salim Koca'nın tespitlerine göre demircilik mesleğinin ortaya çıkışı ve gelişimi şöyledir:

“Türklerde demircilik mesleği, Tunç Devri'nde avcılık ve kısmen de çobanlık mesleğini geliştirmeleri sonunda ortaya çıkmış ve bozkırda büyük devletler kurmaları ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Başka bir söylemle, Türklerin vahşi hayvanları avlayabilecek ve doğada evcil hayvanları vahşi hayvanlardan ve baskınlardan koruyabilecek silahlar yapabilmesi, demirciliği toplumsal iş bölümünde üstlere çıkarmıştır. Demir işletmeciliğinin ve demirciliğin ortaya çıkmasıyla yeni bir döneme giren ve toplumda erkeklerin rolünü ön plana çıkaran avcılık da bu şekilde devreye girmiştir. Türk şamanlığında demirciliğin önemli rol oynaması ekonomik, sosyal ve kültürel şartlarla da bağlantılıdır. Atıyla göçer evli yaşamı ve dolayısıyla da mücadelecilik ve savaşçı kimliği olan Türkler, tarihin eski çağlarında demir işletmeciliğini geliştirmiş, silah, at ve araba eşyaları yapmış; hatta ihtiyaç fazlası ürettiklerini diğer kavimlere satmışlardır. Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı vb. Türk devletlerinde demir, esas ekonomik geliri sağlamasa da ekonomide önemli bir rol oynamıştır. Baykal Gölü civarında ve Altay, Ural, Sayan Dağları'nda bulunan demir madenleri ve demir döküm ocakları da Türklerin ekonomik hayatında küçümsenemeyecek işlevlerdedir. Bilinen bir gerçek ki, Göktürkler, ürettikleri demiri satmak için her türlü yöntemi uygulamışlardır. Bizans elçilik heyeti Batı Göktürklerinin merkezini ziyaret ettiğinde, Göktürk demir tüccarları, ellerindeki demiri Bizans elçilerine satabilmek için hemen onların etrafını çevirerek, bu hususta anlaşma yapmak dahi istemişlerdir.”²²⁵⁷

Göktürklerin bütün işi gücü ve sanatı demirciliktir. O dönemde yüksek savaş teknolojisinin elde edilmesi de, Türklerin demir işletmeciliğini iyi bir şekilde

²²⁵⁶ bk. Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 2010.

²²⁵⁷ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. III, s. 26

yürütebilmelerindedir.”²²⁵⁸ Bu nedenle Göktürkler ve sonrasındaki zanaatkârlar ve özellikle demirciler, toplumun önde gelen saygın kişileri olmuşlardır. Bu saygınlık, Türk destanlarında da görülmektedir ve demirciler, destanlardaki bilge kişilerden sonra gelen en önemli kişilerdir. Örneğin Ergenekon Destanı’ndaki Türk halkı, Altay dağları eteklerinde demircilikle uğraşmıştır. Destandaki ihtiyar demirci de destanın baş kahramanlarından. Bu demirci sayesinde destandaki demir dağ eritilip oradan yol alınmış ve o gün de kutsal sayılmıştır. Ebulgazi Han’ın “Şecere-i Türk” ünde naklettiği Ergenekon Destanı’na göre de; Ergenekon’da yüzyıllardır kapalı kalan Türkler, aydın dünyaya çıkmak için yol ararlarken bir demirci “*Ben bir yer gördüm, orada demir madeni var. Orasının bir kat olduğunu sanıyorum. Eğer onu eritirsek yol buluruz.*” demiştir. Demircinin ardından o yeri gidip gören Türkler, demirciyi haklı bulmuşlardır. Demirden dağı eritip yol açmışlar ve aydın dünyaya çıkmışlardır. Türklerin bayram saydığı bu gün, onların kurtuluş günüdür ve her yıl bayram olarak kutlanır.²²⁵⁹

Manas Destanı’nda da demircilik çok açık ve anlamlıdır. Nitekim Kırgızların “Manas Destanı”nda Manas, demirci ustaya “darkan” diye hitap eder ve “*Kılıcı yaptın mı, Tarhan? Zırhı döktün mü, Tarhan?*” diye seslenir. Manas için demircisi çok değerlidir. Hatta Manas’ın savaşa çıkmadan önce ordusunu toplaması ve bütün kılıçlarını demircisine bileyletmesi de bu değer bir göstergesidir.

Oğuz Kağan Destanı’nda “Tömürdü/ Demirci” adlı usta, demir kapıyı açan kişidir. Aslında bu usta ile Ergenekon Destanı’ndaki yol gösterici olan demirci benzer işleri gerçekleştirmiştir. Oğuz Kağan Destanı’nda ordusu ile beraber çölde yürüyen Oğuz Kağan’ın yolu üzerinde gördüğü altın duvarlı, gümüş pencereci, *demir çatılı* ev de Türk yaşantısında maden zenginliğinin, şehirleşmenin göstergesidir. Aynı zamanda da zanaatkârların ustalığını ortaya koymaktadır.

Türk destanlarının hemen hepsinde destan kahramanları, ok atmadaki ustalıkları, kılıç kullanmadaki başarıları ve diğer savaş silahlarıyla olan ilişkileri sayesinde Alp olmuşlardır. Görülen o ki bu destanların bünyesindeki zanaatkârların işlevleri ve etraflarında şekillenen olaylar, Türklerin savunma ve saldırı ihtiyacına cevap vermiştir. Türklerin mitik algılarındaki demirci de, sadece destanlarda değil, dile dayalı diğer halk bilgisi ürünlerinde ve diğer sanat eserlerinde de kendine yer bulmuştur. Hatta Türk demircilerinin elinden çıkan bu silahlar, yabancı ulusların anlatılarına da konu olmuştur. Firdevsî’nin Şehnamesi’nde Türk orduları “Demirden ve çelikten kurulmuş bir ordu”

²²⁵⁸ bk. Mircea Eliade, *a.g.e.*, 2006.; F. Bayat, *a.g.e.*, 2006.

²²⁵⁹ bk. Ebulgazi Han, *Şecere-i Türki*.

olarak tasvir edilmiştir. Bu destanî rivayete göre Rüstem ilk defa Türklere karşı savaşa giderken babası Zal, ona Türkleri şöyle tarif etmiştir:

“Türkler savaşta erkek ejderdir,
Nefesleri alev, hınçları bela yağmuru,
Bayrakları, zırhları *siyah demir*,
Bilekleri ve külahları *demirden*,
Sen yeryüzü *demir* diyorsun (diyeceksin),
Süngüleri havada bir zırh sayacaksın,
Yer ve dağ *demir* oldu diyeceksin...”²²⁶⁰

Aslında bu dizeler, Türklerin demirle nasıl özdeşleştiğini, demircinin demiri nasıl ustaca kullanıp istediği şekle dönüştürebildiğini ve yeryüzünde bütün toplumların bu demir adamlardan nasıl korktuklarını göstermekte yeterlidir. Türk demircilerin güçlerini Tanrı’dan aldıkları ve O’nun kutunu taşıdıkları algısını Türk anlatılarında bulmak mümkündür. Bu algıyı doğrulayan gerçeklik, Türk hükümdarlarının çoğunun demirci olması ya da demirci soyundan gelmesidir. Demircilik, Asya Türklerinde ne kadar önemli ve değerliyse Anadolu’da da aynı konumdadır; çünkü Asya’daki demircilerin uzantıları Anadolu’dadır.

Demircilikle ilgili birtakım merasimler de eski Türkler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu merasimlerden biri şöyledir: “Her yıl belli bir günde İlhan, demir merasimi için bir demir parçasını akkor haline gelinceye kadar ocakta ısıtır ve *demir*, bu hale geldikten sonra, İlhan’a ait ‘altın örsün’ üzerine konulur. İlhan, altın çekici alarak, bunun üstüne vurur ve bundan sonra toylar, şölenler yapılır.” Bu merasimlerin bir diğeri de “demir alıp verme”dir ki bu uygulama, Türklerin sınır hudutlarında yapılan uygulamalardandır. Hatta ülkeye dışarıdan girmek isteyen bir yabancı elçi, bu merasimi yapmadan ülkeye giremez.²²⁶¹

Demircilerin de her meslek grubunda olduğu gibi kendine özgü mesleki teknikleri ve sırları vardır. Demircilikteki bu sırlar, Asya’daki kamlıkta ve hatta dünyadaki farklı toplumlardaki şamanlarda mevcut olan sır-ra-erme yoluyla aktarılan “meslek sırları” gibidir. Bu mesleğin sırları babadan oğula ya da ustadan çırağa geçer. Ayrıca demircilerin bu meslek sırlarının kaynağı, Tanrı’dan aktarılmış özel bilgilerdir. Bu nedenle herkes demirle oynayamaz ve herkes demirci olamaz. Nitekim demircinin sihirli bir tekniği vardır. Hatta demirci, bu sihrini Türklerin İslamiyet’i kabul

²²⁶⁰ M. Çeribaş, a.g.m., 2007, ss. 113-121.

²²⁶¹ Cemal Eroğlu, a.g.m., www.insanbilimleri.com.

etmelerinden sonra demircilerin piri Hz. Davud'un etrafında şekillenen anlatılarla daha da kuvvetlendirmiştir. Demirciler, mesleklerinin peygamber mesleği olduğunu söylerler. Halk anlatılarında geçen şekliyle bu meslek, Hz. Âdem'den beri vardır. Bu meslek, Hz. Âdem'den Hz. Davud'a kadar olan süreçte, evlatları aracılığıyla insanlığa öğretilmiş ve Hz. Dâvûd'la birlikte zirveye taşınmıştır. Hz. Davud, halk anlatılarında halkına demirciliği öğretmiş bir peygamber olarak, yaptığı zırhlarla anlatılmıştır. Bu anlatılardan biri şöyledir:

“Hz. Davud, savunma amaçlı balık pulları gibi *zırh* yaparmış. Peygamber zamanında calut, ecnebi varmış. Ordunun karşısında insan azmanı gibi olan calut, herkesi dağıtırmış. Zırhlara bürünmüş calut da Davud'a seslenip, ‘Hey Davud beni al.’ dermiş. Calutla on beş metreden kimse savaştırmış. Davud onunla çekişmiş. Davud, taşları caluda atmış ve calut ölmüş. Hz. Davud *örste çapa* yapmaya devam etmiş.”²²⁶²

Halk arasında Demirci Davud'la ilgili çok çeşitli anlatılar mevcuttur; hatta aynı olayın farklı varyantlarla anlatıldığı da olur. Davud'un da yer aldığı demirci aletlerinin nasıl ortaya çıktığından bahseden anlatı şöyledir:

“Demircilerin piri Hz. Davud demiri eliyle dövmüş; ancak eli yanmazmış. Bir gün Davud'un eşi dilenciye kapıyı açmış. Kadının saçının teli görünmüş. O anda ateş, Davud peygamberin eline yapışmış. O zaman *tutaç* veya *kıskaç* denilen şeyi yapmışlar.”²²⁶³

Bu anlatılardan hareketle, demircinin yaşadığı toplumun bazı normlarına uymak zorunda olduğunu söylemek mümkündür ve demirci, ailesini her yönüyle korumalıdır. Demircinin ailesinin de ahlakî olarak olumlu özelliklere sahip olması gerekmektedir. Nitekim demirci, toplumda özel kişidir ve ailesi de “demirci ocağı” algısında özel kişilerdir.

Ayrıca Davud peygamber çok güçlü, kuvvetli, iri yarı bir demircidir. Anlatılarda onun yumruğuyla demiri dövmesi hem mucizevî yönünü, hem de gücünü yansıtan bir olaydır.²²⁶⁴ Türk mitik algısında demirciler de iri yarı, güçlü kuvvetli insanlar ve ateşin efendileri olarak tasavvur edilmişlerdir. Nitekim demircilerin eli yanmaz; çünkü onlar ateşe de hükmedenlerdir.

Görülen o ki demircilik, Türklerin Orta Asya'daki göçebe hayatında, savaş malzemeleriyle başlayıp yerleşik hayata geçtikten sonraki süreçte tarım aletleri gereksinimi ile yaşam alanı içinde vazgeçilmez bir meslek olmuştur. Demirciler, günlük hayatta kullanılan her türlü demir araç gereçleri yaparlar. Bu nedenle olsa gerek

²²⁶² Nuri Turan, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁶³ Hüseyin Şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁶⁴ Hayri Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışan bu kişilerin paraları “el emeği, göz nuru”dur ve onların paraları çok bereketlidir. Demircinin parasıyla ilgili anlatılan bir anlatı şöyledir:

“Demirci, akşama kadar çalışmış. Hızır önüne geçmiş. Demirciye: “Yükünde ne var?” diye sormuş. O da “Demir kırıntısı” demiş. Demirci, kırıntıyı doldurmuş, yakacakmış. Hızır, demirciye “Kırıntın para olsun, paran da bol olsun.” demiş. Marangoz geliyormuş. Hızır, marangozun para dolu sandığını görmüş ve “Çantanın içindeki nedir?” diye sormuş. Marangoz da “Yongan” demiş. Hızır, “Senin de yongan bol olsun.” demiş. Bu dualardan ötürü marangozun yongası bol olurmuş; *demircinin de parası bol olurmuş*. Çünkü Hz. Hızır insanları hep yoklarmış.”²²⁶⁵

Demirciler, kendi mesleklerini icra etmeleri yanı sıra diş çeken, berberlik yapan, hatta bazı yörelerde altını eritip onu kalıp haline dönüştüren kişilerdir.²²⁶⁶ Diş çeken bir demircinin anısını, Manisa Kula’daki demircilerden biri şöyle anlatmıştır:

“Adamın biri helva yemek için helvacı dükkânına uğrar. Helvayı yiyince dişi ağrımaya başlar. Helvacı ağrıyan dişi için *demirciyi* gösterir ve selamını söyler. Ağrıyan dişine bir çare bulsunlar, der. Demirci, selamlığı alır. Ağrıyan dişi ipe bağlar ve ipi de örse bağlar. *Kızgın demiri* ocaktan alarak adama yanaşan demirci, adamın korkmasını sağlar ve gerilen ip, dişi yerinden çıkarır.”²²⁶⁷

Toplumdaki her işi yapabilme yetisine sahip olan demirci, güvenilir insan olmalıdır. Ayrıca demirciler işine bağlı, işini her şeyin üstünde tutan saygıdeğer insanlardır. Onların mesleklerinin sırları geleneksel olarak babaları ya da dedelerinden aktarılır. Ustalar çıraklarına; “*Demirci mesleğini çok sever. Çocuğu ölse, vatandaşın işini görmeden işini bırakıp gitmez. Sen de mesleğine öyle bağlı ol.*”²²⁶⁸ şeklinde öğüt verir. Aslında demircilerin kendi içlerinde yazılı olmayan kuralları da vardır. Bu kurallar da babadan oğula usta çırak ilişkisi içinde anlatılarak yaşatılır ve hatta bu meslek ahlâkı, Osmanlı’da Ahilik yapılanmasının içinde de yaşar.

Anadolu’nun birçok yerinde el sanatlarıyla uğraşan meslek grupları bir çatı altında toplanmış ve demirciler de bu mekânlarda kendilerine yer bulmuştur. Gaziantep’te Pineci pazarı ile Pirsafa Türbesi arasındaki Almacılar Pazarı Kürkçü Çarşısı’nda demircilerin kümелendiği yere “*Demirci Pazarı*”, sonraları “*Demirciler Sokağı*” denmiştir. Gaziantep’te çiftçi araçları ve ufak tefek diğer demir araçları yapan

²²⁶⁵ Emin Çetinkaya, Denizli Çivril/ Özdemirci Kasabası (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁶⁶ Hikmet Pekçok, Denizli/ Kale, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

²²⁶⁷ Coşkun Şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁶⁸ Hüseyin Şahin ve Coşkun Şahin; Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

demirciler birinci grup demirciyi, “çilingir” denilen demirciler ise; ikinci grup demirciyi karşılar.²²⁶⁹

Ordu'nun Ünye ilçesinde “Nalcılar” bulunmaktadır. Nalcılar, Ünye köylerinden Gölceğiz ve dolayları, Fartıl, Akçav, Üçpınar, Sarı Halil, Ralık, Deniz Bükü, Göbü gibi yerlerde yaşamaktadırlar. Rivayete göre onlardan dört yüz bin kişilik bir kafile vaktiyle doğudan İran'a gelmiştir. İran'dan Trabzon'a, sonra Gümüşhane taraflarına yerleşen bu topluluk, *demircilik* ve *nalıncılıkla* uğraşmışlardır. Osmanlı hükümeti bunlardan bazı ağır taleplerde bulunmuş, bunun üzerine oradan kalkıp Ordu, Giresun dolaylarına gelmiş ve oralara yerleşmişlerdir. Burada da demircilik ve nalıncılıkla uğraşmışlardır. Bu toplulukta hem Alevi, hem sünni vardır. Topluluğun sünni olanlarına “Türk”, alevi olanlarına ise “Nalcı” denmektedir.²²⁷⁰

Türkiye'de demircilerin yanında bıçakçılar, nalbantlar, tenekeçiler, sobacılar vb. şehirlerin ya da ilçelerin merkezlerinde bir yerde kümelenmiş halde bulunmaktadır. Örneğin Bursa'da Cumhuriyet döneminde bıçakçılar, “Dağıstan Çarşısı” denilen yerde toplu olarak bulunmuşlardır.²²⁷¹ Ankara Beypazarı'nda demircilerin bulunduğu sokak “*Demirciler Sokağı*”dır.²²⁷² Manisa Kula'da demircilerin kümelendiği yer, “*Demirciler Arastası*”dır.²²⁷³ Denizli merkezde yine demircilerin ve bakırcı, kalaycı gibi meslek grubundakilerin bulunduğu sokak, “*Demirciler Sokağı*”dır. Denizli Acıpayam Kaysar'da demirciler, bıçakçılar ve nalbantlar aynı sokaktadır.²²⁷⁴ Antalya'da zanaatkârların toplandığı “*Demirciler Sokağı*” vardır. Manisa Turgutlu'da daha önce demircilerin toplu olarak bulunduğu çarşının yerine bugün devlet binası yapılmıştır. Sivas'ta demirciler bir çarşının içindedir. Anadolu'nun birçok yerinde rastlanan bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu çarşılar ya da sokaklar aslında demircilerin ve diğer zanaatkârların dayanışma, yardımlaşma ve ocak geleneğini sürdürme çabalarını sembolize etmektedir.

Anadolu'daki demircilerin bazılarının kendilerine has dükkânları yoktur; bazı demirciler evlerinin altında çalışma mekânları oluşturmuştur. Örneğin Denizli/Yatağan'da demirci ya da bıçakçılar, evlerinin bir bölmesinde ya da avlusunun bir

²²⁶⁹ Hasan Remzi Çitçi, Şakir Sabri Yener, *Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep, 1971, s. 18.

²²⁷⁰ Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik II*, Ankara, 2013, s. 244.

²²⁷¹ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 32.

²²⁷² Nuri Turan, Ankara/ Beypazarı, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2011.

²²⁷³ Hayri Aşkın, Hüseyin Şahin, Coşkun Şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁷⁴ Selahattin Özçelik, “XIX. yy. Ortalarında (1844-1845) Kaysar'da Sosyo Ekonomik Hayat”, *Yeşilyuva Bildirileri*, Denizli, 2014, ss. 67-159.

bölümünde ailesiyle birlikte bu işi yaparlar. Bazı kaynaklarda; Yatağan'da önceleri hemen her evin altında bu mekânların varlığından bahsedilir. Ev altında oluşturulan, evin hanımının ve çocukların da dâhil olduğu çalışma alanları aslında bir iş yeridir. Yatağan'daki bu ev altı atölyelerinde kimi boynuz keser, kimi ocak başındadır, kimi de bir işin ucundan tutmaktadır.²²⁷⁵ Görülen o ki Yatağan'da yapılan demirle ilgili bu işler insanların ev hayatına kadar girmiştir ve hatta evlerde kullanılan eşya adlarından bazıları demirle anılır olmuştur. Örneğin yastıkların bir çeşidinin adı “bıçak yastık”ıdır.²²⁷⁶

Bu durum, ev halkının ekmek için beraber çalıştığıнын bir göstergesidir ve ailede dayanışmayı arttırması açısından da önemlidir.

Demircilik, bıçakçılık, çancılık vb. mesleklerde, bazı yörelerde kadınların çalıştığı görülür. Kadınlar güç isteyen demir dövme vb. işlemlerde aktif rol almasalar da çamurlama, bileğileme, etiketleme, ambalaj, satış gibi konularda aktif rol alırlar. Örneğin Bursa'da bazı bayanların bıçakçı dükkânları vardır. Denizli Yatağan'da bugün dahi kadınlar, bıçak ve çan işini eşyle ve çocuklarıyla birlikte iş bölümü içinde yaparlar.²²⁷⁷

Manisa/ Kula'daki bir demirci, demircilik mesleğini yaşattıkları mekânlarını ve bu mesleğin inceliklerinden şöyle bahsetmiştir:

“Babam babasından öğrenmiş demirciliği, biz de üç kardeş babamızdan öğrendik. Bu meslek babadan oğula geçen bir meslekti önceden. Şimdi ise bu mesleği öğrenmek isteyen de yok; mesleğin cazibesi de artık yok. 1956 yıllarında Demirci Arastası'nda otuz tane *demirci* vardı. Bugün 2012 yılında bu mesleği devam ettiren biraderlerimle birlikte beş demirci kaldı. Demirciler, önceden dükkânın iki-üç metre altında (çukurda) çalışırdı. Bunun nedeni ise; demirlerin etrafa saçtığı tavin, caddeden geçenlerin üstüne sıçramasını önlemektir. Arasta tahta kepenkliydi, çatısı kayra taşlarıyla döşeliydi. Kayra taşı olmasının nedeni de, yangın olmasını engellemek içindi. Çatı demirleri ocakta kaynatılarak ve “kara kaynak” dediğimiz *kuma* bandırılarak birbirine yapıştırılırdı. Demirci Arastası'nda her hafta bir demirci ustası nöbetçi olurdu. Gün bitmeye yakın önce çırak gider ‘Ocakları söndürün.’ derdi. Sonra kalfa gider, ocakları kontrol ederdi. En son usta gider ve ocakların söndüğünden emin olurdu. Bu böyle devam etmiş bir gelenektir ve o arastada yüz yıldır hiç yangın olmamış. Bu Arasta'da

²²⁷⁵ Mehtap Koç, “Yatağan Bıçakları”, *Denizli Hayat Dergisi*, 2009, S. 6, ss. 32-37.

²²⁷⁶ T. Baykara, *a.g.e.*, 1984, s. 146.

²²⁷⁷ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 53.

demirciler, bir nizam ve bütünlük içinde çalışırdı. Kendi içlerinde yaşattıkları bazı mesleki sırları da vardı. ²²⁷⁸

Anlaşılan o ki, Manisa Kula'da demircilikle ilgili bazı uygulamalar ve gelenekler bugün sürmese de hala hafızalarda yaşamaktadır. Demircilerin kapama geceleri düzenlemesi, demirci ustasının meşin kuşak takması ve Kurban Bayramlarında kurban edilen hayvanın kellesini ütme işinin demirciye yaptırılması vb. uygulamalar bunlardan sadece birkaçıdır. Bugün yapılmayan; ancak geçmişte yaşatılmış olan bu gelenekleri Kula'daki demirci Hüseyin Şahin ve yine demirci olan kardeşleri şöyle anlatmıştır:

“Kula'da demircilerin kendi arasında düzenlediği “Kapama Geceleri” vardır. On beş günde bir sorunlarını tartıştıkları ve eğlendikleri bu geceler, sırayla demircilerin evinde yapılırdı. Genellikle kış gecelerinde cumartesi akşamları yapılırdı. Gece öncesinde pazartesi günü bir demirci diğer demircileri dolaşarak kapama çanağına konulacak “Tin parası” toplardı. Bu parayla cumartesi öğleden sonra erkek oğlak eti alınır. Kapama çanağı topraktan yapılırdı. Et akşam 17.00 gibi kapamaya konulur ve ocakta gece 23.00'e kadar kaynardı. Etin suyu salındıktan sonra o suyla pilavı yapılırdı. Evin hanımı su böreği, peynir böreği, hoşmerim (peynir tatlısı), tarhana çorbası da yapar ve yemekle birlikte ikram ederdi. Yemekten sonra dibekte dövülen, külde kaynatılan bol köpüklü kahveler içilir; eğer kış ise karda çekme kar helvası yapılırdı. Yemeğe kadar demirciler sorunlarını tartışır; örneğin demir fiyatlarındaki maliyet hesapları gibi. Bir de kömür olmadığı için çam odunundan kömür yapılırdı. Kömürün katırlarla hangi yöntemle tedarik edileceği konuşulurdu. Bu gecelerde yaşlı olanlar gençlere demircilik mesleğini anlatırdı ve gençlere öğütler verirlerdi. Yemekten sonra yüzük oyunları, kâğıt oyunları gibi oyunlar oynanır ve tatlılar yenirdi. Sabah ezanıyla da dağılırlardı. ²²⁷⁹

Demircilerin anlattığı bu gecelerin asıl amacı, yemek yemek hoş vakit geçirmek dışında demircilerin yaşadığı sorunları dile getirip tartışmak ve yapılması gerekenleri konuşmaktır. Ayrıca çırakların da katıldığı bu toplantılar, çırakların ustalarını dinlerken mesleğin sorunlarını ve bu sorunların çözüm metodlarını öğrendikleri yerdir. Böylece çıraklar da bu şekilde mesleğe hazırlanmış olurlar.

Demircilik usta çırak ilişkisiyle öğrenilen bir meslektir. Öyle ki Denizli Yatağanlı Necip Apalı, demirci kalfasının usta olma sürecini şöyle anlatmıştır:

“Kalfalar, ustaların yanında iki yıl yetiştirilir ve kalfa her altışar aylık dönemlerde usta tarafından denenirdi. Yeterli görülür de ustalığa yakışır ise iki yıl sonra

²²⁷⁸ Hüseyin Şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁷⁹ Hüseyin Şahin ve kardeşleri, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

atölyesini açardı. İşe usta olarak başlayacak eski kalfanın açtığı yeni atölyesine ilk sabah ustası gelir, ocağını yakardı.”²²⁸⁰

Yatağan’daki bu “*Ocak Yakma*” işlemi, aslında Kula’daki “*Meşin Kuşak Takma*” geleneğinin farklı bir şeklidir. Demircilerin giydiği önlüklere de Yatağan’da “*Demirci İşlikleri*” denir.²²⁸¹

Anadolu’nun birçok yerinde demirciler, “*Meşin Kuşak Takma*” geleneklerini farklı adlarla da olsa yerine getirmektedirler. Bu geleneğin gerçekleşmesi, demircilerin çıraklarını yetiştirip usta olduğunu söylemesiyle olur. Aslında Ahilik anlayışının bir ürünü olan bu uygulama, ustanın çırağına “*Sen oldun.*” demesidir. Demircilikte “*Usta oldun.*” denmedikçe usta olunmaz. Usta, usta olduktan sonra da bu meşin önlüğü beline takar.²²⁸²

Gölpınarlı, “*Peştamal Kuşanma*” geleneğini şöyle açıklamıştır: “*Fütüvvet erkânında çırağın ustalığa yüceltildiği makamdır. Ahi sanatına göre yeni ustaya makas, ustura, terazi, arşın vb. aletler verilir. Esnafın huzurundaki bu törene ‘Peştamal Kuşanmak’ denir.*”²²⁸³

Bursa’daki “*Peştamal Kuşanma*” geleneği demirciler ve bıçakçılar arasında yapılmakta olan bir uygulamadır. Bu gelenek yaşatıldığı zamanlarda şöyle uygulanmıştır:

“*Esnafın ileri gelenleri, meşhur ustalar ve esnaf kâhyasının katıldığı toplulukta kalfa sınava tabi tutulur. Ona bir çelik parçası verilir. Ocakta kızdırma, dövme aşamalarından başlanarak bıçağa sap takılır. Kalfa bunları noksansız yaparsa ‘usta’ olmaya hak kazanır. Kalfa usta olursa Hz. Davud’a ve gelmiş geçmiş bütün bıçakçı ustalarının ruhlarına ‘Fatiha’ okunur. Usta duası okunduktan sonra ustalığa geçmiş olan kişiye peştamal kuşatılırdı. Peştamali, en yaşlı usta kuşatırdı. Esnaf kâhyası, ‘Allah selamet versin.’ dedikten sonra yeni usta, önce ustasının sonra diğer büyüklerin ellerini öper, işine başlardı. İmtihani kazanamayana başta esnaf kalfası ve diğer esnaflar dükkân açtırmazlardı. En fazla üç defa imtihana tabi tutulan kalfa başarısız olursa kendisine başka bir alanda meslek seçmek zorunda kalırdı.*”²²⁸⁴

Denilebilir ki bıçakçılıkta da her ustanın bir ustası vardır ve usta olabilmenin ritüellerini yerine getirmek gerekir. Ayrıca Ahilik teşkilatının uzantısı olan demircilik ve bıçakçılıkta ustalar, hem sanatlarında, hem sosyal ilişkilerinde iyi olmak

²²⁸⁰ *Necip Apalı*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁸¹ *Baki Yıldırım*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁸² *Hüseyin Şahin ve kardeşleri*, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁸³ A. Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1997, s. 272.

²²⁸⁴ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 55.

durumundadırlar. Onlar dürüst olmalı, harama el uzatmamalı, emeğinin hakkıyla geçinmelidirler.

Ahilik'teki iş yeri sahipleri ve bunların arasında demirciler, dükkânlarında bolluk ve berekete kavuşmak için meslek pirleri ve üstatları adına dua ederler ve onların çizdiği yoldan giderler. Aynı zamanda işlerine başlarken meslek pirlelerini de unutmazlar. Örneğin Anadolu'daki halk inancına göre demircilerin piri Hz. Davud'dur. Demirciler, ilkin tövbe eder, işleri için niyet ederler. Sonra Hz. Davud'un ruhuna Fatiha okurlar. İşe başlarken de “Allah'ım, bu el benim değil; Davud peygamberin elidir, bana yardım ihsan eyle.” derler.²²⁸⁵ Duada mesleklerinin piri ile kapı açma, hem o mesleğe duyulan saygıyı hem de mesleğin kutsiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Demirciler göre; “Bu zanaat anlatmakla öğretilmez. Mesleği öğrenmek, ‘Bakmak, görmek ve yapmak’ üzerine kuruludur. Mesleğini ustaca gerçekleştirenler, yanında yetiştirdiklerini dürüst olmaları, hile hurda yapmamaları konusunda da eğitirdi. Hatta demircinin yaptığı aleti alan kişi, alet bozulursa geri getirir ve alet yenisi ile değiştirilirdi. Demircilerin kötü alışkanlıklarının olmaması gerekirdi.”²²⁸⁶

Demirciler, mesleklerine çok saygı duyan insanlardır. Onlar, ellerindeki işlerini bitirmeden cenazelerine dahi gitmezler. Manisa/ Kula'da demircinin başına gelen bir olaya verdiği tepki demirciler arasında şöyle anlatılmaktadır: “Eski demirci ustalarından birinin oğlu ölmüş. Yakınları ustaya ‘Oğlun öldü.’ demişler. O da ‘Ocakta demirim var.’ diyerek işini bitirdikten sonra ölünün yanına gitmiş.”²²⁸⁷

Bugün Anadolu'nun Gaziantep, Mardin, Manisa ve Denizli gibi birçok yerinde “Demirci atölyeleri” vardır.²²⁸⁸ Ve yine Denizli Acıpayam/ Kaysar'da olduğu gibi Anadolu'nun birçok yerinde “Demirci odaları” vardır. Bu odaların idareleri de genellikle Ahiler tarafından yapılmaktadır. Öyle ki Anadolu'da özellikle Osmanlı zamanında demircilik, nalbantçılık ve diğer zanaatların bir ahilik çatısında olduğu ve geliştiği bilinmektedir.²²⁸⁹ Nitekim Anadolu'nun birçok yerinde tutulan arşiv belgelerinde esnafın silsile yoluyla mesleklerini icra ettikleri ve bir teşkilat yapısı içinde birbirlerine destek oldukları bilinmektedir.²²⁹⁰

²²⁸⁵ Y. Kalafat, a.g.e. b, 1999, s. 174.

²²⁸⁶ Hayri Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁸⁷ Mehmet Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²²⁸⁸ Yaşayan Tarih Mardin, ss. 159-197.

²²⁸⁹ Ali Vehbi Aykota, “Kaysar/ Yeşilyuva”, *Yeşilyuva Bildirileri*, Denizli, 2014, ss. 5-12.

²²⁹⁰ “Yeşilyuva Belediyesi Arşiv Belgeleri”, *Yeşilyuva Bildirileri*, Denizli, ss. 404-405.

Sivas'ta da 1950'li yılların arşiv kayıtları, o yıllarda altmışa yakın demirci dükkânının olduğunu göstermektedir. Yörede sadece demirciler değil, mihçılar ve çilingirciler de vardır. Sivas'ta en az iki yüz aile geçimini bu dükkânlarla sağlamaktadır. Bu dükkânlarda kapı tokmağı, kapı göbeği (şakşak), güllep, zırza, halka, kazma, balta, bel, orak, dehre, bıçak-çakı, makas, satır, tırpan örsü, nal, çift demiri, değirmen germişeki, mil, nalça, kabara, bakraç, kazan kulpu, hayvan burunçalığı, kağrı ketez vb. aletler üretildiği bilinmektedir.²²⁹¹ Bu üretimlerin yapıldığı demirci dükkânlarının bir yerde olması ve birbirlerine yardım eli uzatmaları ahiliğin esaslarından. Demirciler, bu yönleriyle de toplumun bel kemiğini oluşturur ve birlik beraberliği sağlarlar.

Demircilik mesleğini öğretmek amaçlı Anadolu'da kurslar vardır. Örneğin Türkiye'de 1964-1965'li yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığının köylerde açtığı kurslar arasında demircilik kurslarının olduğu bilinmektedir. Bu kursların memleketin bütün köylerine ulaştırılması bir programla gerçekleştirilmiştir.²²⁹²

Demircilerin eğitici yönleri de vardır. Örneğin Denizli Acıpayam Kaysar'ın sayılı müderrislerinden Halil Nikari Efendi'nin Kaysar'ın kaza olması için çabalamasına mutaassıp sofuların üzüntü duyması üzerine yazdığı hicvinde demircinin insanı olgunlaştırıcı yönünden şöyle bahsetmiştir:

“İçî sūma rûzî şeb, dışı bütün riyadır
Ol sebepten cümle amelleri ber-hevâdır
Bir salih kişi olur sanmasın hâl-i hazır
Demirci elinde dögülse de birkaçı.”²²⁹³

Demiri eritme ve işleme sabır isteyen uzun bir iştir. Bu sabır da insanın olgunlaşmasındaki süreçtir. Bu dizelerin yazıldığı mekân olan Acıpayam Kaysar'da, demircilik, nalbantlık ve bıçakçılık gibi mesleklerin insanı olgunlaştırması ya da ehlileştirilmesi de aslında tüm Türk dünyasındaki demircilerin misyonudur.

Demir, kullanılarak üretim yapılan; ancak demircilikten ayrılan meslek grupları içinde sobacılık, tenekecilik vb. meslekler vardır. Örneğin Trabzon Çaykara'nın demircileri, eski tırpanlardan yaptıkları oraklar ve imal ettikleri özel sobalarla yörede

²²⁹¹ K. Özen, a.g.m., s. 204.

²²⁹² Abdullah Nişancı, “Erkek Sanat Enstitülerinin Köy Kalkınması İçin Yaptığı Çalışmalar”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, 1964, C. 7, S. 149, s. 5.

²²⁹³ A. V. Aykota, a.g.m., s. 7.

ün salmışlardır.²²⁹⁴ Demirciliğin içinde ayrı bir dal haline gelen tenekecilik de aslında ana malzemesi demir olan bir meslektir.

Tenekecilikle ilgili bir gelenek olan “Amasya’daki Berat Geleneği”, bir bayram karşılama geleneğidir. “Berat”, Amasya yöresinde tenekecilerin yaptığı şamdana benzeyen bir aydınlatma gereçidir. Çocuklar bu mumları yakarak sokak sokak dolaşırlar.²²⁹⁵ Bu bayramda tenekeden yapılan gösteri aracının kullanılması, aslında demiri sembolize etmektedir.

Gaziantep Odun Pazarı’nda ve Semerci Pazarı’ndaki nalbantların dükkânları köylülere ait hayvanların barınağıdır. Dolayısıyla köylülerin de birbirlerini gördükleri ve iletişim kurdukları mekânlardır.²²⁹⁶ Bu yönüyle şehir ya da kasaba merkezlerindeki demircilerin ya da nalbantların dükkânları, köylülerin dinlenme mekânlarıdır. Köyden kasabaya ya da şehire gelen köylü, demircilerden hem ihtiyaçlarını giderir, hem de muhabbet ederek sosyal ihtiyacını karşılar ve böylece de köylü, akraba vb. ilişkilerini sıcak tutmuş olur.

Demir, Türk demircilerinin vergi aracı olmuştur. Nalbantların “demir parçası” olarak başka uluslara verdiği vergi çeşitlerinin olduğu bilinir. Bu verginin, Türk nalbantların Rus uyruğuna geçtikleri zamanki ödeme şekli olduğu arşivlerden öğrenilmiştir. Bu kaynaklara göre nalbant, insan başı büyüklüğündeki demir parçasını vergi olarak vermiş.²²⁹⁷

Demirciliğin geliştiği yerlerde, büyük çoğunlukla demir cevheri bulunmuştur. Bu duruma örnek olarak Manisa ve çevresi gösterilebilir. Manisa/ Demirci çevresindeki Aztepe eteklerinde Delidemirciler ve Taşokçular köyleri civarında demir cevheri bulunmaktadır. Öyle ki Lidyalılar zamanında işletilmiş ocak ağızları hâlâ açıktır. Anadolu’da demir cevherinden getirilen demirler, ocaklarda eritilir ve döküm toprağı ile döküm yapılır.²²⁹⁸ Denizli Yatağan demircilik ve bıçakçılıkta çok gelişmiş bir yer olmasına rağmen, bu civarda bilinen bir demir cevheri yoktur. Demirci dükkânlarına demir, dışarıdan gelmektedir. Hatta 1922’den sonra Afyon civarındaki Yunan tahkimatının demirleri burada “Yunan demiri” diye adlandırılmış ve bu demirler kullanılmıştır. Bir süre de eski Kayseri üzerindeki Oyuk’taki eski dekovil rayları

²²⁹⁴ A. Çelik, *a.g.e.*, 2005, s. 335.

²²⁹⁵ M. Ö. Oğuz vd., *a.g.e.*, 2010, s. 33.

²²⁹⁶ Hasan Remzi Çitçi, Şakir Sabri Yener; *Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Gaziantep’te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep, 1971, s. 44.

²²⁹⁷ A. V. Anohin, *a.g.e.*, s. 142.

²²⁹⁸ S. Boyacıoğulları, H. Alakese, *a.g.e.*, ss. 114-115.

kullanılmıştır. Dört köşe İngiliz çeliği olarak bilinen demirler, Ereğli Fabrikasının yassı demirleri çıkıncaya kadar, kalın demirler şeklinde dövülüp inceltilmiş ve bıçak vb. aletler yapılmıştır.²²⁹⁹

Anadolu’da demirciler, ürettikleri ürünlerini ya kendi dükkânlarında satmışlar, ya da Denizli Yatağan’daki demirciler gibi başka pazarlara satmaya götürmüşlerdir. Demirciler ürünlerini para karşılığı sattıkları gibi başka ürünlerle değiş tokuş şeklinde de verdikleri olmuştur. Örneğin Denizli Yatağan’da demirciler, önceleri “değiş tokuş” usulüyle ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Yatağan’da bir demircinin kılıç yapışı ve satışı şöyle olmuştur:

“Yatağan’daki ustalar, aldıkları bir günlük işlerini sabahtan akşama kadar bitirirlermiş. Bu işlerden biri de ‘Yatağan’ kılıcıymış. Çok çiviyle yapılan bu kılıçlar meşhurdur. Bu işi evin hanımı veya varsa evdeki yetişkin evlatla birlikte yapan demirci, demirin inceltmesinde muhakkak bir yardımcı karşı çekiç kullanır ve demiri öyle dövmüş. Benzer incelikte yaptıkları bıçak, çakı vb. aletleri de en yakın pazara götürür ve satarlarmış. Cumhuriyet dönemi sonrasında, Anadolu’daki ulaşım rahatlayınca Yatağan’da “yolcu” denilen bıçak-çakı satıcılığı gelişmiş. Bu aletler, bavullarla Türkiye’nin birçok pazarına götürülüp satılmaya başlanmış. Mamuller yakın çevre ile de “değiş-tokuş” usulüyle pazarlanmış.”²³⁰⁰

Demircilerin mesleki uygulamalarında dikkat etmesi gereken en önemli husus ise, demiri çelikleştirme işidir. Demiri çelik haline getirmelerindeki sır, onları usta yapan noktadır. Bilinen bir gerçek ki, onlar demire suyun yanında insan idrarı ya da katır sidiği de karıştırmışlardır. Bu olaya bir örnek Bursa’dan verilebilir. Bursa, demircilik ve kılıç yapımının çok yaygın olduğu bir yerdir. Tarihte, Orhan Gazi’nin Bursa’yı aldıktan sonra, ne kadar demirci ustası varsa Bursa’ya davet ettiği ve bu demircilerin Bursa’ya yerleşmesini sağladığı bilinmektedir. Bursa’da Yıldırım Beyazıt döneminde bir demircinin yaptığı kılıcı su ya da idrarla nasıl çelikleştirdiği şöyle anlatılır:

“Demirci, demiri örs üzerinde döve döve bitirmiş. Kılıç tam bitmese de *kılıç* şeklini almış. Ham çelik halinde olan kılıca henüz su vermemiş. Tam bu sırada bir kargaşa çıkmış. İnsanlar birbirine girmiş ve demirci de can havliyle soğumamış olan kılıcı eline almış. Dışarıdaki atlardan birine atlamış. Kılıca havada daireler çizdirerek birilerinin peşine düşmüş. Uzun bir kovalamacadan sonra takip ettiği adamları kaçırmış. Dükkâna geri gelmiş. Kılıca su verecekmiş. Kılıç, örse değer değmez “tın” diye öyle bir çelik sesi vermiş ki demirci şaşırılmış. Kılıç, demirlere vuruldukça güzel bir çelik sesi

²²⁹⁹ T. Baykara, *a.g.e.*, ss. 108-114.

²³⁰⁰ T. Baykara, *a.g.e.*, ss. 108-114.

gelmekteymiş. Kılıca su vermediği halde kılıç çok sağlamış. Tekrar denemiş. Sonuç yine kılıcın iyi olmasıymış. Bunun üzerine su çeliğe verilmeden de başka kılıçlar yapmış. Başka bir demirci ustasının yaptığı kılıca da çırağı idrarını bırakmış. Dükkânın arkasındaki kılıca, usta su vermek isteyince kılıcın sertleşmiş olduğunu fark etmiş. Çırağından durumu öğrenen demirci, o günden sonra kılıçlara idrarla suyu karıştırarak vermeye başlamış.”²³⁰¹

Demirciler, insan ve hayvan idrarlarını denedikten sonra en iyi idrarın katır sidiği olduğunu görmüşlerdir. Hatta bunun için Bursa Demirciler Çarşısı’nda katırlar bulundurmışlardır. Bu işlemi gerçekleştirirken katır sidiğine, meşe külü katmışlardır. Ayrıca katır sidiğine su verilen kılıcın açtığı yaranın da asla kapanmayacağına inanılır. Bursa’da bazı kılıççılar ya da demirciler de çeliğe suyu zeytinyağında vermişlerdir. Zeytinyağına kızgın çelik batırılınca su gibi çok ses çıkarmaz.²³⁰² Bursa’da çeliğe su verme işleminde öldürme amaçlı yapılan aletleri yapmak için ham zeytinyağı, zeytin çekirdeği içindeki yağ, sabunlu eriyik, semizotu suyu, susam yağı, katır sidiği, tuzlu bir eriyik, çeşitli yağlar, iç yağı, zehirli eriyikler, sade su kullanılmaktadır. Bugün çelik içerisindeki maddeler ve elementler, ancak belirlenmiş motor yağlarında veya ayçiçeği yağında sulanabilir, denmiştir. “Meneviş denilen bir işlem daha vardır ki “çifte su verme” dir. Örneğin sulanan bıçak namluları belirli bir sıcaklığa kadar ısıtıldıktan sonra yapılacak meneviş çeşidi sıcaklığında durulur. Ayrıca çeliğin oluşumunda kestane kömürü kullanılır. Kestane kömürü, çeliğin her zerresini harekete geçirir ve ona ruh kazandırır.”²³⁰³

Kurban Bayramlarında demircilere kelle üttürme, Anadolu’nun birçok yerinde görülen bir uygulamadır. Kula’da bu uygulamayı demirci Hayri Aşkın şöyle anlatmıştır:

“Kurban Bayramlarında hayvanını kesmiş olan, eline kellesini alır ve Demirciler Arastası’na gelirdi. O çarşıda bir kuyruk oluşurdu. Herkes, kellesini demircilere üttürmek için beklerdi. Sabah erkenden dükkânını açmış olan demirci, akşama kadar kelle üterdi. Demirciler bu kelleleri, demirci ocaklarında üterlerdi.”²³⁰⁴

Demirciye “Kelle üttürme”nin dini bir bayramda demirci ocağında yapılıyor olması, aslında kurban ritüellerindeki algıyı göstermektedir. Türklerin canlı hayvanı Tanrı’ya kurban olarak sunması ve bu ritüelin bir parçası olan hayvanın başını demir ve demirci aracılığıyla üttürmesi tesadüfi bir uygulama olamaz. Nitekim Türkler için demir de demirci ocağı da kutsaldır. Bu uygulamada İslamiyet sonrası dinî bir bayram olan

²³⁰¹ M. Kavaklı, *a.g.e.*, ss. 80-81.

²³⁰² M. Kavaklı, *a.g.e.*, ss. 80-82.

²³⁰³ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 60.

²³⁰⁴ Hayri Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

Kurban Bayramı'nın kutsiyetiyle demir ocağı algısı birleşince daha da anlamlı hale gelmiştir. Bu uygulamadaki algı, Türklerin İslamiyet öncesi yaşantılarındaki kutsala ilişkin değerlerinin İslamiyet sonrası yaşantılarına taşınmış olmasıdır.

Anadolu'da sıcak demircilikle uğraşan demircilere “Kara demirci” denir. Demircinin bu isimle anılmasının nedeni, demirci ocağının rengi ve demiri eritme işlemi esnasındaki koyu renk olmasıdır.²³⁰⁵

Demircilik mesleği, daha önce de söylediğimiz gibi Şamanizm inanç sistemindeki şaman/ kam geleneği gibi soy kavramıyla devam eden bir meslektir. Bu nedenle onların “Demirci ocakları” hiç sönmemelidir; o ateş hep yanmalıdır. Bu ateşin devamlılığı erkek çocukla mümkündür. Bu anlayıştan dolayı Kula'da gelinler evlenir evlenmez “Gelin erkek çocuk doğursun, o da demirci olsun” diye, düğün günü Demirci Arastası'ndan geçirilirmiş.²³⁰⁶ Bu uygulama, aslında Türk mitik algısındaki demirin doğurganlığının bir yansıması şeklinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki demir üretkendir, inanişâ göre de gelinin üretkenliğine bereket getirecektir.

Çuvaşlar, “Demirci ocağı”yla ilgili uygulamalarından birinde, demirci ocağına ateş götürdüklerinde ona hamurdan yapılan akıtma atarak, “Ateş bir şey yersin ya da yemezsin, benim ikramımı tadıver.” derler. Bu söylemdeki amaç, demirci ocağında işlerin yolunda gitmesi için ateşin memnun edilmesi, herhangi bir aksilikten dolayı ateş iyesinin merhametinin kazanılmasıdır.²³⁰⁷ Bu uygulamada demircinin işlerinin yolunda gitmesi ise ateşe bağlıdır. Ateş yanmalı, korunmalı ve beslenmelidir; çünkü demirle ateşin bir evliliği vardır.

Manisa Kula'daki demirciler, akşamları demire su verdikleri kayra taşına koydukları su ile yıkanır ve evlerine temiz kıyafetlerini giyerek dönerlermiş. Bu konuda çok itina gösterirlermiş.²³⁰⁸ Manisa Kula'daki demircilerin bu davranışı aslında bütün demircilerin dikkat ettiği bir davranış şeklidir. Bu nedenle demircilerin iş kıyafetleri önlükleridir ve bu önlükler, onları hem ateşten hem demir ocağındaki demir talaşlarından korur. Onlar, işleri bittiğinde önlüklerini ocakta bırakır ve evlerine temizlenerek giderler. Bu davranışlarının nedeni de demircilerin işine, ailesine ve topluma gösterdikleri saygıdan ileri gelmektedir.

²³⁰⁵ *Necip Apalı*, Denizli/ Yatağan, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²³⁰⁶ *Hüseyin Şahin* ve kardeşleri, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²³⁰⁷ S. Kumartaşhoğlu, *a.g.t.*, s. 444.

²³⁰⁸ *Coşkun Şahin*, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

Demircinin parası kutsaldır; çünkü alın teridir ve helaldir. Anadolu'nun birçok yerinde hacca giden insanlar, demircilerin parası helal para diye, paralarını onların paralarıyla değiştirirler.²³⁰⁹ Bu değiş tokuşta demircinin parası temizliği ve bereketi simgelemektedir. Ayrıca demirin bereket yönüne de vurgu yapılmış olur. Ayrıca demirci dükkânında yerde bulunan hiçbir nesne, para dahi olsa alınmaz. Bu davranış da ocaktan düşen demir parçalarının sıcak olmasından dolayı, alacak kişinin elini korumaya yönelik gerçekteşir.²³¹⁰

Demircilerin işleri çalışmak ve üretmektir. Ürettikleri kılıç ve kalkanlar, vatan kurtarmak için kullanılmıştır. Çekiç, keski, avadanlıklar vb. aletler zanaatkârların elinde büyük eserlerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Örneğin at nalı ve araba tekerliği insanın dünyayı dolaşmasını sağlamıştır. Onların yaptığı bir kılıç, bazen savaşta saldırı aracı, bazen bir ant merasiminde sembol olmuş, bazen de dünyanın sayılı koleksiyonlarında özel işlenmiş ürünler olarak sergiye alınmıştır. Bu yönleriyle demircinin ürettiği, dünyada çok çeşitli alanlarda kullanılan bir nesne olur.

Demirciler esnaf grupları içinde hep önder konumda olmuştur. Demircinin esnafların arasındaki yerine yönelik Cumhuriyet'in onuncu yılına ait bir olay şöyledir:

“Çiftçiler ve demirciler kim önde yürüyecek diye tartışmışlar. Demirciler çiftçilere, ‘Biz sizin tüm malzemelerinizi yapıyoruz.’ demişler. Çiftçiler, buğdayları yere sermiş ve hadi bunu geçip de yürüyün demişler. Demirciler bunun üzerine nimeti çiğneme yerine çiftçinin arkasından yürümeyi yeğlemişler.”²³¹¹

Demirciler birçok meslekle bağlantılıdır. Örneğin semerci, bakırcı, hancı, saraççı vb. meslek gruplarındakiler mecburen demirci ile çalışırlar. Hatta bir terzi makas olmadan, bir dişçi diş kerpeteni olmadan, bir inşaat ustası çekici olmadan işini yapamaz. Bu nedenle demirci birçok meslek grubuna yönelik alet üretmekte ve onlar için de vazgeçilmez olmaktadır.

Demirciler, buldukları köy, kasaba ve şehirde siyasi hayatta da vardırırlar. Onların toplum içindeki duruşları ve görüşleri diğer insanlar için önemlidir. Bu yönleriyle topluma yön vericidirler. Demircilerin bu yönlerine bir örnek, Denizli Yatağan'daki demircilerden verilebilir. Buradaki demircilerin katıldıkları bir sosyal faaliyetin adı, “*Kethudalık Çekişmesi*”dir. Burada siyaset de dâhil her konu konuşulur ve tartışılır.

²³⁰⁹ Hayri Aşkın, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²³¹⁰ Mehmet şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²³¹¹ Hüseyin şahin, Manisa/ Kula, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

Demir ve çelik ekmek gibi kutsaldır. Bu kutsiyet, demircilerin çocuklarına verilen isimlerle de yansıtılmaya çalışılır. Demir gibi sağlam olmaları istenen demirci çocukları, dedelerinin ve babalarının mesleklerini yaşatacak olan kişilerdir. Demircinin çocuğuna mirası, mesleğinin yanında babadan ya da dededen kalma kılıç, kama, bıçak gibi hatıraları özenle saklamak ve bu mesleği sürdürmektir. “Kordemir, Çelikkol, Demirel, Karapolat, Demirci, Çelikkol, Demirbek, Makasçı, Tüfek, Altınkısac” vb. isim, soy isimler ve ünvanlar Türklerde en yaygın kullanılan isimlerdir. Anadolu’da demirciliğin yaygın olduğu yörelerde aile lakapları arasında da Demircigil, Baltagil, Demirciveligil, Çelikgil, Hacıçivigil, Nalcıgil, Orakçigil vb. adlar vardır. Çelikel, Demirağ, Demirkale, Demiröz, Demiralın vb. soyadlarının olduğu bilinir.²³¹² Bu isimler sadece kişi adlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Demirci, bulunduğu mekânlara da ismini yansıtır. Denizli’nin Çal ilçesi bu yerlerden biridir ve Çal’ın ilk adı “Demirciköy” dür. Manisa “Demirci” Kazası, Denizli Çivril’in “Özdemirci Kasabası” ve Türkiye’de daha birçok yer “Demirci” adıyla anılır.

“Demir”le ilgili isimlerin çocuklara verilmesinin yanı sıra Türklerde çocuklar, demirci gibi sağlam ve güçlü olsun diye silah aletleriyle bazı uygulamalara tabi olurlar. Bu uygulamalardan biri de Kırgızistan’da çocuk ilk doğduğunda cesur ve kahraman olsun diye *diline kılıç sürülmesidir*.²³¹³ Böylece çocuk, hem güçlü olacak hem de kılıç gibi sağlam bir duruşu olacaktır. Sivas ve Sivas Şarkışla’da da doğumdan sonra hastalıklı olan ve öleceği tahmin edilen çocukları, hayatta tutabilmek için *yedi demirciden alınan körük suyu* ile yıkarlar.²³¹⁴ Bu uygulamadaki “demirciden alınan körük suyu” da demirin sağlamlığı ve sağaltıcılığına yönelik bir uygulamadır. Burada hasta olan çocuk, körük suyu ile iyileştirilmeye ve bedeni güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda bu işlemle körük suyu işlevsel hale getirilmekte ve *demirci ocağından* alınması yönüyle de kutsala ilişkin olan yönü insan bedeniyle bütünleştirilmektedir.

Demircilerin yaptığı iş ne kadar kutsalsa ürettikleri aletler de o kadar kutsalla ilişkilidir. Bu nedenle demircinin yaptığı demirden olan her nesne her yere konulmaz. Demir nesne, günlük kullanım eşyası da olsa, inanıştaki bir fetiş öge de de olsa hep üstte, yukarılarda olmalıdır. Bu üstünlük, demirin kutsalla ilişkili oluşu ve göğe ait olma algısından kaynaklanmaktadır. Örneğin at nalı, atın ayağına çakılan atın ayakkabısı

²³¹² K. Özen, a.g.m., s. 204.

²³¹³ K. Polat, a.g.e., s. 99.

²³¹⁴ B. Oğuz, a.g.e., s. 420.

olma işlevindeyken kötü ruhlara karşı koruyucu unsur olduğunda kapının üstüne asılmasıdır.

Türklerde kutsalla ilişkili olan demircinin, ürettiği aletlerinin sayısı oldukça fazladır. Demirci, akla gelebilecek her çeşit aleti üretir. Hatta demirciler, bu meslek için “İlk önce ömür, sonra kömür, sonra demir olmalıdır. Bu üç unsur olursa demircilik yapılabilir.”derler.²³¹⁵ Üretimi yapılan bu nesnelere aslında Türklerin çok kalabalık esnaf ve zanaatkar zümresine sahip olduğunu göstermektedir. Bu aletlerden bazıları şunlardır: Kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren, zırh vb. silahların yanı sıra orak, balta, tırpan vb. tarım aletleri, kemer tokaları, kayış uçları, kav muhafazası, ok kutuları, zırhlar, tolgalar, madenî tabaklar, maşrapalar, heykeller, kazanlar, ibrikler, kovalar, arabalar, ütüler, at taahizatı, eyer ve koşum takımları, otağlar vb.dir.

Ziya Gökalp'e göre demircilik ve silahçılık Türklerin en önemli mesleklerindedir. O bu görüşünü “Türk Medeniyeti Tarihi” nde şöyle dile getirmiştir:

“Bozkır Türkleri'nde mesleklerin varlığı, Türklerin ekonomilerinin temelini üretime dayalı olduğunu göstermektedir. Eski Türklerde bu nedenle *demircilik* ve *silahçılık*, en hızlı gelişim gösteren meslek koludur.”²³¹⁶

İbrahim Kafesoğlu da Türklerdeki demir ve demircilikle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Eski Türklerde yeraltı kaynaklarının kullanılması sanayinin gelişmesini sağlamıştır. Türklerin kullandıkları bu madenlerin başında *demir* gelmektedir. Demir, bozkır kavimlerinin hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Savaşçı bir yapıda olan bozkır kavimlerinin kendilerini düşman unsurlara karşı koruyabilmeleri için gerekli olan *silah*, *demir* sayesinde yapılabilmektedir. Bozkır Türklerinin yüksek bir harp sanayisine sahip olmalarını sağlayan *demir işleyiciliği*, madencilikte son safha olarak görünmektedir.”²³¹⁷

Türklerin demirle olan bu ilişkisi komşularıyla olan ticari ilişkilerine ekonomik canlılık kazandırmıştır. Asya'nın bozkırlarında yaşayan Türklerin Çin'e sattıkları ürünler arasında; yün, yağ, bal, elbise, misk gibi ürünlerin yanında *zırh*, *kalkan*, *topuz* gibi çok çeşitli silâhlar da bulunmaktadır.²³¹⁸ Hatta eski Türkler, ticarete takas usulünü uygularken kıymetli madenlerden yapılmış eşyaların yanında demiri de kullanmışlardır. Takas unsuru olan demir, maden olabileceği gibi kap kakak şeklinde de olmuştur.²³¹⁹ Türklerin madeni eşyaları ve özellikle demiri takas malı olarak kullanmaları;

²³¹⁵ İsmail Demirdöğen, Manisa/ Kula, (Mülakat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

²³¹⁶ Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (haz. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman), 1974, s. 367.

²³¹⁷ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 307.

²³¹⁸ S. Koca, *a.g.m.*, s. 27.

²³¹⁹ S. Koca, *a.g.m.*, s. 20.

madencilikte ileri düzeyde olduklarını, ihtiyaçlarından fazla mal ürettiklerini ve kullandıkları eşyaların imalatını kendilerinin yaptıklarını göstermesi yönüyle önemlidir.

Türklerin demircilikleri sayesinde savaşçılık kabiliyetleri de artmıştır. Türklerin yaşam biçimi de at sayesinde sürat ve hareketlilik kazanmıştır. Türklerin cihan hâkimiyeti kurma çabalarında da demirin maddî unsur olarak yardımcı oluşu, onların ulusları bir bayrak altında toplamasında vazgeçilmezliğini göstermektedir. Bu nedenle ulusları bir arada tutabilmek için uğraşan Türklerin oluşturdukları yasalar ya da töreler “demir yasa”larıdır.

Türklerin siyasî ve sosyal hayatında çok değerli olan demircilik, saygın ve yüce olanla ilişkiyken Türkler dışındaki toplumlarda da benzer niteliklerdedir. Dünyada demirciliğin saygın olmadığı çok az ulus vardır. Türk mitik dünyasındaki demirci algısına benzerlik gösteren Avrupa, Afrika vb. kıtalardaki milletlerin demirci algısı da kutsala ilişkindir. Öyle ki bu ulusların Türklerdeki demircilik zanaatinden etkilenmemiş olması da mümkün değildir. Nitekim ulusların mitik algılarındaki ve anlatılarındaki “demirci” ile “demirci” bir toplum olarak demir yasalarıyla varlığını sürdüren Türk milletinin mitik algısı ve anlatılarında şekilde farklılıklar olsa da özde benzerlikler oldukça fazladır. Hatta dünyanın hemen her yerinde demirden kullanılan fetiş öğelerin birbirine çok benzediğini söylemek mümkündür.

Eliade’ye göre; Türk düşüncesinde demirciye bir ayrıcalık tanınsa da o hiçbir zaman bir büyücü olmamıştır.²³²⁰ Ancak yabancı toplumlarda demirci, bazen bir cadı, bazen bir büyücüdür. Bu farklılık da Türklerin mitik algısında demirin Tanrı’nın özü oluşu ve demircinin de onun kutunu taşıyan kişi olmasından kaynaklanmaktadır.

Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonraki süreçte demirci ve demirle ilgili bazı anekdotları aslında, Türklerin İslam öncesi dönemdeki mitik algılarının yeni dinlerinde bir nevi şekil bulmasıdır. Örneğin; Hz. Muhammed’le ilgili kıssalardan birinde, Hz. Muhammed’e şimşegin nasıl oluştuğu sorulur. O da bu soruya “Bulutlardan sorumlu melek, elindeki *ateşli değnekle* bulutları, gitmeleri gereken yerlere gönderir. Gök gürlemesi onun sesidir.” şeklinde cevap verir. Ali bin Ebu Talib’e göre ise şimşek, bulutlardan sorumlu meleğin, bulutlara, elindeki *ateşli demir çubuk* ile vurması sonucu

²³²⁰ Moğollarda ve Buryatlarda demircilik şöyledir: “Demircilik, Türklerden sonra bu sanatı işlemeyi öğrenen Moğolların mitolojik inançlarında ise büyücülere özgü ve korkunç bir sanattır. Onlarda demirci, bir sihirbaz demektir. Nitekim Moğollarda ve Buryatlarda demircilik sanatı yenidir ve demircilik göç eden bir kavim tarafından bu uluslara öğretilmiştir.” bk. Mircea Eliade, *Şamanizm*, İstanbul, 2006.

oluşmuştur.”²³²¹ Bu örneklerden anlaşılın o ki gökyüzü olaylarından özellikle şimşegin oluşumunda demir ve ateş, halk inanışlarında da temel unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

İslam hadislerinden olan “Salâh sahibinin meclisinde bulunmak, güzel koku satan attar dükkânında bulunmaya benzer. Attar kokulardan sana bir şey vermese bile, sana kokusundan isabet eder.” hadisi; salâh sahibi kimselerin meclisinde bulunmak, attar dükkânında bulunmaya benzetilmiştir. Salâh sahibi ile oturan, onun din ve ahlâkından feyz alır, alamazsa onun vakar ve edebinden müstefid olur. Nitekim, attar dükkânında oturana, attar, kokulu maddelerden bir şey vermese bile, oradaki güzel kokulardan faydalanır. Rivayet olunan diğer bir hadisi şerifte, kötü kimse ile bulunmak da demirci dükkânında oturmaya benzetilmiştir. Hatta kötü adamdan fena huy, demircinin ocağından kıvılcım sıçması gibidir. Algıda demircinin ocağından sıçrayan kıvılcım, korkulandır. Burada demirci, demirci ocağı ve ateş algısının hadisteki yansımalarını görmek mümkündür.

Sonuç olarak Türklerde demirin bulunması ve kullanılması, Türk topluluklarının ve uluslarının yaşam şartlarını belli ölçülerde kolaylaştırmıştır. Türkler demirle savunma, saldırı ya da avlanma amaçlı silah, üretim amaçlı tarım aletleri, ev eşyası vb. araç gereçler üretmiş, bu sayede de yaşam alanlarını sağlamlaştırarak kendilerini diğer toplumlardan ve doğanın yıkıcı etkilerinden daha iyi bir şekilde korumaya çalışmışlardır. Bu gerçeklik de Türklerde demire kutsiyet kazandırmıştır. Demirci de söz konusu araç gereçleri yaparak Türklerin yaşamını kolaylaştıran bir kahraman olmuştur.

Demircilere göre “Demircilik, ne aç bırakan ne de zengin eden bir meslektir.” Bu nedenle demirciler, Türk toplumunda orta halli insanlar olmuşlardır. Günümüzde ise teknolojinin etkisiyle kaybolmaya yüz tutan tüm el sanatları gibi demircilik de bu durumdan nasibini almıştır. Eskiden çiftçinin kullandığı tüm aletleri demirci yaparken bugün soğuk demirciliğin yaygınlaşmasıyla birlikte sıcak demircilik yok olmak üzeredir.

Türkler, ilk demirci kavim olarak bilinir ve demirciliği tüm dünyaya her yönüyle tanıtmış bir ulustur. Bugün birçok ulusun yaşadığı Anadolu’da da demircilik, Türklerin mesleğidir; ancak bazı yörelerdeki Abdalların, Ermenilerin, Süryanilerin vb. toplulukların da bu mesleğin inceliklerini Türklerden öğrendikleri bilinmektedir.²³²²

²³²¹ Zeki Tez, *Gizli Bilimlerin Serüveni*, İstanbul, 2011, s. 143.

²³²² Ş. T. Kaptan, a.g.m., s. 84.; *Ali Kalkan*, Gaziantep, (Mülâkat yoluyla yapılan görüşme), 2012.

Türkler “Sanatı olan öğlenece (öğleye kadar), sanatı olmayan ölecene (ölünceye kadar) aç kalır.” diyen bir ulustur.²³²³ Sanatkâra ve zanaatkâra karşı bu bakış açısına sahip olan Türklerin demircisi de ölene kadar aç kalmaz. Hatta ekmeğini demir ocağından çıkararak demirci, mirasçısına da nasıl tok yaşanabileceğinin metodlarını bırakır. Aslında demirci, sadece bu mesleğin inceliklerini değil; insanoğlu için gerekli olan tüm bilgileri de “ocak” algısında gelecek kuşaklara aktaran kişidir.

Goethe de “Elleriyle çalışan insan, işçidir. Elleri ve kafasıyla çalışan insan, ustadır. Elleri, kafası ve yüreği ile çalışan insan, sanatkârdır, zanaatkârdır.” demiştir.²³²⁴ Goethe’nin bu sözlerinden yola çıkarak demircinin de elleri, kafası ve yüreğiyle çalışan bir zanaatkâr olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu Türk zanaatkârları, mitik algılarında evrenin merkezini simgeleyen demirden evleri ve modern toplumların endüstrileşmiş demir silahlarıyla “Türk Cihan Hâkimiyeti”ni kurmuşlardır. Dolayısıyla bu hâkimiyetin de kahramanı olmuşlardır.

---

²³²³ M. Kavaklı, *a.g.e.*, s. 55.

²³²⁴

SONUÇ

Demir, tüm dünyada ortak bir kültür unsurudur ve gök ya da yer kaynaklı var oluşu, eritilişi, işlenişi, yeryüzü ve gökyüzü cisimleriyle ilişkilendirilişi, dinlerdeki kutsiyeti ve demircilik mesleğinin icrasıyla tüm dünya uluslarının kültürlerinde bir bütünlük oluşturmaktadır. “Anasır-ı Erbaa (Dört unsur)”ya beşinci unsur olabilecek kadar önemli olan demir; barınma, savunma ve saldırı aracı olma, kötülüklerden korunma, sağaltıcılık gibi işlevleriyle insan hayatının en ihtiyaç duyulan unsurlarından biridir. Öte yandan demir, işlenmemiş şeklindeki görünüşü, eritilme işlemindeki ateşle olan ilişkisi, eritilip çelikleştirildikten sonraki sağlamlığı ve güçlülüğü ile insanlarda bir korku ve sakınma duygusunun da temelini oluşturmuştur. Demirin insan hayatındaki vazgeçilmez rolüyle birlikte demire karşı duyulan korku, sakınma ve saygı, demirin kutsal bir unsur olduğu düşüncesini doğurmuştur.

Demirin kutsallığı, insanlar için çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Demir, insanın mitik tasarımında; gökten gelen bir yabancı olarak ya da gökten yere indirilen, yerde doğurulan ve yerden beslenen canlı bir unsuru olarak düşünülmüştür. Kimi zaman da gökyüzünde yer alan ve insanların yaşamlarını kontrol eden tanrı veya diğer yüce göksel varlıkların yeryüzündeki temsilcisi veya tecelli ettiği yarı tanrı ya da kurtarıcı bir varlık olarak tahayyül edilmiştir. Ancak dünya mitolojisinde demir, bir tanrı veya tanrıça olarak düşünülmüş olsa da aslında bu düşüncede ondan daha büyük, hatta onun da yaratıcısı olan asıl varlık vardır. İşte demirin rolü, bu asıl varlık ile insan arasında bir vasıta olarak Tanrı'nın ona yüklediği misyonu yerine getirmektir.

Demirin insan hayatındaki bu rolü, dünya üzerindeki hemen hemen bütün kültürlerin âyin ve ritüellerinde, özellikle de kurban törenlerinde merkezî bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Hatta bazı ilkel kavimlerde demire sunulan kurban, diğer canlıların yanı sıra insanın kendisi olmuştur. Çünkü demir, uzun zaman ilkel insanın düşüncesini ve gücünü aşmıştır. Bu nedenle onu eritebilme kudretini insan yine kendi bedeninde bulmuştur. Aslında ateşte yakılan insan, ateşle birlikte evrendeki dönüşüme katkıda bulunan bir kurbandır. Ve ateş, yaktığı bedeni, duman vasıtasıyla gökyüzüne, gökyüzünde bulunan tanrı veyarı tanrılara ya da göksel varlıklara ulaştırırken, geride bıraktığı külü yerle buluşturur. Bu döngüde demir, hem ateşten hem de insanın kendinden beslenen ve bu dönüşüme kendisi de dâhil olan bir unsur olarak ortaya çıkar. Demirin eritilmesinin gerçekleşmesi, aynı zamanda demire sunulan kurbanın gönderilen tanrı veya tanrısallar tarafından kabul edildiği anlamına da gelir. Demir, tanrıyla kurulan

iletişimde aracı olurken ateş de benzer görevi üstlenmiş bir unsur olarak demire yardımcıdır. Bu nedenle demir, ateş olmadan dönüşümün içinde rol alamaz ve yeryüzündeki tanrı tarafından verilen görevini yerine getiremez. Bu döngüde demirle ateş, insana faydalı olmak ve aynı zamanda insanı, evren düzeni içerisinde ideal düzene ulaştırmak için var edilmiş unsurlar olmuşlardır. Dolayısıyla da ilk insandan bugüne mitik tasarımlarda ve toplumların tarihsel süreçlerinde demirin çok etkili olduğu görülmüştür. Öyle ki demir, ilkel insanla başlayan serüveninde eriyebilmek için ateşe ihtiyaç duyarken bugünkü modern toplumlarda ateşli silah olarak yine ateşle varlığını sürdürmektedir. Demirin ateşle olan bu kutsal birlikteliğini tamamlayıcı unsurlardan biri de sudur. Nitekim demir cevheri, ateşle eritilir, su ile işleme tabi tutularak çelikleştirilir. Su, ateşten çıkan demiri sakinleştiren ve ona güç katan, onu sağlamlaştırır. Bazı uygulamalarda suyun yerini kan ve idrar gibi sıvılar olsa da bu sıvıların beslediği kaynak yine dörtte üçü su olan insan vücududur. Bu nedenle, su da demir ve ateş birlikteliğine dâhil olan bir bütünün üçüncü parçasıdır. Demirin yağmur yağdırma gibi göksel olaylardaki işlevi, belki de suyla olan bu ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu ritüelin son parçası da demire eklenen kumdur. Demirin çelikleştirilmesinde kullanılan kum, aslında toprağın bağrında beslenen demirin kendi özümüyle buluşmasıdır. Öyle ki toprak her zaman saklayan ve örtenken demirin büyüleyici değişiminde ve şekillenişinde ritüelin son halkasını oluşturmuştur.

Demir, sadece kurban gibi dua ve dilekleri tanrı ve tanrılara ulaştıran değildir; o aynı zamanda yeraltındaki kötü ruhları kontrol edici ve onları insandan uzaklaştırıcı olandır. Bunun içindir ki dünya kültürlerinde adı ne olursa olsun tüm kötü varlıklar ya da ruhlar demirden korkar ve demirin bulunduğu ortamlara giremez. Demir, insanın üzerinde taşıdığı bir ayna, bir çingirak ya da bir zırh olabileceği gibi bir hayvanın boynundaki çan, atın ayağından sökülmüş bir nal da olabilir. Dolayısıyla “Demir”, insanlarla tanrılar arasında iletişim sağlayan ve aracı vazifesi gören tanrısal bir kaynak olarak kutsal bir konumuna erişir.

Türk kültüründe de “demir”; benzer nedenlerden dolayı dünyanın değişik kültürlerinde olduğu gibi tanrısal bir unsur olagelmıştır. Türklerin “Evren Tasarımı”nda merkez konumundaki “Gök Tanrı” algısında ve Gök Tanrı’nın dünyada kurmak istediği ideal düzende demir, tanrısaldır. O’nun isteklerini yerine getirmekle ve insana yardımcı olmakla görevlendirilmiştir. Aslında bu tasarımda demir, Tanrı’nın özüdür. Ulusların inanç sistemlerinde yer yer dağ, su, ateş, taş gibi demir de Tanrı gibi algılanıp tapınılan

iken; Türk inanç sisteminde hiç bir zaman bir maddeye tapma şeklinde olmamıştır. Dünya ile ilgili olan ateş ve su gibi demir de Tanrı'ya ulaşmada bir aracı görevi üstlenmiştir. Bu görevle birlikte Türk kültüründe “demir”; evrenin etrafında kutsal inanış ve davranış kalıpları oluşturarak bir kült hâlini almıştır.

Türk kültüründe toprak; su kaynaklarını, madenleri ve tüm cevherleri içinde saklayan bir hazinedir. Bu hazine, içindeki yararlı maddeleri bir ana sütü gibi besleyerek üretimi ve çoğalmayı destekleyen doğurgan bir ana görevi üstlenmiştir. Toprağın bağrında beslenen demir de ondan ayrılarak yeryüzünde işlenir; ancak faaliyet gösterdiği her alanda dönüşümü yine ona olur. Yaradılıştan bu yana, insanoğlunun kullandığı, en temel araçlardan biri olan demirin kaynağı da toprağa damlayan göktaşdır ya da magmayla yer kabuğu arasında soğuyan demir cevheridir. Aslında demirin işlenmiş şeklinin barışta ya da savaşta kullanılması, uygarlıkların güç dengelerini oluşturan bir yoldur. Denilebilir ki demir, insana hizmet ettiği için insanoğlunun saygı duyduğu bir madde iken Tanrı katına çıkarılan bir kült objesine dönüşmüştür.

Türk mitolojik sisteminde demir; insanları ve ailelerini kötü ruhlardan, hastalıklardan koruma, doğa olaylarını kontrol ederek insanların huzurlu yaşamasını sağlama, Türk ailesinin soyunun devamını sağlamaya ve evin bereketinin kaçmasını önlemeye yönelik işlemlere sahiptir. Bugün dahi demirin Türklere güç vermesi ve bereket getirmesi amacıyla Nevruz'da örs üstünde dövülmesi şeklinde yapılan temsili uygulama bu Türklere birliği ve beraberliği sağlamak amaçlıdır.

Türk kültürü içinde demir; hem mitik düşüncede, hem de yaşam içindeki uygulamalarda temel kaynaktır. Demirci de evrendeki ideal düzeni sağlamak için gökten yeryüzüne ve yeraltına Tanrı'nın temsilcisi olarak gönderilen kutsanmış kişidir. Bilindiği üzere toplumların düşünsel var oluşları, ortak kültürel bellekle sürdürülmektedir. Bu kültürel akışta ise demir, hafızaların canlılığını koruyucudur. Demirciler de ortak kültürel belleğin milli değerlerini, çeşitli algı ve tasarımlarını taşıyıcı şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetler, Tanrı'nın kutunun kaynağı olarak bazen bir hükümdar, bazen toplumun önde gelen kurtarıcısı ya da halk hekimi gibi canlıya şifa dağıtandır. Bu açıdan bakıldığında demirci, aslında birden çok görevle ya da meslekle onurlandırılan kişidir.

Dünyadaki birçok toplum, demiri Demir Çağı'ndan önce tanımış ve onu eritmeye çalışmış; çoğu da eritme işlemini Demir Çağı'nda başarmış ve günlük

hayatının her kesiminde bu unsuru kullanmıştır. Tarihî ve coğrafi kaynaklardan elde edilen verilere göre; Türklerin ve çeşitli toplumların daha Demir Çağı gelmeden önce, demiri işlemeyi bildikleri kesindir. Demirin erken dönemde, maddî boyuttaki yaygın kullanımıyla, insan zihninde var olan evren tasarımıdaki özel yeri, onun farklı boyuta taşınmasına neden olmuştur. Bu olgu, beraberinde pek çok miti, âyini ve sembolü meydana getirmiştir. Demir; mitlerde konu, âyin ve törenlerde sembol, günlük hayatta ise simge olmuştur.

Türk kültüründe “demir”in tanrısallığının dışında insan hayatının merkezine yerleşmiş canlı bir unsur olduğu ve kötülüğe karşı kullanılan iyi bir ruha sahip olduğu inancı hâkimdir. Dolayısıyla son derece önemli ve kutsal kabul edilen “demir” etrafında bir takım kuralların oluşması da gayet doğal karşılanmalıdır. Bu kurallar bütününe önemli bir kısmını; demirin koruyuculuğu, şahitliği, barış temsilciliği, dilek sembolü oluşu vb. durumlara yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Nitekim, element olarak demir, kötü ve negatif enerjiyi toplayan bir yapıya sahiptir. Bu özelliğinden dolayı demir, kültürel boyutta da evrendeki tüm reel ve metafizik boyuttaki canlılardan gelebilecek kötülöklere karşı koruyucudur. Mesela yeni doğan bebeğin yastığının altına bıçak, kama vb. nesnelere koymak, insanı nazardan korumak için omzuna çengelli bir iğne, bir at nalı ya da kılıç motifi asmak, yıkanmak gerekirse demir borudan akan suda yıkanmak, denize veya hamama girilecekse bir demir çiviyi suya atmak, ay ve güneş tutulduğu zaman havaya silah sıkmak ve teneke çalmak gibi uygulamalar demirin koruyuculuğuna yöneliktir. Aynı şekilde ağrıya yakalanan bir insanın ağrıyan yerini bıçakla dokunarak tedavi etmek, bir çocuk hastalandığında at nalı ile ona tütsü yapmak, vücudun yaralanmış bölgelerini kızgın bir demir çubukla dağlamak gibi uygulamalarda demir, hastalıkları tedavi edicidir. Hatta vücutta eksilen demir, doğadaki doğal besin kaynaklarıyla yine topraktaki demir minerallerinin zenginliğini gösteren kırmızı mercimek ve üzüm sayesinde olması gereken miktara kavuşur. Bu sayede demir, topraktan insan vücuduna doğal döngüsünü gerçekleştirerek yine faydalı olur. Demir, gücü dolayısıyla da dilek sembolü olmuştur. Örneğin hamile kalmak isteyen bir kadının boynunda meteor parçası ya da demir taşıması, çocuk sahibi olmak isteyen gelinin eteğine demir bağlaması, dünürçü gidilen kız evinde ev sahibi kızını vermezse kızın evde kalması için evin bir yerine çivi çakılması ya da evlenmek isteyen bir delikanlının annesinin ayakkabısını nal çivisiyle eşige çakması, gerçekleşmesi istenen bir durum için demirin araç olarak kullanıldığı uygulamalardandır. Demir, kötülöklere karşı doğru

kullanılırsa koruyucudur, doğru kullanılmadığında ise olumsuz durumlara neden olabilir. Örneğin ateşe bıçak sokmak, ateşin sönmesine neden olacağına, sac ve sacayağı ateş sönmeden yerinden alınır ya da yatık bırakılırsa o haneden bir ölü çıkacağına, dikimi gece yapılan bir elbisenin üzerine iğne bırakılmazsa da gece o evi cinlilerin basacağına inanılır. Dünya toplumlarında benzeri olan ve Türk dünyasında değişik şekillerine rastladığımız bu uygulamalar aslında demirin gizil güçlere sahip olmasından ileri gelmektedir. Aslında demir, bir taraftan koruyucu güç sembolüken, diğer taraftan dahir ölümü, bir savaşı, bir kötülüğü çağırandır. Görüldüğü üzere demirin daha teknik olan bu boyuttaki somut şekli, insan yaşamı içerisinde kültürle birlikte yoğrularak farklı inanışlarda kendine yer bulmuştur. Bu inanış kalıplaşmaları da zamanla kültürel aktarımlardaki mitik anlatıları süslemiştir. Örneğin demirin gökten meteor olarak düşüşünün kutsal kitaplarda yer alışı ve toplumların hafızalarında farklı inanışlara yol açması bu mitik algının sonucudur. Kutsal kitaplarda geçen demirin gökten “indirilme” olayı ve halk inanışlarında demirin gökle bağlantılı olması, aslında mitik bir algı düşüncesi gibi görünse de gerçekte bilimsel verilerle ilişkilidir.

Demir, Türk kültürel belleğinde canlıdır ve geçmişten günümüze önemli anlam alanlarıyla belirginleşmiştir. Nesnel unsur olarak sahip olunan demir, güç kaynağı olarak algılanmıştır. Bu algıda demir canlıdır; doğurgandır ve cinsiyetlidir. Bu güç, Türk mitik algısındaki doğurganlıkla birlikte düşünüldüğünde “ana” kaynaklı olup Umay-ene zihinsel tasarımlarıyla paralellik göstermiştir. Sonraları ise erkek egemen bir toplumun baskıladığı zihinsel saldırılarla birlikte “babacıl” kalıplaşmalara dönüşmüştür. Bu dönüşümün sonucunda da demir, erkek egemen sosyal ve kültürel tasarımların içinde şekillenmiştir. Örneğin lohusa bir kadına ve ruhsal anlamda çok güçsüz bir bebeğe zarar vermek isteyen ruhlar kadın olarak, koruyucu olan ruhlar da erkek olarak düşünülmüştür. Burada kadın olarak düşünülen Alkarısı ya da Albastı’dır. Bu varlıklar da aynı ana ata dönüşümünden nasibini alan varlıklardır. Erkek olan koruyucu ruh, demirdir. Hatta lohusa kadının ve bebeğin yanında erkek var ise, demirin koruyuculuğu etkin değildir; çünkü o ortama erkekten dolayı kötü ruh giremez. Bu algıdan hareketle Türk düşüncesinde demirciliğin erkek egemenliğine ve beraberinde askeri güç sembolüne dönüştüğünü söylemek gerekir. Askeri güç sembolü olan demir, demircinin elinde de ateş ve suyla birlikte yeni bir şekil alır ve hem silah, hem de günlük hayatta kullanılan çeşitli aletlere dönüşür. Demir, bu yönüyle de aslında doğurgandır ve ateşe hâkim olan, sert demire şekil veren ve ondan silahlar yapan demirci de kutsanmış

kişidir. Bu mantık silsilesi içinde söz konusu aletler de cinsiyetlidir. Nitekim değişik toplumlarda, Türklerin mitik algılarında ve bunun yansıması olan diğer kültürlerle ait anlatılarda bu cinsiyet kavramını görmek mümkündür. Hatta bu kavramların Türk kültüründeki inanış ve uygulamalara da yansıdığı bir gerçektir. Bu uygulamalardan hamile bir kadının, bıçağın üstündeki mindere oturduğunda erkek çocuğu; makasın üstündeki mindere oturduğunda ise kız çocuğu doğuracağına inanılması; kötü ruhlardan ve nazardan korumak için kız çocuğunun yastığının altına makas ya da iğne; erkek çocuğununkine ise ok, yay ya da kılıç konulması demirden aletlerin cinsiyetli olduğunun bir göstergesidir.

Hamile bir kadının yolda yürürken yerde gördüğü bir çivi, nal ya da herhangi bir demir parçasını çocuğunun erkek olacağına ve doğacak çocuğunun iyi ruhlar tarafından kötülöklere karşı korunacağına inandığı için almadan geçmemesi; nal, iğne vb. fetiş öğeleri evin giriş kapısının üstüne yerleştirmek ve içinde demirin de bulunduğu nazar boncuğu, muska gibi nesnelere insanın başına yakın olan omuz, göğüs gibi yerlerine asmak; ölünün ayağına değil de bedeninin ya da tabutunun üstüne demir koymak gibi uygulamaların arkasında, demirle ilgili saygı içeren bazı davranış kalıpları görölmektedir. Aslında bu davranış kalıpları, demirin bir “tabu” olduğunu ortaya koymaktadır. “Tabu”, bir yandan “kutsal” anlamına gelirken öte yandan da “tehlikeli”, “korkunç”, “yasak” anlamlarına gelmektedir. Yani tabunun temelinde “korku” ve “saygı” denilen iki duygu yatmaktadır. Demirle ilgili inanış ve uygulamalara baktığımızda da demirin kutsal ve saygı duyulan bir varlık olduğu da açıktır. Nitekim bu kutsallık, saygıyla birlikte korkuyu da beraberinde getirmiştir. Demir, kutsal olduğu kadar bazı durumlarda tehlikeli ve korkunç bir unsur da olabilir. Bu nedenle demir, belli zaman ve durumlarda memnun edilmeli ve korunmalıdır. Örneğin demircinin örsüne oturulmaması, geline takılan demir aynaların gelin başına takılması, kılıcın evin yukarı yerlerine asılması; bıçak, kılıç, kama vb. aletlerin hem keskin olduğu için, hem de korunmaya yönelik kınların içine konması ve insanın omzuna asılması, çanların hayvanların boyunlarına takılması vb. uygulamalar demire duyulan saygıdan ileri gelmektedir. Aksi halde demir, yere atılır, yerden kaldırılmazsa kötü ruhların insana ve aileye zarar vereceği ya da uğursuzluk getireceğine inanılır.

Demirin büyüsel güçleri de vardır. Örneğin gelinin kına yakılırken eline konan demir para, gerdek gecesi güveyinin cebine konursa, güveyinin hiçbir zaman parasız kalmayacağına; kısmeti olmayan kızların başında demirden kilit açıldığında

kısmetlerinin açılacağına inanılır. Bu örnekler, demirin büyüsel gücüyle açıklanabilir. Gelin ve damada yapılmış bir büyü bozum işleminde, demircinin örsünün gelin ve damadın etrafında üç kez dolandırılması, kullanılmamış bir baltanın deliğinden işenmesi ya da gelin ve damadın sırtlarının kılıçla sıvazlanması demirin büyüü bozması anlamındadır. Bu uygulamalar da demirin gizil gücünün olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca demirin kötü ruhları uzaklaştırıcı yönü, büyülerde de kötülük amacıyla yapılmış bir işlemi geçersiz kılmaya yöneliktir.

Demirin sembolik kullanımı ve sadece “demir” sözünün telaffuzu, kötü ruhları uzaklaştırmak için yeterlidir. Örneğin Türklerde lohusayı albastıdan korumak için çekiç veya bir demir parçasını alıp “Demirci geldi, demirci geldi” diye bağırılması, bu ruhları uzaklaştırmak için yeterli olan bir uygulamadır. Bu sembolik uygulamalardan biri de, doğumun kolay geçmesini sağlamak amacıyla demircinin eve davet edilmesi ve doğum esnasında orada demir dövmeye başlamasıdır. Bu uygulamadaki algı da, demirci doğumu gerçekleştirenle aynı seviyeye çıkmakta; başka bir söylemle de demirci ana statüsüne yükselerek onun üretkenliğiyle eş değer kazanmaktadır. Demircinin kötü ruhları kontrolde tutmak amacıyla doğumda bulunması da onun gücünü, sihrini ve koruyuculuğunu ifade eder.

Türklerde “Ocak” dendiğinde hem bir ailenin barındığı “ev, yurt”, hem de o ailenin geçmişteki atalarından gelecekteki kuşağına uzanan “soy”u anlaşılmaktadır. Soy, sülale ve aile ile bağlantılı olarak demircilerin de “demir ocakları” vardır. Bu ocaklar, ateşin sürekli yandığı, dumanın tüttüğü ve sıcak demirciliğin yapıldığı yerlerdir. Aynı zamanda babadan oğula devredilen bu yerler; demircilerin kendilerine özgü yasaları ve gelenekleriyle mesleklerini devam ettirdikleri demir evlerdir. Bu evler kutsaldır, kutsala ilişkin demir aletlerin de üretildiği yerlerdir.

Eskiden göçer evli tarzda yaşayan Türkler, kendi yaşam biçimleri ile evreni uyum içinde görmüşler ve etraflarında gördükleri varlıkları buna uygun olarak yorumlamışlardır. İçlerinde yaşadıkları çadırın direği “göğün direği” ya da diğer söylemiyle “Temir Kazık”tır. İşte bu Temir Kazık, bir yandan demirin gücünü ve sağlamlığını temsil ederken, diğer yandan demircinin ocağıyla birlikte evrenin düzenini sağlamakla yükümlü kişi olduğunu da sembolize eder. Bu durumda gök direğinin kaynağı olarak görülen Tanrı, yeryüzündeki temsilini demirci ile gerçekleştirmiş olur. Bu açıdan bakıldığında kozmik evrenin düzenini sağlayan demir, mikro-kozmetik dünya olan demir ocağında simgesini bulmuştur. Demir ocağında demirci var olduğu sürece o

ateş yanacak ve evrendeki yaşam, Tanrı'nın istediği gibi ideal bir şekilde sürdürülecektir. Ve evrenin düzenini sağlayan ve sağlayacak olan demir, dolayısıyla da “demirci”, Türk milletinin hayatiyetinin sembolü olacaktır. Ayrıca demirci, ataları ile gelecekteki bireyleri arasında bir köprü görevi kuran kişi pozisyonundadır. Bu durumda “demir ocağı” var olduğu sürece, hem atalarının ruhlarının dolaştığı bir mekân olmakta, hem geçmişte yaşamış demircilerle, günümüzde yaşayan demircilerden oluşan bir demirci soyunun sembolü olmaktadır. “Demir ocağı”, bu yönüyle ailenin atalarla ilişkisini devam ettiren en kutsal varlık olarak görülürken saygıyı da hak eden olmaktadır. Bu yüzden ocağa duyulan saygının ve sembolik davranışların bir kısmı yalnızca Tanrı veya diğer tanrısal varlıklar için değil, yine tanrısal olan atalar içindir. Örneğin günümüzdeki geleneksel ortamlarda “demir”e yüklenen bu anlam hâlâ bazı inanış ve davranış kalıpları ile yaşamaktadır. Örneğin Nevruz'da, Ergenekon Destanı'ndaki demiri eriten atanın yaptığı gibi örsün üstünde çekiç vurularak demirin ateşte eritmeye çalışılması, bu davranış kalıplarından biridir. Bugün hala bazı yerlerde düğün törenlerinden sonra gelinin, erkek çocuğu doğursun ve o da demirci olsun düşüncesiyle demircilerin sokaklarından geçirilmesi ya da hacıya gidecek olan kişilerin demirci ocağından kazanılan parayla paralarını değiştirmeleri yaşayan uygulamalardandır. Görülen o ki bu uygulamaların temelinde demire ve demir ocağına duyulan saygı yatmaktadır.

“Demirci ocağı”nın soy ve atalar ile olan ilişkisi, bir üst anlam yüklemesiyle Ahilik kültüründeki “esnaf teşkilatlarında” kendini göstermektedir. Nitekim Ahilik'te bir esnaf erbabının soyu, ilk insan olan Âdem'e ve bir peygambere dayandırılmaktadır. Zira bu teşkilat yapılarında “soy” çok önemlidir. Usta olmak için bir ocakta yetişmiş olmak şarttır. Onların meslek sırları da babadan oğula ya da ustadan çırağına aktarılmaktadır. Demircilerin meslek sırlarının kaynağı da, Tanrı'dan aktarılmış özel bilgilerdir. Bu nedenle herkes demirci olamaz ve herkes demirle oynayamaz; çünkü demircinin sihirli bir tekniği vardır. Meslekteki pîrlerin ve ataların mezarlarının, bazı yerlerde bir yatır hüviyetinde olması da bu yatırların birer kült merkezi olduğunun göstergesidir. Ayrıca halk hekimliği yapan ocakların toplum içerisinde buldukları pozisyon ve aldıkları roller de onların eski Türk kültüründe benzer işlevler yüklenen kamların günümüzdeki yansımaları olarak düşünülmüştür. Bu açıdan bakıldığında demircilerin hastalık tedavi etmeye yönelik uygulamaları ile kam geleneğindeki sağaltma âyinlerindeki işlevlerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu da söylemek

mümkündür. Hipokrat, “Ateşin tedavi edemediğini demir tedavi etmiştir.” demiştir. Hipokrat’ın bu tespiti, aslında demirin iyileştiriciliği yanında gerektiğinde ateşten dahi daha etkili olabildiğine de vurgu yapmaktadır. Demirin vurgu yapılan bu özellikli durumunda, demirci, bu ilacı işleyen ve sunan bir doktordur. Demir ocakları da bir esnaf teşkilat yapısı içinde belli kurallara göre işleyen ve kendine has gelenekleriyle de canlılığını koruyan merkez konumuna erişmiştir.

Toplumda aldıkları roller ve yaşam tarzlarıyla sıradan insanlardan ayrılan demircilerin en önemli özellikleri ateşe hükmetmeleridir. Demirciler, işlerinin başında oldukları sürece değişik vesilelerle “demir” ve “ateş”le temasa geçerler. Onların ateşe hükmetmeleri, yalnızca demir ve ateşle temasa geçerek değil, ateşin yakıcılığından ve yok ediciliğinden etkilenmemeleriyle de kendini gösterir. Bu güçlerinden olsa gerek demirciler, hem mitik tasarımda hem de reel dünyada çelik gibi sağlam ve dirayetli insanlar olarak tasavvur edilir. Demir ocağının pirleri hakkında anlatılan menkıbelerde de bu kutsal şahısların demir ve ateşe değişik şekillerde hükmettikleri bilinen bir gerçektir. Ahitnâmelere göre Davut, demircilerin piridir ve rivayetlerde demiri elleriyle döven ve elleri ateşte yanmayan peygamber olarak anlatılmaktadır. Bu peygamber, insanlığa demirciliği öğretendir ve davranışlarıyla da bir demircinin toplumda nasıl örnek olması gerektiğini göstermek üzere seçilmiş bir insandır. Bu nedenle demircilerin soyları, Tanrı’nın seçtiği özel insanlardan geldiği için kutsaldır. Bu pîrler, zamanla İslamî bir görüntüye bürünse de eski Türklerdeki kamların özelliklerini taşırlar. Örneğin Türk dünyasında “Demir Baba” olarak bilinen bir şahsiyetin, güçlü bir pehlivan olduğu da bilinmektedir. Ayrıca Demir Baba doğmadan adına düzenlenen “beşik düğünü işinliği” olarak bilinen geleneksel olayda, insanların daha dünyaya gelmeden bir insan için bir araya gelip toplandığı görülmüştür. Bu olay, onun mucizevî yönünü göstermektedir. Anadolu’da da bu “Demir Baba” algısının bir uzantısı olarak düşündüğümüz “Demir Şeyh” vardır ve bu kişi aslında bir demircidir. Onun türbesinde göktaşına benzer bir demir bulunmaktadır. İnanişâ göre şeyh, geceleri kalkar ve insanlara yardım amaçlı demirden aletler yapar. Çocuğu olmayan insanların Demir Şeyh’e, Tanrı’dan çocuk istemek için geldiği ya da bu yataırın türbesinde bulunan demire el sürerek hastalıklarına çare aramaya çalıştıkları bilinmektedir. Görülen o ki, eski Türk kültüründeki kamlık geleneği ve atalar kültü, İslamiyet’ten sonra velî kültüne dönüşmüş ve velî kültü ise hem Ahilik’te hem de halk hekimliğindeki ocaklılarla bir bütünlük oluşturmuştur.

Demircilik, beden gücüne dayanan ve ateşe dayanıklılık gerektiren bir meslektir. Bu nedenle demircilik erkek mesleği olmuştur. Demirci, toplumda ahlakî ve meslekî bir takım üstün vasıfları da taşımak zorunda olan kişidir. Ancak demircinin toplumda saygınlık kazanması sadece kendisiyle ilgili değildir; bu saygınlıkta eşinin de rolü çoktur. Demirciler seçilmiş insanlardır ve bu insanların eşleri de ahlakî olarak demirciye layık olmalıdır. Nitekim demircinin karısının ve çocuklarının da ahlakî olarak üstün vasıflara sahip olması gereklidir. Çünkü demircinin ailesi “demir ocağı” nı temsil eden ve bu ocağın sürekliliğini sağlayacak olan bir kurumu oluşturur. Aynı zamanda demirci, bir toplumun genel ihtiyaçlarını karşılayan ve milletin başına bir olumsuzluk geldiğinde ona yol gösterici olan, milleti ortak değerlerde birleştiren kişidir.

Demirin insanla kutsal arasında aracı bir pozisyonda olması ve demire ait olan diğer anlamlar, demirin ve demircinin kutsal bir varlık olarak algılanmasını sağlamıştır. Demirin kutsallığı, etrafında birçok inanış ve uygulamanın oluşmasını beraberinde getirmiştir. Türk kültüründe demirle ilgili birçok tören vardır. İnsan hayatının doğum, düğün ve ölüm gibi geçiş aşamalarına bağlı törenlerinde, dinî törenlerde, mevsimlik törenlerde, hastalık sağaltma törenlerinde vb. törenlerde demire ait sembolik bir takım uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar arasında doğumdan sonra bebeğin göbeğini kesme töreninde çakı kullanılması ve bebeğin yastığının altında bu çakının kırk gün bekletilmesi, gelinin düğün bitip de yeni evine getirildiği gün bu yuvada kalıcı olması için duvara çivi çakılması gibi uygulamalar vardır.

Bütün bu veriler, demirin etrafında oluşan inanış ve uygulamaların çok geniş kapsamlı ve iç içe geçmiş bir boyutta olduğunu göstermektedir. Demirle ilgili bu inanış ve uygulamaların temelinde ise “soy” ve “atalar kültü”, dolayısıyla da “velî/ pîr kültü” ile olan ilişkisi yer almaktadır. Bütün bunlar, “demir”in insan hayatındaki “merkez olma” işleviyle doğrudan alakalıdır. “Merkez”, kutsala ulaşılan bir yoldur ve merkezi asıl olarak dünya evinin ortasındaki “direk ” teşkil etmektedir. Bu direk, yeraltından göğe uzanır ve gökte Kutup Yıldızı’na ulaşır. Yerin altından başlayarak gökte Kutup Yıldızı’na ya da Temir Kazık Yıldızı’na kadar giden bu direk aslında yaratıcıya ulaşmak için kullanılan bir yoldur. Demirin ateşle birlikte eritilme işleminin gerçekleştirildiği “demirci ocağı” da bu tasarımdaki “dünyanın merkezi”nin bir imgesidir.

Türklerin Asya’daki toprakları dağlardan ve düz ovalardan oluşan bölgelerdir. Onlar, bu topraklarda çetin yaşam mücadelesi vermişlerdir ve onların bu mücadelelerinde at, çok önemli bir unsur olmuştur. Atla birlikte ulaşılamayan yer yok

gibidir. Çevreleri düşmanlarla çevrili olan bu ulus, kendini düşmanlara karşı korumak zorundadır ve aynı zamanda sınırlarını genişletmek için de savaşmak zorundadır. Bu nedenle Türklerin devletin nizamını ve halkın huzurunu sağlamaya yönelik töreleri vardır. At sırtında bilek güçleriyle cihana hükmetmeye çalışan Türklere bu töreler her yerde yol göstericisi olmuştur. Avlanmayı ve savaşmayı çok seven Türkler, gerekli silahlarını yapmak için Altaylardaki demir madenlerini eritmişler ve ona şekil vermişlerdir. Türkler, mükemmel kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren vb. silahlar imal etmişlerdir. Bu savaş aletlerinin yanı sıra, Türklerin demirden ürettiği çeşitli malzemeler de vardır. Bunlar; kemer tokaları, kayış uçları, kav muhafazası, ok kutuları, zırhlar, tolğalar, madenî tabaklar, maşrapalar, ütüler, heykeller, kazanlar, ibrikler, kovalar, arabalar, at teçhizatı, eyer ve koşum takımları, ziynet eşyaları, otağlar vb. dir. Görülen o ki Türklerin Asya'daki göçebe yaşamlarında demirden ürettiği ilk şeyler, savaş malzemeleridir ve yerleşik hayata geçtikten sonraki süreçte tarım aletlerini üretmişlerdir. Ayrıca Türklerin günlük yaşamlarında tüm ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretilen malzemeler, onların çok kalabalık esnaf ve zanaatkâr zümresine sahip olduğunu göstermektedir. Üretilen malzemelerdeki incelik de onların demiri nasıl ustalıklarla kullandıklarının göstergesidir. Türklerdeki demirle ilgili bu maden işleri bugünkü anlamda büyük fabrikalar veya atölyeler biçiminde değildir. Eski Türklerdeki bu maden işçiliği daha çok el işçiliği şeklinde, demir ocaklarında gerçekleşmiştir.

Türklerin halk inançlarının etrafında oluşan masal, efsane, destan, mani, türkü, ninni, ağıt, tekerleme, bilmece, atasözü, deyim, dua beddua gibi halk edebiyatının dile dayalı halk bilgisi ürünlerinde demir tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler dâhilinde Asya sahasından Anadolu'ya geçen Türklerin taşıdığı eski Türk inançlarının, İslamî bir kılığa bürünerek günümüze kadar değişik şekil ve pratiklerle yaşatıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Türk mitik anlatımlarında da Göktürklerin atalarının da demirci olduğu, Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek buldukları yerden çıktıkları bilinen bir gerçektir. Destanda demir madeninin bulunduğu bir yer gördüğünü söyleyen demirci, o yerdeki madenler eritilirse çıkılacak yerin bulunacağını söyler. Demircinin gösterdiği bu yer, aslında demir bir dağdır. Bu dağı eritip dışarı çıkan Türkler, dışarı çıktıkları o günü bayram sayarlar. Bu bayram, aslında onların esaretten kurtuluşları olup özgürlüklerinin bayramıdır. Belki de bu gün; karanlık bir çağın bittiği ve aydınlık bir çağın başladığı bir gündür. Demirci de sembolik anlamda demiri eriten ve işleyen, bu sayede onları karanlıktan çıkararak ve aydınlığa kavuşturan bir kurtarıcıdır.

Türk destanlarında geçen demirci, genel olarak kahramanın en büyük yardımcısıdır. Demirciye Moğollar “Darhan” derler. Kamlık geleneğinde Türk şamanların büyüklerine de “Tarhan” adının verildiği bilinmektedir. Şamanlıkta dokuz atası demirci olan adam, şaman olur. Bu sözcükler gelişi güzel seçilmiş olamaz. Dahası demircinin Türk toplumunda ne kadar önemli konumda olduğunu gösteren sözcüklerdir. Bütün Türk destanlarında bunu görmek mümkündür. Nitekim, Türk sosyo-kültürel yapısını en iyi işleyen destanlardan biri olan Manas Destanı’nda demirci şöyle anlatılır: “Her akına çıkmadan önce Manas, kendi demircisine gider, kılıçlarını biletir, silahlarını tamir ettirir ve öyle yola çıkar. Nogay-Han’ı Yoloy’u mağlup ettikten sonra, onun iki kızını esir ederek yurduna getirir. Bu Han kızlardan birini, teşekkür ifadesi ile demircisine verir ve diğerini de oğluna nikâhlar.” Manas’ın, demircisini “Darkan” ya da “Tarkan” şeklinde çağırması da saygı deyiimiyle ifade edilmektedir. “Tarkan”lık da hükümdar tarafından verilmiş çok yüksek bir üstünlük ünvanıdır ve babadan oğula sürüp gider. Babadan oğula geçen demircilik, Osmanlıların ilk dönemlerinde kurulan lonca yani esnaf teşkilatlarının izlerini taşımaktadır. Ahilere göre demirci; mertlik, alplik, yiğitlik, eli açıklık ve konukseverlik gibi özellikleri taşıyan kişidir. Görülen o ki, demirci bilgin sıfatı ile mesleğindeki uzmanlık sıfatını birleştiren kişidir. Aynı zamanda iki kutsal güç olan ateş ve demire hükmeden kişi olmasıyla da kurtarıcılık işlevini yüklenmiştir.

Demircilik, Asya Türklerinde olduğu kadar Anadolu’da da çok özel ve tarihi bir yere sahiptir. Demirin bulunması ve kullanılması, toplumların yaşam şartlarını belli ölçülerde kolaylaştırdığı gibi, Türk halklarının demiri bularak savunma ve avlanma amaçlı silah, ev eşyası vb. araç gereçler ürettiği, yaşam alanlarını sağlamlaştırarak kendilerini diğer toplumlardan ve doğanın yıkıcı etkilerinden daha iyi bir şekilde korumaya başladıkları da bir gerçektir. Bu gerçeklikte demircinin de söz konusu araç gereçleri yaparak Türklerin yaşamını kolaylaştıran bir kahraman olması da kaçınılmazdır.

Sonuç olarak demir, doğa olaylarını kontrol edebilen ve doğa olaylarından istenmeyeni istediği şekilde engelleyebilen, kötü ruhları uzaklaştırarak onları kontrol altına alıp düzeni sağlayabilen, doğum gibi bazı olayları kolaylaştırabilen, hastalıkları sağaltabilen ve sağlamlığıyla gücünü tüm varlıklarda hissettirebilen bir unsurdur. Öyle ki insanoğlu, bereketli ürün elde edebilmek, elde ettiklerine karşılık şükranlığını göstermek, düşmana galip gelmek, arzulanan bir şeyi gerçekleştirmek, korkulan

doğüstü varlıklardan korunmak, zor durumlarla baş etmek, yaratırken tükendiğini düşündüğü tanrıların enerjisini arttırmak ve kozmolojik devamlılığı sağlamak gibi nedenlerle sergilediği davranışlarda demiri ritüellerinde kullanmıştır. Demir, Tanrı'nın özü olduğu için bu ritüellerde geri çevrilmeyen unsurdur. Dolayısıyla demirin üstlendiği misyon; canlıları hastalıklardan, büyülerden, tabii afetlerden korumak, insanın doğum, evlenme ve ölüm olaylarının içinde yer alarak bu olayları kontrol etmek ve gelecekte ya da o anda olması istenen bir dileğin gerçekleşmesine yönelik Tanrı'yla insan arasında aracılık görevinde bulunmaktır. Demir, bu işini Tanrı'nın seçtiği özel kişi olan "demirci" ve bu mesleğin devamını sağlayacak olan sıcak "demirci ocağı" yardımıyla gerçekleştirmeye devam edecek ve evrendeki görevini evrenin sonuna kadar sürdürecektir.

KAYNAKLAR

- Abdulganî Muhammed bin Alâuddîn el Hüseyinî er- Radavî. (2009). *Fütüvvetnâme-i Tarikat* (haz. Osman Aydın), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Abdurrezzak, Ali Osman. (2014). “Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanının Tipolojik Açından Mukayesesi”, *Gazi Türkiyat*, S. 14, ss. 189-223.
- Acar, Mustafa. (2006). *Safranbolu El Sanatları*, Safranbolu Belediyesi Yay., Safranbolu.
- Acıpayamlı, Orhan. (1961). *Türkiye’de Doğum ile İlgili Âdet ve İnanmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Erzurum.
- (1962). “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar”, *AÜDTCF Dergisi*, Ankara, C. XX, S. 1. ss. 1-40.
- (1969). “Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı”, *AÜDTCF Yayınları*, Ankara, S. IV, ss. 89-97.
- (1976). *Zanaat Terimleri Sözlüğü*, TTK, Ankara.
- (1978). “Kültür” maddesi, *Halk Bilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, <http://www.tdk.gov.tr/index>. (07.09.2014)
- Ağırman, Melike. (2009). *Şırnak Güçlükönak İlçesinde İnanç ve İnanışlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. (2009a). “Gelenek”, “Geleneksel”, “Kut”, “Kutsal”, “Kült”, “Kültür”, “Metal”, “Metalürji” “Mit”, “Mitoloji”, maddeleri, *Türkçe Sözlük*, TDKYay., ss. 741-1403.
- (2009b). “Demir” ve “Çelik” maddeleri, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, Ankara. (<http://www.tdk.gov.tr>)
- (2007). “Metal” maddesi, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, TDK, Ankara, (<http://www.tdk.gov.tr>)
- Akurgal, Ekrem. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Yaşar Eğitim Vakfı, İzmir.
- Akın, H. (2001). *Orta Çağ Avrupası’nda Cadı ve Cadı Avı*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Akmataliyev Abdıldacan, Kırbışev Keneş. (2007). *Kırgız Destanları-3/ Kocacaş Destanı*, TDK Yay.,Ankara.
- Akpınarlı, Feriha. (1996). “Anadolu’da Nazar ve Nazarlıklar”, *1. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri Maddî Kültür*, Ankara, C. 1, ss. 158-164.
- (2008). *Çankırı El Sanatları*, Hazar Matbaacılık, Ankara.

- Aksoy, Hüseyin. (2014). “Çocuk Oyunlarının İşlevleri: Sarıkeçili Yörük Çocuk Oyunları”, *Milli Folklor Dergisi*, S.101, ss. 268-269.
- Aksoy, Gürdal. (1998). *Bir Söylence Bir Tarih Newroz*, Yurt Kitap Yay., Ankara.
Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeler, ss. 40-140.
- Aksoy, Ömer Asım. (1939). “Gaziantep’teki Madenler”, *Başpınar Dergisi*, Gaziantep, s. 10.
(1976). *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Akşit, Hilmi. (1990). “Yatağan-şiiir”, *Kültür-Sanat Yatağan Dergisi*, Denizli, S. 2, s. 15.
- Akşit, İlhan. (2010). *The Aegean Mythology*, Handbook Series, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Aktan, Hamza. (1986). *İslam’da Madenlerin Hukuki Statüsü*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum.
- Aktüre, Sevgi. (1998). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayıncılık, İstanbul.
(2003). *Anadolu’da Demir Çağları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Yayıncılık, İstanbul.
- Akyurt, Metin. (1998). *MÖ 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri*, TTK, Ankara.
- Alkan Duygu, Çakır Oktay, Molder Zeynep, Çoban Deniz., “Eski Çağlarda Demirin Mitolojisi ve Gündelik Kullanımı”, *Hurdacı*, İstanbul, S. 2, ss. 1-4.
http://www.metalurji.org.tr/hurdaci/sayi_2/hurdaci2_0204.pdf (10.11.2013)
- Alkaya, Ercan. (2011). “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, ss. 115-116.
- Allan James, Gilmour Brian. (2000). *Persian Steel The Tanavoli Collection*, Oxford University Press, England, ss. 7-15.
- Alp, Sedat. (2002). *Hitit Çağı’nda Anadolu*, Tübitak Yay., İstanbul.
- Alptürker, İmran Gündüz. (2011). “Nevşehir Efsaneleri”, *Nevşehir Halk Kültürü Araştırmaları*, Elik Yay./ Nevşehir Üniversitesi Yay., Nevşehir, s. 80.
- Alptekin, Ali Berat. (2002). *Taşeli Masalları*, Akçağ Yay., Ankara.
(2003). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Aman, Fatih. (2012). “Malinowski Kültür Teorisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, ss. 135-151.
- Anadol Cemal; Abbasova Fazile; Abbaslı Nazile. (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*, Bilge Yayıncılık, İstanbul.

- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (çev. Zekeriya Karadavut, Jennet Meyermanova), Kömen Yayıncılık, Konya.
- Ar M. Cem, Bilgen Hülya, Utku Tuğhan. (2005). *Kanın Klinik Kullanımı*, Dünya Sağlık Örgütü Kan Tranfüzyon El Kitabı, İstanbul.
- Araslı, Alhan Altan. (1985). *Azeri Türklerinin Halk Hikâyeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Araz, Rifat. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Dil ve Yüksek Kurumu Yay., No.108, Ankara.
- Ardel, Ahmet. (2001). "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", *Türk Dünyası El Kitabı* (Coğrafya-Tarih), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, No: 163, S. A/ 32, C. I, ss. 9- 67.
- Arıkan, Metin. (2007). "Türk Sözlü Kültür Geleneğinde Ayrıntılar Beş Silah", (ed. Fikret Türkmen-Gürer Gülseven), *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, TİKA Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Lazer Ofset Matbaası, Ankara, 2007, C. I, ss. 147-151.
- Arıkoğlu Ekrem, Borbanaay Buyan. (2007). *Tuva Destanları*, TDK Yay., Ankara.
- Arseven, Celal Esad. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yay., C. 1, İstanbul.
- Arslan, Mustafa. (1997). *Koroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Ün. SBE, İzmir.
- (2005). "Türk Destanlarında Evren Tasarımı", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, ss. 65-75.
- (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masalllar*, Zirve Yay., Denizli.
- (2011). "Kültürel Hafıza ve Zamansallık Bağlamında Türk Mitolojisi", *Türk Yurdu*, C. 31, S. 292, ss. 57-65.
- (2014). "Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatıları", *Acta Turcica Çevrimiçi Teatik Türkoloji Dergisi'nde* yayınlanacak olan makale.
- Arslanoğlu, Cemender. (1972). "Posof Köylerinde Giyim-Kuşam, Ev-Bark", *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, C. 275, Yıl. 23, ss. 6325- 6350.
- Assmann, Jan. (2001). *Kültürel Bellek- Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yay., İstanbul.

- Artun, Erman. (2001). “Adana’da, Törenlerde, Adaklarda, Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü”, *Milli Folklor*, Ankara, C. 7, S. 49, s. 31.
- (2005). *Türk Halk Bilimi*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- (2008a). *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- (2008b). *Dinî Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- (2008c). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Aşkun, Vehbi Cem. (1976). “Kalecik Hacı Köyü Bilmeceleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 16, İstanbul.
- Atalay, Besim. (1968). *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Ateş, Süleyman. (1995). *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, Milliyet, İstanbul.
- Atılğan, İhsan Coşkun. (1977). *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği Yay., Erzurum.
- Atılğan, Seval Okay. (2008). “Tokat El Sanatları”, *Gazi Üniversitesi I. Uluslararası El Sanatları Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara, ss. 21-28.
- Atik, Mustafa. (2011). *Kilis Kültüründen Bir Bekke*, Akçağ Yay., Ankara.
- Ayan, Tamer. (2000). *Masonik Demirci*, Ak Yay., İstanbul.
- Ayanoğlu, İsmail Fazıl. (1974). *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aydın, Mithat. (2013). “Kale Tavas’ın Nahiye Merkezi Haline Gelişi”, *Kale Davaz Sempozyum Bildirileri*, Denizli, ss. 166-168.
- Aydın, Ufuk. (2012). *Uygarlık Tarihi II*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.
- Aydoğan, Hatice Aycan. (2012). *Türk Kültüründe Bereketi Artırmaya Yönelik Uygulamalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Aykota, Ali Vehbi. (2014). “Kaysar/ Yeşilyuva”, *Yeşilyuva Bildiriler*, Denizli Grup Matbaacılık/ Pamukkale Üniversitesi, s. 5.
- Bahar, Hasan. (1997). “Korualan’daki (Gezlevi) Kütük Dökme Geleneği Üzerine Etnolojik Bir Araştırma”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 33, s. 61.
- Bakır, Abdülhalik. (2002). *Orta Çağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

- Bakırcı, Nedim. (2014). “Eflâton Cem Güney’in ‘Masallar’ Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, S. 4, ss. 37-52.
- Bakırcieva, Teodora. (2009). “Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Müslümanların Uyguladığı Kurşun Dökme İşlemindeki Sembolizm Hakkında”, *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., C. IV, Ankara, ss. 1609-1614.
- Baldick, Julian. (2010). *Hayvan ve Şaman*, (çev. Nevin Şahin), Hil Yayıncılık, İstanbul.
- Balık, İbrahim. (2006). “Belgeler Işığında Çal Tarihi”, *Pamukkale Üniversitesi Çal Meslek Yüksekokulu Yay.*, Denizli, ss. 20-21.
- Barlas, Uğur. (1997). “Halk Bilimi Açısından Safranbolu Evleri Kapı Tokmakları”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi- Maddî Kültür Sektöründe Bildirileri*, Ankara, ss. 104-111.
- Bars, Mehmet Emin. (2008). “Koroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/ 2 Spring, İzmir, ss. 174-177.
- Bayat, Fuzuli. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yay., İstanbul.
- (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yay., İstanbul.
- (2007a). *Türk Mitolojik Sistemi*, Ötüken Yay., C. I., İstanbul.
- (2007b). *Türk Mitolojik Sistemi*, Ötüken Yay., C. II., İstanbul.
- Baykara, Tuncer. (1984). *Yatağan*, Tokyo Üniversitesi Asya ve Afrika Dil ve Kültürleri Enstitüsü, Tokyo.
- (1983). “Denizli’nin Yatağan Köyü’nde Barutçuluk”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri- Maddî Kültür*, C. V, Ankara, ss. 61-66.
- (2003). *Türk Kültürü*, Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Bayladı, Derman. (2010). “Sorularla Mitoloji”, Omnia Yay., İstanbul.
- Bayrak, M. Orhan. (2005). “Demir” *İlk ve Orta Çağ’da Anadolu Tarihi Sözlüğü (MÖ. 2500-MS. 1453)*, Bir Harf Yay., İstanbul, ss. 90-91.
- Başaran, Fatma Nur. (2008). “Çanakkale İli Biga İlçesinde Bir Baston Ustası”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, ss. 527-534.
- Başçetinçelik, Ayşe. “Adana Halk Kültüründe Albasması- Alkarası”, *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Altın Koza Yay., Adana, 2009, ss. 1-7.

- Başgöz, İlhan. (2008). *Türkü*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Bekki, Salahaddin. (1996). “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*, Yıl: I, S. 3, ss. 16-28.
- (2003). “Merkez Simgeçiliği ve At Çakı”, *Folklor/ Edebiyat*, Ankara, S. 35, ss. 181-184.
- Beksaç, Şule Nurengin. (2011). *Türk Kültür Tarihi*, Bellek Yay., Edirne.
- Bektaşoğlu, Mustafa. (2009). *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Belli Oktay, Konyar Erkan. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Benlan, Behçet. (1966). “Gaziantep Sanayi ve Sanatkârlarıyla Bir Röportaj”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 9, S. 105, s. 22.
- Berki, A. Himmet. (1979). *250 Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- Beşirli Hayati, Erdal İbrahim. (2007). *Anadolu’da Yörükler*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Beydilli, Celal. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.
- Bezirci, Asım. (1993). *Türk Halk Şiiri*, Say Yay., İstanbul, C. 1, s. 211.
- Bilgiç, Emin. (1948). “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağı’nın Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu”, *AÜDTCF Yay.*, C. 6, S. 5, Ankara, ss. 489-516.
- (1940-1941), *Maden Ekonomisi*, ss. 945-948.
- Bilkan, Ali Fuat. (2010). “Tefeül ile Ad Verme Geleneği ve Emir Timur’un Adı”, *Millî Folklor*, C. 11, S. 85, ss. 133-137.
- Blake Emma, Knapp A. Bernard. (2005). *The Archaeology of Mediterranean Prehistory*, Blackwell Publishing, Oxford (USA).
- Bruhl, Lucien Levy. (2006). *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, (çev. Oğuz Adanır), Doğubatı Yay., Ankara.
- Bryce, Trevor. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili. (1946). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- (1969). *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Bostancı, Gülcan Çolak. (2009). “Kişilere İsim Vermenin Sahne Arkası”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/ 3 Spring, ss. 362-375.

- Boyacıoğulları Sedat, Alakese Hasan. (1972). *Her Yönü ve Her Şeyi ile Demirci*, Eko Matbaası, İstanbul.
- Boyraz, Şeref. (2006). *Fal Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Bozkurt, İsmail. (2009). “Kıbrıslı Türklerde Halk Müziği Çalgıları”, *Halk Müziğinde Çalgılar-Motif Vakfı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, ss. 146-398.
- Bulfinch, Thomas. (2003). *Bulfinch Mitolojisi*, (çev. Esin Özer-Berk Özcangiller), Kabalıcı Yay., İstanbul, ss. 219-295.
- Caferoğlu, Ahmet. “Folklorumuzda Milli Hayat ve Dil Bakıyeleri” (1940). *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 16, İstanbul, ss. 21-36.
(1988). *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Campbell, Joseph. (1992). *İlkel Mitoloji*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
(2003a). *Batı Mitolojisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
(2003b). *Doğu Mitolojisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
- Candan, Ergun. (2008). *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınırötesi Yay., İstanbul.
- Cassirer, Ernst. (2005a). *Mitik Düşünme*, (çev. Milay Köktürk), Hece Yay., Ankara.
(2005b). *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (çev. Milay Köktürk), HeceYay., Ankara.
(2014). *Kültür ve Sembol*, Göktuğ Ofset Yayıncılık, Ankara.
- Cevizci, Ahmet. (2010). “Kutsal” maddesi, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, s. 988.
- Chase, Kenneth. (2008). *Ateşli Silahların Tarihi*, (çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç), İş Bankası Yay., İstanbul.
- Chisholm, H. (1910). “Iron Age”, *The Encyclopaedia Britannica*. New York: The Encyclopaedia Britannica Co.
- Christian, David. (1998). *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Mass.: Blackwell Publishing., Oxford and Malden.
- Chisholm, H. (1910). “Iron”, *The Encyclopaedia Britannica Co.*, New York.
- Chevalier Jean, Gheerbrant Alain. (1969). “Fer (Demir) maddesi”, *Dictionnaire des Symboles (Semboller Sözlüğü)*, Robert Laffond ed. Jupiter, C. II, Paris.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, England.

- Coghlan, H. H. (1956). *Notes on Prehistoric and Early Iron in the Old World*, Oxford University Press, England.
- Çakır, Ahmet. (1997). “KKTC Halk Oyunları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Has-Der XV. Halk Bilimi Sempozyumu*, Lefkoşe/ Kıbrıs, ss. 68-69.
- Çal Halit, Çal Özlem. (2008). *Trakya Bölgesi Kapı Tokmakları ve Çekmeceleri*, AKM Yay., Ankara.
- Çay, M. Abdulhalûk. (1999). “Nevrûz-Türk Ergenekon Bayramı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara, ss. 15-19.
- “Türk Ergenekon Bayramı Nevruz”. (1991). *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, No: 119, S. A/ 34, ss. 51-151.
- Çeber, Kemal vd., (2004). *Göhlisar’ın Tarihi ve Coğrafyası*, Üçer Ofset, İstanbul.
- Çelik, Ali. (1999). *Trabzon-Şalpaazarı Çepni Kültürü*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., Trabzon.
- (2005). *Trabzon Çaykara Halk Kültürü*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- Çeribaş, Mehmet. (2007a). “Türklerde Demirciler ve Şamanlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 42, ss. 113-121.
- (2007b). “Kütahya Seyit Ali Sultan Ocağında (Çamlıca ve Aydoğdu Köyleri) Keltler ve Bu Kültürelere Bağlı İnanç ve Uygulamalar”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Ahilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, C. II, ss. 1331-1338.
- Çetindağ, Yusuf. (2009). *Ayna Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Çetin, İsmet. (2002). “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır’a Geçiş”, *Millî Folklor*, Yıl: 14, S. 54, ss. 30-35.
- Çetin, Nagihan. (2010). *Türk Kültüründe Işık Kültü*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Çetin, Özer. (2008). *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa, s. 34.
- Çevirme Hülya, Sayan Ayşe. (2005). “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, *Millî Folklor*, Yıl: 17, S. 65, ss. 67-72.
- Çıblak, Nilgün. (2007). “Tahtacılarda Ateş ve Ocak Kültü”, *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevlilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara, C. 1, ss. 679-684.

- (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, S. 15, ss. 103-125.
- Çığ, Muazzez İlmiye. (2009). *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yay., İstanbul.
- Çıkman, Zeki. (1977). *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Pars Matbaası, Ankara.
- Çilingirioğlu, A.; French, David. (1994). *Anatolian Iron Ages 3, III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.
- (1994). *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Bornova/İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Çitçi, Hasan Remzi; Yener, Şakir Sabri. (1971). *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep Kültür Derneği, Yeni Matbaa, Gaziantep.
- Çobanoğlu, Özkul. (1999). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2001a). “Mitlerin Sözlü Kültür Teşekkül Sürecinde Tematik Yapılanışları ve Uygarlıklar Bakımından İşlevleri Üzerine Tespitler”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Ankara, S. 25, ss. 33-45.
- (2001b). “Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara, C. I, ss. 61-62.
- (2003a). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2003b). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar. (2000a). *Türk İslam Sanatının ABC'si*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2000b). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Dağlı, Ahmet. (2007). *Maaday-Kara Destanı*, (haz. Selahaddin Bekki), Manas Yay., Elazığ., www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi2/.../tanitma_dagli_ahmet.pdf.
- Dalbadan, Ahmet. (2001). “Bilmecelerimiz”, *Denizli 2001 Değerleri*, Denizli Valiliği, Denizli.
- Dankoff, Robert. (2007). *Dîvân-ü Lügâti't Türk*, (çev. Serap Tuba Yurtsever, Seçkin Erdi), Kabalcı Yay., İstanbul.
- “Demir” maddesi. (1987). *AnaBritannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, C. 7, s. 95.
- “Demir” maddesi. (1986). *Büyük Larousse*, Milliyet, İstanbul, C. 6, s. 2988.

- “Demir” maddesi, <http://www.bilimvadisi.com/icatlar/demirin-icadi.html>.
- “Demir Çağı” (1966). *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, C. XIII, ss. 1-3.
- “Demir Çağı” (1897). *The Junior Encyclopaedia Britannica: A reference library of general knowledge.*, Chicago: E. G. Melvin.
- Demir, Gonca Kuzay. (2011). “Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nde İzmir’in Tılsımları”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 92, ss. 77-85.
- Demirel, Ömer. (1989). *II. Mahmut Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Demirtaş, Ahmet. (2004). “Divân-ü Lügat’it-Türk’teki Atasözlerinde İkinci Tekil Şahıs Emir Kipinin İşlevleri”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Elazığ, s. 35.
- Denizli Valiliği. (1998). *Türkiye’nin Parlayan Yıldızı Denizli*, (Kollektif) Denizli Valiliği Yay./ Kenar Kitabevi, İzmir.
- Devellioğlu, Ferit. (1996). “Nazar” maddesi, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi, İstanbul.
- Diamond, Jared. (2010). *Tüfek-Mikrop-Çelik*, Tübitak Yay., Ankara.
- Diderot D’Alembert. (1996). “Sanat” maddesi, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Sözlüğü (Seçilmiş Maddeler)*, (çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Diyarbakırlıoğlu, M. Ali. (2010). *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar*, Türk’ün En Eski El Sanatı, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- Dikici, Mehmet. (2005). “*Türklerde İnançlar ve Din*”, Akçağ Yay., Ankara.
- Dilçin, Dehri. (2000). *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK Yay., Ankara.
- Dilek, İbrahim. (2012). “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, <http://www.millifolklor.com>, ss. 46-65.
- Dilek, İbrahim. (2007). *Altay Destanları II*, TDK Yay., Ankara.
(2007). *Altay Destanları III*, TDK Yay., Ankara.
- Dilek Yüksel. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Dinçer, Ferrun. (1982). “Nal’ın Tarihte, Kurtuluş Savaşında ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, *II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir, ss. 49-51.

- Dinçol, A. M. (2011). "Hititler", *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, (çev. N. Karul), İstanbul. ss. 256-292.
- Diyarbakirli, Nejat. (1972). *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Diyarbakiroğlu, M. Ali. (2010). *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar, Türk'ün En Eski El Sanatı*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- Drakonoff, M. (1991). *Early Antiquity*, University of Chicago Press, Chicago/ ABD,
- Doğan, Ahmet. (2009). *Demirci Kawa Kitab-ı Ekrad ve Terakime*, Demirci Kawa Kitapçısı, İstanbul.
- Doğan, Ahmet. (2002). "İslamiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, C. 3, ss. 305-319.
- Doğan, Şaban. (2011). "XIV. -XV. yy. Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri", *Millî Folklor*, Ankara, s. 127.
- Dönmez, Sevgi. (2014). "Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı", *History Studies*, Ankara, C. 6, S. 1., ss. 61-79.
- Duran, Hamiye. (2006). *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâme*, Türk Diyanet Vakfı Yay.-Alevi-Bektaşî Klasikleri, Ankara.
- Durmuş, İlhami. (2012). "Türk Kültürü Çevresinde Dağlama Geleneği", *Millî Folklor*, Ankara, Yıl: 24, S. 95, ss. 114-121.
- Duymaz, Ali. (2000). *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2010). "Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnancı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor*, Ankara, 2010, S. 87, ss. 106-110.
- Eberhard, Wolfram. (1943). "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *AÜDTCF Dergisi*, Ankara, C. 1, S. 4, ss. 19-29.
- (2000). "Demir" maddesi, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul, s. 93.
- Ekber, Kadir. (1999). "Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu", (çev. Minara Aliyeva), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, S. III, ss. 277-296.
- Ekici, Metin. (1995). *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- (2004a). *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2004b). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yay., Ankara.

- Ekici Metin, Fedakâr Pınar. (2014). “Gelenek Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 101, Ankara, s. 43.
- Ekici, Savaş. (2009). *Elazığ Harput Müziği*, Akçağ Yay., Ankara.
- Elçin, Şükrü. (1965). “Al-karı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ağustos, C. 9, ss. 3813-3814.
- (1970). *Türk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- (1988a). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, C. I.
- (1988b). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, C. II.
- (1990). *Maniler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, No:115, S. A.32., Ankara.
- (1991). “Anadolu Köy Orta Oyunları”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.*, Ankara, No: 117, S. A. 33, ss. 42-51.
- (1998). “Atalar Sözü”, *Türk Dünyası El Kitabı- Edebiyat*, Ankara, C. III, s. 458.
- Eliade, Mircea. (1956). *Forgerons et Alchimists*, Flammarion, Paris.
- (1991). *Kutsal ve Dindışı*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Gece Yay., Ankara.
- (1993). *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Rifat). Simavi İnceleme, İstanbul.
- (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (çev. Ali Erbaş), İnsan Yay., İstanbul.
- (2002a). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, (çev. Mehmet Emin Özhan). İstanbul.
- (2002b). *Asya Simyası*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2003a). *Demirciler ve Simyacılar*, (çev. Mehmet Emin Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2003b). *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2003c). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (çev. Ali Berktay), Kabalcı Yay., İstanbul, C. I
- (2003c). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (çev. Ali Berktay), İstanbul, Kabalcı Yay., C. II.
- (2003c). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (çev. Ali Berktay), Kabalcı Yay., İstanbul, C. III.
- (2006). *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Engin, Hüseyin. (1995). *Bilmecelerimiz*, Engin Yay., İstanbul, s. 27.

- Engin, İsmail. (1990). “Tosya’da Bıçakçılık (çakıcılık) ve Bıçkı Yapım Teknikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, S. 1-2, Ankara, ss. 89-95.
- Er, Yasemin. (2006). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yay., Ankara, s. 97.
- Eralp, Nejat. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Basımevi, Ankara.
- Erbek, Mine. (2002). *Çatalhöyük’ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Ercan, Emine Hilal. (2006). “Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 69, ss. 72- 82.
- Ercilasun, Ahmet B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Erdem, Burhan. (2004). *İktisat Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web- Ofset.
- Ergene, Lütfi. (1995). *Geçmişten Günümüz Bakır Maden*, Kuşak Ofset, Elazığ-Maden.
- “Ergenekon Destanı”. (1985). *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul.
- Ergil, Mehmet Suat. (1997). “Geçmişimizde ‘Tahta Kılıç’ Simge-Nesne’si ve Mitolojik Bağlamdaki Evrensel Boyutu”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi-Maddî Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara, ss. 125-130.
- Ergun, Metin. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. I-II, Ankara.
- Ergun, Pervin. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem. (1994). *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay., Ankara.
- Ergönenç, Dilek. (1998). “Nogay Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı-Türkiye Dışı Türk Edebiyatları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, No: 158, S. A. 31/ II, ss. 350-362.
- Ergüç, Arslan. (1966). “Dede Korkut Kitabında Silah (Silah Çeşitleri ve Silahla İlgili Sözcükler Lugatçisi)”, *Türk Kültürü*, Ankara, S. 39, ss. 884-897.
- Erkan Göksu. (2008). *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yay., Ankara.
- Erkut, Sedat. (1983). *Çivi Yazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağı’nda Demir* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Eroğlu, Ayşe Farsakoğlu. (2011). *Türk Ninnilerinde İslâmî Motifler*, (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Eroğlu, Cemal. “Türk Kültürü ve Temelleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Sakarya Üniversitesi, www.insanbilimleri.com. (10.05.2014).
- Eroğlu, Türker (1988). “Elazığ Halk Oyunları Üzerinde Folklorik İnceleme ve Karşılaştırma Denemeleri” *Türk Folkloru Araştırmaları*, Öztekin Matbaacılık, Ankara, S. 1, ss. 1-5.
- Eroğlu, Türker ve Çiğdem Kılıç. (2008). “Halk Kültüründe Din ve İnanç Konusunda Yeni Bir Kavram: “İnanış”, *Sakarya Üniversitesi Yay.*, Sakarya.
- Eroğlu Türker; Kılıç, Çiğdem. “Türk İnançları ve İnanışlar, *İstanbul Üniversitesi Yay.* ss. 750-770., www.journals.istanbul.edu.tr/.
- Eröz, Mehmet. (1977). *Türkiye’de Alevilik Bektâşilik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul.
(1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektâşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Ersoy, Ruhi. (Tarih). “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, *Millî Folklor*, Ankara, S.61, ss. 102-111.
- Esin, Emel. (1979). *Early Turkish Cosmolgy-Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
(1985). *Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar*, Akçağ Yay., Ankara.
(2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yay., İstanbul.
(2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yay., İstanbul.
(2006). *Türklerde Maddî Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Esen, Ahmet Şükrü. (1986). *Anadolu Türküleri*, (haz. Pertev Naili Boratav, Fuat Özdemir), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- Evliya Çelebi. (2005). *Seyahatname*, (haz. Mustafa Nihat Özön- Nijat Özön), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Fahrudin Er- Razi, (2013). *Tefsir-i Kebir ‘Mefatihü’l Gayb’*, <http://www.ilimhazinem.com>.
- Fathalizadeh, Ali. “Eski Çağda Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi”, *Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Dergisi*, S. 164, s. 53, www.metalurj.org.tr. (06.07.2013).
- Fedakâr, Selami. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, Egetan Yayınevi, İzmir.

- Fehervari, Geza. (1976). *Islamic Metalwork of the Eighth to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, Abas Trading Corporation Establishments, London, ss. 22-43.
- Feyizli, Tahsin. (1993). *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç ve Kurban*, MEB Yay., İstanbul.
- Fıgıs, Orlando. (2002) *Nataşa'nın Dansı*, (çev. Figen Dereli), İnkılap Yay., İstanbul.
- Fındley, Carter V. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*, (çev. Ayşen Anadol), Timaş Yay., İstanbul.
- "Fıstık Çıtlatma Makinası", *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1963, C. 3, ss. 5-6.
- Firdevsî. (1949). *Şehname*. (çev. Prof. Necati Lugal), MEB Yay., Ankara.
(2009). *Şehname*. (çev. Prof. Necati Lugal), Kabcacı Yay., İstanbul.
- Freeman, Charles. (2005). *Mısır, Yunan, Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, Ankara.
- Gaster, Theodore H. (2000). *Thespis, Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama*, (çev. Mehmet Doğan), Kabcacı Yay., İstanbul.
- "Gaziantep Halk Müziği", *Gaziantep Kültür Dergisi*, Gaziantep, 1969, S. 133, C. 12, s. 11.
- "Gaziantep'te Gelenek ve Görenekler", *Gaziantep İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 129.
- Geka. (2009). *Yatağan Bıçakları*, Denizli.
- Gene Gireud. (1999). *Göktürk İmparatorluğu*, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul.
- George, E. Bean. (1995). *Eski Çağ'da Ege Bölgesi*, (çev. İnci Delemen), Arion Yay., İstanbul.
- Goetze, Albrecht. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, Yale Oriental Series Researches XXII, Yale University Press, New Haven.
- Gökalp, Ziya. (1974). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Türk Kültür Yayını, İstanbul.
(1980). "Türk Mucizesi", *Makaleler*, (haz. Şevket Baysanoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, ss. 13-19.
(1996). *Türkçülüğün Esasları*, (haz. Cengiz Han), Kamer Yay., İstanbul.
(2005). *Türk Töresi*, (haz. Yalçın Toker), Toker Yay., İstanbul.
(2006). *Türkleşmek- İslamlaşmak-Muasırlaşmak*, Akçağ Yay., Ankara.

- Gökbel, Ahmet. (2007). “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, C. 1, ss. 663-669.
- Gökbuket, Mine. (1979). “Anadolu’da Göz ve Nazar İnançları”, *Türkiyemiz*, İstanbul, S. 29, s. 9.
- Göksu, Erhan. (2008). *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1992). *Alevî- Bektaşî Nefesleri*, İnkılâp Yay., İstanbul.
- (1997). *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul.
- Görkem, İsmail. (2011). *Türk Edebiyatında Ağıtlar*, Akçağ Yay., Ankara.
- Guiley Rosemary Ellen, Hefner Alan G. (1989). “İron”, *The Encyclopedia of Witches and Witchcraft*. New York: Facts On File., ss. 179-180.
- Gumilev, Lev Nikolayevich. (1999). *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Günay, Umay. (1998). “Manas Destanı’ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme”, *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara.
- Güçyetmez, Cemil. (1939). “Folklor Derlemeleri-Tekerlemeler ve Bilmecelerimiz”, *Başpınar Dergisi*, S. 10, Gaziantep.
- (1961). “Gaziantep Demirci Pazarı’nda Ahmet Parlar ile Bir Konuşma.”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 4, Gaziantep.
- Gülensoy, Baybars. (2003). *Türkiye Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Motif Vakfı Yay., İstanbul.
- (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., C. I, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer. (1989). *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları Damgalar –Enler – İmler*, TDAV Yay., İstanbul.
- (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara, C. I, ss. 275-276.
- Güler Mediha, Akpınarlı Feriha, Ortaç Serpil, Büyükyazıcı Meral, Erkaplan Emel, Kurt Gülten. (2010). *Hemşin ve Çamlıhemşin El Örgüsü Çoraplar*, Gazi Üniversitesi/ Hazar Matbaacılık, Ankara.
- Güngör, Erol. (1995). *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Güngör, Harun. (1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yay., Kayseri.

- Güngör Harun, Küçük Abdurrahman. (1997). *Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- Gürerer, Salih. (2012). *Hacim Sultan Menakabnamesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, SBE, Denizli.
- Güvenç, Bozkut. (2003). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güzel, Abdurrahman. (1998). “Ferdi Eserler: Dini ve Tasavvufî Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı- Edebiyat*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, No: 158, S. A. 31/1.
- (2004). *Kaygusuz Abdal*, Akçağ Yay., Ankara.
- Güzel, Cemil Cahit (1939). “Keleş Hasan”, *Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası*, Yıl:1, S. 8, s. 3.
- Graves, Robert. (2010). *Yunan Mitleri*, (çev. Uğur Akpur), Say Yay., İstanbul.
- Gireud, Gene. (1999). *Göktürk İmparatorluğu*, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay. İstanbul.
- Grimal, Pierre. (2005). *Yunan Mitleri*, (çev. Nihan Özyıldırım), Dost Kitabevi, Ankara.
- Grousset, Rene. (2010). *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., Ankara.
- Hacıyeva, Maarife. (1997). “Azerbaycan Türklerinde İnançlar”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Hacip, Yusuf Has. (1959). *Kutadgu Bilig*, Tercüme II, (Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara.
- Hales Shelley, Hodos Tamar (2010). “*Material Culture and Social Identities in the Ancient World*”, Cambridge- England.
- Hamilton, Edith. (2013). *Mitologya*, (çev. Ülkü Tamer) Varlık Yay., İstanbul.
- Hasan, Hamdi. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, TDK Yay., Ankara.
- Helwing B. (2005). “İran’da Demir Çağı”, (çev. N. Karul), *Arkeo Atlas 4*, ss. 134-143.
- Henderson William. (1879). *Notes on the Folk-lore of the Northern countries of England and the Borders*, (ed. W. Satchek, Peyton and Co.), Cornell Universty Library C. II, London.
- Hermann Schneider, Roswitha Wisniewski. (1992). *Alman Kahramanlık Destanları*, Ege Üniversitesi Fakültesi Yay., Bornova/ İzmir.

- “Hititler” maddesi, *Vikipedi Özgür Ansiklopedisi*, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hititler>, (24.05.2013).
- “Hitit Ekonomisi” maddesi, http://hattusa.tripod.com/page16_tr.htm. (24. 01.2014).
- Hodos, Tamar. (2006). *Local Responses to Colonization in the Iron Age Mediterranean*, Typeset in Garamond 3 by Refine Catch Limited, New York.
- Hodos Tamar; Shelley Hales. (2010). *Material Culture and Social Identities in the Ancient World*, Cambridge University Press, England.
- Homeros. (1978). *Odyseia*, (çev. Azra Erhat ve A. Kadir), Sender Yay., İstanbul.
- Hoppal, Mihaly. (2012). *Avrasya’da Şamanlar*, (çev. Bülent Bayram ve H. Şevket Çağatay Çapraz), Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Hornblowerve S., Spawforth A. (2003). “Iron”, *The Oxford Classical Dictionary (3rd Edition Revised)*, Oxford University Press, New York.
- Hufford, J. David, “Halk Hekimleri”, (çev. Mustafa Sever), *Folklor*, 2007, Yıl: 19, S. 73, s. 74.
- Hummel, Rolf E. (2004). *Understanding Materials Science*, Springer Science Business Media, Newyork.
- <http://www.bilimvadisi.com/icatlar/demirin-icadi.html>. (16.09.2003)
- <http://www.kuranveilmihakikatler.com/tr/issue/taberi-tefsiri-nde-kevni-âyetlerin-tefsiri>.
- <http://www.uh.edu/engines/epi1317.htm>. (27.02.2013).
- <http://www.history.com/topics/iron-and-steel-industry>. (27.02.2013).
- <http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/paphlagonia.html>. (12.03.2013).
- http://en.wikipedia.org/wiki/Saugus_Iron_Works_National_Historic_Site. (18.03.2013)
- <http://www.nps.gov/sair/index.htm>. (27.02.2013).
- <http://www.anselm.edu/homepage/dbanach/h-carnegie-steel.htm>. (27.02.2013).
- http://www.keepthepromise.org/docs/Lesson_5_Iron_of_Culture.pdf. (23.03.2013).
- <http://followtherabbi.com/world/article/metalworking-in-the-middle-east#>. (23.03.2013).
- <http://followtherabbi.com/journey/israel/iron-of-culture1>. (23.03.2013).
- <http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/Anadolu>. (02.09.2013).
- <http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/urartular>. (10.11.2013).
- <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/cezayir.htm>. (02.12.2013).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Batıl_inanç. (02.12.2013).
- <http://www.gucluler.net/demir-insaat-demiri.html>. (02.12.2013).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Klasikmüzik>. (02.12.2013).

- <http://www.sondakika.com/haber/haber-demirci-ustalari-bayramda-kelle-uttu>.
(16.10.2013).
- <http://www.sondakika.com/haber/haber-osmanli-nin-kilic-yataginda-gunumuzde>
kurban. (12.10.2013).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Milet>. (30. 12. 2013).
- <http://www.arkeolojidunyasi.com/bolgeler/lykia.html>. (02.09.2013).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu>. (02.09.2013).
- <http://www.antalyakorfez.com/haber,Çekiç/ Ergin Korkmaz, Çekiç Seslerinin Kesildiği Demirciler Çarşısı>. (02.14.2013).
- <http://www.bursa.com.tr/kayan-demirciler-carsisi>. (02.14.2013).
- <http://www.turkuler.com/sozler>. (11.09.2014).
- <http://www.bursa.com.tr/kayan-carsisi-394.html>. (02.04.2014).
- <http://www.sondakika.com/haber/haber-demir-ustasi-teknolojiye-direniyor>.
(07.04.2014).
- <http://www.antalyakorfez.com/haber,Çekiç> “Çekiç seslerinin kesildiği demirciler çarşısı.” (21.04.2014)
- <http://www.sondakika.com/haber/haber-dede-meslegini-yasatmak-icin-60-indan-sonra>.
(08.04.2014).
- <http://www.turkceciler.com/Dersnotlari/maniler>. (11.10.2014).
- http://tr.wikisource.org/wiki/Afyon_manileri. (11.10.2014).
- http://tr.wikiquote.org/wiki/Kırgız_atasözleri. (15.10.2014).
- <http://tr.wiktionary.org/wiki/Demir>. (17.10.2014).
- <http://edebiyatforum.com/atasozleri/aciklamali-atasozleri-ornekleri>. (15.10.2014).
- <http://www.turkusozu.net/turkuler-tek-tek/demiri-toz-ederler>. (11.10.2014).
- <http://www.zapkolik.com/video/tolga-candar-demirciler-demir-dover>. (11.10.2014).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Keltler>. (25.09.2013).
- <http://www.bilgiustam.com/kelt-uygarligi-ve-bilinmeyen-ozellikleri/> (25.09.2013).
- http://hattusa.tripod.com/Hitit_Ekonomisi. (24. 01.2014).
- http://www.ucl.ac.uk/iams/newsletter/accordion/journals/iams/othenberg_levene
(18.08.2013).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Atina_demokrasisi. (28.09.2014).
- <http://www.antik-yunan-demokrasi-tarihi>. (28.09.2014).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Şehname>.(08.11.2014).

- <http://nyildirim.wordpress.com/firdevsi>.(10.11.2014).
- <http://www.tarih.gen.tr/forum/destanlar/demirci-kawa-efsanesi.html>. (11.11.2014).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Keltler>. (15.10.2014).
- http://tr.wikiquote.org/wiki/Kırgız_atasözleri. (30.10.2014).
- <http://www.angelfire.com/nt/unalharun/dnyaataszleri.html>. (30.10. 2014).
- <http://www.jinepsgazetesi.com/makale/basklar-ve-bask-atasozleri>. (30.10. 2014).
- <http://www.milliyet.com.tr/yahudi-atasozleri> . (30.10.2014).
- <http://gizliilimler.tr.gg/Simya-Nedir>. (01.11.2014).
- <http://www.eskitarih.com>. (10.10.2014).
- <http://www.ifdergisi.sakarya.edu.tr/index.php/ifdergisi/article/download/.../161>
(20.09.2014).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demirhindi>. (20.07.2013).
- <http://www.haritapam.com/yer/80875/kale-sk.html>. (12.03.2014).
- <http://www.artvindernege.com/koyleryusufeli/yusufelidemirkentkoyu.htm> (01.12.2014).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demirci>. (27.10.2014).
- <http://tr.wikipedia.org> Çal.
- <http://www.corumkulturturizm.gov.tr/TR,58715/Çorumunsu-kemerleri-cesmeler.kopruler.html>.(04.11.2014).
- http://www.islamiforumlar.net/Çorum_köprüleri. (04.11.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Demirkapı_Susurluk. (28.09.2014).
- http://toplum_ve_tarih.blogcu.com. (05.12.2014).
- <http://hadis.diyanet.gov.tr/dosyalar/1222155192.pdf>.
- İbn Atıyye, *Atıyye Tefsiri/ El-Muharrar'ül-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*,
<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com>. (10. 09. 2013).
- İbn Cerir et-Taberi (2008). *Taberî Tefsiri*, (çev. Mehmet Keskin), Hikmet Naşriyat, İstanbul, 6 cilt.; <http://kuran.diyanet.gov.tr/meal.html>, (10.09.2013).
- İbn Kesir. (2001). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa/ Bedreddin Çetiner), Çağrı Yay., 16 cilt, İstanbul,
- İçel, Hatice. (2007). “Batı Türklerinin Bilmecelerinde Şekil Değişikliği ve Varyantlaşma”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 76, s. 161.
- İpek, Emel. (2005). *En Güzel Türk Masalları*, Papatya Yay., İstanbul,
- “İron” maddesi. (2009). “*Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*”, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Işın, Prıscilla Mary. (2010). *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

- İliuf, Hacı Murat. (2014). “O Proishojdenii Tyurkskogo Slova Temir ‘Jelez’” (Türkçe Temir Kelimenin Kökeni), Kazakistan, www.wikiznanie.ru., 2014.
- İnan, Abdülkadir. (1933). “Al Ruhü Hakkında, Türk Mitolojisinde Köklü Bir Ruh”, *Türk Tarihi Arkeolojisi ve Etnografya Dergisi*, S. 1, ss. 160-167.
- (1966). “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, S. 39, ss. 542-545.
- (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay., Ankara.
- (1998). *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., C. I-II, Ankara.
- (1998). “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara, C. I, ss. 317-330.
- İnceoğlu, Necati. (2001). “Eski Denizli Evleri ve Kent Dokusu”, *Denizli Kültür 2001 Değerleri*, Denizli, s. 94.
- İslam Ansiklopedisi*. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- İstanbul Ansiklopedisi*. (1958). (haz. Reşad Ekrem Koçu), İstanbul.
- İşçiler, Salim Sami. (1961). “Kurşun Dökme, Nazar Okuma, Yakı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: 13, C. 7, Ankara.
- Jean Chevalier, Gheerbrant Alain. (1969). “Fer (Demir) Maddesi”, *Dictionnaire des Symboles (Semboller Sözlüğü)*, Robert Laffond ed. Jupiter., C. II, Paris.
- Johnson, Paul. (2001). *Yahudi Tarihi*, (çev. Filiz Orman), Pozitif Yay., İstanbul.
- Kabak, Turgay. (2011). “Nevşehir Yöresi Halk İnanışları”, *Elik Yay./ Nevşehir Üniversitesi Yay.*, Nevşehir.
- Kadirzade, Kadir İbrahimoglu. (2005). *Adetler İnançlar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*, (çev. Ahmet Doğan), Akçağ Yay., Ankara.
- Kahraman, Ramazan. (2007). “Alevi Bektaşilerde Yenigün (Nevruz) ile ilgili İnanç ve Ritüeller”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, C.1, ss. 627-629.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2007). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Kakuk, Zsuzsa. (1993). *Kırım Tatar Şarkıları*, TDK Yay., Ankara.
- Kalafat Yaşar. (1999a). *Kırım- Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Asam Yay., Ankara.
- (1999b). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- (1999c). “Kazakistan'daki Türk Halk İnançları”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 42, s. 66.

- (2010). *Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır'dan Sultan Nevruz'a*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kalafat Yaşar, Bayatlı Necdet Yaşar. (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Alkışlar-Kargışlar*, Berikan Kitabevi, Ankara.
- Kaplan, Mehmet. (1996). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3/ Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Kaptan, Şükrü Tekin. (2001). "Çivril ve Yöresinde Yörük Kültürü", *Çivril Sempozyumu Bildirileri*, Çivril, ss. 77-119.
- Kara, Tuncay. (2005). *Safranbolu Yörük Köyümüz'de Geleneksel Yaşam ve Örf ve Adetlerimiz*, Grafiker Yay., Ankara.
- Karabaş, Musa. (2007). "Anadolu Alevi Ocaklarından Seyyid Garip Musa Sultan Ocağı", *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Ahilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, C. II, ss. 1543-1550.
- Karakaş, Rezan. (2014). *Siirt Menkıbeleri ve Türbe Ritüelleri*, Maya Akademi, ss. 108-109.
- Karakurt, Deniz. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*, İstanbul.
- Karlı, Mustafa. (1987). "Kullandıkları Hammaddeye Göre El Sanatlarının Sınıflandırılması", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-Maddî Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara, C. V., ss. 39-56.
- Karnev, B. A., *Epişeskie Skazaniya o Ker-oglu u Tyurko Yazıçnu Narodov*, Moskova, 1968.
- Karul, N. (2011). *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985a). *Dîvân-ü Lûgati't Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), TDK Yay., C. I, Ankara.
- (1985b). *Dîvân-ü Lûgati't Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), C. II, TDK Yay., Ankara.
- (1985c). *Dîvân-ü Lûgati't Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay, TDK Yay., C. III, Ankara.
- (2007). *Dîvân-ü Lûgati't Türk*, (çev. Serap Yurteser, Seçkin Erdi), İstanbul.

- Kavaklı, Murat. (2007). *Bursa Bıçakçılık Tarihi*, Osmangazi Belediye Başkanlığı, Bursa.
- Kaya Ali, Kaya Hayrettin. (Aralık 1968). “Derleme Türkü -Gaziantep Ağzılı Uzun Hava”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 11, S. 284, s. 20.
- Kaya, Doğan. (1991). *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı*, Gazi Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- (2000). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- (2007). “Alkarası”, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2007). “Sivas'ta Çeşitli İnanışlar”, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sivas, C. 3, S. 28, ss. 14-17.
- Kaya Doğan; Mesci Uğur. (2002). “Sivas'ta Bıçakçılık”, Sivas Valisi ve Sivas İli Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı, Sivas.
- Kayra, Osman Kemal. (2001). “Atasözleri ve Deyimlerde Dobruca Kırım Türkleri ve Kazan Türklerinin Dili ile Eskişehir'deki Kırım Türklerinin Dili Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 50, ss. 27-29.
- Kemal Polat. (2008). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Kılıç Filiz, Bülbül Tuncay. (2011). *Demir Baba Velâyetnâmesi*, Ankara.
- Kılıç Filiz, Arslan Mustafa, Bülbül Tuncay. (2007). *Otman Baba Velâyetnamesi*, Grafiker Yayınevi, Ankara.
- Kingsley, Peter. (2012). *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü*, (çev. Kenan Kalyon), İstanbul.
- Kırgızoğlu, Neriman Görgünay. (1995). *Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Motifler*, Türksoy Yay., Ankara.
- Kızıltoprak Süleyman, Taşağıl Ahmet. (2009). *Türkler ve Askerlik*, İstanbul Yay., İstanbul.
- Kibar, Osman. (2005). *Türk Kültüründe Ad Verme*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kitab-ı Mukaddes. (2010). *Yeni Çeviri: Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, (İbranî, Kildanî ve Yunanî Dillerinden Son Tahsis Edilmiş Tercümedir.) *Eski Antlaşma* 2001, 2009, Kitab-ı Mukaddes Şirketi; *Yeni*

- Antlaşma* 1987, 1994, 2001, 2009, Birleşmiş Kitabı Mukaddes Cemiyetleri/ Yeni Yaşam Yay., İstanbul.
- Kobze, Gülriz. (2008). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi”, *Türkiye Demir Çağı Üzerine Değerlendirmeler*, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, İstanbul, ss. 31-42. http://www.tayproject.org/downloads/DC_GK_etal.pdf. (18.03.2013)
- Koca, Ali. (1961). “Demir”, *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 4, S. 234, s. 18.
- Koca, Salim. (2002). “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, C. III, ss. 15-37.
- Koca, Kürşat. (2012). *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.
- Koç, Mehtap. (2009). “Yatağan Bıçakları”, *Denizli Hayat Dergisi*, Denizli, S. 6, ss. 32-37.
- Koçak, Aynur. (2012). “Karagöz Oyunlarındaki ‘Tuzsuz Deli Bekir’ Tipi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Milli Folklor*, Ankara, C. 7, Yıl: 14, S. 56, ss. 121-129.
- Korkmaz, Esat. (2010). “Kut” maddesi, *Simgeler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, s. 798.
- Korkmaz, Kürşat M. (1999). “Elli Yıl Önceki Gaziantep’te Gelin ve Damat”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 43, ss.77-93.
- Korkmaz, Mehmet. (2012). *Mitolojik İran Efsaneleri*, Alter Yay.,Ankara.
- Kök, Şaban. (2013). “Kaletavas Yöresi Su Değirmenleri”, *Kale Tavas Sempozyumu Bildirileri*, Denizli.
- Köksal, Hasan. (2007). *Battal Gazi Destanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2013). “Doğa Olaylarını Gözlemleyerek Yapılan Tahminler: Melhameler”, *Acta Turcica*, Yıl: 5, S. 1, ss. 1-19.
- Köse, Mürsel. (1964). “Al-Alkarısı Hakkında”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 9, ss. 3606-3607.
- Köse, Serkan. (2012). *Tanzimat’tan Günümüze Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mitolojik Unsurlar*, Pamukkale Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Krader, Lawrence. (1966). *Peoples of Central Asia*, Curzon Press, Bloomington.
- Kramer, Samuel Noah. (2002a). *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul.

- (2002b). *Sümer Mitolojisi*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Türkçe Meali. (1992). Kral Fahd Matbaası, Medine-Münevvere.
- Kurgun, Levent. (1997). *Denizli İli Yerleşim Yerleri Adları*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Denizli İli Yer Adları*, (2002). (Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt. 1-II, Denizli
- Kuru Songül, Mert Güler. (2008). “Bolu İli Gerede İlçesi Geleneksel El Sanatlarından Kemik Tarakçılık”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Ankara, ss. 318-326.
- Kutlay Oral. (1971). *Türkiye Demir Envanteri*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yay., Ankara.
- Kutub, Seyyid. (1993a). *Fî Zılâl-il Kur'ân*, (çev. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlağa), C. 9, İstanbul,
- (1993b). *Fî Zılâl-il Kur'ân*, (çev. Emin Saraç vd.), C. 12, İstanbul,
- (1993c). *Fî Zılâl-il Kur'ân*, (çev. Emin Saraç vd.), C. 14, İstanbul,
- Küçük Bahattin, Aksakal Nurettin. (2006). *Denizli Evleri*, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli.
- Kürenov, Sapar (çev.) (1997). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Lawrence, Robert Means. (1898). *The Magic of The Horse-Shoe With Other Folklore Notes*, Gay and Bird Company, London.
- Leach, Maria. (1972). “İron”, *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, (ed. Jerome Fried), Funk-Wagnlls Company, United States of Amerika, ss. 526-529.
- Levene Dan; Rothenberg Beno. (2001). “Erken Yahudi Folklorunda Dövme Folkloru”, *Arkeo-Metalurji Araştırmaları Enstitüsü*, S. 21, ss. 9-10.
- (2001). “Yahudi Kaynaklarında Çelik Üretimi Erken Kanıt.”, *Yahudi Aylık İnceleme*, S. 92, (1-2), ss. 105-127.
- (2004). “Kelime-demircilik: İbranice ve Aramice Bazı Metalurjik Terimler”, *Aramice Çalışmaları*, S. 2 (2), ss. 193-206.

<http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents>, 2013.

- Lıgetı, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. Sadrettin Karatay), TDK Yay., Ankara.
- Lıngan. (1999). “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, (çev. Eyüp Sarıtaş), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III*, İzmir, ss. 219-223.
- Lıptak, Gabor. (2004). *Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler*, (çev. Nuriye Güngömuş), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Lıu Mau-Tsai. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*(çev. Ersel Kayaoğlu ve Deniz Banoğlu), Selenge Yay., İstanbul.
- Lord Raglan. (2005). “Tarih ve Mit”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2*, Geleneksel Yay., Ankara.
- Lorie, Peter. (1997). *Batıl İnançlar*, Gamma Yay./Boyut Matbaa, İstanbul.
- Lönnrot, Elias. (1965). *Kalevala Destanı*, (ed. JRR Tolkien/ çev. Lale ve Muammer Obuz), İstanbul.
- Mackenzie A., Donald. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*, (çev. Koray Akten), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Macqueen, J. G. (2001). *Hititler*, Arkadaş Yay., Ankara.
- Mahiroğulları, Adnan. (2001). *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, İstanbul.
- Mahmud, Kaşgarlı. (2007). *Dîvânü Lugâti't Türk*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Malinowski, Bronislaw. (1999). *İlkel Toplum*, (çev. Hüseyin Portakal), Öteki Yayınevi, Ankara.
- (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (çev. Hüseyin Portakal), Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2000). *Büyü, Bilim ve Din*,(çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Mandaloğlu, Mehmet. (2013). “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2. ss. 129-150.
- Mansel, M. Arif. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Martin, Sean. (2009). *Simya ve Simyacılar*, (çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu), Kalkedon Yay., İstanbul, ss. 46-56.
- Martin, Henry. (1990). “İslam Sanatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (çev. Hakkı Önkal), İstanbul, S. 69, s. 148.
- Mehmedoğlu, Aliev Saleh. “Demir Kapı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 154.

- Melikeoğlu, Aşlar. (2012). *Türkülerde Gök ve Gök Unsurları ile İlgili İnançlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Mellaart, James. (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları*, (çev. Bilgi Altınok), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, ss. 10-18.
- Merwe, N. J. Van Der. (1968). "Radiocarbon Chronology of the Iron Age in Sub-Saharan Africa", *Current Anthropology*, yer, ss..
- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü. (1971). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, MEB, İstanbul.
- Miller Duncan E., Merwe N. J. Van Der. (1994). "Early Metal Working in Sub Saharan Africa", *Journal of African History*, S. 35, ss. 1-36.
- Muammer Öcal vd., "Metalurji", *Maden Terimleri Sözlüğü*, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara, <http://www.etimaden.gov.tr>. (25.09.2014)
- Murad, Najdat Yashar Murad (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mühennâ, Cemaleddin İbni, *Lehçe-i Osmanî İbni Mühennâ Lügati*, ss. 6-215.
- McEvedy, Colin. (2010). *İlkçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul.
- M.d'ohson, M.de. (2003). *XVIII. yy. Türkiyesi'nde Örf ve Adetler*, Tercüman, İstanbul.
- Naciye Yıldız. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yay., Ankara.
- Naskali, Emine Gürsoy. (2007). *Ayakkabı Kitabı*, Kitabevi, İstanbul.
(2008). *Tuz Kitabı*, İstanbul.
- Needham, Joseph. (1964). *The Development of Iron and Steel Technology in China*, Cambridge University Press, England.
- Nemeth, Gyula. (1981). *Atilla ve Hunları*, (çev. Şerif Baştav), AÜDTCF Yay., Ankara.
- Nişancı, Abdullah. (1964). "Erkek Sanat Enstitülerinin Köy Kalkınması İçin Yaptığı Çalışmalar", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 7, S. 79, s. 5.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
(1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Yay., Ankara.

- (2007). *Hızır İlyas Kültü*, Kabalıcı Yay., İstanbul.
- Oğuz, Burhan. (2002). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, Anadolu Aydınlanma Vakıfları, C. 2/ A, İstanbul.
- (2005). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri/ Halk Eczacılık ve Sağaltma Teknikleri*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay., C. V, İstanbul.
- Oğuz, M. Öcal. (2000). *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2003). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*, Milli Folklor Yay., Ankara.
- (2007). *Türkiye’de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Gazi Üniversitesi THBMER, Ankara.
- (2008). *Türkiye’nin Somut Olmayan Kültürel Mirası*, Grafiker Yayınevi, Ankara.
- (2010). *Turkey’s Intangible Cultural Heritage*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- (2014). Öcal Oğuz, “Suyla Buluşan Kültür: Doğu Karadeniz’de Mayıs Yedisi”, *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı*, (Ed. Cengiz Gökçen), Akçağ Yay., Ankara.
- Oğuz M. Öcal vd. (2006). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.
- Oğuz M. Öcal, Kolcu Bengisu. (2006). *2004 Yılında Çorum’da Halk İnançları ve Türbeleri*, Hitit Üniversitesi Türk Halk Bilimi Topluluğu Yay., Ankara.
- Oğuz M. Öcal, Kösemek Mehmet, Yıldız Tuna. (2010). *Türkiye’de 2010 Yılında Yaşayan Ramazan ve Kurban Bayramı Geleneksel Kutlamaları*, Gazi Üniversitesi THBMER Yay., Ankara.
- Oğuz M. Öcal, Metin Ekiz. (2006). *2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Meslekler*, Hitit Üniversitesi Yay., Ankara.
- “Oğuzlamadan-Uşun Koca oğlu Seyrek”, (1949). *Gaziantep Halkevi Aylık Kültür Dergisi Başpınar*, Yıl: 10, ss. 105-106.
- Olgaç, Pınar. (2001). “Geleneksel Türk Başlıklarına Genel Bir Bakış ve Denizli Çivril Gelin Başına Bir Örnek”, *Çivril Sempozyumu Bildirileri*, Denizli/ Çivril, ss. 351-353.
- Ong, Walter J. (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yay., İstanbul.
- Onk, Ali. (1971). *Koroğlu Destanı Üzerinde Bir Çalışma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. SBE, Erzurum.

- Onuk Taciser, Akpınarlı Feriha. (2005). “Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğusu, Gelişimi, Sosyal Kültürel Eğitim ve Ekonomik İlişkileri Bakımlarından Bugünkü Durumu ve Geleceği”, V. *Türk Kültürü Kongresi-El Sanatları*, (17-21 Aralık 2002), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C. XIII, 2060, Ankara, ss. 31-35.
- Oral, Kutlay. (1971). *Türkiye Demir Envanteri*, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık. (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Oruç, Ziya. (2009). *Konak Köyü*, Nur Basım Yayın, Denizli.
- Ozanoğlu, Tanju. (2008). “Giresun İli Görele İlçesinde Beşik Yapımı ve Beşik Türküleri”, Gazi Üniversitesi I. Uluslar arası El Sanatları Sempozyumu”, *Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.*, Ankara, ss. 353-359.
- Ögel, Bahaeddin. (1948). “Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü”, *DTCF*, Ankara, C.6, S. IV/5, ss. 431-460.
- (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı, C. I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII, Ankara.
- (2006). *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., C. I-II, Ankara.
- “Göğün Direği”, <http://www.eskitarih.com>. (29.09.2014).
- Öger, Adem. (2012). “Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/ 1, İstanbul, ss. 1679-1693.
- Önal, Mehmet Naci. (2011). *Muğla Masalları*, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla.
- Önder, Mehmet. (1993). *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.
- Örnek, Sedat Veyis. (1971a). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara.
- (1971b). “Kült” maddesi, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss.148-149.
- (1973). “Gelenek” maddesi, “Kültür” maddesi, *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, <http://www.tdk.gov.tr/index>. (07.09.2014)

- (1981). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnoloji Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- (1995). *Türk Halk Bilimi*, ADTCF, Ankara.
- Öz, Gülağ. (2013). *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşilik II*, Kültür Ajans Yay., Ankara.
- Özbay, Ekrem. (2007). *Türkmenistan'dan Anadolu'ya Örf Adet ve Halk İnançları*, Kültür Sanat Yay., İstanbul, ss. 255-256.
- Özbağcı, Tevhide vd., (2010). *Göynük El Sanatları*, Sistem Yayın, Ankara.
- Özbek, Mehmet. (1998). *Türk Halk Müziği El Kitabı Terimler Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- Özçelik, Selahattin. (2005). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam ve Çevresi*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta.
- (2014). "XIX. yy. ortalarında (1844-1845) Kaysar'da Sosyo Ekonomik Hayat", *Yeşilyuva Bildirileri*, Denizli Grup Matbaacılık, Denizli, ss. 67-158.
- Özdemir, Ahmet. (2002). *Öyküleriyle Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Özdemir, Hakkı Fahri. (2007). "Demir Çağı Başlangıcı ve Başlantıları Anadolu'ya Etkileri Üzerine", *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, C. 16, S. 1, ss. 501-518.
- Özdemir Melda; Kayabaşı Nuran. (2005). "Kahramanmaraş İlinde Ayakkabı Yapımı", *Milli Folklor*, Ankara, S. 66, ss. 76-77.
- Özen, Kutlu. (1997). "Sivas ve Divriği Yöresinde Dağlarla İlgili İnançlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi; Gelenek, Görenek, İnançlar Sektör Bildirileri*, Ankara, ss. 330-336.
- Özkan, Ali Rafet. (2003). *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yay., Ankara.
- Özkan, Nevzat. (2007). *Gagavuz Destanları, Köroğlu-Tepegöz*, TDK Yay., Ankara.
- Öztelli, Cahit. (1983). *Halk Türküleri*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Öztürk, Ali Osman. (2014). "Arzu ile Kamber Hikâyesinin Yeni Bir Varyantında Bulunan Kültürlerarası Motifler", *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı*, Akçağ Yay., s. 437.
- Öztürk, Ali Özgün. (2007). "Bir Kırgız Destanı: Mendirman", *Milli Folklor*, Ankara.

- Öztürk, İsmail. (1985). “Divriği Demirci Esnafının Geleneksel Kapı Süsleme Sanatı”, *IV. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, s. 204.
- (1998). *Geleneksel Türk Sanatlarına Giriş*, Ürün Yay., Ankara.
- Öztürk, Okan Murat. (2006). *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, Orhan. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Pala, Ayhan. (2007). “Türk Kültür Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazi Fütüvvetnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Grafiker Yay., Ankara, S. 44, ss. 183-231.
- Parlatır, İsmail. (2008). *Atasözlerimiz*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Paul, Johnson. (2001). *Yahudi Tarihi*. (çev. Filiz Orman), Pozitif Yay., İstanbul.
- Payzın, Sevim. (1973). “Anadolu Takıları”, *Antika*, İstanbul, s. 44.
- Pekacar, Çetin. (1998). “Kamuk Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, S. A. 31/ II, s. 335.
- “Philistine” (2012). *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite*, Encyclopaedia Britannica, Chicago.
- Plinius. (1669). *Naturalis History*, <http://www.bac.edu/library/rarebooks/Pliny1.htm>.
- Polat, Kemal. (2008). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Pounds, Norman J.G. (1966). “*The Geography of Iron and Steel*”, Hutchinson University Library, Co (Publishers) LTD, London.
- Priscilla, Mary Işın (2010). *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Radloff, Wilhelm. (1954). *Sibirya'dan I*, (çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul.
- (1956). *Sibirya'dan II*, (çev. Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul.
- (2008). *Türkler*, (çev. Ahmet Temir, Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*. (2002). Ötüken, Ankara.
- Riederer Josef, Wartke Ralf-B. (2009). “Iron”, (Ed. Hubert Cancik and Helmuth Schneider), *Brill's New Pauly*, Brill.
- Rosenberg, Donna. (2006). *Dünya Mitolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Roux, Jean Paul. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalıcı Yay., İstanbul.

- (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı, Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2007). *Türklerin Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, (çev. Musa Sağlam), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Ruben W. (1943). “Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhacerat Eden Hindistan’ın En Eski Demircileri Arasında”, *II. TTKZ*, İstanbul, s. 240.
- Ruderman, David B. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, İnkılapYayınevi, İstanbul.
- Sakaoğlu, Saim. (1993). *Dadaloğlu*, KTB Yay., Ankara.
- (1999). *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yay., Ankara.
- (2003). *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Akçağ Yay., Ankara.
- Sakaoğlu Saim, Duymaz Ali. (2006). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yay., Ankara.
- Sakenov Seyilbek, Pakizat Avespayeva. (2009). *Kazak Destanları-6*, (çev. Oktay Selim Karaca), TDK Yay., Ankara.
- Salt, Alparslan. (2006). *Ansiklopedi Semboller*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Sarı, Ahmet. (2012). *Kile Yolculuk*, Denizli Belediyesi Kültür Yay., Denizli.
- Satış, Baki. (2008). *Çifte Balta Labrys*, Arkoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Savaş, Özkan Savaş. (2006). *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı*, TTK Yay., Ankara.
- Selçuk, Ali. (2004). “Tahtacıların Doğum ile İlgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik Bir Yaklaşım”, *Tübar*, S. XVI, ss. 164-177.
- Sert Mehmet, Biçer Bekir. (2007). *Dânişmend Gâzi Destanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Sevin, Veli. (1982). “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yay., İstanbul, C. 2, ss. 230-268.
- Sevin Veli, Kavaklı Ersin. (1996). *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van- Karagündüz*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Sevindik, Hüseyin. (2011). “Nevşehir Yöresi Doğum Âdetleri”, *Elik Yayınları*, Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.

- Seyidoğlu, Bilge. (1998). “Nesir- Efsane”, *Türk Dünyası El Kitabı- Edebiyat*, Ankara, C. III, s. 423.
- (1995). *Mitoloji (Metinler-Tahliller)*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri.
- (2010). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Sezen, Ağgöl Erdoğan. (2007). “Balıkesir Edremit’teki Tahtacı Kıyafetleri”, *II. Uluslar Arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni*, Ankara, C. 2, s. 1565.
- Schimmel, Annemarie. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yay., İstanbul.
- (2002). “Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri”, (çev. Ekrem Demirli), Kabalıcı Yay., İstanbul.
- Schneider Hermann; Wisniewski Roswitha. (1992). *Alman Kahramanlık Destanları*, (çev. İhsan Sarı), Ege Üniversitesi Fakültesi Yay., Bornova-İzmir.
- Schwab, Gustov. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri*, (çev. Devrim Doğan Yüzer), İlya Yayınevi, C. II, İzmir.
- Silahdaroğlu, Fikri. (1997). *Dîvân-ı Lügâti’t Türk’ten Derlemeler ve Uyarlamalar*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- “Sivas” maddesi, Yurt Ansiklopedisi, İstanbul, s. 6929.
- Soyyanmaz, İ. Hakkı. (1972). “Kabadayı Bıçakları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, , Yıl. 23., C. 14, İstanbul.
- Sümer, Faruk. (1983). *Türklerde Açılık ve Binicilik-I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, C. V, İstanbul.
- (1986). “Özengiler”, *Türkiye’nin Tek Dekorasyon Dergisi Ev-Ofis/ Antika*, İstanbul, S. 115, s. 40.
- (1999). *Türk Devletlerinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, C. I/ C. II, İstanbul.
- Sümerkan, Mustafa Reşat. (1998). *TrabzonYöresi Geleneksel El Sanatları*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., Trabzon, ss. 134-142.
- Spoerl, Joseph S. (2007). “A Brief History of Iron and Steel Production”, *Saint Anselm College*,[http:// www.pbs.org/ wgbh/ amex/ carnegie/ index.html](http://www.pbs.org/wgbh/amex/carnegie/index.html).,[http://www.nps.gov/ sair](http://www.nps.gov/sair).

- Şahin, Hüseyin. (2010). *Tarihin Kültürel Mirası Kula*, Kula.
- Şahin, Işık. (2011). "Trakya ve Doğu Marmara", *Türkiye Demir Çağı Üzerine Değerlendirmeler*, www.tayproject.org/downloads, ss. 1-6. (10.11.2013)
- Şeker, Mehmet. (2006). *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Şenesen, Refiye Okuşluk. (2011). *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Şentürk, Nezihe. (2007). "Sincan Uygur Özerk Bölgesi Çalgıları", *Motif Vakfı/ Halk Müziğinde Çalgılar/ Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, ss. 632-635.
- Şimşek, Esmâ. (2010). *Kemaliye Halk Kültürü ve Folkloru*, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Elazığ.
- (2012). "Malatyalı Bir Masal Anası: Suzan Geniş", *Milli Folklor*, C. 7, Yıl: 14, s. 112.
- Şişman, Bekir. (2001). "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar", *Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-III*, Can Ofset, Ankara, C. 13, S. 39, ss. 447-470.
- (2007). "Teknolojik Gelişimin Kültürel Değişime Etkisi Bağlamında Vezirköprü Halk Zanaatları", *Halk Kültürü Koruma/ Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, Pınarbaşı Matbaacılık, ss. 583-598.
- Taner, Pertev. (Şubat 1979). "Kapı Tokmakları", *Türkiyemiz*, İstanbul, S. 27, ss. 9-12.
- Tanyu, Hikmet. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- (1976). "Türklerde Ateşle İlgili İnanışlar", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri- Gelenek, Görenek ve İnançlar*, C. IV, Ankara, ss. 283-304.
- (1980). *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnançları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- (2001). "Manevi Halk İnançlarına Genel Bakış", *Denizli Kültür 2001 Değerleri*, Denizli, s. 138.
- Taşgın, Ahmet. (2007). "Güneydoğu Anadolu Alevileri", *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, C. II, s. 1204.

- Tatlıcan, Nezi. (2013). *Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Başkurt- Kazak- Tatar) Mitoloji ve Tarihsellik*, Pamukkale Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Tavkul, Ufuk. (2000). “Karaçay-Malkar Nart Destan Kahramanlarından Demirci Debet”, *Kırım Dergisi*, S. 8 (33), ss. 25-29.
- Taylor, Sarah. (1989). “The Introduction and Development of Iron Production in Korea: A Survey.”, *World Archaeology*, London, S. 20 (3), ss. 422-431.
- Tekin, Erdoğan. (1972). “Demir” maddesi, *Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- Tekin, Feridun. (2008). “Özbek Bilmeceleri”, *Elik Yay.*, Uşak.
- Tekin, Talat. (1995). *Orhon Yazıtları*, Simurg Yay., İstanbul.
- Temir, Ahmet (çev.) (1948). *Moğolların Gizli Tarihi*, TDK Yay., Ankara.
- Temel, Nurettin. (2005). *Kağızmanlı Halk Şairleri ve Âşıkları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Tewari, Rakesh. (2003). “The Origins of Iron-Working in India: New Evidence from the Central Ganga Plain and the Eastern Vindhya”, *Antiquity*, No: 77, India, ss. 536-544.
- Theophilus. (1953). *The European Steel Industry and the Wide-Strip Mill*, United Nations: Dept of Economic Affairs, Geneva, ss. 3-14.
- “The Steel Industry” (2011). *İMMİB (İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği) Yatırım Finansman ve Dış Ticaret Dergisi*, İstanbul, 377. sayının ek'idir., ss. 25-26.
- Tez, Zeki. (2008). *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, Doruk Yay., İstanbul.
- (2011a). *Alet ve Makinelerin Kültürel Tarihi*, Doruk Yay., İstanbul.
- (2011b). *Gizli Bilimlerin Serüveni*, Hayy Kitap Yay., İstanbul.
- (2012). *Madencilik, Metalürji ve Minerolojinin Çileli Tarihi*, Doruk Yay., İstanbul.
- Tezcan, Mahmut. (1996), *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Tıptak, Gabor. (2004). *Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Tryjarski, Edward. (2012). *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yay., İstanbul.
- Toker, Ayşe. (1992). *Metal Vessels*, (ed. Jean Öztürk), Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul.

- Torun, Ali. (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Tuğrul, Mehmet. (1979). “Çal Köylerinden Derlenmiş Türkü, Mani, Ninni, İlahi ve Tekerlemeler Üzerine”, *Türk Halk Bilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, s. 244.
- Turdimov, Şamirza. (1999). “Türk Dünyasında Albastı”, (çev. Selamı Fedakâr) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova/ İzmir, ss. 261-267.
- “Turkish Steel” (*Ministry of Economy*). (2012). Çelik İhracatçıları Birliği, İstanbul, ss. 6-7.
- Tüfekçi-Sivas, T. (2007). “Phrygler ve Phryg Uygarlığı”, *Phryglerin Gizemli Uygarlığı/ The Mysterious Civilization of the Phrygians*, (ed. Sivas, H-Sivas, T.) Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, ss. 9-15.
- Türe Altan, Savaşçın Yılmaz. (1971). “Anadolu Takıları III”, *Antika*, Ankara, S. 19, s. 13-14.
- Türk, Hüseyin. (2012). “Hatay Türbe İnancının Sağlık Antropolojisi Açısından İncelenmesi”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 94, ss. 100-101.
- Türkmen, Fikret. (1985). “Koroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşe Meselesi”, *Ege Üniversitesi TDEAD*, İzmir, S. IV, ss. 9-19.
- (1999). “Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, S. III, ss. 175-181.
- Türkmen Fikret; Arıkan Metin. (2011). *Kazak Destanları-8/ Alpamış ve Kamran Batır*, TDK Yay., Ankara.
- Türkmen Fikret, Türker Ferah. (2006). “Geleneklerde ve İnançlarda Demir”, *VII. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep.
- Türktaş, M. Metin. (2012). *Denizli Efsaneleri*, Pamukkale Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi.), Denizli.
- TDK. (1945). *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü- II*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- (1954). *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III*, Karınca Matbaası, Ankara.
- (1977). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VIII. Dizin*, Ankara.

- (1977). *Derleme Sözlüğü IX, Türkiye de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara.
- (1983). Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara.
- TTK. (1942). *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Cumhuriyet Matbaası, C. 3, İstanbul.
- (1949). *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Cumhuriyet Matbaası, C. 4, İstanbul.
- (1965). *Türkiye'de Halk ağzından Derleme Sözlüğü-II-B*, Ankara.
- (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI*, Ankara.
- (1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII / Ek 1*, Ankara.
- Tsai, Liu Mau (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu), İstanbul.
- Uğur, Fidan. (2008). *Denizlili Âşık Ozan Nihat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uğur, Fidan vd. (2013). “Kale Davas Yöresinde Ömrün Üç Toyu Doğum/ Düğün/ Ölüm”, *Kale Davas Sempozyumu Bildirileri*, Türmatsan Yayıncılık/ Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Uraz, Murat. (1967). *Türk Mitolojisi*, Hüsniyat Matbaası, İstanbul.
- Uslu, Şükrü. (2004). “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 61, ss. 92-95.
- Uysal, Ahmet Edip. (1989). *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Üçer, Müjgan. (1997). “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnanışlar”, V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek, Görenek, İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Ankara, ss. 164-179.
- Üçer Müjgan, Fatma Pekşen, Murat Türkyılmaz. (2009). *Mani Benim Ezberim*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Ülger, Züleyha (2012). *Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Ülseven, Mustafa (1972). “Kuyumculukta Kıymetli Takılar ve Mihlayıcılık Sanatı”, *Antika*, İstanbul, S.18, s. 23.
- Ünver, Süheyl. (2010). *Türk Süsleme Sanatları*, (haz. Kazancıgil Aykut; Mesara Gülbün), İşaret Yay., C. II, Ankara.

- Varis Abdurrahman. (2004). “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl: 16, S. 61, ss.124-133.
- Vasary, İstvan. (2003). *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (çev. İsmail Doğan), Ötüken, İstanbul.
- Vasilyev Yuriv, Kirişçiöğlü M. Fatih, Killi Gülsüm. (1996). *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, TDK Yay., Ankara.
- Vâth, Gerhard. (1999). “Artıklı Beyliği'nin Yönetimi”, (çev. Mehmet Ersan), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, ss. 233-260.
- Vehbi, Ali. (1951). *Acıpayam*, Çankaya Matbaası, Ankara.
- Yang, Min Ji. (2014). *Türk ve Kore Halklarının Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaları*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Yardımcı, İlhan. (2006). *Âşık Yaşar Reyhanî*, Milli Folklor Araştırmaları, Konya.
- “Yaşayan Tarih Mardin”. (1998). Mardin Valiliği/ Grafik Tasarım.
- “Yaşayan Kültür Ahlat”. (2001). Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Yazın Terimleri Sözlüğü. (1974). <http://tdkterim.gov.tr>.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi. (1993a). *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Muhsin Demirci, İbrahim Tüfekçi), Azim Yayıncılık, C. 6, İstanbul.
- (1993b). *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd.), Azim Yayıncılık, C. 7, İstanbul.
- (2013a). *Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Meali*,www. Diyanet İşleri Başkanlığı./ www.kuranikerim.com/t_elmalılı_index.htm.
- (2013b). *Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Tefsiri*, www. Diyanet İşleri Başkanlığı./ www.kuranikerim.com/t_elmalılı_index.htm.
- “Yeşilyuva Belediyesi Arşiv Belgeleri”, *Yeşilyuva Bildirileri*, Denizli Grup Matbaacılık/ Pamukkale Üniversitesi, Denizli, ss. 404-405.
- Yıldız, Harun. (2007). “Alevi Bektaşî Geleneğinde Düşkünlük”, *II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, C. 2, ss. 1255-1257.
- Yıldız, Naciye. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara.
- (2006). “Kırgız Türkleri'nde İş Türküleri”, *Milli Folklor*, S. 70, ss. 64-74.
- Yıldız, Nuray. (2000). *Eskiçağ'da Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Yıldırım, Nimet. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Yılmaz, Gökhan. (Mart 2005). “Erken Dönem Türk Düşüncesinde ‘Zaman’ Kavrayışı”
Kutadgu Bilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi, S. 7, İstanbul,
<http://www.turanjeopolitiği.com>.
- Yolcu, Mehmet Ali. (2011). *Balıkesir Yöresi Manileri*, Grafik Tasarım Yay., Balıkesir.
- Yoldaşoğlu, Fazıl. (2007). *Özbek Destanları- Melike Ayyar Destanı*, TDK Yay.,
Ankara.
- Yörükan, Yusuf Ziya. (2009). *Şamanizm*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Yurtbaşı, Metin. (2012a). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, Excellence Publishing,
İstanbul.
(2012b). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, Excellence Publishing, İstanbul.
(2012c). *Sınıflandırılmış Aile Atasözlerimiz*, Excellence Publishing, İstanbul.
- Yücel, Dilek. (2007). *Özbek Destanları-II*, TDK Yay., Ankara.
- Yücel, Ünsal. (1999). *Türk Okçuluğu*, AKM Yay., Ankara.
- Yüksel, Dilek. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*,
(Yüksek Lisan Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Wartke, B. Ralf. (1987). *Iran-Urartu*, Vorderasiatisches Museum, Berlin.

KAYNAK ŞAHISLAR LİSTESİ

(Kaynak Şahıs) (Kaynak Şahsın Adı-Soyadı, Yaşı, Mezuniyeti, Yaşadığı Yer, Medeni Hali, Mesleği.)

KAYNAK KİŞİLER

- (K1) **Ak, Maksut**, 61, İlköğretim, Kars/ Karakaş Köyü, Evli, Demirci.
- (K2) **Akşit, Ali**, 58, İlköğretim, Denizli, Evli ve iki çocuk sahibi, Emekli memur.
- (K3) **Akşit, Bircan**, 49, Lise, Denizli, Evli ve iki çocuk sahibi, Ev hanımı.
- (K4) **Aykan, Burhan**, 37, Üniversite, Afyon Dinar, Evli ve iki çocuk sahibi, Öğretmen.
- (K5) **Aykan, Filiz Demirtaş**, 35, Üniversite, Afyon/ Keklicecek Köyü, Evli ve iki çocuk sahibi, Öğretmen.
- (K6) **Aşkın, Hayri**, 70, İlkokul, Manisa/ Kula, Evli, Dört çocuk sahibi, Demirci.
- (K7) **Aşkın, Şükrü**, 62, İlkokul, Manisa/ Kula, Evli, Dört çocuk sahibi, Demirci.
- (K8) **Aşkın, Mehmet**, 53, Lise, Manisa/ Kula, Evli, Demirci.
- (K9) **Aşkın, Fatih**, 33, Lise, Manisa/ Kula, Demirci.
- (K10) **Aşkın, Samet**, 29, Lise, Manisa/ Kula, Demirci.
- (K11) **Akaslan, Mecid**, 47, İlköğretim, Gaziantep/ Oğuzeli, Evli ve üç çocuk sahibi, Demirci.
- (K12) **Akşit, Hüseyin**, 52, İlköğretim, Denizli/ Serinhisar/ Yatağan, Evli, Demirci.
- (K13) **Akşit, Mesut** (Baba), 98, Okuma yazması yok, Denizli/ Yatağan, Eşini kaybetmiş ve üç çocuk sahibi, Demirci.
- (K14) **Akşit, Mesut** (Oğul), 67, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli, Demirci.
- (K15) **Apalı, Necip**, 75, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli, Demirci.
- (K16) **Apalı, Sadık**, 65, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli ve üç çocuğu var, Demirci.
- (K17) **Apalı, Hayrettin** (Sadık'ın abisi), 68, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli, Demirci.
- (K18) **Bağdath, Mehmet Emin**, 64, Üniversite, Şanlıurfa/ Ankara'da yaşıyor, Bekâr, Makine Mühendisi.
- (K19) **Baki Yıldırım**, 70, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli, Demirci.
- (K20) **Barlaz, Şevkiye**, 55, İlköğretim, Denizli/ Yatağan, Evli ve üç çocuk sahibi, Çancılık yapıyor.
- (K21) **Bülbül, Mustafa**, 56, İlköğretim, Kilis, Evli ve iki çocuk sahibi, Demirci.

- (K22) **Cura, Şükrü**, 49, İlköğretim, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Köyü, Evli, Çiftçi.
- (K23) **Çark, Emine**, 32, İlköğretim, Denizli/ Kocadere Köyü, Evli ve iki çocuğu var, Eşinin yanında demirci çırağı.
- (K24) **Çark, Musa**, 45, İlköğretim, Denizli/ Kocadere Köyü, Evli ve iki çocuğu var, Demirci.
- (K25) **Çelik, Ali**, 67, Üniversite, Erzurum doğumlu, Trabzon'da yaşıyor, Evli ve iki çocuğu var, Emekli öğretim üyesi.
- (K26) **Çetin, Nagehan**, 28, Üniversite, Karşı/ Kocaeli'de yaşıyor, Bekâr, Öğretmen.
- (K27) **Çetinkaya, Emin**, 64, İlköğretim, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Köyü, Demirci.
- (K28) **Çiftçi, Bayram**, 44, Ortaokul, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Köyü, Evli üç çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K29) **Demirciler, Ali**, 80, İlkokul, Denizli/ Çal/ Akkent, Evli, dört çocuğu var, Demirci.
- (K30) **Demirciler, İbrahim**, 51, Ortaokul, Denizli/ Çal/ Akkent, iki çocuğu var, Demirci.
- (K31) **Demirdöğen, İsmail**, 55, İlköğretim, Manisa/ Kula, Evli, Demirci.
- (K32) **Denklik, Fatma**, 45, İlköğretim, Denizli/ Kale/ Gökçeören Köyü, Evli, Çiftçi.
- (K33) **Ekiz, Hayriye Küçük**, 40, Üniversite, Mersinli/ Uşak'ta yaşıyor, Evli iki çocuk sahibi, Öğretmen.
- (K34) **Gök, Halil**, 74, İlköğretim, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Köyü, Evli ve dört çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K35) **Göksu, Özer**, 58, Kars/ Çıldır, İlköğretim, Evli iki çocuk sahibi, Demirci.
- (K36) **Gün, Kadriye**, 41, Sivaslı, Adapazarı'nda yaşıyor, Üniversite, Evli ve iki çocuk sahibi, Öğretmen.
- (K37) **Gündüz, İsmail**, 56, Denizli /Yatağan, Üniversite, Evli ve iki çocuk sahibi, Öğretmen.
- (K38) **Güneş, Gürhan**, 30, Kars/ Arpaçay, İlköğretim, Evli, Demirci.
- (K39) **Hikmet Pekçok**, 60, Denizli/ Kale, İlköğretim, Çiftçi.
- (K40) **Kahrıman, Levent**, 38, Karşı/ İzmir'de yaşıyor, Üniversite, Bir çocuk sahibi, Kimyager.
- (K41) **Kalkan, Ali**, 72, Gaziantep, İlköğretim, Evli ve iki çocuk sahibi, Oto tamircisi.
- (K42) **Kalkan, Gülten**, 64, Gaziantep, İlköğretim, Evli ve iki çocuk sahibi, Ev hanımı.
- (K43) **Kara, Melike**, 20, Denizli, Üniversite öğrencisi, Bekâr.

- (K44) **Kara, Zeynep**, 49, Denizli/ Acıpayam/ Çiftlik. İlköğretim, Evli ve iki çocuk sahibi, Ev hanımı.
- (K45) **Karaca, Ismaan**, 52, Denizli/ Çivril/ Özdemirci, İlköğretim, İki çocuk sahibi, Ev hanımı.
- (K46) **Koca, Emine**, 84, Denizli/ Acıpayam/ Çiftlik, Okuma yazma yok, Evli ve beş çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K47) **Koçer, Ertay**, 70, Kars Merkez. İlköğretim, Evli, Demirci.
- (K48) **Kömürcü, Ahmet**, 69, Manisa/ Kula, İlköğretim, Evli ve üç çocuğu var. Demirci.
- (K49) **Meral, Hasan**, 37, Trabzonlu/ Kocaeli'de yaşıyor, Üniversite, Evli, Öğretmen.
- (K50) **Nalbant Özkan, Bilge**, 41, Karşı, Denizli'de yaşıyor, Üniversite, Evli ve iki çocuğu var, Öğretim Üyesi.
- (K51) **Nalbant, Mehmet Vefa**, 40, Siirtli, Denizli'de yaşıyor, Üniversite, Evli ve iki çocuğu var, Öğretim Üyesi.
- (K52) **Okçabolcu, Ali**, 65, Manisa/ Turgutlu, Evli, Demirci.
- (K53) **Öz, Ali**, 54, Denizli/ Çal, İlkokul, Evli ve bir çocuk sahibi, Memur.
- (K54) **Öz, Nermin**, 49, Denizli/ Çal, Ortaokul, Evli ve bir çocuk sahibi, Ev hanımı.
- (K55) **Özükırk, Fatma**, 64, Denizli/ Tavas/ Kozlar Köyü, İlköğretim, Evli ve beş çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K56) **Parlaz, Mehmet**, 69, Denizli/ Yatağan, İlköğretim, Demirci-Çancılık yapıyor.
- (K57) **Polat, Nesrin**, 32, Gaziantep/ Ayyıldız, İlköğretim, Evli ve dört çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K58) **Polat, Yılmaz**, 44, Gaziantep/ Ayyıldız, İlköğretim, Evli ve dört çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K59) **Ragibova, İlmira**, 33, Ahıska Türkü/ Denizli'de yaşıyor, Üniversite, Evli ve bir çocuk sahibi, Öğrenci.
- (K60) **Şağban, Emine**, 46, Denizli/ Çivril/ Özdemirci, İlköğretim, Dul ve üç çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K61) **Şahin, Coşkun**, 46, Manisa/ Kula, İlköğretim, Evli, Demirci.
- (K62) **Şahin, Hüseyin**, 61, Manisa/ Kula, Üniversite, (Demircinin oğludur, demircidir), Evli, Kula Belediyesi'nde Yazı İşleri Müdürü.
- (K63) **Şakir Akşit**, 62, Denizli/ Yatağan, İlköğretim, Demirci.
- (K64) **Taşağ, Muhammed**, 82, Denizli/ Kale, İlköğretim, Çiftçi.

- (K65) **Taşdemir, Arif**, 57, Gaziantep/ Oğuzeli, İlköğretim, Üç çocuk sahibi, Demirci.
- (K66) **Toplak, Durmuş Ali**, 80, Denizli/ Kale merkez, İlköğretim, Çiftçi.
- (K67) **Tekin, Mehmet**, 79, Denizli/ Acıpayam/ Çiftlik Köyü, Okuma yazma yok, Evli ve altı çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K68) **Tercan, Şerafettin**, 73, Denizli/ Yatağan, İlköğretim, Demirci/ Bıçak ustası.
- (K69) **Turan, Nuri**, 64, Ankara/ Beypazarı, İlköğretim, Demirci.
- (K70) **Uğur, Ayşe**, 34, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Kasabası, Üniversite, İki çocuk sahibi, Kimyager.
- (K71) **Uğur, Aylın**, 30, Denizli/ Çivril/ Özdemirci Kasabası, Üniversite, Bekâr, Kimyager.
- (K72) **Uğur, Ramazan**, 55, Denizli/ Çivril/ Özdemirci, Lise, Evli ve üç çocuk sahibi. Memur.
- (K73) **Uğur, Hakkı**, 80, Denizli/ Çivril/ Özdemirci, İlköğretim, Evli ve beş çocuk sahibi, Çiftçi.
- (K74) **Ülgül, Fatman**, 27, Denizli/ Tavas/ Kozlar Köyü, Üniversite, Evli, Çiftçi.
- (K75) **Yılmaz, İlhan**, 65, Kars Merkez, Ortaokul, Evli, Demirci.
- (K76) **Yumuşak, Eşe**, 51, Denizli/ Çukur Köy, İlköğretim, Evli, Ev Hanımı.
- (K77) **Yumuşak, Ersin**, 48, Afyon/ Dinarlı, Denizli / Çukur Köyde yaşıyor, Üniversite, Evli, Din Görevlisi.
- (K78) **Zeybek, Abdurrahman**, 26, Denizli/ Çivril, Üniversite, Bekâr, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Fidan UĞUR ÇERİKAN, 06. 07. 1979 tarihinde İzmir/ Karşıyaka'da doğdu. İlköğrenimini Denizli Hürriyet İlkokulunda, orta öğrenimini Denizli Merkez Ortaokulunda, lise öğrenimini Denizli Lisesinde tamamladı.

1996 yılında başladığı Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki eğitimini 2000 yılında tamamladı. 2000 yılında özel bir kurumda öğretmenliğe başladı ve üç yıl özel kurumlarda öğretmenlik yaptı. 2003 yılında Sinop/ Boyabat Yaşar Topçu Yatılı İlköğretim Bölge Okuluna Türkçe öğretmeni olarak atandı. 2004 yılında KTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans programına kabul edildi ve 2006 yılında KTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu İngilizce Hazırlık Programını başarıyla tamamladı. 2005 yılında Trabzon/ Vakıfkebir Lisesine Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandı. 2008 yılında “Denizlili Âşık Ozan Nihat” adlı Yüksek Lisans çalışmasıyla lisanüstü eğitimini tamamladı. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktora programına kabul edildi. 2009 yılında Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktora programına intibakla geldi. 2008 yılında atandığı Sakarya Ali Dilmen Anadolu Lisesinde 2010 yılına kadar görev yaptı ve 2010 yılında Denizli Hasan Tekin Ada Anadolu Lisesinde göreve başladı ve halen bu okulda çalışmaktadır.

Evli ve bir oğlu vardır.